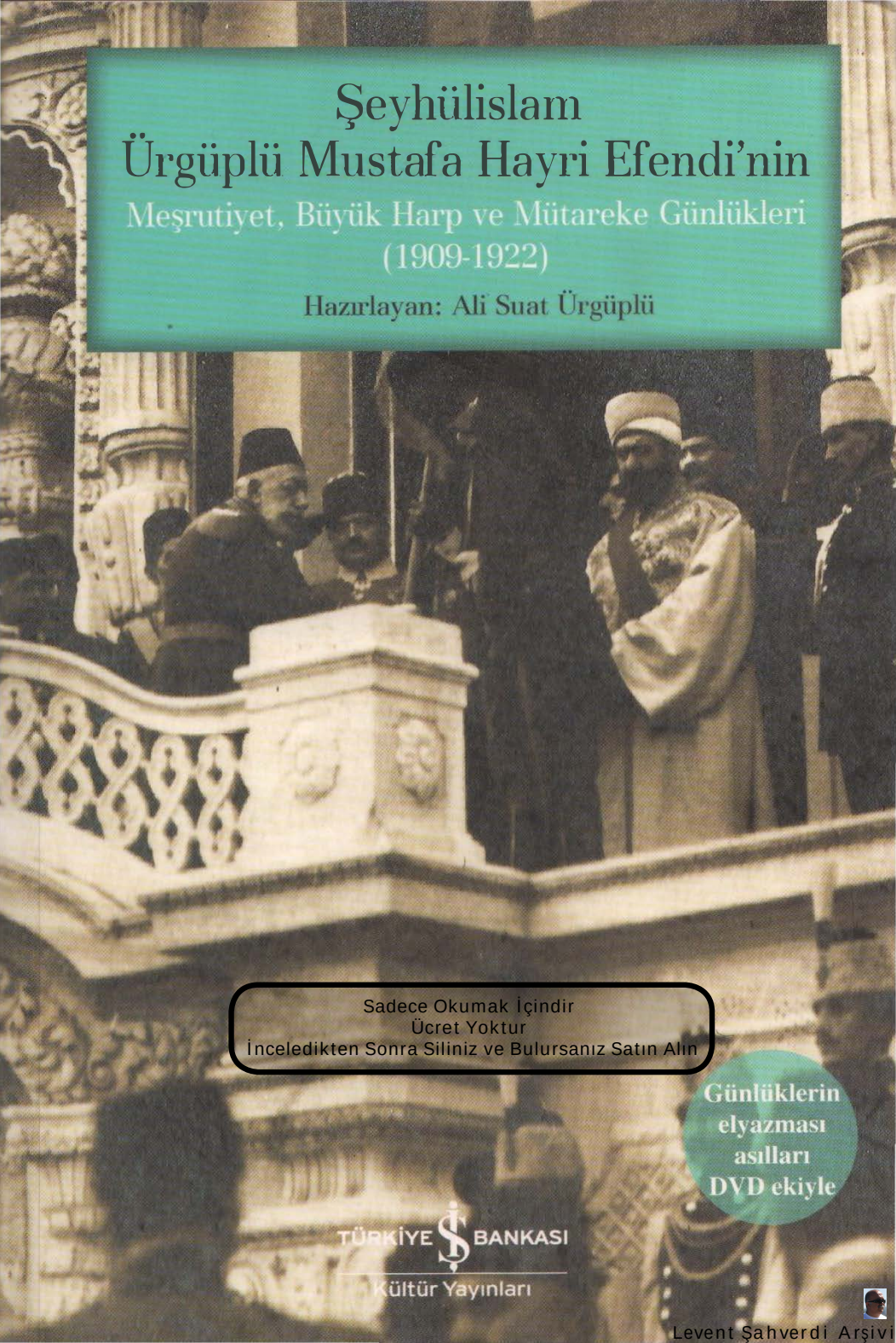
Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin

Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)

Hazırlayan: Ali Suat Ürgüplü

Sadece Okumak İçindir
Ücret Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alın

Günlüklerin elyazması asılları DVD ekiyle

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

ŞEYHÜLİSLAM ÜRGÜPLÜ MUSTAFA HAYRİ EFENDİ
MEŞRUTİYET, BÜYÜK HARP VE MÜTAREKE GÜNLÜKLERİ (1909-1922)

YAYINA HAZIRLAYAN
ALİ SUAT ÜRGÜPLÜ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2015
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMEN VE DİZİNİ HAZIRLAYAN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: HAZİRAN 2015, İSTANBUL

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Fax: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 22749

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Anı

Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri
(1909-1922)

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi

Yayına Hazırlayan
Ali Suat Ürgüplü

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

Önsöz XI
Teşekkür XIII
Giriş XVII
İkinci Meşrutiyet Devri Osmanlı Erkân ve Ricali CIII
İkinci Meşrutiyet Devri Kronolojisi CXXXVIII

GÜNLÜKLER (1909-1922)

1909 Vukuatı 1
31 Mart Vakası ve Adana Kıtali 3
Hareket Ordusu İstanbul'da 6
II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi 8
Evkaf Nezareti'nde 11
Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf nazırlığı 11
İlk Cuma selamlığı 18
Memleketin haline dair müzakere 19
Beşiktaş Sarayı Vükela Odası'ndaki toplantı 21
Dahiliye Nazırı Talât Bey'in istifası, yerine Halil Bey'in gelişi 24
Meclis müzakereleri 26
Yani'nin birahanesindeki konuşma 29
Sadık Bey'in İstanbul'dan gönderilmesi meselesi 30
İstifa kararı ve sonrası 31
Dahiliye nazırlığı teklifi 33
Tekrar Dahiliye nazırlığı teklifi 35
Padişahla muhtelif şahıslara dair konuşma 36
Şükrü Paşa'nın Adana Valisi Cemal Bey'in rüşvet aldığına dair beyanı 38
İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki itilaf 39
Yeni kabine azasının seçimi 43
Şeyhülislam meselesi 46
Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesi hakkında müzakere 48
Mustafa Hayri Efendi'nin Dahiliye nazırlığını kabulü için görüşmeler 50
Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesinin oylanması 52
Âyan Dairesi'ndeki müzakereler 54
Eski Serasker Rıza Paşa'nın affına dair görüşme ve Şükrü Bey'in ifşaatı 58

Levent Şahverdi Arşivi

Merkez-i Umumi kararıyla Mustafa Hayri Efendi'nin
Evkaf nazırlığına devam etmesi 60
Nazır İbrahim Susa Efendi ve
Şeyhülislam Nesip Efendi ile görüşmeler 61
Padişahla Meclis'in feshine dair müzakere 63
Hariciye Nazırı Asım Bey'le sürtüşme 64
Nafıa ve Telgraf nazırlarının kabineden ihracı meselesi 65
Anadolu'da Kürtler ile Ermeniler arasındaki arazi meselesine dair 67
Kâmil Paşa'nın fikirleri 68
İngiltere kralına nişan verilmesi meselesi 69
Basra Körfezi civarındaki Arap kıtalarına dair 72
Meclis-i Vükela'da Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin görüşülmesi 74
Sıkıyönetimin kaldırılması hakkında müzakere 75
Rusya'nın Osmanlı siyaseti 77
Fethiye Medresesi'nin tamiri ve yeniden açılışı 79
Kamil Paşa'nın sadareti için padişaha baskı yapılması 79
Seçim işleri 81
Emval-i Gayrimenkule Kanunu'na dair 84
Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yıllık toplantısı 89
Rusya ve Boğazlar meselesi 90
Meclis-i Mebusan reisliği meselesi 92
Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey'in istifası 93
Meclis-i Vükela'nın Babıâli'de
Trablusgarp Muharebesi'ne dair müzakereleri 96
Maliye Nazırı Nail Bey'in istifası 100
Sait Paşa'nın vefatı halinde yerine geçecek
yeni sadrazama dair konuşma 102
Hariciye Nazırı Asım Bey'in istifası 105
Evkaf Bankası'nın tesisi 107
Mustafa Necip hakkında 109
Mustafa Hayri Efendi'nin nezaretten çekilme fikri 111
Mahmut Şevket Paşa'nın istifası gereği 115
Trablusgarp meselesi 117
Göksu Kasrı'nda öğle yemeği 121
Talât Bey'le çeşitli meselelere dair fikir alışverişi 124
Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırlığından istifası 127
Harbiye nazırlığının Nâzım Paşa'ya teklifi 129
Harbiye nazırlığının Mahmut Muhtar Paşa'ya teklifi ve
Sait Paşa'nın istifası 134
Gazi Muhtar Paşa'nın sadareti 138
Yeni vükela heyetinin teşkili ve Meclis'in feshi meselesi 140
Merkez-i Umumi toplantısında alınan kararlar 155
Müteveffa Abdurrahman Paşa hakkında 156
Hüseyinbeyzade Ali Bey'in hanesinde
Merkez-i Umumi azasının müzakeresi 158
Niyazi Bey'in dağa çıkması ve askerin ona katılması 160
Hacı Adil Bey'le konuşma 163

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Şevket Paşa'yla İttihat ve Terakki,
padişah ve saraya dair konuşma ... 163
Hurşit Paşa'nın hatıratı ... 166
Sait Halim Paşa'nın Lozan'da İtalyanlarla görüşmesinin neticesi ... 168
Merkez-i Umumi azalıkları hakkında görüşme ... 169
Talât Bey'le müzakere ... 170
Merkez-i Umumi'de Halil ve Talât beylerle görüşme ... 172
Adliye Nazırı Halim Bey'le çeşitli meseleler hakkında görüşme ... 175
İttihatçılara itilaf teklifi hakkında ... 177
İttihat ve Terakki kongresine dair ... 179
İttihat ve Terakki kongresinde alınan kararlar ... 184
Esvapçıbaşı Sabit Bey'in Veliaht Yusuf İzzettin ve
padişah hakkındaki sözleri ... 185
Ahmet Hakkı ile Ali Suat'ın İngiliz mektebine verilmeleri ... 188
Tütüncübaşı Ali Bey'in Sultan Abdülmecit ile
Sultan Abdülhamit hakkında anlattıkları ... 188
Balkan Harbi ... 194
Kâmil Paşa'nın sadareti ... 200
Talât Bey'in Kâmil Paşa'yla mülakatı ... 204
Şeyhülislam Cemalettin Efendi ... 207
Mustafa Hayri Efendi'nin Tutuklanması ve Hapis Hayatı ... 212
Tutuklu arkadaşlardan bazıları ... 225
Miralay Sadık Bey hakkında ... 230
İki namuslu zat ... 234
Tahliye ... 236
Şeyhülislamla görüşme ... 240
Şeyhülislamın Mustafa Hayri Efendi hakkındaki fikrini beyanı ... 243
Mühim bir müzakere ... 245
Ebuzziya Bey'in tutuklanması ... 249
Eve dönüş ... 251
Babıâli Baskını ve yeni hükümetin teşkili ... 252
Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'nden istifası ... 255
Sadrazamla Balkan Harbi'ne dair mülakat ... 258
Hakkı Paşa'nın Viyana'ya gidişi ... 261
Kâmil Paşa'ya dair muhtelif zevatın ifşaatı ... 261
Beşiktaş Sarayı'nda çeşitli görüşmeler ... 267
Evkaf Başmimarı Kemalettin Bey ve
yardımcısı Talât Bey hakkında ... 273
Basarya Efendi'nin harp hakkındaki düşünceleri ... 275
Evkaf işleri ... 276
Mustafa Hayri Efendi'ye şehreminilik teklifi ... 279
Şark vilayetleri meselesi hakkında ... 281
Medine'de tesisi düşünülen medreseye dair ... 291
Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ne tayini ... 293
Üsküdar'dan Alemdağı'na şimendifer inşası ... 297
Şark vilayetlerinin idaresi hususu ... 299
Umumi müfettişlerin yetkileri ... 300

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Bey'le tramvay meselesine dair tartışma 302
Çalışkan ve haylaz yeğenler 303
Beşiktaş Sarayı'nda padişahla görüşme 304
Muhtelif meselelere dair mecliste müzakereler 307
Yunan Hükümeti'nin ittifak arayışları 312
Mahmut Şevket Paşa'ya suikast 315
Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesi 318
Yeni kabine teşkili hakkında müzakereler 321
Meclis-i Vükela'da görüşmeler 325
Şark vilayetleri meselesi 326
Mahmut Şevket Paşa'nın katilleri ile
Münire Sultan ve Damat Salih Paşa'ya dair 328
Bulgaristan'a harp ilan etmek fikri ve Edirne meselesi 330
Surre-i hümayun alayı merasimi 333
Meclis cemaatine dair müzakere komisyonu 335
Saraylarda iftarlar 338
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve
medreselerin kapanması meseleleri 342
Şeyhülislamlık makamının
Mustafa Hayri Efendi'ye verilmesi 348
Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehmi 352
Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin
Mustafa Hayri Efendi'yle görüşmesi 353
Cihan Harbi 360
Cihat fetvası 360
Padişah hazretlerinin vakfetmek istediği gizli bin lira 365
Padişaha gazi unvanının verilmesi 367
Padişah hazretlerinin Sultan Abdülhamit'e dair iki hatırası 367
Talât Bey'le çeşitli meselelere dair sohbet 371
Sultan Mecit'in türbesi Sarkis Balyan'a nasıl inşa ettirildi 375
Mustafa Hayri Efendi'nin Meşihat'tan İstifası 378
Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı ve sebepleri 378
Bir garip fıkra 385
Yakup Cemil vakası 387
Kabine Değişiklikleri 391
Sadrazam Sait Halim Paşa'nın istifası 391
Talât Bey'le Halil Bey'in evinde müzakere 392
İzzet Paşa kabinesinin istifası ve Tevfik Paşa kabinesinin teşekkülü 396
Mustafa Hayri Efendi'nin Tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü'ne Nakli 401
Tevkif müzekkeresinin olmaması 401
Dert bir iken iki oluyor 405
Bekirağa Bölüğü'ne nakil 413
Bazı tahliyeler 421
Mustafa Hayri Efendi'yi tahliye teşebbüsleri 423
Mustafa Hayri Efendi'nin ifadesinin zaptına başlanması 434
Malta Sürgünü 440
Malta'ya varış 447

Levent Şahverdi Arşivi

Hastanede ... 456
İstanbul'dan gelenlerin getirdikleri haberler ... 457
Sulh müzakerelerine dair haberler ... 459
Polverista Kışlası'na nakil ... 472
Verdala Kışlası'na nakil hazırlıkları ... 473
Yeni Verdala Kışlası'na nakil ... 479
Mareşal Plumer'le mülakat talebi ... 482
Mareşal Plumer'in cevabı ... 484
Polverista Kışlası'na nakil ... 488
Damat Ferit Paşa'ya dair hatıralar ... 494
Hintlilere yazılan mektup ... 504
İstanbul'dan yeni getirilen zevat ... 509
Tutuklamaların perde arkası ve vatanın siyasi durumu ... 515
Sulha dair ... 522
Eve yazılan ve evden gelen mektuplar ... 526
İstanbul'un işgali ... 528
Sıhhat meseleleri ... 531
Bekirağa Bölüğü'ndekilerin hükümetçe İngilizlere tesliminin perde arkası ... 534
Dışarıya çıkmasına izin verilen ve verilmeyen zevat ... 543
Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ta
Mustafa Hayri Efendi hakkında yazdıkları ... 546
Times gazetesinde çıkan bir makale ... 561
Manchester Guardian'ın Araplara dair makalesi ve
Mustafa Hayri Efendi'nin mütalaaları ... 568
Mektuplar ve izinler ... 576
Malta'da Imtarfa Hastanesi'nde ... 588
Malta'dan dönüş hazırlıkları ... 596
Vatana Dönüş ... 600
Roma yoluyla İstanbul'a ... 600
Ziyaretçiler ... 609
Seyahat hazırlıkları ... 617
Rodos'a varış ... 622
Antalya'ya varış ... 625
Antalya'dan Ankara'ya ... 631
Ankara'ya varış ... 640
Ankara'dan hareket ... 655
Kırşehir'de ... 657
Hacıbektaş'ta ... 664
Ürgüp'te ... 665
Ürgüp'e varış ... 668
Malta sürgünlerinin İngiliz esirlerle mübadelesi ... 678
Talât Paşa'nın öldürülmesi ... 681
Nevşehir'e gidiş ... 682
Ürgüp'e dönüş ... 684
Terfi ve tayinler ... 693
Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları
Suat ile Münip'in Ürgüp'e varışı ... 696

Levent Şahverdi Arşivi

Gelen giden zevat, mektup ve tavsiyeler 700
Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ta
Mustafa Hayri Efendi hakkındaki bir yazısına dair 706
Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık vazifesinin
verilmesi ve paşanın nutku 709
Türkiye-Rusya Dostluk Antlaşması 710
Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları
Suat ve Münip'in İstanbul'a dönüşü 713
Ürgüp'te çeşitli yerleri ziyaret 724
Kayseri'ye gidiş 728
Kayseri'den Ürgüp'e dönüş 731
İstiklal Mahkemesi heyeti Ürgüp'te 741
Damat Ferit'in İngilizlerle yaptığı gizli antlaşma 746
Sait Halim Paşa'nın katli haberi 748
Enver Paşa'nın Batum'dan Ankara'yı protestosu 750
Tavsiyeler 758
Dahiliye Vekili Fethi Bey'e mektup 760
İstiklal Mahkemesi heyetinin Mustafa Hayri Efendi'yi ziyareti 762
Mustafa Hayri Efendi'den Malta'da maruz kaldığı
muamelenin bildirilmesi talebi 763
Mektup, tayin ve tavsiyeler 769
Osmanzade Hamdi Bey'e İttihatçılar hakkındaki
davaya dair mektup cevabı 773
Hastalık 777

BELGELER

Kâmil Paşa'nın Padişah V. Mehmet Reşat'a Mektubu 787
Heyet-i İftaiye Nizamnamesi 792
Medreselerin Islahı Nizamnamesinin
Esbab-ı Mucibe Layihası "Merkez Kısmı" 795
Cihad-ı Ekber Fetvası (14 Kasım 1914) 830
Sultan V. Mehmed Reşat'ın Harbe Girişin Sebeplerini İzah Eden
22 Kasım 1914 Tarihli Beyannamesi 832
Ceride-i İlmiye Fetvası (28 Şubat 1916) 838
Ceride-i İlmiye Fetvası (23 Mart 1916) 843
Beşinci Şube'den Mustafa Hayri Efendi'ye Davet 846
Mustafa Hayri Efendi'nin Beşinci Şube'de Verdiği İfade Taslağının
Yeniden Kurulmuş Hali 847
Mustafa Hayri Efendi'nin Beşinci Şube'ye Verdiği İfade 850
Mustafa Hayri Efendi'nin İdam Kararlarına Dair
Malta'da iken Yazdığı Mektubun Müsveddesi 858

Seçilmiş Kaynakça 861
Defterlerin İçindekiler Listesi 870
Kişi Adları Dizini 909
Yer, Mekân ve Kurum Adları Dizini 952
Konu Dizini 971

Levent Şahverdi Arşivi

Önsöz

Elinizdeki kitap, İkinci Meşrutiyet devrinin (1908-1918) önde gelen İttihatçı devlet adamlarından olup Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında Birinci Cihan Harbi'ne girmesine dinen cevaz veren meşhur Cihad-ı Ekber Fetvası'nı kaleme alan Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Mustafa Hayri Efendi'nin günlükleriyle bu günlüklerle bağlantılı olan başka bazı yazma ve basma belgelerin yayınıdır. Toplam 200.000 kelime civarında olan bu malzeme, açıklayıcı notlarla hem asıl dilinde hem de bugünkü Türkçeye tercümesiyle birlikte verilerek hem uzman tarihçinin hem de uzman olmayan meraklı okuyucunun dikkatlerine sunulmuştur. Bundan başka kullanılan malzemenin tamamına yakınının faksimileleri de PDF dosyası olarak verilmiştir.

İkinci Meşrutiyet devri siyasetçi ve devlet adamları ve bu meyanda İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının bazılarının hatırat, mektup ve sair evrakı Cumhuriyet devrinde yayımlanmış olmakla beraber yakın zamana kadar bu yayınların tamamına yakını iki sakatlıktan mustaripti: Birincisi bu malzeme çoğu zaman asıl dilinde değil yeni Türkçe tercümesiyle çıkıyor, ikincisi de asıl belgelerin faksimilesi verilmiyordu. Bu da bu yayınların herhangi bir tahrifata uğrayıp uğramadığını tespit etmeyi ve dolayısıyla da ilmî araştırmalarda kaynak olarak kullanılmasını imkânsız kılıyordu. Bundan başka bu tip yayınlara toplu olarak baktığımız vakit çoğunun ikinci veya üçüncü derecede siyasi önemi haiz insanların kaleminden çıktığını görürüz. Nazırlık mevkiinde bulunmuş, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi dahilinde yer almış ve memleketin kaderini çizen kararlara imza atmış zevatın kaleminden çıkan evrakın yayımlandığı nadirdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada okuyucunun dikkatlerine sunulan metnin neredeyse tamamen politik olan içeriği, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra önemini kaybetmiş siyasi ve askerî hadiselerin yanı sıra İslamcılık, laiklik, Türkçülük, dinî müesseselerde reform, eğitimde dinin yeri, ordu-siyaset ilişkileri, hukukun üstünlüğü, harplere girip girmeme, dünya güçleriyle ilişkiler, siyasi ve idari müesseselerin şeffaflığı, seçilmiş zevata dışarıdan müdahale, toplum mühendisliği vs gibi bugün hâlâ ülkemizdeki siyasi kavgaların temelini teşkil eden pek çok konunun arka planının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu bakımdan hayatları bu yüz yıldır çözülememiş olan meseleler tarafından şekillendirilen her din, mezhep ve kavme mensup son devir Osmanlıları ve onların torunları ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bunlara en azından farklı bir açıdan bakmalarına yardımcı olabilirse bizce yazılışı esnasında yazarının güttüğü hedefe ulaşılmış olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşekkür

Bu kitabın ortaya çıkmasında pek çok kişiden yardım gördüm. Başta bu çalışmayı yapmama izin veren ve Mustafa Hayri Efendi'nin bütün evrakını bana veren babam Dr. Hayri Suat Ürgüplü, evrakın kalan kısımlarını kendi vesikaları arasında aramama izin veren ve çalışmam boyunca beni çeşitli şekillerde destekleyen amcam Doç. Dr. Necmettin Mehmet Ürgüplü, benden çalışmam boyunca maddi manevi desteklerini esirgemeyen annem Sabiha Fazile İbrahim-Bernard, üvey babam Jean-Alphonse Bernard, üvey annem Erika Ruth Liebig ve kardeşim Mehmet Selim Ürgüplü'ye olmak üzere aileme teşekkürü borç bilirim.

Oxford'dan hocalarım Prof. Dr. Günay Kut, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, 2008 yılında kaybettiğimiz Prof. Dr. Geoffrey L. Lewis ile Prof. Alan Jones, on üç yıllık bir aradan sonra akademik hayata dönüşümü manen destekledi. Prof. Dr. Mehmet Ölmez ile Prof. Dr. Semih Tezcan, Bamberg'e gelmemde büyük rol oynadı. Prof. Dr. Klaus Kreiser bu çalışmayı bir doktora konusu olarak kabul etti ve sonraki sekiz uzun yıl boyunca hem içerik hem de şekline dair değerli tavsiyelerde bulundu ve sabırla çalışmanın tamamına ermesini bekledi. Prof. Dr. Maurus Reinkowski, doktora çalışmamın ikinci danışmanlığını kabul etti. Sn. Partick Bartsch ilk iki sene boyunca Almancamı düzeltti. Dr. Hedda Reindl-Kiel doktora çalışmasının son beş senesi boyunca (ve daha sonra da) çeşitli şekillerde bana destek oldu. Dr. Sarjoun Karam bazı Arapça pasajların anlaşılmasında bana yardımcı oldu. Prof. Dr. Hans-Lukas Kieser hem bana İttihat ve Terakki hakkında pek çok değerli bilgiler vererek bazı yayınlar sağladı, hem de 2009 ve 2014'te çalışmamın sonuçlarını Basel ve Zürih'te diğer tarihçilerle paylaşmama imkân tanıdı. Prof. Dr. Halil Berktay ile Prof.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Gerard Libaridian beni teşvik ettiler. Dr. Mehmet Cebeci bana literatüre dair bazı tavsiyelerde bulundu, Sn. Aysun Yaşar-Cebeci de elimin altında olmayan bazı kaynakları bana ulaştırdı. Sn. Michael Kouvaros bana Rodos Valisi Felice Maissa hakkında malumat temin etti, Sn. Elisabeth Diethelm bana idari meselelerde yardımcı olarak başkaca da destek oldu. Prof. Dr. Christoph Herzog çalışmanın bitme aşamasında idari işlerde bana yardımcı oldu.

Beyazıt Devlet, Atatürk, İSAM kütüphaneleriyle Bamberg ve Bonn Üniversitesi kütüphanelerinin yardımsever çalışanları kaynak arama konusunda son derece büyük yardımlarda bulundular. Sn. Herry Schaefer, Zümrüt Akkoyunlu, Ahmet Schaefer ile Veroni bana manen destek oldular, Herry Schaefer bana eşsiz Osmanlı belgeleri koleksiyonunun kapılarını açtı. Merhum Sn. Erol Şadi Erdinç bazı kişilerin teşhisinde bana yardımcı oldu. Sn. Şemseddin Şeker bana literatür konusunda değerli tavsiyelerde bulundu ve Mustafa Hayri Efendi hakkında konuşma imkânı bulduğum Prof. Dr. İsmail Kara ile tanıştırdı. Sn. Oktay Ekşi, Sn. Murat Bardakçı, Prof. Dr. Reinhard Stewig ile Dr. Barbara [Turfan] Spiva evrakın eksik kısımlarını aramada bana yardımcı oldular. Prof. Dr. Hasan Hüseyin Dilaver o tarihte henüz yayımlanmamış olan araştırma sonuçlarını benimle paylaştı ve daha sonra da Sn. Mustafa Kaya ile birlikte günlüklerde Ürgüp'e dair pek çok hususun aydınlatılmasına yardımcı oldu. Prof. Dr. Selçuk Akşin Somel, gözümden kaçan bazı yayınlara dikkatimi çekti ve değerli tavsiyelerde bulundu. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, asistanı Sn. Kamber Keskin vasıtasıyla, Mustafa Hayri Efendi hakkında kendisinin yazdığı bir ansiklopedi maddesindeki bazı bilgilerin kaynağına ulaşmamı sağladı.

Mustafa Hayri Efendi'nin Malta'dan ailesine gönderdiği ve daha sonra her nasılsa Ürgüplü ailesinin elinden çıkan 65 adet mektup, kıymetli dostum Sn. Ömer M. Koç tarafından bulunup tekrar Ürgüplü ailesinin eline geçmesi temin edilmiştir. Bu mektuplar, bu çalışmanın akabinde çıkması planlanan ayrı bir yayında okuyucu kitlesiyle buluşacaktır. Bu vesileyle kendisine teşekkürü borç bilirim.

Bamberg'den Sn. Ayla Sultan Çiçek, Sn. Peter Baum, Bay ve Bayan Sebastian Krapohl, Bay ve Bayan Pavlin Kirilov, Sn. Patris Pos-

Levent Şahverdi Arşivi

hnjari, Sn. Ruzanna Matinyan, Zeynel ile Gönül, Hristo, Yüksel ile Rita Bamberg'de geçirdiğim yıllar boyunca bana manen destek oldular. Sn. Babür Gözlü, Sn. Arzu Çetinkaya ile Sn. Hakan Çetinkaya, Sn. Abdullah Cam, Sn. İsa İlyasoğlu, Sn. Georg Dankwerts, Sn. Daniel Schreiner ve Schreiner ailesi, C.R.A.P. H. H. H. Kulübünden arkadaşlarım, komşularım Sn. Sabine Stoll ile Dr. Regine Mertens, ev sahiplerim Bay ve Bayan Dr. Uwe Heukamp ile Bay ve Bayan Knut Cierpka çok çeşitli maddi manevi desteklerini esirgemediler.

Son olarak Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Müdürü Sn. Ahmet Salcan ve Editörler Sn. Emre Yalçın ve Sn. Pınar Güven bu çalışmayı kitap olarak yayımlamayı üstlenerek yayın aşamasında gerekli teknik desteği sağlayıp pek çok değerli tespit ve tavsiyelerde bulundular. Elinizdeki metnin doktora tezimdeki metinden oldukça daha iyi olmasını her şeyden önce kendilerine borçluyuz. Hepsine –ve her nasılsa burada zikretmediğim diğerlerine– en candan teşekkürü borç bilirim.

Vanya'nın varlığı çok büyük bir manevi destek oldu.

Son olarak, bu çalışmanın Aylin'e neler borçlu olduğunu bir ben biliyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Mustafa Hayri Efendi (1867-1922) tahsili, siyasi kariyeri, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi dahilindeki muteber mevkii, reformcu şahsiyeti, devrinde oynadığı rol ve o zamanın önde gelen Osmanlı gayrimüslimleriyle olan iyi münasebetleri itibariyle İkinci Meşrutiyet devrinin (1908-1918) en ilginç simalarından biridir. Bu, o dönemin tarihini ele alan kaynaklarda adının nispeten az geçmesini daha da şaşırtıcı kılmaktadır. Çağdaşlarının hatıralarında zaman zaman kısaca zikredilmekte, daha sonraki yayınlarda adına hasredilmiş tek bir bölüme bile rastlanmamakta, mevcut kaynaklarsa kendisinin Evkaf nezareti esnasında kaleme alınan *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali* (1916) ve *İlmiye Salnamesi* (1916) adlı iki eser (bu iki eser kendisinin burada aktarılan hayat hikâyesinin temel kaynaklarını teşkil etmektedir) ve Cumhuriyet devrinde yayımlanan ansiklopedilerdeki bir iki maddeyle bu yakınlarda çıkan bir kitaptan ibaret olup hayatı ve eserlerine dair kapsamlı bir monografi henüz elimizde bulunmamaktadır.[1]

2012 yılında Bamberg'de savunduğum *Der Nachlass des Mustafa Hayri Efendi* başlıklı doktora tezimin bu boşluğu tamamen dolduramasa bile bu yolda kayda değer bir adım olacağını ümit ediyo-

1 Söz konusu kitap, 2014 yılında Prof. Dr. Hasan Hüseyin Dilaver tarafından yayımlanan *Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi* adındaki eserdir. Bu çalışmamızda da bulunmayan bazı son derece mühim belgeleri ihtiva eden bu değerli eserde, Mustafa Hayri Efendi'nin daha ziyade Evkaf Nezareti ve Meşihat makamlarındaki mesaisi ele alınmış, yazıldığı tarihte günlükler henüz yayımlanmamış olduğu için Mustafa Hayri Efendi'nin siyasi kariyerine dair izahat nispeten sınırlı tutulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

rum. Bu çalışma, esas itibariyle Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinin metninin kronolojik sıraya konmuş açıklamalı bir çevriyazısı ile bu metinle doğrudan ilişki içerisinde olduğu tespit edilen ve yine Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesinden çıkan bir dizi seçme belge eşliğinde yayınından ibarettir. Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesinin dünü ve bugünü, yazarın bir biyografisi ve metinden çıkan başlıca sonuçların bir değerlendirilmesi bu çevriyazıya eşlik etmektedir.

Mustafa Hayri Efendi kadar çok yönlü bir Osmanlı devlet adamının hayatının bütün cepheleriyle aydınlatılması elbette ki tek bir kişinin veya eserin altından kalkabileceği bir iş değildir. Bu bakımdan bu çalışma ancak, kendisinden önce yayımlanan az sayıdaki değerli çalışmayla birlikte, bu pek az tanınan Osmanlı devlet adamının bazı veçheleri bugüne kadar güncelliğini koruyan meselelerle dolu mesleki ve siyasi hayatına dair yürütülecek araştırmalara bir başlangıç teşkil edebilir. Bu çalışmaların esas itibariyle Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti ile Meşihat makamındaki mesaisi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti dahilindeki faaliyeti ve nüfuzu sahalarında yoğunlaşması ve bu sahalarda çalışacak araştırmacıların konularında ihtisas sahibi olmasının, son dönem Osmanlı tarihinin henüz aydınlatılamamış bazı yönlerine ışık tutacağı kanaatindeyiz. Bu sahada çalışmayı düşünen araştırmacılara her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğumuzu da burada belirtmek isteriz.

İkinci Meşrutiyet devri tarihine farklı bir bakış

İkinci Meşrutiyet devri tarihinin ana hatlarına dair aşağıda verilen kısa açıklama, dönem tarihini bütün cepheleriyle ele alan bir özet olmaktan ziyade, yalnızca okuyucuya günlüklerin okunması esnasında bir tarihî arka plan teşkil edecek bir giriş taksimi olarak düşünülmüştür. Meraklı okuyucunun bu dönemin tarihi için bazıları Kaynakça bölümünde de verilen eserlere başvurması yerinde olacaktır.

31 Mart Vakası sonrası İkinci Meşrutiyet devri tarihine, bu devri Babıâli Baskını (23 Ocak 1913) ile iki bölüme ayırarak bakmak mantıklı olacaktır. İlk bölümün başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir:

Levent Şahverdi Arşivi

1. Siyasi istikrarsızlık (üç buçuk yılda on hükümet değişikliği ve meclisin iki kere feshi),

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile esas itibariyle birbirinden farklı, kendi aralarında da zaman zaman çatışan unsurlardan oluşan ve buluştukları ortak payda büyük ölçüde İttihatçı karşıtlığı olan bir muhalefet arasındaki aralıksız ve zaman zaman da kanlı kavgalar,

3. Ülke içerisinde bilhassa Anadolu ve Balkanlar'da neredeyse aralıksız devam eden çoğu etnik karakterdeki huzursuzluklar,

4. 1911 Eylülü'nden itibaren ilk önce Trablusgarp'ta İtalyanlarla (29 Eylül 1911-18 Ekim 1912) ve daha bu bitmeden Balkan devletleri Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile (8 Ekim 1912-30 Mayıs 1913 ve 21-22 Temmuz-14 Kasım 1913) yapılan aralıksız harpler ve toprak kayıpları.

Bu ilk dönem, Balkanlar'daki toprakların elden çıkarak Türkiye'nin bugünkü batı sınırının oluşması sonucu "resmî" ideoloji olan Osmanlıcılığın terk edilmesinin akabinde onun yerine geçmeye çalışan İslamcılığın da önce Arnavut daha sonra da Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla başarısızlığa uğrayarak yerini Türkçülüğe bırakmasına sahne olmuştur. Türkçülüğün yükselişi ise imparatorluğun Türk olmayan Müslüman halklarını daha da yabancılaştırarak daha sonraki Arap isyanının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinin birçoğunun alenen pozitivist ve hatta ateist eğilimlere sahip olması da başta Türk olmayan unsurlar olmak üzere Müslüman kitlelerin kendilerine sırt çevirmesine yol açmıştır.

Bu arada imparatorluğun dış siyasetinin hali de daha parlak değildi: Sultan Abdülhamit, son derece kıvrak bir diplomatik zekâyla bir büyük devleti bir diğerine karşı kullanarak otuz sene boyunca devletin nihai çöküşünü geciktirmeye muvaffak olmuştu. Aynı siyasi ve diplomatik kabiliyete ve bilhassa da tecrübeye sahip olmayan İttihatçılar ise bu oyunu devam ettirememişler, büyük devletlerden biri veya diğeriyle ittifak sağlama çabaları da bu devletlerin Avrupa siyasetinin vaziyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasından ümidi kesmiş olmaları ve bilhassa da onun çöküşünden kendilerine çıkar sağlama planları yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Burada İttihatçıların

Levent Şahverdi Arşivi

başından itibaren İngiliz ve Fransız düşmanı ve Alman dostu bir dış politika takip ettikleri iddiasının da yanlış olduğunu belirtelim: İttihatçıların dış politika hakkında yanlış, birbiriyle çelişen ve sağlam olmayan bilgilere dayanan fikirlere sahip oldukları doğrudur; ancak ilk yıllarda İngiltere, Fransa ve hatta can düşmanları Rusya'yla bile yakınlaşmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Almanlarla ittifak fikrinin önem kazanması, ancak bütün büyük devletler tarafından kaderlerine terk edildikleri kendileri (ve başka herkes) tarafından anlaşıldıktan sonra olmuştur. Feroz Ahmad'ın dediği gibi, İttihatçıların yanlış ata oynamış oldukları doğrudur, ama oynayacak başka at da yoktu.[2] Buna karşılık olarak Hale'in öne sürdüğü "yarış pistinden uzak duracaklardı" savının[3] ise o zamanki uluslararası konjonktür ile Şark Meselesi'nin seyri göz önünde bulundurulduğunda ne kadar geçerli olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

Bu dönemin başka bir özelliği de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlangıçtaki demokratik ideallerini bir kenara bırakarak diktatörleşmesi sürecinin 1913 Ocakı'ndaki Babıâli Baskını ile doruğa ulaşmasıdır.

İkinci bölüm bilhassa Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde, yani Babıâli Baskını'ndan altı ay kadar sonra vurulması sonrası sertleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti diktatörlüğünden ibarettir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbi'ne girmesi (5-11 Kasım 1914) ve dört sene sonraki Mondros Mütarekesi ile (30 Ekim 1918) nihai surette mağlubiyetinin tesciline sahne olmuştur. Mütareke Devri (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) ise esas itibariyle İstiklal Harbi (19 Mayıs 1919-9 Eylül 1922) ve bunu takip eden değişim süreci sonucu 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanından ibarettir.

Cihan Harbi'nin ülke tarihi üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Bunlardan birincisi elbette harbin sonunda imparatorluğun nihai olarak mağlup olması sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi

2 Feroz Ahmad, "*Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914*", *Middle Eastern Studies*, 2 (1966), s. 325.

3 William Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, 2. baskı, Frank Cass Publishers, Londra 2002, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

kendini feshetmesi ve lider kadrosunun yurtdışına kaçmasıdır. İkincisi ise İkinci Meşrutiyet devrinin siyaseten neredeyse namevcut olan padişahı Sultan V. Mehmet Reşat'ın 3 Temmuz 1918'de ölmesi ile tahta, ta şehzadeliği döneminden beri İttihatçılara düşman ve İngilizlere dost olarak tanınmış olan küçük kardeşi Mehmet Vahdettin'in geçmesidir. Bu padişah, Anadolu'yu sükûnete kavuşturmak ve Hıristiyanlara karşı yeni bir katliam gibi yenilmiş ve işgal altındaki Türkiye'nin başına daha da büyük belalar açabilecek hallere meydan vermemek üzere 1917-18 kışı Almanya'ya yaptığı ziyarette yaveri sıfatıyla kendisine eşlik eden Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı, Üçüncü Ordu müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderir. Mustafa Kemal Paşa ise 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra sağda solda birbirinden bağımsız dağınık halde faaliyet gösteren mahallî direniş hareketlerini birleştirip Yunan istilasıyla Müttefik işgaline karşı teşkilatlandırarak tek bir millî mücadele hareketine dönüştürmeye koyulur. Bu ise galip Müttefik devletlerin daha da ağır sulh şartları koymasını engellemek amacıyla yatıştırıcı ve onların huyuna suyuna giden bir siyaset güden İstanbul hükümetini, kendisini hain ilan ederek Müttefiklere ona karşı mücadelelerinde destek vermeye zorlar. Böyle bir siyasetin tabii sonucu ise halkın gözünde hanedanın veyahut da en azından padişahın meşruiyetini kaybetmesi olur.

Harp sonrası ülkenin geleceğinin şekillendirilmesinde kilit rol oynayan başka iki sonuç daha vardı. Bunların birincisi, Türkiye'nin kalan kısımlarının etnik yapısının kökünden değişmesiydi. Balkanların, Kuzey Afrika'nın ve Arap Yarımadası'nın elden çıkması sonucu Türklerin ellerinde yalnızca Anadolu ile Trakya'nın küçücük bir parçası kalmıştı. Osmanlı Ermenilerinin 1915-16 yıllarında tehcir ve kitle halinde katledilmesiyle 1919-22 yılları arasında vuku bulan İstiklal Harbi akabinde Yunanistan'la yapılan mübadele çerçevesinde Anadolu Rumlarının da ülkeden sürülmesi sonucu ortaya neredeyse tamamen Müslümanlardan oluşan bir nüfusa sahip olan bir Türkiye çıkmıştı ki bu nüfusun büyük kısmını da Türkler oluşturuyordu.

İkincisi ise, 1914 yılındaki Cihad-ı Ekber fetvasının bir işe yaramaması ve 1916 yılındaki Arap isyanının da gösterdiği üzere, İs-

Levent Şahverdi Arşivi

lam'dan (ya da daha doğrusu İslamcılıktan) çokuluslu bir İslami devletin fikrî temelini oluşturabilecek yürüyebilir bir devlet ideolojisi yaratma yolundaki tüm gayretlerin sonuçsuz kalmasıydı. İslam'ın müminleri kâfir düşmana karşı birleştiremediği, hatta Peygamber'in milletinin kâfir düşmanla işbirliği içerisinde halifenin milletine kılıç çekmesine dahi engel olamadığı görülmüştü.

Bu iki sonuç, laik bir millî devletin kurulmasının önünü açmıştı. İstiklal Harbi esnasında padişahın tutumu sonucu hanedanın meşruiyetini kaybetmesi ise bu devletin bir cumhuriyet olacağı manasına geliyordu.

İkinci Meşrutiyet dönemi hakkında nasıl bir hüküm verilebilir? Bu dönem hakkındaki araştırmaların fikir babası sayılabilecek ve *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı eseri hâlâ değerini koruyan bir kaynak olan Tarık Zafer Tunaya, bütün olumsuzluklarını sıraladıktan sonra bu dönemi "tarihimizin eşine rastlanmaz bir siyaset laboratuvarı" olarak nitelendirmiştir.[4] Biz de bu görüşe katılmakla beraber bu laboratuvarın, kimya ilminin cahili birtakım iyi niyetli ve heyecanlı, ama bilgisiz ve sorumsuz gençler tarafından mahalle sakinlerinin rızası alınmak şöyle dursun kendileri haberdar dahi edilmeden meskûn mahalde kurulduğunu, bu laboratuvarda son derece tehlikeli birtakım kimyevi maddeler üzerinde nasıl kullanılacağı –ve daha da önemlisi nasıl kullanılmayacağı– tam olarak anlaşılamamış kırık dökük bazı alet edevatla yapılan birtakım deneyler esnasında laboratuvarın bir değil, iki değil, üç değil art arda birkaç defa havaya uçarak mahallenin harap, sakinlerinin de helak olmasına sebebiyet vermelerine rağmen, bu işlerin baş sorumlularının geçici olarak da olsa bir şekilde paçayı kurtardığını ve olan bitenin hesabını vermediğini, o kimyevi maddelerin radyoaktif olmalarından dolayı bu hadiselerin olumsuz etkilerinin aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen mahallenin şimdiki sakinlerinden olan bu satırların yazarı ile hedef okuyucu kitlesinin hayatlarını da hâlâ olumsuz etkilemekte olduğunu söylemekten kendimizi alamıyor ve "ama ilginç bir zamandı" diyeceğini şimdiden tahmin ettiğimiz

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, genişletilmiş 1. baskı, İstanbul 1998, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

bazı zevata da Çinlilerin meşhur "ilginç zamanlarda yaşayasın" bedduasını hatırlatmadan edemiyoruz.

Değişik bir İttihatçı: Mustafa Hayri Efendi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en nüfuz sahibi üyelerinden biri olan Mustafa Hayri Efendi, nesebi, tahsili ve kariyerinin başlangıcı itibariyle diğerlerinden ayrılıyordu. Bu noktalara daha yakından bakmak yararlı olacaktır.

1. Soyu

Mustafa Hayri Efendi, Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) Harput ve Trablusgarp vilayetleri Evkaf müdürü olan Abdullah Avni Efendi'nin (1887-1888) oğludur. 1867'de Ürgüp'te dünyaya gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na çok sayıda ulema yetiştiren ailesinin kökleri, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1466-1475 yılları arasında yıkılan Karamanoğulları Beyliği'ni kuran sülaleye kadar inmektedir. Karamanoğulları, Oğuz Türklerinin halen sayıca kalabalık olan meşhur Avşar boyunun bir koludur.

Babasına gelinceye kadar Mustafa Hayri Efendi'nin ecdadının Karamanoğlu İbrahim Efendi'nin Ürgüp'teki cami-i kebirinin mütevelli heyetine mensup oldukları, bu camiin halen Ürgüplü ailesinin mülkiyetinde bulunan vakıf senedine dayanan vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.[5] Mustafa Hayri Efendi'nin babası Abdullah Avni Efendi, babasının vefatından sonra kendisine intikal eden tevliyet vazifesini ifadan sarfınazar etmiş, Mustafa Hayri Efendi de babasının vefatından sonra kendisine intikal eden bu vazifeyi amcazadesine terk etmiştir.[6]

2. Tahsili

Mustafa Hayri Efendi'nin tahsili, klasik medrese tahsili ile Mekteb-i Hukuk'ta Avrupa usulü bir hukuk tahsilini birleştirmesi bakımından o devir için alışılmışın dışındadır. Hayatının daha sonraki seyri

5 Vakıf senedinin metni, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

6 *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1916, s. 636-641. [İnal], İbnülemin Mahmud Kemal, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali*, İstanbul 1916/1917, s. 225-242.

Levent Şahverdi Arşivi

ve bilhassa siyasi kariyerinin gelişmesine baktığımızda bu iki yönlü tahsilin siyasi kanaatleriyle mesleki faaliyetlerinde belirleyici bir rol oynadığını görürüz.

Mustafa Hayri Efendi tahsiline memleketinde başlar. Burada amcası Hacı Münip Efendi'den *mukaddemat-ı ulum*u *Molla Cami*'ye kadar tahsil eder; aynı zamanda Uzun Hoca Mahmut Efendi'den de hüsnühat meşk eder. Daha sonra hukuk müfettişi olarak hizmet gören ağabeyi Hakkı Efendi'nin refakatinde gittiği Sivas'ta Mûr Ali Baba Hazretleri'nden[7] Farsça ve Âli Efendi'den de Arapça öğrenir. 1884-1885 senesinde ağabeyinin refakatinde İstanbul'a gelip Bahr-i Sefid Medresesi yanındaki Başkurşunlu Medresesi'ne kaydolarak *Molla Cami* tedris eden Abdullah Rüştü Efendi'nin tedris halkasına *adl* bahsinde dahil olur.

1886-1887 senesinde babasıyla memleketine dönerek Yağmuroğlu Medresesi'nde hücrenişin olarak Kasım Efendi, Karakimseli Hacı Efendi Hamurculu Osman Efendi'nin derslerine devam etmiş, bu iki yılın tatil zamanlarında da dayısı Ürgüp Müftüsü Ahmet Tahir Efendi ile amcası Hacı Münip Efendi'den *adab* ve *tefsir-i şerif* okumuştur.

1889-1890'da İstanbul'a döndüğünde tekrar medresesindeki derslerine deva ederek hocası Abdullah Rüştü Efendi'nin derslerine katılmış ve 18 Mayıs 1895 tarihinde icazetnamesini almıştır. Ayrıca 20 Ağustos 1897'de de İstanbul Darülfünunu'nun Hukuk Fakültesi'ni de (Mekteb-i Hukuk) aliyyülâlâ derecesiyle sınıfının ikincisi olarak bitirmiştir.

Altunsu'ya[8] göre Hukuk Fakültesi'ni sınıfının ikincisi değil birincisi olarak bitiren Mustafa Hayri Efendi, sarayla münasebeti olan bir efendinin sınıf birincisi ilan edilmesine içerleyerek avukat olmaya karar vermişken hocası Abdurrahman Efendi'nin (yazarın günlüklerinde Abdurrahman Paşa olarak geçiyor), kendisini meslek hayatında destekleyerek süratle terfi ettireceğini vadetmesi ve İstanbul'dan başka her yere tayinini isteyebileceğini söylemesi

7 Bu zatın adının bazı kaynaklarda geçtiği gibi *Mor* Ali Baba değil *Mûr* Ali Baba olduğu hususunda beni ikaz eden akrabam Eski Sivas Belediye Başkanı Sn. Doğan Ürgüp'e teşekkürü borç bilirim.

8 A. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 243-249.

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine kararını değiştirmiştir. Abdurrahman Efendi sözünü tutmuş ve Mustafa Hayri Efendi meslek hayatında süratle yükselmiştir. Altunsu bu tespit için kaynak vermemekle beraber başka bilgileri de içeren maddesi, Mustafa Hayri Efendi'nin oğlu Suat Hayri Ürgüplü ile 4 Haziran 1970 tarihinde yaptığı bir mülakata dayanmaktadır. Bu satırların yazarı buna dair ne Ürgüplü ailesi içerisinde bir şey duymuş ne de burada yayımlanan günlüklerde bir şey bulmuştur. Ancak günlüklerde söz konusu dönemden bahseden bir kayıttan yazarının Abdurrahman Paşa'ya minnet duyduğu anlaşılmaktadır.[9]

Günlüklerdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Hayri Efendi Arapça ve Farsça biliyor ancak –hukuk tahsiline rağmen– herhangi bir Avrupa dili bilmiyordu.[10]

3. Meslek hayatı

Üç sebepten dolayı Mustafa Hayri Efendi'nin kariyerini 31 Mart Vakası öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölüme ayırmak gayet mantıklı olacaktır:

1. 31 Mart Vakası'na kadar Osmanlı İmparatorluğu istibdatla yönetilen bir mutlakıyet iken bu vakanın akabinde Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilerek siyasi kimliği pek olmayan kardeşi Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılmasıyla Osmanlı tarihinde mutlakıyet sona ermiştir. Bu bakımdan bu tarih, Türk tarihinde gerçek bir dönüm noktası teşkil eder.

2. Diğer İttihatçılar gibi Mustafa Hayri Efendi de bu vakadan önce muhalefetin bir parçası iken sonrasında iktidarın bir parçasıydı.

3. Mustafa Hayri Efendi'nin 31 Mart Vakası öncesi hayatına dair bilgilerimiz ve elimizdeki kaynaklar yok denecek kadar azdır, hatta günlükleri dahi 31 Mart Vakası ile başlamakta olup ondan önceki devre dair –gayet kıymetli de olsa– pek az hatıra içermektedir.

Bu sebeplerden dolayı tarih yazıcılığında ekseri suni bir etki yaratan pek çok bölümlemeye mukabil bu bölümleme tabii olarak görülebilir.

---

9 Metin, 7 Ağustos 1912 tarihli kayıt.

10 Metin, 13 Ocak 1912, 3 Temmuz 1919 ve 19 Ocak 1920 tarihli kayıtlar, ayrıca *Berliner Tageblatt* gazetesinin 16 Kasım 1914 tarihli sayısındaki mülakat.

Levent Şahverdi Arşivi

3.1. 31 Mart Vakası öncesi meslek hayatı

Mustafa Hayri Efendi, 1880 yılından 1906 yılına kadar ilmiye mensubu iken 18 Ağustos 1898 tarihinden itibaren Mülkiye mensubu da olmuştur. 27 Haziran 1880 tarihinde Bursa Medresesi'nde ibtida-i hariç mevkiine, 30 Ekim 1897'de hareket-i dahil mevkiine, 30 Temmuz 1904 tarihinde de musile-i Süleymaniye'ye tayin olunmuştur. 18 Ağustos 1898 tarihinde Maraş Sancağı Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi muavinliğine, 4 Nisan 1900 tarihinde Trablusşam Sancağı Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi muavinliğine, 5-6 Mayıs 1901 tarihinde Lazkiye Sancağı Bidayet Ceza Dairesi riyasetine, 19 Mart 1903 tarihinde terfian Suriye Vilayeti (Şam) Bidayet Mahkemesi müddei-i umumiliğine, 26 Eylül 1904 tarihinde Manastır Vilayeti Bidayet Mahkemesi müddei-i umumiliğine ve 4-5 Aralık 1906'da da terfian Selânik Vilayeti Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi riyasetine tayin olunmuştur. 28 Aralık 1908 tarihinde 1200 kuruş maaşla Darülfünun Hukuk Şubesi Mecelle muallimliğine tayin olunmuştur.

3.2. Mason locasına üyeliği

Mustafa Hayri Efendi'nin mason locasına üyeliği, hem çok sayıdaki ikincil yazılı kaynak hem de ailesinden edinilen sözlü teyit ışığında her türlü şüpheden ari olarak bilinmektedir. Ancak Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerine bu konuda herhangi bir kayda rastlanmaz. Masonluk meselesi yalnızca Sultan Reşat'la geçen bir konuşmada, o da o zamanki şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin mason olduğuna dair dedikodular bağlamında, söz konusu olmuştur. Günlüklerinin muhtevasından ne Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki masonluk faaliyetleri ne de masonluğa intisabının Mustafa Hayri Efendi üzerinde olması muhtemel etkileri hakkında tek bir satır bulunabilmiştir. Kâğıtları arasında da bu teşkilata üyeliğine dair –ya da daha doğrusu bu teşkilata dair– hiçbir şey bulunamamıştır. Bildiğimiz kadarıyla Mustafa Hayri Efendi Selânik'teki hizmeti esnasında (yani 1906 civarı) mason locasına üye olmuştur (tam üyelik tarihi ve locadaki faaliyetleri hakkında bir bilgimiz yoktur).

Levent Şahverdi Arşivi

Bu meyanda Osmanlı'nın son devrindeki Jön Türkler ve benzerleri arasında masonluğun yaygın olmasının sebebinin ideolojik değil, pratik olduğunu da belirtelim: İmparatorluğun hâkim unsuru olan Türkler, gizli teşkilat kurmasını bilmiyordu, Sultan Abdülhamit istibdadı altında gizli gizli toplanabilecekleri ve yeraltı teşkilatları kurabilecekleri başlıca teşekkül, Sultan Abdülhamit'in hafiyelerinin giremediği mason locaları idi. Dolayısıyla mason localarına intisabın –en azından Türkler için– herhangi bir fikrî temeli olmadığı gibi bu intisap, kendilerinde kalıcı bir grup kimliği duygusu da uyandırmamıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda şiddetli ve zaman zaman da kanlı çatışmalarda birbirini telef eden siyasi kadroların büyük kısmının, hayatlarının bir devresinde bu mason localarından geçtiği görülür.

3.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği

Ulaşabildiğimiz bilgiler, Mustafa Hayri Efendi'nin Selânik Vilayeti Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi riyasetindeyken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olduğuna işaret ediyor. Günlüklerinde ise Cemiyet'e girişine dair herhangi bir bilgi bulunmazken mesela Mustafa Necip'ten de bahseden daha ileriki bir tarihe ait bir kaydın üslubundan da anlaşılabileceği üzere daha o tarihte Cemiyet dahilinde söz sahibi olanlar meyanında olduğu ortaya çıkmaktadır.[11]

3.4. 31 Mart Vakası'ndan sonraki kariyeri

Mustafa Hayri Efendi'nin 31 Mart Vakası sonrasındaki kariyeri esas itibariyle aktif siyasette bulunduğu 1909-1918 yılları ile devir –ve hayat– şartları sonucu nispeten pasif bir seyir takip eden 1919-1922 yılları olmak üzere iki döneme ayrılabilir. Bunlardan birincisinde Mustafa Hayri Efendi, nezarete ilk defa tayin olunduğu 22 Aralık 1912 tarihinden müteaddit defalar sunduğu istifasını en nihayet kabul ettirebildiği 6 Mayıs 1916 tarihine kadar dört kere Evkaf nazırı ve 16 Mart 1914 tarihinden itibaren de Evkaf Nezareti uhdesinde kalmak üzere şeyhülislam olarak hizmet görmüştür.

11 Metin, 31 Mayıs 1912 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

31 Mart Vakası akabinde teşekkül eden Tevfik Paşa kabinesinde 28 Nisan 1909'da on beşer bin kuruş maaşla kendisi Adliye Nezareti'ne, Cavit Bey de Maliye Nezareti'ne tayin olunsa da her ikisi de mazeret beyan etmişlerdir. Mustafa Hayri Efendi daha sonra 28 Aralık 1909 tarihinde Medresetülkudat'ta Tanzim-i İlamat-ı Cezaiye muallimliğine ve 14 Kasım 1910'da Osmanlı Meclis-i Mebusanı Birinci Reis vekâletine, 21 Aralık 1910'da ise on beş bin kuruş maaşla Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tayin olunmuştur. 4 Haziran 1911'de ise Dahiliye Nazırı Halil Bey'in [Menteşe] Sultan Reşat'a Rumeli seyahatinde refakat etmek üzere yola çıkmasına binaen vekâleten Dahiliye Nezareti'ne tayin olunmuştur. 12 Şubat 1911'de ise meşguliyetinden dolayı Darülfünun Hukuk Şubesi Mecelle muallimliğinden istifa etmiştir. 28 Ağustos 1911'de Hicaz vilayetinin sağlık işlerini idare etmek ve hacıların sağlığını temin etmek üzere kurulan Hicaz Sıhhiye Komisyonu üyeliğine tayin olunmuş ve 24 Eylül 1911 tarihinde de Birinci Rütbe Mecidî nişanıyla taltif edilmiştir. 3 Ekim 1911 tarihinde vekâleten Adliye Nezareti'yle Şûra-yı Devlet riyasetine, asaleten de ilk defa olmak üzere Evkaf Nezareti'ne tayin olunmuş, vekâleten tayin olduğu nezaretlerden istifa etmesi üzerine 30 Ekim 1911'de ikinci defa olarak Evkaf Nezareti'ne tayin olunmuştur. 14 Mart 1912'de Kırkkilise'ye [Kırklareli] giden Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin dönüşüne kadar bu nezarete vekâlet etmiş, daha sonra mensubu bulunduğu Sait Paşa kabinesinin istifası üzerine 20 Temmuz 1912 tarihinde Evkaf Nezareti'nden ayrılmış, 13 Aralık 1912 tarihinde Medresetülkudat Kanun-ı Ceza muallimliğine tayin olunmuştur.

23 Ocak 1913 tarihinde Babıâli Baskını sonrası kurulan hükümette üçüncü defa Evkaf Nezareti'ne tayin olunsa da rahatsızlığını beyan ederek (hakikatte ise baskından daha önce haberdar edilmemiş olmasından ve baskını tasvip etmemesinden dolayı) 3 Şubat 1913 tarihinde istifa etmiş ve nezaret de bir müddet vekâletle idare olunmuştur. İki ay sonra 28 Nisan 1913 tarihinde Evkaf Nezareti'ne dördüncü defa olmak üzere tayin olunmuştur. 25 Ağustos 1913 tarihinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Heyet-i Umumiyesi Riyaset vekâletine seçilmiş, 5 Kasım 1913 tarihinde de Birinci Rütbe Osmani nişanıyla taltif edilmiştir. 16 Mart 1914 tarihinde ise Evkaf-ı Hü-

Levent Şahverdi Arşivi

mayun Nezareti uhdesinde kalmak üzere şeyhülislamlığa tayin olunmuştur. 6 Mayıs 1916 tarihinde ise hem Evkaf Nezareti'nden, hem de şeyhülislamlıktan istifa etmiş ve istifasının sebeplerini de günlüklerinde tafsilatıyla anlatmıştır ki bunlar aşağıda ele alınacaktır.

Bundan sonra köşesine çekilen Mustafa Hayri Efendi'den Mondros Mütarekesi arifesinde kurulan İzzet Paşa kabinesinde Adliye Nezareti'ni üstlenene kadar pek bir şey duymuyoruz. Mustafa Hayri Efendi, bu kabineden istifasını da günlüklerinde tafsilatıyla anlatmıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı İmparatorluğu yenilgiyi kabul ediyor ve müstakil bir devlet olarak mevcudiyeti –ve dolayısıyla Mustafa Hayri Efendi'nin faal siyasi kariyeri de– fiilen sona eriyordu.

Mustafa Hayri Efendi'nin kariyerinin ikinci dönemi ise esas itibariyle 10 Aralık 1918 tarihinde sorgulanması, 29 Mart 1919 tarihinde tutuklanması, 28 Mayıs 1919 tarihinde Malta'ya sevk edilmesi, 18 Kasım 1920 tarihinde Malta'dan tahliye edilerek İtalya ve Rodos üzerinden Türkiye'ye dönmesi ve 8 Ağustos 1922 tarihinde memleketi Ürgüp'te vefatından ibarettir. Takdir edileceği üzere Mustafa Hayri Efendi, bu zaman diliminde ilk dönemde olduğu kadar faal değildir ve bu, günlük kayıtlarına da yansımıştır.

3.4.1. Mustafa Hayri Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Merkez-i Umumi içerisindeki konumu

Cemiyet dahilinde Mustafa Hayri Efendi, son derece mühim bir üye olup bazı zorlu vazifeler kendisine emanet edilmişti. Kendisi hem Müslüman ve hem de gayrimüslim partililer nezdinde hürmet ve itimada mazhar olan az sayıdaki üyeden biriydi, hatta belki de yegâne üyeydi. Parti içerisindeki itibarlı mevkii, hem faal siyasi hayatı esnasında saray tarafından,[12] hem de Malta'da esarette İngilizler tarafından[13] teslim edilmiştir. Diğer Cemiyet mensuplarından farklı olarak Mustafa Hayri Efendi, Cemiyet içerisinde herhangi bir hizbe dahil olmamış ve bilhassa 1912'den sonra gittikçe yalnız

12 Metin, 3 Mayıs 1912 tarihli kayıt.

13 *Manchester Guardian* gazetesinin 6 Nisan 1920 tarihli ve 22979 numaralı nüshasındaki "Arrest of the Sheikh-ul-Islam" başlıklı fıkra. Bu fıkranın Türkçe tercümesi 23 Nisan 1920 tarihli kayıtta mevcuttur.

Levent Şahverdi Arşivi

kalmıştır.[14] Hem Mustafa Hayri Efendi hem de Cemiyet'in diğer üyelerinden bazılarının müteaddit defalar istifa etme girişiminde bulunduğunu biliyoruz. Bu girişimlerden bazıları şüphesiz muayyen bir hedefe ulaşmak maksadına matuf olsa da bazılarının bu insanların ne kadar olağanüstü baskılar altında çalıştığına delalet ettiği de aşikârdır. Her halükârda hem basılı kaynaklar hem de günlüklerdeki kayıtlardan, 23 Ocak 1913 tarihinde vuku bulan Babıâli Baskını'ndan sonra Mustafa Hayri Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki mevkiinin gittikçe zayıflamakta olduğu ve müteaddit defalar ya istifa etmeye yahut da kendini geri çekmeye teşebbüs ettiği anlaşılmaktadır.

1908, 1910, 1911 ve 1916 yıllarında Merkez-i Umumi üyeliğinde, 1917 yılında ise Meclis-i Umumi üyeliğinde bulunmuş olan Mustafa Hayri Efendi, Talât Bey'e gayet yakın olan ve Merkez-i Umumi'nin hakikatte Talât Bey'den ibaret olduğunu bilen çok az sayıdaki insandan biriydi.[15] Ancak Merkez-i Umumi dahilindeki muteber mevkii, bazı şahısları (ki bunların başta Ziya Gökalp olmak üzere Türkçüler olduğu anlaşılmaktadır) bilhassa Şark vilayetlerindeki Kürt-Ermeni çatışmasına çözüm bulma ve medreselerde reform yaparak bu mektepleri çağdaş eğitim ve öğretim kurumları haline getirme çabalarını akamete uğratmaya çalışmaktan –ve bunda başarılı da olmaktan– alıkoymamıştır.

3.4.2. Evkaf Nezareti'ndeki hizmetleri

Mustafa Hayri Efendi, 22 Aralık 1910 ile 6 Mayıs 1916 tarihleri arasında dört kere Evkaf Nezareti'ne tayin olunmuş, Sait Halim Paşa kabinesinde bulunduğu sırada da 16 Mart 1914 tarihinde Evkaf Nezareti uhdesinde kalmak üzere şeyhülislamlığa da tayin olunmuştur. Mustafa Hayri Efendi şöhretini şeyhülislamlığından başka bilhassa Evkaf Nezareti'nde bulunduğu sırada gerçekleştirdiği hizmetlere borçludur. Mütareke devrinde diğer İttihatçılarla birlikte onun da hakkında idam cezası vermek üzere divanıharp-

14 Buna Feroz Ahmad da işaret etmiştir, bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914*, Oxford University Press, Londra 1969, s. 172.

15 Metin, 6[?] Mayıs 1916 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

ler teşkil etmekten geri durmayan Damat Ferit Paşa hükümetinin meşhur Dahiliye nazırı Ali Kemal bile başyazarı olduğu *Peyam-ı Sabah* gazetesindeki yazılarında onun bu yönünü –ve İttihatçıların devrinde herkes bir şekilde zengin olurken onun "devr-i yağma"dan eli boş çıkmasını– övmekten kendini alamamıştır.[16]

Girdiği büyük imar faaliyetleri çerçevesinde inşa edilen yeni camiler, okullar, hanlar ve sair binalarda dönemin yeni gelişmekte olan ve bugün 1. Millî Mimarlık Akımı olarak adlandırılan üslubun kullanılmasını tercih ve teşvik ederek, Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat başta olmak üzere dönemin mühim mimarlarına faaliyet sahası açmak yoluyla bu üslubun gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Genç cumhuriyetin 1930'lu yılların başlarına dek süren dönemindeki tüm resmî binalar bu pratiklerle yetişen mimarların ürünü olmuştur.

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ndeki hizmetleri esas itibariyle sekiz başlık altında toplanabilir:

1. Eskiyip yozlaşarak suiistimale maruz kalmış vazife ve fodlaların imhasıyla nezaretin mali durumunun düzeltilmesi,

2. Nezaretin hayır kurumlarının tamir ve tevsii,

3. Üniversite (Darülfünun), medrese, mektep, kütüphane, müze ve benzeri bilim ve eğitim kurumlarının tesis, tamir ve tevsii,

4. Vakıf hanlar ve başka tesislerin kurulmasıyla nezarete gelir sağlanması,

5. Cami ve türbe gibi dinî tesislerin kurulması,

6. Bozulmuş ve yanlış restore edilmiş vakıf binalarının ilmî esaslara göre tamir ve restore edilmesi,

7. Fatih Camii'nin elektrikle aydınlatılması, elektrikli tramvay ve Taşdelen ve Defneli Maden Suları gibi fennî işler,

8. Nezarette bir fennî heyetin teşkil edilmesi.

Şimdi bu işlere biraz daha yakından bakalım:

3.4.2.1. Vakıflar mevzuatı

Mustafa Hayri Efendi, bazı tedbirler almak suretiyle hem Evkaf Nezareti'nin ve hem de umumi olarak vakıfların mali durumunu

16 Ali Kemal'in 31 Mayıs 1921 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinde "Peyam-ı Eyyam" başlıklı yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

düzeltmiştir. Bu tedbirler esas itibariyle bir taraftan duagû vezaifi ve duagû fodlaları gibi artık geçerliliği kalmamış ve suiistimale maruz bulunan memuriyetlerle müstagni anha evkaf tabir edilen atıl durumdaki vakıf ve vakıf arazilerinin bedelleri ödenerek elden çıkarılması, öbür taraftan da vakfedilmiş paraların idaresi için Nukud-ı Mevkufe Müdüriyeti, yetimlerin haklarının gözetilmesi için Eytam Bankası, vakıflar için bir Evkaf Bankası ve bu bankanın kanuni altyapısı için bir Evkaf Bankası Kanunu'nun çıkarılması gibi bir dizi müessese ve nizamın tesis edilmesinden ibarettir. Ayrıca ehil Evkaf memuru yetiştirmek üzere 10 Mayıs 1911 tarihinde Evkaf Mektebi kurulmuş, 5 Ağustos 1913 tarihinde de vakıflara ehil memurların tayin olunmasını temin etmek maksadıyla Tevcih-i Cihat Nizamnamesi adlı bir yönetmelik yürürlüğe konmuştur. Bundan başka 1 Nisan 1916 tarihinde eski Tabhane Medresesi yeniden tanzim edilerek Evkaf-ı İslamiye Matbaası adı altında hizmete konmuştur. Bu matbaa, başta yine Mustafa Hayri Efendi zamanında hazırlatılan ve halen Evkaf Nezareti ve ilmiye teşkilatı tarihi için kaynak kitap vasfını taşıyan *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali* ile İlmiye Salnamesi olmak üzere pek çok eser basmıştır.

3.4.2.2. Hayır kurumları

Başta imaretler ile Gureba-yı Müslimin Hastanesi olmak üzere Evkaf Nezareti'nin idaresi altında bulunan bir dizi hayır kurumu onarılmış, iyileştirilmiş ve geliştirilmiştir.

3.4.2.3. Eğitim ve bilim

Mustafa Hayri Efendi'nin nezareti esnasında tesis edilen eğitim ve bilim kurumları, sayıları ve vasıflarıyla bilhassa dikkat çekmektedir. Bu kurumların büyük kısmı –bazen başka amaçlara hizmet ediyor olsalar da– halen yaşamaktadır. Mustafa Hayri Efendi, medreselerin ders programlarına dinî derslerin yanı sıra pozitif bilim, beden eğitimi ve sanat derslerini de ekleyerek bu mektepleri çağdaş eğitim kurumlarına dönüştürmeye uğraşmışsa da[17] İttihat ve Te-

17 Medreselerin ıslahı için hazırlanan *Islah-ı Medaris Nizamnamesi*'nin metni, kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

rakki Cemiyeti dahilinde karşılaştığı şiddetli muhalefetle[18] Birinci Cihan Harbi'nin patlak vermesi bu gayretleri akamete uğratmıştır. Mustafa Hayri Efendi'nin bu alandaki başlıca hizmetleri şunlardır:

Üniversiteler: Harp esnasında Kudüs'te Salahaddin-i Eyyubî Külliyesi tesisi için tedbirler alınmış ve daha sonra İstanbul Üniversitesi Rektörü olacak olan Prof. Cemil [Bilsel] ile Nail Reşit Bey üniversite işleri ve ders programı tanzimi ile görevlendirilmişlerdir. Medine'de de bir Âli İslam Darülfününu tesisi için tedbirler alınmıştır.

Medreseler: Mustafa Hayri Efendi'nin bu alandaki başlıca hizmetleri, 1919 yılında Medresetülirşad adı altında İmam-Hatip Medreseleri ile birleştirilen Medresetülvaizin'in, ehil kadı yetiştirmek üzere Medresetülkudat'ın, İstanbul Fatih'teki Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi ile Fethiye Medresesi'nin ve hattat yetiştirmek üzere Medresetülhattatin'in kurulmasıdır.

Darüşşafaka: Mustafa Hayri Efendi, harp esnasında bütün güçlüklere rağmen Darüşşafaka'nın gereği gibi hizmet görmesinin esbabını temin etmeye muvaffak olmuştur.

Mektepler: Mustafa Hayri Efendi'nin nezareti döneminde bazıları yıkılan eski mekteplerin yerini almak üzere, bazıları da yeni tesisler olmak üzere pek çok mektep inşa edilmiştir. Bunların arasında Bostancı, Göztepe ve Ayazma İptidai Mektepleri, Üsküdar'daki Ayazma Mektebi ve Valde Mektebi olarak da bilinen Pertevniyal Valide Sultan Lisesi bilhassa zikre değer.

Talebe Yurdu – Beşinci Vakıf Han: Talebe Yurdu bir bodrum, bir zemin ve üç fevkani kattan mürekkep olup bir konferans salonu, bir kütüphane, bir hamam, 100 talebe istiabına kâfi oda, bir idarehane ve sair teferruatı haizdir. Şehzadebaşı'ndaki arsaya inşa edilmiş, inşaatı harp esnasında kesintiye uğramış olan bu tesis, daha sonra Yüksek Muallim Mektebi ve Vefa Lisesi'nin binası olarak kullanılmıştır.

Evkaf-ı İslamiye Müzesi: Eski ve nadir İslam sanât eserlerini yok olmaktan kurtarmak ve halkın nazarına sunmak üzere Süleymani-

18 Metin, 29 Nisan, 26 Haziran 1915, 6[?] Mayıs 1916, 31 Ocak-1 Şubat, 4 Şubat 1917 tarihli kayıtlar.

Levent Şahverdi Arşivi

ye Camii'nin ilmî esaslara göre tadil edilen imaretinde bir Evkaf-ı İslamiye Müzesi kurulmuş ve 27 Nisan 1914 tarihinde törenle açılmıştır. Mustafa Hayri Efendi tarafından memur edilen fahri bir idare heyeti, vakıf binalarından sanat eserleri toplamakla görevlendirilmiştir. Müze 1983'te Sultanahmet'teki şimdiki yerine taşınıncaya dek aynı yerde hizmet vermiştir. Adı cumhuriyet döneminde Türk-İslam Eserleri Müzesi olmuştur.

Vakıf Bilim Kurumları: Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Maarif Nezareti arasında Evkaf Nezareti idaresinde bulunan çok sayıdaki harap mektebin durumlarının düzeltilmesi amacıyla akdolunan bir mukaveleyle binaları nispeten müsait olan sekiz mektebin idaresi geçici olarak Maarif Nezareti'ne ve 242 mekteple Bayezid Kütüphanesi dışındaki kütüphanelerin idaresi tamamen Evkaf Nezareti'ne bırakılmıştır. Bu mektepler daha sonra hem binaları ve hem de öğretim üyelerinin kalitesi bakımından çağın gereklerini karşılayacak duruma getirilmiştir. Tadilata alınan mektepler geçici olarak bahçeli villalara taşınmıştır.

Kütüphaneler: Mustafa Hayri Efendi'nin nezareti esnasında İstanbul'da 400.000-500.000 cilt kapasiteli bir kütüphane kurulmasına karar verilmiştir. Yeni kütüphanenin kurulmasına kadar ihtiyacı geçici olarak karşılamak üzere bazı kütüphaneler tamirat ve yenileme yoluyla ihtisas kütüphanelerine dönüştürülmüştür. Bu meyanda Ragıp Paşa Kütüphanesi edebi bilimlere, Nuruosmaniye Kütüphanesi tarih bilimlerine, Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi matematik, tabii bilimler ve diğer bilimlere, Hekimoğlu Ali Paşa, Molla Murat ve Fatih Kütüphaneleri de çeşitli dinî bilimlere tahsis edilmiştir. Sultan Selim Camii civarındaki Hamidiye Kütüphanesi yerine yeniden inşa edilen iki katlı büyük kütüphanenin bir bölümüne dinî bilimlere dair mezkûr kitaplar, diğer bir bölümüne de meşhur Rus şarkiyatçısı Nikolay Fyodoroviç Katanov'un Türk ve Şark halklarının tarih ve kültürüne dair çeşitli Avrupa dillerinde yazılmış binden fazla ciltten oluşan kütüphanesi konmuştur. Bu koleksiyon bugün Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nin temelini oluşturmaktadır.

Meşhur âlim Ali Emirî Efendi'nin son derece kıymetli meşhur koleksiyonundan on üç bin cilt, Fatih'teki bu iş için tahsis, tamir

Levent Şahverdi Arşivi

ve teçhiz edilen Feyzullah Efendi Kütüphanesi'ne (bugünkü Millet Kütüphanesi) konmuştur. Bunların arasında Kaşgarlı Mahmut'un meşhur *Divan ü Lugâti't-Türk*'ü de vardır. Millet Kütüphanesi dışındaki tüm yazmalar 20. yüzyıl sonu itibariyle Süleymaniye Kütüphanesi bünyesinde toplanmıştır. Diğer kütüphaneler güncel koleksiyonlarla hizmet vermeye devam etmektedir.

3.4.2.4. Ticari tesisler: Vakıf hanlar

Mustafa Hayri Efendi, vakıflara gelir sağlamak amacıyla bir dizi ticari tesis de kurmuştur. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. Birinci Vakıf Han: Vani Efendi Medresesi civarında Orosdi-Back (cumhuriyet döneminde Sümerbank) ile Zeynep Sultan Camii karşısında yeniden inşa edilmiştir. Zamanında pek çok dükkâna ev sahipliği yapan bu 40 odalı han, bugün bir Yapı ve Kredi Bankası şubesi olarak hizmet görmektedir.

2. İkinci Vakıf Han: Sultanhamamı'nda harap çeşme ve hazne mahalli bitişiğinde vakıf arsa üzerine inşa edilmiştir. Bodrumlu çok sayıda mağazası ve 24 odası vardır.

3. Üçüncü Vakıf Han: Beyoğlu'nda Ağa Camii'nde tamamen yıkılmış olan Kuloğlu Cami-i Şerifi'ne bedel Bostancı'da yeniden bir cami inşa olunarak yerine Üçüncü Vakıf Han yapılmıştır. Altında iki mağazayı ve üstünde çamaşırlık, mutfak, banyo gibi her türlü müştemilatı ve büyük, küçük apartmanı havidir.

4. Dördüncü Vakıf Han: 19 Nisan 1911 tarihli kanun ile ilga olunup yerlerine vakıf için gelir getirecek akarat tesis edilebilecek olan imarethanelerden Hamidiye İmareti mahalline (Dördüncü Vakıf Han) inşa edilmiştir. Alt katta bir geçit ile çok sayıda mağazası ve fevkani 175 odayı ihtiva etmektedir. Bu bina uzun bir onarımın ardından 2006 yılından bu yana *Legacy Ottoman Hotel* adı altında otel olarak kullanılmaktadır.

3.4.2.5. Dinî tesisler

Mustafa Hayri Efendi'nin memuriyeti devrinde bazı dinî tesisler inşa ve tamir edilmiştir. Bunların arasında bilhassa Bostancı Camii, Bakırköy Camii, Kamer Hatun Camii, Bebek Camii ve Mahmut Şevket Paşa Türbesi zikre değer.

Levent Şahverdi Arşivi

3.4.2.6. Tamirat

Mustafa Hayri Efendi'nin memuriyeti devrinde İmparatorluğun merkezinde tarihî ve mimari değeri olan vakıf binalarında evvelce tamirat adı altında yapılan hataların düzeltilmesi için çalışılmış ve bu eserler yeniden tarihî ve mimari önemlerine uygun şekilde tamir edilmiştir. Bu eserlerin başlıcaları İstanbul'da Yeni Cami, Sultanahmet, Kılıç Ali Paşa ve Şehit Mehmet Paşa Camileri, Edirne'de Sultan Selim ve Sultan Beyazıt Camileri ile Konya'da Sultan Selim Camii Hazret-i Mevlana Dergâhı ve âli medreselerdir.

3.4.2.7. Fennî işler

Mustafa Hayri Efendi'nin memuriyeti esnasında bir dizi fennî iş gerçekleştirilmiştir. Bunların büyük bir kısmı Cumhuriyet devrine de intikal etmiş olup başlıcaları şunlardır:

Fatih Camii'nin elektrikle aydınlatılması: Fatih Camii'nin içi ve minaresi ilk defa olmak üzere elektrikle aydınlatılmıştır. Camiin mimarisi ile tezyinatına halel getirilmemesi için elektrik akımı kablolarla kandillerin içerisine konmuş ampullere iletilmiştir. Tesis ve teçhiz masrafları 873 liradır.

Elektrikli tramvay: Üsküdar-Kısıklı-Alemdağı Elektrikli Tramvay Hattı'nın Üsküdar-Kısıklı kısmının toprak tesviyesiyle ray döşenmesi, yolların kısmen muntazam taş ile kısmen şose olarak inşası sona ermiştir. Masrafı 35.000 liradır. Tramvayın işletmesine ait makinelerin konması için de 7500 lira sarfıyla Üsküdar'da Selamsız'daki vakıf arsaya bir fabrika dairesi inşa olunmuştur. Elektrik makineleriyle teller, direkler, arabalar ve sair teferruat 46.500 liraya Almanya'daki Bergmann elektrik şirketine ve arabaların muhafaza ve tamirine ait demir arabalık binasının demir aksamı 5575 ve kâgir aksamı da 5500 liraya ihale edilmiştir.

Üsküdar'ın bir kısmının ve Suadiye semtinin inşası bu tramvay hattının inşası sayesinde mümkün olmuştur. Tramvay hattının açılışından sonra yolcuların Galata Köprüsü'nden Kısıklı'ya kadar nakli, Şirket-i Hayriye vapurları ile tramvay hattının hizmetlerinin birleştirilerek tek biletle ehven fiyata yolcuların gidip gelmesinin sağlanmasıyla mümkün kılınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hicaz Demiryolu: Hayri Efendi harp esnasında, o zamanki nedrete rağmen, demiryolu için gerekli malzemeyi getirtmek ve ehil adamları işbaşına getirmek suretiyle Hicaz Demiryolu'nun da gereği gibi idaresiyle aksaksız işleyişini temin etmiştir.

Vakıf koru ve zeytinliklerin idaresi: Alemdağı vakıf ormanlarıyla sair vakıf orman ve zeytinlikler genişletilerek ekilmiştir.

Su işleri: Evkaf Nezareti'nin idaresi altındaki pek çok harap köprü, bent ve çeşme Mustafa Hayri Efendi'nin memuriyeti devrinde tamir edilmiştir.

Alemdağı menba suları (Taşdelen ve Defneli): Eldeki kayıtlara göre Taşdelen ve Defneli memba suları Hicri 990/Miladi 1582-1583 yılında Sultan III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından vakfedilmiştir. Taşdelen suyunun vasıfları, Terkos ve Çırçır sularının vasıflarından yüksek olsa da bu kaynağın Üsküdar'a birkaç saat mesafede sapa ve uzak bir yerde bulunmasından dolayı halk tarafından yeterince kullanılamıyordu. Mustafa Hayri Efendi'nin Üsküdar-Kısıklı tramvay hattını inşa ettirmekteki amaçlarından biri, şehirden Alemdağı'ndaki bu su kaynağına ulaşımı kolaylaştırmaktı.

Fenni heyet: Merkezde mimari, elektrik, su işleri, mühendislik ve sair fenlerin uzmanlarından oluşan bir fenni heyet ve taşrada da vakıfların tamiratı için fenni heyetler kurulmuştur.

3.4.3. Şeyhülislamlıktaki hizmetleri

Mustafa Hayri Efendi, 16 Mart 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun yüz yirmi dördüncü şeyhülislamı tayin edilmiş ve bu görevi 6 Mayıs 1916'ya kadar sürdürmüştür. Bildiğimiz kadarıyla ne zamanın resmî kaynaklarında, ne o devrin mühim zevatının hatıratında, ne de devrin tarihini ele alan yayınlarda bu tayin ve iki sene sonraki istifa hadisesinin arka planı hakkında kayda değer bir malumat veya tahlil bulunmaktadır. Dolayısıyla Mustafa Hayri Efendi'nin evrakı arasında ortaya çıkan 14 Ağustos 1914 tarihli bir mektupla[19] istifasının sebeplerinin nakl ve izah edildiği aşağıda çeşitli yerlerde atıfta bulunulan 6[?] Mayıs 1916 tarihli günlük kaydı karanlıkta kalmış bu hadiselere bir nebze olsa da ışık tutmaktadır.

19 Musa Kâzım Efendi'nin bir jurnalinden bahseden bu mektup, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin bu memuriyetteki en meşhur hizmeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbi'ne Almanya ve Avusturya'nın yanında girmesine dinen cevaz veren Cihad-ı Ekber Fetvasıdır. En az bunun kadar mühim olan diğer hizmetleri, günün gereklerini karşılayabilmek üzere Hanefi mezhebi dışındaki mezheplerin de fetvalarının toplatılması ile aile hukuku ve bilhassa kadının boşanma hakkının genişletilmesi alanlarındadır.

3.4.3.1. Cihad-ı Ekber Fetvası

11 Kasım 1914 tarihinde kabine, Cihan Harbi'ne girme kararı almış, idareyi ellerinde bulunduranların harbe girme eğiliminde bulunması bazı nazırları istifaya sevk etse de Hayri Efendi diğer bazı nazırlarla birlikte vazifesine devam etmiştir.[20] Bunun akabinde 14 Kasım 1914 tarihinde beş parçadan oluşan Cihad-ı Ekber Fetvası ile Sultan V. Mehmed Reşat'ın harbe girişin sebeplerini izah eden 22 Kasım 1914 tarihli beyannamesi ilan edilmiştir. Günlüklerde bu konuya dair en ufak bir kayıt olmamakla birlikte Mustafa Hayri Efendi'nin daveti üzerine beyanname metnini müzakere etmek üzere bir araya gelen ulema mensuplarının toplantısı etraflıca tasvir

20 Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi (Ürgüplü)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 560-561; İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 17, sayfa 62-64'te Hayri Efendi'nin harbe girmekte ısrar ettiğini yazmaktadır. Bu tespit, Hayri Efendi'nin elimizde bulunup bu çalışmada ele alınan evrakından teyit edilemediği ve bu malzemeden de harp taraftarı olabilecek bir Hayri Efendi tasviri çıkmadığı için yazara müracaat ettik. Kendisinin bu tespite kaynak olarak verdiği eserin (Beyza Hızel, *Hayri Efendi [Şeyhülislam], Hayatı ve İcraatı*, 1949. Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, 73 sayfa, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no. 1764, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Seminer Kütüphanesi, no. 514) 16-17. sayfasında Hayri Efendi'nin harbe dair tavrı ele alınmıştır. Burada Hayri Efendi'nin sulhperver olmakla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbi'ne girmesi lüzumunu kabul ederek hem kabinede bu fikri tutmuş, hem de Cihad-ı Ekber fetvalarını vermiş olduğu ifade edilmekle beraber bu tespitin kaynağı verilmemiştir. Hızel, şifahi kaynakları arasında Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları Suat Hayri ve Münip Hayri Ürgüplü, Mustafa Hayri Efendi'nin hususi kâtibi Ahmet Nuri Ebussuudoğlu, kendisiyle beraber de çalışmış olan son devrin büyük tarihçisi İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ı da zikrettiğinden bu bilginin onlarla yapılan konuşmalardan alınmış olması ihtimal dahilinde olmakla beraber kesin değildir. Tezin bunu takip eden satırlarında Mustafa Hayri Efendi'nin harp kabinesine dahil olduğunu tespit eden ve diğer kaynaklarda da rastlanan kayıtlarla örtüşen ifadeler olmakla beraber harbe girmekte ısrar ettiğine dair bir kayda rastlamadığımız için bu ifadeye ihtiyatla yaklaşmayı tercih ediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan olaylar zincirinin bir halkası olan bu toplantıda Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere üç şeyhülislamın hazır bulunması tarihin bir cilvesidir. Bu tasvirde kâfire (Almanya ve Avusturya'ya) yardımın caiz olup olamayacağı hususunda kısa bir münakaşa dışında siyasi bakımdan önem taşıyan herhangi bir beyan ve ifade yoktur.[21]

16 Kasım 1914'te Alman *Berliner Tageblatt* gazetesinde Mustafa Hayri Efendi'yle yapılan bir mülakata yer verilmiştir. Bu mülakatta Mustafa Hayri Efendi, hilafetin cihat bayrağını bugünkü gibi açtığının hiç vaki olmadığını ve Haçlı Seferleri esnasındaki gazaların dahi bu mukaddes vazifenin büyüklüğüyle karşılaştırılamayacağını, İslam düşmanlarının (ki bununla esas itibariyle İngiltere, Fransa ve Rusya kastedilmektedir) Osmanlı İmparatorluğu'nu cihada zorladığını, her Müslüman kadın ve erkeğin vazifesini bildiğini, düşmanın bedeninde (mesela Afrika'daki kolonilerle İran'da) mikroplar gibi kanını iliğini emip kurutacaklarını ve bu harbi "Üç yüz milyon Müslüman'ın dostuyum" sözü İslam âleminde meşhur olan Alman İmparatoru Kaiser Wilhelm'in ve Avusturya-Macaristan'ın ordularıyla beraberce yürütmekten memnun olduklarını ifade etmiştir.[22] Bu mülakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun (ve aynı zamanda Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın) Cihad-ı Ekber Fetvası vasıtasıyla Müttefik devletlerin idaresi altındaki Müslümanları isyana teşvik etme beklentisini açığa vurmaktadır. Bu meyanda cihat fetvası fikrinin aslen Almanlara ait olduğu yolunda harp esnasında Müttefik devletler hizmetinde çalışan bazı müsteşriklerin ortaya attığı iddiaların[23] belgelenmediğini ve Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinde de bu yolda yorumlanabilecek herhangi bir kayıt bulunmadığını belirtmek yerinde olacaktır. İslam kültüründe cihadın ta Hazreti Muhammed'e kadar giden bir geçmişinin olması, Sabık Hakan Sultan Abdülhamit'in İmparatorluğun parçalanması tehlikesine karşı İslam'ı diplomatik bir tehdit aracı olarak kullanmış olması ve za-

21 Metin, 21 Kasım 1914 tarihli kayıt.

22 Bu mülakatın Almanca metni ve Türkçe tercümesi, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

23 Mesela Hollandalı müsteşrik Hurgronje'nin 1915 yılında yayımlanan "The Holy War, Made in Germany" başlıklı makalesinde ortaya attığı iddialar.

Levent Şahverdi Arşivi

manın şartlarının da böyle bir cihat ilanını gerektirmesi, Osmanlıları Almanların teşviki olmadan da böyle bir harekete sevk edecek ortamı hazırlamıştı.

3.4.3.2. Diğer hizmetleri

İslam dininin özüne sadık kalarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek çözümler bulunması yolundaki pek çok teşebbüs de Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislamlığı esnasında hayata geçirilmiştir. Bunların arasında iki tanesi bilhassa zikre değer olup aşağıda ele alınmıştır.

İslam mezheplerinin fetvalarının toplanması: Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde 23 Temmuz 1914'te[24] çıkarılan *Heyet-i İftaiye Nizamnamesi* ile Meşihat'ta "meselelerin yazılması (*telif-i mesail*)" ve "meselelerin araştırılması (*tahar-ri-i mesail*)" adı altında iki daire kurulmuştur. Bunlardan birincisi, şeyhülislam tarafından tayin edilen konularda dört mezhebin fıkıh kitaplarındaki bilgileri toplayarak yazılı ve basılı fıkıh kitaplarından büyük bir fetva mecmuası tertip etmek ve bu arada Hanefi mezhebine müfta-bih (hakkında fetva verilmiş) olmayan bir görüşü veya diğer üç mezhep imamına ait bir içtihadı günün ihtiyaçlarını karşılaması bakımından uygun görmesi hâlinde konuyla ilgili gerekçeli bir mazbata hazırlamakla görevlendirilmiştir (*Düstur*, İkinci tertip, cilt VI, s. 948-950;[25] *Ceride-i İlmiye*, s. 4 [1332], s. 155-157[26]).[27]

Bu nizamnamede yer alan hükümler, başlangıçtan beri sıkı bir şekilde Hanefi mezhebindeki müfta-bih görüşleri esas alan Osmanlı Devleti'nin zamanın ihtiyaçlarını dikkate alarak diğer görüş ve mezheplerden faydalanma kapısını açması bakımından mühimdir.

Aile hukuku: Fetvahanenin bu tür faaliyetlerinden olarak başta nafakat, nikâh ve talâk gibi konular olmak üzere bütün hukuki

24 İpşirli'nin yukarıda adı geçen makalelerinde verilen 24 Temmuz 1913 tarihî yanlıştır (tapaj hatası olacak), doğrusu 23 Temmuz 1914'tür.

25 Bu metin, kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

26 Bu metin, kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

27 Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 17, sayfa 62-64.

Levent Şahverdi Arşivi

meselelerdeki müfta-bih görüşlerin *El-Ahkâmü'ş-şer'iyye fi'l-ahvâli'ş-şahsiyye* adlı bir eserde toplanıp tercüme ve telif edilmesine karar verilmiş ve bu eserin birinci cildi olarak Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından tertip edilen *Kitabü'n-Nafakat* (İstanbul 1333/1914-1915) adlı eser yayımlanmışsa da muhtemelen zamanın şartlarından dolayı bunun devamı gelmemiştir.

Yine yukarıdaki nizamnamenin yaklaşım biçiminden hareketle olsa gerek, kadınların bazı hallerde mahkemeye müracaatla boşanma talebi, Osmanlı Devleti'nde Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşleri doğrultusunda çok sınırlı bir şekilde ve yalnızca kocada cinsî bir rahatsızlık bulunması durumunda kabul edilirken Şeyhülislam Hayri Efendi'nin meşihatı devrinde fetvahanede dönemin içtimai ve iktisadi şartları da dikkate alınarak ve diğer mezheplerden de istifade edilerek kocanın gaipliği ve hastalığı sebebiyle kadına boşanma hakkı veren iki fetva hazırlanmış, bu fetvalar Hayri Efendi'nin re'sen arzı ile irade-i seniyeye iktiran ederek kanunlaştırılmıştır (birinci iradenin tarihi 29 Rebiülahir 1334 [5 Mart 1916], bkz. *Ceride-i İlmiye*, sayı 20, [1334], s. 353-356[28]; ikinci iradenin tarihi 18 Cemaziyülevvel 1334'tür [23 Mart 1916]; bkz. *a.g.e.*, sayı 24 [1334], s. 552-554[29]). Bu irade-i seniyeler, 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 122 ve 126. maddelerine esas teşkil ettiği için Hayri Efendi'nin geniş görüşlülüğü Osmanlı hukuk tarihi bakımından mühim bir gelişmeye sebep olmuştur. Ancak Hayri Efendi'nin bu konularda padişaha re'sen arz ile irade alması, hükümetteki bazı kimseler tarafından teşri meclislerinin görev alanlarına bir tecavüz olarak değerlendirilmiş ve gerek hükümet gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde itirazlara yol açmıştır. Ebulula Mardin'in de işaret ettiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çeşitli engellemelerine karşı Hayri Efendi'nin tercih ettiği bu re'sen irade-i seniye istihsali onlarla arasındaki problemlerin artmasına tesir etmiş olmalıdır.[30]

28 Bu metin, kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

29 Bu metin, kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

30 Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 17, sayfa 62-64.

Levent Şahverdi Arşivi

3.4.4. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde Adliye nazırlığı

Mustafa Hayri Efendi, 1918 Ekimi'nde Ahmet İzzet Paşa kabinesinde adliye nazırlığına tayin olunur. Ancak bunun üzerinden daha bir ay geçmeden bu kabine istifa ederek (6 Kasım 1918) yerini Ahmet Tevfik Paşa kabinesine, bu kabine de 3 Mart 1919 tarihinde yerini Damat Ferit Paşa kabinesine bırakır. Bu kabinenin ömrü topu topu yirmi beş gün olduğundan nezaretin faaliyetlerinde kayda değer bir şey yoktur (daha doğrusu günlüklerde öyle ele alınmışlardır). Bu döneme ait yegâne kayıt, kabinenin istifasını tasvir etmektedir.[31]

4. Mustafa Hayri Efendi'nin İstanbul'da sorgulanması, tutuklanması ve Malta'ya sürülmesi

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifasından (8 Kasım 1918) bir hafta kadar önce Mondros Mütarekesi imzalanmıştır (30 Ekim 1918). Mütarekenin imzalanmasını takip eden iki gün zarfında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinin bir kısmı (Talât, Enver ve Cemal paşalarla Bahaettin Şakir ve Dr. Nâzım beyler) bir Alman denizaltısı ile ilk önce Rusya'ya, oradan da Almanya'ya kaçmışlardır (bu sırada İttihat ve Terakki'nin kendi kendisini feshetmesiyle sonuçlanacak olan son kongresi İstanbul'da daha devam ediyordu). Cemiyet'in İstanbul'da kalan üyeleri ise önce 1918 Aralıkı'nda sorguya çekilmişler, daha sonra da 1919 Martı'nda Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından tutuklanmışlardır.

4.1. Birinci sorgu

Mustafa Hayri Efendi, 1919 Martı'ndaki tutuklanmasından önce 10 Aralık 1918'de Beşinci (Siyasi) Şube tarafından sorgulanmıştır. Hastalığı sebebiyle mahkemeye çıkarılamayan Mustafa Hayri Efendi, sıkıyönetim mahkemesinin sorduğu on soruya verilen cevaplardan ibaret olan yazılı savunmasını mahkemeye göndermiştir. 10 Aralık 1918 tarihinde kaleme alınan bu savunma, 19 Aralık 1918 tarihinde mahkemede okunmuş ve daha sonra sorgulanan diğer İttihatçıların savunmalarıyla birlikte basılmıştır.[32] Sorgulanan herkese aynı sorular sorulmuştur ki bu Mustafa Hayri Efendi gibi

31 Metin, 8 Kasım 1918 tarihli kayıt.

32 Bu ifadenin metni, kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

bazılarının, bu soruların kendisine taalluk etmediğini ifade etmesine sebep olmuştur. Sorular aşağıda verilmiştir:

1. Sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri?

2. Harp ilanının hakiki sebep ve amilleriyle cereyanı ve vukuu sureti hakkında Meclis-i Umumi'ye gerçeğe aykırı beyanatta bulunmaları?

3. Seferberlikten sonra ve harp ilanından evvel İtilaf Hükümetleri tarafından vuku bulan şerefli ve faydalı teklifleri reddeylemesi ve Almanya'dan herhangi bir taahhüt ve garanti almaksızın ve dişe dokunur bir fayda temin etmeksizin harbe sürüklenmesi?

4. Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevdi ederek her cephede harp sanatının kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf hasis şahsi menfaatler uğrunda milletin hayati kuvvetinin gasp ve israfına müzaheret eylemesi?

5. Hukuk ve insaniyet kaidelerine ve bilhassa Kanun-ı Esasi'nin ruh ve sarahatine tamamen aykırı muvakkat kanunlar ve emir ve nizamlar çıkararak memleketi bir fecayi sahnesine çevirmeleri?

6. Harp vukuatından sevkülceyşe taalluk etmeyen ve binaenaleyh saklanması lazım gelmeyenleri yalnızca mevkiini muhafaza etmek kaygısıyla saklaması ve her gûna birer menfi sebeple düşmana çiğnettiği muazzez vatan aksamının elim akıbetinden milleti vakit ve zamanıyla haberdar etmemesi?

7. Harp seneleri zamanında İtilaf hükümetleri tarafından mükerreren vuku bulan ve bilhassa Rusya'nın çökmesinden sonra edilen sulh tekliflerini reddeylemesi ve sonuç olarak bugünkü meşum akıbeti davet eylemesi?

8. Harbin yarattığı müşkülat karşısında halkın ihtiyacını hafifletecek tedbirlere başvuracak yerde birtakım gerçek ve tüzel kişilerin servet edinmesini teminen vurgunculuk ve suistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması?

9. Hiçbir lüzum ve kanuna dayanmayarak siyasi ve askerî sansürler koyarak basın ve haberleşme hürriyetini ihlal eylemesi ve Avrupa gazetelerini memlekete ithal etmemesi?

10. Memleket dahilinde bir idari hercümerç vücuda getirerek ve can, mal ve ırz hürriyetine musallat birtakım çetelere müzaheret ederek eyledikleri fecayie iştirak eylemesi?

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi bu on sorunun yalnızca ikisine etraflıca cevap vermiştir. Bu iki soru, harbe giriş ve memleketin bir fecayi sahnesine çevrilmesine dair olanlardır. Diğer sekiz soruya verdiği cevaplarda ya sorularda isnat edilen fiillerden haberdar olmadığını ya da sevkülceyşe dair olanlar gibi bazı soruların kendisinin o hususla alakadar olan nazır olmaması, bazı soruların da mensubu bulunduğu Sait Halim Paşa hükümetinden 1916 ortasındaki istifasından sonraki hadiselere dair olmasından dolayı kendisine taalluk etmediğini beyan etmiştir. Verdiği cevaplarda harbe giriş kararının Almanların teşvikiyle değil, Rus tehlikesi karşısında alındığını ve Müttefik Devletlerin herhangi bir sulh teklifinden haberdar olmadığını ifade etmiştir. Mustafa Hayri Efendi'nin, Rus limanlarına yapılan taarruzun (Karadeniz Vakası) İstanbul'daki tesirinin tasvirinden, ne kendisinin ne de Sadrazam Sait Halim Paşa dahil olmak üzere kabinenin diğer mensuplarının Üç Paşalar'ın (Talât, Enver ve Cemal paşalar) planlarından haberi olduğu anlaşılmaktadır.[33]

Mustafa Hayri Efendi, memleketin bir fecayi sahnesine çevrilmesine dair olan beşinci soruya cevabına bundan maksadın tehcir kanununun (Ermeni Tehciri) olduğunun anlaşıldığını söyleyerek başlamış ve bu kararın sebeplerini izah ederek devam etmiştir. Mustafa Hayri Efendi'ye göre bu karar, doğudaki ahalinin bir kısmının Ruslarla işbirliği içinde Osmanlı ordusuna karşı hareket etmesi tehlikesi üzerine alınmıştır. Tatbiki esnasında vuku bulan fecayie gelince, bu hususta Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey tarafından haberdar edildiğini ve onun arzusu üzerine gidip Talât Bey'le görüştüğünü ifade etmiştir. Talât Paşa kendisini öyle hallere meydan vermeyeceğine dair temin etmiş ve bu hususta ilgili mercilere bir telgraf çekeceğini ifade etmiştir. Daha sonra bu telgrafın yazıldığını Halil Bey, Mustafa Hayri Efendi'ye teyit etmiştir.

Bu sorgu hakkında günlüklerde bir şey olmadığı gibi Aralık 1918-Mart 1919 arası yazılmış tek bir kayıt da yoktur.

33 Şans eseri bu ifadenin basılı versiyonunun yanı sıra ilk soruya verilen cevabın el yazması taslağı da elimizde mevcuttur. Kısmen bozuk olan bu taslak metin yeniden oluşturulmuş ve basılı metinle karşılaştırmalı olarak bu çalışmanın "Belgeler" bölümünde verilmiştir. Bu taslak metinde, basılı metinde bulunmayan bazı ilginç detaylar göze çarpmaktadır. Bu taslağın çıkardığı sorunları bu çalışma çerçevesinde halletmek mümkün olamayacağı için ileride ayrı bir makalede ele alınması planlanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

4.2. Tutuklanma ve ikinci sorgulama

Tutuklandığı haberi Mustafa Hayri Efendi'ye kiracı olarak oturduğu Sadettin Paşa Köşkü'nde Mustafa Kemal adında bir yüzbaşı tarafından 10 Mart 1919 tarihinde tebliğ edilmiştir.[34]

Mustafa Hayri Efendi hastalığından dolayı evinden çıkmaya zorlanamamış ve 29 Mart 1919'da zorla evinden çıkarılıp Harbiye Nezareti dahilindeki Bekirağa Bölüğü'ne kapatılana kadar ev hapsinde tutulmuştur. Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluluğu esnasında (tam tarihi bilinmemekle beraber Nisan ortası olması muhtemeldir) tutuklular bir toplantı düzenleyerek divanıharbe karşı hareket tarzlarının nasıl olması gerektiğini tartışır. Bu tartışmada Mustafa Hayri Efendi, söz konusu mahkemenin onları adilane yargılamak değil, mahkûm etmek üzere kurulmuş bir mahkeme olduğunu söyler ve bu sebepten dolayı mahkemenin başında mahkeme üyelerine kendilerini yargılamaya hakları olmadığını belirterek oturup daha tek bir kelime söylememeleri gerektiğini ifade eder.[35]

Sorgu heyeti 15 Mayıs 1919'da Mustafa Hayri Efendi'yi sorgulamaya teşebbüs etse de kendisinin sağlığı buna izin vermez. Sorgulama 19-20 Mayıs 1919 tarihlerinde gerçekleştirilir. Mustafa Hayri Efendi'nin ifadesi, kanuni delillerle dayanarak kendisinin tutuklanmasının kanuna aykırı olduğu ve heyetin kendisini sorgulamaya hakkı olmadığının beyanından ibarettir. Günlüklerde bu sorgulamaya dair başka bir kayıt bulunmamaktadır.

Bekirağa Bölüğü'ndeki tutuklular 22 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz ve Fransız askerlerinin muhafazasına verildikten[36] sonra 28 Mayıs 1919 tarihinde ansızın arabalara doldurularak Tophane rıhtımına getirilir, *Princess Ina* adlı bir vapura bindirilir ve dört günlük bir deniz yolculuğundan sonra sonraki bir buçuk seneyi geçirecekleri Malta'ya ulaşırlar. Mustafa Hayri Efendi bu süreci Bekirağa Bölüğü'nden nakledilmelerinden Malta'ya varışlarına kadar ayrıntılarıyla tasvir etmiştir.[37]

34 Metin, 10 Mart 1919 tarihli kayıt.
35 Metin, 29 Mart 1919 tarihli kayıt.
36 Metin, 22 Mayıs 1919 tarihli kayıt.
37 Metin, 28 Mayıs-2 Haziran 1919 tarihli kayıtlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nakilden sekiz ay kadar sonra Çürüksulu Mahmut Paşa ile Malta'da yapılan bir konuşmayı nakleden bir kayıttan, Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların Malta'ya sürülmesi fikrinin Müttefiklere (İngiliz ve Fransızların) değil, Damat Ferit Paşa hükümetine ait olduğu anlaşılmaktadır.[38]

4.3. Malta'da esaret hayatı

Malta'daki esaret hayatı oldukça ayrıntılı bir surette tasvir edilmiştir. Beklenebileceği gibi bu bol miktardaki malumat içerisinde siyasi bakımdan önem taşıyan malzeme nispeten azdır. Gerçekçi olmak gerekirse tutukluların, ülkelerinin istiklal mücadelesini kısmen sansürlü gazete haberleriyle yeni getirilen kader ortaklarının verdiği haberlerden takip etmekten başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Yine de, Şimşir'in *Malta Sürgünleri* adlı eserinde de işaret ettiği gibi, bu şartlar altında dahi bazı siyasi faaliyetlerde bulunan tutuklular vardı.

4.3.1. Malta'da hayat şartları

Malta'da hayat şartlarının zor olduğu anlaşılsa da (bu şartları gayet açık bir şekilde tasvir eden çok sayıda kayıt vardır) bir zaman sonra aralarında Mustafa Hayri Efendi'nin de bulunduğu bazı tutuklulara haftada birkaç gün serbestçe dışarıya çıkma ve adayı dolaşma izni verilmiştir. Bazılarının bunu kötüye kullandığı anlaşılmaktadır. Mustafa Hayri Efendi Malta'da bilhassa Sait Halim ve Abbas Halim paşalarla ahbaplık etmiş ve Türkiye'de olan bitenleri, büyük ölçüde kendisine tercüme edilen Avrupa gazetelerinden takip etmiştir. Sağlık durumu ise günden güne kötüleşerek nihayetinde Malta'ya sürülmesinin üzerinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra 18 Kasım 1921 tarihinde serbest bırakılmasının sebeplerinden biri olmuştur. Ancak serbest bırakılması ve akabinde bir ay geçirdiği İtalya'da doktorlarca muayene edilmesi de ülkeye dönüşünden bir buçuk yıl kadar sonra 7 Ağustos 1922 tarihinde takriben 55 yaşında vefatına engel olamamıştır.

38 Metin, 25 Mart 1920 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

4.3.2. Bir tevkif müzekkeresinin olmaması

Mustafa Hayri Efendi'nin İstanbul'da Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından yazılı bir tevkif müzekkeresi olmadan tutuklandığını yukarıda belirtmiştik. Aynı şey Malta'ya sürülmesi ve 28 Mayıs 1919 tarihinden 18 Kasım 1921 tarihindeki tahliyesine kadar orada hapis tutulması için de geçerlidir. İngiliz Hükümeti tarafından ne Malta'ya sürülmeden önce ne de Malta'daki tutukluluğu esnasında kendisine veya diğer Malta sürgünlerinin herhangi birine yazılı bir tevkif müzekkeresi veya suç duyurusu verilmiştir.

4.3.3. Siyasi faaliyetleri

Mustafa Hayri Efendi, Malta Valisi Mareşal Plumer'den mülakat talebinde bulunmuş, Mareşal da bunu kabul etmiştir. Bu mülakatın vuku bulup bulmadığı Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinden kesin olarak anlaşılamamaktadır. Mustafa Hayri Efendi'nin, mülakatta dile getirmek istediği hususları kısaca yazdığı bir kayıttan, konunun esas itibariyle İslam ülkelerinde Bolşevikliğin yayılması tehlikesine karşı beraberce mücadele etme arzusu ve bu vesile ile İngilizleri Halife'nin İstanbul'dan çıkarılması fikrinden vazgeçirme niyeti olduğu anlaşılmaktadır.[39]

Malta sürgünlerine dair bildiğimiz yegâne monografi olan Bilal Şimşir'in *Malta Sürgünleri* adlı eserinde, sürgünler arasında Türkiye'yi İngilizlere karşı savunmaya çalışan tek tutuklunun eski Dahiliye Nazırı ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey [Menteşe] olduğu ifade edilmektedir.[40] Biz aynı kanaatte değiliz: Bizce Mustafa Hayri Efendi'nin Mareşal Plumer'le bu mülakatı da (ya da mülakat teşebbüsü) Türkiye'nin menfaatlerini müdafaa etmek yolunda bir gayret olarak görülmelidir.

5. Tahliye, vatana dönüş ve Ürgüp'te ölüm

Bir buçuk senelik esaret hayatından sonra 6 Kasım 1920 tarihinde Mustafa Hayri Efendi'ye serbest bırakıldığı bildirilse de vapur bulunamadığı için kendisi ancak 18 Kasım 1920 tarihinde bir vapurla

39 Metin, 16 Mart 1920 tarihli kayıt.

40 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, sayfa 275, 284.

Levent Şahverdi Arşivi

Malta'dan hareket ederek önce İtalya'ya geçer. Burada hastalığını muayene ettirip bazı insanlarla görüştükten sonra Rodos üzerinden Antalya'da vatana kavuşur. Antalya'dan da Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşür.

5.1. Mustafa Hayri Efendi'nin tahliyesi

6 Kasım 1920 tarihinde Mustafa Hayri Efendi'ye serbest olduğu ve ister İstanbul'a isterse başka bir mahalle gidebileceği tebliğ olunur. Vapur bulunamadığından dolayı seyahat ancak 18 Kasım'da mümkün olur. İlk önce İtalya'ya giden Mustafa Hayri Efendi, 21 Kasım 1920 tarihinde Roma'ya varır. Serbest bırakılmasında üç amilin rol oynadığı anlaşılmaktadır: hastalığı ve İngilizlerin elinde ölmesinin İngiltere hükümetini zor durumda bırakması tehlikesi,[41] Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin çok sayıda İngiliz'i yakalaması ve İngiliz hâkimiyeti altında bulunan Hint Müslümanlarının verdiği destek.[42]

5.2. İtalya günleri

Mustafa Hayri Efendi İtalya'da bir ay kadar kalıp bazı şahıslarla görüşmüştür. Bunların arasında hal ve tavırları Mustafa Hayri Efendi üzerinde pek de iyi bir intiba bırakmayan hanedan mensupları ile daha sonra müstakil Arnavutluk'a başvekil olan Sabık Petersburg Sefiri Turhan Paşa da vardır. Tarihî bakımdan en mühim hadise ise Papa'nın kendisiyle görüşme teklifidir.[43] Mustafa Hayri Efendi bu teklife karşılık Papa'ya bazı şartlar koşmuş, elimizdeki kaynaklara göre bu şartlar kabul edilmeyince de görüşme gerçekleşmemiştir. Altunsu'ya göre[44] bu şartlar Hıristiyan âleminin başı olan Papa'nın, kendisiyle İslam âleminin başı olarak görüşmesi ile Papa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kontrolü haricindeki sebeplerden dolayı harbe girmiş ve bu sebeplerin diğer devletler tarafından çıkarılmış olduğunu ilan etmesiydi. Günlüklerdeki kayıtlara göre ise Mustafa Hayri Efendi, Papa'nın, Hıristiyan ülkelerin idaresi altın-

41 Bu bilgi, sağlığında Mustafa Hayri Efendi'nin oğlu Suat Hayri Ürgüplü'nün dul eşi Zeynep Nigâr Ürgüplü'den alınmıştır.

42 Metin, 22 Mayıs 1920 tarihli kayıt.

43 Metin, 20 Aralık 1920 tarihli kayıt.

44 Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 248.

Levent Şahverdi Arşivi

daki Müslümanların[45] şartlarının iyileştirilmesi yolunda telkinde bulunan bir mektup vs yazması ve şeyhülislamların âdeti olan bazı merasimin ifa edilmesi (bunların neler olduğu belirtilmemiştir), yani şanına yakışır bir surette kabul edilmesiydi.[46] Her halükârda bu görüşme gerçekleşmemiştir.

Altunsu'ya göre İtalya'da bulunduğu esnada Talât Paşa kendisine beraber çalışma teklifinde bulunmuş, Mustafa Hayri Efendi ise bu teklifi, devirlerini tamamlamış vazifelerini yapmış insanlar olduklarını söyleyerek reddetmiştir. Mustafa Hayri Efendi'nin Roma'da bulunduğu müddet (21 Kasım-23 Aralık 1920) zarfında tuttuğu günlüklerde böyle bir kayda rastlanmamaktadır; halbuki tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kayıtlar eksiksizdir (Mustafa Hayri Efendi bu dönemde her gün günlük tutmuştur, bazı günlere ait kayıtlar iki ayrı defterde birbirinden biraz farklı versiyonlar halinde mevcuttur, elimizdeki defterlerde bu döneme ait başka bir defterden bahsedilmemektedir ve bu defterlerde görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir sansür izi yoktur). Gerçi 22 Aralık 1920 tarihli bir kayıtta kendisinin Nevşehirli Doktor Emin Paşa'nın Enver Paşa ile beraber çalışan oğlu Ziya Emin eliyle Talât Paşa'ya kendisinin Enver Paşa ile birlikte Malta'dakilerle beraber meşgul olmalarını talep eden bir haber gönderdiği yazılıysa da Talât Paşa'nın herhangi bir teklifinden bahis yoktur. Bizce Suat Hayri Ürgüplü, Altunsu'ya bu bilgileri, mülakatları esnasında vermiştir, tahminen ya elinde bugün elimizde olmayan belgeler vardı ya da babasıyla olan konuşmalarının hatıralarına istinat ediyordu. Her halükârda biz bu bilgiyi, Mustafa Hayri Efendi'nin faal siyasete devam hususunda günlüklerinde bu tarihten önceki ve sonraki kayıtlarda müşahede edilen tavrıyla uyuşmasından dolayı doğru olarak kabul edilebilir bulmaktayız.

5.3. Rodos'ta

Mustafa Hayri Efendi, 25 Aralık 1920'de Brindisi'den hareket ederek 2 Ocak 1921'de Rodos'a varmıştır. Buradaki Müslüman-

45 İpşirli (1998) Anadolu'daki Yunan zulmünü engelleme konusunda bir teşebbüsü olursa kendisini ziyaret edebileceğini yazıyor. Günlüklerde ve Altunsu'da ise böyle bir kayıt yoktur.

46 Metin, 21 Aralık 1920 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

lar tarafından karşılanan Mustafa Hayri Efendi, o sırada İtalyan işgali altında bulunan adanın valisi Felice Maissa ile görüşmüş ve bu görüşmenin kayıtlarını bir deftere yazmıştır (bu defter maalesef kayıptır). Elimizdeki defterlerdeki kayıtlardan bu görüşmenin esas itibariyle Rodos'taki İslam vakıflarıyla İtalya ile Osmanlı Devleti arasındaki iyi ilişkilerin takviyesine dair olduğu anlaşılmaktadır.[47]

5.4. Türkiye'ye varış

Mustafa Hayri Efendi 11 Ocak 1921'de Antalya'ya vasıl olmuş ve iki hafta sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı üzerine Şeyh Sünusi'nin arabasıyla 26 Ocak'ta Ankara'ya hareket etmiş, oldukça maceralı geçen ve bir yolculuktan sonra ancak 14 Şubat'ta Ankara'ya vasıl olmuştur. Bu yolculuğun günlüklerdeki nakli, bilhassa bayındırlık ve altyapı konularında bilgi ve tecrübesi olan üst düzey bir Osmanlı devlet adamının kaleminden çıkması bakımından Anadolu'nun o devirdeki halinin değerli bir tasviridir.[48]

Mustafa Hayri Efendi Ankara'ya geldikten sonra pek çok kişiyle görüşmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni de ziyaret etmiştir; ancak Ankara günlerinin esas hadisesi Mustafa Kemal Paşa ile olan mülakatıdır.

5.4.1. Mustafa Kemal Paşa ile mülakat

Mustafa Hayri Efendi, 23 Şubat 1921 tarihinde Niğde Mebusu Aksaraylı Vehbi Efendi'nin evinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmenin muhtevasının kaydedildiği defter bugün maalesef kayıptır. Altunsu'ya göre Mustafa Hayri Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya, kendisinin hükümete dahil olmasının başka sabık İttihatçıların da gelmesine yol açacağını, bunun da Mustafa Kemal Paşa'yı zor durumda bırakacağını ve kendisinin de İttihatçılarla artık tekrar beraber çalışamayacağını beyan etmiştir.[49] Ürgüplü ailesi

47 Metin, 6-7 Ocak 1921 tarihli kayıtlar.

48 Metin, 26 Ocak-13 Şubat 1921 tarihli kayıtlar.

49 Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 248.

Levent Şahverdi Arşivi

içerisinde aktarılan[50] bir rivayete göre ise Mustafa Hayri Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya sabık İttihatçıları kabineye almamasını çünkü onların devrinin geçmiş olduğunu ve ayrıca onların emri altında çalışmış bir zabit olarak onlara söz geçiremeyeceğini ihtar etmiştir. Sağlık durumunun da bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere yazılı kaynaklardaki versiyonla Ürgüplü ailesi içerisinde (çeşitli şekillerde) nakledilen rivayet büyük ölçüde örtüşmekte olup Mustafa Hayri Efendi'nin İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı tutumunu da gözler önüne seren bazı günlük kayıtlarıyla uyum halindedir. Buna dayanarak Mustafa Hayri Efendi'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini reddetme sebepleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. Mustafa Hayri Efendi, Malta'daki bir buçuk yıllık esareti sonrası ağır hasta idi ve sağlık durumu herhangi bir memuriyeti kabul etmesine izin vermiyordu.

2. Mustafa Hayri Efendi, İttihat ve Terakki Fırkası dahilinde kendi bilgisi ve tasvibi haricinde pek çok şeyin olduğunu görmüştü ve o insanlarla tekrar beraber çalışmak istemiyordu.

3. Mustafa Hayri Efendi, son senelerin hadiselerinden sonra İttihatçıların devrinin geçtiği ve yeni kurulacak herhangi bir hükümette İttihatçıların bulunmasının o hükümete zarar vereceği kanaatinde idi.

Mustafa Hayri Efendi'nin, Türkçüler ve bilhassa Ziya Gökalp ile yaşadığı görüş ayrılıklarının Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışması halinde de ortaya çıkabileceğini sezip sezmediği ise elimizdeki kaynaklardan anlaşılamamaktadır.

5.4.2. Son yılları ve Ürgüp'te vefatı

Mustafa Hayri Efendi, Mustafa Kemal Paşa ile konuşmasından sonra Ürgüp'e gitmiştir. Ürgüp'teki hayatının siyasi bakımdan önem taşıyan hadiselerle dolu olduğu söylenemez. Afganistan meselesiyle biraz gönülsüz de olsa meşgul olmuş ancak sağlık durumu

50 Bu bilgi, sağlığında Mustafa Hayri Efendi'nin oğlu Suat Hayri Ürgüplü'nün dul eşi Zeynep Nigâr Ürgüplü'den alınmış ve daha sonra Suat Hayri Ürgüplü'nün oğlu Dr. Hayri Suat Ürgüplü tarafından teyit edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

daha fazlasına izin vermemiştir. Siyasi önemi olan insanlar ve bir seferinde de İstiklal Mahkemesi heyeti tarafından ziyaret edilmiştir, Ürgüp civarındaki eski eserler, Âşık Paşa'nın *Garipname*'si, Nevşehir ve Ürgüp'te Hıristiyan tüccarların boykot edilmesi ve Papa Eftim'in bazı faaliyetleri gibi bazı ilginç konulara dair görüşlerini yazmıştır, ancak sağlık durumundan dolayı hadiselerde faal bir rol oynamamıştır.

Mustafa Hayri Efendi 7 Ağustos 1922 tarihinde Ürgüp'te hayata gözlerini yummuştur. Vefat tarihi pek çok kaynakta 1922 yerine 1921 olarak verilse de bunun yanlış olduğu kesindir. Elimizde 1922 yılında tuttuğu günlük vardır, *Vakit* gazetesinde çıkan ölüm ilamı 10 Ağustos 1922, biri Abdullah Azmi Efendi'den, diğeri de Adile Sultan'dan Mustafa Hayri Efendi'nin dul eşi Munise Hanım'a gönderilen taziye mektuplarının tarihi ise sırasıyla 13 ve 14 Ağustos 1922'dir.[51]

Mustafa Hayri Efendi Ürgüp'teki Karamanoğlu İbrahim Bey Camii'de gömülüdür. Mezartaşı üzerinde dostu şair Mithat Cemal Bey'in [Kuntay] şu mısraları yer almaktadır:

Zair! Bu mezarın içi bilsen ne büyüktür
Koynundaki naaşın ne hayırkâr eli vardır
Mesut ölüdür, kabri değildir taşa muhtaç
Her hatvede rekzettiği bir heykeli vardır

Evkaf Nezareti ve Şeyhülislamlık makamlarındaki hizmetlerine binaen Birinci Vakıf Han önündeki caddeye Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi adı verilmiştir.

Mustafa Hayri Efendi, geride refikası Munise Hanım ile 9 Ramazan 1312/6 Mart 1895 tarihinde vefat eden ağabeyi Hakkı Bey'in adını taşıyan Ahmed Hakkı (28 Nisan 1902-?/?/1924), Ali Suat Hayri (13 Ağustos 1903-26 Aralık 1981) ve Tahir Münip Hayri (6 Nisan 1905-5 Haziran 1979) olmak üzere üç oğul bırakmıştır. En büyük oğlu Hakkı, genç yaşta İsviçre'de vefat etmiş, Ali Suat Hayri

51 *Vakit* gazetesinde çıkan 8 Ağustos 1922 tarihli ölüm ilamı bu kitabın 783. sayfasında, Abdullah Azmi Efendi ve Adile Sultan'ın taziye mektuplarının metinleri ise bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Tahir Münip Hayri ise hukuk tahsillerini tamamlamışlar ve her ikisi de daha sonra siyasete girmişlerdir. Mustafa Hayri Efendi'nin evrakını muhafaza eden Suat Hayri Ürgüplü, 28 Ekim 1961-6 Kasım 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu başkanlığı ve 20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 tarihleri arasında başbakanlık yapmıştır.

Mustafa Hayri Efendi'nin Evrak-ı Metrukesi

Mustafa Hayri Efendi, çağdaşı olan pek çok siyasetçinin aksine günlük tutmuştur, ayrıca yazışmaları ve diğer yazılı malzemesi de, başlarından geçen bin türlü belaya rağmen büyük çapta korunmuştur. Şimdi bu menşei, muhtevası, çeşitliliği ve en nihayet hacmiyle bugüne kadar yayımlanmış olan İkinci Meşrutiyet devri kaynakları içerisinde belki de tek olan bu evrakı daha yakından inceleyelim.

1. Evrakın umumi tasviri

Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesi iki evrak çantası doldurmaktadır. Bunlar toplam 32 defter, kendisine yollanmış çok sayıda mektup, kendisinin yolladığı mektupların bir kısmı, mektup taslakları, bazıları notlu olan tebliğler, gazete kupürleri, kartvizitler, notlar, kimlikler, resmî yazılar ve sair malzemeden ibarettir. Yer ve zaman darlığından şimdiye kadar bu malzemenin yalnızca küçük bir kısmı ele alınmış olup geri kalanı ileride bir projenin malzemesi olacaktır.

Evrakın durumunun esas itibariyle iyi olduğu söylenebilir. Az miktardaki yıpranma emareleri endişe verici olmayıp günlüklerde rastlanan otosansür izlerinin ise yazarın kendi işi olduğu bizce şüphesizdir. Kısmen evrakın kendisinden, kısmen de Ürgüplü ailesinden sözlü olarak elde edilen bilgilere dayanarak bu durumun oldukça talihli olduğu söylenebilir. Evrakın tarihi ana hatlarıyla aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Evrakın dahilinde bulunan notlardan anlaşıldığı kadarıyla evrak, bir seferinde (muhtemelen Mustafa Hayri Efendi'nin –ailesine göre dokuz– tutuklanmasının birinde) Ebulula Mardin tarafından muhafaza edilmiştir. Notlar tarihsiz olduklarından ne zamana ait oldukları kesinlikle tespit edilememektedir. Ancak biz, Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Hayri Efendi'nin Malta'daki esareti esnasında Türkiye'de kalan evrakının başka bir felakete duçar olduğunu da biliyoruz: Bir kısmı, son derece sert geçen bir kış mevsiminde ailesi tarafından yakacak olarak kullanılmış. Bunun tam tarihi bilinememekle beraber 1919'u 1920'ye bağlayan kış olduğu hemen hemen kesindir.[52] Bu felakette alevlere kurban giden malzemenin muhteva ve miktarını tahmin bile edememekle birlikte anlaşıldığı kadarıyla günlüklerin bundan etkilenmediğini söyleyebiliriz. Yananlar muhtemelen Mustafa Hayri Efendi'nin diğer evrakının bir kısmı idi ki bu diğer evrakın hacimce nispeten ufak görünmesinin sebebi de bu olmalıdır.

Mustafa Hayri Efendi'nin vefatından sonra evrakı ortanca oğlu Suat Hayri Ürgüplü (1903-1981) tarafından emanet alınır. Suat Hayri Ürgüplü, evrakın muhtevasından tamamıyla haberdar olmakla birlikte (ya da asıl bundan dolayı) eşi dahil kimseye bu muhtevadan bahsetmemiştir. Yalnızca Atatürk'ün bir seferinde bu evrakı okumak istemesi üzerine evrak kendisine gönderilmiş, Atatürk evrakı okuduktan sonra "Aman neşretmesinler, çok ağır fakat doğru hükümler var. Paraya ihtiyaçları varsa ben vereyim" mesajıyla –anlaşıldığı kadarıyla eksiksiz olarak– geri göndermiştir. Suat Hayri Ürgüplü, Atatürk'ün para teklifini kabul etmemekle beraber evrakı da yayımlamamıştır.[53]

Yıllar sonra evrakın başına bir iş daha gelir: 1977 sonlarında Mustafa Hayri Efendi'nin küçük oğlu Münip Hayri Ürgüplü, okumak üzere ağabeyinden ödünç aldığı günlükleri, kendisinin bilgi ve rızası haricinde Ruhi Turfan adında Samsun Lisesi müdürlüğünden emekli bir zata ödünç verir. Ruhi Turfan'ın oğlu M. Naim Turfan[54]

52 Bu satırların yazarı bu bilgiyi babaannesi Zeynep Nigâr Ürgüplü hayattayken kendisinden almıştır.

53 Bu bilgileri, Suat Hayri Ürgüplü'nün yeğeni Necmettin M. Ürgüplü'ye yazdığı 2 Ocak 1978 tarihli bir mektuptan elde ediyoruz. Bu mektup, aşağıda bahsedilen kaybolma hadisesi üzerine yazılmıştır. Mektupta kayıp evrak haricinde bazı ailevi hususlardan da bahsedildiği için yalnızca konumuzla ilgili kısımlarına atıfta bulunmakla yetiniyor ve faksimilesini vermiyoruz.

54 M. Naim Turfan (1946-1998) Londra'da School of Oriental and African Studies'de (SOAS) siyaset bilimi okutuyordu. Doktora tezi 2000 yılında *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse* başlığı altında I.B. Tauris tarafından yayımlanmış, Türkçesi ise Mehmet Moralı'nın tercümesiyle 2003 yılında *Jön Türklerin Yükselişi* başlığı altında Alkım Yayınevi tarafından basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

o sırada Osmanlı siyasi tarihi üzerine araştırma yapıyormuş. Suat Hayri Ürgüplü bunu duyunca pek telaşlanarak ne yapıp edip günlüklerin bulunmasını sağlar. Bir zaman sonra günlükler geri gelir, ancak en az bir, muhtemelen de iki cilt eksiktir: Mustafa Hayri Efendi'nin Rodos Valisi Felice Maissa ile 6-7 Ocak 1921 tarihlerindeki görüşmeleriyle bunun neredeyse hemen akabinde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile 23 Şubat 1921 tarihinde vuku bulan olan görüşmesinin kaydedildiği cilt(ler?). Bu ciltlerin numaralı olup olmadığını bilemiyoruz.

Suat Hayri Ürgüplü'nün vefatından sonra evrak Ürgüplü ailesinde kalmış ancak 2002'de bizim ele almamıza kadar üzerinde herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Evrak halen Almanya'da nezdimizdedir.

Sn. Oktay Ekşi ve bilhassa Sn. Murat Bardakçı'nın yardımlarıyla bu yakınlarda evrakın yeniden izine rastlayarak Almanya'da tez danışmanım Prof. Dr. Klaus Kreiser sayesinde temasa geçtiğim Prof. Dr. Reinhard Stewig'in verdiği malumatla İngiltere'de M. Naim Turfan'ın dul eşi Sn. Barbara Spiva'yı, onun vasıtasıyla da İstanbul'da Turfan ailesini bulmak mümkün oldu. Ruhi ve Naim Turfan'ın kitaplarıyla evrakının, vefatlarından sonra İzmir Ege Üniversitesi'ne bağışlandığı ancak bağışlanan malzeme arasında eski Türkçe elyazması evrak olmadığı o tarihte malzemeyi teslim almış olan personel tarafından teyit edildi. Buna dayanarak kayıp defterlerin izinin şimdilik kaybolduğuna maalesef hükmetmek durumundayız. Türkiye'de olmayacak yerlerden olmayacak şeylerin çıkması gündelik vukuattan olduğundan ileride bu defterlerin bir yerlerden çıkacağı ümidini henüz kaybetmemiş olduğumuzu da bu vesileyle kaydedelim.

1.1. Günlükler

Bugüne kadar gelmiş günlüklerin adedi 25 olup kapaklarında 1'den 25'e kadar eski yazıyla numaralanmış etiketler vardır (bu etiketlerden bazıları zamkın kurumuş olmasından dolayı bu kapaklardan ayrılmış olup halen kapakların iç kısımlarında muhafaza edilmektedir). 15, 16 ve 17 numaralı defterlerin numaralarının üstü

Levent Şahverdi Arşivi

çizilerek düzeltilmiştir. Bunları 26'dan 30'a kadar beş cilt daha takip etmektedir. 26. ve 27. ciltler Sultan Abdülhamit'e jurnal verenlerin adlarını elifba sırasına göre veren bir listeyi, 28. cilt 19 Ağustos 1912-22 Ocak 1913 tarihleri arasında Âyan Meclisi'nin müzakere zabıtlarını, 29. ve 30. ciltler de Mustafa Hayri Efendi'nin gençliğinde yazdığı şiirleri ihtiva etmektedir.

Etiketlerin hepsi birörnek olup aynı desteden çıktıkları hemen hemen kesindir. Bu ve 1922 yılına ait olan 25. ciltten hemen sonra sıralamada herhangi bir kesinti olmaksızın yukarıda bahsedilen diğer defterlerin gelmesi, bu etiketleme işleminin Mustafa Hayri Efendi'nin ölümünden sonra yapılmış olması gerektiğini göstermektedir (etiketlerdeki rakamların yazılışından elyazısının kime ait olduğunu tespit etmek mümkün olamadı). Tam olarak ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı ise cevaplaması daha zor bir sorudur: Suat Hayri Ürgüplü, yukarıda bahsedilen kaybolma hadisesi vesilesiyle yeğeni Necmettin Mehmet Ürgüplü'ye yazdığı mektuba eklediği listede o tarihte kayıp olan defterlerin bir listesini vermiş. Bu listede defterlerin eski harflerle numaralanmış olduğu belirtiliyor. Dolayısıyla bu numaralama işleminin, defterlerin muhafazasını üstlenmiş olan Suat Hayri Ürgüplü tarafından yapılmış olması kesin olmamakla beraber kuvvetle muhtemeldir.

Defterlerin muhtevası esas itibariyle kronolojik sırada olmakla beraber bazı defterlerde değişik yıllara ait kayıtlar arka arkaya durmaktadır, defterlerin bazıları basılı ajandalar iken bazıları da çizgili veya kareli not defterleridir. Malta'da alındığı anlaşılan iki okul defteri dışındaki bütün defterler cep kitabı boyutlarındadır.

Bazı defterlerde sansür teşebbüslerinin izine rastlanır. Bu izler esas itibariyle bazı satırların üstünün çizilmesi veya tamamen mürekkeple kaplanmasıdır. Bazı yerlerde de sayfalar ya koparılmış ya da kısmen veya tamamen makasla kesilmiştir. Makasla kesilen sayfaların yazılı olduğu çoğu zaman kalan koçanlarından bellidir. Mürekkeple kaplı satırların tamamına yakını okunabilmiştir: bir demir oksit türevi olduğunu tahmin ettiğimiz mürekkep, kâğıt üzerinde pütürlü bir tabaka teşkil etmiş, bu tabaka da tarafımdan altındaki satırlara zarar vermeden alınmış ve altındaki satırlar okunabilmiş-

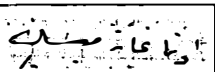
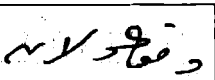
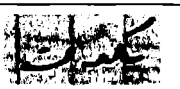
Levent Şahverdi Arşivi

tir. Bunların dışında defterlerde kayda değer bir maddi hasar tespit edilememiştir (aynı şey bazı badireler atlatmış olduğu her halinden belli olan sair evrak için söylenemez). Sansür girişimlerinin otosansür olduğunu tahmin etmekteyiz: Mustafa Hayri Efendi muhtemelen yazdığı bazı şeylerin geleceğe intikal etmesini istememişti. Bütün ömrü boyunca malzemeyi titizlikle muhafaza eden ve muhtevasından kimseye bahsetmeyen Suat Hayri Ürgüplü'nün veya kısa müddetle evrakı ödünç aldığı bilinen Münip Hayri Ürgüplü'nün böyle bir şey yapmış olabileceğini düşündürecek hiçbir iz yoktur, malzemeyi biz ele alana kadar da zaten Ürgüplü ailesinde eski yazıyı bilip bu defterlere uğraşacak kimse yoktu.

Defterlerde kullanılan elyazısını o zamanın standart elyazısı olan *rıka*'nın son derece işlek bir versiyonu olarak tanımlayabiliriz. Çoğu kayıtta yazarken hüsnühat kaygısının gözetilmediği, oldukça süratli yazıldığı ve çoğu zaman (üstü çizili satırlardan da anlaşıldığı kadarıyla) düşünürken yazıldığı, yani yazarın aklından geçenleri olduğu gibi aktardığı anlaşılmaktadır. Malta sürgününe dair bazı kayıtlar ise böyle değildir: bunların hem muhtevalarından hem de elyazılarından belki de zamanında tutulmuş notlardan daha sonra kâğıda geçirildikleri anlaşılmaktadır. Günlüklerin metninde böyle kayıtlara tespit edilebildikleri ölçüde dipnotlarla dikkat çekilmiştir. Elyazısının zaman içerisinde değişime uğradığı görülmektedir: Umumiyetle 1909-1919 yıllarına ait kayıtların nispeten çabuk yazılmış işlek bir elyazısıyla, 1919-1922 yıllarına ait olanlarınsa işlek olmakla beraber biraz yavaş yazılmış, ihtiyatlı bir elyazısıyla kaleme alındıkları görülmektedir. Bu meyanda bazı harflerin kelime sonundaki şekillerine dikkat çekmek isteriz: Arap yazısındaki şin (ش), *dad* (ض), *kaf* (ق) ve *nun* (ن) harflerinin kelime sonundaki şekillerinde *kâse* tabir edilen kısımlar, üzerlerinde de birer nokta vardır. *Kef* (ك) harfinin ise kâseden biraz daha yayvan olan çanak adlı kısmında, onu *lam*dan (ل) ayırmak için ufak bir *kef*ten türeme bir işaret vardır. Rıka yazısında şin, *dad*, *kaf* ve *nun*un kâseleri köşeli yazılıp noktaları da kuyruk şeklinde bu kısımların sonuna, *kef* harfinin de hemzesi çanağının ucuna içe dönük bir kıvrım şeklinde eklenir. Mustafa Hayri Efendi'nin 1919 öncesi yazılarında da durum budur. Bu tarihten

Levent Şahverdi Arşivi

itibaren yazdığı yazılarında ise ekseri bu harflerin noktaları harfin üstüne konmuş, *kef*in içindeki ufak *kef* de ayrıca yazılmıştır ki bu bizce biraz daha yavaş bir elyazısına işaret etmektedir. Bu farklar aşağıdaki tabloda görülebilir:

Harf	Örnek	Çevri-yazı	Örnek	Çevri-yazı
ك	Defter XI-80 Satır 11 25.7.1913		Defter XXIV-118 Satır 7 25.4.1921	
		utanmaz mısın		Paşa'nın
ن	Defter XI-80 Satır 6 25.7.1913		Defter XXIV-162 Satır 6 6.6.1921	
		vuku bulan		Bey'den

Bence burada görülen, kayıtların muhtevasından da anlaşıldığı üzere, yazarın gittikçe kötüleşen sağlık durumunun kâğıda yansımış halidir.

Günlükleri ihtiva eden ilk yirmi beş defterin daha detaylı bir fiziki tasviri aşağıda verilmiştir.

Defter I

Basılı takvim "Agenda International. H. Matteossian 1909. Constantinople/Muhtıra Defteri 1326-1327".

Kapak ölçüleri (cm): 9*14 *Kapak rengi:* kırmızı *Kapak motifi:* Süslü başlık *Kapak malzemesi:* Deri *Kenar ve köşeler:* yuvarlak, yıpranmış *Basılı başlık:* Agenda International 1909/Muhtıra Defteri *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 1 *Diğer:* Arka kapakta kalem tutacağı ve sicim (kopmuş).

Yaprak ölçüleri (cm): 8,7*13,7 *Yaprak adedi:* 206 (11 [basılı notlar] + 3 [not sayfaları] + 192) *Yazılı yaprakların adedi:* 22 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* yaldızlı, yuvarlak *Diğer:* –

Levent Şahverdi Arşivi

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* ekseri kurşunkalem, sayfa 111 (kısmen), 117-124 koyu kırmızı-kahverengi mürekkep *Diğer:* –

Hasar: Bir not yaprağı (tarih ve günlük kaydı yok) ile bir not yaprağı (tarih ve günlük kaydı yok), ve sayfa I/3-12 (3-12 Ocak 1909 tarihli kayıtlar) koparılmış.

Defter II

Kapak ölçüleri (cm): 13*8,1 *Kapak rengi:* kurşuni mavi, motifsiz *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 2 *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 13*8,1 *Yaprak adedi:* 22 *Yazılı yaprakların adedi:* 22 (ve sondaki kapak yaprağı) *Yaprakların Rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* koyu kırmızı ve kırmızı mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter III

Basılı takvim "Agenda International H. Matteosian 1911 Constantinople/Muhtıra Defteri 1328-1329 Agop Matyosyan".

Kapak ölçüleri (cm): 9*14 *Kapak rengi:* siyah *Kapak motifi:* süslü *Kapak malzemesi:* deri *Kenar ve köşeler:* yuvarlak *Basılı başlık:* Agenda International 1911/Muhtıra Defteri *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 3 (düşmüş, halen ön kapağın iç kısmında) *Diğer:* kalem tutacağı ve sicim.

Yaprak ölçüleri (cm): 8,7*13,7 *Yaprak adedi:* 110 (11 [basılı notlar] + 3 [not sayfaları] + 96) *Yazılı yaprakların adedi:* 22 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar yaldızlı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* kırmızı, mor ve siyah (sararmış) mürekkep *Diğer:* sicim.

Hasar: yok.

Defter IV

Kapak ölçüleri (cm): 10,8*17,8 *Kapak rengi:* bej, pürüzlü kumaş *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez (kaba) *Kenar ve köşeler:*

Levent Şahverdi Arşivi

kenarlar kırmızı (kırmızı kumaş kaplı), köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 4 *Diğer:* sicim.

Yaprak ölçüleri (cm): 10,5*17,4 *Yaprak adedi:* 150 *Yazılı yaprakların adedi:* 150 (her iki kapak yaprağı da yazılı) *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* mavi, siyah (sararmış), lacivert, mor ve kırmızı mürekkep, muhtemelen farklı kalınlıklarda iki ayrı dolmakalem *Diğer:* –

Hasar: kasıtlı hasar yok, defterin ilk ortası ciltten ayrılmış ancak cildin içinde.

Defter V

Kapak ölçüleri (cm): 9,5*15,3 *Kapak rengi:* kurşuni mavi *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez, iç kapak kırmızı kâğıt *Kenar ve köşeler:* kenarlar boyanmamış, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 5 (düşmüş, halen ön kapağın iç kısmında) *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 9,5*15,3 *Yaprak adedi:* 141 *Yazılı yaprakların adedi:* 137 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili *Kenar ve Köşeler:* kenarlar boyanmamış, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* mor ve siyah mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Ön iç kapağın içinde Konya Valisi Nazım Bey'den 17 Teşrinisani [30 Kasım 1908] tarihli bir telgraf, adı okunamayan bir Divan-ı Temyiz-i Askerî üyesinden 24 Nisan 1338 [24 Nisan 1922] tarihli bir mektup ile İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey'den bir kartvizit bulunmaktadır.

Defter VI

Kapak ölçüleri (cm): 12*19,5 *Kapak rengi:* kurşuni mavi *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 6 (düşmüş, halen ön kapağın iç kısmında) *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 12*19,5 *Yaprak Adedi:* 68 *Yazılı yaprakların adedi:* 68 (her iki kapak yaprağı da yazılı) *Yaprakların Rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Levent Şahverdi Arşivi

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* kırmızı mürekkep, muhtemelen değişik kalınlıkta iki farklı dolmakalem *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter VII

Kapak ölçüleri (cm): 10*15,2 *Kapak rengi:* gri *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 7 *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 10*15,2 *Yaprak adedi:* 97 *Yazılı yaprakların adedi:* 95 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili (sayfa başına 14 satır) *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* kırmızı mürekkep (önceki kayıtlar koyu kırmızı mürekkep ve kalın uçlu bir dolmakalemle, sonraki kayıtlar açık kırmızı mürekkep ve ince uçlu bir dolmakalemle) *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter VIII

Kapak ölçüleri (cm): 10*15,2 *Kapak rengi:* gri *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 8 *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 10*15,2 *Yaprak adedi:* 98 *Yazılı yaprakların adedi:* 98 (ve sondaki kapak yaprağı) *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili (sayfa başına 14 satır) *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* metnin ilk yarısı kırmızı mürekkeple, ikinci yarısı ise leylak rengi mürekkeple yazılmış *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defterin içinde Mustafa Hayri Efendi'nin 8 Teşrinisani 1328 [21 Kasım 1912] tarihli arkası kurşunkalemle 21 Kasım 1912 tarihinde hapsedilmesinden bahseden bir metin yazılı bir telgrafı bulunmaktadır. Arka kapağın içinde ise defterlerin Mustafa Hayri Efendi'ye ait olduğunu ve kendisine emanet edildiğini bildiren Ebulula [Mardin] imzalı tarihsiz bir not vardır.

Defter IX

Kapak ölçüleri (cm): 10*15,2 *Kapak rengi:* siyah *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı,

Levent Şahverdi Arşivi

köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 9 *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 10*15,2 *Yaprak adedi:* 99 *Yazılı yaprakların adedi:* 30 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili (sayfa başına 14 satır) *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* İlk 18 yaprak kırmızı mürekkep, 19.-21., 27.-35. yapraklar siyah mürekkep (22.-26., 36.-99. yapraklar boş) *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter X

Kapak ölçüleri (cm): 11,6*17,2 *Kapak rengi:* kahverengi, kenarlar kırmızı *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 10 *Diğer:* kalem tutacağı ve sicim.

Yaprak ölçüleri (cm): 11,2*16,9 *Yaprak adedi:* 56 *Yazılı yaprakların adedi:* 52 (cildin sonundaki kapak yaprağı da yazılı) *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* 1.-8. yapraklar leylak rengi, diğer yapraklar siyah mürekkep *Diğer:* –

Hasar: 28.-32. yapraklar (9 Mayıs 1329 [22 Mayıs 1913] tarihli kaydın devamı) kesilmiş.

Defter XI

Kapak ölçüleri (cm): 11,6*17,2 *Kapak rengi:* kahverengi, kenarlar kırmızı *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 11 *Diğer:* kalem tutacağı ve sicim.

Yaprak ölçüleri (cm): 11,2*16,9 *Yaprak adedi:* 56 *Yazılı yaprakların adedi:* 54 (cildin sonundaki kapak yaprağı da yazılı) *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah mürekkep *Diğer:* –

Hasar: 17. yaprağın alt tarafı (7 Haziran 1329 [20 Haziran 1913] tarihli kaydın aşağısı) ile 38. ve 39. yapraklar kesilmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XII

Kapak ölçüleri (cm): 11,6*17,2 *Kapak rengi:* kahverengi, kenarlar kırmızı *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* bez *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 12 *Diğer:* kalem tutacağı ve sicim.

Yaprak ölçüleri (cm): 11,2*16,9 *Yaprak adedi:* 56 *Yazılı yaprakların adedi:* 29 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* iç kapaktaki cepte iki kâğıt bulunmaktadır. Birincisi Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'dan Mustafa Hayri Efendi'ye 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1912] tarihli bir not, ikincisi ise Veliaht Yusuf İzzettin Efendi antetli bir mektup kâğıdıdır ki Defter XII'deki 12 Haziran 1328 [25 Haziran 1914] tarihli günlük kaydında hikâyesi nakledilmiştir.

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah, leylak ve kırmızı mürekkep, farklı kalınlıkta dolmakalemler *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XIII

Kapak ölçüleri (cm): 9,9*15,9 *Kapak rengi:* siyah *Kapak motifi:* iç kenar altın tahrirli *Kapak malzemesi:* deri (iç kapak ebru kaplama) *Kenar ve köşeler:* kenarlar siyah, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 13 *Diğer:* kalem tutacağı.

Yaprak ölçüleri (cm): 9,5*15,5 *Yaprak adedi:* 68 *Yazılı yaprakların adedi:* 34 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili *Kenar ve köşeler:* kenarlar ebrulu, köşeler köşeli *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XIV

Kapak ölçüleri (cm): 6,8*10,5 *Kapak rengi:* siyah *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* deri *Kenar ve köşeler:* kenarlar siyah, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 14 *Diğer:* kalem tutacağı ve sicim.

Yaprak ölçüleri (cm): 6,2*10,2 *Yaprak adedi:* 64 *Yazılı yaprakların adedi:* 14 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar yaldızlı, köşeler yuvarlak *Diğer:* kitap blokunun sonundaki üç yaprak cildin sırtından ayrılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah kurşunkalem *Diğer:* –
Hasar: yok.

Defter XV

Basılı takvim "Muhtıralı Takvim-i Saadet Beşinci Sene. Sene-i Maliye: 1332 Sene-i Hicriye: 1334-1335. Sene-i Efrenciye: 1916-1917. Dersaadet. Vezneciler – Necati Memduh Biraderler 1332".

Kapak ölçüleri (cm): 7,5*13,9 *Kapak rengi:* kahverengi *Kapak motifi:* kertenkele *Kapak malzemesi:* deri *Kenar ve köşeler:* kenarlar yaldızlı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* Takvim-i Saadet (üstte solda) 1332 (altta sağda) *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* (16 15) *Diğer:* kalem tutacağı.

Yaprak ölçüleri (cm): 6,9*13,3 *Yaprak adedi:* 73 *Yazılı yaprakların adedi:* 33 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* basılı, çizgili ve kareli yapraklar *Kenar ve köşeler:* kenarlar yaldızlı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah kurşunkalem, son iki sayfa sepya mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XVI

Kapak ölçüleri (cm): 8,9*13,9 *Kapak rengi:* siyah *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* deri *Kenar ve köşeler:* kenarlar siyah (yıpranmış), köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* (15 16) *Diğer:* Sırtı yıpranmış.

Yaprak ölçüleri (cm): 8,4*13,6 *Yaprak adedi:* 36 *Yazılı yaprakların adedi:* 33 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* kareli (hafif) *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* ekseri siyah ve leylak rengi kurşunkalem, son yaprak sepya mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XVII

Basılı takvim "Yeni Muhtıra Defteri" Mehmed Sadık 1920 [miladi] – 1336 [rumi] – 1338 [hicri] tarihli. İstanbul.

Kapak ölçüleri (cm): 9,7*14,5 *Kapak rengi:* kızıl kahve *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* deri *Kenar ve köşeler:* kenarlar süssüz, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* Yeni Muhtıra Defteri *Elyazması*

Levent Şahverdi Arşivi

başlık: yok *Etiket:* 17 (siyah mürekkeple) 21 olacak (kurşunkalemle yazılmış) *Diğer:* arka kapağın iç kısmında kalem tutacağı ve iç cep mevcut, cepte 27 Aralık 1920 tarihli tek gidiş bir vapur bileti, "Hairi Effendi No. 2734" yazılı bir etiket ve Kardiyolog Prof. Eichhorst imzalı bir reçete var.

Yaprak ölçüleri (cm): 9,2*13,7 *Yaprak adedi:* 106 (yazılı izahat dahil) *Yazılı yaprakların adedi:* 89 (ve Spiegel) *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* basılı yapraklar *Kenar ve köşeler:* kenarlar yaldızlı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* kurşunkalem, siyah, mavi ve sepya mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XVIII

Kapak ölçüleri (cm): 10,1*16,1 *Kapak rengi:* yeşil *Kapak motifi:* beyaz damarlı *Kapak malzemesi:* karton *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* 2 *Etiket:* 18 *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 10,1*16,1 *Yaprak adedi:* 20 (yazı yazılacak 10 yaprak ile kurutma kâğıdından bazıları yazılı 10 yaprak) *Yazılı yaprakların adedi:* 18 *Yaprakların rengi:* krem (yazı yazılacak yapraklar) pembe (kurutma kâğıdı) *Yaprak motifi:* çizgili (yazı yazılacak yapraklar) motifsiz (kurutma kâğıdı) *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah kurşunkalem ve siyah mürekkep *Diğer:* ortadaki kurutma kâğıdından yaprakların her iki yüzüne de mürekkeple yazılmış, zor okunuyor.

Hasar: yok.

Defter XIX

Kapak ölçüleri (cm): 10,1*16,1 *Kapak rengi:* yeşil *Kapak motifi:* beyaz damarlı *Kapak malzemesi:* karton *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* 3 *Etiket:* 19 *Diğer:* Verdala Harp Esirleri Kampı kumandanına yazılmış 3 Kânunusani 1335 [1336 (1920) olması lazım] tarihli İngilizce bir not mevcuttur.

Yaprak ölçüleri (cm): 10,1*16,1 *Yaprak adedi:* 20 (yazı yazılacak 10 yaprak ile kurutma kâğıdından bazıları yazılı 10 yaprak) *Yazılı yaprakların adedi:* 12 (kurutma kâğıdından yapraklar ekse-

Levent Şahverdi Arşivi

ri yazılı değil) *Yaprakların rengi:* krem (yazı yazılacak yapraklar) pembe (kurutma kâğıdı) *Yaprak motifi:* çizgili (yazı yazılacak yapraklar) motifsiz (kurutma kâğıdı) *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* ekseri siyah mürekkep, yer yer siyah kurşunkalem *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XX

Kapak ölçüleri (cm): 10,1*16,1 *Kapak rengi:* yeşil *Kapak motifi:* beyaz damarlı *Kapak malzemesi:* karton *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* 4 *Etiket:* 20 *Diğer:* –

Yaprak ölçüleri (cm): 10,1*16,1 *Yaprak adedi:* 20 (yazı yazılacak 10 yaprak ile kurutma kâğıdından bazıları yazılı 10 yaprak) *Yazılı yaprakların adedi:* 11 (ilk kurutma kâğıdından yaprak dışındakiler yazılı değil) *Yaprakların rengi:* krem (yazı yazılacak yapraklar) pembe (kurutma kâğıdı) *Yaprak motifi:* çizgili (yazı yazılacak yapraklar) motifsiz (kurutma kâğıdı) *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* ekseri siyah mürekkep (kurutma kâğıdında leylak rengi mürekkep), bir yerde siyah kurşunkalem *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XXI

Basılı alıştırma defteri. Ön kapak: "The Empire Exercise Book, written by John Muscat 48, Strada Mercanti, Valletta, Malta." Arka kapak: "Arithmetical Tables, Multiplication Tables."

Kapak ölçüleri (cm): 14,8*19,9 *Kapak rengi:* bej *Kapak motifi:* basılı ve süslü *Kapak malzemesi:* kâğıt *Kenar ve köşeler:* köşeler köşeli *Basılı başlık:* The Empire Exercise Book *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 21 *Diğer:* arka kapak ciltten ayrılmış.

Yaprak ölçüleri (cm): 14,8*19,9 *Yaprak adedi:* 16 *Yazılı yaprakların adedi:* 15 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili *Kenar ve köşeler:* köşeler köşeli *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* ekseri siyah kurşunkalem, yer yer siyah mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XXII

Milano'daki Cartiere Ambrogio Binda kırtasiyecisinin Schmutztitel'i "Quaderno" başlıklı basılı not defteri. Arka Spiegel basılı, bir kerrat cetveli ile haftalık planı havi.

Kapak ölçüleri (cm): 14,8*19,9 *Kapak rengi:* mavi-yeşil *Kapak motifi:* ön kapak süslü ve C.A.B.M. kısaltmasını havi *Kapak malzemesi:* Karton *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 22 *Diğer:* Kitap sırtı dağılmak üzere. Cildin içinde Suat Hayri Ürgüplü'nün yeğeni Necmettin Mehmet Ürgüplü'ye yazdığı 2 Ocak 1978 tarihli bir mektup ile yine kendisinin 6[?] Şubat 1978 tarihli Ağaoğulları ailesine yazdığı bir mektup, Bay ve Bayan Leon Asseo ile İngiliz *Daily Express* gazetesinden Patricia Smyllie'nin birer kartviziti var.

Yaprak ölçüleri (cm): 14,8*19,9 *Yaprak adedi:* 80 *Yazılı yaprakların adedi:* 47 *Yaprakların rengi:* sarı-gri *Yaprak motifi:* çizgili *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı (izleri kalmış), köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* mor ve leylak rengi mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XXIII

Kapak ölçüleri (cm): 14,8*20,1 *Kapak rengi:* siyah *Kapak motifi:* yok *Kapak malzemesi:* karton *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 23 *Diğer:* Kitap sırtı dağılmak üzere.

Yaprak ölçüleri (cm): 14,8*20,1 *Yaprak adedi:* 44 *Yazılı yaprakların adedi:* 38 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* çizgili *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah, leylak rengi ve kırmızı mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XXIV

Basılı İtalyan takvimi "Agenda Pel" 1921.

Kapak ölçüleri (cm): 7,5*12,3 *Kapak rengi:* kahverengi *Kapak motifi:* süslü *Kapak malzemesi:* deri *Kenar ve köşeler:* köşeler

Levent Şahverdi Arşivi

yuvarlak *Basılı başlık:* yok *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 24/24 (hem Arap hem de Latin alfabesinde yazılmış) *Diğer:* Arka iç kapakta bir cebi, cepte üç reçete ile kullanılmamış iki posta pulu var. Sicim (kopmuş). Kitap bloku cilt sırtından ayrılmış.

Yaprak ölçüleri (cm): 7,3*11,7 *Yaprak adedi:* 394 (Spiegel dahil) *Yazılı yaprakların adedi:* 381 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* basılı ve kareli *Kenar ve köşeler:* kenarlar yaldızlı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* siyah, kırmızı, sepya ve leylak rengi mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

Defter XXV

Basılı takvim "Necati Memduh Biraderler. Sene-i Resmiye: 1338. Sene-i Hicriye-i Kameriye: 1340-1341. Sene-i Maliye: 1337-1338. Sene-i Miladiye: 1922." İstanbul.

Kapak ölçüleri (cm): 8,9*15,6 *Kapak rengi:* yeşil *Kapak motifi:* Arka kapakta basanı baş harfleri NBM süslü bir şekilde basılmış. *Kapak malzemesi:* karton *Kenar ve köşeler:* köşeler yuvarlak *Basılı başlık:* Necati Memduh Muhtırası *Elyazması başlık:* yok *Etiket:* 25 *Diğer:* Bol miktarda basılı izahat içeren ve sayfa başına iki gün girilen basılı takvim. İyi durumda.

Yaprak ölçüleri (cm): 8,7*14,8 *Yaprak adedi:* 120 (basılı izahat bulunan yapraklar da dahil) *Yazılı yaprakların adedi:* 38 *Yaprakların rengi:* krem *Yaprak motifi:* yok, tarihler basılı *Kenar ve köşeler:* kenarlar kırmızı, köşeler yuvarlak *Diğer:* –

Yazı: rıka *Yazı aleti ve rengi:* mavi ve mor mürekkep *Diğer:* –

Hasar: yok.

1.1.1. Günlüklerle doğrudan doğruya bağlantılı olan belgeler

Defterlerin içerisinde çoğu mektup ve notlardan ibaret olup söz konusu defterlerin muhtevasıyla doğrudan ilişki içerisinde olan bazı belgeler bulunmuştur. Bu tür belgeler, evrak-ı metrukenin kalan kısmında da bulunmuş ve yayına hazırlık sürecinde metinleri günlüklerin metinlerine kaynaştırılmıştır. Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin elyazısıyla bir notu veya geleceğin halifesi olan Abdülmecit Efen-

Levent Şahverdi Arşivi

di'nin Mustafa Hayri Efendi'ye gönderdiği bir mektup gibi bazı belgeler bizatihi önemi haizdir.

1.1.2. Abdülhamit'e jurnal verenlerin esamisi

Bu, 26. ve 27. ciltleri dolduran bir liste olup tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamit'in jurnal ağını incelemekle görevli olan Jurnalleri Tetkik Komisyonu'nun üyelerinden Mülazım Şaban Efendi tarafından Mustafa Hayri Efendi'ye verilmiştir. Bu keyfiyet, bir günlük kaydıyla belgelenmiş olup[55] söz konusu Mülazım Şaban Efendi'nin adı da literatürde geçmektedir.[56] Bu liste halen başka bir proje kapsamında ele alınmaktadır. İlk belirlemelere göre bazısı mükerrer 1500 civarında şahıs adı ve hemen tamamının kimlikleri ve jurnalcilik faaliyetlerine dair bilgilerle bu liste, şimdiye kadar yayımlanmış veya bir şekilde varlığı bilinen jurnalci listelerinin en kapsamlısıdır. Şimdilik bu listedeki bazı adların bugünün Türkiye'sinde dahi bir miktar sansasyona yol açmasının muhtemel olduğunu söylemekle yetinelim.

1.1.3. Âyan Meclisi'nin müzakere zabıtları

28. cilt yaklaşık yarısına kadar yazılmış olup cildinin formasından ayrılmış olması dışında herhangi bir hasarı yoktur. Bu ciltte Âyan Meclisi'nin 19 Ağustos 1912-22 Ocak 1913 tarihleri arasındaki müzakerelerinin zabıtları kayıtlıdır. Ele alınan konular esas itibariyle Balkan Harbi ile tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamit'in emniyeti için Selânik'ten geri getirilmesi meseleleridir. Bu cildin muhtevası Latin alfabesine aktarılmış ancak günlüklerin metniyle doğrudan doğruya bağlantısı olmadığı için bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu da ileriki projelerden birinin konusu olacaktır.

55 Metin, 31 Aralık 1911 tarihli kayıt.

56 Zekeriya Türkmen, "The Formation of Yıldız Document Investigation Commission, its Activities and the Investigation of the Yıldız Palace after the Incident of March 31", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, c. 1: *Politics*, yay. Hasan Celâl Güzel ve Kemal Çiçek, *Yeni Türkiye*, Ankara 2000, s. 682-690.

Levent Şahverdi Arşivi

1.1.4. Şiir defterleri

29. ve 30. ciltler, Mustafa Hayri Efendi'nin gençliğinde yazmış olduğu şiirleri ihtiva etmektedir. Defterlerin sonunda oğullarının doğum tarihleriyle çeşitli mekteplere gönderdiği çocuklara dair bilgiler vardır. Günlüklerin içeriğiyle alakaları olmadığı ve siyasi bakımdan önemleri olmadığı için bu ciltler de henüz gereği gibi araştırılmamıştır.

1.1.5. Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ndeki mesaisine dair olan defterler

Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesinden, ölümünden yıllar sonra hususi kâtibi Ahmed Nuri Ebussuudoğlu tarafından kaleme alınmış ve büyük oğlu Suat Hayri Ürgüplü'ye Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na tayini vesilesiyle hediye edilmiş iki defter çıkmıştır. Etiketi veya numarası olmayan bu iki cildin birincisi 1937, ikincisi ise 1943 yılına ait olup ikinci cildin sonundaki kayıttan bunun birincisinin genişletilip düzeltilmiş şekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu ikinci cilt yeni yazıya aktarılmış ama birinci ciltle karşılaştırmalı yayını zaman darlığından henüz yapılmamıştır (aynı eserin iki değişik elyazması nüshasının bazen mühim farklılıklar içerdiği bilinen bir hususdur). Bu ikinci cilt "Hayri Efendi Evkaf'ta Nasıl Çalıştı" başlığı altında Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ndeki mesaisini nakletmekte ve bu arada Mustafa Hayri Efendi'nin şahsına dair bazı ilginç bilgileri de aktarmaktadır. Yazar mecmuayı kaleme alırken *Cumhuriyet* ve diğer gazete ve mecmualarda çıkan yazılardan alıntılar yapsa ve Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti ve şeyhülislamlığı devrinde hazırlanıp yayımlanan *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali* adlı eserden de faydalandığını belirtse de metnin büyük kısmının kendi eseri olduğu bellidir. Bu cildin içindeki bazı bilgilerden Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ndeki faaliyetlerinin tasvirinden yararlanılmıştır. Her iki cildin karşılaştırmalı ve tenkitli neşri ilerideki bir projenin konusu olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

1.1.6. Mustafa Hayri Efendi'nin Malta'dan yazdığı mektuplar

Bu mektupların büyük kısmı Mustafa Hayri Efendi'nin Ürgüplü ailesi nezdinde mevcut bulunan evrak-ı metrukesinden olmayıp bundan on küsur sene evvel kıymetli dostumuz Ömer M. Koç Beyefendi'nin bir sahafta bulup alış fiyatına Ürgüplü ailesine takdim etmek lütfunda bulunduğu iyi muhafaza edilmiş 65 adet mektuptan ibarettir. Evrak-ı metrukede de iki üç mektup bulunmakla beraber iyi muhafaza edilmiş oldukları pek söylenemez. Bu mektuplar, Malta'da harp esirlerine verilen basılı mektup kâğıtlarına yazılmış olup gönderilmiş olanların hepsi sansürden geçmiştir. İçeriklerinde siyasi bakımdan kayda değer pek bir şey olmamakla birlikte sürgünlerin Malta'daki hayatı, İngilizlerin harp esirlerine muamele ve hukuk anlayışları hakkında malumat içermeleri bakımından değerlidirler. Bu mektupların 68 kadarı yeni yazıya aktarılmış olup bu çalışmanın hemen akabinde çıkması planlanan başka bir kitapta verilecektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlar, Mustafa Hayri Efendi'nin Malta'dan gönderdiği mektupların yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Geri kalanına ne olduğu kesinlikle bilinmemekle birlikte bazı sahaflardan son yirmi yıl zarfında Mustafa Hayri Efendi'ye ait bazı evrakın piyasaya düştüğü öğrenilmiştir. Bu evrakın mahiyet ve akıbeti şimdilik meçhuldür.

1.1.7. Mustafa Hayri Efendi'ye gönderilen mektuplar

Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesinde çağdaşları tarafından kendisine gönderilen çok sayıda mektup da bulunmaktadır. Bunların bazıları bir rica veya talebe matuf, muhteva bakımından da pek ilgi çekmeyecek arzuhâl kılıklı şeyler olmakla beraber bazıları da yüksek seviyede devlet adamları tarafından gönderilmiş ve muhteva bakımından son derece ilginç olan telhis veya rapor benzeri mektuplardır. Bunlar henüz gereği gibi incelenmemekle beraber, elden geçenlerin Balkan, Arap ve Doğu Anadolu vilayetlerindeki hadiselere ışık tutacak bilgiler içerdiğini söylemek yanlış olmaz. Her biri bir makaleye konu olacak hacim ve önemde olan bu mektupların ileriki tarihlerde peyderpey incelenerek açıklamalarla yayımlanması hedeflenmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

1.1.8. Sair belgeler

Evrak-ı metruke içerisinde ayrıca raporlar, zabıtlar, kâğıtlar, notlar, kartvizitler, gazete kupürleri ve benzeri malzeme de bulunmaktadır. Bu belgelerdeki konular Evkaf Nezareti ve Meşihat işlerinden Anadolu'da Kürtlerle Ermeniler arasındaki ihtilaflara ve Türkiye'nin Cihan Harbi'ne girişine kadar uzanmaktadır. Bunların pek cüzi bir kısmı bu çalışmada ele alınmakla birlikte büyük kısmına halen el değmemiştir. Bunlar da ileriki bir çalışmanın konusu olacaktır.

1.1.9. Sonuç

Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesi, kesintisiz menşei, atlattığı türlü badirelere rağmen nispeten iyi durumda olması, sonsuz çeşitliliği, son derece ilginç içeriği, sahibinin kimliği ve son olarak da hacmi itibariyle İkinci Meşrutiyet devrinin en müstesna birincil kaynaklarındandır. Görebildiğimiz kadarıyla bu bakımlardan Mustafa Hayri Efendi'nin evrak-ı metrukesiyle kıyaslanabilecek yayımlanmış veya yayımlanmamış bir malzemenin mevcudiyetinden bilim dünyası haberdar değildir.

1.2. Evrakın bu çalışmada ele alınan kısmı

Bu çalışmada yer ve zaman darlığından dolayı bu malzemenin hacmen yaklaşık yarısını oluşturan günlüklerle bunlarla doğrudan bağlantısı olan bazı belgeler yayımlanmıştır. Geri kalan malzeme sathi bir incelemeye tabi tutularak muhtevası hakkında bir fikir edinilmiştir. Bu incelemeye dayanarak burada kamuoyunun dikkatine sunulan günlüklerle diğer metinlerin kendi içerisinde tutarlı bir bütün teşkil ettiklerini ve henüz yayımlanmamış olan diğer malzeme olmadan da değerlendirilerek kullanılabileceklerini söyleyebiliriz. Kalan malzemenin etraflıca incelenmesinden bu kanaatimizi değiştirecek bir sonuç çıkacak olursa okuyucu bundan da haberdar edilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinin tarihî kaynak olarak değeri

Bizce Mustafa Hayri Efendi'nin günlükleri, esas itibariyle sekiz sebepten dolayı tarihî kaynak olarak son derece değerlidir. Bu sekiz sebep şunlardır:

1. Yazar, dönemin ileri gelen devlet adamlarındandır.

2. Yazar, günlüklerinde bahsettiği hadiselere doğrudan doğruya tanıklık etmiş ve çoğu zaman da bizzat karışmıştır.

3. Söz konusu malzeme emsallerinden farklı olarak hatırat değil, günlüktür.

4. Günlükler, İkinci Meşrutiyet devrinin başından sonuna kadar her yılı –eksikli de olsa– kapsayan gayet hacimli ve iyi durumda bir metin sunmaktadır.

5. Bu yayında hem metnin aslı, hem bugünkü Türkçeye tercümesi hem de günlüklerle yayımlanan diğer malzemenin tamamının faksimileleri okuyucuya sunulmuştur.

6. Günlüklerin metnini destekleyen başka bazı birincil kaynaklar da bu çalışmada aktarılmıştır.

7. Malzeme bugüne kadar yazarın ailesinde kalmış yukarıda tasvir edilen iki hadise dışında herhangi bir hasar ve tahrifata uğramamıştır.

8. Döneme ait şimdiye kadar yayımlanan birincil kaynaklar arasında bununla kıyaslanabilecek başka bir kaynak yoktur.

Bu sekiz sebebe metnin, İkinci Meşrutiyet devrinin yüksek tahsil görmüş devlet adamlarından oluşan bir muhitin gündelik konuşma dilini de olduğu gibi aksettirmesi bakımından değerli bir lisani kaynak olmasını da ekleyebiliriz. Şimdi bu dokuz noktayı daha etraflıca ele alalım.

2.1. Yazarın kimliği

Metin, Osmanlı İmparatorluğu'nu, mevcudiyetinin son on yılında yönetmiş ve çöküşünde büyük sorumluluğu bulunan bir siyasi partinin en ileri gelen üyelerinden birinin günlükleridir. Bu itibarla malzeme bize, devletin çöküşünü, bu felaketi en yakından müşahede etmiş bir devlet adamının gözlerinden görme imkânını sunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada mühim bir noktaya parmak basmak lazımdır: Yazarın bazı gerçekleri çarpıtmış olması ihtimalinin sıfıra yakın olmasından hareketle bu metin sayesinde İkinci Meşrutiyet devrinde yüksek seviye bir devlet adamının nasıl bir baskı altında çalıştığını ve karar alma sürecinde erişebildiği bilgilerin kalitesini öğrenme imkânına sahibiz.

2.2. Yazarın üslubu

Yazar tuttuğu kayıtların çoğunda birinci tekil şahısta konuşmaktadır. Tipik bir kayıt hem siyasi önemi haiz bir hadiseyi hem de yazarın –ve bazı hallerde başka şahısların da– bu hadise karşısındaki tavrını içermektedir. Konuşmalar çoğu zaman özetlenmeyip mümkün olduğunca kelimesi kelimesine aktarılmıştır. Bu bakımdan bu kayıtlar, siyaset tarihimiz için son derece değerli kaynaklardır.

2.3. Tarihî kaynak olarak günlükler

Hatırat, otobiyografi vs kaynaklardan farklı olarak günlükler normalde ele aldıkları hadiselerin oldukları gün (veya birkaç gün sonra) tutulmuş kayıtlardan oluşurlar. Yazar normalde geleceği önceden bilip günlük kayıtlarını ona göre şekillendiremeyeceği için bu kayıtlar çoğu zaman (ama her zaman değil) tahrifattan ari olup gerçekleri olduğu (ya da yazarın görebildiği) gibi yansıtırlar. Bu yüzden günlükler, literatürde ben-anlatıları (ego-dokument) tabir edilen kişinin zatına ait kaynakları en değerlilerindendir. Tarihimizde rol oynamış insanların evrakını muhafaza ve neşretme geleneği maalesef ülkemizde yaygın olmadığından bu tür kaynaklarımız son derece azdır. Bu çalışma, bildiğimiz kadarıyla İkinci Meşrutiyet devrine ait olup da tahrif edilmeden yayımlanmış ve muhtevası siyasi bakımdan bu kadar mühim olan çok az sayıdaki kaynaktan biridir. Bu döneme ait yayımlanmış hatıratların tamamına yakını ya yazarını temize çıkarmak kaygısından, ya sansürden ya da her ikisinden de mustarip oldukları için tarihçiler nezdinde pek bir değerleri yoktur.

Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinin tarihî kaynak olarak değeri hususunda mühim bir noktayı işaret etmek zorundayız: Günlüklerdeki kayıt tarihleri kâh hicri, kâh rumi, kâh mali, kâh da

Levent Şahverdi Arşivi

miladi olarak atılmıştır, bazı hallerde iki değişik takvimin birbirine karıştırılmış olması ihtimali de yok değildir. Saat tespitlerinde ise durum daha da vahimdir: yazar ekseri vasati, ama bazen de ezani saat kullanmıştır, bazen de hangi saati kullandığını belirtmemiştir. Miladi veya rumi tarihlerle ezani saatin aynı kayıtta kullanıldığı ve bunun zaman zaman bir günlük sapmalara yol açtığı da görülür. Bütün gayretlerimize rağmen bütün tarih ve saat kayıtlarını her türlü şüpheden ari bir şekilde tespit edip yeni Türkçe metne aktarmak mümkün olmadı. Bu tür bütün vakaları tespit edebildiğimizden tam olarak emin olmadığımız için de pek istisnai haller dışında tarih ve saatler hakkında not düşme yoluna gitmedik. Dolayısıyla metindeki herhangi bir tarih veya saatte (bilhassa hicri ve rumi tarihlerle ezani saatlerde) yaklaşık bir günlük bir sapma olabileceği kabul edilmeli ve bu çalışma ilmî yayınlarda kaynak olarak kullanıldığı takdirde bu hesaba katılarak mümkünse bizim burada yapamadığımız düzeltmeler yapılmalıdır.

2.4. Metnin hacmi ve durumu

Metin 200.000 kelimenin üzerinde olup bu itibarla dönemin diğer siyasetçilerinin yazdıklarından epeyce daha hacimlidir. Ayrıca metnin elimizde bulunan kısımları, yukarıda temas edilmiş bulunan ufak tefek otosansür izleri dışında oldukça hasarsız ve okunaklıdır.

2.5. Bu çalışmada metnin işlenişi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinin pek azının siyasi fikir ve tecrübelerini kâğıda döktükleri anlaşılmaktadır. Bu kaynaklardan yayımlananlarsa hemen hemen asla orijinal dilinde değil, bugünkü Türkçeye çevrilmiş halleriyle karşımıza çıkmakta, kullanılan malzemenin aslı faksimile şeklinde de verilmediğinden okuyucu elindeki metnin aslına ne kadar uyduğunu kestirememektedir. Halbuki tarihî bir metnin ilk önce asıl dilinde ve faksimilesiyle yayımlanması, "vülgarizasyon" tabir edilen sadeleştirme, özetini çıkarma vs gibi işlerinse bu işlemden sonra yapılması esastır. Bu çalışmada ise metin, üç ayrı versiyonda okuyucunun dikkatine sunulmuştur:

Levent Şahverdi Arşivi

1. *İlmî çevriyazıyla Latin harflerine aktarılmış asıl metin.* Bu metin esas itibariyle bilim insanlarının ihtiyaçları düşünülerek hazırlanmıştır. Metin, Türk dili ve tarihi sahasında cari olan çevriyazıyla Latin alfabesine aktarılmış, bu esnada otosansür teşebbüsleri ve sair açıklama gerektiren pasajlar da ele alınmıştır. Yalnızca üstü çizilmiş ve mürekkeple kaplanmış pasajlar üstü çizgili, okunamayan kısımlar üç nokta ile gösterilmiş, kesik, koparılmış veya başkaca hasara maruz kalmış sayfalar ile imla, söz dizimi vs. gibi açıklama gerektiren pasajlar hakkında da köşeli parantezler içerisinde açıklama yapılmıştır.

2. *Türk Dil Kurumu'nun yazım kuralları esas alınarak Latin alfabesine aktarılmış asıl metin.* Bu metin, eski yazıya ve ilmî çevriyazıya vâkıf olmayan ama Eski Türkçe bir metni asıl dilinden okumak isteyen meraklı okuyucu için düşünülmüştür. Bunda bugünkü yazımız kullanılmış ve yukarıda bahsi geçen üstü çizilmiş veya mürekkeple kaplanmış kısımlar ve köşeli parantezlerden yalnızca içeriğin anlaşılması için gerekli görülenler muhafaza edilerek okuyucuya kolay okunur bir metin sunulması hedeflenmiştir.

3. *Bugünkü Türkçeye tercüme.* Asıl metin, mümkün olduğunca muhafaza edilerek bugünkü Türkçeye aktarılmıştır. Tercüme ederken asıl metne mümkün olduğunca sadık kalınmakla beraber, metnin rahat anlaşılıp okunması bakımından gerekli görülen yerlerde tercüme edilen cümlenin manasını aktarma yoluna gidilmiş, bu arada cümle yapısı da değiştirilmiştir. Bu tercümenin ilmî yayınlara esas teşkil edemeyeceğini ve bu maksatla hazırlanmadığını burada önemle vurgulamayı gerekli görüyoruz. Bizim de dahil olduğumuz eski kafalı bilim insanlarına göre, ilmî bir yayında bir belgenin yalnızca asıl metni esas alınabilir, tercümesi ise ancak konunun uzmanı olmayan geniş okur kitlelerine hitap etmek üzere konur. Dolayısıyla burada esas hedef, eski Türkçe bilmeyen yüksek tahsilli bir Türk okurunun metni sözlük kullanmadan anlayabilmesi olmuştur. Yeni Türkçe metnin edebi bir değerinin olması gibi bir hedefse gözetilmemiştir çünkü âcizlerinin fikrimce eski Türkçeden bugünkü Türkçeye aktarılan bir metinde üslup ve mana bakımından bazı vahim

Levent Şahverdi Arşivi

kayıpların olması kaçınılmazdır. Onun için okuyucuya asıl metni mümkün olduğunca doğru aktaran bir tercüme sunmak hedefiyle mana kaybını asgariye indirerek üslup kaybını sineye çekmek tercih edilmiştir. Bu hedefe ulaşmakta ne kadar başarılı olunduğu ise okuyucunun takdirine kalmıştır.

Bundan başka metni verilen 25 ciltle yine metinleri verilen mektup vs gibi diğer malzemenin tamamının da renkli faksimileleri, ilişikteki DVD'de PDF dosyaları halinde sunulmuştur. Böylelikle okuyucunun metne erişimi neredeyse bu satırların yazarının metne erişimiyle aynı seviyede olacaktır (yine de doğrudan doğruya malzemenin kendisine erişimin yerini hiçbir şeyin tutamayacağını burada belirtmek isteriz). Bu suretle bu çalışma, Mustafa Hayri Efendi'ninkinin yanı sıra dönemin diğer erkân ve ricalinin bir kısmının elyazısı örneklerini de ihtiva etmesi bakımından değerli bir eski Türkçe belgeler koleksiyonu olarak da addedilebilir.

2.6. Destekleyici belgelerin mevcudiyeti

Bu çalışma esas itibariyle günlükleri ihtiva eden 25 cildin metninin yayınından ibaret olsa da yukarıda ele alınan diğer malzeme içerisinde bulunan bazı belgeler, günlüklerin metnindeki bazı pasajları destekler ve tamamlar niteliktedir. Bunlar bu çalışmada metinlere ek olarak verilmiştir. Kalan malzemenin henüz gereği gibi işlenmemiş kısmından da ileride böyle belgelerin çıkması muhtemeldir.

2.7. Malzemenin menşei

Malzeme yüksek seviyede bir Osmanlı devlet adamının evrak-ı metrukesinden çıkmaktadır ki bu, çok sayıda imzalı mektup ve benzeri belge ihtiva ettiği dikkate alınırsa son derece mühimdir. Ayrıca malzeme, yukarıda nakledilen 1977 yılındaki ödünç verme hadisesi dışında Ürgüplü ailesinin elinden hiç çıkmamıştır ki bu da dahilinde sahte belge vs bulunması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu da bilhassa malzemenin içeriğinin son derece hassas konulara temas ettiği dikkate alınırsa araştırmacılar için iyi haberdir.

Levent Şahverdi Arşivi

2.8. Başka birincil kaynakların yokluğu

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın arşivi ortada yoktur. Diğer İttihatçılarla zamanın diğer şahsiyetlerinin hatıra, makale, fıkra vs gibi kaynaklarından bunların en azından bir kısmının imha edildiğini öğreniyoruz. Geri kalanının nerede olduğuna dair elimizde sağlam bilgiler yoktur. Bu bakımdan bu günlükler, elimizdeki bu türden az sayıdaki birincil kaynaklardandır.

2.9. Bir lisani kaynak olarak metin

Elimizdeki malzeme aynı zamanda kaleme alındıktan sonra yazarı tarafından esaslı bir yayına hazırlanma işlemine tabi tutulmamış, 200.000 kelimenin üzerinde hacmi olan bir metindir ve İkinci Meşrutiyet devri Türkçesinin benzersiz bir kaynağı olup Türk dili üzerinde araştırma yapanlar için bazı sürprizler içerebilir. Mesela metinde *milletvekili* kelimesi geçmektedir ki bu, bildiğim kadarıyla bu kelimenin Türkçede tespit edilmiş ilk kullanımlarından biri olabilir.

Sonuçlar

1. Metnin umumi tasviri

Günlüklerin metni, 12 Nisan 1909 tarihli bir kayıtla başlayıp yazarın 8 Ağustos 1922'deki vefatından biraz önce 20 Mayıs 1922 tarihli bir kayıtla bitmekte, yani yaklaşık 13 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman dilimi, İkinci Meşrutiyet (23 Temmuz 1908-30 Ekim 1918) ile Mütareke (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) devirlerinin büyük kısmını kapsamaktadır. Metnin bazı özellikleri, onu yaklaşık aynı boyutta iki ayrı bölüme ayırmamızı mümkün kılmaktadır. Bunlardan birincisi 14 Nisan 1909-30 Ekim 1918 arasında geçen dokuz yılı, ikincisi ise 30 Ekim 1919-20 Mayıs 1922 arasında geçen yaklaşık iki buçuk yılı kapsamaktadır. Birinci bölümde nispeten uzun boşluklar olmasına mukabil ikinci bölümdeki en uzun boşluk, 19 Mart-5 Mayıs 1919 arasındaki bir buçuk aylık bir zaman dilimidir. Ayrıca birinci bölümdeki metin, yazarın siyaseten faal ve bahsettiği hadiselere bizzat karışmış olduğu bir devre

Levent Şahverdi Arşivi

aitken ikinci bölümdeki metin, yazarın bir yarısını harp esiri, bir yarısını da hasta olarak geçirdiği ve dolayısıyla siyaseten faal olmadığı bir devre aittir. İlk bölümdeki kayıtlarda özeleştiri olarak nitelendirilebilecek kayıtlar pek azken ikinci bölümde biraz daha fazladır. Bu iki bölümü, söz konusu dönemin kronolojik bölümlenmesine uygun olarak zaman dilimlerine ayırmak mümkündür. Aşağıdaki tablolarda bu yapılmıştır.

Yıl	Metindeki Payı (%)	Kayıt Girilmiş Olan Aylar	Kayıt Girilmiş Olan Ayların Adedi
1909	0,74	4	1
1910	0,98	12	1
1911	3,69	1-7, 12	8
1912	22,60	bütün aylar	12
1913	12,78	1- 11	11
1914	1,97	3, 5, 6, 11, 12	5
1915	1,23	3- 6	4
1916	1,47	5, 8	2
1917	0,49	1, 2, 5, 12	4
1918	0,25	11	1
1919	8,35	3, 5-12	9
1920	17,69	bütün aylar	12
1921	22,11	bütün aylar	12
1922	3,93	1- 5	5

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi 1909-1911 yılları arası nispeten kısaca (metnin %5,41'i), 1912-1913 arası nispeten uzunca (metnin %35,38'i), 1914-1918 yılları arası nispeten kısaca (metnin %5,41'i) ve 1919-1922 arası yine nispeten uzunca (metnin %52,09'u) aktarılmıştır. Metnin devamlılığını esas alan başka bir tablo ise daha açık bir fikir vermektedir:

Levent Şahverdi Arşivi

Zaman Dilimi	Ana Konular	Metindeki Payı (%)
12-24 Nisan 1909	31 Mart Vakası, Millî Meclis'in toplanması, Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve V. Mehmet Reşat'ın padişah olması	0,62
20 Aralık 1910-8 Temmuz 1911	Yazarın Evkaf nazırı olarak göreve başlaması ve Evkaf işleri, Balkanlar'da Malisorların (Hıristiyan Arnavutlar) ayaklanması, Miralay Sadık Bey meselesi, Cavit Bey'in istifası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi görüşleri, muhalefetle ihtilaflar	3,08
16 Aralık 1911-9 Kasım 1913	Muhalefetle ihtilaflar ve itilaf teşebbüsleri, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan, yeni kabine, yazarın istifa teşebbüsleri, bir nişan meselesi, Arap ve Şark vilayetleri, İtalya ile Trablusgarp Harbi, Balkan Harpleri, Boğazlar meselesi, saray ve siyaset, Yemen'deki karışıklıklar, Mahmut Şevket Paşa ile Sadrazam Sait Paşa'nın istifası, Halaskâr Zabitan Grubu ve Miralay Sadık Bey, Merkez-i Umumi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kongresi, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehmi, Kâmil Paşa'nın sadrazam olması ve İttihatçıları tutuklatması, Babıâli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olması, Evkaf Nezareti'ndeki işler, Arnavutluk meselesi, Mahmut Şevket Paşa suikastı ve Sait Halim Paşa'nın sadrazam olması	38,01

Levent Şahverdi Arşivi

Zaman Dilimi	Ana Konular	Metindeki Payı (%)
15 Mart- 21 Haziran 1914	Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislamlığa tayini, Babıâli Baskını'na dair bir fıkra, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehmi	0,98
20 Kasım- 6 Aralık 1914	Cihad-ı Ekber fetvası ve beyannameye dair, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehmi, Enver Paşa'nın Rus hududuna gitmesi	1,11
4 Mart- 26 Haziran 1915	Adliyede birlik vücuda getirme teşebbüsleri, Diyarbekirli Ziya Bey [Gökalp] ve Türkçülerle ihtilaflar	1,11
6(?) Mayıs 1916	Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı ve sebepleri, Türkçülerle ihtilaflar ve Türkçülük siyasetinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tesirleri, Talât Bey ve Merkez-i Umumi, Mustafa Hayri Efendi'nin İstanbul'da bir Şûra-yı Âli-yi İslam vücuda getirme niyeti	1,11
21-30 Ağustos 1916	Yakup Cemil'in darbe teşebbüsü, partideki bazı şahıslara dair gözlemler	0,37
31 Ocak- 4 Şubat 1917	Sadrazam Sait Halim Paşa'nın istifası, Mustafa Hayri Efendi'yi yeniden Meşihat'a getirme teşebbüsleri	0,37
9 Mayıs 1917	Mekke Emiri Şerif Hüseyin	0,12
12 Aralık 1917	Maarif Nazırı Şükrü Bey'in Berlin'deki bir dinler tarihi profesörü ile olan konuşması	0,12
6-8 Kasım 1918	Mustafa Hayri Efendi ve Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifası, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin kurulması	0,37

Levent Şahverdi Arşivi

Zaman Dilimi	Ana Konular	Metindeki Payı (%)
10 Mart- 19 Mart 1919	İttihatçıların tutuklanması ve hapiste hukuki savunmaya dair müzakere	4,80
5 Mayıs 1919- 20 Mayıs 1922	Tutukluluğun devamı, Malta sürgünü, Malta'da esaret hayatı, Türkiye'deki gelişmeler, İttihatçıların Malta'ya sürülmesinin perde arkası, Malta Valisi Mareşal Plumer ile görüşme, tahliye, İtalya'da görüşmeler, Papa'nın görüşme talebi, Rodos'ta Vali Felice Maissa ile görüşmeler, vatana dönüş, Ankara'yı ziyaret ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşme	46,74

Yukarıdaki ikinci tabloya baktığımızda nispeten kesintisiz olarak günlük tutulan iki dönemin (Aralık 1910-Kasım 1913 ve Mart 1919-Mayıs 1922) toplam metnin %92,63'ünü teşkil ettiği derhal göze çarpmaktadır. Birinci dönem, yani yazarın Evkaf Nezareti'ne tayin olunduğu 1910 Aralık'ından Sait Halim Paşa hükümetinin işbaşında olduğu 1913 sonuna kadarki yaklaşık üç yıllık zaman dilimi, toplam metnin %41,09'unu teşkil ederken ikinci dönem, yani 1919 Martı'nda İstanbul'da tutuklanmasından 1922 Mayısı'ndaki vefatına kadar geçen siyaseten faal olmadığı iki küsur yıllık zaman dilimi, %51,54'ünü teşkil eder. Yani metnin tamamına yakını toplam beş yılın vakasını ihtiva etmektedir. Bütün metin okunduğunda ikinci bölümdeki siyasi önemi haiz malumatın nispeten az olduğu görülür (ama bazı çok mühim kayıtlar vardır). Siyasi önemi haiz kayıtların büyük kısmı birinci bölümde olup bilhassa Aralık 1911-Kasım 1913 dönemine aittir. Bununla beraber metnin kalan %7,37'lik kısmında siyasi tarih bakımından hayati önemi haiz kayıtların, hatta bizce metnin verdiği siyasi mesajların başlıcalarının bu kısımlarda bulunduğunu da hatırlatmadan geçmeyelim.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı tarihlere ait bazı kayıtlar iki ayrı deftere işlenmiştir. Bunlar bu çalışmada paralel metin olarak verilmiştir. Bu tür kayıtların hemen tamamında bir deftere birkaç satırlık kısa bir kayıt tutulup başka bir deftere aynı kaydın daha etraflı bir versiyonunun girilmesi söz konusudur. Birbirine yakın zamanlarda yazılmış iki kayıtta (6-7 Ocak 1921 tarihinde Rodos'ta Vali Felice Maissa ile olan görüşme ile 23 ve 26 Şubat 1921 tarihlerinde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşmeler), bu görüşmelerin teferruatının "öbür defterde" (defterlerde?) olduğu kaydedilmiştir. Bu defter veya defterler bugün maalesef kayıptır. Ancak Felice Maissa ile olan görüşmenin teferruatı bilinmemekle beraber Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşmenin teferruatı yazar tarafından oğlu Suat Hayri Ürgüplü'ye anlatılmış ve Ürgüplü ailesinde kuşaktan kuşağa nakledilmiş olmasından dolayı bilinmektedir.

2. Metinde ele alınan konular ve işleniş tarzları

Metinde döneme ait her şeyin ele alınmadığı, ele alınan konuların da aynı derecede işlenmediği görülmektedir. Bilhassa o şartlar altında yazarın ele almış olmasını bekleyebileceğimiz bazı konular ya birkaç kayıtla kısaca geçiştirilmiş ya da hiç ele alınmamıştır. Böyle bir metinde nelerden bahsedildiği kadar nelerden bahsedilmediği de mühim ve manidar olduğu için burada metinde ele alınan başlıca konulara ele alınış tarzlarına bakmayı uygun gördük. Bu noktada bazı defterlerin eksik olduğunu tekrar hatırlatarak buradaki hükümlerin kesin olmadığını belirtmek yerinde olacaktır.

Konuların işleniş tarzında, yazarın partizan üslubu ve sivri dilinin yanı sıra pek çok konuşmanın doğrudan doğruya aktarılmış olması dikkati çeken hususlardır. İlk husus bizi Mustafa Hayri Efendi'nin yazdıklarına dayanarak dönemin devlet adamları hakkında hüküm vermekte temkinli olmaya davet ederken, ikinci husus metni son derece değerli bir kaynak kılmaktadır. Doğrudan aktarılan konuşmalar yalnızca Mustafa Hayri Efendi ile muhatapları arasında geçenlerle sınırlı kalmayıp üçüncü şahısların sözleri de mümkün olduğunca kelimesi kelimesine aktarılmıştır ki bilhassa bu konuşmaların içeriği, bunları İkinci Meşrutiyet devri tarihi için son de-

Levent Şahverdi Arşivi

rece değerli kaynaklar kılmaktadır. Ancak konuşmaların doğrudan aktarımının metnin daha ziyade Malta'ya sürgün öncesine ait olan ilk kısmının bir karakteristiği olduğunu da burada belirtmekte yarar vardır. Elyazısındaki yukarıda temas edilen değişiklikler de göz önünde bulundurulduğunda bu değişimin yazarın gittikçe fenalaşan sağlık durumu ile bu son dönemin kayıtlarının hemen hemen her satırında açıkça müşahede edilen hayat yorgunluğunun bir yansıması olduğu akla gelmektedir.

2.1. Etraflıca ele alınan konular

Etraflıca ele alınan konuların siyasi bakımdan en mühimleri 31 Mart Vakası, Halaskâr Zabitan Grubu meselesi, Düvel-i Muazzama ve Osmanlı siyasetleri, Trablusgarp ve Balkan Harpleri, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasındaki siyasi mücadele, Babıâli Baskını, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi'nin iç yapısı ve işleyişi, siyasi ve diğer şahıslar, saray ve siyaset, yazar ve Türkçüler, Cihad-ı Ekber Fetvası ve beyannamenin yazılışı, tutuklanma ve hapislerdir. Bundan başka siyasi olan ve olmayan bazı şahsiyetlerle Mustafa Hayri Efendi'nin Malta, İtalya, Antalya-Ankara arası, Ürgüp ve çevresi ve başka bazı yerlerin ve buralarda bulunan bazı eski eserlerin tasvirleri oldukça ayrıntılıdır. Biz burada esas itibariyle siyasi önemi olan konulara değineceğiz. Şimdi bu konuları ve işlenişlerini teker teker ele alalım.

2.1.1. 31 Mart Vakası

31 Mart Vakası, Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilerek kardeşi Mehmet Reşat Efendi'nin V. Mehmet Reşat olarak tahta çıkarılması ve Millî Meclis'in toplanması nispeten ayrıntılı ve tarafsız bir üslupla tasvir edilmiştir. 31 Mart Vakası'na dair bazı satırlardan halkın tepkisine dair bazı ipuçları elde etmek de mümkündür.[57]

2.1.2. Halaskâr Zabitan Grubu

Temmuz-Ağustos 1912 tarihlerinde çıkan Halaskâr Zabitan Grubu meselesi oldukça ayrıntılı olarak ele alınmış olup zamanın

57 Metin, 24 Nisan 1909 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye nazırı Hurşit Paşa ile yapılan bir görüşme aktarılmıştır. Bu konuyla ilgili kayıtlardan başka Hurşit Paşa'nın bu meseleyi şahsi görüşlerine yer vermeyerek muhtasarca kaydettiğini ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düşmesine kadarki devre ait 80 sayfalık bir hatırat da yazdığını öğreniyoruz.[58]

2.1.3. Düvel-i Muazzama ve Osmanlı politikaları

Bu başlık altına giren başlıca üç konu vardır: İngiltere'nin Arap politikası, Şark vilayetlerine ecnebi müfettiş tayini ve Rusya'nın Boğazlar bölgesinde yerleşme teşebbüsleri ile bunun uluslararası siyasetteki akislerinin İstanbul'dan görünüşü. Yazar, İngilizlerin Arap siyasetini ele alırken bir taraftan zamanın vukuatıyla sebeplerini tasvir etmekte, bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin Hicaz Demiryolu inşaatı gibi bazı faaliyetlerinin İngilizlerin Arap siyaseti üzerindeki tesirine de işaret etmektedir. Yazar, İngilizlerin Arap vilayetlerinde tutunmasını kısmen kâğıt üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Arap hükümdarlarının ikiyüzlü ve menfaatperest hareketlerine, kısmen de Osmanlı devlet erkânının buralara karşı gösterdiği ihmale bağlamaktadır.[59]

İngilizlerin Şark vilayetlerinde Kürtlerle Ermeniler arasındaki arazi ihtilafı vesilesiyle arabuluculuğundan bahsedilirken böyle bir arabuluculuğun siyasi sonuçları ve yazarın bu hususta görüşleri hakkında bir kayıt yoktur. Ancak bir yerde bu meseledeki Rus tesiri bir iki kelimeyle zikredilmiştir.[60]

Boğazlar meselesi meyanında yazar, Rusya'nın, Boğazlar havalisinde yerleşme teşebbüsleri çerçevesinde elçisi Sazonov vasıtasıyla yaptığı Boğazlar'ı "himayesi" altına almak karşılığında Balkan devletlerine "nasihatte bulunma" teklifinden, İngiltere'nin buna karşı tutumundan Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerden bahseder.[61] İngiltere'nin Boğazlar'ı Türklerin elinde görmek istediği ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bu hususta Rusya'ya karşı uluslararası platformda desteklediği anlaşılmaktadır.[62]

58 Metin, 18 Ağustos 1912 tarihli kayıt.
59 Metin, 27 Şubat 1912 tarihli kayıt.
60 Metin, 23 Mayıs 1913 tarihli kayıt.
61 Metin, 17 Mart ve 3 Temmuz 1912 tarihli kayıtlar.
62 Metin, 1 Nisan 1913 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

2.1.4. Trablusgarp ve Balkan Harpleri

İtalya ile Trablusgarp Harbi az sayıda günlük kaydında ele alınmış olsa da bu kayıtların içeriği, hem bu konu hakkında Osmanlı Devleti dahilinde cereyan eden müzakerelerle umumi olarak devletin hali ve hem de Düvel-i Muazzama'nın Osmanlı siyasetine dair verdiği bilgilerden dolayı değerlidir. Balkan Harbi ise hem harbin seyri hem de bazı mühim devlet adamlarının fikir ve tavırları hakkında değerli bilgiler veren çok sayıda günlük kaydında ele alınmıştır. Bu iki harbin hem cephedeki seyri hem de siyasetteki akislerine dair kayıtlar, bir devletin nasıl çöktüğüne dair bugün de geçerli olan göz açıcı tespitlerle doludur.[63]

2.1.5. İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasındaki siyasi mücadele

Bu konuya dair bol miktardaki günlük kayıtları tahmin edilebileceği gibi gayet taraflı olup şahsi tespit ve beyanatlar, savunma ve saldırılarla doludur. Yazar pek çok muhalif hakkında şahsi malumat da vererek onları yerden yere vurmaktadır ki bu İkinci Meşrutiyet devri siyasi literatürünün bilinen bir hususiyetidir. Bundan başka bu didişmeye dair yazdıklarının bir plan dahilinde olmayıp etkiye tepki niteliği taşıdığı izlenimini edindiğimizi de belirtelim. Muhalefetin siyasetinin etraflı ve tutarlı bir tahlili yoktur (tabii burada söz konusu muhalefetin etraflı ve tutarlı bir siyasetinin olup olmadığının da tartışma konusu olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır). Esasen bu kayıtların muhalefetin vasıf ve fikirlerine dair işe yarar bilgilerden ziyade dönemin siyasi atmosferinin ne derece zehirli olduğu hakkında bir fikir verdiğini söylemek daha doğru olacaktır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1912 Ocak'ında yaptığı beş maddelik bir antlaşmadan oluşan bir itilaf teklifi, yazar tarafından veciz bir surette tahlil edilerek kendisinin münferit maddeleri kabul ve ret sebepleriyle birlikte aktarılmıştır. Bu yaklaşım ve ifade tarzı şahsi saldırılardan aridir. Ayrıca başka bir siyasetçinin (Abdurrah-

63 Bilhassa metin, 25 Ağustos, 27 Ekim 1912, 23 Mayıs 1913 ve 8 Kasım 1918 tarihli kayıtlar.

Levent Şahverdi Arşivi

man Efendi'nin) Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkındaki fikrine de yer verilmiştir.[64]

2.1.6. Babıâli Baskını

Babıâli Baskını ve sonrası, hem gerçekleştiği günlerde hem de daha sonraki kayıtlarda ele alınmıştır. Bu kayıtlar, bu vaka hakkında mühim bilgiler verdikten başka, siyasi şahsiyetinin pek olmadığı söylenen Sultan Reşat'ı da başka bir cepheden göstermeleri ve Türkiye'de siyasi teşkilatların işleyiş tarzını gözler önüne sermeleri bakımından değerlidir.[65]

2.1.7. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç yapısı ve işleyişi

Mustafa Hayri Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç yapısı ve işleyişine dair yazdıkları, bu teşkilata ta 1906'dan beri üye olup karar alma mekanizmaları içerisinde bulunan ve tüm yönetici kadrosunu gayet iyi tanıyan biri tarafından kaleme alınmış olmaları bakımından son derece değerlidir. Kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki mühim mevkii zamanın devlet adamları tarafından da teslim edilmiştir.[66] Yazarın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç yapısı ve işleyişine dair yazdıkları esas itibariyle bu teşkilat içerisindeki gündelik tecrübeleriyle tepki ve görüşlerinin aktarılmasından ibaret olup anlaşılabileceği üzere şahsi tutumundan etkilenmiştir.

Cemiyet dahilinde hüküm süren intizamsızlık ve Cemiyet mensuplarının hırs ve açgözlülüğü, Talât Bey'in Merkez-i Umumi üzerindeki nüfuzu Hacı Âdil ve Cavit Bey gibi üyelerin aslında önemsiz oluşu ve Ziya Gökalp'ın liderliğindeki milliyetçi bir grubun varlığı ve kimliğine dair söyledikleri, bu keyfiyetler hakkındaki kendi tecrübelerine dayanmaktadır. Bu hususlar hemen hemen her seferinde bir fikir beyanı, bunun gerekçeleri ve ilgili deliller ve bazen de siyasi sonuçları verilerek ele alınmıştır. Yazarın siyasi kimliği ve faaliyetini gözler önüne seren ve siyasi literatürümüze en değerli katkılarını içeren günlük kayıtları aslında bunlardır.

64 Metin, 31 Ağustos 1912 tarihli kayıt.

65 Metin, 6 Mayıs 1914 tarihli kayıt. Burada Sultan Reşat'ın Babıâli Baskını öncesi (1913 Ocakı) İttihat ve Terakki'yi düpedüz darbeye teşvik niyetinde olduğu açıkça görülüyor.

66 Metin, 3 Mayıs 1912 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

2.1.8. Mustafa Hayri Efendi ve Türkçüler

Aynı siyasi partiye mensup olsalar da Mustafa Hayri Efendi ile başta Ziya Gökalp olmak üzere Türkçüler siyasi hasımlardı. Bu husumetin iki ana sebebi Mustafa Hayri Efendi'nin ifadesine göre Türkçülerin Osmanlı İmparatorluğu dahilinde İslam dinini zayıflatma gayretleri ile güttükleri Türkçülük siyasetinin devletin Türk ve Türk olmayan tebaası arasına nifak ve şikak sokmasıydı.[67] İttihatçılar arasında din düşmanı veya en azından laik fikir akımlarının yaygın olduğu bilinmektedir ve o zaman da bilinmekteydi. Ancak mesela *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* gibi eserlerinin okunmasından Ziya Gökalp'a dair edinilen izlenim, kendisinin dinin çağdaşlaştırılması ve günümüze uydurulması hedefini güden bir düşünür olduğudur (bu eserlerdeki ifadelerinin samimi olup olmadığı ise başka bir meseledir). Yine de başta Ziya Gökalp ve arkadaşları olmak üzere İttihatçılara dinsizlik suçlaması sık sık yöneltilmiştir. Dolayısıyla böyle bir suçlamanın muhalif partilere mensup biri tarafından yapılması şaşırtıcı olmazdı. Ancak burada bu suçlamanın, kendi partisinin en mühim mensuplarından birinin kaleminden çıktığını görmekteyiz ki bu manidardır. Burada üç noktaya da parmak basmak lazımdır: Birincisi, yazarla Ziya Gökalp arasındaki ihtilaf anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir şahsi çekememezlikten değil gerçekten ikisinin farklı ve uzlaşması mümkün olmayan dünya görüşlerinden kaynaklanmaktadır. İkincisi yazar, Ziya Gökalp'ın da mensubu olduğu iktidar partisinin ve dolayısıyla devletin din işlerinden sorumlu en yüksek rütbeli üyesi idi, yani Ziya Gökalp'la böyle bir çatışma yaşanacaksa tam bunu yaşayacak kişi idi. Ayrıca yazarın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dinle devleti ayırma siyasetinin tatbikinde yer aldığı da bilinmektedir.[68] Dolayısıyla yazarın Ziya Gökalp ve arkadaşlarına yönelttiği şiddetli tenkidin arkasında aslında laiklik kavramıyla üstü kapalı bir ihtilafın olması ihtimali pek zayıftır. Mesele daha ziyade yazarla Ziya Gökalp'ın laiklik –ve dolayısıyla da din– anlayışındaki ciddi bir fark-

67 Metin, yazarın istifa sebeplerini anlattığı 6[?] Mayıs 1916 tarihli kayıt.

68 Alfred Nossig, *Die neue Türkei und ihre Führer*, Otto Hendel Verlag, Halle (Saale) 1916, s. 19-20.

Levent Şahverdi Arşivi

lılık olmalıdır. Üçüncüsü de Ziya Gökalp'ın vakıfların ikilik yarattığına ve ilga edilmeleri gerektiğine dair görüşleri bilinmektedir ki bir Evkaf nazırının, hem de vakıflarda reform yapmak isteyen bir Evkaf nazırının böyle bir zihniyetle çatışmaması mümkün değildi.[69] Bu mülahazalar bizim, Ziya Gökalp hakkında daha önce de dile getirilmiş bulunan "din düşmanı" tespitinin o kadar da temelsiz olmadığı, en azından kendisinin din anlayışıyla İslamcıların ilerici kesimine mensup olan ve hatta aynı saflarda yer aldığı İslamcı münevverlerin din anlayışının asla uyuşamadığı sonucuna varmamıza sebep oluyor.

Metinde Türkçülerin dine karşı tutumlarına dair ifadelerle aynı pasajda dile getirilen ikinci suçlamaya (güttükleri Türkçülük siyasetinin devletin Türk ve Türk olmayan tebaası arasına nifak ve şikak sokması) gelince, muhalifleri tarafından bu suçlamanın İttihatçılara hem iktidarları esnasında hem de iktidardan düştükten sonra sık sık yöneltilmiş olduğunu belirtelim. Ancak bu mealde bizzat İttihat ve Terakki'nin en ileri gelenlerinden birinin kaleminden hem de İttihat ve Terakki henüz iktidardayken çıkmış bu kadar açık bir beyan okuduğumuzu en azından biz hatırlamıyoruz. Daha önceki bazı kayıtlardan (bununla Şark vilayetleri meselesine dair olanları kastediyoruz) –ihtiyatla– burada sözü edilen Türk olmayan unsurların Ermeniler olduğu sonucunu çıkarıyoruz: Bu satırlar yazıldığı tarihte Balkan vilayetleri elden çıkalı üç sene olmuştu. Herhalde yazar, Ziya Gökalp'ın veya Türkçülerin bu felaketten sorumlu olduğunu düşünseydi bu fikrini beyan etmek için önüne çıkan pek çok fırsatı kaçırmazdı. Yazarın daha önceki ve sonraki bazı tespitlerinden de Arap isyanının sebeplerini başka yerlerde gördüğünü tahmin edebiliyoruz.

69 Ziya Gökalp'ın şu şiiri bu zihniyeti gözler önüne seren güzel bir örnektir: VAKIF // Her vakıf bir hudaşahi hükümet / Var kanunu, memurları, bütçesi / Bu divanda değişmez bir hizmet / Murakıbı, bir ölünün pençesi... // Niçin bilmem, dirilerin verilmiş / Dizginleri bir ölünün eline? / Neden böyle "dur!" emri verilmiş / Yürümeyi seven bu Türk iline? // Baba demiş: "oğlum satar bu malı; / Vakfedeyim kalsın daim soyumda / Çalışmasın soyumun hiçbir dalı / Yaşasınlar hep nimette, doyumda" // Bu fikirden doğmuş bütün vakıflar / Yapmış halkı tevekkülcü, kaderci / Manastıra dönmüş bütün vakıflar / Ki beklerler ahiretten haberci. // İslamiyet iğrenirken ruhbandan / Vakıf ona rahipliği öğretmiş / Harabeler mahrum kalmış umrandan / İmaretler tembelliği üretmiş. // En azimli bir milleti bu bid'at / Kılmış böyle iradesiz, kötürüm / Bizi derviş yapan değil tarikat / Ben takkede mürşit vakfı görürüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca mesela Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptıklarından ve bunun Araplar üzerindeki tesirinden tek bir satırla dahi bahsetmemiştir. Yunanlılar ve Anadolu Rumlarıyla olan sorunların da neredeyse yüz yıllık bir geçmişi olduğu akla getirilirse geriye Ermenilerden başka kayda değer bir Türk olmayan unsur kalmadığı görülür. Bu ifadenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu kadar mühim bir mensubunun kaleminden çıkmasını son derece manidar buluyoruz.

Bu suçlamayla bağlantılı olarak metinden çıkan şu sonuca da dikkat çekmek yerinde olacaktır: Metnin hiçbir yerinde Mustafa Hayri Efendi'nin şahsen tanımış olduğu Ermeni ve Rum mebusların bölücü eğilimler beslediğine dair bir emare yoktur. Günlüklerdeki bir iki pasajda geçen bazı ifadelerin de buna delalet edip etmediği yeterince anlaşılamamaktadır.[70] Ayrıca bu ve başka bazı pasajlarda söz konusu Ermeni ve Rum mebuslarının Osmanlı'ya bağlı oldukları veyahut da en azından zamanın diğer Osmanlı erkân ve ricaliyle beraber hareket ettikleri ve meselelere aynı gözle baktıklarına işaret eder görünen bazı satırlar da vardır.[71] Tabii ki bu hususta fikir yürütürken son derece ihtiyatlı davranmak lazımdır zira günlüklerin bir kısmının elimizde olmadığını ve söz konusu zaman dilimin yazar tarafından önceki dönemlerle aynı yoğunlukta işlenmediğini biliyoruz: delil yokluğu yokluk delili değildir. Yine de muhtevaları itibariyle yazarın haberdar olduğu herhangi bir ayrılıkçı eğiliminin kaydedilmiş olmasının bekleneceği pasajlarda dahi böyle bir şeyin izine rastlanmaması düşündürücüdür. Yazar, meslek hayatının başından beri Ermeni meselesine aşinadır (ilk memuriyet mahalli Maraş olup tayin olduğu vakit oralarda "malum Ermeni meselesi" bl-duğunu açıkça belirtmiştir).[72] Yazarın günlüklerini tuttuğu sıralarda

70 Bu pasajlar esas itibariyle 1 Ocak 1912 tarihli Ermenilerin Telgraf Nezareti'ni reddine dair olan kayıtla 11 Ocak 1913 tarihli yazarla meşhur Boşo Efendi (Georgios Bousios) arasında geçen mülakattır.

71 Bunlardan birincisi, 26 Ekim 1912 tarihinde Beşiktaş Sarayı'nda toplanan devlet erkânının Balkan Harbi'nde uğranılan hezimete dair münakaşası esnasında Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi'nin sarf ettiği ve Mahmut Şevket Paşa'nın yazara aktardığı bir söz, ikincisi ise 23 Mayıs 1913 tarihinde Vükela Heyeti'nde Şark vilayetlerine müfettiş gönderilmesine dair Sir Edward Grey'in son sözlerindeki tavır değişikliğinin sebebi hakkında Telgraf Nazırı Oskan Efendi'nin yaptığı yorumdur.

72 Metin, 7 Ağustos 1912 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında ayrılıkçı eğilimlerin mevcudiyetinin ayyuka çıkmış olmasına binaen bu durumdan herhangi bir sonuç çıkarırken son derece dikkatli olmak lazımdır, ancak bu eğilimlerin belki de İkinci Meşrutiyet devri tarihini ele alan kitaplarda tasvir edildiği kadar kuvvetli ve yaygın olmadığı ihtimali de araştırmaya değer olabilir.

Mustafa Hayri Efendi, bu konular hakkında partinin diğer üyeleriyle yaptığı konuşmaları etraflıca yazmış olduğu için kendisiyle hasımlarının en mühim argümanlarını biliyoruz. Bizce bu kayıtlar, Türk milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki tarihi ile Türkiye'de laikleşmenin tarihi hakkında son derece değerli birincil kaynaklardır.

Yazarın İttihat ve Terakki dahilinde karşılaştığı muhalefete dair yazdıklarından bu muhalefette çoğu zaman münferit Cemiyet mensuplarının Cemiyet'in menfaatleriyle –ve zaman zaman birbiriyle de– çelişen şahsi menfaatlerinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bir vakada bu söz konusu değildir ki bu da kendisiyle Türkçüler ve bilhassa Ziya Gökalp arasındaki çekişmedir. Yazarın bu çekişmeye dair tuttuğu kayıtlardan hem kendi hem de hasmının siyasi kanaatlerini öğreniyoruz. Bu tasvirin şahsi bazı vasıfları olsa da bizce hem kendisinin hem de hasımlarının tutumunu doğru olarak yansıtmaktadır.

2.1.9. Saray ve siyaset

Mustafa Hayri Efendi Osmanlı hanedanının başlıca altı mensubu hakkında siyasi önemi haiz bilgiler vermiştir: Sultanlardan II. Abdülhamit, V. Mehmet Reşat, VI. Mehmet Vahdettin, veliahtlardan Yusuf İzzettin Efendi ile geleceğin son halifesi Abdülmecit Efendi ve Damat Ferit Paşa. Mustafa Hayri Efendi bunlardan en fazla Sultan Reşat'la temas halinde bulunmuş olup adı geçen diğer beş hanedan mensubuna dair yazdıkları bazı istisnalar haricinde daha ziyade başkalarının aktardıklarıyla Malta'da sürgünde bulunduğu sırada gazetelerde okuduklarından ve bunlara yaptığı yorumlardan ibarettir. Sultan Abdülhamit hakkında yazdıkları, tahmin edilebileceği gibi hiç hoş şeyler değildir, ancak bunlar hep üçüncü şahısların anlat-

Levent Şahverdi Arşivi

tıklarıdır. Bu şahıslar arasında Sultan Abdülhamit'in kardeşi Sultan Reşat ile Sultan Abdülhamit'in sabık tütüncübaşısı Ali Bey de mevcuttur. Sabık tütüncübaşının ve bilhassa Sultan Reşat'ın naklettiklerinden son derece nahoş bir Sultan Abdülhamit portresinin çıktığını inkâr etmek mümkün değildir.[73]

Sultan Reşat hakkında yazdıkları, döneme ait tarihî kaynaklarla daha sonra dönem tarihine dair yapılan çalışmalarda ekseri siyasi kimliği olmayan silik bir şahsiyet olarak tasvir edilen bu padişahın pek de öyle olmadığını akla getirir niteliktedir.[74]

VI. Mehmet Vahdettin hakkında yazdıkları tamamen üçüncü şahısların aktardıklarıyla gazetelerde okuduklarına dayanmaktadır (bütün metinde ikisinin karşılaşmış olduklarına dair tek bir emare yoktur) ve hem veliahtlığı hem de saltanatı dönemine aittir. Veliahtlığı dönemi hakkında yazılanlardan, Mustafa Hayri Efendi'nin görüştüğü kişilerden hiçbirinin Vahdettin Efendi hakkında pek olumlu fikirlere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber kendisi hakkında yazarın doğrudan doğruya kendisine ait olumsuz bir ifadeye rastlamadığımızı da belirtelim.

Geleceğin son halifesi olan Abdülmecit Efendi hakkındaki kayıtların da tamamına yakını üçüncü şahıslarla gazete haberlerinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber yazarın Malta'dan tahliye edildikten sonra kaleme aldığı bir mektup müsveddesi ile vatana döndükten sonra Abdülmecit Efendi'nin yazdığı ve Ankara Hükümeti tarafından yazara ulaştırılan bir mektup metni de –bu ikincisi aslıyla beraber olmak üzere– elimizdedir. Bu mektuptan Abdülmecit Efendi'nin Kuva-yı Milliye'ye eğilimi olup kuzeni Sultan Vahdettin ile hükümetinden hiç hoşlanmadığı –üstü kapalı bir şekilde olsa da– anlaşılmaktadır.[75]

Yazarın Veliaht Yusuf İzzettin Efendi hakkında yazdıkları hem üçüncü şahısların kendisine aktardıklarına hem de kendisinin veliahtla görüşmelerine dayanmakta olup acınacak haldeki bir insan portresi çizmektedir. Bilhassa Mustafa Hayri Efendi'yle arasında

73 Metin, 4-5 Ekim 1912 ve 1 Nisan 1915 tarihli kayıtlar.

74 Bkz. yukarıda Babıâli Baskını maddesi.

75 Metin, 6 Mart 1921 tarihli kayıt. Abdülmecit Efendi'nin mektubunun tarihi 16 Şubat 1921'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

geçen konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu bedbaht veliaht için herhangi bir siyasi kariyer söz konusu olamazdı.[76]

Sadrazam Damat Ferit Paşa hakkında da Mütareke Devri öncesi ve sonrasına ait kayıtlar mevcuttur. Bunlar da ekseri üçüncü şahısların aktardıklarıyla gazete haberlerine dayansa da yazarın Ferit Paşa hakkındaki olumsuz görüşü açıkça belli olmaktadır. Bu meyanda Damat Ferit'in vatanperverliğinin zayıf olduğunun o tarihlerde öteden beri malum olduğu da bildirilmektedir.[77] Yazar ayrıca daha önceki bazı kayıtlarda Damat Ferit'in intikam hissine sebep olmuş olabileceğini tahmin ettiği bazı vukuattan da bahsetmektedir.[78]

Osmanlı Hanedanı'nın diğer mensuplarına dair olan kayıtlar, bazı istisnalar dışında esas itibariyle siyasi bakımdan fazla mühim sayılmazlar.

2.1.10. Siyasetçi portreleri

Yazarın dönemin siyasi şahsiyetleri hakkındaki gözlemlerinin çoğunun esas itibariyle gayet taraflı veya söz konusu kişiyi göklere çıkaran ya da yerden yere vuran (daha ziyade ikincisi) bir üslupla kaleme alınmış olduğunu söylemek durumundayız. Bu kayıtların büyük kısmı kendi şahsi tecrübelerine dayanmakla beraber yazar bazen başkalarının bazı şahıslar (bilhassa sevmediği şahıslar) hakkında söylediklerini aktarmaktan da geri durmamaktadır.

İttihatçıların can düşmanı Kâmil Paşa'nın tasviri son derece olumsuz olup İttihatçılara olan garazı pek çok örnek ve aralarında Sultan Reşat'ın da bulunduğu pek çok kişiden aktarılan fıkra ve yorumlarla nakledilmiştir.[79] Bazı kayıtlarda Kâmil Paşa'nın siyasi fikirlerine dair satırlara rastlansa da bunlar kendisiyle görüşen üçüncü şahıslara aittir.[80] Mustafa Hayri Efendi'nin Kâmil Paşa ile doğrudan temasının olmadığı anlaşılmaktadır.[81]

76 Metin, 29 Eylül 1912, 11-14, 22, 25 Haziran, 7 Temmuz ve 22 Kasım 1914 tarihli kayıtlar.
77 Metin, 1 Mart 1920 tarihli kayıt.
78 Metin, 28 Kasım 1912 tarihli kayıt.
79 Mesela metin, 10, 14 Kasım 1912, 11, 25 Şubat, 25 Temmuz 1913 tarihli kayıtlar.
80 Mesela metin, 16 Şubat ve 11 Kasım 1912 tarihli kayıtlar.
81 Metin, 26 Ocak 1912 tarihli kayıt. Bu kayıt tek başına buna delil olmasa da diğer kayıtlarla birlikte ele alındığında ortaya bu sonuç çıkmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendi partisi dahilinde Ziya Gökalp'tan sonra en ağır ifadelerle tenkit ettiği insan Hacı Âdil Bey'dir. Yazar, Âdil Bey'i hiç tutmamakta ve onu kendini beğenmişlik, gösterişçilik ve kâğıtçılıkla itham etmektedir.[82] Tenkidinin bazı yerlerde fazlaca sert ve haksız olduğu anlaşılıyor (mesela Dahiliye Nezareti meselesinde).[83] Her halükârda bu tavrın karşılıklı olmadığı, Hacı Âdil Bey'in Mustafa Hayri Efendi'yi seven, sayan ve ak günde kara günde yanında bulunan bir insan olduğu yine aynı günlüklerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.[84]

2.1.11. Diğer portreler

Mustafa Hayri Efendi, birçok kere siyasetle alakası olmayan insanlara dair tespitlerini de kâğıda dökmüştür. Bunun en iyi örneklerinden biri, Evkaf Sermimarı Kemaleddin ve muavini Talât beyler ile Şehremini Cemil Paşa [Topuzlu] hakkında kaleme alınmış olan kayıttır. Burada Mustafa Hayri Efendi gayet az ve öz bir surette söz konusu şahıslarda hoşuna giden ve gitmeyen şeyleri belirterek hangi işler için neden uygun olup neden olmadıklarına dair fikirlerini beyan etmiştir. Bu kayıtta aşırı övgü veya yergiden söz edilemez.[85]

2.1.12. Cihad-ı Ekber Fetvası ve Beyanname'nin yazılışı

Cihad-ı Ekber Fetvası'nın yazılışına dair tek bir satırın olmaması şaşırtıcıdır. Buna mukabil Cihad-ı Ekber Fetvası'ndan bir hafta sonra yayımlanan beyannamenin yazılışı o kadar detaylı kaydedilmiştir ki bu kayıtlara dayanarak bu süreci yeniden kurmak bugün bile mümkündür. Ancak burada unutulmaması gereken, söz konusu müzakerelerin Mustafa Hayri Efendi'nin toplantıya çağırdığı ulema arasında geçtiği ve bunun evveliyatını teşkil etmiş olan siyasi müzakerelere temas edilmediğidir. Bugünkü bilgilerimize nazaran bu müzakerelerde ulema mensupları yer almamış ve harbe girme kararı daha önceden esas itibariyle Almanlar ile Üç Paşalar (Talât, Enver ve Cemal Paşalar) tarafından alınmıştır (fetva kaleme alındığında

82 Metin, 7 Temmuz 1912 tarihli kayıt.

83 Metin, 20 Ocak, 24 Mart, 23 Haziran 1912, 6 Nisan, 15-18 Haziran 1913 tarihli kayıtlar.

84 Mesela metin, 2 Aralık 1912, 18, 22, 28 Ekim, 4 Kasım 1920 tarihli kayıtlar.

85 Metin, 6 Mart 1913 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

Karadeniz Vakası olarak bilinen Sivastopol ve Odessa limanlarının topa tutulması emrivakisi cereyan edeli iki hafta olmuştu). Mustafa Hayri Efendi'nin bu fetva ile beyannameyi meslek hayatının zirvesi olarak gördüğü bu kaydın her satırından bellidir. Bu yüzden de kendisi, eserine karşı yöneltilen en ufak bir eleştiriyi bile kabul etmemekte ve (Mustafa Asım Efendi örneğinde olduğu gibi) böyle bir şeye yelteneni yerden yere vurmaktadır.[86]

2.1.13. Tutuklanma ve hapisler

Yazar ailesinin ifadesine göre dokuz kere hapse girmiş, dokuz kere de nazır olmuştur. Bu dokuz tutuklanmadan ikisini (21 Kasım-8 Aralık 1912 ve 10 Mart-29 Mart 1919 tarihlerindekileri) günlüklerinde ayrıntılı olarak tasvir etmiştir. Bu anlatımlarda hücrelerin fiziki tasvirleri ile bazı şahısların düşmanlığının sebeplerine dair yazarın tahminleri de vardır.[87] Bu tahminlerde yazarın (bilhassa Evkaf nazırı olarak) faaliyetlerine dair ilginç detaylar bulunmakta ve bunlar kendisini tutuklayanlar tarafından neden öyle muamelelere tabi tutulduğuna dair ipuçları vermektedir.

Bu anlatımlarda bazı eski mahkûmlara işkence yapıldığı ve yazarın bundan haberdar olduğu bilgisi de vardır.[88] Bundan başka, yazar tarafından aktarılan tutuklanma süreçlerinin tasvirleri, Türkiye'de bazı şeylerin değişmediğini göstermektedir: Yazar, Kâmil Paşa hükümeti tarafından 1912'deki tutuklanması esnasında kendisini tutuklayan polise elinde tutuklama emri olup olmadığını sorunca polis, hüviyetini çıkarıp gösterir. Bunu takip eden konuşmada yazar, karşısındaki adama kanun ve usulden bahsetmenin manasının olmadığını anlar.[89] Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından 1919'daki tutuklanmasında ise yine tevkif müzekkeresi olmadan tutuklandığını ve sözlü olarak aldığı emir üzerine hareket eden polise amirlerinin icabında bu emri inkâr edeceklerini ihtar etmesi üzerine polisin bir cevap veremediğini yazar.[90] Bu iki tutuklanma tasvirinin önemi, dev-

86 Metin, 21 Kasım 1914 tarihli kayıt.
87 Bkz. yukarıda Damat Ferit Paşa'ya dair not 78.
88 Metin, 21 Kasım 1912 tarihli kayıt.
89 Metin, 21 Kasım 1912 tarihli kayıt.
90 Metin, 10 Mart 1919 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

let mekanizmasının bazı hallerde yazılı emir olmadan da hareket ettiğinin, yani devletin bazı fiillerinin arkada yazılı belge bırakmamış olabileceğinin en yetkili bir ağızdan ifade edilmesinde yatmaktadır. İkinci Meşrutiyet devri gibi bazı veçheleri bu bakımdan hâlâ son derece tartışmalı olan bir zaman diliminin tarihi için böyle bir tespit son derece mühimdir.

2.1.14. Siyasi olmayan konular

Mustafa Hayri Efendi günlüklerinde siyasi olmayan konuları da ele almıştır. Bunlar arasında Malta'daki Müslüman Mezarlığı, İtalya'daki bir mağara, Ürgüp ve civarındaki eski eserler, meşhur şair Âşık Paşa'nın *Garipname* adlı eseri ve bazı ailevi meseleler sayılabilir.

2.2. Ana hatlarıyla ele alınan konular

Bir konu (veya konular grubu) bütün metinde şaşırtıcı derecede özet geçilmiştir: Yazar, Evkaf Nezareti ve Meşihat'taki mesaisinden pek az söz etmiştir. Bunun sebebi tam olarak anlaşılamamakla beraber kendi hizmetlerinden bahsetmekten çekinmesiyle alakası olabilir.

2.2.1. Yazarın Evkaf Nezareti ile Meşihat'taki hizmeti

Mustafa Hayri Efendi, Evkaf Nezareti ile Meşihat'taki hizmetleri hakkında o kadar az yazmıştır ki hayatının bu veçhelerinin bu çalışmada açıklığa kavuşturulması için başka kaynaklara ihtiyaç duyulmuştur. Meşihat'taki mesaisine dair en dikkate değer kayıt, Sultan Reşat'ın 14 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen cihad-ı ekber fetvasının bütün İslam ülkelerinde yayımlanıp dağıtılmasını irade eden 23 Kasım 1914 tarihli beyannamesinin yazılmasının hikâyesidir (metinde ne cihat fetvasının yazılışı ne de harbe giriş kararının perde arkası hakkında bir satır bulunmaktadır). Evkaf Nezareti'ndeki mesaisine dair en dikkate değer kaydı ise Evkaf Nezareti ile Defter-i Hakani Nezareti'nin (bugünkü Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nü) birleştirme fikridir.

Levent Şahverdi Arşivi

2.3. Çok az veya hiç ele alınmayan konular

Mustafa Hayri Efendi'nin günlükleri gibi bir siyasi belgede ne olmadığı en az ne olduğu kadar mühimdir. Biz son derece büyük iki hadisenin günlüklerde kaydedilmemiş olmasını son derece dikkat çekici buluyoruz. Bunlardan birincisi Türkiye'nin harbe girmesi, ikincisi de Ermeni tehciridir. Yukarıda temas edildiği üzere yazar 1919 Aralıkı'ndaki sorgusunda bu iki konuda ayrıntılı cevaplar vermiş olmasına rağmen cereyan ettikleri tarihlerde günlüklerde bunlarla ilgili tek bir satırın bile bulunmaması ilginçtir. Yukarıda metnin dökümünü veren tablomuza baktığımızda yazarın 1913 Kasımı ile 1918 Kasımı arasındaki beş yıllık zaman diliminde tuttuğu kayıtların toplam metnin ancak %5,66'sını yani pek cüzi bir kısmını teşkil ettiğini görürüz (bu zaman diliminin, metindeki ilk kaydın tutulduğu 1909'dan son kaydın tutulduğu 1922'ye kadar geçen toplam on üç yılın üçte birinden fazlasına tekabül ettiğini göz önünde bulunduracak olursak bu çarpıklık daha da iyi anlaşılır). Yani Mustafa Hayri Efendi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü 1913 yazından Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından tutuklanıp daha sonra da Malta'ya sürüldüğü 1919 baharına kadar geçen yaklaşık beş yıllık zaman zarfında pek bir şey yazmamıştır. 1914 yılının siyasi bakımdan mühim sayılabilecek kayıtları Mustafa Hayri Efendi'nin Meşihat'a tayiniyle Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehminden, 1915 yılınınkilerse Ziya Gökalp'ın Türkçülük siyasetiyle yine Ziya Gökalp ile Maarif Nazırı Şükrü Bey'in yazar aleyhindeki faaliyetlerinden bahsedenlerdir.

2.3.1. Türkiye'nin Cihan Harbi'ne girmesi

Bundan başka bütün bu süreç zarfında, hatta bütün metinde Osmanlı-Alman ilişkileri hakkında ayrıntılı tek bir kaydın bulunmaması da ayrıca dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten öteden beri mevcut olan Alman nüfuzu, bilhassa Babıâli Baskını sonrası Enver Paşa'nın baş döndürücü siyasi yükselişine paralel olarak artmıştı. Bunun bir sonucu olarak da Avrupa'da çıkması uzun zamandır beklenen harpte İngiliz, Fransız ve Rus sömürgelerindeki Müslüman nüfusu aynı zamanda halife-i

Levent Şahverdi Arşivi

Müslimîn olan Osmanlı sultanının yardımıyla sömürgeci efendilerine karşı ayaklandırarak savaş güçlerini zayıflatmak fikri hem Almanya'da hem de Alman nüfuzunun yoğun olduğu çevrelerde yaygınlık kazanmıştı. Müttefik Devletler de bunun farkındaydı ve cihat ilanının Almanların fikri olduğu propagandası o tarihlerde epey revaç bulmuştu (ancak bizce bunun aslının olmadığını belirtelim). Hal böyleyken şarkiyat sahasında zaten kuvvetli olan Almanların devrin Osmanlı şeyhülislamıyla hiçbir münasebetinin olmaması pek düşünülemez. O halde bunun izine günlüklerde neden rastlamıyoruz?

1914-1918 yıllarına ait kayıtların azlığından yukarıda bahsetmiştik. Yazarın istifa ettiği 1916 Mayısı'ndan İzzet Paşa hükümetinde Adliye nazırı olarak bulunduğu 1918 Ekimi'ne kadarki iki buçuk yıla yakın zaman dilimine ait pek bir kaydın bulunmaması bu dönemde siyaseten faal olmamasına bağlanabilir. Ancak aynı şeyi 1914-1915 yılları için söylemek mümkün değildir. Bu döneme ait günlük kayıtlarının eksiksiz olarak elimizde bulunduğu varsayımından hareket edecek olursak (ki bu aslında pekâlâ mümkündür) bu halin ancak iki izahı olabilir: Birincisi Mustafa Hayri Efendi'nin Almanlarla olan temaslarını yazmamış olması, ikincisi ise bu temasların az sayıda ve muhtemelen dolaylı olması ve dolayısıyla kendisinin harbe giriş sürecinin bütün safahat ve teferruatına vâkıf olmamasıdır. Biz ilk şıkkın doğru olabileceğini düşünmekle beraber[91] bu ikinci şıkka da ihtimal vermekteyiz: Mustafa Hayri Efendi Almanca veya başka bir Avrupa dili bilmiyordu, Alman nüfuzunun yoğun olduğu seyfiye sınıfına değil, ilmiye ve mülkiye sınıflarına mensuptu ve ayrıca Alman nüfuzunun başlıca yerli temsilcisi olan Enver Paşa ile anlaşılan pek fazla bir teması da yoktu. Bundan başka tuttuğu günlüklerde kendisinin de açıkça belirttiği üzere İttihat ve Terakki'nin idari organı olan Merkez-i Umumi hakikatte Talât Paşa'dan ibaretti ve aralarında Mustafa Hayri Efendi'nin de bulunduğu diğer hükümet mensupları –mesela Babıâli Baskını ve bunun Sultan Reşat'a önceden haber verilmesi vakalarında görüldüğü gibi– pek

91 Mesela yukarıda işaret edildiği üzere yazar, 16 Kasım 1914 tarihinde *Berliner Tageblatt* gazetesine verdiği bir mülakatta Cihad-ı Ekber Fetvası'ndan ümit edilen tesirden bahsetmiştir, halbuki günlüklerde bu mülakata dair tek bir satır yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

çok siyasi meseleden haberdar değildi. Gerçekten de bu konuların Merkez-i Umumi, Cemiyet, hükümet ve hele hele Meclis-i Mebusan ve Âyan'da etraflıca müzakere edilerek karara bağlandığına dair elimizde en ufak bir kayıt yoktur. Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç, o dönemde üç beş kişinin bütün vatanın ve milletin kaderini çizecek bazı kararları kimseye danışmadan almış oldukları ve Mustafa Hayri Efendi'nin de bu üç beş kişi arasında olmadığıdır.

Harbe girişe dair yukarıda ele alınmış üç kaynak daha vardır: Bunlardan ilk ikisi, Mustafa Hayri Efendi'nin 10 Aralık 1918 tarihinde vuku bulan ilk sorgusunun elyazması ve basılı kayıtları, üçüncüsü ise Mustafa Hayri Efendi'nin Mart 1920'de Malta Valisi Mareşal Plumer'le görüşmesinde beyan etmeyi planladığı noktalardır.

İlk sorgunun elyazması ve basılı kayıtlarından çıkan sonuç, Türkiye'de başlangıçta bitaraflığın tercih edildiği, ancak bu esnada Almanların Türkleri harbe teşvik ettiği, kabinedeki nazırlardan yalnızca Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın harbe mütemayil olduğu, Talât Paşa'nın dahi memleketin toprak kaybetmemesi şartıyla bitaraflığı tercih ettiği sonucu çıkmaktadır. Türkiye'yi harbe sokan ve Sait Halim Paşa'nın istifasına sebep olan (sonra vazgeçirilmiştir) Karadeniz Vakası'nın, Harbiye Nazırı Enver ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın tertibi olduğu anlaşılmaktadır. Burada Talât Paşa'nın tavrına dair kaydın elyazması taslakta olup basılı versiyonda olmadığını ve bunun sebebini açıklayamadığımızı da belirtelim.

Mareşal Plumer'le 1920 Martı'nda gerçekleştiği tahmin edilen[92] görüşme öncesi alınan notlardaysa Türklerin harbe Rus tehlikesi karşısında yalnız bırakıldıklarından girdikleri belirtilmiştir ki bu hem tarihî bilgilerimizle, hem Ruslara dair metindeki diğer kayıtlarla, hem de yukarıda bahsedilen sorguda verdiği cevapla uyuşmaktadır. İpşirli'nin yukarıda bahsedilen ansiklopedi maddesinde[93] Mustafa Hayri Efendi'nin harp arifesinde yapılan bir kabine toplantısında harbin gerekliliğinde ısrar ettiği zikredilmektedir. Mustafa Hayri Efendi'nin harbe giriş konusunda Almanlarla yapılan ilk müzakere-

92 Bu görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair kesin bilgimiz yoktur.
93 Bkz. not 20.

Levent Şahverdi Arşivi

lere katılıp katılmadığı ve katıldıysa etkisinin ne olduğu ve sürecin seyrinden ne kadar haberdar olduğu hakkında sağlam bir bilgimiz yoktur. Metinden edinilen umumi intiba, İttihat ve Terakki dahilinde Talât Bey etrafındaki küçük bir grubun, parti mensuplarının geri kalanlarının olanlara dair edindikleri bilgi ve dolayısıyla fikirleri kontrol etme imkânına sahip olduklarıdır.

2.3.2. Ermeni tehciri

Metinde Ermeni tehcirine dair o dönemden kalma tek bir satırın dahi bulunmaması başka bir soru işaretidir. Bilindiği gibi 27 Mayıs 1915'te yürürlüğe giren muvakkat tehcir kanunundan yaklaşık bir ay önce 24 Nisan 1915'te İstanbul'da Ermeni cemaatinin siyaseten faal olan ileri gelenlerinin 200 kadarı (bu rakam gördüğümüz her kaynakta farklı verilmektedir) tutuklanarak Anadolu'nun içlerine gönderilmiş ve bunların büyük kısmı daha sonra öldürülmüştü. Ermenilerle iyi ilişkiler içerisinde olan az sayıdaki İttihatçı Türk'ten biri olan Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinde bu konuyla ilgili o döneme ait tek bir satırın bulunmaması şaşırtıcıdır. Kendisi yukarıda işaret edilen sorgusunda bu konuyla ilgili bir soruya, tehcir kararının sebeplerini izah edip uygulanması esnasında meydana gelen fecayiden Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'in [Menteşe] kendisini haberdar etmesini ve her ikisinin Talât Bey nezdindeki girişimlerini nakletmek suretiyle karşılık vermiştir. Bu cevapta Ermeni partilerinin Anadolu'da Ermenistan kurmak istemesi veya Türkçülerin Turan siyaseti gibi konulardan tek bir satırla dahi bahsedilmemiştir. Yazarın gayrimüslimlerle olan iyi ilişkileri, doğrudan doğruya Ermeni nazırlar tarafından Vilayat-ı Şarkiye Komisyonu riyasetine tayininin teklifi, Ziya Gökalp ve Türkçülerle arasının başka sebeplerden dolayı da bozuk olması ve 1916 Mayısı'nda kaydettiği istifa sebepleri arasında Türkçülük siyasetinin imparatorluktaki Türklerle Türk olmayan unsurlar arasında sebebiyet verdiği nifak ve şikakı da sayması bu durumu oldukça anlaşılmaz kılmaktadır. Acaba yazar bu konu hakkında not tutmamayı mı tercih etmiştir, yoksa tuttuğu notlar elimizde mi değildir? Bilemiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Metinden çıkan başlıca sonuçlar

Peki, metnin verdiği esas mesajlar nelerdir? İkinci Meşrutiyet devrinde Osmanlı İmparatorluğu hakkında metinden neler öğreniyoruz? İkinci Meşrutiyet devrinin siyasi hayatına dair metinden elde edilen bilgilerin büyük kısmı, döneme ait diğer kaynaklarla dönemi ele alan tarih eserlerindeki umumi tasviri doğrular niteliktedir. Siyasi hayatın son derece şiddetli geçmesi, Osmanlı siyasi erkânının çapsızlığı (eskilerin tabiriyle kaht-ı rical), siyasetçilerin siyasi meseleler ve bilhassa devletin menfaatini alakadar eden mevzuları şahsi menfaatleriyle birleştirmeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti dahilindeki disiplinsizlik, muhalefetin iler tutar bir siyasi görüşünün olmayıp esas vasfının ve sebeb-i mevcudiyetinin İttihatçılara muhalefet olması, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı düşmanı tavrı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun harbe Alman tarafında girmesinin Rus tehlikesi karşısında yalnız bırakılması olduğuna dair söylenenler bu kabildendir. Bunlardan farklı olarak bildiğim kadarıyla ilk defa bu metinde derli toplu bir şekilde ortaya çıkan mühim sonuçlar ise dört adettir:

1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idari organı olan Merkez-i Umumi Talât Bey'den [Paşa] ibarettir ve Merkez-i Umumi, Talât Bey'in arzusuna aykırı olarak hiçbir şey yapamaz. Talât Bey, Meclis'le Cemiyet'i birbirine karşı kullanarak her ikisini de idare eder. Diğer bütün kaynaklarda zikredilen "Üç Paşalar"dan (Talât, Enver ve Cemal Paşa) metinde eser yoktur.

2. Başını Ziya Gökalp'ın çektiği Türkçülerin esas gayesi, dinde reform kisvesi altında dine hizmet eden başlıca kurumları esasından yıkarak dini ortadan kaldırmaktı. Bu kurumların başlıcaları ise medreseler ile Evkaf Nezareti idi.

3. Türkçüler aynı zamanda Türk ve Türk olmayan Osmanlı tebaası arasına nifak ve şikak girmesinden de mesuldürler.

4. Mustafa Hayri Efendi'nin tanıyıp günlüklerinde bahsettiği gayrimüslim mebusların Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine yönelik faaliyetlerde olduğuna dair herhangi bir emare yoktur.

Bu dört sonuçtan ilk üçü açık açık kâğıda dökülmüş olup[94] dördüncüsü bütün metni okuduktan sonra ortaya çıkmaktadır.

94 Metin, yazarın istifasından bahsettiği 6[?] Mayıs 1916 tarihli kayıt.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlar, İkinci Meşrutiyet devri ve bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında şimdiye kadar bilinenlere taban tabana zıt, kaynakları itibariyle de yabana atılamayacak, ezber bozucu nitelikte sonuçlardır. Herhangi bir tarihî devir veya mesele hakkında tek bir kaynağa dayanarak hüküm vermek doğru olmasa da bu sonuçların böyle bir kaynaktan çıkmasının şimdiye kadar bildiklerimizi gözden geçirmeye vesile olması beklenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Meşrutiyet Devri Osmanlı Erkân ve Ricali

Devrin kilit tarihleri:
1908-09: Meşrutiyetin ilanı (23.8.1908), 31 Mart Vakası (14.4.1909), Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilerek Mehmet V. Reşat'ın tahta çıkarılması (27.4.1909)
1911-13: İtalya ile Trablusgarp Harbi (29.9.1911-15.10.1912), Birinci Balkan Harbi (17.10.1912- 30.5.1913), Babıâli Baskını (23.1.1913), Edirne'nin geri alınması ile İkinci Balkan Harbi (21.7.-14.11.1913)
1914-18: Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbi'ne girmesi (2.11.1914), Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim olması (30.10.1918)
1919-22: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması (19.5.1919), Kuva-yı Milliye'nin İzmir'de Yunan'ı denize dökmesi (9.9.1922), saltanatın kaldırılması (1.11.1922)

Padişahlar ve hükümdarlık devirleri: Abdülhamit II. (31.8.1876-27.4.1909), Mehmet V. Reşat (27.4.1909-3.7.1918), Mehmet VI. Vahdettin (4.7.1918-1.11.1922).

Hükümetler:
Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar (23.7.1908-14.4.1909): Mehmet Sait Paşa (22.7.-4.8.1908), Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909), Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909), Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909).

31 Mart Vakası'ndan Babıâli Baskını'na kadar (14.4.1909-23.1.1913): Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909), İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911), Mehmet Sait Paşa, (29.9.-30.12.1911), Mehmet Sait Paşa (30.12.1911-16.7.1912), Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912), Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913).

Babıâli Baskını'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar (23.1.1913-30.10.1918): Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913), Mehmet Sait Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917), Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918), Ahmet İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918).

Mondros Mütarekesi'nden saltanatın kaldırılmasına kadar (30.10.1918-1.11.1922): Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919), Ahmet Tevfik Paşa (13.1.-3.3.1919), Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.1919), Mehmet Ferit Paşa (19.5.-20.7.1919), Mehmet Ferit Paşa (21.7.-30.9./1.10.1919), Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920), Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920), Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.1920), Mehmet Ferit Paşa (31.7.-17.10.1920), Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922).

Levent Şahverdi Arşivi

I. MERKEZÎ İDARE

Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar (23.7.1908-14.4.1909):

Sadrazam	**Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)**	**Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)**	**Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)**	**Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)**
Adliye Nazırı	Abdurrahman Nurettin Paşa (11.1895)	Hasan Fehmi Paşa (8.1908)–Refik Bey (11.1908)	Mustafa Nâzım Paşa (14.3.1909)	Hasan Fehmi Paşa (14.4.1909)
Bahriye Nazırı	Hasan Rami Paşa (12.1907)–İbrahim Halil Paşa (28.7.1908)	Arif Hikmet Paşa (5.8.1908)	Hüseyin Hüsnü Paşa (11.2.1909) Ali Rıza Paşa (17.2.1909)	Emin Paşa (14.4.1909)
Dahiliye Nazırı	Mehmet Faik Memduh Paşa (11.1895)	Akif Paşa (2.8.1908)–Reşit Akif Paşa (6.8.1908)–İbrahim Hakkı Bey (25.8.1908)–Hüseyin Hilmi Paşa (11.1908)	Hüseyin Hilmi Paşa (11.1908)	Adil Bey (4.1909)
Evkaf Nazırı	Turhan Hüsnü Paşa (9.1904)	Mehmet Ali Paşa (3.8.1908)–Mahmut Ekrem Bey (7.8.1908)–Mehmet Şemsettin Bey (27.9.1908)	Ziya Bey (17.2.1909)–Halal Hamdi Hamada Paşa (25.3.1909)	Halil Hamdi Hamada Paşa (25.3.1909)
Harbiye Nazırı	Mehmet Rıza Paşa (9.1891)–Ömer Rüştü Paşa (22.7.1908)	Recep Paşa (7.8.1908)–Ali Rıza Paşa (28.8.1908)	Hüseyin Nâzım Paşa (11.2.1909)–Ali Rıza Paşa (16.2.1909)	Ethem Paşa (14.4.1909)
Hariciye Nazırı	Ahmet Tevfik Paşa (11.1895)	Ahmet Tevfik Paşa (11.1895)	Mehmet Rifat Paşa (2.1909)	Mehmet Rifat Paşa (2.1909)
Maarif Nazırı	Mustafa Haşim Paşa (7.1903)–Mahmut Ekrem Bey (28.7.1908)–İbrahim Hakkı Bey (30.7.1908)	İbrahim Hakkı Bey (30.7.1908)–Abdurrahman Şeref Bey (17 12.1908)	Yusuf Ziya Paşa (11.2.1919)–Abdurrahman Şeref Bey (16.2.1919)	Abdurrahman Şeref Bey (16.2.1919)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Maliye Nazırı	Mehmet Ziya Paşa (12.1905)	Mehmet Ragıp Bey (3.8.1908)–Mehmet Ziya Paşa (7.8.1908)	Mehmet Rifat Bey (18.2.1909)	Osman Nuri Bey (14.4.1909)
Nafıa Nazırı	—	Naum Paşa (2.8.1908)	—	—
Orman ve Maadin Nazırı (1.1912 Ticaret Nezareti'ne dahil ediliyor)	Selim Melhame Paşa (2.1893)	Mehmet Tevfik Paşa (2.8.1908)–Mavrokordato Efendi (7.8.1908)	Mavrokordato Efendi (7.8.1908)	Mavrokordato Efendi (7.8.1908)
Posta ve Telgraf Nazırı (7.1909'da umum müdürlüğe tahvil ediliyor)	—	Mehmet Ata Bey (3.8.1908)–Ali Galip Bey (6.8.1908)	Ali Galip Bey (6.8.1908)–Fuat Bey ((3.3.1909)	—
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Mustala Zihni Paşa (1.1899)	Mehmet Ziya Paşa (3.8.1908)–Gabriel Noradunkyan Efendi (7.8.1908)	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.8.1908)	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.8.1908)
Zaptiye Nazırı (Müşir) (8.1909'da lağvediliyor)	Ahmet Şefik Paşa (11.1896)–Hamdi Bey (26.7.1908)–Ziver Bey (30.7.1908)	Refik Bey (9.8.1908)–Ziver Bey (11.8.1908)–Sami Faruki Paşa (14.8.1908)	—	—
Şeyhülislam	Mehmet Cemalettin Efendi (9.1891)	Mehmet Cemalettin Efendi (9.1891)	Mehmet Ziyaettin Efendi (2.1909)	Mehmet Ziyaettin Efendi (2.1909)
Şûra-yı Devlet Reisi	Hasan Fehmi Paşa (10.1907)	Turhan Hüsnü Paşa (2.8.1908)–Mehmet Tevfik Paşa (7.8.1908)–Hasan Fehmi Paşa (30 11.1908)	Hasan Fehmi Paşa (30 11.1908)	Mustafa Zihni Paşa (14.4.1909)–Mehmet Raif Paşa (16.4.1909)
Başmabeyincı	Ali Paşa (5.1891)	Mehmet Nuri Paşa (8.1908)	Mehmet Nuri Paşa (8.1908)	Lütfü Simavi Bey (4.1909)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mehmet Sait Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Mabeyin Başkâtibi	Tahsin Paşa (11.1894)	Ali Cevat Bey (8.1908)	Ali Cevat Bey (8.1908)–Halit Ziya Bey (4.1909)	Halit Ziya Bey (4.1909)
Sadaret Müsteşarı	Mehmet Ali Paşa (2.1906)	Ziya Bey (8.1908)	Ziya Bey (8.1908)	Ziya Bey (8.1908)
Tophane Müşiri (4.1909'da lağvediliyor)	Ali Rıza Paşa (7.1908)	Ali Rıza Paşa (7.1908)	Necip Paşa (17.2.1909)–Hurşit Paşa (3.3.1909)	

31 Mart Vakası'ndan Babıâli Baskını'na kadar (14.4.1909-23.1.1913):

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Salt Paşa, (29.9.-30.12.1911; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Adliye Nazırı	Necmettin Molla Bey (14.5.1909)	Necmettin Molla Bey (14.5.1909)	Mustafa Hayri Bey (10.1911)–Memduh Bey (1.1912)	Hüseyin Hilmi Paşa (7.1912)–Abdülhalim Bey (9.1912)	Arif Hikmet Paşa (10.1912)
Bahriye Nazırı	Arif Hikmet Paşa (5.5.1909)	İbrahim Halil Paşa (1.1910)–Salih Hulusi Paşa (6.1910)–Mahmut Muhtar Paşa (14.11.1910)	Hurşit Paşa (10.1911)	Mahmut Muhtar Paşa (7.1912)	Salih Hulusi Paşa (10.1912)
Dahiliye Nazırı	Mehmet Ferit Paşa (5.1909)–Mehmet Talât Bey (8.1909)	Mehmet Talât Bey (8.1909)–Halil Bey (2.1911)	Mehmet Celal Bey (10.1911)–Adil Bey (1.1912)	Mehmet Ferit Paşa (22.7.1912)–Mehmet Ziya Paşa (27.7.1912)–Mehmet Şerif Paşa (17.8.1912)–Ali Daniş Bey (22.8.1912)	Ahmet Reşit Bey (10.1912)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Sait Paşa, (29.9.-30.12.1911; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Evkaf Nazırı	Halil Hamdi Hamada Paşa (25.3.1909)	Ali Haydar Bey (1.1910)– Mustafa Hayri Efendi (12.1910)	Mustafa Hayri Efendi (12.1910)	Mehmet Fevzi Paşa (7.1912)	Mehmet Ziya Paşa (10.1912)
Harbiye Nazırı	Salih Hulusi Paşa (5.5.1909)	Mahmut Şevket Paşa (1.1910)	Mahmut Şevket Paşa (1.1910)	Nâzım Hüseyin Paşa (7.1912)	Nâzım Hüseyin Paşa (7.1912)
Hariciye Nazın	Mehmet Rifat Paşa (2.1909)	Mehmet Rifat Paşa (2.1909)– İbrahim Hakkı Paşa (8.1911)	İbrahim Hakkı Paşa (8.1911)– Mustafa Asım Bey (10.1911)	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.1912)	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.1912)
Maarif Nazırı	Mustafa Nail Bey (5.5.1909)	Emrullah Efendi (12.1.1910)– İsmail Hakkı Bey (3.1911)	İsmail Hakkı Bey (3.1911)– Abdurrahman Şeref Bey (10.1911)– Emrullah Efendi (1.1912)	Sait Bey (7.1912)	Mehmet Şerif Paşa (10.1912)
Maliye Nazırı	Mehmet Rifat Bey (1.5.1909)– Mehmet Cavit Bey (1.7.1909)	Mehmet Cavit Bey (1.7.1909)	Mehmet Cavit Bey (1.7.1909)– Mustafa Nail Bey (10.1911)	Mehmet Ziya Paşa (22.7.1912)– Abdurrahman Vefik Bey (27.7.1912)	Abdurrahman Vefik Bey (27.7.1912)
Nafıa Nazırı	—	—	Sinabyan Efendi (1.1912)	Sinabyan Efendi (1.1912)	Ziya Bey (11.1912)
Orman ve Maadın Nazın (1.1912 Ticaret Nezaretl'ne dahil edilliyor)	Aristidi Paşa (4.5.1909)– Mavrokordato Efendi (12.11.1909)	Mavrokordato Efendi (12.11.1909)	Sinabyan Efendi (4.10.1911)		

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Salt Paşa, (29.9.-30.12.1911; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Posta ve Telgraf Nazırı (7.1909'da umum müdürlüğe tahvil ediliyor)	—	Stanbulyan Efendi (1.1910)	İbrahim Selim Susa Efendi (10.1911)–Mehmet Talât Bey (2.1912)	Hüseyin Sabri Bey (8.1912)	Musurus Ghikis Bey (10.1912)
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.8.1908)	Hallaçyan Efendi (1.1910)	Hulusi Bey (10.1911)–Aristidi Paşa (1.1912)	Aristidi Paşa (1.1912)	Mustafa Reşit Paşa (10.1912)
Zaptiye Nazırı					
Şeyhülislam	?Mehmet–Sahip Molla Bey (5.1909)	Hüseyin Hüsnü Efendi (1.1910)–Musa Kâzım Efendi (7.1911)	Musa Kâzım Efendi (7.1911)–Abdurrahman Nesip Efendi (12.1911)	Mehmet Cemalettin Efendi (7.1912)	Mehmet Cemalettin Efendi (7.1912)
Şûra-yı Devlet Reisi	Mehmet Raîf Paşa (16.4.1909)	Necmettin Molla Bey (1.1910)	Mustafa Hayri Bey (10.1911)–Sait Halim Paşa (1.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (7.1912)	Arif Hikmet Paşa (10.1912)
Başmabeyincl	Lütfü Simavi Bey (4.1909)	Lütfü Simavi Bey (4.1909)	Lütfü Simavi Bey (4.1909)–Halit Hurşit Bey (4.1912)	Mehmet Tevfik Bey (7.1912)	Mehmet Tevfik Bey (7.1912)
Mabeyin Başkâtibi	Halit Ziya Bey (4.1909)	Halit Ziya Bey (4.1909)	Halit Ziya Bey (4.1909)	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)
Sadaret Müsteşarı	Ziya Bey (8.1908)–Adil Bey (10.1909)	Adil Bey (10.1909)	Adil Bey (10.1909)	Adil Bey (10.1909)	Adil Bey (10.1909)

Levent Şahverdi Arşivi

Babıâli Baskını'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar (23.1.1913-30.10.1918):

Sadrazam	**Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)**	**Mehmet Salt Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)**	**Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)**	**Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)**
Adliye Nazırı	İbrahim Hayrullah Bey (1.1913)	İbrahim Hayrullah Bey (1.1913)	Halil Bey (2.1917)	Mustafa Hayri Bey (10.1918)
Bahrlye Nazırı	Mahmut Bahri Paşa (1.1913)	Mahmut Bahri Paşa (1.1913)– Ahmet Cemal Paşa (3.1914)	Ahmet Cemal Paşa (3.1914)	Hüseyin Rauf Bey (10.1918)
Dahiliye Nazırı	Adil Bey (1.1913)	Mehmet Talât Bey (6.1913)	Mehmet Talât Bey (6.1913)– İsmail Canbolat Bey (7.1918)– Mehmet Talât Paşa (4.9.1918)	Ali Fethi Bey (10.1918)
Nafıa Nazırı	Mustafa Hayri Efendi (1.1913)	Mustafa Hayri Efendi (1.1913)– İbrahim Hayrullah Efendi (5.1916)	Musa Kâzım Efendi (2.1917)	Abdurrahman Şeref Bey (14.10.1918)
Harblye Nazırı	Mahmut Şevket Paşa (1.1913)	Ahmet İzzet Paşa (6.1913)–Enver İsmail Paşa (1.1914)	Enver İsmail Paşa (1.1914)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.1918)
Hariciye Nazırı	Sait Halim Paşa (1.1913)	Sait Halim Paşa (1.1913)–Halil Bey (10.1915)	Ahmet Nesimi Bey (2.1917)	Mehmet Nabi Bey (10.1918)
İaşe Nazırı			Kemal Bey (8.1918)	Celal Muhtar Bey (14.10.1918)
Maarif Nazırı	Şükrü Bey (1.1913)	Şükrü Bey (1.1913)	Şükrü Bey (1.1913)– Ali Münif Bey (12.1917)– Dr. Nâzım Bey (7.1918)	Sait Bey (14.10.1918)
Maliye Nazırı	Mehmet Rifat Bey (1.1913)	Mehmet Rifat Bey (1.1913)– Mehmet Cavit Bey (3.1914)– Mehmet Talât Bey (11.1914)	Mehmet Cavit Bey (3.1917)	Mehmet Cavit Bey (3.1917)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	**Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)**	**Mehmet Salt Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)**	**Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)**	**Ahmet İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918)**
Nafıa Nazırı	Basarya Efendi (1.1913)	Osman Nizami Paşa (6.1913)–Ahmet Cemal Paşa (12.1913)–Mahmut Bahri Paşa (3.1914)–Abbas Halim Paşa (11.1914)	Ali Münif Bey (2.1917)	Ziyaettin Paşa (14.10.1918)
Posta ve Telgraf Nazırı		Oskan Efendi (6.1913)–Şükrü Bey (11.1914)	Şükrü Bey (11.1914)–Hüseyin Haşim Bey (9.1917)	Abdurrahman Şeref Bey (10.1918)
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Mehmet Celal Bey (1.1913)	Süleyman El-Bustani Efendi (6.1913)–Ahmet Nesimi Bey (11.1914)	Mustafa Şeref Bey (2.1917)	Ziyaettin Paşa (14.10.1918)
Şeyhülislam	Mehmet Esat Efendi (1.1913)	Mehmet Esat Efendi (1.1913)–Mustafa Hayri Efendi (3.1914)–Musa Kâzım Efendi (5.1916)	Musa Kâzım Efendi (5.1916)	Ömer Hulusi Efendi (14.10.1918)
Şûra-yı Devlet Reisi	Sait Halim Paşa (24.1.1913)–Mehmet Sait Paşa (26.1.1913)	Halil Bey (6.1913)–İbrahim Hayrullah Bey (5.1914)	Halil Bey (2.1917)	Reşit Akif Paşa (14.10.1918)
Başmabeyincl	Mehmet Tevfik Bey (7.1912)	Mehmet Tevfik Bey (7.1912)	Mehmet Tevfik Bey (7.1912)–Lütfü Simavi Bey (7.1918)	Lütfü Simavi Bey (7.1918)
Mabeyin Başkâtibi	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)
Sadaret Müsteşarı	Adil Bey (10.1909)	Adil Bey (10.1909)–Mehmet Emin Bey (8.1913)	Mehmet Emin Bey (8.1913)	Mehmet Emin Bey (8.1913)

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesi'nden saltanatın kaldırılmasına kadar (30.10.1918-1.11.1922):

Sadrazam	**Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)**	**Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)**	**Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)**	**Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)**	**Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)**	**Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)**
Adliye Nazırı	Ali Haydar Efendi (11.1918)–Arif Hikmet Paşa (1.1919)–Cemil Molla Bey (2.1919)	İsmail Sıtkı Bey (3.1919)–Cemil Molla Bey (4.1919)–Vasfi Efendi (6.1919)–Mustafa Nuri Bey (7.1919)	Mustafa Nuri Bey (7.1919)–Kâzım Bey (2.1920)	Mehmet Celalettin Bey (3.1920)	Ali Rüşdi Efendi (4.1920)	Arif Hikmet Paşa (10.1920)–Kâzım Bey (8.1921)–Mustafa Nuri Bey (7.1922)
Bahriye Nazırı	Ali Rıza Paşa (11.1918)	Mehmet Şakir Paşa (3.1919)–Ahmet Avni Paşa (4.1919)–Salih Hulusi Paşa (7.1919)	Salih Hulusi Paşa (7.1919)	Mehmet Esat Paşa (3.1920)	Mehmet Sait Paşa (4.1920)–Ahmet Hamdi Paşa (7.1920)	Salih Hulusi Paşa (10.1920)–Ziyaettin Paşa (4.1921)–Salih Hulusi Paşa (6.1921)
Dahiliye Nazırı	Mustafa Arif Bey (11.1918)–Ahmet İzzet Paşa (1.1919)–Ahmet Reşit Bey (2.1919)	Cemal Bey (3.1919)–Mehmet Ali Bey (4.1919)–Ali Kemal Bey (5.1919)–Adil Bey (7.1919)	Mehmet Şerif Paşa (10.1919)–Ebubekir Hâzım Bey (2.1920)	Ebubekir Hâzım Bey (2.1920)	Ahmet Reşit Bey (4.1920)–Reşit Mümtaz Paşa (7.1920)	Ahmet İzzet Paşa (10.1920)–Mustafa Arif Bey (4.1921)–Ali Rıza Paşa (6.1921)–Salih Hulusi Paşa (6.1922)
Evkaf Nazırı	Ahmet İzzet Bey (11.11.1918)	Vasfi Bey (4.3. 1919)–Mehmet Ali Bey (8.4.1919)–Muhammed Hamdi Bey (19.5.1919)	Sait Bey (2.10.1919)–Muhammed Hamdi Bey (21.10.1919)	Ömer Hulusi Efendi (8.3.1920)	Osman Rifat Paşa (5.4.1920)–Hilmi Paşa (7.1920)	Mehmet Nuri Efendi (10.1920)–Hüseyin Kâzım Bey (6.1921)–Sait Bey (8.1921) Raşit Bey (10.1922)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)	Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Harbiye Nazırı	Abdullah Paşa (17.11.1918)– Cevat Paşa (19.12.1918)– Ömer Yaver Paşa (13.1.1919)– Ali Ferit Paşa (24.2.1919)	Ahmet Abuk Paşa (4.3.1919)– Mehmet Şakir Paşa (2.4.1919)– Şevket Turgut Paşa (19.5.1919)– Ali Ferit Paşa (29.6.1919)– Mustafa Nâzım Paşa (11.7.1919)– Süleyman Şefik Paşa (13.8.1919)	Cemal Paşa (10.1919)– Mustafa Fevzi Paşa (2.1920)	Mustafa Fevzi Paşa (2.1920)	Mehmet Sait Paşa (6.4.1920)– Mehmet Ferit Paşa (20.4.1920)– Hüseyin Hüsnü Paşa (8.1920)	Ziyaettin Paşa (21.10.1920)
Hariciye Nazırı	Mustafa Reşit Paşa (11.1918)– Yusuf Franko Paşa (2.1919)	Mehmet Ferit Paşa (3.1919)	Mustafa Reşit Paşa (10.1919)– Abdüllatif Safa Bey (2.1920)	Abdüllatif Safa Bey (2.1920)	Mehmet Ferit Paşa (4.1920)	Abdüllatif Safa Bey (10.1920)– Ahmet İzzet Paşa (6.1921)
İaşe Nazırı	Muzaffer Bey (17.11.1918)– Raşit Bey (30.11.1918)– Abdurrah-man Vefik Bey (13.-20.1.1919)					
Maarif Nazırı	Rıza Tevfik Bey (11.11.1918)– Yusuf Ziya Paşa (19.1.1919)	Ali Kemal Bey (4.3.1919)– Sait Bey (19.5.1919)	Sait Bey (19..5.1919)	Abdurrahman Şeref Bey (8.3.1920)	Fahrettin Reşat Bey (5.4.1920)– Mehmet Hadi Paşa (31.7.1920)	Mustafa Reşit Paşa (10.1920)–Raşit Bey (1.1921)– Mustafa Arif Bey (6.1921)– Abdullah Lâmi Bey (8.1921)– Sait Bey (8.1921)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)	Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Maliye Nazırı	Abdurrahman Vefik Bey (11.1918)– Mehmet Ata Bey (1.1919)	Mehmet Tevfik Bey (3.1919)	Mehmet Tevfik Bey (3.1919)	Faik Nüzhet Bey (3.1920)	Ahmet Reşat Bey (4.1920)– Mehmet Nazif Bey (18.8.1920)– Hüseyin Sabri Bey (19.9.1920)	Rasit Bey (21.10.1920)– Abdullah Lâmi Bey (1.1921)– Faik Nüzhet Bey (8.1921)– Mehmet Tevfik Bey (4.1922)
Nafıa Nazırı	Mehmet Ziya Paşa (11.11.1918)– Şevket Turgut Paşa (24.2.1919)	Ahmet Avni Paşa (4.3.1919)– Şevket Turgut Paşa (2.4.1919)– Ahmet Ferit Bey (21.5.1919)– Abuk Ahmet Paşa (21.7.1919)	Abuk Ahmet Paşa (21.7.1919)	Mehmet Tevfik Bey (08 3.1920)	Cemil Paşa (5.4.1920)– Zeki Paşa (7.1920)	Abdullah Lâmi Bey (10.1920)– Ali Rıza Paşa (2.1921)
Posta ve Telgraf Nazırı	Abdurrahman Şeref Bey (10.1918)– Yusuf Franko Paşa (12.1918)– İbrahim Ethem Bey (24.2.1919)	Mehmet Ali Bey (4.3.1919)				
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Kostaki Vayanis Efendi (11.11.1918)– Abdullah Lâmi Bey (24.2.1919)	İbrahim Ethem Bey (4 3.1919)– Tahir Hayrettin Paşa (11.8.1919)– Mehmet Hadi Paşa (11.9.1919)	Mehmet Hadi Paşa (11 9.1919)– Abdurrahman Şeref Bey (8.2.1920)	Mehmet Ziyaettin Bey (8.3.1920)	Hüseyin Remzi Paşa (5.4.1920)– İbrahim Ethem Bey (28 6.1920)– Cemal Bey (31.7.1920)– Mehmet Hadi Paşa (12.9.1920)	Hüseyin Kâzım Bey (21.10.1920)– Abdülatif Safa Bey (6.1921)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)	Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Şeyhülislam	İbrahim Hakkı Efendi (11.1918)	Mustafa Sabri Efendi (3.1919)	İbrahim Hakkı Efendi (10.1919)	İbrahim Hakkı Efendi (10.1919)	Abdullah Bey (4.1920)– Mustafa Sabri Efendi (7.1920)– Mehmet Nuri Efendi (9.1920)	Mehmet Nuri Efendi (9.1920)
Şûra-yı Devlet Reisi	Mehmet Şerif Paşa (11.11.1918) –Cemil Molla Efendi (24.2.1919)	Seyit Abdülkadir Efendi (4.3.1919)– Rıza Tevfik Bey (5.1919)– Mehmet Şerif Rauf Paşa (8.1919)	Abdurrahman Şeref Bey (10.1919)	Cemil Molla Bey (11.3.1920)	Raşit Bey (5.4.1920)– İbrahim Ethem Bey (2.5.1920)– Rıza Tevfik Bey (8.1920)	Mustafa Arif Bey (10.1920)– Mehmet Tevfik Bey (8.1921)
Başmabeynci	Lütfü Simavi Bey (7.1918)	Yaver Ömer Paşa (3.1919)	Yaver Ömer Paşa (3.1919)	Yaver Ömer Paşa (3.1919)	Yaver Ömer Paşa (3.1919)	Yaver Ömer Paşa (3.1919)
Mabeyin Başkâtibi	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)	Ali Fuat Bey (7.1912)	Rifat Bey (4.1920)	Rifat Bey (4.1920)
Sadaret Müsteşarı	Mehmet Emin Bey (8.1913)	Mehmet Emin Bey (8.1913)	Mehmet Emin Bey (8.1913)	Mehmet Emin Bey (8.1913)	Cemal Bey (4.1920)– Nuri Bey (8.1920)	Ali Fuat Bey (10.1920)

Levent Şahverdi Arşivi

II. ASKERÎ İDARE

Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar (23.7.1908-14.4.1909):

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Erkân-ı Harp Reisi		Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)
Hassa Ordusu Kumandanı	Mehmet Rauf Paşa (1.1882)	Mahmut Muhtar Paşa (8.1908)	Mahmut Muhtar Paşa (8.1908)	Yaver Paşa (14.4.1909)–Hüseyin Nâzım Paşa (4.1909)
İkinci Ordu Kumandanı	Nâsır Paşa (2.1907)	Ali Rıza Paşa (8.1908)–Hüseyin Nâzım Paşa (9.1908)–Salih Hulusi Paşa (1.1909)		
Üçüncü Ordu Kumandanı	İbrahim Ethem Paşa (6.1908)	Mahmut Şevket Paşa (8.1908)	Mahmut Şevket Paşa (8.1908)	Mahmut Şevket Paşa (8.1908)
Dördüncü Ordu Kumandanı	Mehmet Zeki Paşa (6.1888)	Abdullah Paşa (8.1908)–Süleyman Şevket Paşa (9.1908)	Süleyman Şevket Paşa (9.1908)	Süleyman Şevket Paşa (9.1908)
Beşinci Ordu Kumandanı	Mustafa Nuri Paşa (3.1906)	Hüseyin Nâzım Paşa (8.1908)–Osman Fevzi Paşa (9.1908)	Osman Fevzi Paşa (9.1908)–Abdullah Paşa (3.1909)	Abdullah Paşa (3.1909)
Altıncı Ordu Kumandanı	Süleyman Fevzi Paşa (10.1904)	Osman Paşa (8.1908)–Mehmet Fazıl Paşa (9.1908)	Mehmet Fazıl Paşa (9.1908)–Abdullah Paşa (3.1909)	Abdullah Paşa (3.1909)
Yedinci Ordu Kumandanı	Ahmet Fevzi Paşa (8.1905)	Hasan Tahsin Paşa (8.1908)	Hasan Tahsin Paşa (8.1908)	Hasan Tahsin Paşa (8.1908)

31 Mart Vakası'ndan Babıâli Baskını'na kadar (14.4.1909-23.1.1913):

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (1.1910)	Mehmet Salt Paşa (9.1911)	Ahmet Muhtar Paşa (7.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (10.1912)
Erkân-ı Harp Reisi	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (1.1910)	Mehmet Salt Paşa (9.1911)	Ahmet Muhtar Paşa (7.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (10.1912)
Hassa Ordusu Kumandanı	Hüseyin Nâzım Paşa (4.1909)	Zeki Paşa (1.1910)			
İkinci Ordu Kumandanı					
Üçüncü Ordu Kumandanı	Mehmet Hadi Paşa (5.1909)				
Dördüncü Ordu Kumandanı	Süleyman Şevket Paşa (9.1908)	Süleyman Şevket Paşa (9.1908)–Osman Paşa (5.1910)			
Beşinci Ordu Kumandanı	Abdullah Paşa (3.1909)	Süleyman Fevzi Paşa (10.1910)			
Altıncı Ordu Kumandanı	Abdullah Paşa (3.1909)–Hüseyin Nâzım Paşa (12.1909)				
Yedinci Ordu Kumandanı	Hasan Tahsin Paşa (8.1908)	Hasan Tahsin Paşa (8.1908)–Mehmet Ali Paşa (4.1910)			

Babıâli Baskını'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar (23.1.1913-30.10.1918):

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Mehmet Salt Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918)
Erkân-ı Harp Reisi	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)	Ahmet İzzet Paşa (8.1908)–Enver Paşa (1.1914)–Bronsart von Schellendorf (5.1914)	Bronsart von Schellendorf (5.1914)–H. von Seeckt (2.1918)	Enver Paşa (10.1918)

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesi'nden saltanatın kaldırılmasına kadar (30.10.1918-1.11.1922):

Sadrazam	**Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919)**	**Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7..; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)**	**Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)**	**Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)**	**Mehmet Ferit Paşa (5.4.- 31.7.; 31.7.- 17.10.1920)**	**Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)**
Erkân-ı Harp Reisi	Cevat Şakir Paşa (11.1918)–Mustafa Fevzi Paşa (12.1918)	Mustafa Fevzi Paşa (12.1918)–Cevat Şakir Paşa (10.1919)–Mehmet Hadi Paşa (8.1919)–Fuat Paşa (9.1919)	Cevat Şakir Paşa (10.1919)–Şevket Turgut Paşa (2.1920)	Şevket Turgut Paşa (2.1920)	Nazif Paşa (4.1920)–Mehmet Hadi Paşa (2.-19.5.1920)	

Notlar:

Hassa Ordusu: Birinci Ordu **Üçüncü Ordu:** Rumeli Ordusu **Dördüncü Ordu:** Anadolu Ordusu (Anadolu cephesine intikal etmiştir) **Beşinci Ordu:** Arabistan Ordusu (Anadolu cephesine intikal etmiştir) **Altıncı Ordu:** Irak Ordusu **Yedinci Ordu:** Yemen Ordusu.

Balkan Harbi'nde Ordu Kumandanları 10.1912-4.1913
Başkumandan Vekili: Nâzım Paşa (10.1912)–Ahmet İzzet Paşa (1.1913) **Şark Ordusu Kumandanı:** Abdullah Paşa (10.1912) **Garp Ordusu Kumandanı:** Ali Rıza Paşa (10.1912) **Vardar Ordusu Kumandanı:** Zeki Paşa (10.1912).

Cihan Harbi'nde Ordu Kumandanları 1914-1918
Başkumandan Vekili: Enver Paşa (8.1914)–Ahmet İzzet Paşa (10.1918) **Birinci Ordu Kumandanı:** Liman von Sanders Paşa (8.1914)–Colmar von der Goltz Paşa (3.1915)–Mehmet Esat Paşa (11.1915) **İkinci Ordu Kumandanı:** Ahmet Cemal Paşa (8.1914)–Vehip Paşa (11.1914)–Ahmet İzzet Paşa (2.1915)–Mustafa Kemal Paşa (12.1916)–Mustafa Fevzi Paşa (7.1917)–Nihat Paşa (10.1917)–Cemal Paşa (5.1919) **Üçüncü Ordu Kumandanı:** Hasan İzzet Paşa (8.1914)–Enver Paşa (12.1914)–Hafız İsmail Hakkı Paşa (1.1915)–Mahmut Kâmil Paşa (2.1915)–Vehip Paşa (2.1916)–Yakup Şevki Paşa (3.1918)–Mehmet Esat Paşa (6.1918) **Dördüncü Ordu Kumandanı:** Zeki Paşa (8.1914)–Ahmet Cemal Paşa (Büyük) (11.1914)–Cemal Paşa (Mersinli) (1.1918) **Beşinci Ordu Kumandanı:** Liman von Sanders Paşa (3.1915)–Mahmut Kâmil Paşa (-)–Mehmet Esat Paşa (2.1918) **Altıncı Ordu Kumandanı:** Colmar von der Goltz Paşa (12.1915)–Halil Paşa (3.1916) Ali İhsan Paşa (9.1918) **Yedinci Ordu Kumandanı:** Mustafa Kemal Paşa (7.1917)–Mustafa Fevzi Paşa (10.1917)–Mustafa Kemal Paşa (8.1918) **Sekizinci Ordu Kumandanı:** Kress von Kressenstein (9.1917)–Cevat Paşa (12.1917)–Nurettin Paşa (10.1918) **Dokuzuncu Ordu Kumandanı:** Yakup Şevki Paşa (6.1918).

Ordu Grup Kumandanları
Kafkas İslam Orduları Kumandanı: Nuri Paşa **Kafkas Orduları Grubu Kumandanı:** Ahmet İzzet Paşa (3.-12.1917) **Şark Orduları Grubu Kumandanı:** Vehip Paşa (6.1918)–Halil Paşa (7.1918) **Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı:** Erich von Falkenhayn (7.1917)–Liman von Sanders Paşa (3.1918)–Mustafa Kemal Paşa (10.1918).

Levent Şahverdi Arşivi

III. TAŞRA İDARESİ

VALİLER

Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar (23.7.1908-14.4.1909):

Sadrazam	**Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)**	**Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)**	**Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)**	**Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)**
Adana	Süleyman Bahri Paşa (3.1898)	Mehmet Cevat Bey (9.1908)	Mehmet Cevat Bey (9.1908)	Mehmet Cevat Bey (9.1908)
Ankara	Mustafa Nuri Bey (10.1907)	Ebubekir Hâzım Bey (9.1908)	Mehmet Tevfik Bey (3.1909)	Mehmet Tevfik Bey (3.1909)
Aydın	İbrahim Faik Bey (1.1907)	Mehmet Şerif Rauf Paşa (8.1908)	Ali Galip Bey (2.1909)–Mehmet Ferit Paşa (3.1909)	Mehmet Ferit Paşa (3.1909)
Bağdat	Necmettin Molla Bey (5.1908)	Necmettin Molla Bey (5.1908)–Mehmet Fazıl Paşa (10.1908)	Mehmet Fazıl Paşa (10.1908)	Mehmet Fazıl Paşa (10.1908)
Beyrut	İbrahim Halil Paşa (9.1903)	İbrahim Halil Paşa (9.1903)–İbrahim Ethem Bey (12.1908)	İbrahim Ethem Bey (12.1908)	İbrahim Ethem Bey (12.1908)
Bitlis	Salim Paşa (7.1907)	Ahmet Reşit Paşa (8.1908)–Mehmet Hüsnü Bey (1.1909)	Mehmet Hüsnü Bey (1.1909)	Mehmet Hüsnü Bey (1.1909)
Cezayir-i Bahr-i Sefid	Hüseyin Nâzım Paşa (3.1906)	Hüseyin Nâzım Paşa (3.1906)–Ali Ekrem Bey (9.1908)	Ali Ekrem Bey (9.1908)	Ali Ekrem Bey (9.1908)
Diyarbekir	Mahmut Arif Paşa (12.1907)	Süleyman Şevket Paşa (8.1908)	Süleyman Şevket Paşa (8.1908)	Süleyman Şevket Paşa (8.1908)
Edirne	Abdülvahap Paşa (10.1907)	Tahir Paşa (8.1908)		
Halep	Mehmet Nâzım Paşa (8.1905)	Mehmet Nâzım Paşa (8.1905)–Ahmet Reşit Bey (9.1908)	Ahmet Reşit Bey (9.1908)	Ahmet Reşit Bey (9.1908)
Hicaz	Ahmet Ratip Paşa (6.1895)	Ahmet Ratip Paşa (6.1895)–Kâzım Paşa (9.1908)	Kâzım Paşa (9.1908)	Kâzım Paşa (9.1908)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Hüdavendigâr	Mehmet Tevfik Bey (3.1906)	Mehmet Tevfik Bey (3.1906)–Mustafa Azmi Bey (1.1909)	Mustafa Azmi Bey (1.1909)	Mustafa Azmi Bey (1.1909)
İstanbul Valisi				
İstanbul Şehremini	Reşit Mümtaz Paşa (6.1906)	Mehmet Şerif Rauf Paşa (8.1908)–Mustafa Ziver Bey (8.1908)	Mustafa Ziver Bey (8.1908–Ebubekir Hâzım Bey (3.1909)	Ebubekir Hâzım Bey (3.1909)
Kastamonu	İsmail Fuat Bey (3.1908)	Ali Rıza Bey (8.1908)	Ömer Âlî Bey (2.1909)	Ömer Âlî Bey (2.1909)
Konya	Mehmet Cevat Bey (9.1907)	Mehmet Cevat Bey (9.1907)–Mehmet Nâzım Paşa (9.1908)	Arifi Paşa (2.1909)	Arifi Paşa (2.1909)
Kosova	Mahmut Şevket Paşa (4.1905)	Mehmet Hadi Paşa (8.1908)		
Mamuretülaziz	Halit Bey (10.1906)	Halit Bey (10.1906)–Ali Nusret Paşa (10.1908)–Mehmet Ali Ayni Bey (1.1909)	Mehmet Ali Ayni Bey (1.1909)	Mehmet Ali Ayni Bey (1.1909)
Manastır	Hıfzı Paşa (2.1907)	Hıfzı Paşa (2.1907)–Fahri Paşa (11.1908)	Fahri Paşa (11.1908)	Fahri Paşa (11.1908)
Musul	Mustafa Bey (9.1905)	Zeki Paşa (8.1908)–Ahmet Reşit Paşa (1.1909)	Ahmet Reşit Paşa (1.1909)	Ahmet Reşit Paşa (1.1909)
Selânik	Mehmet Şerif Rauf Paşa (9.1904)	Ali Daniş Bey (8.1908)	Ali Daniş Bey (8.1908)	Ali Daniş Bey (8.1908)
Sivas	Reşit Akif Paşa (2.1902)	Ebubekir Hâzım Bey (8.1908)–Mustafa Nuri Bey (9.1908)–Mustafa Vefik Bey (11.1908)	Mustafa Vefik Bey (11.1908)	Mustafa Vefik Bey (11.1908)
Suriye	İbrahim Şükrü Paşa (3.1906)	İbrahim Şükrü Paşa (3.1906)–Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)
İşkodra	Mustafa Nuri Bey (6.1908)	Mustafa Nuri Bey (6.1908)–Seyfettin Bey (9.1908)–Fahri Paşa (12.1908)	Fahri Paşa (12.1908)	Fahri Paşa (12.1908)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Trablusgarp	Recep Paşa (10.1904)	Recep Paşa (10.1904)–Ahmet Fevzi Paşa (12.1908)	Ahmet Fevzi Paşa (12.1908)	Ahmet Fevzi Paşa (12.1908)
Trabzon	Ferit Paşa (7.1907)	Arifi Paşa (8.1908)	Bekir Sami Bey (2.1909)	Bekir Sami Bey (2.1909)
Van	Ali Rıza Bey (11.1907)	Ali Rıza Bey (11.1907)–Mehmet Ferit Paşa (10.1908)	Mehmet Ferit Paşa (10.1908)	Mehmet Ferit Paşa (10.1908)
Yanya	Hilmi Paşa (12.1907)	Hilmi Paşa (12.1907)	Ali Rıza Bey (2.1909)	Ali Rıza Bey (2.1909)
Yemen	Ahmet Fevzi Paşa (8.1905)	Ahmet Fevzi Paşa (8.1905)–Hasan Tahsin Paşa (10.1908)	Hasan Tahsin Paşa (10.1908)	Hasan Tahsin Paşa (10.1908)

31 Mart Vakası'ndan Babıâli Baskını'na kadar (14.4.1909-23.1.1913):

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Salt Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Adana	Mustafa Zihni Paşa (5.1909)–Ahmet Cemal Bey (9.1909)	Ahmet Cemal Bey (9.1909)–Ahmet Muammer Bey (6.1911)	Ahmet Muammer Bey (6.1911)–Mustafa Nedim Bey (1.1912)	Emin Bey (8.1912)	Emin Bey (8.1912)
Ankara	Mehmet Tevfik Bey (3.1909)–Mehmet Ferit Paşa (9.1909)	Ali Münif Bey (9.1910)–Mehmet Reşit Paşa (1.1912)	Mehmet Reşit Paşa (1.1912)	Mehmet Reşit Paşa (1.1912)	Mehmet Reşit Paşa (1.1912)
Aydın	Kâzım Paşa (5.1909)–Mahmut Muhtar Paşa (8.1909)	Mahmut Muhtar Paşa (8.1909)–Hüseyin Nâzım Paşa (10.1910)	Hüseyin Nâzım Paşa (10.1910)–Mehmet Celal Bey (12.1911)	Ahmet Reşit Bey (8.1912)	Kemal Bey (10.1912)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Salt Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Bağdat	Mehmet Fazıl Paşa (10.1908)–Hüseyin Nâzım Paşa (12.1909)	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1909)–Ahmet Cemal Bey (6.1911)	Ahmet Cemal Bey (6.1911)	Ahmet Cemal Bey (6.1911)–Mehmet Zeki Paşa (8.1912)	Mehmet Zeki Paşa (8.1912)
Beyrut	İbrahim Ethem Bey (12.1908)	İbrahim Ethem Bey (12.1908)–Mehmet Nurettin Bey (5.1910)	Ebubekir Hâzım Bey (9.1911)	İbrahim Ethem Bey (8.1912)	İbrahim Ethem Bey (8.1912)
Bitlis	Mehmet Hüsnü Bey (1.1909)–Salim Paşa (7.1909)	Tahir Paşa (2.1910)–Mehmet Ali Ayni Bey (1.1911)	Mehmet Ali Ayni Bey (1.1911)–Ahmet Nedim Bey (1.1912)	Ali Paşa (8.1912)	Ali Paşa (8.1912)
Cezayir-i Bahr-i Sefid	Ali Ekrem Bey (9.1908)	Ali Ekrem Bey (9.1908)–Mehmet Reşit Paşa (11.1910)–İbrahim Selim Susa Bey (12.1910)	İbrahim Selim Susa Bey (12.1910)–Ali Suphi Bey (10.1911)	Ali Suphi Bey (10.1911)–Ali Ekrem Bey (7.1912)	
Diyarbekir	Süleyman Şevket Paşa (8.1908)	Süleyman Şevket Paşa (8.1908)–Ali Galip Paşa (5.1910)–Hüseyin Celal Bey (7.1911)	Hüseyin Celal Bey (7.1911)	Hüseyin Celal Bey (7.1911)	Hüseyin Celal Bey (7.1911)
Edirne		Mehmet Celal Bey (3.1910)–Mehmet Emin Bey (7.1911)	Mehmet Emin Bey (7.1911)	Mehmet Emin Bey (7.1911)–Ahmet Reşit Paşa (8.1912)	Ahmet Reşit Paşa (8.1912)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	**Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)**	**İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)**	**Mehmet Salt Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)**	**Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)**	**Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)**
Halep	Ahmet Reşit Bey (9.1908)–Fahri Paşa (9.1909)	Fahri Paşa (9.1909)–Hüseyin Kâzım Bey (8.1910)–Ali Mazhar Bey (7.1911)	Ali Mazhar Bey (7.1911)–Ali Galip Bey (1.1912)	Ali Galip Bey (1.1912)–Mustafa Vefik Bey (8.1912)	Mustafa Vefik Bey (8.1912)
Hicaz	Mehmet Emin Bey (5.1909)	Mehmet Emin Bey (5.1909)–Ebubekir Hâzım Bey (2.1911)	Ebubekir Hâzım Bey (2.1911)–Halil Bey (11.1911)–Mustafa Zihni Paşa (1.1912)	Mustafa Zihni Paşa (1.1912)–Ahmet Reşit Paşa (9.1912)	Ahmet Reşit Paşa (9.1912)
Hüdavendigâr	Mustafa Azmi Bey (1.1909)	Mustafa Azmi Bey (1.1909)	Mustafa Azmi Bey (1.1909)	Mustafa Azmi Bey (1.1909)–İbrahim Halil Paşa (9.1912)	İbrahim Halil Paşa (9.1912)–Ali Daniş Bey (11.1912)
İstanbul Valisi	Mehmet Şerif Paşa (8.1909)	Mehmet Şerif Paşa (8.1909)	Mehmet Şerif Paşa (8.1909)–Emin Bey (10.1911)–İbrahimHayrullah Bey (1.1912)	İbrahim Hayrullah Bey (1.1912)	Cemil Paşa (10.1912)
İstanbul Şehremini	Ebubekir Hâzım Bey (3.1909)–Halil Ethem Bey (8.1909)	Mehmet Tevfik Bey (1.1910)–Ali Suphi Bey (6.1910)–Hüseyin Kâzım Bey (7.1911)	Tevfik Bey (9.1911)	Tevfik Bey (9.1911)–Cemil Paşa (8.1912)	Cemil Paşa (8.1912)
Kastamonu	Ömer Âlî Bey (2.1909)–Mehmet Hüsnü Bey (7.1909)	Mehmet Hüsnü Bey (7.1909)–Süleyman Nazif Bey (11.1910)–Ali Galip Paşa (7.1911)	Ali Galip Paşa (7.1911)–Emin Bey (1.1912)	Emin Bey (1.1912)–Mehmet Galip Bey (8.1912)	Mehmet Galip Bey (8.1912)
Konya	Arifi Paşa (2.1909)	Arifi Paşa (2.1909)	Arifi Paşa (2.1909)–Ahmet Muammer Bey (1.1912)–Samih Rifat Bey (6.1912)	Samih Rifat Bey (6.1912)–Ali Rıza Bey (8.1912)	Samih Rifat Bey (6.1912)–Ali Rıza Bey (8.1912)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Sait Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Kosova	Hüseyin Hüsnü Paşa (5.1909)–Ali Mazhar Bey (8.1909)	Ali Mazhar Bey (8.1909)–Halil Bey (11.1910)	Halil Bey (11.1910)–Mazhar Bey (11.1911)	Mazhar Bey (11.1911)–Ali Galip Paşa (8.1912)	
Mamuretülaziz	Mehmet Ali Ayni Bey (1.1909)	Mehmet Ali Ayni Bey (1.1909)–Kâzım Bey (1.1911)	Kâzım Bey (1.1911)–Ali Nâzım Bey (2.1912)	Ali Nâzım Bey (2.1912)	Ali Nâzım Bey (2.1912)
Manastır	Fahri Paşa (11.1908)–Halil Bey (10.1909)	Halil Bey (10.1909)–Mehmet Reşit Paşa (11.1910)	Mehmet Reşit Paşa (11.1910)	Mehmet Reşit Paşa (11.1910)–Ali Münif Bey (1.1912)–Behçet Yusuf Bey (8.1912)	
Musul	Ahmet Reşit Paşa (1.1909)	Ahmet Reşit Paşa (1.1909)	Ahmet Reşit Paşa (1.1909)	Ahmet Reşit Paşa (1.1909)–Mehmet Fazıl Paşa (8.1912)	Mehmet Paşa (8.1912)–Muharrem Mümtaz Bey (12.1912)
Selânik	Ali Daniş Bey (8.1908)–İbrahim Hayrullah Bey (9.1909)	İbrahim Hayrullah Bey (9.1909)	İbrahim Hayrullah Bey (9.1909)–Hüseyin Kâzım Bey (1.1912)	Hüseyin Kâzım Bey (1.1912)–Ali Ferit Paşa (8.1912)–Mehmet Nâzım Paşa (9.1912)	
Sivas	Mustafa Vefik Bey (11.1908)	Mustafa Vefik Bey (11.1908)–Mehmet Nâzım Paşa (2.1910)–Kâmil Bey (4.1910)–Alaattin Bey (1.1911)	Alaattin Bey (1.1911)	Alaattin Bey (1.1911)–Kâmil Bey (8.1912)	Kâmil Bey (8.1912)
Suriye	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)–Ali Galip Bey (12.1910)	Ali Galip Bey (12.1910)–Hasan Nâzım Bey (1.1912)	Hasan Nâzım Bey (1.1912)	Hasan Nâzım Bey (1.1912)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Sait Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
İşkodra	Cemal Bey (5.1909)	Cemal Bey (5.1909)–Hasan Bedri Paşa (9.1910)–Mustafa Nedim Bey (5.1911)	Mustafa Nedim Bey (5.1911)–Hayri Paşa (1.1912)–Hasan Rıza Paşa (3.1912)		
Trablusgarp	Ahmet Fevzi Paşa (12.1908)–Hüseyin Hüsnü Paşa (8.1909)	Hüseyin Hüsnü Paşa (8.1909)–İbrahim Ethem Paşa (7.1910)	İbrahim Ethem Paşa (7.1910)–Neşet Bey (11.1911)		
Trabzon	Bekir Sami Bey (2.1909)–Mustafa Bey (9.1909)	Mustafa Bey (9.1909)–Süleyman Nazif Bey (7.1911)	Süleyman Nazif Bey (7.1911)–Bekir Sami Bey (1.1912)	Bekir Sami Bey (1.1912)–Mehmet Ali Ayni Bey (8.1912)	Mehmet Ali Ayni Bey (8.1912)
Van	Mehmet Ferit Paşa (10.1908)–Bekir Sami Bey (8.1909)	Bekir Sami Bey (8.1909)–Ali Nâzım Bey (3.1911)	Ali Nâzım Bey (3.1911)–İsmail Hakkı Bey (2.1912)	İsmail Hakkı Bey (2.1912)–Ahmet İzzet Bey (8.1912)	Ahmet İzzet Bey (8.1912)
Yanya	Ali Rıza Bey (2.1909)–Hüsamettin Bey (11.1909)	Hüsamettin Bey (11.1909)	Hüsamettin Bey (11.1909)–Mehmet Ali Ayni Bey (1.1912)	Mehmet Ali Ayni Bey (1.1912)–Hasan Tahsin Paşa (8.1912)	
Yemen	Hasan Tahsin Paşa (10.1908)	Kâmil Bey (1.1910)–Mehmet Ali Paşa (4.1910)	Mehmet Ali Paşa (4.1910)–Mahmut Nedim Bey (11.1911)		

Levent Şahverdi Arşivi

Babıâli Baskını'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar (23.1.1913-30.10.1918):

Sadrazam	**Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)**	**Mehmet Sait Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)**	**Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)**	**Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)**
Adana	Emin Bey (8.1912)	Emin Bey (8.1912)–Ali Seydi Bey (11.1913)–İsmail Hakkı Bey (2.1914)	Ahmet Mithat Bey (2.1917)–Hasan Nâzım Bey (10.1917)	Hasan Nâzım Bey (10.1917)
Ankara	Mehmet Reşit Paşa (1.1912)	Hulusi Bey (6.1913)–Ali Mazhar Bey (2.1914)–Mustafa Atıf Bey (7.1915)–Süleyman Necmi Bey (10.1915)	Mehmet Reşit Bey (2.1917)–Hasan Nâzım Bey (4.1917)–Cevdet Bey (10.1917)–Süleyman Kani Bey (1.1918)–Azmi Bey (8.1918)	Azmi Bey (8.1918)
Aydın	Hüseyin Nâzım Paşa (1.1913)	Hüseyin Nâzım Paşa (1.1913)–Mustafa Rahmi Bey (10.1913)	Mustafa Rahmi Bey (10.1913)	Hasan Tahsin Bey (10.1918)
Bağdat	Mehmet Zeki Paşa (8.1912)–Hüseyin Celal Bey (5.1913)	Hüseyin Celal Bey (5.1913)–Cavit Paşa (2.1914)–Süleyman Nazif Bey (12.1914)–Nurettin Bey (4.1915)–Halil Paşa (1.1916)		
Beyrut	Ebubekir Hâzım Bey (1.1913)	Ali Münif Bey (6.1913)–Bekir Sami Bey (9.1913)–Mustafa Azmi Bey (6.1915)	Mustafa Azmi Bey (6.1915)–İsmail Hakkı Bey (6.1918)	
Bitlis	Ali Paşa (8.1912)	Ali Paşa (8.1912)–Abdülvahap Suphi Bey (3.1914)–Memduh Sermet Bey (9.1915) (Rus işgali 3.1916)–Haydar Hilmi Bey (1.1917)	Haydar Hilmi Bey (1.1917)–Ahmet Mazhar Müfit Bey (4.1918)	Ahmet Mazhar Müfit Bey (4.1918)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Mehmet Sait Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Diyarbekir	Hüseyin Celal Bey (7.1911)–İsmail Hakkı Bey (5.1913)	İsmail Hakkı Bey (5.1913)–Hüseyin Celal Bey (2.1914)–Mehmet Reşit Bey (8.1914)–Ahmet Reşit Paşa (3.1915)–Süleyman Necmi Bey (1.1917)–Bedri Bey (1.1917)	Bedri Bey (1.1917)–Şevket Bey (4.1918)	Şevket Bey (4.1918)
Edirne	Ahmet Reşit Paşa (8.1912)	Ahmet Reşit Paşa (8.1912)–(Rus işgali 2.1916)	Ahmet Münir Bey (4.1918)	Ahmet Münir Bey (4.1918)
Halep	Ali Münif Bey (1.1913)	Ali Münif Bey (1.1913)–Mehmet Celal Bey (7.1913)–Bekir Sami Bey (6.1915)–Mustafa Abdül-halik Bey (10.1915)	Mustafa Abdül-halik Bey (10.1915)–Tevfik Bey (4.1917)–Mustafa Atıf Bey (6.1918)–Mustafa Abdül-halik Bey (9.1918)	
Hicaz	Ahmet Reşit Paşa (9.1912)–Ahmet Nedim Bey (5.1913)	Ahmet Nedim Bey (5.1913)–Vehip Bey (1.1914)–Galip Paşa (2.1915)		
Hüdavendigâr	Ali Daniş Bey (11.1912)–Bekir Sami Bey (2.1913)	Bekir Sami Bey (2.1913)–Abbas Halim Paşa (9.1913)–Mehmet Hüsnü Bey (11.1914)–Ali Osman Bey (3.1915)–Ahmet Mithat Bey (9.1915)	İsmail Hakkı Bey (2.1917)	İsmail Hakkı Bey (2.1917)
İstanbul Valisi	Cemil Paşa (10.1912)	Cemil Paşa (10.1912)–İsmet Bey (10.1914)–İsmail Canbolat Bey (12.1915)	İsmail Canbolat Bey (12.1915)–Süleyman Kani Bey (8.1918)	Süleyman Kani Bey (8.1918)
İstanbul Şehremini	Cemil Paşa (8.1912)	Cemil Paşa (8.1912)–İsmet Bey (11.1914)–İsmail Canbolat Bey (2.1916)–Bedri Bey (5.1916)	Bedri Bey (5.1916)–Sezai Bey (7.1917)–Süleyman Kani Bey (8.1918)	Süleyman Kani Bey (8.1918)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Mehmet Sait Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Kastamonu	Mehmet Galip Bey (8.1912)–Mehmet Reşit Paşa (5.1913)	Mehmet Reşit Paşa (5.1913)–Mustafa Atıf Bey (10.1915)	Mustafa Atıf Bey (10.1915)	İbrahim Hakkı Bey (10.1918)
Konya	Samih Rifat Bey (6.1912)–Ali Rıza Bey (8.1912)	Samih Rifat Bey (6.1912)–Ali Rıza Bey (8.1912)–Mustafa Azmi Bey (8.1914)–Ahmet Muammer Bey (1.1917)	Ahmet Muammer Bey (1.1917)	Ahmet Muammer Bey (1.1917)–Cemal Bey (11.1918)
Mamuretülaziz	Ali Nâzım Bey (2.1912)	Ali Nâzım Bey (2.1912)–Sabit Bey (7.1914)	Sabit Bey (7.1914)–Refet Bey (9.1917)–Ali Seydi Bey (7.1918)	Ali Seydi Bey (7.1918)–Ali Galip Bey (5.1919)
Musul	Muharrem Mümtaz Bey (12.1912)	Muharrem Mümtaz Bey (12.1912)–Esat Paşa (7.1913)–Süleyman Nazif Bey (9.1913)–Ahmet Reşit Paşa (12.1914)–Haydar Hilmi Bey (2.1915)	Haydar Hilmi Bey (2.1915)–Memduh Sermet Bey (9.1917)	
Sivas	Kâmil Bey (8.1912)–Ahmet Muammer Bey (2.1913)	Ahmet Muammer Bey (2.1913)–Süleyman Necmi Bey (1.1917)	Süleyman Necmi Bey (1.1917)–Ahmet Bey (3.1918)	Sabit Bey (10.1918)
Suriye	Mehmet Arif Bey (1.1913)	Mehmet Arif Bey (1.1913)–Hulusi Bey (7.1914)–Azmi Bey (10.1915)–Hasan Tahsin Bey (8.1916)	Hasan Tahsin Bey (8.1916)–Bedri Bey (7.1917)–Refet Bey (6.1918)–Hasan Tahsin Bey (9.1918)	
Trabzon	Mehmet Ali Ayni Bey (8.1912)	Samih Rifat Bey (6.1913)–Cemal Azmi Bey (8.1913) (Rus işgali 4.1916)	Süleyman Necmi Bey (3.1918)	Süleyman Necmi Bey (3.1918)
Van	Ahmet İzzet Bey (8.1912)–Hasan Tahsin Bey (5.1913)	Hasan Tahsin Bey (5.1913)–Cevdet Bey (11.1914) (Rus işgali 3.1915)	(Rus işgali 3.1915)–Haydar Hilmi Bey (3.1918)	Haydar Hilmi Bey (3.1918)

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesi'nden saltanatın kaldırılmasına kadar (30.10.1918-1.11.1922):

Sadrazam	**Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)**	**Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9./1.10.1919)**	**Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)**	**Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)**	**Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)**	**Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)**
Adana	Hasan Nâzım Bey (10.1917)	Hasan Nâzım Bey (10.1917)	Mehmet Celal Bey (11.1919)	Mehmet Celal Bey (11.1919)	Mehmet Celal Bey (11.1919)– Abdurrahman Efendi (8.1920)	Abdurrahman Efendi (8.1920)
Ankara	Azmi Bey (8.1918)	Ali Muhittin Paşa (3.1919)	Mehmet Ziya Paşa (10.1919) (göreve başlamadı)			
Aydın	İbrahim Ethem Bey (11.1918)– Nurettin Paşa (12.1918)	Ahmet İzzet Bey (3.1919)	Ahmet İzzet Bey (3.1919)– Besim Bey (1.1920)	Besim Bey (1.1920)– Macit Bey (9.1920)	Besim Bey (1.1920)– Macit Bey (9.1920)	Macit Bey (9.1920)
Bitlis	Ahmet Mazhar Müfit Bey (4.1918)	Ahmet Mazhar Müfit Bey (4.1918)– Mehmet Ziya Paşa (5.1919)				
Diyarbekir	Şevket Bey (4.1918)– Mustafa Neyyir Bey (1.1919)	Mustafa Neyyir Bey (1.1919)– Faik Âlî Bey (6.1919)	Faik Âlî Bey (6.1919)– Hüseyin Mazhar Bey (1.1920)	Hüseyin Mazhar Bey (1.1920)	Hüseyin Mazhar Bey (1.1920)	Hüseyin Mazhar Bey (1.1920)
Edirne	Ahmet Münir Bey (4.1918)	Ahmet Münir Bey (4.1918)– Ahmet Reşit Paşa (7.1919)	Ahmet Reşit Paşa (7.1919)	Ahmet Reşit Paşa (7.1919)	Ahmet Reşit Paşa (7.1919)	Ahmet Reşit Paşa (7.1919)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	**Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)**	**Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9./1.10.1919)**	**Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)**	**Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)**	**Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)**	**Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)**
Hüdavendigâr	İsmail Hakkı Bey (2.1917)–Ebubekir Hâzım Bey (12.1918)	İsmail Hakkı Bey (3.1919)–Mustafa Azmi Bey (7.1919)–Mustafa Paşa (9.1919)	Ebubekir Hâzım Bey (10.1919)–Ahmet Keşfi Bey (2.1920)	Ahmet Keşfi Bey (2.1920)	(4.–7.1920 TBMM valileri)–Sadık Vicdani Bey (7.1920)–Ziver Bey (8.1920)	Ziver Bey (8.1920)–Mehmet Emin Bey (11.1920)–Ali Kemal Bey (3.1921)–Nafiz Bey (8.1921)–Aziz Nuri Bey (4.1922)
İstanbul Valisi	Süleyman Kani Bey (8.1918)–Yusuf Ziya Bey (12.1918)	Yusuf Ziya Bey (12.1918)–Cemil Paşa (5.1919)	Cemil Paşa (5.1919)–Abdullah Lâmi Bey (2.1920)	Abdullah Lâmi Bey (2.1920)	Abdullah Lâmi Bey (2.1920)	Tahsin Bey (10.1920)
İstanbul Şehremini	Süleyman Kani Bey (8.1918)–Yusuf Ziya Bey (12.1918)	Yusuf Ziya Bey (12.1918)–Cemil Paşa (5.1919)	Cemil Paşa (5.1919)	Hayrettin Bey (3.1920)	Salim Paşa (4.1920)	Salim Paşa (4.1920)–Yusuf Razi Bey (12.1920)–Mehmet Ali Bey (2.1921)–Mehmet Celal Bey (7.1921)–Mehmet Ziyaettin Bey (3.1922)
Kastamonu	İbrahim Hakkı Bey (10.1918)	İbrahim Hakkı Bey (10.1918)	Ahmet Cemal Bey (10.1919)	Ahmet Cemal Bey (10.1919)	Ahmet Cemal Bey (10.1919)	Ahmet Cemal Bey (10.1919)
Konya	Rıza Paşa (3.1919)–Cemal Bey (5.1919)	Cemal Bey (5.1919)	Ali Suphi Bey (10.1919)	Ali Suphi Bey (10.1919)	Ali Suphi Bey (10.1919)	Ali Suphi Bey (10.1919)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9./1.10.1919)	Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)	Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Mamuretülaziz	Ali Seydi Bey (7.1918)–Ali Galip Bey (5.1919)–Muharrem Mümtaz Bey (9.1919)	Muharrem Mümtaz Bey (9.1919)	Muharrem Mümtaz Bey (9.1919)	Muharrem Mümtaz Bey (9.1919)	Muharrem Mümtaz Bey (9.1919)	Muharrem Mümtaz Bey (9.1919)
Sivas	İsmail Kemal Bey (11.1918)	İsmail Kemal Bey (11.1918)–Mehmet Reşit Paşa (5.1919)	Mehmet Reşit Paşa (5.1919)	Mehmet Reşit Paşa (5.1919)	Mehmet Reşit Paşa (5.1919)	Mehmet Reşit Paşa (5.1919)
Trabzon	Süleyman Necmi Bey (3.1918)	Mehmet Galip Bey (3.1919)	Ali Haydar Bey (10.1919)–Hamit Bey (1.1920)	Hamit Bey (1.1920)	Hamdi Bey (4.1920)	Hamdi Bey (4.1920)
Van	Haydar Hilmi Bey (3.1918)	Haydar Hilmi Bey (3.1918)–Mehmet Mithat Bey (5.1919)				

IV. MÜMTAZ EYALETLER

Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar (23.7.1908-14.4.1909):

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Bulgaristan Prensi	Ferdinand de Saxe Cobourg et Gotha (8.1887)			
Cebel-I Lübnan Sancağı Mutasarrıfı	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mehmet Sait Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Mekke Şerifi	Ali Paşa bin Abdullah Paşa (10.1905)	Ali Paşa bin Abdullah Paşa (10.1905)– Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)
Sisam Beyi	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)
Şarkî Rumeli Valisi	Ferdinand de Saxe-Cobourg et Gotha (8.1887)			

31 Mart Vakası'ndan Babıâli Baskını'na kadar (14.4.1909-23.1.1913):

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Sait Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmli Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Cebel-i Lübnan Sancağı Mutasarnfı	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)	Yusuf Franko Paşa (7.1907)– Kuyumciyan Ohannes Paşa (12.1912)
Mekke Şerifi	Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)
Sisam Beyi	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)– Ligor Vegleris Efendi (3.1912)		

Levent Şahverdi Arşivi

Babıâli Baskını'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar (23.1.1913-30.10.1918):

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Mehmet Sait Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Cebel-i Lûbnan Sancağı Mutasarrıfı	Kuyumciyan Ohannes Paşa (12.1912)	Kuyumciyan Ohannes Paşa (12.1912)–Ali Münif Bey (7.1915)	Ali Münif Bey (7.1915)–İsmail Hakkı Bey (4.1917)	
Mekke Şerifi	Hüseyin Paşa (10.1908)	Hüseyin Paşa (10.1908)–Ali Haydar Paşa (7.1916)		

V. YURTDIŞI TEMSİLCİLİKLERİ

Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar (23.7.1908-14.4.1909):

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Atina	Mehmet Nabi Bey (4.1908)	Mehmet Nabi Bey (4.1908)	Mehmet Nabi Bey (4.1908)	Mehmet Nabi Bey (4.1908)
Belgrad	İbrahim Fethi Paşa (11.1897)	İbrahim Fethi Paşa (11.1897)–Azaryan Efendi (9.1908)	Azaryan Efendi (9.1908)	Azaryan Efendi (9.1908)
Berlin	Ahmet Tevfik Paşa (11.1897)	Ahmet Tevfik Paşa (11.1897)–Osman Nizami Paşa (9.1908)	Osman Nizami Paşa (9.1908)	Osman Nizami Paşa (9.1908)
Brüksel	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)
Bükreş	Hüseyin Kâzım Bey (1.1896)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)
Çetine	Ahmet Fevzi Paşa (6.1891)	Abdülbaki Bey (8.1908)	Abdülbaki Bey (8.1908)	Abdülbaki Bey (8.1908)
Lahey	Yusuf Misak Efendi (2.1898)	Yusuf Misak Efendi (2.1898)	Yusuf Misak Efendi (2.1898)	Yusuf Misak Efendi (2.1898)
Londra	Mehmet Rifat Paşa (3.1908)	Mehmet Rifat Paşa (3.1908)	Mehmet Rifat Paşa (3.1908)	Mehmet Rifat Paşa (3.1908)
Madrid	İzzet Fuat Paşa (3.1900)	İzzet Fuat Paşa (3.1900)–İhsan Bey (9.1908)	İhsan Bey (9.1908)	İhsan Bey (9.1908)
Mısır Fevkalade Komiseri	Ahmet Muhtar Paşa (1885)	Ahmet Muhtar Paşa (1885)	Mehmet Şerif Rauf Paşa (2.1909)	

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mehmet Salt Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmet Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmi Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Paris	Salih Münir Paşa (1.1896)	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)
Petersburg	Hüseyin Hüsnü Paşa (8.1889)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)
Roma	Mustafa Reşit Paşa (2.1896)	Mustafa Reşit Paşa (2.1896)–İbrahim Hakkı Bey (12.1908)	İbrahim Hakkı Bey (12.1908)	İbrahim Hakkı Bey (12.1908)
Sofya	Mustafa Asım Bey (7.1908)	Mustafa Şekip Bey (8.1908)	Mustafa Şekip Bey (8.1908)	Mustafa Şekip Bey (8.1908)
Stockholm	Mustafa Asım Bey (7.1908)	Mustafa Asım Bey (7.1908)	Mustafa Asım Bey (7.1908)	Mustafa Asım Bey (7.1908)
Tahran	Mehmet Şemsettin Bey (9.1897)	Mehmet Şemsettin Bey (9.1897)	Mehmet Şemsettin Bey (9.1897)	Mehmet Şemsettin Bey (9.1897)
Viyana	Mahmut Nedim Paşa (2.1896)	Mahmut Nedim Paşa (2.1896)–Mustafa Reşit Paşa (9.1908)	Mustafa Reşit Paşa (9.1908)	Mustafa Reşit Paşa (9.1908)
Washington	Mehmet Ali Bey (9.1907)	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908)	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908)	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908)

31 Mart Vakası'ndan Babıâli Baskını'na kadar (14.4.1909-23.1.1913):

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Salt Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Atina	Mehmet Nabi Bey (4.1908)	Mehmet Nabi Bey (4.1908)	Mehmet Nabi Bey (4.1908)–Ahmet Muhtar Bey (10.1911)	Ahmet Muhtar Bey (10.1911)	Ahmet Muhtar Bey (10.1911)
Belgrad	Azaryan Efendi (9.1908)–Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)	Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)	Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)	Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)	Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)
Berlin	Osman Nizami Paşa (9.1908)	Osman Nizami Paşa (9.1908)	Osman Nizami Paşa (9.1908)	Osman Nizami Paşa (9.1908)	Osman Nizami Paşa (9.1908)

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Sait Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Brüksel	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)– Mehmet Seyfettin Bey (12.1912)
Bükreş	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)
Çetine	Abdülbaki Bey (8.1908)	Abdülbaki Bey (8.1908)– Mehmet Sadrettin Bey (6.1910)	Mehmet Sadrettin Bey (6.1910)– Alfred Rüstem Bey (12.1911)	Fahrettin Reşat Bey (8.1912)	
Lahey	Yusuf Misak Efendi (2.1898)– Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)
Londra	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)
Madrid	İhsan Bey (9.1908)–Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)
Mısır Fevkalade Komiseri					
Paris	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)– Mehmet Rifat Paşa (10.1911)	Mehmet Rifat Paşa (10.1911)	Mehmet Rifat Paşa (10.1911)
Petersburg	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)
Roma	İbrahim Hakkı Bey (12.1908)	İbrahim Hakkı Bey (12.1908)– Hüseyin Kâzım Bey (4.1910)	Hüseyin Kâzım Bey (4.1910)	Hüseyin Kâzım Bey (4.1910)– Mehmet Nabi Bey (10.1912)	

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrahim Hakkı Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmet Salt Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmet Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Sofya	Mustafa Şekip Bey (8.1908)–Mustafa Asım Bey (6.1909)	Mustafa Asım Bey (6.1909)	Mustafa Asım Bey (6.1909)–Mehmet Nabi Bey (10.1911)		
Stockholm	Mustafa Asım Bey (7.1908)–Mustafa Şekip Bey (6.1909)	Mustafa Şekip Bey (6.1909)	Mustafa Şekip Bey (6.1909)	Mustafa Şekip Bey (6.1909)	Mustafa Şekip Bey (6.1909)
Tahran	Mehmet Şemsettin Bey (9.1897)–Hüseyin Hasip Bey (6.1909)	Hüseyin Hasip Bey (6.1909)	Hüseyin Hasip Bey (6.1909)–Mehmet Emin Bey (11.1911)	Mehmet Emin Bey (11.1911)	Mehmet Emin Bey (11.1911)
Viyana	Mustafa Reşit Paşa (9.1908)	Mustafa Reşit Paşa (9.1908)	Mustafa Reşit Paşa (9.1908)–A. Mavroyeni Bey (11.1911)	A. Mavroyeni Bey (11.1911)	Hüseyin Hilmi Paşa (10.1912)
Washington	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908)	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908)–Yusuf Ziya Paşa (6.1910)	Yusuf Ziya Paşa (6.1910)	Yusuf Ziya Paşa (6.1910)	Yusuf Ziya Paşa (6.1910)

Babıâli Baskını'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar (23.1.1913-30.10.1918):

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Mehmet Salt Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Atina	Ahmet Muhtar Bey (10.1911)	Ahmet Muhtar Bey (10.1911)	(Harp dolayısıyla ilişkiler 1917'de kesintiye uğramıştır)	
Belgrad	Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)	Ali Fuat Hikmet Bey (6.1909)–Hüseyin Cevat Bey (6.1914)		
Bern		Fuat Selim Bey (11.1915)	Fuat Selim Bey (11.1915)	Fuat Selim Bey (11.1915)
Berlin	Mahmut Muhtar Paşa (1.1913)	Mahmut Muhtar Paşa (1.1913)	Mahmut Muhtar Paşa (1.1913)–İbrahim Hakkı Paşa (7.1915)–Mehmet Rifat Paşa (8.1918)	

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Mehmet Salt Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Mehmet Talât Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Ahmet İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Brüksel	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)	Abdülhak Hâmit Bey (7.1908)–Nusret Sadullah Bey (2.1914)		
Bükreş	Abdüllatif Safa Bey (8.1908)	Abdüllatif Safa Bey (8.1908) (Diplomatik ilişkiler 10.1916'da kesilmiştir)		
Kiev			Ahmet Muhtar Bey (9.1918)	
Kopenhag			Ali Fuat Hikmet Bey (12.1917)	
Lahey	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)–Nusret Sadullah Bey (3.1915)		
Londra	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)	Ahmet Tevfik Paşa (5.1909)		
Madrid	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)
Paris	Mehmet Rifat Paşa (10.1911)	Mehmet Rifat Paşa (10.1911)		
Petersburg	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)	Turhan Hüsnü Paşa (8.1908)–Fahrettin Reşat Bey (1.1914)	Galip Kemali Bey (4.1918)	
Roma				
Sofya		Ahmet Fethi Bey (9.1913)	Abdüllatif Safa Bey (12.1917)	
Stockholm	Mustafa Şekip Bey (6.1909)	Mustafa Şekip Bey (6.1909)–Hüseyin Cevat Bey (11.1915)	Hüseyin Cevat Bey (11.1915)–İsmail Canbolat Bey (5.1917)–Hüseyin Cevat Bey (12.1917)	Hüseyin Cevat Bey (12.1917)
Tahran	Mehmet Emin Bey (11.1911)	Mehmet Sadrettin Bey (6.1913)–Mustafa Asım Bey (1.1914)		
Washington	Yusuf Ziya Paşa (6.1910)–Alfred Rüstem Bey (4.1914)			

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesi'nden saltanatın kaldırılmasına kadar (30.10.1918-1.11.1922):

Sadrazam	Ahmet Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Mehmet Ferit Paşa (3.3.-16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9./1.10.1919)	Ali Rıza Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Salih Hulusi Paşa (8.3.-2.4.1920)	Mehmet Ferit Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Ahmet Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Belgrad						
Bern	Fuat Selim Bey (11.1915)	Fuat Selim Bey (11.1915)– Abdullah Reşat Halis Bey (7.1919)	Abdullah Reşat Halis Bey (7.1919)	Abdullah Reşat Halis Bey (7.1919)	Abdullah Reşat Halis Bey (7.1919)	Abdullah Reşat Halis Bey (7.1919)– Hüseyin Cevat Bey (11.1920)
Berlin						
Brüksel						
Kiev						
Kopenhag						
Lahey						
Londra						Mustafa Reşit Paşa (12.1920)
Madrid	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)	Sezai Bey (10.1909)– Râgıb Raîf Bey (12.1921)
Paris						Mehmet Nabi Bey (11.1920)
Roma						Osman Nizami Paşa (12.1920)
Stockholm	Hüseyin Cevat Bey (12.1917)	Hüseyin Cevat Bey (12.1917) (Elçilik 8.1919'da kapatılıyor)				Ali Şevki Bey (11.1920)– Galip Kemali Bey (6.1921)
Tahran						
Washington						

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Meşrutiyet Devri Kronolojisi

23.7.1908	**İkinci Meşrutiyet'in ilanı**
4.8.1908	Sait Paşa'nın istifası
5.8.1908	Kâmil Paşa'nın üçüncü sadareti
8.1908	Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin kurulması
14.9.1908	Osmanlı Ahrar Fırkası'nın (Fırka-i Ahrar) kurulması
3.10.1908	Makedonya ıslahatı üzerindeki Avrupa kontrolünün kaldırılması
5.10.1908	Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı ve istiklalini ilan eden Bulgaristan Prensliği'nin krallık şeklini alması
6.10.1908	Girit'in Yunanistan'a iltihakının ilanı
3.8.-17.12.1908	Meclis-i Mebusan seçimleri (genel seçim)
11.1908	II. Meşrutiyet dönemi ilk Meclis-i Mebusan'ın toplanıp açılması
17.12.1908	Kâmil Paşa'nın istifası ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk sadareti
14.2.1909	İstanbul'da gümrük hamalları grevi
16.2.1909	Osmanlı Demokrat Fırkası'nın (Fırka-yı İbad) kurulması
5.4.1909	İttihad-ı Muhammedî Fırkası'nın (Fırka-i Muhammediye) kurulması
6.4.1909	*Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin İstanbul'da öldürülmesi
13.4.1909	**31 Mart Vakası, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası ve Ahmet Tevfik Paşa'nın sadareti**
14.4.1909	**Adana'da Ermeni kıtali**
17.4.1909	Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin kurulması

Levent Şahverdi Arşivi

22.4.1909	Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'ın Ayastefanos'ta Meclis-i Umumi-i Millî adıyla toplanması
24.4.1909	Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi
27.4.1909	**Meclis-i Umumi-i Millî'nin Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirip yerine V. Mehmet'in (Reşat) geçmesine karar vermesi**
5.5.1909	Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadareti
11.1909	Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kurulması
1909 sonu	Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın (Yapıcılar Derneği/Cemiyeti) kurulması
28.12.1909	Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretten istifası
12.1.1910	İbrahim Hakkı Paşa'nın sadareti
19.1.1910	Çırağan Yangını
21.2.1910	Ahali Fırkası'nın kurulması
1.4.1910	Arnavutluk İsyanı
4.1910	Manyasizade Refik Bey'in vefatı üzerine ara seçim
9.5.1910	Girit Meclisi'nin Yunan kralına sadakat yemini
9.6.1910	*Sada-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in İstanbul'da katli
3.7.1910	Balkan ittifakına sebep olan "Kiliseler Kanunu"
30.8.1910	Bursa'da ipek işçileri grevi
9.1910	Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulması
4.-5.1.1911	Babıâli Yangını
1.1911	Yemen'de ayaklanma
3.1911	Cibali Tütün Rejisi işçileri grevi
3.1911	Malisorların (Katolik Arnavutlar) isyanı (6.1911'e kadar sürmüştür)
5.1911	İskeçe'de Tütün Rejisi işçileri grevi
5.6.1911	Rumeli seyahatine çıkan Sultan Reşat'ın İstanbul'dan hareketi
11.6.1911	Gazeteci Zeki Bey'in İstanbul'da katli
22.7.1911	İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi işçileri grevi

Levent Şahverdi Arşivi

28.9.1911 Trablusgarp ve Bingazi'nin tahliyesini isteyen İtalyan ültimatomu

29.9.1911 İtalya'nın Devlet-i Aliye'ye harp ilan etmesi

29.9.1911 İbrahim Hakkı Paşa'nın istifası ve ertesi gün Âyan Reisi Sait Paşa'nın sekizinci sadareti

5.11.1911 İtalya'nın Trablusgarp'ı (Libya) topraklarına kattığını ilanı

21.11.1911 Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması

11.11.1911 Ara seçimler

30.12.1911 Sait Paşa'nın istifası ve ertesi gün dokuzuncu ve sonuncu sadareti

18.1.1912 Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, I. dönem Meclis-i Mebusan'ın feshi

2.-4.1912 Sopalı seçimler (genel seçim)

25.3.1912 Türk Ocağı'nın kuruluşu

18.4.1912 II. dönem Meclis-i Mebusan'ın açılması

23.4.1912 İtalya'nın Oniki Ada'yı ele geçirmeye başlaması

6.5.1912 Büyük Arnavutluk İsyanı'nın başlaması

9.5.1912 Drama'da Tütün Rejisi işçileri grevi

5.6.1912 Halaskâr Zabitan Grubu'nun kurulması

5.7.1912 Millî Meşrutiyet Fırkası'nın kurulması

16.7.1912 Sait Paşa'nın istifası üzerine İttihat ve Terakki komitesinin iş başından düşmesi

22.7.1912 Âyan Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadareti ve "Baba-oğul kabinesi"nin teşekkülüyle muhalefetin iktidara geçmesi

5.8.1912 II. dönem Meclis-i Mebusan'ın feshi

8.10.1912 Balkan harbinin başlaması ve harp safhaları

15.10.1912 Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan devletleriyle siyasi ilişkilerini kesmesi

15.10.1912 Osmanlı-İtalyan sulhuna ait Ouchy (Uşi) antlaşmalarının imzası

17.10.1912 Bulgaristan ve Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmesi

Levent Şahverdi Arşivi

29.10.1912	Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifasıyla Şûra-yı Devlet Reisi Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadareti
1.11.1912	Sultan Abdülhamit'in Selanik'ten İstanbul'a nakli
23.1.1913	**Babıâli Baskını. Kâmil Paşa'nın istifaya zorlanmasıyla Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti**
30.5.1913	I. Balkan Harbi'ni sona erdiren Londra Antlaşması'nın imzalanması
11.6.1913	Mahmut Şevket Paşa'nın katli, ertesi gün Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'ya sadaret tevcihi
21.-22.7.1913	İkinci Balkan Harbi'nde Edirne'nin istirdadı ve bunu takip eden Balkan sulhu
29.9.1913	Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan Devleti arasındaki harp durumunu sona erdiren İstanbul Antlaşması'nın imzalanması
10.1913	Genel seçimlerin başlaması
14.11.1913	Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Devleti arasındaki harp durumunu sona erdiren Atina Antlaşması
14.12.1913	Alman heyet-i askeriye-i ıslahiyesinin İstanbul'a gelmesi
3.1.1914	Kaymakam Enver Bey'in paşalığı ve Harbiye nazırlığı
1914	Küçük Mehmet Sait Paşa'nın vefatı
2.1914	Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni Şirketi işçileri grevi
6.2.1914	Vilayat-ı Şarkiye hakkında Yeniköy mukavelesi
11.3.1914	Bitlis yöresinde Molla Selim'in isyanı
14.5.1914	Genel seçimlerin sonuçlanması
14.5.1914	III. dönem Meclis-i Mebusan'ın açılması
28.6.1914	**Avusturya veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da katli**
25.7.1914	**Avusturya'nın iki günlük ültimatomunu reddeden Sırbistan'ın seferberlik ilanı**
28.7.1914	**Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a harp ilan etmesi**

Levent Şahverdi Arşivi

29.7.1914 Karadağ'ın seferberlik ilanı

30.7.1914 Rusya'nın seferberlik ilanı

1.8.1914 Almanya'nın Rusya'ya harp ilan etmesi

2.8.1914 Meclis-i Mebusan'ın süresiz olarak tatil edilmesi

2.8.1914 Genel seferberlik ilanı

2.8.1914 İttihatçıların Almanlarla Türk-Alman ittifakını imzalamaları

3.8.1914 Almanya'nın Fransa'ya harp ilan etmesi

4.8.1914 Almanya'nın bitaraf Belçika topraklarını işgali

5.8.1914 İngiltere'nin Almanya'ya harp ilan etmesi

6.8.1914 Avusturya'nın Rusya'ya harp ilan etmesi

11.8.1914 Fransa'nın Avusturya'ya harp ilan etmesi

10.-11.8.1914 İngiliz takibinden kaçan *Göben* ve *Breslau* adlı Alman zırhlılarının Çanakkale Boğazı'ndan girmelerine müsaade edilmesi

12.8.1914 İngiltere'nin Avusturya'ya harp ilanı

23.8.1914 Japonya'nın Almanya'ya harp ilanı

30.8.1914 Zeytun'da (Maraş) Ermeni isyan

8.-9.9.1914 Kapitülasyonların kaldırılması (1 Ekim'de yürürlüğe girer)

3.-4.10.1914 Burdur ve Isparta zelzelesi

29.10.1914 Osmanlı Donanması'nın Sivastopol'u bombalaması

2.11.1914 Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmesi

5.11.1914 İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmesi

11.11.1914 Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa ve Rusya'ya (İtilaf-ı Müselles) harp ilan etmesi

14.11.1914 Cihad-ı Ekber ilanı

17.11.1914 Rus donanmasının Trabzon'u bombardımanı

23.11.1914 Beyanname-i Cihad'ın neşir ve ilanı

21.12.1914 Sarıkamış harekâtının başlaması ve muhtelif cepheler vukuatı

Levent Şahverdi Arşivi

11.1.1915	Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalanması
15.4.1915	Van bölgesinde Ermeni isyanı
18.4.1915	Bitlis'te Ermeni isyanı
19.4.1915	Van'da Ermeni isyanı
24.4.1915	İstanbul'da Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinden 200'ün üzerinde insanın tutuklanması
25.4.1915	Düşmanın Çanakkale Boğazı'nda karaya asker çıkarması
27.5.1915	Ermeni Tehcirini başlatan Tehcir Kanunu'nun ilanı
20.8.1915	İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmesi
21.8.1915	Osmanlı-Bulgar ittifak antlaşması
14.10.1915	Bulgaristan'ın Almanya-Avusturya lehine harbe girişi
19.-20.12.1915	Düşmanın Çanakkale Cephesi'nden çekilmeye başlaması
9.1.1916	Çanakkale Muharebesi'nin sona ermesi
1.2.1916	Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin intiharı
5.6.1916	Edirne Müdafii Şükrü Paşa'nın ölümü
1.6.1916	Hicaz isyanının başlaması
27.6.1916	**Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanı**
30.8.1916	Osmanlı İmparatorluğu'nun Romanya'ya harp ilan etmesi
11.9.1916	Yakup Cemil'in idamı
2.11.1916	Osmanlı Hükümeti'nin 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarını yürürlükten kaldırdığını ilanı
12.12.1916	Üçlü İttifak'ın barış teklifi
16.12.1916	Sina cephesinde El-Ariş'in tahliyesi ve diğer cepheler vaziyeti
19.12.1916	İtibar-ı Millî Bankası'nın kurulması kararı
3.2.1917	Sait Halim Paşa'nın istifası ve ertesi gün Dahiliye Nazırı Talât Paşa'nın sadareti

Levent Şahverdi Arşivi

21.2.1917 Rumi takvimdeki on üç günlük farkın kaldırılarak yılbaşının Efrenci takvime göre ıslahı

11.3.1917 Bağdat'ın sukutu ve muhtelif cepheler vukuatı

25.3.1917 Şeriye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanması

23.4.1917 Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile siyasi ilişkilerini kesmesi

1.7.1917 Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmesi

7.11.1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin çıkması

9.12.1917 Kudüs'ün sukutu üzerine Filistin'in elden çıkması ve diğer cepheler vukuatı

15.12.1917 Rusya ile harbe son veren Brest-Litovsk Mütarekesi'nin imzalanması (asıl antlaşma 3.3.1918'de imzalanmıştır)

10.2.1918 Sultan Abdülhamid'in ölümü

3-4.7.1918 Mehmet V'in ölümü, Mehmet VI'nın (Sultan Vahdettin) cülusu

30.7.1918 İaşe Nezareti'nin kurulması

31.8.1918 Osmanlı tarihinde son kılıç alayı

1.10.1918 Şam'ın sukutu ve diğer cepheler vukuatı

8.10.1918 Sadrazam Talât Paşa'nın istifası ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin iş başından sukutu

10.10.1918 Ahmet Rıza Bey'in âyan riyasetine tayini

14.10.1918 Eski harbiye nazırlarından Yaver-i Ekrem Ferik Ahmet İzzet Paşa'nın sadareti

27.10.1918 Halep'in sukutu

30.10.1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması

1.11.1918 İttihat ve Terakki'nin son kongresi (5.11.1918'de sona ermiştir)

2.-3.11.1918 Enver, Cemal ve Talât Paşaların bir Alman denizaltısıyla yurtdışına kaçmaları

8.11.1918 Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın istifası

9.11.1918 Teceddüt Fırkası'nın kuruluşu

Levent Şahverdi Arşivi

11.11.1918 Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci sadareti ve Osmanlı tarihinde son sadaret alayı

13.11.1918 Düşman filolarının İstanbul'a gelişi ve ülkenin işgaline başlanması

17.11.1918 Bakû'nün İngilizler tarafından işgali

23.11.1918 İşgal kuvvetleri kumandanı General Franchet d'Esperey'in İstanbul'a girmesi

26.11.1918 İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu

27.11.1918 Akdeniz Ordusu Başkumandanı General Milne'in İstanbul'a girişi

29.11.1918 Millî Kongre'nin kuruluşu

1.12.1918 Trakya-Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi'nin kuruluşu

4.12.1918 Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu

17.12.1918 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluşu

20.12.1918 Kilikyalılar Cemiyeti'nin kuruluşu

21.12.1918 III. dönem Meclis-i Mebusan'ın feshi

30.12.1918 VI. Mehmet'in (Vahdettin) İngiltere'nin yol göstericiliğini istemesi

12.1.1919 Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ve ertesi gün üçüncü sadareti

14.1.1919 Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluşu

14.1.1919 Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden faaliyete geçmesi

18.1.1919 Kars'ta Millî Şûra'nın kuruluşu

21.1.1919 Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ölümü

25.1.1919 Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu

30.1.1919 İttihatçıların tutuklanmasına başlanması

8.2.1919 Rumeli'deki düşman orduları başkumandanı General Franchet d'Esperey'in İstanbul'a ikinci girişi

15.2.1919 Mütarekenin ihlali

19.2.1919 Teali-i İslam Cemiyeti'nin kuruluşu

20.2.1919 Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu

Levent Şahverdi Arşivi

1.3.1919 Azgur kasabasının ve ertesi gün Ahıska'nın sukutu

3.3.1919 Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ve ertesi gün Damat Ferit Paşa'nın ilk sadareti

10.3.1919 İttihatçıların tutuklanması

17.3.1919 İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kongresi

30.3.1919 Damat Ferit Paşa'nın İngiliz himayesini isteyen projesini açıklaması

10.4.1919 Boğazlıyan kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal Bey'in idamı

19.4.1919 Kars'ın Ermeniler tarafından işgali

20.4.1919 Ardahan'ın sukutu

29.4.1919 Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgali

30.4.1919 Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu müfettişliğine tayini

2.5.1919 Hırisantos'un Pontus Devleti kurulmasını isteyen açıklaması

11.5.1919 Yunanlıların Fethiye'yi işgali

15.5.1919 İzmir'in işgali

16.5.1919 Damat Ferit Paşa'nın istifası, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılması

17.-18.5.1919 Eskişehir ve Kütahya'da (17.5), İstanbul, Bursa, Erzurum, Tire ve Havza'da (18.5) İzmir'in işgalini protesto mitingleri düzenlenmesi

19.5.1919 Damat Ferit Paşa'nın ikinci sadareti

19.5.1919 Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması

19.-23.5.1919 İstanbul'da Fatih (19.5), Üsküdar (20.5), Kadıköy (22.5) ve Sultanahmet (23.5) mitingleri ve Sivas mitingi (23.5)

20.5.1919 İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kuruluşu

22.5.1919 Trabzon Muhafaza-i Hukuk Kongresi

26.5.1919 Şûrâ-yı Saltanat'ın İstanbul'da içtiması

28.5.1919 Bekirağa Bölüğü'ndeki İttihatçıların Malta'ya sevki

29.5.1919 Denizli Heyet-i Milliyesi'nin kuruluşu

30.5.1919 İstanbul'da 2. Sultanahmet Mitingi

Levent Şahverdi Arşivi

5.6.1919	Muğla Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulması
9.6.1919	Havza'da miting, Merzifon'da gösteriler yapılması
17.6.1919	Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Kongresi
21.6.1919	Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da kumandanlarla toplanması
22.6.1919	Amasya tamimi
5.7.1919	İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin gıyaben idama mahkûm edilmeleri
8.7.1919	Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da askerlikten istifa etmesi
20.-21.7.1919	Damat Ferit Paşa'nın istifası ve ertesi gün üçüncü sadareti
21.9.1919	Samsun'la Merzifon'un İngilizler tarafından tahliyesi
23.7.1919	Erzurum Kongresi'nin açılışı
26.7.1919	Balıkesir Kongresi'nin açılışı (31.7'de sona ermiştir)
31.7.1919	General Milne'in Türk-Yunan sınırını tayin için İzmir'e gitmesi
7.8.1919	Erzurum Kongresi'nin sona ermesi
7.8.1919	Nazilli Kongresi
16.8.1919	Alaşehir Kongresi'nin açılışı
4.9.1919	Sivas Kongresi'nin açılışı
7.9.1919	Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu
11.9.1919	Sivas Kongresi'nin sona ermesi ve yeni heyet-i temsiliyenin seçilmesi
16.9.1919	2. Balıkesir Kongresi
19.9.1919	2. Nazilli Kongresi
22.9.1919	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu
27.9.1919	Bozkır ayaklanması
30.9.-1.10.1919	Damat Ferit Paşa'nın istifası

Levent Şahverdi Arşivi

2.10.1919	Sabık Harbiye nazırlarından Meclis-i Vükela'ya memur Ferik Ali Rıza Paşa'nın müşir payesiyle sadareti
10.10.1919	İstanbul'da Sultanahmet Mitingi
15.10.1919	Patriklerin galip devletlerden bütün Türkiye'nin işgalini istemeleri
20.10.1919	2. Bozkır ayaklanması
22.10.1919	Amasya protokolleri
25.10.1919	1. Anzavur İsyanı'nın başlaması
10.1919	Kasımpaşa Tersanesi işçileri grevi
7.11.1919	Mustafa Kemal'in İstanbul Meclis-i Mebusanı'na Erzurum'dan mebus seçilmesi
19.11.1919	3. Balıkesir Kongresi (29.11'e dek sürmüştür)
30.11.1919	I. Anzavur İsyanı'nın sona ermesi
27.12.1919	Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişi
12.1.1920	IV. dönem Meclis-i Mebusan'ın açılışı
9.2.1920	Mustafa Kemal'in mebusluğunun meclisçe tasdiki
16.2.1920	2. Anzavur İsyanı'nın Biga'da başlaması
17.2.1920	Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Millî'yi kabul etmesi
3.3.1920	Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın istifası
8.3.1920	Salih Paşa'nın sadrazam olması
16.3.1920	İstanbul'un işgali
18.3.1920	Meclis-i Mebusan'ın son oturumunu yapması
19.3.1920	Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilere sahip bir meclis seçilmesine dair bildirisi
31.3.1920	Lüleburgaz Kongresi
2.4.1920	Sadrazam Salih Paşa'nın istifa etmesi
5.4.1920	Damat Ferit Paşa'nın dördüncü sadareti
10.4.1920	Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Kuva-yı Milliye'ye katılanlar hakkında fetvası
11.4.1920	IV. dönem Meclis-i Mebusan'ın feshi
13.4.1922	Düzce İsyanı
18.4.1922	Kuva-yı İnzibatiye'nin kurulması

Levent Şahverdi Arşivi

19.4.1920 Beypazarı İsyanı
23.4.1920 Ankara'da TBMM'nin açılışı
30.4.1920 Safranbolu İsyanı
3.5.1920 İlk İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması
8.5.1920 Anzavur'un Adapazarı ve Geyve harekâtı (21.5'te bastırılmıştır)
9.5.1920 Büyük Edirne Kongresi'nin toplanması (13.5'e kadar çalışmıştır)
10.5.1920 İstanbul tramvay işçileri grevi
14.5.1920 Kemah-Yenihan ayaklanması
15.5.1920 Yozgat İsyanı
20.5.1920 Cemil Çeto vakası
25.5.1920 Zile İsyanı
23.6.1920 Boğazlıyan İsyanı
18.7.1920 TBMM azasının Misak-ı Millî'ye bağlılık yemini etmeleri
22.7.1920 İstanbul'da toplanan Şûra-yı Saltanat'ın barış antlaşması önerisini kabulü
31.7.1920 Damat Ferit Paşa'nın istifası ve aynı gün beşinci sadareti
10.8.1920 Sevr Antlaşması'nın imzalanması
5.9.1920 2. Yozgat İsyanı
18.9.1920 İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması
3.10.1920 Konya'da Delibaş İsyanı
17.10.1920 Damat Ferit Paşa'nın istifası
18.10.1920 Ankara'da Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulması
21.10.1920 Ahmet Tevfik Paşa'nın dördüncü sadareti
1.12.1920 Gümrü Antlaşması'nın imzalanması
7.12.1920 Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası'nın kurulması
7.12.1920 Çerkes Ethem İsyanı'nın başlaması
10.1.1921 Kuva-yı Milliye'nin İnönü'de Yunanlılar karşısındaki birinci zaferi

Levent Şahverdi Arşivi

20.1.1921	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü
22.1.1921	Çerkes Ethem isyanının bastırılması
24.1.1921	Fevzi Paşa (Çakmak) reisliğindeki 2. İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması
1.2.1921	Sivas'ta İslam kongresi
21.2.1921	Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na çağrılması
27.2.1921	Londra Konferansı'nın açılışı (12.3'te dağılmıştır)
6.3.1921	Koçgiri İsyanı
16.3.1921	Türkiye-Rusya arasında Moskova Antlaşması
26.-31.3.1921	**Kuva-yı Milliye'nin İnönü'de Yunanlılar karşısındaki ikinci zaferi**
12.4.1921	Fes yerine kalpak giyilmesi hakkında kararname
10.5.1921	TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması
13.5.1921	İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Harbi'nde tarafsız kalacaklarını açıklamaları
19.5.1921	Fevzi Paşa'nın reisliğinde 3. İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması
15.7.1921	Ankara'da Eğitim Kongresi'nin toplanması
5.8.1921	Mustafa Kemal'in başkumandanlığa getirilmesi
23.8.-13.9.1921	**Kuva-yı Milliye'nin Sakarya'da Yunanlılara karşı zaferi**
13.10.1921	Kars Antlaşması
20.10.1921	Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması
2.1.1922	Ukrayna ile dostluk antlaşması
26.1.1922	İstanbul tramvay işçileri grevi
8.2.1921	İstanbul'da belediye temizlik işçileri grevi
26.3.1922	İtilaf Devletleri'nin Ankara'ya barış önermeleri
12.7.1922	Rauf Bey (Orbay) reisliğindeki 4. İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması
26.8.1922	**Büyük Taarruz'un başlaması**
9.9.1922	**İzmir'in kurtuluşu**
24.9.1922	Çanakkale Vakası

Levent Şahverdi Arşivi

11.10.1922 Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması

1.11.1922 Saltanatın kaldırılması

17.11.1922 VI. Mehmet'in (Vahdettin) bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul'u terk etmesi

18.11.1922 Abdülmecit'in halife seçilmesi

21.11.1922 Lozan Konferansı'nın açılması

6.12.1922 Mustafa Kemal'in "Halk Fırkası"nı kuracağını açıklaması

19.1.1923 Mustafa Kemal'in İzmit'te basın toplantısı

4.2.1923 Lozan Konferansı'nın kesilmesi

17.2.1923 İzmir İktisat Kongresi'nin açılışı (4.03'te sona ermiştir)

27.3.1923 II. Grup azası Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi

8.4.1923 Dokuz Umde'nin yayımlanması

16.4.1923 I. TBMM'nin dağılması

23.4.1923 Lozan Konferansı'nın yeniden toplanması

24.7.1923 Lozan Antlaşması'nın imzalanması

11.8.1923 II. dönem TBMM'nin açılışı

14.8.1923 Fethi Bey'in (Okyar) reisliğindeki 5. İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulması

23.8.1923 Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması

9.9.1923 Halk Fırkası'nın kurulması

2.10.1923 İtilaf Devletleri'nin son birliklerinin de İstanbul'dan ayrılması

6.10.1923 İstanbul'un kurtuluşu

13.10.1923 Ankara'nın başkent oluşu

26.10.1923 Fethi Bey'in (Okyar) İcra Vekilleri Heyeti reisliğinden istifası

29.10.1923 Cumhuriyet'in ilanı

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Günlükler (1909-1922)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1909 Vukuatı

Defter I

1 Meyankökü meselesi Galip Bey'den

2 Bulgar Dağı maden meselesi

3 Tarsus'ta Berdan Nehri'nin ~~temizlenmesi~~ Koyuncu Derbendi ki vaktiyle Mısırlı İbrahim Paşa tarafından arazi sulama için cetvel açtırılmak üzere birçok hazırlıkta bulunulmuştur. Bu konuda merhum Sırrı Paşa'ya Rûmî üç yüz altı [1890] tarihinde icra ettirilen fennî keşifleri içeren haritalar, profiller, layihalar Nafıa Nezareti'nden arattırılarak o vakit gösterilen lüzum ve tedbirler dairesinde hükümet namına Nafıa teşebbüsleri

4 Önceki vekillere verilen emekli maaşları

5 Rumeli'de lağvolunan memurlara verilen maaşlar kanuna aykırıdır. İstanbul'da ve sair mahallerde lağvolunan memurlara da böyleyse bakılacaktır. [I/i]

6 Teşkil-i Mehakim Kanunu'nun ıslahı

7 Tekaüt Sandığı'nın ıslahı ve alacağının hazineden geri alınması

8 Nefi Bey'in –Avrathisarı'nda bulunan eski taburunun İstanbul'a çağrılması– bir de Selânik'te bulunan 17. Nişancı Taburu'nun çağrılması bu taburun binbaşısı yaramazmış fakat Nefi Bey bu tabura binbaşı olursa iyi olur.

9 Aşardan alınmakta olan menfaat ve masraf hisselerinin ilgası

10 Selânik'te her koyun başından altı kuruş alınmaktadır, diğer vilayetlerde dört buçuk kuruş alınmaktadır.

11 Askerî tabiplerin rütbelerinin kaldırılması [I/ii] [sayfa koparılmış]

1 Ocak 1909. Adlî teşkilat icap eden memleketler

Levent Şahverdi Arşivi

Şam
Halep
Diyarbekir
Beyrut
Bağdat
İzmir
Kudüs [I/1]

2 Ocak 1909. ~~İşçi Mustafa'nın geldiği gün 12 Cemaziyülevvel Sene 1327 veya Fi 19 Mayıs Sene 1325 Salı~~
hizmetçi Nimet geldi
Cemaziyülevvel Sene 327 3 Haziran Sene 325 Çarşamba 4 Haziran Sene 325 [I/2]

[sayfa I/3-12 koparılmış]

13 Ocak 1909
~~Münir Bey'den~~
~~3 İbrahim Efendi'den~~
~~2 ....~~ [I/13]

14 Ocak 1909. (1) Fetvahane teşkilatının tetkiki
(2) Kazaskerler vazife ve teşkilatıyla bir sene zarfında gördükleri dava miktarı? [I/14]

15 Ocak 1909. Rumeli Sadrı
İstanbul Mahkemesi'yle İstanbul'da bulunan diğer mahkemelerden verilen hükümleri istinafen[1] görecektir.
Anadolu Üsküdar Mahkemesi'nden verilecek hükümleri istinafen görecektir. [I/15]

16 Ocak 1909. Sultanhamamı'nda Penni Hanı'nda Kohenka İmaret Bankası'nda [I/16]

1 istinaf: Bidayet mahkemesinden verilen hükmün bir üst mahkemeye başvurarak feshini isteme.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Ocak 1909. Konya'da Karaman nüfus memurluğundan istifa etmiş bulunan Ürgüplü (Mehmet Saim) [I/17]

[I/18 boş]

19 Ocak 1909. Cedide Mutasarrıfı Mehmet Necip Paşa Ahmet Şerai Paşa'yla beraber zulmetmekteymiş. [I/19]

[I/20-28 boş]

29 Ocak 1909. Bir umumi hayır müessesesi vücuda getirilmesi? [I/29]

[I/30-108 boş]

31 Mart Vakası ve Adana Kıtali

12 Nisan 1909. Bugün Hukuk Mektebi'ne giderek Müdür Mithat Bey'e Mecelle muallimliğinden istifa ettiğimi kati surette söyledim. Bugüne kadar istifamı tehir etmemin sebebinin Mülkiye Mektebi'nde evvelce Ali Kemal'in münasebetsizliğine karşı bazı muallimlerin istifasına karşılık manası verilmemesinden ibaret olduğunu anlattım. Kabul etmek istemedi, ben ısrar ettim. İstifamın sebebinin maktul Hasan Fehmi'nin cenaze gününde Hukuk Mektebi'nde talebeye karşı Zohrab Efendi'nin kışkırtıcı nutkunu memleketin menfaatlerine aykırı görmem olduğunu müdür de biliyordu.[2] Müdürden ayrılıp Mebusan Dairesi'ne geldim. Her zamanki gibi akşamüzeri haneme döndüm. [I/109]

13 Nisan 1909. Bugün sabahleyin Mebusan Meclisi'ne giderken askerî ihtilal vukuatını Direklerarası'nda haber aldım.[3] İttihat ve Te-

2 İttihat ve Terakki'ye en çok çatan gazetelerden *Serbesti*'nin başyazarı Hasan Fehmi Bey, 6-7 Nisan 1909 gecesi Galata Köprüsü üzerinde öldürülür ve katili bulunamaz. Katilin daha sonra Mustafa Kemal'e karşı hazırlanan İzmir suikastı üzerine idam hükmü giyen İttihatçılardan Abdülkâdir olduğu sözü o zaman dolaşmıştı. Derhal Hasan Fehmi'nin İttihat ve Terakki'ce öldürülmüş olduğu ve hükümetin de Cemiyet'e bağımlı olduğu için öldüreni yakalattıramadığı sözü yayılır ve havayı büsbütün zehirler (Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I, kısım 2, s. 183).

3 Rûmî takvime göre 31 Mart 1325 [13 Nisan 1909] tarihinde Taşkışla'daki Avcı Taburlarının ayaklanmasıyla başlayan ve 24 Nisan'da Hareket Ordusu tarafından bastırılan bu isyandan sonra, II. Abdülhamit tahttan indirilmiş, yerine V. Mehmet Reşat geçirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

rakki Cemiyeti'ne mensup olanları katletmek üzere aradıklarını öğrendim. Bu sırada arabayla Doktor Nâzım ve Talât beyler geldi, ayakta görüştüm. Fatih'e gittiler. Taşkınlık dakika dakika artmaktaydı. O gün akşama kadar Çorum Mebusu Münir Bey'in hanesinde kaldım. Geceyi evimde geçirdim. Gece haneme yakın bulunan Harbiye Nezareti meydanından aralıksız silah atılıyordu. Sokaktaki bekçiden biri sebebini sordu. O da, "Ethem Paşa Harbiye nazırı olmuş, daireye gelmiş, asker de şenlik yapıyor," dedi. [I/110]

14 Nisan 1909. Bugün taşkınlık yine devam ediyor. Nesip Efendi haber göndermiş gittim. Oradan yine Münir Bey'e gittim. O günü de akşama kadar orada birkaç arkadaş ile vukuattan peyderpey haber almakla geçti. Akşamüzeri eve geldim. Gece evimde kaldım. Rıza Bey beraberdir.

Rıza Bey biraderzademdir. Beni aramaya gelmiş. "Beşiktaş'a gidelim," diyor. Benim için orayı daha emin buluyor. [Bu paragraf sepya mürekkeple yazılmış] [I/111]

15 Nisan 1909. Bugün İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olanları aramakta oldukları cihetle meclise gitmeme Münir Bey mâni oldu. Beşiktaş'a gittim orada kaldım. [I/112]

16 Nisan 1909. Bugün de Beşiktaş'da kaldım. Arkadaşlardan haber alamadım. Fakat gazetelerde Rumeli'nin şu isyan hareketini protesto ettiklerine dair Yanya'nın telgrafını gördüm. [I/113]

17 Nisan 1909. Bugün sabah saat dörtte Mebusan Meclisi'ne gittim. İttihat Fırkası'na mensup olanlar üzgün, Ahrar[4] ise memnun görünüyordu. Bununla beraber İttihat'a mensup olanların ekserisi inkâra hazır bulunmak gibi küçüklük gösteriyorlardı. Habip'i gördüm arkadaşların selamette olduğunu öğrendim. Fakat İttihat ve Terakki Fırkası aleyhine husumet hâlâ devam ediyordu. Akşam eve geldim, geceyi geçirdim. Mecliste reisi seçtik. İsmail Ke-

4 Osmanlı Ahrar Fırkası: 14 Eylül 1908'de İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Ahrar Fırkası, 31 Mart olayları sırasında İttihatçılara karşı girişilen hareketi desteklemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mal'in reis olmaması için mebusanda garip bir ekseriyet gördüm, memnun oldum. [I/114]

18 Nisan 1909. Sabahleyin her zamanki gibi dört buçukta meclise gittim. Gümülcine Mebusu Arif'ten bir mektup aldım. Beni davet ediyor. Gittim. Arkadaşlardan bazıları Hadımköyü'ndeki orduda bulunan arkadaşların istediklerini söyledi. Meclise döndüm. Habip'i buldum. Anlattım. Saat sekiz buçukta birlikte çıktık. Talât ve Nâzım'ın bulunduğu haneye gittik. Saat on bir raddelerinde birlikte çıktık. Beş kişi İbrahim Paşa Hamamı'nın yanına kadar gittik. Habip, Talât, Nâzım orada bir arabaya bindiler Samatya İstasyonu'na gittiler. Kolağası Münir Bey ile ben hanelerimize döndük. [I/115]

19 Nisan 1909. Bugün yine her zamanki gibi meclise gittim. Habip'i gördüm. Dün heyecanla orduya gönderdiğimiz Talât ve Nâzım beylerin selametle Hadımköyü'ne ulaştıklarını, yolda hiçbir sorun yaşamadıklarını öğrendim, memnun oldum. [I/116]

20 Nisan 1909. Mebuslar İstanbul'da kalmayı uygun görmüyorlar. İrtica erbabının isyan eden askerî mebusların üzerine hücuma tahrik ve teşvik etmeleri ihtimali galip görünüyor. Bu düşünceye dayanarak bugünden itibaren Ayastefanos'a [Yeşilköy] gitmeye başladılar. [I/117]

21 Nisan 1909. Bugün ben de birçok mebusla Ayastefanos'a gittim. Sahilde bir İngiliz kulübü vardır. Orayı mebusan ve âyana tahsis ettiler. İngiliz bayrağını indirip derhal Osmanlı bayrağını çektiler. Kulübün sahipleri bunu bir nezaket eseri olarak yaptılar. Haylice aza toplandı. Adeta ekseriyet hâsıl olacak mertebedeydi. Âyan Reisi Sait Paşa dahi gelmişti. Yalnız mebusan reisliğine seçilmiş olan Halep Mebusu Mustafa Efendi'nin gelmek istemediği söyleniyordu. [I/118]

22 Nisan 1909. Bugün de Ayastefanos'taydım. 31 Mart sene 325 günü Adana'da da bir umumi kıtal vukua gelmişti. Birçok

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler katledilmiş.[5] Hükümet yok, mevcut hükümet heyetinin hiçbir tarafta nüfuz ve tesiri yoktur. ~~Meclis-i Umumi-i Millî tarafından bir beyanname yayımlanması gizli olarak toplanan ve müzakere eden Meclis-i Umumi-i Millî tarafından kararlaştırıldı.~~ Sait Paşa'nın reisliğinde toplanmakta olan Meclis-i Umumi-i Millî'ye Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa geldi. Bazı beyanatta bulundu, kendisinin ve gerek askerinin buraya gelmelerinden maksadın irticayı esasından mahvedip Meşrutiyet'i idame ve teyit olduğunu ancak tahttan indirme meselesinin katiyen mevzubahis olamayacağını ayakta olarak söyledi. Bunun üzerine Sait Paşa, "Zaten tahttan indirme meselesi aramızda mevzubahis olmadı değil mi?" dedi. Halbuki bir gün evvelki müzakeremizde mevzubahis olmuştu. Hatta tahttan indirme teklifini içeren 60'ı aşkın mebusun imzasının bulunduğu bir takrir bile yazılmıştı. [I/119]

Hareket Ordusu İstanbul'da

23 Nisan 1909. Bugün arkadaşım Bolu Mebusu Habip Bey'le İstanbul'a gitmek üzere trene bindik. Sirkeci'ye gitmek mümkün değildir. Asi askerler hâlâ galeyan halindedir. Samatya'ya çıktık. Bir arabayla Habip Aksaray'da indi ben Bozdoğan Kemeri civarındaki haneme geldim. Trendeyken Habip İstanbul üzerine yürümekte olan Hareket Ordusu askerlerini gösterdi ve "Yarın İstanbul'a girecekler, fakat mahremdir," dedi. Evde kız kardeşim ve çocuk-

5 Adana Kıtali: İstanbul'daki bu kargaşalıklar [31 Mart Vakası] sırasında Adana havalisinde de Ermenilerle birçok çarpışmalar olur, epey kan dökülür ve oraya asker göndermek lazım gelir. Keza bazı yabancı savaş gemileri de olay dolayısıyla Adana kıyılarına gelir.
Bu olayı doğuran ana sebep Meşrutiyet'ten sonra o havali Ermenilerinin kapılmış oldukları bazı hayallerdir. Arap ve Selçuk istilaları üzerine Kafkas'tan Kilikya'ya hicret eden Ermenilerle, Haçlılar savaşları sırasında, orada, onların himayesi altında kurulmuş olan "Küçük Ermenistan" Devleti'ni, Ermenilerin orada azlık olmalarına rağmen, yeniden canlandırmak sevdasına düşen komiteler, Meşrutiyet'ten sonra orada bir düziye bu propagandayı yapmışlar, Ermeni armalariyle gösteriler tertip etmişler, boyuna silahlanmaya koyulmuşlar ve ora Türklerinin de vaktiyle Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'daki Türklerin akıbetlerine uğrayabilecekleri endişesini uyandırmışlardır.
Durum bu merkezde iken İstanbul'daki 31 Mart olayı haberi gelince önce Adana'da Türklerle Ermeniler birbirine girerler ve bu hal gitgide oldukça büyük bir havaliye yayılır. Oradaki vali ve komutanın beceriksizliği yüzünden, hadisenin önüne geçmek ve yayılmasına mâni olmak kabil olmaz (Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I, kısım 2, s. 196).

Levent Şahverdi Arşivi

larımı gördüm. Beşiktaş'taki yeğenlerimi sordum. Üsküdar'a gitmişler. Evdekilere veda ettim. Bir arabayla köprüye indim. Yolda asi askerler etrafa pek hainane bakıyorlar. Dükkânlar kapalıydı. Memlekette ihtilal devam ediyor. Üsküdar'a Salacak'a Rıza'nın kayınvalidesinin hanesine geldim. Geceyi orada geçirdim, çünkü kendi hanemde kalmak tehlikeliydi. [I/120]

24 Nisan 1909. Sabahleyin yataktayken İstanbul üzerine şiddetli top ve tüfek ateşi oluyordu. Hareket Ordusu, asi askerleri vuruyor bunlar da mukabele ediyorlar. Dehşetli bir muharebe. Nihayet asi askerler mağlup oldu. İstanbul ve Beyoğlu cihetinden Üsküdar'a firar edenlerden bazılarının Salacak'a çıktıklarını gördüm. Bir boş kayığa Tophane önünden binmiş Salacak iskelesine çıkmış üç askerin biri yaralıydı. Çıktılar firar eylediler. Ben artık orada kalmayı arzu etmedim. Ayastefanos'a gidip arkadaşlarımla birleşmek istedim. Ama nasıl gideyim, şimendifer yok vapur yok. Salacak'tan iki kayıkçısı olan bir kayığa bindim. Makriköyü'ne [Bakırköy] otuz kuruşa pazarlık ettim. Yolda kayıkçılar Hareket Ordusu'nu çekiştiriyorlar, "Bunların içinde Rum, Bulgar askeri varmış. Bu olur mu?" diyorlarmış. Fena. Dedim ki: "Daima İslam kırılmaz ya biraz da onlardan kırılsın." Bununla geçirdim. Nihayet Makriköyü'ne geldik. Dedim ki: "Size on kuruş daha versem beni Ayastefanos'a götürür müsünüz?" "Götürürüz," dediler. Ayastefanos'a geldik. Nereye çıkacağımı sordular. Kulübün üzerinde dalgalanan bayrağı gösterdim, mebus olduğumu anladılar. Ağız değiştirdiler, "Aman Efendi bu hallere bir netice veriniz," dediler. "İnşallah," dedim, paralarını verdim. [I/121]

25 Nisan 1909. İstanbul'daki askerî harekâttan peyderpey haber alınıyordu. Bugün Ahmet Rıza Bey de saklanmış olduğu mahalden Ayastefanos'a geldi. Bizim Münir İbrahim Bey de refakatindeydi. Meclise geldi, mebuslar alkışlar arasında riyaset mevkiine çıkardılar. Meclis-i Millî halinde bulunan meclise Ahmet Rıza Bey'in başkanlık etmesini Sait Paşa teklif etti. Kabul olunmadı. Sait Paşa başkanlığa başladı, Rıza Bey de yanında bir sandalyeye oturdu. Meclis-i Umu-

Levent Şahverdi Arşivi

mi-i Millî tarafından Osmanlı ülkesinin her tarafına bir beyanname yayımlanması uygun görüldü ve oybirliğiyle karar altına alındı. Müsveddesini yapmaya Abdullah Efendi, Ebuzziya Tevfik Bey münasip görüldü. Bir şey yazdılar. Edibane ve şairane bir şeydi. Beğenmediler, yeniden yazılması kararlaştırıldı. Bu heyette bulunanlar (1) Âyandan Niğdeli Galip Bey, (2) Niğde Mebusu Hayri, (3) İstanbul Mebusu Niğdeli Kozmidi, (4) İstanbul Mebusu Zohrab Efendi, (5) Gümülcine Mebusu Mehmet Arif Bey'diler. Yazılan beyanname gayet kısa ve ifade gücü pek yüksekti. Heyet-i Umumiye'de okundu. Derhal tasvip olundu, telgrafla yazıldı. Bugün ilk Darphane Müdürü Hakkı Bey'in hanesinde tahttan indirme meselesini müzakere ettik. Hazır olanlar Ahmet Rıza Bey, Emrullah Efendi ile Halit Ziya Bey, Maarif Reisi Sait Bey ve bendim. Müzakeremiz mühim ve gizliydi. Kararımız Gazi Muhtar Paşa ile Sahip Molla'yı gönderip fetva eminini çağırmak ve öylece fetvayı almak oldu. [I/122]

26 Nisan 1909. Dünden beri İstanbul'dan alınan haberler hep başarıya dairdi. Bugün mebusan ve âyanın İstanbul'a dönmelerine mâni bulunmadığı Mahmut Şevket Paşa'nın telgrafında belirtiliyordu. İstanbul'a döndük geceyi Bozdoğan Kemeri'ndeki hanemde geçirdim. [I/123]

II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi

27 Nisan 1909. Bugün sabahleyin Mebusan ve Âyan Meclisi topluca Meclis-i Millî halinde Ayasofya'da Adliye Dairesi olan eski mahallinde toplandı. Fetva emini ile şeyhülislam geldi. Fetva Emini Nuri Efendi meşhur ulemadandır. Bu zat herkesin hürmetini ve dikkatini celp etti. Şeyhülislam Ziyaettin Efendi arkasından yürüyordu. Ziyaettin Efendi'nin ilmi yoktur. Fetva yazıldı. Meclis-i Umumi-i Millî'de alenen okundu. Antalya Mebusu Küçük Hamdi Efendi, Reis Sait Paşa'nın sol tarafında ayakta okudu. Akabinde oya müracaat edildi. Tahttan indirmeye karar verildi. Oybirliğiyle tahttan indirme ciheti tercih olunduğu reis tarafından beyan edildiyse de Kengürü [Çankırı] Mebusu Behçet Bey'in feragat teklifi fikrinde bulunduğu ve bundan başka bir mebusun dahi bu fikir-

Levent Şahverdi Arşivi

de olduğu söylendi. Demek ki karar ekseriyetledir. Karardan sonra oradan yayan Harbiye Nezareti'ne geldik. Üst katta yeni padişahın gelişini bekledik. Yedi buçuk veya sekizde teşrif buyurdular. Biat olundu, biat merasimi hakkında teşrifatçılar temenna etmek[6] tarzını teklif ettiler. Biz Konya mebusları bilhassa Ebuzziya itiraz etti. El sıkışarak biat hususu kararlaştırıldı, mebuslar öylece biat eylediler. Oradan çıkınca saltanatın yenilendiğini telgraf ile memleketlerimize duyurduk. [I/124]

[I/125-380 boş]

28 Aralık 1909. İstinaf Hukuk Mahkemelerinin ilgası –ve şeriye mahkemelerinde cereyan eden usule tabi tutulması.

Beşiktaş Belediye Dairesi müstahdem Çavuş Ürgüplü Hacı Mustafa bin Kadri [I/386]

29 Aralık 1909
Mersin Ceza Reisi Derviş Efendi Karslı
Muğla muavinliğinden başka bir memuriyete geçen Remzi Efendi

(Tevfik Bey) hukuktan mezun dava vekili –aza mülazımı[7] [I/387]

30 Aralık 1909
Siroz Ticaret Reisi Vasfi Bey
Preşova Ceza Reisi Mehmet Necmi Efendi
(Karadeniz sahillerinden birine)
(Selim Baz) Efendi
Yusuf Nuri Bey
Hasan Zeki Üsküp İstinaf azası mülazımı [I/388]

6 temenna etmek: Hürmet ve aşinalık göstermek veya teşekkür hildirmek için sağ eli dizden aşağıya indirip sonra yukarıya doğru kaldırarak ağza ve başa götürmek suretiyle selam vermek.

7 mülazım: Atanmak için sıra bekleyen müderris ya da kadı adayları.

Levent Şahverdi Arşivi

31 Aralık 1909
Ürgüplü Osman Efendi Darülaceze Başhademe Muavini

Manastır İstinaf azasından Andon Dimizof Efendi

Selânik Fevkalade azasından Labçift Efendi
Yanya İkinci Sorgu Hâkimi Abdürrahim Efendi

Erzurum Hukuk Reisi İsmail Efendi [I/389]

Kesriye Muavini Taşköprülü Rifat Efendi
Avrathisar Ceza Reisi Asitaneli Halit Efendi
Manastır ~~Bidayet~~ İstinaf Mülazımı Murat Efendi
Manastır Merkez Muavini Asım Efendi
Karçova Muavini Faik Kemal Efendi
Manastır İstinaf Aza Mülazımı İsmail Hakkı sahile
İstinaf İkinci Muavini Vasfi Efendi
Bidayet azasından David Efendi
Isparta Ceza Reisi Haşim Efendi
Üsküp Bidayet azasından Mithat Bey
Musul İstinaf Başkâtibi Şakir Efendi
(~~Bağdat Musul Bitlis Diyarbekir~~ – Harput vilayetleri dahiline [I/390]

[Sağ iç kapak]

Mustafa'nın geldiği gün
Fi 14 Kânunuvvel sene 324 [27 Aralık 1908]
haneye naklettiğimiz gün
13 Kânunuevvel sene 324 [26 Aralık 1908]
Cumartesi
Cuma günü kulüpte

Levent Şahverdi Arşivi

Evkaf Nezareti'nde

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf nazırlığı

Defter II

20 Aralık 1910 Salı günü saat on bir raddelerindeydi. Mebusan Meclisi Dairesi'nde Divan-ı Riyaset Odası'nda Çorum Mebusu Münir Bey, Ankara Mebusu Hoca Mustafa Efendi'yle oturuyordum. Maliye Nazırı Cavit Bey Babıâli'den bana telefon etti. Konuşmaya başladık.

Cavit: "Şimdi arabayla Babıâli'ye gel."

Ben: "Ne var?"

Cavit: "Talât Bey (Dahiliye nazırı) beraber seninle biraz görüşmek isteriz." [II/1]

Oradan Münir Bey'le kalktık bir arabayla ben Babıâli'ye geldim o da hanesine gitti. Babıâli Sadrazam Odası'nın yanındaki odada Cavit'i bekledim. Bir müddet bekledikten sonra geldi. İçeriye davet etti. Yanında Dahiliye, Adliye, Hariciye nazırları ile Sadrazam Müsteşarı Adil Bey bulunan Sadrazam Hakkı Paşa'nın yanına Maliye Nazırı Cavit Bey'le dahil oldum. Selamlaşmadan sonra sadrazam bana hitaben şu [II/2] ifadelerde bulundu.

Sadrazam: "Beyefendi sizin refakatinizi rica ediyoruz. Haydar Beyefendi Evkaf Nezareti'nden istifa etti, kabul etmenizi rica ederiz."

Ben: "Sizin gibi bir muallimin (Hukuk Mektebi'ndeyken idare hukuku okumuştum) reisliğinde bulunduğu kabineye dahil olmak bence şereftir. Fakat evkaf gibi pek çok mesaiye muhtaç olan bir nezarette takip edeceğim ahval ve meslek belki zatıâlinizi müşkül mevkiye sevk eder. Binaenaleyh ilkin [II/3] bazı hususlar hakkında dikkatinizi çekmek isterim."

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam: "Ne gibi?"

Ben: "Paşa hazretleri aklı başında olan bir adam, namına nazır dedirmek için nezaret kabul etmez bittabi ben de kabul edecek olursam iftihar edilecek bir hizmet olarak kabul edebilirim. Halbuki evkafta hizmetin ne kadar müşkül olacağı malumdur. Oradaki müşkülatın üstesinden gelmek bir nazırın tek başına yapacağı iş değildir. Kendisine yardımcı ve destek olacak muktedir eller ister. [II/4] Şu halde: Evvela, mevcut memurlar haklarında biraz şiddetli harekete mecbur olacağım zannederim.

İkinci olarak, mahlûl vakıfların[8] geri alınması meselesinde bittabi devamlı takipte bulunmak isterim.

Üçüncü olarak, mühim bir iş olan medreselerin ıslahına ciddi bir surette teşebbüs edeceğim.

İşte şu üç halde takip edeceğim yol sizi müşkülata düşürür. Halbuki şu müşkül zamanda bir de benim tarafımdan [II/5] müşkülat çıkarılmasını arzu etmem."

Sadrazam: "Memurların değiştirilmesi ve medreselerin ıslahı meseleleri pek isabetlidir. Ancak mahlûl akarların geri alınması hakkında Meclis-i Vükela'ca evvelce bir karar verilmiştir. Onu muhafaza etmek vehminde bu hususta pek şiddetli hareket etmemek lazım gelir."

Ben: "Akarların geri alınması hususunda tamamıyla şeriat ve kanuna uygun hareket edeceğimden kimsenin şikâyete hakkı yoktur. Şeriat ve kanun hilafına fevkalade bir şey yapmayacağımdan emin olunuz. [II/6] Meclis-i Vükela da böyle şeylerle meşgul olmasın."

Sadrazam: "Fakat binlerce halkın elinde bulunan emlaki almak memleketin asayişine kötü tesir edeceğinden her zaman kanuna uygun muamele olamaz. 'Hakkın en uç noktasına ulaşmak da bir haksızlıktır,' derler."

Ben: "Şu halde beni af buyurunuz zira bu gibi ahvale karşı sessiz kalan bir Evkaf nazırı halkın gözünden düşecektir." [II/7]

Bunun üzerine Adliye nazırı ile Dahiliye nazırı konuşmaya karıştılar. Nihayet bu meselede şu suretle anlaşmaya varıldı:

8 mahlûl vakıflar: Geride mirasçı bırakmadan ölen kimseden vakıflara veya devlet hazinesine kalan topraklar mallar, miraslar.

Levent Şahverdi Arşivi

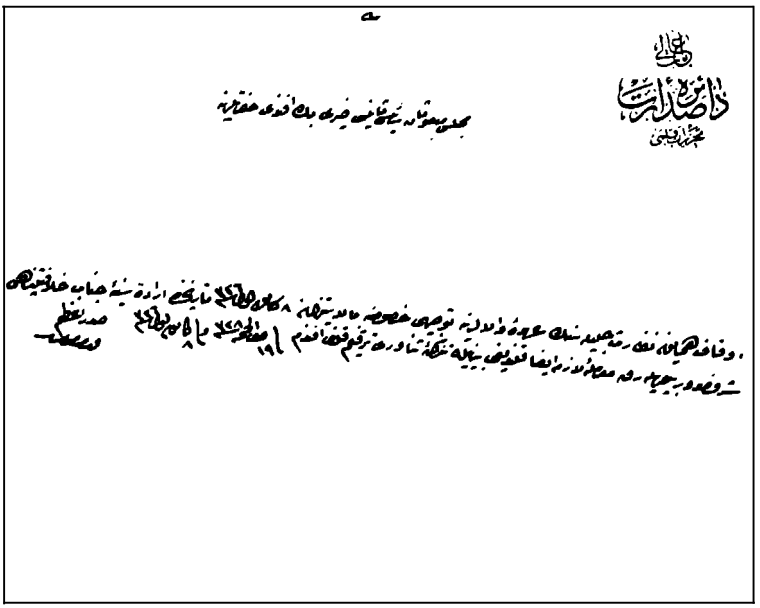
"Abdülhamit'in bedelsiz ve cüzi bedelle bahşettiği akarlardan birinci menkuzların ellerinde bulunanları hemen geri alınmasına teşebbüs doğrudur. İdaresi el değiştirmiş ise onların hakkında ayrıca müzakereyi kabul ederiz," dediler. Ben de bunu kabul [II/8] ettim. Saat on ikiye gelmişti. Veda ederek çıktım.

21 Aralık 1910, Çarşamba. Sabahleyin saat beşte Mebusan Dairesi'ne gittim. Arkadaşlardan tesadüf ettiklerime olan biteni anlattım. Meclisin toplanmasından evvel fırkayı (İttihat ve Terakki) topladılar. Ben gittim. Sadrazamla olan konuşmayı hikâye ederek fırka nizamnamesi hükümlerine göre karar vermelerini teklif ederek çıktım. [II/9]

Riyaset Divanı Odası'nda bekliyordum. Yarım saat kadar bir zaman geçmeden arkadaşlardan bazıları yanıma gelip beni tebrik ettiler ve yalnız Debre Mebusu Basri Bey ile Gümüşhane Mebusu Lütfü Paşa hariç, fırka azasının yapılan teklifi tasvip ettiklerini söylediler.

Fırka ikinci reislerinden Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi telefonla fırkanın kararını Sadrazam Hakkı Paşa'ya (o sırada Nişantaşı'nda konağındaymış) tebliğ [II/10] etmiş o da fırkaya teşekkür etmiş. Bunu Hasan Fehmi Efendi bana söyledi. O gün saat sekiz vardı, sadrazam geldi nezaretimi arz eylediğini söyledi. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yla Reis Odası'nda görüştüm. Benim nezaretimden pek memnun olduğunu, kabinede birlikte hareket edeceğimizi, Talât Bey de bizimle hareket ederse diğer vekilleri haylice sevk ve iş yapmaya muvaffak olacağımızı söyledi. [II/11] Ben de tasdik ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

Evkaf Nezareti'nin Mustafa Hayri Efendi'ye tevcihi

Babıâli
Sadaret Dairesi
Tahrirat Kalemi

Hû

Meclis-i Mebusan İkinci Reisi Hayri Beyefendi Hazretleri'ne

Evkaf-ı Hümayun yüce nezaretinin zatıâlilerine tevcihi hususuna izin istenip 21 Aralık 1910 tarihinde halife hazretlerinin iradesi çıkarak lazım gelen muamelenin yerine getirildiği beyanıyla senakârlarının tezkeresi kaleme alındı efendim.

21 Aralık 1910

Sadrazam
Mehmet Sait

Levent Şahverdi Arşivi

22 Aralık 1910, Perşembe. Sabahleyin henüz yataktaydım. Hizmetçi kız bir zarf getirdi. Sadrazamdandı. 21 Aralık'ta iradesinin çıktığı bildiriliyordu. Tahrirat suretini buraya aynen yazıyorum:

> Meclis-i Mebusan Reis-i Sanisi Hayri Beyefendi Hazretleri'ne evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinin uhde-i vâlâlarına tevcihi hususuna bilistizan 8 Kânunuevvel Sene 326 tarihinde irade-i [II/12] seniye-i cenab-ı hilafetpenahî şerefsudur buyurularak muamele-i lazıme ifa kılındığı beyanıyla tezkere-i senaverî terkim kılındı Efendim Fi 19 Zilhicce Sene 328 ve Fi 8 Kânunuevvel Sene 326[9]
>
> Sadrazam
> İbrahim Hakkı

Tezkereyi aldıktan bir saat sonra sadrazam konağına gittim. Bir müddet mülakattan ve oradan telefonla Başmabeyinci Lütfü Bey'le konuştuktan sonra bana dedi ki: "Padişah hazretleri sizi saat yedi buçukta kabul buyuracaktır. [II/13] Bir buçuk saat sonra saraya gidiniz. Oradan Babıâli'ye gelirsiniz."

Saat yedi buçukta Başmabeyinci Lütfü Bey'in delaletiyle Beşinci Mehmet Han Hazretleri'nin huzuruna girdim. Ayakta kabul buyurdu. İlim ve iktidarımdan bahsederek pek çok iltifat etti. Bunun üzerine yemin törenim icra kılındı. Şöyle yemin ettim: "Halife hazretlerine ve Kanun-ı Esasi hükümlerine riayet edeceğim ve hilafına harekette bulunmayacağım vallahi ve billahi." [II/14] Padişah hazretleri, "Buyurunuz oturunuz," dedi oturdu. Ben de karşısında bulunan bir sandalyeye oturdum. Lütfü Bey'e de emretti o da oturdu. Bahisler vakıfların ıslahından, hizmetten idi.

Ben ruhsat alarak çıktım. Babıâli'ye geldim. Bir müddet Dahiliye nazırının odasında oturdum. Nazır Talât Bey'le beraber Meclis-i Hass-ı Vükela Odası'na[10] gittik. Henüz kimse gelmemiş [II/15] idi. Bir müddet durduktan sonra sadrazam ve onu müteakip diğer

9 "Mebusan Meclisi İkinci Reisi Hayri Beyefendi Hazretleri'ne Evkaf nezaretinin kendilerine verilmesi hususuna izin istenerek 21 Aralık 1910 tarihinde Halife cenaplarının [II/12] iradesi çıkarak lazım gelen muamelenin yapıldığı beyanıyla metheden tezkere yazıldı efendim. 21 Aralık 1910"

10 Meclis-i Hass-ı Vükela Odası: Kabine toplantısının yapıldığı oda.

Levent Şahverdi Arşivi

vekiller geldiler. Beni tebrik ve buyur ettikten sonra müzakere başladı. Saat dokuz vardı. O gün ehemmiyetli bir müzakere cereyan etmedi. Bununla beraber müzakereyi muntazam bulamadım. Gece saat birde müzakereye son verildi, dağıldık.

23 Aralık 1910, Cuma. Sabahleyin kalktım Arnavutköyü'nde Siroz [Serez] Mebusu Mithat Bey'in [II/16] hanesine gittim. Orada Hüseyin Kadri Bey, Yüzbaşı Rasim Efendi, Rahmi Bey, Hacı Adil Bey, Eyüp Sabri Bey hazırdılar. Cemiyet'e ilişkin pek çok ahvalden bahsolundu. Akşam on ikiye kadar kaldım. Onlara veda ederek ben haneme geldim.

24 Aralık 1910, Cumartesi. Sabahleyin Çemberlitaş civarındaki Evkaf Nezareti'ne gittim. Saat on bire kadar oturdum. Tebrikleri [II/17] kabul ettim. Bazı işler de gördüm. Akşamüzeri dönüşte sadrazam ile Babıâli'de görüştüm. O gece saat altıya kadar Dahiliye nazırının hanesinde Eyüp Sabri, Adil, Rasim ve Mithat beylerle kaldık. Saat altıda ben döndüm.

25 Aralık 1910, Pazar. Sabahleyin daireye gittim. Saat sekiz raddelerinde Şam Mebusu [II/18] Mehmet Aclani Efendi'nin vefatı haberini aldım. Hanesine gittim. Cenazesinin Sultan Mahmut Türbesi'ne defnine padişah tarafından ruhsat verilmesi için telefonla başmabeyincinin aracılığını istedim. İrade çıktı, merhum oraya defnolundu. Saat on ikiye çeyrek vardı. Makbereden ayrıldım. Doğru haneme geldim. Yemekten sonra yalnız [II/19] odama çekilip Evkaf bütçesini okuyup incelemeye daldım. Bu sırada Evkaf'ın ne suretle idaresi gerekeceğini her zamanki gibi düşünmeye başladım. Tek başıma bu karmakarışık daireyi düzene sokamayacağım malum olmakla bana yardım için muktedir elleri celp etmekte gecikmenin caiz olmayacağına karar verdim. Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Birinci Reisi Evliya Efendi'ye bir telgraf yazarak yarın haneme gelmesini rica ettim. Maksadım nezaret muavinliğini [II/20] tekliften ibarettir. Bakalım kabul edecek midir? İnşallah kabul eder.

25 Aralık 1910. Sabahleyin Evliya Efendi geldi, teklifimi kabul etti. Daireye gittim meşgul oldum. Ehemmiyetli bir şey olmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Aralık 1910, Pazartesi. Yine dairede meşgul oldum. Akşamüzeri Dahiliye Nazırı Talât'ın Mebusan Meclisi'nde Biga Mebusu Arif İsmet ile müzakere esnasında tartıştıklarını işittim. İstifa edeceği söylendi. [II/21] Saat on birde Mithat, Rahmi Habip beyler geldiler. Talât'ı istifadan men etmek üzere Babıâli'ye gitmek lazım olduğunu söylediler. Ben de tasvip ettim. Rahmi ile Sadrazam Dairesi'ne gittim. Orada Talât Bey ile Fırka Reisi Halil Bey'i buldum. Müzakere neticesinde istifadan vazgeçildi. [II/22]

27 Aralık 1910, Salı. Sabahleyin Mebusan Dairesi'ne uğradım. İttihat Fırkası toplanmıştı.

Daireden telefonla Evkaf Tahrirat Müdürü Hakkı Bey'e bugün Meclis-i Vükela'ya gideceğimden Evkaf Dairesi'ne gelemeyeceğimi bildirerek kendisini istedim. Geldi. Evkaf nezareti yardımcılığına Evliya Efendi'nin, muhasebeciliğine Askerî Tekaüt Sandığı Muhasebecisi [II/23] Fuat Bey'in ve Nukud-ı Mevkufe[11] Müdüriyeti'ne Polis Mektebi Kavanin Muallimi Emin Efendi'nin tayinleri hakkında sadrazama takrir[12] yazdırdım. Bir de Evkaf Kadısı Nuri Efendi'nin değiştirilmesiyle yerine muktedir bir kadı tayini hakkında da şeyhülislam efendiye bir takrir yazdırdım. Babıâli'ye geldim. Mecliste sadrazama verdiğim takrir o gün arz olundu. Şeyhülislam da infazını vaat etti. [II/24]

28 Aralık 1910, Çarşamba. Sabahleyin daireye gittim meşgul oldum. Saat on raddelerinde maruzatımın padişahın iradesine eriştiğini Sadrazam Müsteşarı Adil Bey telefonla haber verdi. On birde Dahiliye ve Adliye nazırları geldi. Gece bire kadar oturduk. [II/25]

29 Aralık 1910, Perşembe. Sabahleyin daireye gittim. Evliya Efendi ile Fuat Bey ve Emin Efendi işe başladılar. Akşam on ikide Adliye Dairesi'nde Necmettin Bey'le buluştum. Oradan telefonla Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'yle görüştüm. Evkaf Kadısı Nuri

11 Nukud-ı Mevkufe Müdüriyeti, Evkaf Nezareti'nin yapısında yer alan, vakıf paralarının toplandığı birim.

12 takrir: Resmî dairelerden, sadece mühürlenmiş olarak Babıâli'ye gönderilen yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendi'nin değiştirilmesi hakkındaki arizamın desteklenerek yerine Tedkikat-ı Şeriye[13] azasından Dağıstani Ömer Efendi'nin tayini hakkında padişah iradesi çıktığını [II/26] söyledi. Bundan sonra Evkaf Mahkemesi'nde görülmek üzere ele alınan davaların talep edilen sürat dairesinde görüleceğine bir itimat hâsıl oldu. Rabbim teala ve takaddus, muvaffak buyursun, âmin.

İlk Cuma selamlığı

30 Aralık 1910, Cuma. Cuma namazı vaktine bir saat vardı. Beşiktaş Sarayı'na gittim. Başmabeyinci Lütfü Bey'le görüştüm. Maksadım cami-i şerifte icrası âdetten olan merasimi [II/27] anlamaktı. Binek taşında Evkaf nazırıyla şehremininin halifeyi karşılamasının âdetten olduğunu anladım. Oradan doğru Beşiktaş'ta Sinan Paşa Cami-i Şerifi'ne geldim. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı buldum. Hümayun mahfiline çıktım. Padişahı sonra âdet üzere karşıladım. Birlikte yine hümayun mahfiline çıktık. Orada Başyaver Hurşit Paşa'nın benim [II/28] orada hazır bulunduğumu söylemesiyle padişah bana hitaben, "Pek memnun oldum," diyerek iltifat etti. Geçen cuma gelmediğimden dolayı müteessir olduğunu evvelce Ebuzziya Tevfik Bey'den işitmiştim. Cuma namazını padişah mahfilinin bitişiğinde bulunan mahfilde İkinci Mabeyinci Tevfik Bey ve Darüssaade Ağası Fahrettin Ağa ile kıldım. Sonra mabeyincilerin odasına gittim. Orada Başkâtip [II/29] Halit Ziya Bey,[14] "'Cuma selamlık merasiminde giyilmesi âdet olan yarım forma elbiseyi nazır bey (benden kinaye) yaptırmayacak mıdır?' diye Efendimiz sual ediyor," dedi.

Ben de cevaben, "Efendimizin emrine uyarak yaptıracağım," dedim.

Bu elbise meselesini nazır olduğum gün saraya gittiğimde başmabeyinci söylemişti. "Bakalım, bugün yarın" gibi birtakım sözlerle geçirmiştim. [II/30] Pek manasız bir âdet olduğuna inandığım bu

13 Meclis-i Tedkikat-ı Şeriye: Şeriye mahkemelerinden gelen dosyaları bir üst mahkeme olarak istinaf veya temyizen incelemek üzere 1862 yılında kurulan komisyon.

14 Halit Ziya Uşaklıgil, V. Mehmet Reşat zamanında Mabeyin başkâtipliği (1909-1912) yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

elbise meselesi bence soğuk bir şeydir. Fakat ne çare böyle basit bir mesele için padişahı darıltmak münasip olamayacağından yaptırmalıdır. Bari param olsa.

Camiden çıkınca Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi'ne gittim. [II/31] Şehremini Suphi Bey beraberimdeydi. Türbeyi ziyaret ettim. Beşiktaş Evkaf Dairesi Müdürü'ne türbe-i şerifenin halıyla döşenmesini ve örtülerinin yenilenmesini ve kabrin üzerinde bulunan meşhur Barbaros'un sancağını muhafaza için türbe içinde bir camekân yaptırılarak muhafaza edilmesini kati surette bildirdim. Oradan eve geldim. [II/32]

31 Aralık 1910, Cumartesi. Nezaret Dairesi'nde geçti. Mühim bir şey yoktur.

Memleketin haline dair müzakere

Defter II

1 Ocak 1911, Pazar. Mebusan Dairesi'ne gittim. Mahmut Şevket Paşa'yı Vükela Odası'nda buldum. Tenha ve gizli bir müzakereye başladık. Memleketin hali hakkında düşünmek lazım geldiğini ve mutlaka kuvvetli bir hükümete milletin şiddetle ihtiyacı bulunduğunu anlattım. "Hay Allah razı olsun. Benim öteden beri fikrim budur. Derdimi arkadaşlara [II/33] anlatamadım," dedi. "Talât Bey'in yanına gidelim onun da fikrini soralım. Fakat Rahmi Bey'in de görüşünü anlasak fena olmaz," dedi. Bunun üzerine Rahmi'yi çağırtmak üzere hademeyi çağıracağım esnada Rahmi yanımıza geldi. Mithat Bey de beraberdi. Meseleyi eni-

Defter III

1 Ocak 1911, Pazar. Mebusan Meclisi'nde Mahmut Şevket Paşa'yla görüştüm. Beraber Babıâli'ye gittik. Dahiliye Nazırı Talât Bey'in odasında Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar ve Adliye Nazırı Necmettin beylerle görüştük. Şimdiki halin devam edemeyecek olmasından dolayı sadrazamla görüşmeye karar verdik.

Levent Şahverdi Arşivi

ne boyuna konuştuk. Nihayet saat on bir raddelerinde Mahmut Şevket Paşa'yla Babıâli'ye gittik. Talât Bey'in odasında evvela üçümüz [II/34] yarım saat sonra Adliye Nazırı Necmettin ve Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar beyler müzakerelere başladık. Müzakerenin özeti:

"Mebusan Meclisi'nde bilhassa muhalefetin hükümete karşı aldıkları tavır, hareket, isnat ve iftira, fırkamızın da içinde bulunan münafıklar takımının tahrik eseri hem hükümeti hem de fırkayı halk nazarında düşürmektedir. Memleketin kuvvetli bir hükümete ihtiyacı açıktır. Şu halde bizim için iki şıktan birini seçmek lazımdır: [II/35]

(1) Memleketin selametini temin etmek için her fedakârlığı seçmekten çekinmeyecek bir kabine azası olmak.

(2) İdareimaslahata tabi bulunmak."

"Hangi şıkkı seçeceğimizi evvela aramızda kararlaştıralım," diyerek oylara müracaat ettik. Evvela ben birinci şıkkı seçeceğimi söyledim. Benden sonra Talât onu müteakip Mahmut Muhtar bu fikrimi tasvip ettiler. Necmettin Bey, "Düşüneceğim," diyerek oyunu vermedi. [II/36] Mahmut Şevket Paşa zaten benim fikrimde olduğunu söylemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet Necmettin Bey de bize muvafakat etti. Şöylece karar verip dağıldık:

"Yarın pazartesi, muharremin ilk günüdür. Saraya beraber tebrike gideceğiz. Yemeğe de davetliyiz. Yemekten sonra bir odada sadrazamla görüşelim. Fikrimizi kendisine söyleriz. Kabul ederse bizimle hareket etmelidir. Etmezse [II/37] istifa ederiz."

Bu kararı verdik dağıldık.

Beşiktaş Sarayı Vükela Odası'ndaki toplantı

2 Ocak 1911, Pazartesi. Sabah saat altıda Beşiktaş Sarayı'nda Vükela Odası'nda toplandık. Yedi raddelerinde padişahın huzuruna kabul buyurulduk. Âyan Reisi Sait Paşa ile Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey Vükela Heyeti ile beraberdi. Sadrazam heyet namına [II/38] tebrik etti ve güzel söyledi. Padişah hazretleri de mukabele ve memnuniyetini beyan buyurdu.

Huzurdan çıktık, yemek salonuna gittik. Yemekten sonra Serkurena [Başmabeyinci] Odası'na toplandık. Müzakerede mevcut olanlar:

Sadrazam Hakkı Paşa
Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi
Dahiliye Nazırı Talât Bey
Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey

2 Ocak 1911, Pazartesi. Bütün vekiller sarayda toplandık. Padişahın huzurundan çıktıktan sonra Başmabeyinci Odası'nda toplandık. Hükümet heyetinin kuvvetini göstermeye oybirliğiyle karar verdik. [II/1]

Levent Şahverdi Arşivi

Maliye Nazırı Cavit Bey
Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa [II/39]
Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Bey
Nafıa Nazırı Hallaçyan Efendi
Evkaf Nazırı bu satırların yazarı Niğde Mebusu Hayri

Müzakerelerimiz saat on bire kadar devam etti. Oybirliğiyle verilen karar aşağıdaki gibidir:

"Memlekete hizmet etmek için her türlü fedakârlığı seçmek zaruridir. Buna dayanarak icabında Mebusan Meclisi'ni süratle seçtirmek üzere dağıtmak hususunda çekinmemeliyiz, hatta beceriksizlikle [II/40] hükümet olamayacağından hükümetin kuvvetini evvela Mebusan Meclisi'ne hissettirmeliyiz. Ve birinci teşebbüsümüz Kanun-ı Esasi'nin Heyet-i Vükela ile mebusan arasındaki ihtilafı beyan eden kırkıncı maddesinin Mithat Paşa Kanunu'nun tadil olunan asli otuz beşinci maddesi şekline sokulmasını teklif etmeliyiz ki bu teklifimiz memleketin selameti için lazımdır ve her devlette böyledir.[15] Mebusan

15 Kanun-ı Esasi'nin 40. maddesi: Her memuriyetin vazifeleri nizam-ı mahsus ile tayin olunacağından her memur kendi vazifesi dairesinde mesuldür.
Mithat Paşa Kanunu'nun 35. maddesi: Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da mebusan tarafından ekseriyet-i ârâ ile tafsilen esbab-ı mucibe beyanıyla katiyen ve tekrar tekrar reddedildiği halde vükelanın tebdili veyahut müddet-i kanuniyesinde intihap olunmak üzere Heyet-i Mebusan'ın feshi münhasıran yed-i iktidar-ı Hazret-i Padişahi'dedir. (Mithat Paşa Kanunu'ndan maksat 1876 Kanun-ı Esasisi'dir.)

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisi kabul ederse pekâlâ olur. [II/41] O vakit birlikte çalışabiliriz. Kabul etmediği takdirde mevcut Kanun-ı Esasi maddesi dairesinde meclis fesholunmalıdır. O zaman milletin umumi menfaatlerini gözetecek kişilerin mebus seçilmelerine gayret etmeliyiz. Ve süratle seçimin neticelenmesine çalışmalıyız. Mevcut mebusların büyük kısmı menfaat hırsı içinde hatta şahsi ahlakları bile bozuktur. Bunun için meclisin dağıtılmasını gönlümüz istememekle beraber [II/42] [II/43] memleketin selametini tehlikeli bir vadiye sevk eden şimdiki hale bir nihayet vermek için bundan başka çare yoktur. Muhaliflerin namusuna itimat olunsa idareyi onlara teslim etmek hepimiz için cana minnettir. Halbuki muhaliflerin başında bulunan Gümülcine Mebusu İsmail gayet haris ve ahlaksız bir adamdır. Diğerleri ondan daha berbattır."

İşte karar böyledir. Nihayet [II/44] o maddede değişiklik yapılması için esbab-ı mucibesi layihasını[16] sadrazam üstlendi. Memnun ve rahatlamış olarak dağıldık.

16 esbab-ı mucibe layihası (ekseri kanunlar için): Gerekçelerin bulunduğu metinler.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Ocak 1911, Salı. Babıâli'de toplandık. Evvelki içtimada bulunmayan vekiller de bizim fikrimize iştirak ettiler. Hele Maarif Nazırı Emrullah Efendi pek ziyade tasvip etti. [II/45]

3 Ocak 1911, Salı. Bugün Meclis-i Vükela Babıâli'de toplandı. Dünkü müzakeremizde hazır bulunmayan vekillerden Ziraat Nazırı Mavrokordato Efendi ile Maarif Nazırı Emrullah Efendi dünkü kararımızı tasvip ettiler.

Defter III

4 Ocak 1911, Çarşamba. Nezaret Dairesi'nde idim. Akşamüzeri saat on ikide çıktım. Talât Bey'in hanesine gittim. Gece saat altıya kadar orada kaldım. Hacı Adil, Eyüp Sabri, Rasim, Mithat beylerle müzakerede bulunduk. Önümüzde cumartesi günü Selânik'e gideceklerinden bittabi Cemiyet'e dair müzakere cereyan etti. [III/2]

5 Ocak 1911, Perşembe. Meclis-i Mebusan'a gittim. Evkaf bütçesinin bir miktarını Muvazene Encümeni'nde müzakere ettik. Sonra İttihat Fırkası toplandı oraya gittim. Şiddetli münakaşalardan sonra 15 oy muhalefete karşı 19 oy ile Talât Bey'e ve 4 oya karşı 98 oy ile Cavit Bey'e fırkamız güvenoyu verdi. Oradan Vükela Odası'nda Sadrazam Hakkı Paşa'yı buldum. Memnundu. Beni arabasına alıp haneme getirdi. Gece saat bir buçuktur. [III/3] [III/4-19 boş]

8 Şubat 1911, Çarşamba. Bugün sabahtan akşama kadar Evkaf Nezareti'nde meşgul oldum. Akşamüzeri on bir raddelerinde Babıâli'den Dahiliye Nazırı Talât Bey telefonla bana yarın sabah saat beşte Nişantaşı'nda Sadrazam Konağı'nda bulunmamı söyledi. Mühim müzakere olduğunu bildirdi. [III/20]

Dahiliye Nazırı Talât Bey'in istifası, yerine Halil Bey'in gelişi

9 Şubat 1911, Perşembe. Bugün sabah saat (ezani)[17] beşte Sadrazam Hakkı Paşa'nın hanesine gittim. Beni müteakip Hariciye Na-

17 ezani saat: Güneşin batışını 12 olarak kabul eden saat. Alaturka saat de denir.

Levent Şahverdi Arşivi

zırı Rifat Paşa geldi. Sonra Dahiliye Nazırı Talât, Adliye [Nazırı] Necmettin ve İttihat Fırkası Reisi Halil beyler geldi. Talât istifaya. karar verdiğini söyledi. Ben sabredemedim. "Talât istifa ettikten sonra kabine tasfiye edilmelidir, Maarif ve Nafıa ve Orman nazırları çıkmalıdır hatta Hariciye nazırı paşa da istifa etmelidir," dedim. Böyle olmazsa beni affetmelerini rica ettim. Bir müddet beni iknaya çalıştılar. İkna olmuş gibi sükûta mecbur oldum. Oradan ben Halil Bey ile Talât da sadrazamla bir arabaya binip Mebusan Sarayı'na geldik. Fırka idare heyeti ile görüştükten sonra Talât çıkıp istifanamesini sadrazama verdi. [III/21]

11 Şubat 1911, Cumartesi. Dahiliye Nezareti Halil Bey'e teklif olundu, fakat tereddütlüydü. Bugünden itibaren gazeteler yeni nazırın tayinine kadar Talât Bey'in istifasının sebeplerinden ve yerine tayin olunacak zattan bahsetmektedir.

12 Şubat 1911, Pazar. Dünkü gibi. [III/22]

13 Şubat 1911, Pazartesi. Yine öyle. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi Talât'ın Dahiliye'den çekildiği zaman benim – Niğde Mebusu Hayri– Dahiliye nazırlığına tayinimi tasavvur etmişler. Bu söz Cemiyet murahhaslarından olan Mithat, Doktor Nâzım, Niğdeli Sabri beyler tarafından bana tekrar tekrar söylendi.

14 Şubat 1911, Salı. Ahval dünkü gibi. Ben Dahiliye nezareti gibi ağır bir yük altında ezilmeyi arzu etmem. Fakat vatanın menfaatleri namına zorlanırsam bittabi kabul ederim. Bu fikirde bulunduğumu kendilerine anlattım. [III/23]

15 Şubat 1911, Çarşamba. Ahval yine tereddüt içinde geçti.

16 Şubat 1911, Perşembe. Bugün fırka toplandı. Dahiliye nezaretini Halil Bey'in kabul etmesini uygun görmekle beraber diğer nazırlar hakkında da güvenoyunu topladılar. Nafıa nazırı ile Maarif nazırı Hallaçyan ve Emrullah efendiler güvenoyu alamadıklarından istifa etmeleri tabiiydi. Halil Bey'in memuriyeti bu gece

Levent Şahverdi Arşivi

arza gitti. Kendisini Babıâli'de Sadrazam Odası'nda buldum. Birlikte Tokatlıyan'a gittik. Akşam yemeğini orada yedik. [III/24]

17 Şubat 1911, Cuma. Hallaçyan Efendi'nin istifası bugün duyuldu.

18 Şubat 1911, Cumartesi. Halil Bey'in memuriyeti bugün arzdan çıktı. Akşam Babıâli'ye gelerek işe başladı. [III/25]

Meclis müzakereleri

19 Şubat 1911, Pazar. Bu sabah her zamanki gibi Mekteb-i Kudat'a[18] gidip ders okuttuktan sonra Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye gittim. Saat sekize yakın bir zamanda Evkaf'a geldim. Akşama kadar meşgul oldum. Akşamüzeri saat yarımda Babıâli'ye geldim. Sadrazam ile Adliye ve Dahiliye nazırlarını buldum. Yeni Dahiliye nazırıyla odasına gittik. Bir müddet konuştuktan sonra birlikte hanelerimize döndük. Salı günü Meclis-i Vükela'da Maarif ve Nafıa nazırlarını müzakere edeceğiz.

20 Şubat 1911, Pazartesi. Bugün Evkaf bütçesi için Âyan Meclisi'ne gittim. Encümen'in henüz mazbatayı yazamadığı anlaşıldı. Yarın yazıp takdim edeceklerini ve perşembe günü müzakereye koyacaklarını vaat ettiler. Oradan Mebusan'a geçtim. Duagû fodlalarının[19] imhasına dair üç maddelik kanun ile imaretlerin yerinde

18 Mekteb-i Kudat: Şeri mahkemelere hâkim yetiştirmek üzere şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan hukuk medresesi.

19 duagû fodlaları: Duagûlar, Osmanlı devlet teşkilatında ve tarikat hiyerarşisinde bir unvan. "Dua eden, duacı" anlamındaki bu terim Osmanlılarda saray, merkez ve esnaf teşkilatlarında dua ile ilgili görevleri yerine getirenler için kullanılan resmî bir unvan niteliği kazanmıştır. Bazı kayıtlarda duacı, duahan şeklinde de adlandırılan bu görevliler günlük mesainin başlaması sırasında, belirli merasim ve şenliklerde duruma ve zamana uygun dualar okurlardı. Merasimle icra edilen dualar yanında zamanla devletin bekası için hayır temennisinde bulunanlara ücret karşılığı sembolik bir görev verilmesi şekli ortaya çıkmış ve bu amaçla ayrılan tahsisat "duagûluk cihetî" olarak adlandırılmıştır. Vakfiyelerde özellikle ilim ve tarikat mensuplarına ayrılan duagûluk vazifeleri, onları maddi bakımdan desteklemek gibi bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Fakat zamanla bu uygulama yaygınlık kazanıp suiistimale açık hale geldi... Duagûlukla ilgili problemler uzun müddet devam etmiş ve birçok yolsuzluk ortaya çıkmıştır. Zaman zaman çıkarılan fermanlarla bu meselelere çözüm getirilmek istenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

bırakılmasına dair olan kanunları Evkaf ve İlmiye encümenlerinde müzakere ettik. Kabul olundu. [III/26]

21 Şubat 1911, Salı. Bugün Meclis-i Vükela'da nazırlar mevzubahis oldu. Maarif nazırlığına Babanzade Hakkı Bey'in seçilmesi uygun görüldüyse de karara bağlanamadı. Nafıa daha sonraya bırakıldı. Haneme saat ikide geldim. Enişte m Hüseyin Efendi'yi ziyade rahatsız buldum. Gece sabaha karşı saat on ikide vefat etti. Rahmetullahi aleyhi.

22 Şubat 1911, Çarşamba. Bugün saat altıda enişte min cenazesini kaldırdım. Yahya Efendi Türbesi civarına defnettik. Oradan saat on raddelerinde Meclis-i Mebusan'a gittim. Akşama kadar kaldım. [III/27]

24 Şubat 1911, Cuma. On yedi lira aylık ücretle bir araba tuttum çünkü mecbur kaldım. Zira her gün sarf ettiğim araba ücreti pek ziyadeyi buluyordu. [III/28] [III/29-34 boş]

6 Mart 1911, Pazartesi. Meclis-i Mebusan'da bütçe müzakereleri esnasında Mebus İsmail Kemal Bey icra hükümeti erkânını taşladığından bir gürültü çıkmış bu sırada Siroz Mebusu Derviş Bey,

---

20. yüzyıl başlarında bu konuda birkaç kanun çıkarılmıştır. 24 Rebîülevvel 1329 (25 Mart 1911) tarihli "Duagû fodulalarının sûret-i imhâsı" hakkındaki altı maddelik kanunda, şartlarına riayet edilen vakıfların dışındaki duagû fodulaları, bedelleri Evkaf Nezareti tarafından ödenerek kaldırılmıştır. Geçim imkânlarından tamamen mahrum olan kör, yatalak, felçli ve kimsesiz kadınlara bedellerinin ödenmesi sürecek, ancak vefatları halinde kendileri gibi özürlü olmadıkça evlatlarına ödeme yapılmayacaktı. Kaldırılan duagû fodulalarına ödenecek olan 36.000 Osmanlı lirası 1326-1327 (1908-1909) yılları bütçesinden karşılanacaktı (*Düstur*, İkinci tertip, III, 254-255). 19 Rebîülâhir 1329 (19 Nisan 1911) tarihli diğer bir kanunda ise Evkaf Nezareti'nce verilmekte olan duagû vazifelerinin Rûmî 1327 (1911) yılından itibaren kaldırılacağı, bunların bedelleri vakfiyelerde akçe olarak belirlendiğinden kaldırıldıkları tarihte her akçe için 20 kuruş bedel ödeneceği, ödenecek toplam duagû bedeli olan 2.367.300 kuruşun borçlanma yoluyla sağlanacağı belirtilmekte, böylece bu uygulamaya son verilmektedir (*a.g.e.*, III, 352). Osmanlı döneminde medrese talebeleri ve diğer ilimle uğraşanlara tahsis edilen duagûluk ücretlerinin bugün bazı ilim ve kültür vakıflarından öğrencilere karşılıksız verilen burslara tekabül ettiği söylenebilir. (Mehmet İpşirli, "Duagû", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, s. 541-542'den kısaltılarak alınmıştır.)

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Kemal'e tokat vurmuştur. Akşamüzeri Meclis Reisi Rıza Bey odasında barışılmışsa da Arnavut mebuslarından bazıları İsmail Kemal'i tahrikten geri durmadıklarından bu meseleye bitmiş gözüyle bakılamaz. Şu vakayı bana telefonla mebuslardan İsmail Cahit Efendi'yle diğer bazı arkadaşlar haber verdiler. Ben nezaret dairesindeydim. [III/35]

7 Mart 1911, Salı. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a uğradım. Eski hattın okunmasını müteakip dünkü tokat maddesi tazelendi. Az kaldı bir arbede daha olacaktı. Nihayet gürültü bastırıldı.

8 Mart 1911, Çarşamba. Sabah dörtten akşam on ikiye kadar nezaret dairesinde meşgul oldum. Akşamüzeri Adliye Nazırı Necmettin Bey geldi. İki buçuk saat kadar beraber görüştük. [III/36]

9 Mart 1911, Perşembe. Bugün Meclis-i Mebusan'a sabahleyin gittim. İlk celsede duagû fodlalarının imhası hakkındaki beş maddeli kanun layihası müzakere ve çabucak kabul edildi. Sonra nezarete geldim. Saat dokuzda Babıâli'ye giderek Meclis-i Vükela'da bulundum.

10 Mart 1911, Cuma. Cuma selamlığı Dolmabahçe'de Valide Camii'nde oldu. Namazı orada eda ettim. Sonra Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'yle beraber Galata'ya kadar geldim. Oradan ayrıldım. Selânik Bankası'nda Salim'i gördüm. Doyçe Oryant Bank [Deutsche Orient Bank] müdürüne bankasında iadeiziyaret ettim. Pera Palas'a gittim. Mithatpaşazade Haydar Bey'e iadeiziyaret ettim. Oradan Etfal Hastanesi'ni ziyaret ettim. Haneme saat on ikide döndüm. [III/37] [III/38 boş]

13 Mart 1911, Pazartesi. Bu sabah ezani saat beşte Heyet-i Vükela, mebusan ve âyan reisleri olduğu halde padişah sarayında toplandık. Yemekten sonra huzura kabul olunduk. Sonra düzenlenen alay ile Çırağan karşısındaki Mecidiye Camii'ne gittik. Mevlid-i Nebi okunduktan sonra yine alay ile döndük. Alayda formayla

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduk. Benim formam olmadığından Talât Bey'in nezaret formasını giydim. [III/39] [III/40-45 boş]

27 Mart 1911, Pazartesi. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Duagû vazifelerinin imhasına dair olan kanunun müzakeresinde bulundum. İvedilik kararıyla kabul olundu. Oradan daireye geldim saat on ikiye kadar çalıştım. [III/46]

29 Mart 1911, Çarşamba. Bugün Sadaret Bütçesi'nin müzakeresi münasebetiyle Meclis-i Mebusan'da başta Dersim Mebusu Lütfü Fikri olduğu halde sıkıyönetimden bahis açan muhaliflerin şiddetli bir gürültü çıkardıklarını ve Lütfü'nün Meclis Reisi Rıza Bey'i tahkir eylediğini akşamüzeri Evkaf Dairesi'ne gelen Bursa Mebusu Tahir Bey ile Amasya Mebusu Arif Fazıl Efendi söyledi. Üzüldüm. Ertesi sabah meclise gittim, reisi gördüm. Öğleden sonra Babıâli'ye gittim.

30 Mart 1911, Perşembe. Bugün öğleden sonra alafranga saat ikide Heyet-i Vükela Babıâli'de toplandı. Malisorların[20] Tuz köyü üzerine hücumları hakkındaki heyecanları telgraflarla Karadağ sefirimizden gelen ve Karadağ Hükümeti'nin şu isyan hareketine katiyen yardımcı ve taraf olmadığını temin eden telgrafnameler üzerine müzakere ettik. [III/47]

Yani'nin birahanesindeki konuşma

31 Mart 1911, Cuma. Sabahleyin her zamanki gibi kalktım. Hemşerilerden bazı fukara geldiler. Mümkün olduğu kadar gönüllerini hoş ettim. Namaz vakti Dolmabahçe Cami-i Şerifi'ne gittim. Namazdan sonra Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin arabasına (beraber) arabasıyla rıhtıma kadar gittim. Romanya vapuruyla giden Hicaz Valisi Hâzım Bey'i uğurladım. Oradan Beyoğlu'na çıktım. Tünel'de Yüzbaşı Kayserili Ziya Bey, Topçu Salim ve arkadaşları İbrahim efendilere tesadüf ettim. Birlikte Yani'nin birahanesine gittik. Ziya Bey'in arkadaşlardan özellikle Talât Bey'den müteessir

20 Malisorlar: Hıristiyan Arnavutlar.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu gördüm. Uzun uzadıya konuştuk. Netice –Cemiyet fertleri arasında muhalefet ortaya çıkması Cemiyet'in ehemmiyetini düşürmekten başka bir netice doğurmaz, bu da zarar verir– bunda ittifak ettik. Rabbim, şu mahvoluşu barışa dönüştür, âmin. [III/48] [III/49-58 boş]

Sadık Bey'in İstanbul'dan gönderilmesi meselesi

21 Nisan 1911, Cuma. Bugün sabahleyin üçte Talât, Rahmi, Mithat, Atıf, Hüseyin Kadri bize geldiler. Sadık Bey teşvikiyle fırka arasında grup teşkil edenlerin hareketlerinin memlekete olacak fena tesiri dikkate alınarak aşağıdaki karar alındı. (1) Ben ve Talât derhal Sadrazam Hakkı Paşa'yla Tokatlıyan'da buluştuk. Mahmut Şevket Paşa nezdinde birlikte Sadık Bey'in başka bir mahalle gönderilmesi hususunda teşebbüste bulunmak lüzumunu anlattık. Tasdik etti. Orada hazır bulunan Şevket Paşa ile Dahiliye Nazırı Halil Bey yarın alafranga sabah onda Sadrazam Konağı'nda toplanmaya karar verdik.

22 Nisan 1911, Cumartesi. Sadrazam Konağı'nda dördümüz toplandık. Sadık Bey'in İstanbul'dan başka bir mahalle gönderilmesinde Şevket Paşa pek tereddütlüdür. Bir saat sonra Talât ile Cavit Bey geldiler. Cavit istifaya karar verdiğini söyledi. Müzakere devam etti. Şevket Paşa yine kati cevap vermedi. Biz de kararımızı bugünkü fırka müzakeresinin neticesine bağladık. Oradan saat altıda meclise geldik (Fındıklı Sarayı'na)[21]. Yeni grup heyeti yüze yakın idi. Fırkadan evvelce çıkmış olan bazı şahısları da beraberlerine almış olduklarını bu sırada hayretle gördük. Salonda toplantı yapıldı. Neticede itilaf oldu. Ama bence pek zayıftır. [III/59]

23 Nisan 1911, Pazar. Dün gece Fındıklı Sarayı'ndan Beşiktaş'ta benim evime geldik. Gece saat altı buçuğa kadar müzakere ettik. Karar –vekillerden olan arkadaşlar sabahleyin Babıâli'de toplanacak herhalde eski karar icra olunacaktır. Sabahleyin Mek-

21 Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılan Fındıklı'daki Cemile Sultan Sarayı, günümüzde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi merkez binası olarak kullanılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

teb-i Kudat'ta dersi verdim sonra Evkaf Nezareti'ne gittim. Saat sekizde Babıâli'de bütün nazırlar toplandık. Verilen karar: Sadık Bey İstanbul'dan gidecek, (2) Fırka Heyet-i İdaresi'ni değiştirmek isteyen grup heyetinin arzusuna muhalefet olunacak, (3) vekiller meclise karşı radikal bir vaziyet alacaktır. Bu gece yine bizde toplandık. Bu noktaları müzakere ve tetkik ettik. Hazır bulunanlar Talât, Rahmi, Mithat, Cavit, Cahit, Halil, Seyyid, Ali Cenani, Münir Çorum, Galip Karesi, Hacı Adil'diler.

24 Nisan 1911, Pazartesi. Gece Hacı Adil ve Eyüp Sabri benim evde yattılar. Sabaha yakın bir zamana kadar konuştuk. Yarın toplanacak Meclis-i Vükela'da yapılacak vazife ve bilhassa Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın tavır ve hareketine göre hareket olunmasına karar verdik. [III/60]

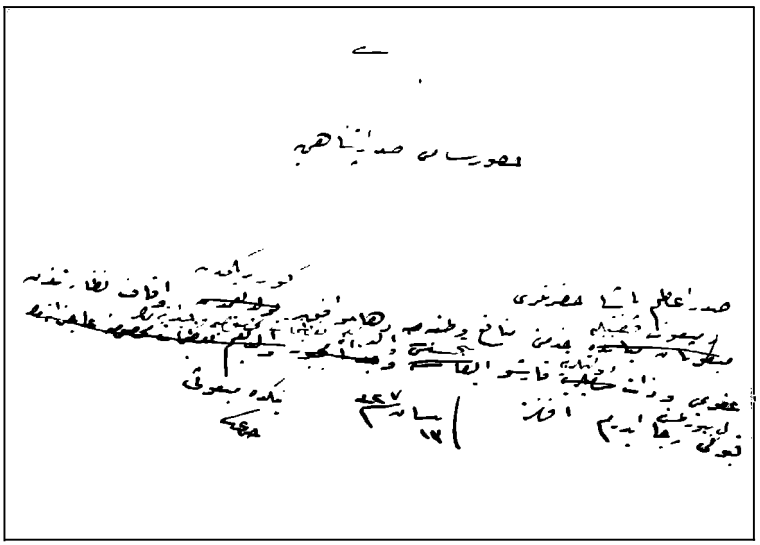
İstifa kararı ve sonrası

25 Nisan 1911, Salı. Bugün Meclis-i Vükela'da yine Mahmut Şevket Paşa pek tereddütlü görüldü. Kendisinin bu hali bütün nazırları şüpheye düşürdü. Doğrusunu söylemek gerekirse Harbiye nazırının Sadık Bey'le birlik olduğu ve gizli ittifakta bulunduğu zannedildi. Ben bundan daha ziyade üzüldüm. Gerek kabinenin ve gerek Harbiye nazırının kararsızlığı beni düşündürmeye başladı.

İstifaya karar verdim. Hacı Adil Bey de tasvip etti.

26 Nisan 1911, Çarşamba. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Talât Bey'i buldum. Kararımı söyledim. Düşündü nihayet o da tasvip etti. Mithat Bey'i gördüm. Onun fikrini dahi sordum. O da, "Uygundur," dedi. Derhal istifanameyi yazdım. Temize çekilmesini Çorum Mebusu Münir Bey'den rica ettim. Ben Hariciye bütçesini dinlemek üzere Müzakere Salonu'na girdim. Bütçenin neticesini bekledim. Netice güvenoyuyla sona erdi. Ben de derhal sadrazamı (Hakkı Paşa) Vükela Odası'na davet ederek istifanamemi takdim ettim. Kabul etmedi. Ben de ısrar ettim. Adliye Nazırı Necmettin Bey'i çağırttı. O da bana vazgeçmemi söyledi. Ben ısrara devamı ettim. Odadan çıktım. Sadrazam istifamı almadı. Adliye nazırı koynuna koydu. Gece Ahmet Rıza Bey'in evinde toplandık. [III/61]

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'nden istifa talebinin müsveddesi

Hû

Sadrazam Paşa Hazretleri'nin Yüce Huzuruna

Sadrazam Paşa Hazretleri

~~Mebuslar arasında~~ bir mebus sıfatıyla hizmeti vatanın menfaatleri bakımından daha uygun ~~bulduğumdan~~ gördüğümden Evkaf nezaretinden affımı ve zat-ı ~~samilerine~~ devletlerine karşı ~~ifasına vicdanen mecbur olduğum âcizlerinin mahsus tazimlerimin~~ hissettiğim ~~mahsus~~ vicdani ~~tazimlerimin~~ kabulünü buyurulmasını rica ederim efendimiz.

26 Nisan 1911

Niğde Mebusu
Hayri

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye nazırlığı teklifi

27 Nisan 1911, Perşembe. Dün gece Ahmet Rıza Bey'in hanesinde verdiğimiz karar Mahmut Şevket Paşa Heyet-i Vükela kararını infazda tereddüt etmez ve kabine doğru bir yol tutarsa istifada ısrar etmemekti –bugün padişahın tahta çıkış günü kabul töreninde formayla sarayda bulunmak icap ediyordu. Gitmedim. Gece de yine formayla Hariciye nazırının hanesindeki ziyafete de gitmedim ve hanemden çıkmadım. Gece saat birde Harbiye nazırının başyaveri Hüseyin Kadri Bey, Yüzbaşı İhsan Bey'le beraber geldiler. Hüseyin Kadri, nazır tarafından geldiğini ve istifada ısrar etmememi rica eylemekte olduğunu söyledi ve Sadık Bey'in gönderilmemesinden dolayı istifa ettiğime üzüldüğünü bildirdi. Ben, "Sadık Bey için istifa etmedim. Hükümetin tuttuğu yolda azim ve metanet göremiyorum. Heyet-i Vükela kararına aykırı olarak Sadık Bey'in şimdiye kadar gönderilmeyerek gizli cemiyet tertibatına devama müsaade olunması da bence istifayı icap ettirebilir. Fakat bu benim için tek sebep değildir. Esasen o kadar ehemmiyeti de yoktur," dedim. [III/62]

28 Nisan 1911, Cuma. Bugün de istifada ısrar ederek cuma selamlığına gitmedim.

29 Nisan 1911, Cumartesi. Bugün doğru Meclis-i Mebusan'a gittim. Mebusan arasında yerime oturdum. Arkadaşlardan birçokları istifa ettiğime üzülmüş görünüyorlardı. [III/63]

30 Nisan 1911, Pazar. Bugün Yıldız Sarayı'nda halife tarafından verilen ziyafette bulundum. Sofrada vükela arasında bir yer tahsis olunmuş, oraya oturdum. Sadrazam tarafından Dahiliye, Hariciye, Maarif nazırlarının bulunduğu odaya davet edildim. Hep Mahmut Şevket'in tereddütlü halinden ve Sadık Bey'i göndereememesinin kendisinin de bu gizli işlere karıştığına şüphe uyandırdığından bahsolunuyordu. Padişah hazretleri, Başmabeyinci Lütfü Bey'i Mahmut Şevket'e göndermiş; Sadık Bey'i mutlaka çıkarmasını emretmiş. Bunun cevabını bekliyorlardı. Ben cevabı beklemedim. Saat onda (alaturka) haneme döndüm. Yemekten evvel eski

Levent Şahverdi Arşivi

sadrazam Âyan Reisi Sait Paşa bana hitaben, "İstifanızın sebeplerini bittabi sual etmem. Fakat sizce kaçınılmaz bir sebep yoksa ısrar etmemenizi vatanın menfaatleri icabından görürüm," dedi. Ben de her hareketimde vatanın menfaatleri icabına tabi olduğum gibi bu hususta da yine öyle hareket edeceğimi söyledim. [III/64]

1 Mayıs 1911, Pazartesi. Bugün yine Meclis-i Mebusan'a gittim. Sadık Bey'in gönderildiğine dair haberler geldi. Ahmet Rıza Bey istifadan vazgeçmemi söyledi. Talât Bey de hakeza. Sonra otuz kadar mebus sadrazam paşanın bulunduğu Vükela Odası'na geldiler. Benim istifamın kabul edilmemesiyle Evkaf'a göndermememi rica ettiler. Sadrazam cevaben, "Ben zaten istifasını almadım. Hayri benden ayrılmaz," dedi. Bundan daha evvel Adliye nazırı istifamı yırttı. [III/65] [III/66-81 boş]

3 Haziran 1911, Cumartesi. Bugün Meclis-i Mebusan'ın üçüncü içtima senesinin son günüydü. Akşama kadar devam ettiği halde iş bitmedi. Nihayet gece sabaha kadar devam etti. Bütçe Kanunu'nun üç maddesinde âyan ile mebusan arasında ihtilaf devam etti. Nihayet sabah oldu, meclis kapandı. [III/82]

5 Haziran 1911, Pazartesi. Bugün padişahımız Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'ndan Rumeli seyahatine çıktılar. [III/83] [III/84-92 boş]

26 Haziran 1911, Pazartesi.

Sahh

~~Bugün hazret-i padişah Rumeli'nden döndü. Sarayda Vükela Odası'nda toplandı. Malisorlar hakkında müzakere cereyan etti. Hanelerimize dönerken beraberimde bulunan Halil Bey, "Dahiliyeyi sana devredeceğim," dedi. Ben de kabul etmeyeceğimi söyledim.~~

Sahh [III/93]

Levent Şahverdi Arşivi

Tekrar Dahiliye nazırlığı teklifi

27 Haziran 1911, Salı. Bugün öğleden sonra vasati saat[22] birde yine sarayda toplandık. Kandil ~~Rumeli'nden Padişah'ın dönüşünü~~ (sahh) tebrik için huzura kabul olunduk. Huzurdan çıkınca Vükela Odası'nda geç vakte kadar müzakere devam etti. Oradan Babıâli'ye dönerken sadrazam beni arabasına davet etti. Halil Bey'in Nafıa'ya benim Dahiliye'ye münasip olduğumu, fakat Halil Bey'in bugüne kadar hiçbir şey söylemediğini söyledi. Ben de kabul etmeyeceğimi söyledim. [III/94]

30 Haziran 1911, Cuma. Bugün cuma selamlığı Rumeli'nden dönüşten sonra birinci cumadır, Beşiktaş Camii'nde icra kılındı. Namazdan sonra huzura kabul olundum. Rumeli'ni seyahatinde ziyaret ettiği camilerin tamirinde görülen intizamdan dolayı memnuniyetini beyan buyurdu. [III/95] [III/96 boş]

1 Temmuz 1911, Cumartesi. Bugün vasati saat birde yine sarayda toplandık. Kandil tebriki icra olundu. Huzurdan çıktıktan sonra Vükela Odası'nda toplandık. Bir müddet müzakere cereyan etti. Müzakeremiz Yanya Arnavutları hakkındaydı. Babıâli'ye dönerken sadrazam arabasına davet etti. Yolda Halil Bey teklif etse Nafıa'ya beni de Dahiliye'ye tayinin pek uygun olduğunu söyledi. Fakat Halil Bey'in böyle bir teklifi olmadığını söyledi. Ben de kabul edemeyeceğimi söyledim.

2 Temmuz 1911, Pazar. Bugün adaya gittim. Dün arabada sadrazamın emri üzerine Posta Nazırı Hallaçyan'a kabul ettirmek üzere Cavit Bey'e söyledim. Gece ikna edebilirse yarın telefonla bana haber vereceğini söyledi. Ertesi günü Cavit, Cağaloğlu'ndaki hanesinden Evkaf Nezareti'ne bana telefon etti, Hallaçyan'ın kabul etmediğini bildirdi. [III/97]

3 Temmuz 1911, Pazartesi. ~~Padişah hazretleri bugün Rumeli seyahatinden döndü. Döndükten sonra Beşiktaş Sarayı'nda Vükela~~

22 vasati saat: Türkiye'de ezanî saatten sonra kullanılan saat sistemi, alafranga saat.

Levent Şahverdi Arşivi

~~Odası'nda toplandık. Karadağ meselesi hakkında biraz fikir alışverişinden sonra dönüldü. Hanelerimize dönerken Dahiliye Nazırı Halil Bey'le benim arabada beraberdik. İlk sözü, "Dahiliyeyi sana devredeceğim," dedi. Ben de kabul etmeyeceğimi söyledim.~~

Bugün Hafız Hakkı Bey'de akşam ziyafetteydik.

4 Temmuz 1911, Salı. Bugün Meclis-i Vükela Babıâli'de sadrazam Nafıa nezaretini Hulusi Bey'e teklif etti kabul eyledi. Benim vasıtamla Posta nazırlığını da Temyiz Mahkemesi azasından Kabril Efendi'ye teklif etti. O kabul etmedi. Hulusi Bey'in iradesi Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'nın âyanlığıyla beraber çıktı. Meclis henüz dağılmamıştı. [III/98]

5 Temmuz 1911, Çarşamba. ~~Bugün Nafıa Nezareti.~~

6 Temmuz 1911, Perşembe. Bugün yine Meclis-i Vükela Babıâli'de. Malisorlara dair müzakere. Ehemmiyetli bir şey söylenmedi. [III/99]

7 Temmuz 1911, Cuma. Bugün cuma selamlığı Beylerbeyi'nde namazdan sonra Hünkâr ile Göksu Köşkü'ne gittik. Alafranga saat yedi buçukta Beşiktaş Sarayı'na dönüldü. Ben, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa beraberdik.

8 Temmuz 1911, Cumartesi. Bugün dairede Hacı Adil Babanzade İsmail Hakkı, Rahmi beyler geldiler; benim Dahiliye'yi kabul etmememden dolayı serzenişte bulundular. [III/100] [III/101-192 boş]

Defter IV

Bu muhtıra defterimde tarih sırasına riayet etmeyeceğim. Vakit buldukça bence en mühim vakaları yazacağım. [IV/iç kapak]

Padişahla muhtelif şahıslara dair konuşma

15 Aralık 1911 Cuma günü, padişah hazretleri, Seccadecibaşı Emin Bey'le yarın alaturka saat dokuz buçukta Dolmabahçe Sarayı'nda görüşmek arzusunda bulunduğu emir ve iradesini gönder-

Levent Şahverdi Arşivi

di. Tayin olunan saatte padişahın huzuruna kabul buyuruldum. Bir saat devam eden mülakatın hülasası: Eski Sadrazam Kâmil ve Hüseyin Hilmi paşalar ile Hakkı Paşa haklarındaki fikrimi ve Sait Paşa'ya dair fikrimi sormaktan ibarettir.

Sait Paşa'yı hepsine tercih ettim. [IV/7] Hâlâ da o itikatteyim.

Sonra Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin masonluk kusurunu işlemiş bulunduğundan, çekilmesinin münasip olacağı buyurdular. Ben de, "Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilmesini Heyet-i Vükela kullarının teklif ettiği zatışahanelerinin malumudur. Değişiklik suretinin kabul edileceğini ümit etmem. Şu halde kabine istifa edeceğinden şeyhülislam efendi duacınızın yerine başka birini memur buyurursunuz," dedim.

Cevaben, "Pekâlâ olur. Ben hepinizin [IV/8] makamlarında kalmalarını arzu ederim, yalnız şeyhülislam efendinin kalmasını istemem," buyurdu.

Ben de, "Efendim hepimiz zatışahanelerine ve yüce devletlerine hizmet etmekle mükellefiz ve iftihar ederiz. Heyet-i Vükela'da olsun mebus olarak ve başka bir memuriyetle hizmet ederiz. Bir kere kabinenin değişmesi halinde, efendimiz, Sait Paşa'yı vükelayı teşkile memur buyurursa diğer vükela bilahare belli olur," dedim.

Bundan sonra kendi şahıslarına ve hususi hallerine dair bazı şeyler söylediler. [IV/9]

Bundan sonra müsaade buyurdular çıktım. Doğru Meclis-i Mebusan Dairesi'ne geldim. Sait Paşa'yı ve diğer vekilleri orada buldum. Evvelce saraya giderken sadrazama tesadüf etmiş ve saraya gitmekte olduğumu söylemiştim. Kendisinin nazarlarıyla benden bir cevap almak istediğini anladım. "Bana tebliğ edecek bir haberiniz olmalıdır," dedi. Bütün vekillerin yanında tafsilat veremezdim. "Yarın sabahleyin rahatsız edeceğim," diyerek sözü kestim. [IV/10]

Ertesi günü, yani 17 Aralık 1911 Pazar günü sabahleyin Nişantaşı'ndaki hanesinde sadrazamla görüştüm. Padişah hazretleri ile cereyan eden bahisleri tamamen anlattım. [IV/11]

16 Aralık 1911, Cumartesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Şükrü Paşa'nın Adana Valisi Cemal Bey'in rüşvet aldığına dair beyanı

23 Aralık 1911, Cumartesi. Bugün Âyan Dairesi'nde Bolu Mebusu Habip Bey ile eski Serasker (Rıza) Efendi'nin –rütbesi kaldırılarak Midilli'ye sürülen– oğlu Şükrü Paşa'yı gördüm. Beni görmek arzusunda olduklarını ve Şükrü Paşa pederinin affına aracılık etmemi rica etti. Ben de diğerlerine yani II. Abdülhamit'in sürgünde bulunan diğer vekillerine nispetle pederinin cidden zararsız olduğuna inandığımdan affına çalışacağımı vaat ettim. Habip Bey bana hitaben, "Paşa sana gayet mühim bir kâğıt gösterecektir. Sen de hayrette kalacaksın. Cemiyetimizden en ziyade emin olduğumuz arkadaşlardan bazıları paşadan [IV/1] para almışlar. Elinde vesika vardır. Bugün bir tanesini gösterecektir," dedi.

Bunun üzerine Şükrü Paşa koynundan bir kâğıt çıkarıp bana gösterdi. Kâğıt 1909 senesi Temmuz tarihliydi. (Muhterem Paşam) lakaplarıyla başlıyor bir satır ile birkaç kelimeden ibarettir. İmzası Adana Valisi Vekili Cemal –içeriği pek ziyade hayretimi mucip oldu, çünkü Cemal Bey bunda paşa tarafından gönderilen yüz lirayı aldığını yazıyor.

Aman yarabbi gözüme inanmayacağım geldi. Cemal gibi Cemiyet'in en emin bildiği bir zat Şükrü Paşa'dan para alsın. Kâğıda bir daha bakmayı canım istemedi. "Bende kalsın," dedim ise de Şükrü [IV/2] Paşa razı olmadı elimden aldı. Ben de yanından ayrıldım, Âyan Salonu'na girdim. Ayrılırken bundan başka iki kâğıt daha olduğunu, onların daha fazla şaşırmama sebep olacağını söyledi. Zira en ziyade itimat ettiğim kişilerin vazifelerini suistimal ettiklerini ispat edeceğini ve bunları bana söylemekten maksadının benim namusuma ve dürüstlüğüme olan itimadından ibaret olup nazarımda kendisinin öteden beri Cemiyet namına nasıl dolandırılmakta olduğunu göstererek haline ve pederinin haline merhametimi celp edeceğini ilave etti.

Bu işi tahkik etmek gerektiği zaman bu adamları Cemiyet'ten kovdurtmayı başaramazsam [IV/3] ben Cemiyet'ten elimi eteğimi çeker ve fiilen istifa eylerim düşünceleri zihnimi tırmaladı. İki saat sonra Mebusan Dairesi'nde Habip Bey'i yalnız gördüm. Bu fikrimi

Levent Şahverdi Arşivi

ona da söyledim ve diğer kâğıtları da görmeyi rica ettim. O da kabul etti. Cenabıhak cümlelerini ıslah buyursun.

Oradan doğru Babıâli'ye gittim. Meclis-i Vükela'ya dahil oldum. Müzakerede hemen hiçbir şey söylemedim. Hâlâ o meşum kâğıdın meali beni düşündürüyordu. Müzakerelerin sonuna yakın bir zamanda Sadrazam Sait Paşa, dilsizlerden biriyle gönderdiği kâğıtta [IV/4] meclis dağıldıktan sonra benimle görüşmek arzusunda bulunduğunu yazıyor. Meclisin sonunda paşa odasına gitti ben de onu takip ettim. Sonra Mahmut Şevket Paşa'yı da çağırttık. Üçümüz bizim fırka ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın itilafından bahis ve müzakere ettik. Paşa bu itilafı uygun görmediğini söyledi. Biz de onun fikrini tasvip ettik. Meclis dağılırsa bu itilafın manasız olduğunu aramızda kararlaştırdık. Oradan ayrılıp dağıldık. [IV/5] [IV/6 boş]

İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki itilaf

27 Aralık 1911, Çarşamba. Dün gece Babıâli'de Meclis-i Vükela'da verilen karar üzerine bugün sabahleyin vasati saat on buçukta Mebusan Meclisi'nde Heyet-i Vükela hazırdı. Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin[23] değiştirilmesi hakkındaki hükümetin teklifi encümen tarafından kabul edilmiş ve Heyet-i Umumiye'ye verilmiş olduğundan müzakere edilecekti. Müzakereye öğleden sonra ikiye kadar başlanamadı. Çünkü bizim fırkayla (İttihat ve Terakki) muhalif fırka (Hürriyet ve İtilaf) azasından olan murahhaslar bağımsız mebuslardan oluşan beş arabulucuyla beraber toplandılar. İki fırka arasındaki soğukluğu gidermeye çalıştılar. Netice maalesef hiçten başka bir şey olmadı. [IV/12]

23 Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi: Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukuunda vükela reyinde ısrar edip de mebusan tarafından katiyen ve tekrar tekrar reddedildiği halde vükela ya mebusanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen Heyet-i Vükela heyet-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbab-ı mucibe beyanıyla yine reddederse yedinci madde mucebince intihabata başlanılmak üzere Zat-ı Hazret-i Padişahi meclisi feshedebilir fakat Heyet-i Cedide-i Mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Mebusan Meclisi'nin rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bence böyle olacağı zaten malumdu. Çünkü her iki taraf birbirini iğfal etmekteydi ve aralarında güvensizlik daimdi. "İtilaf edecekler," diye gazetelerde ve insanların ağzında dolaşan şayialar demagojik sözlerdi. Nihayet meclis açıldı. Evvela, "Gündemde dahil değildir," diyerek bahsedilen maddeyi müzakere etmek istemediler. Daha doğrusu, "İtilafa bir yol bulacağız," diyerek bağımsızlar yine araya girdi; nihayet 30 Aralık 1911 Cumartesi'ye müzakerenin ertelenmesine karar verdiler. [IV/13]

30 Aralık 1911, Cumartesi. Bugün meclisin açılışı zamanından üç saat sonra reis tarafından mebusan içtimaya davet olundu. İttihat ve Terakki Fırkası azasından 125, diğer fırkalardan altı ki toplam 131 aza salonda toplandı. Ekseriyet yoktu. Çünkü ekseriyet olmak için 143 aza lazımdır. Meclis resmen açılamadı, fakat sadrazam mühim beyanlarda bulundu. Hülasası, tartışma meydanından kaçmalarının doğru olmadığını, gelip vükelanın teklifini ya kabul veya makul sebeplerle reddetmelerinin lazım geleceğini pek kati ve delilleriyle ifade ve beyandan ibarettir. [IV/14]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu celsede yaşananlara vâkıf olmak ve gerekirse her nevi tecavüzü yapmak üzere iki kişi göndermişti. Biri Gümülcineli İsmail Bey diğeri de Sinoplu Rıza Nur Bey'dir. Bu iki zatı seçmelerinden dolayı şakacı Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi, "Bu iki zatı fırka seçmekte isabet etmiştir. Cemaat toplamak için en ehliyetli bunlardır," dedi. Birinci celse kapandı.

Yarım saat sonra ikinci celse açıldı. Bu celsede 116 mebusun hazır bulunduğu anlaşıldı. Sadrazam Sait Paşa [IV/15] bunun üzerine de bazı sözler söyledi. Hülasası, "İki defadır mebusların umumi içtimaya gelmemeleri, koridorlarda gezinmeleri teklifimizi reddetmektir. Şu halin ret manası ifade edemeyeceğini müdafaaten ileri sürecek olanlara her halde bu halin bir ihtilaf teşkil edeceğini beyan edebiliriz. Ve bunun üzerine Heyet-i Vükela'nın istifanamesini şimdi padişaha takdim edeceğim. Meydanı ihtiram erbabına terk ediyoruz," mealinden ibarettir.

Bu sözleri müteakip Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bazı ifadelerde bulundu. Biz de Meclis yani İçtima Salonu'nu terk ede-

Levent Şahverdi Arşivi

rek Vükela Odası'na [IV/16] gittik. Orada istifaname tanzim ve bütün vükela tarafından imza olundu. Mahmut Şevket Paşa vasıtasıyla padişah sarayına takdim kılındı. Biz de dağıldık. [IV/17]

31 Aralık 1911, Pazar. Sabahleyin vasati saat onda Kudat Mektebi'ne gittim. (Cezai Tatbikat) dersini okuttum. Oradan Çorum Mebusu Münir Bey'e uğradım. Birlikte Meclis-i Mebusan'a geldim.

Muhalifler Sait Paşa'nın kabine kurmasına mâni olmak için dairede alt katta bir salonda toplanarak müzakerede devam ediyorlardı. Nihayet on iki kişilik bir heyetin padişahın huzuruna gönderilmesine karar vermişler ve öğleden sonra saat iki buçuk raddelerinde gitmişlerdi. Gidenler arasında İtilaf Fırkası'nın reisi Amasya Mebusu İsmail Hakkı [IV/18] Paşa, Gümülcine Mebusu İsmail Bey, Dıraç Mebusu Esat Paşa'nın olduklarını işittim.

(Düşünce)

Dünya pek garip hadiselerle doludur. Bu İsmail Hakkı Paşa dışarıdan pek namuslu ve muhterem görülür. Ben de o itikatteyim. Jurnallerin tetkikine memur komisyon azasından Kayserili Mülazım [Teğmen] Şaban Efendi, bundan bir sene kadar önce bana, ortaya çıkan jurnallerin sahiplerinin isimlerini beyan eden bir defter verdi. Hâlâ bende saklıdır.[24] O zaman İsmail Hakkı Paşa'nın üç kıta jurnalinin ortaya çıktığını ve bu jurnalleri [IV/19] kolağası rütbesini taşıdığı zaman bir komisyona memur bulunduğu sırada o komisyonda cereyan eden müzakereleri II. Abdülhamit'e gizlice yazmakta olduğunu söyledi. Ben pek ziyade hayret ettim. Adeta inanmak istemedim. Şaban Efendi cevaben, "Evet ben de senin gibi inanmak istemedim. Köprü üzerinde kendisine tesadüf ettim. O komisyona memur olup olmadığını sordum. 'Evet öyle bir komisyona kolağası iken memur olmuştum. Niçin soruyorsun?' diye tereddüt ve şüphe

24 Bu defter iki cilt halinde Mustafa Hayri Efendi'nin evrakı arasında mevcuttur. Birinci cildinin başlığı "Abdülhamit'e Jurnal Verenlerin Esamisi" olup elif-fe harfleriyle başlayan adları ihtiva etmektedir. İkinci cilt başlıksız olup kaf-ye harfleriyle başlayan adları ihtiva etmektedir. İki cilttеki toplam künye adedi 1500 civarında olup bunların bazılarının mükerrer künyeler olduğuna dair malumat vardır. Adların bazılarının karşısında faaliyetlerine dair tafsilat vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

alametleri gösterdi. Başkalarından da tahkik ettim. Muhakkak bu adam jurnalcidir. Şimdi de [IV/20] Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın[25] ikinci reisidir (o vakit öyleydi)," dedi. Asıl garibi bu Şaban Efendi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sadık kişilerinden olup Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na hasım iken Cemiyet'ten çıktı ve jurnalci dediği İsmail Paşa'nın reislik etmekte olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dahil olarak ~~o sözlerinden birkaç ay~~ bugün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en şiddetli bir hasmı oldu.

Gümülcineli İsmail Bey genç ve zeki bir zattır. Fakat mevki hırsı ahlakına fena tesir [IV/21] ediyor. Pek çok namuslu ve muhterem kişilere tecavüzü âdet edinmiştir. Bu da Meclis-i Mebusan'ın birinci içtima senesinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın en değerli müdafilerindendi. Fakat fırka azasından bazı kişilerin nezaretlere tayin olunmaları, fırka azasından makam ve mevki düşkünü olanları gücendirdi. İsmail Bey de onların arasındadır. 31 Mart sene 1325'te [13 Nisan 1909] irtica hadisesinin ortadan kaldırılmasının ardından Tevfik Paşa tarafından kurulan kabineye adliye nazırı olarak ben seçilmiştim. İstifa ettim. Birkaç gün sonra bütün kabine düştü. Hüseyin Hilmi Paşa tekrar kabine kurmakla görevlendirildi, fakat [IV/22] kuruluncaya kadar bittabi birçok sözler dolaşıyor bu arada benim adliye nazırlığına tayin olunacağımdan bahsolunuyordu. İşte o sırada meclis Ayasofya civarındaki mahsus dairede koridorda dolaşırken bu İsmail Bey yanıma geldi, eğer ben Adliye nazırı olursam kendisini müsteşarlığa tayin etmemi istedi ve "On beş gün kalayım istemezseniz istifa ederim," dedi. O vakte kadar bu kadar açgözlü olduğunu bilmezdim. Benim gibi tanışıklığı tesadüf ettikçe merhabadan ibaret olan bir adamdan böyle [IV/23] bir talepte bulunmasını garip gördüm. O vakit arkadaşlarımızdan olup zekâ ve ilmini her vakit takdir ettiğim bugün muhalif fırkada bulunan ve İsmail Bey'le beraber olan Antalya Mebusu Hamdi Efendi'ye hikâye ettim. "İsmail böyle şeyleri yapar," dedi.

25 Mutedil Hürriyetperveran Fırkası: 1909 Kasımı'nda İstanbul, Babıâli, *Tanzimat* gazetesi idarehanesinde kurulmuş parti. Reisi Berat Mebusu İsmail Kemal Bey idi. Partinin ideolojisi Osmanlıcılık olarak ifade edilebilir. Diğer muhalefet partilerinin aksine adem-i merkeziyetçilik siyasetine karşıdır. Siyasette pek bir varlık gösterememiş ve 1911 Kasımı'nda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Dıraç Mebusu Esat Paşa pek acayip bir adamdır. Bir gün evvel bizim fırkadandı. Bugün muhaliflerle aleyhimizde ittifak ederek saraya kadar gitti. İşte insanların ahval ve ahlakı böyle daima değişikliğe uğramaktadır (ibret alınız).

Yeni kabine azasının seçimi

Bugünün akşamı vasati saat altı raddelerinde Sait Paşa'nın hanesinde Mahmut Şevket [IV/24] Paşa'yla bulundum. Aramızda cereyan eden müzakerede kabinenin kurulmasına dair olup neticede teklif ettiğimiz otuz beşinci Kanun-ı Esasi maddesinin kabul ettirilmesi hususunda son dereceye kadar ısrarlı olunmasında karar verdik. Bugün öğleden sonra saat ikide sadaret tekrar Sait Paşa'ya verilmişti. [IV/25]

1 Ocak 1912, Pazartesi. Bugün sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Kayda değer bir şey olmadı. Öğleden sonra bir buçukta Babıâli'ye gittim. Sadrazam ile görüştüm. Hatt-ı hümayun okundu. Sonra Mahmut Şevket Paşa'yla beni sadrazam hususi odasına davet etti. Başlarında Hariciye Nazırı Asım Bey oradaydı; sonra gitti, üçümüz kaldık. Kabine azasını seçmekle uğraştık. Ziraat ve Ticaret nezaretine Sinabyan Efendi'nin yerine âyandan Aristidi Paşa'yı uygun gördüler çünkü kabinede bir Rum aza mevcut değildi. Maarif nazırlığına da Ferseklib [IV/26] Mebusu Emrullah Efendi'yi[26] münasip gördüler ve bu iki zata teklifi bana havale ettiler. Ben de oradan çıkınca her ikisine birer telgraf çektim. Yarın vasati saat onda Mebusan Dairesi'nde görüşmemizi rica ettim. Yarın bakalım kabul edecekler mi? Posta ve Telgraf nezaretine Erzurum Mebusu Karekin Pastırmacıyan Efendi'yi uygun görüp ona da teklifi bana havale ettiler. Bu zatı bulabilmek için Talât Bey'e gittim. Cavit'in yanında olduğunu ondan öğrendim. Oradan Cavit Bey'in hanesine gittik. Karekin Efendi'ye teklif ettik. Özür diledi ve "Bizim Taşnaksutyun Cemiyeti'nin[27] [IV/27] bu seneki kongresinde bizim nazır

26 Emrullah Efendi, Kırkkilise [Kırklareli] mebusuydu.

27 Taşnaksutyun Cemiyeti: Ermeni sosyalist partisi. İttihat ve Terakki ile beraber Sultan II. Abdülhamit'in hal'ini müteakip meclise girmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

olmamamıza karar verildi," dedi. Babanzade Hakkı Bey orada hazırdı. Birlikte çıktık. Hakkı Bey'le Şişli'deki hanesine kadar beraber geldik. Oradan Sait Paşa'nın hanesine uğradım, paşayı gördüm durumu anlattım. Zohrab Efendi'ye Posta nezaretinin teklifini bazı sebepleri düşünerek uygun gördü ve teklifi yine bana havale etti. Yarın bakalım Cenabıhak ne gösterecektir? Allahü Azimüşşan vatanımız için hayırlar ihsan buyursun, âmin. [IV/28]

2 Ocak 1912, Salı. Sabahleyin saat onda Meclis-i Mebusan'a gittim. Bir müddet sonra Aristidi Paşa'nın Âyan Dairesi'ne geldiğini hademeden biri haber verdi. Gittim görüştüm, sadrazamın teklifini tebliğ ettim. Kabul etti. Telefonla sadrazama (hanesindeydi) haber verdim. Sonra Mebusan Dairesi'ne Emrullah Efendi geldi. Ona da tebliğ etim. O da kabul etti, fakat fırkadan karar almak gerekeceğinden derhal durum hazır bulunan arkadaşlara bildirildi. Fırka müzakereye başladı. Sonra Zohrab Efendi'yi çağırdım. Vükela Odası'nda ona da tebliğ ettim. Kabul etti, fakat mensup [IV/29] olduğu Taşnaksutyun Fırkası tarafından kabul edilmedikçe kati cevap veremeyeceğini söyledi ve arkadaşlarının fikirlerini sormak üzere gitti. Sonra Vartkes Efendi ile Karekin Efendi'yi gördüm, Zohrab Efendi'ye teklifi anlattım. Kendilerinin de kabulünü talep ettim. Evvela memnuniyet gösterdiler. Sonra idare odasına beni çağırdılar. Orada Zohrab Efendi hazır olduğu halde, "Telgraf nezaretini kabul Ermenilerin haysiyetinin kırılmasına sebep olur. Ziraat nazırlığı olursa kabul eder, yoksa edemeyiz. Bununla beraber Ermenilerin darılmaya hakkı yoktur. Çünkü siz teklif [IV/30] ettiniz, biz kabul etmedik demektir," dediler. Bu sırada fırka, Emrullah Efendi'ye kabul oyu verdiğini hatta nazırlık kabul etmek için fırkadan fikir almak mecburiyetini içeren maddenin ilgasına karar verildiğini anladım. Saat alafranga dörde gelmişti. Sadrazam konağına gittim. Hariciye ve Harbiye nazırlarını orada buldum. Hariciye nazırını gücenmiş gördüm. Sadrazamın benimle ve Harbiye nazırıyla istişare edip kendilerini hariçte bıraktığına canının sıkıldığını göstermekten çekinmedi. Sabrettim, bununla beraber pek müteessir oldum. Sadrazamın benimle istişaresini [IV/31] samimi

Levent Şahverdi Arşivi

bulması lazım gelen arkadaşların da dikkatini çekmekte olduğunu anlamıştım. Herhalde benim için dikkate değer bir haldi. Gerçekten düşünüyorum. Hariciye nazırı gitti. Vükela şöyle tertip olundu:

Sadrazam	Sait Paşa
Şeyhülislam	Abdurrahman Nesip Efendi
Hariciye	Asım Bey
Harbiye	Mahmut Şevket Paşa
Bahriye	Hurşit Paşa
Adliye	Memduh Bey
Dahiliye	vekâleten Memduh Bey
Maliye	Nail Bey [IV/32]
Maarif	Emrullah Efendi
Nafıa	Sinabyan Efendi
Ziraat ve Ticaret	Aristidi Paşa
Evkaf	Hayri Bey
Telgraf	İbrahim Susa Efendi

Tezkeresi yazılıp Mabeyn-i Hümayun'a gönderildi. Bu gece padişah iradesinin çıkması rica edildi, çünkü yarın sabahleyin Mebusan Meclisi'nde toplanacağız.

Gece saat vasati (9)

Sait Paşa tarafından bana Dahiliye nezareti teklif olundu. Kabul etmedim. Arkadaşlardan bazıları (Talât, Adil ve diğer bazı arkadaş) [IV/33] beni teşvik ettiler. Cümlesini reddettim. Halbuki evvelce seçim zamanında kabul edeceğimi vaat etmiştim. Şimdi reddetmemin sebebi: Cemiyet arkadaşları tarafından Dahiliye nezareti oybirliğiyle bana münasip görülmüş ben de, "Benden başka kabul edecek yoktur," diyerek söz vermiştim. Şimdi ise evvela Hacı Adil Bey'in ikinci olarak Talât Bey'in üçüncü olarak benim münasip olacağımı ileri sürdüler. Sait Paşa'nın meyli ise Talât Bey'deydi. Hacı Adil Bey'i katiyen istemediğini anlatıyordu. Benim kabinede bulunmam ve sadrazam ile istişare etmem, gerek [IV/34] arkadaşlarıma ve gerek sadrazama karşı beni müşkül bir mevkide bulundurmaktaydı. Bir

Levent Şahverdi Arşivi

de arkadaşlarımdan bazılarında bilhassa Hacı Adil Bey'de biraz tereddüt görüyor ve kendisini Sait Paşa'nın reddetmesi üzerine bir kızgınlık eseri hâsıl olduğunu hissediyordum. Kabul etmek bence münasip değildi.

4 Ocak 1912, Perşembe. Heyet-i Vükela teşekkür için Dolmabahçe Sarayı'nda huzura kabul buyuruldu. Bazı vükelaya iltifat buyuruldu. Bana, "Evkaf'ı ihya etti. Bunun da kadrini takdir etmezlerse neyi takdir ederler?" diye çıkarken iltifat etti. Ertesi cuma günü camide Esvapçıbaşı Sabit ve Seccadeci Emin beylerin yanında, "Hayri Bey'in bir misli daha yoktur," dedi, tekrar iltifat etti. [IV/35]

Şeyhülislam meselesi

5 Ocak 1912, Cuma. Bugün cuma namazını Dolmabahçe'deki Valide Camii'nde eda ettim. Hünkârın büyük bir iltifat gösterdiğini yukarıda notta yazmıştım. Namazdan sonra eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi Hazretleri'nin Cerrahpaşa'daki hanesine gittim. Efendiyi hanesinde Karesi[28] Mebusu Galip Efendi'yle beraber buldum. Şu veçhile konuşmaya başladık:

Ben: "Efendim size dargınım hatta kavgaya geldim. Galip Efendi aramızda hakem olsun çünkü her ikimizin de eminidir." [IV/48]

Efendi: "Pekâlâ söyle bakalım."

Ben: "Birkaç gün evvel Hacı Adil Bey'i gördüm. Bana kırgın olduğunuzu söyledi. Sebebi güya Abdurrahman Nesip Efendi'nin meşihatını[29] padişahımıza arz ve tavsiye eden ve şu suretle zatıâlinizi meşihattan düşürülmesine sebep olanın ben olduğum zannındaymışsınız. Halbuki padişah hazretlerine Nesip Efendi hakkında ben bir şey söylemedim."

Efendi: "O halde yanlış anlaşma ortadan kalktı. Ben sizin söylediğinizi zannetmiş, darılmıştım. Gerçi bu değişiklikte meşihatı kabul etmemeye karar vermiştim. [IV/49] Fakat hiç olmazsa benimle istişare ederek yerime kimin münasip olacağını birlikte müzakere etmek arkadaşlık şiarından değil midir?"

28 Günümüzde, Balıkesir.

29 meşihat: Şeyhülislamlık makamı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben: "Zatıâlinizin tekrar meşihata gelmemesinin pek münasip olduğunda şüphe yoktur. İşte Galip Efendi söylesin, fırkamızda bulunan azanın büyük kısmı zatıdevletlerinizin aleyhindedir. Bu hal ile gelmek bittabi doğru değildir. İstişare bahsine gelince, insaf buyurunuz müzakere teklifinin evvela sizin tarafınızdan olması lazım gelmez mi? 'Hayri, ben meşihattan çekileceğim. Bu makam memleket için pek mühimdir. Yerime kimler hatıra gelir?' demek size düşmez mi?" [IV/50]

Efendi: "Doğrusu ben sizin tarafınızdan böyle bir teklif bekledim. Hiç haberim olmadan harice çıkarılmam, ailem efradı tarafından da, 'Efendi seni kolundan tutup attılar. Bu kadar hizmetini dikkate almadılar,' demeleri canımı sıktı. Kızmıştım. Şimdi bir şey kalmadı."

Galip Efendi de bana hak verir gibi göründü.

(İlave)

Vekillerin değişmesinden iki hafta kadar evveldi. Bir cuma cami-i şerifte Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Halit Ziya Bey, "Padişah hazretleri Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'yi istemiyor ve pek sıkılıyor," [IV/51] dedi. Ben de, "25. kanun maddesi vesilesiyle vükelanın istifası muhakkaktır. O vakit padişah hazretleri başka bir zatı memur ederler," dedim. Bir müddet sonra Seccadecibaşı Emin Bey yanıma geldi. "Yarın ezani saat dokuz buçukta Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu'na gelmenizi efendimiz irade buyuruyorlar," dedi.

Ben de, "Ferman efendimizindir," dedim.

Ertesi günü tayin olunan vakitte saraya gittim. Hatta giderken sadrazama vuku bulan emir üzerine saraya gitmekte olduğumu söyledim. Padişahın huzuruna yalnız olarak kabul buyuruldum. Kapılar kapandı, bir saat [IV/52] kadar teşerrüf ettim. Sadrazam Sait Paşa'dan ve eski Sadrazam Kâmil, Hüseyin Hilmi ve Hakkı paşalardan bahis açtı. Her biri hakkında fikrimi sordu. Hatta eski Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve eski Mısır Kadısı Yahya Reşit Efendi haklarında da görüşlerimi emretti. Bir padişaha, hususiyle haslet sahibi olmak üzere inandığım V. Sultan Mehmet Han Hazretleri'ne karşı hissiyatımı saklamayı ahlak ve sadakate aykırı görerek bu

Levent Şahverdi Arşivi

kişiler hakkında kalbî hislerim neden ibaretse pervasızca pek açık olarak söyledim ve bu kadar açık maruzatta bulunduğumdan dolayı [IV/53] af diledim.

Memnun olduklarını beyan buyurdular ve "Şimdiki şeyhülislamın mason olduğunu söylüyorlar," buyurdu.

"Aslı yoktur zannederim efendimiz. Fakat bu husus pek şayi oldu" dedim.[30]

"Evet vukuundan şüyuu fenadır. Hepinizden memnunum fakat şeyhülislam efendi vekiller değiştirildiğinde tekrar alınmazsa pek iyi olur. Zaten âyandandır değil mi?"

"Evet, efendimiz nasıl irade buyurulursa öyle icra olacağı tabiidir efendimiz." [IV/54]

"Meşihata münasip kim vardır?" buyurdu.

"Mebuslar arasında Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi fena adam değildir. Başka duacıları da bulunur. İrade efendimizindir," dedim. Evet veya hayır hiçbir şey söylemediler.

Padişah müsaade verdi, huzurdan çıktım. Doğru Meclis-i Mebusan'a geldim. Sadrazama ~~birer birer mükâlemeyi~~ biraz anlattım ertesi günü tafsilatını hikâye ettim. Sonra arkadaşlarımdan Talât ve Hacı Adil beylere ve Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi'ye söyledim. Yalnız şeyhülislam efendiye söylemedim [IV/55] ve söyleyemezdim. Bundan sonra değişiklik olduğunda Nesip Efendi'ye irade geldiğinde İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'in sadrazama, "Padişah hazretleri şeyhülislam efendiyi değiştirdiler. Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi'ye de padişahın teveccühü olduğunu ve kendisini de arzu ederse de Nesip Efendi'nin daha münasip bulunduğunu emir ve irade buyurdular," dediğini Sait Paşa Hazretleri bir gün sonra bana söyledi.

İşte şeyhülislam meselesi böyle oldu. [IV/56]

Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesi hakkında müzakere

6 Ocak 1912, Cumartesi. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Sadrazam Sait Paşa keyifsiz olduğundan gelemedi. Kanun-ı Esa-

30 Mustafa Hayri Efendi'nin de mason olduğu kayıtlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

si'nin (25) maddesinin[31] değişikliğine dair olan teklif müzakere olunmaya başladı. Muhalifler her zamanki gibi esas madde hakkında söz söylemeyerek maddenin meclise getiriliş suretine ve sair şekillere dair itirazlarda bulunmaya devam ettiler. Bugünün mühim vakalarından biri de eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, fırka reisi Seyit Bey ile Edirne Mebusu Talât Bey'i Âyan Dairesi'ne davet ederek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla [IV/36] itilaf yapılması teklifinde bulunmuş ve beş maddenin bulunduğu bir kâğıt ibraz eylemiştir. Bu maddeler:

1) 25. maddenin kabul olunması.
2) Bu sene meclisin feshedilmemesi.
3) Feshedilmemeyi temin için yukarıdaki maddeye bir fıkra ilave edilmesi.
4) Sual ve istizah[32] ile hükümet meşgul edilmeyip Mebusan Meclisi'nin mühim kanun layihalarıyla meşgul olması veyahut üç ay tatil edilmesi.
5) Her iki tarafın gazetelerinin birbiri aleyhine şiddetli tenkitlerden kaçınması. [IV/37]

Birinci madde maksadımız, beşinci maddeye diyecek yoktur. İkinci ve üçüncü maddelerse kabul olunamaz. Dördüncü maddenin kabul ve reddinde yalnız bizim arkadaşlar ihtilaf ettiler. Ahmet Rıza Bey bu maddenin kabulünün de caiz olamayacağını çünkü sual ve istizah hakkından mebusların vazgeçmesinin Meşrutiyet'e ve Kanun-ı Esasi'ye aykırı bulunduğunu beyan buyurdu, pek doğrudur.

Hüseyin Hilmi Paşa, muhaliflerimizin bu beş madde üzerinde itilafa uymak üzere olduğundan eğer İttihat ve Terakki [IV/38] Fırkası razı olmazsa Âyan'da aleyhimize konuşacağı beyanıyla bizim arkadaşları tehdit eylemiş, onlar da münasip cevaplar vermekte kusur etmemişler. [IV/39]

31 Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesi: "Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat namıyla ve nam-ı âhirle hiç kimseden bir akçe alınamaz."

32 istizah: Gensoru.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Ocak 1912, Pazar. Sabahleyin Evkaf Nezareti'ne gittim. Birkaç saat işlerin bitirilmesiyle meşgul oldum. Sadrazam Konağı'ndan bir telgraf: "Rahatsızlığım sebebiyle bugün de çıkamayacağım." Bugün vasati saat yarımda Babıâli'de Meclis-i Vükela Hariciye Nazırı Asım Bey'in reisliğinde toplanacaklarından gitmemizi emretmektedir. Tayin olunan vakitte gittim. Bazı meseleler müzakere edildi. O cümleden Mirdite Ormanı'nın[33] meşhur Reis Rahip Doço'ya ihalc edilmesi [IV/40] kararlaştırılarak keyfiyet Ziraat Nezareti'ne havale olundu.

Akşam vasati saat beş buçukta Sadrazam Konağı'na gittim. Sait Paşa'yı yatakta buldum. Zavallı muhterem ihtiyar rahatsızdır.

9 Ocak 1912, Salı. Bugün sabahtan akşama kadar zamanımız Meclis-i Mebusan'da geçti. Söz konusu 25. maddenin müzakeresi devam etti. Yarın da devam edecektir. [IV/41]

Mustafa Hayri Efendi'nin Dahiliye nazırlığını kabulü için görüşmeler

10 Ocak 1912, Çarşamba. Bu sabah yeni kalkmıştım. Misafir geldiğini söylediler. Çıktım. Hürriyet Kahramanı Ohrili Eyüp Sabri Bey ile Sadaret yaveranından Süleyman Bey'miş. Bir müddet görüştük. Ohri'den, Manastır'dan, gelecek seçimlerden bahsettik. Eyüp Sabri Bey bana hitaben Dahiliye nezaretini kabul etmemi söyledi. Zaten bu sözü diğer arkadaşlarla beraber birkaç defa söylemiş ve tekrar etmişti. Yapamayacağımı söyledim. Bu Eyüp Sabri Bey cidden namuslu ve cesur bir zattır. Cemiyet'e pek sevgi besler ve bağlıdır. Halen Merkez-i Umumi azasındandır. [IV/42]

Bunlar gittikten sonra ben de Meclis-i Mebusan'a gittim. Müzakere akşama kadar devam etti. Akşamüzeri Merkez-i Umumi umumi kâtibi bulunan Hacı Adil Bey'le Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in odasında mahremane görüştük. Konuşma esnasında o da beni Dahiliye nezaretini kabule teşvik ediyordu.

Ben: "Yapamam."

33 Mirdite Ormanı: Arnavutluk'ta bir bölge.

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Bey: "~~Evkaf'taki mevkiini Dahiliye'de ümit edemiyorsun.~~ Halkın gözünde düşmemek için kabul etmiyorsun. Fakat bu doğru değildir. Sen kendini düşünmemelisin."

Ben: "Kendimi düşünmem ve nasıl olsa Evkaf'ta da bir gün gözden düşeceğimi bilirim. Evkaf'ta düşmektense Dahiliye'de düşmek benim için elbette daha faydalıdır. Binaenaleyh [IV/43] kendimi düşünmediğimden emin olmalısınız. Ancak önümüzde mühim bir seçim vardır. Bunda muvaffak olamazsam vicdanen pek azap çekerim, çünkü Cemiyet için başarısızlık bir felakettir. Yüzde yüz güven hâsıl olmadıkça kabulde mazurum."

Hacı Bey: "Şu halde ben nasıl kabul edeyim?"

Ben: "Eğer bu güven sizde de yoksa kabul etmeyiniz."

Hacı Bey: "Peki ama bu işi kabul edebilecek arkadaşlar arasında üç kişi vardır. Onların biri sen, biri Talât Bey, diğeri de benim. Bizden başka daha münasip ve uygun bir zat varsa söyle gidelim elini öpelim, kabul ettirmeye [IV/44] çalışalım."

Ben: "İşte bunun için Necmettin Molla Bey'in bu işe münasip olduğunu evvelce size ve arkadaşlara söylemiştim. Başka münasibini göremiyorum."

Bu sırada vasati saat beşe gelmiş ve meclis dağılmıştı. Sahipmollazade İsmail Bey geldi. Onu müteakip Ahmet Rıza Bey teşrif ettiler. Bittabi bahsimiz değişti. Ben oradan çıktım Vükela Odası'na girdim. Vükeladan Hariciye Nazırı Asım Bey, Mahmut Şevket ve Hurşit ve Aristidi paşaları buldum. Biraz müzakereden sonra çıktık. [IV/45] Koridorda Asım Bey bana yaklaşarak, "Sadrazam Sait Paşa'nın hanesine gitmek istiyorum. Beraber gidelim," dedi. Ben affımı istedim, "Affediniz haneme gideyim," dedim.

Evvelce beyan eylediğim üzere sadrazamla pek sık görüşmem arkadaşların bilmem nedense gücenmesine sebep oluyordu. Hatta Asım Bey de sadrazam konağında bu gücenikliğini göstermişti. O günden beri sadrazama pek sık gitmiyordum. Mümkün olduğu kadar inzivayı seçmenin münasip olacağını takdir ediyordum. Mebusan Dairesi'nden Aristidi Paşa'yla [IV/46] ayrıldım. Arabayla Beşiktaş'a kadar geldik. Aristidi Paşa vapur ile Arnavutköyü'ne, hanesine gitti. Ben de evime geldim. [IV/47]

Levent Şahverdi Arşivi

Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesinin oylanması

13 Ocak 1912, Cumartesi. Bugün Meclis-i Mebusan'da akşama kadar bulundum. İkinci celsede müzakerenin kifayetine 141 oyla karar verildi. Sonra Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesinin kabul ve reddi oya kondu. Encümenin teklifi veçhile kabulünü hükümet talep etti. 125 oy kabul 101 oy ret olarak belirlendi. Kabul cihetinde oyların üçte ikisi lazımdı. Hâsıl olamadı ve bittabi reddedilmiş oldu. Vakit ezani on iki olmuştu. Heyet-i Vükela olarak saraya gittik. Sadrazam ile şeyhülislamdan ve sarayda rahatsız olarak dönen Maarif nazırından başka vükela mevcuttu. [IV/57] Padişahın huzuruna kabul olunduk. Hariciye nazırı vükela adına konuştu. Fakat iyi söyleyemedi. Olayların gidişatını bile muntazam hikâye edemedi.

V. Sultan Mehmet Han Hazretleri, Heyet-i Vükela'dan memnuniyetini ve Meclis-i Mebusan'ın halinden müteessif bulunduğunu gösterdi. Nihayet meclis hakkında vükelanın fikrini sordu. Hariciye nazırı, "Feshetmek icap eder. Eğer sizce de münasip olursa meclis feshedilir," dedi.

"Ne suretle fesholunacaktır?" buyurdu.

Hariciye nazırı da, "Bir hatla Âyan'a gönderilir," dedi.

Padişah, "Acaba Âyan muvafakat eder mi?" [IV/58] buyurdu.

Hariciye nazırı, "Eğer padişahın arzusunun fesih tarafında olduğu gösterilirse Âyan da muvafakat eder," dedi.

Padişah, "Ferit Paşa (Damat) muvafakat etmez halinden öyle anladım," buyurdu.

Bu sırada Mahmut Şevket Paşa ile Hurşit Paşa söze karıştı. "Ekseriyet lazımdır. O da hâsıl olur," dediler.

Padişah da, "Evet ekseriyet kâfidir," buyurdu.

Sonra Nail Bey'e hitap ederek, "Mebusların tahsisatı tamamen verilecek midir?" buyurdu. [IV/59]

Nail Bey, "Usulen verilmemesi lazım gelir," dedi.

Padişah hazretleri, "Verilmezse gürültü olur. Verilse iyidir," buyurarak tahsisatın verilmesi fikrinde olduklarını gösterdiler.

Nail Bey de, "Vükela arasında müzakere ederiz," dediler.

Müsaade buyurdular vükela çıkmaya başladı. Nail Bey'e iltifat etti. Ben çıkacağım sırada, "Sadrazamla görüştün mü?" diyerek

Levent Şahverdi Arşivi

durdurdu. O sırada vükela çıkmış ben yalnız kalmıştım. "Bugün görüşemedim," dedim.

Padişah, "Bir kere görüş. Bu işi [IV/60] sağlam yapınız," buyurdular.

Çıktım diğer vekillere katıldım. Sonra saraydan çıkarken Başkâtip Halit Ziya Bey'e hikâye ettim ve padişahın konuşmasındaki, "Bu işi sağlam yapınız," sözünden ne anlamak lazım geleceğini sordum.

Başkâtip, "Sait Paşa'nın istifa ~~edeceğinden korkuyor~~ etmesini istemiyor. Zannederim birinci derecede bu noktadır. Bir de Âyan'ın muhalefetinden de biraz şüphe ediyor. Bu noktaların sağlam yapılmasını istiyor," dedi.

Huzura girmeden Başmabeyinci Lütfü Bey'in [IV/61] odasında Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamın hanesinden alıp getirdiği hatt-ı hümayunun suretini okuduk. Meali: "Muhterem Âyan" hitabıyla başlamış Meclis-i Mebusan'ın feshine muvafakat oyu vermelerini taleple neticelendirmiştir.

Bunu bütün Heyet-i Vükela imza etti. Ben bunu uygun görmediğimi Nail Bey ile Nafıa Nazırı Sinabyan Efendi'ye de söyledim. Onlar da, "Hakikaten uygun değildir. Bizim tarafımızdan imza edilmesi gerekmez. Bunu yalnız sadrazamın imza etmesi yeter. Lakin Sait Paşa'nın vehim ve ihtiyatı bize de imza ettiriyor," [IV/62] dediler. Artık böyle dar ve tetik bir zamanda ihtilaf çıkarmak memleket için zararlı olacağından imza ettik.

Ben hattın bu suretle yazılmasını da acayip gördüm. Mahmut Şevket Paşa, "Fransa'da böyleymiş. Eugène Pierre'de[34] açıkça zikredilmiştir," dedi ve Fransızca ibaresini okudu. Fransızca bilen arkadaşlar tasdik ettiler.

İmzadan sonra hatt-ı hümayunun yarın yazılması ve seryaver ile Âyan reisine pazartesi günü gönderilmesini ve vasati saat birde

34 Eugène Pierre (16 Kasım 1848 Paris-7 Tenunuz 1925 Paris). 1885-1925 yılları arası Fransız temsilciler meclisi başkanlığının genel sekreteri (Secrétaire général de la Présidence de la Chambre des députés de 1885 à 1925). İttihatçılar tarafından sık sık atıfta bulunulan Pierre, *Traité de droit politique, électoral et parlementaire* (1. baskı 1878, ekler 1879 ve 1880, tekrar baskılar 1893, 1902, 1906, 1910, 1914, 1919 ve 1924) adlı siyaset, seçim ve meclis hukuku üzerine bir eserin yazarıdır. Bu eser, Fransız Parlamentosu'nca halen Üçüncü Cumhuriyet'in siyasi hayatı ve müesseseleri hakkında temel başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Âyan'ın içtimaya daveti [IV/63] için başkâtiplikten bir telgraf çekilmesini tasvip ve uygun gördüler.

Bugünün vakası bu kadardır.

Âyan Dairesi'ndeki müzakereler

15 Ocak 1912, Pazartesi. Sabahleyin Âyan Dairesi'ne gittik. Hatt-ı hümayun geldi. Celsenin gizli veya açık olması hakkında müzakere açıldı. Âyan Reisi Gazi Muhtar Paşa muhalifane bazı sözler söyledi. *Takvim-i Vekayi*'de yazılıdır. Nihayet benim tarafımdan Kanun-ı Esasi'nin 121. maddesinin[35] hatırlatılması üzerine meclis azası batıdan tahliye olundu. Vekillerin çıkıp çıkmamasında aramızda tereddüt hâsıl [IV/64] oldu. Dışarıya çıktık. Benim maksadım müzakerenin gizli veya açık olması kararlaştıktan sonra içeriye girmekti. Yani yalnız bu noktada vükelanın çıkmasını kanunun sarahatine uygun buluyor hem de muhaliflerin, "Vükela âyan üzerinde tesir yapıyor," itirazlarına aklımca set çekmek istiyordum. Evvela bunu orada hazır bulunan bütün vekillerin kabul ettiler ve hatta dışarıya çıktıkları halde sonradan bazıları pişman oldular, hatta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile Hariciye Nazırı Asım Bey biraz ileriye gittiler. Bana hücuma ve "Bu işleri sen yapıyorsun," gibi birtakım sözlere başladılar. Mahmut Şevket Paşa dışarıdan göründüğü gibi cesur değildir [IV/65] fakat kalbi temizdir. İktidarı vasat olmakla beraber çalışkandır. Doğrusu bence kıymetli bir adamdır. Bazı kişilere karşı zaafı ve birçok konuda kusuru vardır. Ama genel olarak ahlakı itibariyle muteberdir.

Hariciye Nazırı Asım Bey gayet hırslı ve büyüklük taslayan bir adam olup siyasi meselelerde esaslı bir şey yapmış olmamakla beraber Sait Paşa'nın rüyet ve himmetinin eseri olan bazı şeyleri tamamen kendisine mal eder ve daima kendini methetmekten çekinmez. Sadrazamın ve diğer arkadaşlardan nüfuzlu olanların gıyabında zimmeti irtikâp eder, bazı saf kişileri ikna ederek ken-

35 Kanun-ı Esasi'nin 121. maddesi (muaddel yüz yirmi birinci madde): Heyet-i Âyan müzakeratı alenidir fakat bir madde-i mühimmeden dolayı müzakerat hafi tutulmak vükela tarafından veya Heyet-i Âyan azasından beş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima ettiği mahal azanın başkasından tahliye edilerek teklifi ret veya kabul için ekseriyet-i ârâya müracaat olunur.

Levent Şahverdi Arşivi

disini methettirir. [IV/66] Gözü sadrazam olmakta; velhâsıl karışık bir zattır. Bu zatı Sofya sefirliği gibi küçük bir sefaretten Hariciye nezaretine kadar getiren Sait Paşa iken, iki ay geçmeden Sait Paşa aleyhine dolap çevirmesi mahiyetini ispata benim nazarımda kâfiydi. Bundan başka bugün sabahleyin Hacı Adil Bey'le yeni Şeyhülislam Nesip Efendi'yi karşılamaya gitmiştik. Vapur gecikti. Biz de Evkaf Nezareti'ne uğramak için Galata'dan İstanbul tarafına geçtik. Araba içinde hatta Babıâli Yokuşu'nda bu Asım Bey'in birkaç gün önce eski Maliye Nazırı Cavit Bey'e, [IV/67] "Memleketi kurtarmak isterseniz beni sadrazam yapınız," dediğini anlatmıştı. Bir de bugün Paris sefirimiz Rifat Paşa Hariciye Nezareti'nde bu Asım Bey'den bahis açılınca Asım Bey'in gayet mevki düşkünü olduğunu, Sofya'dan büyükelçi olmak, oradan Hariciye'ye geçmek sonra sadrazam olmak gibi daima hırs ve hülyada bulunduğunu anlatmış olduğunu Talât Bey (Edirne Mebusu) ile Menteşe Mebusu Halil Bey ayrı ayrı söylemişlerdi.

Bu Talât Bey ile Halil Bey doğru sözlü ve pek namuslu adamlar olup Rifat Paşa Hariciye nazırıyken bunlar da art arda Dahiliye nezaretinde bulundular. [IV/68] İşte bu hikâyeler de Asım Bey hakkındaki güvensizliğimi takviye etmekteydi. Bugün Âyan Dairesi'nde Mahmut Şevket Paşa ile bana hücum etmesinin de zaten meselenin mühim olmasından ziyade şahsi ve Sait Paşa nezdindeki kadrimi çekemediğinden ileri geldiğini hissediyordum. Bu gibi muhtelif düşünceler beni pek ziyade üzüp kızdırdı. İstifaya karar verdim. Oradan Mebusan Dairesi'ne geçtim. Vükela Odası'nda Bolu Mebusu Habip Bey ile Çorum Mebusu Münir Bey'i buldum. Her ikisi de arkadaşım ve sırdaşımdır. Fikrimi söyledim ve yazdığım müsveddeyi temize çekilmesi için Habip'e verdim. Bunu her nasılsa haber alan [IV/69] Nafıa Nazırı Sinabyan Efendi geldi. Fikrimden vazgeçirmek istedi. Reddettim. Sonra Nail Bey geldi. Ona da olumlu cevap vermedim. Adliye Nazırı Memduh Bey geldi. Pek çok ısrar etti. Odadan çıkmaya beni mecbur etti. Gerçi onu gönderdimse de istifanameyi temize çektiremedim. Bunu müteakip Mahmut Şevket Paşa geldi. Bir nevi özür tarzında arkadaşların yanına gitmemi teklif etti. İzzetinefsime sahip olduğumu ona da söyledim.

Levent Şahverdi Arşivi

En nihayet Bahriye Nazırı Hurşit Paşa, Mebusan Başkâtibi Asım Bey'in odasında beni buldu [IV/70] ve pek çok ısrar etti, adeta sıkıldım ve bir taraftan da istifamın duyulacağından korkmaya başladım. Bunda haklıydım, çünkü Meclis-i Mebusan'ın feshine teşebbüs edilmiş, mesele Âyan'a kadar hatt-ı hümayun ile gelmiş olduğu gün benim istifam yanlış yorumlanırdı. Hissiyatımı saklamaya mecbur olduğumu kendi kendime tasdik ettim. Âyan tarafına Hurşit Paşa'dan gelen (gittikten sonra yaverini göndermişti) haber üzerine geçtim. Fakat on dakika sonra gizlice mebusan tarafına dönerek Münir Bey'e istifanameyi temize çekmesini [IV/71] söyleyerek yine Âyan Dairesi'ne gittim. Yarım saat sonra yazılmış bitmişti. İmza ettim. Sadrazama gönderdim. Bugünkü mesele bu kadar.

16 Ocak 1912, Salı. Sabahleyin yine Âyan'a gittim. Vükelayı orada buldum. Encümen-i Mahsus'a davet ettiler. Birlikte gittim. Fesih hakkında Encümen kararını vermişti. Âyan Heyet-i Umumiyesi'nin kararı yarına kaldı. [IV/72]

17 Ocak 1912, Çarşamba. Bugün vasati saat yedi buçuğa kadar Âyan'da gizlice müzakere cereyan etti. Neticede ezici çoğunlukla Meclis-i Mebusan'ın feshine karar verildi. Padişah hazretlerine keyfiyetin arzı yazısına kaldı.

18 Ocak 1912, Perşembe. Sabahleyin Mebusan'a gittim. Ne nezarete ne de Babıâli'ye gitmek arzusunda değildim. Babıâli'den telefonla beni aradılar. Fesih mazbatasını imza ettim. Şeyhülislam Nesip Efendi'yle Mebusan Dairesi'ne döndüm. Fesih hakkındaki hatt-ı [IV/73] hümayun geldi. Adliye Nazırı Memduh Bey sadarete vekâleten okudu. Meclis dağıldı. Cenabıhak millet ve memleket hakkında hayırlısını ihsan buyursun.

(Düşünce)
Osmanlı tarihinde pek çok emsal ile sabittir ki vükela arasındaki itimatsızlık ve haset memleket için felaket sebebidir. Hariciye nazı-

Levent Şahverdi Arşivi

rının hasedi ve mevcut vükeladan Adliye Nazırı Memduh, Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile Şeyhülislam Nesip Efendi, Maliye Nazırı Nail Bey (bu zat Cemiyet aleyhine bulunur) Nafıa ve Telgraf nazırlarından başka diğer vükela arasında, yani teker teker birbirine karşı güvensizdirler. [IV/74] Bu kişilerin birbirine güveni bir derecede değildir. Mesela benim ile Adliye ve Maarif nazırlarının ve şeyhülislamın birbirimize itimadımız her türlü şaibeden uzaktır. Az çok diğerleriyle de samimiyet mevcuttur. Fakat öbür vükelaya karşı ve bu sayılanlarda samimiyet görmüyordum. Zaten onların arasında da samimiyetten eser yoktu. Şu halle memleketin mukadderatını üstlenmek mesuliyetini bir türlü havsalam alamıyor, istifayı mecburi görüyordum.

Ahmet Rıza Bey başta olduğu halde [IV/75] Talât, Cavit, Hacı Adil, Mithat, Eyüp Sabri ve Ahmet Nesimi beyler bu azmime katiyen mâni olmak istediler ve ısrar edersem kendileriyle münasebeti kesmek lazım geleceğini söylediler ve "Vatanı şu halde terk etmek cinayettir," dediler. Âcizane fikrimce bu mütalaalar doğru değildir. Bu halle bizim hükümet işlerinde devam etmemizi ben pek de uygun bulamıyorum. Gerçi muhaliflere hükümet tesliminin bir cinayet olduğu itikadında sabitim. Çünkü aralarında ne iş eri adam vardır ne de hüsnüniyet sahibi bir kimse bulunur. İhtimal ki bu düşüncem de biraz fazladır. Fakat onların arasında İsmail Kemali Bey gibi ecnebi parasıyla yaşayan ve Lütfü Fikri gibi hem ahmak hem de [IV/76] makam hırsıyla gözleri kararan kimseler varken Sabri ve Zeynelabidin efendiler gibi fesat ve ahlaksız kimseler bulunurken memleket için onlardan bir fayda tasavvur edemem. Evet muhalifler arasında Antalya Mebusu Hamdi Efendi, Karesi Mebusu Vasfi Efendi gibi adamlar da vardır. Bunlardan vatan zarar görmez itikadındayım. Fakat yukarıda isimleri zikrolunanlarla Gümülcineli İsmail gibi birçok habis ruhun bulunduğu bir fırkada birkaç namuslu kişinin bulunması hükümeti temin edemez. Bunda arkadaşlarım ile müttefikim. Fakat benim gibi diğer vükeladan bazılarının [IV/77] hasetlerini üzerlerine çekecek olan arkadaşlarımın işlerin idaresine el koymalarını pek de uygun görmüyorum. Onun için istifada ısrar ediyorum. Hâlâ da o fikirdeyim. Hatta yarın cuma selamlığına

Levent Şahverdi Arşivi

gitmek niyetinde olmadığımı bugün Hurşit Paşa'ya suali üzerine tekrar söyledim.

(İlave)
2 Ocak 1912 Salı günü yazdığım hatıraya müracaat olunursa benim istifaya haklı olduğum bir kat daha belli olur. [IV/78]

Eski Serasker Rıza Paşa'nın affına dair görüşme ve Şükrü Bey'in ifşaatı

19 Ocak 1912, Cuma. Bugün rahatsızlığımı bahane ederek cuma selamlığına gitmedim. Akşama kadar evden çıkmadım. Bakalım Cenabıhak yarın neler gösterecektir?

20 Ocak 1912, Cumartesi. Bugün evden çıkmadım. Vasati saat üçte Bolu Mebusu Habip Bey, eski Serasker Rıza Paşa'nın oğlu Şükrü Bey'le beraber geldi. Bir müddet havadan sudan konuştuktan sonra Rıza Paşa'nın affı hakkında görüşüldü. Bu zat pederinin affı vesilesiyle birçok kimselerin gizli cemiyet namına kendilerinden [IV/79] para aldıklarını ve hatta Bağdat Valisi Cemal Bey'in Adana'ya gitmeden önce yüz lira aldığını söylemiş ve vesika da göstermişti. 23 Aralık 1911 muhtırasına bak.

Cemal Bey'den başka kişilerin de bu hususta para aldıklarını ve icabında isimlerini söyleyeceğini vaat etmişti. Bugün bunların isimlerini söylemesini ve vesikalarını göstermesini talep ettim. Birçok tereddüt gösterdi ve ilaveten dedi ki: "Sonra bu adamlar beni ezerler. Zaten gördüğümüz zarar kâfidir. Bir de bu yüzden zarara uğramayalım rica ederim."

Habip Bey ile ben temin ettik. Bundan katiyen zarar görmeyeceğini anlattık.

Bunun üzerine Şükrü Bey aşağıdaki şekilde [IV/80] saymaya başladı. Şükrü Bey'in sözlerini mümkün olduğu kadar aynen naklediyorum:

"Malum 31 Mart sene 325 [13 Nisan 1909] hadisesinden zannederim bir ay önceydi. Pederim o vakit yalıda oturuyordu. Kendisinin himayesi ve serbest bir halde kalması için Rahmi Bey'e mü-

Levent Şahverdi Arşivi

racaat ettik. Bunun için beş altı bin lira kadar bir hediye vermeye razı olduk. Boğaziçi'nde bir yalı almak isterdi. Veyahut Selânik cihetinde bir çiftlik almak arzusunda bulundu. Biz bunun ikisine de razı olmuştuk. Hatta ben Boğaziçi'nde birkaç yalıya bile baktım. Fakat iş olmadı. Rahmi Bey de bizden paraları alamadı. Rahmi Bey'in bende [IV/81] yazılı bir vesikası yoktur. Ancak namusumla sizi temin ederim vaki olduğu gibi söylüyorum. Dediğim tarihte (31 Mart sene 325 tarihinden tahminen bir ay önce) Rahmi yalıya geldi. Pederim paşayla görüştü. Oda içinde pederim ile Rahmi Bey'den başka hiçbir kimse yoktu. Hatta bizi bile bırakmadılar. Ne konuştuklarını bilmem. Rahmi Bey'in geldiği günü tayin edemiyorum. Gündüzdü.

Bundan başka –Üsküdar Mutasarrıfı Faik Bey de elli-altmış lira kadar cüzi bir şey aldı. Bu zatın yanımda parayı aldığına dair kartı vardır. Bir de Resneli Niyazi Bey'in kardeşi Osman [IV/82] Fehmi Bey de iki yüz lira aldı. Alemdağı taraflarında bir yer aldılar. Bunun da iki yüz lirayı aldığına dair elimde tezkeresi vardır. Bunlardan başka Kırşehir Mebusu Mahmut Mahir Efendi Meclis-i Mebusan'da pederimi müdafaa ederek affına aracılık edeceği vaadiyle Debre mebusu merhum İsmail Paşa vasıtasıyla üç yüz liramızı aldı. Halbuki hiçbir şey yapamadı. Bu zatın elimde tezkeresi gibi bir belge yoktur. Ancak bu kişilerin hepsiyle münasebetlerimiz birtakım vasıtalarla oluyordu. İcap ederse onlarla ispat etmek mümkündür. Fakat dediğim gibi ben bunları meydana çıkarmayı [IV/83] istemem ve işime gelmez. Ancak size kanaat gelsin ki içinizde böyle adamlar vardır. Ben Cemiyet'ten bir fenalık görmedim. Ve ilelebet Cemiyet'e hizmet etmek isterim. Hususiyle Habip Bey'den karşılıksız dostluk görüyorum. Cemiyet namına kiminle görüştümse Habip Bey'den başkasından karşılıksız yardım ve dostluk görmedim."

(Düşünce)
Şükrü Bey'in isimlerini söylediği kişilere o kadar şaşırmadım ve kalben kendisinin sözlerini reddedemiyordum. Yalnız ifade suretinden daha birçok sırrı söylemek istemediğini anlıyordum. [IV/84] Hatta bu uğurda beş altı bin lira kadar para kaptırdıklarını söy-

Levent Şahverdi Arşivi

lemiş olduğuna göre ya Rahmi'ye bu meblağı verdikleri anlaşılır veyahut daha isimlerini söylemek istemediği kişilere para kaptırdıklarını anlamak gerekir.

Cidden üzgünüm. İnkılabı yapan ve meşrutiyeti memleketimizde tesis eden bir cemiyetin azasından olan ve vaktiyle Merkez-i Umumi'de hizmetleri olmuş olan Rahmi, Cemal, Faik gibi adamların yiyicilik ve rüşvetçilikleri beni üzdü. Ve bu üzüntü benim nazırlıktan bütün bütün çekilip artık Cemiyet işiyle uğraşmamam fikrini veriyordu. Çünkü Şükrü Bey'in beyan tarzı, özellikle [IV/85] isimleri sayılan kişilerin hususi ahlak ve ahvali söylenen sözlerin tamamen olmasa bile kısmen gerçeğe uygun olduğuna bende kanaat hâsıl oluyordu. Şimdi bu adamlara karşı ne yapabilirim?

Ahmet Rıza Bey ile Talât Bey'e işi anlatacağım. Evvelce öğrenmiş olduğum hususu söylemiştim. Fakat benim sözüm üzerine bunlar ne yapacaklar? Bence hiçbir şey yapamazlar zaten elde yazılı belge de yoktur. Olanları da ihtimal ki Şükrü Bey inkâr eder. Çünkü, "Meydana çıkarmak işime gelmez," diyor. Korkuyor. Ama bu korkunun bir gün ortadan kalkacağı, [IV/86] hepsinin mahiyetinin meydana çıkacağı şüphesizdir.

Cenabıhak memleket ve Cemiyet hakkında hayırlısını ihsan buyursun. Fakat korkuyorum, memleket ve Cemiyet hakkında korkuyorum. Allah sonunu hayreyleye. Şükrü Bey ile Habip Bey vasati saat dörtte gittiler.

(5) Saat

Merkez-i Umumi kararıyla Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf nazırlığına devam etmesi

Saat beş buçukta Talât, Mithat, Eyüp Sabri ve Hacı Adil beyler geldiler. Merkez-i Umumi kararıyla bana Evkaf nezaretine devam etmek lazım geleceğini bildirdiler. Eski Dahiliye Nazırı Halil Bey de bu sırada geldi. Nihayet Evkaf'a devama mecbur olduğumu anladım. O gece Ahmet Rıza Bey'in hanesine davetliymişler, gittiler. Gece vasati saat onda ben de gittim. [IV/87] Orada Sahip Molla merhumun üç oğlunu, Sait Halim Paşa'yı, Seyit ve Halil beyleri buldum.

Levent Şahverdi Arşivi

Kabinede kalmaya razı olunca seçimi düşünmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Dahiliye nazırı olmak isteyen arkadaşımız Hacı Adil Bey'e bazı sorular sordum. Bu sorular canını sıktı, çünkü neticesi, "Sen Dahiliye Nezareti'ni idare edemezsin," demekten ibaretti. Hoş bu sözü de yüzüne karşı diğerlerinin, yani Talât, Ahmet Rıza beyler ile Sait Halim Paşa'nın yanında söyledim. Bu sözlerim gerçi lüzumundan ziyade şiddetliydi. Fakat mazeretim vardı. Çünkü üstleneceği [IV/88] vazife memleket ve bilhassa Cemiyet için şu sırada hayati meseleydi. Benim ise öteden beri Hacı Adil Bey'e o kadar itimadım olmadığını Talât Bey'e vaktiyle söylemiştim. O sözümü Hacı Adil Bey'e de söylemeye mecburdum. Bir de keyifsizdim, asabi bir halde bulunuyordum. Daha mülayim bir halde konuşamadığımı anlıyordum.

Benim sözlerimden Hacı Adil ve Talât beylerin darıldıklarını anlıyordum. Ben bundan bilhassa Talât'ın gücenmesine üzülmekle beraber darılmalarını arzu ediyordum. Maksadım uzaklaşmak, [IV/89] namımı örtmekti. Çünkü bence rüşvet alıp verdikleri kesin olan kişiler arasında çalışmak pek güç bir hal olduğu gibi, onları Cemiyet'ten atmak ve uzaklaştırmak da pek müşkül belki de imkânsızdı. Bugün de bu suretle mücadeleyle geçti.

Nazır İbrahim Susa Efendi ve Şeyhülislam Nesip Efendi ile görüşmeler

21 Ocak 1912, Pazar. Sabahleyin her zamanki gibi Kudat Mektebi'ne gittim. Oradan yeni şeyhülislamı ziyaret ettim. Habip Bey de oradaydı. Birlikte çıktık postaneye kadar geldik. Yolda bir hayli hasbıhal ettik. Rüşvet [IV/90] meseleleri bizi ürkütmedeydi. Postanede ben kaldım, Nazır İbrahim Susa Efendi'yle görüştüm. Kabinenin değişmesinden ve tasfiyesinden bahis açtı. Bir hafta evvel gibi mülakatımızda nazırlığı beceremeyeceğini söylemiş, "Bir müsteşarlık benim için daha âlâ olur," demişti. Ben de aramızdaki hukuk ve mahremiyete binaen istifa etmesinin münasip olacağını söyledim ve kendisinin esas ümidi olduğunu anladığım Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına kendisinin tayinine bir mâni bulunmadığını dahi söyledim. İstifaya pek de razı görünmemekle beraber [IV/91] kabine

Levent Şahverdi Arşivi

bir kere daha istifa ettiği takdirde kendisinin hariçte bırakılacağını katiyen idrak etmiş olduğundan istifayı münasip gördü. Yarın sabahleyin vasati saat 10-11 raddelerinde sadrazama gidip istifasını vereceğini ve oradan benim haneme geleceğini söyledi.

Ayrıldık. Ben Cavit Bey'in hanesine gittim. Öğle yemeğini orada yedim. Sonra Nuruosmaniye Kulübü'nde toplanacak olan fırka azasıyla görüşmek üzere birlikte kulübe gittik. Mithat, Talât, Hacı Adil, Gümülcine Mebusu Arif beraberdi. Eyüp Sabri Bey de birlikteydi. [IV/92]

Fırka azasının çoğu gelmişti. Ben rahatsızdım, duramadım haneme döndüm. Su yuttum, gecelik entarisini giydim. Her zamanki gibi tarih okuyordum. Şeyhülislam Nesip Efendi Hazretleri'nin geldiğini haber verdiler. Veliahdı ziyaret etmiş, oradan bana uğramak istemiş. Yarım saat kadar oturduk. Bittabi hal ve kıyafetimden affımı rica ettim.

Sohbet esnasında bir söz dikkate değer olmakla buraya kaydı lazımdır.

Şeyhülislam, "Benim bir hocam vardır. Erzurumlu Mehmet Efendi'dir. Bu zat dün bana geldi. Garip bir şey söyledi. Hem teessüf [IV/93] hem de nefret ettim. Hoca Mehmet Efendi geçen gece İstanbul Mebusu Nasuhizade Mustafa Asım Efendi'yle birlikteymişler. Yanlarında başka bir zat daha varmış. Âlemin şimdiki halinden bahsedilirken Mustafa Asım Efendi, 'Bu memleketin İttihatçıların elinde bulunmaktansa Yunanların eline geçmesini tercih ederim,' demiş."

Nefret edilecek bir sözdür. Hoca Mehmet Efendi yalan söylemez, salih, mütedeyyin bir zattır. Gerçekten Hoca Mehmet Efendi yalan söylemez, ben de bu zatı tanırım. Âlim ve âbid bir zattır. Mustafa Asım Efendi o çirkin sözleri söylemiştir. [IV/94] Bunu da ümit ederim. Çünkü ahlakı pek zayıf bir adamdır.

(İntibah)
Siyasi hasımlarına galebe edemeyince memleketin ecnebilerin eline geçmesine razı olmak derecesine inmekten Allahü Azimüşşan cümleyi muhafaza buyursun, âmin. [IV/95]

Levent Şahverdi Arşivi

Padişahla Meclis'in feshine dair müzakere

26 Ocak 1912, Cuma. Bugün cuma selamlığına gitmek üzere evvela Beşiktaş Sarayı'na uğradım. Başmabeyinci Lütfü Bey'in odasına girdim. Mahmut Şevket Paşa oradaydı. Benim görünmediğimden bahisle serzenişte bulundu. Biraz görüştükten sonra Başkâtip Halit Ziya Bey'in odasına gittim. Bir müddet görüştük. Oradan yemeğe davet olunduk. Saray erkânı ve Mahmut Şevket Paşa'yla ben yemek yedik. Bundan sonra Dolmabahçe Cami-i Şerifi'ne gittik. Padişah hazretleri teşrif buyurdular. Cami kapısında her zamanki gibi karşıladım. Keyifsizliğime üzüldüğünü, [IV/96] bugün hatır sormak üzere bir memur göndermek istediğini ve bununla beraber burada gördüğünden memnun olduğunu irade ve iltifat buyurdular. Hümayun mahfilindeki odaya girdikten bir müddet sonra padişahın huzuruna celp ve davet olundum. Padişahın işaretine uyarak karşısında bulunan sandalyeye oturdum. Dahilî ve haricî ahvalden sual buyurdular ve Meclis-i Mebusan'ın feshinden memnun olduklarını gösterdiler ve mebuslar arasında bulunan bazı kişilerin kasten anlaşmazlık ve ihtilaf çıkarmakta olduklarından o gibilerin [IV/97] bir daha seçilmemesi arzusunu gösterdiler. Hükümdarın bu temennisine katılmakla beraber, "Efendimiz muhaliflerin hepsi vatan haini değildir. Bunlar üç kısma ayrılabilir. Bir kısmı muhalefeti kendi kanaatlerine uygun buluyor. Öyle muhakeme ediyor. İkinci kısmı muhakemeden mahrumdur ve fakat birinci kısma dahil olan kişilere itimatları var, onlardan ayrılmazlar. Onların fikrine düşünmeden tabi olurlar. Bir de üçüncü kısım var ki onlar sırf kendi şahsi menfaatlerini elde edebilmek maksadıyla ortalığı daima anlaşmazlık ve hilaf içinde bulundurmak isterler. [IV/98] Bu üçüncü kısım pek fenadır, fakat hamdolsun azdır. İnşallah işte bunlar tekrar seçilmezler meclis de sükûnete kavuşur, iş görür," dedim.

Padişah hazretleri: "Evet öyledir. Fakat meclis bu sene hiç iş görmedi. Memleketimiz haricen bu kadar meseleyle meşgul olduğu bir sırada dahilî gürültüyü şiddetlendirdiler. Ben genç olsam bile meşrutiyet idaresinin değişmesini istemem. Zaten yaradılışım, tabiatım gereği memleketimi daima mesut görmek isterim. Görmediniz mi ne söylüyorlar?" [IV/99]

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra hemen padişahın huzurunda bulunduğum tenha bir zamanda sual buyurduğu gibi Sait Paşa'yı, Kâmil Paşa'yı, Hakkı Paşa'yı sordu. Artık Kâmil Paşa hakkında hiçbir şey söylemeye lüzum görmeyerek, "Bilmiyorum efendimiz görüştüğüm zat değildir," dedim. Diğer ikisi hakkında bildiklerimi arz ettim. Sözlerim her ikisinin aleyhinde değildi.

Namaz vakti yaklaşmış ve herkes namaza hazırlanmıştı. Padişah hazretleri kalktı, "Namaz kılalım," dedi. Odadan çıktık. Halife hümayun mahfiline girdi, ben de [IV/100] bitişiğindeki mahsus mahalde cuma namazını eda ettim.

Namazı kıldıktan sonra padişahın dönüşünde sofada başkâtip ve başmabeyinciye beni işaret ederek, "Evkaf nazırı Balmumcu Çiftliği'ni hiç görmedi. Bir gün buradan birlikte götürelim," kelimeleriyle tekrar iltifat buyurdular. Teşekkürlerimi arz ettim. [IV/101]

Hariciye Nazırı Asım Bey'le sürtüşme

29 Ocak 1912, Pazartesi. Akşamüzeri Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in odasına gitmiştim. Adil Bey'in Hariciye nazırının yanında Harbiye, Adliye, Bahriye nazırlarıyla beraber olduğunu öğrendim. Ben gitmedim bekledim. Adil Bey geldi. Adliye Nazırı Memduh Bey ile Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın dünkü *Tanin* gazetesinin başmakalesinde vükela-yı devlet hakkındaki mütalaaları arasında bazı nazırları kukla diye tarif etmiş olmasına alınarak istifaya kalktıklarını ve şimdiye kadar bunlarla uğraşarak istifalarını [IV/102] geriye aldırdıklarını söyledi.

Bu sırada Edirne Mebusu Talât Bey geldi. Görüşmekteyken Hariciye Nazırı Asım Bey geldi. Bana özür tarzında birkaç söz söyledi. Talât söze karışarak, "Haydi öpüşünüz barışın," dedi. Ben soğukkanlılığımı muhafazada devam ettim. Hariciye nazırı, "Baksana öpmek istemiyor," dedi. Sükût ettim. Cidden bu adama kırılmıştım. Çünkü kalbini iyi göremiyor ve itimat edemiyordum. [IV/103] Bu sırada Mahmut Şevket Paşa geldi. Beni kucakladı. Sakalından öptüm. Bu adam saf kalplidir. Kusuru çoktur, fakat iyi yönleri galiptir. Nazarımda Hariciye nazırı gibi haset dolu ve fena kalpli adam değildi. Buna karşı teessürüm kayboluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim kusurum da çoktur. O cümleden kindarım. Bir adama kırıldıktan sonra ona karşı daima öyle isterim. Yüzünü suratını görmek istemem. Mahmut Şevket böyle değildir. Allah hepimizi ıslah [IV/104] etsin. Benim de fena tabiatlarımı iyi ahlaka dönüştürsün.

Bundan sonra kabine meselesi mevzubahis oldu. Bir gün evvel Hariciye nazırının odasında Dahiliye, Harbiye, Adliye, Bahriye, Maliye nazırlarından oluşan Encümen-i Vükela'da Nafıa Nazırı Sinabyan Efendi'nin kabineden ihracıyla yerine Cavit Bey'in; Telgraf Nazırı İbrahim Susa Efendi'nin ihracıyla da yerine Talât Bey'in alınmalarına karar vermişler. Bu kararı sadrazama söylemişler o da münasip görmüş. Hatta bu kararın her ikisine tebliğini bana havale etmek istemiş. [IV/105] Hacı Adil benim söylemeyeceğimi beyan etmesi üzerine, "Öyleyse Mahmut Şevket Paşa söylesin," demiş. Bu sözleri hikâye ettiler. Ben katiyen reddettim. Bunun üzerine Hariciye nazırı bu iki zata Heyet-i Vükela namına çekilmelerini tebliğ etmek vazifesini üstlendi. [IV/106]

Nafıa ve Telgraf nazırlarının kabineden ihracı meselesi

30 Ocak 1912, Salı. Akşamüzeri Babıâli'de bulundum. Meclis Odası'nda beş altı arkadaş toplanabildik. Hariciye nazırı, Sinabyan Efendi ile İbrahim Susa Efendi'nin ne söylediklerini sorduk. Her ikisinin de Âyan olmadıkça istifa etmeyeceklerini söylediklerini öğrendik. Acayip yüz, surat bir adam istifa etmem der, ısrar eder bunu anlarım, fakat, "Beni Âyan yaparsanız emrinize itaatle istifa ederim," sözü bence pek çirkindir. [IV/107]

31 Ocak 1912, Çarşamba. Bugün Meclis-i Vükela'da Sinabyan ve Susa efendiler mevcuttu. İstifa niyetinde olmadıkları hallerinden anlaşılıyordu.

Ben meclise saat dörtte geldim. O vakte kadar Evkaf Nezareti'nde meşgul oldum. Nezaretteyken Niğde'den aşağıdaki şekilde yazılmış telgrafı aldım ve cevabını yazdım.

Telgraf aynen şöyledir:

Levent Şahverdi Arşivi

Evkaf Nazırı Hayri Beyefendi Hazretleri'ne,

Niğde'nin en güzide evladından Osmanlı vatanının [IV/108] yetiştirdiği azamdan bulunmakla ve yüce bilge idareciliğinin hamdolsun Niğde ve eklentilerinin şükranına sebebiyet verecek bir derecede olmasına binaen liva namına adaylığı konduğundan livamızın bu şereften mahrum bulunmaması istirham edilir.

Niğde 30 Ocak 1912

Belediye Reisi	Metropolit Vekili	Nakibüleşraf	Belde Müftüsü
Rasih	Papa Apostol	Mehmet Rıza	

Cevabım aynen şöyledir:

Niğde'de Müftü Rıza ve Nakibüleşraf Mehmet ve Metropolit Vekili Papa Apostol ve Belediye Reisi Rasih Efendiler Hazeratına,

Vatan ve milletime âcizane ciddi hizmetlerde bulunmaya vücudunu vakfedenlerden olduğum ve hamd ve minnet olsun [IV/109] naçizane mesaimin muhterem vatandaşlarımca takdire mazhar olmasını pek kıymettar bildiğim cihetle adaylığımın hususundaki lütfunuza teşekkür eder ve her halükârda bizi başarıya ulaştırmasını Cenabıhak'tan temenni eylerim.

31 Ocak 1912

Evkaf Nazırı
Hayri [IV/110]

2 Şubat 1912, Perşembe. Gündüz saat vasati üçe kadar Evkaf Nezareti'nde meşgul oldum. Üçte Hicaz Sıhhiye Komisyonu'nun Dahiliye Nezareti'nde toplandığı telefonla haber verildi. Gittim. Benden sonra Ahmet Rıza Beyefendi de geldi. Her ikimiz, padişah iradesiyle bu komisyonun azasındanız. Müzakere bir buçuk saat kadar devam etti. Bazı kararlar alındı. Oradan Ahmet Rıza Bey'le beraber Beşiktaş'a geldim.

Levent Şahverdi Arşivi

Yolda Rahmi, Cemal, Faik beylerin eski Serasker Rıza Efendi'den rüşvet aldıklarına [IV/111] dair konuşuldu. Teessüfler beyan olundu. Rahmi'nin bu seçimde mebus olmamasının münasip olacağını her ikimiz tasdik ettik.

Anadolu'da Kürtler ile Ermeniler arasındaki arazi meselesine dair

11 Şubat 1912, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela'da Anadolu Şark vilayetlerinden bazılarında Kürtler ile Ermeniler arasında anlaşmazlık konusu olan arazi meselesine ilişkin Şûra-yı Devlet'te on bir maddeli bir kanun layihası tanzim edilmiş. Onunla bu layihayı kâfi görmeyerek Dahiliye Nezareti'nin tanzim ettiği on dokuz maddeli diğer layiha madde madde okunmak suretiyle [IV/112] tetkik edilmeye başlandı. Evvelce sükûnetle devam ettim. Müzakereleri ihlal etmek istemedim. Müzakere ilerledi. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey düşüncemi söylememi teklif etti.

Ben, "Şimdi bu layihaları müzakere etmekten maksadımız Meclis-i Mebusan'da tasdik edilmezden önce tatbik ise bence mümkün değildir. Çünkü birincisi Kanun-ı Esasi kanunlarının tasarruf hakkını temin eden bazı asıllarını ihlal ediyor. Bu gibi kanunları mecliste kabul edilmeden önce tatbik etmek doğru olamaz. İkincisi tatbiki tasvip ve kabul etsek biz bu kanunu uygulamaya koyuncaya kadar Meclis-i Mebusan toplanacaktır, zira toplantı başlangıcı nisandır. Ona da şurada iki ay kaldı. [IV/113] Bu müddet zarfında Kürdistan eyaletlerini teşkil eyleyen uzak beldelerde tatbik olunabilir mi? Tatbike başlasak meclis elbette talep edecektir. Üçüncüsü bu kanunla arazi meselesini halletmek mümkün değildir. Fikrimce arazi meselesinde devletçe fedakârlık eylemek, bir miktar meblağ tahsis ederek iki tarafın rızasını almak ve meseleyi ödeme yoluyla halletmek lazımdır. Bu idareten olur," dedim.

En evvel Hariciye nazırı ve bunu müteakip bütün vükela tasvip ettiler. Layiha müzakeresini bıraktılar. Benim Anadolu Heyet-i Islahiyesi'ne gitmemi ısrarla teklif ettiler. Cevap olarak, "Anadolu [IV/114] vilayetlerinin hali hepimizin malumudur. Hususiyle bu arazi meselesi devletçe pek mühimdir. Bu gibi mühim meselelerde hizmet

Levent Şahverdi Arşivi

benim için de iftihar vesilesidir. Ancak başarı ümidi olmaksızın teşebbüs edemem. Evvela ne yapacağımı tayin etmeli ben de düşünmeliyim. Elimden gelecek, muktedir olacağım şeylerse iftiharla kabul ederim," dedim.

Maliye Nazırı Nail Bey, "Senin reisliğinde gidecek heyetin emrine yüz bin lira vermeye hazırım," dedi.

Ben de, "Şu halde bırakınız bu işi seçeceğim arkadaşlarımla müzakere eder sonra [IV/115] Meclis-i Vükela'ya arz ederim," dedim. Meclise bu suretle son verildi. [IV/116]

Kâmil Paşa'nın fikirleri

16 Şubat 1912, Cuma. Bugün selamlık merasimi Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nde icra kılındı. Namazdan evvel mahfilde Şeyhülislam Nesip Efendi, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket ve Bahriye Nazırı Hurşit paşalarla aramızda aşağıdaki şekilde müzakere cereyan etti. Hurşit Paşa bana hitap ile, "Bugünkü gazetelerde yayımlanan Kâmil Paşa'nın padişah hazretlerine yazdığı mektubu gördünüz mü?"[36] [IV/117]

Ben: "Okudum, seçimi etkilemek maksadıyla yazılmış gibi görüyorum. Çünkü mühim siyasi meseleleri içermiyor ve yalnızca Cemiyet aleyhine hücumdan ibaret gibidir."

Hurşit Paşa: "Bu ihtiyar çok hırslı adamdır. Hem de bu makalesinde haksızlık ediyor. Mesela diyor ki: 'Trablusgarp'tan dolayı İtalya Hükümeti Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Bunun sebebi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.' Allah için söylemeli, bu söz doğru mudur? Harp ilanı için Cemiyet'in ne hakkı vardır?" [IV/118]

Şeyhülislam efendi, "Ben Mısır'dayken Trablusgarp hakkındaki fikrini Kâmil Paşa'dan sordum. 'Bingazi'yi bize bırakmalı Trablus'u İtalya'ya vermeli,' dedi."[37]

---

36 Kâmil Paşa'nın bu mektubunun başındaki ihtiram cümlesi haricinde tamamını Hilmi Kâmil Bayur'un *Sadrazam Kâmil Paşa – Siyasî Hayatı* adlı eserinden (s. 308-312) (imlası *TDK Türkçe Sözlük*'ün son baskısına uyarlanarak) aynen aktarılmış ve kitabın sonunda yer alan "Belgeler" bölümünde verilmiştir.

37 Bundan birkaç ay sonra Mahmut Şevket Paşa'nın da buna benzer bir düşüncesi olduğu Y.H. Bayur'un *Türk İnkılâbı Tarihi* adlı eserinden anlaşılmaktadır: "... Mahmut Şevket Paşa'nın düşüncesi Trablus'un Cebel Garian'la birlikte İtalya'ya bırakılması

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye nazırı, "Ben de bir şeyi öğrendim. Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa hakkında, 'Arap hilafeti düşünür,' derler. Ben bu fikre katiyen ehemmiyet vermezdim. 'Hıdiv böyle budala adam değildir,' derdim. Fakat Trablusgarp Muharebesi vesilesiyle icra olunan muhabereden anlıyorum ki hıdiv hakikaten bu fikirdedir," dedi. [IV/119]

Hünkâr teşrif etti. Namazdan sonra Başkâtip Halit Ziya Bey, Kâmil Paşa dilekçesinin ne suretle ve ne vasıtayla padişah hazretlerine ulaştığını bilip bilmediğimi sordu. Ben de, "Bilmiyorum," dedim. Aşağıdaki şekilde izahat verdi.

Halit Ziya, "Bundan iki ay kadar önce Kâmil Paşa dilekçesini Mısır'dan veliahda göndermiş. Veliaht bunu usule aykırı görerek padişah hazretlerine takdim etmemiş. Sonra *El-Müeyyed* gazetesiyle Kâmil Paşa bazı ifşaatta bulunmakla beraber Şehzade Vahdettin Efendi'ye de bir suretini [IV/120] göndermiş. Vahdettin Efendi huzur talep etti. O sureti takdim eyledi. Fakat surette mühür ve imza yoktu. Padişah hazretleri birkaç gün sonra beni çağırdı. 'Bu kâğıt acaba hakikaten Kâmil Paşa'nın mıdır? Kendisinin imza ve mührü yoktur. Bir mektup yazsak da sual etsek nasıl olur?' buyurdu. Ben de, 'Usule uygun göremem efendim,' dedim. Vazgeçti. Asıl mühürlü nüsha veliaht nezdindedir fakat benim zannıma göre gerektiğinde [IV/121] inkâr etmek için o nüsha da imzalı değildir," dedi.

Ben, "Zannetmem. Kâmil Paşa bu kâğıdı inkâr etmez ve inkâr etmesi için sebep de göremiyorum," dedim.

İngiltere kralına nişan verilmesi meselesi

25 Şubat 1912, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela'da İngiltere kralına Hanedan-ı Âl-i Osman Nişanı ile murassa İmtiyaz Nişanı'nın verilmesi meselesi tazelendi. Zaten bu mesele bir aydan beri ara sıra Meclis-i Vükela'yı işgal etmekte ve Sadrazam Sait Paşa'nın fikir ve düşüncesine aykırı olarak Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından [IV/122] ortaya çıkarılmış olduğu, cereyan eden müzakere ve konuşmadan anlaşılmaktaydı. Bugün meselenin neticelenmesi

ve Trablus'un kalan kısmıyla Bingazi'nin Osmanlı'da kalmasıdır" (Y.H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, kısım I, s. 130).

Levent Şahverdi Arşivi

gerekeceğini Hariciye nazırı teklif etti. Ben söze başladım. Çünkü safhalarına vâkıftım.

"Efendim ben bu nişanın şu sırada verilmesine karşıyım çünkü İtalya Hükümeti'yle devam eden muharebe esnasında ve bilhassa İngiltere Hükümeti'yle münasebetlerimizi takviye ve hatta iyiye döndüğüne delalet edecek hiçbir şey yokken ve adı geçen hükümetten ümit ettiğimiz yardımın en cüzi bir manevi eserini görmeden devletimizin en büyük iki nişanını birden vermek uygun değildir. Daha geçende padişahımızın [IV/123] büyük oğlu Ziyaettin Efendi Hazretleri Mısır'a kadar gitti. İngiltere kralına Hint'e giderken hürmetlerini sundu. Şimdi nişanın ne münasebeti vardır ve bunu mucip ne olacaktır? Bu mesele Hakkı Paşa kabinesi zamanında, kral yeni tahta çıktığı sırada bir ziyafette Londra sefirimiz Tevfik Paşa'nın taktığı İmtiyaz Nişanı'na bakarak pek beğendiğini ve fakat kendisinde olmadığını söylemiş bundan kralın nişan istediği anlaşılarak Babıâli'ye yazılmıştı. Şimdiye kadar konuşulmadan kalmış, verilmemiş olduğu halde Hariciye nazırının kendiliğinden kabine erkânından [IV/124] kimseye sormaksızın hatta sadrazamın bile fikrini almaksızın Londra sefirine yazarak işi krala kadar bildirmesi ve nişan vermek istediğimizi anlatması doğru değildir. Bendeniz bu hale teessüf ediyorum. Bununla beraber şu haberleşmeyle kral nişan verileceğini öğrenmiş olduktan sonra geciktirilmesi de bittabi caiz olamayacağından nişanı verelim. Fakat bendeniz mazbata müsveddesine şöyle bir şerh vereceğim." (Nişan verilmesine bu zaman uygun değildir. Ancak emrivaki haline getirilmiş olmasından dolayı verilmesi [IV/125] zaruridir.) Bunun üzerine Hariciye nazırıyla aramızda aşağıdaki şekilde bir konuşma geçti.

Hariciye nazırı, "O halde Hariciye nazırı ile Londra sefirini reddediyorsunuz. Ben de istifa ederim," dedi.

Ben, "İstifa kolaydır onu hepimiz yapabiliriz. Ben fikir ve düşüncemi kanaatim dairesinde söylerim. Bu yukarıda arz eylediğim sebeplerden başka dün İtalya donanması Beyrut gibi bir şehrimizi topa tuttu. İngiltere Hükümeti hâlâ [IV/126] seyirci mevkiinde bulunurken nişan göndermek beyefendi, millete ve âleme pek garip görünür. Bir de kral yalnız İmtiyaz Nişanı'nı istediğini belli etmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

ken siz neden Hanedan-ı Âli Osman Nişanı'nı da ilave ettiniz?" dedim.

Arkadaşlar söze karıştı. Müzakere kesildi. Ara veriliyordu. Bu sırada Hariciye nazırı, Nafıa Nazırı Cavit Bey'e müracaatla benim tarafımdan mazbata müsveddesine öyle bir şerh verilmemesini rica etmiş. [IV/127] Cavit Bey bana müracaatla mazbatayı şerh koymadan imza etmemi rica etti. Sonra Bahriye Nazırı Hurşit Paşa da ve Maliye ve Maarif nazırları Nail Bey ve Emrullah Efendi de kendilerinin de benim fikrimde olduklarını hakikaten şu sırada İngiltere kralına nişan göndermek kadar münasebetsiz bir iş olamayacağını tasdik ettiklerini ve fakat, "Emrivaki haline gelmiştir. Kabul etmekten başka çare yoktur," diyerek beni iknaya çalıştılar. [IV/128]

Kendilerine öğrenmiş olduğum bir hakikati daha söylemeye mecbur oldum. Dedim ki: "Hariciye nazırı şöhret almak sevdasıyla bu işi şu sırada tazeledi. Hatta nişanı Londra'ya kendisi götürmek istedi. Bu düşüncesini burada kimseye söylemeden Tevfik Paşa'ya yazdı ondan da münasip cevap aldı. Sonra sadrazam muhalefet etti. Bilhassa Hariciye nazırının Londra'ya gitmesine razı olmadı. İşte meselenin esası devletin menfaati [IV/129] düşünülerek yapılmamıştır. Buna teessüf edilmez mi? Hükümet heyeti bir şey yapacağı zaman evvela memleketin menfaatini düşünmek icap eder. Bu nişanın verilmesinde şimdi ne menfaatimiz vardır?" Kendisinden başka Cavit ve Talât beyler de bu fikrimi de tasdik ettiler, fakat, "Vermekten başka çare yoktur," dediler. Çare olmadığını ben de biliyorum. Bunun üzerine tekrar müzakereye başladık. [IV/130] Sadrazam demiş ki: "Ben İngiltere kralına nişan verilmesini bir şartla kabul ederim. O da padişahımıza Dizbağı Nişanı hediye etmelidir."

Hariciye nazırı, İngiltere kralının padişahımıza Dizbağı Nişanı vereceğini söyledi. Bunun üzerine sadrazamın kabul ettiğini de diğer vekillerden bazıları ifade eyledi. Ben de sükût ettim. Mazbata yapıldı. Temize çekilmiş imza etmek üzere bana getirdiler. Sadrazam imza etmedikçe imza etmeyeceğimi [IV/131] söyledim ve bu defa da Cavit Bey'in ricasını maalesef icra edemedim. Ertesi günü yani 26 Şubat Pazartesi günü Evkaf Dairesi'nde mazbatayı Sadrazam Sait Paşa'nın imzasını gördükten sonra imza ettim. Sadrazam hasta olduğundan bir aydan fazladır Babıâli'ye gelemiyor. [IV/132]

Levent Şahverdi Arşivi

Basra Körfezi civarındaki Arap kıtalarına dair

27 Şubat 1912, Salı. Bugün sabahleyin Evkaf Nezareti'nde encümen-i nezareti topladım. Evkaf Mektebi'ne dair tanzim kılınmış olan talimat layihasını okuduk. Cüzi değişikliklerle kabul ettik. Vasati birde Babıâli'de Meclis-i Vükela'da bulundum. Basra Körfezi'ne dair müzakereler yapıldı.

Kuveyt meselesi ki Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında pek eski bir meseledir Mübarek el-Sabah [IV/133] ikiyüzlü bir heriftir. Bizim tarafa yazdığı yazılarda, Devlet-i Aliye tabiyetinde olduğunu ve evladının Osmanlı askeri bulunmalarını arzu ettiğini ve hatta Osmanlı tezkeresi verilmesini ister ve halifenin en sadık bir kölesi bulunduğunu söyler. İngiltere Hükümeti'ne de aynı sözleri söyler. Hatta daha ileriye giderek bu hükümetle mukavele bile akdeder. Bu mukavelelere göre İngiltere Osmanlı Hükümeti'nin Kuveyt üzerinde nüfuzunu kabul etmez. Kendi noktasından daima işe farklı anlamlar vermeye kalkışarak, kuvvetine güvenerek Osmanlı Hükümeti'nin hakkını [IV/134] inkâr eder. Mübarek el-Sabah'ın bu yanardönerliği ve kendi şahsi menfaatinden başka hiçbir şeyi düşünmemesi ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Rütbe-i Mecidi Nişanı'nı hamil ve Mir-i Miran rütbesini haiz bulunduğu halde, İngiliz himayesini de diğer taraftan kabul eylemesi ve Kuveyt'in Hindistan'a nazaran pek mühim bir mevkide bulunması hasebiyle İngiliz'in iştahını kabartmış ve anlaşmazlık konusu olan meselenin çıkmasına sebebiyet hâsıl olmuştur.

Bahreyn Adası gerek mevki ve gerek inci çıkarılması itibariyle menfaat bakımından mühimdir. [IV/135] Bu ada üzerinde İngiltere Hükümeti nüfuzunu daha ziyade takviye etmiş ve adeta benimseyerek adanın idaresini ele almış ve Bahreyn şeyhi (İsa), İngiliz'in bir memuru rütbesinde kalmıştır.

Katar devletimizin bir köyü öteden beri Osmanlı Salnamesi'nde kayıtlı ve kaymakamı bulunan II. Kasım'ın bin beş yüz kuruş maaşı ve şehir naibinin hükümet tarafından tayin edilmiş olması ve diğer memurlarının da maaşlarının bütçemizde [IV/136] kayıtlı ve yazılı bulunması itibariyle itiraza değer bir yeri yokken bunun hakkında hırs dolu nazarını göstermekten çekinmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Basra Körfezi civarında bulunan bu kıtaların Osmanlı topraklarından olduklarında şüphe yoktur. Bunlardan vergi alınmaması ve Osmanlı Hükümeti'nin nüfuzunun fiilen bulunmaması hükümetin teessüf edilecek ihmal ve tembelliğinden ve hükümet ileri gelenlerinin yetersizliğinden olup orada bulunan Müslüman ahalinin İngiltere'ye terk edilmesini caiz görecek [IV/137] bir Osmanlı vicdanı tasavvur edilmez. Ne çare ki senelerce, adı geçen havalinin ihmal edilmesi ve İngiltere'nin o cihetlerdeki menfaati bu devletin gözünü açmış ve bugün adı geçen havaliyi tehlikeli bir hal ve mevkiye sevk etmiştir. İşte bu üç mesele ile bunlarla ilgili diğer meseleleri müzakere etmek ve artık muallakta kalmış bulunan bu meseleyi halletmek hususunda İngiltere Devleti'nin gösterdiği arzu uyarınca Osmanlı Hükümeti Londra Sefiri Tevfik Paşa'yı müzakereye memur ediyor. [IV/138] İngiltere Hükümeti'nin bugünlerde şu meselelerin hallini arzu etmesinin sebebi Bağdat Şimendiferi'nin inşasına Osmanlı Devleti'nin bir hız vermesi ve bu hususta ciddi bir teşebbüs göstermesidir. Çünkü Bağdat Şimendiferi yapılırsa bittabi Basra'ya inecek ve şimendifer olduktan sonra hükümetin nüfuzu o havalide kuvvetlenecek, bu da İngiliz menfaatlerine tabii aykırı bulunacaktır.

İşte bu müzakerelerin esasını bugün kararlaştırdık. Cenabıhak memleketimiz hakkında hayırlısını ihsan buyursun. [IV/139]

(Hususi sohbet)

Talât ve Cavit beylerle Meclis-i Vükela Odası'nda hususi sohbet etmekteyken Sadrazam Sait Paşa'nın sıhhatine bahis intikal etti. Talât Bey, "Sadrazamın sıhhati pek iyi değildir. Akil Muhtar Bey'i gördüm (doktor), 'Sadrazamın vefat etmesi ihtimali vardır,' dedi. Zaten seksen yaşında bir ihtiyardır. Mesele mühim ve bittabi mahremdir. Ne yapacağız? Bir kere içtima ederek bu meseleyi düşünmeliyiz," dedi. [IV/140]

Altmış seneden beri devlet hizmetinde istihdam edilen ve birçok siyasi meselenin hallini de müşahede etmiş Sait Paşa'nın vefatı cidden kayıptır.

Fakat çaresiz bir gün olacaktır. Kendisinin yerini tutacak devlet adamı bizde yoktur. Meydanda Londra Sefiri Tevfik Paşa ile Hü-

Levent Şahverdi Arşivi

seyin Hilmi Paşa'dan başka münasibi yoktur. Allah Sait Paşa'ya uzun ömürler ihsan buyursun. [IV/141]

Meclis-i Vükela'da Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin görüşülmesi

28 Şubat 1912, Çarşamba. Çarşamba günleri toplanacak Meclis-i Vükela'da birikmiş evrakın çıkarılması kararlaştırılmış olduğundan bugün sabahleyin vasati saat onda meclis akdetti. Öğleden evvel Emniyet Umum Müdürü Şakir Bey ile İstanbul Polis Umum Müdürü Edip Bey tarafından tanzim olunup Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Vükela'ya verilerek sunulan bir layiha müzakere edildi. Asayiş ve memleketin inzibatını takviye edecek maddeler yer almaktadır. Ceza Kanunu'nun 99. madde zeylinin [IV/142] hükümleri uyarınca ceza verilmesini gerektiren hükümet kararlarını içermektedir. Bazı maddeler değiştirildi ve çıkarıldı. Bir madde hakkında da bu adı geçen Şakir ve Edip beylerle müzakere etmek ve münasip bir usule bağlamak üzere bana havale ettiler. Yemek için Meclis-i Vükela bir saat kadar tatil etti. Kendilerini çağırdım. Kararları aramızda tayin ettik. Meclis-i Vükela da kabul etti.

İkinci celse başında bu karar verildi. Sonra Ereğli şirketiyle [IV/143] hükümet arasında senelerden beri mevcut olan ihtilafların hallini beyan eden itilafname Meclis-i Vükela tarafından tasvip edildi. Meclis-i Mebusan'a takdim etmek fikrindeyim. Fakat arkadaşların çoğu meclise göndermeden tatbik etmek fikrini ortaya atarak ısrar eylediler. Ben de kabul ettim. Gerçi senelerden beri devam eden müşkülat ve ihtilaflara nihayet vermek elbette memleket için hayırlıdır. Hususiyle Nail Bey'in rivayetine [IV/144] göre bu gibi ihtilaflar halledilmeden Maliye'ce borçlanma imkânı yoktur. Bugünün mühim meselesi budur. Vasati saat altıda meclise nihayet verildi. Aristidi Paşa'yla hanelerimize döndük. [IV/145]

1 Mart 1912, Cuma. Bugün cuma selamlığı Dolmabahçe Camii'nde icra kılındı. Padişah hazretleri namazdan evvel huzuruna beni kabul etti. Eski hakan Abdülhamit Han'ın evladının kullandıkları Galata'da Mehmet Ali Paşa Hanı'nın mahluliyetinden ba-

Levent Şahverdi Arşivi

hisle Evkaf tarafından açılan davadan sual ettiler. Bitmediğini ve İstinaf Mahkemesi'nde görülmekte olduğunu söyledim.

"Ben efendilere dedim ki, 'Şeriata aykırı hiçbir şey yapamam. Evkaf'ın hukukunu muhafaza etmek bana düşer. Ben de [IV/146] parasını vermedikçe Evkaf'tan bir şey alamam," buyurdu.

Sonra, "Namazı müteakip vakfiyeyi tescil ettirelim," dedi.

Namazın ardından başkâtibin delaletiyle tekrar huzura girdim. Evkaf Mahkemesi Kadısı Ziya Efendi ve Şeyhülislam Nesip Efendi Hazretleri de hazırdılar. Vakfiyeyi Ziya Efendi okudu, padişah imza etti. Ben de imza ettim. Şeyhülislam ile Halit Ziya Bey (başkâtip) şahit olarak [IV/147] imza koydular. Ben mütevelli tayin olundum.

Padişah hazretleri beni bu akşam yemeğe davet etti. "Gece sarayda Mevlid-i Nebi okunacaktır sen de bulun," dedi. Akşam yarımda saraya gittim. Yemekten sonra padişahın huzurunda okunan Menkıbe-i Nebevi'de bulundum. Saat ezani dört raddelerinde haneme döndüm. [IV/148]

Sıkıyönetimin kaldırılması hakkında müzakere

5 Mart 1912, Salı. Bugün sabahleyin Şûra-yı Devlet'e gittim. Emrullah Efendi, Talât Bey, Sait Paşa ve benden oluşan bir komisyon toplandı. Sıkıyönetimin kaldırılması ve bir af ilanı hakkında müzakere cereyan etti. Affın genel veya özel olmasına dair hayli konuşuldu. Neticede, "Umumi af Meclis-i Mebusan'ın kararına bağlı olarak şimdilik ertelenmelidir. Siyasi mahkûmlarla idareten uzaklaştırılanlardan bir kısmını af ile yetinelim. Meclisin açılışından bir hafta önce de sıkıyönetimi kaldıralım," yolunda kararlaştırıldı. Saat vasati 12, dağıldık. Emrullah Efendi'yle Maarif Nezareti'ne gittik. Sadrazam tarafından bir gün evvel garip bir tezkere almıştık. Bunun üzerine özel surette toplanıyorduk. [IV/149]

Sadrazam tezkeresinde özetle şöyle diyor: "Leşki piskoposluğuna seçilen bir rahibin memuriyetinin tasdiki için icap eden beratın elde edilmesi için Avusturya sefirinin müracaatı üzerine Hariciye Nazırı Asım Bey bir tezkere yazıyor. Sefirin Osmanlı şubesinden olan Katolik rahiplerini de himayeye yetkisi var mıdır? Bu hususta-

Levent Şahverdi Arşivi

ki dosyayı ikinize gönderiyorum. Tetkik ederek bir rapor yazınız, bu hal meşrutiyetle yönetilen devletlerde geçerli olan hallerdendir. Vükela arasından birkaç zat seçilerek bir mühim meselenin tetkiki için raportör tayin olunurlar," dedikten sonra Kâmil Paşa'nın üç yüz sekizdeki [1892] sadaretinin Avusturya sefirlerinin Memalik-i Osmaniye'deki Katolik ruhbanının himayesine dair olan bir tezkeresiyle [IV/150] o zamanki Meclis-i Vükela mazbatasına dikkatimizi çekiyor ve bunun mukavele ahitlerine uygun şekilde tetkik ve hallini ilave ediyordu.

Sadrazam Hariciye nazırını sevmez. Gerek Emrullah Efendi'nin ve gerek benim de Hariciye nazırına muhabbetimiz yoktur. Bu işe bizim memur edilmemizin sebebi bizim iktidarımıza itimattan ziyade, aradaki şu çekememezlik olsa gerektir. Kim bilir bundan maksadı bizim Hariciye nazırının hatırına riayet etmeyerek işi olduğu gibi, dolandırmadan ve sert bir lisanla yazacağımızı tahmin ederek Harbiye nazırını istifaya mecbur etmektir. Yoksa mücerret bir iyi niyet eseri olarak mı bize havale ediyor? Her neyse bu iki şık hakkında Emrullah Efendi'yle biraz düşündük. [IV/151] Hiçbir hususi hisse tabi olmayarak işi tetkik ve arz etmeyi kararlaştırdık. Evrakı birer birer okumaya başladık. İki saat devam etti. Meselenin mahiyeti anlaşıldı. Müzakerenin kalanını yarın toplanacak Meclis-i Vükela'nın öğle yemeği tatiline erteleyerek ayrıldık. Oradan Evkaf'a geldim.

Mimar Kemal'i çağırttım. Sultanhamamı'nda Vani Medresesi yerine inşa edilmekte olan Birinci Vakıf Hanı ve dün geceki yangınına dair tafsilat istedim. Yangının kasıtlı olması ihtimali görülüyordu. Müddeiumumiye[38] telefonla haber verdim. Meseleye dikkatini çektim. [IV/152] Müteahhit Marko'nun bugün bir dilekçesi olduğunu söyledi. Getirttim okudum. Hülasası: "Bu yangından doğan zarar ve hasar külliyen bize aittir. Evvelce kararlaştırılan şartlarla yeniden inşaya hazırım ancak inşaat müddeti kâfi olmadığından uzatılmasını rica ederim." Bu yoldadır. Bittabi kabul ettim ve bu yangına pek üzüldüm. [IV/153]

38 müddeiumumi: Savcı.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya'nın Osmanlı siyaseti

17 Mart 1912, Pazar. Sabahleyin Mekteb-i Kudat'tan arabayla Evkaf'a gittim. Temyiz Mahkemesi azasından Kayserili Hamdi Efendi beraberdi. Yolda, Anadolu ıslahatına gidersem beraber gitmemizi teklif ettim. Esasen reddetmemekle beraber müzakere ve etraflıca düşünmeye muhtaç olduğunu söyledi ve birlikte Evkaf Nezareti'ne geldik. Orada da hayli müzakereden sonra bir iki gün düşünmek üzere ayrıldı.

Ben oradan vasati saat yarımda Babıâli'ye gittim. Meclis-i Vükela'da bulundum. Akşam saat yediye kadar devam etti. Bugünün en mühim meselesi Petersburg Sefiri Turhan Paşa'dan [IV/154] gelen telgraftı. Bunda Rusya Hariciye nazırının Düvel-i Muazzama'ya[39] müracaatla Trablusgarp Muharebesi'ne bir netice vermek üzere İtalya'nın fikir ve emelini yokladığı ve Osmanlı Devleti'nin de kendi hukukunun muhafazasını Düvel-i Muazzama'ya terk etmesinin lazım geleceğini Hariciye nazırının beyan ve ifade eylediğini anlattıktan sonra Turhan Paşa şu halin ve bu sözlerin tarafsızlık şiarına uygun olmadığı cevabını verdiğini bildiriyor.

Bundan başka Rusya'da bulunan şehbenderlerden ve Erzurum valisinden [IV/155] (Vali Emin Bey) gelen şifreli telgrafnamelerde Rusya Devleti'nin Osmanlı hududunda askerî tertibatta bulunduğu bildiriliyordu.

Kafkasya'da askerî hazırlıklarda bulunduğu bundan bir hafta önce Turhan Paşa tarafından Rusya Hariciye Nazırı Sazonov'a sorulmuştu. Aldığı cevap bunların sırf sıradan askerî tertibattan ibaret olduğu ve Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın hiçbir fikir ve emeli bulunmadığı kati bir lisanla ifade edilmiş, iki defa, [IV/156] "Sizi namusumla temin ederim," diyerek bu ifadesini teyit eylemiştir.

Sazonov'un namusuyla temin etmek istemesi pek gariptir.

Bugün Hariciye nazırına gelen telgrafnameler de hep Rusya'nın asker yığdığını teyit ediyordu.

39 Düvel-i Muazzama: Büyük devletler, 19. yüzyılın ortasından Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1914) İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'ya verilen isim.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir de Rusya Sefiri Çarikov'un İstanbul'dan çekilmesi ve aynı tarihte Roma'nın da sefirini geriye alması pek manidar gibi görülüyor. Bugünlerde Rusya politikasında mühim değişiklik olduğu görülmektedir. Ancak bunlar İtalya menfaatlerini temin etmek için [IV/157] gizli bir ittifaka mı dayanmaktadır veya Boğazlar'ın Rus gemilerine açık bulunması esasına dayanarak bundan dört beş ay önce Çarikov'un Babıâli'ye verdiği bir itilaf teklifinin kabul edilmemesinden husule gelen güceniklik neticesi midir? Her halde Osmanlı Devleti için zararlı bir fikir ve tasavvur olduğu anlaşılıyor.

Bundan dört beş ay önce bir gece Babıâli'de Sadrazam Sait Paşa ile o vakit Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi ve Hariciye Nazırı Asım Bey ve ben [IV/158] bulunuyorduk. Sadrazam, Rusya sefirinin verdiği kâğıdı okudu. Bunda diyor ki: "Devletimin haberi yoktur. Ben kendi düşüncem olarak teklif ediyorum. Eğer siz de kabul ederseniz devletime yazayım. İki devlet arasında bir itilaf husule gelsin. Esası şudur. Bence uygundur. Karadeniz [İstanbul] Boğazı ile Akdeniz [Çanakkale] Boğazı Rusya savaş gemilerine açık tutulsun. Buna mukabil Rusya Devleti de Osmanlı Devleti'ne daima dostluk göstersin [IV/159] ve iki boğaz havalisinde fiilen size yardım göstersin ve Balkan hükümetlerine de nasihatte bulunsun."

Şu teklif sefirin kendiliğinden olamaz. Bittabi devletinden telakki etmiş olduğunda şüphe yoktur. Bundan dolayı dördümüzü düşündürdü ve gayet mahrem tutulması lazım gelen kâğıdı sadrazam ile Hariciye nazırı bir zarf içine koyarak üzerini mühürleyip imza ederek Sadrazam Müsteşarı Adil Bey'e muhafaza için verdiler. Hâlâ onun nezdindedir.

Bunun üzerinden iki hafta geçmişti. [IV/160] Rusya Hariciye nazırından aldığı emir üzerine sefir teklifi tekrar etti. Artık buna karşı sessiz kalmak imkânsızdı. Vükela arasında etraflıca düşünüldü. Mahremane olarak İngiltere bundan haberdar edilmekle beraber bundan malumatı olup olmadığı sefirimiz Tevfik Paşa vasıtasıyla İngiltere Devleti'nden soruldu ve Rusya'ya tabii olumlu cevap verilemedi. İngiltere'den gelen cevap Rusya'nın bu teklifinden katiyen haberleri olmadığını ve böyle şeyin olamayacağını ifade ediyordu. Bundan sonra Rusya da bugüne kadar [IV/161] sessiz kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya'nın bizim hakkımızdaki fikir ve emeli malumdur. Fırsat bulunca bizim zararımıza hareket edeceğine şüphe yoktur. Cenabıhak memleketimizi muhafaza buyursun. [IV/162]

Fethiye Medresesi'nin tamiri ve yeniden açılışı

18 Mart 1912, Pazartesi. Sabahleyin saat dokuzda Evkaf Nezareti'ne gittim. On buçukta oradan eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin Aksaray'da Cerrahpaşa'daki hanesine gittim. Kendisini biraz sıkıntılı buldum, sancısı olduğundan şikâyet ediyordu. Geçen sene şeyhülislam bulunduğu zamanda birlikte Çarşamba'da bulunan Fethiye Medresesi'ne gitmiş ve medresenin harap bir halde bulunduğunu görmüştük. Kendisi bu medresede tahsil etmiş ve bilahare ders vermiş olması nedeniyle medresenin [IV/163] yeniden tamir ve inşasını arzu ediyordu. Ben de bu arzuyu münasip buldum. Eski İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi de yanımızdaydı. Kararımı Evkaf Nezareti İnşaat Umum Müdürü Mimar Kemalettin Bey'e tebliğ ettim. Mümkün olduğu kadar süratli projesi yapıldı. Mimar Alaattin Bey'e ihalesi icra kılındı. Bugün de inşaatının bitmesi hasebiyle açılış merasimi yapıldı. Cidden güzel bir tarzda inşa edilmiş muntazam bir medresedir. Orada bulunanların hepsi takdir ettiler. Mimar Kemal'e teşekkürü borç bilirim. [IV/164] Oradan nezarete döndüm, vasati altıya kadar çalıştım.

Kamil Paşa'nın sadareti için padişaha baskı yapılması

22 Mart 1912, Cuma. Selamlık resmi Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii'nde icra kılındı. Trablusgarp ve Bingazi şehitleri için İttihat ve Terakki Cemiyeti Beşiktaş Kulübü tarafından bir mevlid-i şerif okunacağından padişah hazretlerine bir sepet şeker takdim olunmuş, Seccadecibaşı Emin Bey yanıma geldi. Padişah hazretleri tarafından ne miktar para verilmesinin münasip olacağını sordu. Ben de, "Şeker götüren adama bir lira veriniz kâfidir," dedim. İki lira vermişler. Canım sıkıldı. Cemiyet namına padişaha bir şey takdim etmek Merkez-i Umumi'nin hakkıdır. Kulüplerin [IV/165] kendi kendilerine hareket etmeleri devamı arzulanan intizamı ihlal ede-

Levent Şahverdi Arşivi

ceğinden başka bir nevi dilencilik gibi bir şeydir. Kulüp Heyet-i İdaresi'nden birini çağırttım. Hareketlerinin münasip olmadığını anlattım. Enver Bey'in pederi Ahmet Bey'in yapmış olduğunu söylediler. O da özür dilemiş. Bu kadarla bu mesele bitti.

Bundan sonra hutbe okunmasına başlanacağı sırada Debreli İbrahim namında bir meczup minbere çıktı. Elinde bir kitap olduğu halde bir şeyler söylemek istedi. Cami-i şerifin başkayyumu ile başka bir sarıklı kendisini indirdiler. Kanun ve şeriat diye bazı kelimeler söylüyordu. Fakat tamamıyla ne ben ne de yanımda oturan Şeyhülislam Nesip Efendi Hazretleri anlayabildik. Sonra kendisi, "Şeriat ile amel olunmuyor. Kanun ile amel olunuyor. Namaz caiz değildir," [IV/166] diye bazı münasebetsiz sözler söylemiş, aldılar polis dairesine sevk ettiler. Namazdan sonra sultan hazretleri, benimle şeyhülislama, "Ben mevlid-i şerifte kalamayacağım. Bana vekâleten ikiniz kalınız. Mevlid-i şeriften sonra Balmumcu Çiftliği'ne geliniz," dedi ve başmabeyinciye dönerek, "Sen de kal beraber gelirsiniz," buyurdu. Teşrif ettiler biz üçümüz mevlid-i şerifi dinledik. Sonunda arabalarla çiftliğe gittik, çay içtik. Sonra şeyhülislam efendiyle beraber huzura girdik. Huzurda ikimizden başka kimse yoktu. Bir saatten ziyade mülakat devam etti. İtalya Muharebesi'nden ve Rusya'nın bugünlerde politikasından [IV/167] bahsedildi. Sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yerdi. "Bunlar iyi adam değildir. Seçimde kazanamazlar," dedi ve Vahdettin Efendi Hazretleri ile Mecit Efendi Hazretleri'nin Kâmil Paşa'yı sadarete memur eylemesi için yaptıkları müracaatlarını anlattı ve Mecit Efendi'nin, "Siz bu devleti batırırsınız. Haysiyetinizi muhafaza etmelisiniz. Kâmil Paşa'yı sadrazam yapmalısınız ve biraz şiddet göstermelisiniz," gibi sözlerinden müteessir olduğunu, sonra mebuslardan İtilafçıların huzura kabulü için Vahdettin Efendi'nin müracaat etmiş olduğu ve ret cevabını almış bulunduğu halde ertesi günü eski Şeyhülislam Hüsnü Efendi ile arkadaşlarının saraya geldiklerini ve fakat kabul etmediğini [IV/168] anlattı (bunu zaten o zaman işitmiştim).

Tekrar söze başlayarak sonra Meclis-i Mebusan azasından sekiz on kişinin geldiğini ve bunları o vakit Heyet-i Vükela istifa etmiş bulunduğundan kabul ettiğini ve huzura girdikleri zaman

Levent Şahverdi Arşivi

başkâtip ile başmabeyincinin çıkmalarını teklif etmişlerse de reddeylediğini, velhâsıl 31 Aralık 1911 Pazar günkü hatırasını hikâye buyurduktan sonra, bu adamlardan pek tiksindiğini olduğu gibi anlattılar. Bundan sonra müsaade buyurdular, köşkü gezdik, bahçeyi gördük. Arabalarımızla döndük. Şeyhülislam, sadrazamın konağına gitti. [IV/169] Maksadı Mısır kadılığını halletmekti. Mısır hıdivi, eski Adliye Nazırı Şükrü Efendi ile Trablusşamlı Abdülhamit Rafii Efendi'den birinin seçimini yazmıştı. Şükrü Efendi'ye teklif edildiği halde reddeylemesinden ötürü Abdülhamit Efendi'nin tayini gerçekleşiyordu. Evvelce teklif olunan Ahmet Mahir ve Ömer Hulusi efendilerden hiçbirini hıdiv istemiyor.

Ben doğru köprüye gittim, vapurla Beykoz'a gittim. Davetli bulunduğumuz Beykozlu Hacı Mustafa Bey'in hanesinde yemek yedik. Eski Adliye Nazırı Necmettin, İstanbul Valisi İbrahim beyler ile Kırşehir mebusları Mahmut Mahir ve Ali Rıza efendiler ile Çorumlu Münir Bey vardı ve yemekten [IV/170] sonra Hacı Mustafa Bey'i yemin ettirerek Cemiyet'e aldık. Gece kayıkla Paşabahçe'ye İbrahim Bey'in hanesine İbrahim Bey'le beraber gittim. Ben orada geceyi geçirdim. Diğer arkadaşlar Beykoz'da kaldılar.

23 Mart 1912, Cumartesi. Sabahleyin vasati sekizde Paşabahçe'den vapura bindik. İbrahim Bey'le Evkaf'a kadar geldik. Birkaç saat görüştük. Akşama kadar dairede meşgul oldum. Mühim bir hadise yoktur. Emrullah Efendi Kırkkilise'den dönmüş telefonla görüştüm. Benim Maarif nezareti vekâleti de bittabi bugün [IV/171] son buldu.

Seçim işleri

24 Mart 1912, Pazar. Mekteb-i Kudat'tan Hamdi Efendi'yle beraber Evkaf'a kadar gittik. Anadolu seyahati hakkında müzakere açtık. Hamdi Efendi'nin benimle beraber gidip gitmeyeceğini sordum. Şöyle cevap ve mütalaada bulundu:

"Emin ol ki sana karşı hissiyatım pek samimanedir. Seninle beraber Anadolu'ya gitmek hiçbir şey değildir. Başkasıyla gitmem.

Fakat mütalaamı arz edeyim.

Levent Şahverdi Arşivi

Evvela Meclis-i Mebusan'ın açılışından önce sen de gitme. Çünkü meclisten kabul oyu [IV/172] almadan, kabinenizin mevkiini anlamadan hareket etmek basirete uygun değildir. İkincisi senin şimdiye kadar kazanmış olduğun bir iyi nam vardır. Korkarım onu kaybedersin. Pek ziyade etraflıca düşünülmeye muhtaçtır," dedi.

Bu esas üzerine hayli müzakere ve konuşma cereyan eyledi. Meclisin açılışından önce gitmemeye ben de karar verdim.

Zaten kabine erkânı arasında ahenk yoktur. Hariciye nazırı ile benim aramda karşılıklı nefret mevcuttur. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'e de itimadım yoktur. [IV/173] En ziyade itimat ettiğim Talât Bey'dir. O da, o namuslu çocuk da gayet saftır. Onu aldatmak kadar kolay bir şey yoktur. Hacı Adil Bey'e pek aldanmıştır. Bence Talât Bey acınacak bir haldedir. Hacı Adil'den bir gün büyük bir zarar göreceği inancındayım.

Geçen hatıraları, özellikle kabine teşkili sırasında cereyan eden karşılıklı görüşme ve konuşmaları bir kere tetkik edecek olsak Hacı Adil Bey'in Dahiliye nazırlığına gelmesi için başlıca düşünce ve sebep, mebusan seçiminde hizmetinden istifade [IV/174] idi. Halbuki meclisin feshinin ardından Rumeli seyahati bahanesiyle Hariciye işlerini zavallı Talât'ın başına attı, bıraktı gitti. İhtimal ki Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar gelmeyecektir. Seçimlerde umumi hizmet şöyle dursun, dolaştığı vilayetlerde bir mebus seçilmesine bile yardımcı olmadı. Rumeli Heyet-i Islahiyesi unvanı altında dolaşan bir heyetten memleketin istifade edemeyeceğinden kesinlikle emin oldum. Bu zat gösteriş ve tantanayı seviyor. İşadamı değildir. Fakat gayet kurnazdır. Kendine gelecek mesuliyetten kaçınıyor. Şu sıralarda Dahiliye Nezareti işlerini idare [IV/175] edecek olsaydı bittabi fırkanın lehinde hareket edecek ve ilgisiz kalamayacaktı. Bunu gözü kesmedi; İstanbul'dan uzaklaşmanın ve yalnız nazırlık unvanını üstlenerek işi Talât'a gördürmenin yolunu buldu. Bir cihetten de fena olmadı çünkü Talât kadar cesur olamaz ve onun kadar yapamaz. Ben bunu Hacı Adil Bey'in yüzüne de Ahmet Rıza Bey'in hanesinde söylemiştim. Arkadaşlar sözlerimin doğruluğunu sonra anlayacaklardır. Ne çare iş işten geçtikten sonra.

İnşallah ben duygularımda yanılıyorum. [IV/176] Hacı Adil Bey başarılı olsun, memleket istifade etsin, benim onun hakkında dü-

Levent Şahverdi Arşivi

şünce ve duygularım bütün yanlış çıksın. İşte şöyle birtakım hissiyatın mağlubuyken benim Anadolu Heyet-i Islahiyesi'nin reisliğine gitmem münasip değildi. Bunu ben de düşünüyordum. Fakat fikrimi kime söyleyeyim? Hoca Hamdi Efendi'nin görüşleri, hususiyle bundan birkaç gün önce Necmettin Molla Bey'in bana hitaben, "Hayri seni severim. Eğer Anadolu'ya mutlak gideceksen Meclis-i [IV/177] Mebusan'ın açılışından önce gitme. Lakin bunu benim söylediğimi diğer arkadaşlara söyleme. Sonra 'Necmettin sebep oldu' derler," demişti. Bu yorumu beni hayli düşündürdü. Kararımı verdim. Meclis-i Vükela'da tahminen vasati saat beşte fikrimi Talât Bey'e söyledim. Kabul etmemek istedi, sebebini sordu. "Hastayım kanlı basurdan mustaribim," dedim. Hakikaten öyledir. Bu sözüm de yalan değildir. Talât düşünmeye başladı. Sonra Cavit ve Nail beylere söyledim. Onlar da kabul [IV/178] etmek istemediler. Bilahare Adliye Nazırı Memduh Bey'e söyledim. O bilakis, "Pek âlâdır gitme. Hacı gösterişi sever bir adamdır, Rumeli'den dönünce Anadolu'ya gider," dedi.

Akşam oldu Talât Bey'le beraber Dahiliye Nezareti'ne gittik. Yemek yedikten sonra Cavit'in hanesinde Merkez-i Umumi azasıyla toplanarak vasati on ikiye kadar seçim [IV/179] işleriyle uğraştık. Ben on ikide ayrıldım. Beşiktaş'a haneme geldim. Bu toplatıda hazır bulunanlar Talât, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ahmet Nesimi, Abdullah Sabri, Ali Bey, Kemal Bey idi.

Eyüp Sabri Bey'e Konya Valisi Muammer Bey'den bir mektup gelmiş bunda mebus seçilmemi münasip gördüklerini yazıyor. Başka aday bulamamışlar. Bilahare arkadaşlardan münasibi seçtirilmek üzere şimdilik benim adaylığım Merkez-i Umumi'ce kabul edildi. [IV/180] Muammer Bey bana aynı tarihle bir mektup yazmış. Sonra Burdur'dan istifa etmek şartıyla olumlu cevap verdim. Çünkü Niğde'den seçilirsem istifa etmek istemem zira ecdadımın kabirleri orada memleketim Niğde dahilinde Ürgüp'tür. [IV/181]

25 Mart 1912, Pazartesi. Sabahleyin vapurla köprüye oradan arabayla Şûra-yı Devlet Dairesi'ne gittim. Adliye ve Maarif nazırları Şûra reisinin odasında toplanmışlar, bir saat kadar yüce af

Levent Şahverdi Arşivi

hakkında müzakere ettik. Nihayet gerek divanıharpten mahkûm ve gerek idareten sürgünde bulunanlardan en kötü olanlardan on-on beş kadar şahsı istisna ederek kalanını affa karar verdik, ayrıldık. Salı günü tekrar toplanacağız. [IV/182] Oradan Emrullah Efendi'yle beraber çıktık. O Maarif'e ben de Evkaf'a gittik. Akşama kadar nezaret işleriyle uğraştım. Vasati saat altı buçuğa yakın bir zamanda evime döndüm. [IV/183]

27 Mart 1912, Çarşamba. Harbiye Mektebi'nden bu sene posta mülazımlık rütbesiyle çıkan dört yüz talebenin şehadetname verilmesi törenine davetli bulunduğumdan ezani saat beşte Evkaf Dairesi'nden Maarif Nezareti'ne uğrayarak nazır Emrullah Efendi'yle beraber bir arabayla Beşiktaş'ta haneme geldik. Elbisemi değiştirdim, biraz yemek yedik yine beraber Harbiye Mektebi'ne gittik. Bizden sonra şeyhülislam efendi daha sonra diğer vükela geldiler. Nihayet padişah hazretleri ve onu müteakip saltanat veliahdı teşrif ettiler. [IV/184] Saat onda merasim bitti. Oradan hareket ettik. Emrullah Efendi Ayastefanos'taki hanesine gitmek üzere Yenicami önünde (Eminönü) benden ayrıldı. Ben doğru Evkaf Nezareti'ne gittim. Saat bir buçuğa kadar uğraştım. Oradan Çorum Mebusu Münir Bey'in hanesine gittim. Akşam yemeğini yedim. Oradan Merkez-i Umumi'nin toplantı yerine gittim. Vasati on ikiye kadar seçim muameleleri uğraştık. Ahmet Rıza Beyefendi ile ben ayrılıp hanelerimize döndük. [IV/185]

Emval-i Gayrimenkule Kanunu'na dair

28 Mart 1912, Perşembe. Dün Harbiye Mektebi'nde vuku bulan merasim hasebiyle Meclis-i Vükela toplanmadı. Bugün vasati saat bir buçukta Babıâli'de birleşti. Emval-i Gayrimenkule Kanunu'nu meclisin toplanmasından önce uygulamaya koymak için vükelada bir arzu gördüm. Yalnız ben muhalif kaldım. Benim muhalefetim esasa değildir. Emval-i Gayrimenkule Kanunu'nun memleketimizde lüzumuna kaniim. İtirazım iki noktayla sınırlıdır. [IV/186]

Levent Şahverdi Arşivi

1) Emval-i Gayrimenkule Kanunu gibi tasarruf hukuku esaslarını değiştiren bir kanunu Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından önce uygulamaya koymak Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesine muhaliftir.[40]
2) Bu kanun kabul edilince iki kiralı vakıf olarak tasarruf edilmekte olan, gelir getiren vakfedilmiş mülklerin intikal haddi emlakin miras yoluyla geçmesi derecesinde genişletilmiş olacağından, bundan böyle mahlûl kiralarının peşin alınan kısmından yıllık faydalandığı yüz bin liradan Evkaf mahrum kalacaktır.

Bu iki hususta hayli müzakere cereyan [IV/187] etti. Birinci itirazıma şu şekilde cevap hazırlamayı kararlaştırdılar. Maliye nazırı bir takrir verir bunda der ki memleketimizin malî itibar ve emniyetini muhafaza edebilmek bu kanunun çıkarılmasına bağlıdır. Çıkmazsa borçlanmak da mümkün değildir.

"Gerçi bu da bir sözdür," dedim. "Fakat Kanun-ı Esasi'nin mezkûr maddesinde (meclisin çağrılma ve toplanmasına vakit müsait olmadığı) kaydı nasıl tevil olunur. 18 Nisan 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın açılışı karara bağlanmıştır. Şunda yirmi gün kadar az bir müddet kalmışken bu kanunu nasıl [IV/188] çıkarabiliriz?" diye arkadaşları ikna etmeye çalıştım. Şeyhülislam efendi hazretleri ile Adliye ve Maarif nazırlarını tarafıma meyilli gördümse de hukukla alakadar olmayan diğer arkadaşlar her ne olursa olsun bu kanunun çıkarılmasından yana oldular.

İkinci itirazıma da, "Gerçi mahlûl kiralarının peşin alınan kısmından Evkaf'ın zararı vardır, fakat sonradan alınacak kiranın artırılmasına dair olan maddeler de vardır. Bununla o zarar telafi edilir," [IV/189] diye cevap vermek istediler. Ben de, "O maddeler ha-

40 Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesi (muaddel otuz altıncı madde): Meclis-i Umumi münakid olduğu zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyet-i umumiyeyi halelden vikâye için bir zaruret-i mübreme zuhur ettiği ve bu bâhda vazına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için Meclis'in celb ve cemine vakt müsait olmadığı halde Kanun-ı Esasi ahkamına mugâyir olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusan'ın içtimaıyla verilecek karara kadar bâ irâde-i seniye muvakkaten kanun hükm ve kuvvetinde olup ilk içtimada Heyet-i Mebusan'a tevdi edilmek lazımdır.

Levent Şahverdi Arşivi

kiki bir tetkike dayanmamaktadır. Bundan başka esasen sonradan alınacak kiranın şimdiye kadar tahsil edildiği yoktur. Nerede kaldı o sonradan alınacak kiranın ekleri tahsil olunsun. Bir de Evkaf'ın tahsil vasıtaları yoktur. Tahsil vasıtalarını temin için de kanun lazımdır. O kanunu ne zaman yapacağız? Evkaf'ın aleyhine olan maddeleri tatbik edeceğiz lehine olan [IV/190] kira artırımı maddeleri uygulanamayacaktır. Şimdi bu kanunun sırası değildir," dedim ve "Yalnız Evkaf'ın bu maddi zararını temin etmek için Maliye nezareti iki yüz bin lira senede Evkaf'a vermek ve o artırılan kira bedellerini tahsil etmek lazım gelir, yoksa Evkaf bütün bütün zarara uğrar," diye fikrimi ortaya koydum.

Nihayet gelecek toplantımızda bu işi müzakere etmek üzere bu işin müzakeresini [IV/191] ertelediler.

Bir müddet daha başka işlerin müzakeresiyle meşgul olduk. Saat altı raddelerindeydi. Hariciye nazırının Ayaspaşa'da oturduğu hanenin yanmakta olduğunu haber aldık. Hariciye nazırı ile Dahiliye nazırı vekili Talât yangına gittiler. Biz de dağıldık. Dağılmazdan evvel müzakere ettiğimiz hususların en mühimi benim Anadolu Heyet-i Islahiyesi reisliğiyle seyahatime [IV/192] dair olandır.

Talât Bey heyete hitaben dedi ki: "Hayri Bey Anadolu seyahatinden affını talep ediyor. Eğer cidden Hayri Bey gitmeyecek ise başka birini bulmak lazımdır."

Herkesin bakışları bana çevrildi. Ben de onlara hitaben, "Evet rahatsızım sıhhi mazeretim bu seyahate mânidir. Hatta bir ay kadar izninizi istirham edeceğim. Tedaviye muhtacım, belki cerrahi muamele icrasına bile lüzum görülecektir," dedim. [IV/193]

Heyet-i Vükela'dan bazıları ısrar etmek istedi. Bittabi cevapları verildi ve Defter-i Hakani Nazırı Mahmut Esat Efendi'nin memuriyetini münasip gördüler ve kendisine Heyet-i Vükela namına teklifi Talât Bey'e havale eylediler. [IV/194]

29 Mart 1912, Cuma. Bugün cuma selamlığında bulundum. Namazdan sonra padişah hazretleri ne vakit Anadolu'ya gideceğimi sordu. Mazeretimi şeyhülislam efendi söyledi, ben de memuriyetimden (Heyet-i Islahiye) reisliğinden affımı rica ettim. "Doğ-

Levent Şahverdi Arşivi

rudur mazeretiniz var, gitmeyiniz," dedikten sonra, "Ameliyata lüzum olursa birkaç güne kadar Cemil Paşa gelecektir ona yaptırırsınız," buyurdular ve iltifat ettiler. [IV/195]

Oradan ayrıldıktan sonra bir arabayla Damat Hafız Hakkı Beyefendi'nin Ortaköy'de Taşmerdiven'de bulunan hanesine gittim. Ahmet Rıza Bey, Talât Bey, Eyüp Sabri Bey, İsmail Canbolat Bey, İsmail Hakkı Bey (Baban). Bu zevatı buldum. İki saat kadar görüştük. Oradan çıktık. Talât Bey, Ahmet Rıza Bey'le İsmail Canbolat, Babanzade ile ben de Eyüp Sabri Bey'le arabalarla hareket ettik. Ben hanemin önünde [IV/196] indim ayrıldım.

7 Nisan 1912, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela'da Emval-i Gayrimenkule Kanunu müzakere edildi. Bu kanun layihasını Meclis-i Mebusan'dan çıkaramayacaklarını anlayan vekiller bazı maddelerinin meclisin açılışından önce geçici olarak tatbikini arzu ettiler ve beni raportör tayin ederek bugüne bırakarak ertelemişlerdi. On maddelik bir kanun yaptım. Bunlara üç esası [IV/197] temin ettim.

1) Manevi şahısların emlak tasarrufu hakkının tasdiki.
2) Mirî ve vakıf arazi ve gelir getiren kapalı binalarla hayır kurumlarına gerekli geliri sağlamak için vakfedilmiş malların vefattan sonra borç temin eylemesi.
3) İştigal haddinin genişletilmesi.

Bunları temin eden maddeleri yazıp on madde olmak üzere tertip ederek Maliye Nazırı Nail Bey'e verdim. Padişahın huzurunda okudu, tasvip ettiler hemen arz edilmesini münasip gördüler.

Ben dedim ki: "Meclis-i Mebusan'ın açılışından [IV/198] önce bu kanunu çıkarmak Kanun-ı Esasi'ye muhaliftir. Çünkü 36. maddenin koyduğu hükümler düşünülürse geçici kanunların ne suretle konacağı belli olur (devleti bir tehlike halinden ve umumi emniyeti halelden korumak maksadıyla vükela geçici olarak bazı kanuni hükümler koyar. Eğer meclisin çağrılma ve toplanmasına vakit müsait değilse). Birincisi böyle bir tehlike yoktur, ikincisi 18 Nisan 922'de meclis açılacaktır."

Levent Şahverdi Arşivi

Talât Bey bana cevaben dedi ki: [IV/199] "Maliye nazırı, 'Bu sene borçlanabilmek için bu kanunun çıkması lazımdır,' diyor. Borçlanmanın düzenlenememesi devleti tehlikeye sokar."

Dedim ki: "Bunu teslim edemem. Teslim olunsa bile Kanun-ı Esasi'de ikinci fıkra, 'Meclisin çağrılma ve toplanmasına vakit müsait olmadığı halde,' diyor. Halbuki vakit müsaittir."

Bunun üzerine bir müddet münakaşa cereyan etti. Diğer vükela hemen hepsi denilecek derecede bir ekseriyetle Talât Bey'e taraftardılar. Sadrazam da [IV/200] mütemadiyen hanesinden haber gönderiyor bu kanunun çıkmasını hızlandırıyordu. Nihayet, "Efendim meclisin toplanmasından önce bu kanunu çıkarmaya benim razı olmam mümkün değildir. Ben istifa eder çekilirim, siz çıkarırsınız," demeye mecbur oldum.

Biraz durduktan sonra bu maddelerin meclise ivedilik kararıyla verilmesine razı oldular.

Bundan mühim müzakere cereyan etmedi. Meclis dağıldı. [IV/201]

8 Nisan 1912, Pazartesi. Saat vasati beşte Mithat Bey Evkaf'a geldi. Beraber Beyoğlu tarafına geçtik. Tokatlıyan'da yemek yedik. Birlikte Cavit Bey'in hanesine geldik. Merkez-i Umumi orada toplandı. Gece yarısından bir buçuk saat sonraya kadar seçim işiyle uğraştık. Mithat Bey'le oradan ayrıldık. Köprüye kadar yayan geldik. Orada bir otomobil bulduk bindik. Ben Beşiktaş'ta indim. Vakit [IV/202] sabaha yaklaşmıştı. Yattım uyuyamadım. Sabaha karşı iki saat kadar anca uyuyabildim.

9 Nisan 1912 Salı sabahı kalktım. Evkaf kâtiplerinden bir efendi geldi. Muhasebeci Fuat Bey'in vefatı haberini verdi. Üzüldüm! Derhal bir duş yaptım giyindim. Fuat Bey'in hanesine gittim.

Kimseler yoktur. Damadını taziye ettim. Oradan Evkaf Nezareti'ne gittim. [IV/203] Nezaret erkân ve memurlarını cenazeye gönderdim. Ben odamdan telefonla cenazenin Beşiktaş'tan ezani saat beşte hareket ettiğini haber aldım. Bir arabayla Eyüp'e gittim. Cenaze de gelmiş. Öğle namazını orada kıldıktan sonra zavallı arkadaşım Fuat Bey'i defnettik. Kendisi bu salı gecesi ezani saat dokuzda Be-

Levent Şahverdi Arşivi

şiktaş'ta Hayrettin'deki yalısında (üremiden) (böbrek hastalığıdır) vefat etmiştir. [IV/204] Tahminen elli iki yaşlarında gayet namuslu ve haluk bir zattı. Hukuk Mektebi'nden tanırım. Hususi görüşüyorduk, yirmi senelik arkadaşımdır. Rahmetullahi aleyhi ve rahmeten vasiaten. [IV/205]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yıllık toplantısı

12 Nisan 1912, Cuma. Sabahleyin vasati saat dokuzda Darülfünun'a gittim. Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurucu azasının yıllık toplansına davet edilmiştim. En az yüz azanın hazır bulunması şarttı. Halbuki saat ona kadar beklediğimiz halde ancak kırk aza gelebildi. Nizamname-i dahili[41] gereğince on beş gün sonra toplanmak üzere dağıldık. Oradan Sinan Paşa Camii'nde Beşiktaş'ta selamlık törenine geldim. Namazdan sonra Sultan V. Mehmet Hazretleri hümayun mahfili kapısında arabaya bineceği sırada [IV/206] bana hitap ederek şöyle iltifat etti: "Anadolu seyahatine gidemeyeceğinizi sadrazama söyledim. Gitmeyiniz başkasını göndersinler. 'Bu adam burada bize lazımdır,' dedim. Sadrazam sizi görünce söyler," buyurdu. Teşekkür ettim. Arabaya binip çiftliğe gittiler.

Bugün cuma namazını kılarken yani hutbe okunurken İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'le aramızda şöyle bir konuşma cereyan etti.

Ben: "Hatip efendinin, padişah hazretlerinin [IV/207] ismini Mehmet Reşat Han olarak adlandırmasını ben münasip bulmuyorum. Meclis-i Umumi-i Millî, Cülus Kararnamesi'nde 'V. Mehmet Han' olarak adlandırmıştı."

Tevfik Bey: "Evet öyledir fakat padişah hazretleri (Reşat) mahlasının daima zikredilmesini arzu ediyor. 'Bu benim meşhur ismimdir,' diyor, hatta sikkelerde tuğranın yanında kazınmış olan (Reşat) kelimesinin bazen iyi hak edilmemesine canı sıkılıyor. Bir iki defa bendenize söyledi. Ben de, 'Efendim [IV/208] sizin sikkeniz pek çok tedavül eylediğinden aşınmış olacaktır,' dedim. Mümkün ise Maliye nazırına zatıâliniz ihtar ediniz. Hülasa padişah hazretleri ismiyle beraber Reşat mahlasının zikredilmesini daima arzu eder."

41 nizamname-i dahili: İçtüzük.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hususta ki müzakere bu kadardır. Namazdan sonra padişah hazretleri döndüğünde Tevfik tekrar yanıma geldi, "Seninle biraz görüşmek isterim," dedi. Hünkâr Odası'na çıktık. Kapıyı kapadı, birer sandalyeye oturduk. Şöyle beyanatta [IV/209] bulundu:

"Size gayet mahrem bir şey söyleyeceğim. Arkadaşlarınızdan icap edenlerin dikkatini çekebilirsiniz, fakat benim namımı zikretmeyiniz –veliahdın bugünlerde biraz asabilik göstermeye başladığını işitiyorum. Kendi kendine başını alıp gidiyor, yağmur altında şemsiyesiz geziyor. Velhâsıl akıl hastalığına tutulduğu anlaşılıyor. Veliahttan sonra Vahdettin Efendi'dir. Bu ise zannederim milletin başına bela olur."

Bu sözleri teessüf ve hayretle [IV/210] dinledim (veliahdın sıhhati bu suretle bozulmuşsa cidden acırım, hem veliahdın şahsına hem de millete ve memlekete acırım. Zira veliaht hazretlerinin ciddiyet ve metaneti bu memlekete hizmet eder ümidini bende hâsıl etmiştir. Cenabıhak acil şifa ihsan buyursun). Benim sessiz kalmam ve yalnız teessüfler beyan eylemem üzerine Tevfik Bey, "Ben durumu bir daha tahkik ederim. Alacağım malumatı sana bildiririm," dedi. Her ikimiz üzgün bir halde ayrıldık. [IV/211]

Rusya ve Boğazlar meselesi

28 Nisan 1912, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela Babıâli'de vasati saat üçte birleşti. Bahr-ı Sefid [Çanakkale] Boğazı'nın açılışını Rusya Devleti bir notayla talep ediyor. Diyor ki: "Gerek barış zamanı ve gerek sefer zamanı ~~ticaret gemilerine~~ boğazların kapatılması mevcut antlaşma hükümlerine aykırıdır." Bu fıkrayı tetkik ettik, bu sözün menşeini düşündük. Ayastefanos Antlaşması'nın zannederim 23. maddesinde adı geçen fıkra meali yer almaktadır.[42] Fakat Berlin Antlaşması'yla Ayastefanos Antlaşması'nın [IV/212] hükmü kalmamıştır. Gerçi Rusya Hükümeti (antlaşmalara aykırı) demekle

42 Ayastefanos Muahedenamesi'nin yirmi dördüncü (yirmi üçüncü değil) maddesi: Kal'a-i Sultaniye ile Halîc-i Dersaâdet hâl-i sefer ve hazarda Rusya limanlarından gelen veyahut Rusya limanlarına giden bitaraf devletler sefain-i ticariyesine açık kalacaktır. Binaenaleyh Devlet-i Aliye bin sekiz yüz elli altı ahkamı hilafına olarak bademâ Karadeniz ve Azak Denizi limanları önünde itibari bir abluka vazetmemeyi taahhüt eder.

Levent Şahverdi Arşivi

yetiniyor. Hangi antlaşmaya aykırı olduğunu belirtmiyor. Ancak Ayastefanos Antlaşması'ndan başka adı geçen fıkra hükmünü gösterir bir antlaşma olmamasına bakılırsa maksadı Ayastefanos olacaktır. Biz de bu fıkraya menşe ve dayanak mahalli göstermeyerek, "Memleketi tehlikeli bir hale ve tehlikeye sokacak her nevi tecavüze karşı Boğazlar'ı kapatmak Osmanlı Hükümeti'nin hakkıdır," dedikten sonra Boğaz'ın açılıp açılmaması tartışma konusu oldu. [IV/213] Dört buçuk saat devam eden müzakere neticesinde (1) Boğaz'ın mecburiyetle açılmasına mahal verecek müracaatlara ve devletlerin baskısına meydan vermeyerek, yalnız ticaret gemilerinin geçebileceği kadar bir izin şimdiden açılması fikriyle –(2) Boğaz'ı açmayıp, "İtalya Devleti Düvel-i Muazzama'ya Boğaz'a tecavüz etmeyeceğine teminat vermesi veyahut bizce tam emniyet hâsıl olması halinde açarız," cevabının verilmesiyle şimdilik yetinilmesi fikri– oya konuldu. [IV/214] Birinci fikri yalnız ben kabul ettim. Diğer arkadaşlar ikinci fikre katıldılar. Ekseriyet o şekilde karar verdi.

Konuşma esnasında arkadaşlardan bazıları, mesela Hariciye Nazırı Asım ve Maliye Nazırı Nail beyler de birinci fikirde oldukları halde sadrazamın meylini hissetmeleri üzerine fikir değiştirdiler. Her ikisinin de bu hususta sabit fikirleri olmadığı sözlerinden anlaşılıyordu. Her neyse bugün bu suretle karar verildi. [IV/215]

1 Mayıs 1912, Çarşamba. Bugünkü Meclis-i Vükela'da yine Boğaz meselesi mevzubahis oldu. İngiltere'de sefirimiz Tevfik Paşa'dan gelen telgrafta gerçi Boğaz'ın kapatılmasında hakkımız belli ise de açılmasının bizim için daha faydalı olacağı tavsiye olunuyor. Diğer devletlerin teklifi de buna yakındır. Rusya Hükümeti de evvelki teklifinden vazgeçmiyor.

Bunun üzerine cereyan eden müzakere neticesinde yapılan [IV/216] yazışmaların neticelerine göre, açılmamasının daha sonra mecburiyetle açılması sonucunu doğurabileceği ve bu da Londra Antlaşması'yla bize temin edilmiş olan bir hakkı[43] ihlal demek olmasından

43 Londra Antlaşması'nın 2. maddesi: Kale-i Sultaniye [Çanakkale] ve Karadeniz boğazlarının bin sekiz yüz elli altı senesi martının otuzu tarihiyle mahsus mukavelename ile konmuş ve tesis kılınmış olan kapalılığı kaidesi mezkûr antlaşmanın hükümlerini muhafaza ederek Babıâli'ce lüzumu görüldüğü halde padişah hazretlerinin mezkûr

Levent Şahverdi Arşivi

dolayı şimdiden açılması yani bir tüccar gemisinin geçişine müsait bir iz açılması sureti tasvip olundu ki, evvelki mecliste benim fikrimdi ve evvelce bu fikri desteklemiş olsaydık bence daha münasip olurdu. Çünkü böyle olacağı malumdu. [IV/217]

Bu karar verildi, meclis saat yedi buçukta son buldu. Sadrazamla hususi görüştüm. Emval-i Gayrimenkule Kanunu'ndan bazı maddelerin tertip ve tanzimini ve esbab-ı mucibe layihasının hazırlanmasını bana havale etmişlerdi. Onları hazırlamıştım. Sadrazama verdim. Gelecek mecliste mevzubahis etmek üzere aldı. [IV/218]

Meclis-i Mebusan reisliği meselesi

3 Mayıs 1912, Cuma. Bugün cuma namazından evvel Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'nda Başmabeyinci Lütfü Bey'in odasında kendisiyle yalnız olarak görüştüm. Havadan sudan biraz sohbetten sonra, "Size tebliğ edecek bazı sözler vardır. İyi ki teşrif ettiniz. Padişah hazretleri geçen gün Meclis-i Mebusan reisliğine kimin seçileceğinden bahis buyurdular ve nihayet dediler ki: 'Benim tarafımdan Hayri Bey ile Talât Bey'e söyle bu sene Meclis-i Mebusan reisliğine Saruhan Mebusu Hüseyin Kâzım [IV/219] Bey'i münasip görüyorum. O olmazsa Kastamonu Mebusu Necmettin Bey münasip olur. O da olmazsa Hacı Adil Bey de münasiptir.' Bazı gazeteler Halil Bey'den de bahsediyorlar, efendimiz onu münasip görmüyorlar," dedikten sonra sözüne devam ile, "Ben padişah hazretlerine, 'Efendim Talât Bey'i görmek bendeniz için müşküldür. Babıâli'ye gitsem irade tebliğine gittim diyerek dedikodu malzemesi olur. Ama Hayri Bey'i cuma günleri görürüm. Ona emrinizi tebliğ ederim, Hayri Bey Talât Bey'e söyler. [IV/220] Hayri Bey fırkanın kodamanlarındandır,' dedim. Padişah hazretleri de, 'Evet fırkanın kodamanlarındandır,' dedi ve sözü bitirdi."

Cevaben dedim ki: "Efendimizin iradeleri hepimiz için emirdir. Talât Bey'e de bittabi yarın tebliğ ederim. Ancak Meclis-i Mebusan reisini Heyet-i Mebusan seçer. Heyet-i Umumiye'nin seçeceği reisi şimdiden tayin mümkün değildir."

---

boğazları barış zamanı birbirini dost sayan ve müttefik devletler savaş gemilerine açmak hak ve yetkisi ile muhafaza ve ipka olunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Başmabeyinci dedi ki: "Doğrudur. Reis seçimi meclise aittir. Ancak [IV/221] memleketin padişahı olmak hasebiyle meclis reisini düşünüyor." "Hay hay," diyerek sözü kestik. Oradan Başkâtip Halit Ziya Bey'in odasına gittim. Yalnız buldum. Onunla konuşmamız Mebusan Meclisi reisinin seçimine dair oldu. Halil Bey'in seçilmesinden bahsetti. Dedim ki: "İyi ama padişah hazretleri Halil Bey'i münasip görmüyorlarmış. Başmabeyinci şimdi bana öyle bir irade tebliğ etti."

Başkâtip, "Hayır efendim, padişah hazretlerinin sözleri kati bir mahiyette değildir. [IV/222] Mücerrettir. Bir görüş beyanından ibarettir. Bir de Başmabeyinci Halil Bey'i sevmez. Aralarında şahsi bir muhabbetsizlik vardır. Onun da biraz tesiri olmalıdır. Siz bildiğiniz gibi hareket ediniz. Hem de padişahı o kadar her şeye karıştırmaya alıştırmak doğru değildir," dedi.

Bu sözü makul ve isabetli buldum. Hakikaten padişahın Meclis-i Mebusan'ın sırf iç işlerine ait olan bir seçime kadar arzu beyanıyla da olsa müdahalesi doğru değildir. Başmabeyinci saf adamdır, fakat akli kuvveti ve muhakemesi [IV/223] başkâtipten çok geridir.

5 Mayıs 1912, Pazar. Bugün vasati saat üçte Meclis-i Vükela Babıâli'de Sadrazam Sait Paşa'nın başkanlığında toplandı. Müzakereye başlamadan yukarıdaki ifadeli hatırayı Talât Bey'e söyledim. "Meclis reisini seçmek meclise aittir," diyerek sözü kesti. [IV/224]

Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey'in istifası

17 Mayıs 1912, Cuma. Bugün sabahleyin vasati saat sekiz treniyle Erenköyü'ndeki hanemden Haydarpaşa'ya oradan köprüye geldim. Galata'ya geçtim Tünel'den Beyoğlu'na çıktım. Altıncı belediye dairesine girdim. Saat tamam ondu. Bu saatte Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucu ve âmil azası, gazetelerle içtimaya davet olunmuştu. Ben de kurucu aza arasında icabet ettim. Salonda otuz kadar aza vardı. Hüseyin Hilmi Paşa (eski sadrazam) ile eski Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa da [IV/225] geldiler. Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığında müzakere başladı. Bugün son kongreydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Evvelki toplantıda cereyan etmiş olan müzakerenin zaptı okundu ve kabul edildi. Son kongre olması nedeniyle mevcut azanın resimleri alındı. Cuma namazı vakti yaklaşmıştı. Oradan ayrıldım bir arabaya bindim, Beyoğlu yoluyla Nişantaşı'nda Abdülmecit Han merhumun inşa ettirdiği Teşvikiye Cami-i Şerifi'ne ulaştım. Bugün selamlık resmi oradaydı. Evvelce içini hiç görmediğim hümayun mahfilini [IV/226] çok beğendim. Gerek bölümlenişi ve gerek döşenişi muntazamdır.

Padişahın dönüşünden sonra Şeyhülislam Nesip Efendi'yle eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın o civarda bulunan hanesine uğradık bulamadık. Ne benim ne de şeyhülislamın yanında kart bulunamadı. O sırada Mahmut Şevket Paşa geldi. Onun kartının arkasına biz de isimlerimizi yazıp bıraktık ve ayrıldık. Onlar gitti. Ben Nişantaşı'nda bir haneye gittim, iki saat kadar kaldım...

Oradan çıkınca Sadrazam Sait Paşa'nın evine uğradım. Bir saat kadar konuştuk. [IV/227] Müzakeremiz siyasi duruma ve bilhassa İtalya Muharebesi'ne aitti ve hanedanın hali de müzakere mevzusu oldu.

Paşa, "Hanedan arasında Vahdettin Efendi garip meslekte bir zattır. Bilmem sana söyledim mi geçen cumartesi huzura gittim. Padişah hazretleri benimle Vahdettin Efendi'yi görüştürmeyi arzu etmiş olduğunu söyledi ve başka bir söz söylemeden o sırada Vahdettin Efendi padişahın huzuruna dahil oldu.

Vahdettin Efendi'ye hitaben padişah hazretleri şöyle söze başladı: 'Paşayla [IV/228] sizden bahsediyorduk. Diğer şehzadelere nispetle sizin maaşınıza biraz zam yapılmasını söyledim. Sizden başka bir de Cemile Sultan da en sultanların en yaşlısıdır. Onun da maaşına biraz zam yapılmasının lazım geleceğini anlattım,' buyurdular. Halbuki bana böyle şeylerden bahis buyurmamıştı. Neyse bittabi sükût ettim. Vahdettin Efendi hiddetle söze başlayarak, 'Hayır efendim milletin bu halinde ben fazla maaş kabul etmem. Benim herkesçe bilinen bir hakkım vardır onu isterim. O da ikinci veliahtlıktır. Kanun-ı Esasi'nin temin ettiği bu hakkı kimse kaldıramaz ve bu hakkım teslim edilmedikçe merasime de iştirak etmeyeceğim,' [IV/229] dedi. Fakat pek sert söylüyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben söz söylemek lüzumunu hissettim. Şöyle cevap verdim: 'Efendim, efendi hazretlerinin sözleri bir maksada dayansa gerektir. Osmanlı Hanedanı'nın veraset usulü malumdur. Kanun-ı Esasi ile de teyit edilmiştir. Malum veraset usulünün değiştirilmesiyse mümkün değildir. Abdülaziz merhumun zamanında bir kere tasavvur edilmiş, fakat kamuoyu muvafık bulunamamış sonra eski Hakan II. Abdülhamit de oğulları Burhanettin Efendi'ye saltanatı terk etmek fikrini çıkarmış kamuoyu yine müsait bulunamamıştır. Bizde saltanat hakkı büyük evlada [IV/230] aittir fikri milletin zihninde yer tutmuştur. Bunu değiştirmek mümkün değildir ve bu hakka taarruz imkânı da yoktur. Şu halde efendi hazretlerinin ne maksada dayanarak ikinci veliahtlıktan bahis buyurduklarını anlayamadım. Bir de kendileri milletin halinden bahis buyuruyorlar. Hakikaten milletin şu halinde böyle meselelerden bahis caiz olmaz. Bundan sonra irade-i şahanenize uyarak merasime iştirak buyururlar. Maaşa zam meselesine gelince o husus evvela efendimiz ile efendi hazretleri arasında hallolunur sonra Meclis-i Vükela'da müzakere ederiz. Karar verilince Meclis-i Mebusan'a gider. Kabul olunursa olur,' dedim. Burada Vahdettin Efendi, 'Kabul etmem katiyen kabul etmem,' dedi. [IV/231]

Bunun üzerine ikisi beraber kalkıp gittiler, beni bıraktılar. Giderken Vahdettin Efendi bana, 'Sizinle tanışmaktan memnun oldum,' dedi. Fakat ihtimal bana kızmıştır," dedikten sonra, "Doğrusu hepsinin tabiatında istibdada meyil vardır," diyerek Sait Paşa söze nihayet verdi.

Dedim ki: "Paşa hazretleri şu halde Kanun-ı Esasi değişikliğinde neden o kadar ileri gittiniz yedinci maddeye[44] ilavesini teklif

44 Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesi: Hutbelerde namının zikri ve sikke darbı, mahsus kanununa uygun şekilde rütbe ve mansıp verilmesi, nişan verilmesi, sadrazam ve şeyhülislamın seçim ve tayiniyle sadrazamın teşkil ve arz edeceği vekillerin memuriyetlerinin tasdiki, icabında vekillerin alelusul azil ve tebdili, kavanin-i umumiyenin tasdikiyle ilan-ı meriyeti, devair-i hükûmetin muamelatına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteallik nizamnameler tanzimi, her nevi kavanin teklifi, ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalat-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikan icra-yı tevcihatı, kuva-yı berriye ve bahriyenın kumandası, harb ilanı, musalaha akdi, mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya affı, Meclis-i Umumi'nin tasvibiyle aff-ı umumi ilanı, Meclis-i Umumi'nin miadında küşad ve tatili, Meclis-i Umumi'nin ahvâl-ı fevkaladede vaktinden evvel içtimaya daveti, otuz beşinci madde mucebince Mebusan Meclisi'nin üç ay

Levent Şahverdi Arşivi

eylediğiniz fıkra ki –hüküm vermesi için kendisine müraacat edildiği takdirde Meclis-i Mebusan'ın feshi– gibi mutlak ve geniş bir hakkı padişaha vermek doğru mudur? Şimdi bunun zamanı mıdır? Daha ne olacağımız malum mudur? Ben bunları [IV/232] uygun göremiyorum. Meşrutiyet idaresini tehlikeye uğratacağımızdan korkuyorum." Sadrazam da, "Pekâlâ Meclis-i Mebusan o fıkrayı çıkarsın," dedi.

Oradan çıktım Beyoğlu'na geldim, Münir Bey'i (Çorum mebusu) buldum. Beraber Erenköyü'ne geldik. Münir dedi ki: "Selânik Valisi Kâzım Bey'in yaptığından haberin var mı? Dahiliye nazırına telgrafla istifasını yazmış. Halil Bey'in Meclis-i Mebusan reisliğine seçilmiş olmasından dolayı artık bu hükümete hizmet edemeyeceğini yazıyor. Dün gece Talât Bey'le beraberdik. Hemşiresinin zifafı [IV/233] gecesiydi. Pek müteessirdi. Bu Kâzım'ın yaptığı alçaklık değil midir?"

Meclis-i Vükela'nın Babıâli'de Trablusgarp Muharebesi'ne dair müzakereleri

19 Mayıs 1912, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela Babıâli'de.

Müzakerenin en mühim kısımları muharebedir. İngiltere nezdindeki sefirimiz Tevfik Paşa bir mektubunda kısaca şöyle diyor: Sir Barkley namında İngiltere'de meşhur bir zat Osmanlı ve İtalya Harbi'ne bir nihayet vermek üzere bir proje veriyor. Projenin kabulüne Babıâli'nin rızası anlaşılırsa Roma kabinesini iknaya muvaffak olacağı ümidini gösteriyor. Projenin [IV/234] (1) Trablus ve Bingazi fiilen Osmanlı hâkimiyeti altında kalacaktır. (2) Jandarma kuvveti iki hükümetin memurlarına havale edilmiş olacaktır. (3) Osmanlı Hükümeti Trablus ve Bingazi'yi terk edecek olursa, İtalya'nın öncelik hakkı bulunacaktır.

---

zarfında intihap olunup içtima etmek şartıyla ve Heyet-i Âyan'ın muvafakatiyle ledeliktiza feshi, alelumum muahedat akdi, hukuk-ı mukaddese-i padişahidendir. Ancak sulha ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebaa-i osmaniyenin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taalluk eden ve devletçe mesarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclis-i Umumi'nin tasdiki şarttır. Meclis-i Umumi'nin münakit olmadığı zamanda Heyet-i Vükela'nın değişmesi vukuunda değişme keyfiyetinden doğan sorumluluk heyet-i lahikaya ait olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Paşa kendi düşüncesi olarak bunun memleket menfaatlerine uygun olduğunu beyan ediyor. Arkadaşların ekserisi ve bilhassa sadrazam bu tekliflerden pek ziyade ürküyorlardı. Doğrusunu söylemek lazımdır. Ben arkadaşlarımın gösterdiği bu telaşın hakiki sebebini hâlâ anlamıyorum. Güya üçüncü fıkranın manası [IV/235] devlete vasiyetnamesini yazdırmak demekmiş. Barkley şarlatan bir adammış, sözüne itimat olunmazmış. Pekâlâ bunlara bir şey demem, fakat müzakereye girmek ve mümkün olan tadilata teşebbüs etmek varken bir kalemde reddi ben uygun göremedim. Aristidi Paşa da (Ziraat ve Ticaret nazırı) benim fikrimdeydi. Bunun üzerine müzakere uzadı. Nihayet sadrazam aşağıdaki gibi meselenin hülasasını üçe bölerek oya koydu.

1) Evvelce verilen karar veçhile muharebede sebat ve devam.

2) Bingazi'nin tamamen bizde kalması ve Trablusgarp'ta yine bize tabi bir İslamî hükümet kurulması esası üzerine devletler tarafından bize bir teklif ettirilmesi için siyasi teşebbüste bulunmak.

3) Meclis-i Mebusan'a gidip bir gizli celse talep etmek ve orada durumu bildirdikten sonra Millet Meclisi'nin fikrini anlamak.

Üçüncü fikir reddedildi. Meclise gitmeye lüzum görülmedi. Birinci ve ikinci fikirlerde ihtilaf hâsıl oldu. İkinci fikri kabul edenler ben, Aristidi Paşa, Maliye Nazırı Nail Bey, sadrazamdır.

Kalan sekiz zat birinci fikirde ısrar ettiler. Harbiye nazırı yoktu. Ayağı incinmişti. [IV/236] Sadrazam azınlığın fikrini şöyle tasvir etti: "Efendilerim, ikinci fikir üzerine barışın mümkün olacağı sefirlerin bazılarının sözlerinden çıkarılabiliyor. Kati değildir fakat bir ihtimaldir. Harbe devam etmek bence doğru olmaz çünkü Rusya bir taraftan asker yığmaya devam ediyor, Arnavutluk'ta isyan ve ihtilalin yayılacağından korkulur, Yemen'deki askerî kuvvetlerimizin kumandanı oranın halinden de şikâyetçidir, İtalya Akdeniz adalarını mütemadiyen işgal ediyor, Maliye nazırı ancak beş günlük para kaldığını [IV/237] söylüyor. Bu hallerle devam devam demek doğru değildir," dedi. Fakat ekseriyeti teşkil eden sekiz zat ısrarlarında devam ediyorlardı. Bilhassa Hariciye nazırı âdeti olduğu üzere soğuk sözler söyledi. Özellikle, "Benim kabineye girdiğim

Levent Şahverdi Arşivi

günden beri bir siyasi hata olmadı. Eğer böyle teşebbüste bulunursak büyük bir siyasi hatada bulunmuş oluruz," dedi. Sadrazam buna kızdı. Hariciye nazırına cevaplarını verdikten ve "Bu sözü sizden değil hariçten işitmek lazım gelir," dedikten sonra fikri kabul edilmediği takdirde istifa edeceğini söyledi. [IV/238] Bu söz orada bulunanlara soğuk su banyosu gibi bir etki yaptı. Nihayet, "Bugün Harbiye nazırı yoktur. Yarın Harbiye Dairesi'nde toplanalım orada kararımızı veririz," diyerek meclise son verildi.

20 Mayıs 1912, Pazartesi. Dünkü karar üzere meclis Harbiye Dairesi'nde toplandı. Mahmut Şevket Paşa cuma günü ata binmiş, kazayla düşmüş, ayağı incinmiş, kanape üzerinde uzanmış olduğu halde çalışıyordu. Meclis biri yirmi geçe açıldı. Dünkü müzakere uzun uzadıya devam ettikten [IV/239] sonra nihayet benim tarafımdan bir teklif vuku buldu. O da şöyledir. Sadrazama hitaben, "Efendim ben de sizin fikrinizdeyim ve arkadaşların lehte ve aleyhte söyledikleri sebepler ve deliller kanaatimi değiştirmedi. Yalnız bir söz zihnimde tereddüte sebep oldu. O sözü dün Babıâli'de Talât Bey, bugün de burada Mahmut Şevket Paşa söyledi. O da şudur: 'Dediğiniz gibi bir teşebbüs makul olsun fakat İtalya'nın Rodos'u işgal etmesi üzerine bugün böyle bir teklif bizim pek fena bir vaziyette bulunduğumuzu devletlere göstermek değil midir?' İşte bu söz biraz düşündürür. Esasen fikrim değişmiyor, fakat zaman teşebbüs ve icrayı ertelemeye lüzum gösteriyor. Vükela buhranı ise bugünlerde pek fena tesir yaratır. [IV/240] Bu hususu en iyi Aristidi Paşa tasvir etti. Vükela buhranı olursa, 'Osmanlı vükelası arasında ihtilaf doğdu. Bazıları harp ve bazıları sulh taraftarıdırlar. Bunlar da hallerinden emin değildirler,' fikirleri hâsıl olur. Ahali karamsarlığa kapılır ve düşman memnun olur. Bunun büyük zararı görülür. Onun için böyle bir buhran çıkarmaktansa on-on beş gün kadar tasvir buyurduğunuz siyasi teşebbüsü erteleyelim," dedim.

Talât Bey de sadrazamı memnun ve müteessir edecek sözler söyledi. Onun üzerine istifadan vazgeçti. Sonra maliye işlerinden bahsedildi. [IV/241] Malî durumumuz fenadır. Hariciye, Nafıa, Maliye

Levent Şahverdi Arşivi

nazırlarından oluşan bir encümen kurulması kabul edildi. Bunlar borçlanmaya çare bulacaklardır. Bugünün meclisi de bu suretle son buldu.

Şimdi hatırıma geldi bugün sabahleyin vasati onda ben, Talât, Cavit Emrullah ile Prens Sait Paşa Cavit'in evinde Merkez-i Umumi azasından Mithat, Abdullah Sabri, Nesimi, Ziya, Ali, Kemal beylerle toplandık. Hepsi muharebenin her ne olursa olsun devamı taraftarıdırlar. Ben yalnızım. Hepsi birden bana hücum ediyor. Nihayette karar Sait Paşa'yı sadarette bırakmaya çalışmak, bu mümkün olmazsa bir kabine teşkilini düşünmekten [IV/242] ibarettir.

21 Mayıs 1912, Salı. Sabahleyin daireye giderken vapurda Dahiliye mektupçusu Şükrü Bey'e tesadüf ettim. Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey'in istifasından bahsolundu. "Dün gece Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey bize gelmişti. Bu istifanın kendisiyle ilgisi olduğunu işitmiş. Hüseyin Kâzım hakikaten mecnun mudur? Bu adam Halil Bey'den ne istiyor?" dedikten sonra meclis reisine dair başmabeyincinin bana tebliğ ettiği iradeyi hikâye ettim ve "Acaba padişaha [IV/243] bu fikri veren Hüseyin Kâzım mıdır?" dedim.

Şükrü Bey, "Hiç şüphe yok odur. Zaten Hüseyin Kâzım evvelce Selânik'e giderken huzura girmişti. Padişaha, 'Bu memlekete en ziyade zarar eden Hakkı Paşa ile Halil Bey'dir. Bunlardan herhangi birinin iktidar makamına getirilmesine efendimiz mâni olunuz,' dediğini o vakit bana söylemişti. Ben de Talât Bey'e söyledim. Demek Talât Bey size söylememiş. Hatta padişah Hüseyin Kâzım'a, 'Aferin sana şimdiye kadar bunların hakkında fikrini açıkça senin gibi kimse bana söylemedi,' demiş olduğunu yine Hüseyin Kâzım hikâye etti," dedi. [IV/244] Padişah hazretlerinin Hakkı Paşa ile Halil Bey'e daima kızgınlık eseri göstermesinin sebebi şimdi anlaşılıyor.

Köprüden ayrıldık, Evkaf Dairesi'ne geldim. Vasati saat üç buçukta yeni Rusya Sefiri Mösyö Kris iadeiziyarete geldi. Baştercümanı beraberdi. Ben de ihtiyaten tercümanlık etmek üzere Arazi-i Vakfiye Müdürü Hilmi Bey'i bulundurdum. Sefir yarım saatten ziyade oturdu. İslam vakıfları hakkında bazı malumat aldı. Benim ne vakitten beri nezarette bulunduğumu sordu. Evvelce adliye me-

Levent Şahverdi Arşivi

muriyetlerinde bulunduğumu [IV/245] ve tekrar Adliye nazırı olduğumu da öğrendi. Bilahare veda ederek gitti.

Sonra Necmettin Molla'nın Maliye Nazırı Nail Bey'i gördüğünü ve bugün istifasını yazıp Babıâli'ye göndermiş olduğunu kendisine anlattığını bana söyledi.

Maliye Nazırı Nail Bey'in istifası

22 Mayıs 1912, Çarşamba. Sabahleyin doğru Meclis-i Mebusan'a gittim. Vasati saat ikiye kadar Muvazene ve Evkaf Encümeni'nde meşgul oldum. Oradan Babıâli'ye geldim. Meclis-i Vükela'ya dahil oldum. Nail istifasını vermiş, kendisi yoktu. İstifanamesi [IV/246] okundu. Müzakere etmekteyken Nail Bey geldi. İstifasını geri aldığı zannına kapıldık. Fakat sadrazamın istifasını geri alması için yaptığı teklifi kabul etmedi. Akşamüzeri evvelce meclisten çıkıp gitti. Sadrazam tekrar müzakereye koydu. Nihayet istifanın kabulünün zaruri olduğunu hepimiz teslim ettik ve Cavit Bey'in şimdilik vekâleten Maliye nazırlığını da idare etmesi kararını münasip gördük. Sadrazam da bu suretle bu gece arz edilmesini Âmetçi[45] Cevdet Bey'e emretti. Nail Bey meselesi de bitti.

(Düşünce)
Nail Bey namuslu ve ağırbaşlı bir zattır. [IV/247] Cahil değildir, fakat iktidarı vasattır. Biraz muamelelerinde ağırdır. En büyük kusuru kötümser olmasıdır. Üstlendiği işte daima kötümser olmak fena bir şeydir.

İstifa sebebi olmak üzere yazılı olarak gösterdiği şey devletin dış siyasetinde azınlıkta kaldığından ibaretse de doğrusu bu değildir. Kendisi öteden beri maliye işlerinden sıkılmaktaydı. Para sıkıntısından bahseder pek çok şikâyet ederdi. Bunun bu hali Merkez-i Umumi azasının ümitsizliğe düşmesine sebep olmuş, bir gün ben yokken Nail Bey'in istifaya mecbur edilmesine ve Cavit'in [IV/248] vekâleten geçmesine karar vermişler. Bu karardan sonra Talât Bey

45 âmetçi: Osmanlı Devleti'nde sarayla olan yazışmaları yürüten dairenin (kalemin) amiri ve vükela meclisi başkâtibi [*Âmedî* veya *âmedî-i Dîvân-ı Hümâyun* da denen *âmedci*, meclis toplantılarına katılarak müzakerelerin zapta geçmesini sağlardı].

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis-i Vükela'da para meselesine dair bahis açıldıkça Nail Bey'e karşı sert söyler ve para bulmaya mecbur olduğunu anlatırdı. Bundan birkaç gün önce Cavit'in hanesinde toplanmıştık. Maliye nezaretini idare edip edemeyeceğini ve borçlanmaya muktedir olup olmadığını Cavit Bey'e Merkez-i Umumi azasından bazıları sordu. Zannederim soran Talât Bey'di. O da muktedir olacağı cevabını verdi. İş kararlaştı. Nihayet maksat bugün hâsıl oldu. Fakat bu bence iyi bir şey değildir. [IV/249] Evvela Cavit'in Maliye nezaretine vekâleten de olsa geçmesi kamuoyunda fena tesir eder. İkincisi, Nail Bey herkesçe namuslu tanınmış bir adamdır. Bunun istifası da hoş görülmez. Her durumda Merkez-i Umumi'nin hareketi uygun değildi. Meclis bu gece saat vasati sekize kadar devam etti.

23 Mayıs 1912, Perşembe. Bugün sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Evkaf Encümeni'nde geçen seneden verilmiş kanun maddesinin müzakeresinde bulundum. [IV/250] Hayrat-ı şerifenin üstünde veya altında olan ve her nasılsa şunun bunun kullanımına geçen mülklerin istimlakine dairdir. Müzakere bitmedi.

Kanun-ı Esasi'nin (35) maddesiyle yedinci ve 38. maddelerin[46] değiştirilmesine dair olan maddeleri Talât Bey ile Mithat ve Nesimi beyler ve Emrullah Efendi aramızda müzakere ettik. Emrullah sersem, Talât inatçı, diğer arkadaşlar bir buhran çıkmaması için çekingen. Allah sonunu hayreylesin. [IV/251]

24 Mayıs 1912, Cuma. Bugün selamlık resmine gitmedim. Münir, Mimar Talât ve Rifat beylerle Maltepe yoluyla Büyükada'ya Necmettin Molla Bey'e gittik. Öğle yemeğini orada yedik. Akşamüzeri aynı yolla döndük. Bostancı'da trenden indik. I. Abdülhamit namına inşa edilen vakıf mektebini gezdim, beğendim.

46 Kanun-ı Esasi'nin 38. maddesi: Tadil Edilmiş Otuz Sekizinci Madde. Madde istizahı için vekillerden birinin huzuruna Mebusan Meclisi'nde ekseriyetle karar verilerek davet olunduğunda ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki memurlar reislerinden birini göndererek sorulacak suallere cevap verecek yahut lüzum görürse mesuliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. İstizah neticesinde Mebusan Heyeti'nin oy çoğunluğuyla hakkında güvensizlik beyan olunan nazır düşer. Reis-i vükela hakkında güvensizlik beyan olunduğu halde Heyet-i Vükela hep birden düşer.

Levent Şahverdi Arşivi

25 Mayıs 1912, Cumartesi. Bugün Erenköyü'nde kaldım.

26 Mayıs 1912, Pazar. Bugün de Erenköyü'nden inmedim. Öğleden sonra [IV/252] Çorum Mebusu Münir Bey geldi. Beyoğlu Mukavelat Muharriri[47] Rifat Bey de beraberdi. Birlikte Kadıköyü'ndeki Futbol Kulübü'ne gittik. Akşamüzeri döndük. Münir Bey, Rifat Bey'in hanesinde kaldı.

27 Mayıs 1912, Pazartesi. Bugün sabahleyin Mebusan Meclisi'ne gittim. Evkaf Encümeni'ndeki kanun maddesinin (istimlake dairdir) müzakeresine devam ederek son buldu. Bazı değişikliklerle kabul edildi. Oradan nezarete (Evkaf'a) gittim. Akşam vasati altıya kadar meşgul oldum. Erenköyü'ndeki [IV/253] haneme geldim. Padişah hazretleri tarafından Mabeyin İkinci Müdürü Recai Bey'in rahatsızlığımdan dolayı hatır sormaya geldiğini bıraktığı *kart dö vizit*ten anladım.

Sait Paşa'nın vefatı halinde yerine geçecek yeni sadrazama dair konuşma

28 Mayıs 1912, Salı. Bugün sabah gazetelerinde Recai Bey'in hatır sormaya geldiği yazılmıştı. Teşekkür arz etmek için saray-ı hümayuna gitmek münasipti. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Oradan vasati saat on bir vardı saray-ı hümayuna gittim. Başmabeyinci Lütfü Bey'e teşekkürlerimi arz eylemesini rica ettim. Lütfü Bey, "Zannederim efendimiz sizi görmek ister. [IV/254] Henüz çıkmadı. Biraz görüşelim şimdi teşrif buyururlar," dedi. Hakikaten bir müddet sonra Harem-i Hümayun'dan mabeyne padişahın teşrifi haberi geldi. Yemekten sonra beni kabul edeceği iradesi de bana tebliğ olundu. Yemeği orada yedim. Bir müddet sonra sarayın üst katında (Zulvecheyn) denilen salonun kuzey cihetindeki odada huzura kabul olundum.

Başmabeyinci ben huzura dahil olduktan sonra çıktı. Ésvapçıbaşı [IV/255] Sabit Bey padişaha hitaben, "Efendimiz işte en sevdi-

47 mukavelat muharriri: Noter.

Levent Şahverdi Arşivi

ğiniz nazırlardan biri geldi. İnşallah bir daha hasta olmaz," dedi. Padişah da, "İnşallah," dedi. Bu Sabit Bey şaklaban bir adamdır. Padişahın yanında bundan serbest adamı yoktur. Sabit Bey de çıktı. Her zamanki gibi kapı kapandı (padişahın huzuruna birisi kabul edildiğinde usul gereği kapılar kapanır, konuşmayı kimse işitmez). Bir saatten ziyade huzurda kaldım. Evvela rahatsızlığımı sordu. Sonra iki gün sonraki cuma selamlığını Üsküdar'da yapacağını ve oradan Validebağı'na gideceğini [IV/256] söyledi.

İtalya Muharebesi'ne dair sualler sordu. Sadrazam Sait Paşa ölürse veyahut istifada ısrar ederse kimin sadarete münasip olduğunu sordu. Sadrazam paşanın inşallah daha çok yaşayacağını söyledim ve "Halife hazretlerine pek ziyade hürmet ve kulluğu olduğundan padişahın iradelerine daima uyar, istifa etmez," dedim.

"Geçen gün Hariciye Nazırı Asım Bey gelmişti. Sadrazamın hasta ve pek zayıf olduğunu söyledi. Onun için sordum," dedikten sonra, "Hüseyin Hilmi Paşa nasıldır?" buyurdu. "İyi adamdır," dedim. [IV/257]

"Ya Londra sefirimiz Tevfik Paşa'ya ne dersin?" buyurdu.

"Tevfik Paşa pek namuslu bir zattır. Uzun müddet Hariciye nezaretinde bulunmuştur," dedim.

"Evet çok namusludur ve iyi bir adamdır," buyurdu.

Sonra, "Kâmil Paşa'yla görüştün mü?" sualine, "Hayır şimdiye kadar hiç görüşmedim," cevabını verince, "Bir kere görüşmenizi arzu ederdim. Hiç lakırdısı anlaşılmaz," buyurdu. "Evet efendimiz öyleymiş, sözleri anlaşılmazmış hatta bazen bir nazırla görüşürken söylediği sözünü anlatmaz ve neticede o nazırın yaptığı iyi çıkarsa, 'Ben söyledim yaptırdım,' [IV/258] eğer fena çıkarsa, 'Ben yapma dedim, dinlemedi,' dermiş (bunu huzura çıkmadan yarım saat evvel İkinci Mabeyinci Tevfik Bey anlatmış ve hatta ilaveten Kâmil Paşa hakkında, 'Kâmil Paşa, Sait Paşa'nın bütün kötü yanlarını bünyesinde toplamıştır iyi yanları ve faziletlerinden hiçbir şeyi yoktur,' demişti)," dedim.

(Bu parantez içinde olan sözleri padişaha söylemedim ve Tevfik Bey'in ismini vermedim.)

Levent Şahverdi Arşivi

Padişah hazretleri, "Acaba mahsus mu sözlerini anlatmaz?" dedikten sonra, "Kâmil Paşa karışık adamdır. Sadrazam olsa ortayı karıştırır. O olamaz," buyurdu. [IV/259]

Sonra Nail Bey'in istifasından bahsetti. Nail Bey'in iyi bir adam olduğunu ve istifasının üzüntü verici olduğunu söyledim ve para tedariki hususunda sıkıldığından istifaya mecbur olduğunu ilave ettim.

Padişah hazretleri, "Evet Nail Bey iyidir keşke kabineden çıkmasaydı. Bari Maarif nazırı olsaydı," buyurdu. Sonra Cavit Bey'i sordu. "Zekidir çalışır," dedim.

Sarayların tamiratı bahsini açtı ve maliyeden verilen 45 bin liranın sarfında Hazine-i Hassa memurlarının da oyunun eklenmesinin münasip [IV/260] olacağını irade buyurdu. "Cavit Bey'e tebliğ edeyim," dedim. "Memnun olurum," buyurdular.

Buraya kaydına lüzum görmediğim bazı şeylerden daha bahsettiler.

Mesela Âlî Paşa sadrazamken, Abdülaziz zamanında maaş alamadıklarını; eski hakanla beraber Âlî Paşa'ya bir tezkere yazdıklarını; onun üzerine alacaklarını alabildiklerini; Âlî Paşa merhumun bu iyiliğini unutmadığı gibi (yedi bin lira kadar alacağını ödettirmiş) validemin kardeşi Hacı Mustafa Efendi merhumdan da bir iyilik gördüğünü; o da yine böyle bir sıkıntı esnasında Manukoğlu namında bir sarraftan [IV/261] seksen lira kadar aylık kira geliri verir bir akar yaptırdığını ve ne kadar gümüş ile altına dair kıymetli şeyleri varsa Hacı Mustafa Efendi ile kendi adamlarından birisi vasıtasıyla sattırıp borçlarını kapattığını ve o gelirin şimdiye kadar kaldığını ve tahta çıktıktan sonra çocuklarına verdiğini; Âlî Paşa'ya eski hakan ile müşterek yazdıkları mektup altına (Abdülhamit) ve (Mehmet Reşat) imzalarını koyduklarını ve mektubun müsveddesini zat-ı şahanelerinin yaptığını ve bu mektubun üzerine alacaklarını alınca eski hakanın yanına gelerek, "Kardeşim sen sebep oldun. Beni sıkıntıdan kurtardın," diyerek [IV/262] boynuna sarıldığını ve o sırada terzimize Murat Efendi'nin dört bin lira, Kemalettin Efendi'nin üç bin lira, Abdülhamit'in bin lira ve tutumlu bulunduğundan kendisinin de yedi yüz lira borçları olduğunu ve

Levent Şahverdi Arşivi

terzimizin mahkemeye müracaatla hepsini dava ettiğini ve bundan pek ziyade sıkıldığını ve eski hakanın, "Birader bizim halimiz ne olacak?" diye hasbıhal ederken kendisi de, "Âlî Paşa babamızın (Abdülmecit) iyiliğini gördü elbette bizim böyle sıkıntıda bulunmamıza razı olmaz," diyerek bahsi geçen mektubu yazdıklarını tafsilatıyla hikâye buyurdular.

(Cidden ibret alınacak hallerdir. Cenabıhak halleri tahvil edendir.) [IV/263]

Nihayet sözü kesti ve çıkmama müsaade etti. Hürmetlerimi sunduktan sonra huzurdan çıktım.

Zulvecheyn Salonu'nun merdiven başındaki kapıya kadar Sabit Bey uğurladı. Merdivenlerden indim. Lütfü Bey'in odasına uğradım veda ettim. Saraydan çıktım Mebusan Dairesi'ne gittim. Fırka müzakeresinde bulundum. Sonra Malî Muvazene Encümeni'nde Evkaf bütçesinin müzakeresinde hazır oldum. Müzakere son buldu. Encümen bütçeyi kabul eyledi. Saat vasati akşam altıydı. [IV/264]

Hariciye Nazırı Asım Bey'in istifası

29 Mayıs 1912, Çarşamba. Bugün toplanan Meclis-i Vükela'da Hariciye Nazırı Asım Bey söz alarak Sadrazam Sait Paşa'ya hitaben, "Efendim bir tezkerenizi aldım. Bunda şiddetle tekdir ve tahkir olunduğumu görüyorum. Yazdığım cevabı okuyacağım asil arkadaşları hakem alacağım," dedi.

[Sait Paşa, Hariciye nazırının] istifanamesini okudu. Kurnaz ihtiyar, bu istifanamenin hiç de kendisini tahkir edecek cümlesi olmadığı halde, gayet tahkir edici surette yazdığı tezkeresinde tahkir olmayıp belki bu istifanamede kendisinin tahkir edilmiş olduğundan tutturarak [IV/265] birçok serzenişler yaptı ve Hariciye nazırına yazdığı tahkir edici tezkerenin mealini tekrar etti. Nihayet Mahmut Şevket Paşa'nın teklifi üzerine meclise ara verilmesi kabul edildi.

Bu arada Hariciye nazırını Talât Bey ile Mahmut Şevket Paşa Meclis Odası'nın bitişiğindeki odaya aldılar. Hariciye nazırının pek ziyade şiddet göstererek istifasının kati olduğunu beyan etmesine mukabil sadrazamın da hiddet ve öfkeyle karşılık vermiş olması nedeniyle arkadaşların çoğunluğu nazırın istifasına kati nazarıyla

Levent Şahverdi Arşivi

bakıyorlardı. Nihayet Asım Bey, sadrazamın tezkeresini geri alması şartıyla kendisi de istifanamesini geriye almaya razı oldu. Halbuki ihtiyar sadrazam tezkeresini geriye almaya [IV/266] katiyen razı olmadı. "Dağ yürümezse abdal yürür," sözü hakikat oldu. Asım Bey ona da razı olarak tam bir tevazuyla müzakere salonunun kapısından girdi. Sadrazam paşanın yanına gelince Talât Bey (sadrazama), "Efendim oğlunuzu getirdim," dedi. Asım Bey de paşanın eline eğilerek, "Teşekkür ederim paşa hazretleri," dedi. Fakat bu teşekkürün neye olduğunu hiçbirimiz anlayamadık. Zannederim yirmi dakika kadar geçmişti. Asım Bey sadrazama yaklaşarak bir şeyler anlatmaya ve adeta aralarında bir saat evvel hiçbir şey geçmemiş gibi konuşmaya başladı. Sadrazam da aynı suretle görüşüyordu. Bu gibi sahte ve ahlaka zarar veren görüşmelere alışamadığımızdan [IV/267] hayret etmeme sebep oluyordu. Yalnız ben değil, karşımdan Talât Bey tebessüm ederek Asım Bey'i işaret ediyor, hele Maarif Nazırı Emrullah Efendi Asım Bey'in halinde görülen ani ve seri değişiklikten hayrete düştüğünü kendine mahsus tavırlarıyla anlatıyordu. Şûra-yı Devlet Reisi Prens Sait Paşa ise tebessümünü saklayamıyor ara sıra bana bakıp nazarıyla Hariciye nazırı ile sadrazamı gösteriyordu. Vasati saat sekize gelmişti. Meclis dağıldı. Adliye Nazırı Memduh Bey'le beraber bir arabaya bindik köprüye geldik. Yolda Asım Bey'in evvelce gayet sert ve şiddetli hareketiyle on dakika sonra kuzu gibi itaat edip boyun eğmesinin hikmetini bir türlü anlayamadığını ve bugün Hariciye nazırının manen ve ahlaken düştüğünü söyledi. [IV/268] Hakikaten Hariciye nazırının hali bugün görülecek ahvaldendi. İstifayla sadrazamı tehdit ederim sandı, belki özür bile umdu. Umduğu boşa çıktı. Sadrazamdan şiddetli mukabele gördü, hele kâfir Talât'ın sadrazamı darıltırsa sonra Reşit Paşa gibi (Viyana sefiri) kendisine memuriyet vermez yolundaki telkinleri bu zayıf adam üzerinde büyük tesir husule getirdi. Tam bir zilletle geldi, yerine oturdu.

(Düşünce)

Asım Bey henüz öbür odadan gelmemişti. Arkadaşların çoğu da yanımızda yoktu. Sadrazam beni yanına çağırdı. Dedi ki: "Ben bu

Levent Şahverdi Arşivi

adamla [IV/269] yapamayacağım. Geldiği günden beri çektiğimi ben bilirim. Necmettin Bey bunu nereden başımıza bela etti. Çare yok bari istifa edeyim."

Dedim ki: "Sizin istifa etmeniz doğru değildir. Asım Bey'i de affediniz. Böyle bir sırada buhran çıkmasın."

"Ama beyefendi tahammül olunur şey değildir," dedi.

Sadrazamın sözlerinden, Hariciye nazırının istifasını arzu etmediğini çünkü hakarete tahammül edemeyerek istifa etmesi Asım Bey'i büyüteceği için istifasını geriye alıp hakaret altında ezilmesini arzu ettiğini anlıyordum ve bu fikrimi Emrullah Efendi'ye söyledim. İhtimal vermedi, nihayet yarım saat sonra dediğim çıktı. O da ben de hayrette kaldık. [IV/270] Bugünün mühim vakaları bundan ibarettir.

Evkaf Bankası'nın tesisi

30 Mayıs 1912, Perşembe. Sabahleyin Adliye nazırıyla beraber Dahiliye Nezareti'ne uğradık. Hacı Adil Bey'i bulamadık. Bir kart bıraktık sonra ben ayrıldım. Şûra-yı Devlet Dairesi'ne uğradım. Prens Sait Paşa'yla görüştüm. Evkaf Bankası'nın teşkili suretine dair olan yetmiş maddelik nizamnamenin süratle müzakeresini rica ettim. Söz verdiler.

(Düşünce)
Nezarete tayin olunduğum günden beri bir evkaf bankası kurulmasını düşünüyor ve bazı ahbaplar tarafından bu hususta birçok mütalaalara maruz bulunuyordum. Nihayet bir nizamname layihası tanzim ettirdim. [IV/271] Şûra-yı Devlet'e gönderdim. Şûra azasından bazıları özellikle Halepli Mustafa Efendi bunun şeriat hükümlerine muhalif olduğunu iddia etti. Layihayı müdafaaya memur ettiğim Hukuk Müşaviri Muavini Senyettin Bey, hangi maddeleri şeriate aykırıysa derhal çıkarılmasını teklif ettiyse de makul ve mantıklı mütalaasını dinlemediler. Bunun üzerine biz de fetvaya müracaata mecbur olduk. Bununla beraber memnun oldum. Fetva Emini Esat Efendi'yle ve Fetvahane'nin büyük erkânından İlamat Müdürü Kayserili İsmail Efendi ile Fetva Emini Muavini

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Bey'le görüştüm. Bu hususta evvelce fikir alışverişinde bulunarak maksadımı tafsilatıyla beyan ettim. Münasip buldular ve resmen bildirip göndermemi tavsiye eylediler. Ertesi günü layihayı gönderdim ve Senyettin Bey'i takip ve müzakereye memur ettim. Az zamanda tetkik ve tasdik olundu. Âlimlerden hiçbir vakit [IV/272] zarar gelmez. Fetvahane erkânı cidden milletin medarıiftiharıdır. Vâkıftırlar. Şûra azası ise cahildirler. Daima müşkülat çıkarırlar. İşte bahsolunan layiha ikinci olarak Şûra'ya gidiyordu.

Şûra'dan çıktım, doğru Evkaf Nezareti'ne gittim. Akşama kadar meşgul oldum. Birçok mebus geldi, görüştüm.

Bolu Mebusu Habip Bey geldi. Yalnız bir sözü bence dikkate şayandır. Şöyle ki: "Rahmi'ye dedim ki: 'Rahmi bari sen de kabineye dahil ol.' Rahmi bana cevaben, 'Bizim arkadaşlar Hayri'yi bile kabineden çıkarmak istiyorlar. Nerede kaldı benim Heyet-i Vükela arasına dahil olmama razı olsunlar,' dedi." Kabinede bulunan [IV/273] arkadaşlardan maksat Talât, Cavit ve Hacı Adil Bey'dir. Cavit ile Hacı Adil bence itimada şayan olmamakla beraber ehemmiyetleri de yoktur. Cemiyet'in hakiki işlerine vâkıf olmayanlar Cavit'e ve Hacı Adil'e ehemmiyet atfederler. Fakat öyle değildir.

Talât evet cidden mühim ve değerli olan bu zat da nezarete geçtikten sonra yanlış mütalaada bulunuyor ve Hacı Adil'e ve Cavit'e aldanıyor. İtikadımca zararını görecektir. Elimden geldiği kadar ikaza çalıştım, imkân bulamadım. İmkân göremeyince istifaya karar verdim. Arkadaşlarla müzakere ettim. Yukarıda tafsil olunduğu üzere bir dereceye kadar münasip buldular. Hele Talât Bey razı oluyordu. Çünkü benim kabinede kalmamın, elbette kendilerinin rahatsız olmaları sonucunu doğuracağını [IV/274] ben söyledim, o da anladı. Rahmi'nin Habip'e söylediği sözler bu ahvalin tesirinden kaynaklanmış olsa gerektir.

Sonra Rahmi geldi. Yalnız ikimiz bir iki saat kadar konuştuk. Kabineden bilhassa Talât ve Cavit'ten şikâyet etti.

Dünkü Meclis-i Vükela'da geçen gürültü esnasında sadrazam beni yanına çağırıp Hariciye nazırından şikâyet ederken bir söz söylemişti. Buraya kaydetmeyi münasip gördüm. Sadrazamın hafızasının kuvvetinin metanetine delildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam, "Efendim bu adam pek garip adamdır. Hem de yalan söylüyor. İngiltere kralına nişan [IV/275] verilmesine sebep oldu. Hem de bizi aldatmak istedi. O vakit dedi ki: 'İngiltere kralı da padişah hazretlerine Dizbağı Nişanı'nı verecektir.' Hani Dizbağı Nişanı nerede kaldı? Şimdiye kadar bir eser var mıdır?"

Hariciye nazırının böyle söylediğini hatırlayamadım. Bugün kaydettiğim hatırama müracaat ettim. Sadrazamın dediği gibi buldum.

Mustafa Necip hakkında

31 Mayıs 1912, Cuma. Bugün Cuma selamlığı Üsküdar'da Valide Camii'nde (Yeni Cami-i Şerif'te) icra kılındı. Namazdan evvel, Sultan Ahmet Han bin Mehmet Han'ın elyazısıyla yazılı iki kıta [IV/276] mushaf-ı şerif vardır, onları ziyaret ettim. Tezhiplidir, ziyarete şayandır.

Padişah hazretleri namazdan sonra Validebağı'na gittiler. Şeyhülislam Nesip Efendi Hazretleri ile Mahmut Şevket Paşa ve ben vasati saat bir vapuruna bindik. Ben Beşiktaş'ta çıktım, onlar köprüye gittiler. Barbaros Hayrettin Türbesi'nde Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi'yi gördüm. Bir saat kadar Türbedar Odası'nda konuştuk. Fırkanın idaresi biraz müşkül görülüyor, çünkü fırkayı idare edecek olan Cemiyet'in mühim erkânı arasında samimiyet gittikçe ortadan kalkmaktadır. [IV/277] Vasati üçte oradan kalktım yeğenim Rıza Bey'in hanesine gittim. Dört buçuğa kadar oturdum. Oradan biraderimin oğlu Avni ile Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne gittim. Şehitleri ziyaretten sonra vasati altıya kadar orada kaldım. Altıda oradan arabayla hareket ettik. Beyoğlu'nda İttihat ve Terakki Kulübü'nün Reisi Osman Bey ile Mustafa Necip'i gördüm. Yanlarına gittik oturduk. Bir saat kadar görüştük. Mustafa Necip İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nin Sivas müfettişidir. Bugün İstanbul'a gelmiş henüz yol elbisesiyle bulunuyor. Bu Mustafa Necip inkılaptan önce hizmet etti. İlk hamiyet kurşununu atan bu zattır. Selânik Merkez Kumandanı Kaymakam Nâzım Bey (inkılaptan önce) [IV/278] Selânik'te II. Abdülhamit'in hafiyelerindendi, müthiş bir adamdı. Bunun ortadan kaldırılması kararlaştırılmış ve

Levent Şahverdi Arşivi

bu kararın icrasına bu Mustafa Necip ile İsmail Canbulat memur edilmişti. İsmail Canbulat, Nâzım Bey'i tanıdığından ertesi sabah İstanbul'a hareket edecek olan Nâzım Bey'in hanesine gider, beyi görmek ister. Nâzım Bey yukarıdan iner, aşağı odada ikisi ayakta görüşmekteyken Mustafa Necip pencereden revolverini atar Nâzım'ı vurur fakat İsmail Canbulat'ı da yaralar.[48] Her ikisinin de yarası iyileşti. Hâlâ ikisi de yaşıyor. İsmail Canbulat bugün İzmit mebusudur. Nâzım Bey de kahraman Enver Bey'in eniştesi olduğundan Bingazi havalisinde muharebede bulunuyor. 31 Mart'ta [IV/279] muharebeden evvel orada sürgünde bulunuyordu. Muharebe çıkması üzerine muharebeye iştirak etmiş. Padişahın tahta çıkmasının bu seneki yıldönümünde yüce affa mazhar olanlardandır.

İşte bu Mustafa Necip cesur ve sadık bir arkadaştır. Amasyalıdır. Bundan iki sene önce yakın akrabasından birini biraderim diye bana tavsiye etmişti. Tavsiyesinde arkadaşlar tarafından aranılmadığı için üzgün olduğunu ima eder bir surette diyordu ki: "Ben kendim için hiçbir şey istemem. Yalnız biraderim İsmail Hakkı'ya haline münasip bir iş bulmanızı kardeşlik namına rica ederim." Bu kahraman adamın unutulması bir kere caiz değildi. Her neyse bizim Talât Dahiliye nazırı ve Cavit Maliye nazırı [IV/280] olmuşlardı. O sırada doğrusu zevküsefaya kendilerini kaptırdılar, ecnebilerin gönül okşayan muaşeretlerine aldandılar, samimi arkadaşlarından pek çoklarını unuttulardı. Mustafa Necip de onlar arasındaydı. Cavit Bey'e müracaat ettim. O vakit yalnız Niğde mebusuydum. Arkadaşlık namına Mustafa Necip'in biraderi makamında tuttuğu adamı mesleği icabı olarak maliyede beş altı yüz kuruşluk bir işe tayin etmesini rica ettim.

Bu ricama mukabil Cavit Bey'den pek soğuk muameleler gördüm. Evet Cavit maalesef nail olduğu yüksek mevkinin neşesiyle pek mağrurdu. Vükeladan başkalarını eski arkadaşı da olsa gözü görmezdi. Ben de sabredemedim, darıldım. Darıldığımı da gizlemedim. Her yerde [IV/281] gördüğüm arkadaşlara söyledim. Yahudi tabiatlı olan Cavit bilmem neden ise bir gün Meclis-i Mebusan'da yanıma geldi. Bu adama bir iş bulacağını vaat etmekle beraber

48 Bu suikast 29 Mayıs 1908'de Selânik'te vuku bulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

bana karşı olan muamelesini düzeltti. Nihayet o adamı Musul vilayeti dahilinde Dohuk köyüne malmüdürü yaptı. Zavallı adam benim Evkaf Nezareti'ne tayinime kadar orada kaldı. Sonra geldi. Yine beni buldu. Ben de memleketim olan Niğde evkaf memurluğuna tayin ettim. Hâlâ oradadır. Mustafa Necip, Cavit'le olan maceradan haberdar değildir.

Sonra Mustafa Necip'in de unutulmasının caiz olmayacağını icap eden arkadaşlara söyledim, dikkatlerini çektim. [IV/282]

Mustafa Hayri Efendi'nin nezaretten çekilme fikri

1 Haziran 1912, Cumartesi. Sabahleyin akşama kadar Evkaf Dairesi'nde meşgul oldum.

Evliya Efendi'yi sabahleyin Şûra-yı Devlet'e gönderdim. Evkaf Bankası'nın müzakeresinde hazır bulundurdum. Muhasebeci Ziya Bey'i Matbaa-i Amire'ye gönderdim. Evkaf Bütçesi'ni bastırttım. Akşamüzeri hepsini yanıma topladım. Bütçeyi müzakere ettim. Saat yediye yakındı ayrıldık. Vapura geldim. Necmettin Molla'ya tesadüf ettim. Hariciye nazırının istifası meselesini sordu, anlattım. "Kardeş [IV/283] o budala evvelce bana geldi. Sadrazamın yazdığı tezkereyi gördüm. Cidden tahammül edilmez. Dedim ki: 'İstifanı yazarsın Meclis-i Vükela'da gider okursun. Eğer sadrazam tezkeresini geriye alır ve senden de özür dilerse mevkiinde kalırsın. Yoksa mevkini terk etmek zaruridir.' Bu sözümün üzerine, bir şey yazmış bana gösterdi. Ben de bazı şiddetli noktaları düzeltip değiştirdim. Hatta söyleyeceği sözleri tarif ettim (dedi. Ve söylediği sözleri hakikaten Asım Bey o gün sadrazama söylemişti) lakin budala sonunu getiremedi. Haysiyetiyle çekilmek kendisi için bir fırsattı," diye görüşünü beyan etti. [IV/284]

Sonra benim kabineden istifa etmemden bahis açıldı. "Eğer sen çekilirsen Cemiyet için iyi olmaz, çünkü Meşrutiyet'ten beri nezaretlerden hiçbirinde maddeten senin kadar hizmet eden olamadı. Çekildiğin gibi dedikodu olur," dedi.

Ben de cevaben, "Ben arkadaşlarımı darıltmak istemem. Kendilerine darılmadan benim çekilmemi kabul ediniz. Ben de istifa şeklini tayin etmeyi size bırakıyorum. Nasıl arzu ederseniz istifamı

Levent Şahverdi Arşivi

öyle yazarım. Sizin hakkınızda dedikodu olmasını istemem," dedim. Bu sırada tren Erenköyü'ne [IV/285] geldi, ben ayrıldım Necmettin adaya hanesine gitti.

12 Haziran 1912, Salı.[49] Maliyeden devredilmiş hayrat-ı şerifenin tamiratına karşılık olarak maliyeden elli bin lira bütçe talep etmiştim. Maliye nazırı vekili Cavit Bey kabul etmedi. Ben de, "Ya hayrat-ı şerifeyi tekrar Maliye'ye alınız veyahut tamirine karşılığı kabul ediniz," dedim. Talât Bey (Posta nazırı) bana hak vermekle beraber Cavit'e karşı ısrar edemiyordu. Nihayet bugün kati cevap istedim. Cavit'in kabul etmediğini anladım. Meclis-i Mebusan'da Vükela Odası'nda Talât Bey'e, "O halde ben yarın Meclis-i Vükela'ya gelmem. Yarın burada Evkaf bütçesinin müzakeresinde de bulunmam. Öbür gün perşembe de köyden inmem. [IV/286] Cuma günü selamlık resminde hazır bulunacağım. Çünkü padişah hazretleri keyifsiz zannıyla hatır sormaya birini gönderdirse ayıp olur. Nihayet cumartesi gününe kadar Merkez-i Umumi'ce bir karar vermenizi beklerim. Herhalde artık nezaretten çekileceğim," dedim. Talât Bey bana, "Bu akşam bu meseleler hakkında Merkez-i Umumi azasıyla müzakere edeceğiz," dedi. Gerek Talât Bey'in ifade suretinden ve gerek diğer arkadaşların benimle Cavit arasında ortaya çıkan hale ehemmiyet vermemelerinden, hususiyle Cavit'e Talât Bey ile Hacı Adil'in meyilli olmasından benim kabineden çıkmamı arzu etmekte olduklarını hissediyorum. [IV/287]

15 Haziran 1912, Cumartesi. Bugün Padişahımız Mehmet Reşat Han'ın Yıldız Sarayı'na nakleylemiş olmasından dolayı tebrike gitmiştik. Bütün Heyet-i Vükela sarayda yemek yedi. Ben Adliye Nazırı Memduh Bey'le oradan Meclis-i Mebusan'a geldim. Talât Bey de geldi. Mithat ve Nesimi beylerle birlikte bana bana Merkez-i Umumi'nin hakkımdaki kararını tebliğ eylediler. Karar, benim İttihat ve Terakki Fırkası reisliğine seçilmem şartıyla Heyet-i Vükela'dan istifamın uygun görülmesinden ibarettir.

49 Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na göre 12 Haziran 1912, Çarşamba gününe tesadüf etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kararı pek büyük bir memnuniyetle telakki ettim ve orada aramızda verilen karar uyarınca o saatten itibaren hiçbir şey yokmuş gibi Evkaf Nezareti muameleleriyle uğraşmaya başladım. Hatta Meclis-i Mebusan heyet-i umumiyesine dahil olarak Evkaf namına İstimlak Kanunu layihasının müzakeresinde [IV/288] bulundum.

16 Haziran 1912, Pazar. Bugün vükelada akşam alafranga sekize kadar kaldıktan sonra Talât Bey'in daveti üzerine Cavit Bey'in hanesine gittik. Yemeği orada yedim sonra diğer arkadaşlar da geldiler. Orada bulunan vükeladan Şûra-yı Devlet Reisi Prens Sait Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Posta Nazırı Talât Bey, Nafıa Nazırı Cavit Bey ve bendim.

Merkez-i Umumi azasından Doktor Nâzım Bey, Eyüp Sabri Bey, Hüseyinzade Ali Bey, Diyarbekirli Ziya Bey, Kolağası Rasim Bey, Ahmet Nesimi Bey, Mithat Bey, Kemal Bey hazırdılar.

Müzakere başladı. Benim kabineden çekilmeme itirazlara başladılar. Konuşma uzadı. Nihayet Merkez-i Umumi Heyeti [IV/289] başka bir odaya gidip bizden gizli müzakereye devam etti ve sonra beni çağırdılar. İstifamın sebeplerini bir daha tekrar ettirdiler.

Benim bundan böyle kabinede kalmamın en samimi arkadaşlarım olan Talât, Cavit ve Adil beylerle bozuşmama yol açacağını, hele Cavit'le hiç geçinemeyeceğimi anlattım. Bana oradan öbür odaya gitmemi rica ettiler. Ben de çıktım diğerlerinin yanına geldim. Yarım saat sonra yine davet ettiler, kararı tebliğ ettiler. "Hayri Bey kardeşimiz vatanımızın böyle bir zamanında senin gibi kabine erkânı arasında kamuoyunu bir dereceye kadar kazanmış olan arkadaşımızın çekilmesi umumi menfaatler namına katiyen caiz değildir. Sen haklısın fakat fedakârlık edeceksin, devam edeceksin. Bizim hep birlikte verdiğimiz karar budur," dediler. Bende daha ziyade mukavemet bırakmadılar. Nihayet bütün kardeşlerin bana darılmalarına meydan [IV/290] vermek uygun olamayacağından istifadan vazgeçtim. Kolağası Rasim bütün arkadaşlar namına ellerimi öpmek istedi, el sıkıştık öpüştük. Oradan vükeladan olan arkadaşların yanlarına gittik. Onlar da memnun oldular. Cavit de

Levent Şahverdi Arşivi

Evkaf Bütçesi'ne maliyeden on bin liranın verilmesini kabul etti. Mesele bitti. Geceyi Cavit'in hanesinde geçirdim.

(Düşünce)
Arkadaşların büyük kısmının benim devamımı arzu etmeleri cidden hizmetimden ümitvar olmalarından ileri geliyordu. Fakat bir kısmı şu sırada kabineden çıkmanın diğer arkadaşlar hakkında dedikoduya yol açacağı endişesiyle devamımı arzu ediyordu. Meselenin bu suretle bitmesinin herhalde benim için iyi olacağını zannetmiyorum. Cenabıhak hayırlısını ihsan buyursun, âmin. [IV/291]

20 Haziran 1912, Perşembe. Bugün Evkaf Bütçesi'nin müzakerelerinin kalanı yapılıp tamamlandı. Meclis-i Mebusan heyet-i umumiyesinin hakkımda gösterdiği takdir ve itimat cidden benim için şükrana şayandır. Cenabıhak cümleyle beraber başarıya ulaştırsın, beni mahcup etmesin.

21 Haziran 1912, Cuma. Bugün cuma selamlığı Yıldız'daki Sultan II. Abdülhamit'in zamanında inşa edilmiş olan Hamidiye Camii'nde icra kılındı. Namazdan sonra Yıldız Sarayı'na gittik. Vükela topluca padişahın huzuruna kabul buyuruldu. Regaip gecesi tebrikini vükela namına sadrazam ifa etti. Padişah hazretleri memnuniyet beyan buyurdu. Bu heyet-i vükelanın makamlarında payidar olarak memlekete hizmette devamları temennilerini izhar buyurdu. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey rahatsızmış. [IV/292] Dahiliye nazırı ile Maliye nazırı vekili ve Nafıa nazırı bulunamadılar. Tebrikten sonra döndüm. Akşam haneme geldim. Mebusan reisinden gelen bir telgraf, yarın Kanun-ı Esasi'nin değişiklik yapılan maddeleri müzakere edileceğinden üçte iki ekseriyet elde edilmesine yardımcı olmak üzere mutlaka mecliste hazır bulunmak lüzumunu yazıyor. Bittabi yarın gideceğim.

22 Haziran 1912, Cumartesi. Bugün sabahleyin Mekteb-i Kudat'a gittim. Tatbikat-ı Cezaiye dersinden efendilerin imtihanını icra ettim. İmtihan yazılıydı. İki soru sordum: 1) Bir cünha ilamı; 2) İstinaf dilekçesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Oradan inşa edilmekte olan Mekteb-i Kudat'a mektep idare heyetiyle gittim. Oradan nezarete [IV/293] uğradım. Vasati saat bire yakın bir zamanda Meclis-i Mebusan'a gittim. Müzakere başladı. Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesini büyük ekseriyet encümenin değişikliği veçhile kabul etti. Müzakerenin kalanını pazartesi gününe bırakarak celseye son verildi. Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın istimbotuyla Haydarpaşa'ya oradan trenle Göztepe'ye geldik. Hurşit Paşa hanesine gitti, Adliye nazırı ile ben Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in hanesine gittik. Halil Bey boğazından rahatsızdır, hamdolsun hafiflemiş. Sonra hanelerimize gittik.

Mahmut Şevket Paşa'nın istifası gereği

23 Haziran 1912, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela'da Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa Manastır Kumandanı Fethi ve Selânik'te ordu müfettişi Zeki paşalardan aldığı telgrafnamelerden Zeki Paşa'nın telgrafını okudu. Meali: Manastır, [IV/294] Pirlepe ve Debre'de bulunan zabitlerden ikisi yüzbaşı olmak üzere on zabitin ve yetmiş kadar erin silahlı olarak firar eylemiş olduklarını ve mutlaka bir fırka askerin süratle gönderilmesi lüzumunu bildiriyor.

Ben dedim ki: "Manastır'daki asker kâfi değil midir?"

Mahmut Şevket Paşa: "Kâfidir fakat oradaki askere itimat edemiyorlar."

Ben: "Zeki Paşa'nın telgrafında itimatsızlığı gösterir bir şey yoktur."

Mahmut Şevket Paşa, "Kumandan Fethi Paşa'nın telgrafında açıklanmıştır. Zeki Paşa'nın da bir fırka askerin gönderilmesini talep etmesi kumandanın fikrine katıldığını teyit eder. Vali de Zeki Paşa'yla hemfikirdir," dedi. Nihayet, "Kale-i Sultaniye[50] civarında bulunan altı fırkadan birinin Manastır'a [IV/295] gönderilmesi kararlaştırıldı. İşkodra dahilinde Malisorların askerler üzerine birkaç yerde hücum ettikleri ve hatta bu asi Malisorların on bin kadar oldukları Dıraç mutasarrıfı tarafından dünkü tarihle yazılıyor," dedi.

50 Kale-i Sultaniye: Çanakkale.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerin zabitanıyla, silahlarıyla firar etmeleri hayra alamet değildir. Orduya sirayet ederse pek fena olur. Bunların görünüşe göre talep ettikleri kabinenin değişmesi, Mebusan Meclisi'nin feshiyle yeniden seçilmesiymiş. Bunları teşvik edenler hemen malum gibidir. Mamafih bir şey yapılamıyor. Ah bizim bu saf Talât hâlâ durumun vahametini idrak edemiyor. Hacı Adil'in Hariciye Nezareti'ni idare ettiğine inanıyor. Perşembe günü Telgraf Nezareti'ne gittim. Yanında pek çok kimseler vardı. "Seninle biraz görüşmek isterim," dedim. Yavaşça, "Neye dair?" dedi. "Kabineye dair," dedim. [IV/296] "Sonra ben sana gelirim," dedi. "Ben Mebusan'a gideceğim," dedim. "Ben de birkaç saat sonra gelirim orada görüşürüz," dedi. Bugün dördüncü gündür hâlâ beni görüp sormadı. Ben de uygun bir zaman bulup ona söyleyemedim. Hoş söylesem de faydası yoktur. Maksadım Hacı Adil Bey'in Hariciye nezaretini idare edemeyeceğini bir kere daha ihtardı. Madem bugüne kadar söyleyemedim bu telgraf üzerine bugünlerde tekrar etmek münasip değildir. Cenabıhak memleket ve millet hakkında hayırlısını ihsan buyursun, âmin.

Teşvik edenlerin isimleri Meclis-i Vükela'da mevzubahis oldu ve zabitlerin ikaz edilmelerinin gerekeceği Hacı Adil Bey'e gerek sadrazam ve gerek diğer arkadaşlardan diğer iki zat tarafından ihtar olundu, fakat hal ve tavrı bu ihtarı layık olduğu ehemmiyet derecesinde telakkiye müsait değildi. [IV/297]

29 Haziran 1912, Cumartesi. Sabahleyin Heyet-i Âyan'a gittim. Hayrat-ı şerifenin üstünde, altında, dışında bulunan ve her nasılsa şahısların eline geçen mahallerin istimlakine dair olan iki maddelik kanunun müzakeresinde bulundum. Bu celsede Ekrem Bey bilhassa muhalefet gösterdi. Nihayet birinci müzakere bitti. İkinci müzakeresi salı gününe bırakıldı. Sonra Meclis-i Mebusan tarafına geçtim. Ahmet Nesimi Bey yanıma geldi. "Yarın akşam Cavit Bey'in hanesinde yemekten sonra Merkez-i Umumi azasıyla birlikte toplanacaksınız," dedi. [IV/298]

30 Haziran 1912, Pazar. Meclis-i Vükela'da en mühim müzakere Manastır Kumandanı Fethi Paşa ile Müfettiş Zeki Paşa'dan ge-

Levent Şahverdi Arşivi

len telgraflardı. Bu telgraflarda, firar eden zabit ve erlerin üzerine Manastır'daki askerin takip için gitmesine itimat edilemeyeceğinin beyanı dikkat çekiciydi. Bu hususta müzakere başladı. Kumandanın bildirdiği firarilerin affedilmesine dairdir.

Müzakere neticesinde firarilerin şiddetle takibine ve yakalananların divanıharbe teslim edilmesine karar verildi. Yarın vasati saat beşte yine Babıâli'de toplantı yapılacak. Trablusgarp Kumandanı Neşet ve Erkân-ı Harp Fethi beylerden gelen telgrafnameler üzerine müzakere yapılmasına karar vererek dağıldık. [IV/299]

Gece Cavit Bey'in hanesinde vükeladan Talât, Adil, Emrullah, Cavit beyler ile Prens Sait Paşa ve ben, Merkez-i Umumi azasından Doktor Nâzım, Ziya, Ali, Kemal, Ahmet Nesimi, Mithat, Abdullah Sabri beyler hazırdılar. En mühim müzakere şuydu: Mahmut Şevket Paşa'nın bundan böyle Harbiye nazırlığında kalması mümkün olamayacağından ne yapılmak lazım geleceği uzun uzadıya düşünüldü. Nihayet gündüzden verilen karar üzerine Talât ile Adil oradan Harbiye Nezareti'ne gittiler. Mahmut Şevket Paşa'yla iki saat kadar görüştükten sonra geldiler. Mahmut Şevket Paşa'nın istifaya karar verdiğini ve yerine de Edirne'de kumandan Abuk Ahmet Paşa'nın münasip olduğu itikadında bulunduğunu söylediler ve hazır olan arkadaşlar da uygun gördüler. Ben muhalif kaldım, çünkü Abuk Paşa'yı bilmiyorum. O geceyi Cavit'in hanesinde geçirdim. [IV/300]

Trablusgarp meselesi

Defter VI

1 Temmuz 1912, Pazartesi. Sabahleyin saat vasati sekiz kalktım. Daireye gittim. Beşe kadar çalıştım. Beşte Meclis-i Vükela'ya gittim. Saat sekize kadar devam eden müzakere neticesinde –ki gelen telgrafnamelerde, "Cephane kalmadığından muharebeye devam etmek müşkül olduğundan siyasi müzakerelerle millî şerefe uygun sulh akdetmek fırsatını kaçırmayınız," diyorlar– millî şerefe uygun surette akdetmenin nasıl mümkün olabileceğini kendilerinden bir kere sual etmeye karar verdik. Çünkü İtalya'ya veya diğer bir hükümete müracaat etmenin Trablusgarp'ı teslim etmek demek olacağını anlattık. [VI/1] Bir de bundan beş altı ay önce de aynı mealde

Levent Şahverdi Arşivi

telgraf geldiği, yine bizim tarafımızdan mücahitlerin hamiyeti tahrik edilerek şimdiye kadar devam edilmiş olduğu, Sîd Said mevkiindeki muharebede iki yüz şehit ve iki yüz yaralı vuku bulduğu, İtalya tarafında beş yüz maktul olduğu ve fakat cephaneleri kalmadığı ve bu mevkiyi İtalyalıların işgal eyledikleri yazılmasından dolayı, "Bir kere daha fikirlerini soralım hamiyetlerini bir kere daha tahrik edelim," denildi. Fakat bir taraftan da Prens Sait Paşa'nın bu cuma günü Avrupa'ya gitmesine karar verildi. Sait Paşa evvela hava değişimi için izinli olarak İsviçre taraflarına gidecek, orada İtalya namına sulh arzusunu |VI/2| gösteren adamların mahiyetlerini anlayacak, münasip görürse fikirlerini öğrenip şifreyle bize Paris'ten bildirecek, sonra Londra'ya gidecek İngilizlerle münasebetimizi takviyeye gayret edecektir. Zira Trablusgarp Muharebesi'nin halline ancak İngiltere'de çare bulunabileceği zannında oluyoruz. |VI/3|

2 Temmuz 1912, Salı. Âyan'a gittim. İstimlake dair kanunun ikinci müzakeresi bitti. Yine hücumlar devam ettiyse de kanun aynen kabul edildi. Bu kanun iyi tatbik edilirse Evkaf çok istifade eder. Oradan öğleden sonra Meclis-i Mebusan tarafına geçtim. Muvazene-i maliye[51] müzakeresine başlanmış, Cavit izahat veriyor.

Vükela Odası'na gittim. Sadrazamla tenha görüştüm. Yine Hariciye Nazırı Asım Bey'den şikâyetçidir. "Değiştirelim," dedim. "Tevfik Paşa'dan başka münasibi yoktur (Londra sefiri)," dedi. "Onu çağıralım," dedim. |VI/4| "Kabul etmez. Evvelce teklif ettik, kabul etmedi," dedi. Ben de, "Tevfik Paşa buraya çağrılsa cidî di bir surette teklif ve ısrar olunsa kabul eder sanırım," dedim. "Bilmem," dedi ve Hariciye Nazırı Asım Bey'in daima kaypak bir adam olduğunu ve kendisini daima müşkül mevkide bulundurduğunu ilave etti.

3 Temmuz 1912, Çarşamba. Bugün Meclis-i Vükela'da en mühim mesele Trablusgarp meselesi oldu. Petersburg Sefiri Turhan Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafnamede Rusya Hari-

51 muvazene-i maliye: Devletin gelir ve giderlerinin birbirine denk olması, mali denge.

Levent Şahverdi Arşivi

ciye Nazırı Sazonov'la yaptığı görüşmeyi anlatıyor. [VI/5] Sazonov, Turhan Paşa'ya diyor ki: "Evet siz de sulh istiyorsunuz fakat beyan eylediğiniz şartlarla sulh akdetmek mümkün değildir. Beş altı aya kadar sulh akdine muvaffak olursanız herhalde sizin için hayırlı olur. O zaman Adalar tümüyle size iade olunur ve Avrupa sizden yalnız Adalar ahalisine karşı merhamet ve şefkat göstermenizi taleple yetinir. Ama bu müddeti geçirir ve İtalya'nın Adalar'da uzun müddet kalmasına sebebiyet verirseniz sizin için daha müşkül olur. Malî durumunuzun pek fena olduğunu biliyorum, Yemen'in sükûnetini hâlâ iade edemediniz, Arnavutluk karışıklığı yine başgösterdi. Bu kadar müşkül ahval içinde [VI/6] İtalya ile harbe devam etmek menfaatinize uygun değildir. Temmuzun beşinde bizim çar ile Almanya imparatoru arasında Baltık Denizi'nde vuku bulacak mülakatta İtalya ile Osmanlı Devleti muharebesinden bahsolunacağını zannederim. Ancak bizim tarafımızdan bu hususta muayyen bir teklif kararlaştırılmış değildir. Almanya'nın fikrini bilmiyorum. Hükümdarların mülakatından sonra ben izin alıp Avrupa'ya gidecektim. Fakat sizin Arnavutluk hadisesi beni Petersburg'da kalmaya mecbur ediyor."

Sazonov'un sözlerinin hülasası budur. Bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa, "İngiltere Hükümeti'ne sefirimiz Tevfik Paşa vasıtasıyla müracaat ederek desek ki: 'İmparatorlar mülakatı neticelerinden olarak bize bir arabuluculuk vukuu ihtimali vardır. Halbuki biz İngiltere'nin [VI/7] arabuluculuğunu tercih ederiz.' Bu sözümüzü İngiltere kabul ederse fena olmaz. Etmezse bir şey kaybetmiş olmayız."

Hariciye Nazırı Asım Bey, "Selânik Mebusu Karasu Efendi vasıtasıyla İtalyalılar hususi surette bize müracaatla sulh istiyorlar. Biz de Şûra-yı Devlet Reisi Sait Paşa'yı Lozan'a göndereceğimizi ve İtalya Hükümeti de kimleri müzakereye memur edecek ise oraya göndermesini Karasu Efendi vasıtasıyla keza hususi surette bildirdik. Yarın telgrafla cevap gelmesi beklenmektedir. İtalya'yla bu anlaşma bence kavi ve münasiptir. Bu sırada İngiltere'ye müracaat menfaatimize uygun değildir," dedi.

Ve cereyan eden birçok müzakereler neticesinde gelmesi beklenen telgrafa bağlı olarak müzakere yarın saat beşe ertelendi. [VI/8]

Levent Şahverdi Arşivi

4 Temmuz 1912, Perşembe. Sabahtan vasati saat beşe kadar Evkaf Nezareti'nde meşgul oldum. Beşte Babıâli'ye gittim. Vükela toplandı, en sonra Mahmut Şevket Paşa geldi. Çünkü askeriye mensuplarının siyasetle uğraşmalarını yasaklayan kanun layihasının müdafaası için Âyan'a gitmişti. Cavit Bey de Mebusan'da bütçenin müdafaasıyla meşgul olduğundan o da bir saat sonra geldi. Müzakere daha şiddetli devam etti. Fikir birliği hâsıl olamadı. Görüşlere müracaat edildi. Evvela benden başladı. Benim fikrim: "Karasu Efendi'nin ahval ve ahlakı bence itimada şayan değildir. Onun vasıtasıyla cereyan eden hale ciddi nazarla bakamam. [VI/9] Rusya ve Almanya imparatorlarının mülakatı vesilesiyle İngilizlere mülakattan evvel müracaat etmek ciddi bir siyasi teşebbüstür. Böyle ciddi bir teşebbüsün ciddiyetsizliğine kani olduğum diğer bir teşebbüs için feda edilmesini veya ertelenmesini uygun göremem."

Benim bu fikrime katılanlar, gerekçede fark olmakla beraber esasta birleşmiş bulunanlar:

1) Sadrazam Sait Paşa
2) Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa
3) Şeyhülislam Nesip Efendi
4) Adliye Nazırı Memduh Bey
5) Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey

Bu fikre muhalif olup ikinci fikire sahip olanlar da, gerekçe muhtelif olmakla beraber esasta birleşmişlerdi. [VI/10] İkinci fikir: "Şimdiden İngiltere'ye müracaatla arabuluculuk talebi uygun değildir. Evvela Prens Sait Paşa gitsin İtalyalılarla görüşsün. Ciddi bir şey çıkmazsa oradan zaten İngiltere'ye gitmesi kararlaşmıştır. Gider hususi surette İngilizlerle görüşür, mümkün olursa aracılıklarını da elde eder." Buna katılanlar:

1) Hariciye Nazırı Asım Bey
2) Bahriye Nazırı Hurşit Paşa
3) Maliye Nazırı Vekili ve Nafıa Nazırı Cavit Bey

Levent Şahverdi Arşivi

4) Posta ve Telgraf Nazırı Talât Bey
5) Ziraat Nazırı Aristidi Paşa
6) Şûra-yı Devlet Reisi Prens Sait Paşa
7) Maarif Nazırı Emrullah Efendi

Bizim taraf altı, muhalif taraf yedi oydur. [VI/11] "Azınlık çoğunluğa katılsın. Bu sırada kabine buhranı caiz değildir," dediler ve buna göre zabıt tutuldu.

Göksu Kasrı'nda öğle yemeği

5 Temmuz 1912, Cuma. Beylerbeyi Cami-i Şerifi'nde cuma namazını edadan sonra *Söğütlü* vapurunda padişahın maiyetinde Göksu Kasr-ı Hümayunu'na gittik. Öğle yemeğini orada yedik. Sofrada hazır bulunanlar:

Şeyhülislam Nesip Efendi
Mahmut Şevket Paşa
Bahriye Nazırı Hurşit Paşa
Ben – Evkaf Nazırı
İstanbul Valisi İbrahim Bey [VI/12]
Şehremini Tevfik Bey
Serkarin Lütfü Bey
Başkâtip Halit Ziya Bey
Seryaver Salih Paşa'dan ibarettir

Üstü padişahın tuğrasıyla süslenmiş olan yemek listesinin arkasını orada bulunanlara imza ettirdim aldım. Harbiye nazırı sebebini sordu. Dedim ki: "Hatırınızda mıdır geçen sene bu zaman yine bu sofrada bulunduk. Halbuki vükeladan yalnız seninle benden başkalarının değişmiş olduğunu görüyorum. Gelecek seneye kadar kim bilir kimler kalacaktır? Hususiyle bundan böyle bizim de pek çok devam etmeyeceğimizi anlıyorum. Bu kâğıt bir hatıra olur." [VI/13] Mahmut Şevket Paşa, "Hakkın var," dedi. "Hakikaten bundan böyle çok devam edeceğimizi ümit etmem. Ben de imza ettireyim," diyerek o da, ona bakarak sofrada bulunanların hepsi

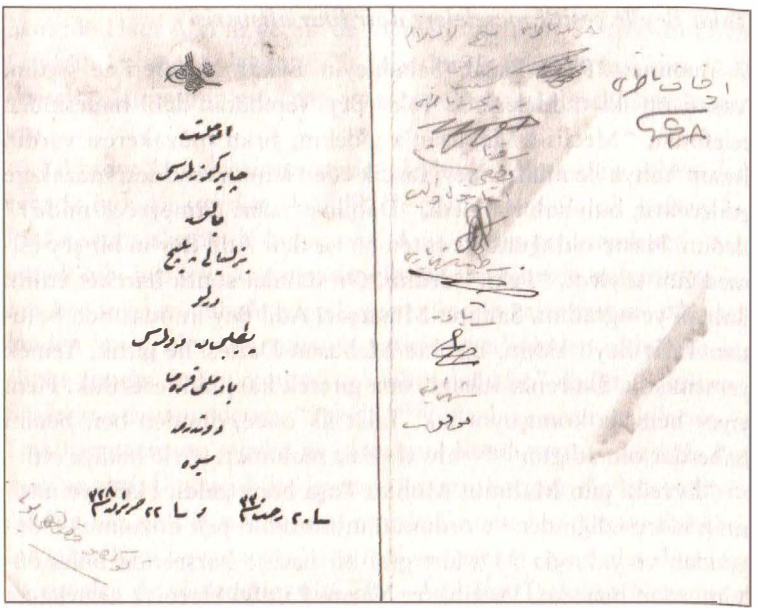
Levent Şahverdi Arşivi

de birer kâğıt imza ettirerek aldılar. Yemekten kalktıktan sonra sarayın üst katına çıktık. Bir köşede Harbiye nazırıyla hasbıhale başladık. Üç seneden beri hayli mühim meşgalelere maruz kaldığını söyledi. Ben de, "Evet Heyet-i Vükela'da seninle beraber başka eski kalmadı hayli mühim işler de geçirdik. Hususiyle İtalya Muharebesi pek mühimdir," dedim. Harbiye nazırının istifa niyetinde olup olmadığını anlamak istedim. [VI/14] İstifa niyetinde olduğunu tavrıyla işaret ediyor, fakat zamanını bildirmiyordu ve hareketine katiyen delalet eder eser de görmüyordum. O sırada huzura davet olunduk. Şeyhülislam, Harbiye ve Bahriye nazırları ile İstanbul valisi, şehremini ve ben padişahın huzuruna topluca kabul buyurulduk. Padişah iltifat buyurdu. Kayda değer ehemmiyetli bir söz geçmedi. Oradan dönüşe müsaade buyuruldu. Bahriye nazırının istimbotuyla Boğaziçi'nde Yeniköy'de Şûra-yı Devlet Reisi Sait Paşa'nın yalısına gittik. Yalının bahçesinin ekiliş tarzını, bölünüşünü ve döşenişini pek güzel gördüm. Yarım saat kadar orada görüştük. Döndük. Mahmut Şevket [VI/15] Paşa Üsküdar'a çıktı, hanesine gitti. Şeyhülislam efendi ile ben Sirkeci'ye çıktık. Efendi Makriköyü'ne akrabasından birine misafirliğe gitti. Ben de Merkez-i Umumi'nin bulunduğu daireye gittim. Vükeladan olup orada hazır bulunmaları bir gün evvel tembih olunan Talât, Cavit, Hacı Adil beyler dönmüşler, yalnız Merkez-i Umumi azası kalmıştır. Onlarla biraz görüştüm. Mahmut Şevket Paşa hakkında ne karar verdiklerini sordum.

"Mahmut Şevket Paşa Talât Bey'e askeriye mensuplarının siyasetle uğraşmasını yasaklayan kanunu çıkarmayınca çekilmeyeceğini söylemiş. Biz de bu kanun çıkıncaya kadar bekleyeceğiz. [VI/16] O vakit istifa ederse pekâlâ. Etmediği takdirde fırkamız tarafından istizah yoluna başvurarak düşürmeye karar verdik ve bu kararda müttefikiz," dediler. Hazır bulunanlar Mithat, Naci, Doktor Nâzım, Abdullah Sabri, Ahmet Nesimi, Kemal, Diyarbekirli Ziya, Hüseyinzade Ali Bey'di.

Dağılmak üzereydik. Eski Konya Valisi Muammer Bey'in Trablusgarp'taki Fethi Bey'e vekâleten Merkez-i Umumi azalığına alınmasına da karar verdiklerini söylediler. "Pekâlâ," dedim. [VI/17]

Levent Şahverdi Arşivi

Göksu Kasrı'nda yenen öğle yemeğinin mönüsü ve yemeğe katılanların imzaları

[Sultan Mehmet V. Reşat'ın tuğrası]

Omlet
Çayır Gözlemesi
Balık
Bezelyeli Piliç
Türlü
Patlıcan Dolması
Bademli Krema
Dondurma
Meyve

5 Temmuz 1912
Göksu Kasr-ı Hümayunu

Evkaf Nazırı
Hayri

Harbiye Nazırı
Mahmut Şevket

Şeyhülislam
Abdurrahman Nesip

Bahriye Nazırı
Hurşit
Başmabeyinci
Lütfü
İstanbul Valisi
İbrahim
Padişah Baştabibi
Hayri
Başyaver
Salih
Şehremini
Tevfik

Levent Şahverdi Arşivi

Talât Bey'le çeşitli meselelere dair fikir alışverişi

7 Temmuz 1912, Pazar. Sabahleyin Evkaf Nezareti'ne gittim. Vasati on iki raddelerinde Talât Bey Yerebatan'daki hanesinden telefonla, "Meclis-i Mebusan'a gidelim, fırka müzakeresi vardır. İmam Yahya ile itilafnameyi tasdik eden kanun maddesi müzakere edilecektir, bulunalım," dedi. "Dahiliye nazırı gitmeyecek midir?" dedim. Hasta olduğunu ve zaten bu işe dair Adil Bey'in bir şey bilmediğini söyledi. "Peki," dedim. On dakika sonra hareket ettim. Babıâli'ye uğradım. Sadaret Müsteşarı Adil Bey'in odasında bulunan Talât Bey'i aldım. Birlikte Mebusan Dairesi'ne gittik. Yemek yememiştik. Dairenin lokantasına girerek karşılıklı oturduk. Hem yiyor hem de konuşuyorduk. Talât ilk önce, dünden beri benim haberdar olmadığım [VI/18] ahvale dair malumatı şöyle hikâye etti:

"Evvelki gün Mahmut Muhtar Paşa bana geldi. Harbiye nazırının idaresizliğinden ve ordunun intizamının pek bozulmuş olduğundan ve yakında 31 Mart gibi bir hadise karşısında bulunduğumuzdan bahsetti. Ve nihayet Nâzım Paşa'yı Harbiye nazırlığına getirmekten başka çare olmadığını söyledi. Dün akşamüzeri de sadrazamla görüştüm. Harbiye nazırının devamının caiz olmadığını anlattım. Nâzım Paşa'dan bahsettim. Evvela Nâzım Paşa'nın uygunsuz hallerinden bahsetti. Nihayet kabul etti. Ben de onun üzerine bir otomobile binerek Büyükdere'ye gittim. Nâzım Paşa'yla görüştüm. Ona da işi anlattım. Nâzım Paşa da evvela sadrazamla çalışmanın müşkül olacağından bahsetti. O da nihayet bugün gece Hariciye nazırının [VI/19] hanesinde birleşip kati cevabını vereceğini ve o vakte kadar etraflıca düşünüp taşınmak için kendisine mühlet bırakılmasını söyledi. Ben de bittabi kabul ettim. Bu akşam görüşeceğiz, bakalım ne diyecektir," dedikten sonra fikrimi sordu. Ben de "Merkez-i Umumi'nin haberi var mıdır?" dedim. "Evet vardır fakat hiçbir şeye karışmıyorlar tamamıyla kabinede bulunan arkadaşlara bırakıyorlar," dedi.

"Nâzım Paşa'nın Harbiye nazırlığı Cemiyet için biraz ağırdır. Bence pek de münasip değildir," dedim.

Bu sırada Talât, kamuoyunun kendisiyle Cavit'in aleyhinde olduğunu ve benimle Hacı Adil aleyhinde olmadığını şu hale nazaran

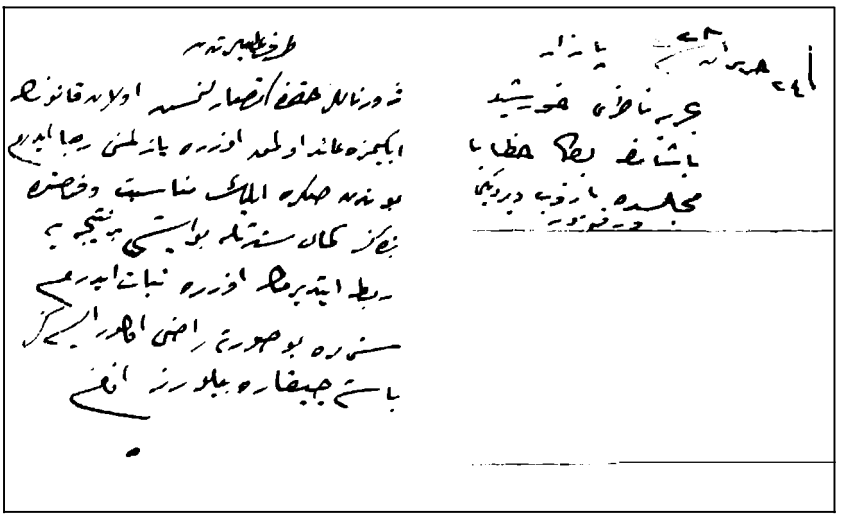
Levent Şahverdi Arşivi

benimle Hacı Adil'in ve bir de kıymetli bir uzuv olmak itibariyle Cavit'in kabinede devam [VI/20] etmesini ve fakat kendisinin istifa ederek çekilmesinin münasip olacağını düşünce olmak üzere beyan etti.

"Birader kamuoyunun senin aleyhinde olmasının sebebi kabinede bulunmanızdan değildir. Telgraf nazırı olarak kalsan hiç kimse senin aleyhinde bulunmaz. Ama bütün bir memleketi idare etmek gibi her şeye karışırsanız elbette aleyhinizde bulunurlar. Senin her şeye müdahale ederek gece gündüz çalışman ve asli vazifenden hariç işlere karışmanın vatanperverliğinden olduğuna hiç şüphe etmem. Lakin mantıki ve makul değildir," dedim. Sükût etti. Sözlerime devam ederek, "Pekâlâ [VI/21] Harbiye nazırı çekilecek, ya Dahiliye nazırının mevkii ne olacaktır? Kendi arzu ve icadıyla Rumeli'ye gitti. Üç buçuk ay devam eden seyahatinde devlete yedi yüz elli bin lira raddesinde masraf ettirdi. Dönmeden Arnavutluk ihtilali çıktı. Kati beyanatına karşı hali ve hareketi nasıl olacaktır? Bir de evvelce de söylediğim gibi Hacı Adil Bey Dahiliye Nezareti'ni idare edemez. Benim fikrimce kamuoyunda Cemiyet'e maledilen bizim gibi nazırlar hakkıyla idare edeceği nezareti üstlenmelidir. Yoksa hakkıyla idare edemeyeceği işi üstlenmemelidir. O makama dışarıdan birinin getirilmesi [VI/22] daha uygun olur. Şimdi Hacı Adil hakkındaki fikrimi açık söyleyeyim, fakat rica ederim garaza yorma. Birincisi Hacı Adil kimseyi memnun etmiyor. En sadık ve samimi mebus arkadaşlarımızı küçük görüyor. Kendisinden memnuniyetsizlik emareleri başladı. İkincisi kâğıtçıdır. İşlerin müfredatıyla, evrakla çok uğraşır, esaslı işleri düşünmez," dedim.

"Evet bunlar doğrudur fakat yerine kim vardır başka adamımız yoktur. Dahiliye bizim için mühimdir," dedi. Oradan kalktık fırkaya gittik. İmam Yahya ile Yemen Kumandanı İzzet Paşa arasında [VI/23] yapılmış ve Meclis-i Vükela'da tetkik edilen ve bazı kısımları değiştirilen gizli mukavele hakkında bir kanun maddesi teklif edilmişti. Mukaveleyi aynen meclise hükümet veremedi. Tasdik etti, mesuliyeti üzerine alarak tetkikini emretti. Bir taraftan da bir kanun maddesiyle Meclis-i Mebusan'dan da tasdikini talep etti. Mukavelenin gizli olan kısımları Dahiliye Encümeni azasına gösterildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Hurşit Paşa'dan Mustafa Hayri Efendi'ye jurnallere dair not

[Ön yüzü-solda]

Jurnaller hakkında zatıâlileri tarafından tasarlanmış olan kanunun ikimize ait olmak üzere yazılmasını rica ederim. Bundan sonra ilk münasebet ve fırsatta bendeniz büyük bir şiddetle bu işi bir sonuca bağlatmak üzere ısrar ederim. Siz de bu surete razı olursanız başa çıkarabiliriz efendim.

[Arka yüzü-sağda]

7 Temmuz 1912 Pazar

Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın bana hitaben Meclis'te yazıp verdiği kâğıttır.

Levent Şahverdi Arşivi

Onlar kani oldular. Fırkaya değişiklik yapmalarını teklif eylediler. Birkaç saat kadar müzakere cereyan etti. Nihayet kanun maddesinin kabulü fırkanın ekseriyetiyle kabul edildi. [VI/24] Oradan birlikte Babıâli'ye Meclis-i Vükela'ya geldik. Müzakere arasında sadrazam kabinenin muntazam iş göremediğinden bahsetti. Bilhassa Harbiye ve Dahiliye nezaretine ait muamelelerin iyi idare edilemediğinden şikâyette bulundu. O sırada Harbiye nazırı dışarıya çıkmış Dahiliye nazırı da hiç gelmemişti. Sadrazamın sözleri doğruydu. Fakat şikâyet etmesi haksızdır. Müzakere bitti, herkes gitmeye başladı. O sırada Talât Bey'in yanına gittim. Sadrazamın Dahiliye'den haklı şikâyeti [VI/25] hakkında dikkatini çektim. Ve "Madem Harbiye nazırı değişecektir, bundan bilistifade Dahiliye ve Hariciye hatta Adliye bile değişmelidir," dedim. Talât kabul etmedi ve Dahiliye nazırının işleri idare edemediğine kendisinde tamamıyla kanaat hâsıl olamadığını söyledi. Sonra sadrazamla gizlice müzakereye başladı. Ben de çıktım. Müzakereleri Harbiye nazırına aittir. [VI/26]

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırlığından istifası

9 Temmuz 1912, Salı. Mebusan Dairesi'ndeydim. Fırka Reisi Seyit, Dahiliye Nazırı Hacı Adil, Karesi Mebusu Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hüseyin Kadri beyler merkez-i umuminin ve fırka heyet-i idaresinin temsiliyle Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya –istifa etmediği takdirde istizah ile düşürüleceğinden, zaten istifaya karar vermiş olmasına binaen bir an önce istifa etmesini– teklif etmişler. Kendisi evvelce bu teklife alınarak, "Bana şu sırada böyle bir teklifin vukuunu tasavvur etmezdim. Teessüf ederim. Bu adeta beni kovmaktır. [VI/27] Hem de bu iş yalnız Hacı Adil Bey'le olmaz," der.

Kendisi Hacı Adil Bey'in orada bulunmasını kabine namına zannederek son fıkrayı söylemiş olmalıdır.

Seyit Bey cevaben, "Hayır paşa hazretleri siz esasen istifaya karar vermişsiniz. Mecliste size karşı bir gensoru vukuuyla düşmektense kararınızı bir an evvel uygulamaya koymanızı münasip görüyoruz. Onu arz ediyoruz," demiş. Nihayet Harbiye nazırı istifayı [VI/28] kabul ederek bugün istifasını vereceğini söylediğini ve bu konuşmanın Meclis-i Mebusan'daki kuzey tarafında bulunan Vükela

Levent Şahverdi Arşivi

Odası'nda vuku bulduğunu Fırka Reisi İzmir Mebusu Seyit Bey, Divan-ı Riyaset Odası'nın kapısında ayakta bana anlattı. Harbiye nazırı hâlâ Vükela Odası'ndaydı. Ben gitmedim, böyle bir sırada görüşmeyi uygun bulamadım. Ne diyeceğim soğuk şeyler. Âyan tarafına gittim. Bütçeyi takip ettim. Encümene tamamlattırdım. [VI/29] Oradan Mebusan Kavanin-i Maliye Encümeni'ne geldim. Bir kanun maddesinin müzakeresinde bulundum. Sonra Muvazene Encümeni'ndeydim. Talât Bey geldi. Bana, "Haydi Babıâli'ye gidiyoruz. Mahmut Şevket Paşa istifa etti," dedi. Birlikte rıhtımdaki Bahriye nazırının istimbotuna bindik. Bizden başka Bahriye Nazırı Hurşit Paşa, Hariciye Nazırı Asım, Dahiliye Nazırı Hacı Adil ve Maliye Nazırı Vekili Nafıa Nazırı Cavit beyler vardı. Sirkeci'de Talât'la ben bir arabaya onlar da otomobile bindiler, Babıâli'ye geldik. Sadrazam nezdinde Babıâli Caddesi'ne bakan odada toplanarak istifa meselesinin [VI/30] müzakeresine başladık. Sadrazam hiç hayret ve tereddüt eseri göstermedi. Güya çoktan beri beklemekte olduğu bir haberi işitiyor gibi gayet lakayt bir surette dinledikten sonra kimin halef olabileceğini sordu. Cavit Bey, Ali Paşa damadı Nâzım Paşa'nın münasip olduğunu ifade etti. Talât Bey de onu tasdik etti. Hurşit Paşa da uygun buldu. Ben, "Bilmiyorum tanıdığım adam değildir," dedim. Hariciye nazırı da, "Nâzım Paşa uygundur," dedi. Hacı Adil Bey itiraz etti. Münasip olmadığını, çünkü muhaliflerin dayanağı [VI/31] olduğunu anlattı. Bir karar verilemedi. O sıraydı ki saat vasati altıya gelmişti. Mahmut Şevket Paşa içeriye girdi. Bizi toplanmış bir halde görünce biraz irkildi. Sadrazama doğru yürüdü, yaklaşarak elindeki büyük bir zarfı takdim ettikten sonra şu sözleri söyledi: "Efendim istifamı kendim getirdim. Bazıları yazarlar, gönderirler. Fakat benim paşa hazretlerine hürmet ve bağlılığım vardır. Bizzat takdim etmeyi münasip gördüm." Sadrazam, "Büyük bir hürmetle alıyorum buyurun efendim," diyerek yer gösterdi. [VI/32] Cümlemiz oturduk. Mahmut Şevket Paşa, "Ben çok oturmayacağım müsaadenizle gideceğim," dedi. Talât Bey, "Hayır bilakis oturmalısınız. Halefinizi birlikte düşünelim," dedi. Mahmut Şevket, Talât'a yavaşça, "Müzakerede ben de mi bulunayım?" dedi, gülümsedi. Talât da gülerek, "Tabiidir," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Müzakere başladı. Fakat Harbiye nazırının halefini bulmak üzere bahis açılmadı, "Evvela Mahmut Şevket Paşa'nın bu akşam istifasını arz edelim bir vekil tayin edelim," diye karar verildi. Vekilin kim olacağı düşünüldü. Dışarıdan askerî erkândan birinin vekâletinin meşrutiyet usulünde cari olmadığını, gerçi Hüseyin Hilmi Paşa'nın [VI/33] sadareti zamanında Necmettin Molla Bağdat'dan gelinceye kadar Adliye Nezareti vekâletine Defter-i Hakani Nazırı Mahmut Esat Efendi dışarıdan alınmış ve Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa da bir aralık Harbiye nazırı vekili olmuşsa da, "Bunlar doğru değildir. O vakit meşrutiyet idaresi henüz kurulmuş, düşünülmeden yapılmış şeylerdir," denerek kabine erkânı arasından birinin vekâleti tasvip edildi ve nihayet Bahriye Nazırı Hurşit Paşa uygun görüldü. Sadrazam müsteşarını çağırdı. Arz tezkeresini yazmasını emretti. Gizlice bir şeyler de [VI/34] söyledi. Müsteşar tezkereyi yazdı getirdi. Sadrazam alenen okudu. Meali hülasası Mahmut Şevket Paşa'nın istifasının kabulü, Hurşit Paşa'nın vekâleten tayini ve Mahmut Şevket Paşa'nın vaki olan hizmetlerinden dolayı Âyan azalığına tayini hususlarını içerir. Bittabi hepimiz tarafından tasvip ve takdir olundu. Tezkerenin Mabeyn-i Hümayun'a kimin vasıtasıyla gönderilmesinin münasip olacağını sadrazam sual etmekle beraber Hurşit Paşa'ya, "Siz götürseniz olmaz mı?" dedi. Hurşit Paşa, "Münasip değildir," dedi. Mahmut Şevket Paşa, "İsterseniz ben [VI/35] götüreyim," dedi. Ve o suret uygun görüldü. Yarınki Meclis-i Vükela'da yeni Harbiye nazırı düşünülmek üzere Sadrazam'a veda ettik ve Mahmut Şevket Paşa'yla el sıkışarak vasati saat sekiz buçukta ayrıldık. Sirkeci'deki istimbotla Hurşit Paşa'yla ben Haydarpaşa'ya çıktık. Talât ile Cavit adaya gittiler. [VI/36]

Harbiye nazırlığının Nâzım Paşa'ya teklifi

10 Temmuz 1912, Çarşamba. Bugün sabahleyin vasati onda Evkaf Nezareti'ne gittim. Saat on ikide Sadrazam Konağı'ndan bir telgraf aldım. Mealinin hülasası: Dünkü kararımız veçhile bugün Meclis-i Vükela saat üçte toplanacak ise de zat ..'ının[52] ikide bazı arkadaş-

52 Metinde buraya iki nokta konmuş ve boş bırakılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

larla beraber bulunmaları rica olunur. Onlara da malumat verildi. Tam ikide Babıâli'ye gittim. Beni müteakip Hurşit Paşa sonra Talât sonra Hacı Adil sonra Hariciye nazırı geldiler. Encümen-i vükelanın bunlardan ibaret olduğu anlaşıldı. [VI/37] Nâzım Paşa'nın Harbiye nazırlığı müzakere mevzusu oldu. Hacı Adil'den başka itiraz eden bulunmadı. Sadrazamın şu sözleri üzerine karar verildi. "Nâzım Paşa askerî erkân arasında bir mevki sahibidir. Ona teklif edilmeden başka birine teklif uygun değildir. İhtimal ki kabul etmez, fakat herhalde bir kere teklif olunmalıdır," dedi ve Nâzım Paşa kabul etmediği takdirde İzmir'de bulunan Kumandan Abdullah Paşa'ya teklif olunması kararlaştırıldı. Nâzım Paşa'ya sadrazam tarafından [VI/38] bir telgraf yazıldı. Telgrafı sadrazam söyledi Hariciye nazırı yazdı. Meali:

Askerî Şûra azasından Birinci Ferik Nâzım Paşa Hazretleri'ne,

Bugün bazı mühim meselelerin müzakeresi için hemen Babıâli'ye hareket buyurulması tebliğ olunur.

Sadrazam
Sait

Bu gibi durumlarda sadrazam şimdiye kadar yazdığı telgrafnamelerde rica ve temenni gibi hürmet sözleri kullanmaktayken Nâzım Paşa'ya emir şeklinde telgraf [VI/39] yazmasının hikmetine eminim ki orada mevcut olan arkadaşlardan hiçbiri dikkat etmedi. Benim fikrime göre sadrazamın bundan maksadı –Nâzım Paşa büyük bir ihtimalle kabul etmeyecektir. O halde içinde hürmet sözleri bulunan bir telgraf kendisine yalvarılmış manasını ifade eder. Bunun Nâzım Paşa'nın elinde bulunmasını sadrazam arzu etmez. Şüphe yok ki sadrazam böyle düşünüyordu. Oradan Meclis-i Vükela Odası'na geçtik. Diğer arkadaşlarla beraber gündelik [VI/40] meselelerin müzakeresiyle meşgul olduk. Saat yedi buçukta dağıldık.

11 Temmuz 1912, Perşembe. Bugün Nâzım Paşa sadrazamın daveti üzerine Babıâli'ye gelerek yarın cumadan sonra Hariciye

Levent Şahverdi Arşivi

nazırının hanesinde Hurşit Paşa'yla görüşmeyi, ondan sonra cevap vereceğini ifade etmiştir.

12 Temmuz 1912, Cuma. Selamlık Yıldız'da Hamidiye Camii'nde oldu. Namazdan sonra vükela topluca [VI/41] huzura kabul buyurulduk. Oradan ayrıldık.

13 Temmuz 1912, Cumartesi. Vasati saat üçte Babıâli'de Meclis-i Vükela toplandı. Nâzım Paşa'nın mütalaasını Hurşit Paşa ile Âsım ve Talât beyler şöyle ifade ettiler:

"Dün Hariciye nazırının konağında Nâzım Paşa'yla toplantı yaptık. Nâzım Paşa ahval hakkında malumat aldıktan ve Arnavutluk hakkındaki haberleşme evrakını tetkik ettikten sonra dedi ki: 'Harbiye nazırlığını kabul ederim ancak şartım vardır. Onlar da

1) [VI/42] Sıkıyönetimin kaldırılması.
2) İdareten sürülmüş olanların mahkemelerinin yapılması ve genel af ilanı.
3) Arnavutların genel siyasete aykırı olmayan tekliflerinin kabulü ve şiddet gösterilmeyip onları tarafımıza çekme yolunun tercihi.
4) Başkumandanlık vekâleti ile Harbiye Nezareti'nin birleştirilmesi.'"

Bu dört şartı koşmuş ve bir kâğıda yazıp imza ederek vermiş. Adı geçen arkadaşlarımız bunları Heyet-i Vükela'ya arz eyleyeceklerini söylemekle beraber [VI/43] onlar da Nâzım Paşa'ya bazı şartları koşmuşlar. Onlar da şudur:

1) Ordunun gençleştirilmesi.
2) Siyasi ademimerkeziyet [yerinden yönetim] fikrine muhalefet.
3) Arnavutluk cihetindeki firari zabitan haklarında kanuni cezaların tatbiki.
4) Askeriye mensuplarının siyasetle uğraşmalarına mâni olacak kanunun [VI/44] tatbikinin, evvelce siyasetle uğraşmış olan zabitanı içine alacak şekilde genişletilmemesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Nâzım Paşa bu dört şartı kabul etmiş ve kendi teklifini imza ederek verdiği gibi, bizim arkadaşlar da tekliflerini imza ettirerek almıştır. Gizli belgenin bir sureti Sait Paşa nezdindedir.

Bunun üzerine müzakere uzadı. Nihayet Kanun-ı Esasi gereğince başkumandan padişah hazretleridir. Nâzım Paşa'nın istediği vekâlet şimdiye kadar tesis edilmiş değildir. Hususiyle Harbiye nazırlığından [VI/45] düşse bile –başkumandanlığı padişahın şahsında muhafaza etmek arzusunu açık söylememişse de ima ettiğini Asım Bey'in söylemesi üzerine– paşanın kabul edilmemesine ve diğer bir nazır aranmasına karar verildi.

İzmir Kumandanı Abdullah Paşa'ya teklif edilmesi kararlaştırıldı. Dahiliye Nazırı Adil Bey odasına gidip telgrafla haberleşti. İki saat sonra gelip Abdullah Paşa'nın da kabul etmediğini ve kabul etmemesinin sebebinin muvaffakiyet ümidi olmadığını beyan ettiler. [VI/46] Yarınki pazar günü toplanmaya karar vererek o gece de ayrıldık.

14 Temmuz 1912, Pazar. Bugün yine Babıâli'de toplanarak Harbiye nazırı olacak zat hakkında müzakere etmekteydik. Hariciye nazırı kabinenin istifa etmekten başka çaresi kalmadığını çünkü durumun pek vahim olduğunu söyledi. Hurşit Paşa da bu fikirde bulunduğunu ifade etti. Müzakere pek perişan bir hal aldı. Hemen hemen kabine istifa etmek şıkkını destekler gibi [VI/47] oldu. Nihayet dendi ki: "Sadaret bütçesinin geçen günkü müzakeresinde sadrazam paşanın huzuruna ve umumi siyaset hakkında izahat vermesine Meclis-i Mebusan karar vermişti. Yarın topluca gideriz. Gerekli izahatı sadrazam paşa verir. Millet ve memleket bu heyetin şimdiye kadar fiil ve hareketlerine vâkıf olur. Ondan sonra istifa ederiz ve orada kararımızı veririz." Bu karardan sonra dağıldık. Saat gece sekiz buçuk idi. [VI/48]

15 Temmuz 1912, Pazartesi. Sabahleyin vasati on buçukta Bahçekapısı'nda Hamidiye İmareti'nin yerinde inşası kararlaştırılan Dördüncü Vakıf Han'ın temel atma töreninde bulundum. Oradan Hacı Evliya Efendi'yle beraber Evkaf Nezareti'ne gittim. İki saat

Levent Şahverdi Arşivi

kadar kabineye dair konuşuldu. Cari ahvalden bazılarını hikâye ettim.

Hacı Evliya Efendi ile ben bir araba içinde Babıâli Yokuşu'ndan çıkarken [VI/49] Telgraf Nazırı Talât Bey yaya olarak iniyordu. Derhal bize yaklaştı. Harbiye nazırlığını Mahmut Muhtar Paşa'nın kabul etmekte olduğunu söyledi. İşte bu söz üzerine Hacı Evliya Efendi benim hakkımda fikrini şöyle ortaya koydu.

"Kabinenin düşmesi halinde senin çekilmeni şahsın için arzu ederim. Fakat arkadaşlarımız kabul etmeyeceklerdir. Sen de kalmaya mecbur olacaksın. O halde Evkaf'ta kalmaya çalış. Olmazsa Adliye nazırlığından başka nazırlık kabul etme. Fikrim [VI/50] budur," dedi.

Evliya Efendi beni cidden sever, pek sadık bir arkadaşım olduğu için düşüncelerini ehemmiyetle dinledim. Ben de, "Kabinede kalmak emelim değildir. Hele düştükten sonra bir daha girmek hiç hoşuma da gitmez. Fakat doğrusu benim mevkiim başkadır. Cemiyet Merkez-i Umumisi'ne ve kabinede bulunan arkadaşlara karşı bağlılığım vardır. Onların darılması uygun değildir. Cümlesinin arzusuna ve kararına muhalefet, ahlak ve insaniyete [VI/51] aykırıdır. Hepsi tarafından öyle bir zorlama ve ısrar vuku bulursa ve Adliye'ye gitmek mecburiyeti hâsıl olursa ya seni veyahut Çorum Mebusu Münir Bey'i Evkaf Nezareti'ne sevk edeceğim. Hanginiz Evkaf nazırı olursanız diğerinizi de adliye müsteşarı yapmak isterim," dedim. Ve fakat kati bir karar vermeden bu hususta bir müddet müzakere ettik. Oradan birlikte Meclis-i Mebusan'a gittik. Saat iki raddelerinde sadrazam beraber olarak Heyet-i Umumiye salonuna girdik. Sadrazam [VI/52] umumi siyaset hakkında vâkıfane izahat verdiler çıktılar.

Bunu müteakip Hariciye nazırı hiçbirimizin haberi olmadan yazıp hazırladığı nutku çıktı kürsüde okudu. Bu hali arkadaşlarca bittabi hoş görülmedi.

Sonra Vükela Odası'nda tekrar toplandık. Sadrazam Mahmut Muhtar Paşa'nın Harbiye nazırlığını kabul etmekte olduğundan bahisle görüşlerimizi sordu, fakat iş yarına kaldı. Meclis-i Mebusan dört oya karşı ~~194 oy ile kabineye~~ itimat beyan etti, biz de dağıldık. [VI/53]

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye nazırlığının Mahmut Muhtar Paşa'ya teklifi ve Sait Paşa'nın istifası

16 Temmuz 1912, Salı. Babıâli'de Meclis-i Vükela saat üçte toplandı. Sadrazam Sait Paşa –Harbiye nazırlığına Mahmut Muhtar Paşa uygun görülmüştü– kendisine teklif etti. "Bazı şartlar ileri sürüyor," diyerek şartları saydı. Sekiz şart kadar vardı.

Nâzım Paşa'nın şartları arasından yalnız kumandanlıkla Harbiye Nezareti'nin birleştirilmesi şartından başka daha birçok şeyler istiyor. Rumeli'ye kendisinin gitmesi ve Âyan reisi bulunan [VI/54] pederinin de padişahın mendubu olarak gönderilmesi ve umumi surette ıslahat ve ilerlemelerden bahseden şeylerdi. Şartların kabul edilmemesinden ziyade, böyle şart konması herkesi düşündürmeye başladı. Nihayet Mahmut Muhtar'ın da münasip olamayacağı kararlaştırıldı. Fakat karar vermezden evvel Hurşit Paşa koynundan istifasını çıkarıp verdi ve kati olduğunu söyledi. Bunun üzerine müzakere başka bir şekle girdi. Nihayet sadrazamın istifası kararlaştırıldı. [VI/55]

İstifa şekli düşünüldü. Bu geceden istifanamenin saraya takdimine karar verildi. Bu sırada ki saat 8'di vükelada da ayrıldı. Sadrazam nezdinde Talât, Hacı Adil ve ben kaldım. Sadrazam istifayı okudu, Hacı Adil de yazdı. Hülasası: Osmanlı Devleti'nin ayakta kalma vasıtaları hamdolsun mevcut olup bazılarının abarttıkları gibi vahim bir hali olmadığı halde ordunun hakiki intizamını temin edecek Harbiye nazırı bulamadığı, Bahriye nazırının da istifa ettiği, Maliye Nezareti'nin ise zaten boş bulunduğu, [VI/56] her vakit özellikle harp zamanında böyle üç mühim nezaretin boş kalmasının maslahata uygun bulunmadığından affını rica etmektedir.

Saat ona gelmişti. Üçümüz veda ederek sadrazamdan ayrıldık. Otomobil ile Edirnekapısı'nda bulunan Hacı Adil Bey'in hanesine gittik. Yemek yedik. Saat on ikide Merkez-i Umumi'ye geldik. Bir saat görüştük, oradan otomobille Nişantaşı'na Halit Ziya Bey'in hanesine gittik. Başmabeyinci Lütfü Bey de oradaydı. Tevfik Paşa'nın (Londra sefiri) sadareti uygun görüldü. Yarın Hariciye nazırının [VI/57] celbiyle Londra'ya bir telgraf yazılması

Levent Şahverdi Arşivi

hususunun padişaha arzını kendileri üstlendiler. Gece yarısından sonra saat üç olmuştu oradan ayrıldık. Ben Beşiktaş'ta kayınvalidemin hanesine gittim. Talât ile Adil İstanbul'a gittiler. Geceyi orada geçirdim. Sabahleyin –17 Temmuz– Evkaf'a gittim. Muavine, mektupçuya, muhasebeciye anlattım. Saat üç buçukta Meclis-i Vükela'ya gittim. Gelen evrakın incelenmesi ve icrasıyla vakit geçirdik. Saat yediyi kırk beş geçe köprüden hareket eden vapurla [VI/58] Erenköyü'ndeki haneme geldim. Yolda tesadüf ettiğim zevat Selânik Mebusu Rahmi Bey, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey, Adliye Nazırı Memduh Bey'di. Sohbetimiz bittabi kabinenin istifasına ve ne suretle teşekkül edeceğine dairdi. Bugün Âyan reisiyle beraber Halil Bey'in saraya çağrıldığını ve padişahın huzuruna kabul edilerek Tevfik Paşa'nın İttihat ve Terakki Fırkası tarafından güvenilir olup olamayacağı yolunda nabız yoklandığı ve her iki taraftan Tevfik Paşa'nın muhterem ve güvenilir bir zat olduğunun tasdik kılındığını [VI/59] ve nihayet Hariciye nazırı çağrılarak Tevfik Paşa'ya bir şifreli telgraf yazdırıldığını ve telgrafın nabız yoklama yoluyla olmayıp kati bir padişah iradesinin tebliğinden ibaret bulunduğunu, çünkü Hariciye Nazırı Asım Bey'in vaktiyle Tevfik Paşa'dan sormuş o da muvafakat etmiş olduğundan sadarete tayin buyurulduğunun kendisine telgrafla tebliğ kılındığını Halil Bey hikâye eyledi.

Asım'ın dönekliğine bakınız. Sait Paşa iktidar mevkiindeyken Tevfik Paşa'dan sadareti kabul edip etmeyeceğini soruyor ve bunu gizli tutuyor. [VI/60] Kayda değer durumlardan biri de istifa üzerine sadarete tebliğ olunan padişah iradesidir. Hülasası: Gerek Sait Paşa'nın ve gerek vükelanın hizmetlerini takdir etmekle beraber, ileri sürülen sebeplere göre istifanın kabul olunduğunu ve yeni vükela heyeti oluşuncaya kadar hepimizin vekâlete devam etmemizi emretmektedir. [VI/61]

18 Temmuz 1912, Perşembe. Sabahleyin Evkaf Nezareti'ne gittim. İşleri görmekle meşgul oldum. 1328 [1912] senesi Evkaf Bütçesi'ni Âyan'dan getirttim. Mektupçu Cemil Bey ile Sadaret Müsteşarı Adil Bey'e gönderdim. Bugün arz edilmesini rica ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğleden sonra saat beş vardı. Babıâli'den telefonla bir sonraki habere kadar mevkiimden ayrılmamamı sadrazam namına söylediler. Saat yediye yaklaşmıştı. Babıâli'ye gittim. Hariciye, Dahiliye, Posta nazırları sadrazamın nezdindeydiler. [VI/62] Müzakere ettikleri husus –bugün iki zabit Mirliva Zeki Paşa'ya iki kâğıt vermişler o da Süvari Reisi Nazif Paşa'ya Nazif Paşa da Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa'ya vermiş. Hurşit, Babıâli'ye gelip kâğıdı göstermiş ve aynı kâğıdın bir nüshasının da Şûra-yı Askerî Reisi Nâzım Paşa'ya verildiğini anlatmış. Kâğıdın meali kısaca, Kâmil Paşa'nın sadareti talebinden ibaret olup altı (Halaskâr Zabitan Grubu) mührüyle mühürlüdür ve altında elyazısıyla (İstanbul Şubesi) yazılıdır. Biz bunun müzakeresiyle meşgulken Hurşit Paşa [VI/63] otomobille geçti. Onu müteakip diğer bir otomobille de Nâzım Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Vekili Hadi Paşa ve I. Kolordu Kumandanı Vekili Osman Paşa geçtiler. Bu kâğıtları padişaha takdim etmek üzere saraya gittikleri anlaşıldı. Bu hususta şimdiye kadar alınan tedbiri sadrazamdan sordum. Hâlâ hiçbir tedbir alamadıklarını, Hurşit Paşa'nın pek tereddütlü olduğunu söyledi.

Kâğıdı veren zabitlerin tutuklanmadıklarını sorduğum zaman anladım. Dedim ki: "Bu hususta tereddüt ve korkaklığın faydası yoktur. Bilakis memleket için vahim neticeler doğabilir. Bendenizin fikrimce Harbiye nazırı bir taraftan asker [VI/64] üzerinde bütün şiddetiyle mevcudiyetini göstermeli, diğer taraftan da Dahiliye nazırı beyefendi polis ve jandarmayla memleketin asayişini tehdit edenler haklarında kanun hükümlerinin şiddetini göstermelidir." Fakat ne Dahiliye ne de Harbiye nazırının bu vazifeyi yapmak için lazım olan cüret ve cesareti göstermeye muktedir oldukları anlaşıldı. "O halde," dedim, "yarın, bugün tutuklayamadığınız iki zabit yirmi misli olarak gelirler ve hepimizi kolumuzdan tutup dışarıya atarlar." Bu sözüm sadrazam vekili Sait Paşa'nın pek ziyade dikkatini çekti. Talât Bey de benimle aynı fikirde bulunduğunu [VI/65] söyledi. Fakat asıl vazifeyi üstlenen Harbiye ve Dahiliye nazırlarında bu fikir ve cüret yoktu.

Saraydan dönen Hurşit Paşa ve daha sonra gelen Adliye Nazırı Memduh Bey de beraber olarak gece yarısından sonra saat üç bu-

Levent Şahverdi Arşivi

çuğa (vasati) kadar müzakereye devam ettik. Yarın askere hitaben bir padişah beyannamesinin yayımlanmasını tasvip ederek müsveddesi Sait Paşa'nın ifadesiyle kaleme alındı. İmza ettik saraya gönderdik. Sabah olmak üzereydi Babıâli'den çıktık. Ben geceyi yine Beşiktaş'ta geçirdim. [VI/66]

19 Temmuz 1912, Cuma. Sabahleyin Yıldız'a gittim. Başkâtip Halit Ziya Bey'in odasında oturdum. Gece gönderdiğimiz beyannameyi başka şekilde yeniden yazmışlar. Hariciye nazırı, İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'in odasındaymış. Ha dün gecenin vukuatı arasında kayda değer olanlardan biri de Tevfik Paşa'dan Mabeyn-i Hümayun'a gelen telgraf idi. Bu telgrafta, sadareti kabul etmek için birtakım şartlar ileri sürmüştür ki şunlardır:

1) Meclis-i Mebusan'ın feshi
2) Heyet-i Vükela'nın gizli ve açık hiçbir kuvvetin tesirine tabi olmayarak [VI/67] teşkili
3) Cemiyetlerin ilgası
4) Genel af ilanı, sıkıyönetimin kaldırılması

"Pekâlâ," dendi. "Gelsin mesuliyeti üstlensin, yapabiliyorsa yapsın." Tevfik Paşa'ya hemen gelmesi için bir telgraf yazdırılması için Hariciye nazırının yarın saraya gitmesi uygun görülmüştü. İşte Hariciye nazırının bugün sabahleyin sarayda bulunmasının sebebi budur ve o telgraf da yazılmıştır.

Selamlık Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde icra edilecekti. Cami-i şerife gittim. Namazdan sonra padişah hazretleri giderken [VI/68] bana yaklaşarak dün gece İtalyanların Çanakkale Boğazı'na hücum etmelerinden müteessir olduğunu söyledi. Ben de, "Hücum ettilerse iki torpido kaybettiler, kahrolarak geri çekildiler, şu halde hücum etmeleri bizim için fena olmadı," dedim.

"İnşallah," diyerek arabasına bindi gitti.

20 Temmuz 1912, Cumartesi. Rahatsızdım, bütün günü hanemde geçirdim. [VI/69]

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Muhtar Paşa'nın sadareti

21 Temmuz 1912, Pazar. Sabahleyin Evkaf Dairesi'ne gittim. Vasati iki buçukta Babıâli'de Meclis-i Vükela'nın toplanması Sadrazam Vekili Sait Paşa tarafından telgrafla bildirildi. İstenen vakitte Babıâli'ye gittim. Mevcut evrakın incelenmesiyle meşgul olduk. Hariciye Nazırı Asım Bey, Tevfik Paşa'nın sadareti kabul etmediğini, kendisinin huzura davet olunarak fikrinin sorulduğunu, Gazi Muhtar Paşa'nın sadaretinin münasip olduğunu arz ettiğini, padişah hazretlerinin de uygun görmesi üzerine Muhtar Paşa'nın saraya davet olunduğunu söyledi. [VI/70]

Bir saat sonra sonra Muhtar Paşa'nın sadareti kabul ettiği ve Cemalettin Efendi'nin de şeyhülislamlığa getirildiği yine Hariciye nazırı tarafından bildirildi. Bizim de işlerimiz bitmişti. Son olmak üzere bir zabıt tanzim ve imza ederek Babıâli'de bırakmaya karar verdik. İmza olunan zabıt kısaca, evvelki cuma günü askere hitaben yayımlanan padişah beyannamesinin Babıâli'den takdim olunan beyannameden başka olduğu, halbuki meşrutiyet usulünde mesul heyetin takdim ettiği evrakın değiştirilemeyeceği mealinde bir nevi sarayı tenkit [VI/71] idi. Çünkü padişah beyannamesinde (tamamıyla müstakil fikirli ve tecrübeli olanlardan ve hiçbir tarafın tesirine tabi bulunmayanlardan kabine teşkil edeceğim) yolundaki kelimeler heyeti müteessir etti ve istifayı müteakip gelen padişah iradesi de (istifa etmiş bulunan heyetin memleketin en müşkül zamanında idareyi üstlenerek hamiyet gösterdiğini ve bundan böyle de verilen vazifelere devamlarını arzu ederse de beyan olunan sebeplerin istifayı kabule mecbur kıldığı) tarzında yazılmış olduğuna göre, bu iki padişah iradesi arasında da bir nevi muhalefet görüldüğü mevzuları müzakere olundu fakat saraya arz [VI/72] kılınması ve ikinci şıkkın da yazılması edebe uygun görülmeyerek ve yalnız özet bir zabıt tutulup Babıâli'de bırakıldı. Maksat, istifa eden heyetin değiştirilen beyannamenin mesuliyetini üstlenmediğini haleflerine anlatmaktır. Eğer zaman müsait olaydı vekâleti terk edecektik. Bu zabıt Talât Bey'in teklifi üzerine tutuldu ve bugün imza ettiler. Orada hazır bulunanlar Nesip Efendi, Memduh Bey, Aristidi Paşa, Adil Bey ve bendim. Diğer arkadaşlarım gitmişlerdi. Müzakere es-

Levent Şahverdi Arşivi

nasında daima dışarıya çıkıp telefonla mabeyinle haberleşen Asım Bey de [VI/73] geldi, o da imza etti. Vasati saat yedi buçuk olmuştu. Memduh Bey'le Haydarpaşa vapuruna geldik. Şimendiferde Gazi Muhtar Paşa ile Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'e tesadüf ettik. Muhtar Paşa'yı tebrik ettim. "Teşekkür ederim fakat daha karara bağlanmadı. (Ettarik sümmerrefik)[53] derler yarın öğleden sonra bakalım teşkil edebilmek bahtiyarlığına nail olursak âlâ," dediler. Muvaffakiyetleri temennilerini tekrar ettik.

Sonra Halil Bey, Gazi Paşa Feneryolu'na çıktıktan sonra, bugün saraya davet olunduğunu, orada Cemalettin Efendi'yi gördüğünü, gerek başkâtibe ve gerek Lütfü Bey'e [VI/74] böyle karışık adamı şeyhülislamlığa nasıl getirdiklerini sorduğunda efendimizin istediği cevabını aldığını söyledi. Sonra huzura dahil olduğunda Gazi Muhtar Paşa'nın sadarete uygun görülmesinin emrivaki haline gelmiş olduğunu anladığını ve fikir ve görüşü sorulmakla Gazi Paşa seçilmiş şu halde görüşe mahal kalmadığını ancak Cemalettin Efendi'nin mazisinin pek temiz olmadığını lisanımünasiple arz etmiş. O sırada hazır bulunan Başmabeyinci Lütfü Bey, "Efendim Cemalettin Efendi'nin gayet habis ve edepsiz bir oğlu vardır onun için," demesi üzerine Halil Bey, "Ben oğlundan bahsetmiyorum. Kendisinden bahsediyorum," demiş. Başmabeyincinin Cemalettin Efendi'ye [VI/75] teveccühü olduğunu anlamış, bunun üzerine padişah hazretlerinin, "Cemalettin Efendi rabıtalı bir adammış," buyurmasıyla Halil Bey de, "Evet efendim –dili ve aklı rabıtalıdır," diyerek ahlaksızlığına işaret etmiş. Nihayet padişah hazretleri, "Gazi Paşa da onu istiyor," diyerek sözlere son vermiş. Halil Bey, huzurdan çıktıktan sonra Gazi Paşa'ya, "Canım efendim Cemalettin Efendi gibi Abdülhamit devrinin yağmacılarından bulunan karışık bir adamı refakatinize almakla niçin mevkinizi sarsıntıya uğraşıyorsunuz? Biz sizin devamlı bir kabine teşkilini başarmanızı temenni eyleriz," demişse de o da, "Ama zeki adamdır," [VI/76] diyerek işi kesmiş. Bunları anlattı ve kabineye dahil olacak kişilere telgraf çekilerek yarın saraya davet edildiklerini söyledi. "Bugün-

53 Bu söz bu haliyle (*et-tarik sümme'r-refik*) "önce yol sonra yol arkadaşı" manasına gelir. Doğrusu ise *er-refik kable't-tarik* yani "önce yol arkadaşı sonra yol"dur.

Levent Şahverdi Arşivi

lük Kâmil Paşa Hariciye, Ferit Paşa Dahiliye, Hüseyin Hilmi Paşa Adliye, Ziya Paşa Maliye, Nâzım Paşa Harbiye, Gazi Paşa'nın oğlu Muhtar Paşa Bahriye'ye münasip görüldü. Diğerlerine henüz kimse uygun görülmedi," dedi.

Tren Göztepe'ye geldi, Halil Bey ile Memduh Bey indiler, ben Erenköyü'ne haneme geldim. [VI/77]

Yeni vükela heyetinin teşkili ve Meclis'in feshi meselesi

22 Temmuz 1912, Pazartesi. Sabahleyin Mebusan Dairesi'ne gittim. Sadrazam ile istifa etmiş bulunan nazırlardan Talât, Memduh, Adil, Emrullah, Asım beylerle Hurşit ve Aristidi paşalar geldiler.

Sadrazam, "Bugün saraydan bir telgraf aldım. Cümlenize tebliğ ettim. Vükela heyeti teşkiliyle vazifelendirilen Muhtar Paşa sarayda arkadaşlarıyla müzakereye devam ediyor. Heyet teşkil edilinceye kadar bizim de vekâlette devamımız emrolunuyor. Telgrafımı aldınız mı?" dedi. Arkadaşların hepsi aldıklarını söylediler. Ben, "Almadım çünkü daireye uğramadım," dedim. [VI/78]

Bugün mebusanda toplanmamızın sebebi Heyet-i Vükela'dan itimat aldıktan sonra istifanın ve bir de Hurşit Paşa ile Nâzım Paşa ve arkadaşlarının gizli cemiyet tarafından gönderilen kâğıdı saraya götürmelerinin sebeplerinin izahını mebusan talep etmiş ve bugüne ertelenmişti. Bunun için toplanmıştık. Fakat bu sıralarda –saat vasati 4– Gazi Paşa'nın vükela heyetini teşkile muvaffak olduğu, Heyet-i Vükela'nın padişahın huzuruna kabul olunduğu haberi saraydan alındı. Artık yeni heyet belli olup Babıâli'ye gitmek üzereyken, bizim istifa etmiş bulunan heyetin mebuslar önünde izahat vermesinin manasız olacağına karar verilerek [VI/79] meclis reisine anlatıldı. O da kabul ederek heyet-i umumiyeyi toplayıp durumu alenen söyledi. Heyet de izahat verilmesine lüzum kalmadığını tasdik etti. Evkaf Nezareti'ne benim yerime Mehmet Paşa'nın tayin olunduğu söylendi.

Mehmet Paşa, Şam-ı Şerif eşrafından Azemzade'dir. İttihat ve Terakki namına adaylığını koymuş Şam'dan bu sene mebus seçilmiştir. Zeki ve terbiyeli bir zattır. Cenabıhak'tan başarılı olmasını temenni eylerim. Kâmil Paşa Hariciye nazırlığını kabul etmemiş

Levent Şahverdi Arşivi

Şûra-yı Devlet reisi olmuş, Noradunkyan Efendi Hariciye'ye memur edilmiştir. [VI/80]

23 Temmuz 1912, Salı. Sabahleyin Mebusan Reisi Halil Bey'den bir mektup aldım. "Bugün millî bayramı tebrik için saraya gitmek lazım mıdır? Ya bize gel ya ben size geleyim biraz görüşelim," diyor. Adamı Hüseyin Ağa ile beraber gittim, Göztepe'deki hanesinde bir saat kadar konuştuk. Müzakeremizin hülasası, şimdi bizim için vatani vazife olan Mebusan Meclisi'nin feshine sebebiyet vermemektir. Arkadaşlardan bazıları asabidirler. Onlara itidal tavsiye edelim. Bir taraftan da vükeladan bazılarına ve bilhassa Hüseyin Hilmi Paşa ile Gazi Paşa'ya Mebusan Meclisi'nin feshine teşebbüs etmemeleri hususunda Halil Bey tarafından yeri geldiğinde ihtarlar [VI/81] icra edilmesi aramızda kararlaştırıldı. Ben haneme döndüm, Halil Bey de saraya gitti.

Evde Münir Bey'le (Çorum) Beyoğlu Mukavelat Muharriri Rifat Bey'i buldum. Birlikte yemek yedik adaya gittik. Maltepe'de Hacı Adil de beraber vapura bindi. Saat dört buçuktu. Halil Bey de vapura geldi. Huzura kabul buyurulmuş, Mebusan'ın feshine padişah hazretlerinin rızası olmadığını ve Âyan reisliğine Sait Paşa'nın tayini için yarın Gazi Paşa'ya padişah iradesi tebliğ buyurulacağını anlattı. Büyükada'ya çıktık. Necmettin Molla Bey'i orada bulduk. Arabalarla Dil'e gittik. Bir kahvehanede ağaç altında oturduk. Müzakeremiz yeni vükela heyetine [VI/82] karşı Mebusan'ca alınması lazım gelen halin müzakere ve mülahazasıydı. Ben ve Necmettin Bey, "Daima itidali muhafaza etmeliyiz. İtimadımızı beyan ederek vükela ile aramızda ihtilaf çıkmasına meydan vermeden meclisi tatil edip gitmeliyiz. Ekim ayı da geldikten sonra meselenin mahiyeti kendiliğinden belli olur," görüşünde bulunduk. Hacı Adil Bey bu fikri tasvip etmiyordu. Tamamen fikrini açığa vurmamakla beraber kabineye hücum etmek fikrinde olduğunu üstü kapalı olarak belli ediyordu.

Münir ve Halil beyler de bizim fikrimizde bulundular. Hacı Adil Bey oradan on dakika mesafede bulunan kayınbiraderi Mardinî Arif Bey'in hanesine [VI/83] gitti biz de Necmettin Bey'in kotrasına

Levent Şahverdi Arşivi

binerek açıldık, fakat rüzgâr muhalifti. Erenköyü sahiline kadar gelmek tehlikeli görüldü tekrar adaya döndük. Kulübe çıktık yemek yedik. Halil Bey ile ben, Necmettin Bey'in hanesinde yattık. Münir ve Rifat kulüpte kaldılar.

24 Temmuz 1912, Çarşamba. Sabahleyin Maltepe vapuruyla geçtik. Ben Erenköyü'nde trenden indim haneme geldim. Saat üç buçuğa kadar istirahat ettim. Oradan eski Nafıa Nazırı Hulusi Bey'in köşküne gittim. Kızının nikâhında bulundum. [VI/84] Mühendis Haydar Bey namında bir gençle kızının akdi icra kılındı. Akitte hazır bulunanlar arasında eski Sadrazam Hakkı Paşa mevcuttu. Paşayla bir saat kadar konuştuk. Kabineden, Mebusan'dan bahsettik. Mebusan'ın fesihten kurtarılmasının vatanın menfaatleri icabından olduğunu ve bunun için de itidal lazım olduğunu söyledi. Paşa Yakacık'a hanesine gitti, ben de haneme geldim.

25 Temmuz 1912, Perşembe. Doğru mebusana gittim. Talât Bey'le görüştüm. Evvelce şiddet taraftarı olduğu halde fikrini değiştirerek [VI/85] gerek kabineden ve gerek İtilaf Cemiyeti'nden saldırıya uğramadıkça itidali muhafaza etmek lüzumunu söyledi ve Merkez-i Umumi azasının fikirlerinin de bu olduğunu ilave etti.

Sonra celse açıldı. Reis Halil Bey'e (Halaskâr Zabitan Grubu) mühürüyle gelen tehditnameyi okudular. Bir heyecan tufanı koptu. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı davet ettiler geldi. Hükümetin de buna üzüldüğünü bildirdi ve tahkikata devam etmekte olduklarını anlattı. Bu müzakerenin tafsilatı ve kâğıdın sureti *Takvim-i Vekayi*'de olduğundan orada okunmalıdır. [VI/86]

26 Temmuz 1912, Cuma. Bugün Erenköyü'nde kaldım. Bazı kişiler ziyarete geldiler. Kayda ve yazmaya değer bir şey yoktur.

27 Temmuz 1912, Cumartesi. Sabahleyin vasati dokuz buçuk treniyle Mebusan'a gittim. Hükümet fazla ihtiyat göstermiş yirmi kadar kanunu muhafaza için göndermiştir. Umumi celse açıldı. Sadaret, Adliye bütçelerinin müzakeresi son buldu. Kabul edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Bey'e tehditname gönderen Halaskâr Zabitan Grubu'nun tehditnamesindeki [VI/87] sürenin dolmasından dolayı bugün bir eylem yapılmasını bazı kişiler bekliyordu. Hamdolsun bir şey çıkmadı. "Gizlice vuku bulan ihbara göre yarınki pazar günü bir eylem yapılması ihtimali vardır," diye Talât Bey bana söyledi. Manevi kuvvetini kırmamak için ben arkadaşlarıma söylemedim. Hatta Münir Bey'i bile (Çorum) haberdar etmedim. İnşallah yarın yine Mebusan'a gideceğim. [VI/88]

28 Temmuz 1912, Pazar. Bugün sabahleyin on birde Evkaf Nezareti'ne gittim. Maksadım halefim Mehmet Paşa'yı tebrik etmekti. Bulamadım. Meclis-i Vükela'ya gitmiş. Nezaret Dairesi'nde bulunan erkân ile memur ve kalemleri ziyaret ettim. Oradan Meclis-i Mebusan'a gittim. Fırka Heyet-i İdaresi toplanmış ve bu heyet, idareye yardım etmek ve bazı mühim meseleleri ve bilhassa hükümete karşı fırkanın alacağı siyaset tarzını tayin etmek üzere on kişilik bir müşavir heyet de fırka tarafından seçilmişti. Ben de bu heyette dahilim. Bugün [VI/89] vasati ikide toplandık. Üç buçuğa kadar devam ettim. Telefonla Halit Ziya Bey'i buldum. Yıldız'da görüşmek istedim. Beklediğini söyledi. Bir arabaya bindim gittim. Kendisini sarayın üst katında Başmabeyinci Lütfü Bey'in odasında Başyaver Salih Paşa'yla beraber buldum. Dördümüz bir saat kadar konuştuk. Bittabi müzakeremiz kabinenin ve dahiliyenin almakta olduğu hale ilişkindi. Âyan reisliğine Sait Paşa'nın tayin olunup olunmadığını sordum. Halit Ziya Bey, "Ferit Paşa (eski sadrazam) tayin olundu [VI/90] ve maalesef bugün irade çıktı," dedi.

Ben, "Sait Paşa mevcut iken başkasının tayininin munasip olduğunu zannetmiyordum çünkü ilim ve iktidar ve irade itibariyle Sait Paşa'ya muadil Âyan'da reis olacak adam yoktur. Bundan başka Sait Paşa padişah hazretlerinin emir ve işaretine itaatle en acılı zamanda Âyan reisliğini terk ederek sadarete gelmiştir," dedim.

"Evet," dediler. Lütfü Bey, "Bence Sait Paşa Âyan reisliğine tayin etmemek nankörlüktür," diye ilave etti.

Halit Ziya Bey dedi ki: "Efendimiz, Sait Paşa'yı cidden arzu etti. Sadrazam Gazi Paşa da, 'Sait Paşa'dan münasibi yoktur,' [VI/91]

Levent Şahverdi Arşivi

dedi. Sonra Heyet-i Vükela arasında müzakere edilmiş. Sait Paşa'nın olmamasında ısrar ettiler ve padişahın nezdinde istirhamı o mertebeye vardırdılar ki Sait Paşa'yı efendimiz Âyan reisliğine atarsa Heyet-i Vükela'nın istifasını ima ettiler. Efendimiz de bundan çekindi. Vazgeçti. Ancak Damat Ferit Paşa'nın olmamasını şart koydu. Bu suretle mesele bitmiştir."

Müzakere mevzuunu değiştirdik. Benim padişahın huzuruna girmem için bir buçuk saat kadar beklemek gerekiyordu. Çünkü padişah hazretleri Harem-i Hümayun'u teşrif [VI/92] buyurmuşlar, ezani saat on bir buçukta çıkacaklarmış. Bir buçuk saat beklemeye vaktim yoktu. Veda ettim ayrıldım. Başka bir gün padişahın huzuruna girmek için mutlaka gelmem gerektiğini üçü ağız birliğiyle söylediler ve kesinlikle beyan ettiler, padişahın arzusunun da öyle olduğunu bildirdiler. Halit Ziya Bey aşağıya indi, beraber odasına girdik. Ayakta biraz görüştük. Kendisi saraydaki entrikalardan korkuyordu. "Burada kimler var bilmezsiniz," diyordu. Halit Ziya Bey'in odasının karşısında bulunan İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'in odasına da uğradım. Kendisi de arkadaştır. Saraya gelmişken [VI/93] odasına uğramamak münasip değildi. Tevfik Bey pek memnun göründü. Daima saraya gelmemi ve odasının her vakit kendi tabiirince teşrif edilmesini rica etti ve padişah hazretlerinin memnun olacağını söyledi.

Saraydan çıktım Nişantaşı'na eski Sadrazam Sait Paşa'nın hanesine gittim. Kendisiyle bir saatten ziyade görüştüm. Saraydaki ahvali hikâye ettim. O da bana işittiklerinden bahsetti. Bilhassa kendisinin Âyan reisliğine Hüseyin Hilmi Paşa'nın mâni olduğunu söyledi. Ve Hilmi Paşa'nın, "O beni Âyan reisi yapmadı [VI/94] ben de onun reisliğine mâni olacağım," dediğini işittiğini söyledi. Kâmil Paşa'nın pek fena adam olduğundan sadarete gelmesinin memleket için hayırlı olmayacağını ifade etti ve Meclis-i Mebusan'ı mutlaka fesihten kurtarmak lazım olduğunu, meclis asilerin talebi üzerine fesholunursa Meşrutiyet idaresinin tehlikede kalacağını ilave etti. Saat vasati yediyi geçmişti. Oradan Erenköyü'ne gelmek müşküldü. Beşiktaş'a gittim. Kayınvalidemde kaldım.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Temmuz 1912, Pazartesi. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Vükela mabeyindeymiş. Surre-i Hümayun Alayı[54] münasebetiyle [VI/95] oradan telefonla Meclis Reisi Halil Bey'e bugün sarayda bulunduklarından gelemeyeceklerini ve fakat yarın mutlaka programlarını okumak için meclise geleceklerini bildirdiler. O gece Merkez-i Umumi'de bazı arkadaşların toplanması icap ettiğinden benim de gelmemi Talât Bey haber verdi. Bu geceyi de gece yarısından üç saat sonraya kadar orada geçirdim. Sonra Bolu Mebusu Habip Bey ile Çorum Mebusu Münir Bey'in Yerebatan'daki hanesine gittik ve orada kaldık. Sabahleyin dokuz buçukta Talât Bey'e gittim. Rahmi Bey gece orada kalmıştı. İstanbul Valisi İbrahim Bey de sabahleyin gelmiş, bir arada bulundum. [VI/96] Heyet-i Vükela'nın Cemiyet'e ve Meclis-i Mebusan'a karşı aldığı tavırdan bahsolundu. Polis Müdürü Edip Bey'in haksız olarak azledilmesinden İbrahim Bey'in sadrazama şikâyet ettiğini ve bunun üzerine Emniyet-i Umumiye müdüriyetine tayin edildiğini söyledi. Talât Bey geldi. Beraber çıktık. Nafıa Nezareti'nin önünde bir arabaya bindik. Yolda Talât Bey'e karşı muhaliflerin tertip etmiş oldukları suikastten bahsettik. Hükümetin emriyle zabıta memurlarının Talât'ı, Cavit'i, Rahmi'yi takip etmekte olduklarını Talât söyledi. Doğru Nişantaşı'na eski Sadrazam Sait Paşa'nın hanesine geldik. Mülakatımız yarım saat kadar devam etti, mahremdi. [VI/97]

30 Temmuz 1912 Salı günü vuku bulan mülakatın sebepleri:

Dün gece Merkez-i Umumi'de toplanan arkadaşlar, "Şimdiki hükümetin tuttuğu yol bize karşı şüphesiz husumet yoludur. Eğer hepsi tarafsız ve namuslu kişiler olsalardı kaydımızda değildi. Fakat Nâzım ve Kâmil paşalar ile Cemalettin Molla ve Abdurrahman efendiler gibi adamlara hükümeti bırakarak Meclis-i Mebusan'ın feshini kabul etmek vatana karşı hizmet değildir. Şayet hükümet istifa ederse yerine eski kabinede bulunmuş olan arkadaşlarımızdan hiçbiri dahil olmamak üzere bir İttihat ve Terakki kabinesi teşkil etmek bizim vazifemizdir," dediler ve bunda ittifak eylediler. "Şu

54 Surre-i Hümayun Alayı: Osmanlı sultanlarının her yıl Mekke ve Medine'ye gönderdikleri hediyeleri götürmekle görevli alay.

Levent Şahverdi Arşivi

halde [VI/98] bu kabineyi kim teşkil edecektir? Sait Paşa'dan başka kimse yoktur. O kabul etmezse Mahmut Şevket Paşa sadrazam olmalıdır," dediler ve Sait Paşa'nın nezdinde teşebbüslerde bulunmak üzere Talât'la beni memur ettiler. Mahmut Şevket Paşa'ya da Hüseyin Kadri Bey'i gönderdiler (Karesi mebusu). Paşayla mülakatımızın sebebi budur. Talât birtakım formalitelerden vazgeçerek paşaya, "Efendim bu kabinenin devamını zannetmiyoruz. Düşerse yerine bir kabine teşkil etmek vazifesiyle kendimizi mükellef addediyoruz. Çünkü çoğunluk bizdedir. Hükümet teşkili çoğunluk fırkasına aittir. [VI/99] Böyle bir mecburiyet hâsıl olursa sadareti kabul buyurup buyurmayacağınızı açık olarak söylemenizi rica ederiz," dedi.

Eski sadrazam düşündü, "Evet," dedi. "Hükümeti sizin teşkil etmeniz lazımdır. Fakat sadrazam ben değil, Mahmut Şevket Paşa olmalıdır. Onu ben ikna ederim."

Talât, "Onu da düşündük. Hiç kimse kabul etmez, padişah hazretleri de bize emir ve ısrar buyurursa kabul eder misiniz?" diye sordu.

Sait Paşa, "Hiç kimse kabul etmez, padişah hazretleri de bana emir ve ısrar ederse hazırım," dedi. [VI/100]

İkimiz birden kendisine teşekkür ettik. Kabineye dahil olmayacağımızı söylemedik. Meclisi fesihten kurtarmak lazım olduğunu tekrar tekrar bize hatırlattı. Oradan veda ederek çıktık. Meclis-i Mebusan'a geldik. Dün gece müzakerede bulunan arkadaşlardan Rahmi ve Habip beyler sordular, "Kabul ediyor," dedim. Memnun oldular, Mahmut Şevket Paşa'nın da kabul etmekte olduğunu söylediler.

Heyet-i Vükela Mebusan Dairesi'ne geldi. Programlarını okudular. Güvenoyu toplandı: 113 oyla güven. [VI/101] Bu heyet-i vükelanın başarılı olacağını ümit edemiyorum. Sebepleri müzakere esnasında görülüyor ki tarafsız kalmıyorlar. Bir haftadan beri hükümetin icraatında garazkârlık görülüyor. Hüseyin Hilmi Paşa uğursuz bir adamdır. Zamanında Adana Kıtali ve Otuz Bir Mart Hadisesi zuhur etti. Kendisini beğenir, bencil bir zattır. Hükümetin tuttuğu yola bakılınca başarı ümit edilemiyor. Bir de salı günü da-

Levent Şahverdi Arşivi

irelerinde işe başladılar ve bu salı günü de mecliste program okudular. Aldıkları güvenoyunun adedi de (13)'tür [?]. Gerçi bunlar itimada ve ehemmiyete değer değilse de Mebusan'ın başarısına tesiri [VI/102] inkâr olunmamalıdır.

İki günden beri haneme gelemiyordum. Bugün akşam gece sekizi iki geçe vapuruyla Haydarpaşa'ya, oradan trenle Erenköyü'ne haneme geldim. Yorgundum yattım.

31 Temmuz 1912, Çarşamba. Bugün evde kaldım. Meclis-i Mebusan'a gitmedim. Akşamüzeri Burdur Mebusu kayınbiraderim Galip Bey'den bir telgraf aldım. Hülasası: "Bugün vükela Mebusan Meclisi'ne geldiler. [VI/103] Kanun-ı Esasi'nin yedinci maddesinde değişiklik yapılmasını teklif eylediler. Müzakerenin devamı yarına kaldı."

1 Ağustos 1912, Perşembe. Sabahleyin Mebusan Meclisi'ne gittim. Vekiller de geldi, müzakere devam etti. Bugünkü müzakere zabıtlarının *Takvim-i Vekayi*'de okunmasını bilhassa tavsiye ederim. Pek mühimdir.[55] Vekillerin ilmî ve ahlakî mahiyetleri hakkında insan fikir hâsıl eder. Müzakere neticesinde mahut madde encümene havale edildi. [VI/104]

2 Ağustos 1912, Cuma. Bugün evde kaldım. Pek çok ahbap ve hemşeriler ziyarete geldiler. O cümleden Temyiz Mahkemesi Hukuk Reisi üstadım Haydar Efendi, azadan Kayserili Hamdi Efendi, eski Adliye Nazırı Memduh Bey, eski Nafıa Nazırı Hulusi Bey, Niğde Mebusu Muhittin Efendi, Konya mebuslarından Yalvaçlı Ömer Efendi, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi ve daha birçok kişi geldi.

3 Ağustos 1912, Cumartesi. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Meclisin feshi [VI/105] ile kabinenin oluşturulması ve harekât sureti hakkında arkadaşlardan Münir Bey, Hacı Mustafa Efendi daha birçok kişi fikrimi sordu.

55 *Takvim-i Vekayi* gazetesinin 19 Temmuz 1328 Perşembe tarihli nüshasında müzakere zabıtlarına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Dedim ki: "Meclisin feshine muvafakati ben vatanperverliğime uygun göremem. Çünkü evvela, isyan üzerine meclisi feshetmek Meşrutiyet'i tehlikeye sokmaktır. Zira millî haysiyet ihlal edilmiş olur. Bundan sonra gelecek mebusan meclislerinin mevkileri daima sarsıntıda bulunur. İkincisi kabineyi oluşturan şahıslara kalben itimat ederek bırakıp gidemem ve bugünkü gazetelerde görüldüğü üzere Arnavut isyancıların asıl taleplerinin meclisi feshettikten sonra başlayacağında şüphe yoktur ve o taleplerin birincisi idarede özerkliktir. Meclis fesholunursa bu heyet [VI/106] özerklik verilmesinde zaaf göstererek verir ve bir geçici kanun maddesiyle icra ve tatbik ederler. Gelecek mebusan meclisini emrivaki karşısında bulundururlar. Bu benim görüşümdür. İnşallah böyle olmaz fakat korkarım böyle yapacaklar. Hülasaten benim fikrim mebusluk sıfatını tamamıyla ifa etmektir. Her türlü lüzumsuz düşünceden sıyrılmaktır. Vicdanen itimat icap ediyorsa etmeli, vicdanın telkinatı itimatsızlıksa, 'Kabine teşekkül edemez,' diyerek tereddüt göstermemelidir. Evvelsi gün fırka Harbiye nazırından istizaha karar verdi. Bugün istizah takririni[56] hemen vermelidir. Kabineye meclisi feshe meydan bırakmamalı, evvela [VI/107] Harbiye nazırından başlayarak düşürmelidir." İstizah takriri verildi. Okunduğu esnada Berat Mebusu Süreyya Bey itiraz etti ve çoğunluk fırkasına karşı saldırgan bir dil kullandı. "Bu ayıptır," dedi. Hallaçyan Efendi, Süreyya Bey'e sözünü geri aldırmak istedi. "Almam," dedi. "Hem ayıp ediyorsunuz, siz bu memleketi böyle batırdınız, canisiniz," dedi. Hallaçyan da, "Siz edepsizsiniz, jurnalcisiniz," diye hakaret etti. Gürültü koptu. Reis nizamname-i dahili hükümlerini tatbike teşebbüs etti. Evvela Süreyya Bey ile Hallaçyan Efendi'ye kendilerini [VI/108] müdafaa etmek üzere söz verdi. Hallaçyan Efendi söz aldı. Kürsüye çıktı. Süreyya Bey'in mensup olduğu fırka heyet-i umumiyesine hakaret ederek evvela kendisine tecavüz etmiş olduğundan hakkında nizamname hükümlerini tatbik etmesini meclis reisinden üç defa talep eylediği halde etmediğinden mecburen karşılık verdiğini müdafaa olarak beyan etti.

Süreyya Bey söz almadı çıktı gitti. Reis evvela Süreyya Bey hakkında kınama cezasına karar verip vermediğini meclisin oyu-

56 istizah takriri: Gensoru önergesi.

Levent Şahverdi Arşivi

na bağladı. Meclis büyük çoğunlukla kınama cezasına karar verdi. İkinci olarak Hallaçyan Efendi'nin izahatının, temize çıkması için kâfi olup olmadığını oya koydu. Çoğunluk kâfi görerek onun [VI/109] hakkında ceza tertibine lüzum görmedi.

Ben, Hallaçyan Efendi'nin de kınanması fikrinde bulundum ve o suretle oy verdim. Fakat azınlıkta kaldık. Bu iş bitti. Asıl istizah takriri oya kondu. Büyük çoğunlukla kabul edildi. Reis tarafından Harbiye nazırına derhal tezkere yazıldı ve Telgraf bütçesi ile İlmiye bütçesinin müzakeresine başlandı. Telgraf bitti, İlmiye Heyet-i Umumiyesi bitmişti. Nâzım Paşa'nın cevabı geldi. Diyor ki: "Bugün Meclis-i Vükela'dayım, meşgulüm, önümüzdeki perşembe gününe alınmasını talep ederim." Meclis müzakere açtı, "Perşembeye alınmasına lüzum ve ihtiyaç yoktur pazartesi kâfidir," dedi. [VI/110] O suretle kararlaştırıldı. Yine İlmiye Bütçesi'nin müzakeresine başlandı. Saat beşi geçiyordu. Vekiller meclisin istizah kararından haberdar olmuş ve istizaha meydan vermeden sebeplerinin feshine girişmek üzere meclise geleceklerini reise telefonla haber vermek istemişler. Reis meşgul olduğundan vazifesini terk etmedi. Arkadaşlar, "Vekiller gelmeden meclisi tatil etmek uygundur, çünkü yarın pazardır. Pazartesi istizah günüdür. Bugün vekillerin buraya gelip yeni bir mesele çıkarmalarına mâni olmalıyız," dediler ve öyle yapıldı. Bakalım yarın veya öbür gün ne yapacaklar? Bugün meclisin mevkii biraz daha kuvvetlidir. Cenabıhak memleket için [VI/111] hayırlısı ihsan buyursun.

Daireden çıkmak üzereyken Talât Bey'le görüştüm. Bana mahrem olarak dedi ki: "Mahmut Şevket Paşa, padişah hazretlerine gitmiş. Huzura kabul buyurulmuş. Padişah hazretleri kabineye olan kızgınlığını saklamamış. Buyurmuş ki: 'Başmabeyinci ile başkâtibi yanımdan aldılar. Halbuki ben o adamlardan memnundum. Bana dediler ki: "Zabitler bunları katledeceklerdir. Hayatlarını kurtarmak isterseniz hizmetinizden bunları affediniz." Ben de kabul ettim. Fakat bu gibi haller münasip değildir.'

Şevket Paşa, Sait Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesini tavsiye eder. Padişah hazretleri, 'Sait Paşa iyi ama en müşkül bir zamanda beni bırakır gider,' [VI/112] der, sükût eder."

Sonra onlardan ayrıldım Erenköyü'ne geldim.

Levent Şahverdi Arşivi

4 Ağustos 1912, Pazar. Sabahleyin dünkü kararımız üzere Göztepe'de eski Adliye Nazırı Memduh Bey'in hanesine gittim. Eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa da oraya gelecekti. Bir çeyrek sonra (vasati dokuz buçukta) geldi. Yanında Bahriye Nezareti muhasebeciliğinden şimdiki nazır Mahmut Muhtar Paşa'nın zorlamasıyla istifa ettiğini söyleyen Refik Bey namında biri de vardı. Müzakeremiz on bire kadar devam etti. Önceki ve şimdiki kabinenin hatalarına dairdi. Hurşit Paşa ile benim aramda cereyan eden mühim müzakereyi [VI/113] buraya kaydetmek pek lazımdır. İleride hakikatin aydınlatılmasına vasıta olacaktır. Harfiyen yazmaya ve hiçbir hisse tabi olmayarak hakikati haleflere bildirmeye çalıştığıma Cenabıhak şahidimdir.

(Mühim konuşma)

Ben: "Paşa siz Harbiye nazırı vekili iken Halaskâr Zabitan Grubu'nun malum kâğıdını veren iki subay kimdir biliyor musunuz?"

Hurşit Paşa: "O subayları ben bilmiyorum fakat Erkân-ı Harbiye Livası[57] Zeki Paşa ile Nazif Paşa bilirler. Zaten kâğıdı bana bu iki paşa getirdi. Kendilerinden sordum. Zeki Paşa, 'Zabitler malumdur. İkisi de yüzbaşıdır, kendilerini tanırım,' demişti. Bunlara dedim ki: 'Siz bu gruba mensup olanlara söyleyiniz bu hal ve hareketten vazgeçsinler, [VI/114] dağılsınlar. İçlerinde benim bildiğim yüksek rütbeli zabitlerden kimseler varsa üç kişi seçip bana göndersinler, maksatlarını söylesinler.' İki gün sonra Zeki Paşa ile Nazif Paşa tekrar geldiler. O vakit o iki zabitin birinin yüzbaşı diğerinin mülazım [teğmen] olduğunu Zeki Paşa söyledi. Ben Zeki Paşa'ya dedim ki: 'Sen evvelce bana, ikisi de yüzbaşıdır demiştin, şimdi bu ihtilaf nedendir?'

Bu sözüme kati cevap veremedi. O iki zabitin isimlerini ve künyelerini istedim. Zeki Paşa dedi ki: 'Senin emrinle ben bunlarla görüştüm, artık onların isimlerini veremem.'

Cevaben dedim ki: 'O halde benim nazarımda malum kâğıdı tertip edenlerle berabersiniz. Ben seninle Nazif Paşa'yı [VI/115] bu hususta mesul tutarım.'

Zeki Paşa, 'Eğer o iki zabitin isimlerini söylemeye beni zorlarsanız söylerim sonra intihar ederim,' dedi. Ben de, 'İntihara falan

57 erkân-ı harbiye livası: Kurmay tuğgeneral.

Levent Şahverdi Arşivi

karışmam, size kâğıdı verenleri siz söylemedikçe ben ikinizi tanırım, başkalarını bilmem,' dedim."

Ben: "Paşa hazretleri, Nâzım Paşa ile Hadi Paşa ve Osman Paşa kâğıdı alıp Mabeyin'e götürdüler. Acaba bunlar da o gruba dahil midirler?"

Hurşit Paşa: "Varakayı ben aldıktan sonra Nâzım, Hadi, Osman ve Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi Mahmut Paşa'yı topladım. Ne tedbir [VI/116] almak lazım geleceğini sordum. Hepsi ordunun tamamen bozulduğundan, bunları terbiye etmek için elde kuvvet bulunmadığından uzun uzun bahsettiler. Ben de o vakit kâni oldum. Fakat şimdi anlıyorum ki ordunun tamamı değil, hatta üçte biri bile o gruba dahil değildir. Bunların bizzat gruba dahil olduklarını kestiremem. Nâzım Paşa ile Hadi Paşa'nın dahil olacağını ümit etmem. Osman Paşa kıymetsiz bir adamdır. Askerî mahfillerde ehemmiyeti yoktur. Cahildir. Onu bilmem. Ancak Nazif Paşa ile Zeki Paşa'nın grup namına hareket ettiklerini görüyordum. Benim nazarımda o ikisi suçludur. Mabeyin'e giden paşalara Çürüksulu Mahmut Paşa katılmadı. Onlardan ayrı bir meslek göstermesi [VI/117] Mahmut Paşa'nın gruba meyilli olmadığını gösteriyordu."

Ben: "Paşa sen Meclis-i Vükela'nın kararıyla Mabeyin'e gittin. O kâğıdı takdim ettin. Halbuki Nâzım ve Hadi ve Osman paşalar vekillerin kararına aykırı olarak gittiler."

Hurşit Paşa: "Evet ben vekillerin kararıyla gittim. Onların gitmemesinin lazım geleceği kendilerine sadrazam tarafından tebliğ kılındığı halde dinlemediler gittiler."

Ben: "Padişahın huzurunda nasıl konuştular?"

Hurşit Paşa: "Bana ordunun halini nasıl karanlık gösterdilerse padişaha da öyle yaptılar. Âyan'dan ve meşhur ricalden oluşan bir encümende [VI/118] müzakere ve istişare etmek lazım geleceğini padişahımıza söylediler."

Ben: "Paşa bunları kaydettin mi sonra lazım olur."

Hurşit Paşa, "Kaydettim," dedi. Cebinden bir küçük defter çıkardı. On sayfası kadar yazılmıştır. Bu hususa dair olanları okudu. Okurken Göztepe İstasyonu'ndaydık. İkimiz de ayaktaydık. Okuduğu satırlar kısaydı hem de kendi düşünce ve duygularını yazma-

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. Bu sırada on biri iki geçe treni geldi. Beraber bindik. Hurşit Paşa, arkadaşı Refik Bey'le beraber Maltepe taraflarına adaya gittiler. Ben Erenköyü'ne indim. [VI/119] Haneme geldim. Yemek yedim. Bu satırları yazdım. Şimdi saat vasati öğleden sonra ikidir.

Bugün saat üç buçukta Kozyatağı'nda yeğenim Rıza Bey'in köşküne gittim. Akşamüzeri Rıza Bey geldi. "Bugün (pazar) Âyan içtima etmiş hem de gizli surette içtima etmiş, vekiller de oradaymış," dedi. Ben otuz beşinci kanun maddesinin çıkarılması için gittiler zannettim. Akşam yemeğini orada Isparta Mutasarrıfı Behçet Bey ile hemşirezadesi Erzincan Mebusu Sağıroğlu Halet Bey ve yeğenim Rıza birlikte gece ezani saat üçe kadar oturduk. Üçte eve geldim. Halil Bey'den [VI/120] bir adam geldi. Seyit Bey ile Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi Göztepe'de Halil Bey'in hanesinde olduklarından oraya gelmemi arzu ediyorlarmış. Derhal gittim. Vasati saat bire kadar oturduk. Bugün Âyan'da vekiller toplanarak şimdiki Meclis-i Mebusan'ı eski meclisin müddetini tamamlamak için olup olmadığının suretinin tefsirini talep etmişler. Âyan da uygun tefsir etmiş. Velhâsıl Kanun-ı Esasi ayaklar altına alınmış. Evvela tefsir bir kanun maddesinin tefsiri suretiyle talep olunur. Halbuki tefsiri talep edilebilecek kanun maddesi henüz âyandan çıkmamıştır ki [VI/121] tefsiri talep olunabilsin. Hepimizin fikri, bunun hükümetin Meşrutiyet'e kati bir darbesi olduğudur. "Ne yapmak lazım gelir?" diye düşündük. Aramızda uygun gördüğümüz hareket şudur: "Meclisi kapatmak ve feshetmek için yarın vekillerin okuyacakları padişah iradesine karşı, 'Duyduk ve uyduk,' demek vekillik sıfatına uymaz. Kanun-ı Esasi'ye aykırılığı tafsilatıyla ve alenen söylenmelidir. Sonra Meclis-i Vükela'nın ifadelerini dinlememelidir. Şayet azadan birine söz vermezlerse reis ayağa kalkar, şu halin Meşrutiyet'e ve Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğunu belirtir [VI/122] ve böyle bir hal millet kürsüsünde söylenirken kendisinin başkanlıkta kalamayacağını ve meclis arzu ederse başka bir reis seçmeleri lazım geleceğini anlatır, çıkar gider. Meclis azası da reise uyar. Sonra vekiller istediğini yapsın, fakat millî haysiyet kurtarılmış olur."

5 Ağustos 1912, Pazartesi. Sabahleyin Meclis-i Mebusan'a gittim. Vekiller henüz gelmemişler. Cavit Bey'i hitabet kürsüsünde

Levent Şahverdi Arşivi

buldum. Gayet tesirli konuşuyor, vekillerin hal ve hareketlerini ve bir haftadan beri Meşrutiyet'e indirmekte [VI/123] oldukları darbeleri sayıyordu. Sonunda vekillere güvensizlik beyan edilmesini ve meclisin tatiline de yine meclisin karar vermesini teklif etti. Kürsüden indi. Bir iki muhalife karşı meclis ezici çoğunlukla bu teklifi kabul etti. Vekillerin düşmesine ve reis tarafından davet olununcaya kadar meclisin tatiline karar verdi. Dışarıya çıktık. Reisin odasına gitmiştim. Sadrazamdan o sırada bir telgraf gelmiş, diyor ki: "Meclisin feshine padişah iradesi çıktı. Eski mebuslar saat birde toplansın." Biz dağıldık. Sonra Gazi Paşa gelmiş, [VI/124] yedi kişiye karşı padişahın iradesini okumuş.

Ben, Necmettin Bey, Münir Bey, Sason Efendi Mebusan Dairesi'nden çıkıp Beyoğlu'na gittik. Öğle yemeğini Krocker Oteli'nin bitişiğindeki kulüpte yedik. Zohrab Efendi, Ankara Mebusu Halil Halit Bey, Şûra-yı Devlet azasından Suphi Paşa, Sami Bey, âyandan Bostani ve Dilberzade efendiler oradaydılar. Görüştük. Güvensizlik ve fesih hakkında fikirler beyan olundu. Neticenin ne olacağını herkes birbirinden sual ediyor. Oradan Necmettin Molla'nın yazıhanesine gittik. Vasati dört buçuğa kadar orada kaldık. Mahmut Mahir Efendi, Kırşehir Mebusu Ali Rıza Bey, Münir Bey, Sason Efendi, [VI/125] Saruhan Mebusu Mustafa Efendi hazırdılar. Bahis hep aynıydı. Hükümetin bugünden itibaren sıkıyönetim ilan edeceğini orada işittik. Rivayet Nâzım Paşa'nın adamlarından bir erkân-ı harbiye kaymakamı[58] tarafındandır. Oradan Haydarpaşa vapuruna geldik. Haydarpaşa'ya vardığımızda Necmettin Bey'in kotrasını hazır bulduk. Ben, Münir Bey, Necmettin Bey, Sason Efendi kotraya bindik. Beni Bostancı'ya bıraktılar onlar adaya gittiler. Gece Göztepe'ye Halil Bey'e gittim. Dedi ki: "Sizden sonra saraya gittim. Başmabeyinciyle padişah hazretlerine haber gönderdim. Meclisin kararını arz edeceğimi söyledim. Başmabeyinci gitti geldi. Dedi ki: 'Efendimiz şimdi Hırka-i Şerif'e [VI/126] ziyaretine gidecektir. Mühim bir şey varsa bendenize söylemenizi buyurdu.' Mutlaka görüşmek arzu edersem iki gün sonra gelmemi söylediğini söyledi.

58 erkân-ı harbiye kaymakamı: Kurmay yarbay.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben de meclisin malum olan kararını tebliğ edip meclise döndüm ve telgrafla sözlü tebliğimi teyit ve tekrar eyledim. Telgrafçı, yazdırdığım telgrafnameyi çekmemiş getirdi. Bana, 'Âyan Reisi Ferit Paşa, "Mebusan Meclisi feshedilmiş olduğundan Mebusan Dairesi'nin muhafazası Âyan kestörlerine[59] aittir ve Mebusan'dan hiçbirinin telgraflarını kabul etmemenizi hem Âyan reisi hem de icra kuvveti namına size tebliğ ediyorum," dedi. Bu telgrafı çekmekte tereddüt ediyorum,' demesi üzerine ben de, 'Parasını versem [VI/127] geçer misin?' diye sordum. O da, 'Geçerim,' dedi. Parasını verdim. Çekip çekmediklerini bilmiyorum." Halil Bey'in sözleri nihayet buldu.

Sonra, neticenin ne olacağına dair aramızda bir saat kadar konuştuk. Ben fikrimi şu suretle yürüttüm. "Meseleyi iki noktadan değerlendirmek ve ona göre bir karar vermek gerekir. (1) Bugün bizim mecliste verdiğimiz kararda sebat edip hükümeti gayrimeşru ve hükümsüz ve meclisi baki saymak –bunda ısrar ve sebat zannederim memlekette kan dökülmesine yol açar. Bazı mahallerde seçime başlanır, bazılarında seçimlere muhalefet edilir. Büyük karışıklıklara sebep olur. (2) Hükümetin fesih kararını kabul etmek, hemen seçimlere [VI/128] başlamak, fırkamızın çoğunluğunu sağlamaya elden geldiği kadar çalışmak. Eğer buna muvaffak olursak kasımda meclisin ilk açılışında Heyet-i Vükela'yı düşürerek Kanun-ı Esasi'ye vurduğu şu darbeden dolayı onları Yüce Divan'a göndermek ve vekillerin elinde oyuncak olarak Kanun-ı Esasi'ye hürmet edemeyen Âyan'ın da seçimle tayin olunması usulünün Kanun-ı Esasi'ye konması çaresine çalışmak, işte bu suretle de haleflere ibret göstermektir. Bu ikinci nokta bence daha uygundur. Çünkü birinci noktada ısrar bizim fırkamızı halk nazarında düşürür. İkinci nokta kanun ve hukuka uygun olmakla beraber hem memlekete hem de bizim fırkamızın [VI/129] menfaatlerine uygundur. Hülasa benim fikrim, bizim tarafımızdan şiddet gösterilmemesidir. Daima itidal, daima sükûn lazımdır," dedim. Halil Bey düşüncelerimi tasvip etti. "Yarın saat vasati dokuz buçuk treniyle İstanbul'a gidelim Merkez-i Umumi'ye uğrayalım. Onlarla da görüşelim,"

59 kestör: İdare amiri.

Levent Şahverdi Arşivi

dedi ve öyle karar verdik ayrıldık. Ayrılacağımız sırada Merkez-i Umumi'nin Selânik'e taşınacağını Halil Bey söyledi. Ben de, "Evet öyleymiş bugün Mebusan Meclisi'nde Merkez-i Umumi azasından bir arkadaş bana da söyledi," dedim.

6 Ağustos 1912, Salı. Sabahleyin kalktım. Halil Bey'le Merkez-i Umumi'ye gitmeyi uygun görmedim. Çünkü Halil Bey'den gazeteler çok bahsediyor. Mebusan reisidir. Merkez-i Umumi'ye [VI/130] gitmesi dedikoduyu artırır. Vazgeçtim. Bugün İstanbul'a inmemeye karar verdim. Halil Bey'e haber gönderdim. Henüz uyanmamış. Halil Bey'le dün gece vuku bulan konuşmamızda kayda değer bir şey unuttum. Buraya kaydetmek lazımdır.

Dün gece akşamüzeri Âyan Başkâtibi İsmail Müştak Bey, Halil Bey'in hanesine gelerek Hüseyin Hilmi Paşa'yla Âyan Dairesi'nde görüştüğünü ve paşanın kendisine, "Ben hiçbir vakit İttihat ve Terakki'nin aleyhinde olamam, İttihat ve Terakki'nin bu memlekete lüzumuna kanaatim vardır. Bazı kişilerin beni İttihat ve Terakki aleyhinde zannetmeleri hatadır. [VI/131] Seçimlerde İttihat ve Terakki'nin kazanmasını temenni ederim. Valileri ve mutasarrıfları hükümet değiştirmeyecektir. Ederse mâni olurum. Hatta arzu ederlerse Dahiliye Nezareti'ne de geçerim. Arkadaşlarınıza söyleyiniz gelsinler görüşelim. Kendilerine her türlü teminatı verebilirim," dediğini hikâye etmiştir.

"Paşanın bundan maksadı ne olabilir?" diye fikir teatisinde bulunduk. Şimdiye kadar defalarca tecrübe edilmiş malum ahlak ve ahvali herkesçe bilindiğine göre, bu sözleri kendisine bir suikast olmasından korkarak söylemiş olacağında fikir birliği ettik. [VI/132]

Merkez-i Umumi toplantısında alınan kararlar

7 Ağustos 1912, Çarşamba. Bugün sabahleyin Halil Bey'le beraber İstanbul'a gittik. Merkez-i Umumi'nin bulunduğu hanede iki saat kadar kaldık. Hacı Adil Bey, Eyüp Sabri Bey, Bahaettin Şakir Bey ve mebusandan birkaç zat vardı. Talât, Mithat, Cavit ve Canbolat beyler dün Selânik'e gitmişler. Onlardan Cemiyet'in vaziyetine dair kesin bir haber almadan burada bizim hiçbir şeye karar verme-

Levent Şahverdi Arşivi

mizin münasip olmayacağını düşündük. Bununla beraber kabinenin tavır ve hareketine ve bize karşı saldırgan ve tereddütlü haline bakarak ve bizim Mebusan Meclisi'nde hükümetin düşmesine ve meclisin tatiline dair kararımız üzerine padişah hazretlerinin bu karara teessüf ettiğini ve Meşrutiyet'e ve kanuna aykırı gördüğünü hatt-ı hümayun ile dünkü gün gazetelerle yayımlattırılması gibi muhtelif sebeplere [VI/133] göre, durumu enine boyuna düşünmek lazım geleceğinden bu hususta fikirlerinden istifade olunabilecek arkadaşların yarına davet olunmasına karar verildi.

Müteveffa Abdurrahman Paşa hakkında

(Abdurrahman Paşa'nın) vefatı haberini gördüm. Kendisi başvekâlette bulunmuş son memuriyeti Adliye nazırlığıydı. On seneden ziyade bir müddet devam eden nazırlığı ondan evvelki nazırların hepsinin nazırlığına tercih edilir. Gayet namuslu, dürüst, mütedeyyin bir zattır. Meşrutiyet'i müteakip emekliliği seçmiştir. Nazırlığı zamanında II. Abdülhamit nezdinde nüfuz sahibi olduğu gibi saray haricinde de pek muhterem tanınmış, hele Adliye erkânı reisleri hakkında büyük bir nüfuz kazanmıştı. Velhâsıl vakur [VI/134] ve maiyetine tehdidini yerine getirmeye muktedir bir vezirdi. İlmi yoktur, malumatı ve bilgisi ortalama bir zattır. Kendisinden önce Adliye nazırlığında tekrar tekrar bulunmuş olan Cevdet Paşa'nın yanında bir çırak bile olamazken, idaresi Cevdet Paşa'nın idaresinden kıyas kabil olmayacak derecede üstündür (rahmetullahi aleyhi rahmeten vasiaten). Kendisinin zamanında Hukuk Mektebi'ne girdim ve onun zamanında mektepten çıktım. Malî 314 senesi [Miladî 1898] Ağustos ayındaydı, bir gün Adliye Nezareti'nde arkadaşlarımla beraber kendisinin daveti üzerine odasına girdim. Encümen Heyeti mevcuttu. Kabul ettiği biz mektep mezunları tahminen on beş kadar vardık. Hepimizin isimlerini, memleketlerini, mektepten mezuniyet derecelerini sordu. Sonra, "Çıkınız dışarıda bekleyiniz," dedi. Bir müddet sonra beni çağırdı. Maraş sancağı müdde-i umumi [VI/135] yardımcılığını teklif etti. Ben tereddüt ettim. Cevap veremedim. Paşa tereddüt şeklimden fikrimi keşfetti. "Evet, Maraş pek mühimdir. Fakat senin halin ahlaklı bir insan

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu ve şehadetnamenin derecesi de gayretini gösteriyor. Biz münasip gördük. Ne dersin?" dedi. Ben de, "Beş dakika müsaade buyurunuz istişare edeyim," dedim. Müsaade etti, dışarıya çıktım. O zamanlarda malum Ermeni meselesi mevcuttu ve Maraş ise Zeytun köyünü de muhtevi olarak bu sebeple pek mühimdi. İlk memuriyetimde muvaffak olup olamayacağımdan müteredditt bulundum. Mukadder imiş. Arkadaşların teşvikiyle tekrar içeriye girdim teşekkürle kabul ettiğimi söyledim. Kendisi, "Haydi Allah muvaffak etsin," dedi çıktım. İşte Abdurrahman Paşa'yla münasebetim buradan başladı. Maraş'a gittim 314'ten [1898] 324 [1908] senesine kadar, ki Meşrutiyet'in ilanı senesidir, [VI/136] İstanbul'a gelmediğim için kendisini bir daha görmedim. Niğde mebusu olarak İstanbul'a geldiğimde paşayı pek garip buldum. Evvelki haşmet ve ağırlık yok, gece gündüz yalısına devam eden rical ve kibardan eser görülmez olmuş çok üzüldüm. O kadar lütfunu görenlerden birkaç kişi istisna edilirse hemen kimse semtine uğramıyor. Münasebet geldikçe ziyaretini terk etmedim. Mesela, Mebusan Meclisi ikinci reisi seçildiğim sırada gittim. Evkaf nazırı oldum, gittim. Felç olmuştu, tekrar gittim. Son ziyaretim de bu sene içindedir, yatakta buldum. Bana hitaben söyledikleri sözleri aynen naklediyorum:

"Benim şu halimde beni bırakmadın Allah senden razı olsun. İşlerinde muvaffak buyursun. Senden mahcubum vaktiyle seni takdir edemedim." Derhal cevap verdim, "Efendim mensup olduğum adliye mesleğine [VI/137] sizin kadar hiçbir nazır hizmet edemedi. Memleket namına müteşekkirim. Bir de bendeniz de lütfunuzu gördüm. Kimsesiz olduğum halde doğrudan doğruya sizin lütfunuzla ilerledim. Arkadaşlarımdan geriye kalmadım. Cenabıhak afiyet ihsan buyursun," dedim.

Mübarek ihtiyar bana çok dualar etti. Onun dualarından içimde bir haz hâsıl oluyordu. Veda ettim çıktım.

Dün gece vefat etmiş. Bugün öğle namazından sonra Fatih Cami-i Şerifi'nin haziresine defnedildi. Cenazesinde hazır bulunamadığımdan cidden müteessif bulunarak telgrafla oğlu Arif Hikmet Paşa'ya taziyet eyledim. Cenabıhak rahmetlere gark buyursun, âmin. [VI/138]

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyinbeyzade Ali Bey'in hanesinde Merkez-i Umumi azasının müzakeresi

Defter VII

8 Ağustos 1912, Perşembe. Dünkü kararımız üzerine bugün Münir Bey'le beraber İstanbul'a gittik. Merkez-i Umumi'ye henüz kimseler gelmemiş, Hüseyinbeyzade Ali Bey'in hanesinde toplanacağımızdan oraya gitmek üzere çıktık. Kapıda bir sivil memur Merkez-i Umumi'ye girip çıkanların isimlerini yazıyordu. Galiba herif bizi teşhis edemedi. Devriye vazifesini icra etmekte olan polis o adamın yanına koştu geldi. Elindeki kâğıt ve kalemi alıp bir şeyler yazdı. Biz ehemmiyet vermedik. O sırada arabayla Eyüp Sabri Bey geldi. [VII/1] Birlikte Ali Bey'in hanesine gittik. Bir müddet bekledikten sonra Seyit Bey, Halil Bey, İstanbul Murahhası Nâzım Bey, Babanzade Hakkı Bey geldiler. Hacı Adil Bey, Ahmet Nesimi Bey geldiler. Hazır olanlarla müzakereye başladık. Eyüp Sabri Bey söz alarak, "Dün Selânikli Doktor Rifat Efendi geldi. Hüseyin Hilmi Paşa'yla görüşmüş. Bizimle (Cemiyet) hükümetin uyuşmak arzusunda olduğunu söyledi. Ben de, 'Bugün gel,' dedim. Saat dörtte gelecektir. Bu hususa dair biraz müzakere edelim," dedi. Henüz saat üç olmuştu kapı vuruldu Doktor Rifat Efendi geldi. Bittabi hazır bulunanların nazarları doktora çevrildi. Dinlemek [VII/2] arzusunu gören doktor söze başladı. "Hüseyin Hilmi Paşa'yla bu gece de görüştüm. Diyor ki: 'Ben hiçbir vakit Cemiyet'in aleyhinde bulunamam. Hatta Meclis-i Vükela'da heyet önünde, "Cemiyet'in mahvını arzu eden varsa Allah kahreylesin," dedim. Cümlesi âmin.' Arzu ederim ki umumi bir el sıkışma olsa da kabine değişsin Hariciye ve Bahriye nazırlıklarına Cemiyet'e mensup iki zat girse. Gerek Arnavutlarla mesela Hasan Bey'le ve Kâmil Paşa'yla Cemiyet'in arası bulunsa. Bunun için yarın (bugün) saraya gideceğim, bu fikrimi padişah hazretlerine arz edeceğim,' dedi ve bugün şimdi saraya gitti. Ben sizin [VII/3] tarafınızı tutarım," diyerek sözüne nihayet verdi.

Bunun üzerine orada bulunan arkadaşlarla müzakere ederek hükümetle böyle bir uyuşmanın memleket için faydalı olduğunu kabul ettik. Fakat burada bu işe katiyen karar vermek mümkün

Levent Şahverdi Arşivi

olamayacağından Selânik'te bulunan Merkez-i Umumi'ye yazmak veya arkadaşlardan birinin gitmesi lazım geleceğini uygun görerek, "Madem Hüseyin Hilmi Paşa bugün padişahın huzuruna kabul buyurulmuştur, huzurdaki maruzatı üzerine ne telakki edeceği padişah buyruğu üzerine bir kere daha doktorun paşayla görüşmesi gerekir," denildi. Oradan ayrıldık. Fakat daha ayrılmaksızın [VII/4] oradayken aldığımız haberler bütün kulüplerimizin özellikle Nuruosmaniye Kulübü'nün asker tarafından abluka edilerek dışarıdan içeriye kimsenin bırakılmadığı bize bildiriliyordu. Hatta Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'i Merkez-i Umumi'nin bulunduğu haneye girmekten men etmişler. Fırka Reisi Seyit Bey'in de mezkûr haneye girmesine mâni olmuşlar.

Ali Bey'in hanesinden çıktık. Saat dört buçuktu. Halil Bey'le açık bir faytona bindik. Köprüye geldik. Haydarpaşa vapuru henüz gelmemiş, Galata tarafına geçtik. [VII/5] Cino'da bir çeyrek saat kadar oturduk. Arkadaşlardan birçoklarına tesadüf ettik. Oradan vapur ile Haydarpaşa'dan şimendiferle Halil Bey Göztepe'ye ben de Erenköyü'ne geldim.

Gece yatmıştım. Şiddetli bir deprem üzerine uyandım.

9 Ağustos 1912, Cuma. Sabahleyin bazı zevat geldi. Geceki depremin İstanbul'da pek şiddetli olduğundan bahsolundu. Misafirlerin [VII/6] çoğu gittiler. Arif Bey'le (kayınbiraderim) Tevfik Efendi yemekte kaldılar. Öğleden sonra gittiler. Ben de onlardan sonra Göztepe'ye Halil Bey'e gittim. Eyüp Sabri Bey tarafından Cafer Efendi gelmiş, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ağız değiştirerek kabinenin değişmesine razı olduğunu söylemiş. Bittabi canımız sıkıldı. Sebeplerini düşündük. Selânik Kumandanı Seyit Paşa'dan hükümete gelip bugünkü gazetelerle yayımlanan telgrafnameden cüret aldıkları anlaşıldı. Çünkü telgrafta askerin [VII/7] hükümetin emrine uyduğu yazılıyor.

Halil Bey'le düşündük. "Ne yapalım?" dedik. Nihayet yarın saat on birde Halil Bey'in hanesinde toplanmaya karar verdik. Eyüp Sabri, Seyit, Babanzade İsmail Hakkı, Ahmet Nesimi ve Hacı Adil beylerin dahi gelmeleri için adam gönderdik.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Ağustos 1912, Cumartesi. Sabahleyin saat on birde Göztepe'ye gittim. Sonra Babanzade, Seyit Bey ve Ali Cenani Bey geldi. Başka arkadaşlar [VII/8] gelmediler. Hayli konuştuk fakat Selânik'ten haber alamadığımızdan hiçbir şeye karar vermeden dağıldık. Ben Seyit Bey'le beraber Ali Cenani Bey de olduğu halde trenle Haydarpaşa'ya indik. Ali Cenani iki gün sonra (Salı) vapur ile Halep'e gideceğinden bize veda edip ayrıldı. Seyit Bey'le ben âyandan Niğdeli Galip Beyefendi'nin Altunizade'de bulunan köşküne gittik. On günden beri hasta bulunan kendisini ziyaret ettik. Dönüşte Seyit Bey İstanbul'a gitti. Ben de trenle Göztepe'ye geldim. Eski Adliye Nazırı Memduh Bey'in [VII/9] hanesine gittim. Mazuliyet maaşı için bugün dilekçe verdiğini söyledi. Fikrimi sordu. Madem dilekçe verilmiştir fikrin faydası olmayacağından bir şey söylemedim. "Zarar yoktur," diyerek boşuna kendisini merak ettirmemek için teselli ettim. Oradan haneme geldim.

Niyazi Bey'in dağa çıkması ve askerin ona katılması

11 Ağustos 1912, Pazar. Sabahleyin Kozyatağı'na biraderzadem Rıza'nın köşküne gittim. Öğle yemeğini [VII/10] orada yedim. Saat vasati dörtte döndüm. Halil Bey geldi. Mansurizade Saruhan Mebusu Sait Bey geldiler.

Halil Bey, Niyazi Bey'in dört bin kişiyle dağa çıktığını ve beş altı tabur askerin de onlara katılmış bulunduğunu işittiğini söyledi ve Selânikli Rifat Efendi'den bir telgraf aldığını beyan etti ve benim de alıp almadığımı sordu. "Almadım," dedim. O sırada telgrafçı geldi. Bir telgraf verdi, açtım. Selânikli Doktor Rifat [VII/11] imzalıdır. Yarın vasati saat onda Binbirdirek'te Nâzım Bey'in hanesinde görüşmemizi talep ediyor. Mesele malumdur. Yine Hüseyin Hilmi Paşa barışmak meselesini mevzubahis etmek olacaktır. Çünkü bugünkü haberler onlara müsait değildir. Yarın saat dokuz treniyle Halil Bey'le beraber gideceğiz. Cenabıhak hayırlar ihsan buyursun, âmin.

Bu satırları yazdıktan sonra yatak odama [VII/12] çekilmiştim. Henüz uyumadım, dışarıda bir gürültü işittim. Kalktım baktım. Ahmet Rıza Bey ile kız kardeşinin oğlu padişah damadı Hami Bey gelmişler. Hemen aşağıya indim. İki saat kadar görüştük. Hüse-

Levent Şahverdi Arşivi

yin Hilmi Paşa'nın barış yapma teklifine dair olan sözleri ve arada cereyan eden ahvali hikâye ettim. Ahmet Rıza Bey, paşaya itimat olmadığını ve uyuşmak meselesini tasvip etmediği, bu heyet-i vükelaya bizden kimse girmeyip bir müddet bunları kendi hallerine bırakırsak tamamıyla düşeceklerinden bilahare [VII/13] halkın Genç Türkleri arayacaklarını, mutlaka bizim itidal ile hareket ve hükümet talebinden kaçınmamızın daha uygun bulunduğunu ileri sürdü. Ve ilaveten dedi ki: "Âyanın son gizli celsesinde cereyan eden müzakere esnasında Mahmut Şevket Paşa vükelaya hitap ederek, 'Size halisane tavsiye ederim Cemiyet'e karşı hasmane hareket etmeyiniz. Çünkü bu hal memlekette sükûnet temin etmez. Bilakis karışılık çıkarır. Hatta beni dinlerseniz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden [VII/14] kabineye bir kaç zat alınız,' dedi. Mareşal Fuat Paşa ile Damat Ferit Paşa buna itiraz eylediler. Hatta Damat Ferit Paşa, 'Mahmut Şevket Paşa sevdiğim bir zattır. Böyle bir söz söylediğine üzüldüm,' dedi." Ahmet Rıza Bey'in sözleri bitti.

12 Ağustos 1912, Pazartesi. Dokuz treniyle İstanbul'a gittim. Trende vapurda arkadaşım eski Nafıa Nazırı Hulusi Bey'di. Halil Bey'i göremedim. [VII/15] Köprüde Halil Bey'le birleştik. Belirlenen saatte Nâzım'ın Binbirdirek'teki hanesine ulaştık. Doktor Rifat Efendi'yi orada bulduk. Ahmet Nesimi Bey de mevcuttu. Sonra Seyit Bey ile Babanzade Hakkı Bey geldiler. Doktor Rifat Efendi, Hüseyin Hilmi Paşa'yla olan mülakatını şöyle hikâye etti: "Paşa daima kuvvete bakıyor. Selânik'ten gelen telgrafnamelerde Cemiyet'in zaafına delalet eder bir şey görürse barış yapmaya tenezzül etmiyor. Aksini görünce derhal arıyor. Dün de böyle yaptı. Gittim görüştüm. Barışma sözünü [VII/16] tekrar etti ve birkaç isim yazdırarak, 'Git arkadaşlarınıza söyle bu adamlarla bir itilaf akdedebilirlerse ben de mevcut kabineyi derhal düşürürüm. Kendim bir kabine teşkil ederim,' dedi." İsimleri paşanın yazdırması üzerine aynen yazıyorum:

Sadık Bey
Gümülcineli (İsmail olacak)

Levent Şahverdi Arşivi

Lütfü Fikri
Sabri Efendi (Tokatlı)
Damat Salih Paşa (Tahir Hayrettin'in kardeşi)
Siret Bey
Konyalı Zeynelabidin
Süreyya Bey (Arnavut Ferit Paşa'nın kardeşi) [VII/17]
Müfit Bey (Ergiri mebusu)
Ahmet Cevdet Bey (İkdamcı)
Şefik Elmüeyyed (Şamlı)

Biz cevaben dedik ki: "Pekâlâ itilafa hazırız. Fakat bu adamlara bizim tarafımızdan müracaat kendilerinin daha ziyade şımarmasına sebep olur, bu sebeple amaçlanan itilaf husule gelmez. Bu ciheti de paşa üstlenmelidir. Onlara da münasip bir vasıtayla müracaat etmelidir."

Bu fikrimize Doktor Rifat Efendi katıldı. Hemen şimdi gidip Adliye Dairesi'nde Hüseyin Hilmi Paşa'yla görüşeceğini sonra kulübe [VII/18] gelip orada neticeyi bize tebliğ edeceğini beyan ederek gitti. Ben de arkadaşlara veda ettim, Beşiktaş'a gittim.

Saat dörde yakındı. Âyan Dairesi'ne geldim. Ahmet Rıza Beyefendi'yle görüştüm. Doktor Rifat Efendi'yle olan konuşmayı anlattım ve bu hükümetle itilafın tasavvur edilmediğini kendi fikrim olmak üzere ilave ettim. O da, "Evet ben de o fikirdeyim hatta itilafı uygun bile görmem hiç karışmamalıdır," dedi. Âyan Dairesi'nden birlikte Galata'ya kadar geldik. Kendisi Kuruçeşme'ye gitmek [VII/19] üzere köprüye gitti ben de Perşembepazarı'nda Necmettin Bey'in yazıhanesine gittim. Bugün gelmemiş oradan Galata'ya indim. Cino'nun yakınlarında Doktor Rifat Efendi'ye tesadüf ettim. Hüseyin Hilmi Paşa'yla Adliye Dairesi'nde görüştüğünü ve itilafı ve isimleri yazılı kişilerle anlaşmak hususunu da kendisi üstlendiğini ve ilaveten, "Bu işi de ben yapacağım İttihatçılar görsünler fakat evvelce yaptıkları gibi bir gün beni yine yere vururlar," dediğini hikâye etti. [VII/20]

Erenköyü'ne geldim. Bir telgraf buldum. Habip Bey'den. Görüşmek için zaman ve mekân tayini talep ediyor. Derhal cevap yazdım. Yarın evde bulunduğumu yemeğe beklediğimi yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Adil Bey'le konuşma

13 Ağustos 1912, Salı. Bugün sabahleyin Konya Mebusu Mehmet Emin Efendi ile Koçhisar Müftüsü Ali Rıza Efendi geldiler. Çorum Mebusu Münir Bey de geldi. Öğle yemeğini birlikte yedik. Hacı Adil Bey Göztepe'ye Halil Bey'in [VII/21] köşküne gelmiş bana haber gönderdiler gittim. Yarım saat kadar görüştüm. Hacı Adil Bey'in Selânik'e gittiğini işitmiştim. "Hayır İstanbul'dan bir yere gitmedim," dedi. "Yarın Edirne'ye gidiyorum oradan Selânik'e gideceğim bir diyeceğiniz var mıdır?"

Ben, "Cümlesine selam ederim. Benim fikrim itidali elden bırakmamaktır. Şiddet gösterilirse kamuoyunun gözünden bütün bütün düşeriz. Halbuki itidal ile daima kazanırız," dedim. [VII/22]

Saat dört olmuştu. Hacı Adil Bey'le beraber yaya olarak Erenköyü'ne geldik. O istasyona gitti. İstanbul'a gidecektir. Ben de evime geldim. Münir Bey bekliyordu. Bir müddet sonra Habip Bey geldi. Telgrafımı pek geç almış olduğundan gelememiş. Üçümüz üç saat kadar görüştük. Saat yedi treniyle onlar da gittiler.

14 Ağustos 1912, Çarşamba. Bugün ramazan-ı şerifin birinci günüdür. Hiçbir yere çıkmadım, akşama kadar [VII/23] evde oturdum. Cenabıhak Müslümanlar hakkında hayırlı ve feyz ü gufranı calip buyursun,[60] âmin.

Mahmut Şevket Paşa'yla İttihat ve Terakki, padişah ve saraya dair konuşma

16 Ağustos 1912, Cuma. Sabahleyin Menteşe Mebusu Halil Bey'le beraber Nişantaşı'nda Sait Paşa'nın hanesine gittik. Paşa Büyükdere'deki hanesine gitmiş, henüz dönmemiştir. Kart bıraktık, oradan İstanbul'a geçtik. Sonra köprüden Üsküdar vapuruyla Üsküdar'a gittik. Mahmut Şevket Paşa'yı evinde bulduk. Saat [VII/24] dörtten beş buçuğa kadar orada kaldık. Mahmut Şevket Paşa bizden (İttihat ve Terakki) pek müteessir göründü. Bana hitaben, "Sizin ipinizle kuyuya inilmez. İnsan arkadaşlarına karşı daima samimiyetini mu-

60 "Ramazan bolluk ve Allah'ın mağfiretini Müslümanların üzerine çeksin."

Levent Şahverdi Arşivi

hafaza etmelidir. Halbuki benim hakkımda böyle olmadı. Daha ben nazırken Talât Bey, Nâzım Paşa'nın hanesine kadar gitmiş Harbiye nazırlığını teklif eylemiştir. Ben zaten istifaya karar vermiştim. Fakat Cavit ve Talât beylerin de aynı zamanda istifalarının lazım olduğunu söylemiştim. Zira kamuoyu onları da istemiyordu. [VII/25] Bir de Merkez-i Umumi'de ve Fırka Heyet-i İdaresi'nde benim hakkımda müzakereler cereyan etmiş. Bazıları bütün kabahati benim üzerime yükleyerek beni mecliste düşürmeyi teklif eylemişler. Diğer bazı kişiler uygun görmemiş. Bunlar reva mıdır?" dedi.

Ben, "Paşa hazretleri bunlar mübalağalıdır. Vakıa Cemiyet'in mesleği şahıs gözetmez. Bir zatın makamında muhafazası mümkün olmadığı gibi, onu feda ederler –sizinki de böyle oldu. Fakat bütün kabahatleri senin üzerine yıkarak düşürmek sözü ahlaka aykırıdır. Bu alçaklıktır. Bunu arkadaşlar kabul etmezler. [VII/26] Buna inanmayınız," dedim.

Paşa, "Bana söyleyen sizin içinizdendir," demesiyle bunun Hüseyin Kadri Bey olduğu zannı gerek bende ve gerek Halil Bey'de hâsıl olmakla, "Evet o zat da namusludur. Fakat yanlış telakki etmesi ihtimali vardır. Herhalde doğru değildir," dedim. Halil Bey de bu fikrimi teyit eyledi.

Sonra paşadan sarayın ahvaline dair malumatını sordum. "Çoktan beri gitmiyorum, cuma selamlığı kaydıyla bağlı olmamam için senin yanında Başkâtip Halit Ziya Bey bana [VII/27] padişah buyruğunu tebliğ etmişti. Elbette senin de o arada dikkatini çekmiştir. Sonra Hurşit Paşa bana bir tezkere yazarak selamlığa gitmekte benim için mahzur olduğunu çünkü bazı zabitanın benim aleyhimde bir cereyan husulüne çalıştıklarından nefsime suikast ihtimalinden bahsetmiştir. Ben de Hurşit Paşa'ya cevap yazdım. (Yazıhanesinden aldığı müsveddeyi okudu. Hülasası, bu gibi cereyanlara dair işitilen sözlere ehemmiyet verilmesi münasip olmadığı ve Harbiye ve Bahriye nazırlıkları vekâletini idare eden [VII/28] zatın metaneti muhafaza etmesi gerekeceği ve bu hafta selamlık resminde hazır bulunmaması suikastten korktuğundan değil belki bu halin padişah hazretlerine duyurulması ihtimaline binaen kendince münasip görmediğinden kaynaklandığı yazılıdır.) Sonra huzura gittiğimde selamlık kaydıyla bağlı olmamam hususuna dair buyruk aldığımı

Levent Şahverdi Arşivi

söyledim. Hurşit Paşa da mahut tezkeresinden müteessir olduğumu arz etmiş. Padişah hazretleri buyurdu ki: [VII/29] 'Hurşit Paşa'ya ben söyledim. Çünkü senin selamlıkta bulunan zevatın alt tarafında durmanı arzu etmem. Onun için gelmeni arzu etmedim. Ben yaver ile seni icap ettikçe davet ederim.' Padişah hazretlerinin bu sözlerinden saraya gitmemi arzu etmediğini anladım. Ben de gururlu bir adamım davet olunmadıkça gitmem."

Ben: "Ramazan tebrikine gitmedin mi?"

Paşa: "Hayır gitmedim, madem arzu olunmuyor niçin gideyim?" [VII/30]

Ben, "Başkâtip ile başmabeyinciye Halaskâr Zabitan Grubu suikast edecekler diye padişah hazretlerini iğfal ederek o ikisinin azline muvaffak olan vekiller elbette senin de saraydan uzak bulunmanın çaresini düşünmüşlerdir," dedim.

"Evet," dedi. "Halit Ziya ve Lütfü beyler azlolunduktan sonra huzura girmiştim. Padişah hazretleri olan bitenden, memleketin buhranından bahsettikten [VII/31] sonra dedi ki: 'Tahta çıkmadan evvel mahpus bir halde bulunuyordum. O halimde Kur'an okur, namaz kılar, velhâsıl bir ibadet zevki hissederdim. Kendimde rahat duyardım. Tahta çıktığımdan beri huzurum, rahatım yoktur.'

Padişah hazretleri bu sözlerinden sonra fırkaların birbiri aleyhinde bulunmalarından müteessir olduğunu söyledi ve 'Üçüncü bir fırka daha olsa,' dedi."

Mahmut Şevket Paşa, padişahımızın bu son sözünü söylerken, "Üçüncü fırka sözü [VII/32] padişahın kendi fikri değildir. Şimdiki heyet-i vükela evvelce böyle bir şey düşünmüşler hatta *Sabah* gazetesinin başmakalesinde bu hususa dair uzun bir bahis vardı.[61] Sonra bu bahsin, takip ettikleri bitaraflık mesleğine uygun olmayacağını anladılar fikir değiştirdiler. Bugünkü *Sabah* gazetesi dahi başmakalede özür diliyordu. Heyet-i Vükela'dan bazıları zannederim padişah hazretlerine bu fikri verdiler," dedi. [VII/33]

Paşanın nasıl vakit geçirmekte olduğunu sordum.

"Okuyorum fakat doğrusu canım sıkılıyor. Ben nezaretten çekildikten sonra biraz istirahat ederim zannediyordum. Halbuki işe alışan işsizlikten sıkılıyor."

61 *Sabah* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Bey, paşaya, "Biraz seyahat etseniz iyi olur," dedi.

Paşa, "Çok arzu ediyorum Japonya'ya bir seyahat etmek isterim. [VII/34] Lakin bu sıralarda gidemem İstanbul'un ahlakı bozuktur. 'Kaçtı,' derler. Bin türlü yalan uydururlar. Münasip bir zamanda gitmek isterim. Sibirya üzerinden gideceğim. On iki günde Japonya'ya ulaşırım. Dönüşte iki yol var. (1) Amerika yoluyla gelmek, (2) Hindistan yoluyla dönmektir. Ben Hindistan yolunu tercih ediyorum. Bu seyahat biraz masraflıdır. Yalnız gidiş ve dönüş [VII/35] ücreti yüz elli lira ediyor. Sair masraflarla yedi yüz lira lazımdır. Vakıa ben kimliğimi belli etmeden gideceğim, oradan ayrılmama bir hafta kala hüviyetimi bildireceğim. Çünkü umumun giremeyeceği mahallere hüviyetimi bildirdikten sonra dahil olabilirim," dedi. Mahmut Şevket Paşa'nın sözleri burada bitti.

Biraz da Sait Paşa'dan (eski sadrazam) bahsettik. Mahmut Şevket Paşa, Halil Bey'e hitaben dedi ki: "Sait Paşa'yla [VII/36] istifadan sonra görüştüm. Sizin için, 'Ruvayal adamlardır, fakat isabet edemiyorlar,' dedi." Gerçi bu sözüyle Halil Bey'e hitap ettiyse de Sait Paşa'nın maksadının bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muteber erkânı olduğu anlaşılıyordu.

Altıyı on dokuz geçe Haydarpaşa'dan hareket edecek trene yetişmek üzere paşaya veda edip ayrıldık. [VII/37] Bir arabayla Haydarpaşa'ya geldik. Oradan trenle evlerimize döndük.

17 Ağustos 1912, Cumartesi. Bugün akşama kadar evimde (Erenköyü'nde) oturdum.

Hurşit Paşa'nın hatıratı

18 Ağustos 1912, Pazar. Öğleden sonra vasati saat üç raddelerinde eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa geldi. Sabahtan şimdiye kadar hanesinde yazı yazmakla [VII/38] meşgul bulunduğunu ve bizim kabinenin düşüşüne kadar olan hatıratını yazmış ve bugün bitirerek bir zarf içine koyup kaldırdığını ve seksen sayfa kadar olduğunu söyledi. Saat beşe kadar bizde kaldık. Sonra birlikte Erenköyü İstasyonu'na gittik. Orada dava vekili Mahmut Refik Bey'e tesadüf ettik. Refik Bey benimle görüşmek üzere adadan geldiğini söyledi

Levent Şahverdi Arşivi

ve "Beş dakika konuşmak benim için kâfidir," dedi. İstasyonda Hurşit Paşa bizden ayrıldı. Refik Bey, "Pederim merhum Sivas dahilinde (hatırımda kalan [VII/39] doğru ise) Gürün köyündendir. Bu seçimde Sivas'tan mebus olmak isterim. Senin fikrini almaya geldim," dedi.

Ben de, "Pekâlâ olur," diye cevap verdim.

Refik: "Hangi fırka namına adaylığımı koymak münasip olur?"

Ben: "İttihat ve Terakki."

Refik: "Buradan tavsiye lazım mıdır?"

Ben: "Şimdiden tavsiye lazım değildir. Evvela siz Sivas'a gidiniz. Orada muhiti tetkik ediniz. Orada İttihat ve Terakki kulüplerine [VII/40] tavsiyeye lüzum ve ihtiyaç görülürse bana yazınız. Merkez-i Umumi'den tavsiye alırız."

Refik Bey, teşekkür ederek on güne kadar Sivas'a gideceğini beyan ederek ayrıldı. O sırada gelen trene bindi gitti. Ben de bir arabayla Kozyatağı'na gittim. İftarı Rıza Bey'in evinde ettim. Gece yeğenim Avni ile saat onda döndüm. Çorum Mebusu Münir Bey gelmiş, iki buçuk saat kadar görüştük. Saat bir buçuk treniyle (Ramazan'a mahsus) İstanbul'a gitti. [VII/41]

20 Ağustos 1912, Salı. İstanbul'a indim. Nuruosmaniye'deki kulübe gittim. Fırka tarafından seçilip Selânik'e Merkez-i Umumi ile toplanarak fırkanın değişikliğe uğrayan vaziyeti hakkında bir karar vermek üzere gönderilen beş mebus arkadaş ki Ankara Mebusu Halil Halit, Trabzon Mebusu Ali Osman, Aydın Mebusu Yunus Nadi, Bursa Mebusu Rıza beyler ile İçel Mebusu Emin Efendi'dir, Selânik'ten dönmüşler. Oradaki müzakerelerinin hülasasını mevcut olan azalara tebliğ edeceklerdi. Ettiler.

1) Mebusan seçimlerine iştirak edip etmeyeceğimize kongrece karar verilmek lazımdır. 20 Ağustos 1912 tarihinde kongrenin [VII/42] İstanbul'da birleşmesine karar verildi. Bu hususa o zaman karar verilecektir.

2) Selânik'te bulunan arkadaşların kanaatine göre Cemiyet'in mevkii emindir. Hatta bugünlerde bile hükümeti eline almak kudretini haizdir. Fakat memlekette sükûn ve sükûneti ihlal etmeyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sözler aza üzerinde iyi tesir husule getiriyordu.

Oradan Beşiktaş'a gittim. İftarı Galip Bey'in hanesinde ettim. Gece Kuruçeşme'ye Ahmet Rıza Beyefendi'nin hanesine gittim. Vasati on iki raddelerinde Beşiktaş'a döndüm. [VII/43]

Sait Halim Paşa'nın Lozan'da İtalyanlarla görüşmesinin neticesi

21 Ağustos 1912, Çarşamba. Sabahleyin Çorum Mebusu Münir Bey'in hanesine gittim (İstanbul'da Yerebatan'dadır). Oradan birlikte Topkapı haricinde bulunan eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin köşküne gittik. İki buçuk saat kadar görüştük. Oradan Musa Kâzım Efendi ile birlikte Ahmet Rıza Beyefendi'nin Kuruçeşme'deki hanesine gitmek üzere kalktık. Münir Bey Beyazıt'ta bizden ayrıldı. Biz Rıza Bey'e iftara davetliydik. O gece mevcut olanlar;

Prens Sait Halim Paşa	
Prens Mehmet Ali Paşa	(Mısırlımustafafazılpaşazade)
Sezai Bey	(Samipaşazade) [VII/44]
Musa Kâzım Efendi	
Ahmet Mahir Efendi	Kastamonu mebusu
Müfit Bey	İzmit mebusu
İbrahim Bey	İstanbul Valisi Sahipmollazade

benimle hane sahibinden ibaretti.

Müzakeremizin hülasası: Şimdiki hükümet heyetinin takip ettiği idare tarzı oybirliğiyle kınandı. Heyet arasında görüş ayrılığı bulunduğu her gün bir suretle müşahede olunuyor, bugün de Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiştir. Yerine Sezai Bey'in biraderi âyandan Halim Bey'e teklif edilmişse de kabul etmemiştir. Mahmut Esat Bey'e (Defter-i Hakani nazırı) teklif edilecekmiş. Halim Bey'e de [VII/45] Telgraf Posta nezareti ısrarla teklif olunmuş. Bunları Sezai Bey biraderi Halim Bey'den naklen beyan etti. Şüphesiz sağlamdır. Şu halleri memleket namına uygun göremedik. Eski Beyrut valisi meşhur rüşvetçilerden Ergirili Halil Paşa'ya da Dahiliye nazırlığının teklif edilmiş olduğunu yine Sezai Bey söyledi. Pek biçimsiz şeylerdir. Her neyse vekiller arasında Kâmil Paşa ile Hüseyin Hilmi

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın iki zıt kuvvet oldukları anlaşılıyordu. Kâmil Paşa'nın galebesi Hilmi Paşa'nın istifasıyla tezahür etti demektir. Bundan sonra Cemiyet'e karşı bunların alacağı hareket tarzının şiddet olacağı ve haksız yere Cemiyet erkânından bazılarını tutuklamaya bile cesaret [VII/46] gösterecekleri anlaşılıyor. "O halde Cemiyet nasıl bir hareket hattı takip edecektir?" diye aramızda mühim bir müzakere geçti. Şimdiki hükümet heyetinin böyle bir cüret göstermesi uzak bir ihtimal olarak görülmekle beraber şayet gösterirse neuzübillah o vakit memlekette ihtilal çıkması ihtimali vardır. Onun mesuliyeti de elbette sebep olan hükümete ait olacaktır.

Ahmet Rıza Bey'e Âyan'daki İttihat ve Terakki Fırkası'nın reisi olması itibariyle Merkez-i Umumi'den gelen kâğıtta 20 Ağustos 328 [2 Eylül 1912] tarihinde İstanbul'da birleşecek kongreye Cemiyet nizamname-i dahiliyesi uyarınca Âyan'daki fırka azasının onda biri derecesine aza seçilmesi tavsiye olunurdu. Bu kâğıt da okundu. [VII/47] Mebusan Meclisi'nin feshi hususunda Âyan'ın gayrikanuni olan tefsirine fırka azasının birçoğu iştirak eylemiştir. Şu halde onları nasıl fırka azasından kabul edebiliriz? Sait Halim Paşa buna ilave ederek, "Ben fırka tarafından seçilmiş olarak kongreye gitmem. Çünkü nazarımda fırka kalmamıştır. Bence fırka yalnızca o karara muhalif olan beş altı kişiden ibarettir," dedi. Bu işe bir karar veremedik. Saat vasati on ikide döndük.

Dönüşten evvel Sait Halim Paşa'yla bir köşede mahremane Avrupa'da İtalya murahhaslarıyla ne yaptığını konuştuk. Paşa, "Bilirsiniz ki beni sulh için göndermediniz. İtalya tarafından vuku bulacak teklif ve talepleri dinlemek için gönderdiniz. Lozan'da buluştuğum İtalyanlarla görüştüğümden memnunum. Mutedil adamlardır. Trablusgarp'ta birkaç liman ile iktisadi bazı menfaatler verilirse sulha yanaşacakları anlaşılıyor," dedi. [VII/48]

Merkez-i Umumi azalıkları hakkında görüşme

22 Ağustos 1912, Perşembe. Sabahleyin Beşiktaş'tan Galata'ya geldim. Necmettin Bey'i yazıhanesinde bulamadım. Oradan vapura Haydarpaşa'ya giderken Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi'ye köprüde tesadüf ettim. Abdullah Efendi, "Daha erkenden

Levent Şahverdi Arşivi

köye gitmek niye iyi, ben kulübe gidiyorum, 'Talât Bey gelmiş,' diyorlar. Haydi beraber gidelim. Akşamüzeri birlikte döneriz," dedi. Kabul ettim. Beraber Nuruosmaniye Kulübü'ne gittik. Talât Bey'in Selânik'ten henüz dönmediğini anladık. Arkadaşlardan bazılarını orada hazır bulduk. [VII/49] Selânik'ten dönen Trabzon Mebusu Ali Osman Bey benimle biraz hususi surette görüşmek istedi. Bir odada ben, o, bir de Merkez-i Umumi azasından Kemal üçümüz görüşmeye başladık.

Ali Osman Bey, "Selânik'teyken bütün arkadaşlarla görüştük. Arkadaşlar arasında ortaya çıkmış ve kendileri üzerine birçok itirazlar çekmiş olanlar bundan böyle Cemiyet işleriyle uğraşmasalar, bunlar bir tarafa çekilseler bu sene Merkez-i Umumi azalığını arzu etmemiş olanlardan mesela, Sait Halim Paşa gibi zevattan bulunan arkadaşlarımızı seçsek daha uygun değil midir?" dedi.

Dedim ki: "Evet bu da fikirdir, [VII/50] fakat hem yararı hem de zararı vardır. Yararı bazı arkadaşların hem şahısları kurtulur hem de kamuoyu bir müddet memnun edilmiş olur. Zararı ise bunların içinde öyle arkadaşlarımız vardır ki yerlerine başkalarını koymak pek müşküldür. Mesela Talât Bey'in bu cemiyete hizmeti ve gece gündüz fedakârlık gayreti hepimizin malumudur. Talât'ın yerine konacak kimseyi ben zihnimde bulamıyorum. Daha böyle arkadaşlarımız vardır. İşte bunlar çekilirse korkarım Cemiyet'in işlerine halel gelir. Herhalde bu işi [VII/51] enine boyuna düşünmek ve kongrede buna bir karar vermek gerekir. Şimdiden bir şey diyemeyiz." Onlar da, "Uygundur," dediler.

Oradan Münir Bey'le Erenköyü'ne geldim. Ananyas Efendi'ye Haydarpaşa'da tesadüf ettik. O da beraber geldi. Üçümüz birlikte bizim evde yemek yedik. Gece Babanzade Hakkı Bey geldi –Ananyas Efendi dönmüştü. Sonra Muammer Bey geldi. Sahura kadar oturduk. Vasati bir buçukta Münir Bey ile Hakkı Bey gittiler. Muammer Bey bizde kaldı. [VII/52]

Talât Bey'le müzakere

23 Ağustos 1912, Cuma. Sabahleyin kalktık Muammer Bey'le Cemiyet işlerine dair bir saat kadar görüştük. Kendisi Mülkiye Mek-

Levent Şahverdi Arşivi

tebi'nden mezundur. Kaymakamlıkta bulundu. Kayseri mutasarrıfı olmuştu. Halil Bey'in padişahın maiyetinde Rumeli'ye seyahati esnasında bir buçuk ay kadar devam eden benim Hariciye nazırlığı vekâletimde Adana valiliğine arz ettim. Sonra Hacı Adil Bey'in Hariciye Nezaret'nde Konya valiliğine tayinini rica ettim. Muammer Bey'i inkılaptan evvel Selânik'te Adliye Müfettişi Niğdeli Galip Bey'in hanesinde bir gece görmüştüm. Vodina kaymakamlığında bulunmuş, idarecilik ve iktidarını herkese göstermişti. [VII/53] O zaman Cemiyet'e dahil olmuş ve daima hürriyet fikri besleyen gençlerden bulunmuştur. Arkadaşlardan Dahiliye nazırı olanların nezdinde Muammer Bey'in, vatana genç ve faydalı bir memur olarak yetişmesi için çalıştım. Mutasarrıf tayin ettirdim. Nihayet gitti. Kendim yerleştirerek vali yaptım. Bundan memnunum ve bununla iftihar ediyorum. Çünkü kendisinin ahlak ve iktidarından eminim. Konya valisi iken Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'e vuku bulan yazılı bildirilerinin desteklenmemesinden dolayı istifa etmiştir. Konya'dan geldi. Merkez-i Umumi azalığına Trablusgarp Erkân-ı Harbiye Reisi Fethi Bey'e [Okyar] vekâleten devam ediyor. Kendisi tabiatı itibariyle hareketli ve cevval bir adamdır. [VII/54] Oturduğu yerde hizmet ve meşguliyeti sevmez. Daima dolaşmak ister. Merkez-i Umumi Heyeti'nin rızasını almış Anadolu'ya gidiyor, seçim zamanında çalışmak istiyor. Yarınki cumartesi günü Karadeniz yoluyla Samsun'a ve oradan Amasya, Tokat cihetlerine gidecektir. Cenabıhak selamet ihsan buyursun. Muammer Bey öğleden önce on bir buçukta gitti. Öğleden sonra Halil Bey geldi. Akşama kadar oturduk. Akşamüzeri hanesine gitti. Ben yeğenim Rıza ile iftar ettim. Yemekten sonra Halil Bey'in adamı geldi. Talât orada olduğundan [VII/55] beni istediklerini söyledi. Gittim. Talât, Seyit ve Halil Bey'den başka kimse yoktur. Bir saat kadar görüştük.

Talât, "Selânik'te bulunan arkadaşlar selam ettiler. Cemiyet'in konum ve mevkii iyidir. Hükümete müşkülat çıkarılmasını hiçbir şekilde caiz görmüyoruz. Tam bir itidal ve sükûn ile işimize devam edeceğiz. Bu gece buradan Hüseyin Hilmi Paşa'ya gideceğim. Onunla görüşeceğim. Merkez-i Umumi'nin verdiği bir vazifeyle yükümlüyüm. Onu yapacağım," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben, "Bu gece Hüseyin Hilmi Paşa nezdinde [VI/56] bir şeye muvaffak olacağınızı ümit etmem. Yarın kabinenin istifa edeceği söyleniyor. Bana kalırsa buradan Mahmut Muhtar Paşa'ya gidiniz. Onunla görüşünüz. Pederini istifadan men etsin, zira o istifa ederse Kâmil Paşa vükela heyetini kurmakla görevlendirilir zannederim. Hüseyin Hilmi bu vazifeyi bugünlerde üstlenemez. Mutlaka Gazi Muhtar Paşa'yı tutmalıdır. Bunu da ancak oğlu başarabilir. O istifasını yarın verirse iş müşkül olur. Bu geceden Hüseyin Hilmi Paşa'ya [VII/57] gitmekte fayda yoktur," dedim.

Talât Bey, "Eğer bu ciheti uygun görüyorsanız bu gece Mahmut Muhtar Paşa'ya gideyim," dedi. Müzakereyle nihayet ilk önce Mahmut Muhtar Paşa'ya gitmeleri kararlaştırıldı. Seyit Bey'le beraber veda edip gittiler. "Yarın saat ikide kulüpte görüşelim," dediler.

Halil Bey ile ben Göztepe'de Halep Mebusu Hâmit Bey'in hanesine gittik. Bir saat kadar oturduk. Oradan eski Adliye Nazırı Memduh Bey'in hanesine gittik. Biraz da orada kaldık. Oradan hanelerimize döneceğimiz sırada Memduh Bey eski Hariciye Nazırı Asım Bey'den bahsederek, bir gün Sait Paşa'nın hanesinden birlikte çıktıklarını, yolda Asım Bey'in Memduh Bey'e, "Benimle beraber çalışır mısın?" [VII/58] diye sorduğunda Memduh Bey, "İşte beraber çalışıyoruz," dediğinde Asım Bey'in, "Hayır öyle değil, ben bir kabine teşkil edersem gelir misin?" dediğini Memduh Bey Halil Bey'in yanında hikâye eyledi.

Merkez-i Umumi'de Halil ve Talât beylerle görüşme

24 Ağustos 1912, Cumartesi. Vasati saat 11'i 42 dakika geçe treniyle İstanbul'a gittim. Halil Bey Göztepe İstasyonu'nda katıldı. Kulübe gittik. Talât Bey geldi. Mahmut Muhtar Paşa'yla görüştüğünü söyledi. Hülasası: Ne kendisinin ne de pederi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifa niyetinde olduklarını, hatta Heyet-i Vükela azasının hepsi istifa etseler bile ikisinin [VII/59] istifa etmeyeceklerini Mahmut Muhtar Paşa'nın kendisine kesinlikle beyan ettiğini söyledi.

Ben, "Mahmut Muhtar Paşa'nın Kâmil Paşa ile Nâzım Paşa hakkındaki fikrini öğrenebildin mi?" dedim.

Talât Bey, "Kâmil Paşa'nın saçma bir adam olduğunu; şöhreti yalancı, fikri meçhul, söz söyleyemez bir adam olduğunu ve fakat

Levent Şahverdi Arşivi

her nasılsa İngilizlerin teveccühünü kazanmış olduğundan kabinede bulunmasını arzu ettiklerini söyledi," dedi.

Halil Bey, "Madem Merkez-i Umumi burada yoktur Heyet-i Vükela ile teması temin etmek [VII/60] ve Merkez-i Umumi'yi ilgilendiren vazifeleri ihmal etmemek üzere burada birkaç kişiden mürekkep bir encümen teşkil etsek fena olmaz –bu encümene en emin arkadaşları almak lazım gelir," dedi. Bu da oybirliğiyle kabul olunarak Talât Bey, Halil Bey, Nesimi Bey, Kemal Bey, İsmail Canbolat Bey ile benden mürekkep olması kararlaştırıldı. Yarın [VII/61] saat birde Merkez-i Umumi Dairesi'nde toplanmaya karar vererek dağıldık.

25 Ağustos 1912, Pazar. Saat vasati birde Merkez-i Umumi Dairesi'nde toplandık.

Talât Bey: "Hüseyin Hilmi Paşa'yla dün gece görüştüm. İstifasından pek esef duymaktadır. 'Bu memleket edepsizdir,' diyor. Ben de, 'Paşam tabii edepsizler vardır. Memleket edepsizlere bırakılamaz. [VII/62] Çalışalım,' dedim ve sadareti üstlenip üstlenmeyeceğini anlamak istedim. O tarafa yanaşmıyor. Muhalif gazetelerin hücumundan müteessir olmuş, korkmuş. Kabineye girdiğine pişman, 'Ben siyasi hayatıma son verdim,' diyor. Kâmil Paşa hakkındaki fikrini sordum. 'Çok adi adamdır. Kanun hükümlerini hiç bilmez. Siyasi fikirlerinden de bir şey anlaşılmaz. Cahil bir adamdır,' dedikten sonra kendisini methe başladı. [VII/63] 'Ecnebiler kabinede benim nüfuzlu olduğumu yazıyorlardı,' dedikten sonra eliyle yakasını tutup 'tu tu' diyerek, 'Hakikaten öyleydi. Ben, bir şey böyle olacaktır dedikten sonra, hiçbiri Hayır diyemezdi. Kâmil Paşa'ya da söz söyletmedim,' dedi."

Efendiler eliyle niçin yakasını tutup "tu tu" dediğini sordular.

Talât Bey: "Bilmem, kim bilir kendisine gurur gelmemek için midir, yoksa nazar değmesin diye midir?" [VII/64]

Ben, "Milletin mukadderatını üstlenen tecrübeli zevata bakınız. En akıllısı bu zattır," dedim. Arkadaşların hepsi paşanın sözlerine hayret ve kendini methetmesine teessüf ettiler.

Bu sözlerden sonra nazırlarla nasıl temas edebileceğimizi düşündük. Adliye Nazırı Halim Bey ve Maarif Nazırı Sait Bey'le gö-

Levent Şahverdi Arşivi

rüşmeyi bana verdiler. Gazi Muhtar ile de mümkün olursa görüşeceğim, fakat onu üstlenmedim, Talât üstlendi. [VII/65]

İkinci toplantıyı çarşamba gününe alarak Nuruosmaniye Kulübü'ne gittik. Mebuslardan altmış kadar zevat toplanmış, kongreye iştirak edecek azayı ayırmak için müzakere açıldı. Talât Bey'in teklifi üzerine beni reisliğe seçtiler. Müzakerede Karesi Mebusu Galip Efendi ve Çorum Mebusu Ali Osman Bey, Debre Mebusu Şevket Bey bütün mebusların (fırka azasının) kongreye iştirak etmesini teklif eylediler. Buna karşı Talât Bey ve Canbolat Bey bu kongre büyük kongre olup Merkez-i Umumi'nin umumi kongresi olduğundan fırka [VII/66] azasının onda birini seçmenin tüzüğümüz hükümlerinden bulunduğunu ortaya attılar. Oya koydum. Galip Efendi'nin teklifini beş altı azadan ziyade kabul eden olmadı. Azınlıkta kaldı. Bunun için fırka azası mertebesi iki yüz elli itibariyle yirmi beş kişinin ayrılmasıyla seçilmesine karar verildi. Seçim sonucunda nispi çoğunlukla ayrılanlar arasında şu zatlar vardı:

Hallaçyan Efendi	İstanbul
Hayri Bey	Niğde [VII/67]
Münir Bey	Çorum
Hakkı Bey	Babanzade
Ali Osman Bey	Trabzon
Necmi Bey	Samsun
Hacı Adil Bey	Gümülcine
Canbolat Bey	İzmit
Seyit Bey	İzmir
Halil Bey	Menteşe
Habip Bey	Bolu
Hüseyin Kadri Bey	Karesi

Saat beşi kırk beş geçe köprüden hareket eden vapura yetiştim evime geldim. Yemekten sonra [VII/68] eski Nafıa nazırı merhum Galip Paşa'nın damadı Fevzi Bey'e gittim. Oğlu Fahir Bey'le berabermişler. Bir saat kadar onlarla oturdum. Fahir Bey, II. Abdülhamit'in kızı Şadiye Sultan Hazretleri'nin kocasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Ağustos 1912, Pazartesi. Bugün Erenköyü'nde evimde kaldım. İkindi namazına istasyonda Zihni Paşa Camii'ne gittim. Bir hafız namazdan sonra pek güzel Kur'an okudu dinledim. Yusuf Suresi'ni okudu. [VII/69] Eski Adliye müsteşarı, kazaskerlerden Şükrü Efendi Hoca oradaydı. Hatır sormak suretiyle aşinalık ettik.

Adliye Nazırı Halim Bey'le çeşitli meseleler hakkında görüşme

28 Ağustos 1912, Çarşamba. Adliye Nazırı Halim Bey'i Adliye Nezareti'nde ziyaret ettim. Heyet-i Vükela arasında Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ile Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin kendi fikrine meyilli olup Cemiyet aleyhinde olmadıklarını, ancak her ikisinin hayatlarına suikast olunacağından pek ziyade korktuklarını ve bu korku [VII/70] sebebiyle her iki tarafta bir yanlış anlaşma mevcut olduğunu söyledi ve dedi ki: "Ramiz Molla'nın oğlu Haşim gibi bazı çocuklar ötede beride, 'Asacağız keseceğiz,' gibi sözler söylemekte hatta, 'O kerata âyanı sallandıracağız,' diyerek herkese bir korku ve tereddüt salmaktadırlar. Bunları Cemiyet men etmelidir.

Gazeteleri de biraz itidale davet eylemelidir. Heyet-i Vükela arasında benim itidal fikrime meyilli olanlar Sadrazam Gazi Paşa ile oğlu Muhtar Paşa da vardır. Kâmil Paşa'ya karışmam. Onu İzmir'den tanırım. [VII/71] Acayip bir adamdır. İktidarı vasat olduğu halde her nasılsa memlekette bir mevki tutmuş. Kadınlara varıncaya kadar, 'Kâmil Paşa,' diyorlar. Bunu böyle bırakmalı, kendi düşünceye kadar devam etsin."

Ben: "Haşim gibi çocukların sözlerinin bittabi ehemmiyeti olamaz. Ancak Heyet-i Vükela arasında Cemiyet aleyhinde bulunduklarını zikredip saydığınız zevat hakikaten Cemiyet aleyhine değillerse kabahatleri yalnız Cemiyet'e girmekten ibaret olan valileri, mutasarrıfları niçin değiştiriyorlar? [VII/72] Kanunen ahvalden mesuliyetinden dolayı değiştirilmeleri gerekli görülenleri değiştirmelerine ve hatta cezalandırmalarına kimsenin söz söylemeye hakkı yoktur. Fakat yalnız İttihatçı diyerek değiştirmek doğru değildir. Bu hususta hükümetten itidal isteriz. Bilhassa zatıâlinizin adaletperverane yardımını rica eyleriz.

Levent Şahverdi Arşivi

Nâzım Paşa ile Cemalettin Efendi kendilerine suikast olunacağından korkmasınlar. Cemiyet bunu katiyen kabul etmez. Kimsenin kendisine suikasti olmadığı gibi, ihtilal çıkarmak fikrinde de değildir. Bunlar hem memleketin [VII/73] hem de Cemiyet'in menfaatlerine zarar verir. Cemiyet böyle şeylerden bir şey kazanamayacağını takdir eder. Bu hususta kendilerine teminat vermenizi rica ederim. Yalnız Cemiyet efradı üzerinde tazyiki şiddetlendire şiddetlendire bir vaka çıkmasına sebep olmasınlar. Gazetelere gelince bizim taraf gazetelerinin ve yegâne *Tanin*'in itidalini tasdik edersiniz sanırım. Biz de hepimiz bu itidali muhafaza fikrinde sabitiz. Çünkü menfaatimize de uygun olan itidaldir. Hatta bu itidal sebebiyle *Tanin*'in satışı bu günlerde üç bin fazla nüsha fazla oluyor. [VII/74] Ancak diğer taraf gazetelerinin hücumunu hükümetin görmesi gerekir."

Halim Bey: "*Alemdar* paçavradır, o gazete değildir."

Ben: "Evet *Alemdar* öyledir, fakat *İkdam* da öyledir. Bundan başka camilerde vaaz ve nasihat namına Cemiyet erkânına edilen küfürleri hükümet niçin görmüyor?"

Halim Bey: "Bunun aslı yoktur, diyorlar."

Ben: "Nasıl yoktur hatta geçende Nevşehirli [VII/75] Hayri namında bir adam benim aleyhimde ismimi zikrederek münasebetsiz sözler söyledi. Başka bir gün az kaldı bir zabiti döveceklerdi. Camilerde arbede çıkması bile muhtemeldir."

Halim Bey: "Evet Cemiyet'e karşı husumet edenler vardır. Bugün Hırka-i Şerif ziyaretinde vekillerden biri Koçana'da iki yüzü aşkın kişi telef eden bombayı ateşleyenin Cemiyet olduğunu söyledi. Kendisine, 'Allah rızası için bunu [VII/76] başka yerde söyleme. Bu dediğiniz hakikat olsa bile memleketin menfaatleri namına bunu söylemek caiz değildir. Zanlılardan birkaç kişi tutuklanmış itiraf ediyorlar. Bulgaristan'ın bomba gönderdiğini söylüyorlar. Bu faciayı tertip ve icra edenlerin Bulgar oldukları bugün kamuoyunda yer tuttuğu halde Cemiyet'e atfetmek katiyen memleket menfaatine zarar verir,' dedim. O da kabul eder gibi göründü."

Ben bu zatın kim olduğunu sordum. [VII/77] Biraz tereddütten sonra Dahiliye Nazırı Daniş Bey olduğunu söyledi.

Bundan sonra veda ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihatçılara itilaf teklifi hakkında

29 Ağustos 1912, Perşembe. Necmettin Beyefendi'nin Galata'daki yazıhanesine gittim. Beyoğlu Mukavelat Muharriri Rifat Bey'i orada buldum. "İki gün önce yolda tesadüfümüzde Hürriyet ve İtilafçılar tarafından İttihatçılara [VII/78] bir itilaf teklifinden bahsediyordunuz. Bunun mahiyetini anlamak üzere geldim," dedim.

Rifat Bey, "Geçenlerde İtilafçılardan Siret Bey[62] ile (yeni Matbuat müdürü) Kemal Mithat Bey –Mithat Paşa'nın oğlu bana geldiler. Hürriyet ve İtilaf Fırkası azası arasında fikir uyuşmazlığı olduğunu anladım. Miralay Sadık Bey Prens Sabahattin'i açıkta bırakmak istiyor, çünkü prensin yanında nüfuzunun zayi olacağından [VII/79] korkuyor. Halbuki bu dediğim zatlar ile Mahir Sait Bey, Lütfü Fikri Bey de Sabahattin taraftarıdırlar. Bunlar o fırka arasında bir grup halinde bulunuyorlar, 'Bizim aramızda İsmail Gümülcineli gibi adamlar vardır. Bu gibilerin mebus olmasını biz de istemeyiz. Fakat İttihatçılar arasında da Cahit ve Cavit beyler gibi müfritler vardır. Onlar da bunları ihraç etsinler. Aramızda bir itilaf yapalım. Kimlerin mebus olacaklarını kararlaştıralım,' diyorlar. Ben de kendilerine, 'Bu sözü yalnız [VII/80] Hayri Bey'e söylerim,' dedim. İşte sana söylüyorum."

Ben: "Bunların teklifinin ciddiyet ve samimiyetinden evvela emin oluyor musun? Bir de bu teklif şahsi bir teklif midir, yoksa Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti namına mıdır?"

Rifat Bey: "Ben samimiyetlerinden pek şüphe etmiyorum. Teklifleri Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'nde bunların yaptıkları grup namınadır."

Ben: "Bunların sözlerini o kadar ciddi [VII/81] göremiyorum. Sırf kendilerinin mebusluklarını temin etmek için şahsi bir teşebbüstür. Bununla beraber aralarında madem ayrılık husule gelmiştir bundan istifade etmek lazımdır. Arkadaşlara söylerim. Alacağım cevabı sana pazartesi günü tebliğ ederim."

Rifat Bey: "Bunların arasında ayrılık vardır. Sadık Bey'in miralay rütbesinin iadesiyle tekrar orduya gitmesini bunlardan bazıları teklif ediyorlarmış. Maksat Sadık Bey'i içlerinden atmaktır." [VII/82]

62 Hüseyin Siret Özsever.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben: "Bunlar fena değildir. Fakat ben senden daha mühim bir hizmet isterim. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa senin dostundur. Gidip kendisini görmelisin. Hayatına suikast edileceğinden şüphe ediyormuş. İzzetinefsine dokunmadan bunu düzeltmelisin ve demelisin ki, 'Paşa hazretleri bu fikri size Halaskâr Zabitan Grubu veriyor. Onların maksatları Cemiyet'e karşı sizi gazaplandırarak tahrik ve teşviktir. Bunlara inanmayın çünkü böyle bir suikast Cemiyet'in menfaatine aykırıdır. Ancak onların [VII/83] sözüne inanıp da Cemiyet'i tazyik ederek ihtilale mecbur etmeyiniz,' ve Cemiyet namına kendisine teminat ver."

Rifat Bey, "Şimdi gider görürüm," dedi, kalktı gitti.

Necmettin Molla Bey, "Dün gece Üryanizade Cemil Molla'da iftardaydım. Mollayı Hürriyet ve İtilafçılar içlerine almak istemişler. Reisleri Mareşal Fuat Paşa ile Kayseri Mebusu Galip Bey'i ve Kayserili Teğmen Şaban Efendi'yi Molla'ya göndermişler [VII/84] ve birlikte çalışmayı teklif eylemişler. Molla reddetmiş ve İttihat ve Terakki programını İtilaf programına tercih eylediğini söylemiş. Şaban Efendi, Molla'ya hitaben, 'Teessüf ederim beyefendi İttihatçılardan hakaret gördün. Seni sürdüler bu kadar zarar gördüğün halde hâlâ onların lehinde bulunuyorsun,' demiş. Cemil Molla buna hitaben, 'Hayır İttihatçıların lehinde bulunmuyorum. Ben onların yüzünü [VII/8.5] bile görmedim ve onların tecrübesizliği ve gençliği hasebiyle memlekete zarar verdiklerini de tasdik ederim. Ancak onların programı benim fikrime uygundur,' demiş kalkıp yürüyüvermiştir," diye anlattı. O sırada gelen Çorum Mebusu Münir Bey de Necmettin Bey'in bu sözlerini teyit etti ve kimden işittiğini Necmettin Bey'in sualine rağmen söylemedi. Bu sözler cereyan ederken Hacı Evliya Efendi de hazırdı.

(Hatırıma gelmişken) [VII/86]

Cemil Molla'nın sözlerinden bir şey hatırıma geldiği için burada konudan sapıp onu eklemeye mecbur oldum.

Geçende Halim Beyefendi'yle mülakatımızda demişti ki: "Hüseyin Hilmi Paşa her iki tarafa da yaranmadı. Halbuki haksızlıktır. Ben Hüseyin Hilmi Paşa'yı pek iyi tanırım. Cemiyet'in aleyhinde

Levent Şahverdi Arşivi

değildir. Hatta bu kabinenin teşekkülünden evvel bile daima bana, 'İttihat ve Terakki Cemiyeti gençleri tecrübesizlikleri hasebiyle bu memlekete zarar verdiler. Bunların iyi niyetinden şüphem yoktur. [VII/87] Kendilerine isnat olunan rüşvetçilik ve suistimalden de uzaktırlar. Bunların hepsi yalandır. Yalnız bunlar genç ve tecrübesiz adamlardır. Her şeye karışırlar. Fikirlerinde inat ve ısrar ederler. Bu sebeple memlekete zarar verdiler,' derdi. Bu defa da kendi istifa edince Gazi Muhtar Paşa Adliye nazırlığına kimin münasip olacağını sormuş. O da, 'Benim için Halim Bey pek münasiptir,' demiş. Bana teklif edilince kabul etmedim. [VII/88] Israr ettiler, sonra Hüseyin Hilmi Paşa'yı gördüm. Bana dedi ki: 'Allah rızası için kabul et. Çünkü ben hükümeti bitaraflığı zayi edecek gibi görüyorum. Sen içinde bulun, itidale ve bitaraflığa sevk edersin.' Bu fikrinde çok ısrar etti. Ben de kabul ettim."

İlaveten, "Hüseyin Hilmi Paşa, Sait Paşa'yı hiç sevmediği halde Sait Paşa iktidar mevkiindeyken [VII/89] bir gün bana, 'Sen İttihat'a mensupsun bunlardan icap edenleri gör söyle Sait Paşa üzerinde tesir icra etmesinler onu serbest bıraksınlar,' demişti. Hülasa Hüseyin Hilmi Paşa'dan şüpheniz doğru değildir," dedi.

Hilmi Paşa ile Cemil Molla'nın, Cemiyet erkânı olan Talât ve Cavit beyler hakkındaki ve Merkez-i Umumi Heyeti haklarında fikirleri uyuşuyor demektir. Gerek Hilmi Paşa'nın ve gerek Cemil Molla'nın [VII/90] sözlerinde isim açıkça söylenmiyorsa da sözlerinden maksatları anlaşılıyordu.

İttihat ve Terakki kongresine dair

30 Ağustos 1912, Cuma. Bugün vasati iki treniyle Halil Bey'le beraber Merkez-i Umumi'ye gittik. İki saat kadar müzakereden sonra İstanbul Valisi İbrahim Bey'e Paşabahçesi'ne iftara gittik. Orada hazır bulunanlar [VII/91] Ahmet Rıza Bey, Prens Sait Halim Paşa, Prens Mehmet Ali Paşa, Talât Bey, Halil Bey, Hacı Adil Bey, İsmail Canbolat Bey, İbrahim Bey biraderleri Osman ve İsmail beylerdi.

Yemekten sonraki müzakeremizde 2 Eylül 1912'de toplanacak İttihat ve Terakki kongresinde Merkez-i Umumi azasının seçilmesi suretine dair konuşuldu. Bunların inanılır, güvenilir ve

Levent Şahverdi Arşivi

herkesin teveccühüne mazhar olmuş zevattan olmaları kararlaştırıldı. Merkez-i Umumi azasının beş veya yedi olması ve bir de otuz azadan oluşan istişare heyeti bulunması etraflıca düşünüldü ve Âyan azasından Mebusan Meclisi'nin feshine oy [VII/92] vermiş olan fırka azası istisna edilerek diğerlerinin fırka reisi Ahmet Rıza Bey tarafından pazartesi günü toplantıya davet olunup içlerinden iki kişinin Cemiyet'in nizamname-i dahilisi gereğince seçtirilmesi uygun görüldü. Yalnız ben feshe oy vermiş olan fırka azasının (ki altı kişidir) istisna edilmelerine muhalefet ettim. Çünkü bunların hakkında fırkaca bir karar verilip fırkadan ihraç edilmedikçe fırka azasından addedilmeleri lazım geleceği için bunların istisna edilmelerinin nizamnameye uygun olmayacağı görüşünde bulundum. Fakat bahsi geçen azanın çoğunluğunun oylarının Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğu ve bunun da Cemiyet'in doğrudan [VII/93] doğruya aleyhinde olması nedeniyle onların kendiliğinden fırkadan çıkmış sayılacakları düşünülerek o şekilde karar verildi.

Vasati on ikiye kadar kaldık. On ikide vapura bindik. Ahmet Rıza Bey, Vaniköyü'ne çıktı. Ben, Halil Bey, Canbolat Bey Üsküdar'a çıktık, arabayla Haydarpaşa'ya geldik. İki treniyle hanelerimize döndük.

31 Ağustos 1912, Cumartesi. Vasati on ikide Halil Bey bize geldi. Beraber trenle Kartal'a gittik. Oradan [VII/94] Yakacık'a gittik. Hakkı Paşa'yı bulamadığımızdan doğru Abdurrahman Efendi'ye (eski Maarif nazırı) gittik. Kendisi ile üç saat kadar görüştük. Konuşmamız seçime dair ve Âyan'daki Mebusan Meclisi'nin feshiyle ilgili olan tefsirine dairdi. Abdurrahman Efendi hiçbir fırkaya mensup değildir ve kendi rivayetine göre İttihat ve Terakki Fırkası'na meyillidir. Çünkü yine kendi deyimiyle, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası kadro hariçlerinden toplanmış bir cemaattir onlara katiyen temayül etmem," dedi ve seçimi İttihat ve Terakki [VII/95] Fırkası'nın kazanmasını arzu ettiğini söyledi ve ilaveten, "İstanbul adaylarını halkça tanınmış kişilerden seçiniz ben de kendi mahallemde, Tophane'de, Cihangir'de gider çalışırım sizin lehinizde gayret ederim," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonra sözü Âyan'daki yoruma getirdi. Âyan'ın tefsirinin hülasası şöyledir: "Evvelki Mebusan Meclisi ile Heyet-i Vükela arasında 25. kanun maddesi hakkında fikir ihtilafı vardı. Meclis feshedildi, yeni meclis geldi. Yeni meclisin vazifesi, eski meclis ile Heyet-i Vükela [VII/96] arasındaki ihtilafı halletmek ve o hususta bir hükmi [tüzel] vazifeyi yapmaktan ibarettir. O vazifeyi yaptığı gibi, bu meclisin de dağılması ve yeniden mebusanın seçilmesi lazımgelir."

Abdurrahman Efendi dedi ki: "Peki ama yeni Mebusan Meclisi'nin 25. madde hakkında verdiği oy kesinlik kazanmamıştır. Henüz Âyan'dan çıkmamıştır. Bunu Heyet-i Âyan'da ortaya koydular. Vekiller tarafından cevap verildi. 'Madem mebusan oyunu vermiştir vazifesi bitmiştir. Âyan'dan maddenin çıkmaması vekillerle ilgili olmaz, iki [VII/97] meclis arasında bir muameledir. Vekillere karşı meclisin vazifesi bitmiştir,' dediler. Fakat bence bu cevap doğru değildir, zayıftır. Velhâsıl tefsirimiz bir tefsir olmakla beraber kabule değer bir tefsir değildir. Heyet-i Vükela evvela Encümen Odası'nda bizi topladı. Ecnebi tecavüzünden ve kendilerinin bu Mebusan Meclisi'yle vazife yapamayacaklarından ve meclisin feshine razı olmazsak o akşam istifa edeceklerinden bahisle bizi tehdit ettiler ve ahvali pek fena gösterdiler. Başka çare bulamadık, [VII/98] nihayet kabul ettik. Ve encümende önayak olan Basarya Efendi'dir." Abdurrahman Efendi'nin sözleri bitti.

Ben dedim ki: "Âyan'ın vereceği kararlardan (1) siyasi tesirlere tabi olanları vardır. Mesela bugün Trablusgarp Muharebesi bitse sulh antlaşması akdolunsa ve sulh memleketin, devletin menfaatlerine aykırı olsa bile memleketin umumi menfaatleri gözetilerek o konudaki antlaşmayı Âyan tasdik eder çünkü umumi siyasetin tesirine tabi olur. Fakat (2) sırf Kanun-ı Esasi'nin [VII/99] tefsiri gibi hâkimiyet sıfatıyla ilgili olan kararlarında hiçbir siyasi tesirin altında bulunamazlar. Ve bir siyasi mülahazayla Kanun-ı Esasi yanlış tefsir edilmemelidir. Âyan bilerek Kanun-ı Esasi'yi yanlış tefsir etti ve güya meclis feshedilmezse memleketin menfaatlerine halel gelir zannını kendisine mazeret sebebi tuttu. Halbuki Kanun-ı Esasi'nin yanlış tefsirinde hiçbir mazeret kabul edilemez. Başka bir sebep

Levent Şahverdi Arşivi

bulmalı mesela Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği 25. maddeyi[63] derhal Âyan tasdik ederek Heyet-i Vükela'nın eline bir silah verebilirdi. Onunla ertesi [VII/100] günü Mebusan Meclisi'ni feshedebilirdi. Vükela ile Mebusan Meclisi arasında ihtilaf pek kolay çıkarılırdı."

Saat dörde geldi. Oradan Halil Bey'le hareket ettik. Kartal'a geldik. Tren ile Erenköyü'ne geldik. Hanelerimize döndük. Akşam oldu. Evkaf Müsteşarı Hakkı, Muhasebeci Ziya, Emlak-ı Vakfiye Müdürü Nuri, Mimar Kemalettin beyler iftara gelmişlerdi görüştük. İki saat kadar konuştuk. Gece döndüler. [VII/101]

1 Eylül 1912, Pazar. Vasati saat bir raddelerinde eski Sadrazam Sait Paşa'nın damadı Nuri Bey Erenköyü'ndeki haneme geldi. Sait Paşa tarafından geldiğini, hatırımı sual eylediğini, ihtiyar ve rahatsız olmasa kendisi gelmek istediğini tebliğ etti. Görüşmek arzusunda bulunduğundan ne zaman istersem Büyükdere'deki köşkünden Nişantaşı'ndaki konağına görüşmek üzere geleceğini söyledi. Ben de, "Paşanın [VII/102] rahatsız olmasını arzu etmem, ben kendilerini Büyükdere'de gelir ziyaret ederim," dedim.

(İbret)

Nuri Bey, Ferit Paşa'nın (eski sadrazam) ahlakının kötülüğünden bahsetti ve İtilafçıların bugünkü bir araya gelmelerine pek hayret ettiğini beyanla iki misal söyledi. (1) "Geçen gün Kemalettin Efendi merhumun kızı Münire Sultan'ın kocası Damat Salih Paşa'ya Reji İdaresi'nin önünde tesadüf ettim. Salih Paşa'ya dedim ki: 'Abdülhamit zamanında ben senin evine gelmiştim. O vakit bana sen değil miydin, "Ferit Paşa beni jurnal [VII/103] etti. (Reşat Efendi Hazretleri'ne bağlılığı var) diye hünkâra yazdı. Benim hanemin gözlem altına alınmasına sebep oldu" [diyen].'

Salih Paşa, 'Evet öyle oldu,' dedi. Sonra, 'Bu da bir şey değildir. Daha mühimi vardır. Senin hemşirene bir şefkat nişanı verilmişti. Ferit Paşa saraya, bu kadın orospudur, bu kadına nişân vermek namuslu Müslüman kadınlarını rencide eder,' diye yazmadı mı?

63 Kanun-ı Esasi'nin 25. maddesi: Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat namıyla ve nam-ı âhirle hiç kimseden bir akçe alınamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihte Babıâli'den saraya yazılmış belki böyle bir tezkereye tesadüf edilmez. İşte Ferit Paşa sizi ve bütün [VII/104] ailenizi tahkir eylemiş olduğu halde bilmem ki bununla nasıl görüşüyor ve birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aleyhine çalışıyorsunuz?" Nuri Bey bu sözleri Salih Paşa'nın yüzüne karşı söylediğini yemin ederek bana söyledi.

Misal, (2) "Kâmil Paşa'nın oğluna da tesadüf ettim (hangi oğlu olduğunu beyan ve ismini zikretmedi ben de sormadım). Dedim ki: 'Kayınpederim Sait Paşa ile pederiniz Kâmil Paşa arasında görüş ayrılığı vardır. Birbiri aleyhine yazı yazarlar, siyasi fikirleri muhaliftir. Buna bir şey denmez. Fakat [VII/105] Ferit Paşa'nın size yaptığı fenalıklardan yalnız birini söyleyeyim. Pederinizin sürülmesine Meclis-i Vükela'da mazbata yapılmıştı. O mazbatayı bugün dünyanın nefret ettiği, o vakit Dahiliye nazırı bulunan Memduh Efendi, "Ben böyle mazbatayı imza etmem," dediği halde Ferit Paşa imza etmedi mi? Şimdi bununla nasıl oluyor da pederiniz de siz de görüşüyorsunuz?'

... [metinde bu kısım üç nokta halinde bırakılmış] dedi ki: 'Evet Ferit Paşa hakikaten fena adamdır. Alçaktır. Fakat sonradan [VII/106] pederime geldi sığındı.'"

Nuri Bey, Sait Paşa hakkında Cemiyet'in fikrini anlamak istiyordu. Sual etti: "İstifa meselesinde Sait Paşa'nın bir kusuru oldu mu? Rica ederim bana emniyetiniz var zannediyorum söyleyiniz?"

Ben, "Hayır Sait Paşa'nın istifada hiç kusuru yoktur, hatta istifa mevzubahis olunca, 'Bundan iki ay önce olsaydı istifayı tercih ederdim [VII/107] fakat bugün istifa niyetinde değilim,' dedi. Ben oradaydım. Arkadaşların çoğu da vardı," dedim.

"O halde ötede beride paşanın aleyhine söz söyleniyor. O cümleden Şeyh Muhsin Fani imzasıyla eski Selânik Valisi Kâzım Bey'in *Tanin*'de yazdığı makale neydi?" dedi.

Ben de, "Kâzım Bey'in makalesine ehemmiyet verilmez. Cemiyetçe mevkii yoktur. Ve onun makalesini Cemiyet'in fikri olarak telakki etmemelidir. Gerçi bazı zevatın [VII/108] istifa meselesinde Sait Paşa'yı kınamak istediklerini biliyorum. Fakat doğru değildir. Sait Paşa'nın bu hususta kusuru yoktur. Zaten kabine devam edecek

Levent Şahverdi Arşivi

halde değildi. Mesela istifadan iki ay evvel Hariciye Nazırı Asım Bey, Londra Sefiri Tevfik Paşa'yla gizlice haberleşiyor, sadaret teklif ediyor. Onu Sofya sefirliğinden Hariciye nazırlığına yükselten Sait Paşa da yerinde oturuyor. Şimdi siz söyleyiniz böyle kabine devam edebilir miydi? [VII/109] Bundan başka da kabinenin devamına engel pek çok sebep vardı. Bence bu istifa zaruri idi," dedim.

Nuri Bey, İttihat ve Terakki erkânı arasında yalnız Cavit Bey ile benim hükümet adamı olabileceğimizi söyledi ve Sait Paşa'nın benim hakkımda, "Hayri Bey hepsinden ziyade anlar fakat sükûti bir adamdır söylemez," dediğini hikâye etti.

Saat ikiye gelmişti. Veda ederek gitti. [VII/110]

İttihat ve Terakki kongresinde alınan kararlar

11 Eylül 1912, Çarşamba. İttihat ve Terakki Cemiyeti 328 senesi kongresi bugün son buldu. İki mühim karar verdi: (1) Mebusan seçimlerine katılınmasına, (2) Merkez-i Umumi azasının yirmi bire çıkarılmasına karar verilmiştir. Son toplantısı olan bugün Merkez-i Umumi azası yeniden seçildi. Ben de seçilen aza arasındayım.

Kâtib-i Umumi	Sait Halim Paşa [VII/111]
1 Aza	Şerif Cafer Paşa
2 Aza	Hayri
3 Aza	Talât Bey
4 Aza	Cavit Bey
5 Aza	Cahit Bey
6 Aza	Eyüp Sabri Bey
7 Aza	Doktor Nâzım Bey
8 Aza	Abdullah Sabri Bey
9 Aza	Hacı Adil Bey
10 Aza	Hallaçyan Efendi
11 Aza	Hüseyin Kâzım Bey
12 Aza	Emrullah Efendi
13 Aza	Ali Münif Bey [VII/112]
14 Aza	Diyarbekirli Ziya Bey

Levent Şahverdi Arşivi

15 Aza Babanzade Hakkı Bey
16 Aza Eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi
17 Aza Mithat Şükrü Bey
18 Aza Ahmet Nesimi Bey
19 Aza
20 Aza [VII/113] [boş sayfa] [VII/114]

Esvapçıbaşı Sabit Bey'in Veliaht Yusuf İzzettin ve padişah hakkındaki sözleri

29 Eylül 1912, Pazar. Mekteb-i Kudat'ın dersleri dün başladı. Bugün sabahleyin birinci derse ki üçüncü sınıfa üç seneden beri okutmadığım (Cezai Tatbikat) dersine başladım. Vasati saat on birde Merkez-i Umumi'ye uğradım. Oradan Çorumlu Münir Bey'le umumi hapishaneye –şimdiki hükümet aleyhinde neşriyatından dolayı *Tanin* muharriri Cahit Bey'in bir ay ve mesul müdürü eski Maliye Nazırı [VII/115] Cavit Bey'in yirmi gün hapislerine divanı harpçe karar verilmiş ve umumi hapishaneye konulmuştu– onların ikinci defa olarak ziyaretlerine gittim (birinci ziyaretim Ramazan Bayramı'nın ikinci günündedir). Oradan çıktım vasati saat üç buçukta köprüden hareket eden Haydarpaşa vapuruna geldim. İskelede padişah hazretlerinin Esvapçıbaşısı Sabit Bey'i gördüm. Sabit, çok zeki ve padişah hazretlerinin pek beğendiği [VII/116] ve güvendiği adamı olmak üzere tanınmaktadır. Hele padişah hazretlerinin hususi sırlarına vâkıf olduğunu, saraya girip çıkanlar teslim ederler. Onun için sarayın hususi ahvaline dair olan sözleri önemsiz olamaz.

Sabit Bey bana yaklaşarak görüşmeye başladık. Nereye gittiğini ve bugün nasıl olup da padişahın müsaadesine nail olabildiğini sordum. Zevcesinin adada oturduğunu ve bugün padişahın müsaadesiyle adaya gitmekte olup Maltepe yolunu [VII/117] seçtiğini beyan etti. Haydarpaşa'ya kadar vapurda ve Erenköyü'ne kadar şimendiferde ikimiz hususi olarak görüştük. Sohbetimiz şanlı hanedanın hususi ahvaline ilişkin olup bilhassa kendisinin iki hikâyesi beni şaşırttığından kaydını faydasız göremedim:

Levent Şahverdi Arşivi

(1) Sabit Bey'in sözlerini mümkün olduğu kadar aynen yazıyorum.

"Veliaht Yusuf Efendi, geçenlerde Avrupa'ya giderken saraya vedaya geldi. O sırada efendimiz maruzatının tetkikiyle meşguldü, [VII/118] Çit Köşkü'nde istirahat etmelerini ferman buyurdu. Veliaht o köşkten bana haber gönderdi. 'Bir saate kadar vapur hareket edecektir. Sabit'e söyleyiniz arz etsin,' demiş. Ben de derhal huzura girdim, arz ettim. Efendimiz de, 'Hemen buyursun,' dedi. Veliahdın gelişinden evvel efendimize, 'Veliaht hastadır biraz iltifat buyursanız iyi olur efendimiz,' dedim. 'Pekâlâ olur,' buyurdu. Bu sırada veliaht geldi. Biz her zamanki gibi kapıları kapadık, dışarıya çıktık. İkisi yalnız kaldılar. [VII/119] Bir müddet mülakattan sonra veliaht çıktı. Fakat rengi bozulmuş, müteessirdi. Hayret ettim. Mabeyin memurları erkânı kendisini uğurluyordu. Onların arasından beni yanına çağırdı. Dedi ki: –başkaları işitmeyecek derecede yavaş sesle– 'Galiba ben hastayım. Ben deli olmalıyım ki padişah hazretleri beni kucaklamadı. Ben bir iki defa kendisine yaklaştım kucaklaşmak istedim. Padişah hazretleri geriye çekildi. Demek ki ben deliyim. Boğazına sarılırım diye korktu.'

Buna cevaben derhal, 'Hayır efendim, [VII/120] efendimiz sizi fevkalade sever. Ayrılıktan pek müteessirdir. Kucaklasaydı ihtimal ağlayacaktı. O vakit siz de ağlayacak müteessir olacaktınız. Padişah hazretlerinin maksadı sizi müteessir etmemek içindir,' dedim.

Veliaht biraz rahatladı. Ben de ayrıldım padişahın huzuruna girdim. Olan biteni hikâye eyledim ve ilaveten, 'Efendimiz maşallah siz güçlü kuvvetli arslan gibisiniz. Veliaht yanınızda şu kadarcık –onu aşağı tutarak veliahdın kısa boyunu gösterir tavırla– bir adamdır. Sıkıverseniz [VII/121] suyunu çıkarırsınız. Korkacak ne vardır? Bu adamı beyhude müteessir ettiniz,' dedim.

Padişah hazretleri kendisini methimden hazzetti. 'Hakkın var Sabit şimdi vapura git. Kendisini müteessir etmemek için kucaklamadığımı söyle gönlünü al,' buyurdu. Derhal bir arabayla rıhtıma gittim vapura girdim. Veliahdın etrafında vükelayı gördüm. Kamara kapısından bir iki defa göründüm. Sonra yanına yaklaşarak kulağına padişah hazretlerinin sözlerini tebliğ ettim. [VII/122]

Veliaht, 'Çok memnun oldum. Saygı ve hürmetlerimi arz eylerim,' dedi. Ben de saraya dönerek padişah hazretlerine keyfiyeti arz eyledim."

Levent Şahverdi Arşivi

Sabit Bey'in sözleri burada bitince ben merak ettim. "Kucaklamadığından veliahdın bu kadar merak etmesinin sebebini anlayamadım," dedim. Sabit Bey, "Çünkü veliaht geçen sene Avrupa'ya giderken padişah hazretleri kendisini kucaklamıştı. Onlar alışkanlıkların en ufak bir cüzüne bile dikkat ederler," [VII/123] dedi.

(2) Söz, şehzadelerin hususi ahvaline intikal etti. Ziyaettin Efendi Hazretleri'nin dört haremi olup ikisinin boşanmış ve ikisi nikâhı altında bulunduğu ve boşanmış olanların da birlikte ve bir dairede oturduklarını, çünkü boşamış olduklarından çocukları olduğunu söyledi.

Ben hayret ettim. "Zaten bunlar cariyedir. Sonradan nikâh edilmiş olsalar bile efendilerine karşı hürmetleri bakidir. Boşanmak ne demektir? Bunların arasında [VII/124] ben boşanma tasavvur etmezdim. Karıların Osmanlı Hanedanı üzerinde de mi tesirleri vardır?" dedim.

Sabit Bey, "Karıların hanedan üzerlerinde tesirleri bizimkinden çok ziyadedir. Bunu ispat için size bugün vuku bulan bir vakayı hikâye edeyim," diyerek aynen şu sözleri söylemeye başladı. "Refikam rahatsız olduğundan adada oturuyor, ben de ara sıra padişahın müsaadesini aldıkça gidiyorum. Bugün de müsaade buyuruldu. Demince yani iki saat [VII/125] evvel huzurdaydım.

Padişah hazretleri, 'Sabit sen adaya git ben de üçüncü kadın ile arka kapıdan Çadır Köşkü'ne gideceğim,' buyurdular. Bir müddet sonra bu kararından vazgeçti ve buyurdu ki: 'Vazgeçtim –birinci ve ikinci kadınlar sonra arkadan bana yuha çağırırlar.'" Sabit'in sözleri bitti.

(Düşünce)
V. Mehmet Hazretleri gibi cidden halim bir padişaha karşı ne idükleri belirsiz birkaç cariyenin hürmet ve saygıdaki kusurlarından [VII/126] müteessir olmuştum. Bu satırları buraya yazmaya lüzum görmezdim.

Şimendifer Erenköyü'ne geldi. Ben veda ederek ayrıldım. Sabit Maltepe'ye gitti. Oradan adaya gidecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Hakkı ile Ali Suat'ın İngiliz mektebine verilmeleri

30 Eylül 1912, Pazartesi. Oğullarımdan Ahmet Hakkı ile Ali Suat'ın Nişantaşı'ndaki İngiliz mektebine yatılı olarak verildiği.

Bugün sabahleyin vasati on birde [VII/127] yeğenim Rıza ile beraber Nişantaşı'ndaki İngiliz mektebine gittik. Müdürle görüştük. Hakkı ile Suat'ı orada bıraktık. Akşama kadar orada kalacaklar. Bu geceyi Beşiktaş'taki büyükvalidelerinin (ana tarafından) hanesinde geçirecekler. Yatak takımlarını yarın göndereceğim ve yarından itibaren mektepte yatacaklardır. Mektep müdürüyle böyle karar verdik. Müdüre ve çocuklarıma veda edip ayrıldık.

Akşamüzeri ben de kayınvalidemin hanesine gittim. Çocuklar da gelmişlerdi. Geceyi beraber geçirdik. [VII/128]

1 Ekim 1912, Salı. Sabahleyin Hakkı ile Suat'ı mektebe gönderdim. Ben de mektepte kendilerine lazım olan şeyleri hazırlayarak mektebe gönderdim. Bağa döndüm.

2 Ekim 1912, Çarşamba. Bugün hanemden çıkmadım. Birkaç günden beri çocukların mektep meselesinden yorgundum. İstirahat eyledim. [VII/129]

3 Ekim 1912, Perşembe. Bugün umumi toplantı günü olmak hasebiyle Merkez-i Umumi'ye gittim.

Yarın Sultanahmet Meydanı'nda akdolunacak miting heyetinin tayiniyle tertibatı kararlaştırıldı.

Benimle Cavit Bey'in de İntihap Komisyonu'na dahil olmamıza Merkez-i Umumi karar verdi. Talât, Hüseyin Kâzım, Doktor Nâzım beylerle Hallaçyan Efendi'den mürekkep olan bu komisyona bizim de devamımız kararlaştırıldı. [VII/130]

Tütüncübaşı Ali Bey'in Sultan Abdülmecit ile Sultan Abdülhamit hakkında anlattıkları

4 Ekim 1912, Cuma. Sabahleyin âyandan Niğdeli Galip Beyefendi ile II. Abdülhamit'in Tütüncübaşısı Ali Bey geldiler. Öğle yemeği-

Levent Şahverdi Arşivi

ni beraber yedik. Öğleden sonra Pendik'e kadar şimendiferle bir gezinti yaptık. Trenle Erenköyü'ne geldik. Onlar Haydarpaşa'ya gittiler ben ayrıldım.

Bu Ali Bey kendi rivayetine göre yetmiş üç, yetmiş dört yaşlarındadır. Vücudu zinde, uzun boylu, sakalsız bir adamdır. Görenler elli beş nihayet altmış yaşında [VII/131] zannederler. Fakat hakikatte seksen yaşında olmalıdır. Çünkü Abdülmecit merhumun Selânik'e seyahatinde maiyetinde bulundurduğu veliahdı Abdülaziz ve kendi oğulları Murat Efendi, Abdülhamit Efendi ve Reşat Efendi'den her birinin hademesi bittabi beraber gitmişler. Bu Ali Efendi de o vakitte efendisi Abdülhamit maiyetinde bulunmuş. Elli beş sene müddetle hizmetinde bulunduğunu söylüyor. Şu hale nazaran ferah ferah seksen yaşında olması icap eder.

Her neyse sadede gelelim. Ali Bey'den eski hakana ait bazı [VII/132] hatıralar sordum. Hatırına gelenlerden bazılarını hikâye etti. Şöyle naklolunur:

1) "Abdülmecit merhum içkiye pek düşkündü. Ve ekseri Hacı Hüseyin Bağı'yla Küçükçiftlik'e gider akşamları o iki yerin birinde içerdi.

Bir gün kendi oğullarına tesadüf etmiş. Sigara içerlerken görmüş. 'Ya siz tütün içiyor musunuz? Benim tütünümden size ayda beşer okka [VII/133] tütün tayin eyledim,' dedikten sonra, 'İçki içmeyiniz, içki fena bir şeydir. Ben hazım için akşamları bir iki kadeh içerim, siz de içerseniz o kadar içiniz ondan ziyade içmeyiniz,' demiş. Şehzadeler bunu müsaade manasına yorarak efendilerin dairesinde hep birden içki takımlarının tedarikinde bir faaliyet başladı. Bizim efendinin de (II. Abdülhamit) içki takımlarını benimle arkadaşlarımdan (Rifat Efendi –kim olduğunu sormadım) [VII/134] Beyoğlu'na giderek tedarik ettik. Ve Balat'ta bir Yahudi gayet güzel rakı çekermiş onu da bulduk. Hasırlılarla rakıları da getirdik. Bundan biz hademeler daha ziyade memnunduk. Çünkü âlâ rakı içecektik. Bir gün Yıldız'da efendiler toplandı. Murat Efendi bizim efendiyi hiç sevmezdi. O gün çok içerdi. Gece dönerken Ketenci Hamamı'nın civarında bizim efendi arabadan düştü fakat bir şey olmadı. Ertesi günü bizi çağırdı. 'İçki [VII/135] takımını kırınız bir

Levent Şahverdi Arşivi

daha içmeyeceğim,' dedi. Hakikaten ondan sonra pek az içerdi. Bazı akşamları hazım için bir iki kadeh (rom) içerdi."

2) "Abdülhamit, efendiliği zamanından beri Yıldız'ı pek sever, pederi Abdülmecit'in saltanatı zamanında Yıldız Kasrı'na sık sık giderdi. Orada tavuk, güvercin, diğer hayvanatı toplattı. Onlarla eğlenirdi. Pederine, efendinin derslerine çalışmadığını kuşlarla eğlendiğini söylerler. Sultan Mecit kızar, [VII/136] 'Hamit bir daha Yıldız'a gitmesin,' buyurur. Bekçibaşı'ya buyruk tebliğ olunur. Halbuki efendiye haber verilmez. Bir gün her zamanki gibi Yıldız'a gittik. Kapıyı kapalı bulduk. Açtıramadık, 'Yasaktır,' dediler. Oradan geriye döndük. Efendi bundan pek alındı. 'Bir daha gelmem burada ne kadar hayvanat varsa size verdim,' dedi. Bize de hepsini aramızda paylaştık."

3) "Sultan Mecit Selânik'e gittiği vakit bizim efendi de beraberdi. Aynaroz'a dahil olduk. Orada efendiler alay elbisesi giydiler. O vakit şehzadelerin feslerine [VII/137] sorguç takılırdı. Bizim efendinin sorgucunu İstanbul'da unutmuşuz. Cümlemizi bir telaştır aldı. Efendiler de bizim efendiyi eğlenceye başladı. Hele Murat Efendi pek çok eğlendi. 'Şimdi babamız tekdir edecektir,' dediler.

O zamanlar valiler de sorguç takarlardı. Sonradan başmabeyinci olan, o zaman Abdülhamit'in lalası Osman Bey'i geceleyin Selânik'e gönderdik, gitti. Oradan valinin sorgucunu getirdi. Alay esvabını ikmal ettik. Oradan Selânik'e gittik. Reşat Efendi (bugün âlicenap padişah) nişanını [VII/138] düşürmüş. Abdülmecit Hazretleri, 'Bir nişanını bile muhafazaya muktedir değil misin?' diye tekdir eyledi."

4) "Abdülhamit kadınları severdi, fakat pederi gibi mağlup değildi. Pederi Abdülmecit merhum bir gün Yıldız Kasrı'na gitmişti. Şehzade Süleyman Efendi merhumun validesi kendisini kabul etmemiş, oradan dönmeye mecbur kalmıştı. Şehzade Süleyman Efendi merhumun validesinin [VII/139] ismi Serfiraz Kadın'dır. Gayet güzeldi. Hatta Sultan Mecit merhumun onun hakkında şiirleri bile vardır."

5) "Abdülhamit şehzadeliğinde bir gün Yıldız'da geziyordu. Kayıkla havuz içinde eğlenirken kayık devrildi suya düştü. Havuz

Levent Şahverdi Arşivi

derindi. Yusuf Bey namında bir arkadaşımız vardı. Gayet iyi ve mert bir adamdı. Osman Bey'le arası pek fenaydı. Yusuf Bey derhal suya atladı. Efendiyi kurtardı. Tahta çıktıktan sonra bir gün ben maiyetinde [VII/140] olduğum halde o havuzun civarında gezerken bana dedi ki: 'Ben şu havuza düşmüştüm, Yusuf Bey kurtardı.' Halbuki tahta çıktıktan sonra Yusuf Bey'i sürmüştü. Padişahın bu sözünden Yusuf Bey'i affedeceğini hissettim. Fakat bir şey söyleyemedim. Bunu Başmabeyinci Osman Bey duymuş. Birkaç gün sonra padişaha der ki: 'Efendim bir rüya gördüm. Derin bir kuyunun dibinden bir ses işittim. Kimdir, diye sordum. "Benim, efendisine hıyanet eden Yusuf Bey," diye cevap aldım.' Osman Bey'in bu rüyası yalandır [VII/141] fakat yalan bir rüyayla biçarenin affına mâni oldu. Osman Bey cidden fena ve çingene bir adamdı."

6) "Abdülhamit son zamanlarında işten bıktı. Adeta saltanatı işlerini bütün bütün İzzet Holo'ya teslim etti. Bir de bazı adamlardan korkardı. Hatta bir gün ben kapının önündeydim. İçerideki odada Abdülhamit ile mabeyincilerden Ragıp Bey vardı. Kulağımla işittim. Ragıp Bey padişaha diyordu ki: 'Ben istikbalimi temin edemezsem [VII/142] sonra benim halim ne olacaktır? Ben namusumu senin uğrunda feda ettim.' Hem de bu sözleri sert bir çehreyle söylüyordu. Buna mukabil padişah hafif bir ses ile, 'Canım ne oluyorsun, istikbalin niçin temin edilmesin sabrediniz,' diyordu. Hayrette kaldım. Ragıp Bey huzurdan çıktıktan sonra niçin böyle yaptığını sordum. 'Sen bilmezsin ona öyle yapmayınca olmaz,' dedi.

Bir de Lütfü Ağa'dan korkardı. Onu da [VII/143] darılırsa ortalığı isyana kaldırmaya muktedir zanneylerdi. Onun için her sözünü dinler ve istediğini yapardı."

5 Ekim 1912, Cumartesi. Sabahleyin Necmettin Bey'in yazıhanesine uğradım. Yarım saat kadar oturdum. Ayrılırken Necmettin bana dedi ki: "Bugün Talât'ı görürsen akşamüzeri vakti olursa beni burada görsün." [VII/144] Ben, "Peki," dedim. Oradan Merkez-i Umumi'ye gittim. Arkadaşları buldum. Saat dörde kadar müzakere ettik. Dörtte Talât Bey'e söyledim. O da, "Haydi beraber gidelim," dedi. Birlikte çıktık. Necmettin Bey'in yazıhanesine geldik. Bir saat

Levent Şahverdi Arşivi

kadar oturduk. Yolda Talât Bey'le konuşurken yarın Edirne'ye gideceğinden bahsederken oraya vardığında evvela bedel vereceğini sonra gönüllü yazılacağını söyledi. [VII/145]

Ben, "Senin bu hareketin Merkez-i Umumi'nin kararına aykırıdır çünkü bedel vermeye karar verdi," dedim.

Talât, "Hayır aykırı değildir, çünkü bedel vermeye karar verdi. Ben de bedel vereceğim sonra gönüllü olarak nefer yazılacağım," dedi.

Ben, "Öyle değildir. Merkez-i Umumi'nin kararı, senin burada memlekete hizmetin daha faydalı olduğundan buradan ayrılmamak üzere bedel vermek içindir," dedim ve ilave olarak, "Madem sen Merkez-i Umumi'nin kararına muhalefet edeceksin ben bugünden Merkez-i Umumi'ye haber veririm," [VII/146] dedim.

Talât telaş etti. "Canım siz Merkez-i Umumi'de ne zaman karar verir ve telgrafla çağırırsanız gelirim. Ben karara muhalefet eder miyim? Latife olarak söylüyorum," dedi. Bu sözlerle Galata Köprüsü'nü geçmiştik. Tramvay Merkezi'nin arkasında Beyoğlu'na gider, cadde üzerinde bir geçit içinde bir bıçakçı dükkânına gittik. Oradan kasaturaya benzer bir bıçak almak istedi. Bir buçuk lira istediler, pahalı olduğundan alamadı. Oradan çıktık Necmettin Bey'in yazıhanesine [VII/147] geldik. Bir müddet sonra Hacı Evliya Efendi de geldi. Sonra dördümüz beraber çıktık. Köprüye kadar geldik. Talât yarın Edirne'ye gideceğinden köprübaşında birbirimizi öperek ayrıldık. Necmettin Bey ile Talât İstanbul tarafına doğru gittiler. Necmettin Paşabahçesi'ne gidecekti Talât Bey de hanesine. Ben ile Evliya, Haydarpaşa iskelesine geldim. On dakika kadar Evliya ile konuştum. O da Eyüp'e gitti. Ben de Erenköyü'ndeki haneme geldim. [VII/148]

Eski Tütüncübaşı Ali Bey'in hikâyelerinden mühim bir hikâyesinin daha buraya naklini münasip gördüm.

7) "Otuz Bir Mart hadisesinde Bahriyeli Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı önünde şehadeti vakası malumdur. O gün Kâmil Paşa'nın oğlu Sait saraydaydı. Ali Kabuli Bey'i getirdikleri zaman Sait'e dedim ki: 'Sen bahriyelisin hem de padişahın nezdinde makbulsün. Sözün geçer şu adamı kurtar.'

Levent Şahverdi Arşivi

Sait bana, 'Senin ne vazifen bırak [VII/149] ne yaparlarsa yapsınlar. Bunun gibi daha bahriyede birkaç hınzır vardır. Onları da gebertmelidirler,' dedi.

Padişah ile askerin ne konuştuklarını bilmiyorum. Fakat Abdülhamit, Ali Kabuli'nin karakola götürülmesini söyledi. Odasına çekildi. Onu müteakip feci cinayet vakası vuku buldu. Ben şaşırdım. Orada yüksek sesle, 'Yazık bugünü de mi gördük, bir padişahın sarayı önünde adam öldürüyorlar,' dedim. Yanıma derhal Burhanettin Efendi gelerek, [VII/150] 'Sus şimdi içeride işitecektir,' diye pederini işaret etti.

Ben de, 'Bu işi yapan yılan Sait'tir. Hep onun başı altındandır,' dedim.

Burhanettin Efendi, 'Canım sus, işitirlerse sonra hakkında fena olur,' diyerek beni susturdu. Burhan Efendi fena çocuk değildir. Lakin Kâmil Paşa'nın oğlu Sait adeta bir yılandır." [VII/151]

(Düşünce)
Ali Bey'in hissiyatına nazaran Ali Kabuli Bey'in şehadetinde eski hakanın suikastı yoktur. Ve merhumun şehadetine sebep Ali Bey'in itikadına göre Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Bey'dir. Ve o gün de sarayda olduğunu söylüyor. Gerçi Ali Bey'in fikir ve görüşü yabana atılmazsa da eski hakana elli beş sene hizmet etmiş birçok ekmek ve nimetini yemiş bir adam olmasına nazaran sözlerinde mümkün olduğu kadar efendisini müdafaa [VII/152] ettiği görülüyordu. Eluhdetü alerravi.[64]

64 "Sorumluluk söyleyene aittir (Söyleyenin yalancısıyım)" mealinde Arapça söz.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan Harbi

8 Ekim 1912, Salı. Bugün sabahleyin İstanbul'a indim. Perşembepazarı'nda Necmettin Bey'in yazıhanesine gittim. Öğle yemeğini birlikte Beyoğlu'ndaki kulüpte yedik. Oradan vasati saat birde Merkez-i Umumi'ye gittim. Müzakere başlamıştı. Tahminen vasati saat üç [VII/153] vardı. *Tanin* gazetesinin ilavesi yayımlandı. Bundan Karadağ Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne harp ilan eylediği anlaşıldı. Cenabıhak vatanımızı tehlikeden korusun ve Osmanlı Milleti'ni mansur ve muzaffer buyursun, âmin. [VII/154]

27 Ekim 1912, Pazar. Bugün sabahleyin Üsküdar'a gittim. Mahmut Şevket Paşa'yı hanesinde buldum. Ben kapıdan girerken Şerif Cafer Paşa Hazretleri'ne tesadüf ettim. Merkez-i Umumi'ye gideceğini söyledi. "Ben de gideceğim fakat paşayla görüşeyim," dedim. Şerif hazretleri gitti. Ben de yukarıya [VII/155] çıktım. Eski Lazistan Mebusu Ziya Molla ile Mahmut Şevket Paşa'dan başka kimse yoktu.

Paşa muharebeden pek mustarip olduğunu çünkü erzak ve mühimmat her şey mevcut olduğu halde her tarafta mağlup [olunduğunu], hem de muharebesiz mağlubiyetin ne felaket olduğunu yana yakıla anlattı. Sırpların Priştine'yi işgal [VII/156] ve İslamları katliam eylediklerini ve Üsküp'ü işgal etmek üzere bulunduklarını ve Şark Ordusu'nda Mahmut Muhtar Paşa'nın hatasıyla ordumuzun bozulduğunu ve Kırkkilise'yi Bulgarların işgal eylemiş olduğunu, hele Yunanların Alasonya ve Serfiçe'yi işgal eylemelerinin akıllara hayret verdiğini pek müteessir olarak anlattı. Paşanın müteessir olmaya hakkı vardır. Vatan ve millet kaydı zaten insanı müteessir eder. Fazla olarak şu muharebenin [VII/157] planını ve mühimmatını

Levent Şahverdi Arşivi

hazırlamış olan bir Harbiye nazırı olmak hasebiyle böyle pek yok yere bir mağlubiyet görmesinden elbette müteessir olur.

Bununla beraber bununla her türlü ümidin mahvolmadığını Cenabıhakk'ın yardım ve nusretiyle inşallah üstünlüğün bizde olması için birlikte dua ettikten sonra öğle yemeğinin hazır olduğu haber verildi. Birlikte yemek yedik. Yemekten sonra Ziya Molla gitti. Ben paşayla kaldım.

"Dünkü Cumartesi 26 Ekim 1912 Beşiktaş [VII/158] Saray-ı Hümayunu'nda âyan ve ulemadan bazılarıyla vükelanın birlikte bir toplantı yaptıklarını gazetelerde gördüm. Siz de orada hazırmışsınız. Müzakereniz neye dairdi?" dedim.

Paşa, "Vallahi birader insan o mecliste bulunmakla hayret eder. Ne söyledikleri ve ne konuştukları acayip bir şekildedir. Güya şimdiki harp ve siyasetin haline dair görüşülüp karar verilecekti. Sadrazam bütün bütün [VII/159] bunamış bir kocakarı olmuş. Diğer vekiller ona tabi olmuşlar. Kâmil Paşa'yı hiç anlamadım çünkü beş altı saat zarfında ağzından bir kelimeyi işitemedim aralıksız sükût. Harp ahvalinden bahsettiler. Bu mağlubiyetlerin sebeplerini araştırıp belirlemek için çalıştılar. Nihayet beş sebep buldular.

1) Erlerin vaktiyle talim görmedikleri.

2) Zabitanın vaktiyle siyasetle [VII/160] meşgul bulunmaları.

3) Zabitanın kâfi miktarda olmaması.

4) Erzak ve mühimmatın ve erlerin vaktiyle sevk edilememesi.

5) Kumandanların bilgisizliği (bilhassa Abdullah Paşa ile Garp Ordusu Kumandanı âyandan eski Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın) isimleri belirtilerek bunların yetersizliği sebepleri beyan edildi ve bunların [VII/161] hepsini bizim üzerimize atmak ve sırtımıza yıkmak istiyorlar.

Bunların hepsine cevap vermek pek kolaydır. Zaten evvelce defaatle de söylemiştim. Fakat dünkü gün münakaşa etmeyi münasip görmedim. Çünkü şu sırada münakaşa Bizanslıları taklit gibi bir şey olacaktı. Tarihten utandım sustum. Şimdi size söyleyeyim.

Birinci fıkra doğru değildir. Asker talim görmüştür. Hatta o derece talim gösterilmiştir ki herkes askerin [VII/162] bu kadar çalıştırılmasını çok görüyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci fıkra doğrudur. Zabitan meşrutiyeti elde etmek için siyasetle uğraştılar. Sonra biz bunu menetmek istedik. Fakat birdenbire men kolay değildi. Malum kanun layihasını Meclis-i Umumi'ye verdik.

Üçüncü fıkra da doğrudur. Zabitan ordumuza kâfi değildir. Bu [VII/163] kifayetsizliği Mebusan Meclisi kürsüsünde kaç kere söyledim. Fakat zabit mantar gibi yerden bitmez mektepten yetişir ama onlar diyor ki: 'Eski zabitlerin hepsini emekli ettiniz. Onları muhafaza etmeliydiniz.' Halbuki onların da miktarı kâfi olmamakla beraber bugün hiçbiri işe yarayacak adam değildirler. Bununla beraber mevcut olan askerî kanunlar gereğince onlar emekli olmakla askerden çıkmadılar, ihtiyat zabitidirler. [VII/164] İsterlerse celp ve istihdam edebiliriz.

Dördüncü sebebin bizimle ilgisini anlayamadım. Hükümet heyeti ahvali keşfeder, sevkıyatı ona göre yapar. Niçin yapmamışlar bilemedim. Bunu da söylemekten maksatları bize yüklemekse pek gariptir.

Beşinci fıkra ise bütün bütün hayretimi muciptir. Cahil kumandanları tayin eden kendileri değil midir?

Her neyse nihayet bana Garp Ordusu [VII/165] kumandanlığı teklif ettiler. Ali Rıza Paşa'yı azletmek istediler.

Dedim ki: 'Bu devlet 93 Muharebesi'nde harp esnasında kumandan azletmenin ne büyük hata olduğunu tecrübe etmiştir. Daha bu tecrübeden sakınınız.'[65]

Benim bu sözüm üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, 'Öyleyse senin hamiyetin vardır, Ali Rıza Paşa'nın maiyetinde Erkân-ı Harbiye riyasetini kabul et,' dedi.

Cevaben, 'Ben uzun müddetten beri [VII/166] icra ile meşgulüm, Erkân-ı Harbiye vazifelerini bugün yapmaya muktedir değilim.

65 93 Harbi'nde (1878 Osmanlı-Rus Harbi) kumandan değiştirilmesi vakası: Rumeli cephesinde Tuna Ordusu umum kumandanı bulunan serdar-ı ekrem unvanlı Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa'nın Rusların Tuna'yı geçmesine mukavemet etmemesi yüzünden İstanbul'a çağrılarak azli ve yerine Yenipazar'daki ordu kumandanı Mehmet Ali Paşa'nın (mühtedi Karl Petroit) tayini. Bu azil ve tayin, Osmanlı ordusunda zaten pek olmayan müşterek harp planı ile sevk-i idare birliğini büsbütün bozmuş ve Rumeli cephesindeki hezimetin başlıca müsebbiplerinden olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim yapmaya muktedir olamayacağım bir işi bana havale ediyorsunuz,' dedim.

'Öyleyse Ali Rıza Paşa'nın mevkiini kabul eyle,' diye çok ısrar ettiler. Dedim ki: 'Hani bugün kabul etsem iki günde anca Selânik'e varırım. Oradaki tertibatı anlamak için de birkaç gün lazımdır. Halbuki [VII/167] hal ve zamanın bu dört günü ziyan etmeye müsaadesi yoktur. Hem de kumandan değiştirmek büyük hatadır. Ben bunu kabul etmem.'

Bir de kendilerine dedim ki: 'Geçenlerde beni Meclis-i Vükela'ya davet etmiştiniz. Erkân-ı Harbiye reisi de oradaydı. Erkân-ı Harbiye reisi Bulgaristan'a karşı tecavüz edemeyeceğimizi söyledi. Ben de bunu tasdik ettim ve size dedim ki: "Bizim planımız (Harbiye nazırıyken [VII/168] tertip ettiğimiz) Karadağ ve Yunan hükümetlerine karşı müdafaa halinde bulunmak ve Sırp'a karşı da öyle hareket etmek ve ufak ufak birer Plevne mevkii vücuda getirerek onları durdurmak, Bulgar'a karşı üç yüz bin kadar asker yığınca Bulgar'a tecavüz etmek, onu ezdikten sonra diğerlerinin icabına bakmak olduğunu söyledim. Halbuki siz dört devlet hududunda bulunan ordularımıza [VII/169] tecavüz emrini vermişsiniz. Böyle her taraftan tecavüz emrini vermek hatasını niçin yaptınız?"' Kimseden kati ve kâfi bir cevap alamadım. Fakat merakta kaldım. Bunun sebebini öğrenmek istedim. Maarif Nazırı Sait Bey'den sordum. O dedi ki: 'Evet öyleydi. Fakat sonra askeriye ciheti bize, "Tahminimizin üzerinde sevkıyatımız oldu. Tecavüz edecek bir haldeyiz," dediler. [VII/170] Bizim de paramız yoktur. Meseleyi bir an önce bitirmeyi memleketin menfaatlerine uygun görerek tecavüz edilmesini uygun gördük.'

Sonra Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi, 'Ah bir iki yerde olsun bir muzafferiyet gösterebilsek bize müzaharat edecek devletler derhal işe karışacaklar mesele bizim lehimize halledilecektir,' diyordu. Bundan ve Sait Bey'in [VII/171] sözlerinden anladım ki Heyet-i Vükela ecnebi müdahalesini davet ederek muharebeyi durdurmak suretini düşünmüşler. Sefirlerden biri de, 'Bir iki muzafferiyet gösterirseniz müdahale olunabilir,' demiş. Heyet-i Vükela da tecavüz etmekle muzafferiyet olur zannıyla bu emri vermişler ne kadar büyük hata etmişler.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte birader o yüce mecliste görüştüğümüz şeyler hep böyle 'der ki, dedim ki'den [VII/172] ibarettir. Şaşırmışlar (93) senesinde olduğu gibi bir yüksek kurul toplamak istemişler toplamışlar. Herkes üzerinden mesuliyeti atmak istiyor."

Mahmut Şevket Paşa sözleri bu dereceye getirince ben dedim ki: "Bunlarla üzerlerinden mesuliyeti atamazlar. Kendi hatalarını eski kabineye yükletemezler. Paşam bence bunların ehemmiyeti yoktur. Yalnız bir şey beni düşündürüyor. O da [VII/173] Allah muhafaza buyursun Osmanlı ordusu mağlup olursa bunlar kendilerini kurtarmak için bir dahili ihtilal çıkarmazlar mı? Zaten güya kendi hayatlarına Cemiyet tarafından suikast olunur kuruntusunun çoğunun ve bilhassa Cemalettin Efendi ile Nâzım Paşa'nın zihnini işgal eylediğini çoktan beri işitiyorum. Bu kuruntu bir taraftan ahalinin kendilerinden hesap sormaları kuruntusu da diğer taraftan bu zevatı korkutursa memlekette bir ihtilal yaparak kendilerine [VII/174] hasım addettikleri kimseleri mahvetmek, şu suretle mevkilerini temin etmek ihtimali yok mudur? Vakıa Heyet-i Vükela'dan hepsi hakkında böyle ithamlarda bulunamam ve bulunmak günahtır – ama içlerinde böyleleri de vardır– bunun da bitaraf olan zevat için inkârı mümkün değildir.

Hayatın o kadar ehemmiyeti yoktur. Emin olunuz ki paşam beni öldürürler diye korkmuyorum. Kendime ehemmiyet vermek [VII/175] istemem. Belki ben bir köşede kalırım. Hiç kimsenin taarruzuna uğramam. Uğrasam da Allah biliyor ehemmiyeti yoktur. Ancak memlekette böyle bir halin vukuundan korkuyorum. Nefsim için değil, yine memleket için korkuyorum."

"Evet," dedi, "olabilir, dünyada her şey olmuş. Fakat memleket de batar. Fakat Heyet-i Vükela'da bu işi yapacak adam göremiyorum. [VII/176] Hepsi korkaktırlar. Yalnız Mahmut Muhtar'dan emniyet caiz değildir. Şimdiki orduda vukua gelen hatasını âdeti üzere başkalarına yükletmek için eğer elinde kuvvet bulunursa her şeyi yapmaktan çekinmez. Hatta bu adam bir vakit diktatör olmak hevesine bile düştü. Kabineye Hakkı Paşa zamanında Bahriye nazırı olarak girmişti. Benim tabiatımı bilirsiniz. Arkadaşlarımla hoş [VII/177] geçinmek isterim. Buna iyi muamele ederdim. Benim iyi

Levent Şahverdi Arşivi

muamelemden cüret alarak bir gün bana, 'İşler iyi gitmiyor. Sen sadrazam ol Nâzım Paşa'yı da Harbiye nazırı yapalım. Ben de Bahriye nazırı kalayım. İşleri elimize alalım düzeltelim,' dedi.

Ona cevaben, 'Ben askerim, sadrazam olamam ve olmak istemem,' dedim. 'Öyleyse sen Harbiye nazırı kal, Nâzım Paşa'yı Bahriye nazırı yapalım ben de [VII/178] başka bir nezaret alırım, bizim pederi sadrazam yapalım,' dedi. Maksadını anladım. 'Birader senin maksadın diktatör olmaktır. Fakat bunun imkânı yoktur. Zira gözü açılmış, hürriyet nedir görmüş olan memleketimizde diktatörlüğün bekası olamaz. Nihayet üç ay devam edebilir. Sonra hepimiz mahvolduğumuz gibi memleket de mahvolur,' dedim. İşte Mahmut [VII/179] fikri budur. Bu adamdan her şey umulur. Bir de geçenlerde bana bir söz söyledi. Dikkatimi çekti. 'Siz Askerî Rütbelerin Tasfiyesi Kanunu'nu benim için yaptınız. Ama benim elimdeki fermanları muhafaza ediyorum. Bir gün meydana çıkacağım. Nişanlarımı dikeceğim. İşte birinci ferikim, diyeceğim,' dedi.

Cevaben, 'Tasfiye kanununu ben yapmadım. Yapmışlar. Bununla beraber ben de rütbesini kaybedenlerdenim,' dedim. [VII/180] Sözünü benden çevirerek, 'Benim için yaptılar fakat göreceksin,' dedi. Doğrusu bu sözleri benim dikkatimi çekti."

Paşanın sözleri bitti. Benim de sözüm kalmadı. Veda ederek ayrıldım. Üsküdar iskelesinde vapura bindim. Köprüye çıktım. Oradan bir arabayla Merkez-i Umumi'ye gittim. Arkadaşlar ayakta bana hitaben, "Haberin var mı [VII/181] Kâmil Paşa sadrazam oldu," dediler. "Haberim yoktur," dedim. "Acaba sağlam mıdır?" diye sordum. "Sağlamdır şimdi Damat Erkân-ı Harp Hafız Hakkı Bey, padişahın huzuruna dahil olmuş padişah hazretleri kendisi bizzat söylemiş. Ve hatta ilaveten, 'İttihat ve Terakki aleyhine husumet etmemesi için Kâmil Paşa'ya yemin ettirdim ondan sonra sadarete getirdim,' buyurmuş," dediler. "O halde sağlamdır," dedim. [VII/182] Sadaret alayının gerçekleşmesini bekledik. Akşama kadar hiçbir şey olmadı.

İki saat evvel Mahmut Şevket Paşa'yla yaptığımız mülakatta, paşa geçende padişahın huzuruna kabul buyurulduğuna Kâmil Paşa'yı sadarete getirmesi için daima kendisine Vahdettin Efendi ile

Levent Şahverdi Arşivi

Damat Ferit Paşa'nın ve bir de âyandan Seyit Abdülkadir Efendi'nin tavsiye etmekte olduklarını padişah hazretlerinin [VII/183] hikâye buyurduğunu ve bu hususta fikrini sorunca, "'Efendimiz, Abdülkadir Efendi devlet işlerinden bihaber, hiçbir şeyden anlamaz bir adamdır böyle şeye karışması doğru olmaz,' dedim. Padişah hazretleri, 'Gazi Muhtar Paşa'nın âciz ve idari işlere gayrimuktedir olduğundan Kâmil Paşa'yı tayin etmek lazım olduğunu söylüyorlar,' buyurdu. Ben de cevaben, 'Efendimiz, Mebusan Meclisi açılıncaya kadar [VII/184] vekilleri değiştirmek doğru değildir. Sonra mesuliyeti tamamen üstlenmiş olursunuz,' dedim. 'Bir de Kâmil Paşa'nın intikam hissinden korkarım. Memlekete zararı olur,' diye ilave eyledim. Padişah hazretleri, 'Evet doğrudur yapmam,' buyurdu."

Arkadaşlar Kâmil Paşa'nın sadareti haberini verince Mahmut Şevket Paşa'nın şu hikâyesini de hatırıma getirdim. [VII/185] Kâmil Paşa'nın padişah hazretlerine olan teminatı kâfi görülmüş demek olacaktır diye düşündüm. Fakat akşam oldu hiçbir haber ve eser görülmedi, işitilmedi.

Kâmil Paşa'nın sadareti

28 Ekim 1912, Pazartesi. Sabahleyin Mekteb-i Kudat'a gittim. Dersten sonra Merkez-i Umumi'ye vardım. Sadaret alayından hâlâ haber yoktur. Akşam yaklaştı hâlâ bir haber yoktur. [VII/186] Gecikmesinin sebeplerini anlamak istedik. O sırada gelen bazı arkadaşlar Kâmil Paşa'nın kabul etmediğini hatta, "İki ay sonra bile kabul edeceğim şüphelidir," dediğini söylediler. Fakat padişah hazretleri, Hafız Hakkı Bey'e paşaya yemin ettirerek tayin ettiğini söylemiş. Hafız Hakkı Bey yalan söylemez. Şu halde Kâmil Paşa'nın dünkü gün sadarete tayini muhakkaktır. Gecikmesinin sebepleri başka olmalıdır [VII/187] diye fikir yürüttük. O arada birisi gelerek (hatırımda kaldığına göre İstanbul Heyet-i Merkeziyesi azasından Kemal Bey) Gazi Muhtar Paşa'nın mührühümayunu vermediğini, "Bu adeta azildir. Azil ise meşrutiyete aykırıdır. Ben istifa etmem," dediğini haber verdi. Gazi Paşa'nın saflığı ve aklının basitliği buna müsait olduğundan en uygun sebep bu olmalıdır veyahut padişah hazretleri sonradan [VII/188] düşünerek Gazi Paşa'yı yerinde bırakmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam saat vasati dört buçukta Merkez-i Umumi'den ayrıldım. Kalamış vapuruyla Erenköyü'ndeki haneme geldim. Vapurda Şûra-yı Devlet Tanzimat Reisi Sait Bey ve azasından Kemalettin Bey ve Ebuzziya Tevfik Bey'le beraber konuşarak geldik. Kemalettin Bey, Damat Şerif Paşa'nın eski hakan II. Abdülhamit'i getirmek üzere Selânik'e hükümet [VII/189] tarafından gittiğini söyledi.

29 Ekim 1912, Salı. Bugün öğle vaktine kadar evden çıkmadım. Sabahleyin Meşihat [Şeyhülislamlık] Dairesi eski Memurin Kalemi Müdürü Bahri Efendi geldi. Eski Denizli Mebusu Gani Bey de geldi. Birlikte sohbet ettik. Gani Bey gitti. Bahri Efendi'yle birlikte yemek yedik. Sonra eski Kütahya [VII/190] Mebusu Abdullah Azmi Efendi'ye gittik. Oradan Gani Bey'in hanesine gittik. Bir saat kadar oturduk. Sonra dördümüz beraber gezdik. Hava aldık. Abdullah Azmi Efendi kiralamak istediği bir haneye baktı. Sohbetimiz ekseri muharebeye dairdi. Cümlemiz Osmanlı milletinin yücelmesine ve askerlerimizin mansur ve muzaffer olmasına dualar ediyorduk. [VII/191] Suadiye Cami-i Şerifi'nin yanında Bahri Efendi ayrıldı, Kozyatağı'ndaki hanesine gitti. Sonra Gani Bey de evinin civarında ayrıldı. Abdullah Efendi ile ben istasyona kadar geldik. İstasyonda eski Bursa Mebusu Rıza Bey'i gördük. Onunla beraber oturup konuştuk. Saat vasati beş olmuştu. Hanelerimize döndük. [VII/192]

30 Ekim 1912, Çarşamba. Bugün sabahleyin yayımlanan gazetelerde sadaretin Kâmil Paşa'ya verildiği ve vekillerin kısmen değiştiği ilan olunuyor. Geçen pazar günkü hatıra gerçekleşti. Fakat bunun düne kadar gecikmesinin sebeplerini hâlâ anlayamadım. Vekillerin tamamen oluşmasından sonra anlayacağımı ümit eylerim. Vekillerin bu suretle değişmesi ve oluşmasından memnun ve tatmin oldum. Denizli Mebusu Gani Bey geldi. O da benim gibi yeni kuruldan [VII/193] tatmin olmuş görünüyor ve "Bunlardan memlekete bir zarar gelmez," diyordu. Gerçi içlerinde aşırı ve zararlı adamlar vardır. Fakat ekserisi ölçülü ve hayırhahtırlar. Bununla beraber kabine tamamıyla ve katiyen teşekkül etmiş addedilemez. Yarına kadar beklemek lazımdır. Cenabıhak vatan ve millet hakkında hayırlar ihsan buyursun, âmin. [VII/194] [VII/195-196 boş]

Levent Şahverdi Arşivi

Defter IX
Bugünden itibaren hatıratımı muntazaman yazmaya karar verdim.

5 Kasım 1912, Salı. Dün Merkez-i Umumi'de verilen karar veçhile sabahleyin Erenköyü'nden şimendiferle Haydarpaşa'ya ve oradan arabayla Üsküdar'da Mahmut Şevket Paşa'nın hanesine gittim. Paşayı yalnız buldum. Odanın ortasında bulunan masa üzerine Rumeli haritasını sermiş ve yazıhanesinin önünde oturmuş yazmakla meşguldü. Beni görünce, "Eyvah bittik," dedi. Maksadı evvelsi gün şayi olan Şark Ordusu'nun Lüleburgaz cihetlerinde Bulgar ordusuna mağlup olmasına işaretti. Paşa bittabi bütün Müslümanlar gibi [IX/1] pek müteessirdi. Hezimetin sebeplerine dair malumatı olup olmadığını sordum. "Doğru malumat alamadım," dedi. "Çatalca'da ordumuzun mukavemet etmek imkânı var mıdır?" diye sual ettim. "Biraderim Halit, Çongara Muharebesi'nde yaralanmış dün geldi. Onun rivayetine göre askerin manevi kuvveti kırılmıştır. Öyleyse mukavemet olunamaz. Fakat benim fikir ve itikadıma göre eğer askerin manevi kuvveti bozulmamışsa, Çatalca mevkii Akdeniz ile Karadeniz arasında kırk kilometrelik mahaldir, iki taraftan denizden [IX/2] vapurlarımızdaki toplarımız sekiz kilometrelik mahalleri ateş altına alabilir. Çatalca'da mühim bir kuvvet teşkil edilerek mukavemet mümkündür ve bence umulabilir," dedi.

"Kumandayı size verseler kabul eder misiniz?" dedim.

"Vallahi birader insan böyle bir zamanda hizmet etmek ister fakat, 'Ben yaparım,' diyerek meydana çıkmak doğru olmaz. Askerî ahvali tetkik edemedim. Askerin manevi kuvveti yerindeyse kabul ederim." [IX/3]

Bundan sonra paşa, askerin levazım ve harbî mühimmatında noksan olmadığını ve zamanında konmuş ve hazırlanması temin kılınmış olan tahıl ve harbî mühimmatına dair tafsilat verdi. Saat vasati on bir buçuğa geliyordu. Veda ederek ayrıldım. Doğru Merkez-i Umumi'ye geldim. Talât Bey (Edirne) ordudan gelmiş. Bu sabah trenden çıkmış merkezde bulunuyordu. Harbe dair malumat aldık. Bunun da verdiği malumata göre mağlubiyetin sebeplerinin

Levent Şahverdi Arşivi

başlıcası [IX/4] sevkıyattaki yolsuzluk ve ordudaki idaresizliktir. Mahmut Şevket Paşa da Vize ve Lüleburgaz Muharebesi'ndeki mağlubiyetine seferberlik halinde sevkıyattaki idaresizliğin sebep olduğunu söylüyordu.

10 Kasım 1912, Pazar. Erenköyü'ndeki hanemdeyim. Sabahleyin eski Bağdat Valisi Mecit Efendi geldi. Bu zat bundan bir hafta önce yine gelmiş İstanbul'a indiğim için beni bulamamış, [IX/5] bugün ikinci defa olarak gelmiştir. İlk defa görüştüğüm bir zattır. Konuşmanın başında efendi, "Size karşı hürmetim vardır, görüşmek arzu ettim. Evvelce (ben nezaretteyken demektir) gelemedim çünkü bir şey talebine atfedilmek ihtimali vardı. Evvelce biraderiniz Hakkı Bey merhum ile bir kardeş gibiydik. O vakit sen çocuktun. Bir de senin İslam vakıflarına olan hizmetlerin hasebiyle seni görmek ve teşekkür etmek isterdim," dedi.

Ben de, "Teşekkür ederim teşrif buyurdunuz," dedim. Bir saat kadar oturdular. [IX/6] "Bugünkü *İkdam* gazetesini okudunuz mu? Sadık Bey'in bir beyannamesi vardır. Hürriyet ve İtilaf siyasi müessesesinin kapatıldığını ilan ediyorlar. Acaba bundan maksat nedir?" dedi.

Ben, "Birkaç günden beri İstanbul'a gitmediğimden kimseyi görmedim. İşin aslını tamamıyla bilmiyorum. Fakat bizim İttihatçılar aradaki fırka hissinin kaldırılmasını ve memleketin şu tehlikeli halinde işbirliği yapılmasını Hürriyet ve İtilaf'a teklif ettiler zannediyorum. İtilafçılarınsa [IX/7] İttihatçılarla birleşmektense dağılmayı daha uygun bularak böyle bir beyanname yayımlamaları muhtemeldir," dedim.

Mecit Efendi, "Hükümetin İttihatçılara, 'İşte Hürriyet ve İtilaf dağıldı siz de dağılınız,' demesi muhtemel değil midir?" dedi.

Ben, "Zannetmiyorum, çünkü cemiyetlerin dağılmaları kanunla olabilir. Bugün cemiyetler kanunu mevcut iken öyle teklif nasıl olabilir?" deyince efendi, "Geçici bir kanun yapmak müşkül değildir," [IX/8] dedi. Ben de, "Olabilir," dedim.

Sözü Kâmil Paşa'ya getirerek dedi ki: "Ben Kâmil Paşa'yı otuz sene öncesinden beri tanırım. Bu zat İtilafçıların dediği kadar muk-

Levent Şahverdi Arşivi

tedir değildir. Fakat bütün bütün boş adam da değildir. Ancak pek ziyade garazkârdır. Hırs ve garaza mağlup olur diye korkarım."

Ben, "Öyle diyorlar. Garaz fena şeydir. Hususiyle seksen yaşını aşmış olan o gibi zevatta görülmesi pek çirkin oluyor. Bilhassa böyle bir zamanımızda ne oluyoruz?" dedim. [IX/9] Mecit Efendi vedadan sonra döndü.

Talât Bey'in Kâmil Paşa'yla mülakatı

11 Kasım 1912, Pazartesi. Bu sabah erken (vasati yedi buçuk treniyle) İstanbul'a indim. Evvela Beşiktaş'a gittim. Bakkal şirketine olan tekmil borcumu verdim. Bazı erzak aldım. Onun da parasını verdim. Oradan İstanbul'a Nuruosmaniye Caddesi'nde Atıf Bey merhumun hanesi karşısında bulunan Merkez-i Umumi olarak kullanılan haneye gittim. [IX/10] Talât Bey'i gördüm. Dedim ki: "Evvelki gün yayımlanan gazeteler seninle Hacı Adil Bey'in Sadrazam Kâmil Paşa'yla görüştüğünüzü yazıyor, ne konuştunuz?"

Talât Bey, "Gece Babıâli'de mülakat ettik. Cemiyet'in hükümete daima yardımcı olacağını ve fakat ordunun halinin pek de iyi olmadığını, kumandanlar değiştirilmedikçe harbin neticesinden korkmak lazım geleceğini ve Nâzım Paşa'nın yerine Tatar Osman ve Mahmut Şevket paşalardan birinin tayini halinde [IX/11] askerin manevi kuvvetinin artacağını söyledik.

Kâmil Paşa cevaben Tatar Osman Paşa'yı tanımadığını, Mahmut Şevket Paşa'nın ise Babıâli'ye davet olunduğunda bile fikrini beyan etmemekte olduğundan onun seçilmesinin uygun olmadığını söyledi. Ve ilaveten, 'Şu sırada Nâzım Paşa'nın değiştirilmesi de münasip olmaz,' dedi. Fakat bununla beraber Nâzım Paşa'yı pek de tutmadığı ifade tarzından anlaşılıyordu.

Sonra Avrupa kabineleriyle yapılan yazışmalar hakkındaki fikrini sorduk. [IX/12] Buna da Kâmil Paşa şöyle cevap verdi.

'Muharebe devam ediyor. Büyük Devletler'in aracılık yapmalarını talep ettik. Henüz cevap alamadık. Muharebeden önce bize tebliğ ettikleri şey harbi biz kazansak da kaybetsek de statükonun muhafaza edileceğinden ibaret bulunduğu halde muharebenin bizim aleyhimize neticelenmek üzere olduğunu gördükleri

Levent Şahverdi Arşivi

gibi sözü değiştirdiler. Şimdi statükonun muhafazasının mümkün olamayacağını söylüyorlar. Böyle sözünde durmamak Düvel-i Muazzama'ya yakışır mı? Bütün [IX/13] Düvel-i Muazzama sefirlerine, 'Rusya ordusunu İstanbul'a sokmayan ve Mehmet Ali ordusunu Kütahya'dan çeviren Avrupa devletler heyeti Bulgar'a söz anlatmaktan âciz midir? Buradan hiçbirinizi bırakmam, padişah burada, veliaht burada, ben de burada kalacağım siz de beraber kalırsınız birlikte ölürüz. Sağ kalırsak birlikte kalırız,' dedim.

Bu sözleri söyledikten sonra Kâmil Paşa sözü meşrutiyete getirdi ve 'Meşrutiyet [IX/14] kimin için olacaktır?' dedi.

Bundan sonra ben (Talât Bey) dedim ki: 'Biz yalnız hükümet ile değil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla da bir itilaf husule getirmek için uğraşıyoruz.'

Kâmil Paşa bu sözüme cevaben, 'Onlar zaten yarın dağılıyor,' dedi. Ertesi sabah yayımlanan gazetelerde Sadık Bey'in malum olan beyannamesi görüldü. Kâmil Paşa'nın bir sözü de Cemiyet'ten [IX/15] üç kişinin hizmet ettiği, bunların da Miralay Sadık Bey ile Eyüp Sabri Bey ve bir de benim (Talât Bey-Edirne) olduğumu söyledi ve 'Sonraları fena oldu,' dedi ve ilaveten, 'Meşrutiyeti müteakip altı ay çok iyi geçti. Ondan sonra berbat oldu' diyerek kendi sadaretten düştükten sonra işlerin bozulduğuna işaret etmek istedi ve Cemiyet'in memleketi idare [IX/16] edemediğini beyan eyledi," dedi.

Talât Bey'in sözlerinin hülasası budur.

Merkez-i Umumi azasından olanların bazıları daha geldiler. Ayakta olduğumuz halde şu kararı verdik:

"Şimdiki hükümet bizden emin olamıyor. Biz kendilerine yardımcı olacağımıza dair ne kadar temin etmişsek de faydası görülmüyor. Hükümet aleyhinde bir hareketse bizce [IX/17] memleketin menfaatlerine uygun bulunmuyor. Şu halde bugünlerde muntazaman toplanarak şimdiki hükümet heyetini kuşkulandırmanın manası yoktur. Belki zararlı olur, bundan böyle haftada bir defa görüşelim. Ahvalin neticesinin millet ve memleket hakkında hayırlı olmasına dualar edelim."

(Vasati saat 3)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu karardan sonra dağıldık. Tek başına görüşüyorduk. [IX/18] Musa Kâzım Efendi'ye iki üç gün önce huzura kabulü suretini sordum. Musa Kâzım Efendi şöyle anlattı: "Perşembe günü Hacı Adil Bey'le beraber huzura kabul buyurulduk. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Hoca'yı da (âyandan) huzurda bulduk. Oturmamızı müteakip İsmail Efendi bize hitaben, 'Şimdi efendimizden bir buyruk aldım. Mahmut Şevket Paşa'yı teftiş [IX/19] vazifesiyle orduya gönderecekler,' dedi. Biz de padişah hazretlerine, 'Pek isabet buyurulmuştur efendimiz,' dedik. Padişah hazretleri, 'Bakarız,' dedi.

Ordunun manevi kuvvetini düzeltmek için Mahmut Şevket Paşa'yı göndermek lazım olduğunu ve memleketin fena bir idareye tabi olarak gitmekte olduğunu enine [IX/20] boyuna arz ettik. Fakat aldığımız cevapların hülasası Heyet-i Vükela'nın kararı ne merkezde olursa ondan başka bir şey yapamayacağını bildirmekten ibaretti. Ayrılmamıza müsaade buyurulduğu zaman maruzatımızı başmabeyinciye söylememizi emir buyurdu ve 'Bugün Babıâli'ye gidecektir sadrazama tebliğ eylesin,' diye ilave [IX/21] eyledi. Biz de başmabeyinciyi görüp söyledik." Eski şeyhülislam, âyandan ve Merkez-i Umumi azasından Musa Kâzım Efendi'nin sözleri bundan ibarettir.

Veliaht hazretlerinin de şimdiki heyet-i vükelanın ahvaline ve orduya gidip gördüğü hallere de üzüldüğünü ve fakat padişah hazretleri nezdindeki teşebbüsünden bir fayda hâsıl olmadığı gibi şimdiki hükümete de [IX/22] laf anlatmanın mümkün olmadığını arkadaşlardan birini çağırtıp (telgrafla) söylemiş ve bu heyet-i vükelanın değiştirilmesinin memleket menfaatleri namına elzem bulunduğunu ifade buyurmuştur.

Fakat Merkez-i Umumi, hükümet heyeti aleyhinde tezahüratta bulunmanın memleket için daha vahim neticeler doğuracağına inandığından bugünkü kararı vererek dağılmıştır. [IX/23] Erenköyü'ndeki haneme gelmek üzere köprüden saat vasati dördü yirmi yedi geçe vapuruna bindim. Trende Teşrifat-ı Askeriye nâzırı olan Ferik Ali Refik Paşa'ya tesadüf ettim. Şûra-yı Devlet azasından Kemalettin Bey ile Doktor Rifat Hüsamettin Paşa da yanımızda yer aldılar. Rifat Hüsamettin Paşa'yla tanışıklığım yoktur. [IX/24] Kendisi

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat ve Terakki aleyhinde ağzına geleni söylüyor, dil uzatıyordu. Pek çok fena sözler söyledi. Çok üzüldüm. Bununla beraber hiçbir şey söylemedim. Göztepe'de çıktı. Tasfiye-i Rüteb [Rütbelerin Tasfiyesi] Kanunu uyarınca rütbesi indirilmiş. Meğer Meşrutiyet idaresine o da kırgın olanlardanmış. Cenabıhak bu memlekete acısın. [IX/25]

Şeyhülislam Cemalettin Efendi

14 Kasım 1912, Perşembe. Bugün öğleden sonra Göztepe'ye eski Adliye Nazırı Memduh Beyefendi'ye gittim. Hava pek güzeldi. Biraz dışarıya çıkıp gezinmeye karar verdik. Dışarıya çıkınca birlikte, "Haydi eski Sadrazam Gazi Paşa'ya gidelim," dedik. Feneryolu'ndaki köşküne gittik. Kendisi gecelik entarisiyle çıktı. Vasati saat dört buçuğa kadar tahminen bir buçuk saat konuştuk. [IX/26] Şimdiki muharebeden bahis açıldı. Vaki olan mağlubiyete çok teessüfler ettik. Mağlubiyetin sebepleri hakkında paşanın fikrini sordum.

Şöylece söze başladı, "Askerin açlığı birinci sebeptir. Çorlu'da erzak doluydu. Askere dağıtamadılar. Çünkü bu da kumanda kadar mühim bir iştir. Bu işe vâkıf kimse yoktu. [IX/27] Nâzım Paşa da âciz adamdır. Bununla beraber ondan başka da başkumandan olacak kimse yoktur. Mahmut Şevket Paşa da bu işi yapamaz. Yalnız oğlum Mahmut başkumandan olabilirdi. Fakat ben sadrazamken onu da başkumandan tayin edemezdim. Çünkü ordudan pek de emin değildim.

Üç ay memuriyetim müddetinde çok zahmet çektim. [IX/28] Aleyhimde ne kadar entrikalar çevrildi bilmezsiniz. Benim kabineye Kâmil Paşa ile Nâzım Paşa'yı alışım onları sevdiğimden ve takdir eylediğimden değildir. Fakat dışarıda kalırlarsa dedikodu devam edeceğinden ağızlarını kapamak için aldım. Yalnız Şeyhülislam Cemalettin Efendi'yi almakta aldandım. Onun zekâsından istifade ederim, bana yardımcı olur sandım. Umduğum gibi [IX/29] çıkmadı. Hususiyle oğlu Muhtar buraya geldikten sonra bütün bütün entrikaya, saraya gidip benim aleyhimde dolap çevirmeye başladı. Hüseyin Hilmi Paşa ikiyüzlü bir adamdır. Kabinedeyken Kâmil Paşa ile Cemalettin Efendi daima beni İttihat ve Terakki Cemiyeti

Levent Şahverdi Arşivi

azasını hapsedip ve tutuklamaya teşvik ederlerdi. Ben de onlara cevaben, 'Tutuklamayı gerektirecek bir şeylerini bulunuz derhal tutuklatayım. Ama bir şey [IX/30] yokken tutuklarsam sonra benim başıma kalır,' deyince sükût ederlerdi. Fakat bunların fikirleri daima buydu ve hemen her toplantıda beni Cemiyet aleyhine tahrik ederlerdi," dedi.

Mahmut Şevket Paşa'yı da ordunun idare ve intizamında kusuru olduğundan eleştirdi. "Nâzım Paşa da adam değildir. Hele kolordu ve [IX/31] ve ordu kumandanlarının içinde kimseler yoktur," diye ilave eyledi.

Hatta kumandanların isimlerinin tayini üzerine Nâzım Paşa'ya, "Bu kumandanları beğenemiyorum. Hususiyle Yaver Paşa gibi adam kumandan olamaz," dedim. Nâzım Paşa bana cevaben, "Ben bir şey yapmadım. Bunları Mahmut Şevket Paşa zamanında kura tertibiyle tayin etmişler. Yalnız Mahmut Şevket'in yerine [IX/32] benim ismimin yazılmasından başka bir şey yapmadım. Aynıyla onların yaptığını tatbik ediyorum," dedi. Gazi Paşa'nın sözleri bitti. Müsaade alarak çıktık. Dönerken, "Ara sıra gelmenizi rica ederim. Bir yere gitmiyorum. Gelirseniz görüşürüz," dedi. Biz de, "Hay hay geliriz," diyerek ayrıldık.

Gazi Paşa'nın ifadelerini zihnimde [IX/33] tetkik ederek yürüdüm. Cemalettin Efendi ile Kâmil Paşa'nın Cemiyet aleyhine bu kadar hınç ve husumet göstermelerine hayret ettim. Bunların maksatlarını doğrusu tamamıyla anlayamıyorum. Acaba Bulgar ve müttefikleriyle barış antlaşması imzalayacaklar ve memlekete zararlı bir mukavele yapacaklar da kendilerine hasım zannettikleri Cemiyet'i ortadan kaldırmak maksadı mı vardır? Veyahut da eski hakanı yeniden tahta çıkarmak fikrinde midirler? [IX/34] Doğrusu hayretteyim çünkü bu kadar hınç ve husumete sebep bulamıyorum. Zira ben de Merkez-i Umumi azasından bulunmam hasebiyle biliyorum ki Cemiyet'in kabine aleyhine hiçbir husumeti yoktur. Memlekette en ufak bir tezahürün zararli olduğuna kanidir. ~~Maazallah Teala askerî bir hale teşebbüs edecek olsalar ben derhal men ederim. Edemezsem istifa eder ve istifamı basın yoluyla ilan ederim.~~ [IX/35]

Levent Şahverdi Arşivi

Cemalettin Efendi'nin fena bir adam olduğunu herkes söylüyor. Kâmil Paşa'nın da pek ziyade garazkâr olduğundan bahsolunuyor. Acaba bu iki zat memleketin başına büyük bir felaket mi getirecekler? Cenabıhak –pek büyük bir buhran geçirmekte olan– millet ve memleketimize merhamet etsin. Eğer bu iki adam hakkında yukarıdaki sözler doğruysa felaket ve memleketin çöküşü yaklaşıyor demektir. Rabbim muhafaza buyursun, âmin. [IX/36]

(Düşünce)
Ben tevkifhaneden çıktıktan sonra Gazi Muhtar Paşa kabinesinde Adliye nezaretinde bulunmuş olan âyandan Samipaşazade Halim Bey'le görüşmüştüm.

O vakit kabine azasının hemen hepsinin Cemiyet azası aleyhinde olduklarını görmesiyle, "Efendim bunların arasında iyi adamlar [IX/37] vardır. Hatta benim yakından tanıdığım kimseler bile vardır. Bunlardan memlekete zarar gelmez. Buyurduklarınızı doğrusu ben mübalağalı görüyorum. O cümleden eski Evkaf Nazırı Hayri Bey'i pek iyi bilirim," demiş.

O anda Şeyhülislam Cemalettin Efendi, "Halim Bey sen pek saf adamsın. İttihatçılar içinde asıl tahrik eden ve azdıran Hayri'dir," demiş olduğunu Halim Bey bana hikâye etti. [IX/38] Ben tutukluyken Temyiz Mahkemesi Birinci Reisi Haydar Efendi birkaç günde bir tevkifhaneye gelir gönlümüzü hoş ederdi. Ve Kâmil Paşa'yla Cemalettin Efendi'ye de giderek tutuklanmamızın uygun ve münasip olmadığını, bundan vazgeçmelerini, tahliye edilmemizi söyler ve rica edermiş.

Tahliyeden sonra evvelce Merkez-i Umumi'de verilen bir karara istinaden ve hem de tutukevinde kalan yetmiş kadar arkadaşı tahliye ettirebilmek ümidiyle Cemalettin Efendi'ye [IX/39] gitmiştim. Benim bu ziyaretimi teşekkür tarzında telakki ederek Cemalettin Efendi beni hapisten tahliye ettiren kendisi olduğunu ilana ve yaymaya başladı. Ben de bu hususu biraz tahkik etmek istedim. Gerçi ben yalnız tahliye olunmadım. Tutuklanmam gibi tahliyem de on sekiz arkadaşla icra olunmasına göre hepimiz hakkında aynı şekilde muamele olunuyordu. Bununla beraber Cemalettin Efen-

Levent Şahverdi Arşivi

di'nin sözünü anlamak istedim. Bundan dolayı yukarıda [IX/40] beyan olunduğu üzere Halim Bey'le görüştüm. Halim Bey'den bu cevabı aldığım gibi, bu yakınlarda Kâmil Paşa kabinesinde Adliye nazırı olan Abdurrahmanpaşazade Arif Hikmet Paşa da bizim Evliya Efendi'ye, "Hayri Bey tutukluyken tahliyesi için Meclis-i Vükela'da söz açtığımda Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin daima sükût ettiğini ve Hayri Bey lehinde bir kelime bile söylemediğini," beyan eylemiştir. Arif Hikmet Paşa da Evliya Efendi de [IX/41] pek namuslu adamlardır, yalan söylemezler ve Arif Hikmet Paşa'nın benim tahliyemle eski Dahiliye Nazırı Celal Bey'in tahliyesine çok çalıştığına ve hatta Dahiliye Nazırı Reşit Bey'le mücadele bile ettiğine kaniim. [IX/42] [IX/43-52 boş]

Defter VIII

17-18-19 Kasım 1912, Pazar ve Pazartesi ve Salı günleri Beşiktaş'ta kayınvalidemin hanesinde kaldım. Salı günü öğle vakti (arefe) Erenköyü'ndeki haneme döndüm. Mebusan Meclisi eski reisi Menteşe Mebusu Halil Bey'i ailesiyle beraber bizde buldum. Bir gün evvel yani 18 Kasım 1912 Pazartesi günü bize gelmişler. Ben evde olmadığım için Halil Bey ailesini bizde bırakıp kendisi [VIII/1] geceyi Erenköyü İstasyonu'nun Bostancı cihetinde bulunan Denizli Mebusu Fraşerli Gani Bey'in hanesinde geçirmiş. Ben eve geldim. Halil Bey yoktu. On dakika sonra ben de çıktım Halil Bey'i görmeye gittim. Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi'nin köşküne uğradım. Halil Bey'i orada buldum. Üçümüz akşama kadar orada oturduk. Akşamüzeri bize dönmek üzere kalktık. Abdullah Azmi Efendi bırakmadı, yemeğe alıkoydu. Yemekten sonra veda ederek bizim eve [VIII/2] geldik. Geceyi bizde geçirdik.

20 Kasım 1912, Çarşamba. Bugün kurban bayramıdır. Sabahleyin kalktım. Erenköyü istasyonundaki Zihni Paşa Cami-i Şerifi'ne gittim. Bayram namazını kıldıktan sonra eve geldim. Halil Bey evdedir.

Biraz sonra bayram tebriği için gelen ziyaretçileri kabul ettik. Akşama kadar bir yere çıkmadık. [VIII/3] Bugün gelen ziyaretçilerden

Levent Şahverdi Arşivi

bazı zevat şimdiki hükümet tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanların tutuklanması hakkında gösterdikleri muameleyi tenkit ettiler. Gece Halil Bey, kayınbiraderim Galip Bey, ben üçümüz birlikte hasbıhal ettik. Hükümetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı almakta olduğu garip tavır şiddetlenirse bizi de bilhassa Halil Bey ile beni de tutuklamalarının muhtemel olduğunu söyleştik. Fakat ortada tutuklama sebebi olarak hiçbir şey olmadığından cesaret [VIII/4] edemezler ümidiyle geceyi geçirdik.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Tutuklanması ve Hapis Hayatı

21 Kasım 1912, Perşembe. Bugün öğle vaktine kadar tebriğe gelen zevatı kabul ettim. Dersaadet İstinaf Hukuk Reisi Hacı Evliya Efendi'yi öğle yemeğine bıraktım. Birlikte yemek yedik. O gittikten sonra Halil Bey ile bizim Galip, bir de ben üçümüz Bostancı'ya gittik. Büyük kayınbiraderim Arif Bey'i ziyaret ettik. Bostancı [VIII/5] ile Arif Bey'in köşkünün arasında hat boyunda eski hakan II. Abdülhamit'in oğlu Burhanettin Efendi Hazretleri'ne tesadüf ettik. Halil Bey'i evvelden tanırmış. İltifat buyurdu, hal ve hatır sordu. Yaya olarak Bostancı İskelesi'ne doğru gitti. Biz de yolumuza devam ederek Arif Bey'in köşküne gittik. Şehzadenin o civarda bulunan Refik Bey'in köşkünden gelmesinin muhtemel olduğunu aramızda tahmin [VIII/6] eyledik. Refik Bey bugün Defter-i Hakani Nezareti muavinidir ve âyandan merhum Müşir Ethem Paşa'nın damadıdır.

Arif Bey'de bir saat kadar kaldık. Oradan yine Bostancı'ya döndük. İstasyonda sivil zabıta memurlarından bir zat Halil Bey'e yaklaşarak bir şeyler söyledi ayrıldı. Sonra Halil Bey trende bana yaklaşarak [VIII/7] istasyonda görüştüğü zatın zabıta memurlarından olup söylediği sözlerin, "Sizi takip ediyorlar, şimdi burada bir sivil memur vardır," diye iyi niyetli ihtardan ibaret bulunduğunu anlattı. Her ikimiz de şu acayip hallerden dolayı düşünceli düşünceli Erenköyü'ne geldik. Doğru bizim eve ulaştık. Akşam olmuş, ortalık kararmıştı. Yemek hazırlanmasını söyledik. Biz de konuşuyor [VIII/8] idik. O sırada hizmetçi Arif geldi bana, "İki kişi geldi seni görmek istiyor ve kim olduklarını söylemiyorlar," dedi. Kaynım Galip Bey'e, "Sen bak kimlerse anla," dedim. Gitti geldi. "Söy-

Levent Şahverdi Arşivi

lemiyorlar ve mutlak seni görmek istiyorlar. 'Hususi bir şey arz edeceğiz,' diyorlar," dedi. Polis memurları olup beni tutuklamaya geldiklerini ben de Halil Bey de anladık. "Pekâlâ buraya [VIII/9] çağırınız," dedik. İki dakika sonra iki kişi geldiler. Biri esmer, çil yüzlü, zayıf, biraz kısa boylu diğeri şişmanca, beyaz tenli, mavi gözlü, orta boyluydu. Esmer çehreli olan bana karşı bir temennadan sonra, "Kızıltoprak Merkezi'ne kadar gideceğiz," dedi.

Ben: "Kimi istiyorsunuz?"

O: "Eski Evkaf Nazırı Hayri Bey'i."

Ben: "Tutuklama için vesikanız var mı?" [VIII/10]

O "evet" deyip koynundan bir kart çıkardı. Kendisinin kimlik kâğıdıydı. Baktım okudum. Dedim ki: "Bu senin polis memuru olduğuna işaret eder, fakat benim tutuklanmam için bir vesika olamaz. Tutuklanmam için bir müzekkere varsa onu göster."

Bu sözüme cevaben, "Efendim aldığım emir katidir. Seni Kızıltoprak Merkezi'ne kadar götüreceğiz. [VIII/11] Bu hususta gerekli her türlü tedbir alınmıştır," dedi. Kanun ve usulden bahsetmenin faydası olmayacağını ve her ne olursa olsun beni tutuklayacaklarını anladım. O siyah çehreli adama hitaben, "Pekâlâ beraber gideceğiz. Biraz bahçede oturunuz. Yemek yiyeceğim sonra gidelim," dedim.

O, "Pek aceledir gecikme olamaz," dedi.

Bu sırada Halil Bey onlara hitaben, "Yahu ayıptır nazırlık etmiş bir adam size, 'Birlikte giderim,' [VIII/12] diyor. Çıkınız biraz bekleyiniz," dedi. Ben de, "Arabanız var mı?" dedim. Onlar "hayır" dediler. "Öyleyse bekleyiniz araba da getirteyim," dedim. Bunun üzerine çıktılar. Ben, Halil Bey, Galip Bey üçümüz kaldık. Sebepsiz şahsi hürriyetime yapılan şu taarruz ve tecavüzden müteessir olarak, "Allahü Azimüşşan her şeye kadirdir," diyerek artık yemeğe de iştah kalmadığından ve o sırada araba gelmiş bulunduğundan harem cihetine [VIII/13] gidip karıma veda ettim, oğullarımı okşadım. Kapıya çıktım, Halil Bey ile Galip Bey'e veda ederek arabaya bindim.[66] Memurlardan siyah çehrelisi yanıma, diğeri de karşıma

66 Bu hadise Halil Menteşe'nin yayımlanmış hatıratının [Orhan Birgit, Ferit Edgü, Arslan Kaynardağ, Prof. Dr. Şerif Mardin, Prof. Dr. Tahsin Yücel, Doğan Hızlan (yay. haz.)

Levent Şahverdi Arşivi

bindiler. Araba hareket etti. Bağdat Caddesi'ni takip ederek Kızıltoprak'a doğru gidiyorduk. Siyah çehreli memur benim sualime cevap olarak isminin Raşit olup Gelibolulu olduğunu ve dört senelik polis olduğunu söyledi. Diğeri de "İstanbulluyum" [VII/14] dedi. Onun ismini unuttum. Kızıltoprak hizasına gelmiştik. Onlar birbiriyle gizli birkaç kelime teati ettiler. Sonra bana, "İsterseniz Üsküdar'a veyahut Kadıköyü Merkezi'ne gidelim. Zaten karşıya geçilecektir," dediler. Ben, "Nasıl isterseniz öyle olsun," dedim. Araba Kadıköyü Polis Merkezi'ne bizi getirdi. Arabacıya ücretini ben verdim. Diğerleri, [VIII/15] "Biz vereceğiz," diye teklif bile etmediler. Üçümüz karakolhaneye girdik. Üst kata çıktık. Bir odada üç kişi oturuyor, köşede genç bir kadın da bir koltuğa yaslanmış uyuyordu. Ben girince iki kişi çıktılar. Merkez memuru odada kaldı. Memurun Kâmil Bey olduğunu gördüm. Bu Kâmil Bey Trablusşam müddeiumumi muaviniyken [savcı yardımcısı] İstanbul'a gelmiş, bundan tahminen iki sene önce benim aracılığımla [VIII/16] merkez memuru olarak İstanbul'da kalmıştı. Bana karşı insaniyetten ötürü bir hürmeti olduğundan teessüflerini beyan ve teselli etti. Sonra o esmer çehreli, Raşit isminde olduğunu söyleyen memur içeriye girdi. "Üsküdar polis müdürüyle telefonla konuştum (beni göstererek), 'Beyefendiyi Sıkıyönetim Mahkemesi'nden istiyorlar oraya götürünüz,' diyor," dedi ve Kadıköyü'nden köprüye son vapur hazır olduğundan gitmemizi ihtar eyledi.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986] İsmail Arar tarafından hazırlanan giriş kısmında şöyle nakledilmektedir: "Ekim sonları veya Kasım başında bir gün, Halil Bey eski Evkaf Nazırı Ürgüplü Hayri Efendi'nin Erenköy'deki köşkünde misafir olarak bulunduğu sırada, İstanbul Polis Müdürlüğü siyasi kısmından gelen memurlar Hayri Efendi'yi alıp götürürler. Halil Bey'in de orada olduğunu bilseler, şüphesiz onu da tutuklayıp götüreceklerdir. Bu olay üzerine Halil Bey de saklanmak ve kaçmak ihtiyacını duyar. Önce İstanbul mebusu Zohrab Efendi'nin Ayazpaşa'daki evinde saklanır. Birkaç gün sonra, bir gece, Alman Sefarethanesi'ne iltica eder. Oradan, Dolmabahçe önünde demirli bulunan *Goeben* zırhlısına götürülür ve gene bir Alman gemisiyle Köstence'ye, oradan da Bükreş ve Viyana üzerinden Paris'e gider." (Sayfa 35)

Hatıratın giriş kısmı İsmail Arar tarafından hazırlanmış olup, aynı sayfadaki dipnotta bu ayrıntıların Halil Menteşe'nin oğlu Nahid Menteşe'nin *Babam Halil Menteşe'nin Hayatından Kısa Notlar* (Milas, 1950) adlı eserinden alındığı açıklaması vardır. Sayfa numarası verilmemiştir. Bu esere ulaşamadık. Halil Menteşe'nin yayımlanmış hatıralarında bu vakaya dair kayıt yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben (Kâmil Bey'e), "Yanımda iki memurun bulundurulması [VIII/17] ve dikkat çekilmesi lüzumsuzdur. Beni hepiniz firara teşvik etseniz kabul etmem çünkü kaçmak ihtimali benim için mümkün değildir. Yanımda sizce mümkün ise yalnızca bir memur bulunsun," dedim.

Kâmil Bey, "Pekâlâ hay hay olur," dedi. Memur Raşit Efendi de, "Evet olur, sizinle yalnız benim arkadaşım gelecektir," dedi. Oradan iskeleye doğru yürüdük. O siyah çehreli zat bir tarafımda diğeri de diğer tarafımda oldukları halde siyah çehreli sırıtarak, "Efendim zabıta memurlarının başına çok şeyler geliyor. Geçen gün merkez [VIII/18] memurlarından Samuel Efendi tutuklanmıştı, kaçırdılar," dedi.

Ben, "Ne demek istiyorsunuz maksadınız nedir?" dedim.

O, "Hayır maksadım yoktur. Öyle oldu," dedi.

İskeleye gelmiştik. Orada siyah çehreli kayboldu, başka bir memur peyda oldu. Yine iki memur yanımdan ayrılmıyorlardı. Vapura bindik köprüye geldik. Bahçekapısı'nda bir arabaya binecekken bir ihtiyar adam yanıma geldi. "Efendim bu arabalar harp bölgesinden gelen yaralıları nakil içindir, müsaade ediniz," dedi. [VIII/19] Yanımdaki memurlardan biri, "Hayır hayır, biz memuruz," demek istediler. Ben, "Olamaz yaralı arabasına binemem, yayan giderim, yolda boş bir arabaya tesadüf edersem binerim," dedim yürüdüm. Onlar da beni takip ettiler. Harbiye Nezareti'nin Mercan cihetindeki kapısının önüne ulaştık. Oradaki nöbetçilere memurlar işaret verdiler. İçeriye girdik. Doğru Merkez Kumandanlığı Dairesi'ne gittik. Odada merkez kumandan yardımcısı olduğunu sonradan anladığım bir kolağasıyla bir yüzbaşı, bir de sivil memur [VIII/20] vardı. Beni getiren polislere merkez kumandan yardımcısı, "Beyefendi yalnız mıdır?" dedi. "Evet" dediler. Oraya teslim olunduğuma dair bir ilmühaber yazdılar. Yüzbaşı efendi imza etti. Memurlar gitti. Ben hâlâ ayakta tutuluyordum. On dakika kadar ayakta tutuldum. O sırada kumandan yardımcısı yanındaki sivile, "Yarın İstanbul'da herkes neler olduğunu anlayacak," dedi. Bu sözden maksadının o gece İttihatçılar hakkında umumi bir tutuklamaya teşebbüs edilmesi olduğunu [VIII/21] ertesi gün anladım.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzbaşı efendi yerinden kalkarak yerini bana gösterdi, "Oturunuz," dedi. Kendisi dışarıya çıktı. Ben de oturdum. İki dakika sonra geldi. Bana, "Buyurunuz," dedi kalktım. Odadan çıkınca bir onbaşıya teslim etti. (Çorumlu Nuri Onbaşı olduğunu sonradan anladım.) Onunla beraber yürüdüm. Bir odaya girdim. Evvela üzerimi aradı. Bittabi hiçbir şey bulamadı. Bulduğu şeyler para ve cep cüzdanlarıydı. Onları da [VIII/22] almadı çıktı gitti.

(Oda)

Tahminen dört kol genişliğinde beş kol uzunluğunda koridora açılır bir penceresi vardı. Girince fena bir koku hissettim. Pencereyi açmaya lüzum gördüm. İki karyola vardı. Pencere önündeki karyolada bir adam yatıyordu. Onun karyolasına bastım pencereyi açtım ve o adamı İttihatçılardan zannıyla uyandırdım, kim olduğunu sordum.

"Alman'ım," dedi. Bir çeyrek saat kadar [VIII/23] İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin tayin ettiği zamandan beri geç kalmış olmasından ötürü tutuklanmış, iki geceden beri tutukluymuş. Tekrar yattı uyudu. Bunu müteakip Nuri Onbaşı tekrar geldi, "Üzerinizi bir daha arayacağım," dedi. "Pekâlâ arayınız," dedim. Bir daha, fakat evvelkinden daha dikkatli aradı. Dikkati çekecek bir şey olmadığı için tabii bir şey bulamayarak gitti. Ben de boş karyolaya oturdum. Karyola üzerinde kılıfsız bir ot minderden başka bir şey yoktu. Fırka ihtirasından [VIII/24] başka sebebi olmayan şu tutuklama muamelesini düşünmekteyken kapı açıldı bir yaver girdi. İsmimle bana hitap ederek hal ve hatırımı sordu ve benim vicdan ile namusuma itimatları olduğunu, ancak içimize çok fena adamların karıştığını, onlardan Mülazım Salim namında bir adama tevkifhanenin teslim edilerek birçok kimselere işkence edilmiş hatta odanın ortasını göstererek şuraya adamı yatırıp yüz değnek vurmuş olduğunu hikâye etti. [VIII/25]

Ben de, "Evet arkadaşlarımızdan bazılarının yaptıklarını çekiyoruz," dedim.

O sırada evvelce söylediğimiz yüzbaşı efendi geldi (bu efendinin hapishane idaresine memur Yüzbaşı İbrahim Efendi olduğunu ertesi gün anladık). Dedim ki: "Yıkanacak bir şey yok mudur?"

Levent Şahverdi Arşivi

İbrahim Efendi ellerini ovuşturarak, "Yoktur isterseniz bir beylik getireyim," dedi.

Ben, "Harbiye Nazırı Vekili Ahmet Fevzi [VIII/26] Paşa'yı görmek isterim. Bir kart yazmış olsam verir misiniz?" dedim.

İbrahim Efendi "hay hay" dedi. Cüzdanımdan bir kart alıp kurşunkalemiyle mülakat talebinde bulunduğumu yazdım ve pederi merhum Ürgüplü Arif Paşa'yla tanışıklığım olduğunu ima için (pederiniz merhumun toprağına hürmeten beş dakika görüşmeme müsaade buyurmanızı rica ederim) kelimelerini yazdım.

Ürgüplü Arif Paşa, II. Abdülhamit zamanında İstanbul merkez kumandanıydı. Hemşerilik [VIII/27] hasebiyle biraderim Hakkı Bey merhum ile pek ziyade hukuku vardı. Senede bir defa haremi ve çocuklarını alır Erenköyü'nde Kozyatağı'ndaki biraderin köşküne gelir, birkaç gün kalırdı. Ahmet Fevzi Paşa bunları pek iyi bildiği için bu sebeple belki görüşme ümidi hâsıl olmuştu. Görüşmedi. Gerçi benim Hakkı Bey'in biraderi olduğumu bilmez, kendisiyle hiç görüşmedim. Fakat Niğdeli olduğuma ve eski nazır bulunduğuma göre hiç olmazsa mülakat talebimi reddetmemesini insaniyet şiarı [VIII/28] olmak üzere telakki etmiştim. Maksadım şu tutuklamanın mahiyetini anlamak ve mümkün olursa kendisinin şefaat ve delaletiyle ne vakit talep vuku bulursa gelmek üzere tahliyemi ricadan ibaretti. Görüşmek mümkün olmadı.

Zabitler gitti. Bir müddet oturduktan sonra ot minder üzerine uzandım. Düşünüyordum. Üç ay önce nazırken bugün haberdar edilmediğim ve tevkif müzekkeresini görmediğim ve beni tutuklayanlar bile tutuklama sebebi hakkında bilgi ve malumatları olmadığını beyan [VIII/29] ettikleri halde böyle caniler gibi gece yarısı hanemden alınıp tutuklanmam hakkında düşünmek ve memleketin şu gayrikanuni hale maruz bulunduğuna üzülmek benim için pek tabiiydi. İki-üç saat kadar vakit geçti. Ben uyur gibi bir konum ve halde uzanmıştım. Odamın kapısı önünde bir gürültü oldu. Taş üzerinde hayvan yürür gibi sedalar işittim. Bir insan ağlıyor, imdat istiyor gibi sesler duydum. Galiba birini dövüyorlardı. [VIII/30]

Bir müddet sonra ses ve seda kesildi. Bir efendi daha getirdiler. Ben yerimden kımıldamadım. Onun da üzerini aradılar. Altına

Levent Şahverdi Arşivi

bir hasır koltuk sandalyesi getirdiler. O gece yatağı o sandalyedir. Memurlar çıktıktan sonra başımı kaldırdım. "Fuat Bey sen niye geldin?" dedim. Zavallı adam beni görünce hayrette kalarak, "Ne bileyim beni de getirdiler," dedi. Posta ve Telgraf Nezareti Telgraf Umuru Müdürü Fuat Bey'dir. Pek namuslu ve vatanperver [VIII/31] bir zattır. İttihatçıdır. Fakat İttihatçı olması bir kere girmesinden ibaret olup ne Merkez-i Umumi'ye ne de bir kulübe devam etmiştir. Biçareye acıdım. Fakat pek nazarda yolsuzluğu gösterecek ahvalden bulunması hasebiyle bir cihetten de memnun oldum. Sabaha kadar hasbıhal ettik. O gece yarım saatten ziyade uyuyamadık.

22 Kasım 1912, Cuma. Sabahleyin pencerenin önündeydim. Necmettin Bey'i getirdiler. Arkasından [VIII/32] eski Aydın Valisi Celal Bey geldi. Fakat onlar beni göremediler, başka odalara götürdüler. Bir müddet sonra kayınbiraderim Galip Bey bana yatak getirdi. O gün akşama kadar öyle kaldık. Akşamüzeri yanımızdaki Alman'ın tahliyesine karar verildiğini Yüzbaşı İbrahim Efendi söyledi. Fakat Divanıharp Heyeti'nin meşguliyetinden dolayı adamı tahliye etmediler. Ondan sonra üç gün daha tutuklu kalmıştır. Bizim odanın karşısındaki odaları tahliye ettiler. Buralara da bizim gibi misafirler [VIII/33] geleceği anlaşılıyordu. Gece o odalarda gürültü işitildi. O gece de sabahı bulduk.

23 Kasım 1912, Cumartesi. Sabahleyin karşı odaların birinde eski Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey, eski Nafıa Nazırı Hallaçyan Efendi, Tıp Fakültesi Müdürü meşhur tabiplerden Adnan Bey, Telgraf Nezareti Memurin Kalemi Müdürü Rıza Efendi'nin tutuklandıklarını gördük. Müsait vakit buldukça birbirimizin [VIII/34] yanına gidip gelerek hasbıhal edebildik. Bir müddet sonra kaynım Mühendis Galip Bey geldi. Yanında arkadaşı Akif Bey vardı. Bana yemek getirmişler bıraktılar. Onlar dışarıda ben oda içerisinde bir iki kelime teati ettik gittiler. Sonra eski Emniyet Umum Müdürü Yozgat Mebusu arkadaşım Şakir Bey geldi. Beni oda içinde gördü. Benimle görüşmek arzusunda olduğunu söyledi. Ben yine içeriden, "Divanıharp Reisi Arif Paşa'yı bilirsen yanına git, [VIII/35] müsaade alabilirsen görüşebiliriz," dedim. Şakir Bey, Divanıharp Odası'na

Levent Şahverdi Arşivi

gitti. Bir müddet sonra çıktı. Arkasından bir subay yetişti ve Çorumlu Nuri Onbaşı'ya Şakir Bey'i göstererek, "Bu efendiyi İbrahim Efendi'ye götür," dedi. Bu halden şüphe ettim. Şakir'i de tutuklayacakları zannına kapıldım. Yüzbaşı İbrahim Efendi'yle beraber Şakir Bey döndüler yine Divanıharp Odası'nın önüne geldiler. Şakir Bey dışarıda kaldı. İbrahim Efendi odaya [VII/36] girdi. Ben pencereden Şakir Bey Bey'e, "Birader ben ahvali beğenmiyorum haydi git," dedim. O da sözümü dinledi, veda edip gitmek üzereyken İbrahim Efendi çıktı. "Şakir Bey" diye arkasından çağırdı. Alıp Divanıharp Odası'na götürdü. Ben oradan Hüseyin Kâzım Bey'in odasına gittim. Fuat Bey'e Şakir Bey'e dikkat etmesini tembih eyledim. Bir müddet sonra Fuat Bey de Hüseyin [VIII/37] Kâzım Bey'in odasına geldi. "Şakir Bey'i Yüzbaşı İbrahim Efendi aldı götürdü," dedi. Artık onun da tutuklandığına hükmeyledik. Akşam ezanı olmuştu. Yüzbaşı İbrahim Efendi yanında iki nefer ile yanıma geldi, "Hayri Bey buyurunuz başka odaya gideceğiz," dedi.

Ben, "Fuat Bey de beraber mi?" dedim.

İbrahim Efendi, "Hayır yalnız siz, emir böyledir," dedi. Askere yatağımı kaldırmalarını emretti. Askerler derhal yatağımı aldılar. Ben de onları takip [VIII/38] eyledim. Gittiğim oda koridorun sonunda camekânla bölünmüş bir mahaldir. Zemini taş, duvarlarının sıvaları dökülmüş, kafesi çıkmış bir mahaldir. Askerî eşya deposu olarak kullanılmaktayken benim için tahliye olunmuş. Beni buraya yalnız hapsettiler. Kapının önüne bir süngü gececi askerle bir de palaskalı nöbetçi koydular. Bunlara beni kaçırmamak ve kimseyle görüştürmemek için sıkı emir ve tembih ettiler. Kapıyı üzerime kapadılar. Yalnız kaldım. [VIII/39] Kapıdaki nefer vasıtasıyla Yüzbaşı İbrahim Efendi'yi çağırttım. Divanıharp reisiyle görüşmek arzu ettiğimi söyledim. Yüzbaşı gitti. İki saat sonra Divanıharp Reisi Arif Paşa ile azadan bir albay geldiler. Reis bana hitaben, "Beni istemişsiniz," dedi.

Ben tutuklanmamın sebeplerini sordum. "Bilemiyorum," dedi. "Buraya yalnız konulmam neden kaynaklanıyor?" dedim. "Sizin hakkınızda bir yazışma varmış onun neticesine kadar kimseyle [VIII/40] görüştürülmemenizi Polis Dairesi yazıyor," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben, "Keyifsiz olduğumdan teminat vereyim. Ne vakit talep olunursam geleyim. Beni tahliye ediniz isterseniz hanemin önüne nöbetçi koyunuz," dedim.

"Bu ciheti yarın arkadaşlarla müzakere edelim," dedi.

Arif Paşa bana, "Bugün bir Şakir Bey'le görüşmüşsünüz bu kimdir?" dedi. Ben de, "Eski Emniyet Umum Müdürü mektep arkadaşım gayet namuslu ve değerli bir zattır," dedim. Paşa, "Bir de Burdur mebusuyla görüşmüşsünüz," dedi. Ben ona, "O da kayınbiraderimdir. Bana yemek getirdi," dedim. "Olur ya insan akrabasıyla elbette görüşür," dedi. Çıkıp gittiler. O geceyi yalnız geçirdim. Uyuyamadım. Sabaha kadar oda içinde dolaştım. Cenabıhakk'a [VIII/41] yakararak sabahı buldum.

24 Kasım 1912, Pazar. Bugün de hiç kimseyle görüştürmediler. Kapıdaki nöbetçiler o kadar şiddetli emirler almış olmalılar ki gardiyanları bile içeriye bazen bırakmıyorlardı. Beni görmeye gelen kaynım Galip Bey'i bugün tutukladıklarını bir gardiyandan öğrendim.

25 Kasım 1912, Pazartesi. Haftada iki gün tutukluların misafir kabul etmelerine müsaade edilmiş olmasından dolayı bugün benim kapının önünde bir kalabalık vardı. [VIII/42]

Kapıyı açtım. Mebusan Meclisi Kâtibi Asım Bey'i gördüm (bu da tutukluydu). Kalabalığın sebebini sordum. "Bugün ziyaret günüdür," dedi. Tutuklulardan Süleyman Nazif Bey'i, eski Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'i de gördüm. Cümlesi gelen zevatla ayakta görüşüyorlardı. Beni odadan dışarıya çıkarmadıkları için bittabi hiç kimseyle görüşemedim. Hatta mahpushanemin penceresinden Harbiye Nezareti meydanına bakarken Temyiz Mahkemesi Reisi muhterem üstat Haydar Efendi Hazretleri ile şefkatli arkadaşım Hacı Evliya Efendi'yi gördüm, [VIII/43] ama kendileri beni görmediler ve göremediler. Mahpus olduğum daireye birkaç defa girdiler çıktılar. Beni görmek için müracaat etmekte olduklarını anlıyordum. Fakat görüşme yasağım şiddetle devam ediyor, ne ben mahpus bulunduğum odadan çıkıyordum ne de kimse odama geliyordu. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

hal yani hiç kimseyle görüşememek tam geceli gündüzlü beş gün devam etti. Salı gününe kadar hiç ses çıkarmadım. O gün Yüzbaşı İbrahim Efendi'yi davet ettim geldi. Dedim ki: "Divanıharp reisi paşaya [VIII/44] tarafımdan söyleyiniz, çocuklarımı olsun görmeye müsaade ederlerse teşekkür ederim." Bundan maksadım görüşme yasağımın derecesini anlamaktı. İbrahim Efendi bilahare geldi. Hiç kimseyle görüşmeme müsaade edilmediğini tebliğ eyledi.

26-27 Kasım 1912, Salı ve Çarşamba günleri aynı hal ile geçti. Soruları cevaplayıcı olan Mevla-yı Mütteal'e yüzümü tutup dualar ettim. Günde on bin esmayı hüsna tilavet ve (hüvelceyyib ellezi ilh) [VIII/45] ~~onlar beni görmediler fakat benim için geldiklerinde şüphem yoktu. Mahpus bulunduğum daireye girdiler. Yanıma gelmediler daha doğrusu bırakmadılar. Görüşme yasağı şiddetle devam ediyor.~~ beytini okurken. En ziyade korktuğum şey iftira ederler haneme neuzübillah Taala ceza gerektiren bir şey koyarak bana isnat ederler zan ve kuruntusuyla her saat Allah'a sığınır, Allah ve resulünden medet niyaz eyler, yakarırdım. [VIII/46] Çarşamba günü akşamdan sonra Divanıharp Reisi Arif Paşa odama geldi. Bu kere yalnızdı. Hatta odamın kapısını kapadılar. Onunla benden başka kimse yoktu. Yine ayakta görüştük. Zaten oturacak bir şey de yoktu. İlk sözü, "Yarından itibaren çocuklarınızı görebilirsiniz," dedikten sonra beni temin etmek maksadıyla olmalı ki ilaveten, "Ben Kuşçubaşı merhumun çok lütfunu gördüm sizin de merhumla münasebetinizi bilirim. Bundan [VIII/47] başka kayınbiraderiniz Arif Beyefendi'yle hukukum vardır," dedi.

Ben teşekkür ettim. Bu sırada hapishane idaresine memur zabitandan Mülazım Bahattin Bey geldi. Onun yanında, "Beyefendi yarın çocuklarıyla görüşecektir. Başka zevat da gelirse görüşebilir. Ancak her kimle görüşürse yanında biriniz bulunur ne konuşursa divanıharbe bildirirsiniz. Kâğıt falan alıp verirse alır her zamanki gibi divanıharbe getirirsiniz," diye emir verdi. [VIII/48] Sonra bana dönerek, "Görüyorsunuz ya bu sözleri sizin yanınızda söylüyorum," dedikten sonra, "Hareminiz gelirse vakıa yanında başka bir erkek bulunması ayıptır, fakat ne yapalım hareminle de konuşurken yanınızda bir memur bulunacaktır," diye ilave eyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben diğer tutuklularla görüşmenin, hiç olmazsa yirmi dört saatte bir saat kadar olsun tutuklu bulunan arkadaşları görmenin caiz olup [VIII/49] olmadığını sordum. "Şimdilik caiz değildir, birkaç zaman daha sabrediniz," dedi çıktı gitti.

O gece bir telgraf yazdım. "Cuma günü çocuklarımı gönderiniz," dedim.

28 Kasım 1912, Perşembe. Sabahleyin oğullarım Hakkı ile Suat geldiler. Benim telgrafımı almadıklarını kendiliklerinden geldiklerini söylediler. Çocuklar beni o halde görünce ağlamaya başladılar. Ben de [VIII/50] müteessir oldum, çok ağladım. Hakkı on, Suat da dokuz yaşlarındadır.

Çocuklar gittiler. Ondan sonra yeğenim Avni ile Mehmet Ağa geldiler. Avni de ağladı, beni de müteessir etti. Mehmet Ağa dün gece yeğenim Rıza Bey'in de tutuklandığını haber verdi. Bundan daha ziyade müteessir oldum. Rıza'dan ne istediklerini sordum. Lahavle okuyarak Cenabıhakk'a havale ettim. [VIII/51] Kendimden ziyade Rıza'ya acıdım. Gayet saf ve temiz kalpli bir çocuktur. Yarabbi bundan ne istiyorlar? Haydi ben nazır oldum, İttihat ve Terakki Fırkası'nda bir söz sahibi bulundum, Merkez-i Umumi'de tekrar tekrar azalıkta bulundum. Tekrar iktidar mevkiine getirmemek emeliyle benim hakkımda şu zalimane muamele reva görülüyor, fakat Rıza ne yaptı benim biraderzadem olmaktan başka ne kabahati vardır? Onlar da gittiler. [VIII/52] Kayınbiraderim Galip Bey geldi. Benim kaynım olmak hasebiyle geçen pazar günü tutuklandığını ve bir gece tutuklu kalıp ertesi günü tahliye olunduğunu söyledi ve benim böyle karşılıklı görüşmekten men edilmeme Âyan Reisi Ferit Paşa'nın sebep olmakta olduğunu hariçte işittiğini söyledi.

Ferit Paşa'nın benim hakkımda dedikoduculuğuna sebep olacak hiçbir şey yoktur. Yalnız eski Sadrazam Cevat Paşa merhumdan [VIII/53] miras olup II. Abdülhamit tarafından bedelsiz kendisine verilen Nişantaşı'nda yirmi bin lira değerinde bir konağı Evkaf nazırıyken dava açtırarak geri aldırmıştım. Fakat bu muamele yalnız Ferit Paşa hakkında değildir. Saltanat hanedanından bazı

Levent Şahverdi Arşivi

zevat aleyhinde de ve birçok rical ve zevat hakkında da geri alma davaları açtırmıştım. Şöyle bir resmî muameleden alınarak adeta mahvıma kadar gidecek derecede garaz eseri [VIII/54] ve husumete varacak kadar alçaklık göstereceğini Ferit Paşa'dan ümit etmem.

Bu sabah gelenlerden biri de muhterem üstat Ali Haydar Efendi Hazretleri'dir. Odama girince derhal ellerini öptüm. Kendisi pek müteessir olarak ağladı. Ben de zaten çocuklarımdan müteessirdim ağladım.

Üç günden beri Hacı Evliya Efendi'yle beni görmeye geldikleri halde muvaffak [VIII/55] olamadıklarını ve benim için sadrazamı ve şeyhülislamı ve Adliye nazırı gördüğünü ve bunların tahliyeme aracılıklarını rica eylediğini söyledi. Bittabi bu muhterem zata samimi teşekkürler ettim ve "Şeyhülislam arzu ederse beni tahliye ettirebilir, onunla bir kere daha görüşünüz, şu hal benim İslam vakıflarına olan hizmetimin mükâfatı mıdır?" dedim.

"Pekâlâ yarın gider yine görürüm," dedi ve cebini işaretle, "Senin için para getirdim istersen [VIII/56] al istersen hanene göndereyim," dedi. Pek çok teşekkürler ettim. Kendisinin o sırada bana vermek istediği meblağın yüz lira olduğunu tahliye edildikten sonra anladım. Gerek tutukluluğum esnasında ve gerek sonra Haydar Efendi Hazretleri'nin hakkımdaki lütfunu, büyüklüğünü unutamam. Benden sonra akraba ve evladım dahi kendisine ve evladına karşı şükran borçlu olmalıdırlar. [VIII/57] Muhterem hocam gitti Hacı Evliya Efendi'yi gönderdi.

Bu namuslu zat da şu suretle beni teselliye başladı. "Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa bilhassa selam etti. Meclis-i Vükela'da, 'Ben Hayri Bey'e kefilim,' demiş. Tahliyenize çok uğraşmış. 'İnşallah birkaç güne kadar çıkar,' diyorlar. Yarın cumadır. Kendisini göreceğim yine söylerim," dedi ve ilaveten, "İmam-ı Azam Hazretleri'ni[67] bile hapse koydulardı merak etmeyiniz," dedi. [VIII/58]

Evliya Efendi gittikten sonra eski Konya Valisi Muammer Bey ile Şakir Bey geldiler. Onlarla biraz görüşüldü gittiler. Gelen zevatın hepsiyle görüşürken yanımızda mutlaka bir memur bulunuyordu. Bunlardan başka bugün kimse gelmedi.

67 İmam-ı Azam Hazretleri: Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Kasım 1912, Cuma. Bugün sabahleyin muhterem muallim Haydar Efendi yine geldi. Şöyle söze başladı: [VIII/59]

"Bugün sabah namazını edadan sonra şeyhülislama gittim. Dünkü konuştuğumuzu ve senin sözlerini söyledim. Cevaben, 'Bu sözler bana kan ağlattı. Bugün Meclis-i Vükela vasati saat beşte Babıâli'de birleşecektir. Orada mevzubahis ederim. İnşallah yirmi dört saate kadar tahliye ettiririm,' dedi."

Bittabi memnun oldum. Haydar Efendi de pek rahatlamıştı. "İnşallah bu gece olmazsa yarın tahliye olunursunuz," diye beni bir kat daha teselli eyledi ve o sırada yanımızda konuşmamızı dinlemekte olan zabit oda kapısına gidip [VIII/60] bir şeyler söylemekteyken Haydar Efendi bana yavaş sesle, "Bu işleri yapan Reşit Bey'miş. En büyük melanetin onun tarafından olduğunu söylüyorlar," dedi.

Muhterem hocam veda etmek üzere kalktı. Elini öptüm. O da ağlayarak boynuma sarıldı çıktı gitti. Bir gün önce yani dünkü perşembe günü Haydar Efendi'nin geldiğinde söylediğim sözler:

Haydar Efendi, şeyhülislamı gördüğünü [VIII/61] ve benim hakkımda aracılığını talep eylemişse de kendisinin haberi olmadığını ve gayrette kusur etmeyeceğini hikâye buyurmuştu. Ben de o gün karşılıklı görüşmeye mazhar olmuş ve sabahleyin çocuklarımı ilk defa olarak görüp ağlamıştım. Pek müteessir bir haldeydim. Kalbimin zaafı galip geldi. Efendinin bu sözleri üzerine, "Şeyhülislam efendi cidden arzu etse benim tahliyeme muvaffak olur. Arzu etmiyorlar demektir. Benim nezaretteyken İslam vakıflarına ettiğim [VIII/62] hizmetlerin mükâfatını veriyorlar," dedim ve tekrar görmesini rica etmiştim. Bugünkü mülakat bunun üzerine vuku bulmuştur.

Bugün tutuklu bulunan arkadaşları hava almak üzere bahçeye çıkardılar. Beni bundan da mahrum ettiler. İkindi vakitleri Yüzbaşı İbrahim Efendi geldi. Bana, "Beyefendi sizi bu taş odadan kurtarayım, haydi diğer odaya gideceksiniz," dedi. Meşhur fazıl Aydınlı Abdullah Efendi'nin [VIII/63] arkadaşlarıyla tutuklu bulunduğu odayı tahliye ettiler. Beni oraya nakleylediler. Yine yalnız ve tek başınayım ve tutuklulardan hiç kimseyle görüştürmüyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Tutuklu arkadaşlardan bazıları

30 Kasım 1912, Cumartesi. Bugün akşama kadar yalnız görüşmeden men edilmem tam bir hafta oldu. *Tarih-i Umumi* ve Ziya Paşa merhumun *Harabat*'ını okudumsa da insan yine sıkılıyor. Bir arkadaş arzu ediyor. Hususiyle mülakatlarından cidden istifade edilecek tutuklu arkadaşlarla görüşmeyi pek istiyordum. Tutuklu bulunan arkadaşlar [VIII/64] arasında öyle arkadaşlar pek çoktu.

Emrullah Efendi	eski Maarif nazırı
Hacı Adil Bey	eski Dahiliye nazırı
Abdullah Efendi	eski Aydın mebusu
Hüseyin Kâzım Bey	eski Selânik valisi
Hallaçyan Efendi	eski Nafıa nazırı
Doktor Adnan Bey	Tıp Fakültesi müdürü
Süleyman Nazif Bey	meşhur yazarlardan
Doktor Abdullah Cevdet Bey	meşhur yazarlardan
Salâh Bey	*Kalem* gazetesi sahibi
Şevki Bey	Darülfünun idare memuru
Hüseyin Suat Bey	Sıhhiye Meclisi azasından
Karasu Efendi	Selânik mebusu [VIII/65]

Bunlardan başka daha pek çok kişi ve aydın fikirli genç vardı.

Bolu Mebusu bizim Habip Bey ile eski Levazım Reisi Mirliva İsmail Paşa, eski Aydın Valisi eski Dahiliye Nazırı Celal Bey ve Lazistan Mebusu Ziya Molla Bey de bir odada tutukluydular. Bunlar böyle üçer beşer birer odaya konulmuş ve bazı vakitlerde bir odada toplanmalarına bile müsaade edilmiş olduğu halde benim hakkımda merhametsizce bir şiddet gösterilerek hiçbiriyle mülakatıma müsaade edilmiyordu. [VIII/66] Bugün canım pek ziyade sıkıldı. Divanıharp Reisi Arif Paşa'ya bir kart yazdım. Yüzbaşı İbrahim Efendi'yi çağırttım, kartı verdi. Bunda mümkün olursa karşılaşıp görüşmeme müsaadeyi talep eylemiştim. Akşama kadar bir şey olmadı. Akşamüzeri İbrahim Efendi geldi.

"Hayri Bey sen pek yalnız kaldın. Sana bir arkadaş verelim mi?" dedi. Bu riyakâr adamın şu sözlerine bakılırsa güya ben yalnız kalmayı istedim zannolunur. Sözlerinin ciddi olup olmadığını anlamak için, [VIII/67] "Kimi getirmek istersiniz?" dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mesela eski Levazım Reisi İsmail Paşa," dedi.

Bu İsmail Paşa iyi bir adamdır. Zekidir, fakat biçare iki ayağını muharebede kaybetmiş yardıma muhtaçtır. Yanında tutuklu bulunanlardan bilhassa Habip Bey paşayı sever ve ona hizmet eder. O zavallının rahatını bozacak hem de beni onun rahatsızlığını gördükçe azaplandıracak. Dedim ki: "Pekâlâ olur. Fakat İsmail Paşa bir askerdir. O olacağına mesela o odadan Celal Bey olsa olmaz mı?" [VIII/68] "Bakayım," dedi. "Sorarım müsaade olunursa olur," dedi. Gece ezani üç olmuştu, bir şey belirmedi. Ben de ümidi kestim, tarih okuyordum. Üç buçukta kapı açıldı. İbrahim Efendi yanında sarıklı bir efendiye, "Buyurunuz Hayri Bey'in yanına," dedi. Efendiyi odaya soktu. Kapıyı çekip gitti. Bu efendi Karesi mebuslarından Galip Efendi'ydi. Bu andaki memnuniyetimi tarif edemem. Adeta tutuklu olduğumu [VIII/69] unuttum. "Vay Galip Efendi seni de mi getirdiler?" dedim. Gülerek "Evet getirdiler," dedi. Hoş geldinden ve bir hayli şakalaştıktan sonra dışarıda bulunan arkadaşlardan malumat aldım. Afiyette olduklarını öğrendim.

Galip Efendi'ye dedim ki: "Birader tutuklama meselesinde yaptıkları iyi bir iş varsa o da seni benim yanıma getirmeleridir. Zira yalnızlıktan bitmiştim."

Yastığımın birini ve yorganımın üstüne örttüğüm velenseyi Galip Efendi'ye verdim [VIII/70] ve benim tecrübemden istifade ile yarın yatağını getirmeleri için o geceden bir de telgraf yazdırdım. Mushaf-ı Şerif'i de beraber getirmelerini telgrafa ilave etti.

Galip Efendi pek namuslu, mütedeyyin, hoşsohbet ve arkadaşına merhamet ve şefaati çok hapishanede bulunmaz çok vefalı bir arkadaştır.

O geceyi geçirdik. [VIII/71]

1 Aralık 1912, Pazar. Bugün Divanıharp Reisi Arif Paşa'nın değiştiğini işittim. Bir müddet sonra odama iki paşa geldi. Biri bana, "Sizinle evvelce görüşmüştük acaba hatırınızda mıdır?" dedi. Dikkatle yüzüne baktım. "Evet tanıdım, Şam'da görüşmüştük," dedim.

Bağdat'da sürgündeyken vefat eden Mareşal Süleyman Paşa'nın damadıdır. Şam'da sürgündeydi. Miralaydı şimdi liva olmuş. Divanıharp reisi tayin edilmiş olduğunu söyledi. [VIII/72]

Levent Şahverdi Arşivi

Diğeri Tuğgeneral Nazif Paşa'dır. Bu da muktedir ve zeki bir zattır. Geçici olarak merkez kumandanlığına tayin edildiğini beyan etti. Bu Nazif Paşa Meşrutiyet'in ilanından önce Paris'teyken Ahmet Rıza Bey vasıtasıyla Cemiyet'e dahil olmuştu. Bu sene Temmuz dokuzda bizim İttihat ve Terakki kabinesi istifa ettikten sonra kendisi de istifanamesini (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden) Ahmet Rıza Bey'e göndermiş ve istifanamesinde asker olduğu cihetle Cemiyet'ten istifa eylediğini beyan etmesine bir şey denmezse de [VIII/73] ilaveten, "Zaten benim fikrime aykırıydı," diye yazması dikkati çekmişti. Bunu bana o vakit Ahmet Rıza Beyefendi söyledi ve istifanameyi Merkez-i Umumi'ye verdiğini hikâye eyledi. Bununla beraber, bu adam terbiyeli ve namuslu bir adamdır.

Bir şeye ihtiyacım olup olmadığını sordular. Tutuklu bulunan arkadaşlarımla hiç olmazsa yirmi dört saatte bir saat görüşmeye müsaade edilmesini rica ettim. İsmail Paşa, Nazif Paşa'ya bakarak, "Bunda [VIII/74] bir şey yoktur," dedi. O da, "Evet görüşebilir," dedi. Yüzbaşı İbrahim Efendi de oradaydı. Bunu işitti. Çıkarlarken Nazif Paşa, İbrahim Efendi'ye, "Burada tutuklu bulunan beyler memleketimizin en münevver kişileridir. Bunlara iyi muamele ediniz," dedikten sonra beni göstererek, "Beyefendi bugün burada bulunur, fakat yarın burada değildir (yine nazır olabileceğimi işaret ederek) ona göre muamele ediniz sonra mesul olursunuz," dedi. [VIII/75] Onlar gittikten sonra hamama gitmek istedim. Müsaade olundu. Bittabi askerlerin muhafazası altında Harbiye Nezareti'nin avlusunda Beyazıt'tan Süleymaniye'ye giden cadde cihetinde bulunan hamama gittim. Tutuklu dört kişiydik. Darülfünun İdare Memuru Şevki Bey, Matbuat-ı Hariciye Kalemi kâtiplerinden Cemal Bey, Tıp Fakültesi talebesinden İbrahim Vasfi Efendi, bir de Arnavut Kâmil Efendi (polis merkez memurlarından) benimle beş olduk. Hamamdan döndüm. Odada oğullarım Hakkı, Suat, [VIII/76] Küçük Münip gelmişler beni bekliyorlar. Onlarla görüştüm. Bir müddet sonra gittiler. Paşaların müsaadesi üzerine Hacı Adil Bey o akşam yemeğe davet etmişti. Ben de cana minnet bilmiştim. Akşam oldu gitmek istedim. Yüzbaşı İbrahim Efendi'yi çağırttım. "Hacı Adil Bey'in yanına gideceğim," dedim. "Olmaz," dedi. "Divanıharp reisi paşa senin ya-

Levent Şahverdi Arşivi

nında müsaade etmedi mi?" dedim. "Evet etmişti fakat sonra [VIII/77] Divanıharp Heyeti müsaade etmedi," dedi. Bugün de gidemedim.

2 Aralık 1912, Pazartesi. Sabahleyin Hacı Adil Bey kollarını sıvamış abdest almaya çıkmış, benim odamın önüne geldi. Kapının haricinde olduğu halde hal ve hatır sordu. Konuşuyorduk. Nöbetçi neferi hiddetle kapıyı kapattı. Adil Bey dışarıda kaldı. Fakat müteessir oldu. "Niçin kapatıyorsun bu adamı ben yiyecek miyim?" dedi. [VIII/78] Nefer de, "Emir böyledir," diye sustu. Adil Bey bu muameleye kızarak odasına gitmiş, derhal Divanıharp reisine bir tezkere yazarak Evkaf Nazırı Hayri Bey'e müstesna muamele edilmekte olduğundan ve halbuki dün karşılaşıp görüşmeye müsaade edilmiş olduğu halde bugün yine karşılaşıp görüşme yasağının devam eylemekte bulunduğundan bahisle şikâyet etmesi üzerine Divanıharp Reisi İsmail Paşa derhal Mülazım Baha Bey'i çağırıp odaların kapılarından nöbetçi neferlerinin [VIII/79] kaldırmasını ve hepimizin görüşmesine müsaade olunmasını emir ve ihtar etmiş. Benim bunlardan haberim yoktu. Bir de odamın kapısı açıldı Hacı Adil Bey yanıma geldi, ben hayret ettim. Nasıl müsaade olunduğunu sordum. Kolumdan tuttu, "Kalk bizim odaya gideceğiz," dedi. Cereyan eden muameleyi anlattı. O gün adeta tahliye olmuş gibi olduk. Ne kadar tutuklu arkadaş varsa hepsiyle görüştüm. Yemeği Emrullah [VIII/80] Efendi ve Hacı Adil Bey'in odasında yedik. Gece büyük koğuşa gittik. Orada kırk kişiye yakın tutuklu vardı. Hepsi İttihatçı olmak üzere tutuklanmışlardı. Koğuşa girerken ben ilk defa yanlarına gittiğim için koğuşta bulunan arkadaşlar alkışladılar. Abdullah Efendi'nin yatağı üzerinde oturduk. Bir saat kadar konuştuk. Oradan, keyifsiz olması hasebiyle odasından çıkamayan Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey'in odasına gittik. Orada da biraz [VIII/81] oturduk. Oradan Habip Bey'in odasına gittim. Sonra odalarımıza döndük.

3 Aralık 1912, Salı. Bugün kayda ve dikkate değer bir şey olmadı.

4 Aralık 1912, Çarşamba. Arkadaşlardan Hüseyin Kâzım Bey, Celal Bey, Hallaçyan Efendi, eski Selânik Telgraf Başmüdürü Hacı

Levent Şahverdi Arşivi

Hamdi Bey, Evkaf Özel Kalem Müdür Muavini Selahattin Bey'in keyifsiz oldukları Askerî Tıbbiye Heyeti tarafından raporla [VIII/82] beyan edilmesinden dolayı bugün akşam vasati saat beş buçuk raddelerinde tahliye olundular. Adliye Nezareti tarafından divanıharp nezdine bir müddeiumumi tayin kılınmış ve işe başlayarak mevcut evrakı tetkik etmekte olduğunu inzibat memurlarından Mülazım Baha Bey haber verdi. İsmini sordum. "Bilemiyorum uzunca boylu, sakallı, Kürt'e benzer bir zattır," dedi. Şu tarife göre Dersaadet İstinaf Müddeiumumisi Sadrettin Bey olduğunu çıkardım, memnun oldum. Memnuniyetimin birinci sebebi, adliyenin işe el koyarak usul ve kanunlara pek de o kadar [VIII/83] riayetkâr olmadıklarını ve aldıkları emir üzerine karar vermeye bazı kişilerin müsait bulunduğunu tecrübeyle anladığım askeriyenin tek başına bırakılmamasıdır. Nasıl ki eski Divanıharp Reisi Mirliva Arif Paşa'nın reisliğinde bulunan heyet, iki muhalif oya karşı çoğunlukla hepimizin (yani orada tutuklu bulunan seksen kişiye yakın kişi ile firar eden veya saklanan yüz elliyi aşkın kişinin) sorgusuz sualsiz sürülmesine karar vermiştir. Fakat Heyet-i Vükela'da bulunan bazı kişilerin şiddetli itirazları bu kararın infazına mâni olmuştur.

Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa ile Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi'nin itiraz ettiklerini işittik. [VIII/84] Hatta Hariciye nazırının, "Böyle mahkemesiz bu kadar kişinin idareten sürgün edilmesini tasvip eden Heyet-i Vükela arasında durmam benim siyasi hayatımı mahveder, istifa ederim," dediğini hapisteyken duyduk. El-uhdetü ale'r-râvî.

Adliyenin el koymasından husule gelen memnuniyetimin ikinci sebebi de Sadrettin Bey'in memur edilmesidir. Kendisi namuslu ve vazifesinin ehlidir.

Hapis arkadaşım Galip Efendi'yle bu gece Hüseyin Kâzım Bey'le arkadaşlarının çıktıkları odaya taşındık. Tahliyeye kadar o odada kaldık. [VIII/85]

5 Aralık 1912, Perşembe. Bugün ziyaret günü olduğu için dışarıda bulunan arkadaşlardan birçokları geldi. Hacı Evliya Efendi dikkat çekici bir söz söyledi. Şöyle ki: "Meclis-i Vükela'da Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa, 'Ben Hayri Bey ile Celal Bey'e kefilim,'

Levent Şahverdi Arşivi

demiş. Dahiliye Nazırı Reşit Bey, 'Celal Bey için bir şey demem o aptalın biridir, fakat Hayri Bey'i yakından tanıyor musun? Ona kefil olmasanız iyi yaparsınız,' demesiyle Arif Hikmet Paşa, 'Hayri Bey'i yakından tanımam. Fakat siz de Bağdat'ı görmediğiniz halde mevcudiyetine inandığınız gibi [VIII/86] ben de Hayri Bey'in memleketini seven iyi bir adam olduğuna kaniim,' demiştir." Hacı Evliya Efendi bunu Arif Hikmet Paşa'dan hikâye eyledi.

Miralay Sadık Bey hakkında

(Düşüncem)
Reşit Bey'in benim aleyhimde bu kadar şiddet göstermesinin sebebi zannederim Sadık Bey'den olacaktır.

Bu Sadık Bey ben Evkaf nazırı olarak Hakkı Paşa kabinesindeyken Mahmut Şevket Paşa tarafından Selânik'e memur edilmişti. Bir asker olduğu halde Harbiye nazırının emrini yerine getirmekten kaçındı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da [VIII/87] bilmem nedense o vakit zaaf eseri gösterdi. Ben ise o günlerde kabinenin bazı ahvalinden memnun değildim. İstifa etmek arzusundaydım. Bu da bir sebep oldu. İstifamı takdim ettim. Bunun üzerine ve padişah tarafından Başmabeyinci Lütfü Bey'in Mahmut Şevket Paşa nezdine gönderilmesine binaen Mahmut Şevket Paşa, Sadık Bey hakkındaki kararını infaz etti. İşte cereyan eden şu hale göre benim istifam sırf Sadık Bey'in Selânik'e gönderilmesi maksadından kaynaklanıyor gibi görüldü. Halbuki öyle değildi. Vakıa Harbiye nazırının bir albay hakkındaki kararını infaz edememesi, özellikle bu infazın gerçekleşmemesinin Sadık Bey'le aralarında gizli bir münasebet bulunduğunun hariçte dolaşması benim için tek başına istifaya [VIII/88] bir sebep olabilirdi. Bununla beraber tek sebep değildir. Mufassal hatıratımda[68] bahis ve tafsil edeceğim üzere istifaya birçok sebepler vardı. Ben yalnız bir defa değil, bana verilen Adliye ve Evkaf nezaretlerinden beş defa istifa ettim. Fakat maalesef hiç kabul edilmedi. Sait Paşa'nın istifasına kadar devama mecbur kaldım.[69]

68 Mustafa Hayri Efendi'nin mufassal bir hatırat kaleme almak niyeti ilk defa bu pasajda dile getiriliyor.

69 Sait Paşa'nın istifası 16 Temmuz 1912 tarihinde vuku bulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Miralay Sadık Bey bu sebeple bana gücenmiş hatta eski Levazım Reisi Mirliva İsmail Paşa'ya, "Hayri Bey Meclis-i Vükela'da benim aleyhimde bulunarak idamıma bir mazbata yaptırmış fakat padişah hazretleri affetmiştir," dediğini İsmail Paşa bana hapishanede hikâye etti ve benim hakkımda [VIII/89] diğer tutuklulardan müstesna olarak bu kadar şiddet gösterilmesinin sebebinin Sadık Bey olduğunu İsmail Paşa –Habip Bey de oradayken– bana söyledi.

Fesüphanallah. Sadık Bey'in söylediği sözlerin boşluğu pek zahir ve aşikâr olduğu halde nasıl bu sözleri benim hakkımda sarf eylediğine hayret ediyorum. Evvela; ben Sadık Bey'i ortadan kaldırılması gereken bir adam olmak üzere telakki etmem. Gerçi onun da birçok kusurları vardır. Hususiyle İttihat'tan ayrıldıktan sonra memlekete birçok zararları dokundu fakat bunu vatana hizmet ediyorum zannıyla yaptı. Benim nazarımda Sadık Bey yine namuslu bir adamdır. Böyle olmasa bile bir adamın idamı mazbatasına [VIII/90] imza koymak hatırıma bile gelmez.

İkincisi; Meclis-i Vükela bir mahkeme değildir ki bir adamın idamına hükmedebilsin. Şimdiye kadar tarihte bunun emsali yok gibidir. Hususiyle Meşrutiyet zamanında böyle bir mazbatanın yapılması ihtimali yoktur. Bilhassa âciz gibi hukuk ilmine girmiş olup birçok mahkemelerin reisliğini yapmış ve müddeiumumilik hizmetinde bulunmuş olan bir adamın öyle mazbatayı imza etmesi şöyle dursun teklif bile etmeyeceği açıktır. Ve Sadık Bey'in sözlerinin aslı esası yoktur. Meclis-i Vükela'da ne öyle mazbata yapıldı ne de teklif vuku buldu. Sadık Bey'in Selânik'e memur olarak gönderilmesinden başka mecliste [VIII/91] hiçbir söz bile cereyan etmedi. Buna Mahmut Şevket Paşa ile o vakit Heyet-i Vükela'ya dahil bulunan Hakkı Paşa, Paris Sefiri Rifat Paşa o vakit (Hariciye nazırı), Mavrokordato Efendi, Maliye Nazırı Nail Bey ve daha sair muteber zevat şahittir.

İsmail Paşa yalan söyleyen adamlardan olmadığına göre Sadık Bey'in İsmail Paşa'ya o sözleri söylemiş olduğuna inanıyorum. Şu halde ya Sadık Bey böyle bir şeyin olmadığına ve zaten esasen olamayacağına kani iken sırf yalan ve iftirayı kendi tertip ve icat ederek benim aleyhimde propaganda yapmak [VIII/92] için söylemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahut kendisi asker olmak hasebiyle hukuk ilminin kaidelerine vâkıf olmadığından ve bir adamın idamına hüküm ve karar vermek yetkisinin hangi meclislere ait olduğunu idrakten âciz bulunduğundan benim aleyhimde bulunan ve Sadık Bey'e sözünü dinletebilen alçakların kendisini ikna eylediği hatıra gelir. Sadık Bey namussuz ve alçak bir adam olmadığına göre aldatıldığına kanaat etmek lazım gelir. Allahü Azimüşşan herkesi üzerine suç atılması ve iftiradan muhafaza buyursun.

Dahiliye Nazırı Reşit Bey'le tanışıklığım yoktur ve Adliye nazırının benim aleyhimde bulunması için doğrudan doğruya [VIII/93] görünürde bir sebep de mevcut değildir. Sadık Bey ile Reşit Bey arasında gizli ilişkiler bulunduğu işitilmiştir. Teğmen Şaban Efendi ki Sadık Bey'in birinci adamıdır bu da bizim tutuklu bulunduğumuz daireye gelerek Reşit Bey'in bu tutuklama meselesinden haberi olmadığını ve böyle kanuna aykırı muamelelerin aleyhinde bulunduğunu söylemekte ve lüzum yokken Reşit Bey'i daima müdafaa etmekte olmasına bakılırsa, Sadık Bey ile Reşit Bey arasında olduğu rivayet edilen münasebetlere inanacağım gelir. [VIII/94]

6 Aralık 1912, Cuma. Bugün akşam ezani saat yarıma kadar dikkate değer bir hadise olmadı. Akşam olmuş, gazlar yanmış, ben de karyolamın üzerine oturmuş oda arkadaşlarım (Galip Efendi) Karesi, Adnan Bey (doktor), Hikmet Bey, Hukuk Mektepli Şerif Bey (mülazım) ile konuşuyordum. Bir asker geldi. Beni Divan-ı Harb-ı Örfî Reisi İsmail Paşa'nın istediğini söyledi. [VIII/95] Böyle bir davet beklemediğimden ayakkabılarımı çıkarıp istirahat etmek üzereydim. Daveti alınca arkadaşlar hayırlı bir haber olması ihtimalinden dolayı acele ettirdiler. Nihayet Divanıharp Odası'na gittim. İsmail Paşa akşam namazını bir köşede eda etmekle meşguldü. Oda ortasında ayakta başka bir zat duruyor, beni bekliyor görünüyordu. Bu zat Selânik Adliye Müdürü İsmail Efendi'ydi. Görünce şaşırdım, çünkü [VIII/96] Divanıharp müddeiumumisinin Sadrettin Bey olduğunu tasavvur etmiştim.

İsmail Efendi ellerimi sıktı bir masa başına oturduk. Beni tatmin edecek bazı sözler söyledi. Şu hallere üzüldüğünü gösterdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Reis İsmail Paşa namazını tamamladı. Yanımıza geldi oturdu. İsmail Paşa –bana hitaben– "Beyefendi bu işlerden çok müteessifim, [VII/97] emin olunuz ki hakkınızda hiçbir şey yoktur. İşte büyük bir edepsizlik yapılmış daha doğrusu iki piç bu işlere karışmıştır," dedi.

Ben, "Bunlar yalnız öyle iki çocuğun yapacağı işler değildir. Heyet-i Vükela'dan bazılarının tertibi eseri olsa gerektir. O cümleden Dahiliye nazırının haberi olmadan bizleri tutuklayamazlar," dedim.

Paşa, "Evet o da melun bir adama benziyor" [VII/98] dedikten sonra, "Arkadaşlarınızdan bazıları (tutuklulardan) beni çok tazyik ediyorlar. Halbuki ben onlar kadar onların tahliyesini isterim. Lakin ne yapalım kolay değildir. Bununla beraber onlar da mazurdur. Fakat seninle Hacı Adil Bey'in metanetini tebrik ederim. Hiçbir vakit müracaat etmediniz. Zaten siyaset mesleğine girenler böyle olmalıdır. İnsanın başına her şey gelir (Müddeiumumi İsmail Efendi'yi işaret ederek). Böyle namuslu ve muktedir arkadaşları Cenabıhak benim niyetimin temizliğine veriyor." Evrakı tetkik buyurdu. Verdiği teminata nazaran, "İnşallah yarın sizi tahliye edeceğiz," dedi.

Ben, "Yalnız beni mi? Arkadaşlarım da beraber mi?" diye sordum. [VIII/99]

Paşa ve İsmail Efendi ikisi birden, "Hayır hepinizi tahliye edeceğiz," dediler.

Ben: "Teşekkür ederim. Bizim niyetimizin temizliğine de sizin gibi iki namuslu zatı Cenabıhak gönderdi. Fakat paşa hazretleri sizi istifaya mecbur ederler diye korkarım."

Paşa: "Ben katiyen istifa etmem."

Ben: "Azlederler."

Paşa: "Ona karışamam. Fakat (Harbiye nazırı) Nâzım Paşa beni azletmez. Hem beyefendi siz de Nâzım Paşa'ya itimat ediniz. O namuslu bir zattır ve bu işleri katiyen caiz görmez."

Ben, "Nâzım Paşa'nın mert ve namuslu bir zat [VII/100] olduğunu işitirim ve itimatsızlığımız da yoktur," dedim. Her ikisinin ellerini sıktım odama döndüm. Mülakatın yarım saat kadar devam etmesi herkesin dikkatini çekti. Bilhassa tutuklu arkadaşlar beni beklemektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

İki namuslu zat

1) Divan-ı Harb-ı Örfî Reisi İsmail Kâmi Paşa: 1293 Rusya Muharebesi'nde kumandan olan ve ondan önce merhum Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesinde Harbiye Mektebi nazırı bulunan Süleyman Paşa'nın damadıdır. Süleyman Paşa'ya olan [VIII/101] hısımlığı sebebiyle İsmail Bey taşraya sürülmüştü. 1318-1319 [1902-1903] seneleri zarfında Suriye merkez müddeiumumisi bulunduğum zaman Miralay İsmail Bey'i Şam'da görmüş bir iki defa da görüşmüş konuşmuştum. Herkes indinde muhterem ve namuslu telakki edilmiş bir zattı. Sonraları nereye gittiklerini bilmiyorum ve ondan sonra da görüşemedim. Şimdi liva [tuğgeneral] olmuş Divanıharp'e reis tayin edilmiştir. Hakikaten bu reisliğinde de cidden necip ve namuslu bir adam olduğunu herkesin nazarında ispat etti. Yalnız pek ziyade saftır. İktidarı vasattır. Kalbî hissiyatını saklayamaz. Her şeyi açık söyleyiverir. Nitekim yukarıda mülakat [VIII/102] esnasında, "Bunlar iki piçin işidir," demesi gibi. Ben bu sözlerinden paşanın devam edemeyeceğini anladım ve azlederler diye korktuğumdan kendisine, "Seni istifaya mecbur eder veya azlederler," demiştim.

2) İsmail Efendi: Bu zat aslen Tatar'dır. Hukuk Mektebi'nden mezundur. Rûmî 1314 [1898] senesinde Maraş müddeiumumi muavini bulunduğum zaman İsmail Efendi ceza reisiydi. Beş altı ay kadar arkadaşlık ettik. Vazifesinin hakikaten ehlidir ve çok namuslu adamdır. [VIII/103] Maraş'ta arkadaşça geçindiğimiz gibi, ayrıldıktan sonra da birbirimizi unutmadık. Hasbelkader ben Meşrutiyet'te mebus oldum. Adliye düzenlemesine seçildim. O zaman İsmail Efendi Erzurum bidayet hukuk reisiydi. Benim şehadet ve delaletimle Diyarbekir adliye müdürlüğüne düzenlemede tayin olundu. Geçen sene de Adliye Nazırı Memduh Bey'e vuku bulan çok sayıdaki şehadetime binaen Selânik adliye müdürlüğüne tayin kılınmıştı. Selânik'in Yunanlar tarafından istila edilmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve Adliye Nezareti tarafından divanıharbe memur edilmiştir. Cenabıhak ikisini de muvaffak buyursun, âmin. [VIII/104]

Mahbesim olan odaya gelince arkadaşlar başıma toplandı. Haber sordular. Bittabi saklayamadım. Olan biteni tamamıyla söyledim. Fakat mahrem tutmalarını ve haricine ifşa etmemelerini ihtar eyledim.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Aralık 1912, Cumartesi. Bu sabah kalktığımızda divanıharp reisinin değiştiğini, Kazak Süleyman Paşa'nın Divanıharp reisi olduğunu işittik. Bütün tutukluların çehrelerinde [VIII/105] ümitsizlik ve yeis eseri görülüyordu. Bir asker geldi benimle görüşmek üzere gelmiş bir efendinin zabit odasında beni beklediğini söyledi. Gittim, bizim hoca Haydar Efendi Hazretleri'ymiş. Ellerini öptüm. O da benim gibi divanıharp reisinin değişmesine üzülmüş görünüyordu.

Ben dedim ki: "Efendim artık ben ümidimi kestim. Yirmi-yirmi beş gün içinde hükümet divanıharp reisini dört defa değiştirdi. Bu bittabi hayra alamet değildir. Demek ki bizi mahkûm etmek için vesile aranıyor." [VIII/106]

Hoca Efendi beni teselli etti. "Ümidi kesmeyiniz," dedi. Bununla beraber bu değişikliği kendisi de hoş görmüyordu.

Veda etti, tekrar ellerini öptüm gittiler. Ben de Hacı Adil Bey'le Emrullah Efendi'nin odasına geldim. Hasbıhal etmeye başladık. Dün İsmail Paşa ile İsmail Efendi'nin müjdeli haberlerine rağmen tahliye edilmedik. Bugün de akşam oldu.

Bu gece Habip Bey dedi ki: "Divanıharp reisinin değişmesinden tahliye edilmeyeceğimizi anlamıyorum. Bizi tahliye edecekler, [VIII/107] çünkü hiçbir şey yoktur. Ancak Nâzım Paşa Çatalca'dan geldi. Tutuklama sebeplerinin olmadığını anladı. Haksız olarak tutuklanmış olan bu kadar zevatın tahliyesi elbette bir şereftir. Bunu İsmail Kâmi Paşa'ya vermek istemedi, değiştirdi. Süleyman Paşa emekli bir zattır. İsmail Paşa gibi orduda müstahdem değildir. Nâzım Paşa, Süleyman Paşa'yı rakip görmez. Fakat erkân-ı harbiye livalarından olup bugün orduda bilfiil müstahdem bulunan İsmail Paşa'yı rakip görür ve bu şerefi ona vermez. Bir de İsmail Paşa'nın divanıharpten [VIII/108] bütün bütün çıkarılmayıp azalıkta bırakılması dahi benim fikrimi teyit eder. Çünkü İsmail Paşa'yla beraber divanıharp azasından bazı namuslu zevatın bizi mahkûm edemeyecekleri güneş gibi herkesin nazarında belli oldu. Nâzım Paşa bizim mahkûmiyetimiz tarafında olsaydı azalıkta bırakmazdı."

Habip Bey'in bu düşünceleri hakikaten düşünceleri alınacak düşüncelerdendi. İsabetli gördük. "İnşallah öyle olur," diyerek ayrıldık. [VIII/109]

Levent Şahverdi Arşivi

Tahliye

8 Aralık 1912, Pazar. Bugün öğle vaktiydi. Haklarında hiç evrak olmayan on yedi kişinin tahliye olunacaklarını, benim ve kendisinin de tahliye olunacaklar arasında bulunduğunu Emanuel Karasu Efendi bana söyledi. Hakikaten öyle oldu. Akşamüzeri Divanıharp Odası'na çağırdılar. İsimlerimizi okudular. "Kefaletle tahliyenize karar verdik," dediler. Umum namına ben, "Bu kefaletten maksatları şahsi kefalet midir, yoksa bir imzayla teminat [VIII/110] alıp bırakmak mıdır?" dedim.

Divanıharp Reisi Süleyman Paşa, "Artık onu biz bilmeyiz, askerî hükümetin bileceği şeydir. Biz sizi Kolordu Kumandanlığı'na göndereceğiz, onlar nasıl isterlerse kefil olurlar," dedi. Oradan hepimiz çıktık. Arabalarla İran Sefarethanesi'nin karşısında bulunan Kolordu Dairesi'ne geldik. İstanbul Muhafızı Memduh Paşa'nın odasında çeyrek saat kadar kaldık. [VIII/111] Eski Lazistan Mebusu Çürüksulu Ahmet Paşa hepimize kefil oldu. Yalnız iki kişiyi istisna etti. Onlar da İtilafçı Hüseyin Kâmi ile Reşit namında iki kişidir. Ahmet Paşa'ya, "Bunları istisna etmeseniz daha iyi olmaz mı?" dedim.

Ahmet Paşa, "Hayır ben Hüseyin Kâmi'ye kefil olmam. Ahlâksızın biridir" dedi. Ben de sustum. Bu Hüseyin Kâmi'yi şahsen evvelce hiç görmemiştim. Hapishanede gördüm ve onun bizimle beraber ne için hapsedildiğini hâlâ öğrenemedim. Hapishaneye geldiği gün benim odamın karşısında [VIII/112] bir odaya hapsetmişler. O odaya tıkarken Muhafaza Memuru Yüzbaşı İbrahim Efendi'ye bu Hüseyin Kâmi'nin, "Ben Rusya tebaasındanım beni hapsettiğinden dolayı sonra sen mesul olursun," dediğini İbrahim Efendi'nin de, "Vallahi birader ben karışmam ben bana verilen emre bakarım," diye cevap vermiş olduğunu Hüseyin Kâmi'nin yanından çıkıp benim odama geldi hikâye eyledi. Hikâye ettiği zaman Kuşçubaşızade Binbaşı Hilmi Bey ile [VIII/113] Harbiye Nezareti kâtiplerinden Ürgüplü Tevfik Bey benim odamda hazırdılar. Benimle görüşmeye gelmişlerdi.

(İbret alacak hal)

İşte Hüseyin Kâmi denilen zat icabında Moskof olduğunu iddia ettiği gibi, işine uygun zamanlarda da Osmanlı oğlu Osmanlı gibi

Levent Şahverdi Arşivi

hareket eder bir şahıstır. Hal böyleyken muharebeden önce Sultanmeydanı'nda bir günde iki miting yapıldı. Sabahleyin yapılan miting Hürriyet ve İtilaf [VIII/114] Fırkası'nın mitingiydi. Ondan sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın mitingi yapılmıştı. O vakit İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi tarafından verilen karar üzerine Kâtib-i Umumi Sait Paşa Hazretleri tarafından Hürriyet ve İtilaf Merkez-i Umumisi'ne miting gününden bir gün önce bir tezkere yazıldı. Muharebe için yapılacak bu mitingler vatan meselesi demek olduğundan ayrı ayrı hareket etmeyip birlikte yapılmasını yazdılar. İtilaf Fırkası'nın ikinci reisi [VIII/115] Sadık Bey'den gelen cevapta İttihat ve Terakki de arzu ederse kendi mitinglerine gelebileceklerini yazarak büyüklük taslayan bir cevap vermiş, fırkalarının ismine aykırı olarak uzlaşma yoluna yanaşmamıştı. Asıl ibret alınacak cihet, Sadık Bey'in daha evvel birlikte çalıştığı vatanın özbeöz evladı olan İttihatçılarla işbirliği yapmak istemediği halde bu Hüseyin Kâmi'yi kendi mitinglerinin idare heyetine sokarak ta saray-ı hümayuna kadar gönderdiler ve Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu'nun [VIII/116] mermer merdiveni üzerinde, padişahın huzurunda bir manzume okuttular ve Moskofluk iddiasında bulunan bir şahsa Osmanlı lisanından "Oğlum" hitabıyla Osmanlı iltifatına mazhar olmasına sebep oldular. İşte Sadık Bey'in bilmeyerek yaptığı şeylerden biri de budur.

Her neyse Ahmet Paşa'nın bize kefaleti muamelesi bitti. O vakit yanımda bulunan Habip Bey bana dedi ki: "Hüseyin Kâmi ile arkadaşına ben kefil olmak istiyorum ne dersin?" [VIII/117]

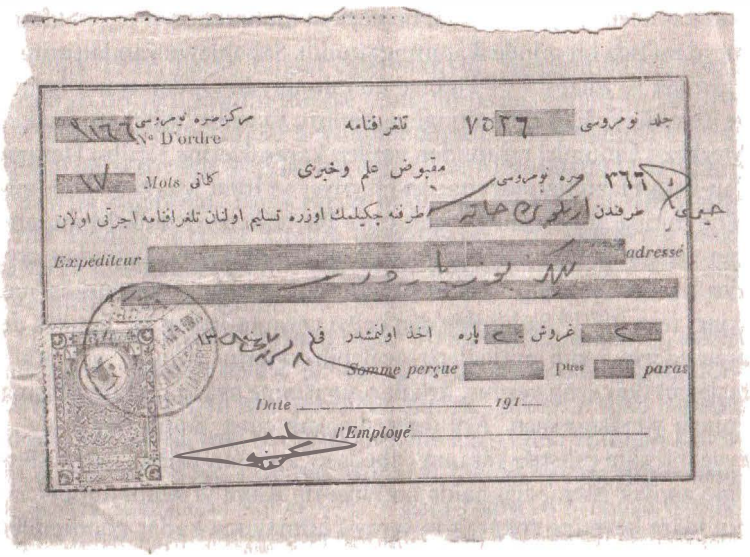
Ben, "Pekâlâ alicenaplık göstermiş olursun," dedim.

Habip Bey ayağa kalkarak Memduh Paşa'nın yanına gitti. Paşa sağır olduğundan kâtibine, "Şimdi ben kefilimi verdim serbestim demektir. Ben de bu beylere (Hüseyin Kâmi ve arkadaşı Reşit) kefil olsam kabul eder misiniz?" dedi.

Hüseyin Kâmi, "Habip'e teşekkür ederiz bizim kefilimiz vardır," dedi. [VIII/118]

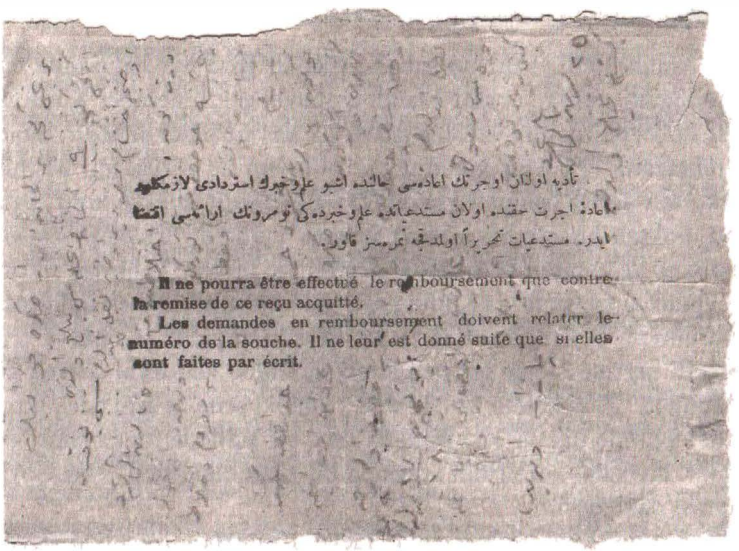
İdareden çıktık. Kapı önünde biraderzadem Rıza ve Harbiye Nezareti kâtiplerinden olup o sırada gelmiş bulunan Tevfik Bey ve bizim Mehmet Ağa ile beraber bir arabaya bindik. Beşiktaş'a kadar geldik. Evvela Rıza Bey'in evine uğradım. Biraz oturduk. Oradan kayınvalidenin hanesine gittim. Gece orada kaldım. [VIII/119]

Levent Şahverdi Arşivi

9 Aralık 1912, Pazartesi. Sabahleyin Temyiz Mahkemesi azasından Ünyeli Abdullah Efendi geldi. Beraber çıktık. Bir arabayla Adliye Nezareti'ne gittik. Doğru Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi'ne giderek muhterem üstat Haydar Efendi Hazretleri'nin ellerini öpüp şükür vazifemi yerine getirdim. Nazır Arif Hikmet Paşa o gün daireye gelmemişti. Ertesi günü Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile Arif [VIII/120] Hikmet Paşa'ya Haydar Efendi'yle birlikte gitmeye karar verdik. Oradan ayrıldım. Eski Manastır Valisi Ali Münif Bey'in hanesine gittim. Yemeği orada yedim. Oradan birlikte Yenicami Köprüsü'ne geldik. Köprübaşında Valide Kıraathanesi'nde bulunan Münir Bey'e Münif Bey haber verdi. O da geldi. Onu müteakip Şakir Bey, Muammer Bey ve daha bazı arkadaşlar beni görmeye geldiler. Bir fesçi dükkânında ayakta görüştük. Münir Bey, Münif Bey, ben üçümüz ayrıldık. [VIII/121] Galata cihetine geçtik. Ömer Abid Hanı'nda Kuddusi Bey'in odasına gittik. Akşama kadar oturduk. Akşamüzeri ben yine Beşiktaş'a gittim orada kaldım.

Levent Şahverdi Arşivi

تأدیه اولنان اوجرتك اعادهسی حالنده اشبو علم وخبرك استردادی لازمکلوب
اعادهٔ اجرت مقدمه اولان مستدعیاتده علم وخبرده کی نومروك اراهسی اقتضا
ایدوب مستدعیات تحریراً اولدیغی تقدیرجه نظر دقته آلنور.

Il ne pourra être effectué le remboursement que contre la remise de ce reçu acquitté.

Les demandes en remboursement doivent relater le numéro de la souche. Il ne leur est donné suite que si elles sont faites par écrit.

Defter VIII'in içinde bulunan telgraf ve arka yüzüne kurşunkalemle yazılmış olan metin:

Birinci gece bir Alman var, sonra Fuat Bey. İkinci gece, 22-23 Kasım, Alman'ın tahliyesi tebliğ olundu. Üçüncü akşam ayrı bir odaya nakledildim sebebi yoktur. Dört gün görüşmeden men. 28 Kasım 1912 Perşembe, çocuklarımı görmeye ve bazı zevatı kabule müsaade olundu. Fakat yine tek başımayım ve görüşmüyorum.

Bugün 29 Kasım 1912 Cuma, Haydar Efendi tekrar geldi. O gittikten sonra Abdullah Efendi'yle arkadaşlarının ... [bu kısım okunamamıştır] çağrılan odaya yine tek başıma olarak nakledildim. Bu gece de 30 Kasım-1 Aralık Karesi Mebusu Galip Efendi'yi yine yanıma getirdiler. Tutukladılar. 8 Aralık 1912 Pazar, on yedi kişi tahliye olunduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyhülislamla görüşme

10 Aralık 1912, Salı. Bu sabah yeğenim Rıza'nın hanesinde bulunduğum sırada Haydar Efendi arabayla geldi. Beraber Kuruçeşme'de şeyhülislamın yalısına gittik. İlk kez girdiğim hanedir. Gayet muntazam [VIII/122] bir konaktır. Şeyhülislam ile görüştüm. Bu mülakattan gerek benim ve gerek Haydar Bey'in maksadımız artık bu intikam hissine bir nihayet vererek muhtelif fırkaların arasını bulmak ve vatanın şu tehlikeli devresinde birlikte çalışmak fikrini şeyhülislam vasıtasıyla Kâmil Paşa'ya kabul ettirebilmek ümidiydi. Bu ümidin beyhude olduğunu oradayken anladım. Çünkü [VIII/123] efendi üzerine hiçbir şey mal etmiyor, daima kendisini överek savunuyor, "Eski hakan zamanında yirmi iki sene devam eden ikbal müddetimde daima eski hakana tam bir şiddetle mukavemet ettim," diyordu. Sözlerinin arasında bir sözü dikkatimi çekti. Şöyle aynen nakledeyim.

"Bir gün Meclis-i Vükela'da Heyet-i Vükela huzurunda alenen memleketin ıslahından bahsettim ve pek şiddetli sözler söyledim. [VIII/124] Hazır bulunan vekillerden dört zat ki Zeki Paşa, Haşim Paşa, Memduh Paşa (birinin ismini efendi söyledi, fakat ben unuttum) derhal jurnal etmişler. Jurnal değil ya vazifelerini yapmışlar. Şimdi ona 'jurnal' diyorlar da ben de onun için 'jurnal' dedim.

Padişah hazretleri bu dört zatın kâğıtlarını alınca hiddet etmiş. O haftanın cumasında camiye gittim. Teşrif [VIII/125] buyurdular. Her vakit hal hatır sual ederdi. O gün yüzüme bakmayarak yürüdü, odaya gireceği zaman döndü bana baktı. Hakan hiddet ettiği zamanlar bir iki dakika kadar dudaklarını birbirine vurmadıkça söz söyleyemezdi. Aynı vaziyetle bana bakarak dudaklarını hareket ettirmekteydi. Ben de gülümseyerek kendisine bakıyordum. Birkaç dakika bu hali devam etti. Fakat hiçbir şey söyleyemeden odaya girdi. Zâr doğruların yardımcısı Allah'tır. [VIII/126] Bir şey söyleyemedi. Sonra birkaç defa beni sürdürmek istedi. Kudüs-i Şerif'e şeyhülharemlik kurarak ve meşihat maaşına muadil bir maaş ile göndermek istedi. Orada ecnebileri elde ederim korkusuyla vazgeçti."

İşte sözlerinin ekseri böyleydi. Nihayet veda etmek üzereyken ayakta bana dedi ki: "Kudat Mektebi'nin İdare Hukuku muallimliğini sana verdik."

Levent Şahverdi Arşivi

Ben: "Teşekkür ederim fakat benim İdare [VIII/127] Hukuku'nda ihtisasım yoktur. Af buyurunuz."

Şeyh: "Ya öyle mi?"

Haydar Efendi, "Efendim inanmayınız. Okuturlar. Hatta iyi fıkıh bilir," dedi.

Ben, "Cidden arz ediyorum talebeye faydalı olamam. Affınızı rica ederim," dedim.

Şeyh, Haydar Efendi'ye, "Öyleyse siz görüşünüz," dedi.

Çıktık. [VIII/128]

Yolda üstadım Haydar Efendi'ye, "Ben şeyhülislam efendiyi daha zeki zannederdim," dedim.

Biraz sonra Haydar Efendi bana dedi ki: "Ben her vakit şeyhülislama gelirim daima oturduğumuz odaya kimse gelmezdi. Bugün mülakatımızın başından sonuna kadar yanımızda yeğeni Sait acaba niçin oturdu?" Ben, "Muhtar Bey'in tavsiye ve ihtarıyla oturdu zannederim, çünkü aşağıda Muhtar Bey'in yanında *İkdam* gazetesi yazarı Ali Kemal [VIII/129] Bey'in olduğunu, bizim evvelce oturduğumuz odaya gelip şeyhülislamın büyük oğlundan Ali Kemal namına *İkdam* gazetesi isteyen bir gencin sözlerinden anlamıştık. Benim pederiyle ne konuştuğumu anlamak için Muhtar Bey, Sait Bey'i memur eylemiştir," dedim.

Haydar Bey buna hem şaşarak hem de bundan tiksinerek, "Demek ki babayla oğul arasında da emniyet yoktur," dedi. [VIII/130]

Oradan Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa'ya gittik. Biraz rahatsızmış. Paşayı necip ve haluk bir zat buldum. Pederi merhum Abdurrahman Paşa gibi pek hayırhah gördüm.

Orada Evliya Efendi'yi bulduk. Sonra üçümüz birlikte döndük. Ben Beşiktaş'ta arabadan indim. Onlar İstanbul'a gittiler.

Öğleden sonra Perşembepazarı'na Necmettin Molla Bey'in yazıhanesine gittim. Fakat [VIII/131] Molla ile görüştüm. Akşamüzeri oğlum Hakkı ile beraber Haydarpaşa vapuruna bindik. Aşağı kamaraya inmek üzereydim. Arkamdan biri kolumu tuttu. Döndüm baktım eski Halep Valisi Küçük Mazhar Bey'dir. Bana hitap ederek, "Kusurumu affediniz kabahat bendedir," dedi. Bir buçuk seneden beri bana darılmış selam bile vermezdi. Sebebi de Evkaf Nezareti'ne memur buyurulduğum zaman muhasebeci Abdülme-

Levent Şahverdi Arşivi

cit Sabit Efendi'yi azledişimdir. [VIII/132] Her ne sebepten dolayı ise bugün özür diledi. Ben özür de beklemezdim. Barıştık. Birlikte kamaraya indik. Arkamızdan eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa da geldi. Üçümüz Haydarpaşa'ya kadar konuştuk. Trenle Erenköyü'nde haneme geldim. [VIII/133]

13 Aralık 1912, Cuma. Bugün öğle yemeğine eski Beyrut Valisi Niğdeli Hâzım Bey'e davetliydim. Gittim. Âyandan Niğdeli Galip Bey, Hâzım Bey'in damadı Abdullah Sabri Bey beraber yemek yedik. Birkaç saat konuştuk. Oradan Galip Bey'le Erenköyü istasyonuna geldik. İstasyonda Şerif Cafer Paşa'ya tesadüf ettim. Beni görmeye gelmiş. İstasyonda oturduk çeyrek saat kadar konuştuk. [VIII/134] Tren geldi. Paşa ile Galip Bey gittiler. Evime geliyordum. Eski Kırkkilise Mutasarrıfı Azmi Bey'e tesadüf ettim. Eniştesi Ebuzziya Tevfik Bey'e gidiyormuş. Ben de görmek isterdim. Beraber gittik. Yarım saat kadar onunla da görüştüm. Haneme geldim. O gün birçok ziyaretçi gelmiş kart bırakmışlar. [VIII/135]

14 Aralık 1912, Cumartesi. Evdeydim.

15 Aralık 1912, Pazar. Bugün yine bazı arkadaşlar geldiler. Münir Bey ile Ali Münif Bey de beraber geldiler. Akşamüzeri gittiler. Perşembe günü Münir Bey'e geleceğimi söyledim. [VIII/136]

16 Aralık 1912, Pazartesi. Biraz rahatsızdım. Kudat Mektebi'ne dersime gidemedim.

17 Aralık 1912, Salı. Kudat Mektebi Kâtibi Hamdi Efendi geldi. Müdür ve yardımcısının selamını tebliğ etti. Hatırımı sordu ve İdare Hukuku muallimliğine tayin edildiğimden kabulünü arkadaşlar namına rica eyledi. [VIII/137] İdare'yi okutamayacağımı söyledim. Nihayet, "Şakir Bey'le görüşeyim," dedim. O gün Şakir Bey'e bir telgraf yazdım. Ertesi gününe davet ettim.

18 Aralık 1912, Çarşamba. Şakir Bey geldi. Öğle yemeğini beraber yedik. O Ceza Kanunu dersini bana terk ederek İdare Hukuku'nu alacağını söyledi. Böyle aramızda kararlaştırıldı. [VIII/138]

Levent Şahverdi Arşivi

19 Aralık 1912, Perşembe. Öğleden sonra İstanbul'a indim. Necmettin Bey'in odasına gittim. Münir Bey de geldi. Akşamüzeri Münir Bey'le beraber İstanbul tarafına geçtik. Ali Münif Bey'in hanesine gittik. Kuddusi Bey de oradaydı, birlikte yemek yedik. Benim oraya geleceğimi işitmiş, "Talât Bey gece oraya gelecektir," dedi. Yemekten sonra Talât Bey geldi. Vasati saat ona kadar konuştuk. [VIII/139]

Şeyhülislamın Mustafa Hayri Efendi hakkındaki fikrini beyanı

20 Aralık 1912, Cuma. Sabahleyin Münir Bey'in hanesinden kalktık. Beraber Haydar Efendi'nin hanesine gittik. Meşihat Müsteşarı Sait Beyefendi'nin hanesinde bulunduğunu söylediler. Sait Efendi'ye gittik. Haydar Efendi oradaydı. Bir müddet konuştuk. İttihatçılarla hükümetin ve diğer fırkaların arasını bulmak için tarafsız kişilerle işbirliği buyurmasını hoca efendiden rica etmiş ve mutlaka eski [VIII/140] Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi'yle görüşmesini söylemiştim.

Hoca efendi, "Abdurrahman Efendi'yle görüştüm. O, 'Evvela Kanun-ı Esasi'de mühim değişiklikler yapmak ve o cümleden parlamantarizm usulünü kaldırmak lazımdır,' diyor," dedi. Velhâsıl onunla görüşmekten de bir fayda hâsıl olmadığını, Kâmil Paşa'nın inadı karşısında hiçbir teşebbüsün faydalı olmayacağını artık anladım. [VIII/141]

Haydar Efendi başka bir yere davetliymiş gitti. Biz kaldık. Şakir Bey de geldi. Sait Efendi de beraber yemek yedik. Şeyhülislam Efendi benim için Sait Efendi'ye, "Hayri Bey'le görüştüm. Ben onu kaba saba bir köylü zannediyordum. Meğer öyle değilmiş. Zeki ve terbiyeli bir zatmış," demiş.

Fesüphanallah. Taşralılar hakkındaki İstanbulluların takdirine bakınız. [VIII/142] Oradan ayrıldık. Galata'ya kadar Münir Bey'le beraber geldik. O Galata'da kaldı. Ben Beşiktaş'a geldim. Oğlum Suat mektepten geldi. Akşamdan sonra vasati yedi treniyle Erenköyü'ne geldik.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Aralık 1912, Pazartesi. Bu sabah Kudat Mektebi'ne gittim. Derse başladım. [VIII/143]

24 Aralık 1912, Salı. Bugün Mithat Bey (Siroz) geldi. Öğle yemeğini beraber yedik. Öğleden sonra iki treniyle İstanbul'a gidecekti. Beraber Feneryolu'na kadar refakat ettim. O gitti, ben Feneryolu'nda eski Aydın Valisi Celal Bey'e uğradım. Adadaymış görüşemedim. Oradan döndüm. Erenköyü'nde Hulusi Bey'le görüştüm. Oradan Abdullah Azmi Efendi'ye gittim. [VIII/144] Gani Bey de oradaydı. İki saat kadar kaldım. Eve döndüm. Bir nöbet geldi. Yemek yiyemedim yattım. Bugünden itibaren yatağa düştüm.

8 Ocak 1913, Çarşamba. Bugüne kadar yatakta yatmak üzere hasta kaldım. Hastalığım esnasında pek çok kişi hatır sormaya geldi. [VIII/145]

Bugün sabahleyin Hacı Adil Bey'in adamı Nesim geldi. Celal Bey'in bir mektubunu getirdi. Bunda Talât ve Adil beyler Feneryolu'nda Celal Bey'in hanesinde olduklarından benim de gelmemi yazıyor. Zaten yarın çıkmak arzusundaydım. "Bugün çıkarım," diyerek gittim. Feneryolu'na gittim. Kendileriyle görüştüm. Oradan birlikte on treniyle İstanbul'a gittik. Beyazıt'ta Abdülaziz Çavuş'un [VIII/146] hanesine gittik. Enver Bey ile Hafız Hakkı Bey de geldiler. Mithat Bey de sonradan geldi. Enver Bey'le Bingazi'den döneli görüşememiştim. Bugün ilk defa görüştüm. Hamdolsun afiyettedir. Oradan ben Beşiktaş'a gittim. Geceyi Rıza'nın hanesinde geçirdim. [VIII/147]

9 Ocak 1913, Perşembe. Bu sabah Beşiktaş'tan vapurla Yeniköy'e gittim. Sait Halim Paşa'yla görüştüm. Öğle yemeğini orada yedim. Talât, Hacı Adil, Mithat, Ziya beyler de oradaydılar. Öğleden sonra iki buçuk vapuruyla köprüye çıktım. Necmettin Molla Bey'e gittim. Akşama kadar birlikte oturduk. [VIII/148] Akşamdan sonra vasati beş buçukta birlikte Beyoğlu yoluyla Beşiktaş'a kadar geldik. Ben Beşiktaş'ta yeğenimin hanesine gittim. O da Arnavutköyü'ne hanesine gitti. [VIII/149]

10 Ocak 1913, Cuma. Sabahleyin Beşiktaş'tan Galata'ya gittim. Selânik Bankası'nda yüz otuz lira param vardır. Bundan altmış li-

Levent Şahverdi Arşivi

rasını aldım çünkü çocukların mektep taksiti zamanı geldi. Yirmi altı lira onlar için lazım benim de esnafa borcum vardır. Hanenin idaresi için de [VIII/150] ihtiyaç vardır.

Oradan vapurla yine Beşiktaş'a çıktım. Bir arabayla Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa'nın Kuruçeşme'deki hanesine gittim. Bir saat kadar [VIII/151] görüştüm. Beşiktaş'a döndüm. Ketenci Hamamı'nın yanında bulunan Enver Bey'in hanesine uğradım. Maksadım Enver'i ziyaretti. Evinde bulamadım. Yeğenim Rıza'nın hanesine geldim. Orada yemek yedim. Akşama kadar [VIII/152] bekledim. Çocuklar mektepten geldiler. Beraber Erenköyü'ne geldik.

Mühim bir müzakere

11 Ocak 1913, Cumartesi. Bugün kayda değer bir şey yoktur. Öğleden sonra ikiye kadar evde okudum. Öğleden sonra [VIII/153] Abdullah Azmi Efendi'ye gittim. Akşama kadar birlikte bulunduk.

Evvelsi gün, yani 9 Ocak 1913 Perşembe günü Necmettin Bey'le mülakat esnasında mühim bir hikâye işitmiştim. Onu buraya kaydetmek ve haleflerin nazarına koymak faydalıdır. [VIII/154]

Şöyle ki:

Necmettin Molla Bey'le Beyoğlu'nda Tokatlıyan'ın pastacı dükkânında bulunduğumuz sırada Serfiçe'nin eski mebusu Boşo Efendi geldi. Aramızda şöyle bir konuşma geçti.

Boşo Efendi: "O eski [VIII/155] nazırlar burada ne yapıyorlar?"

Necmettin: "Şekerleme alıyoruz."

Boşo: "Galiba işleri tatlıya bağlamak istiyorsunuz?"

Boşo, bana hitaben, "Sen ne yapıyorsun?" dedikten ve hal hatır sualinden sonra: "Gördünüz mü bizi [VIII/156] zorla Yunan yapıyorsunuz. El ele verip çalışamadık."

Ben: "Evet öyle fakat ne yapalım elinizi vermediniz."

Boşo: "Biz mi vermedik yoksa siz mi?"

Ben: "Siz vermediniz."

Boşo: "Doğrusunu söylemek [VIII/157] lazımsa hepimizin kabahati vardır. Hiçbirimiz diğerine kabahatleri tamamen yükleyemeyiz. Hepimizin kabahat ve kusurları oldu."

Levent Şahverdi Arşivi

Ben: "Evet doğrudur derece derece hepimizin kabahati vardır."

Boşo: "Evet derece derece." [VIII/158]

Necmettin Bey bu sırada bana hitaben, "Boşo namuslu adamdır. Hele geçenlerde vatan namına bir teşebbüsü oldu ki şimdi yolda sana hikâye ederim," dedi.

Ben, "Evet Boşo'yu bilirim. Mert ve namusludur," [VIII/159] dedim.

Boşo'ya veda edip biz otomobile bindik. Necmettin Bey, Boşo'nun teşebbüsünü hikâyeye başladı.

"Muharebenin ilanından önce Düvel-i Erbaa'nın Rumeli'ye dair vuku bulan talepleri üzerine Boşo, Hürriyet [VIII/160] ve İtilaf Cemiyeti'ne müracaat etmiş. Muharebenin bu memleket hakkında büyük bir felaket teşkil edeceğini anlatmış. Muharebenin olmaması için çare yollarının bulunmasına çalışılmasını tavsiye etmiş, onlar da Boşo'ya hak vermişler. Doktor Rıza Tevfik [VIII/161] Bey ile bir zatı Kâmil Paşa'ya göndermişler. Muharebe olmaması için teşebbüs etmişler. Sonra Boşo'ya gelip, 'Biz dert anlatamadık istersen sen de git görüş,' demişler. [VIII/162] Boşo, Kâmil Paşa'ya bizzat gitmiş. O vakit Gazi Muhtar Paşa kabinesinde Şûra-yı Devlet reisi bulunan Kâmil Paşa, Boşo'yu kabul etmiş. Boşo, Kâmil Paşa'ya demiş ki: 'Düvel-i Erbaa'nın tekliflerini evvelce Rum mebusları [VIII/163] Osmanlı Devleti'ne teklif etmişlerdi. Bunların hepsi reddolunacak şeyler değildir. İçinde kabule değer olanlar vardır. Olmayanlarını reddedebilirsiniz. Dolayısıyla bunun için muharebe doğru değildir.' [VIII/164] Kâmil Paşa, 'Taleplerin hiçbiri reddolunacak şeyler değildir. Hepsi kabul olunabilir. Fakat zamanı geçti,' demiş. Boşo, 'Paşa hazretleri zaman geçmedi. Muharebe Osmanlı Devleti'nin galebesiyle neticelense devlete [VIII/165] bir karış yer vermezler. Bu halde de devlet yüz bin kadar Müslüman zayi etmekle zarara uğrar. Eğer mağlup olursa büyük felakettir. Bunu böyle takdir etmeli muharebeden mutlaka kaçınılmalıdır. Yukarıda arz eylediğim gibi [VIII/166] Düvel-i Erbaa'nın teklifini evvelce Rum mebusları yapmıştı. İsterseniz ben yarın Şişli cihetinde Rumlardan mürekkep büyük bir miting yaptırtayım. Bu mitingde, 'Bizim bu hükümetten şikâyetimiz yoktur, [VIII/167] sizin tekliflerinizi zaten biz

Levent Şahverdi Arşivi

evvelce teklif etmiştik bu hükümet de dikkate almıştır. Münasip olanları uygulamaya koyacaktır. Biz hiçbir ecnebi devletin yardımını istemeyiz,' [VIII/168] diyerek, Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve destek gösterelim demiş. Kâmil Paşa bu sözlere karşı da yine, 'Vakit geçti,' demekten başka bir söz söylememiştir. Boşo da çıkıp gitmiştir. [VIII/169]

Hatta geçen gün bir yerde muharebeden bahsolunuyordu. 'Darülfünun gösterisinin muharebeye sebep olduğunu hükümet söylüyor,' dediler. Boşo da şiddetle reddederek bu mülakatı [VIII/170] anlattı."

Necmettin Bey'in sözleri son buldu. Otomobil de Beşiktaş'a gelmişti.

Necmettin Bey, Boşo Efendi'nin Kâmil Paşa'yla olan [VIII/171] mülakatına pek ehemmiyet veriyor, bunu bir tarihî bir vaka add ve telakki ediyordu.

Bence de mühimdir. Ancak bunun sıhhatinin derecesini tetkik etmek lazımdır. [VIII/172] Gerçi Boşo yalan söyler takımdan değildir. Ancak bu gibi mühim mülakatta iki tarafın telakkisi birbirine aykırı olabilir. Bunu tetkik etmeli, hakikati öğrendikten sonra [VIII/173] ehemmiyeti takdir olunabilir. Feylesof Doktor Rıza Tevfik Bey'le arkadaşı kimse filozoftan öğrenip sormak ve bu noktadan tahkik etmek mümkündür. [VIII/174] Fakat mesleki muhalefet hasebiyle benim için tahkik mümkün değildir. Zaten tahkik etmek de istemem. Bin türlü mana verirler. [VIII/175]

Bugünün vukuatından yani 11 Ocak 1913 Cumartesi günü akşamdan sonra (pazar gecesi) Manastır nafıa müdürlüğünden emekli Aziz Bey oğluyla beraber gelmişti. [VIII/176] Gece otururken bilmediğim bir adam geldi. Elinde bir kâğıt vardı. Varakada sadarete Hüseyin Hilmi, Harbiye nazırlığına Mahmut Şevket, Hariciye nazırlığına Hakkı paşaların atandığına [VIII/177] işaret ediliyordu. Bu haberin sağlamlığını iddia ve bunda ısrar etmekteydi. Tanımadığım bir adam olduğundan başta bunun bir tertip eseri olarak bana gönderildiği ve benim ağzımdan bazı sözler [VIII/178] almak için bir hile olduğu fikrine kapıldım.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat Aziz Bey ile oğlunun, bu adamı Ruşen Ağa diyerek tanımaları ve komşu olduğunu söylemeleri bir dereceye [VIII/179] kadar temin ettiyse de ben tamamıyla emniyet edemedim. Çünkü bugün Harbiye nazırı bulunan Nâzım Paşa'nın bile arkasına iki hafiyenin memur olduğunu yaygın söylenti olarak halk söylüyor [VIII/180] ve birçok kimsenin takip edildiğini işitiyoruz. Şu halde nasıl güvenilebilir?

Bundan başka kabinenin düşmesini de muhtemel göremedim. Hususiyle bu şekilde teşekkül [VIII/181] etmesine ihtimal tasavvur edemedim, "Aslı olmamalıdır," dedim. Aziz Bey'in oğlu telgrafhaneye kadar gitti. İstanbul'dan sordu. Vakıa bu gece halk arasında Kâmil Paşa kabinesinin düştüğünün [VIII/182] yaygın söylenti derecesinde olduğunu ve fakat telgrafhanede resmen bir haber bulunmadığını öğrendi. Doğrusu budur, yine bir söylentiden ibaret olmalıdır.

Cenabıhak, memleket ve millet [VIII/183] için hayırlar ihsan buyursun, âmin.

Hükümet bu söylentilerin kaynağını Cemiyet zannediyor, fakat doğru değildir. [VIII/184] Cemiyet ta harbin başlangıcında hatta daha evvel hükümetin düşmesine katiyen yardımcı ve meyilli olmamaya karar vermişti. O kararında sabittir. Fakat anlatmak ihtimali yoktur. [VIII/185]

13 Ocak 1913, Pazartesi. Bugün sabah yayımlanan gazetelerde Kâmil Paşa kabinesinin iktidar mevkiinde bulunduğu ve dün akşamki söylentinin aslı olmadığı anlaşıldı ve bu şayia sebebiyle hükümetin İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine pek büyük bir garaz ve gazap beslemekte olduğu dahi [VIII/186] sorulup anlaşılmıştı. Yine düşünmeye başladım. Hükümetin tekrar tutuklamalara devam edeceğine ve mevki temini için her türlü zulmü yapacağına hükmettim. Öğleden sonra Abdullah Azmi Efendi'nin hanesine gittim. Onunla da istişare ettim. O da benim fikrimi tasdik eyledi. [VIII/187] Akşama kadar orada kaldım. Fakat gece haneden polisler vasıtasıyla geçen defaki gibi kaldırılmak ihtimalinden dolayı haneme dönmemeyi kararlaştırdık. O geceyi Abdullah Efendi'nin hanesinde geçirdim. [VIII/188]

Levent Şahverdi Arşivi

14 Ocak 1913, Salı. İstanbul'a bir adam gönderdim. Münir Bey'i davet ettim. Geldi. Hükümetin yeniden tutuklamalara başlayıp başlayamayacağı hakkında fikir ve görüş alışverişinde bulunduk. Neticede her türlü zulmü yapmaya müsait görünen şimdiki [VIII/189] hükümete itimat caiz olmadığından benim birkaç gün hanemde bulunmamam uygun görüldü. Münir Bey'le oradan bir arabayla Üsküdar'a gittik. Ahbaplarımdan Abdullah Efendi'nin hanesinde kaldım. Gece onunla da müzakere ettik. Hiç kimsenin hükümete itimat edemediği anlaşılıyordu. [VIII/190]

Ebuzziya Bey'in tutuklanması

15 Ocak 1913, Çarşamba. Bu sabah Abdullah Efendi memuriyetine, Münir Bey de İstanbul'a gittiler. Ben yalnız orada kaldım. Eski Divaniye Mutasarrıfı Mithat Bey'e (bugün emniyet umum müdürüdür) haber gönderdim geldi. Ona da durumu anlattım. [VIII/191] Evet Kâmil Paşa Hükümeti her türlü mezalimi yapmak istidadındaydı. Mithat Bey bir dereceye kadar işi anlayabilmek için Üsküdar Polis Dairesi'ne gitti ve iki saat sonra döndü. Dedi ki: "Sizin tutuklanmanıza dair henüz Üsküdar Polis Dairesi'ne bir emir tebliğ olunmamıştır. Ancak Ebuzziya Bey'in tutuklanmasına [VIII/192] Polis Umum Müdüriyeti'nden emir verilmiştir. Bu emir Üsküdar Polis Müdüriyeti vasıtasıyla icra olunuyor. Evvelce Ebuzziya hasta olduğundan divanıharbe kadar gidemeyeceğinden bahsetmiş onun bu sözünü Erenköyü polis memurları Üsküdar'a Üsküdar müdürü de umum müdüre telefonla bildirmiş. Umum müdür [VIII/193] de hiçbir özür kabul edemeyeceğinden cebren kaldırılmasına emir vermiş, bu saatte hanesinden aldılar. Şimdi arabayla Erenköyü ile Kadıköyü arasında bulunuyor. Bunu telefonla Üsküdar Müdüriyeti'ne Erenköyü Zaptiye Dairesi tebliğ ve beyan ediyor. Bundan başka Yunus Nadi Bey'i de arıyorlar. [VIII/194] Bu tutuklanmanın *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin neşriyatından ve hükümeti tenkit etemesinden dolayı olması ihtimali vardır. Bununla beraber hükümetin şu kanun çiğneyen cüretinin dairesini genişletmesi ihtimali de mevcuttur." Benim de ihtiyatkâr bulunmamı tavsiye etti. Akşamüzeri Abdullah Efendi ve Münir Bey geldiler. Hükümetin [VIII/195] Babıâ-

Levent Şahverdi Arşivi

li'de pek ziyade ihtiyatkâr bulunduğunu, sokaklarda muhafaza devriyelerinin sık sık görüldüğünü ve herhalde hükümette yeni bir hal eserinin müşahede edilmekte olduğunu söylediler. O gece de Abdullah Efendi'de kaldık.

Gece Abdullah Efendi komşusu Mahmut Şevket Paşa'ya (bugün sadrazamdır)[70] [VII/196] gitti. Benim hanesinde misafir bulunduğumu söylemiş. Paşa, "Evet bu hükümet her şeyi yapar. Yeniden tutuklama icra etmekten çekinmez," demiş ve benim rahatsız olmama üzülerek Abdullah Efendi'yle selam göndermiştir. [VII/197]

Defter V
Unut ve yaşa [V/kapak sayfası]

16 Ocak 1913, Perşembe. Bu sabah ben, Münir ve Mithat Üsküdar İskelesi'nden Beşiktaş vapuruna binip İstanbul'a gittik. Ben Beşiktaş'a çıktım, yeğenim Rıza Bey'in hanesine gittim. Akşama kadar orada kaldım. Akşam yemekten [V/1] sonra Nişantaşı'na ahbaplardan birinin hanesine gittim. Gerek hane sahibinden ve gerek oraya gelen Münir Bey'den bugünlerde hükümetin tekrar tutuklamalara cüret edemeyeceğini, çünkü evvelce icra eyledikleri tutuklamaları hiçbir kanuni sebebe dayandıramadıklarını ve uzun müddet tutukluluktan sonra [V/2] tutukladıkları kişileri sorguya bile çekemeyerek tahliye ettikleri için kamuoyunun gözünde hükümetin fırka hissiyle hareket ederek nüfuzunu kaybettiğini, buna dayanarak bir daha tutuklamalara cüret etmenin kendileri için bütün bütün hata olduğu görüşünü [V/3] ortaya koyduklarını ve bu görüşü hariçte bulunan pek çok zevattan işittiklerini de ilaveten söylediler. Şu halde benim o gece orada kalmama sebep kalmadığından onlara veda ederek Beşiktaş'a yeğenimin hanesine geldim, geceyi orada geçirdim. [V/4] Fakat arkadaşlarımın yukarıdaki görüşleri beni bir sebeple tatmin edemiyordu. Reşit Bey gibi Kudüs-i Şerif mutasarrıflığında yiyiciliğiyle şöhret kazanmış, İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında memuriyetinden azledilmiş, hususiyle

70 Bu nottan anlaşıldığı üzere bu satırlar 23 Ocak 1913'teki Babıâli Baskını'ndan sonra yazılmış olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Abdülhamit'e senelerce [V/5] hizmet ederek valilik mertebesine kadar çıkmışken Meşrutiyet'i müteakip düşen bir kimsenin Dahiliye nezaretinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden intikam alacağını eski hakana vadeyleyen Kâmil Paşa gibi bir zatın sadarette bulunmaları ve diğer zevatın da bazılarının Meşrutiyet idaresinden [V/6] kalben memnun olmadıkları cümlece aşikâr ve bazılarının da (Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa gibi) haklı ve adilane görüşlerini diğerlerine dinletememeleri tafsilatıyla bende kayıtlı olduğundan hükümetten emin olmamakta haklıyım. [V/7]

Eve dönüş

17 Ocak 1913, Cuma. Sabahleyin kalktım. Bir arabayla Nişantaşı'na çıktım. Damat Salih Paşa'nın (Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularındandır) hanesi önünde Dahiliye Nazırı Reşit Bey'e tesadüf ettim. Ben arabadaydım o yayan gidiyordu. [V/8] Beni gördü ve hainane bir surette bana baktı. Ben de ona baktım. Birbirimize selam vermeden geçtik. O zannederim Salih Paşa'nın hanesine gidiyordu. Ben dün hanesinde bulunduğum arkadaşın hanesine gittim. Bir saat kadar orada kaldım. [V/9] Oradan çocuklarım Hakkı ve Suat'ın yatılı olarak tahsil etmekte oldukları İngiliz Mektebi'ne gittim. Çocukların ikinci taksitlerinin zamanı gelmişti. Onu mektep müdürüne verdim (yirmi yedi Osmanlı lirayla üç kuruş). Oradan tekrar arkadaşın hanesine döndüm. Öğle yemeğini orada [V/10] yedik. Öğleden sonra onlar Galata'ya işlerine ben de yine Beşiktaş'a döndüm. O geceyi de kayınbiraderim Raif'in hanesinde geçirdim.

18 Ocak 1913, Cumartesi. Bugünle beraber tam altı günden beri evimde yatmadım. Akraba ve ahbap hanelerinde [V/11] insan ne kadar istirahat etse kendi hanesi ve yatağı gibi olmuyor. Hususiyle benim gibi kırk yaşını geçmiş olanlar için pek müşkül oluyor. "Artık ne olursa olsun," diyerek bugün öğleden sonra Galata'ya gittim. Necmettin Molla Bey'in yazıhanesine uğradım. Akşamüzeri [V/12] Erenköyü'ndeki haneme döndüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Babıâli Baskını ve yeni hükümetin teşkili

23 Ocak 1913, Perşembe. Bu sabah vasati yedi buçuk treniyle İstanbul'a indim. Doğru Kudat Mektebi'ne gittim. Birinci sınıfa Ceza Kanunu dersini okuttum. Dersten çıkınca Şakir Bey, "Bize gidelim," dedi. Beraber gittik. [V/13] Öğle yemeğini orada birlikte yedik. Oradan Ali Münif Bey'e gittik. Münir Bey de oradaydı. Bir müddet sonra Şakir Bey hanesine döndü. Ben, Ali Münif, Münir köprüye indik. İttihatçılar tarafından şimdiki hükümet aleyhine Babıâli'de bir gösteri icra olunacağını işittim. Pek üzüldüm. Gerçi şimdiki hükümet yani heyet-i vükela [V/14] bir gün bile makamlarında tutulacak adamlar değildir. Kin duygusuna yenilmiş, memlekette can güvenliğinin ortadan kalkmasına sebebiyet vermiş bir hükümettir. Fakat memleketin böyle buhranlı zamanında bizim İttihatçılar tarafından böyle bir gösteri hareketi icrası, itikadımca memleketin menfaatlerine [V/15] uygun değildir. Evvelce haberdar olsaydım elimden gelen bütün kuvvetle mâni olmaya çalışırdım. Bunu tasvip eden arkadaşlar bence hata etmişlerdir.

Oradan ben ~~x ile~~ yine bir arkadaş hanesine gittik. Vakanın neticesini bekledik. Gece bir ilave çıktı. Hükümetin [V/16] değiştiğini, Mahmut Şevket Paşa'nın yeni heyet-i vükelayı kurmaya memur olduğunu anladık. Bununla beraber tamamıyla itimat edemedik. O geceyi bir iki saat kadar uykuyla geçirerek sabahı ettik.

24 Ocak 1913, Cuma. Sabahleyin gazeteler geldi. Dün Babıâli'de bir millî [V/17] galeyanın sevkiyle icra olunan nümayiş üzerine Kâmil Paşa'nın istifa ederek Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olduğu ve yeni heyeti teşkil ettiği anlaşıldı. Evkaf Nezareti'nin de bu heyet arasında bana verildiğini gazetelerde gördüm. Heyet-i vükela şöyle tertip olunmuştur: [V/18]

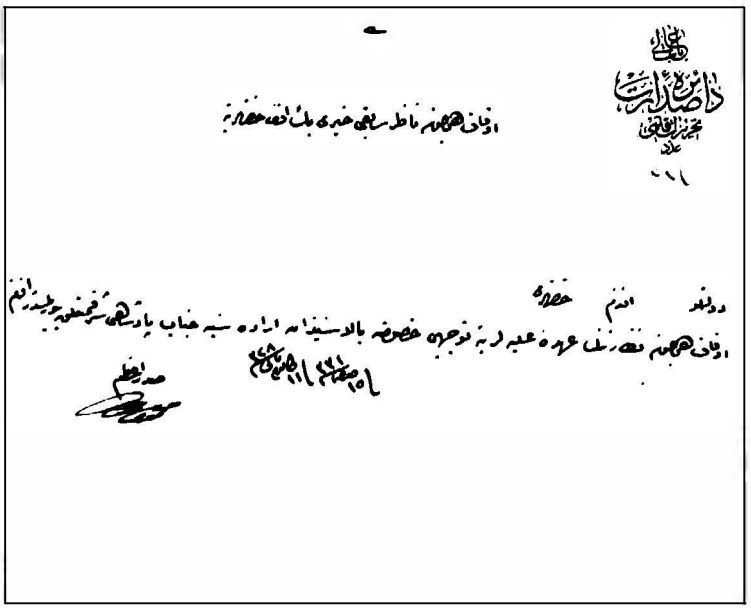
Sadrazam ve Harbiye nazırı	Mahmut Şevket Paşa
Şûra-yı Devlet reisi	Sait Halim Paşa
Dahiliye nazırı	Hacı Adil Bey
Adliye nazırı	İbrahim Bey

Levent Şahverdi Arşivi

Hariciye nazırı vekili	Muhtar Bey
Bahriye nazırı	Mahmut Paşa
Ziraat ve Ticaret nazırı	Celal Bey
Maarif nazırı	Şükrü Bey [V/19]
Nafıa nazırı	Yesari Efendi
Telgraf nazırı	Oskan Efendi
Maliye nazırı	Rifat Bey
Evkaf nazırı	Ben

Esasen gösteri hiç hoşuma gitmemişti. Hususiyle Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ile pek hamiyetli olmak üzere tanıdığım [V/20] Amasyalı Mustafa Necip Bey'in ve Sadaret Yaveri Nafiz Bey'in ve daha bir adamın maktulen vefat etmelerinden Allahü Azimüşşan'a malumdur ki çok müteessir oldum. Böyle bir hal üzerine nazırlık kabulü mümkün olmadığı gibi yukarıda adları görülen kişilerle de çalışamazdım. Derhal orada bir istifaname yazdım. [V/21] Cebime koydum Beşiktaş'a geldim. Yeğenim Rıza'nın hanesinden gece beni aradıklarını söylediler. Telgrafhaneden sordurdum telgraf kopyasını getirttim.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ne tayini

Babıâli
Sadaret Dairesi
Tahrirat Kalemi
Adet
281

Hû

Eski Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri Beyefendi Hazretlerine

Devletlü Efendim Hazretleri

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin zatıâlilerine verilmesi hususuna izin istenerek padişah hazretlerinin iradesi şeref-müteallik buyurulmuştur efendim.

24 Ocak 1913

Sadrazam
Mehmet Sait

Levent Şahverdi Arşivi

Sadaret Yaveri Süleyman Bey tarafından sadrazamın emriyle çekiliyor ve dün gece (Cuma gecesi) Babıâli'ye hemen gelmem talep ediliyor. [V/22] Derhal bir dilekçe yazdım. 23 Ocak 1913 tarihli telgrafnameyi bugün aldığımı ve rahatsız bulunduğumdan gelemediğimi beyanla, "Eğer vuku bulan davet bugünkü gazetelerde görüldüğü veçhile bir nezaret verilmesi maksadından dolayı ise mazur bulunduğumdan affımı rica ederim," diye yazıp yeğenim Avni ile Babıâli'ye gönderdim. [V/23] O geccyi de Beşiktaş'ta geçirdim.

25 Ocak 1913, Cumartesi. Bugün Erenköyü'ndeki haneme döndüm. [V/24]

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'nden istifası

5 Şubat 1913, Çarşamba. Dün gece Talât Bey'den bir telgraf aldım. Bugün kendisiyle görüşmek üzere hanesine davet ediyor. Sabahleyin gittim hanesinde bulamadım. Merkez-i Umumi'ye uğradım bir müddet sonra [V/25] geldiler. Evkaf Nezareti meselesini aramızda mevzubahis ettik. Ben kabul etmemekte ısrar ettim ve "Bu hususlaki kararım katidir," dedim.

Arkadaşlar, "O halde bir istifaname yazıp gönderiniz," dediler.

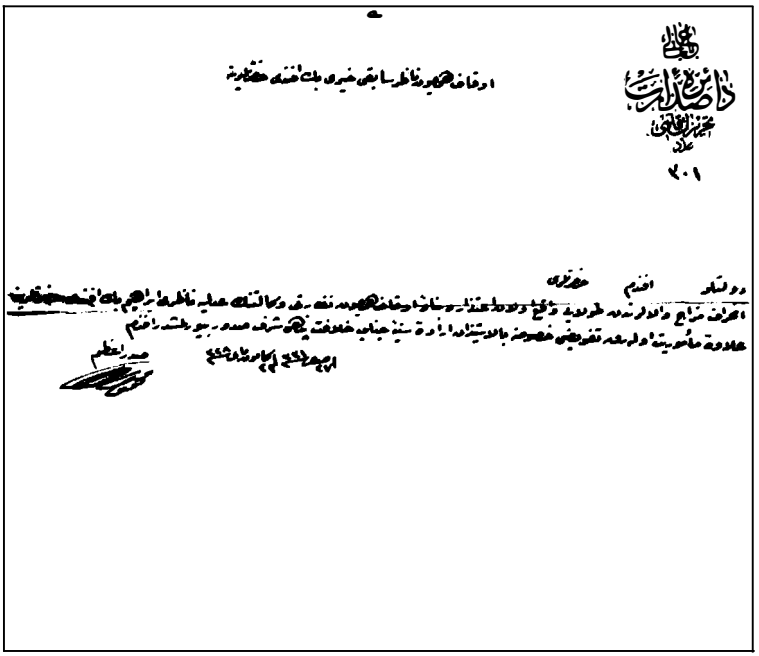
Ben, "Evvelce yazdım gönderdim," dedim.

Rüfeka, "Onu Mahmut Şevket Paşa [V/26] istifaname olarak kabul etmiyor," dediler. Ben de, "Pekâlâ," dedim. İkinci bir istifa yazıp tekrar affımı rica ettim. Talât Bey'e vererek bunun kabulüne delalet etmesini rica eyledim. O da vadeyledi. [V/27]

9 Şubat 1913, Pazar. Dahiliye Nazırı Adil Bey'den aldığım bir davet telgrafı üzerine bugün Dahiliye Nezareti'ne gittim.

Adil Bey: "Evkaf nazırlığını kabul etmemekteki görüşlerin neyse ona itiraz etmek istemem. [V/28] Fakat senin böyle boş kalmanı uygun göremem. Ya bir valilik al git memlekete hizmet et veyahut da Vilayat Kanunu'nu tetkik ediyoruz, birkaç güne kadar son bulacaktır, o kanunun tatbikine nezaret ve mahallî ihtiyaçları tetkik etmek üzere beş komisyon teşkil edeceğiz. Birkaç vilayet bir komisyon [V/29] nezaretine verilecektir. O komisyonlardan birinin başkanlığını kabul et."

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'nden istifasının kabulü

Babıâli
Sadaret Dairesi
Tahrirat Kalemi
Adet
301

Evkaf-ı Hümayun Eski Nazırı Hayri Beyefendi Hazretleri'ne

Devletlü Efendim Hazretleri

Zat-ı vâlâlarının rahatsızlığından dolayı vaki olan mazerete binaen Evkaf-ı Hümayun Nezareti vekâletinin Adliye Nazırı İbrahim Beyefendi Hazretleri'ne ilaveten memuriyeti verilmesi hususuna izin istenerek halife hazretleri tarafından padişah iradesi çıkmıştır efendim. 5 Şubat 1913

Sadrazam
Mahmut Şevket

Levent Şahverdi Arşivi

Ben: "Şimdilik benim için valiliği mevzubahis etmek doğru değildir. Komisyon başkanlığını reddetmem. Ancak o hususdaki vazife ve yetkilerimi beyan eden talimatı göreyim. Eğer yapmaya muktedir olduğumu görürsem memnuniyetle kabul [V/30] ederim."

Adil Bey, "Henüz talimat mevcut değildir. Sonra yapacağız ve tanzimi zamanında bulunursunuz," dedikten sonra adı geçen komisyonların başkanlıklarına düşündüğü kişilerin isimlerini okudu.

1) Hakkı Paşa	eski sadrazam
2) Hayri	eski Evkaf nazırı [V/31]
3) Necmettin Molla Bey	eski Adliye nazırı
4) Aristidi Paşa	eski Ziraat nazırı
5) Hâzım Bey	Beyrut valisi

Ben dedim ki: "İsimler sonra tayin olunmalıdır. Evvela talimat vücuda gelmelidir."

Oradan veda ederek Hariciye Nazırı Prens Sait Halim Paşa'nın nezdine gittim. Yalnızdı. [V/32] Mülakatımızın hülasası şöyledir.

Prens: "Evkaf Nezareti'ni kabul etmediniz. Doğru yapmadınız. Fedakârlık icap ederdi."

Ben: "Evet bazı zevatın nezaret kabul etmelerini fedakârlık olmak üzere kabul ederim. Zatıâliniz de Şûra-yı Devlet Reisi eski Sadrazam Sait Paşa ve Maliye Nazırı Rifat Bey [V/33] ve Mahmut Şevket Paşa hizmet kabul etmekle böyle zamanda fedakârlık ettiniz. Bunu böyle telakki ederim. Fakat diğer zevatın nezaret kabul etmelerini fedakârlık olmak üzere kabul edemem. Ben de bir nezaret kabul etseydim fedakârlık olmazdı.

Zatıâliniz öteden beri fikrimi bilirsiniz. Ben de dahil olduğum halde İttihat ve Terakki Cemiyeti namına [V/34] aşikâr olmuş arkadaşlardan kimsenin kabineye dahil olmaması fikrindeyim. Eğer bu hükümet ihtilal ve galeyan üzerine iktidar mevkiine geliyorsa bence iki şekille gelmelidir. Birincisi sırf inkılap erbabından teşekkül etmelidir. Mesela Talât Bey sadrazam olur. Cavit, Cahit, Babanzade, Hacı Adil, [V/35] Enver, Cemal beyler ve bunlara benzer inkılapçılardan teşkil olunur. Muvaffak olurlarsa millet kendilerine

Levent Şahverdi Arşivi

şükranlarını arz eder. Adlarına heykel dikilmesine hak kazanırlar. Ama muvaffak olamadıkları, memleketi bir felakete sevk eyledikleri takdirde artık yaşama hakları da kalmayacağından hepsinin intihar eylemeleri gerekir. [V/36] İşte böyle teşekkül edecek kabineye dahil olan arkadaşların hareketini fedakârlık addederim ve 'Cidden fedakârlıktır,' derim. Fakat Sait Paşa'nın, Mahmut Şevket Paşa'nın, Rifat Bey'in ve zatıâlinizin gölgesine sığınarak nazır olmak benim gibi, Hacı Adil Bey gibi, Şükrü ve Celal beyler gibi zevat için fedakârlık değildir ve olamaz. [V/37] Madem birinci şekilde kabine teşkiline cesaret edilemedi –ikinci şekil– bizden hiç kimse kabineye girmemeliydi. Mahmut Şevket Paşa'nın reisliğinde Sait Paşa, Tevfik Paşa, Hakkı Paşa gibi meşhur ricali alarak mutedil zevattan ve memlekette tanınmış çehrelerden bir kabine [V/38] olabilir ve halkta da daha ziyade itimat ve emniyet husule gelirdi," dedim.

Prens sözlerimi reddetmedi, "Evet öteden beri sizin fikriniz böyledir," dedi.

Bundan sonra harp ahvaline ve haricî meselelere dair bir müddet daha görüştük. Prens pek iyimserdi. Ben de, "Paşam [V/39] öteden beri daima iyimsersiniz, Allah bütün işlerinizde muvaffak buyursun," dedim veda ettim.

Sadrazamla Balkan Harbi'ne dair mülakat

Hariciye Nezareti'nden Sadaret Dairesi'ne geldim. Mahmut Şevket Paşa yemek yiyordu. Haber verdiler. Kabul buyurdu. [V/40] Yalnızdı, "Buyurun," dedi. "Ben yemek yerim hem de konuşuruz." Karşısında bir sandalyeye oturdum. Evvela hal ve hatır sualinden sonra paşa, "Bizim refakatimizi kabul etmediniz," dedi.

Ben, "Paşam bilirsiniz ki zatıâlinize mahsus hürmetim vardır. Maiyetinizde çalışmak benim için cidden şereftir. [V/41] Fakat ben muharebe taraftarı değilim. Böyle harp kabinesine nasıl dahil olabilirdim?" dedim.

Paşa, "Ben de muharebe fikrinde değilim. Beni de emrivaki karşısında bulundurdular," dedikten sonra bizim üç yüz topa mukabil Bulgar ordusunun bin topu olduğu ve erlerin adet ve sair teçhizatın miktarında da [V/42] düşmanın bizden üstün bulunduğunu ve şu

Levent Şahverdi Arşivi

halde muharebenin uygun olmadığını söyledikten sonra, "Erkân-ı Harbiye heyeti muharebenin aleyhinde, başkumandan muharebenin aleyhinde, ben de muharebenin aleyhindeyim. Halbuki bazı gençlerin fikriyle muharebe oluyor. Bence cinnettir," dedi. Paşanın bu sözleri [V/43] beni daha ziyade yeise düşürdü. Dedim ki: "Şu halde beni mazur görmelisiniz."

Mahmut Şevket Paşa, "Düvel-i Muazzama'ya verdiğimiz cevabi notayı gördüğünüz şekilde yazmak için çok müşkülata uğradım. Genç arkadaşlarımız katiyen muhalefet etmek istediler. Nihayet istifa edeceğimi söyledim. O suretle [V/44] kabul ettirebildim. Çok müşkülat görüyorum. Bir siyasi meselede ben ve Hariciye nazırı kabul ediyoruz, diğer taraftan Maarif nazırı veya Evkaf nazırı itiraz ediyorlar (Evkaf nazırından maksadı zannederim İbrahim Bey'dir). Bilmem ki bu halle nasıl olacaktır?" diyerek kabine erkânından bazılarından şikâyetçi olduğunu anlattı. [V/45] Paşa yemeği bitirdi ayağa kalktı, ben de kalktım müsaadesini rica ettim, elini öptüm tekrar affetmesini, kabineye dahil olmadığımdan kırılmamasını rica ettim. Ve başarı dualarını tekrar ederek ayrılırken, "İnşallah yine birleşiriz," dedi. Ben de çıktım. [V/46] Çıkmazdan önce, "İbrahim Bey'in asaleten Evkaf Nezareti'ne tayiniyle Hakkı Paşa'nın Adliye nazırlığına celbi uygun olur zannederim," dedim.

Şevket Paşa, "Hakkı Paşa kabul etmiyor," dedi.

Ben, "Hakkı Paşa kabul ediyor, ancak bazı şartlar koşuyor," dedim. [V/47]

Mahmut Şevket Paşa, "Şartlardan benim haberim yoktur. Bir gün Adil Bey, 'Hakkı Paşa'nın muhtırasıdır,' diyerek bir kâğıt okudu. İçeriğinden hiçbiri reddedilmezdi. Başka şartlarından haberim yoktur. Ancak Hakkı Paşa kabul etmiyor," dedi.

Sadrazamın sözlerinden anladım ki aralarında aracılık edenler Hakkı Paşa'nın görüşlerini [V/48] sadrazama başka şekilde anlatmışlar. İhtimal ki Hakkı Paşa'nın kabineye dahil olması bazı kişilerin fikir ve görüşlerine uygun gelmemiştir. Çünkü Hakkı Paşa'nın şartlarından biri de kabineyi oluşturan kişilerden bazılarının mesela, Celal ve Şükrü beylerin çıkarılması, Tevfik ve Hüseyin Hilmi paşaların da kabineye alınmasıydı. [V/49] Bunlardan sadrazamın haberi

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığını gördüm. Demek ki bazı zevatın fikrine uygun olmamış, söylenmeden kalmış ve sadrazama Hakkı Paşa toptan reddediyor gibi göstermişler.

Hakkı Paşa'yla evvelce ben de görüşmüştüm. Yaptığı tekliflerin hülasası şöyle:

1) Eski kabinenin İttihatçıları tutukladığı gibi bu kabinenin de tutuklamalara son vermesi (bu oldu). [V/50] Şimdiki hükümet vakayı müteakip tutukladığı bazı kişileri de tahliye ederek itidal eseri gösterdi. Binaenaleyh paşanın bu şartı olmuş demektir.

2) Bir umumi af ilan olunarak herkese teminat vermelidir. Hakkı Paşa'nın bu teklifinin de hükümetçe kabul edilmek üzere olduğunu bu yakınlarda haber aldım. [V/51]

3) Şu sırada pek ağır bulunan hükümet meselelerinin altından yalnız Hakkı Paşa kalkamaz. Tevfik Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa gibi sadrazamlardan bazı kişileri getirmeli birer nezaret vermelidir. Ben de herhangi bir nezaret alırım.

Sadrazam bu tekliften hiç haberi olmadığını söyledi. Demek ki Hacı Adil Bey, Hakkı Paşa'nın [V/52] muhtırasını tamamıyla sadrazama okumamış.

Hakkı Paşa'nın muhtırasını Adil Bey'e Talât Bey'in vermiş olduğunda şüphe yoktur. Acaba Adil Bey muhtırayı niçin tamamen okumadı? Bunda iki sebep tasavvur ederim.

1) Adil Bey muhtırayı –sadrazamın ifadesine göre– Meclis-i Vükela'da okumuş halbuki vekillerden bazılarının [V/53] şahıslarına itirazı içeren muhtıranın tamamen okunmasını uygun görmemiş olmasıdır.

2) Sebep, kabineye hariçten celp ve davet edilmelerini uygun görüp tavsiye eylediği zevata Adil Bey'in de muhalif bulunmasıdır.

(Düşünce)

Bu âcizin fikrince muhtıranın tamamen okunması lazımdı. Hakkı Paşa'nın [V/54] teklifini ve şartlarını olduğu gibi sadrazama söylemeliydiler. Memleketi cidden seven iki sadrazam arasında görüşler beyanına ve hakikati saklamaya kimsenin hakkı yoktur. [V/55]

Levent Şahverdi Arşivi

Hakkı Paşa'nın Viyana'ya gidişi

10 Şubat 1913, Pazartesi. Sabahleyin Kudat Mektebi'ne derse gittim. Oradan çıktıktan sonra İstanbul'da bulunan bazı ahbaplarla görüştükten sonra Beyoğlu tarafına geçtim. Galata'da Necmettin Bey'e tesadüf ettim. "İstanbul'a [V/56] gidiyorum. Yazıhaneye giderseniz Hakkı Paşa oradadır. Yarın gidiyor. Görüşürseniz fena olmaz veda edersiniz," dedi. Ben de doğru Osmanlı Bankası civarında bulunan yazıhanelerine gittim. Necmettin Adliye nazırlığından ayrıldıktan sonra Mahmut Mahir [V/57] Efendi'yle bu idarehaneyi tesis etmişlerdi. Bir müddet sonra Mahmut Mahir Efendi ile Necmettin Bey bozuştular. Nihayet birbirlerinden ayrıldılar. Aralarındaki bozuşmanı sebebi Mahir Efendi'nin ikinci defa evlenmesinden yani şahsi bir şeyden ibaret olduğundan Necmettin Bey bu hususta haklı değildir. [V/58]

İşte bu yazıhanede birkaç ay yalnız olarak dava vekâleti etmekte bulunan Necmettin Bey'e Hakkı Paşa da refakat etti. Şimdi beraber vekâlet ediyorlar. Hakkı Paşa'yı idarede yalnız buldum. Yarım saat kadar görüştük. Çorum mebusu [V/59] Münir Bey de benimle beraberdi.

Hakkı Paşa, "Yarın gidiyorum," dedi.

Ben, "Allah muvaffak buyursun," dedim.

Hakkı Paşa, "Viyana'ya kadar bilet aldım. Sonra orada düşünürüz," dedi.

Münir Bey hazır olduğundan üstlendiği vazifeye dair bir şey [V/60] söylemedi. Ben de tabii sormadım. Yalnız dünkü gün Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yla mülakat ettiğim esnada Hakkı Paşa'nın Londra'ya gideceğini söylemişti.

Nihayet paşaya veda ettim. "Yarın vapura gelemezsem affediniz," dedim. [V/61]

Hakkı Paşa, "Hayır gelmeyiniz. Zaten gürültüsüz gitmek isterim," dedi. Ayrıldık. Erenköyü'ndeki haneme döndüm. [V/62]

Kâmil Paşa'ya dair muhtelif zevatın ifşaatı

11 Şubat 1913, Salı. Bugün öğleye kadar evden çıkmadım. Öğleden sonra eski Adliye Nazırı Memduh Bey geldi. Hava pek güzel-

Levent Şahverdi Arşivi

di. Adeta nisan günlerinden birini temsil ediyordu. Birlikte çıktık. Göztepe'ye kadar gittik. Orada eski Bağdat Valisi Mecit Efendi'nin hanesine [V/63] gittik. Efendiyi orada bulduk. İki saat kadar görüştük. Eski kabinenin ahvalinden bahis açıldı. Kâmil Paşa'nın sadareti müddetinde garazkârane muamelelerini hep birlikte tenkit ettiler.

Mecit Efendi, "Bilmem size Halil Bey söyledi mi? Ben tarafsız bir adam olduğumdan Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki [V/64] Cemiyeti'nin arasını bulmak ve bir itilaf husule getirmek için bazı teşebbüslerde bulundum. Evvela bizzat Şeyhülislam Cemalettin Efendi'ye gittim fikrimi söyledim.

Şeyhülislam Efendi bana, 'Bu fikrini mahrem tut bana söylemiş olma fakat biraz daha ileri götür sonra görüşelim,' dedi. [V/65] Başka bir vasıtayla –Kâmil Paşa'nın mutemedi olan bir zat ile– Kâmil Paşa'ya müracaat ettim. Ondan aldığım haberde Kâmil Paşa, 'Ben meslek sahibiyim. İttihatçılarla itilaf edemem,' demiştir."

Mecit Efendi'nin bu sözünü başka bir hatıra teyit ediyordu. O da, eski Halep Valisi [V/66] Galip Bey meşruti idarenin ilanını müteakip II. Abdülhamit'e mabeyinci tayin kılınmıştı. Kâmil Paşa'nın o zamanki sadareti esnasında bir gün paşa o hakana, "Efendimizin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden intikamını alacağım," demiş olduğunu Başmabeyinci Nuri Paşa ile Başkâtip Cevat Bey'e atfederek [V/67] rivayet etmişti. Galip Bey'in bu rivayetini ben hikâye ettim. Memduh Bey, "Evet Galip Bey bana da söyledi," dedi.

Galip Bey yalan söyler bir adama benzemez ve şu sözünde yalan söylemesine bir sebep de göremedik. Her üçümüz Kâmil Paşa'nın eski hakana böyle bir söz söylemiş [V/68] ve hakikaten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden intikam almak için fırsat gözetmekte bulunmuş olduğuna ve bizim hakkımızdaki tutuklamaların da bu intikam fikrinden kaynaklandığına hükmettik. Bundan başka bir hatıra daha vardır. 10 Kânunusâni sene 328 [23 Ocak 1913] Perşembe günü Babıâli'de icra kılınan nümayiş esnasında Kâmil Paşa ile [V/69] İttihat ve Terakki Cemiyeti murahhaslarından Ömer Naci Bey arasında cereyan ettiğini daha sonra sağlam bir kaynaktan haber aldım. Buraya kaydı faydasız değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ömer Naci Paşa'nın yanına dahil olmazdan evvel göstericilerden bir mülazım muhafaza vazifesini yerine getirmekteymiş. Paşa bu mülazıma, "Oğlum sizin reisiniz kimdir?" diye sormuş. [V/70] Mülazım da, "Affedersiniz Paşa biz eşkıya değiliz ki reisimiz olsun. Hususiyle ben askerim, kumandanım vardır," demesi üzerine Kâmil Paşa ağız değiştirerek, "Evet kumandanınızı soracaktım," dedikten sonra, limanda bulunan ecnebi savaş gemilerinden İstanbul'a asker çıkarılıp [V/71] çıkarılmadığını sormuş. Buna da yine o mülazım, "Paşa hazretleri pek yanılıyorsunuz. Ecnebi gemilerinden ecnebi askeri ihraç edilmesine hiçbir sebep yoktur. İstanbul'un asayişine de halel gelmemiştir. Millî galeyana yol açan mesele bitti. Herkes işiyle gücüyle meşguldür. Ecnebi askerinden ümide düşmeyiniz," [V/72] diye cevap vermiştir.

Bundan sonra Ömer Naci, paşanın odasına girmiş Kâmil Paşa ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Muzurus Bey'i birlikte görmüş. Naci isminin Ömer Naci olduğunu söylemesi üzerine her üçü birden ayağa kalkmışlar. [V/73] Ömer Naci, Kâmil Paşa'ya hitaben, "Paşa hazretleri bu memlekette tecrübeli ve akıl fikir sahibi bir zat olmak üzere tanınmış olduğun halde seninle bir uzlaşmaya varmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu kadar teşebbüslerini reddederek o kuvveti memleketin menfaatine kullanmadın. Bilakis daha ziyade şiddetle Cemiyet aleyhine [V/74] hareket etmenize sebep neydi?" demiş.

Kâmil Paşa, "Cemiyet'in o gibi teşebbüslerinden benim haberim yoktur," demiş.

(Mecit Efendi'nin yukarıdaki hikâyesine nazaran Kâmil Paşa'nın bu hususta malumatı olmadığını beyan etmesi doğru değildir.)

Ömer Naci sözüne devam ederek, "Paşa Cemiyet'e karşı ettiklerinizi [V/75] saymak istemem, müsaadenizle yalnız bir şey soracağım. Memleketinizin en namuslu ve aydın fikirli kişilerini hapsettirdin. Bununla da kanaat etmeyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı ordusunu muharebe etmemek üzere aldatmaya teşebbüs ettiğini, Bulgarlarla işbirliği yaptığını ilan eyledin. Bu iftirayı nasıl yaptın? Senin gibi doksan yaşında bulunan bir zatın [V/76] kalbi,

Levent Şahverdi Arşivi

böyle hiçbir Osmanlı'nın atmayacağı en alçakça bir iftirayı atarken Allah korkusundan nasıl oldu da titremedi?" demiş.

Kâmil Paşa yemin ederek, "Benim o beyannameden katiyen haberim yoktur," demiştir.

Ömer Naci Kâmil Paşa'ya yukarıdaki sözleri söylerken Şeyhülislam Efendi [V/77] bir taraftan Ömer Naci'ye bakar eliyle de Kâmil Paşa'yı işaret eder ve hal ve tavrıyla, "Ne yapayım bu dediklerin haklıdır. Ben bu adama söz anlatamadım," mefhumunu ima ve ifade edermiş. Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Ömer Naci'ye "Çocuklarımız merak ederler. Bari hanelerimize birer adam gönderilse de teselli edilseler," demesi üzerine [V/78] Naci, "Efendi evvelce Harbiye Nezareti'nde tutuklattığınız o kişilerin ailelerini, çocuklarını niçin düşünmediniz? O namuslu adamlar günlerce mahpus yatarken acaba çocukları ne haldelerdi?" demiş. Efendi de susmuş.

Muzurus Bey, Naci'ye, "Beyefendi Edirne'yi hepsi verse ben verebilir miyim? Çünkü [V/79] Edirne'de beş yüz bin Rum vardır," demiş. Velhâsıl o gün vekillerin hali her biri kendi şahıslarını müdafaa ve aklamakla sınırlı kalmıştır. Kâmil Paşa'nın, "Beyannameden haberim yoktur," demesine de inanmam. Çünkü başkentte yüzü aşkın kişi hapsedilmiş, içlerinde birçok vekillikte ve valilikte bulunmuş kişi mevcut ve en büyük [V/80] suçlar bunlara atfediliyor. Sadrazamın bundan haberi olmaması mümkün değildir.

Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey de tahliye olunduktan birkaç gün sonra Avrupa'ya gitmek için Necmettin Bey'e müracaat etmiş. Necmettin Bey, Reşit Bey'in hanesine giderek [V/81] görüşmüş ve kendisini temin ve teselli ettiği gibi Avrupa'ya ve her ne tarafa isterse gitmekte serbest bulunduğunu söylemiş. O sırada Reşit Bey de bizim hakkımızda yapılan tutuklama zulmünden haberi olmadığını söylemiştir. Fesüphanallah! Heyet-i Vükela'dan kimi gördümse inkâr etti. Benim görmediğim kişiler de başkalarına [V/82] malumatları olmadığını beyan eylediler. Garip şey. [V/83]

12 Şubat 1913, Çarşamba. Erenköyü'nde hanemde kaldım.

13 Şubat 1913, Perşembe. Sabahleyin Kudat Mektebi'ne gittim. Dersten sonra Adliye Nazırı İbrahim Bey'le Adliye Nezareti'nde

Levent Şahverdi Arşivi

görüştüm. Oradan Evkaf'a gittim. Hacı Evliya Efendi'yi ziyaret ettim. [V/84] Dönüşte Maarif Nazırı Şükrü Bey'i de makamında gördüm. Kayda değer bir şey yoktur. Bu geceyi Beşiktaş'ta yeğenimin hanesinde geçirdim.

14 Şubat 1913, Cuma. Bugün akşama kadar yeğenimin evinde kaldım. Akşamüzeri oğullarım Hakkı ve Suat mektepten geldiler. [V/85] Onları aldım bizim Zülfü Hanım da beraber olduğu halde Erenköyü'ne geldik. Biraderim Hakkı Bey merhumun emektarlarından olup merhum biraderimin çocuklarına pek sadık ve zaten muhterem bir kadın olan Zülfü, hava değişimi için bir iki hafta bizde kalacaktır. [V/86]

15 Şubat 1913, Cumartesi. Bu akşama kadar evden çıkmadım. Geceyi de hanemde geçirdim. Öğleden önce Selânik adliye müdüriyetindeyken Yunan Hükümeti'nin istilası üzerine İstanbul'a gelen ve biz tutuklu bulunduğumuz zaman Divan-ı Harb-ı Örfî müddeiumumisi [Sıkıyönetim Mahkemesi savcısı] tayin kılınmış olan Tatar İsmail Efendi geldi. Kâmil Paşa kabinesi tarafından [V/87] bizim tutuklanmamıza dair dikkate değer bazı hususlar beyan eyledi. Kısaca kaydedeyim:

İsmail Efendi dedi ki: "Zeki Bey merhumun muhakemesinde vekil olan Dava Vekili Necati Efendi sizin tutuklanmanızdan evvel Kâmil Paşa'ya bir mektup yazmış. Mektup imzasızdır. Bunda Kâmil Paşa'ya pek çok tecavüzde bulunmuş. Kendisinin alçak ve vatan haini olduğunu ve siyasi hayatını tenkit ederek istifasını verip çekilmediği takdirde kanuni [V/88] bir cemiyet iken gizli bir şekil almaya mecbur olan Cemiyet tarafından idamına hükmolunduğunu yazmış.

Kâmil Paşa bundan pek ziyade hiddetlenerek polise havale etmiş. Tahkikat neticesinde Necati Efendi elde edilmiş. Mektubun Necati Efendi'nin hattına benzerliği ve postaya veren şahsın Necati olduğunu posta memurlarından bazılarının teşhisi ve mektubun verildiği şubenin Necati'nin [V/89] ikametgâhı civarında bulunması gibi ahvale nazaran, Necati yakalanarak tutuklanmış fakat sonra

Levent Şahverdi Arşivi

ne düşünceden dolayı ise tahliye edilmiştir. Elyazısı tatbiki usülüne müracaat olunmuş güya Necati'nin yazısı değilmiş. Halbuki ben gördüm ve kim de görse Necati'nin elyazısıyla mektubun yazısının bir adamın olduğuna tereddütsüz hükmeder ve ben bu hükmümde hâlâ şüphesiz ısrar ediyorum. Her neyse Necati'yi bırakmışlar ve o mektubu İttihat ve Terakki [V/90] Cemiyeti'nin manevi şahsına atfederek işte sizin tutuklanmanıza bunu esas almışlar. Bu mektupta hiç kimsenin isminden bahs olmadığı gibi senin (Evkaf Nazırı Hayri isminden) dahi bahsin yoktur. Yalnız bu mektupta değil, hiçbir kâğıtta senin isminden bahis olmamıştır. Hatta seninle beraber tahliye olunan on sekiz zat hakkında hiçbir kâğıt mevcut değildir. [V/91] Galip zanna göre bu mektup bilhassa düzmece olarak yapılmış, Cemiyet erkânının hapis ve tazyik edilmesine esas olarak tasavvur ve tertip kılınmıştır.

Sonra, Merkez Kumandanlığı'ndan Divan-ı Harb-ı Örfî'ye müracaatla, 'Memleketin asayişini ihlal etmek istidadında bulunan bazı zevatı tutuklamak isteriz ne dersiniz?' diye sual etmişler. Divanıharp Heyeti de müzakereyle [V/92] 'tutuklayınız' diye karar vermiş. Bunda da ne merkez kumandanının müracaatında ne de divanıharbin kararında hiçbir kimsenin ismi belirtilmemiş ve asayişi ne suretle ihlal etmek istidadı olduğu da beyan olunmamıştır.

İşte bu karar üzerine sizi toplamışlar tutuklamışlardır. İşte tutuklanan İttihatçılar [V/93] hakkındaki delil budur. Şimdi şu sebeplerle o mahut beyannameyi düşününüz."

İsmail Efendi ilaveten, "Daha garip bir şeye tesadüf ettim. O da, bir gün Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi'nin kayınbiraderi Tevfik Bey beni gördü, 'İsmail Canbolat'ın ne zaman idamına hükmü elde [V/94] edersen seni Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa başmüddeiumumi başmuavinliğine Cafer İlhami Bey'in yerine tayin edecektir. Bunu hızlandır,' dedi. Adliye nazırının bunu böyle vaat edip etmediğini bilemem, fakat herhalde benim hemşerim Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi gözümden düştü. Çünkü kanuni [V/95] bir muamelede memuriyet vaadiyle bir adamın idamına teşvik dürüst vicdana uygun bir hal değildir. O andan itibaren nazarımda Abdurrahman Efendi pek adi bir dereceye indi," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben İsmail Efendi'ye dedim ki: "Gerek Kâmil Paşa ve gerek Reşit Bey ve diğer vekiller bizim tutuklanma meselesinden haberleri olmadığını söylüyorlarmış."

İsmail Efendi, "Yalan söylüyorlar. [V/96] Kâmil Paşa'nın, Reşit Bey'in ve bizim hemşeri Abdurrahman Efendi'nin tutuklamalar meselesinden tamamıyla haberdar olduklarını bilirim, fakat bu üç zattan başka vekillerin haberleri olup olmadığını bilmem," dedi.

Vasati saat üç buçuk treniyle İsmail Efendi İstanbul'a gitti. [V/97]

21 Şubat 1913, Cuma. Bugün hayli birçok arkadaşlar teşrif ettiler. Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa, Habip Bey, Bolu Halep Valisi Ali Münif Bey, âyandan Niğdeli Galip Bey, Çorum Mebusu Münir Bey daha bazı zevat. [V/98]

22 Şubat 1913, Cumartesi. Evde kaldım. Kayda değer bir şey yoktur.

23 Şubat 1913, Pazar. Yine evdeyim. Bugün çok kar yağdı. [V/99]

24 Şubat 1913, Pazartesi. Sabahleyin Kudat Mektebi'nde iki saat dersle meşgul oldum. Oradan Şeyhülislam Esat Efendi Hazretleri'ni makamında ziyaret ettim. Akşam Beşiktaş'a gittim. Geceyi orada geçirdim. [V/100]

Beşiktaş Sarayı'nda çeşitli görüşmeler

25 Şubat 1913, Salı. Öğleden sonra ikide Beşiktaş'tan ayrıldım. Cihangir'de vakanüvis âyandan Abdurrahman Şeref Efendi'yi ziyaret maksadım idi. Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nin önünde kendisine tesadüf ettim. Derhal arabadan indim görüştüm. [V/101]

Abdurrahman Efendi cidden saygıdeğer bir zattır. Ben kendisini severim. O da daima bana müteveccih bulunur.

Efendi bana dedi ki: "Azizim çoktan beri seni göremedim. Haydi saray-ı hümayuna gidelim biraz görüşelim." [V/102]

Ben: "Çok iyi olur, ama benim için padişahın huzuruna çıkmak mecburiyeti hâsıl olmasa."

Levent Şahverdi Arşivi

Efendi: "Hayır olmaz. Orada tenha odaların birinde oturur görüşürüz."

Ben, "Pekâlâ," dedim. Birlikte Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na [V/103] dahil olduk. Bahçeyi geçtik. Büyük merdivenlerden çıkarken bizi gören hizmetliler merdiven başındaki büyük camlı kapıyı açtılar paltolarımızı şemsiyelerimizi aldılar. Sağ tarafta denize bakan büyük bir salonda oturduk. İki dakika geçmedi [V/104] İkinci Mabeyinci Tevfik Bey geldi, "Başmabeyinci ve başkâtip beyler bendenizin odamdadırlar teşrif buyurursanız teşekkür ederiz," dedi.

Bizim burada bulunduğumuzdan nasıl haberdar olduklarını Abdurrahman Efendi sordu. Tevfik Bey de, [V/105] "Haberdar olmamız tabii değil midir?" dedi.

Burada bir kahve içinceye kadar müsaade buyurmalarını rica ettik. Tevfik Bey gitti. Abdurrahman Efendi'yle ikimiz kaldık. Sözlerimiz şimdiki siyasi ahvale dairdi. [V/106]

Neticede müttefik kaldık. Barış olması biz Osmanlı kavmine faydalıdır ve harbin devamına tercih edilir. Ve halihazır kabinesinin değiştirilmesi memleketin umumi menfaatleri icabındandır. Müttefik kaldığımız bu iki nokta hakkında Mahmut Şevket Paşa Hazretleri'nin dikkatini çekmeyi Abdurrahman [V/107] Efendi üstlendi ve yarın gidip paşayı göreceğini söyledi. Ben de Cemiyet erkânından bazı zevatın bu hususlara dikkatini çekmeyi vaat ettim ve yarından sonra perşembe günü gidip icap edenleri göreceğimi söyledim. Oradan İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'in odasına gittik. Başkâtip [V/108] Ali Fuat Bey'i Dahiliye müsteşarlığından beri tanırım. Başmabeyinci Halit Hurşit Bey'i bilmezdim, onunla da görüştük. Yarım saat kadar devam etti. Yukarıdan biri geldi, benim padişahın huzuruna davet edildiğim buyruğunu başkâtip ile ikinci mabeyinciye [V/109] tebliğ etti. İkinci mabeyinci derhal ayağa kalkarak padişahın buyruğunu bana tebliğ etti. İkimiz birlikte odadan çıktık.

Tevfik Bey'e, "Ben bugün padişahın huzuruna kabul buyurulacağımı hatırıma getirmedim. Zaten saray-ı hümayuna geleceğimi de tasavvur etmemiştim. Onun için elbiseme [V/110] dikkat ve itina etmedim. Yüce huzura hürmete muhalif bir kıyafette olmayayım," dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Bey, "Hayır, bilakis kıyafetiniz ve elbiseniz muntazamdır," dedi.

Orta merdivenleri çıkmıştı. Zulvecheyn tabir olunan salona girilecek [V/111] kapının önünde sağında mabeyin hademesinden bir sivil, solunda da formalı hademe efradından biri her zamanki gibi silahsız olarak bizi selamladılar. Zulvecheyn Salonu'nu geçtik. Karşıda deniz üzerinde bulunan odada padişah hazretlerini ayakta gördüm. Önümde Mabeyinci Tevfik Bey [V/112] odanın kapısı içinde yerden bir temenna etti sola çekildi. Ayakta bir ihtiram tavrıyla durdu.

Ben evvela oda kapısında aynı ihtiramkârane tavrı tekrar ettikten sonra padişahın nezdine bir arşın mesafe kalıncaya kadar yaklaştım. İhtiram suretini yerden [V/113] temenna ederek tekrar eyledikten sonra padişah hazretleri karşılarındaki mahsus surette konulmuş bir koltuk sandalyesine oturmamı emretti ve kendileri oturdular. Emre uyarak oturdum. Tevfik Bey'e döndü, "Tevfik sen de otur," dedi. Kendisi de benim yanıma oturdu. [V/114] Bir saatten ziyade padişahın huzurunda kaldım.

Benim tutuklanmamdan, eski kabinenin garazkârane muamelelerinden üzüntü duyduğunu söyledi ve Kâmil Paşa ile eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey hakkında fikrimi sordu. Şöyle maruzatta bulundum:

"Evvelce de efendimiz [V/115] Kâmil Paşa hakkında fikrimi lütfen sual buyurmuştunuz. Paşayla şimdiye kadar görüşemediğimden sağlıklı ve sabit bir görüş arz edememiştim. Son sadaretinde paşa kendi haklarında kulunuza bir fikir ilham ettiler. O da eğer Kâmil Paşa kinine mağlup olmasa memlekete hizmet edebilirdi. Fakat kindardır. Reşit Bey de [V/116] kindarlıkta Kâmil Paşa'yla birdir. Bilmem hatırınızda mıdır? Geçen siz yine kulunuzdan Kâmil Paşa hakkında sual buyurmuştunuz. Kulunuz, 'Bilemiyorum,' dedim. Efendimiz buyurmuştunuz ki: 'Ben Kâmil Paşa'yı sadarete getirmem çünkü onun sadaretinde memlekette ihtilal olur.'" [V/117] Burada hemen sözümü kesti ve buyurdu ki: "Evet öyle dedim. İşte ihtilal de oldu. Ben Kâmil Paşa'yı sadrazam yapmak istemedim. Vahdettin Efendi ile Mecit Efendi buraya geldiler ve pek çok ısrar

Levent Şahverdi Arşivi

ettiler. Bana, 'Kâmil Paşa'yı sadrazam [V/118] yapınız memleketi kurtarınız. Memleket mahvoluyor hükümdarların sonuncusu olmak mı istiyorsunuz?' dediler. Veliaht Yusuf Efendi'yi de kandırmışlar. Vakıa o onlar kadar ısrar etmedi. Lakin iki efendi pek çok ısrar ettiler ve 'Kâmil Paşa sadrazam olursa İngiltere paşanın parmağıyla hareket [V/119] eder,' dediler. Her taraftan Kâmil Paşa'yı istiyorlardı, saltanat hanedanı da böyle ısrar edince mecbur oldum sadrazam yaptım. Sonra sarayda burada bir umumi meclis yaptılar. Efendileri davet ettim. Kendilerine, 'Siz saltanat vârisisiniz gidiniz meclisi dinleyiniz,' dedim. [V/120] Dinlediler. Bundan sonra cesaretlerinin biraz kırıldığını gördüm."

Efendimiz bu sözleri söyledikten sonra Gazi Muhtar Paşa'nın âciz ve iktidarsız olduğunu beyan buyurduktan sonra, "Kâmil Paşa kindar olmasa hizmet edebilirdi," buyurdu [V/121] ve devam ederek, "Kâmil Paşa, Tevfik Bey'in ikinci mabeyincilikten çıkarılmasını bana teklif etti. Ben de, 'Evvelce selefiniz Muhtar Paşa, Halit Ziya ve Lütfü beyleri yakında birer memuriyete tayin etmek üzere çıkardı ve onları birer memuriyete koyacağını katiyen bana vaat ettiği halde yapmadı, [V/122] sözünde yalancı çıktı. Artık Tevfik Bey'e bir memuriyet verilmedikçe müsaade etmem,' dedim. Kâmil Paşa da 'peki' dedi. Şûra-yı Devlet'e tayin ettiler ve Reşit Bey'i de ikinci mabeyinci olmak üzere gönderdiler. O da garip bir adamdır. Püskülü önünde saray âdetlerine vâkıf olmayan bir kimsedir. Bir gün merhum Nâzım Paşa gelmişti. [V/123] Merhum, merdane tavırlı bir adamdı. Fena adam değildi. Reşit Bey'i burada ikinci mabeyinci görünce bana, 'Efendim bu adamı nasıl kabul edersiniz, bu berbat bir adamdır,' dedi. Ben de, 'Sen bunları hükümete söyle. Bunu bana Babıâli gönderdi ben istemedim,' dedim. Galiba Nâzım Paşa da diğerlerine meram anlatamadı," [V/124] buyurdu.

Ben, "Padişahın maiyetinde istihdam edilen zevata Heyet-i Vükela tarafından müdahale edilmesi edebe aykırıdır," dedim.

"Evet öyledir."

Benimle beraber arkadaşlarımın tutuklandığında bilhassa benim taş bir odaya konulup [V/125] tazyik edildiğime teessüf ettiğini ve "Vesika var," diye kendisine söylemeleriyle padişah hazretleri,

Levent Şahverdi Arşivi

"'Pekâlâ madem bana suikast edeceklermiş buna dair olan vesika neyse getiriniz bir kere göreyim,' dedim. 'Peki getirelim [V/126] efendim,' dediler, hâlâ getirecekler," buyurdu.

Benim de sabrım tükendi. Yine kendimi zapt ederek, "Efendimiz, kulunuz bu hususta bahsederek efendimizi rahatsız etmek istemezdim. Madem efendimiz bahis buyurdunuz arz edeyim. Bizi en ağır suçlarla [V/127] itham eden eski kabine ellerinde vesika bulunduğunu her fıkrası idamı gerektirecek bir beyannameyle ilan ettiler. Halk nazarında kulunuzu ve arkadaşlarını düşürmeye ve aşağılamaya çalıştılar. Bununla da kanaat etmeyerek padişaha vesika olduğunu arz eylediler. Ellerinde [V/128] kendi ifadeleri üzere vesika olup da arz etmemiş ve göstermemişlerse töhmette ve hıyanette bizimle müşterektirler demektir. Çünkü uzun müddet tutuklu tutarak hiçbir kelime bile bizden sual etmeden tahliye ettiler. Ellerinde vesika varken bizi tahliye etmek hıyanettir. [V/129] Vesika yoksa (hakikatte yoktur), 'Vesika vardır,' diye bize iftira ve halife huzurunda yalan söyleyen vekiller de hain ve canidir," dedim.

Padişah hazretleri, "Pek doğru söylüyorsun yalan söylediler. Vesika olsa hiç göstermezler miydi? Yalandır, garazdır," dedi. [V/130] Padişah hazretleri sözü Evkaf Nezareti'ne getirdi. Nezareti üstlenmemi teklif etti.

Ben, af buyurmasını sayelerinde biraz istirahatıma müsaade etmelerini rica ettim.

Padişah hazretleri Tevfik Bey'e [V/131] hitaben, "İbrahim Bey de iyi adamdır fakat iki nezareti idare edemez. Hem de Evkaf nazırlığını (beni göstererek) bundan iyi yapacak yoktur. Benim hususi işlerim de vardır. Onları (bana hitapla) senden başka yapamaz. Ben fikrimi sana kolay anlatırım," buyurdu. [V/132]

Ben, padişahın iltifatına teşekkür arz etmekle beraber, yine halifenin yüce teveccühlerini kaybetmemek üzere affımı ricayı tekrar eyledim.

Padişah hazretleri, "Marta kadar kalsın ondan sonra havalar ısınır gidip gelmek [V/133] kolaylaşır. Mahmut Şevket Paşa'ya söylerim. 'O vakit kabul edecek,' derim," buyurdu. Saltanat ve hilafet makamına karşı bundan ziyade ısrarı edebe uygun bulamadım. "O vakit düşünürsünüz efendimiz," diyebildim. [V/134]

Levent Şahverdi Arşivi

"Bizde sadaret edecek kimler vardır?" diye bir suale maruz bulundurdu. "Mevcut sadaret etmiş zevattan Mahmut Şevket Paşa, Londra Sefiri Tevfik Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Hakkı Paşa, Sait Paşa vardır," dedim.

"Sait Paşa ihtiyar ve zayıftır," [V/135] dedikten sonra, "Kâmil Paşa gibi kindar değildir, fakat bir zamanda terk ediverir," dedi.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırlığı ile sadareti şahsında birleştirmesini uygun görmediğini ima eyledi ve "İkisini birden idare müşkül olur," dedi.

Ben, "Vakıa müşküldür [V/136] fakat böyle harp zamanında ikisinin bir zat elinde bulunması maslahatın temini ve kolaylaştırılmasına daha uygun olur. Barış yapıldıktan sonra inşallah efendimiz çözersiniz," dedim.

Söz bitmişti.

Fakat padişahın yanından müsaade alarak çıkmak saltanat edebine uygun değildir. [V/137] Âdet padişah kendisi ayağa kalkar. Bu hareketle huzurda bulunan zata dönüşüne müsaade buyurduğunu gösterir. Bittabi ben de bunu bekledim. Nihayet ayağa kalktılar. Derhal kendilerine uydum. Evvela zat-ı padişahiye [V/138] yaklaşarak bir temennadan sonra kapıya kadar padişahın karşısında arka arka yürüdüm. Kapıdan çıkacağım zaman da yine hürmetlerimle huzurdan çıktım.

Tevfik Bey beni takip ediyordu. Dışarıda sordu. [V/139] "Evkaf nazırlığını kabul etmemekte başka bir mazeretiniz yoksa ısrar etmeyiniz, kabul ediniz," dedi. Tevfik Bey'in odasına dahil olduk.

Ben, "Nazırlığı kabul edemememin asıl sebebi Heyet-i Vükela'nın teşekkülü suretine itirazımın olması. Hacı Adil Bey, [V/140] Celal Bey, Şükrü Bey kardeşimiz gibi sevdiğimiz arkadaşlarımızdır. Fakat bugün kamuoyu bunları vekiller sırasında görmek istemiyor. Kamuoyuna karşı bu derece ısrar ve sebatı bendeniz doğru görmüyorum. Arkadaşlarımla bu hususta ayrılıyorum. Bunun için kabineye giremem," [V/141] dedim.

Tevfik Bey, "Evet hakkınız vardır. Bunu zat-ı şahaneye söylemediğiniz iyi oldu. İhtimal diğerlerine söyler," dedi.

Abdurrahman Efendi'nin başkâtibin odasında bulunduğu ve beni istediği haberini bir hizmetçi getirdi. Tevfik Bey'le beraber

Levent Şahverdi Arşivi

başkâtibin odasına gittik. Orada [V/142] yarım saatten ziyade kaldım. Çay içildi. Başmabeyinci oraya geldi. Artık akşam olmuştu. Veda ettim çıktım. Abdurrahman Efendi sarayın merdiven kapısına kadar beni uğurladı. Maksadımız konuşmaktı. Orada ayrıldık. Efendi tekrar içeriye gitti. Ben bahçeye [V/143] çıktım. Oradan Valide Cami-i Şerifi cihetine Saat Kulesi tarafına açılan kapıdan çıktım. Son tren (vasati dakika 4 ve saat 7) köprüden vapura binerek Haydarpaşa'dan tren ile Erenköyü'ne haneme geldim. [V/144]

Evkaf Başmimarı Kemalettin Bey ve yardımcısı Talât Bey hakkında

6 Mart 1913, Perşembe. Sabahleyin her zamanki gibi Kudat Mektebi'ne gittim. Muallimlerle dersten önce konuşmamız şimdiki ahvale ve bilhassa dahilî ahvale dairdi. Halkın hükümetten memnuniyetsizliği dikkat çekecek derecedeydi. [V/145] Dersten sonra Temyiz Mahkemesi azasından Abdullah Efendi geldi. Beraber mektepten çıktık. Süleymaniye civarında bir arsa satın almış, "Oraya gidelim," dedi, birlikte gittik. Üç bin arşına yakın bir arsadır. [V/146] Hem de çok ucuz almış. Hepsini üç yüz liraya almıştır. Bu arsa üzerine bir hane inşa ettirmek istediğinden benim bildiğim mimarlardan birine bir resim yaptırmamı teklif eyledi. Memnuniyetle kabul eyledim. Çünkü Evkaf Başmimarı Kemalettin [V/147] ve yardımcısı Talât beylere güveniyorum. Bu iki zat sanatlarında cidden mahir ve memleketimizde bulunan fen erbabının hakikaten medarıiftiharıdır. Mimar Kemalettin, Almanya'da dokuz sene kadar kalmış, mimari fennini pek güzel tahsil etmiştir. Bundan başka ahlakî metanete sahip, [V/148] sözünü saklamaz, nazırına karşı bazı memurlar gibi yaltaklanmaz fikrini açık söyler uygun görmediği fikirlere itiraz eyler.

Uzun müddet Almanya'da bulunması Türklük ve İslamlık hissiyatına tesir edememiş mesleği daima Türk mimarisini ihya [V/149] ve idame etmektir. Evkaf Nezareti ile belediye arasındaki İslamî binaların yol genişletme vesilesiyle yıkılması hususunda ortaya çıkan ihtilaflarda İslamî binaların muhafazasında takdire değer sebat ve metanet göstermekten çekinmez, bu sebeple belediye başkanlarıyla

Levent Şahverdi Arşivi

arası pek hoş gitmez. Bilhassa bugün belediye başkanı [V/150] bulunan tabip Cemil Paşa'yla geçinmek istemez. Bu Cemil Paşa memleketimizde bulunmasıyla iftihar olunacak bir operatördür. Cerrahi fennindeki maharetinden memleket hakikaten istifade etmiştir. Şu yüce sanatını muhafazayla yetinseydi fikrimce memlekete daha faydalı hizmetlerde bulunmuş olurdu. [V/151] Cemil Paşa iyi bir belediye başkanı değildir ve olamaz. Hukuk ilmine ve kanun hükümlerine pek yabancıdır. Refakatinde kanun hükümlerine vâkıf ve belediye idaresi işlerinin gereklerini bilen kimseler de yoktur. Bundan başka Cemil Paşa maiyet memurlarını teşkil ve tertipte de isabet edemiyor, [V/152] işi ehline bırakamıyor. Bu noktadan Cemil Paşa başarılı olamaz ve memuriyeti de zannederim pek çok devam etmez. Cemil Paşa da Mimar Kemal gibi Avrupa'da tahsil görmüştür. Fakat paşa Türklüğünü ve İslamlığını sarsıntıya uğratmıştır. Bir misal, köprübaşındaki Yeni Cami-i Şerif'in [V/153] köprü tarafında bulunan musluklarını kaldırmak istermiş. Bunun sebebi de orada abdest alan Müslümanların abdest alması esnasındaki hallerini pek çirkin gördüğünden bunu ecnebilerin nazarından saklamak lüzumunu hissedermiş. Hatta hiç olmazsa muslukları bir tahta perdeyle örtmeyi [V/154] Mimar Kemal'e teklif eylemiştir. Bundan başka Yeni Cami hümayun mahfilinin altındaki kemeri yıkıp yolu genişletmek emeline düşmüştür. Daha buna benzer birçok fikir ve teklifi, acayip ve garip mütalaaları olduğunu işittim. Mimar Kemalettin bunları [V/155] reddeylemiş, "Bunlar Türk ve İslam mimarisinin birer güzel örneğidir," demiştir. İşte bu sebepten aralarında ihtilaf eksik değildir. Eski Kâmil Paşa kabinesinde şeyhülislam bulunan Cemalettin Efendi, Cemil Paşa'nın kayınpederidir. Kayınpederine güvenerek [V/156] Evkaf Nezareti Fen Heyeti'ni hayli tazyik eylediği rivayet edilir. Hatta bir gün Cemil Paşa, Evkaf Nezareti Fen Heyeti'nin hayır bina ve eserlerinin muhafazası hususundaki taassubuna canı sıkılarak, "Beni kızdırmayınız fetvasını alır hepsini yıkarım," dediğini rivayet ederler. [V/157] Mimar Talât Bey'de, Kemal Bey'deki cesaret ve metanet yoktur. Mimari fenninde üstattır. Mimar Kemal'den sonra teknik kurul başkanlığına ehil ve namzettir. Fakat başkanlık vazifesini Kemal Bey kadar yerine getiremez. Fennî idarede Mimar

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal'den aşağı kalmaz. Fakat Mimar Kemal'deki medeni [V/158] cesaret maalesef Talât'ta yoktur. Bununla beraber Talât Bey pek haluk, mütevazı, kıymetli bir fen adamıdır. İşte bu iki zata güvenerek Abdullah Efendi'ye söz verdim.

Süleymaniye'den Abdullah Efendi'yle beraber Dizdariye'deki Münir Bey'in hanesine geldik. [V/159] Bir müddet sonra Abdullah Efendi Temyiz Mahkemesi'ne gitti. Sonra Münir Bey'le ben çıktım. Ben Merkez-i Umumi'ye gittim. Akşama kadar orada kaldım.

Vasati saat altıyı [V/160] on dakika geçe hareket eden Haydarpaşa vapuruyla haneme döndüm. Vapurda Mimar Talât Bey'e tesadüf ettim. Abdullah Efendi'nin arzusunu yerine getirmelerini kendisinden ve Mimar Kemal Bey'den rica [V/161] ettim. Memnuniyetle yerine getireceklerini vadeyledi. [V/162]

7 Mart 1913, Cuma. Bugünü Erenköyü'ndeki hanemde geçirdim. Âyandan Galip Bey ve daha birçok kişi ile müşerref oldum. [V/163]

Basarya Efendi'nin harp hakkındaki düşünceleri

8 Mart 1913, Cumartesi. Sabah Emniyet Umum Müdürü Yozgatlı Şakir Bey'den aldığım telgraf üzerine görüşmek üzere yazıhanesine gittim.

Kendisi eski Konya İstinaf Müddeiumumisi Asım ve [V/164] eski Isparta Mebusu Hakkı ve İsmail Münir Bey namında bir zat ile ortaklık kurarak vekâlet icrasına başlamışlardı. Yazıhaneleri İstanbul cihetinde köprübaşında Rıhtım Hanı'ndadır. Vasati saat birde (öğleden sonra) onlarla buluştum. [V/165] Ellerinde bazı mühim işler olduğundan bahisle birlikte vekâlet etmek üzere benim de ortaklık etmemi teklif eylediler. Henüz vekâlete karar vermediğimden beni affetmelerini, ancak icap ettikçe kendilerine [V/166] karşılıksız yardımda kusur etmeyeceğimi söyledim. Kabul ettiler ve bazı meseleler hakkında müzakere ettik.

İki buçukta oradan çıktım. Nafıa Nezareti'nde Nazır Basarya Efendi'yle görüştüm. [V/167] Sulhtan sual ettim.

Bulgarların harp tazminatı talebinde ısrar etmekte olduklarını ve sulh antlaşması yapılmasında da güçlüklerle karşılaştıklarını

Levent Şahverdi Arşivi

söyledi. Sonra Babanzade'nin (İsmail Hakkı Bey) harbe devam etmek hususundaki makalelerini [V/168] (*Tanin* gazetesinde yayımlanmış) mevzubahis ederek Hakkı Bey'in fikir ve düşüncelerini tenkit ederek elçştirdi ve ilaveten, "En ziyade güvendiğimiz Başkumandan İzzet Paşa da dahil olduğu halde askerî ricalimiz, [V/169] erkân-ı harplerimiz harbe devam etmenin memleket menfaatlerine uygun olmadığını ifade etmektelerken, ihtisası olmayan kişilerin harp hususlarında fikir üretmeye çalışmaları doğru değildir. Hususiyle hakiki hali bizden öğrense, bizimle konuşsa [V/170] elbette daha iyi olur," dedi.

Bunda Basarya Efendi'yi haklı görmekteyim.

Oradan İbn-i Cebbare Hanı'nda dava vekili Mahmut Mahir Efendi'ye uğradım. [V/171] Akşam haneme döndüm. [V/172]

13 Mart 1913, Perşembe. Sabahleyin her zamanki gibi Kudat Mektebi'ne gitmek üzere evden çıktım. İstasyona giderken Aksaraylı Kadı Ziya Efendi'ye tesadüf ettim. Beraber trene bindik. Mektebe kadar [V/173] yolda Ziya Efendi Darülfünun Hidaye[71] muallimliğini muallimler heyetinin kendisine münasip görerek mazbatasını Maarif Nezareti'ne takdim ettiklerinden Nazır Şükrü Bey'in nezdinde şefaatte bulunmamı teklif etti. Ben de [V/174] kabul ettim.

Mektepten çıktıktan sonra Şükrü Bey'i gördüm. Ziya Efendi'nin muallimliğe tayinini vaat etti. Bundan başka Ürgüp Rüştiye Mektebi'nin inşaatının tamamlanması için yüz lira verilmesini rica [V/175] ettim. Onu da kabul etti. Sinop Mebusu Hüseyin Fehmi Efendi'nin[72] Tulca müfettişliğine tayini için Meşihat Müsteşarı Sait Efendi'yle de görüştüm. [V/176]

Evkaf işleri

14 Mart 1913, Cuma. Sabahleyin bir zat geldi. Âyandan Vakanüvis Abdurrahman Efendi Hazretleri'nin bir mektubunu getirdi. Tophane'de İlyas Çelebi Cami-i Şerifi'nin imaretine

71 *El-Hidaye*: Burhaneddin el-Mergînani'nin (ö. 593/1197) Hanefi fıkhına dair eseri.

72 حسين فهمى yazılmış, *Hasan Fehmi* olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

meşrutahanenin[73] tamiri için [V/177] aracılığımı talep ediyordu. O sırada Evkaf Müsteşarı Hakkı Bey, Muhasebeci Ziya Bey, Mektupçu Cemil Bey geldiler. O zata, "Oturunuz," dedim ve beylere Abdurrahman Efendi Hazretleri'nin talebini anlattım. Süratlendirilmesini rica ettim, onlar da söz verdiler. [V/178] Abdurrahman Efendi Hazretleri cidden muhterem bir zattır.

Bunlar gittikten sonra daha birçok kişi geldi. [V/179]

17 Mart 1913, Pazartesi. Adliye Nazırı İbrahim Bey'i Adliye Dairesi'nde Mithat Şükrü Bey'le ziyaret ettik. Ziyaret maksadı, Şadiye Sultan'ın oturduğu (Nişantaş'taki) hanesini Hayrettinpaşazadeler dava ediyorlarmış. İbrahim Bey'in pederi Sahip Molla Beyefendi onlara vaktiyle vâsi tayin olunmuş bu işe dair merhumun [V/180] evrakı arasında bir kayıt olup olmadığını sormaktı –Şadiye Sultan, Mithat'ın biraderzadesi Fahir Bey'in karısıdır.

Bu işin benimle alakası yoktur. Mithat Bey'in hatırı için gittim. İbrahim Bey bana, "Evkaf nazırlığını kabul etmedin bari Defter-i Hakani nazırlığını [Tapu ve Kadastro bakanlığını] kabul et zira Defterhane [V/181] muamelatı pek karmaşıktır. Senden başka münasibi yoktur," dedi.

Ben, "Olabilir fakat benim bu hususta mahsus düşüncelerim vardır, siz evvelce arkadaşlarınızla görüşünüz eğer onlar da sizin fikrinizdeyseler benim düşüncelerimi dinleyiniz. Kabul [V/182] ederseniz pekâlâ kabul ederim. Uygun görmezseniz başka münasibi bulunur," dedim. İbrahim Bey de, "Pekâlâ," dedi. [V/183]

20 Mart 1913, Perşembe. Bugün öğleden sonra Necmettin Bey'in yazıhanesine gittim. İbrahim Bey'le mülakatımı tafsilen söyledim ve benim mahsus görüşlerimin neden ibaret olacağını şöyle izah ederek fikrini sordum. [V/184]

---

73 meşrutahane: Cami, kütüphane, sıbyan mektebi, tekke vb. vakıf eserlerde çalışan imam, müezzin, hatip, kayyum, hâfız-ı kütüb, muallim, şeyh, türbedar, mütevelli, muvakkit ve müderris gibi görevlilerin barınması için vakıf tarafından tahsis edilen odalar veya evler.

Levent Şahverdi Arşivi

(Mahsus düşüncelerim)

Öteden beri memleketimizde tasarruf hukuku bir intizam altına alınamadı. Bunun muhtelif sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri Evkaf ve Defterhane memurlarının yiyici ve âciz olmalarıdır. Evkaf son zamanlarda bu âcizin nezaretinde bir dereceye kadar ıslah edildi. Yüksek tahsil görmüş, ahlakı düzgün [V/185] memurlar alındı. Yiyiciler def edildi. Fakat Defterhane memurları eski hallerinde devam ediyorlar. Bu daire memurlarının ciddi bir kontrol altına alınmaları ve işe yaramayan cahillerin ve bütün yiyicilerin oradan uzaklaştırılması lazımdır. Bunu Mahmut Esat Efendi yapamaz. Bundan başka ikinci bir sebep de, iki hafta önce yayımlanan Emval-i Gayrimenkule [V/186] Kanunu'nun tatbikinde işin başında cüzi de olsa bir başarısızlık gösterilmesinin, tasarruf hukukunun intizamını temin hususunda ecnebilerin memleketimiz hakkında fena nazarını üzerine çekmesidir. Emval-i Gayrimenkule Kanunu'nun yayımlanması üzerine kurulacak birçok emlak bankasının dairece müşkülata uğramaları ve bundan böyle emlak ve arazi devredip devralmak arzusunda bulunanların günlerce Evkaf ve Defter-i Hakani nezaretleri [V/187] arasında sürünmeleri hiç de caiz olamaz. İşte bu gibi engel ve güçlükleri ortadan kaldırmak için Evkaf ve Defter-i Hakani nezaretleri birleştirilmelidir. Ve hiçbir memurun hatırına değil, memleketin umumi menfaatlerine emel ve fikir hasredecek bir nazıra verilmelidir.

İslam vakıflarının ve millî tasarruf hukukunun genel devlet siyasetiyle ilgisi ikinci derecede bulunduğundan gerek Evkaf [V/188] ve gerek Defter-i Hakani nezaretlerinde teşebbüs edilecek işlerin sonuçsuz kalmaması için, kabinelerin değişmesi tesirinden uzak kalmaları için "Emlak-ı Umumiye ve Evkaf Nezareti" unvanını alması münasip olan bu nezaretin Heyet-i Vükela arasından ihracı lazımdır. Bir de bu iki mühim şubede başarılı olmak fikrimce iki nezaretin birleştirilmesine bağlı [V/189] bulunduğundan yalnız Evkaf'ı veya yalnız Defter-i Hakani'yi üstlenecek kişilerin Emval-i Gayrimenkule Kanunu'nun tatbikinde başarılı olamayacağı itikadındayım.

Hatta bu iki nezaretin birleştirilmesinden başka, belediyenin de bunlara şiddetle alaka ve irtibatı bulunduğundan belediye başkanı

Levent Şahverdi Arşivi

olacak kişilerin Evkaf ve Defter-i Hakani nazırı olacak [V/190] kişiyle işbirliği yapmasını zaruri görürüm.

İşte şu düşüncelere dayanarak Evkaf ile Defter-i Hakani nezaretleri birleştirilirse Allah Teala'nın yardımıyla bu âciz üstlenirim ve elimden geldiği kadar işleri düzeltmeye çalışırım. Şehremanetine de eski Nafıa Nazırı Hulusi Bey gibi bir zat tayin olunursa birkaç sene zarfında İstanbul şehrinin de [V/191] gayet bayındır bir şekilde görüneceğini ümit ederim. Hele bu âcizin üç sene sonra Evkaf Bütçesi'nin iki milyon liraya (şimdi dokuz yüz bin liradır) ulaştırılmasına muvaffak olacağını Cenabıhak'tan ümit eylerim.

Bu düşüncelerimi Necmettin Bey dinledi ve tamamıyla tasvip eyledi. Ben, "Şu arz ettiğim düşüncelerimi [V/192] henüz vekillerden kimseye söylemedim. Eğer sizce uygunsa bana böyle bir teklif yapılırsa söyleyeyim," dedim. Necmettin Bey, "Pek uygundur," dedi. [V/193]

21 Mart 1913, Cuma. Çorum Mebusu Münir Bey Erenköyü'ne geldi gece bizde kaldı. Yukarıdaki mahsus düşüncelerimi ve cereyan eden hali ona da hikâye ettim. Münir Bey'in de fikrini sordum. O da benim fikrimi tasvip eyledi. Benim Necmettin Molla Bey ile Münir Bey'in fikir ve görüşlerinin isabetine itimadım [V/194] vardır. Bana karşı fikir ve hislerini saklamayıp açık söylerler. Binaenaleyh bu fikirleri üzerine ben de karar verdim. Eğer bana nazırlık teklif olunursa bu şekilde kabul edeceğim. [V/195]

Mustafa Hayri Efendi'ye şehreminilik teklifi

24 Mart 1913, Pazartesi. Bugün Kudat Mektebi'nden çıktım. Hasan Fehmi Efendi'nin bu sene surre emanetine tayini için Adliye Nazırı İbrahim Bey'e (Evkaf nazırı vekili) gittim. Adliye Dairesi'nde görüştüm.

Hasan Fehmi Efendi'nin surre emanetine tayinini kabul etti. Yalnız Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'le de görüşmemi [V/196] söyledi. Ayrılırken, "Defter-i Hakani nazırlığını kabul edecek misin?" diye sordu. Ben de yukarıdaki düşüncelerimi kısaca söyledim. "Fakat Evkaf Nezareti'ni Heyet-i Vükela'dan Meclis-i Mebusan kararı olmayınca ayırabilir miyiz?" dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben, "Bunun Mebusan'la ilgisi yoktur. [V/197] Heyet-i Vükela'yı oluşturan nazırların ne miktarı ve adedi ne de isimleri Kanun-ı Esasi'de zikredilmektedir. Meclis-i Vükela bir mazbata yapar, arz eder. Padişah buyruğu elde edilirse olur. Bu yanıyla da alakası yoktur," dedim. "Arkadaşlarla görüşeyim," dedi. [V/198] Oradan Dahiliye Nezareti'ne geldim. Nazır Adil Bey'e, Hasan Fehmi Efendi'nin surre emanetine mâni olmamasını rica ettim. Evvela biraz tereddüt etti. "O memuriyeti doldurmaz," dedi. Sonra, "İbrahim Bey'e söylerim," diye vaat etti. Bilahare bana yaklaşarak dedi ki: [V/199] "Sana bir şey soracağım fakat darılmaz mısın?"

Ben: "Hayır darılmam. Niçin teminat istiyorsun?"

Adil Bey: "Dün gece bizim Ebulûlâ bana, 'Eğer Hayri Bey'e şehremaneti teklif olunursa kabul edermiş Hacı Evliya'dan böyle anladım,' dedi. Bunun aslı olup olmadığını soracağım." [V/200]

Ben: "'Şehremanetini kabul ederim,' demedim. Birkaç arkadaş bir gün görüşmekteyken bana, 'Şehremanetini sen kabul etmelisin,' dediler. Ben de sükût ettim reddetmedim, çünkü yetkili bir makamdan teklif edilmiyordu. Redde mahal göremedim."

Adil: "Teklif ediyorum. Kabul et, beni Cemil Paşa'dan kurtar." [V/201]

Ben, "Kabul edemem ve ben şehremanetini yapamam," dedim.

Adil, "Öyleyse taşraya hazırlan," dedi.

Ben, "İbrahim Bey'le görüştünüz mü? Defter-i Hakani hakkında bir şey söyledi mi?" dedim. "Hayır görüşmedim," dedi. Ben de tafsilat vermedim.

Fakat gerek İbrahim Bey'in [V/202] ve gerek Hacı Adil Bey'in Defter-i Hakani ve Evkaf meselelerine ve bilhassa emval-i gayrimenkulenin tasarrufu işlerine o kadar akıllarının ermediğini hal ve sözlerinden anlıyordum.

O sırada padişahın damadı Hafız Hakkı Beyefendi geldi. Bana dedi ki: "Niçin Evkaf Nezareti'ni kabul etmedin? Ben hiçbir şey bilmiyorum, halbuki öğrenmek [V/203] isterim."

Ben, "Bu uzun meseledir sonra görüşürüz," dedim.

"Yarın Talât Bey'e gelir misin?" dedi. "Gelemem," dedim. Belki çarşamba veya perşembe günü Ortaköy'deki sarayına gelebileceğimi söyledim.

Levent Şahverdi Arşivi

"Pekâlâ ben her gün saat vasati bire kadar orada bulunurum," dedi. [V/204]

Hacı Adil Bey'in, "Darılmaz mısın?" sorusundan maksadının, güya ben Heyet-i Vükela'dan olan Evkaf Nezareti'ni kabul etmeyince Dahiliye Nezareti'ne bağlı olan şehremanetini teklif etmek benim izzetinefsime ve kibir ve gururuma dokunur kuruntusu olduğunu anladım.

Arkadaşımın beni hâlâ anlamadığını görüyordum. Ve kendilerinde [V/205] böyle bir fikrin var olmasına üzülüyordum. Çünkü memleketine hizmet etmek isteyen bir adam bu gibi teşrifata bakar mı? Maksat vatana hizmet olunca böyle adi fikir ve zanlar insanın kalbine gelir mi? Ben icabında şehremaneti değil, daha küçük bir memuriyeti kabulde tereddüt etmem. Elverir ki başarılı olacağıma ve memleketime faydalı hizmet edeceğime emin ve kani olayım. [V/206] Hülasa Adil Bey'in sualinde esasen darılacak hiçbir şey yoktu. Beyan ettiğim şu fikir ise cidden bayağı ve küçük bir düşünmedir. [V/207]

Şark vilayetleri meselesi hakkında

1 Nisan 1913, Salı. Dünden aldığım bir telgraf üzerine bugün öğleden sonra saat birde Dahiliye Nezareti'ne gittim. Nazır Adil Bey odasındaydı. Yanında Temyiz Mahkemesi azasından Kabril Efendi, dava vekili Mustafa Fevzi Efendi'yi buldum. Bir müddet sonra Telgraf [V/208] ve Posta Nazırı Oskan Efendi de geldi. Mevcut zevat bir komisyon heyeti teşkil ediyordu. Beni de komisyona davet ettikleri anlaşıldı. Maksat Şark vilayetlerinde Müslümanlarla Ermeniler arasında tartışma ve anlaşmazlık kaynağı olan arazi meselesinin çözümü suretini müzakereymiş. [V/209]

Sait Paşa kabinesinde Evkaf nazırı bulunduğum zaman Şark vilayetlerinde (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Mamuretülaziz [Elazığ], Sivas) anlaşmazlık kaynağı olan arazi meselesini halletmek ve bu vilayetlerin umumi ahvalini teftiş ve ıslah eylemek üzere Heyet-i Vükela beni memur etmek istedi. Ben de [V/210] hizmet edebilirim ümit ve düşüncesiyle kabul ettim ve hatta refakatime alacağım kişileri söyledim (Kabril Efendi ile Mustafa Fevzi Efendi'ydi).

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat bu işin başa çıkarılamayacağını anladım. Çünkü merkezde bırakacağım arkadaşlar arasında bulunan bazı kişilerin başarımıza engel olacaklarını hissettim. [V/211] İş görme kabiliyeti ve iyi niyetlerinden emin bulunduğum bazı kişilerle görüştüm (Temyiz Mahkemesi azasından Kayserili Hamdi Efendi de bu kişiler arasındadır). Benim gitmemi uygun ve münasip bulmadılar. Ben de vazgeçtim. Heyet-i Vükela'nın devamından emin değildim. Bazı kişilerle aramızda uyum yoktu.

İşte şu eski muamele, bu husus [V/212] için Kabril ve Fevzi efendilerin Dahiliye nazırı tarafından davetine sebep olmuş ve Kabril Efendi tarafından yapılan ihtar üzerine beni de telgrafla bugünkü toplantıya davet eylemiştir.

Cereyan eden müzakerelerin neticesinde zikrolunan Vilayat-ı Sitte'ye, ikişer vilayete birer heyet olmak üzere üç heyet gönderilmesi ve her heyetin [V/213] üçer kişiden mürekkep bulunması kararlaştırıldı. Bu heyetlerin vazifelerini beyan eden talimatın Dahiliye nazırı tarafından kaleme alınması ve heyetlerin mahallerinde teşkil edecekleri sulh mahkemelerinin muhakeme usulünün müsveddesini de Mustafa Fevzi Efendi'nin hazırlaması münasip görüldü. Mustafa Fevzi Efendi, gelecek pazar gününe getirebileceğini söyledi. Dahiliye nazırı da [V/214] heyetin vazifelerini beyan edecek talimat esasını birlikte düşünmek üzere benim perşembe günü yine Dahiliye Nezareti'ne gelmemi arzu etti.

Encümen dağıldı. Ben, Oskan Efendi, Adil Bey kaldık. Adil Bey, "Suriye, Beyrut, Halep ve Adana vilayetlerini teftişe gider misin?" dedi. Ben de, "Nasıl teftiş?" [V/215] dedim. Adil Bey, "Vilayat Kanunu'nu çıkardık. Bunun tatbik suretini teftiş edersin. Valilerin üzerinde bir memuriyettir," dedi.

Ben: "Vilayat Kanunu'nda valilere verilen yetkiyle bu teftişin başarılması mümkün değildir."

Adil Bey, "Başarılması mümkündür. Çünkü valinin merkezden izin [V/216] isteyeceği şeyler de vardır. İşte müfettiş bu işleri üstlenecektir," dedi.

Ben, "Bir kere henüz padişah buyruğu elde edilmiş olan Vilayat Kanunu'nu okuyayım," dedim. Bir nüshasını verdi. Onlar Meclis-i

Levent Şahverdi Arşivi

Vükela'ya gittiler, ben de veda ederek ayrıldım. [V/217] Oskan Efendi'yi işadamı olmak üzere gördüm.

Vapur zamanına vakit vardı. O zamana kadar Necmettin Molla Bey'in idarehanesine geldim. Molla birçok dava sahibiyle meşguldü. Bana bir mektup verdi, "Bunu oku," dedi kendisi diğer odaya gitti. [V/218]

Mektup, eski Sadrazam Hakkı Paşa tarafından Necmettin Molla'ya yazılmıştır. Londra'dan geliyordu.

Hülasası: Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın takip ettiği siyaset tarzının memleketin menfaatlerine faydalı neticeler vereceğinden ve bu zamanda Mahmut Şevket Paşa'dan başka münasip [V/219] sadrazam bulunamayacağından, artık bunun işine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müdahale etmemesini ve eski çocukluklara son verilmesini temenni ediyor ve aksi halde memleketin neuzübillah batacağı ilave olunuyordu.

Pek uygun ve doğruydu. Akşam yedi vapurunda birleşmek [V/220] üzere Necmettin Bey'e veda ettim.

Köprüden Haydarpaşa'ya hareket eden yedi vapurunda birleştik. Mezkûr mektup üzerine bir köşede konuşmaya başladık.

Evvela dün (31 Mart 1913 Pazartesi) Merkez-i Umumi'de cereyan eden müzakereyi hülasaten anlattım. Şöyle ki: [V/221]

Düvel-i Muazzama sefirleri tarafından aracılık notasının dünkü pazartesi günü verileceğini Dahiliye Nazırı Adil ve Adliye Nazırı İbrahim beyler sabahleyin Talât Bey'in hanesine giderek haber vermişler ve ne yolda cevap vermek lazım geleceğini Merkez-i Umumi'den sormuşlar. Talât Bey Merkez-i Umumi'ye geldi, bunu tebliğ etti ve sefirlerin teklif ettiği şartları da söyledi. [V/222] Fazla olarak sadrazamın evvelce söylemiş olduğu bir sözü bende ilave etti ki o da şudur: "Almanya sefiri geldi. 'Sefirler tarafından Babıâli'ye teklif olunacak sulh şartlarını kabul ediniz ve müzakereye yol açacak bir kayıt ve şartı cevabi notanıza koymayınız. Zira Rusya ve Fransa hükümetleri en ufak bir vesileden aracılığı ret manasını [V/223] çıkarmak ve muharebeyi devam ettirmek arzusundadırlar,' dedi.

Almanya sefirinin bu sözünü teyit eden delillerden birisi, geçenlerde Rusya Hariciye Nazırı Sazonov sefirimiz Turhan Paşa'yı ya-

Levent Şahverdi Arşivi

nına çağırarak, 'Midye ve Maariz hududunu kabul ediniz ve kabul ettiğinizi de devletlere Osmanlı Devleti tebliğ eylesin. Bu sizin için [V/224] çok faydalı ve hayırlıdır,' demiş. Bana da bugün Rusya sefiri geldi. 'Siz Düvel-i Muazzama'yı bırakınız. Doğrudan doğruya muharip müttefik devletlerle haberleşiniz. Ben de aracı olayım,' dedi.

Bunlardan başka, birkaç gün önce Avusturya Sefarethanesi'nde [V/225] sefirler toplanmıştı. Orada Rusya sefiri ile Almanya sefiri arasında adeta ağız dalaşı olmuş ve nihayet İngiltere sefiri, 'Devletim Boğazlar'ı Türklerin elinde görmek istiyor ve bu hususta ki azmi de katidir,' demiştir. İşte bu haller Rusya ile ona tabi bulunan Fransa'nın [V/226] bizi mahvetmek derecesinde gösterdikleri husumete rağmen muharebenin devamı bizim için faydalı değil, zararlıdır."

(Sadrazam Paşa'nın sözü bitti)

Bunu da hikâye ettikten sonra mevcut olan arkadaşlar söze başladı. Sözlerde intizam yoktu. Her biri bir şey söylüyor. Gayrimesul olan bu kişiler harbin devamına [V/227] yol açacak görüşler bildiriyordu.

Babanzade İsmail Hakkı Bey bile bu kadar felaketlere uğrayan vatanın çöküşe yaklaşmasına sebep olabilecek şu muharebe belasını devam ettirecek fikirler beyan ediyor ve Cemiyet namına sadrazamın aracılığı bazı kayıt ve şartlarla kabul etmesi için teşvik olunmasını ısrarla talep [V/228] eyliyordu.

Sabredemedim. Bizim gibi gayrimesul olan kişilerin hükümete müdahale etmeleri katiyen caiz olmadığından eğer sadrazama öyle bir ihtarda bulunulacak olursa Merkez-i Umumi azalığından istifa edeceğimi söyledim. Vekilleri serbest bırakmak lüzumunda ısrar eyledim. [V/229] Babanzade ile aramızda sertçe sözler geçti. Talât Bey eskiden beri âdeti olduğu üzere arayı bozmamak için kâh beni kâh onu susturur, kendisi cevap verirdi. Nihayet iş hükümetin oyuna bırakıldı. Bu toplantıda hazır bulunanlar:

Babanzade İsmail Hakkı Bey
Talât Bey [V/230]
Mithat Bey
Musa Kâzım Efendi

Levent Şahverdi Arşivi

Şerif Cafer Paşa
Eyüp Sabri Bey
Kara Kemal Bey
Diyarbekirli Ziya Bey

Doğrusu üzüldüm. Devletin mühim işlerini müzakere etmekte olan şu kişilerle müzakereye sebebiyet [V/231] veren nazırları düşündüm. Bu memleketin istikbalinde pek korkunç çukurlar olduğundan korktum.

Bunun yegâne çaresinin kabinenin hiçbir taraflar tesirine tabi olmayacak kişilerden teşekkül etmesine ve bizim İttihat ve Terakki Cemiyeti de dahil olduğu halde bütün cemiyetlerin [V/232] lağvının vacip olduğuna kani oldum. Meclis-i Umumi'de teşekkül edecek siyasi fırkalardan başka, siyasi cemiyet teşkilinin yasaklanmasına dair bir kanun maddesi yapılmalıdır ve beş sene müddetle cemiyetler yasaklanmalıdır fikrindeyim. Bu yapılmazsa vatanın bir tehlikeye uğrayacağından hakikaten korkulmalıdır. [V/233] Bizim Cemiyet arkadaşları arasında mevki ve makam muhafaza etmek arzusunda bulunanlar malum oluyor. Bunların iyi niyetlerinden şimdiye kadar şüphe etmiyordum. Fakat bugünlerde hal ve sözlerinden doğrusu şüpheliyim.

Görüşlerimi dinleyen Molla Bey [V/234] beni tasdik ediyordu. Talât Bey'in Hacı Adil ile Cavit ve Cahit'in tesiri altında bulunduğu, Cavit ile Cahit'in bu milletin başına birer bela oldukları kanaati her ikimizde de hâsıl oldu. Rabbim bu memleketi muhafaza buyursun, âmin. [V/235]

Molla Bey, "Sen gittikten sonra bizim yazıhaneye Talât ile Halil Bey geldiler. Hakkı Paşa'nın mektubunu onlara da gösterdim," dedi.

Ben, "Hakkı Paşa sulhtan da bahsediyordu. Cevabi notaya acaba nasıl cevap vermişler?" dedim.

Molla, "Kayıtsız şartsız kabul [V/236] eylemişler," dedi. [V/237]

3 Nisan 1913, Perşembe. Bugün yine Dahiliye'ye gittim. Şark vilayetlerine gidecek komisyonları oluşturacak heyetleri müzakere ettik. Hukuk Müşaviri Mümtaz Bey de hazırdı. [V/238]

Levent Şahverdi Arşivi

6 Nisan 1913, Pazar. Bugün öğleden sonra saat birde Dahiliye Nezareti'ne gittim. Gabril ve Mustafa efendilerle Telgraf Nazırı Oskan Efendi beraberdiler. Şark vilayetlerine gidecek heyetlerin teşkil edecekleri sulh mahkemelerinin muhakeme usulünün müsveddesini Mustafa Efendi [V/239] yapmıştı. Okudu. Pek cüzi noktaları tashih edildi. Genel görünüşü itibariyle doğru, güzel tanzim edilmiştir.

Sonra bu heyetleri oluşturacak zevat düşünülmeye başlandı. Kabril Efendi mutlaka bu heyetlerin başında bu âciz kulun bulunmasını teklif etti. Mustafa Fevzi Efendi de bu fikre [V/240] katıldı. Oskan Efendi, "Pek münasip olur hem de heyetin hariç ve dahilde büyük tesiri görülür," dedi. Dahiliye Nazırı Adil Bey de eğer muvafakat edersem talimatı tashih edeceğini söyledi. Ben affımı rica ettim. Fakat oradaki zevat hamiyet namına [V/241] kabulümü teklifte ısrar eylediler. Reddetmekte ısrarı uygun göremedim. Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi Evkaf nazırlığını reddettim. Bursa valiliğini reddettim. Şehremaneti teklif olundu reddeyledim. Talât Bey, "Suriye'ye git," dedi. Adil Bey de, "Müfettiş olarak [V/242] Suriye, Beyrut, Halep ve Adana vilayetlerine git," diye Talât Bey'in teklifini teyit eyledi. Sudan bahanelerle kaçındım kabul etmedim. Bunu da reddetmek, artık hiçbir hizmet kabul etmemek hususunda münasip göremedim. İkincisi Şark vilayetlerinde arazi meselesi memleketimizin hayati [V/243] meseleleri arasına dahil oldu. Bu meselenin bir an evvel halli vatani vecibeler icabındandır. Binaenaleyh bu vatani vazifeyi reddetmek uygun olmazdı. Üçüncü sebep, İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından sayılan birkaç zatın fikrine ve mesleğine muhalefet etmekteyim. O cümleden Hacı Adil Bey'in Dahiliye nazırlığına [V/244] şiddetle muhalifim. Talât Bey'in pek ısrarla takip etmekte olduğu yolu da tenkit ediyorum.

Cavit, Cahit, Babanzade İsmail Hakkı beylerin ise iyi niyetlerinde şüphe ve tereddüdüm olmasa bile, onların da tavır ve hareketlerini ve âdetleri üzere tutmaya devam etmekte oldukları yöllarını memleketimin menfaatine uygun bulamıyorum. [V/245] Merkez-i Umumi'nin diğer azası cidden vatanperver ve iyi niyetlerinden şüphe edilemeyen hamiyet erbabındandırlar. Fakat bunların da di-

Levent Şahverdi Arşivi

ğerlerinin yanında tesiri kalmıyor. Doğrusu varlıkları ile yoklukları hele bugünlerde bir mertebesine indi. Yalnız benim muhalefetim ve maiyetleri günü Merkez-i Umumi'ye gitmememden ne çıkar? [V/246] Malum zevatın benim şu muhalefetimin dikkatlerini çekmeye başladığını hissediyorum. Benim bir an önce İstanbul'dan ayrılmamı, yakında kendi zanları veçhile sus payı olarak bir memuriyet de benim kabul etmemi arzu ettiklerini, ne kadar hislerini söylemeseler bile [V/247] görüyorum. Yalnız ben değil, daha birçok arkadaşlar bunu söylüyorlar. Onun için faydasız mücadeleden çekilmek ve vatan için bu zevatın hatalarıyla görülmesini zan ve tahmin etmekte olduğum tehlikeyi yakından görmemek ve Cenabıhak mukadder etmişse vatanın bir köşesinde ve en büyük [V/248] düşmanın sınır boylarında naçizane bir hizmete muvaffak olabilmek ümit ve arzusuyla kabule mecbur kaldım. Derhal beni tebrik ettiler. Bu düşüncelerimden bittabi hiçbiri haberdar değildi. Oskan Efendi, "Kabulünüz cidden fedakârlıktır," dedi.

Benimle gidecek zevatın isimlerini [V/249] müzakere ettik. Şu kişiler seçildi:

Temyiz Mahkemesi azasından	Kabril Efendi
İstinaf Mahkemesi azasından	Artin Musdabcıyan Efendi
Evkaf Şûrası Reisi	Hacı Evliya Efendi
Şûra-yı Devlet Başkâtibi	Ziya Bey
Çorum Mebusu	Münir Bey
Eski Selânik Adliye Müdürü	Tatar İsmail Efendi

İstediğim bir zatı kâtip almamı da [V/250] kabul ettiler. Toplantıya son verildi.

Ben Mustafa Fevzi Efendi'yle Evkaf Nezareti'ne gittim. Hacı Evliya Efendi'ye söyledim. "Seninle beraber oldukça şükran duyarak giderim," dedi. Gönül okşayan dostane lütufta bulundular. Evkaf Mektubi Muavini Nafiz Bey'i çağırttım, geldi. Kitabet vazifesini teklif ettim. Kendisi de [V/251] bana itimadı ve teveccühünü gösterir sözlerle kabul edeceğini söyledi. Hacı Evliya Efendi'yle daireden çıktık. Birinci Vakıf Han yakınlarında Şûra-yı Devlet

Levent Şahverdi Arşivi

Başkâtibi Ziya Bey'e tesadüf ettik. Hacı Evliya Efendi'yle birbirine prezante ettim.

Ziya Bey'e de işi anlattım. Bazı hususi ahvalinden bahsettikten sonra benimle olduktan sonra [V/252] gideceğini söyledi. Arkadaşlarımın böyle hakkımda itimat göstermeleri beni hem memnun ediyor hem de düşündürüyordu. Mevla-yı Mütteal mahcup etmesin ve mezkûr vilayetlere şu suretle gitmem vatanın menfaatlerine uygun değilse gitmeyi Allah bana nasip etmesin. [V/253]

7 Nisan 1913, Pazartesi. Kudat Mektebi'nden çıktıktan sonra vasati on ikiydi, Münir Bey'in hanesine gittim. Hiçbir şeyden haberdar olmayan kendisine işi anlattım. "Pekâlâ Allah muvaffak etsin gideriz," dedi. Tatar İsmail Efendi komşusudur, akşam görüşmesini [V/254] söyledim.

Ben oradan Dahiliye Nazırı Adil Bey'e geldim. Dedim ki: "Birader ben söz verdim gideceğim. Fakat bazı mahsus düşüncelerimi dikkatle dinlemenizi rica ederim. Birincisi arazi meselesinin altında birtakım siyasi maksatlar vardır. Şu sırada oraya bir heyetin gitmesi bu maksadı tahrik eder. İhtimal bir ihtilal [V/255] çıkmasına sebep olur. Onun için sulh yapıldıktan sonra gitmek münasip değil midir?"

Adil Bey, "Hayır sulh yapılmadan evvel hemen gitmek lazımdır. Yine korkmaya başladın. Canım neden hayatından bu kadar korkuyorsun? Seni öldürürlerse mükemmel bir cenaze alayı tertip eyleriz," dedi. Bu görüşümü ehemmiyeti nispetinde [V/256] takdir edemediğini alay etmesinden anladım. Düşüncelerimi anlatmaya devam ettim. Heyet arasında bir Kürt yoktur. Isparta Mutasarrıfı Behçet Bey'in dahi ilavesini teklif eyledim, kabul etti.

Adliye Nezareti'nden geçici kanununu, arz edilmek üzere bulunan Mehakim-i Sulhiye Kanun Layihası'yla [V/257] heyetin ve benim vazife ile yetkilerimize dair olan layihaları aldım. Oradan Sadaret Dairesi'ne uğradım. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya meseleyi hülasaten anlattım. Benim Şark vilayetlerine gitmemi uygun gördü, fakat sulhtan sonra gitmek lazım geldiğini söyledi. [V/258]

Ben, "Bu ciheti Adil Bey'e söyledim fakat kabul etmiyor," dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, "Onlar anlamaz ve anlatamazsınız. Fakat ben anlatırım. İhtilal ihtimaline dair olan düşünceniz doğrudur. Mutlaka sulh olmalıdır. Sulhun akdedileceğinden ümidim vardır," dedi. [V/259] O sıra Avusturya sefirinin geldiği haber verildi. Ben çok kalmadım, kalktım.

Paşa, "Niçin ara sıra gelmiyorsun? Gel görüşelim," dedi.

Ben, "Meşgulsünüz rahatsız etmek istemem," dedim. "Hayır geliniz rica ederim görüşelim," dedi. Çıktım. [V/260] Münir Bey Teneffüs Odası'nda beni bekliyormuş. Birlikte köprüye geldik. Münir Bey'e Dahiliye Nezareti'nden aldığım kanun layihalarını verdim. Bu gece Tatar İsmail Efendi'yle görüşmesini ve yarın sabahleyin Evliya Efendi'yle de müzakere ettikten sonra [V/261] Erenköyü'ne gelmesini rica ettim. Kabul etti. Vasati altıyı on dakika geçe Haydarpaşa vapuruyla Erenköyü'ne geldim. [V/262]

10 Nisan 1913, Perşembe. Kudat Mektebi'nden Münir Bey'in hanesine gittim. Evliya Efendi, İsmail Efendi ve Münir Bey ile müzakere sonucu verdiğimiz karar şudur:

Evvela heyete verilecek talimatı düzelttiğimiz gibi Babıâli'ye takdim edelim. Bu kâfidir, fakat sulh mahkemelerinin muhakeme usulüne dair [V/263] yeniden kaleme alınan kanun layihasını Adliye Nezareti'nin arz etmek istediği Mehakim-i Sulhiye Kanun Layihası'yla birlikte tetkik etmeliyiz. Umumi layihada şeriate muhalif bir şey varsa değiştirir ve düzeltiriz. Onu tatbik eyleriz. Yoksa bir taraftan umumi surette tatbik olunmak üzere Adliye Nezareti'nden sulh hâkimlerine dair olan kanun tatbik olunsun [V/264] diğer taraftan Şark vilayetlerindeki arazi meseleleri hakkında diğer kanun ve başka şekilde (üç kişiden mürekkep) sulh mahkemeleri teşkil edilsin, bu Kanun-ı Esasi'ye aykırıdır. Bundan başka bir memlekette başka başka iki nevi sulh hâkimleri teşkil etmek doğru değildir. Bu hususu anlatmalıdır.

İşte bugünkü müzakerede verdiğimiz bu kararı Evliya Efendi ile ben [V/265] evvela Dahiliye nazırına anlattım. Oradan Sadaret Dairesi'ne gittik. Adliye Nazırı İbrahim Bey de oraya geldi. Ona da anlattık. Kabul ettiler. Biz de veda edip çıktık.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu layihaları Evliya Efendi'ye verdim. "Yarın cumadır bunları bir kere sen kendin tetkik et. Öbür gün cumartesi Münir Bey ve İsmail Efendi [V/266] ile beraber tetkik edersiniz. Cumartesi bitmezse pazar günü de toplanınız. Ben pazar ertesi günü Münir Bey'in hanesine gelirim. Birlikte tetkiklerinizin hülasasını görürüm," dedim. Evliya'dan ayrılıp haneme döndüm. [V/267] [V/268-277 boş]

Defter X

14 Nisan 1913, Pazartesi. Bugün de sabahtan her zamanki gibi Kudat Mektebi'nde Cezai Tatbikat dersini üçüncü sınıfta, Ceza Kanunu dersini birinci sınıfta anlattıktan sonra vasati saat birde Münir Bey'in hanesine gittim. Evliya ve İsmail efendiler ile Münir Bey birlikte sulh hâkimlerine dair olan kanun layihalarının tetkikine dair düşüncelerini dinledim.

Hülasa: "İki sulh kanununa ihtiyaç yoktur. Umumi sulh layihasına iki madde ilavesiyle maksat hâsıl olur. Bunun biri sulh mahkemelerine de arazi davalarını altı vilayette (Van, Bitlis, Erzurum, Sivas, Mamuretülaziz, Diyarbekir) [X/1] görmek yetkisini vermelidir." Buna benzer bazı şeyler idi. Uygun görüldü. Oradan Babıâli'ye gelip layihaları Dahiliye nazırına verdim ve kararımızı ayrıntılarıyla anlattım, o da memnun oldu. Artık benim işim bitti demektir. Babıâli'nin kararını beklemekten başka bir vazifem yoktur. Ayrıldım. Akşamüzeri Necmettin Molla'nın odasına geldim. Rahmi Bey oradaydı. Benim Şark vilayetlerine memuriyetimi tasvip etmiyor, bu hal beni kamuoyunun gözünden düşürür diyordu. Necmettin Bey de gitmemi uygun bulmuyor ve "Mutlaka gidecek olursan bile buna kanuni bir şekil vermek lazımdır. Bari Defter-i Hakani ile [X/2] Evkaf nezaretlerini birleştirip Umumi Emlak ve Evkaf Nezareti'ni kursunlar. Heyet-i Vükela arasından çıkarıp seni nazır tayin ederler ve şu halde arazi meselesi doğrudan doğruya senin vazifen dahiline girer. O vakit kendi işini hal ve tesviyeye uğraşırsın." Bu düşünceyi uygun gördük (Rahmi Bey gitmişti). Bunu Talât Bey'e söylemek üzere bir telgraf yazdı. [X/3]

15 Nisan 1913, Salı. Geceyi Beşiktaş'ta geçirdim. Sabahleyin Nişantaşı'na İngiliz Mektebi'ne gittim. Oğullarım Hakkı ile Su-

Levent Şahverdi Arşivi

at'ın son taksitleri olan yirmi yedi lirayı mektep müdürüne teslim ettim. Oradan eski sadrazam (Şûra-yı Devlet reisi) bulunan Sait Paşa'nın hanesine gittim. Paşayla yarım saat kadar görüştüm. Paşanın ilk sözü, "Beyefendi uzak görüşlülük ettiniz nazırlık kabul etmediniz. Hakkınız varmış," oldu.

Ben, "Efendim sizin mevkiniz bendenizin mevkii gibi değildir. Zaten bendeniz iktidarım [X/4] kâfi değildir. Saniyen böyle buhran zamanında nazırlık üstlenmeye kudretim yetmez. Fakat zat-ı saminiz gibi kişilerin böyle fevkalade durumlarda hizmet etmeyi kabulden kaçınmaları uygun değildir," dedim.

Söz bizim Şark vilayetleri meselesine intikal etti. Paşaya dedim ki: "Teklif olunan hizmeti kabulden kaçınıyorum manası verilmesin. Ancak Kürdistan'da bulunan İslam ahalisi oraya arazi meselesi için komisyon gitmesini istemez. Ermenilerse komisyonun ne kadar büyük bir heyetten oluşturulması mümkünse öyle isterler. Bu iki muhalif talebin ortasını bulup işi halletmek [X/5] uygun olur diye düşünüyorum. Mesela, mesele valilere havale olunsa ve her valinin refakatine iki müşavir verilse benim yapacağım vazifeyi bunlar yapar. Mesele ne kadar uzasa zarar görülmez. Fakat bendenizin riyasetimde gidecek heyet senelerce Kürdistan'da kalamaz.

Bir bu, bir de gidilecek olursa herhalde sulhtan sonra gidilmesi münasip olur zannındayım. Bununla beraber bu fikrimde ısrar etmiyorum görüş olarak arz ediyorum," dedim.

Paşa, "Yakında sulh olur zannederim. Şu halde ikinci düşünceniz kendiliğinden hâsıl olacaktır. Birinci görüşünüzü de tamamıyla telakki ettim. Üzerime düşen vazifeyi [X/6] yapmaya çalışırım," dedi.

Akşam Erenköyü'nde haneme geldim. Talât Bey'in imzasıyla bir telgraf buldum. Yarın Merkez-i Umumi'ye gelmemi davet ediyor. Evkaf nazırı vekili de yarın saat birde Evkaf'a gelmemi talep eylemişti. [X/7]

Medine'de tesisi düşünülen medreseye dair

16 Nisan 1913, Çarşamba. Saat vasati on biri kırk geçe treniyle Erenköyü'nden hareket ettim. Birde Evkaf Nezareti'ne vardım. Abdülaziz Çavuş (Mısır ulema ve ediplerinden gayet zeki bir zattır)

Levent Şahverdi Arşivi

İbrahim Bey'in yanındaydı. Daha sonra Talât ve Mithat beyler de geldiler. Medine-i Münevvere'de tesisini tasavvur eylediğimiz medrese hakkında tanzim olunan nizamname layihasını tetkik ve tashih ile kabul ettik. Bu nizamname gereğince Evkaf nazırının riyasetinde İstanbul'da bir merkezî heyet bulunacaktır. Üyeleri, padişah buyruğuyla memuriyete konmuş ve heyetin oylarının üçte ikisi olmadıkça azledilmez on kişiden [X/8] mürekkep olacaktır. Maksat, hükümet değiştikçe heyet değiştirilmesin. Azalığa münasip görülen zevat:

1) Şerif Ali Haydar Bey
2) Eski Evkaf Nazırı Hayri (bu âciz)
3) Adliye Nazırı İbrahim Bey
4) Eski Dahiliye Nazırı Talât Bey
5) Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa
6) Eski Nafıa Nazırı Hulusi Bey
7) Hacı Evliya Efendi

Diğer dört kişinin isimleri hatırımda kalmadı. Talât Bey ve Mithat Bey ile oradan Merkez-i Umumi'ye gittik. Cahit ve Babanzade İsmail Hakkı beyler ile Musa Kâzım Efendi orada [X/9] idiler. Diğer aza da vardı. Benim Şark vilayetlerine gidişim hakkında fikrimi sordular. Keyfiyeti tafsilatıyla anlattım. Dahiliye nazırının Bursa valiliğini, şehremanetini, vilayetlere müfettişliği ve nihayet komisyon reisliğini nasıl teklif eylediğini söyledim. Büyük bir hayretle dinlediler. Bunlardan hiçbirinin haberi olmadığını söylediler. Söz hükümete intikal etti. Nazırların ve bilhassa Dahiliye nazırının yetersizliğine dair sözler söylendi. Talât Bey'den başka azanın hepsi müttefik gibi görülüyor, Talât Bey de Hacı Adil Bey'i eskisi gibi müdafaa etmiyordu. [X/10]

19 Nisan 1913, Cumartesi. Dün Habip Bey'le verdiğimiz karar üzerine sabahleyin erken ilk trenle (4,5) İstanbul'a indim. Levazım-ı Umumiye Reisi Mirliva İsmail Paşa'nın hanesine gittim. Habip de oradaydı. Bir saat kadar konuştuk. Hülasası: Mahmut Şev-

Levent Şahverdi Arşivi

ket Paşa'nın sadaret makamında kalması vatanın menfaatleri icabındandır. Ondan başka sadareti alacak bugün münasibi yoktur. Şu halde kendisinin memuriyetinin devamı için hepimiz gayret sarf etmeliyiz. İşte bu kabilden olarak ilk önce şimdiki heyet-i vükelayı uygun görür ve onlarla hizmetin [X/11] muvaffak olacağına kendisi inanıyorsa pekâlâ. Hiçbirini değiştirmeye kimse lüzum göremez ve görmemelidir. Şayet bunlardan münasip bulmadığı varsa onları da değiştirmelidir. Velhâsıl Mahmut Şevket Paşa'nın her hususta tamamıyla müstakil ve serbest olduğu kendisine bildirilmeli, bunun aksini ima ve işaretle mevki ve menfaat temin etmek isteyenlerin entrikalarına meydan vermemelidir.

Bu böylece oybirliğiyle münasip görüldü.

Oradan ben Habip Bey'le beraber çıktım Dizdariye'ye kadar geldim. Habip ayrıldı gitti. Ben de Selânik eski Adliye Müdürü Tatar İsmail Efendi'nin hanesine gittim. Bir saat kadar kaldım. Bu zat adlî memurların namuslu ve kudretlilerindendir. [X/12] On dört sene önce (13 Ekim 1898 tarihinde) Maraş müddeiumumi muavinliğine besmele çekerek başladığım zaman kendisi de orada ceza reisiydi. Altı ay kadar refakat etmiştik. Oradan Ziraat Nezareti'ne uğradım Celal Bey'i gördüm. Bilahare vasati bir buçukta Merkez-i Umumi'ye gittim. Bugünkü müzakere Osmanlı memleketlerinin idaresinde ecnebi mütehassıslarından istifade etmek lazım geleceğine dairdi ki Babıâli de böyle tasavvur ediyormuş. Vasati saat beşi yirmi geçerek köprüden hareket eden Haydarpaşa vapuruna bindim. Göztepe'de indim. Memduh Beyefendi'ye uğradım. Eski hakanın mabeyincilerinden Faik Bey'in kızıyla yeğenim Reşit'in [X/13] sözlerinin kesilmesine dair evvelce aramızda geçen müzakere Faik Bey'e Memduh Bey tarafından söylenmiş ve kabul cevabı alınmıştı. Ben de Beşiktaş'a gittim. Reşit'in baba ve annesine söyledim. Onlar da kabul ettiler. Reşit'in resmini bugün Memduh Bey'e verdim. Cenabıhak hayırlısını ihsan buyursun, âmin. [X/14]

Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ne tayini

27 Nisan 1913, Pazar. Bugün padişahın tahta çıkışının yıldönümü olduğundan öğleden sonra Erenköyü'nden hareket eden iki tre-

Levent Şahverdi Arşivi

niyle İstanbul'a indim. Trende Gazi Muhtar Paşa'yla görüştüm. Köprüden bir arabayla Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na gittim. Teşrifatçıların delaletiyle Vükela Odası'na dahil oldum. İmzaya mahsus olan defteri getirdiler. Evvela Muhtar Paşa imza etti, sonra ben imza eyledim. Âyandan Salih Paşa gelmişti. O da imza eyledi. Başmabeyinci Halit Hurşit Bey'in delaletiyle Gazi Muhtar Paşa huzura davet olundu. Ben de İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'in odasına gittim. Şerif Ali Haydar Beyefendi Hazretleri ile eski Dahiliye Nazırı Talât Bey oradaydılar. Kahve içtikten sonra Talât Bey bana, "Gidelim mi?" [X/15] dedi. "Gidelim," dedim. Birlikte odadan çıktık. Oda kapısında Talât Bey, "Ben biraz başkâtibe uğrayacağım," dedi, "O halde ben gideyim," dedim. "Hayır birlikte gidelim zaten ben de çok kalmam. Edirne Mevlevi şeyhine padişahın ihsanı olmuş teşekkür edeceğim. Sonra birlikte gideriz," dedi. Beraber Başkâtip Fuat Bey'in odasına gittik. Padişah damadı erkân-ı harbiye binbaşılarından Hafız Hakkı Bey de oda kapısında bize tesadüf etti. Birlikte girdik. Az bir müddet sonra bir adam geldi. Padişah hazretlerinin beni istediğini söyledi. Odada bulunanlara veda ederek çıktım. Dışarıda başmabeyinci bana dedi ki: "Şerif Ali Haydar Bey'le sizi beraber efendimiz kabul buyuracaklar." Haydar Beyefendi de o sırada geldi. Birlikte padişahın huzuruna gittik. Haydar Beyefendi önde padişahın huzuruna dahil oldu, ben de onu takip eyledim. [X/16]

Padişah hazretleri bu âcize pek ziyade iltifat buyurdular.

Şerif Haydar Bey'e hitap ederek, "Hayri Bey gibi Evkaf nazırı gelmedi. Çok hizmet etti. Yine nazır olmasını pek ziyade arzu ediyorum," buyurdu. Şerif Haydar Bey de, "Efendimiz buyurursunuz Hayri Bey bendeniz de bittabi kabul ederler," dedi.

Padişah hazretleri, "Öyledir fakat ben Meşrutiyet'e riayetkârım. Sadrazam paşaya sen söyle. Vakıa sadrazam paşa da Hayri Bey'i arzu eder. Hatta kabul etmemesinden sıkıldı ve bana birkaç defa söyledi. Lakin Meşrutiyet icabı bir kere kendisine söyleyiniz ve 'Hayri Bey kabul ediyor,' deyiniz," buyurdu. Şerif Haydar Bey ayağa kalktı, bir temennadan sonra, "Padişahın buyruğunu şimdi sadrazam paşaya tebliğ ederim," dedi. [X/17]

Levent Şahverdi Arşivi

Ben bu hallerden şaşmış ve hayrette kalmış olarak bir şey söyleyemedim ve padişah hazretlerinin benim Evkaf nazırı olmam hususunda gösterdiği arzu ve ısrar o derecedeydi ki reddetmek edep ve terbiyeye aykırı olacaktı ve padişahın bu teklif ve emri ikinci defa olarak vuku buluyordu. Birinci defa nasıl emrolunduğunu ve ne yolda mazeret bildirdiğim bundan evvelki hatıra defterimde yazılıdır.

Hülasa, padişahın buyruğuna muhalefet edemedim. Arzuma aykırı olarak kabule mecbur kaldım.

Nihayet padişah hazretleri ayağa kalktılar biz de vedaya hazırlandık. Şerif Haydar Beyefendi veda etti. Onu müteakip ben veda etmekteyken padişah hazretleri sağ elini omzuma koydu, "Beni çok memnun ettin Allah senden razı olsun," buyurdu. Başarı sağlamama ait daha birtakım gönül alıcı dualar işiterek kapıdan çıktım. [X/18]

Şerif Haydar Bey gülerek, "Bugün Cenabıhak gönlümün arzusunu verdi," dedi. Ben de, "Hayırdır inşallah padişah hazretleri ile sen yaptın," dedim. Merdivenlerden indik. Başmabeyincinin odasına girdik. Vakanüvis Abdurrahman Efendi Hazretleri oradaydı. Beş altı dakika sonra Şerif Haydar Bey veda ederek gitti –ben de keyfiyeti olduğu gibi Abdurrahman Efendi'ye hikâye eyledim– tebrik etti ve kabul ettiğimden dolayı iyi hareket eylediğimi söyledi.

Benden sonra padişahın huzuruna Talât ve Hakkı beyler girmişlerdi. Onlar da çıktılar. Olan biteni onlara da hikâye eyledim. Talât Bey, "Ehluhu mahalluhu,"[74] dedi fakat "Doğu Anadolu'ya gitmeye mâni değildir değil mi?" diye ilave eyledi. Saray kapısında Talât Bey İstanbul'a ben de [X/19] Hafız Hakkı Bey'le Beşiktaş'a gittim. Beni yeğenim Rıza'nın hanesine bıraktı. Hakkı Bey arabasıyla Ortaköy'deki sarayına gitti. Ben Rıza'nın hanesinde bir saat kadar kaldım. Oradan Erenköyü'ne haneme gelmek üzere çıktım. Köprüye geldim. Köprüde eski Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi Efendi'ye tesadüf ettim. Samimi bir arkadaştır. Ayakta biraz hasbihal ettim. Doğrusu saraya gittiğime pişmanlık duyuyordum. Kendisi beni teselli ve teşvik eyledi ve "İnşallah hayırdır," dedi.

Vapura bindim haneme geldim.

74 "Doğru işe doğru adam" manasında söz.

Levent Şahverdi Arşivi

Gece eski Nafıa Nazırı Hulusi Bey'e gittim. Evvelsi günü Dahiliye nazırı tarafından kendisine Bağdat valiliği teklif edilmişti. Kabul etmediği cevabını verdiğini anlattı. Ben de bugünkü hali anlattım. O da memnun oldu. Hulusi Bey'e gitmek üzere evden çıkacağım vakit bir telgraf [X/20] aldım. Sadaret Müsteşarı Adil Bey'den idi. Yarın öğleden sonra saat ikide Sadaret Dairesi'nde sadrazam paşayla görüşmem talep olunuyordu. Telgrafı da Hulusi Bey'e gösterdim. [X/21]

28 Nisan 1913, Pazartesi. Sabahleyin Kudat Mektebi'ne gittim. Birinci dersim Tatbikat-ı Cezaiye idi. İkmal ettim. İkinci ders Ceza Kanunu'nu okuttum. Oradan Merkez-i Umumi'ye uğradım. Eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ile Şerif Cafer Paşa oradaydılar. Şerif Cafer Paşa'ya biraderi Şerif Ali Haydar Bey meseleyi hikâye etmiş o da arkadaşlara söylemiş hepsi olumlu karşıladı.

Saat ikide Sadaret Dairesi'ne gittim. Mahmut Şevket Paşa, "Dün Şerif Ali Haydar Bey bir şey söyledi," dedi.

Ben de durumu anlattım.

Paşa, "Çok memnun oldum. İnşallah memleketi kurtarmaya birlikte gayret sarf ederiz," dedi. [X/22]

Ben: "Zat-ı saminizden bir şey rica edeceğim. O da şayet sulhtan sonra arkadaşlarla geçinemezsem ve memuriyete devamım bence mümkün olamaz ve hal ve mevki de kabine heyetinin düzeltilmesine ve değiştirilmesine müsait bulunmazsa Evkaf Nezareti'ni Heyet-i Vükela arasından çıkarınız, İslam vakıflarına mesai hasredeyim."

Paşa: "Evkaf Nezareti mühimdir. Heyet-i Vükela'dan bir makam kaybetmek doğru değildir. Eğer arkadaşlarla geçinemezseniz birlikte icabına bakarız."

Bundan ziyadesini bahis kaldıracak durumda değildi. Veda ettim. Paşa da lütfen bana kabulümden dolayı teşekkür etmek suretiyle nezaket gösterdi. [X/23]

Oradan Mahmut Mahir Efendi'nin yazıhanesine geldim. Çorum Mebusu Münir Bey'i buldum. Birlikte Galata tarafına geçtik. Necmettin Molla Bey'in yazıhanesine gittik. Münir Bey benim

Levent Şahverdi Arşivi

nazırlığımdan memnun olmadı. "Şu sırada olmasa daha iyi olurdu," dedi. Necmettin Bey de, "Olmasa daha iyiydi fakat padişah hazretlerinin şu suretle ısrarına mukabele edilemez. Kabulde isabet ettin," dedi. Akşamüzeri ayrıldık. [X/24]

29 Nisan 1913, Salı. Bugün Erenköyü'nde hanemde kaldım. Abdullah Azmi Efendi ve Gani Bey ile görüştüm. Öğleden sonra Abdullah Efendi'yle Göztepe'ye Memduh Beyefendi'ye gittik. Akşama kadar Memduh Bey'de kaldık. Akşam saat vasati yedi olmuştu. Haneme geldim. Sadaret'ten bir tezkere gelmiş –15 Nisan 329 tarihinde çıkan padişah buyruğu gereğince Evkaf Nezareti'nin bana verildiği tebliğ olunuyor. [X/25]

Üsküdar'dan Alemdağı'na şimendifer inşası

30 Nisan 1913, Çarşamba. Sabahleyin vasati sekiz treniyle Erenköyü'nden İstanbul'a indim. Harbiye Nezareti'ne gittim. Geceyi orada geçiren Mahmut Şevket Paşa'yla görüştüm. Beni tebrik etti. Memnuniyet göstererek birlikte memleketin menfaatlerine hizmet edebilmek temennilerini bildirdi. Sonra Evkaf'tan bahsedildi. "Üsküdar'dan Alemdağı'na bir şimendifer inşasına Evkaf Nezareti'nce teşebbüs edilse," dedi.

Ben, "Zaten bu işi evvelce (evvelki nazırlığında) tasavvur ettim Nafıa Nazırı Cavit Bey'le görüştüm. Fakat onda yardım fikri göremedim. Eğer yardım vaat buyurursanız hemen teşebbüs ederim," dedim.

Sadrazam: "Hay hay teşebbüs ediniz."

Ben: "Bugün padişah hazretlerini ziyaret münasip midir?"

Sadrazam: "Pek münasiptir. Mutlaka bugün saraya gidiniz." [X/26]

Oradan Çemberlitaş civarında bulunan Evkaf Nezareti Dairesi'ne gittim. Bu daire bundan tahminen otuz sene önce Adliye ve Dahiliye nezaretlerinde bulunmuş olan Asım Paşa'nın konağıydı. Birinci nazırlığımda yedi bin iki yüz liraya vârislerinden Evkaf Nezareti namına satın almıştım. İsabet olmuştur, çünkü beş bin arşın bir arsa üzerinde bina edilmiş irice bir hanedir. Arşını iki lira etse on bin lira eder. Bir de Evkaf kiradan kurtulmuştur. Her ay yirmi beş lira kira bedeli vermekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Dairede nezaret erkânının tebriklerini kabul ettim. Oradan vasati saat bir buçukta Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na gittim. Padişahın huzuruna kabul buyuruldum. [X/27] Kendisinin iradelerine uyarak nazırlığı kabul ettiğimden dolayı memnun olduğu beyan buyuruldu. Saraydan Babıâli'ye geldim. Vekiller de geldiler. Beni tebrik eylediler. [X/28]

1 Mayıs 1913, Perşembe. Bugün sabahleyin daireye gittim. Saat üçe kadar meşgul oldum. Ondan sonra Babıâli'de Meclis-i Vükela'da hazır bulundum. Müzakere bir nizamname layihasına aitti. Her gün Meclis-i Vükela'nın toplanmasından birtakım mühim iç ve dış meselelerle iştigal ediyorlar zanneylemekteydim. Halbuki nizamname layihalarıyla uğraşıyorlarmış. Üzüntü duydum. [X/29]

2 Mayıs 1913, Cuma. Bugün nazırlığımın ilk cumasıydı. Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nde icra kılınan selamlık töreninde bulundum. Oradan yeğenimin Rıza Bey'in hanesine gittim. Oradan saat beş raddelerinde Galata'da Filip'in kahvehanesinde Mülazım Münir Bey'i buldum. Onunla beraber Haydarpaşa vapuruna bindik. Trenle Kartal'a kadar gittik. Vasati saat yedide döndük. Geceyi Münir Bey bizde geçirdi. [X/30]

4 Mayıs 1913, Pazar. Bugün Veliaht Yusuf Efendi Hazretleri'ni ziyaret ettim. Bir saat kadar görüştüm. Bizim malum tutuklanma meselesinden bahsetti ve nasıl olduğunu söyledi. Anlattım. Üzüldü.

Oradan Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin dairelerine gittim, ziyaret ettim. Bu şehzade zamanımızın padişahı V. Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin en küçük evladıdır. Yirmi beş yaşındadır. Kendisini ziyaretimin sebebi; cuma günü hümayun mahfilinde lalasını göndermiş âcizlerinin hatırını sual ettirip memuriyetimi tebrik ettirmişti. [X/31] Oradan Evkaf Nezareti'ne gittim. Geç vakte kadar meşgul oldum. [X/32]

8 Mayıs 1913, Perşembe. Bugün Evkaf Nezareti'ne Üsküdar'dan Çamlıca'daki Kısıklı'ya oradan Alemdağı'na kadar elektrikli bir

Levent Şahverdi Arşivi

tramvay hattı inşa ve işletilmesi için vuku bulan talebim üzerine Meclis-i Vükela'da müzakereyle ruhsat verildi arza gönderildi. [X/33]

9 Mayıs 1913, Cuma. Bugün Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nde cuma namazını eda ettim. Padişah hazretleri teşrif buyurdu. Merdivenleri çıkarken iltifat etti. Bundan sonra nezaretten bırakmayacağını söyledi. Sabit Bey, "Efendim bırakmamalısınız," dedi. Padişah hazretleri de, "Bırakmam," dedi. Ve Kâmil Paşa kabinesinin beni tutuklamasından dolayı tekrar tekrar üzüldüğünü bildirdi. İlaveten, "Beni dinlemediler. Eğer beni dinleselerdi bu felaketler olmazdı," dedi.

11 Mayıs 1913, Pazar. Medine-i Münevvere'de inşa olunacak külliye medresesinin komisyonu ilk defa olarak bugün Evkaf'ta toplandı. Program için bir encümen ayrıldı. On beş gün sonra ertelendi. Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa ile ben Şûra-yı Devlet Reisi Sait Paşa'yı yoklamaya gittik. Keyifsizdi. [X/34]

Şark vilayetlerinin idaresi hususu

13 Mayıs 1913, Salı. Bugün vasati saat dörtte toplanan Meclis-i Vükela'da en mühim müzakere Anadolu vilayetlerinden Şark havalisinde bulunanların idaresi sureti müzakere edildi. Bunları iki mıntıkaya taksim ederek her birine birer umumi müfettiş tayini evvelce tasavvur olundu. Umumi müfettişlerin şahısları zikredildiği sırada Dahiliye Nazırı Adil Bey benim için, "Hayri Bey bana söz vermişti. Umumi müfettişliği kabul eylemişti," dedi. Ben de, "Evet evvelce söz verdim fakat o vakit bana verilecek vazife hem geçici hem de belirli bir şey için (arazi) idi. Şimdi işin mahiyeti değişiyor. Evvela vazife geçici [X/35] değil, daimidir. İkincisi üstlenilecek işler de belirli değildir, geneldir. Bundan başka da mühim umumi müfettişlik vazifesine ben kâfi değilim. Avrupa'da ve memleket dahilinde tanınmış kişilerden seçilmelidir," dedim.

Ekseriyet beni tasdik ettiler. Sadrazam, "Kimler vardır? Bana iki müfettiş bul," dedi. Hüseyin Hilmi Paşa, Hakkı Paşa ve üçüncü olarak Necmettin Molla Bey'i söyledim ve fakat bunların kabul

Levent Şahverdi Arşivi

edeceğinden emin olmadığımı da ilave ettim ve "Mevcut valiler arasından alınmak lazım gelirse eski Hüdavendigâr Valisi Hüsnü Bey ile Beyrut Valisi Hâzım Bey vardır," dedim. "Bununla beraber, bu iki zattan daha münasibini bulamadığımdan isimlerini zikrediyorum [X/36] yoksa umumi müfettişlik niteliklerine tamamen sahip değillerdir," dedim.

Vekillerin her birinde adam bulmak hususunda gayret eserleri[75] görünmeye başladı. Nihayet, "Umumi müfettişleri İngiltere'den çağıralım," denildi ve oybirliğiyle Erzurum ve Sivas ve Trabzon vilayetlerine bir müfettiş ve Diyarbekir, Mamuretülaziz, Van ve Bitlis vilayetlerine de diğer bir müfettiş çağrılmasına ve her mıntıkaya bir Adliye, bir Nafıa, bir Ziraat, bir Orman müfettişi tayin edilmesine karar verildi ve umumi müfettişin vazife ve yetkilerini gösterir esas maddelerin tayini teklif olundu. Hacı Adil Bey bir şeyler yazdı okudu itiraz edildi. Ben bazı genel mütaalarda bulundum. Sadrazam [X/37] bana hitaben, "Sen yaz," dedi. Ben kalemi aldım yazmağa başladım. Fakat saat sekize gelmiş olduğundan sadrazam, "Bugün vakit geçti müzakeremiz kâfidir bugün bu kadar yeter" –bana hitaben– "Yarın bir şey yaz görelim," dedi. Meclis dağıldı, sekizi on beş geçe vapurla köprüden hareket ettik. [X/38]

Umumi müfettişlerin yetkileri

14 Mayıs 1913, Çarşamba. Bugün Evkaf Dairesi'nde saat üçe kadar meşgul oldum. Saat bir buçukta Üsküdar'dan Alemdağı'na tramvay imtiyazı talebinde bulunan şirketin vekili geldi. Benim Evkaf namına olan talebimden vazgeçmemi rica etti. "Evkaf'ın menfaatini temin için bugünlerde bir mukavele yapalım," dedi.

Ben yüz vermedim. Bunun üzerine herif beni tehdide kalktı ve "Mösyö Pişon'a[76] yazmadım," dedi. Pişon Fransa Hariciye nazırıdır. Bununla bir siyasi mesele ve devlete müşkülat [X/39] çıkaracağını ima eyledi. Ben de anlamamazlığa geldim. Kendisine yol verdim. Fakat zihnimi herifin hali işgale başladı. Çünkü Fransızlar edepsizdir, devletin şu halinde bin türlü müşkülat çıkarırlar. Hususiyle ma-

75 Defterde آثار حيرت *asar-ı hayret* yazılmış, mana tutmuyor, آثار غيرت *asar-ı gayret* olmalı.

76 Stephen Pichon.

Levent Şahverdi Arşivi

liye kongresi Paris'te yapılıyor. Bizim murahhaslar içinde Cavit Bey gibi İslam'ın mühim menfaatlerine önem verip dikkate almayan kişiler bu hususu abartırlar diye düşündüm. Evvela Mimar Kemal ile Mühendis Ziya'yı çağırdım. Bu işte başarının süratle olabileceğini ve bir aya kadar projeleri tamamlamalarının beni müşkülattan kurtarabileceğini söyledim. Bir ayda tamamlamayı vaat ettiler. Ve Emlak-ı Vakfiye Müdürü Nuri Bey'i de Üsküdar'a gönderdim. İskele civarında [X/40] istimlak edilecek mahallerin kıymetlerini tayine gönderdim. Babıâli'ye gitmek üzere daireden çıktım. Yolda Merkez-i Umumi'ye uğradım. Talât Bey'i gördüm. Fransızların vekili olan şahsın sözlerini anlattım ve bunu sulhun neticesine kadar idare eylemesini Talât Bey'den rica ettim. O da Düyun-ı Umumiye'deki Mösyö Piyar vasıtasıyla idare edebileceğini vaat etti. Oradan Babıâli'ye geldim. Meclis-i Vükela'da dün bana bırakılan kâğıdı sadrazama verdim. Okudular tasvip eylediler.

Esası şöyledir:

Umumi müfettişler –Nafıa işleri ve maarif ve ziraat [X/41] ve nafıa ve iktisadi, memleketin muhtaç olduğu ıslahat hususunda ve asayişin vali ve kumandanlarla haberleşerek temin ve muhafazasında tedbirler almakta ve bütün memurı denetleme ve teftiş yetkisini haiz olacaktır.

Kabul edildi ve Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya telgrafla yazıldı.

Bundan sonra Nevahi [Nahiyeler] Kanunu'nun müzakeresine başlandı. 42 madde kadar okundu ve kabul edildi.

Bundan sonra Amerika sefirinin talep ve iltiması üzerine Filipin İslam ahalisine Şeyhülislamlık tarafından bir mektup yazılıp gönderilmesi kararlaştırıldı. Mektupta [X/42] Müslümanlara şerefli Halife tarafından nasihat olunuyor, İslam dininde yasak olan şeylerden kaçınılması ve iyi ahlaka sarılma tavsiye olunuyordu. "Mektup o kadar güzel yazılmamıştır," dedim. Sadrazam, "Sen yaz," dedi. Ben, "Ben yazamam fakat Meşihat Müsteşarı Sait Efendi daha iyi yazar," dedim.

"Pekâlâ o yazsın," dedi. Şeyhülislam efendiye verdiler. Amerikalıların böyle bir talepte bulunmaları garip görüldü. İstizaha [gensoruya] cevaben sadrazam, "Amerikalıların eski Filipin valisi

Levent Şahverdi Arşivi

şimdi buradadır [X/43] bana geldi, Hariciye nazırı görmüş, bu mektubu o talep etti ben de, 'Pekâlâ,' dedim. Bunun üzerine sefir geldi bana teşekkür etti," dedi. [X/44]

Celal Bey'le tramway meselesine dair tartışma

17 Mayıs 1913, Cumartesi. Bugün saat üçe kadar dairede çalıştım. Üçte Hariciye Nezareti'ne gittim, Sait Halim Paşa'yla görüştüm. Birlikte Meclis-i Vükela'ya gittik. Anadolu vilayetlerinden bazılarına İngiltere'den talep ettiğimiz müfettişler meselesinin İngiltere'de pek ziyade iyi etki uyandırdığını ve Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile müsteşarı beraber bulunduğu sırada Babıâli'nin telgrafının içeriğini tebliğ eylediğinde Sir Edward Grey bunu Osmanlı Devleti'nin cidden ıslahatı samimiyetle tasavvur ettiğine delil addedeceğini söylediğini ve bu konuda İngiliz memurlarını yakında ayırarak bildireceklerini [X/45] ilaveten beyan eylediğini, Tevfik Paşa telgrafında beyan ve ifade ediyor.

Ziraat Nazırı Celal Bey bana dedi ki: "Bugün Fransa sefiri gelip sadrazama Alemdağı tramvayından dolayı protesto edecektir."

Ben –pek ziyade kızdım– dedim ki: "Teessüf ederim. Bu hallere sebebiyet veren Nafıa heyeti memurlarıdır (kendisi Nafıa nazırı vekilidir). Bilmem nedense bu tramvayı Evkaf'ın yapmasına bir türlü razı olmuyorlar."

Celal Bey'le aramızda biraz sertçe sözler geçti.

Celal, aptal ve evvelce bir şey hakkında kim ne derse [X/46] ona inanır hülasa saf ve muhakemesiz bir adamdır. Doğrusu nazır olamaz. [X/47]

18 Mayıs 1913, Pazar. Fatih Cami-i Şerifi'ne halı döşenmesi.

Birinci nazırlığım zamanında Fatih Cami-i Şerifi'ne yekpare bir halı döşenmesini tasavvur etmiştim. Maksadım hem hırsızlıktan korumaktı hem de Fatih gibi ulema ocağı bulunan bir caminin nefis bir surette döşenmesiydi. Hereke Fabrikası Müdürü Hacı Akif Bey'le görüştüm. Yekpare olmazsa da yekpare gibi latif bir tarzda yapılmasını üstlendi. Şimdiye kadar bitirilememiş, bu kere tamamlanmış olduğundan bugünden itibaren döşenmesine başlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

[X/48] Perşembe gününe kadar döşenmesi bitirilecektir. Yani ancak beş günde döşenebilecektir.

Çalışkan ve haylaz yeğenler

21 Mayıs 1913, Perşembe.[77] Bugün Nezaret Dairesi'nde saat vasati beşe kadar çalıştım. Öğleden önce yeğenim Vassaf geldi. Maarif Nezareti tarafından matematik tahsili için İsviçre'de Cenevre'ye gönderiliyordu. Bugün saat ikide vapur hareket ediyormuş vedaya geldi. Nasihat ettim. Sebat etmesini ve çalışmasını söyledim. Dualar eyledim. Tahsiline devam ve sürekli çalışacağına söz verdi. Cenabıhak muvaffak buyursun. [X/49] Vassaf'ın tahsil için Avrupa'ya gidişi bu defa ikincidir. Birincisi Talât Bey Dahiliye nazırı iken Hahamhane tarafından Paris'e üç efendi gönderilmişti. Vassaf da onlarla beraber gitti. Fakat dayanamadı döndü. Gerçi yalnız Vassaf dönmedi diğer iki arkadaşı da birlikte geldiler. Fakat sonra pişman oldular. Bu defa Maarif Nezareti'nden aylık iki yüz frank maaşla gidiyor. İnşallah sebat eder. Bir de Vassaf biraz haylaz. Gerçi zekidir fakat çalışmaz. Biraderi Reşit gibi değildir. Reşit, Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Bundan dört sene önce Adliye Nezareti tarafından Paris'e gönderildi. Bu sene de [X/50] Paris Hukuk Mektebi'ni bitirmek üzeredir. Yaş itibariyle Vassaf'tan iki yaş büyüktür. Halbuki tahsil hayatında çok ileridir. Reşit ağırbaşlı, dayanıklı, çok çalışır, ciddi bir gençtir. Vassaf bilakis hoppa, haylaz bir çocuktur. İşte bu hali beni düşündürüyor. Tahsile devam edemeyerek döneceğinden korkuyorum. İnşallah kendisinin bana olan vaadi veçhile (beni mahcup etmez), "Amca seni mahcup etmeyeceğim," dedi. Vassaf'la konuşurken Avni de beraberdi. Birlikte gittiler. Hak selamet ve muvaffakiyet versin. [X/51]

Saat öğleden sonra dörde gelmişti. Mebusan Meclisi Reisi eski Dahiliye Nazırı Halil Bey geldi. Bir saat kadar konuştuk. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'den şikâyet eyledi. "Evvelki gün Talât Bey'le beraber Hacı Adil'e gittik. İzmir valisinden pek çok şikâyet olduğunu söyledik. İhtiyarlığından ve adeta malul bulunduğundan mem-

77 Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na göre 21 Mayıs 1913, Çarşamba gününe tesadüf etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

leketi idare edemeyeceğini anlattık. Ne söylese beğenirsin, 'Nâzım Paşa ideal bir validir azlederem,' dedi. Nâzım Paşa'nın idaredeki zaafını ve memlekette idaresizliğini teslim ediyor fakat, 'Nâzım Paşa'nın şahsına hürmet ederim azlederem,' diyor. [X/52] Garip değil mi? Bir şahıs için bir memleketi, bir vilayeti tahrip edecektir."

Halil Bey gittikten sonra Hacı Evliya Efendi'yle beraber Fatih Cami-i Şerifi'ne gittik. Hereke Fabrikası'nın imal eylediği halı döşenmişti. Onu gördük. Halı pek güzeldir, ancak döşenişi güzel değildir. Yarın Hacı Akif Bey'e söylerim. [X/53]

22 Mayıs 1913, Cuma.[78] Selamlık merasimi Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nde oldu. Namazdan önce padişah hazretleri merdivenleri çıkarken Sabit Bey'in yanında bana hitap ederek, "Saliha Sultan'a dedim ki: 'Ben Hayri Bey'e söyledim seni Fındıklı'daki saraydan çıkarmayacaklar. Ancak siz de sarayın Evkaf'ın malı olduğunu itiraf ediniz. Bir kere Evkaf'ın malı olsun sana kiraya verecekler. Kira bedelini ben verdim. Sen de oturursun.'" Padişahın bu emrine teşekkür ettim. ~~Sarayın Evkaf'a tesliminden sonra~~[79] [X/54]

Beşiktaş Sarayı'nda padişahla görüşme

23 Mayıs 1913, Cumartesi.[80] Padişahın hediyeleri.

Bugün vasati (öğleden önce) saat sekiz treniyle Erenköyü'nden İstanbul'a indim. Evkaf Nezareti'ne gittim. On ikiye kadar dairede çalıştım. Telefonla Başmabeyinci Halit Hurşit Bey, "Bugün işiniz yoksa bugün, işiniz varsa yarın saray-ı hümayuna gelmeniz padişah hazretlerinin buyruğu gereğindendir," dedi.

Öğleden sonra saat birde hareket ettim. [X/63] Saat ikide sarayda bulundum. Başmabeyinci beyin odasında yarım saatten ziyade oturdum. Geldiğimi arz ettiler. Saat üçe geliyordu. Padişahın huzuruna çağrıldım.

78 Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na göre 22 Mayıs 1913, Perşembe gününe tesadüf etmektedir.

79 Bunu takip eden dört varak (yani sekiz sayfa, sayfalar X/55-62) makasla kesilmiş. Hepsinin yazılı olduğu kalan koçanlarından bellidir.

80 Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na göre 23 Mayıs 1913, Cuma gününe tesadüf etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Beşiktaş Sarayı'nın üst katında Zulvecheyn Salonu'nun deniz cephesinde bulunan padişah hazretlerinin odasına girecek küçük sofanın salona açılan kapıdan girerken Esvapçıbaşı Sabit Bey elinde birkaç baston bulunduğu halde –bana– bir tanesine işaretle, "Efendimiz bu bastonu zatıâlinize ayırdılar," dedi. Ben de, "Teşekkür ederim," dedim. [X/64] Bu sözü müteakip ufak sofayı geçtim. Padişah hazretlerinin daima oturduğu oda kapısına varmıştım. Efendimiz ayakta bekliyordu. Oda kapısının iç yüzünde hürmet vazifesini yerine getirdim. Yürüdüm bir arşın mesafe kalıncaya kadar padişahın karşısına geldim. İkinci bir temenna ve hürmetten sonra (padişahın temennalara mukabele etmesi âdetten değildir), "Size zahmet ettim," buyurdu. "Estağfurullah ferman buyurdunuz efendimiz," dedim. Yer gösterdi, fakat kendisi oturmadı. [X/65] Bittabi ayakta padişah buyruğunu bekledim. Buyurdular ki: "Enderun'da Süleyman Efendi namında bir zat vardır. Gayet salih bir adamdır. Yalan söylemez ve öteden beri tecrübe etmiş olduğum bir adamdır. Dün gece Hırka-i Şerif Dairesi'nde Kur'an okumuş sonra uyumuş. Rüyasında Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i görmüş. 'Reşat'a söyle ravzada[81] elektrik yanmıyor yaptırsın,' demiş."

Bu sözleri padişah hazretleri aynen söyledi ve bu sözler bitince oturdu. Bana, "Otur!" emrini verdi. Padişahın karşısında oturdum –ayakta durmasının sebebini şimdi anladım. Padişahın Fahr-i Âlem Efendimiz Hazretleri'ne [X/66] saygı ve hürmet maksadına dayanmaktadır. Oturduktan sonra devam buyurarak, "Eğer Evkaf yapamazsa biz yaptıralım," buyurdu ve benden cevap bekledi. "Hazreti Peygamber'in kabrinin elektrikle aydınlatılmasına evvelce teşebbüs edilmişti. İşin ne derecede bulunduğunu bilemiyorum. Tahkik eder efendimize arz eylerim. Ancak aydınlatma masraflarına Evkaf'ın müsaadesi vardır. İradeleri gereğince hemen aydınlatılmasına teşebbüs ederim," dedim. Memnun olduğunu beyan buyurdu ve ilaveten, "Eğer elektrik mühendisi bulamazsanız bizim sarayda Mühendis Sait Bey vardır. Onu gönderebilirsiniz," dedi. "Eğer başka mühendis bulunamaz [X/67] ise efendimizden istirham ederim," dedim. Sulhtan sual buyurdu. "Olacaktır efendimiz,"

81 Burada ravzadan maksat, Ravza-i Muttahara yani Hazreti Muhammed'in kabridir.

Levent Şahverdi Arşivi

dedim. "Ancak zamanı kati surette tayin olunamaz," dedim. Yıldız Kasr-ı Hümayunu'na gitmek arzusunda bulunduğunu ve fakat sulhtan evvel gitmek istemediğini söyledi. Ben de, "Efendimizin Yıldız'a gitmesinde ne zarar vardır? Arzu buyurulduğu zaman teşrif buyurulur," dedim.

"Bugün Meclis-i Vükela var mı?"

"Evet efendimiz vardır."

"Öyleyse geç kalmayınız," dedi. Ruhsata müsaadeye delalet eder (ayağa kalktı), kalktım. [X/68] Sabit Bey vasıtasıyla ihsan buyurulan bastondan dolayı şükranlarımı arz ettim.

"Size layık değildir. Baston alıyordum, bir tane de size ayırdım," diye lütfen iltifatta bulundular.

Veda ederek çıktım. Başmabeyincinin odasına girdim. İkinci mabeyinci ve Hazine-i Hassa müdürü oradaydılar. Başmabeyinci ayağa kalktı. Elinde kâğıda sarılmış bir bastonu uzatıp, "Size aittir," dedi. Teşekkür ederek aldım.

Kabzası altın ve sarı boynuzdan mamul sekiz lira kıymetinde zarif bir bastondur. [X/69]

Oradan Babıâli'ye geldim. Meclis-i Vükela'da bulundum.

Sadrazam, Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan gelen telgrafnameyi okudu –İngiltere'den çağrılmalarını evvelce tasavvur edip yazdığımız müfettişler meselesine cevaptı. Hülasası: İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey diyor ki: "Bu kadar çok İngiliz memuru çağırırsanız diğer devletlerin itirazına hedef olursunuz. Babıâli'nin diğer devletlere karşı müşkülata düşmesini biz de istemeyiz. Şimdilik Şark [X/70] vilayetlerine mahsus olarak Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir umumi müfettiş isteyiniz kâfidir."

17 Mayıs 1913 tarihli muhtırada beyan olunan hale tamamen zıt bulunan bu telgrafname meali hepimizi hayrete düşürdü. Asıl acayibi Sefir Tevfik Paşa o telgrafnamede Babıâli'nin teşebbüsünü ve o teklifini lüzumundan fazla alkışladığı halde bugünkü telgrafnamesinde Sir Edward Grey'in fikrini pek ciddi bir surette destekliyor ve kendi fikrinin de böyle olduğunu söylüyordu. Bu yetmiş beşlik sefirin birbirine ters düşen şahsi fikrini çok gördük, bu birinci değildir. ~~Maalesef memlekette~~ [X/71] ~~bu gibiler büyük bir kıymeti~~

Levent Şahverdi Arşivi

~~haiz oluyorlar. Aslında memleketime acıyarak itiraf ederim ki kıymetleri bu kadar. Bu devlet ricali-yokluğu, millet ve memleket için felakettir. Hariçte bulunanlar hükümet işlerini ve devlet ricalini tenkitten geri durmazlar. Vaktiyle biz de öyleydik. Fakat bugün itiraf ederim ki bu memleketi hakkıyla idare edecek ricalimiz yoktur. Cenabıhak mülk ve milleti muhafaza buyursun, vatanın tehlikeye maruz kalmasından korkulur.~~

Sir Edward Grey'in İngiltere'den memurlar gönderilmesindeki fikrinin değişmesine sebebin ne olduğu düşünüldü. [X/72] Telgraf Nazırı Oskan Efendi, "Yine Rusya'dır," dedi –pek doğru söyledi. Edward Grey evvelce Babıâli'nin teklifini pek ziyade olumlu karşılayarak İngiltere'nin bu hususta her türlü yardımını esirgemeyeceğini vaat ettiği halde birdenbire ağız değiştirmesinin elbette bir siyasi sebebi vardır.

Tevfik Paşa bu siyasi sebebi dahi keşfe zihnini yormaya lüzum görmüyor ve şifresinde bu cihete dair bir kelime bile söylemiyor ve Edward Grey'in ikinci fikrini dahi evvelki fikri gibi pek tabii görerek ve evvelki fikri nasıl kabul ederek [X/73] Babıâli'ye şifreyle tebliğ etmişse bu fikrini dahi aynı suretle kabul ve tasvip ederek yine şifreyle Babıâli'ye yazıyor.

Zaten sefirlerimizin hemen hepsi böyledir. Ne yapalım ricalimizin iktidar ve ehliyeti bu kadar.

Meclis-i Vükela bunu kâfi görmedi. İngiltere kabul etmezse İsviçre'den iki umumi müfettiş celp ve davet edeceğimizi Edward Grey'e tebliğ etmek üzere yine Tevfik Paşa'ya yazmaya karar verdi.

Sonra altı Adliye müfettişi ve altı Nafıa ve altı da Ziraat müfettişi bulmalarını, Adliye, Nafıa ve Ziraat nazırlarına sadrazam söyledi. [X/74]

Muhtelif meselelere dair mecliste müzakereler

28 Mayıs 1913, Çarşamba. Bugün sabahleyin Evkaf Nezareti'nde bulunduğum sırada Adliye Nazırı İbrahim Beyefendi geldi. Adliye memurlarının seçimine dair bir nizamname layihasını evvelce (benim nezarete tayinimden önce demektir) Babıâli'ye takdim eylediğinden ve fakat bir kere de benimle tetkik etmek arzusunda bulun-

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu beyanla hâsıl olan muvafakat üzerine birlikte bir miktar okuduk. Kalanını cumartesi gününe bıraktık. Mefruşat Müdürü Akif Bey o sırada gelmişti. Birlikte Fatih Cami-i Şerifi'ne giderek Hereke Fabrikası'nın imal eylediği halıyı gözden geçirdik. Beğendik. Oradan dönüşte [X/75] Topkapı Saray-ı Hümayunu'na gittim. Mecidiye Kasrı'nda misafir bulunan Konya Mevlevi Dergâhı Postnişini Veled Çelebi Efendi'yi ziyaret ettim. Öğle yemeğini Hazine Kâhyası Refik Bey'in teklif ve daveti üzerine Çelebi Efendi'yle birlikte yedik. Oradan Evkaf Dairesi'ne döndüm. Saat vasati dörde kadar meşgul olduktan sonra Babıâli'ye gittim. Meclis-i Vükela'ya dahil oldum. Gelişimden önce vekiller toplanmış Arnavutluk meselesini müzakere ediyorlarmış. Sadrazam, "Bakalım Hayri Bey'in fikri nedir?" dedikten sonra meseleyi şöyle hülasa etti. "Şimdi Roma sefirimiz Nabi Bey'den bir telgraf [X/76] aldık. Diyor ki: 'Benim aldığım malumata nazaran Düvel-i Muazzama Arnavutluğu Osmanlı Hükümeti'ne tabi ve özerk bir idare şekline koyacaklar. Fikrimce Arnavutluğun Osmanlı Hükümeti'ne bağlılığını muhafaza doğru değildir. Eğer Babıâli de benim fikrimi tasdik ederse şimdiden Düvel-i Muazzama kabinelerine Arnavutluk ile alakamızın kesilmiş olduğu tebliğ edilmelidir.'

İşte Roma sefirinin telgrafnamesinin hülasası budur." Bana hitapla, "Siz ne fikirdesiniz?" dedi.

Ben, "Ben Nabi Bey'in fikrinde değilim. Vakıa Arnavutluğun hükümetimize bağlılığı bizim için asker ve akçe itibariyle külfeti gerektirecek [X/77] ise bu bağlılık arzu edilmez. Fakat bir manevi rabıtadan ibaret kalacak ve kendilerini yine kendi asker ve paralarıyla idare edeceklerse hilafet makamına bir manevi bağlarının muhafazasını uygun görürüm. Zira Arnavutlar fakir adamlardır ve ekseriyeti Müslümandır. Ticaretleri Osmanlı ülkesinin Türklerin yaşadığı yerlerindedir ve bilhassa hilafet merkezindedir. Bunlar bizden tamamıyla ayrıldıktan sonra dahi memleketin kalan kısımlarına gelecekler ve bugün Osmanlı tebaasından bulunan birçok Müslüman ecnebi tebaası gibi muameleye mazhar olacaklar. Bu hal doğru değildir. Gerçi bağlılığı muhafaza etmekte mahzur bulunduğu teslim olunur. [X/78] Herhalde Arnavutluk bizim için bir

Levent Şahverdi Arşivi

gaile olabilir. Bilahare Avusturya ve İtalya tarafından taksim olunması veya diğer bir taraftan tecavüze maruz bulunması halinde geriden seyirci gibi durmak mümkün olamaz. Olsa da bizim için yeni bir iç yarası olur. Şimdiden bize faydası olmayan bu kıtayla alakamızı tamamen kesmek ilk bakışta daha hayırlı gibi görünüyorsa da bu kadar Müslümanı ve hilafet makamına sadık birçok insanları terk etmek ve bunlara karşı Osmanlı ülkesi dahilinde ecnebi tebaası gibi muamele eylemek bendenizce uygun değildir. Şimdi sükût edelim bize [X/79] Arnavutluk hakkında vuku bulacak teklif üzerine düşünelim. Rabıtanın derece ve şeklini açık bir surette tayin edelim. Düvel-i Muazzama'dan icabına göre söz isteyelim. Memleketimizin diğer kısımlarını ihlal edip bozacak bir hal ile kabul etmeyelim," dedim.

Mütalaamı oybirliğiyle kabul buyurdular.

Bugün mevcut olan vekiller:

Sadrazam	Mahmut Şevket Paşa
Şeyhülislam	Esat Efendi
Hariciye	Sait Paşa
Dahiliye	Adil Bey
Adliye	İbrahim Bey
Maliye	Rifat Bey
Ziraat ve Ticaret	Celal Bey [X/80]
Telgraf ve Telefon	Oskan Efendi
Maarif	Şükrü Bey
Evkaf	Ben

Şûra-yı Devlet Reisi Sait Paşa rahatsız bulunduğundan ve Bahriye Nazırı Mahmut Paşa da orduda askerî kıtasında bulunduğundan hazır değiller idi.

Bundan sonra Londra'da bulunan eski Sadrazam Hakkı Paşa ile İngiliz siyasi memurları arasında Şattülarap'ta gemi trafiği hakkında hâsıl olan uzlaşmayı ihtiva eden mukavelename layihasını ve beyannameyi okuduk, kabul ettik. [X/81] Bu hususa ilişkin evrak ve layihalar Türkçe ve Fransızca olarak hususi evrakım arasında

Levent Şahverdi Arşivi

muhafaza edildiğinden tafsile lüzum göremem ve Heyet-i Vükela bunu kabule mecburdur. Memleketin menfaati bu mecburiyeti bize yüklemektedir.

Vasati saat sekiz olmuştu. Her zamanki gibi müzakere tatil edildi.

Müzakerenin tatilinden önce Londra Konferansı'nda birinci murahhasımız olan Osman Nizami Paşa'dan gelen bir telgrafname okundu. Meali: "Bugün Sir Edward Grey ile görüştüm. Sefirler konferansının kararlaştırdığı [X/82] °

~~29 Mayıs 1913, Perşembe. Bugün de sabahın vasati dokuz buçuğundan öğleden sonra dörde kadar Evkaf Dairesi'nde kaldım. Sonra Meclis-i Vükela'ya gittim.~~

° metnin birinci maddesinin tadilatına ilişkin olan fıkralardan padişah hazretlerinin unvanına dair olan fıkranın tadilini kabul ediyorlar –metinde unvan (Türk Sultanı) diye yazılmıştır– değiştirilmesi = bundan evvelki antlaşmalarda geçen lakap ve unvan idi. Diğer fıkraların değiştirilmesine dair bir teklifte [X/83] bulunulmamasını, çünkü o halde Yunanistan'ın da üçüncü ve beşinci maddelerin değiştirilmesinde (Adalar ve harp tazminatı meseleleri) ısrar edeceğini Edward Grey tavsiye eylemiştir. Telgrafnamede Edward Grey'in diğer murahhaslarını (müttefik murahhasları) çağırarak sefirler konferansının kararlaştırdığı metni ya aynen imza etmek veyahut imza etmeyenlerin Londra'yı terk eylemek şıklarından birini seçmeleri gerekeceğini şiddetli bir lisanla söylemesi üzerine Bulgar murahhası hemen imzaya hazır bulunduğunu söylemiş, Yunan ve Sırp murahhasları da devletlerinden talimat [X/84] talep eylemişler. Cuma günü toplanma ihtimali büyüktür," diye yazılıdır.

Bunun üzerine müzakere uzadı. Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa, "Balkan hükümetleri arasında ihtilaf şiddetleniyor. Muharebe ihtimali vardır. Müttefik devletler murahhaslarının hepsi imza etmezlerse bizim murahhaslarımız da imza etmemelidirler. Bu ihtilaftan istifade edelim," dedi.

Sadrazam ile diğer vekiller, "Hayır imza etmemek doğru değildir ve Hariciye nazırının beyanı veçhile ihtilaflardan istifadeye yal-

Levent Şahverdi Arşivi

nız Bulgar ile imza etmek mâni değildir. [X/85] Çünkü sulh giriş metni yalnız Bulgarlara ilişkin değildir. Dört devlete karşıdır. Bu metni yalnız Bulgar murahhasıyla imzalamak sulh akdini gerektirmez ve aralarında çıkacak ihtilaflardan istifademize de mâni olamaz," dendi ve bu suret kabul edildi. "(Metni) imza etmek için Osman Nizami Paşa'ya yetki vermek lazımdır," diye bir mütalaa meydana kondu. Buna itiraz ettim. Dedim ki: "Hacet yoktur. Zira Osman Nizami Paşa telgrafnamesinin son fıkrasında, 'Sefirler konferansının metnini zaten Osmanlı Devleti kabul ettiğinden eğer perşembe gününe (yarına) [X/86] kadar aksi talimat almazsam metni imza edeceğiz,' diyor. Şu hale göre bizim bir şey yazmamıza ihtiyaç yoktur."

Bunun üzerine Hariciye nazırı dedi ki: "Fakat ben Osman Nizami Paşa'nın telgrafına cevap yazdım ve 'Talimat almayınca imza etmeyiniz,' dedim." Hariciye nazırının bu sözü meclisi biraz hayrete düşürdü çünkü murahhaslara böyle bir emir verilmesine tek başına Hariciye nazırını pek de yetkili göremedi. Cümleten dedik ki: "O halde mesele değişti. Eğer Hariciye nazırının telgrafı çekilmemişse geriye alalım. Çekilmişse imzaya yetkili olduklarına dair emir verelim." [X/87] Bu fikir kabul edildi ve sadrazam tarafından bizzat kaleme alınan telgrafname Hariciye'den şifre edilerek çekildi. Yazılan telgrafın hülasası: "Müttefik Devletler murahhaslarının bazıları tarafından sulh antlaşması metninin imza edilmemesi öteden beri arzu olunan sulha zararlı bulunduğundan teessüfe şayan olmakla beraber zaten kabul etmiş olduğumuz metni imza ediniz." Bunun ardından Paris Sefiri Rifat Paşa'dan bir telgraf geldi. "Alınan sağlam haberlere göre Yunan ile Sırp itilaf yaparak Bulgarlara husumet gösteriyorlar. Aralarındaki ihtilaf her gün şiddetleniyor. Londra'daki konferansta [X/88] Yunan ile Sırp murahhasları sulh metnini imza etmek istemedikleri halde Bulgar murahhası imzaya hazır bulunuyor. (Metni) Bulgar murahhasıyla hemen imza ederek aralarındaki ihtilafları şiddetlendirmeye sebebiyet vermek suretiyle istifade edemez miyiz?" diyor ve bizim Hariciye nazırının tam aksi fikrini tutuyor.

Müttefik Devletler arasında şiddetli ihtilaf mevcuttur. Bulgaristan hükümeti tarafından sulh antlaşması imzalanmasından sonra bize ittifak teklif olunduğunu ve bunu burada bulunan devletlerin

Levent Şahverdi Arşivi

sefirlerinden birinin yaptığını [X/89] sadrazam bugün mecliste söyledi. "Bu teklif bittabi resmîdir," dedi. "Diğer taraftan Yunanistan ve Sırbistan'ın da Osmanlı Hükümeti ile ittifaka rağbet ettikleri bazı hususi kişiler taraflarından beyan ve teklif olundu ve bu teklif Bulgar teklifi gibi barış antlaşması akdinden sonra olmak kaydıyla kayıtlı değildir. 'Şimdi ittifak edelim,' de demiyorlar. 'İttifak edelim,' diyorlar. Ancak bunun ne derecede ciddi olduğu kestirilemez. Bunların hepsiyle barış antlaşması akdetmeyi biz Düvel-i Muazzama'ya terk ettik. Doğrudan doğruya bunlarla müzakereyi kabul etmedik. Şu halde [X/90] bunlardan biriyle ittifak müzakeresine teşebbüs eylemek bilahare neticelenemediği takdirde bizim için pek zararlı olur, çünkü Düvel-i Muazzama derhal bizi terk ederler. Benim fikrimce herhalde bu ittifaklar sulhtan sonra mevzubahis olabilir." Sadrazamın bu sözüne vekillerden kimse itiraz etmedi. [X/91]

Yunan Hükümeti'nin ittifak arayışları

29 Mayıs 1913, Perşembe. Bugün Evkaf Dairesi'nde bulunduğum sırada evvelce Adliye müfettiş muavinlerinden olup bugün dava vekili bulunan Dimistokli Efendi geldi. Bir kartla hariçten mühim bir mesele için görüşmek arzusunda bulunduğunu bana bildirdi. Kabul ettim. Yalnız ikimiz olduğumuz halde dedi ki: "Atina'da bulunan Huneos Efendi'den mektup aldım. Yunan Hükümeti ile hükümetimizin ittifak eylemesi pek ziyade uygundur."

Ben: "Evet uygun olabilir, fakat bu teklifin ciddiyetini ilk önce anlamak lazımdır." [X/92]

Dimistokli: "Buradan Atina'ya bir adam gönderilse."

Ben: "Olamaz çünkü teklifin ciddiyeti anlaşılmadan buradan adam göndermek doğru olmaz."

"Gayriresmî bir adam gitse. Mesela benim hiçbir sıfatım yoktur giderim. Masraf da istemem."

"Masraf bir şey değildir. Fakat bunlar öyle kolaylıkla yapılacak şeylerden değildir. Bir kere düşüneyim sonra seni çağırırım," dedim. Maksadım arkadaşlarla görüşmektir. [X/93]

Dimistokli veda ederek gitti. Yunan Hükümeti'nin hali cidden bizimle ittifaka müsait görülüyor. Huneos Efendi aslı Konya vila-

Levent Şahverdi Arşivi

yeti dahilinde bulunan Burdurludur. Ben Manastır merkez müddeiumumisi iken o da Yunan Konsoloshanesi'nin tercümanıydı. Sonra Selânik'e Yunan tercümanı oldu. Ben de Selânik ceza reisiydim. Meşrutiyet kabul ve ilan olundu, şapka yerine başına bir fes geçirdi, cemiyetine yaltaklanmaya başladı ve Metropolithane ile de uyuştu. Selânik'ten mebus seçildi. Bu adam Yunan Hükümeti'nin bir adamıdır ve aslı Burdurlu olduğu halde Osmanlıların cidden düşmanıdır. [X/94] Bugün Atina'da bulunmasına ve dünkü ve bugünkü ahvaline nazaran bu adamın Dimistokli'ye yazdığı mektup alelade kendi tarafından yazılmış bir mektup değildir. Yunan Hükümeti'nin fikri olduğunda şüphe yoktur. Mutlaka dikkate alınacak ve arkadaşlarla müzakere edilecek bir maddedir. [X/95]

30 Mayıs 1913, Cuma. Bugün cuma selamlığına gitmedim. Geçen hafta cami-i şerifte Başkâtip Ali Fuat Bey'e, "Gelecek cuma gelemezsem mazeretim olduğumu efendimize arz ediniz," dedim. Fuat Bey de, "Gelemediğiniz takdirde arz ederim," dedi.

Sebebi: Talât Bey bundan on gün önce bana, "Bizi davet et," dedi ben de, "Pekâlâ," dedim. "Arkadaşlardan kimler münasipse isimlerini gönder," dedim. Göndermiş. Cümlesi geldi. Yalnız Prens Sait Halim Paşa haftada bir gün hanesine gitmekte ve bugün de hanesine [X/96] gideceğinden özür diledi, gelemedi. Gelenler ve öğle yemeğinde bulunanlar:

Adliye Nazırı	İbrahim Bey
Dahiliye Nazırı	Adil Bey
Ziraat ve Ticaret Nazırı	Celal Bey
Maarif Nazırı	Şükrü Bey
İstanbul Muhafızı	Cemal Bey
Talât Bey	Kâtib-i Umumi
Eyüp Sabri Bey	Merkez-i Umumi azasından
Mithat Şükrü Bey	Merkez-i Umumi azasından
Ziya Bey	Merkez-i Umumi azasından
Babanzade Hakkı Bey	Merkez-i Umumi azasından
Kemal Bey	.
Halil Bey	Meclis-i Mebusan eski reisi

Levent Şahverdi Arşivi

Öğleden önce vasati saat on bir treniyle Erenköyü'ne geldiler. Öğleden sonra saat beşi on beş geçe treniyle gittiler. [X/97]

10 Haziran 1913, Salı. Bugün vasati öğleden önce saat on birde Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda Heyet-i Vükela topluca padişahın taşınmasını her zamanki gibi tebrik ettik. Yemekten sonra sarayda Vükela Odası'nda toplandık. Sadrazam, Yunan Hükümeti'nin bizimle ittifak yapılması teklifinde bulunduğunu beyanla, "Bulgar Hükümeti de bizimle ittifaka talip ve fakat Yunan Hükümeti gibi resmî bir müracaatı yoktur," dedi ve düşüncemizi sordu.

Evvela ben, "Geçenlerde bir mecliste arz eylediğim üzere, Osmanlı topraklarında birçok Rum Osmanlı tebaasının bulunması [X/98] ve ticaretimizin umumiyetle Rumların elinde olması sebebiyle ve bizim için deniz kuvveti daha faydalı bulunmakla Yunan Hükümeti'yle ittifak fikrindeyim," dedim.

Sadrazam da, "Ben evvelce Bulgar Hükümeti'yle ittifak fikrindeydim. Fakat sonra düşündüm ve memleketimizin bir siyasi ricaliyle görüştüm. Hatta Şûra-yı Devlet Reisi Sait Paşa'nın da fikrini aldım. Onlar da Yunan ile ittifakı tercih ediyorlar. Ben de şimdi bu fikirdeyim," dedi.

Evvelce Bulgar'la ittifak etmek fikrinde bulunanlar şimdi fikir değiştirmelerine sebep olarak, "Bugün bize yapılan [X/99] resmî teklif Yunan tarafındandır. Şu halde birbirine tercih edecek iki teklif yok demektir," dediler ve hepsi Yunan'la ittifakı uygun gördüler. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa bizim tarafımızdan verilecek cevabı yazmış okudu.

Hülasası:

1) Osmanlı Devleti de Rumeli hududunda Bulgarlara karşı (Yunan'ın teklifi üzere) yüz yirmi bin kişilik bir askerî kuvvet bulunduracak ve bir askerî hareket gerekli olursa kendi hesabına harekette serbest olacaktır.

2) Cezayir-i Bahr-i Sefid'den[82] [X/100] Midilli, Sakız, Rodos, Sömbeki adaları ve Anadolu sahillerine yakın bulunan diğer küçük adalar önceki gibi Osmanlı Devleti'nde kalacaktır.

82 Cezayir-i Bahr-i Sefid: Akdeniz adaları.

Levent Şahverdi Arşivi

3) Yunan Hükümeti harp tazminatı talep etmeyecektir.

Birinci ve ikinci fıkralar münakaşasız denecek derecede kısa bir müzakereden sonra kabul olundu. Üçüncü fıkraya Maliye nazırı itiraz etti. Rifat Bey dedi ki: "Harp tazminatı meselesi zaten tahakkuk etmemiştir. Şu halde teklif ve zikredilmesi lüzumsuzdur." Ben, Oskan Efendi, [X/101] Çürüksulu Mahmut Paşa, Hariciye Nazırı Prens Sait Halim Paşa, "Harp tazminatı meselesi tekrar tekrar mevzubahis edilmiş bir meseledir. 'Yunan Hükümeti bu taleplerden feragat edecektir,' demekte bir mahzur yoktur fayda vardır," dedik.

Oya kondu. Bizim dört oyumuza diğer arkadaşların oyları galebe etti. Ekseriyete tabi olduk.

Şûra-yı Devlet reisinden başka bütün vekiller mevcuttu. Mahmut Şevket Paşa'nın düşüncesi harp tazminatı meselesiyle ittifakı sonuçsuz bırakmamaktı. [X/102]

Bu bitti.

Osman Nizami Paşa'dan, Londra Konferansı'nda bulunan birinci murahhasımızdan gelen bir telgrafı okudu. Hülasası: "Müttefik devletler murahhaslarıyla müzakeremizde müşkülata uğruyoruz. Tekliflerimizden bazılarını onlardan bazıları kabul ediyorlar, diğerlerini kabul edenlere rağmen reddediyorlar. Bunların hepsiyle müzakerede devamda fayda yoktur. Bunlarla ayrı ayrı müzakereyi menfaatlerimize daha uygun buluyorum. İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey de bu fikrimi tasvip eyledi."

Osman Nizami Paşa'nın telgrafında Bab-ı [X/103] Âlî'den yetki talebi yoktu. Bununla beraber bir cevap yazılması uygun görüldü.

"Bizim tarafımızdan konferansın feshine yol açacak bir sebebe meydan verilmeyerek dağılırlarsa zarar yoktur. Ancak siz sebep vermeyiniz," diye yazılmasına karar verildi. Saat vasati iki buçuğa gelmişti. Dairelerimize döndük. [X/104]

Mahmut Şevket Paşa'ya suikast

11 Haziran 1913, Çarşamba. Evkaf Dairesi'ndeydim. Vasati saat yarım vardı. Hademeden Ürgüplü Halil İbrahim geldi, "Beyazıt Meydanı'nda Mahmut Şevket Paşa'yı vurdular," dedi. Derhal te-

Levent Şahverdi Arşivi

lefonla polis umum müdürünü aradım, bulamadım. Telgraf nazırını bulamadım. Telefon telleri karışmıştı. Umumi bir ihtilal zanneyledim. Levazım Müdürü Emin Bey'e, Babıâli'ye ve İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne bir adam gönderip tahkik etmesini söyledim. Gönderdiği adam geldi. "Oralarda bir şey yoktur," dedi. [X/105] Derhal bir araba istedim. Bindim Harbiye Nezareti'ne gittim. Arkadaşım Evliya Efendi beraber gelmeyi teklif eyledi. Evvela kabul ettim. Sonra düşündüm. Bana da bir suikast olursa Evliya Efendi'ye yazık değil midir düşüncesiyle onun dairede kalmasını tembih ettim. Levazım Müdürü Emin Bey'in bu sırada refakatimde bulunmasını teklif eyledi. Bu düşünceden dolayı onu da dairede alıkoydum. Hademeden yalnız birini aldım. Harbiye Nezareti'ne gittim. Harbiye nazırının odasının önünde yaverlerini gördüm paşayı sordum. Aldığım cevap üzüntü verici "Bitti" kelimesi oldu. [X/106] Büyük salondan geçtim. Harbiye nazırının yatak odasına girdim. Bir kişilik ufak bir karyola sade bir yatak içinde elbisesiyle uzatılmış ve hakkın rahmetine kavuşmuş. Başı açık idi. Şağ şakağından giren kurşun sol şakağından çıkmış sol tarafında beyin dışarıya fırlamış sağ gözünün etrafı çepeçevre mor idi. Çehre bembeyaz bir halde. Naaşın yanında ayakta durdum. Ayetülkürsi, Fatiha ve İhlas-ı Şerif okudum. Ruhuna hediye eyledim. Diğer odaya geçtim. Vekillerden [X/107] henüz kimse gelmemişti. Yaverlerden Ziya Bey'e, "Şimdi telefonla bütün vekilleri buraya davet et," dedim.

Ziya Bey gitti. Birkaç dakika sonra geldi. "Çatalca Karargâhı'nda bulunan Başkumandan İzzet Paşa telefonla, 'Nazır beylere söyleyiniz, ordudan emin olsunlar, emirlerine amadeyim, şimdi İstanbul'a isterlerse hareket edebilirim,' diyor," dedi.

Bu sırada Adliye Nazırı İbrahim Bey geldi. Onu müteakip diğer nazırlar da geldiler. Ben arkadaşlara, "Şimdi bir mazbatayla vakayı padişaha arz [X/108] etmemiz lazımdır," dedim. Oybirliğiyle kabul ettiler. Maarif Nazırı Şükrü Bey mazbatanın müsveddesini yapıp sonra da temize çekti. İmzada hazır bulunanlar:

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyhülislam	Esat Efendi
Hariciye Nazırı	Sait Halim Paşa
Maliye Nazırı	Rifat Bey
Ziraat Nazırı	Celal Bey
Adliye Nazırı	İbrahim Bey
Maarif Nazırı	Şükrü Bey
Telgraf Nazırı	Oskan Efendi
Evkaf Nazırı	bu âciz kuldur
Bahriye Nazırı	Mahmut Paşa

Sadaret için aramızda bir müzakere ettik. "Bu sırada Sait Halim Paşa münasiptir," [X/109] diye İbrahim Bey ilk teklifi yaptı. Çürüksulu Mahmut Paşa kabul etti. Ben de, "Evet içimizden olacaksa Sait Paşa ile Maliye Nazırı Rifat Bey'den başka bu vazifeyi üstlenecek kimse yoktur," dedim. Rifat Bey, "Ben yapamam," dedi. Sait Halim Paşa sükût etti ve kabule razı oldu. Mazbatayı şeyhülislam ile Adliye nazırına verdik, saraya gönderdik. Saat vasati iki buçuğa gelmişti. Hareket etmek üzere daireden çıktılar. Kapıdayken Dahiliye nazırı geldi. Ona da [X/110] imza ettirmek üzere geriye döndüler. İmza mahallinde "Bulunmadı" kelimesi silindi, o da imza etti. Kararımız da söylendi. Kendileri tekrar gittiler, biz de dairelerimize döndük. Saat dörde gelmişti. Telefonla Babıâli'ye davet olundum. Derhal gittim. Bir müddet sonra hatt-ı hümayun Başkâtip Ali Fuat Bey tarafından getirildi. Sadaret kaymakamlığına Sait Halim Paşa memur edilmiş, şimdiki vekillerle ittifakla çalışılması tavsiye kılınmıştır.

Hattın okunmasından sonra bunun sebebini İbrahim Bey'den sordum. Dedi ki: [X/111] "Padişah hazretleri Viyana Sefiri Hilmi Paşa'yı sadarete getirmek istiyor. Onun için Sait Paşa'yı kaymakam atadı." Vekiller oturdu, kısa bir müzakereden sonra, "Sait Halim Paşa'nın saraya her zamanki gibi gitmesi lazımdır. Gitsin teşekkür etsin ve memleketin bu sırada kaymakamlık ve vekâletle idare edilemeyeceğini arz eylesin," denildi. Bunu ilk teklif eden Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'dir. Bu teklif kabul olundu. Sait Paşa gitti. Bir müddet sonra döndü. "Efendimiz Hüseyin Hilmi Paşa'yı istiyor-

Levent Şahverdi Arşivi

lar," dedi. Arkadaşlardan ekserisi bunu münasip görmüyorlardı. "Bence Hilmi Paşa'nın olmasında bir zarar yoktur. Ancak memlekette bir hükümet teşekkül etsin. Hızlandıralım, Hilmi Paşa'ya çabucak gelmesi tebliğ kılınsın," dedim. Bu yolda müzakere ederken İkinci Mabeyinci Tevfik Bey'in geldiği haber verildi. Kaymakam paşa meclisten çıktı. [X/112]

Devamı bu deftere benzeyen defterdedir. [X/113]

Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesi

Defter XI

11 Haziran 1913, Çarşamba günü hatırasının ekidir. Bir müddet sonra kaymakam paşa döndü. "İkinci Mabeyinci Tevfik Bey gelmiş. Efendimiz buyurmuşlar ki: 'Ben kendilerini asaleten sadrazam tayin etmek isterdim fakat Mahmut Şevket Paşa'ya hürmeten bugün yapmadım. Yarın hatt-ı hümayunu ayrıca göndereceğim.' İşte ikinci mabeyincinin tebliğ ettiği padişah buyruğu budur. Ne dersiniz?" dedi.

Bütün vekiller tasvip eylediler.

Bunun üzerine şehit Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın cenaze merasimi müzakere olundu. "Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne defnolunmayı merhum arzu ederdi," diye Çürüksulu Mahmut Paşa [XI/1] vasiyetten bahsetti. Bahsi geçen tepeye defnolunmasına ve saygı duruşu icrasına oybirliğiyle karar verildi. Bu sırada Maarif Nazırı Şükrü Bey bana yaklaşarak, "Merkez-i Umumi'den haber geldi akşam Cavit Bey'in hanesinde toplanacaklar sen de gel," dedi. Ben, "Gelemem rahatsızım," dedim. Şükrü Bey, "Fakat bu gece hanelerimizde bulunmamayı tavsiye ediyorlar. Vekillerin hanelerine ayrı ayrı hücum ve hepsini katlederek yarın hükümete el koymanın muhaliflerin planları icabından olduğunu haber almışlar," dedi. Ben de, "Pekâlâ gitmem fakat Cavit'in hanesine de gelemem," dedim. Bu geceyi Çorum Mebusu Münir Bey'in Dizdariye'deki hanesinde geçirdim. [XI/2]

12 Haziran 1913, Perşembe. Bugün sabahleyin vasati yedi buçukta Mekteb-i Kudat'a gittim. Tatbikat-ı Cezaiye dersinden efen-

Levent Şahverdi Arşivi

dilerin yazılı imtihanlarını icra ettikten sonra yeni mektebi gezdim. Oradan Evkaf Dairesi'ne gittim. Vasati saat on buçukta cenaze için Harbiye Nezareti'ne gittim. Vekiller gelmişlerdi. Padişah hazretlerinin oğulları Ziyaettin ve Ömer Hilmi efendiler padişah adına teşrif buyurdular. Tam on birde hareket olundu. Hareket etmeden önce meyyit tezkiyesi[83] okunurken çok müteessir oldum ağladım. Cenaze namazı Ayasofya'da kılındı. Sirkeci'ye kadar uğurladık. Yolda kaymakam paşa bana, "Biraz [XI/3] seni görmek isterim. Sirkeci'den Babıâli'ye geliniz. Sonra Hürriyet Tepesi'ne gideriz," dedi. "Pekâlâ," dedim.

Sirkeci'den bir müddet yürüdükten sonra sadrazam paşayla otomobile binerek Babıâli'ye geldik. Tenha bir odada kabineden bahis açtı. "Bizim arkadaşlar dün gece toplandılar. Bir karar vermişler. Talât Bey'in Dahiliye nazırı, Cemal Bey'in Bahriye nazırı, Fethi Bey'in de Nafıa nazırı olmalarına karar vermişler. Diğer nezaretlere ehemmiyet vermiyorlar, ne dersiniz?" dedi.

Ben de, "Uygun görmüyorum. Fethi Bey pek kıymetli bir zattır. Nafıa Nezareti'nde muvaffak olması beklenir. Cemal Bey de zekidir, faaldir. Fakat bunların nezaretlere geçmesi korkarım orduda fena bir tesir husule getirir. Talât Bey'e gelince; bence Talât Bey Dahiliye'de [XI/4] ~~tecrübe [edilmiş] ol[duğundan] bir kere daha nezarete geçmesi~~ kamuoyunca şimdilik iyi görülmez. Bundan başka dış meselelerde aksi tesir yaratır ki bir kabine ihtilali olmak üzere telakki olur diye korkarım."

Bu düşüncemi Sait Paşa tasvip eyledi. "Fakat ne yapalım, kimleri getirelim?" dedi. Dedim ki: "Mesele pek mühimdir. Memleket tehlikeli devrede bulunuyor. Siz yalnız başına bu kadar tehlikeli zamanda ne yaparsınız? Herhalde tecrübeli kişilerden bazıları davet edilmelidir. Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Tevfik Paşa'yı, Hakkı Paşa'yı fikirlerini sormadan padişah buyruğuyla davet ediniz. Buraya geldiklerinde saraya toplayınız. Cümlesini kabineye almaya çalışınız. İsterseniz, 'İçinizden biriniz kabine teşkil ediniz,' dersiniz. Diğer nezaretlere münasipleri çağrılır. Memlekette huzur ve sükûn [XI/5]

83 meyyit tezkiyesi: İmamın, cenazede hazır bulunanlardan ölünün hayatta iken halinin nasıl olduğunu sorması.

Levent Şahverdi Arşivi

hâsıl olur. Avrupa siyasi mahfillerinde de emniyetle telakki edilir." Kabul etti. Bu kişilere telgraf çekeceğini söyledi. Oradan otomobile birlikte bindik. Hürriyet Tepesi'ne şehitliğe gittik. Bütün sefirler ve ataşemiliterler ve baştercümanlar gelmişler orada hazırdılar. Ecnebi gemilerinden dahi ecnebi askerler çıkarılmış şehitlikte fevkalade bir anma merasimi icra olundu. Oradan dönüşte Babıâli'de Sadaret Hatt-ı Hümayunu'nda vekiller hazır bulunacaktı. Ben müsaade istedim. Sait Halim Paşa müsaade etti. Adliye Nazırı İbrahim Bey'le bir arabayla köprüye kadar geldim. Ben veda edip haneme geldim. [XI/6]

13 Haziran 1913, Cuma. Selamlık merasimi Yıldız'da Hamidiye Camii'nde oldu. Namazdan sonra padişah hazretleri hümayun mahfilinde Şehremini Doktor Cemil Paşa'yla beni birlikte huzura kabul buyurdu.

İlk sözü, "Mahmut Şevket Paşa'ya çok üzüldüm. Allah rahmet eylesin. Suikast faillerini öldürünüz. Tertip edenleri de öldürünüz. Fakat günahsız olanlara dokunmasınlar," dedi. "Evet efendimiz, zulüm hiçbir dinde caiz değildir," dedim.

Bu hususta sadrazamın dikkatini çekmemi emrettikten sonra Cemil Paşa'ya hitap ederek, "O kadar rica ettim. İki adam vardır, 'Şunları Şûra-yı [XI/7] Devlet azalığı gibi birer memuriyete tayin ediniz,' dedim. Dinlemediler. Bunların biri Sabahattin diğeri de Damat Salih Paşa'dır. Salih Paşa kumarbaz, para için dünyada her şeyi yapar bir adamdır," dedi. Cemil Paşa da bunların fena adam olduklarını tasdik eder gibi göründü.

Sonra padişah hazretleri sözü Kâmil Paşa'ya getirerek, "Bu ihtiyarın vücudu adeta bir ihtirastan ibarettir. Ben kendisine de söyledim, 'Paşa bundan sonra sana yakışmaz garazkârlık fenadır ihtiyarsın Cenabıhak'tan korkmalıdır,' dedim lakin faydası yoktur," dedi. Cemil Paşa bu sözlere karşı sükût etti, bir tasdik hareketi göstermedi.

Padişah hazretleri sözüne devam etti. "Salih Paşa [XI/8] Münire Sultan'ın kocasıdır. O vakit Münire Sultan Kâmil Paşa'nın elini öpmüş, Salih Paşa'nın biraderini bir memuriyete koymak için rica

Levent Şahverdi Arşivi

etmiş o da bir memuriyete tayin etmişti," dedi, tebessüm etti. "İşte bunlar böyle," dedi. Gerek Kâmil Paşa ve gerek Salih Paşa haklarında Cemil Paşa'nın yanında padişah hazretlerinin bu kadar sarih ve açık ithamlarını doğrusu hayretle dinledim. Vakıa Kâmil Paşa'yı bu türden kınamalarla tenkit ederdi. Lakin Kâmil Paşa taraftarı olanlar yanında söylemez zanneylerdim. Padişahın dönüşünden sonra köprüye kadar Polis Müdürü Azmi Bey'le geldim. Suikast faillerine dair sordum. "Dün Gelenbevi İdadisi Mubassırı Abdullah Efendi'nin hanesinde iki bomba ile [XI/9] birkaç revolver çıktı," dedi ve birçok vesika da mevcut olduğunu haber verdi. İki buçuk vapuruyla haneme döndüm.

Yeni kabine teşkili hakkında müzakereler

15 Haziran 1913, Pazar. Sabahleyin Evkaf Dairesi'ne gittim. Cuma günü öğleden sonra saat iki buçukta Beyoğlu'nda Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinden üç kişinin saklandığı hane zabıta tarafından abluka edilerek adeta bir çatışma neticesinde üç şerir ele geçirilmiş ve tutuklanmıştı. Fakat bu sırada Muhafız Yaveri Amasyalı Yüzbaşı Hilmi Bey vazife esnasında şehit düşmüştü. Cenazesi bugün öğle vakti [XI/10] geçiyordu. Daireden çıktım Ayasofya'ya kadar uğurladım. Oradan İbrahim Bey'le beraber Adliye Nezareti'ne gittik. Bizi müteakip Talât Bey de geldi. Üçümüzden başkası yoktur. "Hacı Adil Bey Şûra-yı Devlet'e, Talât Bey de Dahiliye Nezareti'ne münasiptir," demişler. Ben Hacı Adil Bey'le bir kabinede bulunamayacağımı söyledim. Talât, "Canım söyleme Allahı seversen, biz beş kişi de birbirimizle geçinemeyecek miyiz?" dedi.

Ben, "Bu hususta fikrim katidir. Beni affediniz. Hacı Adil Bey kalsın," dedim. Talât Bey tasdik etmeyerek gitti. Ben fikrimi İbrahim Bey'e tekrar eyledim. "Git sadrazamı [XI/11] gör," dedi. Ben, "Göremem, ne zaman sual ederse o vakit söylerim," dedim. Ben de veda ederek Evkaf'a geldim. Akşamüzeri saat vasati beş vardı. Sadrazam Sait Halim Paşa telefonla beni Babıâli'ye davet etti. Gittim İbrahim Bey'i orada buldum.

Sadrazam bana hitaben, "İbrahim Bey, senin Hacı Adil Bey'le heyete iştirak etmeyeceğini söylüyor," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben, "Evet bendenizi af buyurunuz hariçten yine hizmet ve elimden geldiği kadar yardım ederim," dedim.

Sadrazam, "Öyle şey olmaz. Senin kabineden ayrılman heyete zaaf verir. Padişah hazretleri [XI/12] bile, 'Hayri Bey'i kabineye alacaksın ya,' diye söyledi ve almamı talep eyledi," dedi.

Ben, "Gerek padişah hazretlerinin ve gerek sizin tevcih ve iltifatlarına teşekkürler ederim. Fakat ~~bendenizde bir fikir husule gelmiştir ki o da Hacı Adil Bey ile Cavit Bey'den bu memlekete büyük bir felaket geleceğinden korkuyorum, bendenizi af buyurmanızı rica~~ af buyurmanızı rica ederim."

Sadrazam, "Senin iştirak etmemen mümkün değildir. Hacı Adil Bey'i almayınız," dedi ve İbrahim Bey'e, "Sen söyle," dedi. O da, "Talât Bey'e söyleyelim o söyler," dedi.

Sadrazam bana, "O halde Şûra'ya birini [XI/13] bul," dedi.

Ben, "Eski Sadrazam Hakkı Paşa pek münasiptir. Hatta İbrahim Beyefendi Adliye'den Şûra'ya geçerse Hakkı Paşa Adliye nazırlığına münasip olur," dedim.

Sadrazam bunu tasvip etti fakat İbrahim Bey razı olmadı. İbrahim Bey'e dedim ki: "Birader, Şûra'da daha ziyade hizmet edersin." Fakat İbrahim Bey Adliye'de ısrar eyledi. Sadrazam da Hakkı Paşa'yı Şûra'ya tasvip ederek Hariciye'den Şevki Bey namında bir kâtip çağırarak Londra'da bulunan kendisine bir telgraf yazılmasını emretti. Bundan sonra, Hakkı Paşa [XI/14] kabul etmediği takdirde Şûra'nın Abdurrahmanpaşazade Arif Hikmet Paşa'ya teklifini sadrazam beyan etti. İbrahim Bey'le ben de tasvip ettik.

Bu iş de bitti. Ben vedayla haneme döndüm. [XI/15]

16 Haziran 1913, Pazartesi. Sabahleyin Evkaf Nezareti'ndeydim. İbrahim Bey geldi. "Şimdi de Talât Bey'e itiraz ediyorlar. Dün Kale-i Sultaniye Mebusu Atıf ile Mülazım Yakup Cemil sadrazama gitmişler. 'Talât Bey'i Cemiyet'in başından almayınız bizi ondan başka idare edecek yoktur,' demişler. Bir müşkülat daha çıktı," dedi.

Ben telefonla Mithat Şükrü Bey'i buldum. Talât Bey için müzakere ettiklerini söyledi ve saat bir buçukta benim de Cavit Bey'in

Levent Şahverdi Arşivi

[XI/16] hanesine gelmemi talep etti. "Gelirim," dedim. İbrahim Bey gitti. Ben de Talât Bey tarafından telefonla tekrar vuku bulan talep üzerine gittim. Fethi Halil, Eyüp Sabri, Mithat, Talât Hakkı beyler ile Şerif Cafer Paşa'yı orada buldum. Muhafız Cemal Bey de geldi.

Talât Bey, "Arkadaşlardan bazı gençler benim Dahiliye nazırlığını üstlenmeme muhaliftirler. Fırka arasında böyle ihtilaf ile nazırlık kabul edemem," dedi. Bir müddet fikir teatisinden sonra –ki Cemal Bey'in de Dahiliye nazırlığını destekleyenler [XI/17] vardı– ben zaten Talât Bey'in nazırlığa gelmesini arzu etmediğim halde Cemal Bey'in gelmesini hiç caiz göremiyorum. Bu hali görünce ve sadrazamın Talât Bey ile Cemal Bey'den başkasının Dahiliye nazırlığına gelmesini kabul edemeyeceğini işitmekle Talât Bey'in nazırlığını daha zararsız görerek o ciheti desteklemeye mecbur oldum.

Nihayet karşı çıkan arkadaşları teskin etmek üzere Fethi ve Cemal beyleri gönderdik. Ben daireye döndüm. Bir müddet sonra Talât Bey Babıâli'den Mithat Bey de Cavit'in hanesinden telefonla arkadaşlar arasında [XI/18] Talât Bey için uzlaşma olduğunu söyledi. Talât Bey Babıâli'ye gelmemi bildirdi, gittim. Sadrazam, ben, İbrahim Bey, Talât Bey bir müddet müzakere ettik. Hacı Adil Bey'e kabineye iştirak etmemesini bildirmeyi Talât Bey üstlendi. [XI/19]

17 Haziran 1913, Salı. Evkaf Dairesi'ndeydim. Talât Bey ile Merkez-i Umumi azasından Diyarbekirli Ziya Bey geldiler. "Hacı Adil Bey kabineden çıkarsa yıldırımla vurulmuş gibi olacaktır. Şûra-yı Devlet'e geçerse ne olur?" dediler ve benim muhalefet etmememi talep eylediler.

Dedim ki: "Merkez-i Umumi, arkadaşlardan birini bir nezarete bazen sevk ediyor, bunu da o nazırlığı o arkadaşın mükemmelen yapacağı ümit ve kanaatiyle yapıyor. Sonra o nezareti idare edemediği ortaya çıkan zatın başka bir nezarete [XI/20] sevki idare ümidinden ziyade, yalnızca o zatı bir nezaretle kayırmak için olacak demektir. Bu hal Merkez-i Umumi'ye münasip midir? Biz memleketin buhran halini gidermeyi mi düşüneceğiz, yoksa Hacı Adil Bey'in bir nezarete geçmesini ve kendisinin gönlünü hoş etmeyi mi düşüneceğiz?"

Levent Şahverdi Arşivi

~~Zaten Hacı Adil Bey'in değersizliğini takdir eden~~ bu iki zat da bu sözümü kabul ettiler. Kendisine bütün bütün Heyet-i Vükela'dan çekilmesinin münasip olduğunu tebliğe gittiler.

Telefonla yapılan davet üzerine öğleden sonra saat üçte Babıâli'ye Sadaret Dairesi'ne [XI/21] gittim. Talât ve İbrahim beyler yeni sadrazamın yanındalarmış. Ben de dahil oldum. Sadrazam yeni nazırların isimlerini içeren listeyi okumaya başladı. Bana dönerek, "Yine Hacı Adil Bey meselesi," dedi. Ben bir şey anlamadım. Bu kadar ısrarın manasının ne olacağını düşünmekteydim. Adliye Nazırı İbrahim Bey, "Benim fikrimce Hacı Adil Bey Şûra-yı Devlet'te muvaffak olur," dedi. Buna üzüldüm. Çünkü İbrahim Bey bana Hacı Adil Bey'in kabineye girmediğinden çok memnun olduğunu, zira pek mağrur bir zat olup hatta sadrazamla bile geçinmez ve sadrazam olmayı kurmuş [XI/22] olduğunu tekrar tekrar söylemişti. Şimdi Talât Bey'in yanında ağız değiştirmesi İbrahim Bey gibi namuslu bir zata yakışmazdı. Neyse ben üzüldüm. Bununla beraber affımı diledim –Hakkı Paşa Şûra'yı kabul etmediğinden bu münakaşa yenilenmişti. Nihayet Halil Bey'i Şûra-yı Devlet reisliğine yazdılar. Yazdılar değil, yazmışlar. Listeyi o suretle tanzim etmişler. Hacı Adil Bey'in ismini çıkarıp Halil Bey'in ismini yazmışlar da yine benimle müzakere ediyorlar. Zannederim maksat Hacı Adil Bey'i zahirde [XI/23] memnun etmesinden ibarettir.

Bu sırada Hacı Adil Bey'in geldiği haber verildi. Biz adeta kaçmaya mecbur kaldık. Zira bu zatın bu saatte sadarete gelmesine lüzum ve münasebet yoktu. Bir de bizimle nasıl ve ne müzakere edecektir? Talât ile ben daireden çıktım.

Yolda Talât dedi ki: "Hacı Adil Bey'e Heyet-i Vükela'ya girmesinin münasip olmayacağını ben sabahleyin anlatmıştım. Şimdi Sadaret'e gelmesi manasızdır. Bu zat niye bu kadar hırslıdır?"

Ben de Hacı Adil'in bu kadar ısrarını kınadım. Daireye gittim. [XI/24]

Akşam yedi vapuruna gelmiştim. Rahmi Bey geldi. "Haberin var mı Hacı Adil Bey bugün şimdi bir saat evvel Sait Halim Paşa'ya gitmiş, kendisinin kabineden çıkmasının münasip olmayacağını ve çıkarsa işlerin bozulacağını söylemiş. Daha birçok şeyler

Levent Şahverdi Arşivi

ifade etmiş. Sait Halim Paşa'yı adeta yumuşatmış –fakat tesadüfi olarak bizim Mithat Şükrü Bey sadrazamın yanına ondan sonra girmiş. Sadrazam Hacı Adil'in müracaatını hikâye eylemiş. Mithat da, 'Aman Paşa sakın işi bozmayınız Hacı Adil Bey'i ne Cemiyet'te ne de hariçte bir fert bile istemez,' demiş. [XI/25] Paşa da, 'Öyleyse bismillah diyelim,' diyerek Hacı Adil müfridini bırakmış." Rahmi Bey bu sözleri söyledikten sonra ~~Hacı Adil'in bu kadar adilik ve bayağılık edeceğini evvelden tahmin edememiş olduğuna mütecessif olduğunu ilave etti. ... ...~~[84] bir adam kendisinin mutlaka Heyet-i Vükela'ya girmesi için gidip sadrazama ısrar değil, söylemez bile. Teessüf olunur. ...[85] ~~olunmuş. Onlar Cemiyet'i berbat etti.~~ [XI/26]

Meclis-i Vükela'da görüşmeler

18 Haziran 1913, Çarşamba. Sabahleyin Harbiye Nezareti civarında yeniden inşa olunan Medresetülkudat'ın açılış töreni icra olundu. Şeyhülislam Esat Efendi bizzat bulundu.

Oradan daireye döndüm. Saat ikide saray-ı hümayuna davet olunduk. Miadında Maarif Nazırı Şükrü Bey'le gittim. Heyet-i Vükela topluca padişahın huzuruna kabul buyuruldu. Harbiye Nazırı İzzet Paşa Çatalca'daymış gelemedi. Oradan Babıâli'ye geldik. Meclis-i Vükela birleşti. [XI/27] Bugünkü müzakeremiz:

1) Mühim bir mesele olan para bulmak meselesi oldu. Maliye nazırını dinledik. Yarın Osmanlı Bankası'na gitmesi münasip görüldü. Reji işinin de düşünülmesi için Talât ve Halil beyler ile Oskan Efendi'den oluşan bir encümen yapılmasına karar verildi.

2) Meclis-i Vükela müzakerelerinin tanzimi için de bir encümen akdine karar verildi. Halil Bey, Şükrü Bey ve benden oluşacaktır. Nezaretlerden her nevi evrakın meclise gelmemesi sebepleri mülahaza edilecek ve icap ederse o konudaki [XI/28] nizamname değiştirilecektir.

3) Meclis-i Vükela günleri pazar, salı, perşembe olacaktır.

Saat yedi vapuruyla hanemc dönüyordum. Şükrü Bey vapurda

84 Bu kısım okunamamıştır.

85 Bu kısım okunamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

beraberdi. Hacı Adil Bey'in teessürünün giderilmesi için İbrahim Bey'in aracılığıyla bir nişan çıkarıldığını söyledi.

~~Şükrü Bey de Hacı Adil'in bu kadar haris olduğuna hayret eyledi. Cenabıhakk'a hamd ve sena olsun bu adam hakkında yanılmadığımı bundan bir buçuk sene evvelki ...de[86] yazılan hatıraların ispat eder.~~ [XI/29]

Şark vilayetleri meselesi

19 Haziran 1913, Perşembe. Bugün öğleden sonra saat ikide Babıâli'de Adliye Nazırı İbrahim, Maarif Nazırı Şükrü beyler ve ben toplandık. Birikmiş evrakı tetkik ettik. Kırk beş kadar evrakın tetkikini saat beşe kadar bitirdik. Dörtte vekiller toplandı. Bugünkü mecliste Harbiye Nazırı İzzet Paşa ilk defa olarak bulundu.

Şark vilayetleri için tasavvur olunan projelerin tetkiki için Dahiliye Nazırı Talât ve Maarif Nazırı Şükrü beyler ile Şûra-yı Devlet Reisi Halil Bey'den ve benden oluşan bir vükela encümeni oluşturmaya ve cumartesi günü Şûra-yı Devlet [XI/30] Dairesi'nde toplanarak umumi müfettişlik meselesinin müzakere edilmesine karar verildi.

20 Haziran 1913, Cuma. Selamlık töreni Yıldız'da Hamidiye Camii'nde icra olundu. Namazdan sonra padişahın huzuruna kabul olundum.

Padişah hazretleri ayakta olduğu halde elinde bir kâğıdı bu âcize uzatıp verdi. Bunda Ambar Memuru Rifat Efendi yazılıdır. Buyurdu ki: "Bu adam bizim eski bendelerden Yekta Bey'in akrabasındandır. Maaşı yetmiyormuş. Birkaç kuruş zam ediniz." [XI/31] Bundan sonra, "Tutuklamalar meselesi nasıl oluyor? Birçok mahalle imamlarını tutukluyorlar," dedi.

"Biraz çok oluyor," dedim.

"Hay Allah razı olsun pek çok oluyor. Hep yekdiğere misilleme oluyor. İttihatçılar Nâzım Paşa'yı öldürdü diye bunlar da Mahmut Şevket Paşa'yı öldürdüler. Ama memleket kaybediyor. Bunu bir defa aranızda vükelada müzakere ediniz," buyurdu.

86 Bu kelime okunamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendim ihtilal tertipleri geniş ölçekte görüşülüyor. Memlekette bir karışıklık [XI/32] çıkmasına meydan vermemek için ihtiyat olunuyor. Bu sırada bazılarının mağdur olması da muhtemeldir," dedim.

"Evet hatta tahttan indirme meselesi bile mevzubahis olmuş," dedi ve ilaveten, "İhtimal ki bana da suikast ederler," buyurdu.

"Hayır efendim, efendimize kimse tarafından suikast olunamaz. Bu konuda söylenecek sözlere inanmayınız. Efendimize karşı hiçbir fert suikast ve hıyanet etmeyi hatırına getirmez,"[87] [XI/33] dedim.

Padişah hazretleri: "Vahdettin Efendi ikincilik ister, onun için İttihatçılara kırgındır. Mecit Efendi de öbür tarafa meyleder. Geçenlerde bana manidar bir söz söyledi. Dokuz yüz lira borcu varmış. Aleyhinde mahkemeye müracaat olunuyormuş. Maaşını talep eyledi. Ben de dedim ki: 'Hazine-i Hassa nazırına söyleyeyim sana dokuz yüz lira versin, sonra maaşınız çıkınca verirsiniz.' Cevaben, 'Hayır borç istemem, Mahmut Şevket Paşa'ya [XI/34] söyleyiniz maaşımı versin,' dedi. Ben de, 'Borç olmasın ben vereyim,' dedim. 'Hayır kabul etmem, birtakımları gibi hem senin paranı alsın hem de sana hıyanet etsinler. Ben bunu kabul etmem,' dedi. Tuhaf söz değil mi?"

Padişahın sözü bitti. Huzurdan çıktım. Harbiye ve Bahriye nazırlarını benden sonra topluca kabul buyurdu. [XI/35]

21 Haziran 1913, Cumartesi. Sabahleyin Şûra-yı Devlet'te Dahiliye Nazırı Talât ve Maarif Nazırı Şükrü ve Şûra Reisi Halil beylerle evvelce Meclis-i Vükela'da verilen karar gereğince toplanarak umumi müfettişler meselesini müzakere ettik. Evvelce verilen karar gereği bunların ecnebi olması ve bilhassa İngiltere'den çağrılması tasvip olundu. Yarınki Meclis-i Vükela'ya arzı kararlaştırıldı.

Sonra Meclis-i Vükela müzakerelerinin tanzimine dair bahis cereyan eyledi. "O konudaki tüzüğün tatbiki kâfidir," denildi. [XI/36]

22 Haziran 1913, Pazar. Bugün vasati ikiye kadar Evkaf Dairesi'nde meşgul oldum. İkide Babıâli'ye gittim. İbrahim Bey ve Şükrü

87 Sayfanın buradan aşağısı makasla kesilmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey ile iki saat birikmiş evrakın tetkikiyle uğraştık. Kırk beş kadar evrakın muamelesini tamamladık. Sonra vekiller geldi. Müzakere başladı.

En mühim bahsimiz –Yunan Hükümeti devletimizle ittifak etmek istiyor. Atina'da esir bulunan Kumandan Esat Paşa ile biraderi Binbaşı Vehip Bey'i ve bunların yanında [XI/37] Yunan memurlarının Dersaadet'e gelmekte olduklarını ve ittifaknamenin müsveddesini bunların taşıdıklarını ve yarın İstanbul'a varacaklarını sadrazam söyledi. Yunan'la ittifakın memleketimizin menfaatlerine uygun olmak şartıyla münasip olduğuna dair bütün azanın arzuları belirtildi. [XI/38]

Mahmut Şevket Paşa'nın katilleri ile Münire Sultan ve Damat Salih Paşa'ya dair

23 Haziran 1913, Pazartesi. Saat dörde kadar Evkaf Dairesi'nde meşgul oldum. Dörtte Necmettin Molla Bey geldi. Ondan sonra eski Antalya Mebusu Hamdi Efendi geldi. On beş dakika kadar oturdular. O sırada Mabeyn-i Hümayun'dan telefon ettiler. Başmabeyinci Halit Hurşit Bey, "Şimdi mabeyne gelmeniz padişah buyruğu gereğindendir," dedi. Necmettin Bey, "Damat Salih Paşa için olacaktır," dedi. Ben de, "Öyle zannederim," dedim. Fakat canım sıkıldı çünkü müşkül bir şeydir. [XI/39] İkinci bir telefon daha Babıâli'den. Dahiliye Nazırı Talât Bey bana diyor ki: "Beni de mabeyne istediler buraya gel otomobille gidelim." Ben araba ismarlamıştım. Hademeye, "Araba beni Babıâli'ye kadar götürsün," dedim. Babıâli'de Talât Bey'le buluşarak birlikte Yıldız'a gittik. Yolda Talât Bey bana, merhamet ederim de idam kararları bozulur korkusuyla, "Mahmut Şevket Paşa'nın vurulduktan sonra cesedini görmüştün değil mi?" dedi.

"Evet üç dakika baktım."

"O halde merhumu gözünün önüne getir [XI/40] sonra katillere merhamet et," dedi.

Dedim ki: "Ben bir adamın idamına kanuni sebeplere uygun olduğu ve kuvvetli delillere dayandığı halde hükmederim ve evvelce ceza reisi bulunduğum zaman da hükmettim. Ancak kanuni delil

Levent Şahverdi Arşivi

yoksa bir adamın değil idamını, en hafif bir cezayla mahkûmiyetini caiz görmem. Bu mahkûmların evrakını görmedim. Kanuni sebeplerin derecesini bilmiyorum. Onun için kati fikir ve görüş beyan edemem."

"Ben biliyorum, hepsinin hakkında kuvvetli sebep ve deliller vardır," dedi.

Mabeyn-i Hümayun'a vardık. İbrahim Bey, [XI/41] Başmabeyinci Halit Hurşit Bey'in odasındaydı. Birlikte üçümüz padişahın huzuruna girdik. Padişah hazretleri, Münire Sultan'ın kocası Salih Paşa için her gün müracaat etmekte olduğundan ve bir sefarete gideceğinden ve intihar edeceğinden bahsetmekte bulunduğundan, Salih Paşa ile mahkûmlardan Kaymakam Fuat Bey'in cezalarının müebbet küreğe çevrilmesinin münasip olup olamayacağı hakkında mütalaa sordu. Talât Bey, "Efendimiz diğerleri idam edildiği halde Salih Paşa'nın affı halka suitesir eder," dedi.

İbrahim Bey de buna yakın sözler [XI/42] söyledi. Bana sordu.

"Efendim asıl aranılacak nokta kanuni delillerin olmasıdır. Eğer kâfi delil mevcut ise tereddüt buyurulmamalıdır. Yoksa zulüm hiçbir dinde caiz görülmemiştir," dedim.

Daha bu konuda bir miktar bahis cereyan eyledi. Nihayet o konudaki kararnameyi imza buyurdu. Ve evrakı Adliye Nazırı İbrahim Bey'e teslim buyurdu. Ve Münire Sultan'ın sefarete firarına meydan verilmemesinin münasip olacağını beyan buyurduktan sonra, "Üç ay sonra Münire Sultan'a bir koca bulmalıdır. Namuslu [XI/43] ve iyi bir adam olsun. Salih Paşa edepsiz, kumarcı, dolandırıcı bir adamdır. Zavallı kızın malını yedi bitirdi," buyurdu. Padişahın dönüşümüze müsaade etmesiyle huzurdan çıktık. Babıâli'ye geldik. Sadrazamın yanında Halil Bey ile Çürüksulu Mahmut Paşa da vardı. Bu mesele hakkında fikir teatisinde bulunuldu. İbrahim Bey ile ben onları orada bırakıp hanelerimize döndük.

Mabeyin Başkâtibi Fuat Bey huzurda, "Heyet-i Vükela mazbatası yoktur," dedi. Talât Bey, "Divanıharpten verilen kararlar Meclis-i Vükela'ya gelmez. Harbiye nazırı [XI/44] ile sadrazam kararnameyi imza eder, mazbataya lüzum yoktur," dedi.

Hakikaten öyledir. Bir mahkemenin kararını Meclis-i Vükela tetkik etmek hakkına sahip değildir. Vebali hâkimler heyetinedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Eğer bugün saraya davet olunmasaydım yarın idam hükmünün icra olacağından bugün haberdar olamazdım. Yarın Mahmut Şevket Paşa'nın şehit düştüğü mahalde on iki kişinin asılarak idam olunacağını Talât Bey söyledi.

Ah zavallı memleket. Biçare vatan. Her tarafının dış düşmanla çevrili olduğu böyle bir zamanda evlatların birbirini yok ediyor. [XI/45]

Bugün akşamüzeri haneme geldiğim sırada [şunu öğrendim]. Bir polis komiserinin ifadesi doğru çıkarsa yarın yani idam zamanında mahkûmların arkadaşları bir ihtilal edecekler ve bizi yani İttihatçıları katledeceklermiş. İhtimal olur. Daha birçok kanlar dökülür, memleket vatan mahv ve berbat olur. Cenabıhak vatanımıza ve Müslümanlara merhamet buyursun şu belalar ile karşılıklı husumetler son bulsun. Bundan sonra umumi huzur ve sükûn ile Rabbim Teala ve Takaddus Hazretleri milleti kurtarsın. Allahım bizim gibi bedbaht kullarına ilahi mededini yetiştir, hepimizi ıslah et. [XI/46]

Bulgaristan'a harp ilan etmek fikri ve Edirne meselesi

18 Temmuz 1913, Cuma. Bugün Yeniköy'de Sadrazam Yalısı'na gelmeme dair Sadaret tarafından bir telgrafname aldım. Evvela Yıldız'da Hamidiye Camii'nde cuma namazını edadan sonra Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa'yla beraber padişahın huzuruna kabul buyurulduk. Oradan paşayla birlikte Sadrazam Sait Halim Paşa Yalısı'na gittik. Vekillerden Dahiliye, adliye, Nafıa (Şûra-yı Devlet Reisi), Telgraf ve Maarif nazırları oradaydılar. Şeyhülislam Efendi de geldi. [XI/47] Ordu-yi hümayunun Çatalca'dan ileriye hareketine evvelce karar verilmişti. Bu kararımızı meşru bir hale koymak için Bulgaristan'a harp ilan etmek lazım geleceğine dair sadrazam tarafından bir giriş yapıldı. Dahiliye Nazırı Talât Bey hemen söze başlayarak ve pek kısa söyleyerek, "Harp ilan eyleyelim," dedi. İbrahim Bey (Adliye nazırı) bu safdil adam da âdeti olduğu üzere Talât Bey'e bu hususta uyarak, "Hemen harp ilan etmeliyiz," dedi. Bunların arasında bu hususa karar verildiği [XI/48] anlaşılıyordu. Mevzubahisin lehinde ve aleyhinde bir saatten zi-

Levent Şahverdi Arşivi

yade müzakere cereyan etti. Teneffüs için bir müddet müzakereye son verildi.

Sadrazam Sait Halim Paşa'ya dedim ki: "Harp ilan etmek doğru değildir. Hususiyle bugün sabahleyin Rusya ve İngiltere ve Avusturya sefirleri gelerek size Midye ve Enez hattından ileriye gitmek uygun olamayacağı beyan edildiğini demince söylediniz. Bendeniz Düvel-i Muazzama kararına karşı [XI/49] ısrar etmeyi uygun görmüyorum. Bilhassa Rusya sefirinin ifadeleri dikkate alınmaya değer."

Sadrazam, "Bu mütalaanızı müzakere esnasında alenen söyleyiniz," dedi.

Ben, "Bu mütalaamı evvelki mecliste birkaç defa söyledim, yine söylerim," dedim.

Sadrazam, "Söyle söyle," dedi.

Sadrazamın ifade ve halinden Talât Bey'in tesiri altında kaldığını anladım. Zaten diğer arkadaşlar da Talât Bey'in fikrine açıktan muhalefet edemiyorlardı. [XI/50]

Müzakere başladı. Evvela harp ilanın uygun olup olmadığı hususunda fikirler soruldu. Talât Bey, İbrahim Bey, Şeyhülislam Esat Efendi harp ilan edilmesi düşüncesindeydiler.

Oskan Efendi ve Nafıa Nazırı Ali Nizami Paşa, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Şûra-yı Devlet Reisi Halil Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Ziraat Nazırı Bostani Efendi ve bu âciz, "Harp ilan etmek uygun değildir," dedik. [XI/51] Bunun üzerine Adliye nazırı ayağa kalktı, "Ben bu karara uyamam istifa edeceğim," dedi, odadan çıktı. Bu hareket kimsenin üzerinde tesir icra etmedi. Yarım saat sonra da yine meclise geldi.

Müzakereyle, ordu-yi hümayunun ileri hareketini meşru gösterecek bir tarzda Düvel-i Muazzama'ya bir nota yazılması Halil Bey'e havale olundu. O da yazdı. Okuyacağı zaman ben söz istedim.

"Af buyurunuz ama ben Edirne için bu kadar ısrarın manasını anlayamıyorum. [XI/52] Selânik, Manastır, Yanya, İşkodra, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetleri tebaa ve eklentileriyle tamamen gitti. Mümkün olsa Edirne'yi değil, bunların geri alınmasını hepimiz oybirliğiyle arzu etmekteyiz. Bugün gelen üç devlet sefirinin, "Düvel-i Muazzama'ca tayin olunan hududu aşarsanız hakkınızda hayırlı

Levent Şahverdi Arşivi

olmaz," dediklerini ve bilhassa Rusya sefirinin daha şiddetli bir lisanla, "Biz mâni olacağız," dediğini ve bunlar kendi şahsi görüşü olmayıp mensup oldukları hükümet namına tebliğde bulunduklarını sadrazam paşa şimdi söyledi. Şu hale göre Edirne için [XI/53] kalan ülke kısımlarını tehlikede bırakmak uygun olmaz zannederim. Biz Edirne'ye girince Rusya da ihtimal Erzurum'a ve Van'a tecavüz eder ve bize, "Siz Edirne'den çıkınız ben de buralarını tahliye ederim," derse emsaliyle ispat olduğu üzere nihayet biz Edirne'den çıkar Rusya o havalide kalırsa memleket mahvolur, neuzübillah büyük bir tehlikeye sebep oluruz. İşte birinci tehlike Rusya tehlikesidir. İkincisi de Bulgaristan düşmanlarıyla sulh yaparak bizimle yalnız kalabilir. O halde muharebe aramızda sürer, gerek Mahmut Şevket Paşa'nın ve gerek İzzet Paşa'nın [XI/54] ifadelerine göre Bulgar kuvveti hafife alınacak derecede değildir ve bugünkü düşmanlarıyla muharebede bütün bütün mahvolmuş addedilemez. Bulgar ile bizim aramızda harbin devamı bizim için daha zararlıdır. Anadolu'da, Arabistan'da, Kürdistan'da hoşnutsuzluk artar. Büyük felaketler olabilir. Dolayısıyla benim hülasaten görüşüm Ergene civarında Midye-Enez hattını tashih ederek müstahkem mevkileri elde edelim, bununla yetinerek sulhu tamamlamaya ve bitirmeye çalışalım. İç işlerimize bakalım," dedim.

Talât Bey şiddetle itirazlara başladı [XI/55] ve en ruhlu sözü, "Romanya'yı görmüyor musunuz? Bulgar hududunu tecavüz etti, harp ilan etti, ilerlemektedir," dedi.

Ben, "Romanya Rusya'nın emriyle ve münasip görmesiyle hareket ediyor. Onun destekçisi vardır. Bize kimse yardımcı ve destekçi değildir. Bizim de Düvel-i Muazzama'dan bir destekçimiz veya harp eden devletlerden bir müttefik veya mütelifimiz olsaydı ben de tereddüt etmezdim," dedim.

Konuşma şiddetlendi. Meclisin büyük çoğunluğu benim tarafımda görülüyordu. Sadrazam evvelce hemen harp ilanına [XI/56] muvafakat eder gibi göründüğü halde fikrini değiştirdi. Bahis karıştı. Herkes ayağa kalktı, birer ikişer odalara çekilip konuşmaya başladık. Müzakere odasının bitişiğindeki odada ben, Talât Bey ve Maarif nazırı bulunuyorduk. Talât Bey bana, "Fena ettin, istifa et çekil," dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben de, "Sen bilirsin ki ben istifa etmekten çekinmem. Bence istifanın hiç hükmü ve tesiri olmadığını sen kalben tasdik edersin. Fakat bu mesele öyle değildir. Mesele sadrazam meselesidir. Sadrazam hangi tarafı görür ve tutarsa diğer taraf [XI/57] ya çekilir veya sadrazam istifa ederek yeniden kabine teşkil eder," dedim.

Talât, "Doğrudur," dedi.

Fakat asıl dikkate alınacak nokta, Talât Bey İbrahim Bey'le yalnız kaldığı ve ekseriyet onun fikrinin hilafında bulunduğu halde ~~kendi çekilmek lazım gelirken~~ bana çekilmek lüzumundan bahseylemesi gariptir.

Sonuçta, yarın sadrazam Rusya sefirini görüp bugünkü siyasi teşebbüslerin sonucunu anladıktan sonra [XI/58] esas meselenin müzakere edilmesine karar verildi. Yarına bırakıldı. Meclis dağıldı.

Surre-i hümayun alayı merasimi

19 Temmuz 1913, Cumartesi. Bugün Babıâli'ye gitmeden Evkaf Nezareti'ndeyken Merkez-i Umumi azasından Mithat Şükrü Bey ile İstanbul Muhafızı Cemal Bey geldiler. Bana dediler ki: "Fırkamızın ekserisi harp istiyor ve Edirne'ye gitmek arzusundadır. Bu ekseriyete sen de uymaya mecbursun." [XI/59]

Ben, "Bu doğru değildir. Sizin bende bir hakkınız vardır, o da bana, 'Çekil,' dersiniz ben de derhal çekilirim. Hatta gerekçe bile sormam. Çünkü dayandığım fırka çoğunluğuna bu suretle hürmet edebilirim," dedim.

"Hayır," dediler. "İstifanızı katiyen tasvip etmiyoruz. Bu sırada vükela buhranı uygun değildir."

Bu hususta hayli müzakere cereyan etti. Nihayet Meclis-i Vükela'da cereyan edecek ahvale ve esbaba göre görüş beyan edebileceğimi söyledim. Onlar da gittiler. [XI/60]

Giderken Cemal Bey, "İstersen meclise gitme, reyini sadrazama bıraktığını bir kâğıtla bildir," dedi. Ben de, "Olamaz," dedim.

Babıâli'ye geldim. Bugün Regaip Gecesi olmak hasebiyle padişah hazretleri tebrik edilecekti, hem de surre-i hümayunun[88] ihra-

88 surre-i hümayun: Padişahın hac zamanında İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye gönderdiği para ve hediyeler, padişah surresi.

Levent Şahverdi Arşivi

cı[89] günüdür. Saat vasati birden diğer vükela ile beraber iki buçuğa kadar Babıâli'de bekledim. Müzakereye başlayamadık. İki buçukta sadrazamın yanına girdim. "Bugün şimdi yarım saate kadar surre-i hümayun ihraç olunacaktır. Bendeniz [XI/61] müsaade ederseniz gideyim," dedim. Sadrazam, "Olur gidiniz," dedi. Bahriye Nazırı Mahmut Paşa, "Benim otomobille git belki yetişemezsiniz," dedi. Çıktım. Saray-ı hümayuna gittim. Her zamanki gibi surre-i hümayun ihraç olundu.

Evkaf nazırı ve nazırın münasip görmesiyle teşrifattan davet olunan Evkaf Nezareti erkânından bazıları büyük üniformalarını giymiş ve nişanlarını takmışlardı. Bütün teşrifat memurları da formalarını [XI/62] giymiş ve nişanlarını takmışlardı.

Davet olunan imam ve hatipler sarayın alt salonunun sol tarafında minderler üzerine oturmuş Kur'an okumakla meşguller. O sırada halife hazretleri üst kattan indiler. Surre-i hümayunun konulduğu denize bakan odadan girilince sağ taraftaki odaya yöneldiler. Odanın kapısı önünde bulunmaktaydım. Salonun orta yerine kadar gidip padişah hazretlerini karşıladım. Birlikte odaya girdik. Oda içine [XI/63] iki taraflı konulan masanın üzerinde bulunan keselerden, iki kırmızı meşinden kese başta bulunuyordu. Biri Mekke-i Mükereme'ye diğeri Medine-i Münevvere'ye aittir. Ve bunlar Hazine-i Hassa'dan, doğrudan doğruya padişah tarafındandır. Bunları bizzat mühürlediler. Oradan çıkıp karşısında bulunan odaya teşrif buyurdular. Ben orada kaldım. Bir müddet sonra dua başladı. Padişah hazretleri çıktı. Dua da bitti. Bunun üzerine teşrifat memurlarının delaletiyle ben Evkaf nazırı önde, arkamda [XI/64] Surre Emini[90] Hasan Fehmi Efendi ve onun arkasında Evkaf Kadısı Mustafa Efendi, onun arkasında Şûra-yı Evkaf Reisi Hacı Evliya Efendi, onun arkasında Muhasebeci Ziya Bey padişahın huzuruna girdik –emsalini idrak şerefiyle müşerref olduğumuz duasını okuyan halife hazretleri, Mekke emirine olan mektubunu kendi eliyle surre eminine teslim buyurdu. Surre Emini Hasan Feh-

89 surre-i hümayunun ihracı: Surrenin İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye gönderilmesi.

90 surre emini: Surre alayını İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye götürüp emanetleri yerine dağıtmakla görevli kimse.

Levent Şahverdi Arşivi

mi Efendi de padişahın sıhhat ve afiyetine ve daha pek çok surre ihracına padişahın muvaffak olmasına dua etti. Huzurdan çıktık. Ben bitişiğindeki odada biraz [XI/65] bekledim. Surre emini, padişahın mektubunu sarayın merdiveninde kethüdasına teslim etti. Ben çıktım. Teşrifat memurunun delaletiyle surre eminiyle beraber develerin döndüğü mahalle geldim. Teşrifatçı Bey devenin yularını Istabl-ı Amire[91] müdürü beyden aldı. Padişah hazretlerine karşı bir temennadan sonra bana teslim etti. Ben de halife hazretlerine temenna ve tazimden sonra devenin yularını surre eminine teslim eyledim. Surre emini deveyle bir kere devretti. Padişah hazretlerine [XI/66] karşı tazim ve temenna merasiminden sonra saray kapısına yönelerek çıkıp gitti. Evkaf nazırının vazifesi burada son bulmakla saray-ı hümayuna girdim. İkinci mabeyinci beyin odasında elbisemi değiştirdim.

Oradan Babıâli'ye geldim. Arkadaşlar müzakereyi bitirmişler, hülasa evvelce verilen karar gereğince, "Ordu-yi hümayun hareket etsin harp ilanına lüzum yoktur," demişler.

Düvel-i Muazzama'ya tebliğ edilmek üzere Osman [XI/67] Nizami Paşa da bir nota kaleme almış. Tasvip olundu. Yarın sabah sefirlere tebliğ olunacaktır. Başkumandan İzzet Paşa'nın gelmesi dünkü mecliste uygun görülmüştü. O da geldi. Fakat benim dönüşümden evvel yine orduya gitmiş. O da bu fikri tasvip etmiştir.

Ben de artık itiraza lüzum görmedim. Cenabıhak memleket hakkında hayırlısını ihsan buyursun. [XI/68]

20 Temmuz 1913, Pazar. Dün icra edilmesi lazım olan kandil tebriki dünkü Meclis-i Vükela nedeniyle bugüne kalmıştı. Sabah vasati saat on birde Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda vekiller topluca padişahın huzuruna dahil olup tebrik merasimi icra olundu. [XI/69]

Meclis cemaatine dair müzakere komisyonu

21 Temmuz 1913, Pazartesi. Kanun-ı Esasi'nin 111. maddesi gereğince teşkili gereken meclis cemaatine dair müzakerede bulunmak

91 Istabl-ı Amire: Padişah atlarına mahsus yer.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere bundan bir ay önce bir komisyon teşkil ederek Evkaf Nezareti'ne davet eylemiştim. Şu kişilerden mürekkeptir:

Necmettin Molla Bey	Reis
Üryanizade Cemil Molla	Aza
Eski Adana Valisi Mustafa Nedim Bey	Aza
Eski Bursa Valisi Hüsnü Bey	Aza
Mekteb-i Kudat muallimlerinden Antalyalı Hamdi Efendi	Aza [XI/70]
Çorum Mebusu Münir Bey	Aza
Saruhan Mebusu Mustafa Efendi	Aza
Eski Taşlıca Mutasarrıfı Servet Bey	Aza

Bunların tetkik ve müzakereleri bugün son buldu. Kaleme aldıkları kanun layihasını bana teslim ettiler. Kendilerine teşekkür ettim. Mutlaka dikkate alınacak bir layihadır. Bastırılmasını icap edenlere tembih ettim. Bastırılıyor. [XI/71]

22 Temmuz 1913, Salı. Bugün vasati altıya kadar Evkaf'ta meşgul oldum. Oradan Babıâli'ye gittim. Başkumandandan gelen telgraf, bugün Enver ve İbrahim beylerin kumanda ettikleri fırkanın Edirne'yi işgal ettiklerini müjdeliyor. Kırkkilise'nin de işgal edildiği ve bir günde seksen kilometre mesafe katedildiği bildiriliyordu. [XI/72] Sadrazam bu müjdeli haberi telefonla padişaha dolaylı olarak arz etti. Padişahın memnuniyeti derhal tebliğ olundu. [XI/73]

23 Temmuz 1913, Çarşamba. Bugün vasati saat on birde Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda millî bayram tebriki vesilesiyle vekiller huzura kabul buyuruldu. Redingot ile padişahın huzuruna dahil olundu.

Huzurdan çıkınca yemek yendi. Oradan dairelere dönüldü. Bugün resmen tatil günlerinden olduğu halde Meclis-i Vükela olağanüstü hal dolayısıyla dairelerin tatiline izin vermemişti. Öğleden sonra tatil olundu.[92] [XI/74]

~~dedi.~~

92 Buradan sonraki sayfa XI/75-78'in olduğu iki yaprak makasla kesilmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

~~Sadrazam'ın fikrine uygun olan şu düşüncemi uygulamaya koyamaz sanırım.~~ [XI/79]

25 Temmuz 1913, Cuma. Cuma selamlığı Hamidiye Camii'nde icra olundu. Namazdan sonra Bahriye Nazırı Mahmut Paşa ile bu âciz, padişah hazretleri huzuruna kabul buyurdu. Münasebet üzerine sözü benim Kâmil Paşa kabinesi zamanında vuku bulan tutuklanmama getirerek lütfen şu sözleri söyledi:

"O vakit Kâmil Paşa'ya dedim ki: 'Paşa bunu yapma. Öyle muhterem adam tutuklanmaz. Utanmaz mısın? Sonra o adamlara nasıl memuriyet teklif olunur?'" Mahmut Paşa'ya hitaben, "Lakin dinletemedim," [XI/80] beni işaretle, "Bu Evkaf Nezareti'ni bu kere benim zorumla kabul etti," buyurdular.

(Düşünce)
Geçenlerde kandil tebriki vesilesiyle Veliaht Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri'ne gitmiştim. Kendisi de yine bu tutuklanma meselesinden bahsetti ve şu sözleri aynen söyledi.

"Hayri Bey'in tutuklanması üzerine Kâmil Paşa'ya, 'Paşa utanmaz mısın bu kadar Evkaf'a hizmet eden adam tutuklanır mı?' dedim. Her zamanki gibi bir şeyler söyledi ama [XI/81] anlaşılmazdı."

Bu sözleri söylerken Dahiliye Nazırı Talât ve Maliye Nazırı Rifat beyler de hazırdı. Kâmil Paşa'nın benim için söylenen sözlerden, "Utanmaz mısın?" kelimesine hem padişahtan hem de veliahttan muhatap kalması beni düşündürdü. Benim gönlümü hoş etmek için padişah hazretleri ile veliaht hazretlerinin haşa yalan söylemeleri hatıra gelmezse de böyle ağır bir tahkir karşısında paşanın [XI/82] suskun kalması ve devam etmesi de garip göründü. Bunu Kâmil Paşa'dan biri vasıtasıyla sormak isterim. [XI/83]

29 Temmuz 1913, Salı. Bugün öğleden önce Mabeyn-i Hümayun'a gittim. Padişahın huzuruna kabul buyuruldum.

Oradan Babıâli'ye geldim. Şûra-yı Devlet'te ben, Halil Bey ve İbrahim Bey toplanarak bir encümen-i vükela teşkil ettik. Osmanlı Hanedanı haklarında bir kanun layihasını tetkik ve tashih ederek

Levent Şahverdi Arşivi

bitirip sadrazama verdik. Oradan [XI/84] Meclis-i Vükela'ya dahil olduk. Bugünkü müzakerelerin mühimi, Suriye'deki Bostan Çiftliği'nin Rotschild'e devri muamelesiydi. Benim, Osman Nizami Paşa'nın ve Bostani Efendi'nin muhalefetine karşı ekseriyetle bu devir kabul edilerek kararlaştırıldı. [XI/85]

Saraylarda iftarlar

31 Ağustos 1913, Pazar. Pazartesi günü ramazan-ı şerifin birinci günüdür. Ramazan hatıratını günü gününe yazamadığım ve bugün biraz rahatsız olduğum için evde kaldığımdan istifade ederek topluca yazıyorum. Ramazandan bir gün önce (pazar) Meclis-i Vükela Babıâli'de toplandı. Müzakerenin sonunda sadrazam vekillere hitaben, "Yarın ramazan-ı şeriftir. Padişah hazretleri vekilleri iftara davet ediyor. İftardan sonra huzura kabul olunacaksınız. Tebrik merasimi o vakit yapılacaktır. Yarın akşam saraydayız," dedi. [XI/86]

Pazartesi akşamı Yıldız Sarayı'na gittik. İftar sofrası Çit Kasrı'nda tertip edilmişti. Sofraya sadrazam riyaset etti. Harbiye nazırı orduda bulunduğundan ondan başka bütün vekiller mevcuttu. Âyan Reisi Sait Paşa da birlikteydi. Saray erkânından Başmabeyinci Halit Hurşit ve Başkâtip Ali Fuat ve İkinci Mabeyinci Tevfik beyler ile Seryaver Salih Paşa ve Teşrifat Müdürü İsmail Cenani Bey sofradaydılar. Yemekten sonra padişahın huzuruna girdik. Sadrazam tebrik merasimini yerine getirme sadedinde birkaç söz söyledi. Fakat yavaş söylediğinden anlayamadım. Padişah hazretlerinin bu gibi günlerde [XI/87] memnun olduğunu beyan etmesi hususunda söylediği sözleri işittim. Huzurdan çıktık. Her birimize mücevherli hediyeler verildi. Bana pırlantayla bezenmiş bir çift kol düğmesi hediye buyuruldu. Hediyeler bir tepsi içinde Esvapçıbaşı Sabit Bey'in elinde olduğu halde oturmakta olduğumuz başmabeyincinin odasına girildi. Kutular beyaz atlasla sarılmış ve üzerlerine herkesin ismi yazılmıştı. Başmabeyinci birer birer tepsiden alıp kendisine hediye verilmiş olan zatlara teslim ediyordu. Teslim alan zat ayağa kalkıp hürmetle alıyordu.

Bundan sonra saraydan çıktık. [XI/88]

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ramazan-ı şerifin üçüncü cumasından başka her cuma günkü namazdan sonra hümayun mahfilinde padişahın huzuruna kabul buyuruldum. İlk cuma gününde yalnız olarak kabul buyuruldum. Telakki ettiğim padişah buyruğu, "Eski Şeyhülislam Cemalettin Efendi biliyorsunuz ya Fransa'dadır. Pek sıkılıyormuş. 'Ramazan-ı şerifte ecnebi diyarında nasıl kalayım?' diyormuş. Gelse bir zarar var mı?"

"Kulunuzca hiçbir zarar yoktur. Zaten kendi arzusuyla gitti. Yine arzusuyla gelebilir."

Padişah hazretleri, "Öyle ama biraz kendisine emniyet verilmesini istiyormuş. Sadrazamla görüş de buraya gelmesi için ne yapmak lazım gelirse yaparsınız. Bu adam bize lazım değildir. Yalnız [XI/89] İstanbul'a gelmesine mâni olunmasın. Damadı Cemil Paşa iyi adamdır. Fakat oğlu (Muhtar) çok fenadır."

"Buyruğunuzu sadrazam paşa kulunuza yarın tebliğ ederim efendimiz," dedim. Huzurdan çıktım.

Selânikli bizim Mithat Şükrü Bey Perşembepazarı'nda Osmanlı Bankası civarında araba içinde geçerken bir dükkânda mevcut benzinler tutuşunca yaralanmış ve Beyoğlu'nda Almanya Hastanesi'ne [XI/90] yatırılmıştı. Bugün selamlıktan sonra oraya gideceğimden Şehremini Doktor Cemil Paşa'ya beraber gelmesini rica ettim kabul etti. Otomobilde giderken padişah hazretlerinin kayınpederi hakkındaki buyruklarını söyledim. Paşa biraz telaş ederek, "Benim haberim yoktur, rica ederim benim padişah hazretlerine maruzatta bulunduğumu zannetmesinler," dedi.

"Kayınpederiniz değil midir, maruzatta bulunsanız ne olur?" dedim.

"Hayır bulunmadım ve bulunmam. İcap ederse sizden rica ederim padişah hazretlerine arz etmem," dedi. [XI/91]

Hastanede Mithat Bey'i gördük. Hamdolsun tehlike yoktur.

Yolda Cemil Paşa'nın kayınbiraderi Muhtar Bey'den de bahsolundu. Cemil Paşa dedi ki: "Onu ıslah etmek mümkün değildir. Kendisine ne memuriyet verilse beğenmez gözü sadrazam olmaktadır." Ben hayret ettim. Dedim ki: "Çok gariptir. Lütfü Fikri Bey'in eski Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye, 'Arkadaşlarına söyle de

Levent Şahverdi Arşivi

beni sadrazam yapsınlar,' dediğini işittim. Fakat Muhtar Bey'in de bu arzuda olduğunu bilmiyordum." [XI/92]

Kadir Gecesi'nden birkaç gün evvel veliaht hazretleri, vekilleri Dolmabahçe Sarayı'nda iftara davet etti. İftardan on dakika evvel yemek salonuna dahil olacak sofadaki pencerelerin perdeleri tutuştu. Bereket versin söndürdüler. Yoksa saray yanıp kül olacaktı. Allah sakladı. Sofrada veliaht riyaset etti. Karşısında sadrazam oturdu. Yemekten sonra yarım saat kadar bizi yalnız bıraktı. Hareme gitti. O sırada teşrifatçısı Cemal Bey her birimize birer hediye teslim etti. Bana bir altın saat kapağı üzerinde veliahdın isminin ilk [XI/93] harfleri ki (ye - ayın) harfleri oyulmuş ve ufak pırlantayla süslenmiştir. Sonra veliaht geldi bir saatten ziyade oturduk.

26 Ramazan Cuma günü [16 Ağustos 1913] selamlık Yıldız'da Hamidiye Camii'nde icra buyuruldu. Bu akşam Kadir Alayı yine bu cami-i şerifte icra olunacağından haneme dönmedim. Başkâtip Ali Fuat Bey'in arabasıyla Beyoğlu'na gittim. Suriye'den gelen Arap heyeti ki evvelce beni ziyaret etmişlerdi Pera Palas Oteli'nde onlara iadeiziyaret eyledim. Mehmet Paşa, Azem [XI/94] Abdurrahman Bey, Yusuf Şeyh Esat Şakîr, Mehmet Paşa oğlu Doktor Hasan Esir Efendi, Mir Şekip Arslan'dan ibaretti.

Oradan saraya döndüm. Her zamanki gibi bugün hatm-i şerif vardı. Enderun hafızları dönüşümlü olarak ramazan-ı şerifte padişahın huzurunda mukabele olunurlar, Kadir Günü ikindiden sonra Kur'an-ı Azim'i hatmederler. Başmabeyincinin odasındaydım. İkinci Seccadeci Zekeriya Bey geldi. "Efendimiz sizi davet ediyorlar hatm-i şerifte bulununuz," dedi önüme düştü, sarayın üst katına çıktık. Hamidiye Camii tarafına bakan salonuna girdim. Padişah hazretleri kapıdan girince [XI/95] solda, yerde bir minder üzerinde diz üzeri otururdu. Kapıda tazim merasimini bir temennayla yerine getirdim. Eliyle oturacağım yeri işaret buyurdular. Padişahın karşısında üç hafız oturmuşlar birer birer okudular, ben de hafızların sağında başkâtibin üstünde bir mindere oturdum. Hatimden sonra padişah hazretleri bize doğru geldi. Bilhassa bu âciz kula iltifat buyurdu. "Burada bulunduğunuzdan çok memnun oldum. Allah pek çok emsaliyle müşerref etsin," dedi. Odalarına teşrif buyurdular. Biz de başkâtibin odasına gittik.

Levent Şahverdi Arşivi

İftarda vekillerden Bahriye Nazırı Mahmut Paşa da vardı. Padişah ikimize bir mahsus iltifat olmak üzere kendi yemeklerinden [XI/96] dört kap yemek göndermişlerdi.

1) Beykoz çorbası 2) Yumurta 3) Börek 4) Yassı kadayıf. Bunlar mevcut yemeklere ilaveten gönderilmişti. Yemekten sonra ikinci beyin odasında kahveler içildi. Yatsı ezanı vakti yaklaştı. Hamidiye Camii'ne gittim.

Kadir alayında büyük üniforma giymek lazım geleceğini başmabeyinciye söyledim ve evvelki sene Ayasofya'da Kadir Gecesi Alayı'nda büyük üniforma giydiğimizi anlattım. Askerî Teşrifat Nazırı Ali Refik Paşa, "Bizim teşrifat tüzüğünde 'Cuma forması giyilecek,' diyor," dedi.

Padişah hazretleri teşrifat usulünü cidden herkesten [XI/97] ziyade bildiği için sormaya karar verdik. Başmabeyinci Halit Hurşit Bey sordu. Cumalık üniforma giymemiz buyuruldu. O suretle bulunduk. Teravih namazını kıldıktan sonra Beşiktaş İskelesi'ne indim. Hususi bir ufak vapurla Sirkeci'ye geldik. Başkâtip Ali Fuat Bey, Askerî Teşrifat Nazırı Ali Paşa ve Mızıka Kumandanı Faik Bey birlikteydiler. Sirkeci'den eski Adliye Nazırı Memduh Bey'le bugün Adliye Müsteşarı Azmi Bey'i aldık. Başkâtip Kadıköyü'ne çıktı. Biz de Kalamış'a çıktık. Arabayla hanelerimize döndük. [XI/98]

Ramazan Bayramı'nın birinci günü 3 Eylül 1913 Çarşamba'dır. Bayram namazı Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii'nde kılındı. Oradan hep beraber Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu'na gidildi. Bayramlaşma merasimi icra kılındı. Oradan Heyet-i Vükela süratle büyük üniformalarıyla veliaht sarayına giderek ve kutlama törenine katıldılar. Veliaht hazretlerinin tebrikinin büyük üniformayla olmayıp redingotla yapılması âdetti. Bu bayram da böyle resmî olması vekillerce münasip görülüp kararlaştırıldı.

İkinci bayram günü sabahleyin sadrazamın [XI/99] Yeniköy'deki yalısına gittim. Vasati saat ikide Meclis-i Vükela orada toplandı. Bulgar murahhaslarıyla müzakereye memur olacak Osmanlı murahhaslarıyla tayini müzakere olundu. Neticede Dahiliye Nazırı Talât Bey ile Bahriye Nazırı Mahmut Paşa ve Şûra-yı Devlet Reisi Halil Bey'in seçilmesine karar verildi. Toplantı günü ve müzakere düşünüldü. Müzakerenin uzatılmaması hususu umumi fikre uygun

Levent Şahverdi Arşivi

görülerek cumartesi günü toplantı uygun görülmüşse de sadrazam paşa diğer odada bulunan Dahiliye memurlarıyla görüşüp döndüğünde, "Cumartesi günü müzakere mümkün olamayacaktır çünkü murahhaslarımızın gerçi iradelerini elde etmek mümkünse de memuriyet ve yetkilerini [XI/100] beyan eden yüce fermanın tertibi gibi kalemî formalitelerin cumartesi gününe kadar yerine getirilmesi mümkün olamıyor. Şu hale nazaran pazartesi gününe kalacaktır," dedi. Oybirliğiyle kabul edildi. Toplantı yerinin de Babıâli'de Hariciye Nezareti'nin dairesi olması kararlaştırıldı. Vasati saat beş buçukta meclise son verildi.

Ramazan Bayramı 5 Eylül 1913 Cuma günü cuma namazını padişah hazretleri Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde kıldı. Cuma selamlığında küçük üniforma giymek âdettir. Ben de cumalık küçük üniformayı giymiştim. Meğer cuma günü bayrama tesadüf [XI/101] ederse büyük üniforma giymek lazım gelirmiş. Padişahla maiyeti erkânı büyük üniforma giymiş ve nişan kordonlarını takmış oldukları halde geldiler. Ben küçük üniformayla cami-i şerif kapısında (hümayun mahfili kapısında) karşıladım. Fakat münasip görmedim. Padişahın dönüşünde törende bulunmadım ve Teşrifat-ı Umumiye Dairesi'nden haberdar edilmediğimden özür dilediğimi Başkâtip Ali Fuat Bey vasıtasıyla arz ettim. [XI/102]

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve medreselerin kapanması meseleleri

12 Eylül 1913, Cuma. Bugün selamlık töreninden sonra padişahın huzuruna Mahmut Paşa'yla beraber dahil oldum. İltifat buyuruldu. Kayda değer mühim bir şey olmadı.

Başkâtip Ali Fuat Bey'e, "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'ye[93] bu sene ben reis vekili seçildim. Cemiyetin daimi bir yeri yoktur. Nuruosmaniye hümayun mahfilini Sultan Abdülmecit merhumun zamanından beri hiçbir padişah teşrif etmediğinden unutulmuş ve gayrimefruş [غرمفروش yazılmış] bir halde kalmıştır. Efendimiz

93 Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye: Yetim ve fakir Müslüman çocuklarını okutmak maksadıyla 1864'te kurulan, 1935'te Türk Okutma Kurumu, 1953'te Dârüşşafaka Cemiyeti adını alan cemiyet.

Levent Şahverdi Arşivi

bunu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'ye [XI/103] tahsis buyursalar, hele Darüşşafaka'nın hali pek perişandır," dedim.

Arz edeceğini ve yarın telefonla padişah buyruğu ne suretle çıkarsa bana bildireceğini vadeyledi.

Selamlıktan sonra Kuruçeşme'de Ahmet Rıza Beyefendi'nin yalısına gittim. Yedi sekiz aydan beri Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza Bey dönmüştü. Biraz sohbet ettikten sonra Merkez-i Umumi'den Doktor Nâzım ve Eyüp Sabri ve Diyarbekirli Ziya beyler ile Ahmet Nesimi ve Kemal beyler geldiler. Eski Kastamonu [XI/104] Mebusu Ahmet Mahir Efendi de oradaydı. Bana hücuma başladılar. Medresetülvaizin'e Küçük Hamdi Efendi'yi muallim tayin ettiğimi bahane ederek, "Medreseyi kapatmalıdır," dediler.

Ben, "Medrese ben Evkaf nazırı iken kapanmaz. Küçük Hamdi Efendi bu memlekette yazmak ve okumak ve yaşamak hakkını haiz gayet muktedir bir zattır," dedim.

Doktor Nâzım, "Bize muhaliftir, mürtecidir," dedi.

Ben, "Hayır bize muhalif değildir ve hiçbir [XI/105] fırkaya mensup değildir. Bilhassa bana söz verdi ve 'Ben hiçbir siyasi fırkayla işbirliği yapmak fikrinde değilim. Eğer bir fırkayla işbirliği yapacak olursam sizinle çalışırım,' dedi. Ben de bu sözünü o vakit Merkez-i Umumi'ye tebliğ ettim. Babıâli inkılabını müteakip Merkez-i Umumi memleketimizde iktidar sahibi ne kadar muhalif görünür zevat varsa onların kalplerini kazanmaya teşebbüs etmek ve fırkamıza meylettirmek üzere bir encümen teşkil etmişti. O encümen Ali Münif Bey'i ve şimdi Diyarbekir [XI/106] Valisi İsmail Hakkı Bey'i, Edirne Valisi Hacı Adil Bey'i ve beni memur etmişti. Şimdi siz o kararı ne çabuk unuttunuz?" dedim.

İstanbul Murahhası Kemal Bey, "Fakat Merkez-i Umumi'nin ondan evvel vermiş olduğu bir karar vardır. Onu muhafaza etmedi ki bunu muhafaza etsin," dedi.

Ben cevaben, "Ondan evvelki kararını bilmiyorum. Bununla beraber muteber olan son karardır," dedim.

Fakat bunların, sırf benim aleyhime [XI/107] hücum etmek için Medresetülvaizin muallimlerini bahane ederek ittifak ettiklerini anladım.

Levent Şahverdi Arşivi

13 Eylül 1913, Cumartesi. Bugün vasati saat öğleden sonra üç raddelerinde Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Ali Fuat Bey telefonla bana bazı padişah buyrukları tebliğ etmek üzere geleceğini söyledi ve yarım saat sonra geldi.

Evvela padişahın selamını tebliğ ettikten sonra, [XI/108] "Padişah hazretleri (senin) Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye reisliğine seçildiğinizden dolayı pek memnun oldu. Cemiyet-i Tedrisiye'nin ve bilhassa Darüşşafaka Mektebi'nin ilerleme ve gelişmesine diğer muhterem azayla birlikte çalışmanızı pek ziyade arzu buyururlar ve 'Selamımı muhterem azaya tebliğ buyursun,' dediler. Nuruosmaniye hümayun mahfiline gelince, 'Zaten orası sapa bir yerdir. Oraya selamlık icra edemiyorum. Cemiyet-i Tedrisiye'nin toplanma mahalli olmak üzere kendilerine terk ve tahsis ediyorum,' buyurdu. Bu [XI/109] buyruklarını telefonla tebliğ edecektim, şevketmeap efendimiz, 'Bizzat Evkaf'a gidiniz, tebliğ ediniz,' diye ferman buyurdu," diye tebligatta bulundu. Gerek kendi namıma ve gerek arkadaşlarım namına şükran arz eyledim ve bu padişah buyruğunu Evkaf nazırı sıfatıyla hem Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Riyaseti'ne (sadaret makamına) hem de İstanbul Evkaf Müdürlüğü'ne iki kıta tezkereyle tebliğ eyledim. [XI/110]

14 Eylül 1913, Pazar. Öğleden sonra Sadaret Dairesi'ne gittim. Talât Bey de geldi (Dahiliye nazırı). Merkez-i Umumi azasından bazılarının ve bilhassa eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin Medresetülvaizin muallimlerine itiraz etmekte olduklarını söyledi. Ben de Ahmet Rıza Bey'in hanesinde cereyan eden hali anlattım. Sadrazam Sait Halim Paşa, Talât Bey'e, "Rica ederim unutmasınlar. Ben umumi kâtiptim sen de benden sonra umumi kâtip [XI/111] oldun. Bu da (beni işaretle) Merkez-i Umumi azasındandır. Bu adamlar daha ne istiyorlar ve Merkez-i Umumi işte burasıdır," dedi.

Talât Bey sükût etti. Fakat Talât Bey'in hali benim aleyhimde vuku bulan cereyandan biraz memnun oluyor gibi görünmekteydi. Olur ya belki bunu da memleketin menfaatine uygun görüyor, çünkü namuslu adamdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben sadrazama, "Hiçbir fert sonsuza kadar nazır olamaz. İcap ederse ben de çekilirim," dedim. [XI/112] Sadrazam, "Evet öyledir fakat bazı zevat belli olmuştur. Mesela Hayri Bey sonsuza kadar Evkaf nazırıdır," dedi.

Talât Bey, "Evet öyledir. Bazen ben Hayri Bey'in muhalefetlerine binaen, 'Aman şu Hayri Bey çekilsin,' derim. Fakat onun yerine daha iyisini bulamam yine, 'Hayri Bey kalsın,' diye düşünürüm," dedi.

Ben de, "Ne yapayım Osman Nizami Paşa gibi sigaranıza kibrit yakacak derecede alçalamam. Fikrimi söylemeyeyim mi ne söylerseniz 'keramettir' mi diyeyim?"

Sadrazam, "O vakit refakat olmaz," dedi. [XI/113]

Defter XII

15 Eylül 1913, Pazartesi. Bugün öğleden sonra saat vasati beşte Merkez-i Umumi Kâtib-i Umumisi Fethi Bey Evkaf Dairesi'ne geldi. "Cemaat-i İslamiye Kanunu layihası hazır olduğundan Merkez-i Umumi ile müzakere etmek isterim, çünkü programa ilişkindir," dedim.

Fethi Bey, "Kongreden sonra olsa olmaz mı?" dedi.

Ben, "Merkez-i Umumi azasından üç kişi ayırınız. Mesela [XII/1] Kemal Bey ile Musa Kâzım Efendi ve Diyarbekirli Ziya kâfidir," dedim.

Fethi Bey, "Kabil değildir gelmezler. Onlar da kongrede bulunmak isterler," dedi. Kongreden sonra müzakere edilmesine karar verdik. [XII/2]

3 Ekim 1913, Cuma. Cuma Selamlığı Beşiktaş'ta oldu. Selamlıktan sonra padişah hazretleri Ihlamur Kasrı'nı teşrif etti. Padişahın maiyetinde benim de bulunmamı irade buyurdu. Başkâtip Ali Fuat Bey'in arabasıyla Ihlamur Kasrı'na gittim. İki saat kadar kaldım. Her tarafı gezdim. Kasır pek latiftir. Padişah hazretleri huzura kabul buyurdu. Huzurda benden başka kimse bulunmadı. Evvela [XII/3] kasırdan bahsederek, "Peder merhum iyi tabiat sahibiydi. Bu kasrı burada yaptırdı. Bahar mevsiminde pek çok

Levent Şahverdi Arşivi

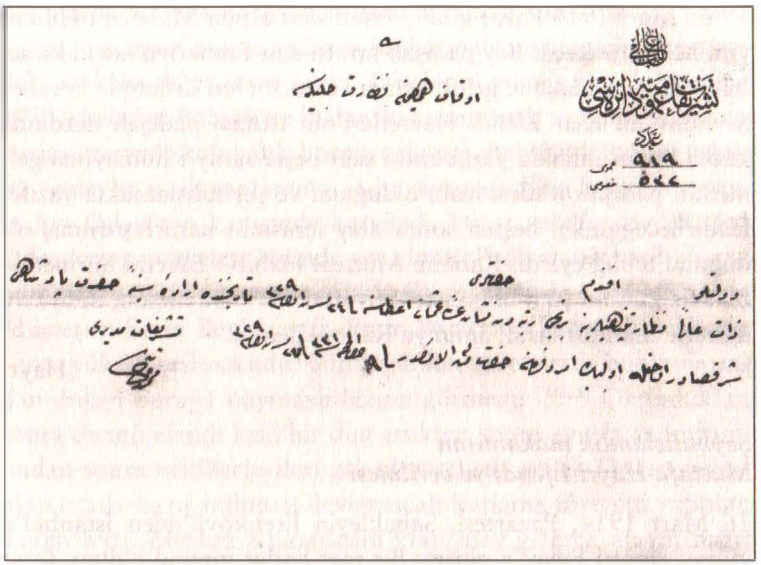
bülbül vardır. Adeta pencerelerin önünde gezerler. Mayısta seni bir kere buraya getiririm," diye iltifat buyurdu. Ben de teşekkür arz ettim. Sonra padişah hazretlerinin oturduğu kasrın kuzeyinde gayet büyük ağaçlar altında bir set olduğunu ve orada pederi Abdülmecit Han merhumun yemek yediğini söyledi ve o seddi görüp görmediğimi sordu. Ben de, "Gördüm efendim. [XII/4] Başkâtip Ali Fuat Bey ve Başyaver Salih Paşa ve Seccadecibaşı Emin Bey kullarınızla bahçenin her tarafını gezdim. Emin Bey o seddi gösterdi," dedim.

Sonra Vahdettin Efendi'nin sadrazam ile İstanbul Muhafızı Cemal Bey'den şikâyetçi olduğunu ve kendisine gelip (Beşiktaş'a nakil vesilesiyle) şikâyet ettiğinde cevaben, "'Birader sen hiçbir şeye karışmamalısın. Fırka işlerine karışmak senin için doğru olmaz. Şimdiye kadar karışmışsan tövbe eti' dedim," buyurdu. [XII/5] Bu vadide bahis biraz devam etti. Sadrazamı sordu.

Nihayet nerede oturmakta olduğumu sual buyurdu. Erenköyü'nde ikamet etmekte olduğumu arz ettim. "Öyleyse gidiniz geç kalmayınız," diye izin verdiler. Huzurdan çıktım. [XII/6]

9 Kasım 1913, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela'dan çıktık. Halil Bey'le Mahmut Şevket Paşa'nın kabrini ziyaret ettik (arefe). Oradan Halil Bey'in (Şûra-yı Devlet reisi) Şişli'deki hanesine gittik. Gece orada kaldım. Sabahleyin birlikte Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na gittik. Bayram alayı Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nde oldu. Alayda bulunduk. Birkaç gün önce ihsan buyurulan nişanları taktık. Vekillere, şeyhülislam [XII/7] ile Nafıa nazırından başkasına nişanlar verildi. Maarif, Ziraat ve Posta nazırlarına Birinci Mecidi diğerlerine de Birinci Osmani ihsan buyuruldu, çünkü biz evvelce Birinci Mecidi almıştık. Bayramlaşma merasiminde her zamanki gibi vekiller başta sadrazam ve yanında eski şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ve ondan sonra diğer vekiller hümayun tahtının solunda bayramlaşma merasiminin sonuna kadar ayakta bulunduk. Tahtın sağında şehzadeler ayakta, onların arkasında damat paşalar ve beyler bizim arkamızda da Mabeyn-i Hümayun memurları erkânı yer [XII/8] almışlardı. [XII/9] [XII/10-20 boş]

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'ye ***birinci rütbeden Osmani Nişanı verilmesi***

Babıâli
Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Adet
919 Umumi
532 Hususi

Hû

Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Zat-ı âli-yi nezaretpenahilerine birinci rütbeden Nişan-ı Aliyy-i Osmani verilmesine 6 Kasım 1913 tarihinde padişah hazretlerinin iradesi şeref-sadır olmakla bu hususta emr ü ferman emir sahibi hazretlerinindir.

9 Kasım 1913

Teşrifat Müdürü
Mehmet

Levent Şahverdi Arşivi

15 Mart 1914 Pazar günü, vasati saat altıda Mabeyn-i Hümayun Müdürü Recai Bey padişah tarafından Erenköyü'ndeki kiracı bulunduğum haneme geldi. Selam ve padişahın iltifatıyla beraber Şeyhülislam Esat Efendi Hazretleri'nin istifası padişah nezdinde kabul buyurulmakla yarın ezani saat beşte saray-ı hümayuna gelmemin padişah iradesi icabı olduğunu ve şeyhülislamlıkla vazifelendirileceğimden beşten sonra alay icrasının kararlaştırılmış olduğunu tebliğ eyledi. Rabbim Mütteal Habib-i Ekremi hürmetine bu âciz kulunu şu mühim işte muvaffak [XII/21] buyursun, dünya ve âhirette utandırmasın, âmin ya Rabbülâlemin.

Hayri

Şeyhülislamlık makamının Mustafa Hayri Efendi'ye verilmesi

16 Mart 1914, Pazartesi. Sabahleyin Erenköyü'nden İstanbul'a indim. Doğru Evkaf'a gittim. Bir saat kadar meşgul oldum. Oradan ezani saat beşte Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na gittim. Başmabeyinci Tevfik Bey karşılayarak odasına götürdü. Müteakiben Sadrazam Sait Halim Paşa Hazretleri geldi. O sırada kıyafet değiştirdikten padişahın huzuruna kabul buyurulacağıma dair olan halife buyruğu [XII/22] tebliğ edilmekle evvelce kazaskerlerden eski Adliye nazırı muhterem arkadaşım Turşucuzade Necmettin Molla Beyefendi'nin hazırlanmış olan elbisesini giydim. İlmiye kisvesiyle sadrazam refakatinde halifenin yüce huzuruna dahil oldum. Padişah tarafından tarafıma verilen Meşihat makamının ehemmiyeti ve bu hizmette de muvaffakiyetim tezkâr ve temenni olundu. Şükran töreni yapılarak huzurdan çıkıldı. Sadrazam Babıâli'ye gittikten yarım saat sonra Meşihat Alayı saraydan başladı.

Başmabeyincinin getirdiği beyaz kürkü [XII/23] sarayın alt katında saat kulesi tarafında denize nazır olan birinci odada –vekillere mahsus oda– giydim. Bütün saray erkânı rıhtıma kadar uğurladılar. Orada hazır bulunan istimbota bindim. Büyük formasını giymiş olan Başkâtip Ali Fuat Bey ile yaverlerden Mehmet Ali Bey de beraber bindiler. Sirkeci'de Polis Umum Müdürü Bedri Merkez Kumandanı Halil Beyler ve Babıâli teşrifat memurları karşıladı-

Levent Şahverdi Arşivi

lar. Orada Istabl-ı Amire'den hazır bulunan son arabaya yalnız olarak bindim. Öndeki arabaya başkâtip ile teşrifatçı ve daha öndeki arabaya diğer zevat resmî elbiselerini giymiş olarak bindiler. [XII/24] İskeleden Babıâli'ye kadar iki taraflı halk toplanmış, tasavvurun üzerinde kalabalık husule gelmişti. Babıâli'de bütün vekiller ve devlet ricali toplanmış, sadrazam paşa büyük üniformasıyla Arz Odası'nın kapısında karşıladı. Diğer vekiller sivildi. Arz Odası'nın pencereleri önünde yer alındı. Padişah bâşkatibi hatt-ı hümayunu öptükten sonra sadrazama verdi. O da öperek Sadaret Müsteşarı Emin Bey'e verdi. Emin Bey öpüp başına koyduktan sonra yüksek sesle okudu. Bütün günlük gazetelerde bulunmasından dolayı buraya koymaya lüzum görmem. [XII/25] Okunduktan sonra duagû efendi kısa bir dua ettikten sonra evvela sadrazam, ondan sonra vekillerin ileri gelenleri tebrik ettiler. Onları müteakip orada hazır bulunan devlet ricali kutlama törenini yaptılar. Tören bitti. Merkez Kumandanı Halil Bey gelerek alayın hazır olduğunu bildirdi. Sadrazam yine Arz Odası'nın kapısına kadar geçirdi. Diğer vekiller binek taşına kadar geçirdiler. Istabl-ı Amire arabasıyla fakat bu kere öndeki arabalarda sadrazam mektupçusu ve teşrifat memurları formaları [ile] bindiler. Bâb-ı Fetva'ya gittik. Medrese-i Kudat önünde talebe selam merasimiyle hürmet eseri [XII/26] gösterdiler. Bâb-ı Fetva'da yüksek mevkideki memurlar binek taşında ve diğer bütün memurlar avluda karşıladılar. Büyük odaya gelip hepsi tebrik eylediler. Her zamanki gibi fetva-yı şerifi imza etmek suretiyle işe başladım. Sonra resmî elbiseyi çıkarıp bir siyah biniş[94] giydim. Teşekkür için saraya gittim. Huzura dahil oldum.

Padişah hazretleri, "Kırk seneden beri Delail-i Hayrat okurum. Bugün bitirdim ve sonunda sana dualar ettim," buyurdu ve tavsiye eylediği maddeler arasında bilhassa yetimlerin işlerinin intizamına himmet [XII/27] etmemi tekrar etti. Yarım saat kadar huzurda kaldım. Oradan tekrar Bâb-ı Fetva'ya geldim. Geceyi Beşiktaş'ta yeğenim Rıza'nın hanesinde geçirdim.

94 biniş: Çok bol ve geniş cüppe. Osmanlı devrinde genellikle ulema sınıfı, yüksek rütbeli görevliler, saray ve yeniçeri ileri gelenleri biniş giyerlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bin dokuz yüz yedi senesi başlarında Manastır bidayet müddeiumumiliğinden Selânik merkez ceza reisliğine geçinceye kadar sarıklıydım. Manastır'dan Selânik'e giderken şimendiferde kıyafet değiştirmiştim. Hatta Filorina köyü istasyonuna geldiğimde Kaymakam Tahsin Bey (şimdiki Van valisi) gelmişti. Sarıklı gördüler. Onlardan ayrılıp [XII/28] tren hareket edince (Ekşisu) köyü civarında çıkarmıştım. Yedi seneden beri mülkiye elbisesini giymekteyim. Ondan önce çocukluğumdan beri sarıklıydım. Pederimden başka bütün ecdadım sarıklıdır ve ulemadandırlar. Büyük pederim İbrahim Efendi II. Mahmut devrinde Ürgüp kadısı, onun pederi Abdullah Efendi nakibüleşraf.[95] [XII/29] [XII/30/32 boş]

(Mühim mülakat)
6 Mayıs 1914 Çarşamba günü Hızır günüdür. Padişah tarafından vekiller davet olundu. *Ertuğrul* vapuruyla Beykoz'a kadar bir gezintiye çıkıldı. Gidiş ve dönüşte padişah vapurunun arkasında ve iki tarafında dört torpido takip etmekteydi. Yemek vapur içinde Beykoz'a varışta yendi. Hususi bir sofraya padişah hazretleri sadrazam ve oğulları Ömer Hilmi Efendi Hazretleri ile bu âciz kulunu kabul ederek birlikte bir sofrada yemek yedik. Diğer vekiller başka bir sofrada yemek yediler. Yemek esnasında [XII/33] padişah hazretlerinin mühim beyanatı arasında bilhassa dikkati çeken hususları kaydediyorum ve mümkün olduğu kadar aynen yazıyorum.

Padişah hazretleri, "Şeyhülislam Efendi'yi hapsettikleri zaman Kâmil Paşa gelmişti. 'Paşa sen tabii garazkârlık etmezsin. Bu işlerin sebebi nedir?' dedim. 'Katiyen hiçbir şeyden haberim yoktur,' dedi. Ben de inanır gibi göründüm. 'Pekâlâ öyleyse tahkik et, bunların bir çaresine bak,' dedim. Kendi kendime memlekette adam kıtlığı varken işe yarar beş on adamı da bu surette rencide ettiklerinden müteessirdim. Harbiye nazırı [XII/34] bulunan Nâzım Paşa'yı çağırttım. Ona dedim ki: 'Paşa sen mert, doğru bir adamsın. Sadrazam Kâmil Paşa bana böyle söyledi. Ben de güya kendisine inandım. Bu

95 nakibüleşraf: Hz. Peygamber soyundan olan ve o soydan gelen kimselerin işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe tayin olunan memur.

Levent Şahverdi Arşivi

işi senden isterim.' Cevaben, 'Başüstüne, şimdi gider tahliye ettiririm,' dedi. Hakikaten o adam tahliye ettirdi. Bir taraftan şehzadelerden bazıları daima Kâmil Paşa'yı tutmamı tavsiye ediyorlardı. Hatta şimdi ismini söylemek istemediğim bir efendi bana dedi ki: 'Nasılsa siz Kâmil Paşa'yı sevmiyorsunuz. Bari Şeyhülislam Cemalettin Efendi'yi sadrazam yapınız çok rahat edersiniz.' Ben de 'Pekâlâ olur,' dedim –Bulgarlar Çatalca'da [XII/35] memleket büyük bir buhran içinde, ben bütün azap içindeydim. Adeta bacaklarım uzamış gibi yürürken zorluk çekiyordum. Geceleri pek az uyuyordum. Kâmil Paşa bir taraftan beni de tamah ettirmeye çalışıyordu. Bir gün geldi bana dedi ki: 'Edirne gitti artık onu kurtarmak mümkün değildir. O havalide bulunan çiftlikleri sizin üzerinize yaptıracağım çünkü hükümdarın malı olursa kurtulur, Bulgarlar zapt edemezler.' Ben cevaben, 'Hayır münasip değildir. Edirne gittikten sonra onlar da gitsin. [XII/36] İnşallah Edirne bizde kalır,' dedim. Bu haller beni pek bıkıp usandırdı. O sırada Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin sadarete sevki ve memleketin buhran içindeki hali beni pek düşündürdü. Tenha bir odaya çekildim. Bir kâğıt ve kalem aldım. Talât Bey'e bir mektup yazmak istedim. Maksadım, 'Ne yapıyorsunuz memleket gidiyor siz ne haldesiniz?' diye bir şeyler yazacaktım. Çünkü kendisini çağırıp sormak mümkün değildi. Kâğıt kalem elimdeyken Sabit girdi. 'Ne yapıyorsun?' dedi. Talât Bey'e mektup yazmak istediğimi söyledim. Parmağını ağzına götürerek, 'Hacet yoktur ben dün Talât Bey'i gördüm bugünlerde [XII/37] bir şey yapacaklarmış. Hünkâra söyle korkmasın telaş etmesin, dedi,' diye söyledi. Ben de mektup yazmaktan vazgeçtim. Ertesi günü veya daha ertesi günü Babıâli İnkılabı oldu. Elhamdülillah memleket kurtuldu."

Talât Bey'in bu suretle haber gönderdiğini bilmiyordum. Hayretimi mucip oldu. Huzurdan çıkınca vapurun kıç güvertesinde oturmakta olan Talât Bey'in yanına gittim. Padişah hazretlerinin beyanatını hikâye ettim. "Evet tasavvur [XII/38] ve kararımdan hünkârı haberdar etmek vazifesini arkadaşlar bana havale etmişlerdi. Ben de Sabit'e haber gönderdim. Beyoğlu'nda Şekerci Löbon'a [Lebon] geldi. Orada görüştüm. Tasavvurumuzdan haberdar ettim. Çünkü

Levent Şahverdi Arşivi

padişah hazretleri ihtiyardır. Belki korkar diye arkadaşlar haber vermeyi münasip gördüler. Biz de haber vermekte pek tehlike görmedik. Saray da Babıâli'yi haberdar etmedi," dedi.

Şu hale nazaran padişah hazretlerinin Kâmil Paşa kabinesinden cidden memnun olmadığı hakkındaki beyanatı bütün kanaatimi teyit eyledi. Padişah hazretlerinin beyanatını benimle beraber oğlu Ömer Hilmi Efendi Hazretleri ile Sadrazam Sait Halim Paşa dinlediler. [XII/39] [XII/40-43 boş]

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehmi

11 Haziran 1914 Perşembe günü Adliye Nazırı İbrahim Beyefendi bana, "Dün gece Çamlıca'da veliahdın nezdindeydim. Kendisine bir vehim gelmiş. Güya saltanat hukukundan düşürecekler diye düşünmekten uykusu kalmamış, pek mustarip bir haldedir. Kendisini teselli etmek için birçok sözler söyledim. Mümkün olmadı. 'Beni ancak Sadrazam Sait Halim ve Harbiye Nazırı Enver paşalar ile Şeyhülislam Hayri Efendi temin edebilirler. Sadrazam ile Harbiye nazırı [XII/44] benim hukukumun mahfuz olduğuna dair birer yazılı vesika vermelidirler. Şeyhülislam da bu meşru hukukuma halel gelmeyeceğine yemin etmelidir. Böyle yaparlarsa müsterih olurum,' diyor," dedi. Cevaben, "Sadrazamı görmedikçe söz vermem," dedim. Ertesi günü 12 Haziran 1914 Cuma günü Necmettin Molla Bey'in Büyükada'da bulunan hanesinde kızı ile Meşihat Mektupçusu Ebulûlâ Bey'in nikâh cemiyeti icra edildi. Cemiyette bulunan sadrazam [XII/45] meseleyi bana gizlice izah etti ve "Çaresiz veliahdı temin etmeliyiz yoksa delirmesinden korkulur," dedi. Ben de hak verdim.

Ertesi Cumartesi, 13 Haziran 1914, Yıldız Sarayı'nda Çit Kasrı'nda Hanedan Meclisi veliahdın başkanlığında birleşti. Bu mecliste veliaht pek mustarip görülüyor, alnını sıkıyor, düşünüyor, etrafını nazarlarıyla tetkik edip anlamaya çalışıyor, sadrazam ile Harbiye nazırı hususi surette birkaç kelime konuştukça soruyordu. [XII/46]

Müzakere esnasında hademeden biri geldi. Meclisin kâtiplik vazifesini yapmakta olan Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Ali Fuat Bey'e padişah hazretlerinin kendisini istemekte olduğunu söyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Bey ayağa kalktı, "Efendimiz bendenizi istiyormuş," diyerek gitmeye hazırlandı. Veliaht, "Ne için istiyor?" dedi. Başkâtip, "Bilmiyorum efendim," diyerek gitti.

Bir müddet sonra dönerek veliahda hitaben, "Efendimiz mızıka takımını kasrın önüne gönderdi. 'Dinlesinler. [XII/47] Meclis son bulunca kendileriyle (veliaht ile) görüşmek arzu ederim,' buyurdular," dedi. Veliaht da, "Pekâlâ," diye cevap verdikten sonra, "Seni niçin istemişler?" diye sordu. Başkâtip de, "İşte bunun için irade buyurmuşlar," diye cevap verdi. Mızıka terennümlerini tamamladı. Biz de meclisten veliahda veda ederek çıktık. Sadrazam, ben ve Harbiye nazırı Hamidiye Cami-i Şerifi'ne nazır olan Vükela Odası'na geldik. [XII/48] Veliahdın halinden bahsettik. Üzüldük. Arzu ve ısrar ederse teminat verilmesi uygun olacağını uygun gördük. Ben Enver Paşa'yla bir otomobilde Babıâli'ye kadar geldim. Enver Paşa'yı Babıâli'de bıraktım. Meşihat Dairesi'ne geldim.

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin Mustafa Hayri Efendi'yle görüşmesi

14 Haziran 1914, Pazar. Daire-i Meşihat'ta meşgul oldum. Öğleden sonra saat üç raddelerinde Enver Paşa geldi. Bir saat kadar konuştuk. O geceyi dairede geçirdim. Ertesi günü 15 Haziran 1914 Pazartesi vasati saat yarım raddelerinde Adliye Nazırı İbrahim Bey geldi. Harem [XII/49] dairesindeydim geldi. Veliahda teminat vermek zarureti olduğunu ifade etti ve sadrazamın imzasıyla imzalanmış bir kâğıdı gösterdi. Kâğıdın hülasası Veliaht Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri'nin meşru haklarının saklı olduğu ve ihlalinin mümkün olmadığı namusuyla temin olunuyor ve İsm-i Celal'e ant ile teyit olunuyor. İbrahim Bey, "Sadrazam dedi ki: 'Şeyhülislam efendi veliahda giderek temin ederlerse pek iyi olur,'" dedi.

Ben, "Veliaht'ı nerede görebilirim?" diye sordum.

İbrahim Bey, "Veliaht sizin için [XII/50] bugün saat vasati ikide Beşiktaş Sarayı'ndaki dairesinde bulunacaktır," dedi.

Saat ikide Beşiktaş Sarayı'ndaki Veliaht Dairesi'ne gittim. Evvela beklemc odasına aldılar. Yaver Tahsin Bey yanıma geldi. Tereddütlü bir tavırla: "Veliaht hazretleri diyor ki: 'Korkuyorum acaba şeyhülislam efendi hazretleri bana fena bir şey mi söyleyecek?'"

Levent Şahverdi Arşivi

Ben: "Ne ki?"

Tahsin Bey: "Hukukunun düşürülmesine dair."

Ben: "Hayır öyle şey yoktur." [XII/51]

Tahsin Bey gitti. Tekrar dönerek:

"Hukukumun ihlal edilmediğini acaba şeyhülislam efendi yemin ile temin eder mi?"

Ben: "Hay hay."

Tahsin Bey yine gitti (bu zat âyandan Ferik Hüsnü Paşa'nın oğlu İzmir Valisi Rahmi Bey'in kayınbiraderidir). Birkaç dakika sonra veliahdın hususi adamlarından Mehmet Ali Bey geldi. "Buyurunuz," dedi. Birlikte gittik. Odasında ayakta beni bekliyordu. Selamlaştıktan [XII/52] sonra oturduk. Söze başladı. "Sizi rahatsız ettim. Kusuruma bakmayın, bir şeyden şüphe ettim vehmim dokundu," dedikten sonra İbrahim Bey'le görüşüp görüşmediğimi sual etti.

Görüştüğümü ve cereyan eden ahvali hikâye ettim.

"O halde yemin eder misiniz?"

"Ederim," dedim.

"Rica ederim ediniz," dedi.

"Efendim emin olunuz ki bu memlekete ve millete zatıâlinizin hizmet edeceğine bence bir kanaat vardır. İşte bu kanaatten dolayı meşru [XII/53] haklarınıza halel geldiğine dair şimdiye kadar bir tasavvur yoktur," dedim ve yemin ettim.

Bundan sonra da hukuk ihlaline teşebbüs olunursa benim mâni olacağıma dair de yemin istedi, ettim.

Bu sırada Tahsin Bey ile Mehmet Ali Bey mevcuttular. Sonra onlar çıktı ikimiz kaldık. Bana, "Ne yapayım vehimdir," dedi.

Ben de, "Millet sizi yüce ecdadınız gibi cesur ve kahraman görmek ister ve memleketin geneli sizden memnundur. [XII/54] Hatırınıza böyle şeylerin geldiğini işitseler pek üzülürler. Rica ederim bu gibi ahval ve düşüncelerle zihninizi meşgul etmeyiniz," dedim.

Veli ...[96] "Teşekkür ederim şimdi müsterih oldum," dedikten sonra, "Demince ettiğiniz yemini Hırka-i Şerif'te de tekrar eder misiniz?" dedi.

96 Özgün metinde buraya üç nokta konulup bırakılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendim Hırka-i Şerif'te de yemin ederim. Rica ederim bu gibi şeylerle meşgul olmayınız," dedim. Fakat çehresi pek yorgun görünüyordu.

Müsaade istedim. Ayağa kalktı. Elime sarıldı. [XII/55]

"Elinizi öpeyim," dedi.

"Estağfurullah," dedim öptürmedim. Fakat hal ve tavrından pek müteessir oldum. Biçare şehzadenin sıhhati beni korkuttu. Cenabıhak afiyet ihsan buyursun, âmin. [XII/56]

21 Haziran 1914 Pazar günü Bâb-ı Fetva'da akşama kadar meşgul oldum. Gece yatsı namazını Fatih'te eda etmek üzere Temyiz Mahkemesi azasından Abdullah Efendi'yle beraber otomobille gittim. Önce Miraç Kandili olmak hasebiyle cemaat çoktu. Fatih Camii'nin minareleri İstanbul'da ilk defa olmak üzere elektrikle ışıklandırılmıştı. [XII/57] Pek hoştu. Medrese talebeleri ve halk memnundu. Ramazan-ı şerife kadar adı geçen cami-i şerifin içini dahi Allah Teala'nın inayetiyle ışıklandıracağımı biliyorlardı. Kandil yağlarından çalarak çıkar sağlayan bazı kimseler bittabi memnun değillerdi, ama ehemmiyetleri yoktur. Namazı edadan sonra cami-i şeriften çıktığımda bizim otomobilin etrafını bine yakın medrese talebesinin çevrelediklerini gördüm. Bunu evvela bana bir şey söylemek için [XII/58] toplandılar zanneyledim. Fakat otomobile girerken yalnızca beni görmek ve bir hürmet eseri göstermek maksadına yönelik olduğunu gördüm. Arkadaşım Abdullah Efendi'ye, "Efendi Allah utandırmasın talebe İslam medreselerinin ıslahını benden bekliyor ve bir şey ümit ediyor," dedim. Abdullah Efendi, "Evet öyledir. Cenabıhak inşallah muvaffak eder. Şimdiye kadar şeyhülislamlardan Fatih'e yatsı namazına gitmiş kimse yoktur. [XII/59] Halk böyle şeyden de memnun olur," dedi.

Daireye döndük. Bir kahve içtikten sonra Abdullah Efendi döndü. Ben yalnız kaldım. Yattım.

22 Haziran 1914, Pazartesi. Sabahleyin vasati saat on birde Yıldız Saray-ı Hümayunu'na gittim. Bütün vekiller ile Âyan Reisi Rifat Bey, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey birlikte padişahın

Levent Şahverdi Arşivi

huzuruna kabul buyurulduk. Ayakta [XII/60] her zamanki gibi tebrik merasimi yerine getirildi. Çıkarken padişah hazretleri sadrazama, "Sizinle şeyhülislam efendiyi yemekten sonra görmek isterim," buyurdu. Yemekten sonra başmabeyinci delaletiyle padişahın huzuruna dahil olduk. Adliye Nazırı İbrahim Bey de beraberdi.

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, padişah hazretlerinden de hukukunun ihlal edilmeyeceğine bir yazılı vesika talep etmiş [XII/61] bundan bahsetti. Yazılmış bir kâğıdı[97] sadrazama ve bana gösterdi. Hülasası Veliaht Yusuf Efendi'nin şeri hukukunun mahfuz bulunduğunu halife sıfatıyla İsm-i Celal'e ant içerek temin ediyor. Padişah hazretleri fikrimizi sordu. "Veliaht hazretleri cidden acınacak bir halde bulunuyor sağlık durumu vahim görülüyor. Vehmi ortadan kaldırmaya mümkün olduğu kadar [XII/62] çalışmak lazımdır. Son fıkradaki ant hilafet makamına pek de uygun değildir. O çıkartılarak (halife sıfatıyla) söz vermek kâfidir," dedim. Padişah hazretleri tasvip etti. Sadrazam paşa da tasvip eyledi. Fakat başmabeyinci ile Adliye nazırı, "Bu kâğıttan bir kelime bile çıkartılırsa şüphe ve vehmi ortadan kalkmayacağından tekrar efendimizi rahatsız edecekler," dediler ve kâğıdı olduğu gibi imzayı [XII/63] uygun buldular. Padişah hazretleri de imza ettikten sonra göndereceğini ve veliahda acıdığını söyledi. Huzurdan padişahın müsaadesiyle çıktık. Sadrazam Babıâli'ye gitti. İbrahim Bey ile ben veliahda uğradık. Sarayında bulamadık. Meclis-i Mebusan'a gittik. Oradan Evkaf Nezareti'ne gittim. Yediye kadar orada kaldım.

25 Haziran 1914, Perşembe. Sabahleyin vasati saat dokuzda Hacı Evliya Efendi, Münir Bey, Ebulûlâ ve Nail Reşit beyler geldiler. Nafiz Bey ile Ali Bey de bulundular. Medreselerin ıslahı [XII/64] meselesini müzakere ederek bir karara bağladım. Tafsilatını özel bir bahiste yazacağım.

97 Bu sayfada buradan sonraki satırlar evvela mürekkepli kalemle yazılmış, bunların rengi uçtuğu için de üzerlerine tekrar kurşunkalemle yazılmıştır; bu ikinci elyazısının karakteri Mustafa Hayri Efendi'ninkine pek benzemiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

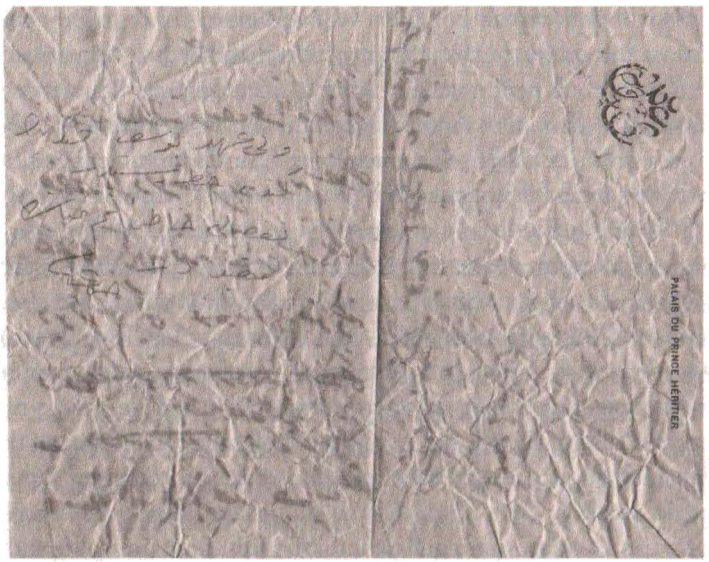
Saat vasati dokuz buçuktu. Adliye Nazırı İbrahim Bey geldi. Hususi bir odaya girdik. "Dün gece veliahttaydım. 'Şeyhülislam Efendi gelip de benim veliahtlıktan düşürüldüğüme dair fetva verilmediğine dair beni temin etmedikçe ben rahat edemem,' diyor ve pek çok rica ediyor. Rica ederim bugün gidiniz. Seni Beşiktaş Sarayı'nda saat iki buçukta [XII/65] bekleyecek," dedi ve çok ısrar etti. Veliaht hazretlerinin devam eden şu hali beni cidden üzdü. O saatte gideceğimi vaat ettim. Odadan çıktık. O gün şaban-ı şerifin ilk günüydü. Her zamanki gibi *Şifa-yı Şerif*[98] hatmi, icra edileceği daire müdürü tarafından haber verildi. İbrahim Bey'le beraber Arz Odası'na gittim. *Şifa-yı Şerif* okumaya memur olan ulema gelmişlerdi. Hepsi siyah binişleri giymişlerdi. [XII/66] Ben de onları biniş ile kabul ettim. Evvela bir Aşr-ı Şerif[99] okundu. Ardından şifahan olan ulemadan biri son bahsi okudu. Onun ardından en kıdemli zat da dua etti. Ders Vekili Efendi bulunsaydı dua etmek vazifesi onundur. Duadan sonra gül suyu damlatıldı. Onu müteakip kahve verildi. Sonra hocalar veda edip gittiler. İbrahim Bey de veda [XII/67] eyledi.

Ben saat vasati ikide Beşiktaş'ta Veliaht Sarayı'na gittim. Yusuf Efendi Hazretleri'yle karşılaştım. İbrahim Bey'in hikâyesi veçhile benden bir vesika talep etti. Cevaben, "Doğru değildir. Benim şahsımın ehemmiyeti yoktur. Fakat haddim olmayarak işgal etmekte olduğum makamın haysiyetini muhafaza eylemek lazımdır. Rica ederim bu tekliften feragat buyurunuz –böyle bir şey vaki değildir. Dediğimi kâfi görünüz," dedim. Efendi hazretleri ayağa kalktı. Ben de ayağa kalktım. Elime sarıldı öpmek istedi. [XII/68] Ben, "Estağfurullah efendim ben sizin elinizi öpeyim," dedim. Efendi heyecanını gizleyemiyor aralıksız rica ediyor, adeta bir çocuk gibi yalvarıyordu. Rengi uçuk, hali pek dokunaklıydı. Nihayet kabule mecbur kaldım. Efendi oturdu. Ben de oturdum. Evvelce karaladığı ufak bir kâğıdı bana uzattı. "Bunu kendi el yazınla yaz," dedi. Okudum –veliahtlıktan düşürülmediğine dair teminattı.

98 *Şifa-yı Şerif*: Kadı Iyaz'ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in Müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri. Bu eseri okumakla görevlendirilenlere şifahan adı verilirdi.

99 Aşr-ı Şerif: Bir dinî merasimde Kur'an-ı Kerim'den on âyet miktarı okunan kısım.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye teminatı

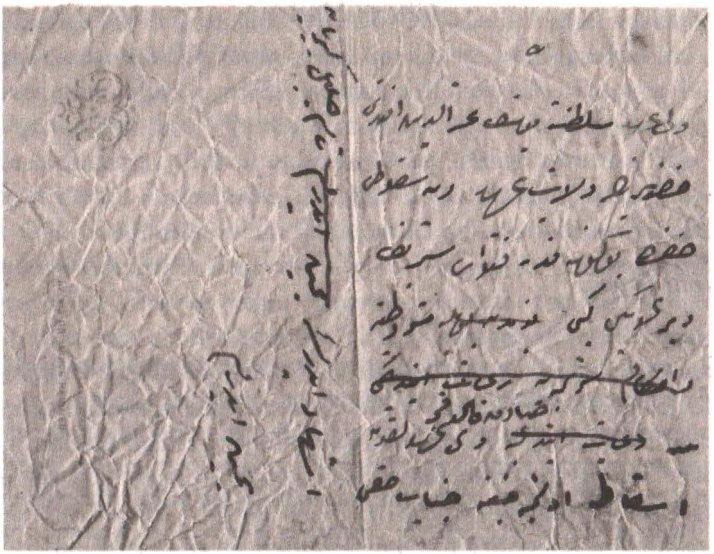
[Ön yüzü]

Veliaht Yusuf Efendi'nin kendi elyazısıdır. Tafsili hatıratım arasında kayıtlıdır.

Hayri

"Bu hususta benim de talebim vardır, siz de beni şeriat hükümlerine ve meşruti idareye sadık kalacağınıza temin etmelisiniz," dedim. [XII/69] "Peki," dedi. Eline başka bir kâğıt aldı. Tekrar bir müsvedde yaptı ve o kelimeleri ilave eyledi. Biraz düşündükten sonra şeriat hükümlerine cümlesine itiraz ederek, "Bu tabir olmaz zira ileride başka türlü tefsir edilmesi muhtemeldir. Mesela namaz kılmıyor veya oruç tutmuyor gibi bir şey isnadıyla şeriat hükümlerine muhalefet manası çıkarılır," dedi ve o kelimelerin üzerinden bir çizgi çekti. "Fakat meşruti idareye sadık kalacağıma dair olan cümleyi bırakırım," dedi ve kâğıdı bana verdi. Ben de beyaza çekmeye mecbur oldum. İmzamı koydum. Varakayı kendisine verdim.

Levent Şahverdi Arşivi

[Arka yüzü]

Hû

Saltanat Veliahdı Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri'nin veliahtlıktan düşürülmesi hakkında bugüne kadar fetva-yı şerif verilmediği gibi ~~bundan böyle~~ Meşrutiyet'e ~~ve şeriat hükümlerine riayet ettiği müdd riayet ettikçe~~ sadık kaldıkça veliahtlıktan düşürülmeyeceğine Cenabıhakk'ı şahit göstererek ~~yemin ederim~~ Nam-ı Celil-i Kibriya'ya yemin ederim.

[XII/70] Varakayı tekrar bana uzatarak fetva-yı şerife altına koymakta olduğum imzayı koymamı rica etti. Onu da yazdım ve kendisinin iki kıta müsveddelerini aldım. "Niçin aldın?" dedi. "Onlar da bende bulunsun," dedim. Elimden almak istedi. Evvelce yaptığı müsvedde yırtıldı. İkinci müsvedde buruştu fakat yırtılmadı. Kendisinin elyazısı olan her iki müsvedde bende saklıdır. Fakat birinci müsvedde parçalanmıştır.[100] [XII/71] [defterde bundan sonraki varakalar boştur]

100 On ikinci defterin son sayfalarında bahsedilen Veliaht Yusuf İzzettin'in elinden çıkma vesikalardan biri bu sayfalar arasındadır. Dörde katlanmış olan vesikanın arka sayfasında sol üst tarafta "Veliaht" mührü ve sağ tarafta "PALAIS DU PRINCE HERITIER" ibaresi, bunların altında da kurşunkalemle yazılmış olan not yukarıdaki belgenin altında yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cihan Harbi

Cihat fetvası

Defter XIII

20 Kasım 1914, Cuma. Hicrî yılbaşı olmak hasebiyle Heyet-i Vükela topluca Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na gittik. Vasati saat on birde ayakta padişahın huzurunda kabul buyurulduk. Sadrazam bütün memurlar namına Âyan Reisi Rifat Bey Âyan Heyeti, Mebusan Reisi Halil Bey de Mebusan azası namlarına tebrik arz eylediler.

Padişah hazretleri hepsine cevap verdiler ve her zamanki gibi iltifat buyurdular. Oradan çıkınca doğru sofraya indik. Yemek sonlarındaydı. [XIII/1] Padişah hazretlerinin cuma namazına çıkmak üzere olduğu haberi geldi. Ben kalktım. Dolmabahçe Cami-i Şerifi'nde padişahın teşrifini bekledim.

Cuma namazının edasından sonra padişah hazretleri saray-ı hümayuna döndü. Ben de Bâb-ı Fetva'ya geldim. Mektupçu Ebulûlâ Bey'i çağırttım. (Cihat) hakkındaki fetva-yı şerifenin Türk, Arap, Fars, Hint ve Tatar dillerinde basılması meselesini görüştük. Bir taraftan basılmaktaydı. Vasati dörde kadar kaldım. Erenköyü'ndeki haneme gitmek isterdim fakat [XIII/2] hava pek yağmurluydu gidemedim. O geceyi Bâb-ı Fetva'da geçirdim.

21 Kasım 1914, Cumartesi. Cihadın farz olması hakkındaki fetva-yı şerife bir hafta öncesi Fatih Cami-i Şerifi'nde okunmuş ve o gün İstanbul'un her tarafında büyük gösteriler ve toplantılar görülmüştü. O büyük kalabalık Topkapı Sarayı'nda padişah hazretlerinin önünden geçti. Sadrazam, ben, Harbiye [XIII/3] ve Bahriye nazırları mevcuttu.

Fetva-yı şerife telgrafla bütün vilayet merkezlerine ve müstakil livalara tebliğ olundu. İslam askerinin muzafferiyeti için her tarafta Gazi-i Şerif okunmasına başlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün bir ilmî toplantı yaptım. Önceden Meşihat makamını işgal etmiş olan Ziyaettin ve Musa Kâzım ve Esat efendileri de davet ettim. Üçü de geldi. Osmanlı tarihinde Bâb-ı Fetva'da böyle bir toplantı ilk [XIII/4] oldu. Kazaskerlerden ve huzur-ı hümayun hocalarından hayli zevat bulundu. Davet olunan zevattan Tikveşli Yusuf Efendi (kazaskerler arasında) davet olunmuş iken gelemedi. Oğlu Reisülmüsevvidin[101] Ahmet Efendi sonra icazet verdiklerinden Mukarrir[102] Tırnovalı Mehmet Efendi ile gelemediğinden özür diledi –doksan yaşını aşmış olup idrarını tutamamakta, üç haftadan beri cuma namazına bile çıkamadığından gelemediğini bildirdi. [XIII/5] Yusuf Efendi birçok şeyi çok iyi bilen bir üstattır. Emsali tükenmiş olan fazıllardandır. Kazasker Yahya Reşit Efendi, Nasuhizade İbrahim Dâhim Efendi, eski Adliye Müsteşarı Şükrü Efendi de gelmemişlerse de bunların ehemmiyeti yoktur.

Şükrü Efendi salih bir adamdır. Meşruti idareden sonra daha doğrusu müsteşarlıktan çekilmeye mecbur edildikten sonra inzivayı seçti. Kimseyle görüşmüyor. Bununla beraber bu da keyifsizdir. Hanesinden dışarıya [XIII/6] çıkamıyor. O da adam göndermiş rahatsızlığı hafifler ve toplantı günü kendisinde kudret görürse geleceğini bildirmişti, gelemedi.

Yahya Reşit Efendi pek salih ve Allah'tan korkar görünür. Fena adam denilemezse de haristir. Yeni şeyhülislam olduğum zaman beni tebrike geldi. Fetva emanetini benden umdu. Şeyhülislam olmadan Evkaf nazırı iken sarayda kendisinin fetva emini olabileceğini söylemiştim. Söylediğim zevat tarafından kendisine [XIII/7] duyurulduğuna şüphem yoktur. Meşihat'a geldikten ve Temyiz Mahkemesi Birinci Reisi Haydar Efendi'yi fetva eminliğine tayin ettikten sonra ziyareti kesti, bir daha görünmedi. Gerek kendisi Yahya Efendi ve gerek Ethem Efendi meşruti idareyi tasvip etmeyenlerdendir. Bundan dolayı bu iki efendiyi de mazur görelim. Kalan davet olunan zevat geldiler ve hepsi de davet olunduklarından

101 müsevvid: Eskiden resmî dairelerde, daha sonra başkası tarafından temize çekilmek üzere bir yazı veya maddeyi kaleme alan, yazıların müsveddelerini hazırlayan kâtip.

102 mukarrir: Ramazanlarda padişahın huzurunda Kur'an-ı Kerim âyetlerini tefsir eden ve yaptığı tefsirle ilgili soru ve itirazları cevaplandırmak suretiyle ders veren müderris, huzur hocası.

Levent Şahverdi Arşivi

memnun idiler. Beyanname müsveddesini evvelce beş zata [XIII/8] birbirinden haberdar olmayarak kaleme aldırdım. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1) Mektupçu Ebulûlâ Bey
2) Mektupçu Muavini Nafiz Bey
3) Eski şeyhülislam, âyandan Musa Kâzım Efendi
4) Medrese-i Kudat muallimlerinden eski Antalya Mebusu Hamdi Efendi
5) İzmir mebuslarından Ubeydullah Efendi

Beş müsveddeyi Müsteşar Hacı Evliya Efendi ile mektupçu ve mektupçu muavininden müteşekkil bir encümene verdim. İnceledikten sonra mahv ve isbat[103] [XIII/9] suretiyle bir müsvedde tanzim ettiler. İşte o müsvedde heyet huzurunda Arz Odası'nda vasati saat yarım raddelerinde okundu. Mustafa Kâzım Efendi'nin ihtarı üzerine alâ kadrilistitâa[104] kelimelerinin ve Tırnovalı Mehmet Efendi'nin ihtarından dolayı âyet-i kerimelerin başına istabadnallah[105] cümlesinin ilavesiyle aynen ve oybirliğiyle kabul ve tasvip edildi.

Azadan Mukarrir Debreli Vildan Efendi itiraz etmek istedi. [XIII/10] Dedi ki: "Yazılı fıkralardan birinde başarımız kati bir lisanla beyan olunuyor. Buna (Hakk'ın inayetiyle) gibi bir cümle ilavesi lazımdır."

Halbuki fıkranın başında o manayı kaydeden kelimelerin mevcut olduğu cevabını verdiler. O da sustu. Fakat Nasuhizade Mukarrir Mustafa Asım Efendi'nin itirazı pek münafıkaneydi. Kendisinin ikiyüzlü ve münafık bir zat olduğunu kendisini yakından tanıyanlar teslim ederler. Ama böyle sırf İslam menfaatleri düşüncesiyle teşebbüs [XIII/11] edilen bir hayır işinde nifak ve şikaka sebep olmak isteyeceğini ümit etmezdim. Evvela, "Bu okunan beyanname güzel yazılmıştır fakat bu kâfi değildir. Her fıkrasının şeriate muvafakati

103 mahv ü isbat: Bir müsveddenin bazı yerlerini çizip bazı yerlerini ilavelerle düzeltme.
104 alâ kadrilistitâa: "Gücümüz yettiğince, elden geldiğince" manasında Arapça söz.
105 istabadnallah: "Kendimizi Allah'a kul ettik" manasında Arapça söz.

Levent Şahverdi Arşivi

muhakkak olmalıdır," dedi. Bu sözü bittabi fena bir tesir husule getirdi. Ben derhal, "Hangi fıkraları muhalif görülüyorsa ihtar buyurunuz," dedim. Fetva Emini Efendi de, "İhtar ederler ve şeriate aykırı bir cihet olduğu bu yüce mecliste tasdik olunursa bittabi [XIII/12] iftiharla tashih olunur," dedi.

Asım Efendi, "Okunan kâğıt pek uzundur. Hafızamda değil ki anlatayım. Burada bulunan zevata sorarım. Hangisi hafızasına alabilmişse söylesin," dedi.

Buna İstanbul Kadısı Mustafa Efendi cevap verdi. Dedi ki: "Vakıa bir okumada kâğıdı ezber edecek hafızam yoksa da baştan sona dinledim. İçinde şeriate aykırı hiçbir söz [XIII/13] bulunmadığına tamamıyla kani oldum."

İtirazcı Mustafa Asım Efendi bunda acele edilmemesini birkaç gün ertelenmesini talep etti. Mustafa Asım Efendi böyle bir mecliste okunacak beyannamenin evvelce düşünülerek yazılacağını ve içinde şeriate muhalif bir şey olmayacağını bilmez değildir. Maksadı geciktirmek ve nifaktır. Tabii reddolundu. Hatta ben, "Bir kere daha okuyalım," dediğim halde çoğunluk [XIII/14] lüzum olmadığını ısrarla beyan ve ifadeye başladılar. Bereket versin o sırada Musa Kâzım Efendi geldi. Ben bundan istifade ederek, "Bütün İslam kıtalarında yayımlanacak bir beyannamede en ufak bir şüphe ve tereddüt olmamalıdır. Bir kere daha okunsun, hem Musa Kâzım Efendi Hazretleri işitir hem de Mustafa Asım Efendi ile Vildan Efendi'yi biraz müteredditi görüyorum onlar da dinlesin. Fıkra fıkra okunsun. Her fıkra sonunda [XIII/15] düşüncelerini herkes beyan eylesin," dedim. Mektupçuya "Okuyunuz" emrini verdim. Fıkra fıkra okudu. Bu kere o iki efendi de dahil olduğu halde oybirliğiyle her fıkra kabul ve tasvip olundu. Musa Kâzım Efendi ile Mehmet Efendi'nin ihtarlarını zaten esas maksada uygun olduğundan kabul ettiğimizi evvelce söylemiştim.

Birinci defada arzusuna nail olamayan Mustafa Asım Efendi ikinci olarak bir söz daha söyledi ki [XIII/16] birincisinden daha münafıkanedir.

Dedi ki: "Fetva-yı şerifenin beşinci fıkrasında Almanya ile Avusturya'ya yardımı içeren cümleler vardır. Kâfire yardım caiz

Levent Şahverdi Arşivi

olamayacağından kamuoyunda bir yanlış anlama husule gelmemesi için beyannamede bazı kayıtlar ilave etsek olmaz mı?"

Musa Kâzım Efendi cevap verdi: "Almanya ile Avusturya bize yardım ediyorlar. Şüphe ve tereddüde mahal yoktur." [XII]/17]

Asım Efendi beyannameye böyle bir kaydın ilavesiyle fetva-yı şerifede asıl bu veçhile şüphe ve tereddüt husule getirmek istiyordu.

Bu efendi Meşrutiyet'i müteakip İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. İstanbul mebusu oldu. Ağzı laf yaptığı ve güzel konuştuğu müddetçe ilim ve iktidarı Meclis-i Mebusan'da kendisine büyük bir mevki verdi. Nazır olmasına ramak kaldı. Eğer mesleğinde [XII]/18] sabit, riya ve dalkavukluktan uzak bir adam olsaydı Meşihat makamına geleceğinde şüphe yoktu. Fakat efendinin yenemediği hırsı ümit ettiği dereceye vasıl olamayınca kendisi evvela zımni, sonra da İttihat ve Terakki'nin zaafını görünce aleni muhalefete sevk etti. Fırkadan istifa etti. İstifanamesini gazetelerle ilan etti. Hülasası da pek adi ve kaba bir şeydir.

Bu kararsız hali ve daima kuvvete ve menfaatine temayül etmek ahlakı efendiyi [XIII/19] dost ve düşman nazarında tamamıyla düşürmüştür. Maarif Nezareti Meclis-i Maarif azalığından azletti ve nezarete bağlı mekteplerdeki muallimlikleri de elinden aldı. Hiçbir daireden efendiye yüz veren olmadığı bir sırada, ben yaşına ve ilmine riayet ettim. Ne zaman yanıma gelse hürmete mazhar olur. Medresetülvaizin'de verdiğim muallimliği elinde bıraktığım gibi, bu kere de Darülhilafetilaliye medreselerinde de bir muallimlik [XIII/20] verdim. Hâlâ da elindedir. Kendisinin de gıyabımda, "Herkes beni attığı halde Şeyhülislam tuttu," demekte olduğunu işittim. Şu halde efendinin yukarıdaki haline ne demeli? Halini ıslah edeceğini ümit ederdim. Bugünkü hal üzerine ümidim kesildi.

Beyanname vasati saat ikide hazır bulunan herkes tarafından imza edildi. Heyet birer birer döndüler. [XIII/21] Gerek fetva-yı şerife ve gerek beyanname muhtelif lisanlarla basılmış ve yüz bin kadar nüshası yayımlanmış olmakla burada aynen konmasına mahal yoktur. Heyet gittikten sonra ben de sadrazamdan başka bütün arkadaşlarla, Mısır'a gidecek ordunun umumi kumandanlığına tayin

Levent Şahverdi Arşivi

olunup bugün Haydarpaşa treniyle yola çıkan Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı uğurlamaya gittim. Dönüşte Evkaf'a uğradım. Oradan yine daireye geldim. [XIII/22]

22 Kasım 1914, Pazartesi. Bugün öğleden sonra saray-ı hümayuna gittim. Beyannameyi Başkâtip Ali Fuat Bey vasıtasıyla padişaha arz ettim. Üstüne, "İşbu beyannamenin bütün İslam kıtalarında yayımlanıp duyurulmasını irade ederim 4 Muharrem Sene 333" hatt-ı hümayununu elleriyle çektiler ve işbu hatt-ı hümayunun altına da (Mehmet Reşat) imzasını koydular.

Başkâtip bey beyannameyi bu suretle bezenmiş olduğu halde getirdikten [XIII/23] sonra padişahın huzuruna kabul buyuruldum. Padişahın ilk sözü, "Beyanname pek güzel olmuş binlerce aferin," oldu.

Veliaht Yusuf Efendi Hazretleri'nin vehminden bahsetti. Sonra Sultan Abdülaziz merhumun düşürülmesine dair verilmiş olan fetvanın doğru olup olmadığını sual buyurdu.

"Merhumun saltanatlarının son günlerinde kulların işleriyle alakadar olmadıkları ve devlet hazinesini israf ettikleri ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Efendimiz bittabi [XIII/24] daha yakından tanırsınız, herhalde tahttan indirilmesine dair verilmiş fetva-yı şerifin doğru olduğunda şüphe yoktur," dedim.

"Evet merhumda cinnet eseri vardı. Oğlu Yusuf Efendi'de de cinnet eseri vardır. Sultan Murat gayet zeki ve muktedir bir zattı. Birlikte Ömer Efendi hocamızdan ders alır ve beraber cemaatle namaz kılardık. Sonradan mecnun oldu, cinnet geçirdi. Bunun da mecnun olduğunu işittim. Bu da öyle oldu," buyurdu. [XIII/25]

Padişah hazretlerinin vakfetmek istediği gizli bin lira

26 Kasım 1914, Perşembe. Bugün âdet yerini bulsun diye saray-ı hümayuna gittim. Öteden beri sadrazamlar haftada iki gün, şeyhülislamlar da bir gün saray-ı hümayuna gidip padişahın huzuruna dahil olurlar. Ben şeyhülislam olduğum zamandan beri bu âdete o kadar riayetkâr olamadım. İcap ettikçe veya davet vuku buldukça giderdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Başmabeyinci Tevfik Bey haftada iki gün mutlaka saraya gelmemin münasip olacağını [XIII/26] söyledi. Bir gün sadrazam da, "Haftada bir gün saraya gitseniz münasip olacak," dedi. "Öyleyse perşembe günleri gideyim," dedim. Diğer vekillerden Enver Paşa'ya pazar günleri, Talât Bey'e de salı günleri gitmesini uygun gördü. Onlarla da o şekilde kararlaştı. İki haftadan beri her perşembe saraya gitmekteyim.

Bugün huzurundayken, "Size mahrem bir şey söyleyeceğim. Benim bin liram var. Sabit falan bilmiyorlar. Bunu her sene Hazreti Halit'te bir mevlid-i [XIII/27] şerif okutmak için vakfetmek isterim. Ne dersin?" buyurdu.

"Pekâlâ olur efendimiz," dedim.

"Ben size sonra haber veririm. O vakit ya burada veya cami-i şerif mahfilinde tescil muamelesini yaparız," buyurdu. "Bizimkiler işitseler, 'Madem bin lira vardır Mediha Sultan için niye borç edelim?' derler. Onun için gizli tuttum. Ceyb-i Hümayun[106] Kâtibi Hakkı Bey'in nezdindedir," buyurdu.

6 Aralık 1914, Pazar. Bugün Meclis-i Vükela toplanmadı. Sadrazam Odası'nda toplandık. Harbiye Nazırı Enver Paşa bu akşam vasati saat altıda Erzurum-Rus hududunda olan orduya gideceğini söyledi. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa hakkında muhtelif kaynaklardan gelen haberlerde kendisinin müteredditve kararsız olduğu bildirilmektedir. Durumu yakından tahkik etmek üzere Erkân-ı [XIII/28] Harbiye İkinci Reisi Hafız Hakkı Bey iki hafta önce gönderilmişti. Hafız Hakkı Bey'den gelen şifrede yine Hasan İzzet Paşa'nın tereddüdü tasdik edilmekte ve orduda mutlaka karar verecek bir kumandanın lüzumu beyan olunduğundan dolayı Harbiye Nazırı Enver Paşa bizzat gitmeye karar verdi ve bu akşam *Yavuz* zırhlısıyla gitti.

4 Mart 1915, Perşembe. Bugün huzurdayken padişah hazretleri, "Nâzıma Sultan'ı çok severim. Geçende geldi. Kocası Halit Bey'in âyan olmasını talep etti. Ben de, 'Kızım bir çaresine bakarım,' dedim. Onun âyan olmasını isterim. Bir de zat-ı fazılanelerinin (bu âciz kula hitaben) bir de İbrahim Bey (Adliye nazırı) ile Hakkı Paşa

106 ceyb-i hümayun: Osmanlı padişahlarının kendilerine ait parası ve hazinesi.

Levent Şahverdi Arşivi

(eski sadrazam) pek münasiptir. Zaten beş kişi olacaktır. Beşinci de kim münasipse olsun," buyurdu. Hakkımda velinimetimizce lütfen daima gösterilen inayetten müteşekkir bulunduğumu ve âyan olsam da [XIII/29] olmasam da her vakit zat-ı şahanelerine hizmetle iftihar ettiğimi arz ettim.

Padişaha gazi unvanının verilmesi

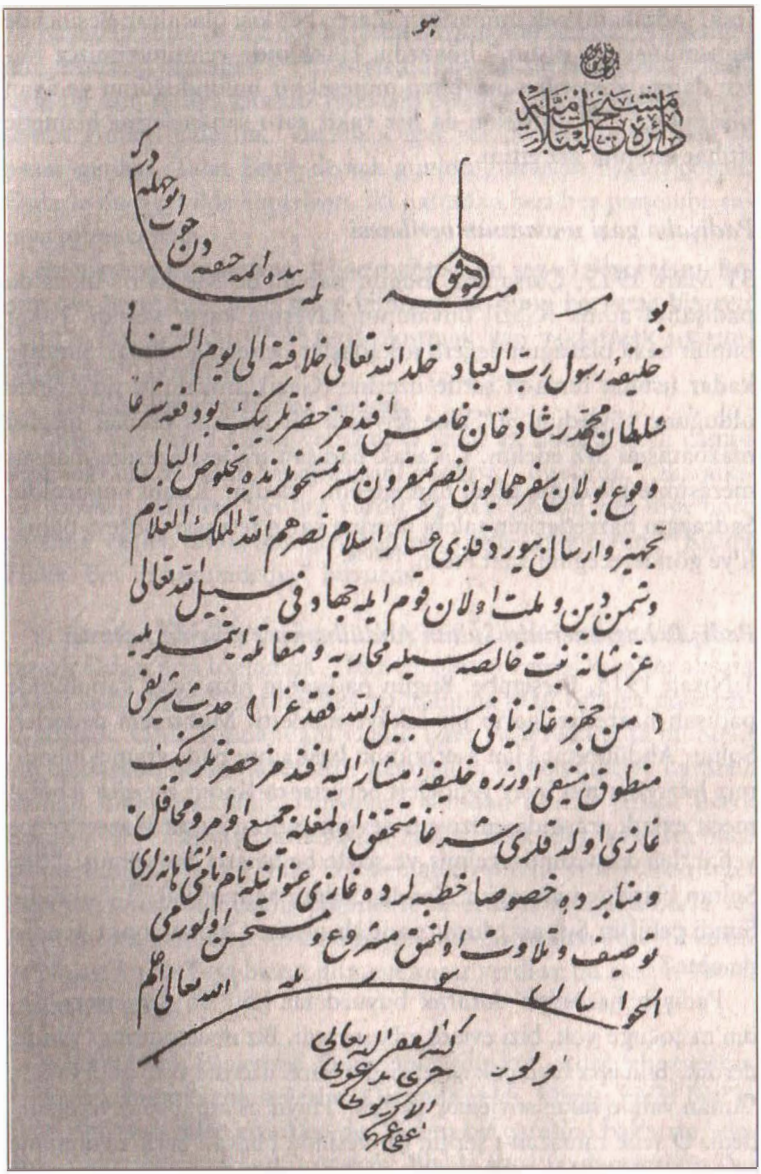
31 Mart 1915, Çarşamba. Bugün Babıâli'de Meclis-i Vükela'da padişahın adına (Gazi) unvanının ilavesine karar verildi. Fakat bunun nasıl olacağını değerli arkadaşlar benden sordular. Şimdiye kadar usulün fetva-yı şerife üzerine (Gazi) unvanının verilmekte olduğunu söyledim ve "Yine fetvayla bir mahsus vekiller meclisi mazbatasını arz edelim. Çıkacak padişah iradesi üzerine mahsus merasimle bir cuma günü ilan edelim," dedim. Kabul buyuruldu. Sadrazam hazretlerinin talebi üzerine yarın fetva-yı şerifeyi Babıâli'ye göndereceğimi vaat ettim. [XIII/30]

Padişah hazretlerinin Sultan Abdülhamit'e dair iki hatırası

1 Nisan 1915, Perşembe. Bugün padişahın huzuruna kabulümde padişah hazretleri garip bir hikâye nakletti. Muhterem pederleri Sultan Abdülmecit Han merhumun başkadını padişahımız efendimiz hazretlerinin üvey valideleri Servetseza Kadın bir gün Abdülmecit evladı arasında en ziyade sevdiği Sultan Reşat Hazretleri'ne veliahtlığı zamanında gelmiş ve şöyle beyanatta bulunmuş: "Ben Sultan Hamit'e gideceğim. Kendisi Sultan Murat'ın [XIII/31] vekilidir. Şimdi çekilsin Sultan Murat padişah olsun. Ondan sonra kendisi de olur."

Padişah hazretleri durarak buyurdular ki: "Bu Servetseza Kadın'ın çocuğu yok, bizi evladı gibi severdi. Biz de kendisine 'Valide' derdik. Bilhassa beni çok severdi. Bu sözü üzerine ben de cevaben, 'Aman valide sakın söyleme,' dedim. 'Hayır aslanım söyleyeceğim,' dedi. O sene ramazan-ı şerifin on beşinde Hırka-i Şerif ziyaretinde eski hakanı görmüş ve 'Size bir şey söyleyeceğim ama burada söyleyemem. Sonra tenhada başka vakit söylerim,' [XIII/32] demesi üzerine

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan V. Mehmet Reşat'a gazi unvanının verilmesi.
Bu fetvanın tam metni İlmiye Salnamesi*'nde basılıdır.*

Levent Şahverdi Arşivi

Daire-i Meşihat-ı İslamiye

Hû

Minhuttevfik

Bu mesele beyanında eimme-i hanefiyeden cevap bu cihetledir ki

Halife-i Resul-i Rabbilibad halladallah Teala hilafetehu ila yevmittenad Sultan Mehemmed Reşad Han-ı Hamis Efendimiz Hazretleri'nin bu defa şeran vuku bulan sefer-i hümayun-ı nusretmakrun-ı meserretmeşhunlarında bihulusilbal teçhiz ve irsal buyurdukları asakir-i islam nasarahumullah melikülallam düşman-ı din ve millet olan kavm ile cihad fi sebilillâh Teala azze şanuhu niyet-i halisesiyle muharebe ve mukatele etmeleriyle (men cehheze gâziyen fî sebîlillâh fekad gazâ)[107] *hadis-i şerifi mantuk-ı münifi üzre Halife-i Müşarünileyh Efendimiz Hazretleri'nin gazi oldukları şeran [غا شر yazılmış] mütehakkık olmağıla cemi-i evamir ve mehafil ve menabirde hususan hutbelerde gazi unvaniyle nam-ı nami-i şahaneleri tavsif ve tilâvet olunmak meşru ve müstahsen olur mu*

El-cevab beyan buyurula Allahu Teala Âlem

Olur

Ketebehü'l-fakir ileyhi Teala
Hayri bin Avni El-Ürgubi ufiya anhüma

107 Sahih-i Buhari'de de geçen (Sahih-i Buhari 2843, Kitap 56, Hadis 59) bu hadisin tam şekli مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا، وَمَنْ خَلَفَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا olup burada yalnızca ilk kısmı verilmiştir. Hadisin metinde geçen kısmı, "Bir gaziyi donatan gaza etmiş olur" manasına gelmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamit'in merakını uyandırmış. 'Valide iftara gel orada konuşuruz,' demiş. O gün Yıldız'a aldırmış. İftardan sonra konuşmuşlar. Zavallı saf kadın bana söylediği gibi eski hakana da söylemiş. Eski hakan buna kızdığını bildirmeyerek, 'Pekâlâ olur valide zaten benim fikrim de böyleydi,' der. Kadının kahvesi içine zehir koydurup zehirletir. Kadını bir sancı yakalar. Çok mustarip olur. Ertesi günü sabahleyin Kozyatağı'ndaki bağına [XII/33] gider. Ramazan-ı şerifin on beşinci günü orada vefat eder.[108] 'Valideniz pek keyifsizdir,' diye bana haber gelmişti. Derhal Haydarpaşa'ya gittim. Oradan Kozyatağı'na köşküne vardım. Vefat etmiş buldum. Adamları, 'Saraydan bir sancıyla geldi. Kanla karışık mufassal ve uzun süren bir amele tutuldu öldü,' dediler." Ve ilaveten: "Benim hiç şüphem yoktur hakan zehirledi."

Biraz sözlerine ara verdikten sonra, "Eski hakanın böyle işleri çoktur. Bilhassa bana yapmadığı kalmadı. [XII/34] Size tuhaf bir hikâye söyleyeyim:

Bir gün Zincirlikuyu Çiftliği'ne gidiyordum (şimdi Veliaht Yusuf Efendi Hazretleri'nin köşküdür. O vakit veliaht bulunan padişah hazretlerinin idi). Köşke yakın bir yerde bir Frenk kadını bana bir kâğıt verdi. Kâğıdı aldım ama içimden, 'Eğer hafiyeler gördüyse bu kadın sağlam sürgüne gitti,' dedim. Bilahare kâğıdı okudum. 'Ben Avrupa'da birçok prensle görüştüm. Burada da bir prensle görüşmek isterim. Seni pek ziyade [XII/35] sevdim. Beni köşküne al,' diye âşıkane meal bir mektup idi. Bittabi def ettirdim ve bunun eski hakan tarafından musallat edilmiş bir fahişe olduğunu ve beni kamuoyunun gözünden düşürmek maksadıyla yapıldığını anladım. Başka bir gün yine köşke gittim. Bir de ne göreyim o kadın bizim bahçenin içinde geziniyor. Arabacım Hüseyin Ağa isminde bir sadık adamım vardı. Bana, 'Efendim şu orospuya bir kamçı savurttırayım mı?' dedi. Ben, 'Hayır sakın ha sen karışma ve arabayı şöyle bir gölgede durdur. Ben de inmeyeceğim,' dedim [XII/36] ve başka bir adamı civarımızdaki karakola gönderdim. 'Bizim bulunduğumuz yerden kuş bile uçmazken bir ecnebi kadının bahçemize girmesine

108 Mustafa Hayri Efendi tarafından kurşunkalemle şu not eklenmiş: "Mezkûr bağ bugün Mediha Sultan'ındır."

Levent Şahverdi Arşivi

şaşarım ve bundan kendilerinin malumatı olmadığına hayret ederim. Pek müteessir olduğumu ve arabadan inmeden döndüğümü padişaha jurnal etsinler,' diye haber gönderdim. Karakoldan adam geldi. Kadını çıkardılar ve haberleri olmadığını söylediler. Ben de döndüm," dedi.

Padişah hazretleri, Hüseyin Ağa'nın kelamındaki (orospu) lafzını söylerken sıkıldı ve "Ayıp bir söz ama aynen naklediyorum," buyurdu. [XIII/37]

Saat vasati beşte Bâb-ı Fetva'ya geldim. Fetvahane-i Âlî'den hazırlatılmış olan padişahımız efendimiz hazretlerine gazilik yüce unvanının verilmesi meşru ve makbul bir hareket olduğuna dair fetva-yı şerifi imza ettim. Cenabıhak hayırla muvaffak buyursun, âmin. Mühürdarımız Nuri Molla ile Âmedci Suphi Bey'e gönderdim. Sadrazam hazretlerine takdim edilmek üzere. [XIII/38]

Talât Bey'le çeşitli meselelere dair sohbet

29 Nisan 1915, Perşembe. Sabahleyin vasati saat dokuzda Dahiliye Nazırı Talât Bey'i telefonla davet ettim geldi. Evvelce aramızda geçmiş bir bahsi tekrar ederek dedim ki: "Memleketimizde iki nevi mahkemenin olması cidden halka müşkülat çıkarmaktadır. Bu gece uzun uzadıya düşündüm. Şu ikiliği kaldırmak ve vatanda bir adlî birlik vücuda getirmek, edeceğimiz hizmetlerin en mühimlerindendir. Sen esasen bu fikirdeydin. Ben de bu fikrin tatbik suretini düşündüm. Fikrimi söyleyeceğim bilmem kabul edecek misin? [XIII/39] Ben şöyle düşünüyorum: Şeriat mahkemeleriyle adliye mahkemelerini birleştirmek için Meşihat ile Adliye Nezareti'ni birleştirmelidir. (Şeyhülislam ve Adliye nazırı) unvanı bir zata verilmeli, bu iki dairede iktidar erbabından olan zevat ayrılarak tayin olunmalıdır. Bir kazaya bir (hâkim) tayin olunmalı, o kazanın şeri, hukukî ve cezaî işlerini o hâkim görmelidir. Kaza muamelelerinin çokluk ve büyüklüğüne göre hâkime icabında bir veya birden fazla müşavir tayin olunur. Müşavirler de tek başlarına veya ortaklaşa hüküm vermeye [XIII/40] mezun addedilir. Kalem heyetinde birleştirilecek üç masa teşkil olunur: 1) Hukuki işler; 2) cezai işler; 3) şeri işler. Bu masalarda kendi vazifelerine ilişkin olan ilamlar yazılır. Temyiz

Levent Şahverdi Arşivi

edilenleri Temyiz Mahkemesi'ne gönderilir. Hukuk ilamları Temyiz-i Hukuk Dairesi'nde, ceza ilamları Mahkeme-i Temyiz-i Ceza Dairesi'nde tetkik olunur. Şimdi Bâb-ı Fetva'da bulunan Tedkikat-ı Şeriye Meclisi de Temyiz Mahkemesi'ne bir şube olarak oraya nakledilir. Şeri ilamlar da o dairede temyiz ve tetkik olunur. [XII/41] Bir de adliyede istinaf derecesini kaldırmak fikrindeyim. Bir bidayet ve bir de temyiz kâfidir. Bidayet mahkemeleri pek mükemmel teşkil olunmalıdır. Bir kaza hâkimine iki binden az maaş verilmemelidir. İstinaf hâkimlerinden birçokları bidayet hâkimliğine tayin olunabilir. İstinaf mahkemeleri için sarf edilmekte olan büyük meblağlarla kalemî işlerde ve hâkimler müşavirliklerinde muntazam teşkilat vücuda getirilebilir.

Şu suretle (kadılık kuvveti) adliyeye intikal ediyor. Görünüşte böyle, fakat hakikatte Adliye Meşihat'a dönüşüyor demektir. Bu böyle kabul [XIII/42] olunduğu takdirde Meşihat'ın üstlendiği vazifeler pek çeşitli olacağına ve bir de eğitim hususunda zaruri olmasına binaen Evkaf Nezareti ile Maarif Nezareti de birleştirilerek ayrıca bir zata verilmelidir. Vakıf mektepleri ve kütüphaneler tümüyle Maarif Nezareti'ne verilmeli hatta İslam medreseleri dahi Maarif'e verilmeli hem Evkaf'ı hem de Maarif'i bilir ve İslam ulemasıyla görüşebilecek ve medreselerin ehemmiyetini takdir eyleyecek bir zat bu nezarete getirilmelidir." [XIII/43]

Talât Bey buraya kadar sözlerimi dinledi ve tasvip eyledi. Lakin, "Mesele mühimdir ve hem de fırka meselesidir. Bir kere Merkez-i Umumi'de görüşelim," dedi.

Ben, "Merkez-i Umumi'de görüşmeden önce senin fikrini anlamak isterim. Eğer sen uygun görmüyorsan bence işin olmayacağında şüphe yoktur. Beyhude işi Merkez'e daha doğrusu dağdağaya düşürmeyelim. Bir de Merkez-i Umumi azasından bu işe dair görüş beyanına yetkili addolunabilen Diyarbekirli Ziya [Ziya Gökalp], Türkçülüğü her şeyden [XIII/44] hatta İslamiyet'ten bile önde görmektedir. Bu zat kendi gayesine ulaşabilmek için Meşihat'ı mâni görüyor, evvela medreseleri Maarif'e vererek mahvetmek ve izini ortadan kaldırmak istiyor zannediyorum. Buralara mahal verilmeyecek, cidden bir iyi niyetle işe başlanacak ve medreselerin tanzim

Levent Şahverdi Arşivi

ile ıslahına mesai sarf edilecekse o vakit merkeze bildirelim. Böyle iyi niyetten tamamen emin olmadıkça kabul edemem," dedim.

Talât Bey, "İyi niyetten emin ol, mamafih bir gün ben yalnız Mithat ile Ziya'yı sana getiririm dördümüz [XIII/45] görüşelim. Benim kendi fikrimce tamamen uygundur," dedi. Bundan sonra veda ederken, "Selahattin Efendi bugün vefat etti, belki belki birazdan sen de Babıâli'ye gelirsin," dedi gitti.

Murathanoğlu Selahattin Efendi Osmanlı şehzadeleri arasında güzel ahlakla mümtazdır ve fikir sahibi bir zattı. Geçen cuma günü öğleden önce Haydarpaşa [XIII/46] vapuru kamarasında tesadüf ettim. Gayet şendi. Birçok cihetlerden bahsolundu. O cümleden II. Mahmut'tan bahsederken şu sözleri aynen söyledi: "II. Mahmut babamdır ama sevmem. Pek çok kan döktü. Herkese dehşet saçtı. Tıpkı Abdülhamit'e benzerdi."

Ben, "Fakat II. Mahmut cesurdu. II. Hamit gibi korkak değildi," dedim.

"II. Mahmut da korkaktı ve yaptığı şeyler de korkaklığındandı. Mesela [XIII/47] bir gün Alemdağı'na gider, oradan başka bir yolla İstanbul'a geçer, oradan da gizlice Beşiktaş'a gider daima izini kaybettirirdi. Bence II. Hamit'ten hiç farkı yoktur," dedi.

Vapur Haydarpaşa'ya gelmişti. Fakat biz bahse dalmışız. Vapur hareket etti. Efendi memnun oldu. "Biraz daha görüşmüş oluruz," dedi. Nihayet vapur Kadıköyü'ne ulaştı. Vedadan sonra ayrıldık. Bu mülakat cuma günü oldu. Kendisi [XIII/48] o cumayı takip eden perşembe günü[109] vefat etti. Rahmetullahi Teala.

Vasati saat on birde Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'na gittim. Sadrazam Sait Halim Paşa'yla birlikte padişahın huzuruna kabul buyurulduk.

Padişah hazretleri, Selahattin Efendi'nin vefatına üzüldüğünü beyanla merhumun bir gün huzura gelerek pederi Sultan Murat merhumu Yeni Cami-i Şerif civarındaki türbesinden çıkarıp Yahya Efendi Dergâhı [XIII/49] haziresine defnetmesine müsaade talep ettiğini ve fakat padişah hazretleri katiyen reddetmesi üzerine, "'Eğer ben ölürsem pederimin yanına defnolunmayı istemem. Zaten ev-

109 Mustafa Hayri Efendi'nin notu: "Bugün."

Levent Şahverdi Arşivi

ladım Yahya Efendi haziresinde gömülüdür. Ben de oraya defnolunmak isterim,' dedi. Ben de, 'İnşallah çok yaşarsınız,' dedim," buyurdu. Şu halde merhumun son arzusu veçhile Yahya Efendi Dergâhı haziresine defni kararlaştırıldı [XIII/50] ve yarınki cuma günü Ayasofya Cami-i Şerifi'nde (Gazi) unvanının padişahın adına eklenmesiyle okunacak ilk hutbeden sonra ikindi namazını müteakip Beşiktaş ile Ortaköy arasında bulunan Mecidiye Cami-i Şerifi'nde cenaze namazı eda olunarak Yahya Efendi'de Kemalettin bin Abdülmecit Han merhumun türbesine defnine karar verildi. [XIII/51]

30 Nisan 1915, Cuma. Babıâli teşrifatından yapılan davet üzere vasati saat on birde resmî elbiseyle Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda vekillere mahsus odada toplandık. Öğle vakti yaklaştı. Bütün vekiller yürüyerek sarayın denize bakan kapısından çıkıp deniz kenarına indik. Padişahın teşrifini bekledik. Padişah vapuru geldi yanaştı. Heyet-i Vükela topluca vapurda padişahın huzuruna dahil olduk. [XIII/52] Huzurdan çıktıktan sonra Sarayburnu'nda evvelce hazırlanan Istabl-ı Amire arabalarına ikişer ikişer bindik. Bizden sonra padişah arabası hareket ediyor bu veçhile mürettep olan alay Sarayburnu Parkı'ndan geçti ve Soğukçeşme Kapısı'ndan Alemdar Caddesi'nden Adliye Nezareti önünden geçip hümayun mahfili kapısında indi. Padişah hazretleri cuma namazını mahfilde, Heyet-i Vükela mihrap önünde kıldılar. Başimam efendi hutbeyi [XIII/53] okudu, namazı kıldırdı. Namazdan sonra padişah hazretleri mahfilden mihrap önüne geldi. Mihrap önünden cami-i şerifin kapısına kadar bir yol açıldı. Herkes ayakta tam bir sükûnet içindeydi. Fetvahane-i Âli mümeyyizlerinden Şevket Efendi müezzin mahfilinde Arapça ibareli bir dua okudu. Duanın ardından vekiller hazır bulunanların arasından yürüdü. Cami kapısından çıkıp avluda bulunan Istabl-ı Amire arabalarına tekrar bindiler. Daha sonra padişah hazretleri de teşrif buyurdu. Alay Ayasofya Meydanı'nı dolaşıp Bâb-ı [XIII/54] Hümayun'dan Topkapı Sarayı'na dahil oldu. Padişah hazretleri doğru Hırka-i Şerif Dairesi'ne yöneldi. Heyet-i Vükela da Kethüdalık Dairesi'nde biraz istirahattan sonra Kara Mustafa Paşa Köşkü'nde yemek yedikten sonra Selahattin Efendi

Levent Şahverdi Arşivi

merhumun cenazesine gittik. Definden sonra ben Bâb-ı Fetva'ya geldim. [XIII/55]

Sultan Mecit'in türbesi Sarkis Balyan'a nasıl inşa ettirildi

6 Mayıs 1915, Perşembe. Bugünkü perşembe günü padişah hazretleri rüyadan bahis buyurdu: "Peder merhum vefatından bir müddet evvel rüyasında ecdadımızdan Yavuz Sultan Selim'i görmüş. Kendisine hitaben, 'Aferin oğlum Mecit, Hazreti Peygamber'in kabrini pek güzel tamir ettirdin. Sen de benim yanıma gel yat,' der. Peder uykudan uyanır. Dehşete kapılır. Bununla beraber alay yapmaksızın bir arabayla [XIII/56] Sultan Selim'i ziyarete gitti. Orada Sarkis Kalfa'ya şimdiki türbesinin yerini göstererek, 'Burada bana bir türbe yap,' der. Sarkis, 'Aman padişahım ben türbe yapamam ne emrederseniz başım üzerinedir fakat türbe yapamam,' der.

Peder, 'Ulan Ermeni işte sana, türbemi yap diyorum (bizim peder Sarkis Kalfa'ya öyle, "Ulan Ermeni," diye latife eder idi).' Nihayet Sarkis türbeyi yaptı. Peder bir gün rüyasında yine Birinci Selim'i [XIII/57] görür.

Selim, 'Oğlum türbeyi yaptırdın güzel oldu ama ayaklarını benim başıma uzattın,' der.

Peder sabahleyin kalkar yine türbeye gider. Hakikaten ayakları ceddi Selim'in başına doğru uzanmış. Sarkis Kalfa'yı çağırır buna bir çare bulmasını söyler. Nihayet türbenin arkasının bir kısmını yıkmak lazımgeldiğini beyanla türbenin bir kısmını yıkarlar ve şimdiki hale dönüştürülür. Türbenin dar olmasının [XIII/58] sebebi budur."

Padişah hazretleri kendisinin de buna benzer bir rüyası olduğunu şöyle hikâye buyurdu:

"Eski hakan zamanındaydı. Bir gece rüyamda Eyüp'te bulundum. Musallada bir cenaze yanında bulunan bizim ağalardan Şemsettin Ağa'ya, 'Bu cenaze kimdir?' diye sordum. 'Dilara'dır,' diye cevap verdi. Bizim Sabit'in bir hemşiresi vardı. O zaman hastaydı. İsmi de (Dilara) idi. Cenaze namazını kıldıktan sonra ben Hazreti [XIII/59] Halit'in türbesine doğru gittim. Penceresine yaklaşarak türbedarı elimle işaret edip çağırdım. Türbedar içeriden pencereye

Levent Şahverdi Arşivi

geldi. Dedim ki: 'Ben kendime bu civarda bir türbe yaptırmak istiyorum. Acaba Hazreti Halit beni misafir kabul eder mi?'

Türbedar, 'Hazreti Halit buradadır kendisine sorayım,' dedi, döndü. Türbe içinde beyaz ve uzun sakallı vecih bir zat oturmakta olduğunu gördüm. Onunla konuştuktan sonra tekrar pencereye gelip bana, 'Hazreti Halit seni kabul ediyor [XIII/60] ve sizin saltanata nail olacağınızı söylüyor. O vakit burada bir türbe yaptırsın, diyor,' dedi.

Uyandım. Bir müddet sonra Şemsettin Ağa geldi. Oda kapısından girince daha hiçbir şey söylemeden ben kendisine, '(Dilara) vefat etti mi?' diye sordum.

'Evet efendim vefat etti onu haber vermeye geldim. Hazreti Halit civarına defnetmek arzu ediyorlar,' dedi. Yıkanıp kefenlenmesi için bir miktar para verdim defnolundu." [XIII/61]

24 Haziran 1915, Perşembe. Bugün sabahleyin saat dokuz buçuğa (vasati) altı dakika kala padişah hazretleri ameliyat edildi.

Heyet-i Vükela, Âyan reisi de beraber olduğu halde Çit Kasrı'ndaydı. Mebusan Reisi Halil Bey Avrupa'da olduğundan bulunamadı. Heyet-i Vükela saat dokuzda [XIII/62] toplandı. Tabiplerin hepsi Harem-i Hümayun'a gittiler. Dokuz buçukta musahiplerinden Ramiz Ağa Haremkapı'dan salona girdi. Başkâtip Ali Fuat Bey'e ameliyatın başladığını haber verdi.

Ameliyat Yıldız Sarayı'nda icra kılındı. Avusturyalı İsrail namında meşhur bir tabip sekiz kadar Osmanlı tabibiyle birlikte yaptı. Üç çeyrek saat devam etti. [XIII/63] Hamdolsun başarıyla sonuçlandı. Padişahın oğulları Ziyaettin ve Ömer Hilmi efendiler birbirini müteakip Heyet-i Vükela'nın bulunduğu salona geldiler, memnuniyetlerini gösterdiler.

Padişah hazretleri ameliyattan sonra hepimize selam ve iltifat gönderdi. Hepimiz memnunen saray-ı hümayundan ayrıldık.[110] [XIII/64]

110 Bu ameliyat esnasında vuku bulan bir hadiseyi Mustafa Hayri Efendi kaydetmemiş; ancak Başkâtip Ali Fuat Bey [Türkgeldi] *Görüp İşittiklerim* adlı eserinde kaydetmiş: "... Operasyon esnasında vükela sarayda toplanarak Çit Köşkü'ndeki büyük salonda intizar ediyorlardı.
Bu esnada Şeyh-ulislam Hayri Efendi'yle Enver Paşa arasında hafif bir münakaşa cereyan etti. Enver Paşa makam-ı meşihatın kazaî işlerle iştigalden sarf-ı nazar ederek

Levent Şahverdi Arşivi

25 Haziran 1915, Cuma. Başmabeyinci Tevfik Bey'den bir telgraf aldım (Erenköyü'ndeki hanemde). Padişahın afiyetini müjdeliyor.

26 Haziran 1915, Cumartesi. Sabahleyin saat dokuz buçukta saraya gittim. Padişahın sağlığını sordum. Ateşi mutedil bir halde ise de nabızların hareketinde sürat bulunduğu, nabzın yüz yirmi derecede olduğu [XIII/65] biraz endişeli olarak Baştabip Hayri Paşa tarafından beyan olundu. Oradan daireye geldim. Öğleden sonra Kâtib-i Umumi Mithat Şükrü Bey geldi. Merkez-i Umumi azasından Ziya Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey'in benim aleyhimde daima propaganda yaptıklarından uzun uzadıya bahsettik. [XIII/66]

islamiyeti i'lâ edecek hususata hasr-ı eşgal eylemesi daha faydalı olacağını söylemesi ile Hayri Efendi'nin canı sıkıldı. Müşarünileyh, 'Bu fikir hep Türkçülerin eser-i ilkaâtıdır,' diye Enver Paşa'ya münfeilane mukabelede bulundu. ..." [Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 118-19.] Mustafa Hayri Efendi'nin günlüklerinde bu hususta bir not olmadığı gibi günlük metninin söz konusu kısmının herhangi bir şekilde sansüre uğradığına dair bir emare de yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Meşihat'tan İstifası

(Takvim-i Saadet 1332)
[ilk sayfadan önce gelen sayfa]
Nisan Muhtırası:

Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı ve sebepleri

Defter XV
3 Mayıs 1916, Çarşamba [4 Mayıs da olabilir]. Meclis-i Vükela'da istifa edeceğimi Talât Bey'e ve sadrazama söyledim. Meclisin müzakeresinin sonunda sadrazam istifa etmemem için tekrar tekrar söyledi. Ben ısrar ettim ve istifaya karar verdim. Geceyi Meşihat Dairesi'nde geçirdim. Sabahleyin Halil Bey geldi istifadan vazgeçmemi teklif etti. Kararımda ısrarlı olduğumu söyledim.

İstifamın sebepleri:

1) İbrahim Bey Adliye nazırlığından istifa ettirildi, Hariciye Nazırı Halil Bey vekil tayin olundu. Bu husus evvela Merkez-i Umumi'de, sonra sadrazam, Talât Bey ve Halil Bey arasında kararlaştırılmış, diğer vekiller gibi bana da haber verilmemiştir.

2) Merkez-i Umumi azasından Ziya Bey beni İslam Birliği taraftarı olduğum için Türkçülüğün aleyhinde telakki ederek, Meşihat'ça teşebbüs ettiğim ıslah tedbirlerini zora sokarak beni istifaya mecbur etmek üzere bir seneden beri gayret sarf etmekten geri durmadı.

(devamı bundan evvelki sayfada)
(devamı)

Merkez-i Umumi'ye şikâyet ettim. "Ben haris değilim, istersenız istifa edeyim," dedim. Kabul etmediler. Ziya Bey'in fırka inti-

Levent Şahverdi Arşivi

zamına muhalif olan hareketini kınayarak mene karar verdiklerini Kâtib-i Umumi Mithat Bey söyledi. Fakat Ziya Bey durmadı, çalıştı. Ziya Bey akıl fikir sahibi bir zattır. Merkez-i Umumi'nin diğer azası zayıftır. Dayandığım kuvvetin gittikçe azalmakta olduğunu görüyordum. Mesela, mübarek İslam Birliği maksadını temin için şu hal ve zamanı pek uygun olduğundan hilafet merkezi İstanbul'da bir yüce İslam Şûrası vücuda getirmek üzere nizamname layihasını tanzim ettirdim. Sadrazam paşa bu fikrin pek ziyade taraftarlarından olduğu için evvela ona söyledim. Takdirle hemen Meclis-i Vükela'ya vermemi söyledi. "Türkçüler zannederim mâni olurlar," dedim. "Kimse mâni olamaz, sen layihayı getir de gör nasıl çıkaracağım," dedi. Ben yine ihtiyat ettim, birkaç ay geçirdim. Bir gün yine vekillerden bazıları hazır oldukları (takvimin sonundaki boş sayfaya bak) [XV/1]

(öncesi Nisan muhtırasındadır)
(devamı)

halde fikrimi açtım. "İstanbul'da bir genel İslam meclisi teşkil etmek istiyorum. Adına (Şûra-yı Âli-yi İslam) diyeceğim. Bütün İslam âleminden aza davet edeceğim. Her birine onar bin kuruş maaş verilmesini ve bu meclisin şeyhülislamın veya uygun göreceği zatın başkanlığında toplanmasını ve bütün İslam fırkaları arasındaki cüzi ihtilafları bu meclisin halleylemesini düşünüyorum," dedim. Hepsi tasvip etti. Hatta Talât Bey, "Bunun için bütçe mevzubahis olamaz hemen layihanızı yapınız," dedi. Ben biraz ümitlendim. Mektupçu Ebulûlâ Bey ile yardımcısı Nafiz Bey'e tarif ederek tanzim ettirdiğim layihayı hemen beyaza çektirerek bir tezkereyle Babıâli'ye gönderdim. Sadrazam [XV/2] paşa hazretleri memnuniyetle aldı. Heyet-i Vükela'da Maarif Nazırı Şükrü Bey'e verdi ve okumasını emretti. Alenen okundu. Etraftan tasvip sedaları işitilmekteyken Adliye Nazırı İbrahim Bey ikinci maddeye itiraz etti. Hariciye Nazırı Halil Bey de müteredditdi görünüyordu. İtiraz pek yersiz ve boştu. Sadrazam paşa müdafaa etti. Ben, işi kolaylaştırmak için ve bilhassa Halil Bey'in tereddüdünü gidermek maksadıyla, "Bu layihayı Halil Beyefendi'ye verdim İbrahim Beyefendi'nin itirazını

Levent Şahverdi Arşivi

dikkate alalım. Halil Beyefendi uygun göreceği şekilde düzeltsin, benimle müzakere etsin, gelecek mecliste tekrar müzakere ederiz," dedim.

Heyet oybirliğiyle tasvip etti. Söz bitti. Aradan bir hafta kadar geçti. Mithat Şükrü Bey ile Doktor [XV/3] Nâzım Bey Meşihat Dairesi'ne geldiler. "Sana serzenişe geldik," dediler ve ilave ettiler: "Siz bir Şûra-yı Âli-yi İslam layihası yapmışsınız bizim haberimiz yok. Halbuki bu iş fırka işidir. Evvela bizimle müzakere etmeliydiniz." Nâzım Bey de Mithat Şükrü Bey'i tasdik eyledi. "Hakkınız vardır," dedim. "Fakat ben bunu Talât Bey'e söyledim, o da bittabi sizinle müzakere etmiştir. Bir de Türkçüler buna mâni olmak isterler. Hususiyle Ziya Bey şiddetle itiraz edecektir. Binaenaleyh Merkez-i Umumi'de müzakeresini doğrusu arzu etmem," dedim.

Mithat Bey, "Hayır bunu tasvip etmeyen hiçbir fert yoktur. Ziya Bey'in öteden beri fikri Meşihat makamının vazifesinin bu olduğu merkezindedir. Esas itibariyle hepimiz tasdik ve tasvip ederiz," dedi.

Ben, "Ziya Bey öyle söyler fakat [XV/4] kalben bunu istemez," dedim. Doktor Nâzım Bey bana hitaben, "Sen bir kimseye bir kere kızınca artık onu affetmezsin," dedi.

Ben de, "Evet bu benim için bir kusur olabilir. Bununla beraber biz birbirimizi pek iyi anladık. Birbirimizin fikirlerini tamamıyla öğrendik. Onun için size şimdiden söylerim İslam Şûrası nizamnamesi çıkmaz," dedim.

Her ikisi tasdik etmediler, "Çıkar," dediler. "İnşallah," dedim. Gittiler. Bir iki gün sonra Halil Bey geldi. Layihayı birlikte müzakere ettik. İkinci maddede bazı ifadelerin düzeltilmesini talep etti. Tereddütsüz [XV/5] kabul ettim. Aramızda bir ihtilaf ciheti kalmadı. Derhal Mektupçu Nafiz Bey'i çağırttım. Düzeltilmiş nüshanın beyaza çekilmesini söyledim. Babıâli'ye gitti. Meclis-i Vükela'da müzakere edilirken Halil Bey'le aramızda ihtilaf kalmadığını söyledim. Hiç kimse itiraz etmedi. Cümlesi, "Pekâlâ," dediler. Hatta sadrazam ve bu satırların yazarı ve Enver Paşa imza ettik. Zannederim arkadaşlardan bir iki zat daha imza ettiler. Sonra malî yönünün tetkiki için Talât Bey tarafından alınmasını Halil Bey teklif

Levent Şahverdi Arşivi

etti. Bu teklif üzerine layihayı Talât Bey aldı. [XV/6] Hâlâ meydana çıkmadı. Nerede kaldığını bilmiyorum. İşte bu ve daha buna benzer birçok şeyler ki benim Meşihat'ta muvaffakiyetimi zorlaştırmak için çıkarılıyor ve Merkez-i Umumi azasının çoğunluğu aleyhimde olmadıkları halde Ziya Bey'in aldatmalarına mâni olamıyorlardı. Bu yüzden bazı gündelik muamelelere müdahaleye de başladılar. "Medreseleri Maarif'e ve şeriat mahkemelerini Adliye'ye verelim," dediler. Hülasa zahirde maslahat namına hoşa gidecek sözler söyleniyordu, hakikatte [XV/7] ise [amaç] hep beni müşkül mevkide bırakıp başarısız kılmaktı. Çünkü Türkçüler medreselerin ıslahından çekiniyorlar ve binlerle Türk evladının medreselerde Arapça tahsil etmelerini Türkçülüğe bir darbe telakki ediyorlardı. İşte böyle her yaptığım şeye müdahale ve tenkit zaten beni bıktırıp usandırmış ve birkaç defa istifa eylemişken arkadaşlardan en ziyade sevdiklerimin ısrar ve zorlamasıyla şimdiye kadar kalmıştım.

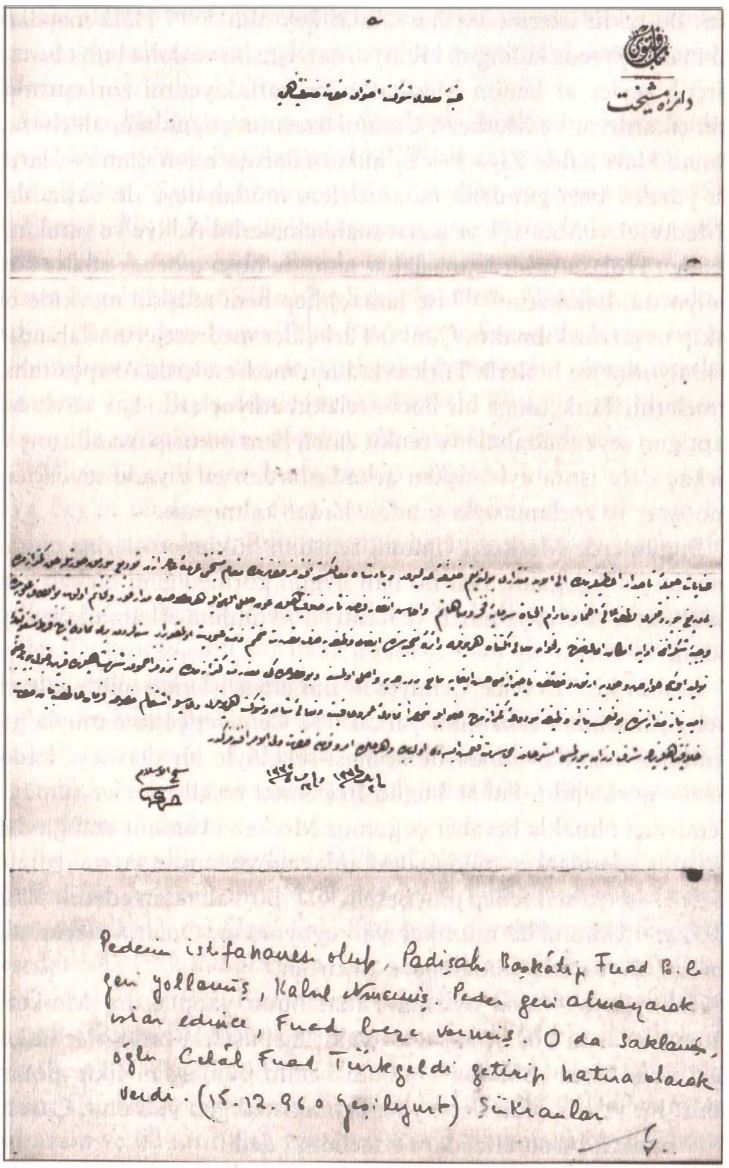
Bugünlerde Merkez-i Umumi azasının hükümet işlerine müdahaleleri [XV/8] çoğaldı. Ben bu hali uygun görmediğimi birkaç kere Talât Bey'e (Dahiliye nazırı ve Cemiyet'in mühim erkânından) söyledim.

Dedim ki: "Evvelce Cemiyet'in hükümet işlerine müdahale etmeleri, hükümet erkânının yabancı ve Cemiyet'çe tamamıyla güvenilmez adamlar elinde bulunması sebebiyle bir dereceye kadar mazur görülebilir. Fakat bugün hükümeti teşkil edenler tümüyle Cemiyetçi olmakla beraber çoğumuz Merkez-i Umumi azalığından yetişmiş adamlarken müdahaleyi anlayamıyorum ve bu müdahaleye de ekseriya sen sebep oluyorsun. [XV/9] Bir vali tayin edecek olsan Merkez-i Umumi'de müzakereye koyuyorsun. Onların fikrini alıyorsun. Bu suretle müdahaleye alıştırdın."

Talât Bey, "Vakıa öyledir. Fakat bunu yapmasam, Merkez-i Umumi azasını boş bıraksam o vakit mebuslarla birleşirler hükümeti müşkülata sokarlar. Halbuki benim bunlardan fikir almam zahirî bir şeydir. Hakikatte yine benim istediğim vali olur. Çaresiz [XV/10] bunları bu suretle idare etmelidir," dedi.

Talât Bey'in Merkez-i Umumi üzerinde büyük bir nüfuzu vardır. Daha doğrusu Merkez-i Umumi Talât Bey'den ibarettir. Merkez-i

Levent Şahverdi Arşivi

Pederim istifanamesi olup, Padişah Başkâtip Fuad B.e geri yollamış, Kabul etmemiş. Peder geri almayarak ısrar edince, Fuad beze vermiş. O da saklamış, oğlu Celâl Fuad Türkgeldi getirip hatıra olarak verdi. (15.12.960 Yeşilyurt) Şükranlar

Mustafa Hayri Efendi'nin Meşihat'tan istifa yazısı

Levent Şahverdi Arşivi

Bâb-ı Fetva
Daire-i Meşihat

Hû

Atebe-i mualla-yı şevket-ihtiva-yı Hazret-i Hilafetpenahiye

İnayat-ı celile-i tacdar-ı azamilerinin ilelebet minnettarı bulunduğum halife-i adlperver ve padişah-i mealigüster Efendimiz Hazretleri'nin makam-ı meşihati uhde-i âcizaneme tevdi buyurmak suretiyle hakk-ı kemteranemde bî diriğ buyurdukları lutf-ı âli-i itimad madamelhayat sermâye-i fahr ve mübahatim ve ahasin-i enzar-ı feyz-nesar-ı hilafetpenahileri avn-ı celil-i ilahi ile her hususta medar-ı fevz ve necatım olup bu eltaf-ı ulviyenin vecibe-i şükranını edaya imkan olmadığından dilhah-ı meali-iktinah-ı hümayunları daire-i münciyesinde ifa-yı vazifeye sarf-ı makderet mutahattim-i zimmet-i ubudiyet olmakla beraber senelerden beri temadi eden fart-ı meşguliyetin tevlid eylediği avarız-ı vücudiye artık vezaif-i naçizanemi hüsn-i ifaya mani bir dereceye vasıl olmasına ve bu hususdaki mazeret-i kemteranemin nezd-i merahimvefd-i şehinşahilerinde karin-i kabul buyurulacağı ümmid-i niyazmendanesinde bulunulmasına binaen vazife-i mevdua-i kemteranemden afv ile münhasıran temadi-i ömr ve afiyet ve teali-i şan ve şevket-i hümayunları duasıyla istifam hususuna ferman-ı atıfet-beyan-ı hazret-i hilafetpenahilerinin şereferzan buyurulması istirhamına mücaseret kılınmış ise de olbapta ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyülemr Efendimizindir.

Fi 3 Recep Sene 1334 ve fi 23 Nisan Sene 1332

Şeyhülislam
Hayri

Pederin istifanamesi olup, padişah, Başkâtip Fuad B.le geri yollamış, kabul etmemiş. Peder geri almayarak ısrar edince, Fuad Bey'e vermiş. O da saklamış, oğlu Celâl Fuad Türkgeldi getirip hatıra olarak verdi. (15.12.960 Yeşilyurt) Şükranlar

S. [Suat Hayri Ürgüplü]

Levent Şahverdi Arşivi

Umumi'nin bu kadar zayıf olduğunu, bu kadar hakikate tamamıyla vâkıf olmayan gerek Cemiyet fertleri ve gerek hariç bulunanlar bilmezler. Hatta Cemiyet fertleri ve erkânından olmak üzere tanınmış zevattan ancak sekiz on kişi bilir ki Talât Bey'in arzusuna muhalif olarak Cemiyet hiçbir şey yapamaz. [XV/11] Fakat Talât Bey Cemiyet'i kuvvetli gösterir ve hükümeti Cemiyet ile idare eder ve Cemiyet'e de hükümetin kudretini göstererek Cemiyet'i de istediği gibi idare eder. Bunu böylece bildiğimi Talât Bey tamamıyla bilir ve tasdik eder. Bundan dolayı Merkez-i Umumi azasından bazı zevatın benimle meşgul olmamasını ve işlerime müdahale etmemelerini Talât Bey ile Mithat Bey'den talep ettim. Onlar da söz verdiler, fakat başaramadılar. Talât Bey mene muktedirdi. [XV/12] Lakin çok sayıdaki meşguliyeti bu işle uğraşmaya müsait değildi. Gerçi Talât Bey bu hususta, "Uğraştım ve muvaffak da oldum," dedi ise de bence uğraşamadı, çünkü hem Dahiliye hem de Maliye nazırı olduktan başka devletin bütün iç ve dış işlerini eline almış, gece gündüz meşguldür. İşte bu haller ve Merkez-i Umumi azasının her birinin fırka ve Cemiyet intizamına bakmayarak [XV/13] kendi fikirlerine göre hareket etmeleri gibi, Merkez-i Umumi'nin zaafı nazarımda tezahür etmeye başladı. Ben de bıkıp usanarak istifa etmek arzusuna düştüm. Yukarıdaki mütalaamla Talât Bey'in aleyhinde bulunduğum zannolunmasın. Ben Talât Bey'i, Talât Bey'in beni sevdiğinden ziyade severim. Gayet namuslu olmakla beraber çok zekidir. Fikrinden istifade olunup devlete ve memlekete [XV/14] büyük hizmetler etmesi beklenir.[111]

Hülasa Ziya Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi doğrudan doğruya İslam dini aleyhinde bulunan ve memlekette dinsizliği tesis etmek üzere, İslam dininin yayılmasına ve İslam hükümlerinin idame ve muhafazasına yardımcı olan iki İslamî daire –ki Meşihat ile Evkaf Nezareti'dir– bunları esasından yıkmak üzere son gayretle çalışıyorlar ve fakat kendilerini din aleyhinde göstermeyip bilakis İslam dini lehinde göstererek, "Dünyayla meşgul din ile meşgul olmak üzere [XV/15] şeriat mahkemelerini Meşihat'ın meşguliyetleri arasından çıkaralım. Evkaf'tan da mektepleri ala-

111 Buraya kadar kurşunkalemle, buradan itibaren de mor mürekkeple yazılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

lım Maarif'e verelim," diyorlardı. "Anadolu'da din kalmadı, köylerde köylüler peygamberlerini bilmiyorlar. Meşihat bunlarla meşgul olsun, dünya işlerini bıraksın," diye birçok gürültülere başladılar. Cemiyet efradı arasından muhtelif erbaptan birçok muavin de buldular ve beni Meşihat'tan istifa ettirmek için ellerinden geleni yaptılar.

Bir garip fıkra

Çanakkale'de İslam askerlerinin [XV/16] yiğitçe müdafaasının sonucu İngiliz ve Fransız askerlerinin bozguna uğrayarak firar edip çekildikleri gün İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında Müslümanlar arasında büyük bir sevinç hâsıl olmuş ve herkes birbirini tebrik etmekte bulunmuş iken Ziya Bey'in, "Beni bunlardan ziyade sevindirecek şey Hayri Efendi'nin istifası haberidir," demiş olduğunu Fetva Emini Ali Haydar Efendi Hazretleri âcize söyledi (eluhdetü alerravi). [XV/17]

Bu kadar gürültüye sebep: Benim Meşihat'a geçer geçmez evvela şeriat mahkemelerinde bulunan memurlardan itimada mazhar olamayan birçok hâkimi azledişim, şeriat mahkemeleri muhakemesi usulünde halkın en ziyade şikâyetine sebep olan usulleri değiştirişim ve Mekteb-i Kudat'tan mezun olmayan kimseleri kadılığa tayin etmeyerek ehil ve muktedir zevatı tayin edişim, bir taraftan da İslam medreselerinin asırlardan beri devam etmekte olan ders usulünde [XV/18] bir inkılap husule getirerek Dersaadet'te Darülhilafetilaliye namı altında mevcut medreseleri birleştirerek şimdiki asra uygun bir şekle sokuverişim gözlerini açtı.

Kısaca bahsettiğim şu ahvalin tafsilatını içeren nizamnameleri ve talimatı görmeyi arzu edenler yayımlanmasına muvaffak olduğum *Ceride-i İlmiye* ile *İlmiye Salnamesi*'nde görebilirler.[112]

Medrese programları değiştirdim ~~Medrese-i Kudat dersleri düzenleme~~ [XV/19] ve bir mahsus sınıf ilave namıyla şeriat mahkemesi kâtipleriyle eytam memurlarını yetiştirmek üzere Medrese-i Kudat'a eklenmiş bir mektep açtım.

112 Bahsi geçen nizamname ve talimatın tam metni (*İlmiye Salnamesi*, s. 652-87) (yer darlığından dolayı sayfa 688-736'daki personel listesi verilememiştir) kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Birçok din ulemasının ve muktedir şeri hâkim ve memurun yetiştirilmesine yönelik olan teşebbüslerimin kendilerince nedense pek ziyade korkuya sebep olan İslam Birliği fikrini teyit eder gördüklerinden, var kuvvetle aleyhimde uğraştılar ve muvaffak da oldular. Fakat inşallah yine galebe İslam'dadır. Zira Hafız [XV/20] hakikati elbette muhafaza edecektir.

İşte bu haller vuku buldukça ve buna karşı gerek Merkez-i Umumi ve gerek Talât Bey seyirci gibi bakıp hiçbir suretle mene kalkmadıkça yalnız kaldım. İleride haysiyet kırıcı bir hale maruz olmadan çekilmeyi memleketin menfaatlerine daha uygun buldum. Yukarıda beyan olunan birinci sebep ki, benim haberim olmadan Adliye nazırının Şûra-yı Devlet'e tayinidir, bunun üzerine [XV/21] istifa ettim. Zaten birçok siyasi meseleden Heyet-i Vükela haberdar değildi. Bu da benim için hakiki bir sebep idi.

Ziya Bey ve yoldaşlarının, "Biz İslam dininin yücelmesini isteriz," demelerinin demagojiden ibaret olduğunu ispat için bir delil gösterilmesi zannımca kâfidir. O da ben çekildikten sonra Meşihat'la hiç meşgul olmamaları [XV/22] ve esas vazifesi dedikleri dinin yayılmasına ve öğretilmesine teşebbüs bile etmemeleridir. Ve köylerde ve kasabalarda dinî hükümlerin muhafaza ve dinî terbiyenin Müslüman evlatları arasında bekasının temini, ilk mektep tahsilinin bu maksada göre tertibi lazımken bu cihetlere katiyen yanaşmayıp Maarif Nezareti'ne bağlı mekteplerde dinî terbiye yok bir halde bırakıldı ve vakıf mekteplerindeki [XV/23] dinî tahsili dahi kaldırmak üzere, "Memlekette iki Maarif Nezareti olamaz," diyerek o mektepleri de Maarif Nezareti'ne bağladılar. Evkaf Nezareti'nin hususi bir müessese olduğunu ve mekteplerinin bütçesinin şahıslara ait olup adeta hususi mektepler gibi bunlara müdahaleye hak bulunmadığını söyleyenlere kulak bile vermediler.

Hülasa, istifa sebeplerim pek çok ve muhteliftir. [XV/24] Gerek Merkez-i Umumi azasından ve gerek Heyet-i Vükela'dan olup da onlara tabi olan arkadaşlardan bazılarıyla fikir ve mesai birliği mümkün olmadı. Memleketin esasi hayatıyla ilgili olan birçok meselede tehlike görmekte ve her an istifa edip çekilmek için fırsat aramaktaydım. Bilhassa Türkçülük fiiline pek ziyade hız verdikle-

Levent Şahverdi Arşivi

ri zaman Osmanlı Devleti tebaası arasına nifak ve ihtilaf girmeye başladı. Türk olmayan muhtelif unsurlarda hatta Türklerde bile bu halden hoşnutsuzluk ve kızgınlık eseri görülüyordu. Sait Halim Paşa Hazretleri'ne birlikte istifa edip çekilmemizi söyledim. "Biraz daha sabredelim," dedi. Bir müddet daha geçti. İdarede yine düzelme görmedim. Cemiyet'in para kazanmak ticaret etmek fikri de yol almaya başladı. 4 Ağustos 1915 tarihinde istifa ettim fakat kabul ettiremedim. Nihayet yukarıda tafsilatıyla anlatılan sebeplerin birikmesi üzerine katiyen istifa ettim. [XV/25]

[Mayıs muhtırası sayfası]

14 Mayıs 1916. Bugün İstanbul'a indim. Evvela Talât Bey'i hanesinde, ikinci olarak Mithat Şükrü Bey'i Arnavutköyü'nde evinde hasta yatağında, üçüncü olarak Sadrazam Sait Halim Paşa'yı, dördüncü olarak Merkez-i Umumi'yi, beşinci olarak Musa Kâzım Efendi'yi, altıncı olarak Halil Bey'i ziyaret ettim. Öğleden sonra vasati ikide Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda huzura kabul buyuruldum. Malta Köşkü'nde.

30 Mayıs 1916. Bugün Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda huzura kabul buyuruldum. Bir saat kadar huzurda kaldım. [XV/30]

Yakup Cemil vakası

Defter IX (devam)

21 Ağustos 1916, Pazartesi. Bugün İslam Tedris Cemiyeti'ne gittim. Nuruosmaniye hümayun mahfilinde toplandık. Toplantıdan sonra Merkez-i Umumi'ye uğradım. Kâtib-i Umumi Mithat Bey'le görüştüm. Yeni vakadan haberdar olup olmadığımı sordu. "Hayrola nedir bir şey işitmedim," dedim. [IX/53] Şöylece izahata başladı.

"İsmet Bey, Talât Bey ile Halil Bey'i ve beni bugün yemeğe davet etmişti. Döneceğimiz zaman Enver Paşa telefonla Talât Bey'i davet etti ve 'Hemen gel,' dedi. Biz Romanya harp ilan etti zanneyledik. Kalktık. Beni Arnavutköyü'nde bıraktılar. Talât Bey ile Halil Bey, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısına gittiler. Bir müddet sonra

Levent Şahverdi Arşivi

otomobil geldi beni istediklerini haber verdi. [IX/54] Ben de gittim. Meğer harp ilanı değilmiş. Sapancalı Hakkı Enver Paşa'ya gelmiş, Yakup Cemil'in kendisine bir suikasti olduğunu ve hükümeti devirmek için teşebbüste bulunduğunu haber vermiş. Yakup Cemil bu iş için Meserret Oteli'nde üç oda tutmuş. Burada tertibata başlamış. Bomba tedarik etmiş. Tertip ettiği adamlarına silah dağıtmış. Babıâli kumandanını [IX/55] (Hasan Hoca diyorlar) Meserret Oteli'ne çağırmış. Bir Babıâli nümayişi yapıp hükümeti devirmek istediklerini ona da söylemiş. Hatta Talât Bey'in güya haberi olduğundan bahseylemiş. O da, 'Vallahi babam olsa o yolda gelenlere karşı derhal ateş ederim,' demiş. Neyse o sözleri geçiştirmiş. Sonra bizim Merkez-i Umumi azasından Kemal Bey'e gitmiş. Ona da İngilizlerle ayrı bir sulh akd [IX/56] etmenin uygun olacağını söylemiş. O da, 'Merkez-i Umumi'ye söyle,' demiş. İşte bu hallere binaen Yakup Cemil tutuklandı. (Dünkü gün) tutuklandı. Adamları da toplanıyor," dedi.

Ben buna pek üzüldüm. Zira İttihat ve Terakki efradı arasında ilk defa olarak böyle bir vaka oluyor. Büyük Fransız inkılabını yapanların hali gözümün [IX/57] önüne geldi. "Acaba biz de birbirimizi mi mahvedip bitireceğiz?" diye dehşete düştüm. "Herhalde hayra alamet değildir" dedim. Mithat Bey de, "Evet öyledir," dedi. Bununla işin bitmiş olmasını ve faillerin cezalandırılmasının tertibiyle son bulmasını birlikte temenni eyledik.

Yakup Cemil Bey'in böyle bir teşebbüste bulunması cidden memleket için büyük bir felakettir. Evvela asker olan [IX/58] bu zatın böyle harp zamanında siyasete karışması, ikincisi ayrı sulhtan bahsetmesine nazaran işte bir ecnebi parmağı bulunması ihtimali, üçüncüsü Enver Paşa'ya suikastin adeta orduyu tehlikeye sevk edeceği pek açık ve zahirken şu zamanda bu hale teşebbüsü doğrusu millî şeref ve haysiyetle bağdaştırılamaz. Cenabıhak memleketimizi, milletimizi muhafaza [IX/59] buyursun ve böyle bıçakla, tüfekle hükümeti düşürmek isteyenlere Allah izan versin. Tahkikatın neticesini bekleyelim. İnşallah ehemmiyetli bir şey değildir. [IX/60]

30 Ağustos 1916, Çarşamba. Bugün sabahleyin ilk trenle İstanbul'a gittim. Saat sekizde (vasati) Talât Bey'in hanesine vardım.

Levent Şahverdi Arşivi

Hal ve hatır sualinden sonra Yakup Cemil işini sordum ve bunun arkası gelir diye merak etmekte olduğumu söyledim.

Talât Bey, "Hayır o kadar ehemmiyeti yoktur. Zaten bizim kabahatimiz arkadaşlarımızı [IX/61] paraya alıştırmaktı, birçokları zengin oldu. Bundan kaynaklanıyor," dedi ve ilave etti. "Sapancalı Hakkı yetmiş beş bin lira kazanmış edepsiz bir adamdır. Onu da tutuklamışlar. Fakat iştiraki anlaşılamamış tahliye etmişler. Bakalım tahkikat devam ediyor. O kadar ehemmiyetli değildir," dedi.

Talât Bey her hususta lüzumundan fazla iyimser olduğundan mutlaka [IX/62] dikkate almaya değer bir madde olduğunu söyledim.

Talât Bey, "Tabii alınacaktır. Sapancalı Yakup Cemil'in bizim tarafımızdan sevk edildiğini söylüyorlarmış. Ama ehemmiyeti yoktur," dedi.

Ben, "Bu sözlerin seninle Enver Paşa arasında bir güvensizlik doğuracağından korkuyorum," dedim.

Talât Bey, "Hayır Enver Paşa bana karşı güvenmemezlik etmez, o beni bilir," dedi. [IX/63]

Talât Bey'in bu sözlerinden bir dereceye kadar teselli oldum. Fakat ne yalan söyleyeyim tamamıyla emin olamıyorum. Çünkü Enver Paşa gayet saf bir zattır. Her şeye çabuk inanır. Mesela Talât Bey'in böyle memleketin tehlikeli bir devresinde Harbiye nazırını düşürmenin uygun olamayacağını takdir edeceğini idrak edemez. Kendisinin lüzumsuz masraflarını terk etmesi için Talât Bey'in nasihatini [IX/64] korkarım yanlış telakki eder. Birtakım bozguncuların telkinleri de buna eklenirse belki de Talât Bey'den şüphe eder. İşte o vakit benim itikadımca memleketin Allah korusun mahvolduğu gündür.

Talât Bey, derin bakış açısı sahibi, zeki, varlığı ender bulunur bir adamdır. Memlekete cidden hizmet edebilir.

Enver Paşa da saf yüreklidir. O da Talât Bey gibi vatanını sever, memlekete lazım [IX/65] bir adamdır.

Fakat Talât Bey'in birçok kusuru olduğu gibi mesela valiler arasında birçok ahlaksız adamlar vardır. Mutasarrıflarda daha ziyadedir.

Bu gibi rezilleri Talât Bey temizleyip atamıyor. Bununla beraber Talât Bey'i yiyicilikle suçlamak kimsenin hatırından geçemez.

Levent Şahverdi Arşivi

Lakin Enver Paşa'nın pederi Ahmet Bey'in yiyiciliği meşhurdur. [IX/66] Enişte si Nâzım Bey de iyi bir adam değildir. Bu iki zatın suistimalleri, Enver Paşa'nın da israf ve sarfiyatı o saf yürekli ve eskiden beri pek kanaatkâr olmak üzere tanıdığımız paşayı adeta kamuoyunun gözünde düşürüyor. Enver Paşa'yı bu hususta ikaz etmelerini fırsat elverdikçe Talât Bey'den ben de rica ederdim. İşte o hususta ki ihtarları, paşayı [IX/67] bu vaka üzerine şüpheye düşürürse diye korkarım. Her ikisi memleket için lazımdır. Bilhassa harbi idare eden bu iki zattır. Zaten muharebe zamanında Heyet-i Vükela'nın düşüşü memleketin menfaatlerine aykırıdır. Hususiyle bu iki zatı düşürmek bu zamanda ordu ve memleketi altüst etmek demektir. Yakup Cemil nasıl olup da bunu idrak edemiyor. Vakıa idrak edecek beyni de [IX/68] yoktur. Enver Paşa'nın hayat tarzı dahi bu işe sebep olabilir. Paşayı gördüğümde hayat tarzındaki ahvali biraz düzeltmesi ve değiştirmesi hususunda ikaz etmeyi hukukumuz icabından addederim. [IX/69]

Levent Şahverdi Arşivi

Kabine Değişiklikleri

Sadrazam Sait Halim Paşa'nın istifası

Defter XIV
31 Ocak/1 Şubat 1917 Çarşamba akşamı Perşembe gecesi. Sait Halim Paşa Hazretleri'nin istifa ettiği Kâtib-i Umumi Mithat Bey tarafından Meclis-i Umumi'ye bildirildi. Meclis önce Nuruosmaniye'de kulüpte –Arifî Paşa Konağı– toplanmıştı. İstifa sebebi, kabine erkânı arasında birlik beraberlik eksikliği idi ve müzakere gece vasati saat on ikiye kadar devam etti. [XIV/1]

(Kararın hülasası)
"Sadrazam istifada haklıdır. Kabulü zaruridir. Mithat Bey yarın kendisini görsün, meclis heyetinin hep birlikte üzüldüğünü tebliğ etsin ve vazgeçmesi mümkün olamadığı takdirde cumartesine kadar istifayı ertelesin ve kimseye istifa ettiğini söylemesin." Bu kararı müteakip meclise son verildi. [XIV/2]

Bu müzakerede hazır bulunanlar –sadrazam paşa zaten gelmeyeceğini söylemiş, biraderi Nafıa Nazırı Abbas Halim Paşa da gelmedi: Talât Bey meclise başkanlık etti. Vekillerden Harbiye Nazırı Enver Paşa, Hariciye Nazırı Halil Bey, Ziraat ve Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, [XIV/3] Meclis-i Umumi azalığına seçilen beş zattan Cahit Bey, Atıf Bey ve ben.

Merkez-i Umumi azasından Doktor Nâzım ve Bahaettin Şâkir beylerden başka hepsi mevcuttu.

Yukarıda beyan olunan karar eski sadrazam hakkında olan kısmıdır. Yeni sadrazamın kim olacağına dair cereyan [XIV/4] eden müzakere neticesinde de Talât Bey'in sadrazam olmasına karar verildi.

Müzakere esnasında arkadaşların söylediği sözlerden benim Meşihat'a tekrar gelmeme aralarında evvelce karar vermiş olduk-

Levent Şahverdi Arşivi

larını anladım. Yolda otomobil içinde Halil Bey'e bu hissimi söyledim[113] [XIV/5] ve ilaveten dedim ki: "Talât Bey'in teşkil edeceği kabineye memnuniyetle dahil olmak isterim. Ancak ben Meşihat'ta ne yapacağım evvela burası karara bağlanmalıdır. Merkez-i Umumi arkadaşlarından Ziya ve Kemal beyler, gerek Meşihat'ın ve gerek Evkaf'ın teşkilatıyla meşgul oluyorlar. [XIV/6] Onlar bu haldeyken ben Meşihat'a ve Evkaf'a geleceğim, birkaç gün sonra evvelce uğradığım müşkülata tekrar uğrayacağım, yine aramızda mücadele başlayacak bu da ne benim ne de kabine için doğru olacaktır. Onun için zatıâliniz [XIV/7] Talât Bey'e söyleyiniz benim için bir karar verirse ilk önce benimle müzakere etsin, rica ederim beni emrivaki karşısında bulundurmasın." Halil tasvip etti. [XIV/8]

Talât Bey'le Halil Bey'in evinde müzakere

4 Şubat 1917, Pazar. Sabahleyin Talât Bey'den bir telgraf aldım. Vasati sabah saat onda Halil Bey'in Nişantaşı'ndaki hanesinde mülakat talep buyuruyordu. Saat on birde ulaştım. Halil Bey, Talât [XIV/9] Bey'in saraya gittiğini ve şimdi geleceğini söyledi. Bir müddet sonra Talât Bey geldi. Gerek sadaretine ve gerek vezaretine padişah iradesi çıktığını söyledi. Oturdu. Müzakereye başladık. Halil Bey'e söylediğim sözleri [XIV/10] Halil Bey tekrar etti. Ben de tasdik ettim. Onun üzerine bu husus için arkadaşlarla görüştüklerini ve bir de program yazdıklarını söyleyip Halil Bey cebinden çıkardığı evrakı okumaya başladı. [XIV/11]

Meşihat'a ait olan kısımların bence en mühimi medreseler meselesiydi. Merkez-i Umumi'deki arkadaşlar, bundan böyle medreselerden yalnız dinî memurlar çıkmak ve başka suretle tahsil gayesi gözetilmemek lazım [XIV/12] geldiğini kati bir surette beyan etmişler ve medrese programlarının buna göre tanzim edileceğini, yeni fenlere ehemmiyet verilmeyeceğini ve benim evvelce tasavvur eylediğim gibi medreselerin birer darülfünun halini [XIV/13] alarak beş on sene sonra bu memlekette genel idarenin ve tedrisatın tümüyle sarıklı zümresine geçmesine razı olmayacaklarını söylemişler.

113 سویلمدم *söylemedim* yazılmış; mana tutmuyor; *söyledim* olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Vakıflara gelince: Vakıflar iki kısımdır. [XIV/14] 1) Sahih vakıflar; 2) Gayrisahih vakıflar.[114] Gayrisahih vakıflar tümüyle Maliye Nezareti'ne iade olunacak, sahih vakıflar da mütevellisi bulunanlara teslim olunacak, mütevellisi yoksa kaymakamın [XIV/15] mütevelli tayiniyle onlara verilecektir.

İşte bana vuku bulan tekliflerin hülasası ve en canlı noktaları bunlardır. Cevaben dedim ki: "Evvela ben şeyhülislam [XIV/16] olunca medreselerden yalnız imam, müezzin, hatip, kayyum ve gassal (ki dinî memurlardan maksadın bunlar olduğunu anlıyorum) yetiştirip memlekete lazım olan şeri ilim ve çeşitli fen sahiplerini yetiştirmemeyi [XIV/17] yapamam. Fakih, müfessir ve muhaddis gibi ihtisas sahiplerini yetiştirmeyi ve her sene lüzumu kadar müderris çıkmasını evvelce Meşihat'tayken tanzim ve neşrettiğim program ve nizamnameyi tasavvur etmiş ve o surette çalışmıştım. [XIV/18] O halin hâlâ memleketin menfaatlerine uygun olduğu kanaatindeyim. İlimden hiçbir zarar gelmez. Her türlü zarar cehaletten kaynaklanır. Bir de görüyorum ki medreseler ıslah edilirse güya Maarif Nezareti'nin [XIV/19] mektepleri geride kalır, medrese mezunları üstünlük sağlar diye korkuyorlar. Bunda korkacak hiçbir şey göremiyorum. Hem de mekteplerin seviyesini yükseltmeye çalışacak yerde medreselerinkini düşürmeye uğraşmak doğru değildir. [XIV/20] Vakıflara gelince, dedikleri taksim Evkaf Nezareti'ni lağv demektir. Her ikisini de kabulde mazurum." Kendileri dediler ki: "Şimdi git sonra görüşürsünüz kendilerini ikna edersin." [XIV/21]

Cevap verdim. "Hayır evvela mücadeleyi tekrar etmek istemem. İkincisi Ziya Bey'in iyi niyetinden emin değilim. Ziya Bey bu memleketin ilerleyememesine sebebin din olduğu itikadını [XIV/22] taşıyor. İşte bu esasa göre hareket ediyor. Dinin hizmetkârları olan iki daireyi esasından yıkmak istiyor. Bunu alenen söylemiyor fakat bence muhakkaktır. Ben bu dairelerin ıslahına [XIV/23] çalıştıkça bin

114 Sahih vakıflar: Her çeşit maddi varlıklarının mülkiyeti vakfın hükmü şahsiyetine ait olan vakıflardır. Bu tür vakıflarda vakfedilen menkul ve gayrimenkuller vakfın mal varlığını oluşturur.

Gayrisahih vakıflar: Devlet başkanı veya onun izniyle, devlet arazisi üzerinde meydana getirilen vakıflardır. Mirî (devlete ait) araziden olan bir yerin âşar veya rüsumu gibi yararlanma hakkı vakfedilirse, buna da sahih olmayan vakıf (gayrisahih vakıf) ismi verilir. Burada arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete aittir. Buna vakıf denmesinin nedeni devamlı bir tahsis olmasından ileri gelmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

türlü müşkülata maruz kalacağıma şüphe etmeyiniz. Benimse bu daireleri yıkmak elimden gelmez."

Talât Bey dedi ki: "Ben de Müslümanım, bu memlekette [XIV/24] dinsizliğin yerleşmesine müsaade edemem. Meclis-i Umumi'de müdafaa edersiniz, diğer arkadaşlar da vardır. Ekseriyetle verilen kararı kabul ederiz."

Dedim ki: "Merkez-i Umumi'de bulunan arkadaşların gerek ilmi ve gerek tecrübeleri [XIV/25] malumumuzdur. Ziya Bey gibi intihara teşebbüs etmiş, alnına kurşun sıkmış, tımarhaneye girmiş çıkmış, dimağı fakir olmuş bir arkadaşımız bugün hepsine muhakemelerini kabul ettiriyor. [XIV/26] Hangisinin fikrinin isabetine ve görüşünün selametine güveneceğim? Ve bir de bu meseleler ihtisas meselesidir Meclis-i Umumi'de hallolunamaz. İtimat ettikleri zata Meşihat'ı ve Evkaf'ı verdirip artık işine [XIV/27] karışmamalıdır. Kongrede tasdik aşamasına gelmiş bir program vardır. O dairede o zat da çalışmalıdır." [XIV/28]

Defter XV

9 Mayıs 1917, Çarşamba. Öğleden sonra vasati saat bir buçukta Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'nda padişahın huzuruna kabul buyuruldum. Bundan tahminen yirmi gün önce kabulüm esnasında mazhar olduğum, halifenin iltifatı tekerrür etti. "Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi hoca adamdır. Fakat iş [XV/26] başkadır. Evkaf meselelerini idare edemez. İnşallah Meşihat ile Evkaf birleşir, yine sen idare ve ikmal edersin," buyurdu.

İsyan halinde bulunan eski Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in yola getirilmesi için kendisine Suriye'de bulunan Bahriye Nazırı Cemal Paşa vasıtasıyla fakat gayriresmi ve münasip bir surette yardım teklif edilmesini Sadrazam [XV/27] Talât Paşa'ya söylediğini, onun da uygun gördüğünü beyan buyurduktan sonra fikrimi arz etmemi emretti. "Şerif Hüseyin'in İngilizlerden aldığı maddi ve askerî yardıma nazaran yardım talep eylemesi pek de ümit edilmemekle beraber bu suretle yola getirilmesi mümkün olursa [XV/28] pek iyi olur," dedim. Şimdiki sadrazama müteveccih ve selefi Sait Halim Paşa'ya gayrimüteveccih göründü.

Hayri [XV/29] [Defter XV'in sonundaki üç sayfa]

Levent Şahverdi Arşivi

12 Aralık 1917, Çarşamba. Bugün sabahleyin her zamanki gibi gazeteleri okumaktaydım. Cemil Bey'in geldiğini söylediler. Selamlığa çıktım. Berlin'den gelmiş. Afaki sohbetten sonra Berlin'de Dinler Tarihi Muallimi Mösyö Karnak ile görüştüğünü ve kendisinin pek muktedir ve meşhur muallimlerden olup Maarif Nazırı Şükrü Bey'in daha geçenlerde Avrupa seyahatinde kendisiyle görüşmüş ve nihayet kendisine Şükrü Bey'in, "Hepsi iyi ama başımızda bulunan bu din belasını nasıl [XV/x01] atacağız?" dediğini Mösyö Karnak bana müteessirane bir suretle hikâye ettikten sonra, "Şükrü Bey'e söylediğim gibi sana da söylüyorum –aman dinle uğraşmayınız," dediğini Cemil Bey hikâye eylemiştir.

Bu Cemil Bey nazırlığım zamanında Evkaf mektupçuluğunda bulunan ve bugün Kudüs-i Şerif Evkaf müdürü olup Selahaddin-i Eyyubi Medresesi'nin dahi müdürü olmak hasebiyle medreseye birtakım ders alet ve edevatı satın almak için Berlin'e gidip bir hafta evvel dönen [XV/x02] Halepli Cemil Bey'dir.

14 Eylül 1918, Cumartesi. Bugün Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda misafir bulunan Trablusgarp ve Bingazi Sultan Naibi Şeyh Essünusi Seyit Ahmet Eşşerif Hazretleri'ni ziyaret ettim. Tahminen elli yaşlarında, uzun boylu, salih yüzlü bir zattır. Mülakatımız sırf hususi oldu, nakle değer değildir. [XV/30] Oradan Yenikapı Mevlevihanesi'nde misafir bulunan Veled Çelebi Hazretleri'ne iadeiziyaret ettim. Çelebi Efendi İstanbul sıtmasından mustaripti. [XV/31]

15 Eylül 1918, Pazar. Bugün Erenköyü'ndeki kiracı olarak ikamet ettiğim Sadettin Paşa Köşkü'ne kurtarılmış vilayetler –Erzurum, Van, Bitlis– umumi müfetişliğine tayin olunan Tahsin Bey ile eski Beyrut Valisi Azmi Bey ve eski Halep Valisi Bedri Bey geldiler. Bir saat kadar [XV/32] oturup gittiler. [XV/33]

19 Eylül 1918. Şeyh Sünusi Hazretleri bugün vasati saat beşe yirmi kala Erenköyü'ndeki haneme geldi iadeiziyaret etti. [XV/34]

İzzet Paşa Hazretleri 10 Ekim 1918 Perşembe günü akşam, yani Cuma gecesi hanemi teşrif etti. Sabit ve Halet beyler mevcuttu. Kabinesine dahil olmamı teklif etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i Vükela 14 Ekim 1918 Pazartesi günü teşekkül etti ve işe başladı. Ben Adliye nazırlığını kabul ettim. [XV/35] 6 Kasım 1918 Çarşamba günü istifanamemi sadrazam paşaya takdim ettim. İstifaname sebebi de mahremdir. İzzet Paşa yataktaydı. Bundan müteessir oldu, gözleri doldu. "Henüz kabul etmiyorum okumak için alıyorum," dedi. Ben ısrar ettim ve "Memleket menfaatlerine uygun olan benim istifamdır," dedim. [XV/36] Nihayet paşa, "Adliye'ye kim münasiptir?" dedi.

Ben, "Hüseyin Hilmi Paşa'yı getirebilirseniz şu sırada pek uygun olur," dedim.

Paşa yüzünü buruşturup, "Damat Arif Hikmet Paşa nasıldır?" dedi.

Ben, "Uygun olur eğer o da kabul etmezse ya Temyiz Mahkemesi Reisi Osman Bey veya Başmüddeiumumi [XV/37] Memduh Bey olabilir," dedim. Veda ettim. Diğer vekiller Sadaret Konağı salonundaydılar. Onlarla da vedalaştıktan sonra Erenköyü'ndeki haneme geldim. Ertesi günü perşembeydi. İstanbul'a inmedim. Komşu Doktor Mustafa Paşa'nın oğlu Muammer Bey'in nikâh akdi vardı. Kozyatağı'nda kayınpederinin köşkündeydi. Oraya gittim. [XV/38] Sonra döndüm. Gece telefonla yarın öğleden sonra vasati ikide Sadaret Konağı'da Meclis-i Vükela toplanacağından gelmemi söylediler.

İzzet Paşa kabinesinin istifası ve Tevfik Paşa kabinesinin teşekkülü

8 Kasım 1918, Cuma. Belirlenen saatte konağa ulaştım. Evvela Reşit Akif Paşa'dan sordum. "İstifa [XV/39] ediyoruz," dedi. Hayretimi mucip oldu. Diğer arkadaşlar da geldiler. Sadrazam İzzet Paşa Heyet-i Vükela'nın istifaya mecbur bulunduğuna dair izahat verdi. Nihayet topluca istifa kararı gereğince istifanamenin müsveddesini yazmaya Abdurrahman Şeref Bey ile Cavit Bey toplanmış bulunduğumuz salonun güney tarafında ve bitişiğinde bulunan odaya gittiler. Dönüşlerinde okundu. [XV/40] Bazı düzeltmeler yapılarak oybirliğiyle kabul edildi. Hariciye Nazırı Nabi Bey'le saray-ı hü-

Levent Şahverdi Arşivi

mayuna gönderildi. Padişahın huzuruna takdim edilmiş. Padişah hazretlerinin pek ziyade kızmasına sebep olan, Kanun-ı Esasi'ye yemin ettik Meşrutiyet'e aykırı hareket edemeyiz vs. fıkrasını kendilerine dokundurma olmak üzere telakki eylemiştir. Halbuki böyle bir dokundurma hiçbirimizin hatırına gelmemişti. Maksat Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in [XV/41] kabineyi değiştirmesi hakkında sadrazama baskı yapmasını ve padişah hazretleri namına bir iki gün zarfında hemen kabine değişikliğini hızlandırmasını Meşrutiyet usulüne uygun görmemiştik.

Şöyle ki: İzzet Paşa kabinesinin teşkilinden bir müddet sonra evvela *Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey bir başmakalede benim ve Cavit Bey'in aleyhinde, evvelce harp kabinesinde bulunduğumuzdan Yüce Divan'a gitmek üzere Mebusan Meclisi'nde tahkikat yapılmakta [XV/42] olduğunu ve nihayet İttihat ve Terakki Fırkası azasından bulunduğumuzu yazdı.[115] *Âti* gazetesinde Celal Nuri Bey de bunun izinden gitti.[116] Memlekette bir dedikodu başladı. Ben Ali Kemal Bey'in maksadının bir fırka sövüşmesinden ibaret olduğunu anladım. Çünkü hükümetin kendi fırkasının (Hürriyet ve İtilaf) eline geçmesi için çalışıyordu. Celal Nuri Bey'in başkaları hesabına çalıştığını işitmekle beraber onun hakkında ben hüküm veremem. İhtimal ki [XV/43] kanaati öyleydi. Her neyse Cenabıhakk'ı şahit göstererek temin ederim ki kabinede Adliye nazırlığını sırf memlekete adil ve tarafsız hizmet maksadıyla kabul ettim. Talât Paşa ve arkadaşlarını kaçırmak, İttihatçıları himaye etmek hatırıma gelmedi. Bu hususlara dair yazılan şeyler tümüyle iftiradır. Bununla beraber bütün millî kuvvetlerin hep birlikte hareket etmesi lazım gelen bir zamanda taarruz bile olsa bölünme ve ihtilafa benim ismimin dahi vesile teşkil etmesini uygun [XV/44] göremeyerek istifaya karar verdim ve kabinenin istifasından bir hafta önce Heyet-i Vükela'ya arz ettim. Arkadaşlar reddeylediler. Meğer o sırada, Padişah VI. Sultan Mehmet Hazretleri yukarıda beyan olunan neşriyattan müteessir olarak Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'i saray-ı hümayuna çağırarak Cavit Bey ile benim kabi-

115 *Sabah* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

116 *Âti* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

neden çekilmemizin uygun olacağını irade buyurmuşlar. Sadrazama tebliğ olunan bu padişah iradesi üzerine gereği [XV/45] düşünüleceği cevabından iki gün sonraki perşembe günü akşam yani cuma gecesi Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey Sadrazam Konağı'na gelmiş, padişah hazretlerinin Abdurrahman Şeref Bey'le gönderdiği padişah iradesini tekrar etmekle beraber Dahiliye Nazırı Fethi ve Bahriye Nazırı Rauf beylerin de kabineden çıkarılıp yine İzzet Paşa'nın yeniden bir kabine teşkili iradesini tebliğ ettikten sonra bunun herhalde bir iki gün zarfında infazını talep etmiştir. [XV/46] İzzet bunu bir izzetinefis meselesi yaparak ertesi cuma günü saat vasati ikide Meclis-i Vükela azasını konakta topladı. Nafıa Nazırı Osmanpaşazade Ziya Paşa'dan başkası toplanmıştı. Söz konusu istifaname yazılıp takdim olundu. Padişahın kızmasına sebep olmuş, hemen önce Ahmet Rıza Bey saraya davet olunmuş, bittabi bizim hatalı olduğumuzu söylemiş. Padişah hazretleri, "Yarın Âyan toplansın vekillerin [XV/47] azline dair olan yedinci maddedeki padişahın hukukunu tefsir eylesin," diye irade buyurmuş. Gece Âyan reisi telgrafla bütün âyanı ertesi cumartesi gününe davet etti. Sabahleyin vekiller Sadrazam Konağı'nda toplandı. Öğleden sonra Âyan'a gittik. Heyet-i Vükela arasında sadrazam, Şûra-yı Devlet Reisi Reşit, Akif Paşa, Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, bir de ben Âyan azasından olmak üzere dört kişiydi. Âyan Meclisi'ne vardığımızda meseleyi [XV/48] evvelce tahminimizden daha mühim gördük. Arkadaşlardan birçok muhterem zevat meyus, bilhassa eski reis Rifat hüngür hüngür ağlamakta, "Yarab bu ne haldir? Dün mütareke yapıldı. Memleket ne halde biz burada nelerle meşgul oluyoruz?" diyor, İbrahim Bey İzzet Paşa'nın elini öpüyor, "İstifanızı geriye alınız mesele bitsin," diye yalvarıyordu. Damat Ferit Paşa bunu bir fırsat addederek kabineye [XV/49] hücum ediyor, Ahmet Rıza Beyefendi kabineyi pek büyük bir hatayla itham ediyordu. Doğrusu biz hareketimizin o kadar büyük bir hata olduğunu takdir edemediğimizden adeta alıklaştık. Nihayet müzakere salonuna girdik. Gizli müzakere başladı. Ahmet Rıza Bey istifanameyi okudu. Padişah hazretlerinin kızgınlığını tebliğ etti. Dedi ki: "Padişahımız buyuruyorlar ki: 'Bu istifanamede benim sadrazama gönderdiğim

Levent Şahverdi Arşivi

haberin Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğunu [XV/50] ve halbuki Kanun-ı Esasi'nin hükümlerinin muhafazasına yemin ettiklerinden ona aykırı hareket edemeyeceklerini, Heyet-i Vükela beyan ederek güya benim geçende Kanun-ı Esasi'ye yemin ettiğimi bana hatırlatıyorlar.'" Reşit Akif Paşa ve Abdurrahman Bey mevzuya münasip sözler söylediler. İzzet Paşa da istifanameyi geriye alıp başka bir surette yazıp takdim edeceğini söyledi. Mesele bitmiş sayılacak bir derecede [XV/51] iken Damat Ferit Paşa arkadaşlık hukukuna pek de yakışmayan birkaç söz söyledi. Mesela, "Bu efendiler kime dayanarak böyle bir hale cüret ediyorlar? İstifanamelerini geriye bir eliyle alsınlar fakat diğer eliyle de diğer istifanameyi versinler. Zira kendilerini millet istemiyor," dedi. Halbuki yirmi beş günlük bir kabineydik. Mebusandan güvenoyu alalı zannederim on beş on altı [XV/52] gün olmuştu.

İşbu müzakerenin zaptını âyandan Kâtip Nuri Bey tuttu. Ferit Paşa bu sırada bir şey daha söyledi. "Heyet-i Vükela'dan sadrazam ile iki zat (Reşit Paşa ve Abdurahman Bey) fikirlerini söylediler. Diğer bir zat bir şey söylemedi. Bilmem o da onların fikrinde midir?" dedi ve bana baktı. Müşkül mevkide kalacağımı anladım. Belki hakkımda padişahın huzuruna [XV/53] bir şey söylemesi hatırıma geldi. O vakte kadar bir şey söylememiştim. Derhal, "Ben de arkadaşlarımın fikrine katılıyorum," dedim. Meclis ve müzakere bitti bu hadise de bu suretle kapandı.

Tevfik Paşa kabinesi teşekkül etti. Maliye Nazırı Abdurrahman Bey, Hariciye Nazırı Reşit Paşa, Nafıa Nazırı Ziya Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa, Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet Paşa Balkan Harbi'nden dolayı Divan-ı Âlî meselesinde [XV/54] tamamıyla bizimle hemhal oldukları, İzzet Paşa kabinesine yalnız benimle Cavit'in bulunmasından dolayı hücum ettikleri halde ve adı geçen zevat hâlâ kabinede mevcut oldukları halde ne Ali Kemal Bey ne de Celal Nuri bağırıp çağırdılar. Hatta *Vakit* gazetesi, "Eğer evvelce yazdıkları iyi niyete dayanıyorsa niçin aynı itiraza maruz bulunan bu kabineye sükût ediyorlar?" dediği halde aldırmadılar. Çünkü mesele [XV/55] fırka dalaveresidir. İzzet Paşa kabinesinin yirmi beş günlük hayatında nasıl hizmet ettiğini ve nasıl bir adalet fik-

Levent Şahverdi Arşivi

ri takip eylediğini lüzumlu tafsilatıyla ayrıca yazacağım (inşallah). Mütareke akdine muvaffakiyeti az hizmet değildir. Hatta Adliye nazırı bulunduğum sırada şimdiki Hariciye Nazırı Reşit Paşa ziyarete gelmişti. Avrupa'dan yeni dönmüştü. Mütarekeden kendisi [XV/56] bahis açtı. "Bundan daha faydalı ve mükemmel mütareke yapmak ihtimali yoktur," dedi. Bilahare işitiyorum bunu, gerek bugünkü kabine heyeti ve gerek muhalif fırkalar tenkit ediyorlarmış. İngilizler bize ne teklif ettiler biz de nasıl mukabele ederek tadile muvaffak olduk inşallah fıkra fıkra yazacağım.[117] [XV/56]

117 Mustafa Hayri Efendi'nin hatıratında bu konu hakkında yazmayı ümit ettiği bu ayrıntılı izahatın izine tesadüf edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü'ne Nakli

Tevkif müzekkeresinin olmaması

Defter XVI

[Defterin üzerindeki erikete evvela 15 yazılmış, sonra üzeri çizilerek 16 yazılmış]

10 Mart 1919, Pazartesi. Bugün sabahleyin vasati saat beş buçuk raddelerinde Erenköyü'nde ikamet etmekte olduğum Sadettin Paşa Köşkü'ne Mustafa Kemal isminde bir yüzbaşıyla yirmi iki polis memuru geldi. Meclis-i Vükela'ca verilen karara dayanarak tutuklanmama memur olduklarını yüzbaşı efendi tebliğ etti. "Rahatsızım gidemem itimat ettikleri doktorları [XVI/1] göndersinler," dedim. Polis Umum Müdürü'ne telefonla söyledi, o da kabul etti. Nihayet altı polis bırakarak diğerleri gittiler. Tevkif müzekkeresi olmadığı gibi yazılı emir de yoktur. Bugün ak-

Defter XXII

10 Mart 1919, Pazartesi. Bugün sabahleyin vasati saat beş raddelerinde Erenköyü'nde kiracı olarak oturduğum Sadettin Paşa Köşkü'nün harem kapısının şiddetle vurulmaya başlamasını müteakip uyandım. Yatak odamın pencereleri altında bahçede birçok insanın ne dedikleri anlaşılmaz gürültülerini duydum.

Hizmetimizde bulunan Teodora isminde bir Rum kızı, "Polisler gelmiş. 'Efendiye kâğıt vereceğiz açınız,' dediler. 'Veriniz biz verelim,' dedim. 'Hayır olmaz biz bizzat göreceğiz,' diyorlar," dedi. Hayretler içerisinde benden cevap bekledi. "Açınız."

Batıya açılan ve çamların ya-

Levent Şahverdi Arşivi

şama kadar doktoru bekledim gelmedi.

nında bulunan kapının [XXII/1] açılmasını müteakip içeriye hücum ettiler. Bir kısmı üst kata çıktılar. Yattığım odanın kapısına kadar geldiler. Refikama başına bir şey alıp şöyle bir tarafa çekilmesini ihtar ettim. Biri jandarma yüzbaşı diğeri komiser ve ikisi polis neferi olmak üzere dört kişi odaya girdiler, altı yedi kişi de sofada kaldılar. Ben yatağımda kımıldamadan haremimin bulunduğu köşeye işaretle "Haremimdir müsaade ediniz başka odaya gitsin sonra vazifenizi yaparsınız," dedim. Yol açtılar refikam çıktı. [XXII/2]

Yüzbaşı efendi yatağıma yaklaşarak, "Meclis-i Vükela'ca verilen karara dayanarak sizi tutukluyoruz. Sizin gibi muhterem bir zat hakkında böyle muameleye mecbur bulunduğumuzdan üzgünüm," dedi. Komiser de hal ve tavrıyla ve birkaç cümleyle katılıyordu.

"Elinizde tutuklama emri var mı?"

"Hayır."

"Demek sözlü olarak emir aldınız."

"Evet ne yapalım askeriz aldığımız emre itaate mecburuz."

"İyi ama icabında inkâr ederler."

"..."

Ben: "Görüyorsunuz ya halim-

Levent Şahverdi Arşivi

den de bellidir hastayım. Kalp hastalığı gibi tehlikeli bir rahatsızlığım vardır. Tabip göndersinler muayene ettirsinler. Tabip raporunu verir ve bir mahzur görmezse giderim." [XXII/3]

Bu sözüm üzerine yüzbaşı oturduğu yerden kalktı. "Burada telefon var mıdır?" diye sorduktan ve bitişikteki sofada telefon bulunduğu cevabını benden aldıktan sonra makinenin bulunduğu yere giderek Polis Umum Müdürü Miralay Halil Bey'le görüşmeye başladı. O zaman bu zatın isminin Mustafa Kemal ve yüzbaşı olduğunu anladım. Telefon konuşması son bulunca odama dönerek, "Polis umum müdürüyle görüştüm. Muayene için tabip gönderecekler," dedi.

[XXII/4] Bu gece daha kimlerin tutuklandığını sordum.

Sadrazam Sait Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Halil Bey, Nesimi Bey, İbrahim Bey, Salâh Cimcoz Bey, isimleri hatırında olmayan daha bazı kişilerin tutuklandıklarını söyledi ve komiserle beraber veda edip odamdan çıktılar. Adamlarım yanıma geldiler. Gelenlerin toplamı yirmi iki kişi olup bahçede muhafaza için altı polis bırakarak diğerlerinin gittiklerini haber verdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Komşulardan insaniyetli ve becerikli hanımlar Selânikli Doktor Vamık Efendi'yi gördüler. Beni tedavi eden tabibim Celal İsmail Paşa [XXII/5] [XXII/6 boş] ile hastalığım hakkında bir rapor tanzimini temin ettiler. Öğleden sonra Vamık Efendi müştereken imza ettikleri raporu getirdi. Kanlı basura tutulmuş ve bağırsaklarda iltihap olmasından başka kalp çarpıntısından mustarip bulunduğumu yazılı olarak beyan eder.

Akşamüzeri gerek harem dairesinde ve gerek selamlıkta bulunan telefonların işlemediğini haber verdiler. Ertesi günü 11 Mart 1919 Salı sabahleyin kayınbiraderim Doktor Raif Yesari Bey geldi. Bir müddet sonra da vasati saat on birde Polis Umum Müdürlüğü tabiplerinden Sabit İhsan Bey namında bir tabip geldi. [XXII/7] [XXII/8 boş] Yanında bir de polis ve merkez memuru vardı. Tabip muayenesini yaptı. Doktor Celal İsmail Paşa ile Vamık Efendi'nin raporlarını okudu. Muhtelif tabiplerin vermiş oldukları reçeteleri tetkikle bu ikisinin görüşlerini tasvip ve tasdik ederek[118] gittiler. Bir müddet sonra muhafazada yalnız iki polis bırakılarak kalanı kaldırıldı.

118 Mustafa Hayri Efendi tarafından burada 10. sayfaya gönderme yapılarak karşı sayfaya şu not düşülmüş:
"Doktor telefonla konuşmak istedi fakat refakatinde bulunan merkez memurunun telefonun kesildiğini söylemesinden dün telefonun işlememesinin sebebinin hükümetçe kesilmiş olmasından kaynaklandığı anlaşıldı." [XXII/10]

Levent Şahverdi Arşivi

11 Mart 1919. Vasati sabah saat on birde [XVI/2] Polis Umum Müdürlüğü baştabibi geldi, muayene etti. Doktor Celal İsmail Paşa ile Vamık Efendi'nin (tedavi eden tabiplerimdir) müşterek raporunu ve evvelce verdikleri reçeteleri de tetkik etti. Kendilerinin görüşlerini tasvip ederek gitti. Yanında bir de merkez memuru vardı. İsmini bilmiyorum. Tabibin ismi Sabit İhsan Bey'miş. Bir müddet sonra yalnız iki polisi muhafaza için bırakarak diğerleri gittiler. Şu hale göre bir müddet daha [XVI/3] hanemde tedavi edileceğimi zannederim.

Dert bir iken iki oluyor

12 Mart 1919, Çarşamba. Bugün sabah tahminen vasati onda Kadıköyü Bulaşıcı Hastalıklar Müfettişi Tabip Yusuf Hikmet Bey gelmiş bizim işçi Osman Ağa tifüse tutulmuş olduğundan benimle görüşmek istemiş. "Buyursun," dedim geldi. İşçinin ve onunla temas eden İbrahim ile Mehmet'in temizlenmesi ve eşyalarının buharlanması lazım [XVI/4] olduğunu ve işçinin herhalde hastaneye gönderilmesinin gerektiğini beyan etti. "Pekâlâ," dedim. İşçinin hastalığı da başkaca bir müşkül oldu.

Öğleden sonra saat dörtte Damat Hami Bey geldi. Tutuklan-

12 Mart 1919, Çarşamba sabahı vasati saat onda Kadıköyü Bulaşıcı Hastalıklar Müfettişi Yusuf Hikmet Bey namında birinin geldiğini ve beni görmek istediğini haber verdiler. Geldi. İşçi Osman Ağa'nın tifoya tutulmuş [XXII/9] [XXII/10'da dipnot 118'de verilen not bulunmaktadır] olduğundan mutlaka hastaneye gönderilmesi ve oğlu Mehmet ile hizmetçi İbrahim'in temizlenmeleri ve eşyalarının buharlanmasının gerektiğini beyan etti. Bittabi dediği gibi oldu. İşçinin kaybı da başkaca bir müşküldü.

Öğleden sonra vasati saat

Levent Şahverdi Arşivi

mamıza Meclis-i Vükela'ca karar verilmiş olduğunu ve Musa Kâzım Efendi ile benim (azledilmiş şeyhülislam) bulunduğumuz cihetle memleketimize gönderileceğimizi ve tutuklular [XVI/5] arasında bulunan gazeteci Emin ve Celal Nuri beylerin de sıkıyönetim haricine gönderileceklerini işittiğini söyledi.

Âyan reisliğinden Sadaret'e bir tezkere yazılmış, Musa Kâzım Efendi ile benim ve eski Âyan Reisi Rifat Bey'in keyifsiz oldukları cihetle hanelerinde tedavilerine müsaade olunması talep olunmuştur. [XVI/6] Tezkere pazar ertesi günü gönderilmiştir.

dörtte padişah damadı Hami Beyefendi geldi –tutuklanmamıza Meclis-i Vükela'ca karar verilmiş olduğunu, Musa Kâzım Efendi ile benim azledilmiş şeyhülislamlardan bulunduğumuz için memleketimize sürmekle yetinileceğini ve tutuklular arasında bulunan Vakit gazetesi sahibi Ahmet Emin ve İleri gazetesi sahibi Celal Nuri [XXII/11] [XXII/12 boş] beylerin de sıkıyönetim haricine çıkarılacaklarını, diğerlerinin de divanıharplerde mahkeme edileceklerini, pek sağlam bir kaynaktan aldığı malumata atfen söyledi. "Âyan reisliğinden Sadaret'e bir tezkere yazılmış, Musa Kâzım Efendi ile ben ve eski Âyan Reisi Rifat Bey keyifsiz bulundukları için hanelerinde tedavilerine müsaade edilmesi talep olunmuş tezkere pazar ertesi gönderilmiştir," cümlesini de ilave etti.[119]

13 Mart 1919, Perşembe. Pazartesi günü akşamı günbatımına

13 Mart 1919 Perşembe günü sabah saat on birde telefon işle-

119 Mustafa Hayri Efendi tarafından burada 14. sayfaya gönderme yapılarak karşı sayfaya şu not düşülmüş:
"Komşumuz kilerci merhum Tevfik Bey'in köşkünde kiracı emekli Kaymakam Emin Bey, Ferit Paşa kabinesinde Şûra-yı Devlet reisi bulunan Âyan azasından Kürt Abdülkadir Efendi'yle hemşerilik münasebetiyle görüştüğünü ve selam söylediğini, 'Hiç merak etmesin biz Meclis-i Vükela'da karar verdik, Hayri Efendi ile Musa Kâzım Efendi'yi memleketlerine göndereceğiz. Diğerlerini de divanıharpte muhakeme ettireceğiz,' dediğini kendisi tarafından bana tebliğ etti. Emin Bey'in tebliği Hami Bey'in ifadelerini teyit ettiği için inanmıştım." [XXII/14]

Levent Şahverdi Arşivi

yakın bir zamanda telefonu kestiler. İlk önce bozuldu zannetmiştim. Ertesi salı günü muayeneye gelen tabip telefonla haberleşmek istediğinde [XVI/7] refakatinde gelen merkez memurlarının telefonun kesildiğini söylemesinden hükümetçe kesilmiş olduğunu anladım. Bugün sabahleyin vasati on birde açtılar. Şimdi haberleşmek mümkündür. Hayırdır inşallah. [XVI/8]

meye başladı. Demek müsaade olundu.

14 Mart 1919, Cuma. Kayda değer bir şey yoktur.

15 Mart 1919. Komşumuz Doktor Mustafa Paşa sabaha karşı vefat etti. İyi adamdı. Mevla rahmet eyleye. Hizmetçi Göziye[120] bugün geldi.

15 Mart 1919 Cumartesi günü komşumuz eski Surre-i [XXII/13] Hümayun Emini Doktor Mustafa Paşa vefat etti. Mevla rahmet eyleye. Maalesef cenazesinde bulunamadım.

16 Mart, Pazar. Muhafazamıza memur olan iki polisten birisi biraz [XVI/9] tazyike başladı. Gelenlerden bazılarını men ediyordu. Onlardan eski Bahriye Nazırı Birinci Ferik âyandan Ali Rıza Paşa'yı görüşmek için bırakmadı. Ben de kendisinden biri aracılığıyla özür diledim. Aflarını rica eyledim. Akşamüzeri saat beş

16 Mart 1919, Pazar. Muhafazamıza memur olan iki polis memuru bugüne kadar insani bir surette hareket ettikleri halde Alaattin Efendi namında biri bugün tazyike başladı. Hariçten gelenleri köşke girmekten men etti. Hatta bu menin kapsamına kadınları da aldı. Eski Bahriye Nazırı Âyan azasından Birinci

120 كوزيه Göziye: Bu isim sarahatle çözülememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

raddelerinde Doktor Celal Paşa ile Vamık Efendi geldiler ilaç verdiler. [XVI/10]

Ferik Ali Rıza Paşa Hazretleri[121] bayramlaşmaya gelmiş olduğu halde bırakmadı. Kendisi çamların altında kalmış. [XXII/15] [XXII/16 boş] Biri aracılığıyla özür diledim ve aflarını rica ettim.

Evkaf Nezareti'ndeyken Mahmut Şevket Paşa'nın katli üzerine diğer vekillerin de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nca katli tasarlanmakta bulunduğu o vakit zabıtaca haber alınmış olmasından dolayı her nazırın refakatine birer ikişer memur verilmişti. Benim refakatime de biri İsmail diğeri Osman Efendi namlarında iki polis verildi. Birkaç gün sonra, "Bir memur kâfidir," dedim İsmail Efendi'yi iade ettim. Osman Efendi birkaç ay öncesine gelinceye kadar refakatimde kaldı. Komiserliğe kadar terfi etti. Pek sadık ve vefakâr [XXII/17] [XXII/18 boş] bir gençtir. İşitmiş geldi. Bu polisin halindeki değişimin sebebini sordum.

Osman Efendi, "Alaattin Efendi namında Üsküdar mürettebatından olan bu polis memuru menfaatperest bir adamdır. Galiba dün verilen yemek tabiatına uygun gelmemiş. Zannederim bu tazyikin sebebi odur," dedi.

121 Hayri Efendi tarafından sayfanın altına şu not düşülmüş: "Daha sonra sadrazam olan Ali Rıza Paşa Hazretleri'dir."

Levent Şahverdi Arşivi

"Söyleyiniz yemeklerine biraz itina etsinler sen de kendileriyle görüş, fakat başka bir polisle değiştirmek mümkün olmaz mı?"

Osman Efendi, "Bu Alaattin Efendi İttihat ve Terakki Kulübü'ne pek çok devam edenlerden olduğu için Kızıltoprak merkez memuru bilhassa size hürmette bulunur [XXII/19] [XXII/20 boş] ümidiyle bu adamı göndermiştir. Şimdi değiştirtmeye teşebbüs pek de uygun değildir" dedi.

Ben, "Merkez memurunu tanımıyorum. Nasıl adam? Bunu bilhassa tazyik için göndermiş olmasınlar?" dedim.

Osman, "Merkez memuru iyi adamdır. Size hürmeti vardır. Bilhassa iyilik için göndermiş olduklarında şüphem yoktur. Lakin bu Alaattin Efendi ahlaksız adamdır. Biraz menfaat görürse yola gelir" dedi.

~~Pek Ben "Pekâlâ bakınız."~~

Bilmem Osman ne konuştu, ne yaptı. Birkaç gün sonra Alaattin Efendi de ~~tazyik görmüyorduk~~ ara sıra gelenlere müsaade ediyordu. Akşamüzeri [XXII/21] [XXII/22 boş] saat beş raddelerinde Doktor Celal İsmail Paşa ile Vamık Efendi geldiler ilaç verdiler. Bunlar tedavi eden tabip olduğu için Alaattin Efendi men edememiş.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Mart 1919, Pazartesi. Hal aynı suretle devam ediyor.

18 Mart, Salı. Bugün de değişiklik yoktur.

19 Mart, Çarşamba. Öğleden sonra Adil Bey geldi. Arif Bey merhumun çocuklarının [XVI/11] vâsisidir. Merhum Arif Bey'e ve çocuklarına ait nüfus tezkereleriyle Nevşehir Şeriye Mahkemesi'nden tanzim olunup bana gönderilen bir kıta kassam[122] defterini kendisine teslim eyledim ve Tahsin Bey'in Nevşehir'de aldığı terekeye ait bir zümrüt yüzük ile bazı evrakı da Tahsin Bey'den almasını Adil Bey'e söyledim. [XVI/12]

20 Mart 1919, Perşembe. Kayda değer bir şey yoktur.

21 Mart, Cuma. Mecit Sabit Bey'den gelen İbrahim'e izin verdik. Mehmet hastanede bulunan pederi işçi Osman Ağa'ya gitmişti. Akşamüzeri geldi. Dünkü perşembe günü pederi Osman Ağa'nın [XVI/13] Haydarpaşa Hastanesi'nde vefat ederek defnedilmiş olduğunu söyledi. Üzüldüm.

17 ve 18 Mart 1919 günleri aynı hal ile geçti. 19 Mart 1919 Çarşamba günü Dersaadet İstinaf müddeiumumi muavinlerinden Adil Bey geldi. Kayınbiraderim Ömer Bey merhumun damadıdır. Emin ve vefalı bir çocuktur. Büyük kayınbiraderim Temyiz Mahkemesi azalığından emekli merhum Arif Bey'in çocuklarının vâsisidir. Merhuma çocukları Sedat ve Cevat'a ait nüfus tezkereleriyle Nevşehir Şeriye Mahkemesi'nden tanzim olunup bana gönderilen [XXII/23] [XXII/24] bir kıta kassam defterini Adil Bey'e teslim ettim ve Ömer Bey'in oğlu Tahsin Bey'in Nevşehir'deyken aldığı, merhumun bir zümrüt yüzüğüyle bazı mühim evrakı da Tahsin Bey'den almasını Adil Bey'e söyledim.

21 Mart 1919 Cuma günü hizmetimizde bulunan Mehmet, Haydarpaşa Hastanesi'ne gitmişti. Akşamüzeri geldi. Pederi işçi Koca Osman'ın dünkü perşembe günü hastanede vefat ettiğini haber verdi. Mevla rahmet eyleye. Yedi seneden beri hizmetimizde bulunuyordu.

122 kassam: Eskiden bir mirası vârisler arasında bölen, yetimlerin hakkını muhafaza ve idare eden şeri memur. Mirası oluşturan mallar çeşitlerine göre kassamın huzurunda kassam defterine kaydedilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Allah rahmet eylesin. Altı yedi sene kadar bize hizmet eylemişti. [XVI/14]

23 Mart, Pazar. İşçi Osman'ın cesedi meğer defnedilmemiş. Bir telgraf geldi. "Geliniz defnediniz," diyorlar.

24 Mart, Pazartesi. Mehmet pederinin cesedini defnettirmek üzere gitti. Aylığına mahsuben üç buçuk lira aldı. [XVI/15]

25 Salı.

26 Mart 1919, Çarşamba. Vasati saat sabah dokuz buçukta iki sivil memuru geldi. Birisi evvelce zabıta doktoruyla gelen merkez memurudur, fakat bu kere sivil idi. O dedi ki: "Sizi istiyorlar." [XVI/16] Ben de rahatsız olduğumu tekrar söyledim. "Evet görünüyor," dedi, gittiler.

22 ve 23 ve 24 ve 25 Mart 1919 günleri sükûnetle geçti. Bugünlerde Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ile [XXII/25] [XXII/26 boş] Müntefik[123] Mebusu Muhsin Bey ve daha bazı arkadaşlar geldiler, gittiler.

26 Mart 1919 Çarşamba günü sabah vasati saat dokuz buçukta iki sivil polis memuru geldi. Biri evvelce muayene için zabıta tabibiyle gelen Merkez Memuru Edip Efendi'ydi. Fakat bu defa sivil idi. "Sizi istiyorlar," dedi. Hastalığımı söyledim. "Evet görünüyor," dedi. Gittiler. Giderken bahçede bizim Abdullah'a, "Hasta olan bu zatı nasıl götüreyim insanda vicdan vardır," demiş, gitmiş. Ertesi günü aynı saatte yine o memur yanında üç kişi olduğu halde geldi. Bugün katiyen almaya [XXII/27] [XXII/28 boş] geldiklerini, Dahiliye Nazırı

123 Basra vilayetine bağlı Müntefik sancağı.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Mart 1919, Perşembe. Aynı saatte yine o memur yanında üç kişiyle geldi. Bugün katiyen almaya geldiklerini söylediler. Ben yine hastalığımı söylemişsem de Dahiliye nazırının, "Ne olursa [XVI/17] olsun getirsinler," diye kati emir verdiğini, hatta, "Dün hasta olduğunuzu müşahedemize dayanarak beyan ettiğimiz halde yine ısrar ve katiyen götürmemizi emretti. Müddeiumuminin yanındaydık. Telefonu bize verdi. Dahiliye nazırı telefonla bize de emrini tekrar eyledi," [XVI/18] demesi üzerine, "Öyleyse sedye getiriniz götürünüz," dedim. "Pekâlâ," dedikten sonra maiyetindeki memurlardan birine, "Araba getiriniz," dedi. Ve bir müddet sonra araba da geldi, refikam yanıma gelmek istemiş olduğundan memurlar çıktılar, bahçeye indiler bizim Abdullah'ı [XVI/19] çağırdım. "Divanıharp Müddeiumumisi Ziya Bey'e telefon et, 'Tedavi eden tabiplerim hapishaneye gitmemde tehlike görüyorlar. Arzu ederse sorgu hâkimini buraya göndersin bir de tabip göndersin hem muayene etsinler hem de ifademi alsınlar,' diye söyle," [XVI/20] dedim. Gitti söylemiş, "Polis memurunu bana çağır," demiş. Memur gitmiş Cemal Bey'in, "Ne olursa olsun mutlaka getirsinler," diye kati emir verdiğini, "Hatta dün hasta olduğunuzu müşahedemize dayanarak beyan ve ifade ettiğimiz halde yine ısrar ederek katiyen götürmemizi emretti. Divanıharp Müddeiumumisi Ziya Bey'in yanındaydık. Telefonu bize verdi. Dahiliye nazırı telefonla bize de emrini tekrar etti," demesi üzerine, "Öyleyse sedye getiriniz götürünüz," dedim. "Pekâlâ," dedi. Maiyetindeki memurlardan birine araba getirmesini emretti. Bir müddet sonra araba da geldi. Refikam yanıma gelmek istemiş olduğundan memurlar çıktılar bahçeye indiler. O zaman bizim Abdullah'ı telefona gönderdim. [XXII/29] [XXII/30 boş] Divanıharp Müddeiumumisi Ziya Bey'e tedavi eden tabiplerimin hapishaneye naklimde tehlike gördüklerini, gönderilen Zabıta Tabibi Sabit İhsan Bey'in de onları tasdik ettiğini, arzu ederse sorgu hâkimini bir tabiple buraya göndermesini, hem muayene hem de ifademi aldırmasını söyledim. Ziya Bey telefonla polis memuruna, "Üç dört gün bırakınız sonra icabına bakılır," demiş. Gelenlerin de hepsi gitmiş. Ertesi cuma günü sükûnetle geçti.

Levent Şahverdi Arşivi

Ziya Bey memura, "Üç dört gün bırakınız sonra icabına bakılır," diye emir verdiğinden gelenlerin hepsi gittiler. Bakalım sonra ne olacaktır. Rabbim mütteal hayırlısını ihsan buyursun. [XVI/21] Müteferrika[124] merkez memuru

28 Mart 1919, Cuma. Bir haber yoktur.

Bekirağa Bölüğü'ne nakil

29 Mart 1919, Cumartesi. Öğleden sonra saat vasati üç raddelerinde yine o merkez memurlarından Edip Efendi geldi. Refakatinde sivil ve resmî birkaç [XVI/22] polis memuru vardı. Bahçeden haber gönderdi. Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in kati emriyle geldiğini ve bugün cebren alıp götüreceklerini Abdullah ve Osman efendiler vasıtalarıyla bildirdi. Şayet gitmezsem Erenköyü'ne civar karakollardan münasip miktar polis çağırıp büyük bir müfreze teşkil ederek [XVI/23] ve imam ve muhtarı çağırarak kapıyı kırıp hane içerisine girecekleri ve beni zorla alıp götüreceklerini kati bir lisanla söylediler. Bu suretle vukua gelecek cebir

29 Mart 1919, Cumartesi. Bugün öğleden sonra vasati saat üç raddelerinde bugüne kadar ismini öğrenemediğim yine o merkez memuru refakatinde [XXII/31] [XXII/32 boş] sivil ve resmî dört beş polis memuru olduğu halde geldi. Bu defa yukarıya çıkmadı. Bahçeden Abdullah ve Osman efendiler vasıtasıyla bugün Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in emriyle cebren alıp götürmeye geldiklerini, şayet gitmezsem Erenköyü'ne civar karakollardan polis çağırıp büyük bir müfreze teşkil ve imam ve muhtarı çağırarak kapıyı kırıp hane içerisine girecekleri ve beni zorla alıp götüreceklerini kati bir lisanla söyledi ve mahalle muhtarı da o sırada yanlarında bulunuyordu.

124 müteferrika: Emniyet teşkilatında, hırsız, dilenci, mecnun, esrarkeş ve benzeri kimselerin ilgili makamlara sevk edilmek üzere barındırıldıkları kısım.

Levent Şahverdi Arşivi

ve tazyik hem sağlık durumuma tesir hem de aile efradını mahzun edeceğinden, "Biraz beklesinler gideceğim," diye haber gönderdim. [XVI/24]

Dört aydan beri hanemden çıkmadığım cihetle tabii hazırlanmak için bir iki saate ihtiyacım vardı. Bittabi biraz geciktim. Bu sırada merkez memurunun bir tezkeresini aldım. Tarih ve imzası yoktur.

Saat dörtte bu kâğıdı aldım. Edep ve nezaket lisanına pek de uygun olmayan tezkere [XVI/25] imzasız olduğundan imza etmek üzere iade ettim. İmza etmiş tekrar gönderdi. İşte o zaman bu zatın isminin Edip olduğunu anladım.

Abdullah'ı yanıma ekledim. Bir de sivil memuruyla arabayla saat beş buçukta Kadıköyü'ne geldim. Vapurla köprüye oradan [XVI/26] Harbiye Nezareti'nde tevkifhaneye ulaştım. Saat yedi.

Bu suretle vukua gelecek cebir ve tazyik hem sağlık durumuma tesir hem de aile efradını bir kat daha mahzun edeceğinden, [XXII/33] [XXII/34 boş] "Biraz beklesinler gideceğim," diye haber gönderdim.

Dört aydan beri hanemden çıkmadığım cihetle hazırlanmak için tabii biraz geciktim. Bu sırada merkez memurunun bir tezkeresini aldım. Şımarıkça yazılmış olan ve edep ile terbiye lisanına uygun olmayan tezkere imzasızdı. İmza etmek üzere iade ettim. İmzadan sonra tekrar gönderdi. İşte o zaman evvelce vicdandan bahsetmiş olan bu adamın isminin Edip olduğunu anladım. Sonradan istibdat devri yadigârlarından vicdan nedir bilmez bir kimse olduğunu öğrendim.

Komşumuz askerî kaymakam emeklilerinden Emin Bey'in [XXII/35] [XXII/36 boş] arabasını getirttim. Abdullah'ı yanıma aldım. Bir de sivil polis bizimle beraber arabaya bindi. Saat vasati beş buçukta Kadıköyü'ne oradan vapurla köprüye geldik. Köprü üzerinde tesadüf eden bir arabaya bindim. Abdullah'ı yanıma aldım. Merkez Memuru Edip Efendi de sırıtkan bir çehreyle, "Kabul buyurursanız hizmetinizde bulunayım," dedi ve cevap

Levent Şahverdi Arşivi

beklemeden arabada karşıma oturdu. Harbiye Nezareti'ne ulaştık –vasati saat yedi. Beyazıt Kapısı'ndan nezaret meydanına girdik. Sağ köşkte İstanbul Muhafızlığı Dairesi'ne sevk olundum. Odada kolağası ~~rütbesinde~~ bir zabitten başka kimse yoktu. [XXII/37] [XXII/38 boş] Bu efendiyle şöyle kısa bir konuşma cereyan etti.

"Hasta bulunduğunuz için hanenizde muhafaza ve tedavinin kabul olunduğunu işitmiştik. Haliniz gösteriyor ki hâlâ hastasınız. Niçin getirdiler?"

Ben: "Bilmem. Dahiliye Nazırı Cemal Bey böyle istemiş."

Zabit: "Dahiliye nazırıyla ne alakası var, mesele müddeiumumiye aittir."

"Onu da bilmem."

"Buyurunuz arkadaşlarınızın yanına kadar size refakat edeyim," dedi. Birlikte yürüdük. O sırada etrafı gözden geçirdim. Edip Efendi de kaybolmuştu. Köşkün kapısı önünde arabaya binmemi teklif etti. Reddettim. Bekirağa Bölüğü'nde hapishane [XXII/39] [XXII/40 boş] müdürünün odasına girdik. ~~Müdür bizi bir koğuşa götürdü.~~

Kaymakam rütbesinde bulunan Müdür Ali Bey bizi meydana bakan büyükçe bir koğuşa götür-

Levent Şahverdi Arşivi

dü. Bu koğuşta bulunanlar Âyan Reisi Rifat Bey, eski Adliye nazırları Halil Bey ve Sahipbeyzade İbrahim Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Bolu Mebusu Habip Bey, Karahisar-ı Sahip mebusu yazarlardan Ahmet Agayef Bey, Âyan Başkâtibi İsmail Müştak Bey, Nafıa Nazırı Ali Münif Bey, Sofya sefiri eski İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey, Sinof [Sinop?] Mebusu Hasan Fehmi Efendi.

Orada hazır bulunanlar etrafımda toplandı. Nasıl tutuklandığımı sordular. Olduğu gibi hikâye ettim. Bitişiğimizdeki odada tutuklu bulunan Sadrazam Sait Halim Paşa ile diğer ayrı bir odada tutuklu Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ve sair koğuşlarda da tutuklu bulunan vekiller ve valiler ve rical ve yazarlar [XXII/41] ve tabipler ve kumandanlar geldiler, görüştük. Akşam yemeği hazırlanmıştı. Habip Bey'in sofrasında Sait Halim Paşa, İbrahim Bey, Fethi Bey beş kişi birlikte yemek yedik.

Birlikte getirdiğim Abdullah'ı Süleymaniye'de hanesi bulunan Temyiz Mahkemesi azasından Abdullah Efendi'ye gönderdim. Bir kat yatak getirdiler.

Ertesi günü sabahleyin Tevkif-

Levent Şahverdi Arşivi

hane Tabibi Bursalı Kemal Bey yanında diğer bir tabiple geldi beni muayene etti. Bu Kemal Bey cidden insaniyetli bir gençtir. Tutukluların umumu bundan ne kadar memnunsa bilahare kendisinin yanına verilen Tabip Binbaşı Şefik Efendi'den de o kadar nefret etmişti. Her ikisi de vazifelerini [XXII/42] yerine getirmekte, fakat biri herkese iyi muamele ve tatlı dille işini görürken diğeri adeta İtilaf Fırkası'nın bir casusu gibi telakki olunuyordu.

Üçüncü günü üç İtilaf devletinin üç tabibi geldi. Hastaları muayene ettiler. Beni de her üçü muayene etti. İtalya Hastanesi tabibinin benim haneme gönderilerek orada tedavi edilmemin gerekli olduğunu Fransızca söylediğini İsmail Müştak Bey haber verdi. Bununla beraber bu muayene üzerine hiçbir şey zuhur etmedi. Günler aramızda sohbetler ve hariçten gelen arkadaşlar ve ahbapların ziyaretleriyle geçiyordu. Benden sonra Abbas Halim Paşa'yı getirdiler. Bir müddet sonra Fethi Bey'i tahliye ettiler. Tahliyeden beş altı [XXII/43] [XXII/44 boş] gün sonra tekrar getirdiler. Arkadaşların tekrar tekrar sorguları icra olunuyor, divanıharbin işe başlaması için hazırlıklar

Levent Şahverdi Arşivi

görülüyordu. Benimle Abbas Paşa'nın sorgusu icra olunmadığı gibi, hakkımızda tevkif müzekkeresi de yoktu. Arkadaşlar vekillerini tuttular. Bir gün Hacı Adil Bey'in odasında bütün vekiller toplandı. Bizden hukukla alakası olanlar da onlara katıldı. Muhakemenin başında okunacak bir mütalaaname tetkik edildi ki muhakeme zabıtnamesini içeren *Takvim-i Vekayi*'nin ... [üç nokta konmuş] tarihli ve [boşluk bırakılmış] adetli nüshasında yer almaktadır.[125]

Müzakere esnasında ben şu görüşü ortaya [XXII/45] [XXII/46 boş] koydum: "Efendiler cereyan eden müzakereye nazaran siz güya adalet aramakta olan bir mahkeme huzurundaymış gibi tedbir almak istiyorsunuz. Katiyen bilmelisiniz ki sizi muhakeme edecek mahkeme adaletin yerini bulması için teşkil edilmemiştir. Sizi mahkûm etmek üzere teşekkül etmiş, fevkalade bir mahkemedir. Buna karşı ileri sürülecek görüş ve deliller ne kadar kati ve ne derece ikna edici ve haklı olursa olsun hiçbir faydası olmayacaktır. Mutlaka reddedilecektir. ~~İşin başında mahke-~~

125 Söz konusu olan *Takvim-i Vekayi* nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

~~mede bu yazılan mütalaaname okunsun. Bence bu isabetli mütalaanamenin de~~ [XXII/47] [XXII/48 boş] ~~reddedileceği şüphesizdir.~~ Beni dinlerseniz muhakemenin başında, 'Siz Kanun-ı Esasi'ye aykırı olarak teşekkül etmiş fevkalade bir mahkemesiniz. Bizleri muhakemeye hiçbir veçhile hakkınız yoktur. Ne kadar kanuni sebep ve delil ileri sürsek hiçbir fayda sağlayamayacağı ve mutlaka bizi mahkûm edeceğinize bizce kesin kanaat getirilmiştir. Dolayısıyla size verecek cevabımız yoktur. Hakkımızda kararlaştırılmış olan hüküm neyse vermekte ve bildirmekte tereddüt etmeyiniz,' diyerek oturmalısınız ve başka hiçbir söz söylememelisiniz."

Benim bu görüşüme Sait Halim Paşa'nın vekili Celalettin Arif Bey ile diğer birinin vekili Haydar Rifat Bey [XXII/49] katıldılar. Diğer vekiller katılmadılar. Bilhassa Adliye Nazırı Halil Bey herhalde yetki dahilinde olduğuna karar verirlerse bile davanın her noktasında müdafaa etmek fikrini ısrarla savundular. Dava Vekili Mahmut Mahir Efendi de Halil Bey'in fikrindeydi. Nihayet o cihet ekseriyet sağladı ve o veçhile müdafaa vasıtaları kabul edilerek karara bağlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Mart 1919, Pazar.

3 Mayıs 1919, Cumartesi. [XVI/71] Bugünkü tutukluluğumuz ihtimal istikbalde bizim için iftihar ve şeref vesilesi olacaktır. Fakat halihazırda hükümet ve hürriyet ve meşrutiyet namına bir lekedir, utanç vericidir ve tarihte de ilelebet öyle kalacaktır. Arkadaşlarım gibi ben de elli beş gündür tutukluyum. Bugüne kadar ne bir kelime sordular ne de hakkımda tevkif müzekkeresi verdiler. [XVI/72]

4 Mayıs 1919 Pazar gününe kadar, arkadaşların birinci mahkeme gününden başka mühim bir şey yoktur. O gün mahkemeye yani divanıharbe, iş [XVI/27] Yüce Divan'a ait olduğundan yetkisizlik ileri sürüldü. Bugüne kadar divanıharp kararını vermemiştir. Bugün öğleden sonra saat birde gittiler. Mahkeme yetkiye karar verdi fakat vekilleri de Merkez-i Umumi azasından ayırarak tecrit edilmiş halde hapsedilmek üzere iade eyledi. [XVI/28]

4 Mayıs 1919 Pazar günü benimle Abbas Paşa ve Musa Kâzım Efendi hariç olmak üzere diğer vekil arkadaşlarımızla Merkez-i Umumi azasını öğleden sonra saat vasati birde divanıharbe götürdüler. Orada söz konusu mütalaanameyi okudular. Yetkisizliğe [XXII/50] dair pek ikna edici sebep ve deliller ileri sürdüler. Hiçbirinin faydası olmadı. Mahkeme bu davayı görmenin kendi yetkisi dahilinde olduğuna karar vermekle beraber vekilleri Merkez-i Umumi azasından ayırarak tecrit edilmiş halde tutuklanmak üzere iade etti. Güya bir ihbarname gelmiş de onun hakkında yeniden sorguya çekilmeleri icra

Levent Şahverdi Arşivi

olunacakmış. Arkadaşların tecrit edilmiş halde tutuklulukları Malta'ya sevkedildiğimiz 28 Mayıs 1919 Çarşamba gününe kadar devam etti.[126]

Bazı tahliyeler

5 Mayıs 1919, Pazartesi. Arkadaşların tecridi devam ediyor. Güya bir ihbarname varmış onun içeriği hakkında yeniden sorgulanıncaya kadar tecritte kalacaklarmış.

Müştak Bey ile Ankara Mebusu Hilmi Bey bugün tahliye olundular. [XVI/29]

5 Mayıs 1919, Pazartesi. İsmail Müştak Bey ile Ankara Mebusu Çayırlızade Hilmi Bey'i tahliye ettiler. [XXII/51] Bir gün sonra da Karesi Mebusu Galip Efendi ile altı tutukluyu tahliye ettiler. Bunların tahliyelerini haber veren ve Tevkifhane Müdürlüğü'ne gelen tezkerede, benimle Abbas Halim Paşa hakkındaki muamelenin ele alındığı bildiriliyor.

Şimdiye kadar hakkımda müzekkere bulunmadığından tutuklanmamın böyle müzekkeresiz uzun müddet devamı hakkında bilahare mesuliyeti mucip olacağını mülahaza eden Tevkifhane Müdürü Ali Bey, bu halin caiz olamayacağını müzekkereyle icap edenlere ihtar ettiğini birkaç gün önce söylemişti. Onun neticesi olarak bizim hakkımızda da diğerlerine olduğu gibi yakında tevkif müzekkereleri verilecek demektir. [XXII/52]

126 Metinden anlaşıldığı kadarıyla bu kısımlar Malta'ya sürüldükten sonra yazılmış olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevkifhanede bulunan asker, er ve zabitlerin çoğu bizim lehimizde, mevcut hükümetin ise aleyhinde olduklarından tecrit halinde tutuklu bulunan arkadaşlar her şeyden haberdar olmakta ve kesinlikle yasak olmasına rağmen günlük gazeteleri bile okumaktaydılar. Hatta bizim koğuşun bitişiğindeki Sait Halim Paşa'nın tutuklu bulunduğu odaya açılan pencerenin önünde benim yatağım vardı. Biz koğuşu gardiyanlardan boş buldukça pencereyi açar konuşurduk. Bazı geceleri diğer koğuş ve odalardan gelenler pencereyi açıp paşayı görürler ve görüşürlerdi. Görüşme [XXII/53] yasağını temin için paşanın kapısı önünde gece ve gündüz bir süngülü bulunduğu halde Abbas Halim Paşa akşam yemeğinden sonra biraderinin odasına gider, bir iki saat kaldığı çok olurdu. Hakkımızda yapılan muamelenin sırf fırka ihtilafı ve şahsi garaz eseri olduğuna erler bile kanaat etmişti.

6 Mayıs 1919, Salı. Sorgu Heyeti'nden şimdiye kadar kimse gelmedi. Bugün Karesi Mebusu Galip Efendi altı tutukluyla beraber tahliye olundular. Onların tahliyelerini bildiren Tevkifhane Müdürlüğü'ne gelen tezkerede

Levent Şahverdi Arşivi

benim ve Abbas Paşa [XVI/30] Hazretleri hakkında muamelenin ele alındığı yazılmaktadır. Zannederim ikimiz hakkında da tevkif müzekkeresi verilerek şimdiye kadar müzekkeresiz tutukluluğumuza son verecekler. [XVI/31]

Mustafa Hayri Efendi'yi tahliye teşebbüsleri

10 Mayıs 1919, Cumartesi. Bugün Muhafız Seyit Paşa'nın bir emri tebliğ kılındı. Bunda tutukluların aile ve pek yakın akrabasından başkasıyla görüşmeleri men ediliyor. Gece vasati dört buçukta Cedide Mebusu Ferik Hasan Rıza Paşa'yı ve daha bir zabiti [XVI/32] tutuklamışlar.

10 Mayıs 1919 Cumartesi günü Muhafız Seyit Paşa'nın bir emri tebliğ kılındı. Tutukluların aile ve pek yakın akrabalarından başkasıyla görüşmesi men olunuyordu. Gece saat vasati dört buçukta Cedide Mebusu Hasan Rıza Paşa ile bir zabiti ertesi pazar günü de Damat Selahattin Bey merhumun biraderi Abbas Halim Paşa'nın damadı eski Sadrazam İzzet Paşa'nın yaveri Naci Bey'i tutukladılar. Tevkifhane Müdürü benim Eyüp'te [XXII/54] [~~sayfanın tepesinde: Divanıharp Müddeiumumisi Nazmi Bey mektep arkadaşlarımızdan Akarat-ı Vakfiye Müdürü Osman bey'i göndermiş. "Merak etmesin ben adaletin tezahürü için elimden geldiği kadar çalışacağım. Haklarındaki dosyayı tetkik ettim. Hiçbir şey yoktur.~~] İplikhane Hastanesi'ne, Rahmi Bey'in Yıldız Hastanesi'ne, Ne-

Levent Şahverdi Arşivi

simi Bey'in de Âyan Reisi Rifat Bey'in evvelce nakledilmiş olduğu Gümüşsuyu Hastanesi'ne nakillerimiz için emir aldığını tebliğ etti. Ecnebi tabiplerin muayeneleri neticesi olacaktır. Ben ve Rahmi Bey kabul etmedik. Nesimi Bey 12 Mayıs 1919 Pazartesi Gümüşsuyu Hastanesi'ne gitti fakat hapishaneden fena bulmuş, o da bir gün sonra döndü. Bugünlerde Âyan azasından Müşir Fuat Paşa Hazretleri ziyaretle Abdurrahman Şeref Efendi Hazretleri, Mirliva Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı [XXII/55] Rauf Bey tevkifhanemizi ayrı ayrı ziyaret lütfunda bulunuyorlardı. Hele Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey tekrar tekrar geliyorlar, pek samimi arkadaşları bulunan Fethi Bey'in yanında oturuyorlar bizim de hatırınızı sormadan gitmiyorlardı.

Abdurrahman Şeref Efendi, "Şeyhülislam Sabri Efendi'ye gittim. 'Efendi hazretleri ben tarihçiyim Osmanlı tarihinde şeyhülislamların tutuklanması vaki değildir. Sizin zamanınızda iki şeyhülislam mazulünün tutuklu bulunmasına siz razı olmamalısınız,' dedim.

Sabri Efendi, 'Ben ne yapayım. Birkaç defa Meclis-i Vükela'da

Levent Şahverdi Arşivi

açmak istedim yüzüme harladılar. Sen başka birine bahs [XXII/56] ettir, ben de ona katılırım,' dedi.

Ben, 'Heyet-i Vükela arasında Maliye Nazırı Tevfik Bey'den başkasıyla tanışıklığım yoktur,' dedim.

Sabri Efendi, 'Âlâ, o tarafsızdır açarsa iyi olur,' dedi." Son.

Sabri Efendi'nin sözü ciddi değildir. Heyet-i Vükela arasında aleyhimize en şiddetli hareket eden kendisi ile Ferit Paşa, Ali Kemal ve Karesili Vasfi'dir. [XXII/57]

Divanıharp Müddeiumumisi Ziya Bey istifa etti. Sebebini bilemiyorum. Ziya Bey daima vicdan ve namusunun telkinine uyar bir adam değildir. Gerçi zahirde iyi görüşürüz. Bize karşı ahbaptan geçinir görünürse de pek haris ve kendisini çok beğenir, işgal ettiği mevkii kendisine az görür bir zattır. Bizim felaketimizle kalben teselli bulacağına ve memnun olacağına şüphe yoktur. Bununla beraber zekâ ve iktidarı inkâr olunamaz. Nâzım Paşa Divanıharbi'nin pek açık olan haksızlıklarına tahammül edemediğinden istifa etmiş olduğunu zannetmem. Eğer istifanamesinde bunu sebep göstermiş ise zeki ve uzak görüşlü olması hasebiyle çekilmiştir. Yoksa haksızlığa taham-

Levent Şahverdi Arşivi

mül edemeyecek ahlakta değildir. Arkadaşlar vekil tuttukları sırada Mahmut Mahir Efendi tutuklu bulunduğum koğuşa geldi. "Ziya Bey divanıharbin bütün evrak ve esrarına [XXII/58] vâkıftır. Bunu İttihat ve Terakki tutuklularına vekil tutsak kendisinden külli istifade ederiz. Fakat bugün hâkimler sınıfında bulunduğu cihetle ilan edilmesi caiz değildir," dedi.

"Peki ama kendisi bunu kabul eder mi?" dedim.

"Ediyor hatta bu hususu size söyleyebilmek için bana izin de verdi. Sen de Mithat Bey'le görüş, şimdilik iki yüz lira versinler Ziya Bey'e verelim." ~~Davayı kazanırlar.~~

Ziya Bey'in ahlakının buna müsait olduğunu bildiğimden şaşırmadım. İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey'e işi anlattım. Mithat Şükrü Bey ~~Mahmut Mahir Efendi'ye~~ iki yüz lira verdiğini ve Ziya Bey'e teslim kılındığını Mahmut Mahir Efendi bana söyledi. [XXII/59] Ziya Bey'in istifasından sonra Cevat Bey müddeiumumi oldu. Bugün tutuklu bulunduğumuz mahalli teftişe geldi. Bizim koğuşu teftiş ettikten sonra yatağımın yanına geldi oturdu. Hal ve hatır sordu. Keyifsizliğimi sual etti. Bir

Levent Şahverdi Arşivi

hastaneye naklime delalet edebileceğini söyledi.

"Teşekkür ederim hastaneye gitmek istemem, arkadaşlarla burada bulunmak daha uygundur," dedim.

En aziz ahbaplarımdan merhum Şeyhülislam Nesip Efendi'nin akrabasındanmış. Birkaç gün sonra bu da istifa etti. Uzun bir istifaname yazarak Nâzım Paşa Divanıharbi'nin maksatlarına alet olamayacağını söylemiş. İşittiğim doğruysa benim hakkımdaki muamelenin yakışıksız olduğundan da bahsetmiştir. [XXII/60] Bunun yerine Dersaadet İkinci Ceza Dairesi Reisi Sirozlu Mustafa Nazmi Bey divanıharp müddeiumumisi oldu. Mustafa Nazmi Bey Hukuk Mektebi'nde sınıf arkadaşımızdır. Vazifeşinas, kalbi temiz, iktidarı vasat bir adliye memurudur. Tayininden birkaç gün [sonra] yine sınıf arkadaşlarımızdan Evkaf Nezareti Akarat-ı Vakfiye Müdürü Gürcü Osman Bey geldi.

"Nazmi Bey selam ediyor. 'Divanıharp savcılığını sırf adalete hizmet ederim ümidiyle kabul ettim. Efendinin şahsını düşünmem de bu hususta sebep oldu. Merak etmesin dosyasını tetkik ettim. Zannı mucip hiçbir şey yoktur,' dedi."

Levent Şahverdi Arşivi

Bir müddet sonra dava vekili Haydar Rifat Bey'den bir mektup aldım –Divanıharp Müddeiumumiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne (Nazır Cemal Bey) yazılan [XXII/61] müzekkerede: "Eski Şeyhülislam Hayri Efendi'nin dosyasında kendisinin hastalığını beyan eden tabip raporundan başka zan ve ithamı gerektiren hiçbir kâğıt ve vesika mevcut değildir. Kendisine isnat olunan suç neden ibaretse vesikalarıyla beraber tutukluluk halinin uzatılmasına meydan verilmemek üzere bildirilmesine ve gönderilmesine müsaade talep olunmuştur. Bu tezkere Dahiliye Nezareti'nden Polis Umum Müdürlüğü'ne havale olunmakla beraber adı geçen Hayri Efendi'nin hususi ahvaline dair malumat da polisten talep edilmiştir. Polisten verilecek cevabı dahi tahkik eder ayrıca bildiririm." Haydar Rifat Bey'in mektubunun içeriğinin özeti bundan ibarettir. [XXII/62]

Birkaç gün sonra Haydar Rifat Bey'den ikinci bir mektup aldım. Bunda Polis Umum Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne verilen cevabın, "Hayri Efendi hakkında polis idaresinde hiçbir vesika olmadığı gibi hususi ahvaline dair de malumat yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunu Meşihat-ı İslamiye Dairesi'nden tahkik lazımdır," mealinde bulunduğu bildiriliyordu.

Bilahare Akarat-ı Vakfiye Müdürü Osman Bey'e, Haydar Rifat Bey'in bu mektuplarının içeriğinin hakikate uygun olup olmadığını Müddeiumumi Nazmi Bey'den mahrem bir suretle tahkik etmesini söyledim. Kendisi Nazmi Bey'le görüştü geldi. "Mektupların içeriği hakikate uygundur," dedi. [XXII/63]

4 Mayıs 1919 Pazar günü icra kılınan ve arkadaşlardan bazılarına ait olan muhakeme esnasında Müddeiumumi Nazmi Bey'in kanuni mütalaası dikkat çekmişti. Divanıharp Reisi Nâzım Paşa ara sıra Sadrazam Ferit Paşa'ya gitmekte ve mahkemeye dair emir almakta olduğu gazetelerde görülüyordu ve her ne olursa olsun bizi mahkûm etmek için planlar kurulmaktayken Müddeiumumi Nazmi Bey'in mütalaasının hükümeti ve onun maşası olmaktan başka bir şey olmayan divanıharbi memnun etmeyeceği açıktı. Ben Nazmi Bey'in mutlaka azledileceğini tutuklu arkadaşlardan bazılarına söyledim. Nazmi Bey'in mütalaanamesiyle divanıharbin yetki kararı *Takvim-i Vekayi*'de bulunduğundan

Levent Şahverdi Arşivi

koymaya lüzum yoktur. Tahminim gerçekleşti. 12 Mayıs 1919 Pazartesi günü [XXII/64] Nazmi Bey'in azliyle Muammer Bey'in müddeiumumiliğe tayini haberini işittik. Arkadaşlardan birçokları tutuklu bulunduğum koğuşa geldiler. Muammer Bey hakkında fikrimi sordular, "Muammer Bey Mülkiye ve Hukuk mekteplerinden mezun, Fransız lisanına vâkıf muktedir bir adliye memurudur," dedim.

Kendisi benim de ahbabımdır. Lâzkiye ceza reisliğinde ben ona halef olmuş bir hafta kadar Lâzkiye'de her gün görüşerek samimi bir arkadaşlık etmiştik. Ondan evvel de tanırım. Biraderim Hakkı Bey Selânik'te Bidayet Hukuk reisi iken Muammer Bey, Aza Mülazımı Kürt Hüseyin Efendi'ye damat olmuştu. Hüseyin Efendi biraderin sevdiği zevattan olmakla o vakit Hukuk Mektebi'nden [XXII/65] yeni çıkmış olan Muammer Bey'e çok iltifat eder ve elinden gelse yardım etmek isterdi.

Bu kadim tanışıklık bu halef ve seleflik de yenilenerek Lâzkiye'den gittikten sonra da ara sıra haberleşirdik. İşte kendisiyle tanışıklık ve münasebetim bu derece olup hususi ahvaline olduk-

Levent Şahverdi Arşivi

ça vâkıfım. Lâzkiye'de ~~bir Hristiyan~~ Dava Vekili Yusuf Bols namında birisiyle pek hususi bir surette görüşür, ailesi yanında bulunmadığından Fransızcasını ilerletmek maksadıyla Yusuf Bols'un evinde her gün bulunurdu. Yusuf Bols da mahkeme işlerine parmağını sokar, hülasa Lâzkiye'de iffet ve istikameti haylice mevzubahis olduğundan o hatıra bir taraftan zihnimi kurcalamaya başladı. [XXII/66]

Adliye nazırlığı maaşına muadil olarak yüz elli lira maaş, doğrulukları şüpheli olan müddeiumumileri vicdanları ve kanuni malumatları hilafına işletebilirdi. Diğer taraftan meşrutiyeti müteakip 1909 senesi adlî düzenleme icrasında Niğde mebusu sıfatıyla bulunmuş ve itiraf ederim ki adliye düzenlemesinin hemen her noktasında oyumun tesiri olmuştur. Eski tanışıklık hasebiyle Muammer Bey düzenlemede benden büyük ümitlerde bulundu. Halbuki Temyiz Mahkemesi azasından bulunan, şahsını pek sevdiğim büyük kayınbiraderim Arif Bey'i bile ihraç ettiğim bir düzenlemede Muammer Bey'i umduğu mertebeye getiremezdim. Dolayısıyla Muammer ara sıra gelir görüşürdü, zahirde dost

Levent Şahverdi Arşivi

fakat kalben kırgındı [XXII/67] ve kendisinin ehliyetiyle mütenasip bir makama gelemediğine İttihat ve Terakki erkânını sebep bulur ve daima dargın ve meyus görünürdü. Bu hatıra da o vakit beni düşündürdü. Fakat her ne olursa olsun kırgınlıktan doğan o kadarcık bir öfkeye kapılarak memleketin birçok evladını mahv ve imhaya kadar varan garaza alet olacağına hükmedemem.

11 Mayıs 1919, Pazar. Selahattin merhumun biraderi Naci Bey'i bugün tutukladılar. Akşamüzeri Tevkifhane Müdürü Ali Bey benim Eyüp'te İplikhane Hastanesi'ne, Rahmi Bey'in Yıldız Hastanesi'ne, [XVI/33] Nesimi Bey'in Gümüşsuyu Hastanesi'ne nakillerimize müsaade olunduğunu tebliğ etti. Ben, "Gidemem," dedim. Rahmi Bey de gitmedi. Nesimi Bey, "Giderim," demiş. [XVI/34]

12 Mayıs 1919, Pazartesi. Nesimi Bey hastaneye gitti. Müddeiumumi Nazmi Bey'in azliyle Muammer Bey'in tayini haberini işittik.

13 Mayıs 1919, Salı. Nesimi Bey hastaneye gittiğine pişman olmuş. Orasını hapishaneden fena bulmuş.

Levent Şahverdi Arşivi

~~İzmir'in işgali – kabinenin istifası~~

15 Mayıs 1919 Perşembe günü müstantik[127] Cevat Bey yanında bir asker ve bir de sarıklı üç kişi oldukları halde ilk defa olarak ifademi zapt etmek üzere geldiler. Rahatsız olduğumdan ifade veremedim. [XXII/68]

16 Mayıs 1919, Cuma. Ferit Paşa kabinesi bugün istifa etti. [XVI/35] İzmir işgal olundu.

16 Mayıs 1919, Cuma. Yunanların İzmir'i işgal eyledikleri duyuldu. Herkesin çehresinde bir keder ve hüzün görülüyordu. Ferit Paşa kabinesi mevkiini muhafaza edemedi, istifa etti. Maksat efkârı oyalamaktı. Birkaç gün sonra yine Ferit Paşa kabinesini teşkil etti.

17 Mayıs 1919, Cumartesi. İzmir'in işgali ve kabinenin istifası gerçekleşti. Devlet ve memleketin Cenabıhak yardımcı ve koruyucusudur. Böyle zamanda bile fırka çekişmesinden ve birbirimizi tedirgin etmekten feragat [XVI/36] etmeyenlere Allahü Azimüşşan akıl ve izan versin.

18 Mayıs. Bugün de kabine teşekkül edemedi.

127 müstantik: Sorgu hâkimi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin ifadesinin zaptına başlanması

19 Mayıs 1919, Pazartesi. Geçen perşembe günü Müstantik Cevat Bey gelmişti. Rahatsız olduğumdan [XVI/37] ifade verememiştim. Bugün üç kişi olarak geldiler. Birinci defa ifademi zapt ettiler. Bugün yalnız tutuklanmamın gayrikanuni olarak icrasından bahsettim. Yarın ifadeye devam olunacaktır. [XVI/38]

20 Mayıs 1919, Salı. Dünkü heyet bugün de geldiler. Yalnız kanuni yetkilerinin olmadığına dair olan düşüncelerimi yazdırdım. Saat ikiden beşe kadar devam etti. Fakat ben de [XVI/39] çok yoruldum hasta oldum. Kalpten rahatsızım.

21 Mayıs 1919, Çarşamba. Sabahleyin Süleyman Numan Paşa gördü. Tevkifhane Tabibi Şefik Efendi [XVI/40] muayene etti. "İfadelerde o kadar çok devam etmeyiniz," dedi. Ve reçete göndereceğini, ilaç almamı tavsiye etti. [XVI/41]

19 Mayıs 1919, Pazartesi. Cevat Bey'in başkanlığındaki sorgu heyeti yine geldiler. Birinci defa olarak ifademi zapta başladılar. Bugün tutuklanmamın gayrikanuni olduğuna dair ifadelerde bulundum. Yarın devam edilmek üzere heyet gitti. Ertesi salı günü geldiler. Bugün de yalnız kanuni yetkileri olmadığını birçok kanuni delille izah ettim. Yalnız bu hususdaki ifadelerim üç saat, vasati saat ikiden beşe kadar devam etti. Bütün ifadelerimi [XXII/69] yazdırdım. Bunların hep beyhude olduğunu biliyordum. Müstantikin, aldığı emir üzerine karar vereceğinde şüphem yoktu. Bilahare şu zapt edilmiş ifadelerim, gelecek nesillerin dikkatini çeker, ibret olur düşüncesiyle yazdırıyordum. Teessüf ederim ki bir sureti yanında değildir. Evvelce bir kâğıda yazmadım. Ben söyledim kâtip yazdı. Yoksa burada kamuoyununun gözleri önüne sermeyi isterdim.

Çok yoruldum. Kalpten rahatsız oldum. Ertesi sabah, çarşamba sabahı, tutuklu arkadaşlardan Doktor Süleyman Paşa muayene etti. Ondan sonra görünüşte tabip, hakikatte Hürriyet ve İtilaf

Levent Şahverdi Arşivi

22 Mayıs 1919, Perşembe. Bugün yetki hakkında bir karar verilmesi talebini içeren, Divanıharb-ı Örfi Müddeiumumisi Muammer Bey'e bir dilekçe gönderdim. Öğleden sonra saat dört buçukta İngiliz ve Fransız müfrezeler bulunduğumuz sıkıyönetim tevkifhanesine geldiler. Bizim askerle ortaklaşa muhafazaya başladılar. [XVI/42] Bu halin yarınki cuma günü yapılması kararlaştırılmış olan miting münasebetiyle üç gün için geçici olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, daimi olması ihtimalinden de bahsedenler vardır.

casusu olduğu söylenilen Doktor [XXII/70] Binbaşı Şefik Efendi geldi muayene etti. "Müstantike vereceğiniz ifadelerde o kadar çok devam etmeyiniz," dedi ve reçete göndereceğini, ilaç almamı tavsiye etti, gitti.

22 Mayıs 1919, Perşembe. Sabahleyin Hapishane Müdürü Kaymakam Ali Bey'e, Divanıharp Müddeiumumisi Muammer Bey'e gönderilmek üzere bir dilekçe verdim. "Sorgu heyetine verdiğim ifade ve düşüncelerimi okuyunuz, herhalde beni sorguya çekmeye yetkiniz yoktur ve bu hususta evvelce bir karar verip bana tebliğ ediniz. İcap ederse harcını da vermeye hazırım," dedim. [XXII/71]

(İngiliz ve Fransız askerlerinin muhafazasına verildik.) Bugün öğleden sonra saat dört buçukta İngiliz ve Fransız askerlerinden mürekkep, tahmine göre elli kişilik bir müfreze geldiler. Bizim askerlerle müştereken bizi muhafazaya başladılar. Bu halin İzmir'in işgali münasebetiyle yarınki cuma günü yapılması kararlaştırılmış olan miting [nedeniyle] ve üç gün için geçici olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi daimi olması ihtimalinden de

Levent Şahverdi Arşivi

bahsedenler de oldu. İkinci fikir tahakkuk etti ve ileride ayrıntılı olarak beyan edileceği üzere,[128] ahali mitingden dönerken hapishaneyi basar bizi tahliye eder korkusuyla şimdiki hükümetin talebiyle olduğu anlaşıldı. [XXII/72]

23 Mayıs, Cuma. Sultanahmet Meydanı'nda İzmir için büyük miting oldu. Öğleden sonra saat iki. [XVI/43]

23 Mayıs 1919 Cuma günü, öğleden sonra vasati saat ikide Sultanahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapıldı. Miting bittikten sonra bir kısım millet efradı Beyazıt Meydanı'na gelince Harbiye Nezareti dahilinde bir gayret görülmeye başladı, hatta meydana açılan büyük kapıyı kapamakla yetinmeyerek bizi muhafazaya memur askerlerden silahlı bir müfreze Bekirağa Bölüğü ile kapı arasında Yangın Kulesi'nin dibinde yer aldılar. Yüzleri kapıya dönüktü. Halkın bizi gelip kurtarmaya teşebbüs edeceklerine dair olan şayiaya hükümetin inandığı anlaşılıyordu. Bu hususu bizden sonra Malta'ya getirilen Âyan azasından Çürüksulu Mahmut Paşa daha ziyade açıklığa kavuşturdu. Tafsilat orada yazılacaktır.[129]

128 Burada herhalde 25 Mart 1920 tarihli kayıttan bahsediliyor.

129 Metinden anlaşıldığı kadarıyla bu kısımlar Malta'ya sürüldükten sonra yazılmış olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Mayıs 1919, Cumartesi. Sorgu heyeti geldi. Müddeiumumiye gönderdiğim dilekçe üzerine bir karar verilmesini talep ettim. Ondan sonra esas maddelere cevap vereceğimi söyledim. Gittiler. Bakalım Cenabıhak ne gösterecek? [XVI/44]

25 Mayıs 1919, Pazar. Sorgu heyeti yine geldi. Müddeiumumi muavinlerinden birinin mütalaasını almışlar. Yetki dahilinde görmüşler. Arkadaşlardan bazıları tecrit edilmiş halde tutuklu olduklarından (yirmi günden beri) uzamasına meydan vermemek için ifade verdim. Üç saat devam etti. [XVI/45]

24 Mayıs 1919 Cumartesi günü sorgu heyeti yine geldi, evvelce müddeiumumiye gönderdiğim dilekçe üzerine bir karar verilmesini talep ettim. Ondan [XXII/73] esas maddelere cevap vereceğimi söyledim. Müstantik Hasan Cevat Bey, "Evvelce arkadaşlarınızdan bazıları divanıharpte bu yetki meselesini ortaya koydular. Mahkeme reddetti. Şimdi bir daha mevzubahis etmeye ne lüzum vardır?" dedi.

Ben, "Arkadaşlarım hakkında verilen kararı bilemem. Her ne olursa olsun benim hakkımda siz bir karar veriniz yetkili olduğunuzu siz de söyleyiniz. Divanı terkip edenler askerdirler. Hem öyle askerdirler ki hukuki vazife ve yetki meselesini halledememekte mazurdurlar. Ben sizin gibi hukuk mektebinden mezun ve adlî meslekte bulunanlardan bu hususta bir karar istiyorum," dedim. Gittiler ve hiçbir vakit böyle bir karar veremediler. Ertesi pazar günü tekrar geldiler. Müddeiumumi muavinlerinden birinin yetki dahilinde olduğuna dair mütalaasını okudular. Müstantikin [XXII/74] kararı yine yoktur. Salahiyet kararını sorgu hâkimi vermeyince ben de esas hakkında ifade vermemeye kendimce karar

Levent Şahverdi Arşivi

vermiştim, ama arkadaşlardan Nafıa Nazırı Ali Münif Bey heyetin gelişinden evvel bana, "Arkadaşlarımızdan birçok zevat senin ifadene bağlı olarak görüşmeden men edilmiş vaziyette, tecrit edilmiş halde tutuklu bulunuyorlar. Bu işi uzatma sen de herkes gibi ne diyeceksen de," dedi. Beni tereddüte soktu. Yoksa ben bunların hepsinin bir makine gibi işlemekte ve her ne olursa olsun bizi mahkûm etmek üzere çalışmakta olduklarını biliyor ve ifade vermeyi gereksiz buluyordum. Ancak arkadaşlardan birçoklarının benim yüzümden görüşmeden men edilmiş olarak 4 Mayıs'tan beri, ki yirmi gün oluyor tutuklu olup, tazyik altında bulunmalarına tahammül edemedim. İfade verdim. İfadem üç saat sürdü. On saat da söylesem faydası [XXII/75] olmayacağını biliyordum. Nihayette sorgu heyetine, "Şimdi sizin benim hakkımda da arkadaşlarım haklarında yapıldığı gibi bir tevkif müzekkeresi göndermekten başka bir şey yapmayacağınızı biliyor, fakat size halisane nasihat ederim dünya uzundur hiçbir şeyin devam ve sebatına güvenmeyiniz. Vaade ve vaat edene aldanmayınız. Gençsiniz doğruluktan ayrılmayınız,"

Levent Şahverdi Arşivi

demekten kendimi alamadım. Hasan Cevat Bey'de ulvi bir meziyet göremiyor, heyet azasından asker Sabit Bey'i ondan çok vasıflı buluyordum. Diğer aza sarıklı bir efendiyse her ikisinden de anlayışlıydı. Veda ederek gittiler.

Bu divanıharbin ve sorgu heyetlerinin aldıkları ifadeleri ve kararları basıp yayımlamak memleketin menfaatleri [XXI/76] namına elzemdir. Adlî tarihimiz için bir lekedir.

26 Mayıs 1919, Pazartesi. Tevkif müzekkeresi gelmedi.

Mayıs'ın yirmi altıncı Pazartesi günü tevkif müzekkeresini bekledim, gelmedi. Halen iki seneyi aşkın bir zaman geçtiği halde gelmedi.[130] Yalnız Malta'dayken İstanbul gazetelerinde bir sorgu hâkimi kararnamesi suretini okudum. O kararnamenin hamişinde benim hakkımda tutuklama kararı verildiği yazılıdır. Aşağıda yazılıdır.[131]

130 Metinden anlaşıldığı kadarıyla bu kısımlar Malta'dan döndükten sonra yazılmış olacak.
131 Bu vesika söylendiği gibi aşağıda yazılı değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Malta Sürgünü

Defter XVI

27 Mayıs. Vaziyette değişiklik göremedim.

28 Mayıs 1919, Çarşamba. Sabahleyin bir zabit geldi. Altmış kadar zevatı İngilizlerin rıhtımdaki [XVI/46] Arabyan Hanı'na nakletmek [üzere] otomobiller geleceğini söyledi. Saat dokuz buçuk raddelerinde yük otomobilleriyle bizi aldılar. Doğru Tophane'ye gönderdiler. Orada rıhtımda bulunan bir vapurla diğer bir İngiliz vapuruna naklettiler. [XVI/47] Öğleden sonra saat altıda hareket ettik. "Malta'ya gidiyorsunuz," dediler.

Defter XXII

26, 27 Mayıs 1919 günleri geçti. 28 Mayıs 1919, Çarşamba sabahı Şadi Bey namında bir subay geldi. Altmış kadar zevatı İngilizlerin rıhtımdaki Arabyan Hanı'na nakletmek üzere otomobiller göndereceklerini, orada daha ziyade istirahatımız temin kılınacağını ve buradan hiçbir şey almaya ihtiyacımız olmadığını söyledi. O sırada İstanbul Muhafızı [XXII/77] Seyit Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nde bulunduğunu haber aldım. Yanına gittim. Bizlerin İngilizlere teslimine hükümetin onayı olup olmadığını sordum. "Hükümetin onayı olmadan ben buradan bir adam bile teslim edemem hatta yazılı emir nezdimde mevcuttur," dedi. Şu halde bir diyecek kalmadı. Vasati saat dokuz buçukta yük otomobillerine on beşer on altışar bindirdiler. Dışarıdan içerisi, içeriden dışarısı görülmeyecek surette otomobilleri sıkı sıkıya

Levent Şahverdi Arşivi

kapattılar. Doğru Tophane Saat Kulesi'nin bulunduğu meydana dahil olduk. Rıhtımda hazır bulunan ufak bir vapurla açıkta demirli diğer bir İngiliz vapuruna nakledildik. Sabah saat onda vapura dahil olduk. Öğleden sonra altıya kadar vapurun baş tarafında, muayyen bir mahallinde [XXII/78] silahlı askerlerin muhafazalarında ayakta bekledik. Yirmi sekiz Mayıs güneşinde adeta piştik. "Malta'ya gidiyorsunuz," dediler.

İşitebilen herkesin akraba ve ahbapları kayıklarla vapurun etrafına geldiler. Biz vapurun güvertesinde, gelenler de kayıklar içinde oldukları halde görüşüldü. Eski Evkaf Müsteşarı Münir Bey ile kayınbiraderim*[132] Doktor Raif Bey bir kayıkta oldukları halde gelmişlerdi. Bir de bizim Abdullah başka bir kayıkta yetişti. Abdullah elli lira gönderdi. Ekserimizin üzerlerinde kâfi miktarda para bulunmadığından mümkün olduğu kadar para yetiştiriyorlar ve İngiliz zabiti vasıtasıyla gönderiyorlardı. Bu hususta aracılık eden zabitler hayli suistimal ettiler. O cümleden Bolu Mebusu Habip Bey'in bir an çan-

132 Mustafa Hayri Efendi, burada "kayınbiraderim" kelimesinden sonra (*) işaretini koyarak sayfanın üst kısmına gönderme yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

tasını Tophane rıhtımında elinden aldılar. "Vapurda vereceğiz," dediler. Muhteviyatıyla beraber çantayı Habip Bey'in aylarca uğraşmasına ve Malta'daki kumandanlığa bile [XXII/79] tekrar tekrar müracaatına rağmen vermediler, çanta hâlâ gider.

Bir de Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'in ailesi bir kayık içinden Nesimi Bey'e verilmek üzere yüz on İngiliz lirasını bir İngiliz zabitine verdiğini söyledi. Ben de Nesimi Bey'in yanında bulunuyordum işittim. Bu zabit de bu meblağı Nesimi Bey'e vermedi. Vapurda tekrar tekrar talep edildi. Evvela, "Vereceğim," dedi, sonra kendisine asabi bir hal arız olduğundan denize attığını söyledi ve tazmin edeceğinden bahisle bir de senet verdi. Senet Nesimi Bey'in nezdinde mahfuzdur ve zabitin ismi senette yazılıdır. Hatta bu senedi, bizim Malta'ya korunarak gönderilmemize memur olan İngiliz binbaşının emir ve malumatıyla verdi. Gariptir ki o binbaşı da Nesimi Bey'in parasını alıp [XXII/80] kendisine vermesi lazımken zabitin makul olmayan sözüne itimat eder gibi göründü, senet verdirmekle yetindi.

Abdullah'ın bana gönderdiği elli lirayı da aynı zabit ilk önce

Levent Şahverdi Arşivi

birtakım bahanelerle, "Hesaba bakacağım sonra veririm," diyerek vermemek istedi. Ama ben Abbas Halim Paşa Hazretleri'nin tercümanlığıyla zabiti sıkıştırdım gece elli lirayı aldım. Nesimi Bey nezaket etti. O zamanki rayice nazaran beş yüz Osmanlı lirası gitti. Vapur hareket ettikten sonra on iki kişiye kamara verdiler. Yedi sekiz kişilik bir salonu da arkadaşlardan münasipleri yerleştirilmek üzere*[133] Sait Halim Paşa'nın fikrine bıraktılar. Diğerlerini güverte üzerinde yatak yorgansız terk ettiler. Bunlardan parası olanlar vapur zabitlerinden pek yüksek ücretlerle kamara tuttular. Bir kamara Malta'ya kadar iki lira olduğu halde sekiz İngiliz lirasına kadar bu arkadaşlarımızdan ücret aldılar. Ben ücret vermeyen on ikide dahildim. Bundan başka hepimizden yemek parası almadıkça hiçbir şey vermediler.

29 Mayıs 1919, Perşembe. Sabah altıda Çanakkale Boğazı'ndan çıktık. Akdeniz'e açıldık. Gündüz saat on ikiden [XVI/48] sonra bire yakın, telsiz telgrafla

29 Mayıs Perşembe günü sabahleyin vasati saat altıda Çanakkale Boğazı'ndan çıktık Akdeniz'e açıldık. Öğleden sonra bire yakın Limni'ye dönmesi için

133 Mustafa Hayri Efendi, burada "üzere" kelimesinden sonra (*) işaretini koyarak sayfanın üst kısmına gönderme yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

vapurun Limni'ye gitmesi emrini alması üzerine döndü. Limni'ye saat altıda geldik.

Geceyi meçhuliyet içinde orada geçirdik. Sabah oldu. Arkadaşlarımızdan on iki zatı aldılar, Limni'de [XVI/49] esirler karargâhına götürdüler. Bunlar

Sait Halim Paşa	
Abbas Halim Paşa	
Halil Bey	Mebusan Reisi
Şükrü Bey	Maarif Nazırı
Ali Münif Bey	Nafıa Nazırı
Mithat Şükrü Bey	
Kemal Bey	
Ziya Gökalp [XVI/50]	
Ahmet Agayef Bey	
Hüseyin Tosun Bey	
Hacı Adil Bey	
Mahmut Kâmil Paşa	

Saat altıda vapurumuz hareket etti. Gidiyoruz. Fakat nereye Allah'tan başka kimse bilmez. Görünüşte, "Malta'ya," deniliyor. [XVI/51] Cenabıhak adildir. Kahredendir. Hakikati muhafaza edendir.

vapur telsiz telgrafla emir aldı ve döndü. "Bu dönüşün bizimle alakası var mıdır yoksa yalnızca kendileriyle alakalı bir hal midir?" diye arkadaşların hemen büyük kısmının fikrini Abbas Halim[134] Paşa Hazretleri soruyor ve cep defterine kaydediyordu. Hatırımda kaldığına göre fikirlerin çoğu sırf kendi işlerine ait kömür almak gibi hususi bir haldir noktasında dairdi. Ben "Herhalde bize aittir," dedim.

Akşam saat altıda Limni Limanı'na geldik. Geceyi meçhuliyet içinde, limanda vapur içinde geçirdik. Sabah olunca arkadaşlarımızdan on iki zatı ayırdılar. Bir istimbotla adaya çıkardılar. Bunlar Sait Halim Paşa ve biraderi Abbas Paşa, Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, Adliye Nazırı Halil Bey, Nafıa Nazırı Ali Münif Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Harbiye Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa, yazarlardan Ahmet Agayef Bey, Türkiye Ajansı Müdürü [XXII/82] Hüseyin Tosun Bey, Merkez-i Umumi azasından Mithat Şükrü ve Kemal ve Ziya Gökalp beyler idi.

Bunlar ayrıldığı sırada her çehrede bir yeis ve hüzün müşahede

134 حلمی Hilmi yazılmış, ama حلیم Halim olması lazım.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmekte ve ayrılanlar için herhalde iyi bir netice ümit olunmamaktaydı. Hatta Mahmut Kâmil Paşa bana, "Bu iş iyi bir şey değildir. Liderleri ayırıyorlar, yalnız seninle Rahmi ve Fethi beyleri unuttular," dedi.

Vapurda kalanlarla çıkanlar arasında hazinane vedalar yapıldı. Birbirini teselli ve dualarla ayrıldık. Arkadaşlarımız karaya çıkarıldı ve sevkimize memur olan, yukarıda zikredilen en büyük İngiliz zabitin (binbaşı olduğunu söylüyorlardı) vapura [XXII/83] dönüşünü müteakip –sabah saat altıydı– vapurumuz hareket etti.

30 Mayıs 1919, Cuma. Vapur Matapan Burnu'na doğru yol alıyor. Akşam ramazan hilalini sene 1337 denizde [XVII/52] müşahede ettik. Bugün Ramazan günüdür.

Bugün (30 Mayıs 1919 Cuma) idi. Vapur Matapan Burnu'na doğru yol alıyor. Akşamüzeri 1337 senesi ramazan-ı şerif hilalini denizde müşahede ettik.

31 Mayıs 1919, Cumartesi. Bugün ve gece sükûnetle geçti.

Ertesi cumartesi günü ve gecesi dahi fırtınasız geçmekte ve ayrılan arkadaşlar hakkında herkes fikrince birer fikir ileri sürmekteydi. Umumiyetle fikirler arkadaşlarımızın aleyhindeydi. Vapurda kalanların çok olması ve bir de ayrılan zevatın yüksek mertebede bulunması vapurda kalanların lehine yorumlanıyor, bazıları vapurda kalan bazı şahsiyetleri mevzubahis ederek o fikre itiraz ediyor, diğerleri de

Levent Şahverdi Arşivi

cevaplar buluyordu. [XXII/84] O cümleden Van Valisi Cevdet Bey ile Sivas Valisi Ahmet Bey ve ismi hatırımda kalmayan diğer bir arkadaş aralarında ayrılan on iki zatın muhakeme için ayrılmış olduklarını biri öne sürüyor, diğeri, "Pekiyi ama daha başka vekillerden zevat vardır onları almadılar, mesela İbrahim Bey," diyordu. Öbürü adam: "Onun ehemmiyeti yoktur." "Ya şeyhülislama ne dersin?" "Onu da İngilizler muhakeme etmek istemezler. İslam kamuoyunu düşünürler."

"Ahmet Agayef ve Hüseyin Tosun beyleri niçin aldılar?"

"Ahmet Bey meşhur bir yazar ve bir Türkçüdür. Hüseyin Bey de ajans müdürüdür. Avrupa'da ajansların ehemmiyeti büyüktür."

Bu surette konuşma devam etmekteyken benim gibi salonun bir köşesinde yatmış fakat uyuyamamış olan Fethi Bey bu ikisine, "İbrahim Bey'e [XXII/85] ehemmiyetsiz diyen kimdir?" diye latife etti.

1 Haziran 1919, Pazar. Öğleden sonra fırtına başladı. Pazartesi gününe kadar devam etti. [XVI/53]

1 Haziran 1919 Pazar günü öğleden sonra fırtına başladı. O günü ve geceyi rahatsız geçirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Malta'ya varış

2 Haziran 1919, Pazartesi. Malta'ya vasati saat dokuzda ulaştık. On ikide çıkardılar. Doğru kaleye götürüp hapsettiler.

2 Haziran 1919 Pazartesi günü sabah saat vasati dokuzda Malta'ya ulaştık. On ikiye kadar vapurda bekledik. O gün çok sıcaktı. On ikide subaylar geldi, bizi vapurdan teslim aldılar. Vapura yanaşan bir duba üzerine hepimizi indirdiler ve eşyamızı başımıza atar gibi vapurdan attılar. Güneşin harareti pek şiddetliydi. Hayli ıstırap çektikten sonra bir römorkör dubayı çekti. Askerî bir iskeleye [XXII/86] çıkarıldık. Orada hazır bulunan yirmi kadar efrattan mürekkep bir askerî müfreze, biz karaya ayak basarken tüfeklerine fişek sürmeye başladılar. Güya kaçarsak vuracaklar. Bu maskaralığı da yaptıktan sonra bizi mektepten dönen çocuklar gibi ikişer ikişer dizdiler. Hapishaneye yayan götürecekleri anlaşılıyordu. O sırada Süleyman Numan Paşa, isminin Bireffe olduğunu sonradan öğrendiğim zabite yanaşarak, "Ben doktorum, içimizde şeyhülislam ve Rahmi Bey ve Nesimi Bey hastadır. Bu sıcakta yürüyemezler," dedi. Onun üzerine beni eşyamızı yükledikleri otomobillerden birinin üzerine eşya üstüne bindirdiler. Doğru

Levent Şahverdi Arşivi

Salvator [XXII/87] Kalesi'ne götürdüler. Kapıda ismini sonradan öğrendiğim Kaptan Gat bulunuyordu. Abdullah Efendi arkadaşımızın tercümanlığıyla içeriye girip odalardan birini beğenmemi teklif etti. Birlikte girdik. İki kapıdan giriliyor. Birinci kapı ile ikinci demir parmaklık kapı arasında muhafız askerlerine mahsus odalar vardır. İkinci kapıdan girilince tahminen yüz elli arşın boyunda ve elli arşın eninde bir meydan, meydana bakan bir sıra altı oda ve iki başta yirmişer kişi alabilir iki büyük koğuş var ve etraf çepeçevre yüksek duvarlarla çevrili olup yerle gökten başka hiçbir taraf görülmez.

Odaları beğenmedim. Üst katta havadar bir oda varsa onu vermelerini [XXII/88] zabitten istedim. "Şimdilik burada kalınız da sonra icabına bakarız," dedi gitti. Meğer üst katı yokmuş ve dam üzerinde yalnız bir oda varsa da o da geceleri yatmak için nöbetçi zabitlerine mahsusmuş.

Bizi beşer altışar odalara yerleştirdiler. Fazla kalan arkadaşları da koğuşlara doldurdular. Güney tarafındaki birinci odaya Fethi Bey, Rahmi Bey, Hüseyin Cahit Bey, İsmail Canbolat Bey,

Levent Şahverdi Arşivi

Cevdet Bey yerleştiler. Onun bitişiğinde bulunan odayı da ben, Nesimi Bey, İbrahim Bey, Bolu Mebusu Habip Bey, Sivas Valisi Kemahlı Sabit Bey işgal ettik. Doktor Süleyman Numan Paşa'yı kuzey tarafında bulunan büyük koğuşa koymuşlar. Rahatsızlığından bahisle o da bizim odaya gelmek [XXII/89] arzusunu gösterdi. Tabii memnuniyetle, "Gel," dedik. Zaten bir karyolalık yer kalmıştı o da işgal edildi, altı kişi olduk. Oda sekiz buçuk arşın boyunda beş buçuk arşın enindeydi. Etraf duvar dipleri karyolalarla doldu. Ortada bir kaba ve adi masa olup masanın iki tarafında üçer kişi alabilir iki tane, mektep yemekhanelerinde bulunanlar gibi sıra vardır. Yemeklerimizi masada yer, yataklarımız üzerinde otururduk. Bütün mahpushanede yalnız iki sandalye vardı. Onun birini arkadaşlar bana verdiler, diğeri de Salâh Cimcoz Bey'in odasındaydı. İngilizler oturmak için sandalye bile vermediler. Bilahare paramızla bazılarımız dışarıdan on beşer şiline adi sandalyeler aldık. Herkese bir boyda, [XXII/90] askerî efrada mahsus olan birer demir karyola verdiler. Karyolanın müştemilatı birer ot minder,

Levent Şahverdi Arşivi

3 Haziran 1919. İstanbul ayarına göre saatim [XVI/54] on bir buçuktur (vasati ve öğleden önce) Malta ayarına göre dokuz buçuktur. Demek ki arada iki saat fark vardır. Bu gece muntazam uyuyamadım. Bizi hapsettikleri daire Salvator garnizonudur. İki kapıdan girilince genişçe bir meydan, etrafı yüksek duvar, medresevari bir sıra beş altı oda iki başta yirmişer kişilik iki koğuş. Odalara beşer altışar kişi yerleştirdiler. Bizim odada ben, İbrahim Bey, Habip Bey, Nesimi Bey, Sabit Bey'dir. Süleyman Numan Paşa da. Her birimize neferlere [XVI/55] verilen bir demir ikişer beylik denilen kıl yaygı ve bir yastıktan ibaretti ve hepsi pek pis ve kirli ve çoğu yerleri lekeli, iğrenç şeylerdi. Fakat ne çare bunların üzerinde yattık. Bugün sabahtan beri hiçbir şey vermediler. Akşamüzeri biraz yemek verirler ümidindeydik. Onu da vermediler. Yalnız su kovalarının içinde çay ile birer miktar ekmek getirip verdiler. Onunla bütün gün ve gece geçti. Gece taş gibi o sert minderler üzerinde kemiklerimiz sızlamaya başladı. Ben, Habip ve Nesimi uyuyamadık. En ziyade uyuyan maşallah İbrahim Bey oldu. Ertesi [XXII/91] 3 Haziran 335 Salı günü dünkü yüzbaşı Kaptan Gat yanında bir doktorla geldi. Doktor beni muayene etti. "İki gün istirahat et sonra icap ederse hastaneye naklederiz," dedi, gittiler. Bugün de öyle geçti.

Levent Şahverdi Arşivi

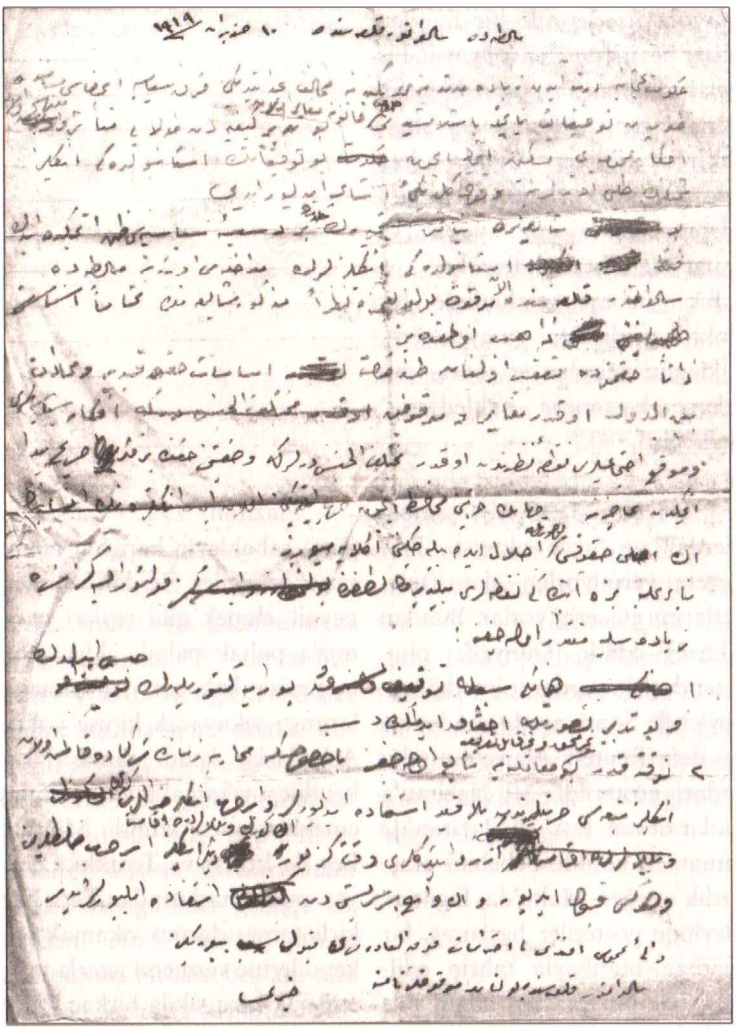
karyola üzerlerinde bir minder, ikişer beylik denilen kıl yaygı, bir pek kirli ottan yastıktan ibarettir. Ben, Habip ve Nesimi uyuyamadık. Taş gibi sert yatakta adeta kemiklerimiz sızlamaya başladı. Hepimizden ziyade uyuyan ve rahat eden İbrahim Bey'dir.

Bir yüzbaşı refakatinde bir doktor geldi. Beni muayene etti. "İki gün istirahat et sonra icap ederse hastaneye naklederiz," dedi, gitti. [XVI/56]

4 Haziran 1919, Çarşamba. Zerdali ve hıyar çıkmıştı. Bize gazete vermiyorlar, ajans telgraflarını göstermiyorlar. Bundan şikâyet edildi. Dünyada olup bitenden haberdar olmadığımız söylendi. Sonra arada sırada, bir iki defa Reuters Ajansı'nın telgrafları gösterildi. 10 Haziran'a kadar devam etti. 10 Haziran'da tamamen kesildi. Sebebini araştırdık meğer Malta'da İngiltere aleyhine gösteriler başlamış, bir matbaa bombayla tahrip edilmiş, her iki taraftan adam bile katledilmiştir. Bu haberi hizmetlerimize bu yakınlarda verilen [XVI/57] Müslüman esirler vasıtasıyla öğrendik.

4 Haziran 1919 Çarşamba günü sabahleyin hariçten bir iki satıcı getirdiler. Zerdali ve hıyar, peynir ekmek gibi şeyleri paramızla pahalı pahalı aldık. Hizmetimize bakacak ve çamaşırlarımızı yıkayacak kimse yoktu. Arkadaşlar kendi çamaşırlarını kendileri yıkamaktaydı. Miralay emeklilerinden İzmitli Mümtaz Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti murahhaslarından Ferit Bey kirli çamaşırlarımı yıkamak için kendilerine vermemi ısrarla talep ettiler. Utana sıkıla birkaç [XXII/92] defa verdim. Malta'da bulunduğumuz müddet zarfında Mümtaz Bey'in hizmet ve insaniyetini unutamam. [XXII/93] [bundan sonraki 34 varak boş]

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin tevkife dair malumat talebinin müsveddesi

Levent Şahverdi Arşivi

Malta'da Salvator Kalesi'nde

10 Haziran Sene 1919

Osmanlı Hükümeti dört aydan ziyade müddetten beri kendine muhalif addettiği siyasi fırkalar azası arasında toptan tutuklamalar yapmaya başlamıştı. Hükümet kanuni olmayan bu keyfî tedbirden dolayı üzgün ve kederli olan kamuoyunu teskin etmek için bu tutuklamaların İstanbul'daki İngiliz mümessilinin talebi üzerine yapıldığını yayıyordu.

Bu şayialara inanmak istemeyerek hükümetin bir siyasi oyunu zannetmekteydik. Fakat İstanbul'daki İngilizlerin müdahalesi üzerine Malta'da Salvator Kalesi'nde şu an tutuklu bulunduğumuza göre bu şayianın tamamen esassız olmadığına inanmaktayız.

Zaten hakkımızda takip olunan hareket tarzı hukuki esaslara ve devletlerarası âdetlere o kadar aykırı ve tutuklular siyasi fikirleri ve içtimai mevkileri bakımından o kadar muhtelif cinstirler ki vaziyetimiz hakkında doğru bir fikir peyda etmekten âciziz. Cihanın hürriyetini muhafaza için harp ettiğini ilan eden İngiltere'nin insanın bu en asli hukukunu bu suretle ihlal edebileceğini anlayamıyoruz.

Binaenaleyh bize aşağıdaki noktaları bildirmek lütfunda bulunursanız size ziyadesiyle minnettar olacağız:

1) Hangi sebeple tutuklandık ve buraya getirilerek hapsedildik ve bu tedbir ne suretle haklı gösterilmektedir?

2) Ne vakte kadar bu haksız ve tarifi imkânsız muameleye tabi olacağız? Bilhassa ki muharebe zamanında Türkiye'de kalmış olan İngiliz tebaası hürriyetlerinden kayıtsız istifade ediyorlar ve harp esiri İngiliz generalleri güzel villalarda ikamet [ediyor], arzu ettikleri vakit geziyor, diğer İngiliz harp esiri zabitlerini ve herkesi kabul ediyor ve en geniş bir serbestlikten istifade eyliyorlardı.

Umumi vali efendi, fevkalade ihtiramlarımızı kabul buyurunuz.

Salvator Kalesi'nde bulunan tutuklular namına
Hayri

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVI

12 Haziran 1919, Çarşamba. Başka karargâhta bulunan Alman esirlerinden birini bizim mahpushaneye gönderdiler. Arkadaşlardan birçokları İngilizce okumak istediklerinden güya onlara hocalık etmek üzere ve İngiliz zabitleri ile bizim aramızda tercümanlık vazifesini yapmak üzere gelmiştir. Fakat hakikatte bir casus olmak ihtimalinin hemen hepimizce galip bir ihtimal olduğu teslim olundu.

Hapishane hayatı pek tekdüze olarak devam ediyor. Genç arkadaşlarımız hokey oyununa başladı. [XVI/58] Biz de seyrediyoruz. Cidden eğlenceli bir oyundur. Hele kalecilik vazifesini yapan Salâh Cimcoz Bey'in o latif tavır ve sözleri hepimizin içini açıyordu. Bugünkü oyunda Salâh Bey'in tarafı Hüseyin Cahit Bey'in tarafını kati bir yenilgiye uğrattı. Salâh Bey'in tarafında: Dahiliye Nazırı Fethi, Muhacirler Müdürü Şükrü, Musul Valisi Memduh beylerle daha birkaç zat; diğer tarafta da İsmail Canbolat Bey, Ankara Valisi Cevdet Bey, Sudi Bey, İzmitli Hoca Rifat Efendi, Veli Necdet Bey, Doktor Yüzbaşı Halil Bey, daha birkaç zat. [XVI/59]

13 Haziran 1919, Cuma. İngiliz tabibi bugün ikinci muayenesini yaptı.

14 Haziran 1919, Cumartesi. Gardiyanbaşı İngiliz çavuşun rivayetine nazaran Malta'da karşılıklı iftira bugün son olacakmış. "İngilizler Maltalıların mukabelesini kabul etmişler," diyorlar, ama bilmem doğru mudur?

17 Haziran 1919, Salı. Sabahleyin abdest aldım. Odaya gireceğim zaman İzmitli Hoca Rifat Efendi, "Size bir şey söyleyeceğim. Ben iki gecedir memlekette bıraktığım oğlumu rüyada ölmüş görüyorum, ağlıyorum, üst üste iki gecedir [XVI/60] böyle görüyorum," dedi. Ben de, "Hayırdır inşallah çok yaşayacaktır," dedim. Arkadaşlar Salvator Kalesi'ne gelen veya gönderilen Alman esirlerinden bir Yahudi'den İngilizce tahsiline iki üç gün evvel başladılar. Bakalım hangisi öğrenecek. Almanın ismi Farflato'dur.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Haziran 1919, Cuma. Öğleden sonra Osmanlı tebaasının hukukunu muhafaza etmeyi üstlenen İsveç konsolosu vuku bulan talep üzerine Fort Salvator'a geldi. Cahit Bey'den başkasıyla görüşmeye [XVI/61] validen izin almadığı için kimseyle görüşmedi ve "Talep ettiğiniz şeyleri bir kâğıda yazınız veriniz. Vali yeni geldiği için yakında merasim icra olunacaktır, o esnada münasebet gelirse söylerim," dedi, gitti. Bundan bir fayda olamayacağı anlaşıldı.

21 Haziran 1919, Cumartesi. Karyolalarımızı bugün değiştirdiler. Zabitlere mahsus yaylı ve evvelkine nispetle rahat birer karyola ile oldukça yumuşak minder verdiler.

25 Haziran 1919, Çarşamba. Bugün kadirdir. Ramazanın yirmi [XVI/62] yedisidir. Malta'daki Müslüman esirlerin cumartesi oruç tutmuş olmalarına nazaran yarın kadirdir. Fakat doğrusu bizim hesabımızdır. Oruçlu bir muhafız geldi, oğlum Suat'tan bir telgraf geldiğini hepsinin afiyette olduklarını söyledi. Telgrafı istedim. "Kumandandan izin alabilirsem getiririm," dedi. [mürekkepli kalemle sonradan eklenmiş] Telgrafı vermediler.

Bir de genel valiye yazdığım mektubun ulaştığını Londra'dan yazdıklarını ve gelecek cevabın bana tebliğ olunacağını tebliğ etti. [XVI/63] [XVI/64/70 boş]

Usule aykırı olarak hapsedilenlerin bir zulüm ve kasıt timsali olarak yatıyorum. Daha ne zamana kadar kalacağımı da bilmem.

Buyurduğunuz gibi gerçi zahirde hürriyetten mahrumsak da ruhen ve vicdanen hürüz ve hür olarak öleceğiz.

Mevla-yı Mütteal, millet ve memleketi muhafaza edip siyasi rakiplerin kalplerinden kin ve garazı gidersin.

Defter XXI[135]

Şevvalin birinci günü pazar[136] Ramazan Bayramı'dır. Salvator'da bayramlaşma. Sağ gözüm ağrıyor. Kan istila.[137]

135 Defterin ön dış kapağında "Ali Münif Bey başladı 5 Nisan 1920 Salı" ibaresi bulunmaktadır.

136 Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na göre, 1 Şevval 1337 - 30 Haziran 1919 Pazar değil, Pazartesi'dir.

137 Defterin bu sayfası erimiş; tam okunamıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Hastanede

Malta 30 Haziran 1919, Pazartesi.[138] Salvator'dan esirler hastanesine (salı) büyük hastaneye üçüncü katta Çarşamba-Perşembe orada doktor geldi. Kalp hastalığımı muayene ederek söyledi. Yemek yemediğimden şikâyet etti. Yemekleri fena değildir. Cuma (bugün) rahatsızım. Biraz kan kaybettim. Kudretsiz bir haldeyim. Baştabip yine geldi söyledim. "Kahve nasıldır?" "Güzel," dedim. Gitti. Başka günlere nazaran daha iyi yemek yedim. Akşam oldu. Saat vasati yedi buçukta güneş battı. Malta'da bir gün batımında, bir de öğle vakti top atıyorlar. İşte gün batımı topu atıldı. (Cumartesi) Bugün hastanenin ikinci katında benim altımda cümbüş çok, akşamüzeri arttı. Zannederim pazar gecesi olmasındandır. (Pazar) Artık hastaneden bıktım. Lisan bilmiyorum, kimseyle konuşamıyorum. Arkadaşları da göreceğim geldi. Ha işte *sister* geldi.

Sisterden bir tercüman istedim. "*Yes*," dedi gitti. İki saat sonra bir Alman esiri geldi. Arapça ve İngilizce bildiğini söyledi. Arkasından ihtiyar doktor [XXVI1] ile başka bir sister geldi. Tercüman vasıtasıyla Arapça bana Salvator'a dönüş için ne zaman müsaade edeceklerini sordum. Cevaben, "Kendisinde kalp hastalığı vardır. Salvator'da rahat edemez. Burada ne zamana kadar kendisi kalırsa biz, 'Git,' demeyiz. Fakat katiyen, 'Gideceğim,' derse men edemeyiz," dedi.

Ben de, "Lisan bilmiyorum, müsaade etsinler gideyim," dedim.

Doktor, "Kendisini yormasın," dedikten sonra, "Salvator'da İstanbul'daki gibi yiyebiliyor mu?" dedi. "Hayır," dedim. Yarınki pazartesine dönüşümüz kararlaştırıldı.

Pazartesi saat beşte hastaneden çıktım. Salvator Kalesi'ne geldim.

18 Temmuz 1919, Cuma. Bugüne kadar evvelce verdiğim yüz Osmanlı lirasına mahsuben on iki İngiliz lirası aldım. Hesabı sonra tabii görülür. [XXI/2]

21 Temmuz 1919, Pazartesi. Filato (Alman esirlerinden olup İngilizlerle bizim aramızda tercümanlık etmek üzere Salvator'da

138 Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na göre, 1 Haziran 1919 Pazartesi değil, Salı'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunuyor) geldi. Beni saat onda hastaneye istediklerini söyledi. Filato ile gittim. Üç İngiliz tabibi birlikte muayene ettiler. Hallerini bana müsait gördüm. Hüseyin Cahit Bey ile Enver Paşa'nın pederi Ahmet Bey hastanedeydiler. Doktordan müsaade istedim. Nezdimizde bulunan çavuşa, "Götürünüz görüşsünler," diye emir verdi. Onlarla da görüştüm. Dönerken yolda gerek Filato ve gerek İngiliz çavuş bu tıbbi muayene neticesinin benim memleketime dönüşümü gerektireceğini söylediler ve tabiplerin birbiriyle konuşmalarından böyle anladıklarını beyan eylediler. [XXI/3]

İstanbul'dan gelenlerin getirdikleri haberler

28 Temmuz, Salı. İstanbul'dan dört kişi daha getirdiler. Üçü asker, biri Ürgüplü Sarrafoğlu Mihal'dir. Salvator'a getirdiler. Bunlar[ın anlattığına göre], İstanbul'da bizim hareketimizden birkaç gün sonra *Alemdar* gazetesi bindiğimiz vapurun Çanakkale'de sabit bir torpile çarpıp battığını yazmış. İngilizlerin tekzip eylemeleri üzere kendileri sürgündeyken aileleri çok ağlamışlar bizim ailelerin de biraz ağlamaları lazım olduğunu tekrar gazetesine yazarak vakanın Refi Cevat Bey tarafından uydurulmuş olduğu anlaşılmıştır.[139] Sonra benim Malta'da dizanteri veya sıtmadan [XXI/4] vefat ettiğimi gazeteler yazmış, resmimi koymuşlar. Özgeçmişimi yazmışlar. Sonra İngilizlerin onu da tekzip ettiklerini beyan ve ifade ettiler.

30 Temmuz, Perşembe. İstanbul'dan iki mektup aldım. Hamdolsun çocuklarım ve ailem afiyetteler. (30 Temmuz 1919 Cuma) Bu gece bir rüya gördüm. Hayırdır inşallah. Ahmet Rıza Bey'i at üzerinde acayip bir rol icra ederken gördüm. Ben hastanedeyken İngiliz Hükümeti Salvator Kalesi'ne bir fotoğrafçı göndermiş. Resimlerini aldırmış. Bugün de 5 Ağustos 1919 Salı günü [XXI/5] fotoğrafçı gönderdiler. Arzumun hilafına ise de esaret ve mevkufiyet hali mecburen aldırdım. Yalnız oda içinde fotoğraf almak onlarca yasak olduğu halde bana müsaade ederek yatağımda aldılar.

139 *Alemdar* gazetesinin söz konusu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

8 Ağustos 1919, Cuma. Tutuklu olduğumuz kalenin tabibi geldi, beni muayene etti. Pek ziyade istirahate muhtaç bulunduğumu beyan ederek daima arka üzeri yatmamı ve odadan çıkmamamı söyledi. Oda içinde yemek yemek yasaksa da benim müstesna olarak yememe müsaade eyledi.

10 Ağustos 1919, Pazar. Bugün bir zabit geldi. Beni ve İbrahim Bey'i çağırdı. İstanbul'dan Osmanlı Hükümeti'nden tahrirat geldiğini ve bizim âyanlık tahsisatımızın ailelerimize verilmesi için birer mektup yazmamızı [XXI/6] istediklerini söyledi. Biz de birer satırlık bir şey yazdık, verdik. Sonra Abdullah Efendi'yi çağırdı. Serbest olduğunu, İstanbul'a gidebileceğini söyledi. Pek memnun olduk.

Kemal Bey'in

Gördüğüm iltifat nazmında
Hadd-ı imkânı pek çok aşmıştır.
Çekemez bahs-i şükr tahrire
Hassa-yı hamde mu dolaşmıştır. (Mahmut) ismi çıkar

Bu kıtayı Nevrekoplu Mahmut Hâmit Efendi'nin şu kıtasına mukabil olarak söylemiş.

بلبل بسحر همیسر آید
در صحن چمن نشیده
از غایت لطف تام ایشان
آیست میان کل جکیده

[XXI/7]

Son beytin tercümesidir

Bir katre ma düşünce gülün kalb-i pakine
Namım yazıldı her varak-ı nabnakine

Abdullah Efendi, Kemal Bey ile Mahmut Efendi'nin müşaaresini[140] hikâye etti 12 Ağustos Sene 1919 Salı Kemal'in –

140 müşaare: Karşılıklı şiir söyleme, şiirle birbirine cevap vermek suretiyle yarışma.

Levent Şahverdi Arşivi

Hadim-i şirk olan diyanetime
Bin yemin eylerim bu davada
Bir Muhammed gelir idi der idim
İki Allah olaydı dünyada

Bunları bugün Abdullah Efendi hikâye etti.

25 Ağustos 1919, Cumartesi [Pazartesi olacak]. Bugün sabahleyin saat sekiz buçukta Abdullah Efendi'yi aldılar vapura gitti. Hepimize veda etti. Allah selamet versin. [XXI/8]

Bugün Abdullah Efendi gittikten sonra mahpushanemizi teftiş için hastanenin baştabibi, bizim hapishane doktoru binbaşıyla geldiler. Teftişten sonra yanıma gelip hatırımı sordu. Evvelce beni hastanede muayene eden tıbbi heyetin başında bulunuyordu. Raporun bir suretini istedim. Esirler Kumandanlığı'nda olduğunu söyledi. "Ben evvelce kumandandan talep ettim. Raporun kumandanlığa gelmediğini söyledi," dedim. "Şimdiye kadar gitmiştir," dedi.

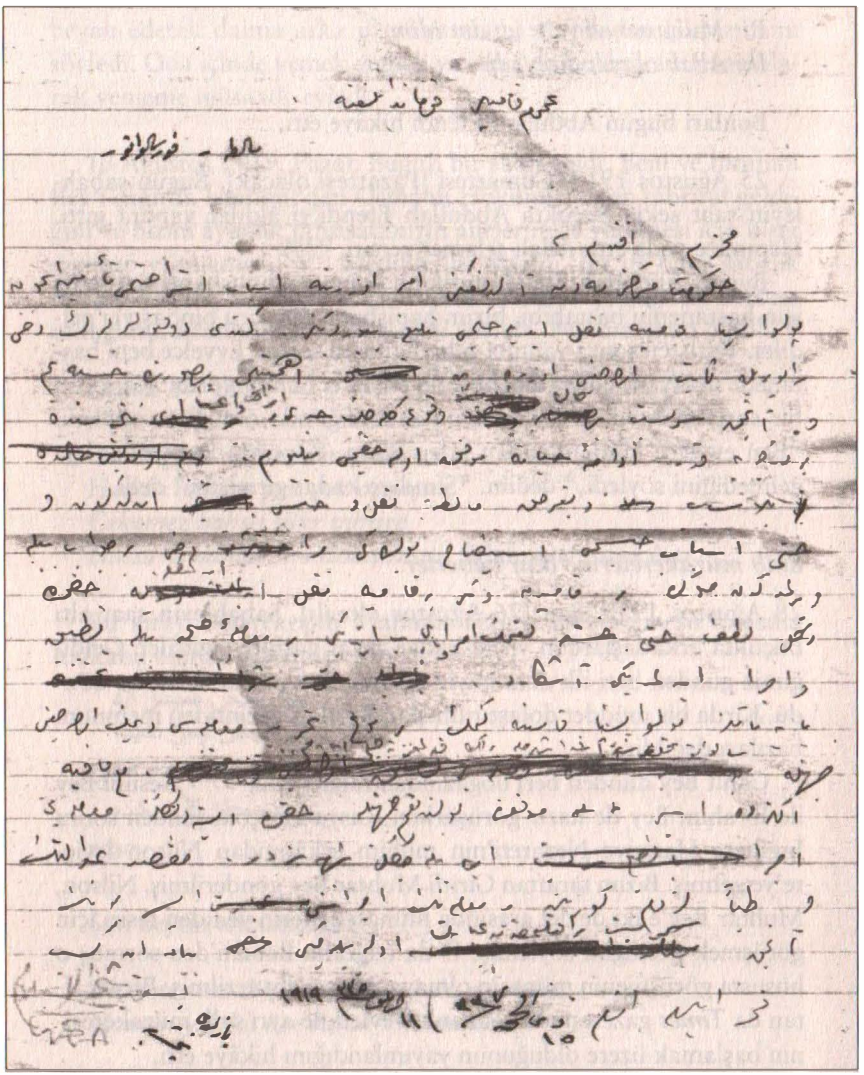
Sulh müzakerelerine dair haberler

28 Ağustos 1919, Salı [26 Ağustos olmalı]. Sabahleyin saat altı buçukta arkadaşlardan yirmi kadar zevat gezintiye gittiler. Geldiğimiz günden beri ilk defa böyle bir müsaade oldu. Gidenler döndü. Kırda bir müddet dolaştırılmışlar. Bazıları gezintiden memnun, bazıları değildir.

Cahit Bey dünden beri boğazından rahatsızdır. [XXI/9] Nesimi Bey ile İbrahim Bey de hazır görüşürken Rusya'nın çöküşünden sonra İngiltere Hariciye Nezareti'nin mühim erkânından Nilson İsviçre'ye gelmiş. Bizim taraftan Giritli Muhtar Bey gönderilmiş. Nilson, Muhtar Bey'e iki devlet arasında münasebetlerin yeniden tesisi için görüşmek istediğini söylemiş. O da telgrafla Babıâli'den sormuş o hususta görüşmenin münasip olmayacağı cevabı verilmiş. Bir taraftan da *Times* gazetesinde Osmanlı Devleti ile ayrı sulh müzakeresinin başlamak üzere olduğunun yayımlandığını hikâye etti.

8 Eylül 1919, Pazartesi. Üç günden beri Malta'da silah ve fişek atılarak sevinç gösterileri yapılmaktaydı. Bugün gösteri çok fazla

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Polverista'ya nakle dair
Umum Kamplar Kumandanlığı'na yazdığı tezkerenin müsveddesi

Levent Şahverdi Arşivi

Umum Kamplar Kumandanlığı'na

Malta-Fort Salvator

Muhterem Efendim,

Merkezî hükümetten aldığınız emir üzerine istirahatimin vasıtalarını temin için Polverista kampına nakledileceğimi tebliğ buyurdunuz. Kendi doktorlarınızın dahi raporuyla sabit olduğu üzere ben ~~esasî~~ ehemmiyetli bir surette hastayım ve ancak serbest halde ortaya çıkacak ciddi bir istirahat ve işa neticesinde bir dereceye kadar hayatımı idameye muvaffak olacağımı biliyorum. Böyle olduğu halde beni sebepsiz ve garazla Malta'ya nakledildikten ve hatta hapsimin sebeplerinin izahını isteme yolundaki müracaatıma dahi bir cevap bile verilmedikten sonra bir kamptan diğer bir kampa nakledilmek suretiyle hakkımda değil lütuf hatta hastalığımın emir ve icap ettirdiği bir sıhhi muamele bile tatbik ve icra edilmediği aşikârdır. Yapayalnız Polverista kampına gitmek bir nevi tecrit muamelesi demek olacağı için Salvator mahbesindeki arkadaşlarımla birlikte kalmayı tercih ederim. Mamafih elinizde tutuklu esir bulunduğum için hakkımda istediğiniz muameleyi icra edebileceğiniz şüphesizdir. Maksat adaletin ve tıbben lüzum görülen bir muamelenin icrasından ibaretse bunun ancak serbest bırakılmaktan ibaret olabileceğini beyan ile iftihar eylerim efendim. 11 Eylül 1919

Eski Şeyhülislam
Hayri

Yazıldı
Perşembe

[Başındaki "Malta-Fort Salvator" ve sonundaki "yazıldı Perşembe" ibaresi dışında tamamı kurşunkalemle yazılmış (bu iki ibare siyah mürekkeple yazılmış)]

Levent Şahverdi Arşivi

olmakla sebebini [XXI/10] mahpushanemizdeki Maltalı bakkaldan sorduk. "Türklerin Malta'yı terk edip gittikleri güne tesadüf eden bayramımızdır," dedi. Bütün kiliselerin çanları çalmaktadır. Malta'da kiliseler pek çoktur. Çan sedası adeta insanı hasta edecek derecede gece gündüz devam eder. Ahalisi Katolik'tir. İngilizlerin aleyhindedir. İtalyanlara meyillidir. Malta, İtalya'nın Sicilya'sına altmış mil mesafededir. Tunus'a daha yakınmış. Bir yelken gemisi Sicilya'ya veya Tunus'a beş altı saatte gidermiş.

Bu bayram gününün üç yüz sene önceden [XXI/11] beri cari olduğu ve kilise gösterisi olduğunu, Maltalı olup her gün Fort Salvator'a gelen yemişçi Jorj söyledi.[141]

9 Eylül 1919, Salı. Muhafız subaylarından biri geldi. Benim başka bir kışlaya naklimi uygun gördüklerini, bunun da sırf istirahatımın temini maksadına dayandığını, Polverista Kışlası'nda birkaç oda tahsis edeceklerini söyledi. Fakat arkadaşlardan hiçbirisinin benimle gitmesine müsaade olunmayacağını bildirdi. Ben de, "Rüfekayla görüşeyim sonra cevap veririm," dedim. "Pekâlâ arzu ettiğiniz vakit iki satırlık bir tezkereyle kumandanlığa bildiriniz," dedi. [XXI/12] Ben hiç müracaat etmedim. Aradan iki gün geçti. Yine naklime dair görüş sordular. Ben, "Yalnız gidemem," dedim. Bu beyanımı bir tezkereyle bildirmemi istediler. Yazdım. Onu istemediler. Kendileri bir müsvedde yapmış, onu gönderdiler. Vuku bulan tekliften dolayı teşekkürü havidir. Fakat yalnız gidemeyeceğimi ihtiva etmektedir. İmza etmedim. Onlar da evvelki

141 Mustafa Hayri Efendi tarafından buraya bir işaret konulmuş ve karşılıklı iki sayfanın üzerine şu not yazılmıştır:
"Türkler tarafından Malta kuşatmasının 11 Eylül 1565 tarihinde kaldırıldığı Hammer altıncı cildinin yüz otuzuncu sayfasında yazar. Türk donanmasının ilk geldiği Marsaxlokk Limanı'nı gördüm. Bu isimde liman içinde bir balıkçı köyü var. Hammer Marsacirokko yazar. Hammer'in 11 Eylül tarihi tashihe muhtaçtır. Bu 8 Eylül 1563 olacaktır. Çünkü geçen sene 8 Eylül'de yapıldığı gibi bu sene de bugün bayram son buldu. 24 Zilhicce 338-8 Eylül 1920 Çarşamba."
[*Hammer Tarihi*'nde söz konusu pasaj: "... Nihayet Azra'nın doğum gününden bir gün evvel Sicilya Hıdıvı'nin –defalarca ilan olunup ta o vakte kadar geciken– imdat kuvveti adaya başarıyla çıkmış olduğu cihetle Mustafa ve Piyale –kuşatılanlara beş bin kişiye, kuşatanlara ise bunun dört mislinden fazlasına mal olan– kuşatmayı kaldırdılar (11 Eylül 1565) (*Hammer Tarihi*, c. 6, s. 130)".]

Levent Şahverdi Arşivi

tezkeremi reddettiler. Ertesi günü subay tekrar geldi. Tezkeremi aldı. Bir de İngilizce suretini bana imza ettirdi. Aradan birkaç gün geçti. "Kale haricine çıkıp gezmek istersem arabayla birlikte gezelim," dedi. "İcabında ben haber veririm," dedim savdım. O gün doktor da geldi. Beni tekrar ve uzun bir muayene etti. Muayene arasında, "Serbest bırakılmaktan başka Hayri Efendi ne isterse [XXI/13] hazırdır," dedi. Ben de, "Ondan başka hiçbir şey istemem," dedim.

19 Eylül 1919, Cuma. Bugün arabayla Malta'nın merkezi olan Valletta şehrine gittim. Rahmi Bey birlikte o zabit ile Alman esirlerinden tercüman Mösyö Filato beraberdir. Çarşıdan bazı şeyler satın aldık.

25 Eylül, Perşembe. Yine Malta çarşısına gittik. Arkadaşlar için bazı şeyler aldık.

29 Eylül 1919, Pazartesi. Zabit Salvator'a geldi. Mondros'ta kalan arkadaşların Malta'ya geldiklerini bir gün evvel işitmiştik. Arkadaşlardan Edirne Valisi Çerkes Zekeriya Bey, Hacı Adil Bey'e bir mektup yazmış, kendilerinin bulundukları Polverista kampına gönderilmek [XXI/14] üzere muhafız çavuşa vermiş, o da meğer zabite söylemiş. Zabit, Zekeriya Bey'i çağırıp kendilerinin Malta'ya gelmediklerini beyan eylemiştir. Mösyö Filato'ya da her ne kadar kendisinin Mondros'tan Malta'ya gelecekleri emrini evvelce almışlarsa de bilahare doğrudan doğruya İngiltere'ye gönderildiklerini söylemiş. Biz buna inandık, yalnız Rahmi inanmadı. Zabit, Rahmi'ye yarından sonra çarşamba günü dışarıya çıkacağımızı bildirmiş. Biz de Malta'da Müslüman mezarlığını ziyarete hazırlanmıştık. Çarşamba günü sabahleyin telefonla zabitin mânisi bildirildiğinden bugün çıkılamayacağı tebliğ kılındı. Bundan evvel de Mondros'taki arkadaşlarımızın Malta'da Polverista kampında olduklarını öğrenmiştik. [XXI/15] Bu yalanın ve bizim kaleden dışarıya çıkarılmamamızın sebeplerini bilmem öğrenebilir miyiz?

Levent Şahverdi Arşivi

2 Ekim 1919, Perşembe. Bugün şimdiye kadar kayda değer bir şey yoktur.

4 Ekim 1919, Cumartesi. Bugün Rahmi Bey'le beraber zabit refakatinde çıktık (otomobille). Evvela Müslüman mezarlığını ziyaret ettik. Şehrin haricinde etrafı duvarla çevrili, dikdörtgen, boyu yüz, eni elli arşın kadardır. Kapısı mükellef, üzerinde Abdülaziz Han Aleyhirrahmevelgufran Hazretleri'nin tuğrası altında (1290) bin iki yüz doksan tarihi kazılıdır. Kapıdan girince bahçe boylamasına ikiye ayrılmış sol taraf Müslüman kabirleriyle neredeyse dolmak üzeredir. Sağ taraf sebze bahçesi gibi kullanılıyor. [XXI/16] Doğru gidildiğinde sonda, solda bir oda var. Cenaze guslü için yapılmış olacaktır. Sağda mescid-i şerif olarak kullanılan, evvelkinden daha geniş, dört köşe, tahminen sekiz arşın, kare bir oda vardır. Dört Halife'nin isimlerini taşıyan levhalar bir köşeye konulmuş, bir tahta üzerinde mihrap şekli tasvir kılınmış, bir de seccade vardır.

Mezarlığı dolaştım. Buranın umumi muharebede esir olup Malta'da bulunan Müslümanlardan vefat edenlerden başka, eski mezar olup olmadığını aradım. En eski mezarı (Ülgünlü Mehmet bin Elhac Âdem kavmina) ve altında (1266) bin iki yüz altmış altı tarihi kazılı mezar taşını buldum. Bundan başka Ülgünlü İbrahim bin Mehmet (1279) ve Ülgünlü Mümin bin Zeynel (1306) [XXI/17] ve Ülgünlü Kapudan Fazlı bin Mehmet Caye (1314) tarihli taşları gördüm. Bazı kabirlerin taşı yoktur. Bazıları yazılmamıştır. Ülgünlüler gemici adamlardır. Buraya ticaret için gemileriyle geldikleri zaman vefat edip defnolundukları anlaşılıyor. Oradan Malta'nın umumi bahçesini gördük. İstanbul'daki bahçelerden muntazamdır. Valinin yazlık sarayı bahçenin bir tarafında yapılmıştır. Adanın hayli yeri bugün görüldü. Mondros'taki arkadaşların Malta'ya geldiklerini zabit de söyledi.

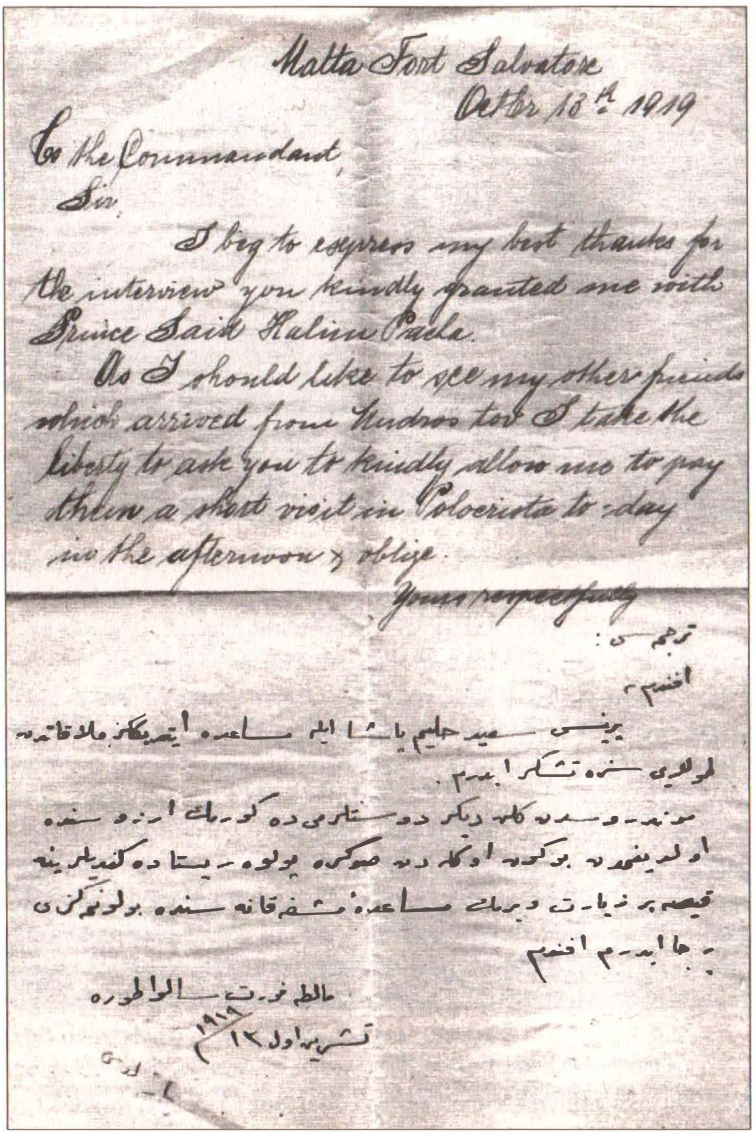
12 Ekim 1919, Cumartesi. Bugün benim talebim üzerine Sait Halim Paşa'yla görüştüm. Arkadaşların hepsinin sıhhatte olduklarını öğrendim. Mülakat [XXI/18] Salvator haricinde zabıta odasında vuku buldu.

Levent Şahverdi Arşivi

"Malta'da Müslüman mezarlığı.
Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretleri'nin Avrupa seyahatlerinde 1290 tarih-i hicrisinde (1873) inşa edilmiştir. Ufak bir mescidi müştemildir."

Levent Şahverdi Arşivi

Malta Fort Salvatore
Octr 13th 1919

To the Commandant,
Sir.

I beg to express my best thanks for the interview you kindly granted me with Prince Said Halim Pacha.

As I should like to see my other friends which arrived from Mudros too I take the liberty to ask you to kindly allow me to pay them a short visit in Valetta to-day in the afternoon if obliged.

Yours respectfully

ترجمه سی:

افندم،

پرنس سعید حلیم پاشا ایله مساعده ایتدیگکز مالطه قاتنده
لولوی سنده تشکر ایدرم.

موندروسده کائن دیگر دوستلرمی ده کورمك ایستدیکم
اولدیغندن بوکون اوکله دیه صوکره پولوه یه ستاده کیدیلرینه
قیصه بر زیارت دیرمك مساعده شفقانه سنده بولونوکزی
رجا ایدرم افندم

مالطه غرت الواطوره
تشرین اول ۱۲ (۱۹۱۹)

Mustafa Hayri Efendi'nin, Prens Sait Halim Paşa ile görüşmesine müsaade eden Mareşal Plumer'e yazdığı teşekkür mektubunun müsveddesi

Levent Şahverdi Arşivi

Malta-Fort Salvatore
October 13th 1919

To the Commandant,
Sir,

I beg to express my best thanks for the interview you kindly granted me with Prince Said Halim Pacha.

As I should like to see my other friends which arrived from Mudros too I take the liberty to ask you to kindly allow me to pay them a short visit in Polverista to-day in the afternoon & oblige.

Yours respectfully

Tercümesi:

Efendim,

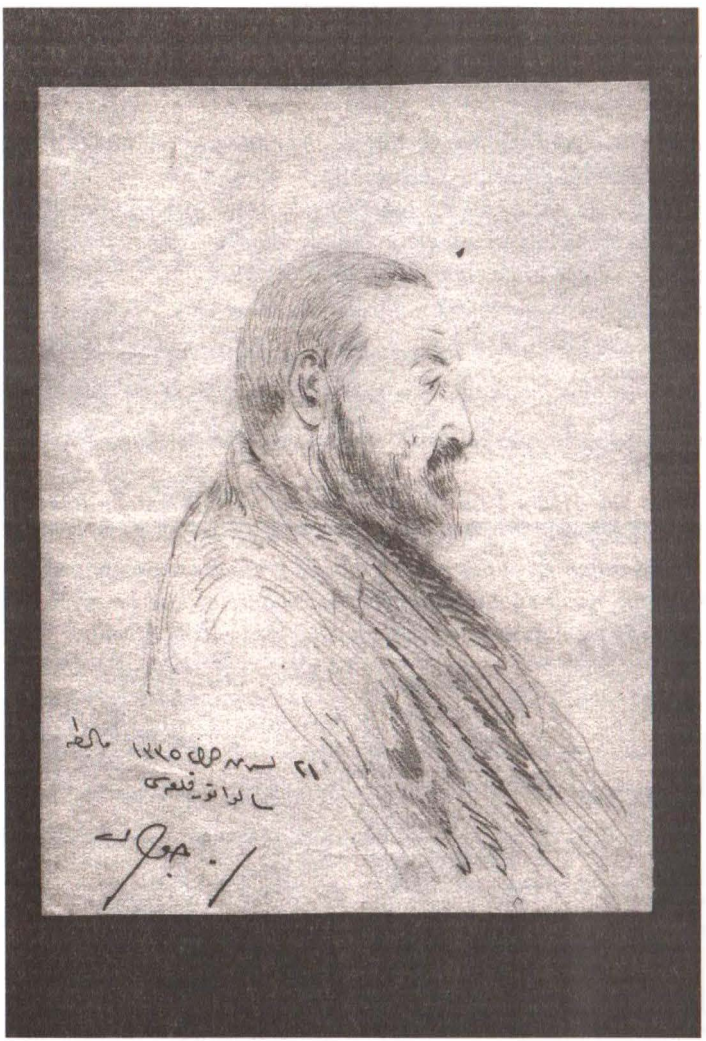
Prens Sait Halim Paşa ile müsaade ettiğiniz mülakattan dolayı size teşekkür ederim.

Mondros'tan gelen diğer dostlarımı da görmek arzusunda olduğumdan bugün öğleden sonra Polverista'da kendilerine kısa bir ziyaret vermek müşfikane müsaadesinde bulunmanızı rica ederim Efendim.

Malta-Fort Salvatore
Ekim 13 Sene 1919

yazıldı

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin kurşunkalem portresi
"21 Teşrinievvel 1335 [21 Ekim 1919] Malta Salvator Kalesi."

Levent Şahverdi Arşivi

15 Ekim 1919, Salı. Zabit geldi, kamplar kumandanına yazdığım mektubun cevabını sözlü olarak tebliğ etti. İki gün evvel yazdığım mektupta Sait Halim Paşa'yla görüştürdükleri için teşekkür etmiş ve Polverista Kışlası'nda bulunan ve Mondros'tan gelen zevatı kısaca bir ziyaret etmeme müsaade talep etmiştim. Cevap: "Maalesef bunun mümkün olmadığını tebliğ ederim."

Birkaç gün geçti. Habip ve Fethi beylerle çarşıya gidip bazı şeyler almak için çıkmak istedim. "Pazartesi çıkalım," dedim. Telefonla o gün, "Zabit Polverista'da bulunan zevatla gezmeye çıkacağından olamaz," dediler. Ben de, "Ertesi salı günü çıkalım," dedim. Salı günü 22 Ekim 1919, zabit geldi. "Kumandan sizin şehre gitmenizi uygun görmüyor," dedi. Ondan sonra çıkmadım. [XXI/19]

31 Ekim 1919, Cuma. Bulunduğumuz Salvator Kalesi'nde kışta barınmak mümkün olamayacağından bahisle başka bir mahalle naklimizi talep ettik. Kamplar Kumandanlığı'na yazılan kâğıdı on kişi kadar imza ettik.

4 Kasım 1919, Salı. Telefonla kumandanlıktan hastanede bulunan arkadaşımız Atıf Bey'i ziyaret etmemize müsaade olunmasını talep ettim. Bir haber çıkmadı. [XXI/20]

[Buradan sonraki varak boş, daha sonraki 5 varakta İngilizce dersleri (kelimeler) var.]

Malta'da ikinci defter
Defter XVIII
1919 senesi Kasım'ının yirmi ikinci Cumartesi günü geceden biraz rahatsız oldum. O gece anca dört saat kadar uyuyabildim. Sabahleyin tabip istedim. Hemen bir saat sonra geldi. Beni aldı birlikte evvelce bir hafta kaldığım Cotonera Hastanesi'ne götürdü. Benden evvel orada bulunan Ankara Mebusu Atıf Bey'in yanına götürmelerini talep ettim. Kendisinin odasına geldim. Bir de Bulgar esirlerinden İhtiyat Zabiti (Pol) vardır. Üçümüz bir odadayız. Hastaneye varışım vasati saat birdedir. [XVIII/1]

23 Kasım 1919, Pazar. Bugün sükûnetli geçti. Henüz doktorlar muayene etmedi. Bir Katolik Maltız papazı geldi, Bulgar Pol'ü zi-

Levent Şahverdi Arşivi

yaret etti. Kitap ve gazete her ne isterse göndereceğini vaat ederek gitti. Âdetlerinin hasta Hıristiyanları arayıp sormak olduğunu Pol söyledi. Pol Ortodoks'tur, papaz Katolik'tir.

24 Kasım 1919, Pazartesi. Sabah ve akşam doktor iki defa muayene etti ve sağ kolumdan biri öğle vakti, diğeri gece iki defa sister gelip iğneli şırıngayla bir şey zerk eyledi. Dişimi tedavi için sisterden dişçi istedim, "Yarın," dedi. [XVIII/2]

25 Kasım 1919, Salı. Saat onda Salvator'da bulunan arkadaşları gezinmek için hastanenin önünden geçirdiler. Pencereden aşinalık ettik. Hasan Fehmi Efendi ve Feyzi Bey içlerindeydi.

Saat on birde eski Erzurum Valisi Sabit Bey'den mektup aldım. Ben hastaneye geldiğim gün Salvator'da bulunan yatağımı kaldırdıklarından artık benim Salvator'a dönmeyeceğimi zannetiklerini yazıyor. Mektup tarihi 23 Kasım'dır. Bugün cevap yazdım. Hastanede iyi bakmadıklarını söyledim. Saat on biri çeyrek geçe cevabımı gönderdim. Bilmem verirler mi? Sonra doktor geldi, perşembe günü benim için dişçi geleceğini söyledi. [XVIII/3]

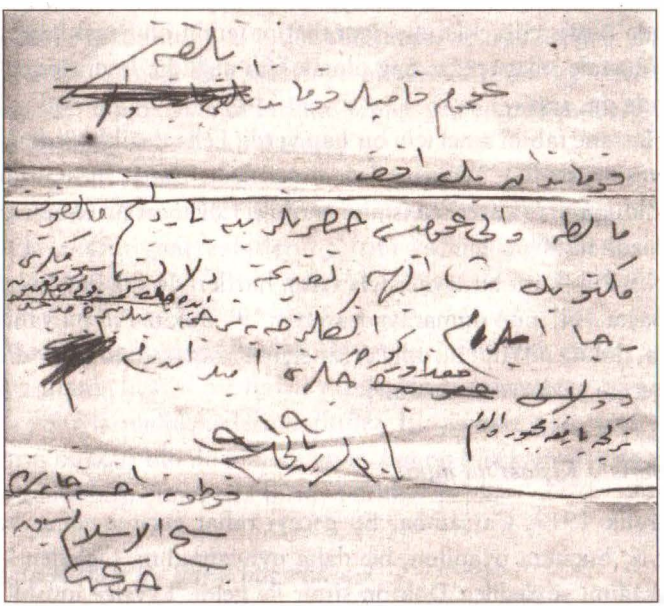
26 Kasım 1919, Çarşamba. Sabahleyin sister geldi. Bugün Malta valisinin hastaneye geleceğini söyledi. Saat on bir buçukta dişçi geldi. Dişimi çekmek istedi kabul etmedim, o da bıraktı gitti. Bu dişçinin bütün arkadaşların şikâyet eylediği dişçi olduğunu Atıf Bey ile Pol söylediler. Atıf Bey'in sağlam dişini çıkarmış çürüğü hâlâ duruyormuş. Pol'e de fena muamele etmiş. Zaten Salvator'da birçok arkadaşın şikâyetlerini dinlemiştim. [XVIII/4]

27 Kasım, Perşembe. Kanlı basurdan çok mustarip oldum. Saat on bir buçukta kamplar kumandanının maiyetinde bulunan bizim malum zabit Filato ile geldiler. Hatırımı sordular, Polverista'ya gidip gitmeyeceğimi sordular. "Giderim," dedim. Hastaneden çıkınca Polverista'ya gideceğimi, orada odamın hazır olduğunu söyledi. Arkadaşlardan bilhassa Rahmi Bey'den selam tebliğ etti. Hastanede iki aydan beri bulunan veremli genç mülazım Batumlu Eyüp Sabri Bey akşamüzeri geldi görüştük. [XVIII/5] Edepli bir çocuktur. Zavallı genç.

Levent Şahverdi Arşivi

28 Kasım, Cuma. Sükûnetle geçti.

29 Kasım 1919, Cumartesi. Sabahleyin genel valiye bir tezkere yazdım. Hastalığımdan bahsettim. Memleketime dönüşüm münasip görülmüyorsa Avrupa sanatoryumlarından birinde tedavi ve istirahat şartıyla serbest olmama delalet etmesini rica ettim. Kamp kumandanına yazdığım iki satırlık tezkereye ekte o vasıtayla [XVIII/6] gönderdim. Bakalım ne netice hâsıl eder? İyi bir haber geleceğini ümit etmiyorum, ama yazdım müsveddeler korunmuştur. 30 Kasım 1919'da yazılmıştır.

Umum Kamplar Kumandanlığı'na

Kumandan beyefendi,

Malta umumi valisi hazretlerine yazdığım ekteki mektubun kendilerine takdimine delalet buyurmanızı rica eylerim. İngilizceye tercüme edecek kimse bulamadığımdan Türkçe yazmaya mecbur oldum mazur göreceğinizi ümit ederim.

30 Kasım 1919
Kotonera Hastahanesi'nde
Eski Şeyhülislam Hayri

Levent Şahverdi Arşivi

30 Kasım, Pazar. Sükûnetle geçti.

1 Aralık 1919, Pazartesi. Bir şey yoktur.

2 Aralık 1919, Salı. Salvator'daki arkadaşlar yine saat on birde hastanenin önünden geçtiler. Yarın hastaneden çıkacağımı pencereden [XVIII/7] Atıf söyledi. Bir müddet sonra sister ile doktor geldi. Doktora İngilizce, "*I will go tomorrow*," dedim. "Yarın çıkmak isterim," demektir. İnşallah yarın buradan Salvator'a gidip arkadaşlara veda ederek Polverista'ya gideceğim. Bakalım orada bana üç oda tahsis edeceklermiş. İstirahatım temin olunacakmış. Yarın sağ olursak anlayacağız. Sağ olmak kâfi değildir. İngilizler de sözlerinde durursa.

Hastane tabibi amel için bir hap verdi. Fena değildi. Birkaç defa reçetesini istedim "Veririm," dedi vermedi. Zaten müstahzar bir şey olduğundan sisterden ismini sorduk. Cevabını Atıf karşı sayfaya yazdı. [XVIII/8]

N 9 Pill [kötü bir elyazısıyla Latin harfleriyle yazılmış]

Başta "N" nûn numaraya işarettir. "9" dokuz *Pill* pil yani (numara, dokuz pil)'dir. Bu adla eczanelerde arayacağım. Kâfir doktor bir reçete yazsa verse ne olur?

Polverista Kışlası'na nakil

3 Aralık 1919, Çarşamba. Bu geceyi rahat geçiremedim. Vasati saat üç buçukta uyandım, bir daha uyuyamadım. Öğleden sonra çıkacağımı söylediler. Doktor, sister ile geldi. Evvelce müshil olarak verdiği hapın [XVIII/9] reçetesini doktor bu defterin nihayetindeki sayfaya yazdı. Sonra on bir buçukta subay geldi. Bugün saat ikide hastaneden çıkıp evvela Salvator'a uğrayacağımı, oradan eşyamı alıp Polverista'ya gideceğimi söyledi. Hatta mümkün olursa ikide kendisi geleceğini ilave etti. İkide Atıf ile Eyüp Sabri'ye veda ederek hastaneden çıktım, Salvator'un önüne geldim. Otomobilde bulunan askerler içeriye girmeye bırakmadılar. Bavulumu kamp çavuşu getirdi. Doğru Polverista'ya geldik. [XVIII/10] Hamdolsun ar-

Levent Şahverdi Arşivi

kadaşları afiyette buldum. Yalnız Hacı Adil Bey'in maalesef rengi uçuk ve biraz zayıftır. Bana üç oda ve bir aralık musluklu tahsis etmişler. Bence geniştir. Zabit hastanedeyken, "Sen evvelce Polverista'ya gitmek için birkaç arkadaş istemiştin. Kumandan yalnız bir adama müsaade ediyor. Habip Bey'i ister misin?" dedi. Ben de, "İsterim," dedim. "Birkaç gün sonra," dedi. Bakalım yalan çıkmazsa çok iyi arkadaştır. [XVIII/11] Yemeği Hacı Adil ve Mithat Şükrü ve Cidde Mutasarrıfı İbrahim Paşa'yla birlikte yedim.

4 Aralık 1919, Perşembe –Polverista'da. Gece biraz geç uyudum, fakat rahat ettim. Gündüz sükûnetle ve arkadaşlarla görüşmekle geçti. Yemeği Sait Halim ve biraderi Abbas Paşa hazretleriyle yedim. Bundan sonra birlikte yemek yememizi kendileri talep ettiler. Şimdilik [XVIII/12] kabul ettim.

5 Aralık, Cuma. Rebiülevvel sene 337 yani Mevlid-i Nebi olmakla akşam genç zabitlerin tertibi veçhile menkıbe-i nebevi okundu.

6 Aralık, Cumartesi. Bugün Alman esirlerini sevk ettiler. *Semiramis* isminde hususi bir İtalya vapuruyla ve rivayete [XVIII/13] göre İtalya yoluyla memleketlerine gittiler. İşittiğimize göre sevk olunanların miktarı bin iki yüz kişiymiş. ~~Beş on kişi kalmışsa da miktarı meçhulmüş.~~ Şimdi sıra bizim Türklere geldi.

Verdala Kışlası'na nakil hazırlıkları

7 Aralık 1919, Pazar. Maltalılar geceyi mızıka ve fişek atarak şenlikle geçirdiler. Gündüz çavuş yarın saat ikide eski Verdala'ya gideceğimizi, Salvator'daki arkadaşların da oraya geleceklerini söyledi. "Biz gitmeyiz onları buraya getiririz, [XVIII/14] zabit gelsin sözümüz vardır," dedik.

8 Aralık 1919, Pazartesi. Öğleden sonra saat ikide Verdala'ya gideceğimizi çavuş tekrar etti, biz de dünkü sözü tekrar eyledik.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat bizden harp esiri bulunan zevat hazırlanmaya, eşyasını toplamaya başladı. İngilizlerin maksadının bütün esirleri bir kampa toplamak olduğu anlaşılıyordu. Buraya nispetle Verdala'nın çok fena olduğunu evvelce orada bulunanlar söylüyorlar. [XVIII/15] Nihayet bizi naklettiler. Salvator'da bulunan arkadaşlar dahi geldiler. Habip Bey'le bir odadayız. Boşnak Abdullah Efendi'yi iki İngiliz lirası ücretle bugünden itibaren hizmete aldık.

9 Aralık 1919, Salı. Herkes yerleşmekle meşguldür. [XVIII/16]

14 Aralık 1919, Pazar. Öğleden sonra Sait Halim Paşa Hazretleri geldi. Sohbet ediyorduk. Herkesçe bilinen zabit geldi –bu subayı Malta'ya geleli görüyorum. Birlikte gezmeye de çıkmıştık. İsmini bilmiyordum. Maltalıdır. İsminin (Mafsud) olduğunu paşadan öğrendim. Paşanın tercümanlığıyla onunla da görüşmeye başladık. Hatırıma geldi, 29 Kasım 1919 tarihli hatırada bahsolunan genel valiye yazdığım tezkereden haberi olup olmadığını sordum. "Evet haberim vardır. Bizim kamp kumandanı, 'Hayri Efendi'ye söyleyiniz o kadar şiddetli yazmasın,' dedi," deyince ben, "Yazdığım şeyde şiddet yoktur, belki iyi tercüme edilmemiştir," dedim. Tezkerenin ne olduğunu sordum. "Bilmiyorum," dedi. "Sonra öğrenir söylerim," diye ilave eyledi –tezkerede bir fıkra vardı, zannederim şiddetli telakki eyledikleri o fıkradır. O da: "Hasbelkader umum Müslümanların şeyhülislamı olan [XVIII/17] hasta bir adamı kahır ve sefalet içinde öldürmek İngiltere tarihine şeref vermez itikadında bulunuyorum." Budur. Yarın Habip ve Fethi beylerle hava açık olursa gezmeye çıkabileceğimizi söyledi. Biraz rahatsızım Cenabıhak kısmet ederse.

15 Aralık 1919, Pazartesi. Öğleden evvel Sait Halim Paşa Hazretleri ile biraderi Abbas Paşa geldiler. Üç saat kadar görüştük. Sohbet arasında Abbas Paşa'nın bir sözünü tarihle ilgili bulunması itibariyle kaydediyorum. Pederleri Halim Paşa bir gün o vakit sadrazam olan Fuat Paşa'nın yanına gitmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Fuat Paşa: "Sizin birader Sait Paşa Mısır askerinin tanzimiyle meşgulmüş (Sait Paşa [XVIII/18] Mehmet Ali Paşa'nın oğlu ve Abbas ve Sait Halim paşaların amcalarıdır. O vakit Mısır valisiydi)."

Halim Paşa: "Evet askere meraklıdır çalışıyor."

Fuat Paşa, "Ne miktar asker tanzim ederse etsin, ne yaparsa yapsın bizim için hiçtir. Yalnız Mısır hazinesinin altınıyla olduğunu işitirsek uykumuz kaçar. Bu ş[...]lanmadıkça[142] uyuyamayız," demiş. Bundan saltanat merkezinde bulunan ve o zaman işbaşında bulunan kimselerin Mısır hakkındaki fikirlerinin, Mısır'ın fakir düşmesi ve kendi keselerinin doldurulması olduğunu ve buna da İsmail Paşa'nın hıdiviyetinde muvaffak olduklarını [XVIII/19] söyledi. Sait Paşa biraderini tasdik etti ve Âli Paşa'nın Mısır'dan maaş aldığını beyan etti ve Bebek'teki Âli Paşa Yalısı'nı amcası Sait Paşa'nın alıp Âli Paşa'ya verdiğini ilave etti.

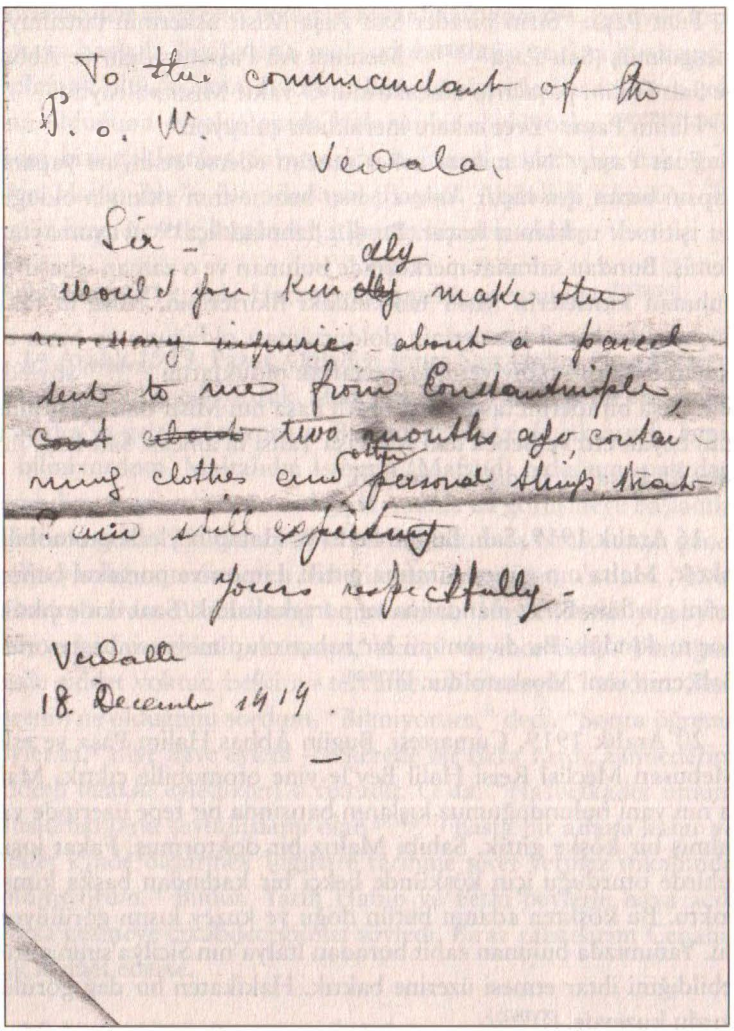
16 Aralık 1919, Salı. Bugün Fethi ve Habip beylerle otomobille çıktık, Malta'nın güney tarafına gittik. Limon ve portakal bahçelerini gördük. Biraz mandalina ve portakal aldık. Saat ikide çıktık, dörtte döndük. Bu da umumi bir bahçe olup meyvesini satıyorlar. Bahçenin ismi Moskato'dur. [XVIII/20]

20 Aralık 1919, Cumartesi. Bugün Abbas Halim Paşa ve eski Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'le yine otomobille çıktık. Malta'nın yani bulunduğumuz kışlanın batısında bir tepe üzerinde yapılmış bir köşke gittik. Sahibi Maltız bir doktormuş. Fakat kışın şehirde oturduğu için köşkünde bekçi bir kadından başka kimse yoktu. Bu köşkten adanın bütün doğu ve kuzey kısmı görülüyordu. Yanımızda bulunan zabit buradan İtalya'nın Sicilya'sının görülebildiğini ihtar etmesi üzerine baktık. Hakikaten bir dağ görülüyordu kuzeyde. [XVIII/21]

29 Aralık 1919, Pazartesi. Bugün vasati saat ikide Doktor Süleyman Numan Paşa'yla birlikte Cotonera Hastanesi'nde bir haftadan beri rahatsız bulunan Sahipmollabeyzade İbrahim Bey'i ziyarete gittik. Hamdolsun afiyetini iade etmek üzere bulduk.

142 Mürekkep dağılmış, okunamıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

To the commandant of the
P. o. W.
Verdala.

Sir -
Would you kindly make the
~~necessary inquiries~~ about a parcel
sent to me from Constantinople,
~~Sent about~~ two months ago, contai-
ning clothes and personal things. Wait-
ing will expedite
Yours respectfully -

Verdalla
18. December 1914.

Mustafa Hayri Efendi'nin kendisine İstanbul'dan gönderilen paketin akıbetine dair kamp kumandanına yazdığı tezkerenin müsveddesi

Levent Şahverdi Arşivi

To the commandant of the P.O.W.
Verdala,

Sir-
Would you ~~kindly~~dly make the necessary inquiries about a parcel sent to me from Constantinople, ~~cont about~~ two months ago containing clothes and other personal things that I am still expecting.

Yours respectfully

Verdal~~la~~
18 December 1919

[Metnin tercümesi:

"Harp Esirleri Kumandanı'na
Verdala

Efendim-
İstanbul'dan bana iki ay kadar önce gönderilmiş olup hâlen beklediğim çamaşır ve sair şahsi eşyayı havi bir pakete dair gerekli soruşturmanın icrasını zatıâlilerinden lütfen rica ederim.

Saygılarımla,

Verdala
18 Aralık 1919"]

Levent Şahverdi Arşivi

31 Aralık 1919, Çarşamba. Hizmetçimiz Abdullah bugün Suriye tarafına gidecek esirlerle birlikte gitti. Ailesi Cidde'deymiş. Onlara kavuşacaktır. Kendisi Boşnak'tır. Emin adamdır. Mekke'de mücavir[143] kalmış. Mekke Emiri Hüseyin Paşa isyan edince bu biçareyi de İngilizlere teslim eylemiş. [XVIII/22] Onlar da Malta'ya getirmişler.

Defter XVII

1 Ocak, Perşembe. Kampların kumandanı geçici kaymakam rütbesini taşıyan Strong namında bir İngilizdir. Çok fena bir adamdır. Müslüman esirlere azap çektirmek için her şeyi yapar. Müslümanlardan başka esirler de kendisinden nefret etmektedir. Malta Valisi Mareşal Plumer'dir. Harb-i Umumi'de İtalya cephelerinde bulunmuş. "Fena adam değildir," diyorlar.

2 Ocak, Cuma. Asker ve sivil birçok esir İstanbul'a sevk olundu. [XVII/1] [XVII/2 boş]

Defter XVIII

1 Ocak 1920, Perşembe. Bugün Hıristiyanların yılbaşıdır. Kamplar kumandanı Kaymakam Strong'dur. Malta Genel Valisi Mareşal Plumer'dir. Harb-i Umumi'de İtalya cephesinde icra olunan harpte bir ordu kumandanıydı.

2 Ocak 1920, Cuma. Harp esirlerinden asker ve sivil birçok zevat bugün İstanbul'a sevk olunuyor. Albay Ali Fıtri Bey'le Abdurrahman Şeref Efendi Hazretleri'ne bir mektup gönderdim. Buradaki ahvalimizden ve bu halin devamı [XVII/23] saltanat hukukuna ve memleketin istiklaline muhalif olup içimizde suçlu varsa devletimizin kendi yargılayıp cezalandırmak üzere talep etmesinin lazım geleceğini rica ettim. Hizmetçimiz Abdullah

143 mücavir: Hz. Muhammed'e daha yakın olma düşüncesiyle yerini yurdunu terk edip Mekke veya Medine'ye yerleşen kimse.

Levent Şahverdi Arşivi

Boşnak gitmişti. Medine-i Münevvere Kumandanı Ferik Fahri Paşa kendi adamlarından siyahi Mercan'ı bizim hizmetimize tahsis etti.

Yeni Verdala Kışlası'na nakil

6 Ocak, Salı. Bulunduğumuz Büyük Verdala Kışlası'nı tahliye ettiler. Yeni Verdala'ya geçtik. Bazılarını da Polverista'ya götürdüler. [XVII/3]

6 Ocak 1920, Salı. Bulunduğumuz Verdala Kışlası'nı tahliye ettiler. Bir kısmımızı Polverista Kışlası'na, diğer büyük kısmımızı Yeni Verdala'ya naklettiler. Ben Yeni Verdala'dayım. [XVIII/24] Oda arkadaşım yine Habip Bey'dir.

8 Ocak, Perşembe. Otomobille çıktık. Abbas Paşa, Rahmi Bey, Hacı Adil Bey, Canbolat Bey birlikte yeraltında bir mağarayı gezdik. Milattan üç bin sene önce yaşamış insanların kemiklerini ihtiva ediyormuş. Bu kadar eski olduklarını yüzlerinin eşkalinden anlıyorlarmış. On iki bin kişinin iskeleti varmış. Kemikleri gördüm. [XVII/4] [XVII/5-6 boş]

8 Ocak 1920, Perşembe. Bir otomobille gezmeye çıktık. Prens Abbas Halim Paşa ile Hacı Adil ve Rahmi ve İsmail Canbolat beyler beraberdir.

Adanın merkezi olan Valletta'nın güneydoğusunda yeraltında bir mağarayı gezdik. Görülecek bir yerdir. Milattan üç bin sene önce yaşamış [XVIII/25] insanların birçok kemikleri vardır. En sonuna kırk basamak kadar merdivenle inilir. Fakat bir düziye değildir. İçinde kuyuya benzer suyolu vardır. Suyu da vardır. Hayrete şayan ahvalinden biri de bir oyuğa seslenince bütün mağaranın inlemesidir. Bunun yeraltında bir şehir olduğunu ve

Levent Şahverdi Arşivi

içinde on iki bin adamın iskeletinin [XVIII/26] bulunduğunu mahsus memur söyledi. İngilizce basılı bir tarifnamesi vardır, resimlidir. Abbas Paşa ile Hacı Adil Bey birer tane aldılar. Oradan güney sahiline gittik. Deniz kenarında bir muntazam kahvehanede çay içtik, kahvaltı yedik. Dört buçukta hapishanemiz olan Yeni Verdala'ya geldik.

Bugünün masrafı iki lira on üç şilindir. Bundan önce Habip ve Fethi beylerle ve onlardan sonra Abbas Paşa ve Celil Bey'le çıkışımızda iki defa için beş lira iki pens etmiş [XVIII/27] idi. Bu beş lira iki pensin zabıtadaki paramdan (yirmi İngiliz lirasıdır) mahsup edilmesini söyledim. Kalan on beş liradan da bugünkü masraf indirilecektir.

13 Ocak, Salı. Prens Sait ve Abbas Halim paşalar bir aşçı tuttular. Birlikte yemek yiyeceğiz. Benimle Habip Bey'i her iki birader tekrar tekrar davet ettiler. İbrahim Bey de kendiliğinden bize katıldı. [XVII/7] [XVII/8-21 boş]

13 Ocak 1920, Salı. Bugün paşalar bir aşçı tuttular. Birlikte yiyeceğiz. Umumi yemekten bugün ayrıldık. Sait ve Abbas Halim paşalar ben, İbrahim Bey, Habip birlikte yemek yiyeceğiz.

Defter XVIII

15 Ocak 1920, Perşembe. Otomobil ile Fethi ve Ali Münif ve Cevdet ve Habip beyler ikide çıktık. Adanın Vosota köyünden geçtik. [XVIII/28] Vosota "Ortaköy" demektir. Maltız lisanı Arapçadan bozma bir lisandır. Bu köyde bizim Türk mimarlarının eserleri olan kubbelere

Levent Şahverdi Arşivi

benzer, epeyce büyük kubbeli bir kilise vardır. Bu kubbeler bütün adada iki taneymiş ve eskiymiş. Dört buçukta döndük. Bugün bizimle bulunan zabit, her zaman bulunan zabit Mafsud değildi. Binbaşı Prefe [Prefect] idi. Kamplar kumandanının muavinidir. [XVIII/29]

17 Ocak 1920, Cumartesi. Cahit ve Salâh Cimcoz ve Mithat Şükrü ve Sabit beylerle otomobille ikide çıktık. Dörtte döndük. Zabit Mafsud beraberdir. Hastane masrafı olmak üzere çavuş bugün defteri imza ettirdi. On sekiz şilin aldılar.

19 Ocak 1920, Pazartesi. Eski Verdala kışlasındayken görüştüğümüzü söylediğim Hintli Şeyh Mahmut Hasan Sahip Efendi'yi biz buraya gelirken Polverista'ya götürmüşlerdi, bugün görüşmeye geldi. Şirin yüzlü bir zattır. Hindistan'da Dehli civarında ufak bir kasabada büyük bir medresenin müderrisiymiş. Meşhur Rahmetullah Efendi'nin çağdaşı Şeyh İmdadullah Efendi merhumun [XVIII/30] halifelerindendir. Arapça görüştük.

23 Ocak 1920. Prens Abbas Halim Paşa, Hacı Adil, İsmail Canbolat ve eski Maarif Nazırı Şükrü beylerle adanın kuzeybatı ucuna kadar otomobille gittik. Oradan Gozo Adası'nı gördük ki bu adada sebze ve meyve yetiştirip Malta'ya getiriyorlar. İki ada arası yarım saatten fazla sürmez. Saat dört buçukta döndük. [XVIII/31]

26 Ocak 1920, Pazartesi. Hüseyin Cahit, Salâh Cimcoz, Rahmi, Mithat Şükrü beylerle Binbaşı Prefe refakatinde her zamanki gibi otomobille ikide çıktık. Dört buçukta döndük.

Bugün Enver'den babasına bir mektup geldi. Tarihi 25 Ekim 1919'dur. Mektup İstanbul vasıtasıyla postayla geliyor. Fakat Enver'in nerede bulunduğu bildirilmiyor. Bunda kendi yüzünden Malta'ya götürüldüğünden müteessir olduğu ve İngilizlerin bu kadar tazyiki neticesinde İslam âleminin uyanıp harekete geçeceğini ve memleketimizin ahvalinden tamamen haberdar olduğunu yazdıktan sonra kendisinin pek çok tehlikeler geçirdiğini, zahmetler çektiğini ve şimdi rahatta olduğunu [XVIII/32] [bundan sonraki pembe varak boş]

Levent Şahverdi Arşivi

bildiriyor. Mektup mahrem tutuldu. Ancak birkaç zevat biliyor. Belki bir müddet sonra açığa vururlar, çünkü bizde sır saklamak pek müşküldür. [XVIII/35] [36. sayfa, sonraki pembe sayfa ve 37. sayfa boş, 38. sayfada İngilizce bir not var (doktorun elyazısı)]

Mareşal Plumer'le mülakat talebi

Defter XIX
Malta'da üçüncü defter – Yeni Verdala
27 Ocak 1920, Perşembe [Salı olmalı]. Sait Halim ve Abbas Halim paşalarla cereyan eden mahremane müzakere neticesinde, Malta Genel Valisi Mareşal Plumer'den benim bir mülakat talep etmem uygun görüldü.

28 Ocak 1920, Çarşamba. Dünkü kararımız veçhile mareşale, "İslam âlemini ilgilendiren bazı genel meseleler hakkında zatıâlinizle görüşmek isterim. Tayin buyurulacak zaman ve mekânda mülakata müsaade buyurulursa müteşekkir kalırım," diye bir mektup yazdım. Abbas Paşa [XIX/1] İngilizceye nakletti. Tarih bugünkü tarihtir. Zabit Mülazım-ı Evvel Mafsud gelmediği için gönderemedim. Belki yarın gönderirim.

30 Ocak 1920, Cuma. Mülazım-ı Evvel Mafsud bugün gelebildi. Vali Mareşal Plumer'e mülakat için yazdığım mektup ile bu mektubu mareşale ulaştırmak için Kamplar Kumandanı Kaymakam Strong'a yazdığım mektubu verdim. Müsveddeleri mahfuzdur.

31 Ocak 1920, Cumartesi. Valiyle görüşmek için yazdığım mektubu [XIX/2] [bir sayfa boş pembe kurutma kâğıdı] yukarıda adı geçen Sait ve Abbas paşalarla kararlaştırdık ve başkasına haber vermedik. Yalnız Habip Bey'e söyledim. Bugün de yine kendisiyle müzakere ederek vali görüşmeyi kabul ederse müzakere edilecek maddelerin esaslarını kararlaştırdık. Eğer vali görüşmezse biz dünyanın altüst olduğu ve memleketimizin ve İslam âleminin ıstıraplı bir halde bulunduğu bir zamanda boş durmayıp o hususta vazifemizi yerine getirmeye çalışmış olacağız. Görüşmeyi kabul ederse bu vazifeyi daha ziyade

Levent Şahverdi Arşivi

yerine getirmeye uğraşmış olacağız. Görüşeceğini pek de ümit etmiyorum. Arkadaşlardan bazıları evvelce kendi şahıslarına ilişkin [XIX/3] bazı hususlar için görüşmek talep ettiler, kabul etmedi. Belki bizim talebimiz umumi bir mesele olduğu için kabul etmek ihtimali vardır. Bununla beraber ihtimal zayıftır. Müzakere maddelerinden birincisinin başlığı İslam hilafeti ile İngiltere'nin iyi ilişkiler içerisinde bulunmasındaki lüzum ve zaruret. Bu husus bittabi lüzumlu tafsilatıyla ispat edilecek. Müslümanların hilafete olan manevi bağlılıklarının İngilizlere olan maddi bağlılıklarını ihlal etmeyeceği tarihî delillerle söylenecektir. Halifenin İstanbul'dan çıkarılması gibi bütün İslam âlemini müteessir [XIX/4] [bir varak boş pembe kurutma kâğıdı] edecek tasavvurların İngilizlere bir menfaat temin edemeyip, bilakis zararlı neticeler doğurmasının ihtimal dahilinde bulunduğu ve İslam âleminin esasen Bolşevikliğe meyli olmadığı halde tazyik eseri olarak onlarla birleşmelerine sebebiyet vermemek lazım olduğu vadisinde, velhâsıl İslam âleminin ve memleketimizin menfaatlerine ilişkin ifadelerde bulunacağım. Bu sözler tabii bugünün tasavvurundan ibarettir. Eğer Vali Mareşal Plumer'le görüşürsem cereyan eden müzakereyi tafsilatıyla yazmaya çalışacağım için, ne söylediğim o zaman ortaya çıkacaktır.

Gece sekizde çavuş geldi. Karantinahane civarında hastanede bir Müslüman vefat ettiğinden dinî merasim için adam istediklerini söyledi. Sinop [XIX/5] Müftüsü Hasan Fehmi Efendi ve Hintli Şeyh Hüseyin Efendi ile yeğeni Vahit ve Tabur Kâtibi Safranbolulu Hilmi Efendi yarın gidecekler.

2 Şubat 1920, Pazartesi. Otomobille Prens Abbas Halim Paşa, İsmail Canbolat Bey ile Kumandan Muavini Kaptan Gatt refakatinde dişçiye gittik. Bir saatten biraz fazla kaldık. Benim sol taraf alt çenede sondaki azıdişimi tedavi etti. Gelecek çarşamba paşa ile ben yine gideceğiz.[144] Oradan saat dört buçukta çıktık. Salima

144 Mustafa Hayri Efendi, sağ taraftaki pembe kurutma kâğıdı üzerine kurşunkalemle şu notu yazmış:
"Coronera Hastanesi'nde bulunduğum zaman bu dişçi talep üzerine gelmiş ve aynı dişimi çekmek istemişti. 'Ben ağrımayan dişimi çektirmem,' dedim. O da büyük bir kabalıkla şapkasını aldı ve bana bir daha tekrar, 'Çektirecek misin?' dedi. 'Hayır,'

Levent Şahverdi Arşivi

denilen ve adanın kuzey sahilindeki en mamur yerlerinden birine gittik. Deniz kenarında bir otelde çay içtik. Bu yer bir sayfiyedir. İngiliz, İtalyan, Maltız zenginleri [XIX/6] yazın burada kışın Valletta'da otururlarmış. Salima bir Arapça bir söz olup "selam aleyk" ten kısaltılmış olduğunu Kaptan Gatt söyledi. Hicrî iki yüz elli beş tarihlerinde istila olunup Sicilya ile beraber iki yüz sene kadar Arapların idaresi altında kalmış olan Malta ahalisinin lisanlarının Arapçadan bozma olduğunda şüphe yoktur zannederim.

Saat altı buçukta hapishanemize geldik. Hasan Fehmi Efendi yukarıda adı geçen zevatla gitti. Müteveffa Mısırlı kırk yaşlarında Hafız Ahmet bin Mahmut namında olup[145]

Mareşal Plumer'in cevabı

3 Şubat 1920, Salı. Zabit Mafsud geldi. Valinin, kurmayının ifadesine atfen, evvela görüşmek istediğim meselelerin çerçevesini, hududunu kısaca yazmamı talep ettiğini [XIX/7] tebliğ eyledi. Öğleden önce saat on ikide prenslerin odasında her ikisi de hazırdı. Abbas Paşa Hazretleri tercüme buyurdular.

6 Şubat 1920, Cuma. Bulunduğumuz Yeni Verdala'da odalarını birer birer dolaşarak eşyasını tümüyle deftere tespit ettiler. Yüzbaşı –Kaptan Gatt ile iki çavuş. Bir müddet de Kumandan Strong bunlarla birlikte bulundu.

Harput Kaymakamı Asım Bey'e memlekete iade olunacağını tebliğ ettiler. Kendisinin Mamuretülaziz [Elazığ] tehcirinden dolayı gıyaben muhakeme edilerek [XIX/8] beraatine hükmolunduğunu İstanbul gazetelerinde okuduk. Tahminen bir ay önce beraat etmesine nazaran iadesi gariptir. Demek ki bizim iademiz veya burada

---

demem üzerine çıktı gitti. Bu defa aynı diş hakkında fena ne lazımsa yapmasını söyledim. Çekmeden hiç bahsetmeyerek tedaviye başladı. Tercüman, Abbas Paşa Hazretleri'dir. Kendisine kumandan vasıtasıyla para vaat ettiğimizden benim gibi diğer arkadaşların da dişlerini tedaviye razı. 26 Kasım 1919 tarihli hatıraya müracaat oluna."

145 Mustafa Hayri Efendi buraya bir işaret koyup sol taraftaki pembe kurutma kâğıdı üzerine cümleyi şöyle devam ettirmiştir:
"Marsilya'dan gelirken hasta olmuş buraya çıkarmışlar. Bir de arkadaşı varmış on sekiz yaşlarında, o da Ahmet'miş. O zavallı hâlâ hastanededir. Onunla görüşmelerine mâni olmak istemişlerse de bunların ısrarı ve dinî vecibe talebiyle müsaade etmişler."

Levent Şahverdi Arşivi

kalmamızda hükümetimizin tesiri olduğuna bu da delalet ediyor. Bizim hizmetçi Mercan'a da yakında gideceğini tebliğ ettiler.

7 Şubat 1920, Cumartesi. Öğleden sonra Hintli Şeyh Mahmut Hasan Sahip Efendi tilmizlerinden Şeyh Hüseyin ve Aziz efendilerle geldiler. Mübarek bir zattır. Şeyh Hüseyin Efendi'nin yeğeni genç Vahit maiyetlerindeydi. Yakında Hindistan'a gideceklerini, vapur beklediklerini kumandan [XIX/9] Vahit'e söylemiştir. Şeyh efendinin adresini Şeyh Hüseyin Efendi defterin son sayfasına yazdı. Cenabıhak Müslümanlara selamet ve saadet ihsan buyursun. Sağ el ile sağ eli tutup sıkmalı, "Allahü Ekber," demeli. "Allahü Ekber, Allahü Ekber, Allahü Ekber..."

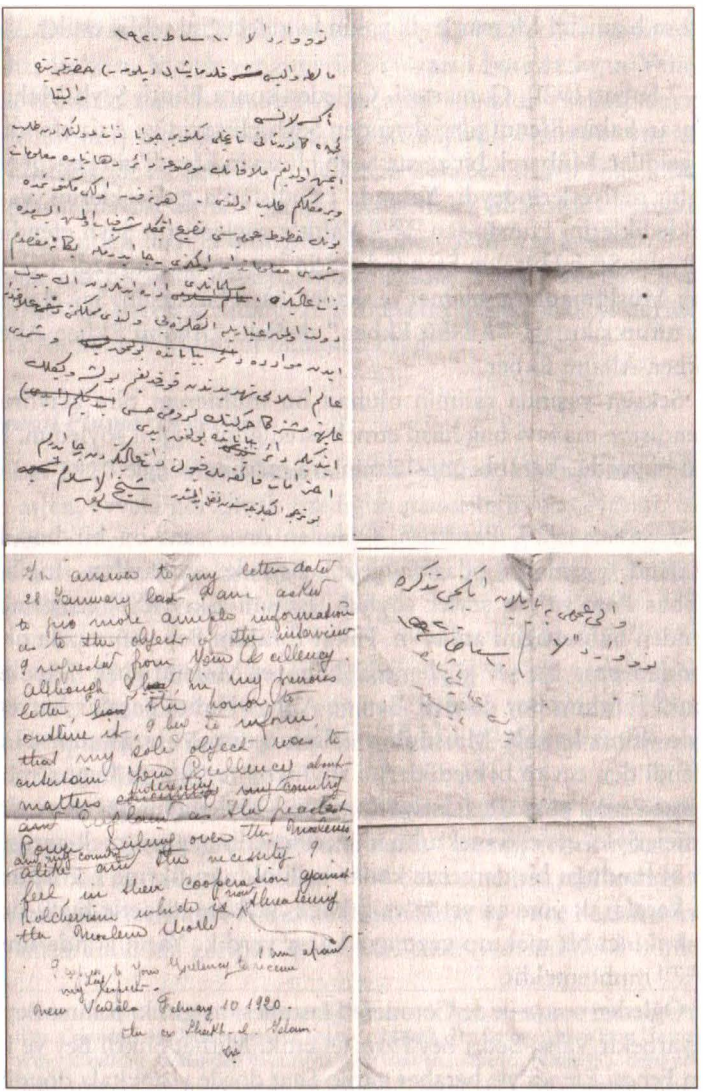
Seksen yaşında tahmin olunan bu muhterem pîre acıyorum. Kendisine manevi bağ hâsıl etmek istediğimi bugün söyledim. Kabul buyurdu. Yarabbi Müslümanlara merhamet eyle.

9 Şubat 1920, Pazartesi. Öğleden önce saat on bir buçukta Mafsud, paşaların odasına geldi. Ben de oradaydım. İngilizce Abbas Paşa'ya bir şeyler söyledi. İsmimi zikr [XIX/10] etmesinden benden bahsettiğini anladım. Fakat İbrahim Bey yanımızda olduğundan paşa bir şey söylemedi. Nihayet Mafsud gitti. Yemekten sonra İbrahim Bey de gitti. Sait ve Abbas Halim paşalar hazretleriyle yalnız kaldık. Mafsud'un valinin kurmayı tarafından Hayri Efendi'den cevap beklediklerini söylüyor ve "Hatta bugün mümkünse cevap yazmanızı istiyorlar," diye söylediğini beyan ve ifade etmeleriyle, evvelki mektubum üzerine valinin görüşmek arzusunda bulunduğu bir dereceye kadar belli olduğu fikrine her üçümüz de kapılarak yine az ve öz ve fakat evvelkine nispetle biraz daha açık ikinci bir mektup yazmaya karar verdik. Yarın gönderilmesi [XIX/11] muhtemeldir.

Öğleden sonra ikide Cotonera Hastanesi'ne gittik. Rahmi Bey ile Diyarbekir Valisi Bedri Bey'i ziyaret ettik. Mithat Şükrü Bey ve Hasan Fehmi Efendi'yle beraber gittik. Saat dörde yirmi kala döndük.

Gece Prens Abbas Paşa valiye yazılacak mektubu yazdı. İngilizce yazıldı sonra Türkçeye nakledildi. Suretleri mahfuzdur. Tarihi yarınki 10 Şubat tarihidir. Mektup aynen:

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Mareşal Plumer'le görüşme talebine dair yazdığı mektubun müsveddesi

Levent Şahverdi Arşivi

Novo Verdala, 10 Şubat 1920

Malta Valisi Feldmareşal Plumer Hazretleri'ne

Valletta

Ekselans,

Geçen 28 Ocak tarihli mektubuma cevaben zatıdevletinizden talep etmiş olduğum mülakatın mevzuuna dair ziyade malumat vermem talep olundu. Her ne kadar evvelki mektupta bunun ana hatlarını açıklamakla şeref bulmuş isem de şimdi malumattar olmanızı rica ederim ki yegâne maksadım zatıâlinizi Müslümanları idare edenlerden en büyük devlet olmak itibariyle İngiltere ve kendi memleketimi dahi alakadar eden maddelerde ve şimdi İslam âlemini tehdidinden korktuğum Bolşeviklik aleyhine müştereken hareketin lüzumunu hissettiğime dair beyanatta bulunmaktı. Üstün ihtiramımın kabulünü zatıâlinizden rica ederim.

Eski Şeyhülislam
Hayri

[XIX/12]

[Sağ taraftaki pembe kurutma kâğıdı üzerine şu not düşülmüş: Bu mektup evvela İngilizce yazılmış olduğundan Türkçesi böyle. Şivemize pek de uygun olmadı.]

Levent Şahverdi Arşivi

10 Şubat 1920, Salı. Valiye yazılan mektubu Mafsud'a bugün öğleden önce saat on birde teslim ettim.

11 Şubat 1920, Çarşamba. Prens Abbas Paşa ve Habip Bey'le birlikte Mafsud refakatiyle dişçiye gittik. Benim dişlerimi sildi. Sağ taraf alt azıdişlerimden birinin dahi doldurulması lüzumunu ifade etti ve bir daha gelmemi söyledi. Gününü kendi tayin edecektir. Saat beş buçukta döndük. Yarın dokuzda Polverista'ya naklimizin resmen tebliğ olunduğunu haber aldık.

Polverista Kışlası'na nakil

Defter XVII

12 Şubat, Perşembe. Yeni Verdala'dan Polverista'ya nakledildik. [XVII/22] [XVII/23-31 boş]

Defter XIX

12 Şubat 1920, Perşembe. Polverista'ya geldik. Burası üç kat [XIX/13] bir binadır. Her katta onar apartman vardır. Her apartmanda üçer, bazılarında dörder oda mevcuttur. Her apartmanın genişliğine göre dörder beşer kişi yerleştiler. Bana üst katta iki oda, bir musluk mahalli, bir apartman verdiler. Arkadaşım eskisi gibi Habip Bey'dir.

Polverista'nın, İtalyanca "Baruthane" demek olduğunu Yüzbaşı Gatt söylemişti.

Defter XIX

13 Şubat 1920, Cuma. Zabit Mafsud, prens paşaların odasında bana evvelce İstanbul'dan gönderilen lata ve şalvar gibi elbise paketinin hâlâ ulaşmadığından bahisle iki defa tezkere yazdığım halde cevap alamamıştım. Üçüncü defa bir tezkere yazdım. "Eğer bulunmak ihtimali yoksa bari onu bildiriniz de bir daha sizi rahatsız [XIX/14] etmeyeyim," demiştim. Bu tezkere üzerine geldi ve paketin

Levent Şahverdi Arşivi

içinde ne olduğunu sual etti. Ebulûlâ Bey tarafından gönderilen bazı kitapların dahi bana verilmediğini söyledim.

14 Şubat 1920, Cumartesi.

18 Şubat 1920, Çarşamba. Abbas Paşa'yla birlikte dişçiye gittik. Benim sağ taraf alt çenedeki en son dişimi doldurdu. Şu halde üç defa gittik. İlk ve sonda birer dişimi doldurdu. Ortadaki muayenede yani ikinci gidişimizde dişlerimi temizledi.

Hintli Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri bugün icazetname verdi. [XIX/15]

20 Şubat 1920, Cuma. Bugün Arabi ayın sonudur. Birinci cemredir. Havalar üç günden beri bozuktur. Şiddetli güneybatı rüzgârı devam ediyor. Hemen bu kışın en fena havalarındandır. Bununla beraber sıfırın üstünde on dört on üçten aşağı derece inmiyor.

Öğleden önce kumandan Polverista'yı dolaştı. Bu ayın 24'ünde gidiyormuş.

21 Şubat 1920, Cumartesi. Gece fırtına durmuş. Bu sabah hava sisli fakat güzeldir. Fahri Paşa'nın yaveri Şevket Bey, Mülkiye Kaymakamı Asım Bey'le [XIX/16] bugün İstanbul'a gidiyorlar. Gittiler.

Fahri Paşa'nın hizmetçisi Süphanlı Mustafa'yı cebren aldılar, götürdüler. Evvelce Fahri Paşa'nın hizmetinde bırakacaklarını vaat etmişlerdi. Kaptan Gatt bir gün evvel vaat etti ve Fahri Paşa'dan bir müzekkere istedi, o da yazdı. Bunların vaatleri de böyledir.

23 Şubat 1920, Pazartesi. Diyarbekirli Feyzi ve Zülfü ve Muhacirler Müdürü Şükrü ve Ahmet Agayef beylerle gezmeye çıktık. Mafsud beraberdir. Umumi bahçeyi gezdikten sonra Salima'da otelde çay içtik. Mafsud yakında İstanbul'a gideceğimizi ve bizi kendi götüreceğini söyledi.

25 Şubat 1920. Şeyhim Mahmut Hasan Essahip Hazretleri odama geldi. Süluka[146] dair mahremane bazı virtler[147] talim etti. İkindi

146 süluk: Talibin bir mürşidin gözetiminde yaptığı manevi yolculuk anlamında tasavvuf terimi.

147 virt (çoğulu evrat): Allah'a yaklaşmak için belirli zamanda ve belli miktarda yapılan ibadet, dua ve zikri ifade eden tasavvuf terimi.

Levent Şahverdi Arşivi

çayını Sait Halim Paşa'nın odasında içtik. Şeyhe yazma bir Delail-i Hayrat hediye ettim. Ispartalı Şafakzade[148]

26 Şubat 1920, Perşembe. Sait Halim ve biraderi Abbas paşalar [XIX/17] ve İbrahim Sahip ve Canbolat beylerle otomobille ikide çıktık, beş buçukta döndük. Umumi bahçede fotoğraf aldılar. Sonra Birżebbuġa'da saat dörtte çay içtik. "Bir" "Bi'r" "Zeviyyun" "zeytin"den bozmadır. Maltız lisanında "zeytin kuyusu" demektir. Kaptan Gatt beraberdi.

Dün Şeyh Mahmut Efendi'ye hediye ettiğim Delail-i Hayrat'ın son sayfasına yazdığım muhtıra –aynen:

هذه الرساله الشريفه هدية منى الفقير الى حضرة الاستاذ الشيخ محمود
سن الصاحب صدر الافاضل و بهذه الوسيله ارجو دائما ان يفكر ايام الرفاقه
ى حالة الاسارة (بمالطه) و ان يدوم دعائه و حسن انظاره علىّ منّا جزيل الشكر
السلام الى جميع مسلمى الهند و علمائه الكرام الذين اجتهدوا ان يتعاضدوا المصالح
مة الاسلام اللهم انا نسئلک عليهم الخير و التوفيق
5 جمادى الاخرى 1338 و25 شباط 1920 يوم الاربعا
مالطه پول وريسطه كتبه الفقير اليه تعالى مصطفى خيرى شيخ الاسلام
سابقا بدار الخلافة العليه صانها الله امين [149]

27 Şubat 1920, Cuma. Buradaki eşyayı da deftere tespit ettiler. Martın birinde Kumandan Strong işten el çekiyor. Dünkü otomo-

148 Mustafa Hayri Efendi sayfanın sonuna şu notu düşmüş:
"Şafakzade'nin yazısıdır."
Şafakzade Hacı Hafız Mustafa Efendi.

149 Arapça metnin Türkçe tercümesi: "Bu risale-i şerife ben fakirden Üstat Şeyh Mahmut Hasan Essahib Sadrulefzal Hazretleri'ne hediyedir ve bu vesile ile (Malta'daki) esaret halindeki refakat günlerini daima hatırlamasını ve benim için dualarının ve hüsn-i nazarının daim olmasını rica ederim. Bizlerden bütün Hint Müslümanları ve İslam ümmetinin maslahatına yardımcı olan ulema-yı kiramına kucak dolusu teşekkür ve selamlar. Allahümme senden onlar için hayır ve tevfik (başarıya ulaştırma) diliyoruz. 5 Cemaziyülahir 1338 Hicrî ve 25 Şubat 1920 Miladî? Perşembe. Malta Polverista. Bunu Darülhilafetilaliye'de (İstanbul'da) eski şeyhülislam olan X fakir Mustafa Hayri yazdı Allah onu korusun, âmin."

Levent Şahverdi Arşivi

bilden başka bugüne kadar bütün otomobil masrafları Abbas Paşa vasıtasıyla Mafsud'a nakden verilmiştir. [XIX/18]

28 Şubat 1920, Cumartesi. Hava bozuktur. Çoğu zaman vaki olduğu gibi iki gündür şiddetli bir kuzey rüzgârı esiyor.

1335 maliye / 1336 resmiye

29 Şubat 1920, Pazar. Hintli Şeyh Mahmut Hasan Efendi geldi. Bir saat kadar görüştük. İkindi çayını beraber içtik. Şeyhi İmdadullah Efendi'den bahsetti. Mekke'de vefat ettiği Rahmetullah Efendi'yle yan yana gömülü bulunduğunu ve her ikisinin İngiliz zulmünden Hint'ten firar edip Hicaz'da kaldıklarını söyledi. Rahmetullah Efendi ulemadandı. İmdadullah Efendi sufi şeyhlerindendir ve çağdaştırlar. İmdadullah Efendi'nin şeyhinin Muhammed Nur Efendi olup silsilelerinin Hasan Basri Hazretleri vasıtasıyla Fahr-ı Âlem Efendimiz Hazretleri'ne vasıl olduğunu gösterir bir silsilenamenin nezdinde mahfuz bulunduğunu söyledi.

Yarın malî yıl başlangıcıdır. Resmî ve malî yıl birleşerek 1336 tarihini koyacağız. [XIX/19]

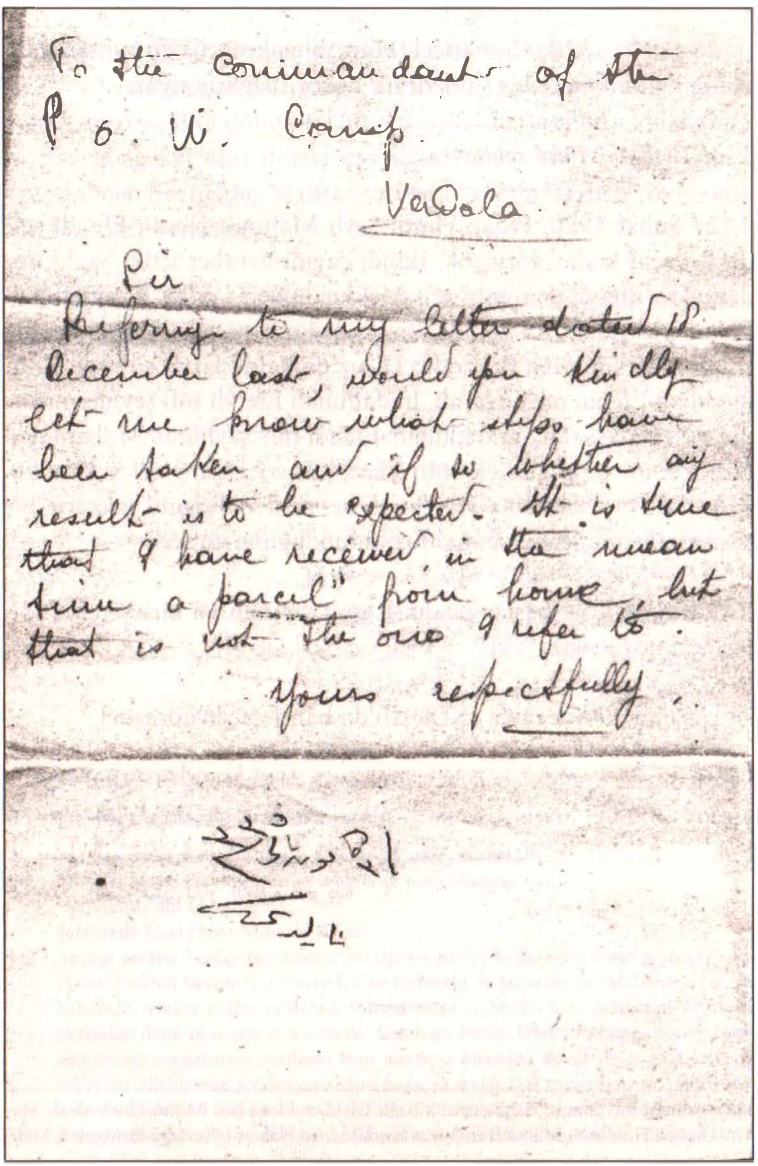
[Aşağıdaki not sayfa (XIX/10)'da bahsi geçen adrestir]

قصبه ديوبند ضلع سهارنپور
محله مفتى ابو المعالى ملک هندوستان
يصل الى حضرة مولانا المولوى محمود حسن صاحب
صدر المدرسين بدار العلوم العربيه [150]

150 Adresin tercümesi: "Seharenpur'a bağlı Diyûbend kasabası Müftü Ebu'l-Meali Mahallesi Hindistan Mülkü Darülulûm Başmüderrisi Hazret-i Mevlana El-Mevlevi Mahmut Hasan Sahib'e verilecek."

Levent Şahverdi Arşivi

[Defterin içinden çıkan kurşunkalemle yazılı mektup müsveddesi muhteviyatı aşağıda yazılıdır:]

To the Commandant of the
P. O. W. Camp.
Veldala

Sir
Referring to my letter dated 18 December last, would you kindly let me know what steps have been taken and if so whether any result is to be expected. It is true that I have received in the mean time a parcel from home, but that is not the one I refer to.

Yours respectfully.

Levent Şahverdi Arşivi

To the commandant of the P.O.W. camp

Verdala

Sir

Referring to my letter dated 18 December last, would you kindly let me know what steps have been taken and if so whether any result is to be expected. It is true that I have received in the mean time a parcel from home, but that is not the one I refer to.

Yours respectfully,
Fi 3 Ocak Sene 1920

Yazıldı.

[Metnin tercümesi:

Harp Esirleri Kamp Kumandanı'na
Verdala

Efendim,
18 Aralık tarihli mektubuma atfen hangi adımların atıldığını ve eğer atıldıysa herhangi bir netice beklenip beklenmeyeceğini bana lütfen bildirir misiniz? Bu arada evden bir paket aldığım doğrudur ama bahsettiğim bu değil.

Hürmetlerimle,
3 Ocak 1919[151]

Yazıldı.]

151 Bu mektubun Rûmî tarihi olan 3 Kânunusâni 1335 [3 Ocak 1919] yanlış olmalı; çünkü sürgünler o tarihte henüz Malta'ya gönderilmemişlerdi. Büyük bir ihtimalle 1335 değil 1336 [1920] olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Damat Ferit Paşa'ya dair hatıralar

Defter XVII

1 Mart 1920, Pazartesi. Hava pek güzeldir. Sait Halim ve Abbas Halim paşalar ile İsmail ve Tosun beyler birlikte otomobille çıktık. Umumi bahçeye, eski İmdine civarında doktorun hanesine gittik. Oradan Salima'ya gittik çay içtik.

Defter XX

4. defterdir/Malta–Polverista

1 Mart 1920, Pazartesi. Hava pek güzeldir. Bu hafta gelen *Times* gazetesinde[152] Amerika ile İngiltere'nin arasında bir müddetten beri hissedilmekte olan soğukluğun pek çok sebebinden biri de mütarekeden sonra İngiltere ile Türkiye arasında gizli bir antlaşma akdedilmiş olmasıdır. Bu antlaşmanın metnini Fransız gazetelerinden biri yazmış. Bunu *Times*'a Amerika'daki muhabiri yazıyor. Bu gazetenin o sütunu kesilip saklanmıştır. Evrakım arasında bulunur. Bu fıkra münasebetiyle hatırıma gelen başka bir mühim fıkrayı buraya kaydetmeyi uygun gördüm. Şöyle ki: İzzet Paşa kabinesinde Adliye nazırıydım. Heyet-i Vükela'nın en mühim vazifesi mütareke meselesi oldu. Bir murahhasın seçilmesi müzakere olunmaktaydı. Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Hariciye Müsteşarı (bugün Mebusan Meclisi reisidir) Reşat Hikmet Bey uygun görülerek kararlaştırılmak üzereydi. Meclis-i Vükela Babıâli'de toplanmış iken İzzet Paşa Mabeyn-i Hümayun'dan geldi –padişah hazretleri Damat Ferit

152 *Times* gazetesinin bu nüshası bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın murahhas olarak [XX/1] gönderilmesini pek arzu ettiğini– Damat Paşa'nın biraz deli olduğunu söylemişse de şevketmaap efendimiz, "Evet delidir fakat ben onu idare ederim. Emin olunuz fena bir şey yapmaz. Kendisi de arzu ediyor, gönderiniz," buyurur. Paşa da padişahın emrine uyarak, "Pekâlâ," demiş olduğunu hikâye ederek, Ferit Paşa'nın da murahhaslarımıza ilave edilmesi lazım geldiğini söyledi. Bunu meclis bir şaşkınlık ve hayretle dinledikten sonra –Rauf Bey, "Peki ama Damat Ferit Paşa'nın yalnızca saltanatın bazı hususi menfaatlerini temine çalışarak umumi millî menfaatleri feda etmeyeceğine nasıl emin olalım?" dedi. Ferit Paşa'yı yakından bilenler derhal tasdik ettiler.[153] İzzet Paşa Hazretleri cidden namuslu ve hamiyetli bir zattır. Ferit Paşa'yı da pek iyi tanır. Bu işte itimada şayan bulunmadığını bilir. Derhal hatasını anladı– kusurunu itiraf ederek, "Arkadaşlar ben zaaf eseri gösterdim. Sizin görüşünüz doğrudur. Benim hatamı düzeltelim," dedi. Biz mecliste bu müzakeredeyken Ferit Paşa da başka bir odada sadrazamdan bir saatten beri talimat beklemektedir. [XX/2] Dilsizle bir pusula gön-

153 Mustafa Hayri Efendi tarafından sağ taraftaki pembe varak üzerine şu not düşülmüş: "Hatta Şûra-yı Devlet Reisi Reşit Akif Paşa, 'Vakıa bu görüş nazara alınmaya şayandır,' dedi."

Levent Şahverdi Arşivi

derdi. "Saat üç buçuğa geliyor dörtte saray-ı hümayunda bulunacağım. Yarın da hareket olunacağından emrinizi bekliyorum" mealinde bir şeydi –sonra görüşmek üzere şimdilik Zatıâlilerinin teşrif buyurmaları ve bugünkü meşgalelerin mülakata mâni bulunduğu, sadrazam tarafından bir efendi vasıtasıyla kendisine tebliğ edildi.

Telefonla Mabeyn-i Hümayun başkâtibi derhal Babıâli'ye, meclise davet olundu. Sadrazam, "Şevketmaap efendimiz, Ferit Paşa Hazretleri'nin murahhaslığını irade buyurmuşlardı. Arkadaşlarım bir mülahaza ortaya koydular ki pek doğrudur. Ferit Paşa Hazretleri kadim vezirlerden bir zattır. Murahhas olunca başmurahhas olmalıdır. Halbuki Rauf Bey fiilen vekillerden ve Bahriye nazırı olması itibariyle başmurahhas olması lazımgelir. Ferit Paşa'yı ikinci murahhas olarak göndermek de münasip değildir. İnşallah Ferit Paşa Hazretleri'nden başka zaman istifade edeceğiz. Murahhaslarımız Rauf Bey ile Reşat Hikmet Bey yarın hareket edecekler. Efendimizin müsaade buyurmalarını istirham ederiz," dedi. [XX/3] Başkâtip gitti. Ertesi gün de Rauf Bey ile arkadaşları İzmir yoluyla Mondros'a

Levent Şahverdi Arşivi

hareket ettiler. Bu fıkrayı o vakit hatıra olarak kaydettiğimi zannediyorum. Fakat defterlerim İstanbul'da kaldığından tetkik edemem.[154]

Bugün *Times*'ın yazdığı bent üzerine bunu tekrar etmekten maksadım, o müzakere esnasında Ferit Paşa'nın murahhas olursa saltanatın bazı menfaatlerini düşünerek devleti ecnebi himayesine vermesi veya umumi millî menfaatlere aykırı bir hale cüret edebilmesinin düşünülmüş olmasıydı. Şimdi mevzubahis olan antlaşma (eğer doğruysa) acaba öyle bir antlaşma mıdır? Bunu istikbal tasdik veya tekzip edecektir. İnşallah tekzip eder. Böyle şeyin aslı ve esası olmaz veyahut memleketin menfaatlerine aykırı bulunmaz. Tahminen bir ay önce gizli gelen İstanbul Türkçe gazetelerinden birinde okumuştuk. İngiltere Başvekili Lloyd George Avam Kamarası'nda, "Türkiye ile olan mütarekenin bazı gizli maddeleri vardır. Barış antlaşmasına o maddeler de konacaktır," demiş ve bunun aslı olup [XX/4] olmadığı gazetenin muhabiri tarafından İzzet Paşa'dan sorulmuş. O da katiyen tekzip ettiğinden bunun gazeteler tarafından başvekilin nutku yazılırken dizgi hatası yapıldığını ile-

154 Mustafa Hayri Efendi'nin günümüze intikal eden günlüklerinde böyle bir fıkra yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

ri sürülmüştü. Eğer bu antlaşma gerçekleşirse mütarekeye ek olarak yapılmış demek olur.

Arkadaşlarımdan Sahipbeyzade eski Adliye Nazırı İbrahim Beyefendi şimdi yanıma geldi. Bu fıkrayı okudum. Kendisi de buna bir iki cümlenin ilavesini ihtar etti ki münasiptir.

1) Tevfik Paşa (İzzet Paşa'dan sonra sadrazam) sadaretinde bir gün Amiral Calthorpe'un gemisine gitti. Orada yemekte kaldı. Bir iki saat hususi mülakatta bulunduğunu gazeteler yazmıştı. Calthorpe'un ziyaretinden önce sadrazamın onu ziyaret etmesi devletler âdetlerine aykırı olup bunun herhalde fevkalade bir şey olduğuna delalet eder.

2) Bu mülakatın haftası içinde Mebusan Meclisi feshedildi. Meclisin feshi günü Adliye Nazırı Haydar Molla Efendi Adliye Encümeni'nde bulunuyor [XX/5] imiş. Meclisin fesholunacağını işitince hayret etmiş. Aslı olmadığını söylemiş. Tabii bir saat sonra da meclis kapatılmıştır. Demek ki vekillerin çoğunun haberi olmaksızın Mebusan Meclisi feshedilmiştir. Bu feshin o mülakatla ilgili ve o antlaşmayla bağlantılı olduğunu düşünce olarak beyan buyurdular ve mütarekeden son-

Levent Şahverdi Arşivi

ra Meşrutiyet'e birinci darbenin sizin İzzet Paşa kabinesinin istifaya zorlanması, ikinci darbenin de Mebusan Meclisi'nin o suretle feshi olduğunu ilave ettiler.

Öğleden sonra ikide Sait Halim ve biraderi Abbas paşalar ile İsmail Canbolat ve Hüseyin Tosun beyler otomobille çıktık. Evvela umumi bahçeye oradan Eski Malta civarında bir tepe üzerinde bulunan evvelce gittiğimiz doktorun hanesine gittik. Oradan (Moste) = Vusta Köyü yoluyla Salima'ya gittik çay içtik. Beş buçukta Polverista'ya geldik. [XX/6]

2 Mart 1920, Salı. Kafkasya cephesindeki kumandanlardan Miralay Mürsel Bey'i getirdiler. [XVII/32]

2 Mart 1920, Salı. Bugün Miralay Mürsel (Paşa) Bey'i getirdiler. Geçen şubatta İngilizler Batum'da tutuklamışlar. Enver Paşa'nın biraderi Nuri Paşa firar edince kendisini Batum'dan Çanakkale Boğazı'nda naklederek altı ay kadar orada Mecidiye Tabyası'nda tutuklu tutmuşlar. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın teşkil ettiği Kuva-yı Milliye'ye mensup bir çetenin Akbaş mevkiine hücum ederek orada toplanıp saklanmış bulunan sekiz bin kadar tüfek ve beş yüz bin fişek ve otuz kadar mitralyözü alıp Anadolu sahili-

Levent Şahverdi Arşivi

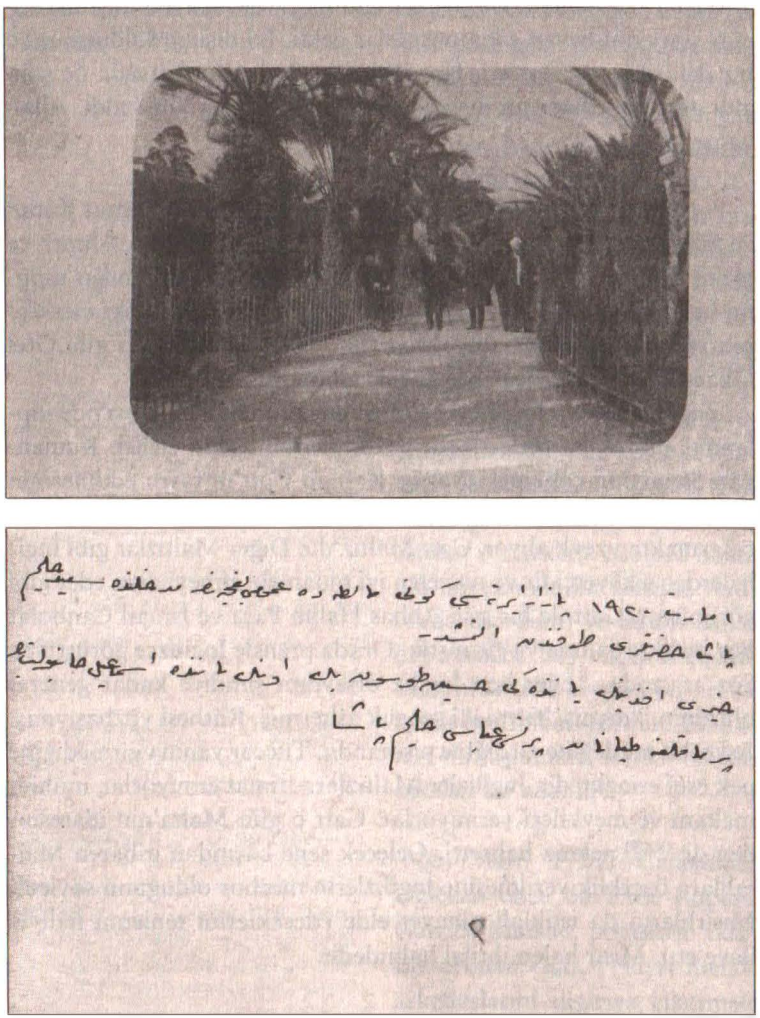
ne aşırmaları üzerine, "Mürsel Bey'i de kaçırırlar," diye buraya getirmişler. Mülazım Mafsud geldi. Veysel Bey'e[155] yer bulamadığından, "Hintliler birkaç güne kadar gidiyorlar, birkaç gün için sizin yanınızda kalmasını kabul eder misin?" dedi. Ben de tabii kabul ettim. Apartman üç odadır. Birinde ben diğerinde Habip yatıyor. Üçüncü oturma odasını da Mürsel Bey'e verdik. Fahri olarak paşadır. Asıl rütbesi miralaydır. [XX/7]

3 Mart 1920, Çarşamba. Cevdet, Ali Münif, Fethi, Sabit beylerle otomobille çıktık. Sent Antoniyo [San Anton] Bahçesi'ne oradan Birżebbuġa'ya gittik. [XVII/33]

3 Mart 1920, Çarşamba. Cevdet, Ali Münif, Fethi, Sabit beylerle çıktık. Umumi bahçeye gittik. Oradan Birżebbuġa'da çay içtik. Beşte döndük.

155 *Mürsel Bey* olması lazım, ama yanlışlıkla ويسل بك *Veysel Bey* yazılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

"1 Mart 1920 Pazartesi günü Malta'da Umumi Bahçe'nin medhalinde Sait Halim Paşa Hazretleri tarafından alınmıştır.
Hayri Efendi'nin yanındaki Hüseyin Tosun Bey, onun yanındaki İsmail Canbolat Bey, parmaklığa dayanan Prens Abbas Halim Paşa."

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XX

5 Mart 1920, Cuma. Dişçiye gittiğimizi evvelce kaydetmiştim. Bugün alacağını beyan eden pusulalar geldi. İki dişimi doldurmuş ve bir defa da temizlemişti. Üç vizite için üç İngiliz lirasıyla üç şilin aldı. On iki arkadaşın dişlerine baktı, elli İngiliz lirası aldı. Allah kahretsin.

6 Mart 1920, Cumartesi. Öğleden sonra ikide Mahmut Kâmil ve Süleyman Numan paşalar ve Polis Umum Müdürü Ahmet ve bizim Habip beylerle otomobille çıktık. San Anton denilen umumi bahçeye gittik. Oradan Medine denilen Malta'nın eski merkezî şehrinden dolaşarak Salima'ya gittik. [XX/8] Her zamanki gibi Otel Oban'da çay içtik. Saat beş buçukta döndük.

Bugün Türkçe gazeteleri verdiler. Kumandanlık Dairesi'nde toplanmış birçok gazeteleri getirip sahiplerine teslim ettiler. Kumandan Strong'un çekilmesi, yerine Kaptan Gatt'ın tayin edilmesinin ilk eseri olacaktır. Strong İngiliz'dir ve bizlere her nevi müşkülat çıkarmaktan zevk alıyor. Gatt Maltız'dır. Diğer Maltızlar gibi İngilizlerden şikâyetçidir ve nispeten iyi muamele etmeyi arzu eder gibi görünüyor. Gatt ile bir gün Abbas Halim Paşa ve İsmail Canbolat Bey birlikte Salima'ya gitmiştik. Orada prensle İngilizce görüştüler. Söz arasında, "Eğer ben İngiliz olsaydım şimdiye kadar general olurdum," demiş. Yirmi iki senelik askermiş. Rütbesi yüzbaşıymış. Askerlik mesleğine girdiğine pişmandır. Tüccar yanına girmediğine pek esef etmektedir. İngilizler Maltızlara itimat etmiyorlar, mühim makam ve mevkileri vermiyorlar. Gatt o gün Malta'nın idaresinden de [XX/9] pek az bahsetti. Gelecek sene başından itibaren Maltalılara özerklik verilmesine İngilizlerin mecbur olduğunu söyledi. Mısırlıların da istiklali nihayet elde edeceklerini temenni haliyle ilave etti. Mısır halen ihtilal halindedir.

Defter XVII

9 Mart 1920, Salı. İngiliz askerî müteahhitlerinden Maltız Appa'nın hanesine gittik. Abbas Paşa, İsmail Bey, Salâh Bey, İb-

Defter XX

9 Mart 1920, Salı. Abbas Halim Paşa, İsmail Canbolat, İbrahim Sahip ve Salâh Cimcoz beylerle otomobille çıktık. Malta Ada-

Levent Şahverdi Arşivi

rahim Bey beraber otomobille gittik. Ev sahibesi bize çay ikram etti. [XVII/36]

sı'nın kuzey tarafında Salima'nın ilerisinde Saint George Limanı kenarında İngiliz askerî müteahhitlerinden Appa namında Maltalı bir zatın hanesine gittik. Bir gün evvelden hane sahipleri tarafından Mafsud vasıtasıyla çaya davet edilmiştik. Merak bu ya bizi görmek görüşmek istiyorlar. Bahçesi geniş ve muntazamdır. Nadide kuş ve hayvanat çoktur. Dikkat çekici ağaç ve çiçekleri vardır. Pek çok para sarf etmiş olduğu bir bakışta görülüyor. [XX/10] Hane sahibesiyle hemşiresinin kızı bizi bahçede ve hanede gezdirdiler (Ben bahçe gezerken ziyade yoruldum refakat edemedim. Mafsud hanenin taraçasında bir iskemle verdi orada oturdum) ve ikram ettiler çay verdiler. Beş buçukta dönerken yolda çifte beygirli bir araba içinde ev sahibini gördük. Tahminen elli yaşlarında, sarı kır bıyıklı, sakalsız bir adamdır.

10 Mart 1920, Çarşamba. Öğleden önce on birde Kaptan Gatt ile Mafsud, prenslerin odasındaydılar. Gatt, "Hayri Efendi arkadaşlarını dışarıya çıkarmak için yoruluyor. Halbuki rahatsızdır. Bundan sonra zahmet etmesin", (Sait Paşa'ya hitaben) "Siz de çıkarsınız" dedi. Bu sözden arkadaşlara müsaade edileceği

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşıldı. Tabii memnun olduk. Fakat açık olarak söylememesinin sebeplerini anlayamadım. Bilahare anlayacağız.

Hintlilere yazılan mektup

12 Mart, Cuma. Hintli Şeyh Mahmut Hasan Sahip Hazretleri arkadaşlarıyla birlikte memleketlerine gitmek üzere vapura gittiler. Rabbim selamet versin. İngilizlere itimat caiz değildir. Yolda alıkoymasınlar.

Hintlilere bir mektup yazdık, şeyhle gönderdik. [XVII/37] [XVII/38 boş]

12 Mart 1920, Cuma. Hintli Şeyh Mahmut Hasan Sahip Hazretleri arkadaşları Şeyh Hüseyin ve Aziz efendiler ve Vahit ile birlikte [XX/11] öğleden önce onda vapura gittiler. Hindistan'a gidecekler inşallah İngilizler yolda fikir değiştirmezler. Hint Müslümanlarının memleketimiz ve İslam hilafetine karşı gösterdikleri dindar hareketlerden dolayı bir mektup yazıp şeyhe Hacı Adil Beyefendi teslim etti. Mektubun sureti:

Hindistan'ın en değerli âlimlerinden Sadrülmüderrisin Mevlana Şeyh Mahmut Hasan Sahip Hazretleri'ne

Esselamüaleyküm ve rahmetullahi ve berekatuhu

Hint Müslüman kardeşlerimizin İslam haklarını müdafaa yolundaki mücahedesi bütün Müslümanlar gibi biz Malta'da bulunanları da ilelebet minnettar eylemiştir. Bu hususta okuduklarımız ve işittiklerimiz kalplerimizi meserret nurlarıyla, gözlerimizi minnet gözyaşlarıyla dolduruyor. Size o âlicenap ve muazzam Hint İslam âleminin faziletli bir ferdi [XX/12] sıfatıyla hitap ederek ruhumuzun derinliklerinden fışkıran şükranlarımızı sunarız ve Cenabıhakk'ın İslam'ı her yerde daima yüceltmesini, bütün İslam'ın gözünün nuru olan İslam hilafet ve

Levent Şahverdi Arşivi

saltanatını esirgeyerek korumasını tazarru ve niyaz eyleriz Efendim Hazretleri.

11 Mart 1920 Malta Polverista

Eski Adliye Nazın
İbrahim

Eski Mebusan Meclisi Reisi
Hacı Adil

Eski Şeyhülislam
Hayri

Osmanlı Devleti'nin eski Sadrazamı
Mehmet Sait

Eski Sinop Mebusu
Hasan Fehmi

Medine-i Münevvere Muhafızı
Korgeneral Fahri

Hacı Adil Beyefendi temize çekti. Bugün gitti eliyle şeyhe verdi. [XX/13]

16 Mart 1920, Salı. Öğleden önce saat on birde Malta Valisi Mareşal Plumer geldi. Bazı odaları gezdi. Bizim odaya da geldi. Ben yatak odasından çıkmak istemedim. Kaptan Gatt geldi. Valinin oturma odasında beklemekte olduğunu başıyla işaret etti. Çıktım. Ayakta, "*Good morning,*" dedi. Birbirimizi süzdük. Çıktı gitti. 10 Şubat 920 tarihinde yazdığım bir mektupla bu validen mülakat istemiştim. Tafsilatı bundan evvelki defte-

Levent Şahverdi Arşivi

rimde bulunmaktadır. Şimdiye kadar kabul veya redde dair bir cevap verilmemesine nazaran görüşmeyecek demektir. Ne için görüşmek istediğimi ve mülakat maksadına esas olan maddeleri aynen buraya kaydetmeyi faydalı görüyorum.

Söylemek istediğim şeyleri o vakit bir kâğıda [XX/14] kaydetmiştim. Onu aynen naklediyorum.

Malta-Polverista
25 Cemaziyülevvel 1338 ve 16 Şubat 1336 Pazartesi

Mezkûr kâğıt bu tarihte tanzim edilmiş, Habip Bey temize çekmişti. Bugün tamam bir ay oluyor.

A. İslam Hilafeti ile İngiltere arasında iyi ilişkiler kurulması lazım ve zaruridir. Çünkü:

1) İngiltere Devleti İslam âleminin büyük kısmına maddeten hâkimdir.

2) Bu Müslümanların aynı zamanda Hilafet makamına manevi bir bağlılıkları vardır. Bunun ortadan kaldırılması kabil değildir.

3) O Müslümanların Hilafet makamına olan manevi bağlılıkları İngiltere'ye olan maddi bağlılıklarını ihlal etmez.

Levent Şahverdi Arşivi

4) Bilakis bu iki kuvvet arasında karşılıklı güvene dayalı iyi ilişkilerin kurulması bu maddi bağlılığı teyit ve takviye eder.

5) Müslümanlar halifesiz olamaz. Halifenin de müstakil [XX/15] olması şarttır. Halifenin İstanbul'dan çıkarılması memleketin bölünmesi gibi hal ve vakalar bütün İslam âlemini tasavvur edilemeyecek derecede pek ziyade müteessir eder ve Bolşevikliğe atılmasına sebep olur.

B. Bolşeviklik fikrinin İslam âlemine sirayetinden hakikaten korkulmalıdır.

1) Esasen Bolşeviklerin gayesiyle Müslümanların gayesi bir değildir.

2) Müslümanların Bolşeviklerle kolay kolay birleşmelerine ihtimal verilmemelidir.

3) Ancak Müslümanların siyasi ve dinî mevcudiyetleri tehlikeye maruz bırakılırsa o vakit birleşmelerinden korkulur.

4) Cebir ve kuvvet kullanılması gibi yalnız maddi tedbirler Bolşevikliğin İslam âlemine sirayet etmesine mâni olamaz. Halifenin manevi nüfuzu dahi bu maddi tedbirlere katılırsa tehlikenin önü alınabilir. [XX/16]

Levent Şahverdi Arşivi

C. Türkler Harb-i Umumi'ye iştirake mecbur edildiler.

1) Harb-i Umumi'ye kadar Türklerle İngilizler arasında iyi ilişkiler devam edegelmiştir.

2) Hatta Sait Paşa ve Mahmut Şevket Paşa kabineleri zamanında ittifak teklif edildi. Irak'taki muallak meselelerin tamamen halledilmesi için eski Sadrazam Hakkı Paşa Londra'ya gönderildi. Sait Paşa merhum zamanında İstanbul ve havalisinin askerî himayesi altına konması için vuku bulan gizli Rus teklifinden yalnız İngiltere Devleti süratle haberdar edildi. Ben de o kabinelerde dahildim (Evkaf nazırıydım). Hülasa İngilizlere her vesileden istifadeyle yaklaşmak ve daima iyi ilişkileri muhafaza etmek arzusunu harpten evvel defaatle gösteren Türkiye'ye yüz verilmedi.

3) Bilakis Türklerin tarihî düşmanı olan Rusya Hükümeti'yle birleşildi. [XX/17] Türkler yalnız bırakıldı. Mevcudiyetleri ve memleketleri tehlikeli bir halde terk edildi. Harbe girmeye mecbur oldular. Cihat da ilan olundu. Hatta cihat fetvasını imza eden şeyhülislam dahi benim.[156]

156 Bu vesikanın aslı kitabın sonundaki "Belgeler" bölümünde yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu maddeler üzerine beyanatta bulunmak, millet ve memleketin menfaatlerine hizmet edebilmeye çalışmak, Sait ve Abbas Halim paşalarla aramızda müzakereyle karara bağlanmıştı. Bu müzakereye bir de yalnız kadim dostum Habip Bey vâkıftı.

İstanbul'dan yeni getirilen zevat

20 Mart 1920, Cumartesi. İstanbul'dan altı kişinin geleceğini Yüzbaşı Gatt söyledi, fakat hazırlıklara bakılırsa daha ziyade olacaktır. [XVII/41]

20 Mart 1920, Cumartesi. İstanbul'dan altı kişinin daha Malta'ya geldiğini Kaptan Yüzbaşı Gatt söyledi. Polverista'nın alt katını tahliye ettiler. Avusturyalıları arka cihetinde bulunan kışlanın odalarına naklettiler. Tahliye olunan odalara karyola ve dolap gibi eşya getirdiler. Ancak getirilen eşyaya nazaran on altı kişinin geleceğini [XX/18] tahmin ettik. "Yarın gelecek," dediler.

22 Mart 1920, Pazartesi. Rauf Bey, Mahmut Paşa, Cevat Paşa, Cemal Paşa, Tahsin Bey, Faik Bey, Şeref Bey, Kara Vasıf Bey, Numan Usta, Şevket Bey, Esat Paşa geldiler. İstanbul'dan Malta'ya bugün vardılar. [XVII/42] [XVII/43 boş]

22 Mart 1920, Pazartesi. Vasati on ikiye yakındı. İstanbul'dan on bir kişi geldi.

Çürüksulu Mahmut Paşa
Mebusandan Eski Bahriye Nazırı
Rauf Bey
Mebusandan Eski Harbiye
Nazırı Cemal Paşa Mersinli
Mebusandan Eski Harbiye Nazırı
Harb-i Umumiye Cevat Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

Mebusandan Erzurum Valisi
Tahsin Bey
Mebusandan Edirne Mebusu
Faik Bey
Mebusandan Edirne Mebusu
Şeref Bey
Mebusandan Kara Vasıf Bey
Mebusandan İstanbul Mebusu
Numan Efendi
Miralay Şevket Bey
Çanakkale Kumandanı
Kemal Esat Paşa

İngilizler İstanbul'un işgalini müteakip ele geçirerek bir vapurda tutuklamış oradan bir dretnota naklederek Malta'ya getirmiştir. İstanbul'dan perşembe [XX/19] günü hareket etmişler. Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i meclisten almışlar ve cebren aldıklarını beyan eder bir de ilmühaber vermişler. Ertesi gün de Faik Bey'i, Şeref Bey'i, Numan Efendi'yi almışlar. Diğer zevatı hanelerinden kaldırıp götürmüşler. [XX/20]

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVII

25 Mart 1920, Perşembe. Öğleden sonra Sait Halim ve Abbas paşalarla, İsmail Canbolat ve İbrahim beyler birlikte otomobille çıktık. San Anton Bahçesi'nde fotoğraflar aldılar. Sonra Salima cihetinde Otel Savo'da çay içtik. [XVII/44]

Defter XXIII
[iç kapakta] Malta-Polverista
Defter 5

25 Mart 1920. Öğleden sonra Sait Halim ve biraderi Abbas paşalarla, İsmail Canbolat ve İbrahim beyler birlikte otomobille çıktık. San Anton Bahçesi'nde fotoğraflar aldılar. Saat beşte Salima cihetinde Otel Savo'ya gittik, çay içtik. Saat altı buçukta döndük. Sabahleyin bahçede Polverista'nın bahçesinde Çürüksulu Mahmut Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'yla bir saat kadar konuştuk. Bizim İstanbul'dan Malta'ya sevkimiz hakkında Mahmut Paşa'nın malumat ve mütalaatını sordum, çünkü o zaman kabinede nazır olarak bulunuyordu. Şöyle beyanatta bulundu:

"Sizin sevk olunacağınıza dair hiç haberimiz yoktu. O gün işittik. Meclis-i Vükela'da sorduk. Adliye Nazırı Vasfi Hoca'nın ifadesinden İstanbul'da siz Bekirağa Bölüğü'ndeyken birbirini takip eden mitinglerden ürkmüşler, sizi cebren alacaklarından korkmuşlar; çünkü Muhafız Seyit Paşa muhafazadan âciz kalacağını belirtmiş. Bunun üzerine İngiliz ve Fransızlara sizi muhafaza

Levent Şahverdi Arşivi

eylemelerini teklif etmişler, onlar da kabul ederek asker göndermişlerdi. Sonra yine emin olamayarak bütün bütün İngilizlere teslim ve sevk etmiş olduklarını anladık. Protesto edip etmediklerini sorduk. Müteredditane, 'Söyledik bakalım,' dediler. Hariciye Nazırı Sadrazam Ferit Paşa'ydı. Seyit Paşa [XXIII/1] bir gün, 'Ben İttihatçıları muhafaza edemeyeceğim. Mitingler oluyor bir gün gelip almaları muhtemeldir,' demiş. Hükümeti idare edenler, 'Alabilirler mi bu ihtimal var mıdır?' demeleri üzerine Seyit Paşa'nın başını bir tarafa eğip mahsus bir tavır alarak, 'Alabilirler,' demesiyle onlar da, 'Öyleyse evvelce verdiğimiz kararı tatbik ederiz,' demişler." Bu hikâyeyi Cevat Paşa da teyit etti ve bizim İngilizlere teslim olunmamızın Ferit Paşa, Sabri Efendi, Ali Kemal ve Vasfi Hoca aralarında kararlaştırılmış olduğunda şüphe olmadığını beyan ve ifade ettiler.

Damat Ferit Paşa'nın iktidar mevkiine gelir gelmez arkadaşlarıyla verdikleri karar, bizi tutuklayıp İstanbul'un muhtelif mahallerinde birçok divanıharpler teşkil etmek ve tutukluları onlara taksim edip muhakemeleri süratle sonuçlandırarak

Levent Şahverdi Arşivi

birçoğumuzu idam etmek ve işi bitirmekten ibaretmiş. Buna Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile Ahmet Abuk Paşa muhalefet etmişler, "Bu bizim elimizden gelmez," demişler. Cenabıhakk'ın yardım ve inayetiyle bu emellerine muvaffak olamamışlar. Şimdi, "O kararı niçin tatbik ve icra edemedik?" diye esef etmekte olduklarını Mahmut Paşa söyledi.

Ben Bekirağa Bölüğü'nde tutukluyken şöhreti teslim olunan meşhur şair Akif Bey, veliaht hazretlerinden selam ve iltifat tebliğ etti ve padişah hazretlerinin Sait Halim Paşa ile selefim Musa Kâzım Efendi'nin [XXIII/2] ve Sahipmollazade İbrahim Bey'in bir de bu âciz kulun haklarında verilecek idam hükmünü infaz ve icra ettirmeyeceğine dair kuvvetli vaatte bulunmuş olduğunu müjdeledi. İdam kararı muhakeme neticesinde gerçekleşebileceğinden şimdiden idam hükmünün hafifletilmesi yolunda büyük bir vaadi biraz garip görmüş, Akif Bey'in bunu yanlış anlamış olduğuna ve bu müjdenin yakında bizim tahlis ve tahliyemize ilişkin bulunduğu zannına kapılmıştım. Sonra öğrendiğimiz ahval ve Mahmut Paşa'nın bu beyanı ile Akif Bey'in müjdesinin pek

Levent Şahverdi Arşivi

yerinde ve zamanında vuku bulmuş olduğunu şimdi takdir ediyorum.

اللهم انی اسئلک ان تغفر لی و ترحمنی
و تتوب علی و تعافینی من جمیع البلاء
و البلواء الخارج من الارض و النازل
من السماء انک علی کل شئ قدیر[157]

27 Mart 1920, Cumartesi. Süleyman Nazif, Celal Nuri, Ebuzziyazade Velid beyler ile İstanbul Muhafızı Mirliva Sait Paşa'yı getirdiler. [XVII/45]

27 Mart 1920, Cumartesi. İstanbul'dan dört zatın daha getirilmekte olduğunu söylediler. Akşamüzeri saat altı buçukta Süleyman Nazif ve Celal Nuri ve Ebuzziyazade Velid beyler ile Sait Paşa'yı (İstanbul muhafızıymış) getirdiler. Bunların ne İttihatçılıkla ne de Kuva-yı Milliye'ye taraftarlıkla alakaları vardır. Üçü gazetecidir. Ferit Paşa aleyhinde neşriyatta bulunmuşlardır. Sait Paşa tutuklanma sebebini kendisi de bilmiyor. [XXII/3]

Damat Ferit Paşa'nın yine sadarete geleceği, İngilizlerle bütün bütün işbirliği yapacağı ve bundan istifadeyle evvelce muvaffak olamadıkları feci şeyleri bu kere icra edeceği zannolunuyor.

Celal Nuri Bey Veliaht Mecit Efendi Hazretleri'nin asabi bir halde bulunduğunu söylüyor.

157 Arapça metnin tercümesi: "Allahım senden bana mağfiret ve rahmet etmeni ve beni yerden çıkan ve gökten inen bütün belalardan korumanı dilerim. Sen her şeye kadirsin."

Levent Şahverdi Arşivi

28 Mart 1920, Pazar. İstanbul'dan iki zatın daha geleceğini Mülazım Mafsud bugün Ferit Bey'e söylemiş. Galiba sürüp gidecektir.

Tutuklamaların perde arkası ve vatanın siyasi durumu

29 Mart 1920, Pazartesi. Yine bir dretnotla *Vakit* gazetesi yazarı Ahmet Emin ve İstanbul Polis Umum İdaresi Siyasi Kısım Müdürü Muammer beyler getirildiler. [XVII/46]

29 Mart 1920, Pazartesi. Yine bir dretnotla İstanbul'dan *Vakit* gazetesi sahibi Ahmet Emin ve Polis Umum İdaresi Siyasi Kısım Reisi Muammer beyler geldi. Öğle yemeğinde Muammer Bey bizimle bulundu –kendisi siyasi kısım reisiymiş. İngilizlerin İstanbul'da gizli bir polis teşkil ettiklerini ve İstanbul halkından bazılarının bunlarla münasebette olduğunu haber almış, takip ettirmiş. Bunun hakikat olduğunu anlamış. Sait Molla ve Abdullah Cevdet gibi şahısların İngilizlere alet ve vasıta olduğunu öğrenmiş. [XXII/4] Fakat İngilizler de bunun bu bilgisini öğrenmişler. Bir gün vapur iskelesinde yakalamışlar, ellerine kelepçe vurarak Arabyan Hanı'nda görüşmesi yasak olarak bir ay kadar hapsetmişler. Oradan buraya getirmişler. İstanbul'da İngilizlerle münasebette bulunan şahıslardan yalnız Sait Molla ile Abdullah Cevdet'i zikretti. Diğerlerinin isimlerini söylemekten çekiniyordu. Za-

Levent Şahverdi Arşivi

vallı çok baskı görmüş, kendisini idamla tehdit etmişler, hatta vapura bindirirken başından fesini alıp bir çuval örtmüşler, ellerine kelepçe takmışlar. O halle dretnota götürmüşler. Manevi kuvveti bozulmuş ağlamaktaydı.

Akşam yemeğinde Ahmet Emin beraberdi. Bu metanetini bozmamış, tam bir itidalle ahvalden bahsetti. Sait Molla'nın ve Abdullah Cevdet'in, Feylesof Rıza Tevfik'in ve Ali Kemal'in İngilizlerin bu tutuklamalarına alet ve vasıta olduklarını, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın tutuklanması üzerine Topçu Feriki âyandan Rıza Paşa'nın Âyan Meclisi'nde vuku bulan müdafaasına cevaben Rıza Tevfik Bey'in cevap verdiğini ve işin bizim elimizden çıkıp daha büyük ellere geçtiğini, artık bununla meşgul olunmamayı tavsiye ettiğini ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da bu işlerde alakadar bulunduğunu söyledi. Yemekte hazır bulunan Sait, Abbas Halim paşalar ile İbrahim Sahip Bey'in huzurlarında [XXIII/5] anlattı.

Muammer Bey bize ilişkin kayda değer mühim bir şey söyledi. Arabyan Hanı'nda tutukluyken kendisini sorguya çeken İngiliz kaymakamlarından [boşluk]'in kendisinin Malta'ya sevk olu-

Levent Şahverdi Arşivi

nacağını beyan münasebetiyle Malta'da bulunanlardan bir kısmının uluslararası bir mahkemede muhakeme edileceklerini ve diğer kısmının da İstanbul'a getirilip Osmanlı mahkemesinde muhakeme olunacaklarını, ancak kendilerince uygun bir kabinenin teşekkülünü beklemekte olduklarını söylemiştir.

Bu kabinin de bugünlerde teşekkül etmek üzere bulunan Ferit Paşa kabinesi olduğunda şüphe yoktur. Gelenlerin ifadesine göre, vatanın hemen tümü denilecek derecede büyük çoğunluğunun Ferit Paşa ve avanesine aleyhtar bulunduğu halde her nasılsa padişah hazretlerinin Ferit Paşa'nın sadaretini arzu etmekte olduğunu söylüyorlar. İngilizler de Ferit Paşa'yı istiyorlarmış. Fakat Anadolu'da ayaklanan Kuva-yı Milliye'nin ufak çarpışmalarla ortadan kaldırılamayacağını, büyük kuvvetlerin sevkine de zaman ve mekânın müsait olmadığını ilave ediyorlar. Bazıları Ferit Paşa'nın iktidar mevkiine gelmesini bir felaket olarak telakki ediyor, diğer kısım ise Ferit Paşa'nın iktidar mevkiine gelmesiyle siyasi kudreti iflas [XXIII/6] edeceğinden İngilizler Kuva-yı Milliye'yle uyuşacaktır itikadında bulunuyorlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

31 Mart 1920, Çarşamba. Eczacı Mehmet Efendi ile erkân-ı harp zabitanından Hilmi Bey geldiler. [XVII/47] [XVII/48 boş]

31 Mart 1920, Çarşamba. İstanbul'dan iki kişinin daha gelmekte olduğunu haber verdiler. Bakalım kimlerdir? Ferik Fahri Paşa ile Edirne Mebusu Faik ve eski Saruhan Mebusu Sabri beyler Polverista'nın üst katında doğu ucunda bulunan Fahri Paşa'nın odasının önünde balkonda resmimi aldılar.

O iki zat geldi; biri Eczacı Mehmet Efendi diğeri de erkân-ı harbiye zabitanından Hilmi Bey'dir. Her ikisini de Batum'da tutuklamışlar oradan Çanakkale'ye getirmişler. Kırk beş gün orada tutuklu bulundurduktan sonra Limni'ye orada da on beş gün hapsedip buraya getirdiler. İstanbul'dan değilmiş.

3 Nisan 1920. Kemahlı Sabit Beyefendi aramızda evvelce müşavere edildiği üzere bugün Kumandan Gatt ile görüştü. Lâzkiyeli Türkçe Sansörü Kostantin Yusuf tercümanlık etmiş. Sabit Bey kendisini ve memlekette mevkiini anlatmış, valiyle görüşmeye talip olmuş. Gatt pek ziyade hürmet etmiş ve valiye [XXIII/7] bir şey yazmasını söylemiş. Meseleye Fethi Bey de vâkıftır.

4 Nisan 1920, Pazar. Salih Paşa kabinesinin istifası, Damat

Levent Şahverdi Arşivi

Ferit Paşa kabinesinin teşekkülü.
[XVII/49]

5 Nisan 1920, Pazartesi. Öğleden sonra ikide Mebusan Meclisi Reisi Hacı Adil ve Adliye Nazırı Halil, Maarif Nazırı Şükrü, Trabzonlu Rıza beylerle otomobille çıktık. San Paolo'ya gittik. [XVII/50]

5 Nisan 1920, Pazartesi. Öğleden sonra ikide Mebusan Meclisi eski ve daha eski reisleri Halil ve Hacı Adil beyler ile eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Trabzonlu Binbaşı Rıza Bey birlikte otomobille çıktık. Paskalya olduğundan olmalıdır ki San Anton Bahçesi'ne götürmediler. Salima'ya gittik. Oradan daha ileride, adanın güney sahilinde San Paolo köyündeki otelde çay içtik. Saat beş buçukta döndük. Hizmetimize bakan siyahi Mercan'a bugün İstanbul'a gideceğini tebliğ ettiler, hazır oldu. Eşyalarını otomobile koydular sonra çıkardılar. "Vapur hareket etti, başka vapur bekleyeceksiniz," dediler, diğer iki asker de onunla kaldı. Bu hal üç defadır tekrarlanıyor. Bunu mahsus yapıyorlar zannolunmasın. Hakikaten vapura yetiştiremediklerinden kaldı. Diğer defalarda da ya "Vapur gelmedi" veyahut "Geldi ama doludur size yer kalmadı" dediler. Şunu demek isterim ki İngiltere Hükümeti'nin idare teşkilatı bizim şimdiye kadar zannettiğimiz gibi muntazam değildir. Pek çok münasebetsizlikler oluyor. Hele yalancılık ve suistimal pek çoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha İstanbul'dan Malta'ya gelirken [XXIII/8] arkadaşlarımızdan Ahmet Nesimi Bey'in kendisine verilmek üzere ailesinin verdiği yüz on İngiliz lirasını bir İngiliz subayı vermedi. Güya asabi bir hale gelmiş parayı denize atmış. Fakat sonra, "Öderim," diyerek bir de senet vermiştir. Hâlâ imzası Nesimi Bey'de mevcuttur. Salvator'a geldikten sonra o subay bir defa geldi. Yalnız on lira verdi. Üst tarafını da taksit taksit gönderecekti, hâlâ gider.

Maarif Nazırı Şükrü Bey'in, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'in, Ziya Gökalp Bey'in de bu miktara yakın yahut biraz ziyade paralarını vermediler. Bana İstanbul'dan gönderilen bir elbise paketi tamamen kayboldu. İki defa kumandana tezkere yazdım cevap vermedi. Üçüncü tezkereme de biraz fazla izahat vermek şartıyla (sözlü olarak) iade etti. O da gitti. Daha evvel gelen bir çamaşır paketimden üç parçasını içinden almışlar. Salâh Bey'in bir takım elbisesini (İstanbul'dan gönderilen) postada çaldılar. Daha bunun gibi suistimalin ve hırsızlığın birçok çeşidi vardır.

8 Nisan 1920, Perşembe. İstanbul'a gitmek üzere Mercan'ı vapura götürdüler. [XVII/51]

8 Nisan 1920, Perşembe. İstanbul'a gitmek üzere Mercan'ı vapura götürdüler.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Nisan 1920, Cuma. İstanbul'dan Aka Gündüz'ü getirdiler.

9 Nisan 1920, Cuma. Bugün İstanbul'dan Aka Gündüz'ü getirdiler.

10 Nisan 1920, Cumartesi. Prens paşaların aşçılarının oğlu Küçük Kamilyo'yu ayda iki İngiliz lirası ücretle tuttuk. [XVII/52]

10 Nisan 1920, Cumartesi. Prens paşaların aşçısının oğlu küçük [XXIII/9] Kamil'i ayda iki İngiliz lirası ücretle bugün hizmetimize aldık.

Öğleden evvel Kaptan Gatt geldi. Prens paşalara, "Valiye müracaat ediniz, serbestlik talep ediniz, belki otelde serbest oturmanıza müsaade olunacaktır. Bu olmasa bile birçok kolaylık gösterileceğini zannediyorum. Erkân-ı harbiye reisi miralay da bu hususta çalışacağını vadeyledi," demiş. Şu söze bakılırsa işler değişiyor demektir.

11 Nisan 1920, Pazar. Serbestlik talebini içeren valiye bir kâğıt yazıldı. Sait Halim Paşa'yla evvelce nezaretlerde bulunmuş olanlar imza ettiler. Ben imza etmedim. Yarın gönderecekler.

11 Nisan 1920, Pazar. Valiye bugün bir kâğıt yazıldı. Sait Halim Paşa Hazretleri'yle evvelce nezaretlerde bulunmuş olan zevat umum namına imza ettiler. Ben imza etmedim. Yarın gönderecekler.

12 Nisan 1920, Pazartesi. İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin Ferit Paşa kabinesi tarafından feshi. [XVII/53] [XVII/54 boş]

16 Nisan 1920, Cuma. Bugün Miraç Kandili'ni tebcil etmek

Levent Şahverdi Arşivi

üzere Müslüman mezarlığını ziyaret etmek istedik. Yirmi beş kişiden fazlasına müsaade etmediler. Biz de oybirliğiyle gitmedik. Gece bizim odada Enver Paşa'nın pederi Ahmet Bey, Süleyman Dede'nin Miraciye'sini okudu. [XVII/55] [XVII/56 boş]

20 Nisan 1920, Salı. Göz Tabibi Esat Paşa bu gece yani çarşamba gecesi Diyarbekir Mebusu Feyzi Bey'in odasında burada bulduğu aletle gözlerimi muayene etti. Gözlüklerimin camları yetersiz olduğundan değiştirilmeleri gerektiğini söyledi. Birçok arkadaşları da dünden beri iki gecedir muayene etti. Yarın gözlükçü gelecektir. Birkaç gündür gözlerim bilhassa sağ gözüm ağrıyor. Tedavi için bir sarı merhem verdi. Gece yatarken sürülecektir. [XVII/57]

Sulha dair

21 Nisan 1920, Çarşamba. Polverista Kışlası'nın arkasında bulunan odalara yatak ve sair eşya taşıyorlar. İstanbul'dan yirmi dört kişinin daha geleceği söyleniyor. Gözlükçü geldi. İki sene evvel Berlin'den getirttiğim iki gözlüğü verdim camlarını değiştirecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Nisan 1920, Perşembe. Bugün gelen Reuters Ajansı'nda San Remo'da oluşturulmuş diplomat meclisi Osmanlı Devleti'nin sulh maddelerini kararlaştırmış, önümüzdeki mayısın beşinde sulh murahhaslarımız Paris'e davet olunarak tebliğ edilecekmiş. Çavuş ile ambar memuru geldiler karyolama baktılar. Pek rahatsızdır belki iyisini verecekler. [XVII/58]

23 Nisan 1920, Cuma. Hindistan Hilafet Meclisi namına bu âciz kulun tutuklanmasından dolayı İngiltere kralına, başvekiline, Hindistan vekiline müracaat olunduğuna dair bir fıkrayı içeren 6 Nisan 1920 tarihli *Manchester Guardian* gazetesi bugün bize ulaştı. Gazetenin tercüme edilmiş fıkrası diğer defterde aynen kayıtlıdır. Numarası 22979'dur. O parça da mahfuzdur.

23 Nisan 1920, Cuma. Sabahleyin Fahri Paşa'yla oturmaktayken Rahmi Bey geldi. *Manchester Guardian* gazetesinin benim hakkımda bir fıkrası olduğunu söyledi. Bu *Manchester Guardian* gazetesinin 6 Nisan 1920 tarihli ve 22979 numaralı [XXIII/10] nüshasının altıncı sayfasındaki fıkranın[158] Fethi Bey tarafından tercümesi aşağıdaki gibidir.

158 *Manchester Guardian*'ın 6 Nisan 1920 tarihli ve 22979 numaralı nüshasındaki fıkranın metinde Türkçe tercümesi verilen kısmının İngilizce aslı (fıkranın metni bu kısımdan sonra da devam etmektedir). Bu metin Mustafa Hayri Efendi'nin evrakı arasında kupür olarak mevcuttur:

"Arrest of the Sheik-ul-Islam
The news that the Allies have arrested and deported to Malta the Sheik-ul-Islam has moved the Indian Khalifate Delegation to address a strong remonstrance to the Prime Minister, the Secretary for India, and the King. The Delegation expresses its horror that "the highest religious dignitary after the Khalif has been arrested."
It is pointed out, however, in other quarters that this dignitary is also one of the most important political Ministers in the Turkish Government. The Minister of Religion, which in effect is his rôle, has no doubt been arrested as one of the political leaders of the Turkish Nationalists, and as the Allies have announced their intention to take steps to stop the recurrent massacres in Armenia the Sheik has probably been arrested in this connection."

Levent Şahverdi Arşivi

OUR LONDON CORRESPONDENCE.

(BY PRIVATE WIRE.)

LONDON, MONDAY NIGHT.

Arrest of the Sheik-ul-Islam.

The news that the Allies have arrested and deported to Malta the Sheik-ul-Islam has moved the Indian Khalifate Delegation to address a strong remonstrance to the Prime Minister, the Secretary for India, and the King. The Delegation expresses its horror that "the highest religious dignitary after the Khalif has been arrested."

It is pointed out, however, in other quarters that this dignitary is also one of the most important political Ministers in the Turkish Government. The Minister of Religion, which in effect is his rôle, has no doubt been arrested as one of the political leaders of the Turkish Nationalists, and as the Allies have announced their intention to take steps to stop the recurrent massacres in Armenia the Sheik has probably been arrested in this connection.

The League and the Armenian Mandate.

One obvious difficulty that will face the Council of the League of Nations when it meets on Friday to consider the question of accepting the invitation to take over the Armenian mandate will be that the Supreme Council has not yet decided—or at any rate has not announced—what the Armenia of the future is to be.

The Armenian delegation in London presented its case as long ago as February 21 before the Delimitation Commission set up by the Supreme Council. You published a full statement of the Armenian case at the time Nothing further has happened.

For the purposes of the mandate, of course,

From W. Heffer and Sons.
A SHORT ACCOUNT OF KING'S COLLEGE CHAPEL. By W. P. Littlechild.

From Jarrolds:
SUNSHINE ON THE NILE. A Novel. By May Crommelin. 7s. 6d. net.—A PRINCE OF INTRIGUE. A Romance of Mazeppa. By May Wynne. 7s. 6d. net.—THE GIRL WHO LIVED IN THE WOODS. By Marjorie Benton Cooke. 2s net.
From the Jewish Publication Society of America, Philadelphia
MOVEMENTS IN JUDAISM. Hellenism. By Norman Bentwich.

The training-ship Clio, which has up. It

Manchester Guardian *gazetesinin 6 Nisan 1920 tarihli nüshasında Mustafa Hayri Efendi'nin tutuklanmasına ilişkin yayımlanan yazının kupürü. Bu kupür, Mustafa Hayri Efendi'nin evrakı arasında bulunmuştur.*

Levent Şahverdi Arşivi

"Şeyhülislamın Tutuklanması

Müttefikler tarafından şeyhülislamın tutuklanması ve Malta'ya nakli havadisi Hindistan Hilafet Murahhas Heyeti'ni, başvekile ve Hindistan vekiline ve krala hoşnutsuzluklarını şiddetle beyana mecbur edecek kadar heyecana sevk etmiştir.

Murahhas heyet, halifeden sonra en yüksek dinî mertebe sahibinin tutuklanmasından dolayı nefret ve istikrah beyan eylemiştir. Mamafih diğer cihetten sair mahfillerde bu yüksek mertebe sahibinin aynı zamanda Türk Hükümeti'nin en mühim siyasi nazırlarından biri olduğu ifade edilmiştir.

Hakikatte vazifesi nazırlıktan ibaret olan bu şeyhülislam şüphesiz Türk milliyetperverlerinin siyasi liderlerinden biri olmak üzere tutuklanmıştır. Müttefik devletler Ermenistan'da yeniden başgösteren katliamları durdurmak için tedbirler almak hususundaki fikirlerini zaten ilan etmiş olduklarından şeyhülislamın tutuklanmasının bu tedbirlerle alakadar olması muhtemeldir."
[XXII/11] [XXIII/12 boş]

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVII

24 Nisan 1920, Cumartesi. Cotonera Hastanesi'nde Ahmet Agayef Bey'i ziyaret ettim. Habip ve Ferit beylerle birlikte gittik. Gözü ameliyat edildi. Zavallının bir gözü ihraç edildi. Ameliyatı Esat Paşa İngiliz tabiplerinin muvafakatiyle icra etti ve İngiliz tabipleri tarafından paşa pek ziyade takdir edilmiştir. [XVII/59]

25 Nisan 1920, Pazar. Esat Paşa bugün de hastaneye gitti. Agayef Bey'i gördürdü. Hamdolsun afiyettedir. İngiliz göz tabibi önümüzdeki 5 Mayıs'ta iki ay izinle gideceğinden yokluğu zamanında en mühim hastalarını kabul edip etmeyeceğini Esat Paşa'dan sormuş. Memleketimiz namına iftihar ettik. Paşa kabul etti. Vilayete yazmışlar bakalım İngiliz Hükümeti kabul edecek mi?

Eve yazılan ve evden gelen mektuplar

26 Nisan 1920, Pazartesi. Refikama 16 numaralı mektubu yazdım gönderdim.[159] [XVII/60]

27 Nisan 1920, Salı. Bu gece göz ağrısından epeyce mustarip oldum. Sabahleyin erken kalktım. Namazı kıldıktan sonra zannederim üçüncü olarak bahçeye indim. Rahmi Bey'le bir ağaç altında bir saat kadar konuştuk. Oradan Esat Paşa'nın odasına gittim. Soğuk almış rahatsız, yatakta buldum. Gözümden şikâyet ettim. "Kullandığın sarı merhemi bırak ben başka bir ilaç tedbir edeyim," dedi. Prens paşalar gezmeye çıkmışlardı. Teğmen Mafsud, âyandan Seyit Bey'in Malta'ya gelmekte olduğunu söylemiş.

28 Nisan 1920, Çarşamba. Gözlükçü yeni gözlüklerimi dün getirdi. Camlarını değiştirmiş. İki numara cam koymuş. Dört cam koymuş yarım İngiliz lirası aldı. Yeni gözlüğü kullanmaya başladım. Bugün gelen *Times* Anadolu'da Şehzade Cemalettin Efendi'nin naipliğinde bir hükümet kurulduğunu yazıyor. Şeyh Sünusi Seyit Ahmet Şerif şeyhülislam, Mustafa Kemal Paşa sadrazam ol-

159 Mustafa Hayri Efendi'nin Malta mektupları müstakil bir kitap olarak hazırlanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

muştur. *Times* 15 Nisan 1920 tarihlidir.[160] Mezkûr gazete, İstanbul'dan çekilmiş olan telgraf tarihi 13 Nisan 1920, yani meclisin feshinden bir gün sonradır. Bilmem doğru mu? [XVII/61]

29 Nisan 1920, Perşembe. Refikama 17 numaralı mektubumu yazdım. Seyit Bey geldi. Öğleden önce saat on biri çeyrek geçiyor. Öğle yemeğini prenslerin odasında birlikte yedik. Ahmet Agayef Bey de hastaneden geldi. Gözümün ağrısı devam ediyor. Okumama mâni oluyor.

30 Nisan 1920, Cuma. Bugün oğlum Suat'ın 14 Nisan tarihli bir mektubunu aldım. [XVII/62]

1 Mayıs 1920, Cumartesi. Bugün refikamdan 5, 6, 7 numaralı mektuplarını aldım. Oğlum Münip'in de 22 Nisan 1920 tarihli mektubunu aldım. İstanbul'dan bugün gelen 25 Nisan 1920 tarihli 10937 numaralı *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Kuva-yı İnzibatiye kararnamesi ile tahsisatı hakkındaki kararname yer almaktadır. 26 Nisan 1920 tarihli nüshasında da yeni usul divanıharpler kararnamesi yer almaktadır. Adı geçen gazete eski sadrazam İzzet Paşa ile Topçu Rıza Paşa'nın tutuklandıklarını yazıyor.[161]

2 Mayıs 1920, Pazar. Hintli Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'nin arkadaşı ve tilmizi Şeyh Hüseyin Ahmet Efendi'den Kaymakam Tevfik ve Bektâşî Haydar beylere İskenderiye'de Seyit Bişr'den 5 Recep 338 [25 Mart 1920] tarihli bir mektup geldi. Bizim muhterem ihtiyar hâlâ Hindistan'a gidememiş. [XVII/63]

3 Mayıs 1920, Pazartesi. Refikama 17 numaralı mektubumu gönderdim. İstanbul'dan yirmi dört kişinin geleceği söyleniyor. Bugün Kaptan Gatt, arkadaşım Habip Bey ile bana iki zabit karyolası gönderdi. Şimdiye kadar üç karyola değiştirdim. Salvator'a gelince

160 *Times* gazetesinin 15 Nisan 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

161 *Peyam-ı Sabah* gazetesinin 25 Nisan 1920 tarihli nüshasında çıkan "Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi"nin tam metni, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

gayet fena bir karyola verdiler, taş gibi üç parça minderi vardı. Bir ay kadar bununla kaldık. Sonra yaylı fakat dar, rahatsız karyolalar verdiler. Bugünkü verdikleri karyolalar rahattır.

4 Mayıs 1920, Salı. Bugünkü Reuters Ajansı, murahhaslarımızın Mayıs birde İstanbul'dan Paris'e gitmek üzere hareket ettiklerini yazıyor. Murahhaslarımız İstanbul matbuatına göre, eski Sadrazam Tevfik Paşa, Mahmut Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Fahrettin Bey, Nafı Nazırı Doktor Cemil Paşa. Doktor Cemil Paşa siyasi fikir sahibi değildir. Memleketimizde yegâne operatördür. Tatbikî işlerde de fena değildir. Şehremaneti'nde birkaç milyon lira sarfıyla hayli iş gördü. Fakat siyasi fikri yoktur. Seçilmesi isabetli değildir. [XVII/64]

İstanbul'un işgali

Defter XVII

5 Mayıs 1920, Çarşamba. Bugün gelen ajansta Türk liderlerinin (rüesasının demektir) İtilaf devletleri ile komşu hükümetlere zarar verecek bir halde iktidar mevkiine gelemeyecek dereceye gelinceye kadar İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgalinin devam edeceğinin barış antlaşması şartlarından bulunduğunun yer aldığını İngilizce bilen arkadaşlar söylüyor.

Defter XXIII

5 Mayıs 1920, Çarşamba. Bu gece Prens Abbas Halim Paşa'yla yalnız kaldık –II. Abdülhamit merhumun, pederi Halim Paşa'dan hususi kâtibi Reşit Bey vasıtasıyla Mısır hıdivliğini kendisine tevcih etmek üzere beş yüz bin lira istediğini hikâye etti. Reşit Bey'in imzalı mektubu Abbas Paşa nezdinde hâlâ mahfuzmuş. Mektup uzunca ve Reşit Bey tarafından yazılmış, fakat zarfın üzerinde merhum hakanın marka mührü varmış. Yani isminin ilk harflerini ihtiva eden bir mühür konmuşmuş. Halim Paşa buna cevaben, "Mısır'a gideyim de kolaydır," demiş. Bu kadar söyledi. Yalnız bu vakanın Urabi

Levent Şahverdi Arşivi

zamanlarında yani ya o zaman veya biraz sonra olup Hıdiv Tevfik Paşa zamanına tesadüf ettiğini ilave etti ve "Bunu sizden başka kimseye söylemedim," diyerek mahremiyetini ima eyledi.

Hıdiv İsmail Paşa pederi Halim Paşa'yı Mısır'daki bütün emlakinden ve hukukundan feragat ettirdiğini ve aralarında her ikisinin imzasıyla imzalanmış bir mukavele yapıldığını, buna mukabil yıllık Mısır hazinesinden pederine kırk bin lira verileceğini beyan ediyormuş. Yedi sekiz sene kadar bu meblağ Halim Paşa'ya verilmiş, sonra Mısır'ın iflası üzerine İngiliz ve Fransız kontrolü konulduğu vakit kırk bin lira on beş bin liraya indirilmiş ve fakat veraset hususundaki hukukunu iade etmişler. Yani azat edilmiş kölesi sebebiyle Mehmet Ali merhumun azat edilmiş kölelerinin mirasa nail olmak hakkı ki hayli yekûn teşkil edermiş, onu iade etmişler. İşte bu suretle düşürülen meblağı bir dereceye kadar [XXIII/13] telafi etmek istemişler. Açıkça söylemedi, ama bu miras cihetiyle yıllık on bin lira kadar alırmış çünkü Mehmet Ali'nin köle ve cariyeleri arasında pek çok zenginler varmış. Halim Paşa da Mehmet Ali'nin

Levent Şahverdi Arşivi

oğlu ve yakınlık derecesi itibariyle Mısır Hanedanı'nın hemen hepsine tercih edilir olduğundan yüklü gelir alırmış. Hâlâ Mehmet Ali merhumun azat edilmiş kölelerinden Sait Halim Paşa ile Abbas Paşa miras alırlar. Geçen sene biz Bekirağa Bölüğü'nde tutukluyken öyle bir veraset için tutukevinde mukavelat muharriri Şeref Bey'e bir vekâletname yaptırdılar. [XXIII/14]

Defter XVII

6 Mayıs 1920, Perşembe. Bugün posta günüdür. Gözümün ağrısından mektup yazamadım. Rauf Bey ve Fethi Bey'le görüştüm. Şu sırada müracaatın münasip olup olamayacağını müzakere ettik. Uygun görülmedi. [XVII/65]

7 Mayıs 1920, Cuma. Bugün Rahmi Bey'e gelen mektuplarda sulhtan evvel hakkında hiçbir şey yapılamayacağını, sulhtan sonra kendisini serbest bırakacaklarını ve İngilizler tarafından bir iyi muameleye de mazhar olacağını yazıyorlar ve icra ettikleri tahkikat neticesinde bizi kendi hükümetimizin İngilizlere verdiğine ve İngilizlerin de memlekette asayişi muhafaza için aldığına kendilerince kanaat hâsıl olduğunu ilave ediyorlar. Cavit'den Cahit'e gelen mektupta da *Tanin*'i Almanya'da çıkaracaklarını yazıyormuş. [XVII/66]

9 Mayıs 1920, Pazar. Kafkasyalı İbrahim Bey kumandanlığa bir mektup yazmış. Arkadaşlarından Jamusev ile Vafiades Hıristiyan arkadaşlarına şehre gitmeleri ve yalnız olarak gezmelerine müsaade edildiği halde, kendilerine –Müslümanlara– müsaade olunmadığından şikâyet ediyor. Fikrimi sordu, "Uygun," dedim.

10 Mayıs 1920, Pazartesi. Refikama 17 numaralı mektubu yazdım. [XVII/67]

Levent Şahverdi Arşivi

Sıhhat meseleleri

11 Mayıs 1920, Salı. Hasta oldum. Doktor (İngiliz) geldi. Kalp bir nöbet yapmış. Hastaneyi teklif etti, gidemeyeceğimi beyan ettim. İki saat sonra çavuş ile Ürgüplü Mihal geldi. Ellerinde bir kâğıt, hastaneye gidemeyeceğimi beyan eder. İmza istediler, etmedim. "Benim hastaneyi ilgilendirir hastalığım yoktur. Ben tedaviye değil, istirahata muhtacım," dedim reddettim. Bir müddet sonra elinde kâğıt Mülazım Mafsud gelmiş. Arkadaşım Habip Bey, "Uyuyor," demiş. Kabul etmedim.

12 Mayıs 1920, Çarşamba. Malta Valisi Mareşal Plumer'e bir tezkere yazdım. Dünkü vakayı ve hastane teklifini hikâye ettikten sonra, "Bir tıbbi heyet vasıtasıyla muayene ettiriniz ve onların tayin edeceği bir sanatoryumda istirahatime müsaade ediniz," dedim. *Vakit* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey yazdı. Türkçe ve İngilizce müsveddeleri mahfuzdur. Kâğıdı gönderdikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da otuz İngiliz'i tutukladığını ve bunların Malta'daki tutuklulara karşılık olduğunu söylediğini işittim. İyi tesadüftür inşallah. [XVII/68]

13 Mayıs 1920, Perşembe. Erkân-ı harbiyenin emriyle bizden gizli tutulan ajansın mealini anladık. Türk milliyetperverleri ile Bolşevikler arasında yirmi sene müddetle askerî ittifak akdedilmiş, Bakû'de bulunan yirmi İngiliz, Malta rehinelerine mukabil tutuklanmıştır.

Dünkü hatırada Mustafa Kemal Paşa'ya isnat olunan tutuklama muamelesi budur. Yani tutuklayan Mustafa Kemal Paşa değildir. Dün Mafsud yanlış söylemiş.

14 Mayıs 1920, Cuma. Aileye 18 numaralı mektubu yazdım. Pazartesi ve perşembe günleri haftada iki gün posta günüdür. Fakat dün yortu olmak hasebiyle mektuplarımızı bugüne ertelediler.

Şimdi yine kalpten bir sıkıntı hissediyorum. Rabbim akıbet selameti ve kâmil iman ihsan buyursun. Oğullarım küçüktür Allah perişan etmesin. Evvela Cenabıhakk'a tevekkül, ardından bazı ah-

Levent Şahverdi Arşivi

baba itimadım vardır. Eşhedü enne lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu. Gece saat 10 dakika 40. [XVII/69]

15 Mayıs 1920, Cumartesi. Valiye yazdığım tezkere üzerine erkân-ı harbiye ile hastane sertebabeti arasında cereyan eden haberleşme üzerine, baştabipin görüşüne dayanarak mutlaka hastaneye naklime karar verilmiş. Bir daha hastalığımdan bahisle tabip ve ilaç istersem zorla hastaneye nakledeceklerini Mülazım Mafsud prens paşalara –bana tebliğ edilmek üzere– söylemiş.

16 Mayıs 1920, Pazar. Refikama 19 numaralı mektubumu yazdım. Hayli vakittir mektuplarını bana vermediklerinden şikâyet ettim. Gözümün hâlâ ağrımakta olduğunu, kalp hastalığının da bugünlerde yeniden kendini göstermekte olduğunu bildirdim. Bu muhtıra yarınki pazartesiye aittir, yanlışlıkla buraya yazıldı. [XVII/70]

17 Mayıs 1920, Pazartesi. Mektubumu gönderdikten sonra refikamdan 8 numaralı mektubunu aldım ve oğlum Suat'ın da 28 Nisan tarihli mektubunu aldım. [XVII/71]

19 Mayıs 1920, Salı. Ramazan hilalini bugün günbatımı vaktinde Malta'da Polverista Kışlası'nda gördük. Yarın Ramazan'dır.

20 Mayıs 1920, Çarşamba. 20 numaralı mektubumu yazdım. Bugün bizim için Ramazan-ı Şerif birdir. [XVII/72]

21 Mayıs 1920, Perşembe. [aşağıdaki 22 Mayıs'tan devam] °odama geldi. Bu haberi doğrulayarak açıkladı. Kendisine, Fransız sansörü Maltalı zatın *Manchester Guardian* gazetesinin haftalık nüshasında görüp söylediğini ifade etti.[162]

22 Mayıs 1920, Cuma. Öğleden evvel Doktor Fazıl Berki Bey kumandanlıktan geldikten sonra her zamanki gibi bir kâğıt astı. Bunda, Hintlilerin Londra'da büyük bir miting akdiyle Mehmet

162 *Manchester Guardian* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Bey'in nutuk söylediği, İngiltere'nin Türklere karşı aldığı hali ve sulh şartlarını tenkit ettikten sonra sözü fakirin Malta'da tutukluluğuna getirerek Müslümanların en büyük dinî reisi addedilen bir şeyhülislamın tutuklanmasının bütün Müslümanlara karşı bir tecavüz olduğunu ve tersi olsa da papa alınıp bir adada hapsedilse bunun Hıristiyanlara nasıl bir tesir yapacağını tasavvur etmenin lazım olduğunu beyan ederek, bu haller böyle devam ederse İngilizlerin Hindistan'ı kaybedeceğini şiddetli bir lisanla söylediği yazılıdır. Berki Bey° [devamı yukarıda bir önceki güne yazılmış] [XVII/73]

23 Mayıs 1920, Pazar. Doktor Esat Paşa da orucun hastalığıma zararlı olduğunu ihtar etti. Süleyman Numan Paşa da zaafın hastalığa zarar vereceğini söyledi. Kendimde dün akşam pek ziyade zayıflık hissettim. Birkaç günden beri kan kaybediyorum. Dün akşam yemek yiyemedim. Oruç olduğum halde bir limonatayla gece saat dokuza kadar kaldım. Dokuzda iki rafadan yumurta yedim o kadar. Bugün oruç tutamadım. Rabbim af ve mağfiretine mazhar buyursun, âmin.

24 Mayıs 1920, Pazartesi. Öğleden sonra arabayla San Anton Bahçesi'ne Habip ve Bedri beylerle gitmek istedim. "Bugün yortu olduğundan ofiste kumandan ve zabitler olmadığı için yarın olur," dedi çavuş. 21 numaralı mektubumu yazdım. Fakat numara koymayı unutmuşum İstanbul'a. [XVII/74]

25 Mayıs 1920, Salı. Dünkü talebi tekrar ettim. Bugün de vaktinde kumandan haberdar edilmediğinden bahçenin yine olamayacağını söylediler. Maltalı sansör geldi, beş lira aldım. Ofiste on beş liram kaldı.

26 Mayıs 1920, Cumartesi. Refikamdan 10 numaralı mektup aldım. Vali Plumer San Anton Bahçesi bitişiğindeki sarayında olduğundan o bahçeye gidemeyeceğimi, istersem Floriana Bahçesi'ne gidebileceğimi Mafsud geldi söyledi. Rahmi Bey'le Floriana'ya gittik. Hiç memnun olmadık. Oradan Salima'ya Otel Oban'a gittik.

Levent Şahverdi Arşivi

Onu da yemek kokusuyla dolmuş bulduk. Hâsılı gayrimemnun döndük. 22 numaralı mektubumu yazdım. 17 lira geldi. Lakin mektupta işaret yoktur. Zarfı içinde mektup çıkmadı. [XVII/75]

27 Mayıs 1920, Pazar. Hamdolsun gözümün ağrısı hafifledi. Okumaya epeyce devam edebiliyorum.

28 Mayıs 1920, Cuma. İsviçre'de bulunan Necmettin Molla Beyefendi'ye taahhütlü bir mektup gönderdim. Malta valisine yazdığım tezkereden bahsettim. Bavyera'da bulunan oğlum Hakkı'nın ara sıra mektup yazmasını ve bir de fotoğrafını göndermesini kendisine ihtar buyurmasını rica ettim.

Bu mektubumun cevabını –ki 17 Haziran 920 tarihlidir– 5 Temmuz 920 tarihinde aldım. [XVII/76]

29 Mayıs 1920, Cumartesi. Refikamdan 11 numaralı, Münip'ten 3 numaralı mektubu aldım.

Bugüne kadar refikamın mektupları (5), (6), (7), (8), (10), (11), (13), (9), (15), (14), (16), (17), (18), (19), (20), (21), (25), ...

30 Mayıs 1920, Pazar. Hindistan Hilafet Heyeti'nin 20 Mayıs 920 tarihli mektubunu okudum. Emirülmüminin İslam Halifesi'ne hitap edilmiş. "Türklerin ittihadı diğer Müslümanlara örnek olacak mertebede olmalıdır," diyorlar. Bir nüshası bendedir. [XVII/77]

Bekirağa Bölüğü'ndekilerin hükümetçe İngilizlere tesliminin perde arkası

Defter XVII

31 Mayıs 1920, Pazartesi. 22 numaralı mektubumu refikama gönderdim. Sağlık durumuma uygun başka bir yere naklim için padişah hazretlerine müracaat

Defter XXIII

31 Mayıs 1920, Pazartesi. Bugün İstanbul'dan Reşat Bey ile Sivaslı Ahmet Efendi'yi getirdiler. Bir aydan beri Arabyan Hanı'nda İngilizlerin elinde tutuk-

Levent Şahverdi Arşivi

etmesini yazdım fakat evvelce bazı zevatla müzakere etmesini, onlar münasip görürseler öyle müracaat etmesini ilave ettim.

11 Mayıs 1920 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Peyam-ı Eyyam başlığıyla Ali Kemal şöyle yazıyor: "Ocağın kılıç artığı körükçüleri aralıksız garip garip şayialar çıkarıyorlar. Birinci şayia güya adı geçen konsolos, Alfred Rüstem, eski Atina Sefiri Muhtar Kuva-yı Milliye'nin mahsus murahhasları olarak devletlerin talebiyle Paris'e gidiyorlarmış. İkinci şayia daha parlaktır. Ankara'da Halide Edip Hanım'ın başkanlığında toplanan Millî Meclis'te Şeyh Sünusi, Çelebi Efendi, Şeyhülislam Hayri Efendi, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi hep hazır ve nazır bulunuyorlarmış. 'Keramet gösterip halka suya seccade salmışsın,' derler. Bu şeyhülislamlar da hiç şüphe yok sürgünden gurbetten yalnızca kerametle Ankara'ya sıçramış olsalar gerek." Hülasası budur.[163]

luymuşlar. Ahmet Efendi Sivaslı, ticaretle meşgul bir adammış. Ermeniler Ermeni kıtaliyle alakadar göstermişler, İngilizler de tutmuşlar.

Reşat Bey evvelce Polis Umum Müdürlüğü Siyasi Kısım müdürlüğünde bulunmuş, kaymakam ve mutasarrıf olmuş bir zattır. Bizimle beraber Bekirağa Bölüğü'nde tutukluymuş. Tahliye olmuş, bilahare yine tutup getirmişler. Reşat Bey bir Fransız memurundan sağlam olarak haber aldığı ifadesiyle bizim İstanbul'dan nasıl Malta'ya sevk edildiğimizi hikâye etmiş. Halil Bey de (eski Mebusan Meclisi reisi) bugün –4 Haziran 920 Cuma– Ali Münif Bey'le benim odamda sabah saat on birde bulundular. Halil Bey söyledi biz dinledik. Şöyle ki: Biz Bekirağa'da tutukluyken İstanbul'da kadınlar bir toplantı yapmışlar, yazarlardan Ruşen Eşref Bey'in haremi o toplantıda, "Memleketimizi parçalamak istiyorlar, ne kadar hamiyetli vatan evladı

163 *Peyam-ı Sabah* gazetesinin 11 Mayıs 1336 [1920] tarihli nüshasındaki yazının tam metni (bazı kısımları okunamamıştır):

"Peyam-ı Eyyam

Ocağın bakiyetüssüyuf körükçüleri muttasıl garip garip şayialar çıkarıyorlar. Durmuyorlar, çünkü yalan, dolap, dalavere öteden beri hizb-i meşumun en keskin silahlarıdır, günde otuz yalan söylenir, yine o kadar dolap döndürülür, öyle dalavere çevrilirse elbette bütün bu şaklabanlıklardan bir iz kalır ki o da sahhelbaki şöyle böyle bir kârdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşat Bey ile Sivaslı Ahmet Efendi'yi İstanbul'dan getirdiler. [XVII/78]

ve ricali varsa [XXIII/15] tutukladılar. İşte İzmir'i Yunanlar işgal etti. Memleketin idaresi birtakım ehliyetsiz ve fena adamların ellerinde kaldı. Biz gidip bu tutuklu olan vatan evladını tahliye ettirmeliyiz," demiş. Toplantıda evvelce Ziraat nazırı olan Ethem Bey'in zevcesi mevcutmuş. Bunu kocasına söylemiş, o da kabinede bulunan arkadaşlarına haber vermiş. Ali Kemal (Dahiliye nazırı), Vasfi Efendi (Adliye nazırı), Mustafa Sabri Efendi (şeyhülislam) daha bilmem kimlerle başbaşa verip müzakere etmişler. O sırada vukua gelecek mitinglerden de korkmuşlar. Ev-

---

Güya Şehbender-i Mersum, Alfred Rüstem, eski Atina sefiri Muhtar Kuva-yı Milliye'nin murahhas-ı mahsusları olarak, devletlerin talebiyle, evet devletlerin talebiyle, Paris'e gidiyorlarmış, ne tali! Bu yadigârlar İstanbul'da bir müddetçik evvel yakayı ele vereydiler, mahfuzan Malta'yı boylayacaklardı, şimdi o şehr-i şetimedara [okuma kesin değil] revan oluyorlar.

İkinci şayia daha parlaktır: Ankara'da Halide Edip Hanım'ın taht-ı riyaset-i âcizesinde toplanan o harikulade, o tarihte emsali bulunmayan meclis-i millide –zavallı millet nelere işaa edilmedi? Şeyh Sünusî, Çelebi Efendi, Şeyhülislam Hayri Efendi, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi hep nazır ve hazır bulunuyorlarmış!

Keramet gösterip halka suya seccade salmışsın derler. Bu şeyhülislamlar da hiç şüphe yok menfadan, gurbetten, mahza kerametle Ankara'ya sıçramış olsalar gerek.

Çelebi Efendi'ye gelince, o zavallı mutlak oradadır. Harb-i Umumi esnasında ... [bu kısım okunamamıştır] Çelebi'nin birçok fukara-yı mevleviyyan ile yalnız Anadolu değil, bütün Suriye'yi, Filistin'i döne döne başı dönmedi mi?

... [bu kısım okunamamıştır] etmeye çile doldu şimdi

Evlad ve ahfad-ı Mevlânâ Şâm'ın âşık-ı ezelileri değildirler o vaktiyle Veled Çelebi gibi şimdi de Abdülhalim Çelebi o zorbaların diledikleri gibi der...lerde [bu kısım okunamamıştır] ne yaparlar âh. Suriye'de şerifleri, seyyidleri Hallâc Mansur gibi enelhakk diye feryat eden o pervasızlar eytami-i Mevlânâ'dan mı çekinirler? Çelebi Efendi'nin topu, ya tüfekleri mi, askerleri mi var.

Ancak bir nüfuz-ı ruhanisi, maneviyatı var ki öyle ... ...sız [bu kısım okunamamıştır] mahlukların hiç korkuları olmadığı tâ 31 Mart meselesinden beri kaç tecrübe ile görüldü."

Levent Şahverdi Arşivi

vela İngiliz mümessiline müracaatla tutukluları teslim almalarını teklif eylemişler. O da, "Bu mühim bir iştir. Diğer İtilaf devletlerinin onayı olmadıkça olamaz, bakalım düşünelim," demiş. Bu efendilerse, "Düşünmeye vakit yoktur. Yarın yahut öbür gün büyük bir miting yapılacaktır. Halkın gidip tutukluları çıkarmaları muhtemeldir. Elde bulunan ve muhafazada kullanılan askerlerimizse onlara taraftardırlar. Bunlar çıkarsa İzmir'in işgali hasebiyle hükümetin sarsılmış olan konumundan faydalanarak galeyan halinde olan halkı teşvik ederler, Hıristiyanları [XXII/16] bir katliam daha yaparlar. Hem siz hem de biz müşkül bir mevkide kalırız. Bari mitingden evvel siz askerinizi gönderiniz bunları muhafaza ediniz. Alıp götürmek meselesine sonra karar verirsiniz," derler ve buna ikna ederler ki hakikaten miting vukuundan evvel İngiliz ve Fransız askerleri (hatırımda kaldığına göre elli neferlik bir müfrezeydi) bizim muhafazamıza memur oldular. Sonra asıl teslim alma meselesi dahi halledilmiş bizi İngilizlere teslim etmişler Malta'ya göndermişler. Kendileri de o vakit nefes almışlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha evvel İstanbul'dan gelen Çürüksulu Mahmut Paşa'nın bu hususta beyanatı da Reşat Bey'in beyanatını bir dereceye kadar teyit ediyor. Mahmut Paşa'yla mülakatı o vakit yazmıştım. O hatıraya müracaat olunsun.

Mahmut Paşa'nın o zaman kabinede dahil olmasına nazaran ifadelerinin gerçeğe uygun olması gerekir. [XXIII/17] [XXIII/18 boş]

Defter XVII

1 Haziran 1920, Salı. Bugün para veren sansör geldi, 4 lira aldım. Evvelce 15 lira vardı. On yedi lira da bu kere geldi. Fakat dördü çıkınca on üç lira kalır, on beşe ekleyince bugün yirmi sekiz liram ofiste mevcuttur.

2 Haziran 1920, Çarşamba. Bugün Malta'ya varışımızın tam yıl dönümüdür. Hüseyin Cahit Bey'e İstanbul'dan ailesini Malta'ya getirtmesine müsaade ettiler. O da bugün telgrafla istedi. Cahit Bey'e olan şu müsaadeye dayanarak daha birkaç zat müsaade talebinde bulunmaktadır. [XVII/79]

3 Haziran 1920, Perşembe. Bugün yortu olmak hasebiyle mektuplarımızı yarın yazacakmışız. Hazreti İsa'nın ana rahmine düşüşü günüymüş.

4 Haziran 1920, Cuma. 23 numaralı mektubumu refikama yazdım. Abdullah Efendi bu akşam iftarda bizimleydi. İran şâhı İstanbul'a geçen sene geldiğinde bir sultanla evlenmek arzusunu göstermiş kabul etmemişler. Bunun üzerine Sait Halim Paşa dedi ki: "Benim sadaretim zamanında İran Sefiri Mahmut Han birkaç defa şahın evlenmek arzusunda bulunduğundan ve iki İslami hükümetin iyi münasebetlerinin bütününe tesiri olacağından bahisle

Levent Şahverdi Arşivi

birkaç defa bir sultan arzusunda bulunduğunu bana ima etti. Ben de Sultan Reşat merhuma arz ettim, fakat kabul etmedi." [XVII/80]

5 Haziran 1920, Cumartesi. Cahit Bey'e verilen müsaadeden istifade etmek isteyen arkadaşlara ret cevabı verilmiş. "O Cahit Bey'e mahsus bir müsaadedir, umumi müsaade yoktur," demişler.

6 Haziran 1920, Pazar. Malta'da hayli zamandan beri tamirde bulunan Yunan'ın *Averof* zırhlısında bulunan askerlerden bazıları ile Maltızlar arasında dün veya evvelki gece tartışma çıkmış. Maltızlardan yedi sekiz kişi yaralanmış. Rumlardan biri ölmüş. Maltızlar iki yüz kişi kadar *Averof*'a gitmek istemişler. Topları çevirip mâni olmuşlar. Maltızlar Rumları arıyormuş, onlar da saklanmışlar. Malta'ya gelmiş bazı Rumlar varmış, hatta bizim taraftan yani cihetten bir Rum asker firar etmiş burada kalmış, çarşıda muhallebi satıyormuş. Kafkasyalı Hırakyadi dışarıya çıkınca onunla görüşür birlikte gezermiş. [XVII/81]

7 Haziran 1920, Pazartesi. Refikama 24 numaralı mektubumu yazdım.

Öğleden sonra İstanbul'dan eski Dahiliye Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey ile Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Basri Bey'i getirdiler. Bizim kışladadırlar. Basri Bey (eski Harbiye nazırı) tutuklu bulunan arkadaşlardan Cevat Paşa'nın damadıdır – Abdurrahman Şeref Bey, Hâzım Bey, Hasan Ziya Paşa hep Bekirağa'da tutukluymuşlar. Kuva-yı Milliye İzmit'i geçmiş Derince'ye kadar gelmiş. İstanbul'un Anadolu'da hiçbir kuvveti ve kumandanı kalmamış hepsi İstanbul'a dönmüşler. Mafsud geldi, yarın saat ikide üç İngiliz tabibi tarafından muayene olunacağımı tebliğ etti. Valiye yazdığım tezkerenin cevabı olacaktır. Fahri Paşa'nın da muayene olunacağını söyledi.

8 Haziran 1920, Salı. Öğleden sonra saat ikide Cotonera Hastanesi'ne gittik. Bir saat bekledik. İki tabip muayene etti. Fahri Paşa'yı da muayene ettiler. *Vakit* başyazarı Ahmet Emin Bey ter-

Levent Şahverdi Arşivi

cümandı. Doktor Yüzbaşı Harputlu Halil Bey ile Selânikli Binbaşı Hâzım Bey'e İstanbul'a dönüşleri tebliğ edildi. Daha birkaç kişi olduğu söyleniyor. Hastaneden geldikten sonra refikamın 13, Münip'in 4 numaralı mektuplarını aldım. [XVII/82]

9 Haziran 1920, Çarşamba. Bu sabah Kumandan Gatt, arkadaşım Habip Bey'e de dönüşünü tebliğ etti. Sudi Bey, Saruhan Mebusu Sabri Bey, Sivas Murahhası Mithat Bey, Sinop Müftüsü Hasan Fehmi Efendi, Tabur Kâtibi İzzet Efendi gidiyorlar. Allah selamet versin. Yemek parası yedişer buçuk şilin (günlük) verdikleri takdirde kruvazörle gidebileceklerini de tebliğ ettiler. Tabii hepsi razı.

Ofisteki yirmi sekiz liradan dokuz lirasını Habip Bey'e havale ettim. Yirmi bir lira da ben verdim. Toplam otuz İngiliz lirasıyla on Osmanlı lirası verdim. Ofiste on dokuz liram kaldı. Fakat Habip Bey, gelecek paralarını bana vermeleri için ofise havalename yazdı.

10 Haziran 1920, Perşembe. 25 numaralı mektubu yazdım. Kampın İngiliz tabibi benim evvelki günkü muayenemde doktorların vazifelerini yaptıklarını ve benim de yakında buradan gönderileceğim zannında bulunduğunu Halil Bey'e söylemiş ve gideceklerin listesi elinde bulunan onbaşıya, "Hayri Efendi'nin ismi yok mudur?" diye sormuş olduğunu Doktor Harputlu Halil Bey söyledi. [XVII/83]

11 Haziran 1920, Cuma. Habip Bey'e, Sudi Bey'e, Doktor Halil Bey'e Valetta'ya gitmek ve bazı yolculuk levazımını tedarik etmek üzere izin verdiler. Her birine bir vesika verdiler öğleden sonra üçten sekize kadar gezebilecekler.

12 Haziran 1920, Cumartesi. Bugün Gatt gelmiş, prenslerin odasında, pazartesi günü birçok zevatın serbest olarak şehre gidip gelebileceklerini söylemiş. Yeniden, İstanbul'a gidecek sekiz kişilik bir liste bulunduğu rivayet olunuyor.

İran'da bulunan Hint askerlerinin Bolşeviklere katıldığını, İngiliz olanlarının da Irak'a çekilmek üzere bulunduğunu bugün

Levent Şahverdi Arşivi

Malta'ya gelen ajansın yazdığını Habip Bey, Maltalı sansörden rivayeten Valetta'dan haber getirdi. İstanbul'a gideceklere dışarıya çıkmaya bugün de müsaade ettiler. [XVII/84]

13 Haziran 1920, Pazar. Bu gece Polverista balkonunda eski İaşe Nazırı Kemal Bey'le iki saat kadar konuştuk. Merkez-i Umumi'nin hatalarından bahsettik. Merkez-i Umumi azasının tıpkı kabinede bulunanlar gibi, "Başka adam yoktur," diyerek kendilerine mevki hasretmelerini en büyük hata olmak üzere gösterdim. Hak verdi. Talât Paşa'nın son zamanında istifa etmesini ben uygun görmedim. Kemal Bey ise Talât Paşa kabinesinde aza arasında uyum olmadığından Halil Bey'den başka büyük azanın ve vekillerin Enver Paşa aleyhinde bulunduğundan istifa olmamasının mümkün olmadığını söyledi ve Enver Paşa yalnız istifa aleyhinde bulunmuşsa da hiç kimsenin ona katılmadığını söyledi. Gece yarısından sonra saat biri geçmişti, ayrıldık.

14 Haziran 1920, Pazartesi. 26 numaralı mektubumu yazdım. [XVII/85]

15 Haziran 1920, Salı. Medine Kumandanı Ferik Fahri Paşa resmimi çıkardı. Hapisanemiz olan Polverista Kışlası'nın doğu tarafında, en köşede, Fahri Paşa'nın (21) numaralı odasının önünde balkonda paşanın çiçek saksıları arasında çıkardı. Bir koltukta oturdum. Siyah maşlahı giymiştim.

16 Haziran 1920, Çarşamba. Mustafa Kemal Paşa ile Fransızların bir mütareke imza ettiklerini ve İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da müzakereye başladıklarını bugün gelen İtalya'nın *Corriere della Sera* gazetesi yazıyor.[164]

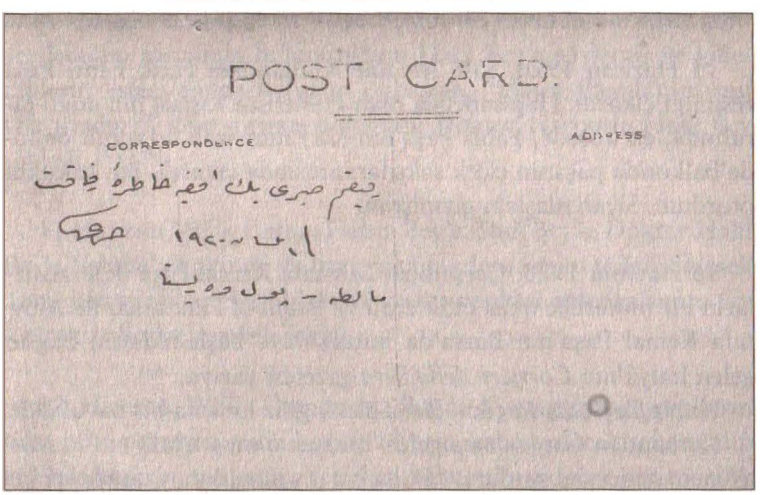
Habip Bey çarşıya çıktı. Bana altı İngiliz lirasına bir bavul aldı.

Kumandan Gatt odama geldi. Binbaşı olmuş tebrik ettim. Muayenem neticesini sordum. "Daha bir şey almadım, yakında iyi bir haber alacağımı ümit ederim," dedi. Arzu ettiğim zaman dışarıya çıkmamı söyledi. Tafsilatlı deftere müracaat oluna. [XVII/86]

164 *Corriere della Sera* gazetesinin hu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin buna yakın tarihlerde çekilmiş siyah maşlahlı başka bir fotoğrafı. "Refikim Hayri Sabri Beyefendi'ye hatıra-i refakat. 1 Nisan 1920 Malta-Polverista"

Levent Şahverdi Arşivi

Dışarıya çıkmasına izin verilen ve verilmeyen zevat

Defter XXIII

16 Haziran 1920, Çarşamba. Kumandan Gatt odama geldi. Öğleden önce saat on bir idi. Mülazım Mafsud yanında bir de kaymakam rütbesinde bir İngiliz vardı. Diğer odalardan bazılarını dahi ziyaret ettiler. Prenslerin odasına, Ferik Fahri Paşa'nın odasına girmişler ve altmış kişilik bir listeyi bugün göndereceklerini [söylemişler]. [Kumandan Gatt], "Bu listede ismi bulunanlar haftada iki gün öğleden sonra ikiden sekize kadar serbest çıkabileceklerdir," demiş. İki saat sonra o liste geldi. Aşağıda duvara asılmış. Elli altı kişi listeye dahildir. Vekillerin hemen hepsi serbest olunanlar arasındadır. Eski Dahiliye Nazırı Ali Fethi Bey dahil değildir. Valilerden Eski Polis Müdürü Ahmet Bey (Sivas valisi) ve Edirne Valisi Zekeriya Bey ve Hacı Adil Bey listede dahildir. Diğer valiler ki Sabit Bey, Memduh Bey, Cevdet Bey, Muammer Bey, Kırkkilise Mutasarrıfı Hilmi Bey serbestlik alanlar arasında yoktur. Sonradan gelen Erzurum Valisi Tahsin Bey ile Mustafa Abdülhalik Bey de yoktur. [XXII/19] Bunlardan başka serbestlik verilmeyen zevat:

Ferik Fahri Paşa, Ferik Mahmut Kâmil Paşa, Liva Ali İhsan Paşa, Tabip Süleyman Numan Paşa, Ahmet Agayef Bey (daha sonra haftada yalnız bir gün çıkmasına müsaade olundu), Ziya Gökalp Bey, Atıf Bey, Hüseyin Cahit Bey (ailesinin Malta'ya gelmesine müsaade edilmiş olmakla çıkıyor, fakat ailesini getirmiyorlar), İzmitli Hoca Rifat Efendi, Sivas Murahhası Gani Bey, Merzifon Kaymakamı Faik Bey, Emekli Kaymakam Mümtaz Bey (beş on gün sonra müsaade ettiler), Miralay Mürsel Bey, Hüseyin Kadri Bey, Tevfik Hadi Bey, Diyarbekirli Feyzi Bey, Diyarbekirli Zülfü Bey, Doktor Fazıl Berki Bey (daha sonra müsaadeye mazhar oldu), [XXIII/20] Eski Muhacirin Müdürü Şükrü Bey, Fethi Bey, Sabit Bey, Cevdet Bey, Memduh Bey, Muammer Bey, Tahsin Bey, Kırkkilise Mutasarrıfı Hilmi Bey.

Garnizon kumandanları dahi bunlar arasında serbestliğe mazhar olmamışlardır. Merkez Kumandanı Cevat Bey serbest sayılanlar arasındadır. Çürüksulu Mahmut Paşa, Cevat Paşa, Cemal Paşa, Göz Tabibi Esat Paşa, Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, [XXII/21] Edirne Mebusu Faik Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Velhâsıl sonradan gelen zevatın, gazetecilerin hemen hepsi serbestlik verilenler arasındadır. Bunlar arasında Trabzonlu Acente Mustafa Efendi'ye serbestlik verilmemiştir.

Bu ayrımın hakiki sebepleri anlaşılamıyor. San Remo Barış Şartları'nda tayin olunan maddeler ikiye ayrılmış: (1) İtilaf Devletleri tebaasına kötü muamele edenler ki bunlar garnizon kumandanları olabilir, (2) Harp esnasında Osmanlı Devleti'nde icra olunan katliamlardan mesul olanlar. Bu ikinci kısımda görünüşe göre valiler dahil olabilir denilse fakat hiç alaka ve münasebeti olmayan mesela Ali Fethi Bey, Hüseyin Kadri Bey, Mümtaz Bey gibi birçok zevatın serbest sayılmayan kimseler arasında bulunması doğrusu anlaşılamaz. Cenabıhak neticesini hayreylesin. Serbestliğe mazhar olmayan arkadaşlarımız tabii karamsarlığa kapıldılar. Allah hepsini muhafaza buyursun [XXIII/22] hele Abdullah Efendi gibi harp esnasında memlekette bulunmamış, ömrünü seyahatle ecnebi memleketlerinde geçirmiş, altmışını geçmiş bir ihtiyarın serbest sayılmaması hayret vericidir. Askersiz dışarıya çıkmaya izinli olanların isimleri:

Cimcoz Bey (İstanbul mebusu), Ahmet Emin Bey (*Vakit* gazetesi sahibi ve başyazarı), Süleyman Bey, Sudi Bey, Abdülkadir Hilmi (binbaşı), İbrahim Sahip Bey (Adliye nazırı), Enis Avni (yazarlardan), Ahmet Paşa (Enver Paşa'nın pederi Ahmet Bey), Ali (Karahisar-ı Sahip mebusu), Abbas Halim Paşa (Nafıa nazırı), Cevat Paşa (Erkân-ı Harbiye reisi), Mithat Bey (Sivas murahhası), İsmail Bey, Halil Bey (Adliye nazırı), Hüseyin Rauf Bey (Bahriye nazırı), Ali Münif Bey (Bahriye nazırı), Vasıf Bey (Miralay Kara Vasıf), Tosun Bey (ajans müdürü), Faik Bey (Edirne mebusu), Mehmet Cemal Paşa (Harbiye nazırı), Sait Paşa (İstanbul muhafızı), Esat Paşa (göz tabibi), Süleyman Nazif Bey (meşhur yazar), Ahmet Şevket Bey (Galatalı miralay), İslam (Sait Paşa'nın kölesi), Mehmet Şerif Bey (Edirne mebusu), Muammer Mehmet Bey (Polis Siyasi Kısım müdürü), Lokmân Efendi (İstanbul mebusu), Mehmet Hasan Bey, Ebuzziya Velid Efendi (*Tasvir-i Efkâr* başyazarı), Refet Paşa (liva), Celal Nuri Bey (*İleri* sahibi ve başyazarı), Seyit Bey (âyandan), [XXIII/23] Fehmi Bey (Sinop Müftüsü Hasan Fehmi Efendi), Nesimi Bey (Hariciye nazırı), Canbolat Bey, Rıza Hâmit Bey (Bursa mebusu), Cevat Bey (İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

merkez kumandanı miralay), Sait Halim Paşa (sadrazam), Çankırılı Aziz (Karslı İbrahim Bey'in biraderi), Hacı Adil Bey (Mebusan Meclisi reisi), Mehmet Bey (Karslı), Kemal Bey (Merkez-i Umumi azasından İaşe nazırı), Musa Bey (Karslı), Şükrü Bey (Maarif nazırı), Tauchitgin Memlejeff (Karslı), Mahmut Paşa (Çürüksulu âyandan ferik), Vafiades Stefani (Karslı), Zekeriya Bey (Edirne valisi), Binbaşı Rıza Bey (Merkez-i Umumi azasından), Rahmi Bey (İzmir valisi), Mithat Bey (İttihat ve Terakki kâtib-i umumisi), Macit Bey (Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden), Hâzım Bey (binbaşı Selânikli - İstanbul'a gitti), İbrahim Bey (Karslı, Edirne Hükümet-i Muvakkate reisi), Yusuf Bey (Karslı), Radjinski Matroi (Karslı), Muhlis Bey (Karslı), Ahmet Bey (Polis Umum müdürü), Sabri Bey (Saruhan mebusu), Hayri Efendi. [XXIII/24]

Bir hafta on gün sonra: Abdullah Efendi'ye, Reşat Bey'e (Bolu mutasarrıfı), Hacı Ahmet Efendi'ye (Sivaslı tacir), Tahsin Bey'e (Suriye valisi), Mustafa Abdülhalik Bey'e (Dahiliye müsteşarı), Mustafa Efendi'ye (Trabzonlu acente), Mümtaz Bey'e (kaymakam İzmitli). Bunlara da müsaade ettiler.

Basri Bey'e (Cevat Paşa'nın damadı kurmay kaymakam) müsaade olunmuştur. 24 Temmuz 920'de bu müsaadeyi geriye aldılar.

Müsaadeye mazhar olamayan garnizon subayları:

Sami Bey (miralay), Tevfik Bey (miralay), Tevfik Bey (kaymakam), Haydar Bey (binbaşı), İbrahim Hakkı Bey (binbaşı), Celal Bey (miralay - İstanbul'a gitti), Cemal Efendi (yüzbaşı), Tahir Efendi (yüzbaşı). [XXIII/25]

Hayli zamandan beri daha otuz kişiye müsaade olunacağı söyleniyordu. Bugün 19 Zilhicce 1338 ve 3 Eylül 1920 Cuma kışlanın orta kat merdiven başına bir cetvel astılar. Dışarıya çıkmaya izni olmayanların isimleridir. Yalnız beş altı kişi istisna edilmiş, kalanların hepsi serbest sayılmıştır. İstisna edilenler:

Diyarbekir Mebusları Zülfü ve Feyzi beyler, Cevat Paşa'nın damadı Kaymakam Basri Bey, Binbaşı Arif Efendi, Mülazım Yusuf Efendi, Miralay Mürsel Bey. [XXIII/26] [XXIII/27-28 boş]

Dışarıya çıkacaklara imza ettirilen kâğıt sureti yukarısında mezun olan zatın ismi ile numarası yazılıdır ve bu zata verdiği söz üze-

Levent Şahverdi Arşivi

rine saat on beşten yirmiye kadar mezun olduğu yazılmış ve kumandan tarafından imza edilmiştir.

Bunun altında: Çıkacak zat: Büyük Britanya'nın veya müttefiklerinin menfaatlerine aykırı hiçbir harekette bulunmayacağına ve askerî hükümet tarafından çıkarılan emirlere uyacağına ve yukarıda zikrolunduğu gibi saat yirmide kampa döneceğine söz verdiği yazılıdır. Altı imza edile –

Saat on beş: Öğleden sonra vasati saat üçtür. Yirmi de: sekizdir.

Bu kâğıdın İngilizce bir aslı mahfuzdur.

Daha sonra öğleden sonra ona kadar müsaade ettiler. [XXIII/29]

Defter XVII

17 Haziran 1920, Perşembe. 27 numaralı mektubumu yazdım. Dünkü müsaadeden istifade ederek bugün on yedi kişi serbest olarak çıktılar saat ikiden sekize kadar.

Refikanın 9 numaralı mektubu bugün geldi.

18 Haziran 1920, Cuma. Dün akşam hava bulutlu olduğundan şevval hilali görülemediği için bugün bayram yapılamadı. Arkadaşlardan büyük bir kısmı mümin kabirlerini ziyarete gittiler. Benim gözüm ağrıyor gidemedim. Ramazan-ı şerif bugünle otuz oldu. [XVII/87]

19 Haziran 1920, Cumartesi. Kışla içinde arkadaşlar arasında bayramlaşma muamelesi icra kılındı. Refikamdan 15 numaralı 5 Haziran 1336 tarihli mektubu aldım.

Dün gece Malta'dan bir alay asker İstanbul'a gitti. Malta Limanı'nda bulunan savaş gemileri de hareket etmişler. Kuva-yı Milliye tarafından İzmit'te İngilizlerin tazyik olunduğu ajans haberlerindendir.

Ali Kemal'in Peyam-ı Sabah*'ta Mustafa Hayri Efendi hakkında yazdıkları*

20 Haziran 1920, Pazar. Ali Kemal *Peyam-ı Sabah*'ın 17 Ramazan 1338 ve 5 Haziran 920 tarihli nüshasında Evkaf Nezareti'ne hasrettiği başmakalesinde, "Hasmın yalnız kusurlarını araştırmamalıyız. Faziletlerini teslim etmek de bir insanlık vazifesidir. Bu nezaret son

Levent Şahverdi Arşivi

senelerde Hayri Efendi gibi bir iki nazır görmüş olaydı şimdi Bahçekapısı'nda şaşkınlıkla, gururla temaşa eylediğimiz vakıf hanları gibi en gümrah, en kıymetli yerlerinde daha birçok binaya sahip olurdu ilh," dedikten sonra makalenin sonlarında, "Biz öyle sanırız ki ilk önce vakıfların gelirlerini de giderlerini de bir kere tespit eylemeli doğrulukla, idareyle bir tasarrufa mazhar kılmalıdır. Ondan sonra da hatta bigânelerin bile gözüne çarpan o rengârenk servet kaynaklarını işletmeli, o defineleri meydana çıkarmalı, kısa bir ifadeyle Hayri Bey'in tuttuğu yolu takip eylemelidir..." aynen.[165] [XVII/88]

21 Haziran 1920, Pazartesi. 28 numaralı mektubumu yazdım.

Bu hafta gelen Avrupa gazetelerinde Esat Paşa Toptani'nin Paris'te bir otel kapısının önünde Rüstem namında bir Arnavut tarafından katledilmiş olduğu ve yakalanan Rüstem'in, Esat Paşa'nın Arnavutluk'a bir bela olduğundan katleylediğini itiraf ettiğini yazıyor.

22 Haziran 1920, Salı. *Corriere della Sera* gazetesi 20 Haziran 920 tarihli nüshasında İzmit'in İngilizler tarafından Kuva-yı Milliye'ye tahliyesine karar verildiğini yazıyor.[166] [XVII/89]

23 Haziran 1920, Çarşamba. İstanbul'a gideceklerden Sudi Bey'e birkaç gün evvel tamamıyla serbest olup hangi vapurla isterse gidebileceğine dair bir vesika vermişlerdi. Bugün o vesikayı geriye aldılar ve "Bir sonraki bildiriye kadar memleketlerine dönmeye mezun olan Türklere izin verilmeyecektir," diye emir aldıklarını Kumandan Gatt Sudi Bey'e söylemiş. Habip ve Sudi ve Sabri beylerle diğerlerinin gidişi şimdilik kaldı. Sebebi Kuva-yı Milliye'nin İngilizlere taarruzu olacaktır. Hayırlısı Allah'ından.

24 Haziran 1920, Perşembe. 29 numaralı mektubu yazdım. Münip'e kart ulaşmıştır. Bu sırada Ceziretülarap'ta [Arap yarımadasında] yetmiş bin İngiliz askeri bulunduğunu *Times* yazıyor. Bunun on

165 5 Haziran 1920 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinin okunaklı bir nüshasına ulaşılamamıştır.

166 *Corriere della Sera* gazetesinin 20 Haziran 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

üç bini İngiliz, kalanı Hintliymiş. Mezopotamya için İngiltere'nin yıllık elli milyon lira sarf etmekte olduğunu da *Times* ilave ediyor.[167]

İbrahim Bey, Miçi ile görüştü. Miçi bugün Londra'ya gitmek üzere hareket etmiş. Buraya geleli beş ay olmuş. Prenslerle ve benimle görüşmek üzere on altı arzuhal verdiği halde muvaffak olamadığını İbrahim Bey'e söylemiş. [XVII/90]

25 Haziran 1920, Cuma. Bugün gelen ajans Yunan askerî kuvvetine Anadolu'daki Kuva-yı Milliye-i Askeriye üzerine hareket etmek üzere Avrupa devletlerinin mezuniyet verdiklerini yazıyor.

Üç gün evvel İstanbul'dan bir Maltalı gelmiş, orada erkân-ı harbiyede müstahdem gönüllü askermiş. İngilizlerin İstanbul'da pek düşkün olduklarını İzmit'i tahliye ettiklerini ve bir gece baskınında erkân-ı harbiye zabitlerini Türklere esir verdiklerini birçok mühimmat ve bilhassa pek çok erzak terk ettiklerini söylemiş. Maltız sansör, Habip Bey'e sonra da Halil Bey'e bildirmiştir.

26 Haziran 1920, Cumartesi. Suriye Valisi Tahsin Bey hastaneden geldi. On üç on dört gün kadar Cotonera Hastanesi'nde kaldı. Mümtaz Bey'e de (kaymakam emeklisi İzmitli) dışarıya çıkmaya müsaade ettiler. [XVII/91]

Defter XVII

27 Haziran, Pazar. Sıcaklar ziyade bu gece uyuyamadım. Sabahın üç buçuğunda yatağa girebildim.

Malta'da bu zamanlara kadar portakal bulunuyor.

Defter XXIII

27 Haziran 1920, Pazar. Öğleden sonra saat dört buçuk raddelerinde İsmail Canbolat Bey geldi: Cahit Bey (Politika) namında bir İtalyan mecmuasını dün almış getirdi. Dikkate değer bir makale vardır. Diyor ki: "İngilizler eski uşakları olan Ferit Paşa'yı yine iktidar

167 *Times* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mevkiine getirdiler." "Uşak" tabirini açıkça kullanıyor. Sonra padişah hazretlerinin bir sözünü naklediyor ki şundan ibarettir: "İngilizler bana İtalyanları ve Fransızları memleketimizden çıkaracaklarını ve bizi İstanbul'da bırakacaklarını vaat ettiler, fakat o halde de onların himayesine girmek icap ediyor."[168] Kavaklı Fevzi Paşa'nın bundan tahminen iki ay evvel Ankara Millî Meclisi'nde söylemiş olduğu nutuk, İstanbul'un hükümet taraftarı olan gazetelerinin telaşlanmasına sebep olmuştu. Fakat nutku yazmadıkları için anlayamamıştık. Fakat buna yakın bir şey olduğunu Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ında bir makalesinden tahmin etmiştik.[169] [XXIII/30]

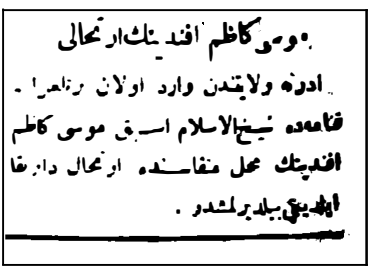
28 Haziran 1920, Pazartesi. 30 numaralı kart Suat'a yazdım. Bugün sabah vasati saat on buçukta gölgede oda içinde harareret derecesi yirmi yedidir. [Kart] ulaşmıştır. [XVII/92]

29 Haziran 1920, Salı. Münir Bey tarafından gönderilmiş birtakım hediyelerle bir tane cevher geldi.

168 *Politika* mecmuasının bu nüshası tespit edilememiştir.
169 *Peyam-ı Sabah* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün gelen İstanbul gazetelerinden *İleri* gazetesinin 13 Haziran 920 tarihli nüshasında eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin sürgün yeri olan Edirne'de vefat ettiği yazılıdır. Rahmetullahi aleyhi.

İleri *gazetesinin 13 Haziran 1920 tarihli nüshasındaki haberin tam metni:*

Musa Kâzım Efendi'nin İrtihali

Edirne vilayetinden gelen bir telgrafnamede eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin sürgün mahallinde vefat ettiği bildirilmiştir.

Ferit Paşa hükümeti zavallıya zulmetti. Padişah hazretleri de mâni olamadı. Çürüksulu Mahmut Paşa'yı bir posta paketini almak üzere Mafsud'un yanına gittiğinde onbaşıyla dışarıya çıkarmak suretiyle tahkir etmiş ve Edirne Mebusu Şeref Bey'in rivayetine nazaran Maltız lisanıyla pek edepsizce sövüp saymıştır.

30 Haziran 1920, Çarşamba. Dün gece oda içinde hararet yirmi yedi buçuk derece idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Refikama 29 numaralı mektubu yazdım –bu da ulaşmıştır. [XVII/93]

1 Temmuz 1920, Perşembe. Necmettin Molla Bey'e bir mektup yazdım. Evvelki 28 Mayıs 920'de yazdığım mektubumun ulaşmadığını zannediyorum. Zürih konsolosu vasıtasıyla yazmıştım. İhtimal ki vermemiştir, Ferit Paşa'ya göndermiştir. Hararet oda içinde öğleden sonra saat beşte 30 derecedir. Bugün dışarıya çıkanlar Valetta'da Bingazi Mebusu Mansur Paşa'yı görmüşler, bir İtalyan albayıyla beraber Roma'ya gidiyormuş. Arap ahalisi İtalyanları istemiyormuş. "Memleketimizi bırakın gidin," diyorlarmış. Harp oluyor, karışık bir haldeymiş. Rahmi Bey ile Nesimi Bey görüşmüşler.

2 Temmuz 1920, Cuma. Habip Bey ailesine çekeceği bir telgrafı Kumandan Gatt'a göstermiş Gatt, "Bu telgrafı çekme zira, 'Gidişimiz gecikti,' diyorsun halbuki birkaç güne kadar gideceksiniz," demiş.

Kumandan Gatt Mahmut Paşa'nın odasına gelerek Mülazım Mafsud'un evvelki gün yaptığı terbiyesizlikten özür dilemiştir.

2 Temmuz 920, Cuma. Hepimizin ismini ihtiva eden ve her ismin karşısında kendisine isnat olunan fiil yazılı bir deftere göre benim ismimin hizasında, "İttihat ve Terakki'nin mühim erkânındandır" yazılıymış. Sait Halim Paşa'nın ismi karşısında yalnız "grand vezir" yazılı biraderi Abbas Paşa'nın [isminin karşısına], "Yapılan mezalimin

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü idare heyeti şikâyet etmişti.

İdare heyeti –Fethi Bey, Diyarbekir Valisi Bedri Bey, *Vakit* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Bey, Eczacı Mehmet Efendi, Ahmet Agayef Bey'dir. Bunların seçilmesi on gün kadar oldu. [XVII/94]

3 Temmuz 1920, Cumartesi. Malta Valisi Mareşal Plumer bugün adaya dönmüştür. Tahminen bir ay önce gitmişti. Gidiş sebeplerini Malta gazetesi yazmadı. Yalnız, "İzinlidir," dedi. Fakat hususi istihbarata göre, Yunanistan'a ve İstanbul'a gitmiş bugün İstanbul'dan dönmüştür. Anadolu Kuva-yı Milliyesi'ne karşı icra edilmek istenilen askerî harekât ile mareşalin gidişi arasında münasebet olsa gerektir. Bu hafta içinde İtalya gazetelerinden birinde okunduğuna göre İtalya Hariciye nazırı,[170] "İstanbul Hükümeti'nin nüfuzu yoktur Mustafa Kemal Paşa'yla uyuşmalıdır," demiş. İngiltere Başvekili Lloyd George, "Ben de harp taraftarı değilim fakat Venizamillerindendir," denmiş. İnsaf! Feyzi Bey'in, Zülfü Bey'in, Merzifon Kaymakamı Faik Bey'in, Konya Murahhası Ferit Bey'in ve daha birkaç kişinin isimlerine katliam fiili yakıştırılmış. Sabit Bey'e, Muammer Bey'e, Memduh Bey'e tehcir isnat olunmuştur. Fethi Bey'e, "Dahilî emniyeti ihlal ve katliam ve tehcir ile zanlı bulunanları firar ettirmiştir," denilmiş. [XXIII/31]

170 Kont Carlo Sforza: 1920-1921 yıllarında İtalya Dışişleri bakanı.

Levent Şahverdi Arşivi

zelos'un vaadini yerine getirmesi kabildir. Bir kere onu da tecrübe edelim," demiştir.[171]

İzmir cephesinde Yunan taarruzuna dair bir haber olmadığı gibi, sulh konferansında bizim murahhasların cevaplarına dair de açık ve esaslı malumat yoktur. Bugünlerde beklemekteyiz. [XVII/95]

4 Temmuz 1920, Pazar. Hararet Temmuz birden beri otuz dereceden aşağı inmiyor. Geçen sene Malta'da bu kadar sıcak hissetmemiştim. O vakit bulunduğumuz Salvator Kalesi binasının tesiri olsa gerektir. Çünkü yattığımız odaların duvarı iki buçuk arşın kalınlığında taştı. Malta'ya geleli bir sene bir ay iki gün oldu. [XVII/96]

5 Temmuz 1920, Pazartesi. 30 numaralı mektubumu yazdım. Ulaşmış.

Bugün öğle yemeğini Eczacı Mehmet Efendi'nin yemeğinden almaya başladım. Yemekte prens paşalardan ayrıldım: Dün gece İbrahim Bey yemekten sonra, "İdare heyeti aşağıya bir cetvel asmış. Dışarıya çıkacak zevatın isimlerini ihtiva etmektedir. Bun-

5 Temmuz 1920, Pazartesi. Garnizon kumandanlarından Binbaşı Mazlum Bey birkaç gün önce hastaneye gitmişti. Fazla rahatsız olduğunu, adeta ölüm sarhoşluğu alametleri görülmekte olduğunu söylüyorlar. Dün hastaneye birkaç arkadaş gitmiş, hastayı ağır bulmuşlardır. Zavallı dizanteriye tutulmuş kampta dört gün kalmış. Doktor

171 Bu gazete tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

da Sait Halim ve Abbas Halim paşalar ile Hayri Efendi –Hazretleri– kelimesini yazmışlar, bana yazmamışlar sebebini idare heyetinden soracağım," dedi. Sonra, Dahiliye Nazırı Talât Bey'i saraya davet ettikleri halde kendisinin davet olunmaması sarayca yolsuzluktur, buna padişahın hakkı yoktur zira beni tahkirdir dedi. Sait Paşa, "Fakat seninle Talât Paşa bir değildir," demesi üzerine, "Talât kim oluyor o benim karşımda siftinmiş adamdır, ben üç yüz senelik bir hanedanın evladıyım," dedi ve nakli münasip olmayacak sözler söyledi. Bu adamla yemek yemeyi arzu etmiyordum. Bunun üzerine ayrıldım.

dördüncü gün gelmiş, hastaneye naklettikten sonra da bir müshilden başka ilaç vermemişler. Doktorlar pek lakayt bulunmuşlar. Bu biçare binbaşı, "Esirlere kötü muamele etti," diyerek İngilizler tarafından buraya getirilmiştir. Acaba bu kötü muamele değil midir? Yoksa ölümüyle intikam mı alıyorlar?

Birkaç günden beri oda içinde hararet otuz derecedir. Bu kadar sıcakta abdesthanelerin taharet ve nezafetine hiç bakmıyorlar. Fazla olarak, "Dizanteri var," [XXIII/32] deniliyor, aldıran bile yoktur.

6 Temmuz 1920, Salı. İstanbul'da 19 kadın 6 erkeğin tutuklandığını *Morning Post* gazetesinde okuduğunu Cahit Bey söylüyor.

Bunun aslı çıkmadı. Enver Paşa'nın kız kardeşi Mediha Hanım Anadolu'ya firara teşebbüs etmiş, hükümet haber almış, men etmiş. Bundan galat olmalıdır.[172] [XVII/97]

6 Temmuz 920, Salı. Bugün gelen İstanbul gazetelerinden *Peyam-ı Sabah* gazetesinin 23 Haziran 920 tarihli nüshasında garip olduğu kadar hukukun temel kurallarına aykırı bir kararname yer almaktadır. Aynen:

"Malta'daki Tutukluların Maaşlarının Kesilmesi

Madde 1 – Vatanın yüce menfaatleri hilafına fiil ve hareket ve

172 *The Morning Post* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

kötü işlerinden dolayı Malta'da tutuklu bulunanlardan emekli ve mazuliyet ve sair kişiye özel maaş fasıllarından mahsus maaşı bulunanların maaşları son ödeme tarihlerinden itibaren kesilmiştir.

Madde 2 – Birinci madde gereğince maaşları kesilenlerin ailelerinden kudretsiz ve yardıma muhtaç olanlar varsa Muhtaçlar Nizamnamesi'ndeki üç şarttan maluliyet ve akrabalar kaydı aranmaksızın adı geçen nizamnamedeki dereceler dahilinde muhtaçlar tertibinden maaş tahsis olunur.

Madde 3 – İşbu kararname yayımlanma tarihinden itibaren geçerlidir."

İşte bu kadar. Kararname altında tarih yoktur. [XXIII/33]

Morning Post gazetesinde İstanbul'dan çekilmiş 25 Haziran 920 tarihli bir telgrafnameye göre, İstanbul'da yüksek tabakaya mensup 19 kadının ve 6 erkeğin tutuklandığı yazılıyor.

Bu tutuklamanın sebebini anlayabilmek için 23 Haziran 920 tarihli Sabah Peyam [*Peyam-ı Sabah*] gazetesindeki Dersaadet Merkez Kumandanlığı'nın resmî tebliğini okumak bir dereceye kadar yeter.

Levent Şahverdi Arşivi

"Dersaadet Merkez Kumandanlığı'ndan:

Bir müddetten beri memleketin emniyet ve asayişi hakkında birtakım yalan şayialar dolaşıyor. Hükümet bu şayiaların nerelerden ve hangi kaynaklardan çıkarıldığına tamamıyla vâkıf olup sebep olan kadın ve erkekleri her kim olursa olsun sıkıyönetim mahkemesine vererek en ağır surette cezalandırmaya karar vermiştir. Şehrimizde emniyet ve asayişin zerre kadar ihlal edilmesi ihtimali olmayıp hükümet daima tetikte olup asayişi bozucu en ufak bir teşebbüsü derhal en büyük bir şiddetle bastırmaya tam bir güven ve rahatla iş ve güçlerinde bulunmaları ve yalan yanlış şayialara ehemmiyet vermemeleri ve bu gibi şayialar çıkaranları merkez kumandanlığına hemen ihbar etmeleri ve bu husus için de ayrıca birçok takip ve gözetleme memurlarının tayin edildiği beyan olunur."

Bu ilandan sonra tutuklamalara başlanmış demektir.

Bu havadisin aslı çıkmadı. Enver Paşa'nın kız kardeşi Mediha Hanım Anadolu'ya firara teşebbüs etmiş, hükümet haber almış

Levent Şahverdi Arşivi

7 Temmuz 1920, Çarşamba. Ferit Bey hastaneden geldi. Binbaşı Mazlum Bey hastanededir. Evvelsi gün vefatını işittik. Hamdolsun afiyetteymiş. Cotonera Hastanesi'ni Malta'nın eski beldesinin arkasında bir tepe üzerine yapılmış olan yeni hastaneye nakletmişler. Bu arkadaşlarımızı oraya götürdüler. Halbuki yeni nakledilmiş henüz yerleşilmemiş olduğundan hastalarımıza layıkıyla bakmıyorlarmış.

Bugün gündüz oda içinde hararet 31 derecedir.

8 Temmuz 1920. 31 numaralı mektubumu refikama yazdım.

Bugün gelen ajans Kuva-yı Milliye'nin Beykoz'u işgal ettiğini yazıyor. Yunan ve İngiliz karargâhı mevkilerini terk etmişler. Gemiler de hiçbir şey yapamamışlar.

Akşamüzeri Mazlum Bey hastaneden geldi. [XVII/98]

9 Temmuz 1920, Cuma. Bir miralay geldi. Gatt beraberdi. Herkese şikâyeti olup olmadığını sordu –ben bir sanatoryuma gönderilmemi talep ettim. "Tamen etmiş, kendisini sorguya çekmiştir. Bundan galat olsa gerektir. [XXIII/35]

Levent Şahverdi Arşivi

bipler muayene ettiler hâlâ bir netice yoktur," dedim. "Harbiye Nezareti'ne yazıldı cevap gelmedi," dedi. Ahmet Bey Agayef'e, "Senin dilekçeni vali bey dikkate aldı. Bir netice hâsıl edinceye kadar haftada bir gün serbest çıkabilirsin," dedi. Bu sözü söyleyen Kumandan Gatt'tır.

10 Temmuz 1920, Cumartesi. İkinci Kamilyo'yu bir buçuk lira aylıkla tuttuk. [XVII/99]

11 Temmuz 1920, Pazar. Dün Abbas Paşa, Mısır Hükümeti'ne müracaat edeceklerini söyledi. Ben kendilerine –henüz Mısır istiklalini elde etmemiştir ve şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin sadrazam ve nazırı olarak bulunmuştur. Şimdi Mısır tabiiyetinde bulunduklarını iddia ve talep yersiz ve vakitsizdir– "Acele etmeyiniz iyi düşününüz," dedim. Bugün Sait Halim Paşa'yla mülakatımda Mısır Hükümeti'ne müracaat fikrinde ısrar etmekte olduğunu gördüm. Bittabi bir şey söylemedim.

12 Temmuz 1920, Pazartesi. (32) numaralı mektubumu Suat

11 Temmuz 1920, Pazar. Bugün eski Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey Polverista'daki odama geldi. *Times* gazetesinin 15 Haziran 1920 tarihli nüshasında (perşembe gününe tesadüf etmektedir) yer alan makaleyi tercümesiyle beraber verdi. Kısaca, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah Bey'in 1913'te Kâhire'de Lord Kitchener ile mülakat etmiş ve bu mülakatta Türkiye ile bir harp zuhuru halinde Arap isyanının esasları kurulmuş olduğu yazılıdır. *Times*'ın Cidde muhabirinden aldığı mektuptur. Aslı aynen tercümesiyle beraber mahfuzdur.[173] [XXII/36]

Malta'ya geçen sene varışımızı

173 *Times* gazetesinin 15 Haziran 1920 tarihli nüshasındaki haber için bkz. dipnot 177.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Münip'e yazdım. Kadınların tutuklanmalarının doğru olup olmadığı ve kimler olduğunu sordum. Biraz da hakkımda zulümden şikâyet ettim. "Zâlimlere bir gün dedirir Mevla, 'Taallahü lekad eşreke Allah Aleyna'" beytini yazdım. Bilmem gider mi? İnsaniyetli bir muameleye mazhar olacağımı ümit etmediğimi de ilave ettim.

Bu mektubum ulaşmış. Münip 7 Ağustos 336 tarihli mektubunda yazıyor. Habip Bey'in tutuklandığını da bu mektupta haber veriyor. [XVII/100]

13 Temmuz 1920, Salı. Ali Cenani, Yakup Şevki Paşa, Süleyman Faik Paşa ve Sirozlu Miralay Âgâh Bey, Yozgatlı Mehmet Efendi bir de Murat Bey. İngilizler bu zevatı İstanbul'dan bugün bir dretnotla getirdiler.

14 Temmuz 1920, Çarşamba. Bugün gelen ajansta Bursa'nın Yunanlar tarafından işgal olunduğu yazılıdır. [XVII/101]

15 Temmuz 1920, Perşembe. 33 numaralı mektubumu müteakip bize gelen 14 Haziran 1919 tarihli *Manchester Guardian* gazetesinden o vakit aynen tercüme edilen fıkradır ki dün Macit Bey bir suretini verdi. Ben de buraya kaydediyorum:

"*Prenses Ena* vapuruyla 66 Türk mahpusunun Malta'ya sevk edildiğini Reuters Ajansı bildiriyor. Bunların isimleri gizli tutulmasına rağmen eski idareye mensup bey ve paşalardan mürekkep olduğu muhakkaktır. Harp mesuliyeti, Ermeni katliamı ve sair entrikalarla itham edilmektedir. Bunlar tamamen bey ve paşalardan mürekkep olup avamdan kimse yoktur. Malta'ya sevklerinden kamuoyu memnundur. Türkiye Adliye nazırı,[174] mahkemelerinin uzun zamana bağlı olduğundan İngiltere'ye teslim edildiğini bize söylemiştir. *Alemdar* gazetesi hükümetçe bunlar hakkında bir şey yapılamadığından İngiltere'ye teslim edildiğini ve diğer bir gazete bunların İngiltere'ye teslimiyle vaziyetin kontrol altına alındığını ve hükümetin geniş bir nefes aldığını yazıyor."[175] [XXII/37]

174 Mustafa Hayri Efendi'nin notu: "Evvelce Kartal köyü kadılığında bulunmuş olan Vasfi Efendi."

175 *Manchester Guardian* gazetesinin 14 Haziran 1919 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

refikama gönderdim. Bu sabah Miralay Celal Bey'e, ilk vapurla İstanbul'a dönüşe izin verildiğini tebliğ ettiler. Samatya garnizon kumandanlığında bulunmuştu.

16 Temmuz 1920, Cuma. 9 Temmuz 920 tarihli *Petit Parisien* gazetesi Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın maiyetiyle beraber 8 Temmuz 920 tarihinde Fransa'dan döndüğünü –kendisinin Spa Konferansı'na çağrılacağını umduğu ve beklediği halde Hariciye nazırının bir notası üzerine döndüğünü– yazıyor.[176] Habip Bey'e dokuz arkadaşla beraber pazartesi günü İstanbul'a hareket edeceklerini tekrar tebliğ ettiler. [XVII/102]

16 Temmuz 920, Cuma. Dışarıya çıkmaları men edilmiş olan arkadaşlar da gayriresmi olarak çıkıyorlar. Bugün Erzurum Valisi Sabit Bey ile Diyarbekir Valisi Bedri Bey'e birer kâğıt verdiler, fakat bunlardan yarımşar lira para aldılar. Bu galiba rüşvet olacaktır. Varakayı veren çavuş akşam saat sekizde döndükleri vakit, "Bu kâğıtları neferlere vermesinler bana versinler," diye Habip Bey'e söylemiş. İngilizlerin bizim bir kısmımıza serbest çıkmaya müsaade edip diğer kısmımıza müsaade etmemesi galiba kendilerine mükemmel bir kazanç kaynağı temin edecektir.

Sabit Bey'i, Bedrettin Bey'i, Habip Bey'le beraber Valetta'da bir kahvehanede otururlarken Kumandan Gatt görmüştür.

176 *Le Petit Parisien* gazetesinin 9 Temmuz 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Temmuz 1920, Cumartesi. Sabahleyin ofisten gönderilen bir listeyi astılar. İstanbul'a gidecek on zatın ismini ihtiva etmektedir. Pazartesi bir nakliye vapuruyla gideceklermiş.

Times *gazetesinde çıkan bir makale*

17 Temmuz 920, Cumartesi. Gatt kampa geldi. İdare Heyeti Reisi Fethi Bey'e, Sabit ve Bedri beyleri dün çarşıda gördüğünü ve bundan böyle vesikaları kendi [XXIII/38] eliyle ofiste vermeye mecbur olacağını ve saat yedi buçuktan evvel kimsenin kampa dönüşüne müsaade etmeyeceğini söylemiştir.

İstanbul'a önümüzdeki pazartesi günü gideceklerin ismini ihtiva eden bir cetvel asılmıştır. Bunlar on kişidir.

1) Habip Bey-Bolu mebusu
2) Sabri Bey-Saruhan mebusu
3) Halil Bey-Yüzbaşı doktor Harputludur
4) İzzet Efendi-Tabur Kâtibi
5) Mithat Bey-Bolu İttihat ve Terakki murahhası
6) Hâzım Bey-Binbaşı Selânikli
7) Hasan Fehmi Efendi -Sinop mebusu
8) Mihail-Sarrafoğlu Ürgüplü
9) Sudi Bey-Lazistan mebusu
10) Celal Bey-Miralay Samatya Garnizon Kumandanlığı'nda bulunmuştur.

Evvelce kendilerinin yanlışlıkla buraya getirildikleri ve memle-

Levent Şahverdi Arşivi

ketlerine dönüşe mezun oldukları kendilerine tebliğ olunan Kafkasyalı İbrahim Bey'le [XXIII/39] on arkadaşını hâlâ bırakmadılar. Bizim arkadaşlarla beraber de göndermiyorlar. Kendilerine, "Eğer buradan doğru Batum'a vapur bulunursa gideceksiniz yoksa İstanbul'a göndermemek için Londra'dan emir aldık," demişler. Diyen Mülazım Mafsud imiş. Buradan Batum'a doğru vapur bulunamayacağından biçare adamlar burada kaldılar demektir. İstanbul'a göndermek oradan Batum'a sevk etmek pek kolaydır. İngilizler istemiyorlarsa İstanbul'da kimseyle görüştürmeyebilirler. Zannederim maksatları Müslümanlara azap çektirmektir, çünkü bu zevatın Hıristiyan olan iki arkadaşını iki aya yakın bir müddet evvel Selânik yoluyla gönderdiler. Zavallı Müslümanlar beklemekteler İngilizler İslam ve Hıristiyan arasında fark gözetiyorlar. Hıristiyanlara müsamahakârane muamele ediyorlar hatta evvelce Kafkasyalıların Hıristiyan olanlarını serbestçe dışarıya çıkardıkları halde Müslüman olanlara müsaade etmemişlerdi. Onlara bilahare bize [XXIII/40] müsaade ettikleri zaman müsaade ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

"*Times*, 15 Haziran 1920 Perşembe, Sayfa 15

Arap Gözüyle Kâhire
(Cidde muhabirimizden)

Kraliyet hükümetinin misafiri olarak Kâhire'yi ziyaret etmiş olan Emir Abdullah 15 Mayıs'ta Cidde'ye dönmüştür. Emir evvelleri İstanbul'a gidiş ve dönüşünde dört kere Kâhire'ye uğramıştır. Muharebenin ilanından biraz sonra 1914'te vapur beklediği sırada hıdivin sarayında birkaç gün ikamet etmiştir. 1913'te Kâhire'de Lord Kitchener ile mülakat etmiş ve bu mülakatta Türkiye ile bir harp zuhuru halinde Arap isyanının esasları kurulmuştur. Emir, hayatının ilk 25 senesini İstanbul'da [XXIII/41] geçirmiş ve çağdaş Avrupa siyasetiyle pek güzel tanışıklık peyda etmiştir. Kendisi tarihe fıtraten meraklı olduğu gibi Peygamber soyundan gelenlere layık olacak derecede Arap edebiyatında ihtisas sahibidir.
İlh..."

Bu makaleyi Maarif Nazırı Şükrü Bey'e tercüme ettirdim. Uzunca bir makaledir. Tercümeyle aslı olan *Times* ga-

Levent Şahverdi Arşivi

zetesinin parçası nezdimde bulunmaktadır.[177] Buraya kaydetmekten maksadım Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa'nın umumi muharebenin vukuundan evvel 1913 senesinde oğlu Abdullah vasıtasıyla Kâhire'de İngilizlerle isyan esaslarını kararlaştırdığı açıklanmıştır. Abdullah oradan İstanbul'a gelmişti hatta benimle de Bâb-ı Meşihat'te görüşmüştü. O tarihteki hatırama müracaat edilmelidir. Bunlar yanımda yoktur. İnşallah hayırlısıyla memleketimize gidersek bittabi müracaat edeceğim. Şurasını dikkate tekrar koymak isterim ki Emir Hüseyin'in isyanından çok evvel isyan haline olan istidadını keşfettim. Mahmut Şevket Paşa merhuma [XXIII/42] (sadaretinde) ve Sait Halim Paşa Hazretleri'nin sadaretinde bu soylu zatın azledilmesini teklif ettim. Bir Hicaz meselesi çıkarmamak düşüncesiyle kabul etmediler.

Mahmut Şevket Paşa sadaretinde Vehip Paşa Hicaz valisi iken vuku bulan yazılı bildirisi ki Şerif'in azlini talep ediyordu bir dereceye kadar bu bildiri kabul edildi. Fakat bunu yapıp

177 *Times* gazetesinin 15 Haziran 1920 tarihli nüshasında çıkan haberin İngilizce tam metni, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır. Bu metin Mustafa Hayri Efendi'nin evrakı arasında kupür olarak mevcuttur.

Levent Şahverdi Arşivi

yapamayacağı Vehip Paşa'dan sorulduğunda bir miktar asker istediğini Harbiye nazırına beyan etti (miktarı hatırımda değildir). Bunun üzerine kabine azasınca da Şerif'in sadakatsizliği malum ve doğrulanmış bulunduğu halde idareimaslahat yoluna gidildi. Muhabereyle aldatırız zannolundu. Nihayet devletin Harb-i Umumi'ye girmesi üzerine bundan istifade ederek isyan etti, Hicaz elden gitti. Bundan vicdanen ben hiç mesul değilim. Talât Paşa Dahiliye nazırıydı. Bir gün mecliste kendisine, "Şerif'in azlinden bir şey zuhur etmez beyhude arkadaşlar korkuyor bunu hemen azledip Hicaz'ı [XXIII/43] kurtarmalıdır," dedim. Kendisi bu hususta benim fikrimde olduğunu söyledi, fakat bu işi için ekseriyete uyacağını ~~söylemedi fakat tavrıyla~~ ima etti, anlattı. Eğer Talât Bey ~~benim kadar~~ bu işi ciddi tutsaydı Emir Hüseyin vaktiyle azledilerek Hicaz gailesi vuku bulmazdı. O zamana ait hatıratımı herhalde tetkik etmelidir. Ne yazdığımı şimdi hatırlayamıyorum.[178] [XXIII/44]

178 Mustafa Hayri Efendi'nin elimizde mevcut olan hatıratında bu hususa dair tafsilat yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVII

18 Temmuz 1920, Pazar. Yarın sabahleyin vapurun gelip öğleden sonra ikide hareket edeceğini bir asker Habip Bey'e söylemiş. [XVII/103]

19 Temmuz 1920, Pazartesi. 34 numaralı mektubumu refikama yazdım. Namıma 16 İngiliz lirasının geldiğini beyan eden bir ilmühaberi Mafsud verdi.

İstanbul'a gidecekleri götürecek vapur geldi. Sabah saat on bir. Kumandan yarın sabah dokuzda gideceklerini söylemiş.

20 Temmuz 1920, Salı. Saat vasati öğleden önce dokuz buçukta arkadaşım Habip Bey dokuz arkadaşıyla beraber vapura gittiler. Rabbim selamet versin.

Saat yarımda vapurdan bir pusula yazmış. Kumandan Gatt istimbotla vapura götürmüş. İstimbotta burada kalan arkadaşların da posta posta sevk olunacaklarını söylemiş. Saat ikide ikinci bir pusula daha gönderdi. Aynı mealde –Habip çok beceriklidir vesselam. Evvelkini iki İngiliz neferi getirdi. İkinci pusulayı kampın çavuşu verdi. Saat dört buçukta vapur hareket etti. [XVII/104]

21 Temmuz 1920, Çarşamba. Doktor Süleyman Numan Paşa, Habip Bey'in yerine dün akşam geldi. Kamilyo hizmetimizde kaldı. Bugün akşamüzeri hararet otuz bir derecedir. Gece saat dokuza kadar otuz bir devam etmiştir.

22 Temmuz 1920, Perşembe. 35 numaralı mektubumu refikama yazdım. İngilizlerin muamelesinden şikâyet ettim. Bakalım gönderecekler mi?

20 Temmuz 920 tarihli Reuters Ajansı, Ferit Paşa kabinesinin istifasını yazıyor. [XVII/105]

23 Temmuz 1920, Cuma. Bolşeviklerin Lehistan ile mütareke etmek için vuku bulan İngiliz teklifini reddettiklerini bugün gelen ajans bildiriyor.

Kaptan Gatt bugün İdare Heyeti Reisi Fethi Bey'e, "Dışarıya çıkmaya izni olmayan zevat tarafından valiye bir kâğıt yazınız, şimdi bana gönderiniz kendim götürüp takdim edeceğim," demiş. Kâğıt yazıldı gönderildi.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Temmuz 1920, Cumartesi. Dün gece oda içinde hararet 30,5 dereceydi. Birçok kimseler uyuyamamışlar.

Doktor Fazıl Berki ile Mürsel Paşa'nın beraberinde getirdiği nefer Eyüp'e dışarıya çıkmaya müsaade ettiler. Cevat Paşa'nın damadı Basri Bey'den de evvelce verdikleri müsaadeyi geri aldılar. Sebebi: Tutuklanmasının sebebini sormuş, gelen derkenarda gayrimüslimlere kötü muamele etmesi olduğu ileri sürülmesinden dolayı İstanbul'dan gelen bu cevap üzerine dışarıya serbest çıkmaktan men olunmuştur. [XVII/106]

25 Temmuz 1920, Pazar. Dün gece uyuyamadım. Derece oda içinde 30'dan aşağı düşmüyor.

26 Temmuz 1920, Pazartesi. 36 numaralı mektubumu yazdım. Refikama İngilizlerin kahr ve perişan olmalarına dua ettim. Bakalım verecekler mi?

Münir Bey'den bir mektup aldım.

Tuhaf, bu mektup refikama ulaşmış. [XVII/107]

Defter XVII

27 Temmuz 1920, Salı. Habip Bey'den salimen varışına dair telgraf aldım. "Salimen vardım," diye yazar ve altını kendi imza ederse tutuklanmadıklarını işaret edecekti. Demek ki Ferit Paşa Hükümeti tekrar tutuklamamış.

Defter XXIII

27 Temmuz 920, Salı. Bu sabah saat onda Sait Halim Paşa'yla görüşüyordum. Times gazetesinin 1 Temmuz 1920 tarihli nüshasında dikkat çekici bir fıkra okuduğunu hikâye etti ve fıkrayı tekrar okudu.

"İtilaf Devletleri'nin teklif ettikleri sulh şartlarına mukabil verilen muhtırada şartlar pek ağırdır. İzmir Türkiye'ce terk edilemez ve millet bu şartları kabul etmez meğerki cebren kabul ettirile. Bugünkü millî mukavemet bunu ispat etmektedir." Hakikaten gariptir. Anadolu millî hareketine haydut kuvvetleri dedikleri ve asi addettikleri halde bu muhtırada söz konusu hareketi millî bir mukavemet diye zikretmeleri büyük bir çelişkidir. [XXIII/45]

Levent Şahverdi Arşivi

Manchester Guardian'*ın Araplara dair makalesi ve Mustafa Hayri Efendi'nin mütalaaları*

Defter XXIII
[Aşağıdaki alıntının kayıt tarihinin 27 Temmuz 1920 olması kuvvetle muhtemeldir]

Manchester Guardian 20 Temmuz 920

İngiltere Avam Kamarası Müzakerelerinden

Ormsby-Gore hükümetten Yeni Suriye askerî harekâtı hakkında Mebusan Meclisi'ne malumat verip vermeyeceğini Fransa Hükümeti'nin Şam-ı Arab Hükümeti'ne verdiği 24 saat vadeli ültimatomu tasvip edilmek üzere Yüce Meclis'in görüşüne sunup sunmadığını ve onun da kabul edip etmediğini, Suriye mandasının şekil ve suretine ilişkin maddelerin müttefik ve müşarik devletlere tebliğ olunup olunmadığını, hükümetin Fransa ve Arap hükümetleri nezdinde Milletler Meclisi Suriye mandası maddelerini kararlaştırıncaya kadar tartışmayı geciktirmeleri için nüfuz kullanıp kullanmayacağını sordu.

Fransa Ültimatomunun Maddeleri

Mister Bonar Law: "Benim anladığıma göre Fransa Hükümeti, Arap askeri tarafından kendi kuvvetlerine vuku bulan tecavüze ve onların zannı gibi Suriye Hükümeti'nin umumi surette tuttuğu hasmane vaziyete binaen 14 Temmuz'da şu maddelerin 18 Temmuz'a kadar kabulüne dair bir ültimatom vermiştir:

Rayak-Halep hattının kontrolü
Fransa mandasının kayıtsız şartsız kabulü {XXIII/46}
Fransa-Suriye nakit paralarının ithali
Kendi aleyhlerinde hasmane hareket etmiş olan Arapların cezalandırılmak üzere teslimi.

Ültimatom Yüce Meclis'e arz olunmamıştır. Suriye mandası maddeleri henüz tasvip edilmek üzere müttefik devletlerin görüşlerine sunulmadı. Sualin son fıkrasına gelince: Muallak meseleleri Yüce Meclis'le münakaşa etmek üzere Avrupa'ya gelmesi için Emir Faysal'a tekrar tekrar ısrar eden kraliyet hükümeti halihazırda elinde bulunan malumatı faydalı bir harekette bulunmaya kâfi addetmez, fakat mesele hakkında Fransa Hükümeti'yle haberleşmektedir."

Levent Şahverdi Arşivi

Ormsby-Gore: "Şimdiye kadar ağır telefat vuku bulmuş olduğu doğru mudur ve Fransa geçen sene her iki hükümet arasında kabul olunan itilaflar hududunu geçmiş midir ve Cerablus'tan Cisr-i Leşfur'a ilerlemişler mi ve Rayak iltisak hattını[179] geçmişler midir ve Fırat üzerindeki Arap sahasında çarpışmaların arttığına dair bir nevi malumat var mıdır?"

Bonar Law: "Buraya gelmeden evvel bütün malumat ve ihbarları aradım. [XXIII/47] İma olunan hususlar hakkında bir haber ele geçiremedim."

Lord Cecil: "Hükümet bu hadiselerin Küçükasya ahvaline bilhassa Küçükasya İslamlarının hissiyatı üzerine şiddetli surette tesir icra edeceğini dikkate aldı mı? Fransa'nın hareket tarzı Versailles Antlaşması'nın 22. maddesine açıkça aykırı olmasına nazaran pek muhterem efendi acaba müttefikler nezdinde bir itirazda bulunacak mı?"

Binbaşı Kont Winterton: "Müstakil bir Arap hükümetinin kurulmasını kabul ve tasdik edeceğine dair harp esnasında müttefikimiz olan Emir Faysal'a yine o esnada verdiği pek çok tantanalı vaade acaba hükümet bağlı değil midir ve acaba pek muhterem centilmen Fransa ve Arap hükümetleri nezdinde pek seri bir teşebbüste bulunarak hükümetlerinin ve Milletler Meclisi'nin meseleyi düşünüp konuşmaya vakit bulabilmesi için çarpışmaların ertelenmesini isteyecek mi?"

Mister Bonar Law: "Fransa Hükümeti'yle haberleşme halindeyiz. Fakat asil arkadaşımın dedikleri gibi vuku bulmuş olan hadisenin Versailles Antlaşması'na muhalefetini kabul etmem. Fransa Hükümeti'nin [XXIII/48] yalnız başına mesuliyetini üstlendiği bir fiil hakkında bizim için burada hüküm vermek pek güçtür."

Lord Cecil'e cevap verdiği sırada Mister Bonar Law, "Hükümet verdiği vaade şüphesiz bağlıdır. Benim fikrimce o sahanın Fransa mandasına verilmiş olması hadisesi bu vaat ile bir nevi tutarsızlık teşkil etmez," demiştir.

Erteleme Teklifi
Güç ve Nazik Mesele

Son saatte Ormsby-Gore yeni Suriye çarpışmalarının Ortadoğu'da İngiliz menfaatlerini ani bir tehlikeye sokmuş olması üzerine dikkati çekmek için meclisin ertelenmesini teklif etti.

Sir Magnus'un ihtarı üzerine meclis reisi dost veya müttefik devletlere ilişkin görüşlerde çok dikkatli söz söylenmesi lüzumunu ihtar etti.

179 iltisak hattı: Ana hatlardan depo, fabrika gibi tesislere çekilen demiryolu bağlantı hattı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ormsby-Gore: "Uluslararası meselelerin güç ve nazik olduğunu kabul ederim. Fakat Suriye r [ر bu harfin burada bulunma sebebi anlaşılamamıştır] meselesinde öteden beri bizim üstümüze yığılıp gelmiş olan mesuliyetler beni duygulandırıyor ve ancak İngiliz [XXIII/49] Hükümeti davasında azimkâr ve serbest bir lisan kullanırsa geniş çapta kan dökülmesinin önünü alabiliriz. Araplara verdiğimiz vaatlere nazaran Büyük Britanya manevi mesuliyeti işin içine karışmıştır. Son pazar günü son bulan ültimatom Arap âlemindeki vazifelerin pek derin olarak yerine getirilmesi için bu meclis daha ziyade İngiliz askeri daha ziyade İngiliz parası ... tasdiki zaruretine ... bağladı ('Pekâlâ, pekâlâ')."

Ortaklardan birinin diğer tarafla istişare etmeksizin kararlar alması ve fiiliyata geçmesi katiyen doğru değildir. Suriye mandasının tasdikine ve yeni Arap hükümetinin Suriye'de kurulmasına bütün alakadarların arzu ve muvafakati eklenmeksizin taksimat sahasında statükoyu ihlal eder bulunmamalıydı. Ültimatom kaleme alındığı sırada Yüce Meclis Spa'da toplantı halindeydi. Bütün manda ahvali maddeleri arasında yer alacak bazı esaslı şartların kabulüne mecburiyet hâsıl etmek için vaziyetin karıştırılmasına gayret olunduğunu gösteriyor. Manda maddelerini karara bağlatmak için vuku bulan gecikme ağlanacak hallerdendir ve Hariciye nezaretimizde hâkim olan haletiruhiye esefe şayandır.

Britanya Manevi Mesuliyeti

Kont Winterton vaki olan teklif taraftarı oldu ve dedi ki: "1912 veyahut 1913'te Arap reisleri Mısır'da Lord Kitchener ile görüştükleri zaman Türk idaresinden bıktıklarını ve ondan kurtulmak için İngiliz milletinin kendilerine yardım etmesini talep ettiler. Lord Kitchener Türklerle dostane [XXIII/50] münasebetlerde bulunduğumuz cihetle Türkler aleyhine ayaklanma için Araplara yardım edemeyeceğimizi cevaben bildirdi. Daha sonra harp zuhur etti ve Türkler bizim aleyhimizde harbe girdiler. Araplar o vakit Mısır'da mümessillerimize yanaştılar ve Türkler aleyhine ayaklanma için yardım edip etmeyeceğimizi tekrar sordular. Biz onlara yardımda bulunduk ve bu yardımı da müttefiklerimizin tasdikiyle yaptık. Onları Türkler aleyhine silahlandırmak için tüfek, makineli tüfek elhâsıl harbi idameye hizmet edecek bütün vasıtaları verdik. Şimdi Araplarla Fransa arasında bir ihtilaf çıkarsa Fransa da, 'Fransız askerini İngilizlerin verdikleri silah ve mühimmat ile öldüren halka bakın,' diyecekler. Bu hal mücadelenin zuhuruna mâni olmak için hükümetimize daha ziyade mecburiyet yükler.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransa'nın Suriye üzerinde manda iddiası Milletler Meclisi Kanunu'na dayanır bir haktır. Diğer başka esaslara istinaden ileri sürülecek haklar tehlikeyle dolu olacaktır. Fütuhata veyahut tarihî münasebetlere istinaden Fransa tarafından vuku bulacak her nevi iddia derhal bertaraf edilmelidir ('Pekâlâ, pekâlâ')."

Arap (Sinn Feinleri)

Mirliva J.B. Selli: "Fransa'nın müttefikimiz Belçika'ya tecavüz etmesinin Araplara tecavüz etmesinden daha ağır olmadığını kabul ederim: Fakat işin doğrusu Fransa'nın böyle bir ültimatom çıkarmaya mecbur olup olmadığını bilmektedir. Bana kalırsa Fransa buna mecburdu. Fransa, ordularını Kilikya'dan çekmekle binlerce on binlerce Ermeni'yi kıtal tehlikesinde bıraktı. Kilikya'daki [XXIII/51] kuvvetler batıdan doğuya uzanan demiryolları muvasalasına istinat ediyorlardı. Bu yollar ise birçok kere Mustafa Kemal tarafından ve bu mecliste Arap 'Sin Finleri' diye nitelenen adamlar tarafından tahrip edildi. Muhakemesine ve yüksek ahlakına kuvvetle itimat ettiğim General Gouraud ahvalin icaplarına tabi olarak Filistin'den kuzeye doğru uzanan hattı dahi kullanmak mecburiyetindedir. Araplar buna da zarar verdiler. Yalnız bu itibarla değil, Suriye'de Fransızlara vuku bulan tecavüzlerin üçünde mütecavizler arasında Arap subayları bulunmuş olması itibariyle de ültimatomunda haklıdır. Eğer Fransa bugün tuttuğu hareket hattını tutmamış olsaydı kendisine verilmiş olan manda vazifesinin üstesinden gelemeyecekti (Âlâ, âlâ)."

Araplara Vaadimiz Mühim Bir Fıkra

Mister Bonar Law: "İşin doğrusu Fransa hareketinin dostluğa muhalif olup olmadığında ve onun fevkalade komiserinin kararına bizim müdahalemizi davet edecek mahiyette bulunup bulunmadığında değildir. Bu noktaya gelmeden evvel yöneltilen diğer suallere cevap vereceğim. Bu suallerden biri Araplarla bizim aramızdaki haberleşmenin Fransa'ya gösterilip gösterilmediği ve bizimle Fransa arasında geçenlerin de Araplara gösterilip edilmediğiydi. Bu sualin her iki cihetine de cevabım müspettir. Diğer bir sual de Hariciye nazırından 1915 senesi ekiminde Araplara kendileri tarafından gösterilen arazide istiklallerini kazanmaları için yardımda bulunulacağına dair bir yazı [XXIII/52] gönderilmiş olmasıdır. Bir yazı gönderildiği doğrudur. Fakat bu yazının

Levent Şahverdi Arşivi

bir fıkrası var ki o burada beyan edilmedi. O fıkra da Büyük Britanya 'müttefiki Fransa'nın menfaatlerini ihlal etmeksizin' yardım edeceğinden ibarettir.

Emir Faysal'a gelince, ona ait işlerin sulh konferansında layıkıyla dikkate alınmadığını zannetmek daha büyük bir hata teşkil eder. Biz konferansta itilafın yalnız Fransızlarla değil, müttefikimiz Araplarla da temin ve cereyanındaki büyük ehemmiyeti dikkatten uzak tutmadık ve bunun için mümkün olan her gayreti sarf ettik. Bizim Arabistan'ın istiklaline dair söz verdiğimiz doğrudur ve biz bu sözümüzü yerine getirmeye çalıştık. Fakat Fransa'ya Suriye mandasını tevcih etmek bizim vaadimizle uygun düşerdi. Mandasını üstlendiğimiz Mezopotamya'da bizim harekâtımızdan Fransa'nın şikâyet etmekte ne kadar hakkı varsa bizim Fransa'nın Suriye'deki hareketinden şikâyete ondan fazla hakkımız yoktur. Müşkülat zuhur ettiği, zaruri hususların halledilmesi lazım geldiği, intizamın muhafazası gerekli olduğu zamanlarda her memleket mandasını tatbik mevkiine koyabilmek için doğru zannettiğini yapmakta haklıdır. Vakaya gelince çok miktarda Fransız askeri Araplar tarafından öldürülmüştü. Şimendiferler hususunda da müşkülat çıkmıştı. Eğer biz de aynı vaziyet karşısında bulunsaydık derhal demeyecek miydik ki: 'Ahvalin bu tarzda devamına müsaade edilemez'?" [XXII/53]

Fransa Teminatı
Askerî İşgal Daimi Olmayacak

Bu memleketin işgali keyfiyetine gelince Fransa Hükümeti askerî işgalin daimi olmayacağına dair bize teminat vermiştir. Manda kabul olununca ve diğer meseleler halledilince asker geri çekilecektir.

Emir Faysal'ın iddiaları hakkında çok şeyler söylendi. Bu iddiaları Fransa ve İngiltere hükümetlerinden daha ziyade süratle iyi karşılamış kimse yoktur. Pekâlâ malumdur ki onun aşiretleri muharebede cesurane hizmetlerde bulundular. Fakat yine o nispette doğrudur ki eğer Fransızların ve bizim fedakârlıklarımız olmasaydı Arapların Suriye'de hiçbir nevi hâkimiyet elde etmelerine imkân yoktu ('Pekâlâ, pekâlâ'). Fransa'nın Türkiye'yi fethetmekte bir dahli olmadığını ve bu sebeple oraya dair bir nevi talepte bulunmaya hakkı bulunmadığını ileri sürmek boş bir fikirdir. Biz kabul etmekte hiçbir vakit tereddüt etmedik ki Fransa'nın fedakârlığı herkesin üzerinde ve binaenaleyh muharebenin neticesinde vuku bulacak her şeye Fransa'nın ortak olması şüpheden azadedir ('Pekâlâ, pekâlâ'). Ne bir kimsenin ne de hiçbir menfaatin

Levent Şahverdi Arşivi

sulh antlaşmasıyla alakadar olan iddiaları Emir Faysal'ın iddialarından daha ziyade ehemmiyetle dikkate alınmış olsun. Ortadoğu'da büyük karışıklıklar var ('Pekâlâ, pekâlâ'). Arap harbi bu karışıklıklara eklenecek. Bazı muhterem azanın yapılmasını arzu ettikleri gibi eğer biz Mezopotamya'da başka bir bakış açısından [XXIII/54] değil de sırf bencilce maksatlarla hareket etmiş olsak ve Fransa Suriye'de emperyalizm maksadı takip etse o vakit ahvalin müdafaası bittabi kabil olmazdı."

Bonar Law meclise, "Bir maksat altında olmayarak dahi olsa Fransa Hükümeti'nin bu madde hakkında herhangi derecede olursa olsun kınanması istikbal için ciddi bir tehlike teşkil ederdi," demiştir.

Endişe Azalmış

Lord Robert Cecil: "Mister Bonar Law'ın ifadeleri bu madde üzerine hâsıl olan endişe ve asabiyeti bir hayli azaltmıştır. Bizimle Fransa arasında iyi uyumun büyük ehemmiyetini teslim ederim. Bu mecliste Fransa veya diğer müttefikler hakkında hissettiğimiz tenkitleri beyan etmek bu itilafın zarar görmesine daha iyi gelir. Bu suretle mesele açıkta görüşülür ve düşmanlık çıkaracak fena kanın dökülmesine meydan kalmadan münakaşa olunursa zannetmem ki Mezopotamya ile Şam arasında zerrece kıyas kabul eder bir şey mevcut olsun. Şam'da bir Arap hükümeti kurulmuştur. Maalesef Mezopotamya'da henüz bir Arap hükümeti yoktur. Ahval gayet ciddidir. İşte iki en iyi müttefikimiz birbirine düşüyorlar. Bunun geçici bir fikir ihtilafından ibaret olduğunu işitseydim pek çok memnun olacaktım. Meclise hatırlatırım ki Araplara karşı taahhütlerimiz fevkalade büyüktür. Fakat Fransa Hükümeti'nin tamamıyla bu taahhütlerimizi teslim ettiğine dair verdiği teminatı ve Arapların istiklaline müdahaleyi arzu etmediğini kabul ederim. 'Fransa'nın harekâtı tecavüzkârane olmadıkça bizim [XXIII/55] müdahaleye hakkımız yoktur,' diye söylenilen görüşü kabul etmem. Fransa'nın bir fatih değil, bir mandater olması ve Milletler Meclisi azasından bulunması bu hakkı bize verir."

Gizli Siyaset Eskisi Kadar Fenadır

Mister Bonar Law'ın ifadeleri her ne kadar endişeyi hafiflettiyse de emniyet ve saflıktan arınmış olması şikâyeti sebebidir. Gizli siyasete bir son verilmek şöyle dursun öteden beri olduğu kadar fena bir surette devam edip gidiyor. Bu teessürü artıran bir keyfiyettir (Alkışlar)."

Levent Şahverdi Arşivi

Sir Maclean: "Mister Bonar Law'ın nutku haberin tehlikesini azaltmaya çok yaradı. Dış siyasetimizin mahiyetini halka göstermek hususunda da fevkalade önemlidir (Alkışlar)."

Mister A. Herbert: "Eğer hakiki ve âlicenabane bir sulh istiyorsak 1914'teki gönüllünün görüşüne dönmelidir. Biz Mezopotamya hakkındaki fikrimizi açıklamalıyız ki bizim hareket hattımız Fransa ve İtalya tarafından takip edilsin."

Mister Wedgewon Fransa'ya dair beyanatından dolayı reis tarafından içtüzüğe davet olundu.

Teklif kabul olunmadı.[180] [XXII/56]

İşte bu müzakerelerin hülasasından dahi Hicaz Emiri Hüseyin Paşa'nın muharebeden çok evvel isyan emelini beslemekte olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber İngilizler de Araplara verdikleri sözde durmuyorlar.

İngiltere Parlamantosu'nda cereyan eden ve başlangıcında endişeli görülen müzakere, hükümetin kendi tertibinden ibarettir. Bir taraftan, "Araplara vaadimiz mühimdir. Kendileri tarafından gösterilecek arazide istiklallerini kazanmaları için bir yazı gönderilmiştir," diyor, diğer taraftan o yazıda (Fransa'nın menfaatlerini ihlal etmeksizin) fıkrasının olduğundan bahsediyor. Araplara o mühim vaat verildiği vakit Fransızların ne gibi menfaatleri vardır ve o vaat olunan Arap istiklali neredir? Arapları iğfal ettikleri açıkça anlaşılıyor.

Defter XVII

28 Temmuz 1920, Çarşamba. Hintli Şeyh Mahmut Efendi'nin yanında bulunan Vahîd Ahmet Efendi'den İstanbul Merkez Kumandanı Cevat Bey'e gelen 26 Haziran 920 tarihli bir mektupta, Şeyh Efendi'nin Hint'e varışını ve Bombay ve Delhi'de ahali tarafından pek çok hürmetle istikbal edildiğini ve millet tarafından (Şeyhülhind) unvanı verildiğini yazıyor ve Hindistan'da millî asker tertip ve teşkil edilmiş olduğunu ilave ediyor. [XVII/108]

29 Temmuz 1920, Perşembe. 37 numaralı mektubumu yazdım. Refikama bu mektup da ulaşmış.

180 *Manchester Guardian* gazetesinin 20 Temmuz 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Temmuz 1920, Cuma. Necmettin Molla Bey'den 17 Temmuz 920 tarihli mektup aldım. Oğlum Hakkı'dan Münih'ten birinci mektubunu aldım. Tarihi Temmuz 13-920'dir. Resmini de göndermiş. Müteessir oldum, ağladım. [XVII/109]

31 Temmuz 1920, Cumartesi. Necmettin Molla Beyefendi'ye cevap yazdım. Temmuz beşten bugüne kadar yirmi beş gün için Eczacı Mehmet Efendi'ye yemek masrafı olarak dört İngiliz lirası verdim. Kaymakam (Merzifon) Faik Bey vasıtasıyla gönderdim. Her gün sabahları iki pişmiş yumurta, öğle ve akşam ikişerden dört kap yemek veriyor. [XVII/110]

1 Ağustos 1920, Pazar. Oğlum Hakkı'ya cevap yazdım.

2 Ağustos 1920, Pazartesi. Hakkı'nın mektubunu bir haşiye yazarak refikama gönderdim.

Bugün gelen ajans, Mustafa Kemal Paşa'nın silah bırakmak üzere İstanbul Hükümeti'yle müzakereye talip olduğunu yazıyor.

Ferik Fahri Paşa Polverista'da odasında fotoğrafımı yaptı.

Hakkı'nın o mektubu validesine ulaşmış. [XVII/111]

3 Ağustos 1920, Salı. Yunan Hükümeti İtalyan elinde bulunan adaları talep ettiğinden araları açılmış, bizim sulhun da belirsiz bir zamana ertelenmiş olduğunu ecnebi gazeteleri yazıyor. Rıza Tevfik ile Hadi Paşa'nın imza için İstanbul'dan gidişleri on günü geçtiği ve 27 Temmuz'da imza edilmesi gerektiği halde hâlâ haber yoktur.

4 Ağustos 1920, Çarşamba. Mansurizade Sait ve Hüseyinbeyzade Ali beylerden birinin İstanbul'dan gelecekleri söyleniyor. [XVII/112]

5 Ağustos 1920, Çarşamba. 38 numaralı mektubumu refikama yazdım. Bu mektup ulaşmış.

6 Ağustos 1920, Perşembe. Kırşehir Savcısı Nazmi Bey'i getirdiler. Bir aydan beri İstanbul'da Arabyan Hanı'nda İngilizler elinde tutukluymuş. Buradan gidenlerden Sudi Bey'i, Mithat Bey'i, Doktor

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Bey'i Tophane rıhtımına çıkınca ayırmışlar, Arabyan Hanı'na götürüp tutuklamışlar. Diğerlerini serbest bırakmışlar. [XVII/113]

7 Ağustos 1920, Cumartesi. Odamda İstanbul gazetelerini okumakla vakit geçirdim. Yıldız Yağması namıyla birçok zevatın tutuklandığını gördüm. Hatta vefat edenlerin vârislerine intikal eden menkul ve gayrimenkul emvalin haczine karar vermişler. Bundan maksat tahttan indirmeden dolayı Hareket Ordusu'ndan intikam almak olmasını zannederim.[181]

Şimdiye kadar hararet 32 dereceyi geçmedi.

8 Ağustos 1920, Pazar. Kamilyo bugün gelmedi. Dün hesabını almıştı. Bugün büyük bir yortudur. Malta'da tüfekler fişekler atılıyor. Mızıkalar çalınıyor. "Turgut Reis'in şehit olduğu gündür," diyorlarsa de tahkike şayandır. Geçen seneki Eylül içindeki hatıraya bakınız. [XVII/114]

9 Ağustos 1920, Pazartesi. 39 numaralı mektubumu refikama yazdım. Bayram bugün de devam ediyor. Polverista'ya civar bir kilisede büyük donanma yapılmış, bir yeşil Osmanlı sancağını yere sermişler, üzerine bir kadın heykeli ayaklarını basıyor –Malta bu suretle Türklerin hücumundan kurtuluyor. Bunu Salâh Bey ile Macit Bey görmüşler.

10 Ağustos 1920, Salı. On sekiz kişinin İstanbul'a gideceğinin söylenmekte olduğunu para vermeye gelen Maltız sansör söyledi. Bayram bugün de devam ediyor. Üç gün demektir. Bu bayram Turgut Reis'in (Trablusgarp valisi olup Kanuni Süleyman zamanında Malta'nın fethine gelen zat) şehadeti için yapılıyor. 11 Eylül'de Malta kuşatmasının kaldırılması için bayram yapılacaktır. *Hammer Tarihi*, cilt 6, sayfa 130. [XVII/115]

Mektuplar ve izinler

11 Ağustos 1920, Çarşamba. Refikamdan ve çocuklarımdan mektuplar aldım. Habip Bey'den 7 numaralı 31 Temmuz 1336 tarihli mektubu aldım.

181 Bu gazeteler ve metinleri tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Fethi Bey'e dışarıya çıkmaya izin verdiler. Daha birçok zevata birkaç güne kadar müsaade edileceğini Kumandan Gatt Fethi Bey'e söylemiş.

12 Ağustos 1920, Perşembe. 40 numaralı mektubu yazdım. 10 Ağustos 1920 tarihli bir Londra telgrafnamesinde Türkiye sulhunun Sevr'de imza edildiği yazılıyor.

Bu mektup da ulaşmış. [XVII/116]

13 Ağustos 1920, Cuma. Cavit'ten Cahit'e gelen bir mektupta yirmi dört kişinin İstanbul'a gönderileceği yazılıdır. Fethi Bey'e kayınvalidesinden Münih'ten gelen mektupta da birkaç kişinin İstanbul'a gideceği Fethi Bey'in de onlar arasında olduğu bildiriliyor.

14 Ağustos 1920, Cumartesi. Uzun Kamilyo bugün hizmetimize geldi. Aylığı iki liradır.

Süleyman Numan Paşa'ya bugün subay tayını verdiler. Tahminen bir hafta evvel günlük dört buçuk tahsisat ile subay tayını alacağını kendisine Mülazım Mafsud tebliğ etmişti. [XVII/117]

15 Ağustos 1920, Pazar. Yine Karslıların gideceklerine dair bir haber çıktı. Halbuki birkaç defa, "Vapur bekliyoruz ilk vasıtayla sizi göndereceğiz," dediler aradan aylar geçti, sonra da, "Ermeni Hükümeti sizi istemiyor biz de gönderemeyeceğiz," dediler. Bugün de tekrar gidecekleri söyleniyor.

16 Ağustos 1920, Pazartesi. 1 numara Habip Bey'e yazdım.

41 numaralı mektubu refikama yazdım.

Dün gibi bugün de yortuymuş. Mektuplarımızı almadılar. Postayı da vermediler.

Fahri Paşa'yı yarın muayene için hastaneye davet ettiler.

Bugün hilali gördük iki gecelik vardır. [XVII/118]

17 Ağustos 1920, Salı. Sansör geldi. Üç lira aldım. On liram kaldı.

Fahri Paşa öğleden sonra hastaneye gitti geldi. Doktor birkaç gün hastanede kalmasına lüzum görmüş ve bilahare kendileri çağı-

Levent Şahverdi Arşivi

racaklarını söylemiş. Kanını tahlil edeceklermiş. Bir İtalyan gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle itilaf ettiğini, on bir fırka Bolşevik Müslüman askerinin Anadolu'ya gelmek üzere Kafkasya'yı geçtiğini Ankara'dan Rodos vasıtasıyla aldığı bir telsiz telgrafa atfen yazıyor. Cahit Bey tercüme etti.[182]

18 Ağustos 1920, Çarşamba. Ferik Fahri Paşa ile Liva İhsan Paşa'ya dışarıya serbest çıkmaya müsaade edileceği bugün söyleniyor. [XVII/119]

19 Ağustos 1920, Perşembe. 42 numaralı mektubumu refikama yazdım.

Fahri Paşa'yı bugün öğleden evvel saat on buçukta hastaneye götürdüler.

Hizmetçimiz Kamilyo'yu Süleyman Paşa azarlamış, bugün gelmedi.

20 Ağustos 1920, Cuma. Acuz'u bugün hizmetimize aldık. Aylığı iki liradır. Bunun da ismi Kamilyo'dur. Fakat pederinin ismiyle "Acuz" diyeceğiz. Bakalım bu kaç gün kalacaktır? Öğleden sonra Fahri Paşa'nın odasında Halil Bey'le satranç oynuyorduk. Çavuş geldi. Paşanın yatağını ambara kaldırmak istedi. Nihayet, "Siz mesuliyeti üstlenirseniz bırakırım," dedi. Polis Umum Müdürü Hamit Bey bir pusula imza etti. O da bıraktı gitti. [XVII/120]

22 Ağustos 1920, Pazar. Gece fevkalade sıcaktı. Gündüz de oda içinde otuz ikiye kadar çıktı. [XVII/121]

23 Ağustos 1920, Pazartesi. 43 numaralı mektubumu Suat ile Münip'e yazdım. Habip'ten haber istedim.

Öğleden önce saat on bir buçukta derece otuz üç buçuğu göstermiştir.

24 Ağustos 1920, Salı. [mürekkeple kapatılmış] Rahmi Bey geldi. Malta'da bulunanların evrakı İstanbul'dan Londra'ya gitmiş oradan da buraya gelmiştir. Muhakemeye sevk olunacaklarla serbest bulunacak kimseler ayrılmıştır. İngilizler tarafından serbest bırakılacakların İstanbul'a gönderilmemesi Ferit Paşa kabinesi tarafından rica

182 Bu İtalyan gazetesi tespit edilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş, "Bunlar İstanbul'a gelirse karışıklık çıkarırlar bizi müşkül mevkiye korlar," denilmiştir. [mürekkeple kapatılmış] Bey bunu [mürekkeple kapatılmış] erkân-ı harp maiyetinde müstahdem kâtip bir neferden haber almıştır. Müteakiben Abbas Paşa geldi. Mısır'ın istiklalini İngilizlerin tasdik ettiklerine dair olan Reuters telgrafını okudu, öğleden önce saat on bir. [XVII/122]

25 Ağustos 1920, Çarşamba. Bugün kurban bayramıdır. Cenabıhak bütün Müslümanlara mesut ve mübarek etsin. Sabah saat yedide biraz yağmur yağdı. Bu yazılarımı yağmur bozdu. Masa üzerinde açık bırakarak kahvaltıya gitmiştim geldiğimde bu sayfaları bozuk buldum.

Arkadaşlarla bayramlaşıldı. Gatt geldi, elli yaşından yukarı olanların Küçük Verdala'ya geçebileceklerini söyledi. Prenslerle bana sordu. Prensler, "İstemeyiz," dediler, ben, "Düşüneceğim," dedim.

26 Ağustos 1920, Perşembe. 44 numaralı mektubumu refikama yazdım. Yine sabah saat on birde [mürekkeple kapatılmış] Rahmi Bey geldi. Dün o zat ile görüşmüş. İstanbul Polis Umum Müfettişliği'nin işaretine atfen Londra'dan alınan 20 Temmuz 920 tarihli emirde, "Kral George Hazretleri'nin emriyle Malta'da Polverista'da bulunan siyasi esir [mürekkeple kapatılmış] Bey'in hareketi itaatkârane ve dosyası muntazam bulunduğundan bana verilen yetkiden dolayı adı geçen [mürekkeple kapatılmış] Bey'in zaman geçirilmeksizin memleketine iadesi münasiptir," diye Malta valisi tarafından yazılmış olduğunu haber vermiş. Gelen emrin hülasası, kralın emriyle ve mahkemeye verilinceye kadar veyahut mahallî hükümetin (Malta Hükümeti) mütalaası üzerine serbest bırakılıncaya kadar Malta'da Polverista'da bulunan siyasi esir filan –mim م, sad ص, elif ا'de– gibidir. [XVII/123]

27 Ağustos 1920, Cuma. İstanbul'dan çocuklarımdan mektup aldım. Habip Bey'i tekrar tutuklamışlar. İstanbul gazeteleri geldi. 10 Ağustos 920 tarihli bir nüshada *Dersaadet* veya *Vakit* gazetelerinden birinde Niğdeli Hâzım Bey'i idama mahkûm eden ilamı okudum. Amanallah görmeye, okumaya şayandır. Adlî tarihte bir misli yok-

Levent Şahverdi Arşivi

tur. Yazılan gerekçe şaşılacak bir şeydir.[183] Memleketi [mürekkeple kapatılmış] düştüğü şu felaket vartasından rabbim halas buyursun.

28 Ağustos 1920, Cumartesi. Fahri Paşa öğleden sonra hastaneden geldi. [XVII/124]

29 Ağustos 1920, Pazar. Öğle vakti Trabzon Valisi Süleyman Necmi Bey, Muş Mebusu İlyas Sami Efendi, Samsun Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Binbaşı Nâzım Bey, Makriköyü'nde Dişçi Atıf Bey İstanbul'dan geldiler. Bunlar epeyce müddetten beri Arabyan Hanı'nda tutukluymuşlar. Buraya getirdiler. Atıf Bey, ben Maraş müddeiumumisiyken pederi Zeytun Kumandanı Esat Bey'in oğludur. Bilahare liva paşa oldu, vefat etti. Eskiden tanırım.

30 Ağustos 1920, Pazartesi. Rahmi [altı nokta konulmuş] Bey bugün görüşmüş. Muhacir Şükrü Bey'in hakkındaki kayıt, sulhun akdi tarihinden itibaren üç ay zarfında yeni deliller zuhur etmezse serbest bırakılması hakkında buranın görüşünden ibaretmiş. 17 Temmuz 1920 tarihine kadar görüşünü bildirmek üzere Malta valisine Londra Harbiye Nezareti'nin 1 Temmuz 1920 tarihli bir emri varmış. İtilaf devletleri murahhaslarından oluşan yüksek komisyona verileceğinden 17 Temmuz'a kadar yetiştirilmesi ihtar olunuyormuş. Muhakemeye sevk edileceklerin isimleri pek gizli tutuluyormuş.

45 numaralı mektubum refikama. [XVII/125]

31 Ağustos 1920, Salı. Malta Valisi Mareşal Plumer tarafından Londra Harbiye Nezareti'ne yazılan tahriratta yirmi sekiz kişinin serbest bırakılması yazılmış. Valiye gelen tahrirat 1 Temmuz 920 tarihliymiş. Zannederim 10 Temmuz 920 tarihinde cevabı yazılmıştır.

Eczacı Mehmet Efendi mesi dağıttı. Bu ay borcum dört İngiliz lirası sekiz şilin dört buçuk peni etti, ödedim. [XVII/126]

1 Eylül 1920, Çarşamba. Bugünden itibaren bizim merhum Abdüllatif Efendi'nin oğlu Merzifon Kaymakamı Faik Bey'in mesinden

183 Söz konusu metin *Dersaadet* gazetesinin 10 Ağustos 1920 tarihli nüshasında çıkmış olup bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

yiyeceğim. Gani Bey pişiriyor. Mahmut Kâmil Paşa, Gani Bey, Faik Bey, Hüseyin Kadri Bey, Sivaslı Ahmet Efendi, bir de ben altı kişiyiz. Ben odamda yiyorum.

2 Eylül 1920, Perşembe. 46 numaralı mektubumu refikama yazdım.

Eylül 920 tarihli Reuters telgrafnamesinde (Londra'dan) Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Rus ve Alman ittifakını övmeleri dolayısıyla beyanname neşreylediği yazılıyor. Dün gelen İtalya gazetelerinde de Bolşevik ordusunun Beyazıt'tan Osmanlı topraklarına girdiği yazılıyordu. [XVII/127]

3 Eylül 1920, Cuma. Ebulûlâ Bey'den bir mektup aldım. Zilhicce'nin ilk günü tarihlidir. Dışarıya çıkamayan arkadaşlara da bugün izin verdiler. Yalnız Diyarbekirli Feyzi ve Zülfü beyler ile Miralay Mürsel Bey, Binbaşı Arif Efendi, Teğmen Yusuf Efendi istisna edildiler. Bu istisnanın hiç manası yoktur. Bir de Cevat Paşa'nın damadı Kaymakam Basri Bey istisna edildi.

4 Eylül 1920, Cumartesi. İbrahim Bey, Cevat Paşa, Esat Paşa, Faik Bey, Süleyman Nazif Bey, Şerif beyler ile yedi sekiz kişi Yeni Verdala'ya naklettiler. Daha yirmi beş kişiye kadar izin veriliyor. [XVII/128]

5 Eylül 1920, Pazar. Vali Sabit Bey, Ferik Mahmut Kâmil Paşa, Faik Bey gibi geçen gün izin verilenlerden bazıları ilk defa olarak çıktılar.

6 Eylül 1920, Pazartesi. 47 numaralı mektubumu aileye gönderdim.

Çocukların ikmale kaldıklarından şikâyet ettim. Mutlaka cevap istedim. [XVII/129]

7 Eylül 1920, Salı. Hüseyin Cahit Bey'in zevcesiyle iki çocuğu İtalya yoluyla bugün İstanbul'dan geldiler. Kumandan Gatt, Cahit Bey'le vapura kadar gitmiş. Gatt'ın bu muamelesi bizi memnun etti. Bu adam vazifesinden fedakârlık etmeyerek bizi memnun ediyor. Eski İngiliz kumandan ne kadar fena muamele ettiyse, Mülazım Mafsud kaba ve terbiyeye aykırı harekette bulunduysa bu zat doğrusu insani hareket ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

8 Eylül 1920, Çarşamba. Refikamdan 29 Ağustos 336 tarihli mektup aldım. Yakında İstanbul'a muhakeme için gideceğimizi Esat ve Yakup beylerin ifadesine atfen yazıyor.

Hüseyin Kadri Bey'e, Cenap Şahabettin'den Süleyman Nazif Bey'e, kayınpederinden Vali Tahsin Bey'e gelen mektup da bu haberi teyit ediyor. Sirozlu Âgâh Bey'e serbest olduğunu, birkaç güne kadar İstanbul'a gideceğini tebliğ ettiler. Kendisine gelen bir mektup mealine nazaran Ermeni patriği İngiliz sefaretine bir tezkere yazmış, onun üzerine kurtulmuştur. [XVII/130]

9 Eylül 1920, Perşembe. Kırk sekiz numaralı mektubumu yazdım refikama. [XVII/131]

11 Eylül 1920, Cumartesi. Veliaht Mecit Efendi Hazretleri ile Selim ve Abdülhalim efendilerin veliahtlıktan istifa buyurduklarını Reuters Ajansı haber veriyor. Memlekette ecnebi nüfuzunun hükümran olmasının istifa sebebi olduğunu gösteriyor.

12 Eylül 1920, Pazar. Habip Bey'den telgraf aldım, serbest evde olduğunu müjdeliyor.

Eski Amasya Mutasarrıfı Sırrı Bey'in biraderi yüzbaşılıktan istifa etmiş, Sefer Bey namında bir zatı getirdiler. İki ay evveli birkaç Ermeni, "Tehcir zamanında sen Trabzon'da bulundun," diyerek tutmuşlar, İngilizlere teslim etmişler. Beyoğlu'nda Abanos Sokağı'nda bir yerde tutuklamışlar. Orada tutuklu bulunan Rum ve Ermeni serserileri tarafından her gün dayak yermiş. Ortalık süpürttürülmüş, işkencenin envaını görmüş. Buraya gelmeden beş altı gün evveline kadar görüşme yasaklıymış. [XVII/132]

13 Eylül 1920, Pazartesi. 49 numaralı mektubumu refikama yazdım.

İtalya'da amele arasında yine ihtilal alametleri görülmeye başladı. Birçok şehirlerde sosyalistler galebe çalmışlar. Bolşevikliğe doğru gidiyorlar.

14 Eylül 1920, Salı. Bugün gelen Londra telgrafında –Loyter[184]– Veliaht Mecit Efendi Hazretleri'nin Anadolu Kuva-yı Milliyesi'ne katılmak teşebbüsünde bulunduğundan gözaltına alındığı yazılıdır. [XVII/133]

184 Loyter yazılmış ancak Reuters olması gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Eylül 1920, Çarşamba. Bugün gelen 14 Eylül 920 tarihli Reuters telgrafı mühimdir. Fransa, İtalya başvekilleri, Mustafa Kemal Paşa kuvveti ile İstanbul Hükümeti arasında itilaf yapılmasının imkânsızlığına kani' olarak milliyetperverlere karşı daha hürmetkâr bir muamele alınmaya karar vermişler. İkmalinde Giolitti ve Millerand görüşmüşler, bir beyanname neşrine karar vermişler. Beyannameyi görmelidir.

20 Temmuz 920'de İstanbul'a giden Bolu Murahhası Mithat Bey tekrar Polverista'ya getirildi.

16 Eylül 1920, Perşembe. 50 numaralı mektubumu refikama yazdım. [XVII/134]

17 Eylül 1920, Cuma. 2 Eylül 1920 tarihli Celal Nuri Bey'e gelen *İleri* gazetesinde bir kararname okuduk. Divanıharplerce tutuklanıp sorguya çekilecek vekillerden nezaret müdürlerine, müşirlerden miralaylara, kazaskerlerden haremeyn payelilerine kadar zevatın tutuksuz olarak muhakeme edileceği ve icabında padişah iradesiyle tutuklanacakları yazılıdır.[185] Bu geri adım, Kürt Mustafa Paşa'nın mezalimi tesiriyle husule gelmiş olsa gerektir.

185 *İleri* gazetesinin 2 Eylül 1920 tarihli nüshasındaki haberin tam metni:

"Örfi İdare
Büyük Rütbeli Zevatın Sorgulanması Hakkında Kararnamenin Tatbikatı
Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'nden örfi idarenin icabı üzerine uzatılmasına ve muamelece intizam ve tekdüzelik lüzumuna dayanarak örfi idare kararnamesinin tatbikatınca:
1) Askeriye cihetinde miralaydan müşirlere, ilmiye cihetinde haremeyn payelilerinde kazaskerlere, mülkiye cihetinde de nezaret müdürlerinden yüce nazırlara kadar şimdiki ve eski memurların divan-ı harplerce serbest halde sorgulanıp bunlardan tutuklanması gerekenler olduğu halde askerî idarenin reisi bulunan Harbiye Nazırı tarafından sadaret makamına yazılıp izin istenerek padişah cenapları tarafından verilecek üzerine tutuklanması,
2) Vükelalık hizmetinde bulunmuş olan zevat ile vüzera ve müşirler ve ferikler ve liva paşaların yazılı cevap vermekte muhtar bulunmaları,
3) Taşrada aynı memuriyet derecelerinde bulunanların da mülkiye veya ilmiyedenseler validen, askeriyedenseler kumandandan izin istenerek tutuklanmaları Meclis-i Vükelaca kararlaştırılmış ve keyfiyetin arzı üzerine gereğince muamele ifasına halife hazretlerinin iradesi çıkmış olduğundan sadaret makamından taalluk eden dairelerine tebligat icra olunmuştur."

Levent Şahverdi Arşivi

18 Eylül 1920, Cumartesi. İbrahim Sahip Bey uyluğunda çıkardığı çıbandan rahatsızdı. Bugün hastaneye gitti. Hastane evvelce Cotonera'daydı. Şimdi adanın batı tarafında yeniden yapılmış ve üç ay önceleri açılmış olan Imtarfa Hastanesi'dir ki Cotonera Hastanesi oraya taşındı. [XVII/135]

19 Eylül 1920, Pazar. Oda arkadaşım Doktor Süleyman Numan Paşa bugün Yeni Verdala'ya nakletti.

20 Eylül 1920, Pazartesi. 51 numaralı mektubumu aileye yazdım.

Faik Bey bizim odaya geldi. Gani Bey'in mesinde hizmet eden bizim eski Kamilyo'ya ayda bir lira vereceğim, benim hizmetime de bakacaktır.

Sudi Bey, Mebus Nuri Efendi, Sivas Polis Müdürü Rifat Efendi, Kırşehir Jandarma Kumandanı Burhanettin Bey öğleden sonra geldiler. Sudi Bey ailemden bir mektup getirdi. [XVII/136]

21 Eylül 1920, Salı. Dünkü gelenler İstanbul'un halini çok fena haber veriyorlar. Hükümet yok, memleket ecnebiler elinde oyuncak, memleketin ekâbiri hatta gençleri arasında [mürekkeple kapatılmış] vatanperver tanınan iki damat, Kaptan Bennett[186] namında bir İngiliz yüzbaşının teveccühünü kazanmak için birbiriyle yarışıyorlarmış.

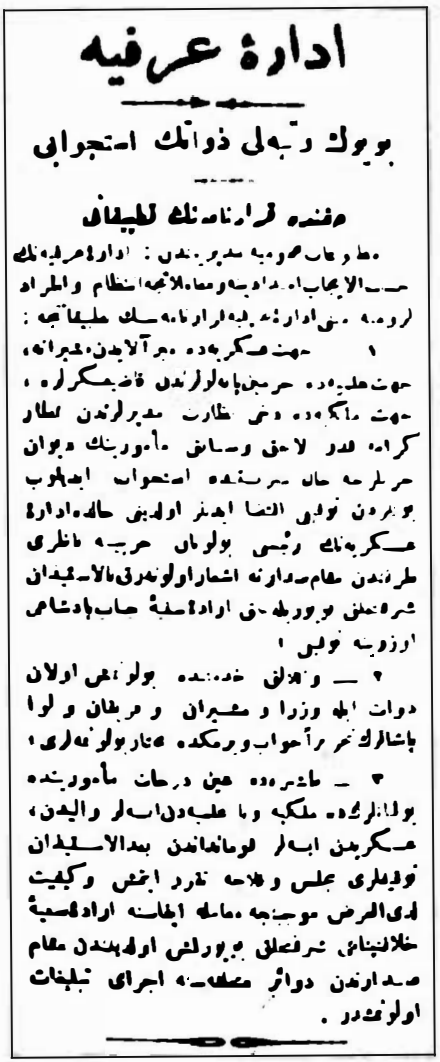
22 Eylül 1920, Çarşamba. Bugün gelen *Times* gazetesi: "Yıldız Yağması denilen davanın Osmanlı Hükümeti'nce geriye alınması ahali üzerine iyi tesir yaptı ve hükümet bu hususta akıllıca hareket etti. Fakat Veliaht Abdülmecit Efendi'yi Anadolu'ya firar edecektir diye tutuklatması o iyi tesiri yok etti. Veliahdın en yakın adamlarından işitildiğine göre firar niyetinin hiç aslı ve esası yokmuş. Sırf uydurmadan ibarettir." İstanbul muhabirine atfen yazıyor. 15 Eylül 920 *Times* nüshası. Agayef Bey söyledi yahut, "14 Eylül'dür," dedi.[187] [XVII/137]

23 Eylül 1920, Perşembe. 52 numaralı mektup.

186 İngiliz istihbarat sorumlusu ve tercüman John Godolphin Bennett.

187 *Times* gazetesinin 14-15 Eylül 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ادارهٔ عرفیه

بویوك رتبه‌لی ذواتك استجوابی

دفعنده قرارنامه‌نك تطبیقاً

مطوعات عمومیه مدیریندن : ادارهٔ عرفیه‌نك حسن الایجاب امداد یه‌سیله معاملاتجه انتظام و اطراد لزومنه مبنی ادارهٔ عرفیه قرارنامه‌سنك مطبقاتجه :

۱ — جهت عسکریه‌ده وجرآلایدن، بحریه‌ده جهت عدلیه‌ده حربیه‌لولرندن قاضیعسکرلره، جهت مالیه‌ده وزارت مدیرلرندن مطار کرامه قدر لاحق وسابق مأموریتك دیوان حربلرجه حال سیر ایتمکده اولدقلری استجواب ایدلوب بویله‌لرندن توقیف التضا ایدنلر اولدیغی حالده ادارهٔ عسکریه‌نك رئیسی بولونان حربیه ناظری طرفندن مقام صدارته اشعار اولونمدقجه بالاستیذان شرفصدور بویورلدیغی ارادهٔ سنیهٔ جناب پادشاهی اوزرینه توقیف ؛

۲ — توقیف خدمتنده بولونمقده اولان دولت ایله وزرا و مشیران و مربیان و لوا پاشالرك تحریراً جواب ویرمکده عتاریولونه‌لری ؛

۳ — ماشیره‌ده عین درجات مأموریتده بولونارکده ملکیه و باعلیه‌دن ایسه‌لر والیدن، عسکریدن ایسه‌لر لوماندانلرندن بعد الاستیذان توقیفلری مجلس وکلاجه تقرر ایتمش وکیفیت اجرای الغرض موجبنجه معامله ایتمك ارادهٔ سنیهٔ خلافتپناهی شرفصدور بویورلمش اولدیغندن مقام صدارتدن دوائر متعلقه‌یه اجرای تبلیغات اولونمقدر .

2 Eylül 1920 tarihli İleri *gazetesinde yayımlanan "İdare-i Örfiye Büyük Rütbeli Zevatın İsticvabı" haberi*

Levent Şahverdi Arşivi

24 Eylül 1920, Cuma. Enver Paşa'nın pederi Ahmet Bey'e oğlu Berlin'deki Kâmil'den gelen mektupta Sovyet Hükümeti ile İngiltere Hükümeti arasında Bakû'de bulunan seksen İngiliz esiriyle Malta'dakilerin mübadelesinin kararlaştırıldığı bildiriliyor.

Tevfik Hadi Bey aşure yapmış. Bir kâse de bana getirdiler. [XVII/138] [XVII/139 boş]

27 Eylül 1920, Pazartesi. 53 numara mektup.

Habip Bey tarafından gönderilmiş bir paket aldım. İçinde bir terlik bir de Buhara takkesi vardır. Bir de buradayken İngilizce sansörü Maltız Alfred'e vaat ettiği ağızlık var.

28 Eylül 1920, Salı. Sansör Alfred bugün geldi. Üç İngiliz lirası aldım. Kalan dört liram var. İstanbul'dan para gelmezse işim fena. Ağızlığı verdim, çok memnun oldu. Nesimi Bey ile Halil Bey bizim odadaydılar gördüler. [XVII/140]

29 Eylül 1920, Çarşamba. Çürüksulu Mahmut Paşa'nın serbest olduğuna dair İstanbul'dan İngiliz mümessilinden bugün bir telgraf gelmiş. Paşaya resmen tebliğ olundu. Mevcut tutuklular bugün yüz yirmi kişidir. İkisi Alman'dır, biri esirler buradayken İngilizlere casusluk ettiğinden memleketine gidemiyor. Diğeri bugünlerde terhis edildi, vapur bekliyor. Yalnız bununla bir de Bulgar subayını şimdiye kadar garnizoncu diye tutmuşlardı. Bulgar'ı geçen hafta gönderdiler, Alman da bugünlerde gidecek yalnız Müslümanlar kalıyor.

30 Eylül 1920, Perşembe. 54 numaralı mektup. Gani Bey'in mesinin bir aylık hesabı 73 şilin 5 penstir. Faik Bey vasıtasıyla ödedim. Yemek masrafı 58 şilin her sabah kahvaltısına iki yumurta 15 şilin.

Re. Ha. – Re Vav/Hemze – Sin – Şin – Kâf Ye Elif Sin – Ayn. Elif – Mim [ر.ح. _ رز _ س _ ش _ ق یه اس _ ع. ا _ م]yazılmış. Bu zevat bugün firara teşebbüs etmişler, muvaffak olamamışlar. [XVII/141]

1 Ekim 1920, Cuma. Kemahlı Sabit Bey rahatsızdır. Hararet 39 buçuk dereceye çıkmış, Cenabıhak muhafaza buyursun.

Levent Şahverdi Arşivi

2 Ekim 1920, Cumartesi. Bugün Fahri Paşa'yı muayene için hastaneye götürdüler. İbrahim Bey hâlâ hastaneden gelemedi. Cevat Paşa'nın damadı Basri Bey de hemen on gün var ki hastanede bulunuyor. Basri Bey geldi. [XVII/142]

4 Ekim 1920, Pazartesi. 55 numaralı mektup. [XVII/143]

5 Ekim 1920, Salı. Trabzon tehcirinden dolayı mahkûm olan Mehmet Ali Bey ile Cemal Oğuz Bey'i bugün getirdiler. Her ikisi kürek cezasına mahkûm oldukları halde İngilizler hapishaneden aldılar getirdiler. Geçende idam olunan Nusret Bey dahi bunlarla hapishaneden alındığı halde Divanıharp Reisi Mustafa Paşa'nın Nusret'in idam olunacağını söylemesi üzerine onu bırakmışlar.

6 Ekim 1920, Çarşamba. Cemal Oğuz Bey geldi görüştüm. İstanbul'un halinden iyimser. 1 Ekim 1920 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesini getirmişler. Yıldız Yağması namıyla bir dava neticesinde âyandan Hüsnü Paşa, Ferik Hasan, Rıza Paşa vesaire mahkûm olmuşlar. Tafsilatlı ilam o nüshada yer almaktadır. Okumaya şayandır. [XVII/144]

7 Ekim 1920, Perşembe. 56 numaralı mektup. R.H.

8 Ekim 1920, Cuma. Enver Paşa'nın biraderi Kâmil'den pederine gelen ikinci mektup 26 Eylül 920 tarihlidir. Berlin'dendir. Bunda Enver Paşa'dan aldığı bir mektupta Bakû'de bulunan esir İngilizlerle biz Malta tutuklularının ya İstanbul'da veyahut da Anadolu'da mübadelesinin İngiltere Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında kararlaştırıldığı doğrulanarak beyan olunuyor. [XVII/145] [XVII/146 boş]

11 Ekim 1920, Pazartesi. 57 mektup.

Namıma yirmi İngiliz lirasının geldiğini bildiren bir banka ilmühaberini onbaşı imza ettirdi. Çarşamba günü kırk kişinin İstanbul'a gideceğine dair akşamdan sonra çavuştan bir haber duyuldu.

12 Ekim 1920, Salı. İkinci Kamilyo'yu haftada altı şilin ücretle bugün tuttum. [XVII/147]

Levent Şahverdi Arşivi

14 Ekim 1920, Perşembe. [mürekkeple kapatılmış] 2 mektup Habip Bey'e yazdım. Saat öğleden önce dokuz buçuk raddelerinde şiddetli bir bel ağrısı tuttu. Gecenin onuna kadar devam etti. Biraz uyumuşum, sabaha karşı uyandım. Hamdolsun hafiflemiş. [XVII/148]

15 Ekim 1920, Cuma. Öğleden sonra ikide Kemal Bey'le burada daha ne kadar kalacağımızı konuştuk.

Cavit Bey'den Cahit Bey'e gelen bir mektupta Azerbaycan Hükümeti'nin elinde bulunan İngiliz esirleriyle bizim mübadelemizin kararlaştırıldığı yazılıdır. ~~Evvelki haberleri teyit ediyor.~~ Azerbaycan Hükümeti ile orada bulunan bizim arkadaşlar arasında kararlaştırılmıştır.

16 Ekim 1920, Cumartesi. Gatt geldi. Valletta'da oturmam için, "Müracaat ettim henüz cevap almadım fakat ümitvarım," dedi. Kiminle oturmak istediğimi sordu, "Rahmi Bey'le," dedim. Nesimi Bey tercümanlık etti. [XVII/149]

17 Ekim 1920, Pazar. Bel ağrısı olanca şiddetiyle devam ediyor.

Malta'da Imtarfa Hastanesi'nde

18 Ekim 1920, Pazartesi. 58 numaralı mektup. Kısa yazdım. Biraz keyifsiz olduğumu refikama bildirdim. Öğle vakti iki İngiliz doktoru geldi. Kumandan Gatt da geldi. Öğleden sonra dörtte Imtarfa Hastanesi'ne gönderdiler. Hacı Adil Beyefendi ile Sivaslı Ahmet Efendi benimle beraber geldiler. İki saat bekledikten sonra nöbetçi tabibi geldi. Saat altıda yatağa yatabildim. Hacı Adil Beyefendi ve Ahmet Efendi gittikten sonra ağrı başladı. Geceyi pek mustarip geçirdim. Nöbetçi tabibini üç defa rica ettim gelmedi. *Sister* ağrıyan mahalle tentürdiyot sürdü. Sükûnet bulmak imkânı yoktu. Ben "Doktor" dedikçe sister ellerini kavuşturur kapıya bakardı. [XVII/150]

19 Ekim 1920, Salı. Sabah oldu ıstırap devam ediyor. Doktor yine gelmedi. Uzun boylu, sakalsız, otuz otuz beş yaşlarında var bir İngiliz'dir. Saat on ikide Cotonera Hastanesi'nde beni muayene eden tabip geldi muayene etti. Arkama iki yakı koydular, kollarımdan ilaç zerk ettiler. Birkaç saat sonra idrar kanla karışık gelmeye başladı. İki

Levent Şahverdi Arşivi

gündür bir yumurtadan başka bir şey yemedim. Öğleden sonra saat beşte Sivaslı Ahmet Efendi çantamı getirdi.

20 Ekim 1920, Çarşamba. Kanlı idrar devam ediyor.

Öğleden sonra Fahri Paşa biraderimiz geldi. İki kişiden ziyadeye müsaade etmediklerinden bugün yalnız Miralay Cevat Bey'in geleceğini söyledi. Güya gelecekleri ilk önce benden soruyorlarmış ve hastane ikiden ziyade ziyaretçi kabul etmiyormuş. Yalan. Şimdiye kadar benden hiç kimse için sormadılar. Beni ziyaret etmek isteyen arkadaşların bir gün evvelinden isimlerini yazdırmalarını tebliğ etmişler ve her gün ikişer kişi sıraya koymuşlar. Zannederim bir gösteri şekli verdirmemek maksadıyla düşünülmüş olacaktır. Çünkü şimdiye kadar hastaneye gelenlerden kimseye böyle yapmamışlardı. Cevat Bey de geldi beş buçuğa kadar kaldılar. Gece bel ağrısından yine mustarip oldum. Nöbetçi bir Maltız tabip geldi. İdrarın tahlilinden evvel bir şey yapılamayacağını Arapça söyledi gitti. [XVII/151]

21 Ekim 1920, Perşembe. Maalesef bugün çocuklarıma mektup yazamadım. Düne nispetle idrar daha düzgündür.

Öğleden sonra dörtte Prens Abbas Paşa Hazretleri ile İbrahim Beyefendi geldi. Sabit Bey biraderimiz de onları takiben geldi. Benim yanıma gelmek için iki kişiden ziyadeye paso vermediklerinden gelmek arzusunda bulunan birçok arkadaşlar gelemiyormuş. Sabit Bey de kaçamak yapmış. Sudi Bey de şimdi geldi (4,5). Hastanedeki odamda yatakta fotoğrafımı aldı. Buraya geldiğim gün Polverista'da da almıştı.

22 Ekim 1920, Cuma. Geceyi çok mustaribane geçirdim. Bel ağrısı hâlâ devam ediyor. Doktor geldi hardal yakısı yapıştırdılar. Şimdi biraz hafifledi. Öğleden önce 11,5. Hacı Adil Beyefendi ile Faik Bey geldi. 4,5'ta gittiler. Sonra Cahit Bey geldi. Hastane civarında İstrada Miskato [?] denilen caddede oturuyor. İdrarda daha biraz kan bulunduğundan hâlâ tahlil edememişler. [XVII/152]

23 Ekim 1920, Cumartesi. Bu geceyi Cenabıhakk'a bin hamd ve şükür epeyce rahat geçirdim. Gece saat sekiz raddelerinde Ali

Levent Şahverdi Arşivi

Münif Bey odamın kapısını açıp girdi. Hayrette kaldım. "Bu zamanda nasıl gelebildin?" dedim. "Valinin emriyle sana tercüman tayin olundum. Sana bitişik odada yatacağım," dedi. Tabiplerin verdiği rapor üzerine seni İstanbul'a göndermek için valinin telgraf yazmış olduğunu Gatt'ın cuma günü akşam Fethi Bey'e söylemiş olduğunu da ilave etti. Posta gelmiş bir de mektubumu getirdi. Refikamın 1, Suat'ın 6, Münip'in 7 Ekim 336 tarihli üç kıta mektup.

24 Ekim 1920, Pazar. 59 refikama yazdım. Hastalığımı tafsilatıyla anlattım. Ürgüp'e gitmesini yazdım. Doktor geldi. Ali Münif Bey tercümanlık etti. Hastalığım hakkında valiye tafsilat verdiğini ve fakat valinin ne yaptığını bilmediğini, bununla beraber ciddiye aldığı zannında bulunduğunu söyledi. Ali Münif Bey'e, "Şimdi git salı sabahı gelirsin," dedi. Münif Bey de saat on birde (öğleden önce) gitti. Öğleden sonra Sudi Bey, Muş Mebusu İlyas Sami Efendi, Binbaşı Mazlum Bey geldiler. Dörtte gittiler. Sonra Doktor Süleyman Numan Paşa geldi. [XVII/153]

25 Ekim 1920, Pazartesi. Ağrılar tamamıyla yok olmadı. Allahıma çok şükür hafifledi. Öğleden sonra Diyarbekir Valisi Bedri Bey ile Binbaşı Haydar Bey geldiler. Sonra Eski Sadrazam Sait Halim Paşa Hazretleri ile Harbiye Nazırı Cevat Paşa ve İbrahim Sahip Bey geldiler.

26 Ekim 1920, Salı. Sabahleyin memelerden hayli kan zayi ettim. Yorgun düştüm. Onda Ali Münif Bey geldi. Sonra doktor da geldi. Doktor, "Kan için merak etme zarar yoktur, fena kandır çıksın daha iyidir," dedi. İdrar muayene edilmiş, "Karın" –yani "Bırak"– demişler. Münif Bey saat on birde gitti.

Bana bakan *sister* –ismi Resti– anlayabildiğim kadar İngilizceyle evime yakında gideceğimi söyledi ve tekrar tekrar doktordan bahsetti, fakat anlayamadım. Enver Paşa'nın pederi ile Zühtü Paşa'nın damadı Miralay Âgâh Bey geldi. Âgâh Bey cuma günü gidiyor. Yeğenim Rıza Bey'e vermek üzere bir potin verdim. Polverista'daki odamdadır. Ahmet Paşa verecektir. °11. Bunlardan sonra Fethi Bey

Levent Şahverdi Arşivi

geldi beşte gitti. Ferit Paşa düşmüş. Tevfik Paşa kabine teşkiline memur olmuş. [XVII/154]

27 Ekim 1920, Çarşamba. Sabahleyin yine kan zayi ettim. On bir buçukta her günkü doktor daha büyük bir tabiple iki sister yanlarında olduğu halde geldiler muayene ettiler. Öğleden sonra Doktor Fazıl Berki, Kırşehir Savcısı Nazmi ve bizim Doktor Faik beyler geldiler. Refikama mektup yazdım.

28 Ekim 1920, Perşembe. Bu sabah kan zayi etmedim. Saat onda Ali Münif Bey geldi. On ikiye çeyrek kalıncaya kadar kaldı. Doktor gelmediği için gitti. Tevfik Paşa'nın Sadrazam, İzzet Paşa'nın Dahiliye, Salih Paşa'nın Bahriye nezaretlerine tayin olunduklarını haber verdi. İnşallah doğrudur. Hiç olmazsa memleket namuslu bir hükümete nail olmuş olur. İzzet Paşa'ya bir mektup yazdım, Âgâh Bey'e verdim. Valinin yazılı bildirisinden bahsettim. Mümkün olursa delaletini rica ettim. Öğleden sonra birlikte geldiler. Valinin benim İstanbul'a gönderilmemi hem Londra Harbiye Nezareti'ne hem de İstanbul'a Haykomisere [High Commissioner] telgrafla yazdığını Gatt söyledi. °12. Sonra Hacı Adil Beyefendi geldi. Beşe kadar kaldı. Saat altıda Hüseyin Cahit Bey geldi. Yediye çeyrek kala gitti. Mösyö Parnis Sultan Aziz zamanında Babıâli Hukuk Müşaviri Parnis Efendi'nin oğluymuş. °13. Hukuk Mektebi'nde muallimimiz Şahbaz Efendi bir hukuki mesele münasebetiyle Parnis Efendi'den bahsetmişti, "İyi adamdı fakat cahildi," demişti. [XVII/155]

29 Ekim 1920, Cuma. Bu sabah yine bir miktar kan zuhur etti. Öğleden sonra Mahmut Kâmil Paşa ile Doktor Faik Bey geldiler. Sonra Fahri Paşa geldi. Birbirine selam vermeyecek derecede bu iki paşa dargınmışlar. Sebebini bilmiyorum, ama ne olursa olsun Mahmut Kâmil Paşa münasip harekette bulunmadı. Tenkit edilip kınanacak şeydir. Enver Paşa'dan Moskova'dan pederine bir mektup gelmiş. Azerbaycan Hükümeti elinde bulunan İngiliz esirleri ile Malta'da bulunan Müslümanların mübadelesini teklif etmiş, İngiliz Hükümeti kabul etmiyormuş. En doğru haber bu olacaktır. Bakalım

Levent Şahverdi Arşivi

sonu ne olacaktır? Her ne olursa olsun Rabbim Mütteal hayırlısını ihsan buyursun.

30 Ekim 1920, Cumartesi. Sabahleyin saat onda Ali Münif Bey ile *Vakit* gazetesi Sahibi Ahmet Emin Bey geldiler. Haftada üçer gün gelmek üzere aralarında karar vermişler. Doktorla aramızda Emin Bey tercümanlık etti. "Pazartesi günü çıkayım," dedim. Doktor, "Erkendir daha birkaç gün sonra tayin ederiz," dedi. Hastalığımın kum olduğunu söyledi ve "Tamamıyla temizlendi bir daha döneceğini zannetmem," dedi. Çok et yemememi, balık ve tavuk eti yemeyi tavsiye etti. Öğleden sonra Ahmet Agayef Bey, Erkân-ı Harp Hilmi Bey, Kars Hükümet Reisi İbrahim Bey geldiler. Âgâh Bey ile Mürsel Bey'in neferi Eyüp'ün İstanbul'a gitmek üzere bugün saat onda vapura gittiklerini söylediler. Saat beşte gittiler. [XVII/156]

31 Ekim 1920, Pazar. Bu sabah yine memelerden kan zuhur etti. Sekizde Maltız bir Katolik papaz geldi. Birkaç gün önce bir daha gelmişti. Hastanedeki Katoliklerin papazıymış. Bir şeye lüzum varsa hariçten getirebileceğini söyledi. Onda Ahmet Emin geldi. Doktor, "Zayi olan kan tahlil edildi basurdandır merakı mucip değildir," dedi. Emin Bey on bir buçukta gitti. (60) numaralı mektubumu Suat ve Münip'e yazdım. "İzzet Paşa'ya yazdığım mektubun tahkik ederek ulaştığını bildiriniz," dedim. "Âgâh Bey'le yeğenim Rıza Bey'e gönderdiğim potinin geldiğini dahi yazınız," diye ilave ettim. Âgâh Bey'i dün sabah alelacele yatağından alıp vapura gönderdiklerini Emin Bey söyledi. Allah selamet versin. Öğleden sonra Doktor Faik Bey daha sonra Binbaşı İbrahim Hakkı Bey geldi. Oğlum Hakkı'dan namıma Polverista'ya gelmiş bir mektubu getirdi. 18 Ekim 1920 tarihlidir. Münih'ten yazıyor. Bu sene beşinci sınıfa geçmiş. Almancadan başka İngilizce ve Fransızca mecburi okuyormuş. "Bu üç lisanı öğrenip memlekete öyle döneceğim," diyor. İnşallah. Münih'te bulunan Necmettin Molla Beyefendi'den, eski Başmabeyinci Lütfü Simavi Bey'den selam yazıyor. Ben ölmeden Hakkı'yı yetiştirebilsem validesiyle kardeşlerine destek olurdu. Rabbim mütteal iyi akıbet ihsan buyursun, âmin. [XVII/157]

Levent Şahverdi Arşivi

1 Kasım 1920, Pazartesi. Öğleden evvel Ali Münif Bey, Fazıl Berki Bey, Karslı Mehmet Bey geldiler. On ikiye yakındı gittiler.

Öğleden sonra Salâh Cimcoz, Mithat Şükrü, Macit beyler geldiler. Posta gelmiş, refikamdan iki mektup getirdiler. 16 Ekim 336 tarihli, on altı lira gönderdiklerini yazıyorlar hâlâ gelmedi. Gece saat dokuzda yine kan geldi.

Akşamüzeri saat beş buçukta banyoya soktular. Üç gün evvel bir daha banyo ettirmişlerdi.

2 Kasım 1920, Salı. Sabahleyin kan geldi. Onda Ahmet Emin Bey geldi. 25 Ekim tarihine kadar *Vakit* gazetelerini getirdi. Bir de 9 Ekim 920 tarihli *Peyam-ı Sabah* getirdi. Ali Kemal "Peyam-ı Eyyam"ında vakıflardan bahsetmiş. Benim hakkımda şu cümleler aynen mevcuttur. "... Fakat hakkülinsaf söylemek lazımsa İslam vakıfları Hayri Efendi gibi bir nazır görmedi. O vakıf hanları, o Darülhilafetilaliye medreseleri, bütün o muhteşem binalar o adamın iyiliklerini kötülüklerine galip kılmak için adeta birer abidedir. Birkaç Hayri Efendi daha görmüş olaydı, Evkaf Nezareti bugün bilhassa İstanbul'u öyle mamur bir hale sokardı ki milletçe adeta bir yandan yüzümüzü ağartırdı, bir yandan da bir dereceye kadar refahiyetimizi temin eylerdi, çünkü vakıflarımız henüz keşfolunmamış definelerdir."

Öğleden sonra Prens Abbas Paşa, Fahri Paşa, Abdullah Efendi, İsmail Canbolat Bey, Halil Bey, Seyit Bey, Kara Vasıf Bey, Agayef Bey, Polis Müdürü Ahmet Bey, Süleyman Necmi Bey geldiler. [XVII/158]

3 Kasım 1920, Çarşamba. Bu sabah yine biraz kan geldi. Dokuz buçukta Muhacirler Müdürü Şükrü Bey geldi. Fakat doktor o gittikten sonra geldi. (61) numaralı mektubu refikama yazdım. Çocukların halinden şikâyet ettim cevap istedim.

Saat üç buçukta Doktor Faik Bey ile Cemal Oğuz Bey geldi. Dördü beş geçe treniyle gittiler.

Saat altıda Hüseyin Cahit Bey geldi. Yediye kadar oturdu.

Kan gece ve sabaha karşı iki defa daha zuhur etti.

Levent Şahverdi Arşivi

پیام ایام

[*Peyam-ı Sabah* gazetesinin 9 Teşrinievvel 1920 tarihli nüshasındaki "Peyam-ı Eyyam" serlevhalı yazının tam metni]:

"Peyam-ı Eyyam

Söylesek söz olur, söylemesek dert olur: mahut Kara Kemal gibi bir 'kara cahil' evkafın başını dertten derde soktu, nedir o bankalar, nedir o şirketler? Değil hükümetimiz cihanda hangi hükümet vardır ki böyle ticaretle, sarraflıkla müsemmer ve nafi bir surette meşgul olabilsin? Halbuki bu nezaret böyle vazife, selahiyet ve hatta kudret haricinde işlerle meşgul olmak daiyesiyle kendi işlerini unuttu, hiç değilse ihmale mecbur oldu. Mesela bütün o zavallı vakıf mektepleri ne hale girdi? Kısmen nasıl kapandı? Hatta kısmen ne suretle ortadan kalktı? Ne vakfullaha riayet edildi, ne de şart-ı vâkıf nazar-ı itibara alındı. İstanbul ise adeta yazın susuzluktan, kışın kömürsüzlükten olduğu gibi mektepsizlikten daima kırılmaktadır. Bina varken, hoca varken, vakfullah varidatı varken (Evkaf Nezareti) bütün mektepleri böyle söndürdü, şimdi bu yoksulluk içinde Maarif Nezareti bina, hoca, bütçede nasıl para bulsun da yeniden mekteb-i iptidai tesisine çalışsın, zehi hayal-i muhal!

Evkaf-ı İslamiye hüsn-i tasarruf edilse o guna gun emval ve emlak ile bu memleketin maarifi de ihya kılınır. Fakat alelhusus bizde hükümet böyle işlerin adı değildir, biz bir cemaat-ı islamiyeye muhtacız, bir cemaat ki bilfarz bütün vakıf mekteplerini yed-i idaresine alsın, şerait-i vakfiyeyi tetkik etsin, ve cihet cihet mevki-i tatbike vazeylesin. Eminiz ki sırf bu sayede bu mekteplerden çoğunun imrân ve ikbali resmî ve gayriresmî başka bir müzaherete hacet kalmadan temin edilir.

Siyaseten büyük hataları olabilir, makam-ı meşihattayken şüphe yok büyük günahlar işlemiştir, fakat hakkülinsaf söylemek lazımsa, Evkaf-ı İslamiye Hayri Efendi gibi bir nazır görmedi. O vakıf hanları, o Darülhilafetilaliye medreseleri, bütün o muhteşem binalar o adamın hasenatını seyyiatine galip kılmak için adeta birer abidedir. Birkaç Hayri Efendi daha görmüş olaydı, Evkaf Nezareti bugün bilhassa İstanbul'u öyle mamur bir hale sokardı ki milletçe adeta bir yandan yüzümüzü ağartırdı, bir yandan da bir dereceye kadar refahiyetimizi temin eylerdi, çünkü vakıflarımız henüz keşfolunmamış definelerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

4 Kasım 1920, Perşembe. Sabahleyin Ahmet Emin Bey geldi. Doktorla görüştük. İnşallah yarın çıkacağım. (1) "Kalp yorulmamalı burada verdiğimiz ilaç iyi geldiğinden ona devam etmeniz için yazdım," dedi. (2) "Basur için her gün bir defa dışarı çıkılmazsa zarar eder, çıkacağınızdan emin olmadıkça her gece bir müshil alınız. Burada aldığınız –numara 9 pill hapları uygundur. (3) Böbrek için çok et yemeyiniz. Buradaki ilacı alacaksınız." Doktorun tavsiyeleri bundan ibarettir. Her üç ilacı bana muntazaman vermeleri için Polverista doktoruna yazdığını ilave etti. Doktorun ismi Kabtin.

Öğleden sonra Hacı Adil Bey ile Edirne Valisi Zekeriya Bey geldiler. Beş treniyle döndüler. [XVII/159]

5 Kasım 1920, Cuma. Imtarfa Hastanesi, Valletta'dan hareket eden şimendiferin sonunda bir tepe üzerine yapılmış üç katlı epeyce büyük bir binadır. Orta katın cephesinde Malta'nın merkez şehri olan İmdine'ye (Medine'den bozmadır) nazır tarafında zabitan dairesi dedikleri hususi birer kişilik odalar vardır. Benim odam batı tarafında sondan ikinci odadır. Beş numaralıdır. Bu dairenin toplamı tahminen sekiz dokuz odadan ziyade değildir.

Sabahleyin yine hayli kan zuhur etti.

Doktor geldi veda ettik bugün muayene etmedi.

Öğleden sonra iki buçukta Faik Bey geldi. Beşe kadar bekledik hastanenin otomobili gelmedi. Bir arabayla Valletta İskelesi'ne oradan Polverista'ya geldik. Çok şükür arkadaşlar sağ ve afiyettedirler.

~~Hastane masrafı olmak üzere (2) lira İngiliz 17 şilin 6 pens ofisteki paramdan kestiler. Malta'dan hareketim günü kestiler.~~

6 Kasım 1920, Cumartesi. Sabahleyin on bir buçukta Kumandan Gatt, Doktor Fazıl Berki ile odama geldi. "Müjde vermeye geldim. Çektiğiniz telgrafa cevap aldık. İsterseniz İstanbul'a isterseniz başka bir yere gitmekte serbest ve muhtarsınız. İlk vapurla gidebilirsiniz," dedi. "İstanbul'a giderim eğer vapur varsa. Fakat diğerleri gibi aylarca hatta haftalarca beklemek lazım geliyorsa İtalya yoluyla giderim," dedim. "Yolda bana bir arkadaş vermez misiniz?" diye ilave ettim.

"İstanbul'dan dönmek üzere birini alabilirsin fakat o zatın da İstanbul'da kalabilmesini Londra'dan ve Haykomiser'den sormak

Levent Şahverdi Arşivi

lazımdır. Bu ise sizin işinizi geciktirir," dedi gitti. Hacı Adil Bey için rica ettim cevabını tekrar etti. "Dönmek üzere alabilirsin," dedi. Hacı Adil Bey bu surete muvafakat etmedi. Hakkı da var. [XVII/160]

7 Kasım 1920, Pazar. İki gecedir tahtakurusundan uyuyamadım. Biraz rahatsızım. Akşam yemekten sonra Yeni Verdala'ya geçtim. Orada bulunan zevatı ziyaret ettim. Dönüşümde Kırkkilise Mutasarrıfı Hilmi Bey yarın İstanbul'a vapur olduğunu söyledi. İnşallah doğrudur. Hürriyet Allahımdandır.

Malta'dan dönüş hazırlıkları

8 Kasım 1920, Pazartesi. 62 numaralı mektubumu refikama yazdım. Serbest olduğuma dair vuku bulan tebliği bildirdim. Oğlum Hakkı'ya da yazdım. Kumandan Gatt tarafından Fazıl Berki Bey geldi. Bu hafta içinde bir savaş gemisiyle İstanbul'a gidebileceğimi söyledi. Biraz sonra bir zabit geldi. Sıhhatimi Kumandan Gatt namına sorduktan sonra gidinceye kadar bir otelde oturmak arzu edersem muntazam bir daire gösterilmesinin vazifeleri olduğundan, refakatini arzu ettiğiniz arkadaşlarınızın isimlerini yazacağım dedi. "Teşekkür ederim gidinceye kadar burada arkadaşlarımın arasında bulunmamı tercih ederim," dedim. Ve "Hastalığım kararsızdır denize tahammül edemeyecek bir halde bulunmak ihtimali vardır. İtalya yoluyla gitmek için de pasaport hazırlansa," dedim. "Kumandan'a söylerim," dedi, selamladı gitti. Bir müddet sonra Fazıl Berki'ye kumandan diyor ki: "Eğer Hayri Efendi İtalya yoluyla gitmek isterse bir aydan evvel hareket edemez." Bunun hikmetini anlamadım. Galiba İtalya yoluna müsaade etmeyecekler. Bir de Gatt, Fazıl Berki'ye, "Acaba beyefendi memnuniyetini beyan eden bir şey yazmaz mı hükümetçe arzu ediliyor," demiş. "Düşüneyim," dedim. Maksadım [mürekkeple kapatılmış] vermemektir. [XVII/161]

9 Kasım 1920, Salı. İtalya yoluyla gitmeyi Kumandan Gatt'a Hüseyin Tosun Bey vasıtasıyla söyledim. "Bir tezkere yazsın," dedi. Yazdım. Bir sanatoryuma gideceğimden o yolda vesika vermelerini talep ettim. "O halde refakat için başkasını veremeyiz. Yalnız gideceğini açıkça belirtsin," dedi. Tekrar öyle yazdık. Fakat Gatt'ın te-

Levent Şahverdi Arşivi

reddütü pek açıktır. Zannederim Avrupa'ya bırakmak istemiyorlar. Tezkereyi Fethi Bey götürdü Gatt ile görüştü.

Habip Bey'e bir telgraf yazdım, serbest olduğumu bildirdim.

10 Kasım 1920, Çarşamba. Sabahleyin on bir buçukta bir subay geldi. "Cuma günü İstanbul'a doğru vapur vardır. İtalya yoluyla gitmeye karar verdin mi?" dedi. "Verdim," dedim. "Öyleyse şartımız vardır. İtalya'ya yanınıza bir adam alabilirsiniz fakat bu adam esir ve asker olamaz. Bir Maltız hizmetçi vardır. Masrafları size ait olmak üzere isterseniz onu alabilirsiniz," dedi. Şartlarını kabul ettim. "Hizmetçi meselesini bana bırakınız," dedim. "Pekâlâ," dedi. "Pasaport için vesika veriniz," dedim. "Kumandanlık onunla meşguldür," dedi gitti. Bizim odaya nakleden Ahmet Emin Bey bugün vapurları tahkik edecektir. [XVII/162]

11 Kasım 1920, Perşembe. 63 numaralı mektubu refikama yazdım. Fakat bugün bayramları olduğundan İstanbul'dan gelen mektuplarımızı vermedikleri gibi mektuplarımızı da göndermediler. Emin Bey vapuru tahkik etmiş. Önümüzdeki perşembe Siraküza'ya vapur varmış. Prens Abbas Paşa Napoli civarında bir köyde ikamet eden, işlerini idare eden adamı İtalyalı Trapani'ye bir telgraf yazdı, Siraküza'ya gelip beni beklemesini emretti. Almanlarla mütareke yıldönümü bayramı olduğundan Kumandan Gatt dairede bulunmadığı için telgraf çekilemedi. Bugün öğleden önce saat on birde herkes bulunduğu yerde duracak, hatta arabalar, tramvaylar, otomobiller, yürüyenler derhal duracaklar iki dakika muharebede ölenleri düşünecekler, on biri iki dakika geçe herkes bulunduğu hale dönecektir.

12 Kasım 1920, Cuma. Öğleden sonra Mithat Şükrü Bey'le Hüseyin Cahit Bey'in hanesine gittik. Veda ettim. İnşallah önümüzdeki perşembe günü gideceğim. Eğer bırakırlarsa. Fakat ofisin harekâtında pek ziyade nezaket görüyorum. Doğrusu şüpheliyim. [XVII/163]

13 Kasım 1920, Cumartesi. Ahmet Emin Bey tarafımdan Kumandan Gatt'a gitti. Bir an önce pasaportun yapılmasını talep ettim. Abbas Paşa'nın Trapani'ye çektiği telgrafa cevap bekliyoruz. "İtal-

Levent Şahverdi Arşivi

ya'da yalnız kalmayacağına efendi bizi ikna etmedikçe göndereme-yeceğiz," demiş. "Nasıl olur?" dedim. "Trapani Siraküza'ya gelmez-se ben burada mı kalacağım? İtalya'da ben yalnız kalmam. Burada bazı zevat tarafından Siraküza'ya ve Roma'ya telgraf çekilecektir. Roma'da birçok hemşerilerim vardır. İcap ederse Simtore'den [?] bir telgraf yazarım birini isterim," demek üzere Emin Bey'i tekrar gön-derdim. "Pekâlâ müsterih olsun çarşamba günü giderler," demiş. İnşallah bakalım Allah vere caymasalar.

14 Kasım 1920, Pazar. Sabahleyin Yeni Verdala'da bazı arkadaş-ları ziyaret ettim. Öğleden sonra saat dörtte Kemal Bey'in odasında toplandık. Halil Bey, Hacı Adil Bey, Nesimi Bey, Maarif Nazırı Şük-rü Bey, Mithat Şükrü Bey, Kemal Bey mevcuttu. İstanbul divanıhar-bince evvelce hakkımızda alınan kararların fesih ve iptali için gerekli vasıtalara başvurmaya girişmek üzere dava vekillerine yazılmasına karar verdik. Ancak evvelce şimdiki hükümetin fikri sorularak mâni olma suretini gösterir bir hal görülmediği takdirde müracaat etmele-rini ve müracaat tarzının aralarında müzakereyle kararlaştırmaları-nı yazmaya Halil Bey ile Nesimi Bey'i memur ettik. [XVII/164]

15 Kasım 1920, Pazartesi. 64 numaralı mektup refikama. Ambar memuru ile bir çavuş geldi. Odadaki eşyayı yoklama ettiler. Çavu-şun elindeki kâğıtta, Hayri Efendi 18 Kasım 920'de gideceğinden odasındaki eşyanın teslim alınması yazılıdır. Bel ağrısından yine biraz mustaribim. Habip Bey'e geçen salı yazdığım telgrafı Sansör Alfred'in hâlâ çekmediği, Veli Necdet Bey'e olan ifade tarzından an-laşılıyor. Şimdiye kadar cevap alamadığımdan ben de zaten şüphe ediyordum. Davaya dair dünkü müzakerenin neticesini Halil Bey kendi vekili olan Esat Haydar Bey'e bugün yazdı. Hükümetçe bir mahzur görülmezse diğer vekillerle istişare ederek kanuni yollara müracaat edecekler.

16 Kasım 1920, Salı. Sansör Alfred geldi paramı verdi. Toplamı kırk üç lira (İngiliz) tuttu. Bundan bir ay önce yirmi İngiliz lirası geldi. Ondan on gün sonra da on buçuk İngiliz lirası gelmişti. Bu iki kalem meblağın kimin tarafından gönderildiğini hâlâ bilmiyorum,

Levent Şahverdi Arşivi

çünkü mektubu yoktur. Bakalım sonra anlaşılacaktır. Sait Halim Paşa bana kendi parasından elli İngiliz lirası verilmesi için bir çek verdi. "Onu da yarın veririz," dedi.

Hareket ettiğim 18 Kasım 920 günü Kumandan Gatt'ın kestiği para:

	Şilin	Lira	
00	08	00	İtalya Konsolosluğu'na vize için
06	14	04	Malta'dan Siraküza'ya kadar vapur bileti
06	17	02	Hastane için [XVII/165]

17 Kasım 1920, Çarşamba. Kumandan Gatt geldi. İtalya yoluyla İsviçre'ye gitmek üzere İtalya Konsoloshanesi'nden pasaportumu almış getirdi. "Vapur yarın veyahut cuma günü gelecektir," dedi.

18 Kasım 1920, Perşembe. 65 numaralı mektup refikama. Bütün arkadaşlarla vedalaştım. Öğleden sonra saat dörtte Kumandan Gatt geldi. Bir otomobille gümrük rıhtımına geldik. İsveç konsolosu orada bizi bekliyordu. Hep birlikte bir motorbot ile İtalya vapuruna gittik. Süleyman Numan Paşa vapura kadar bana refakat etti. Vapurumuz saat sekiz buçukta hareket etti. Hareket ederken Trablusgarplı Ahmet Rasim Efendi namında bir gençle görüştüm. Palermo'ya gidiyor. [XVII/166]

19 Kasım 1920, Cuma. Sabah sekiz buçukta Siraküza'ya ulaştık. Gece deniz tuttu. Çok rahatsız oldum. Trapani vapura geldi çıktık. Ahmet Rasim Efendi bizimle beraber gümrüğe ve otele kadar geldi. Trapani'nin tavsiyesi üzerine bugün burada istirahati ben de uygun gördüm. Hotel des Etrangers'deyim. Yarın sabah onda hareket edecek trenle Roma'ya gideceğimizi telgrafla Abbas Paşa Hazretleri'ne bildirdim. Münih'te bulunan Necmettin Molla Beyefendi'ye de Osmanlı konsolosu vasıtasıyla bir telgraf yazdım.

20 Kasım 1920, Cumartesi. Sabah saat sekiz buçukta Sadrazam Tevfik Paşa'ya şu telgrafı yazdım.

> Tahliye olundum. Malta'dan dün Siraküza'ya geldim. Doktorlara göstermek üzere bugün Roma'ya gidiyorum. Boston Oteli'nde bulunacağım.

Levent Şahverdi Arşivi

Vatana Dönüş

Roma yoluyla İstanbul'a

Saat on bire on kala Siraküza'dan tren hareket etti. Siraküza ufak ve mamur bir kasabadır. Çiftçiler bizim usulde tarlalarını nadas ediyorlar. Zeytin ve limon ağaçları çoktur. Portakal bahçelerinin etrafına servi dikerek adeta duvarlar yapmışlar. Bir saat sonra bir tünelden geçtik. Tam on ikide ikinci bir tünel, bu da küçüktür. Bunu müteakip bir tünel daha, biraz sonra bir daha. Batıdan doğuya doğru akan dereleri dardır. Yarımda uzun bir tünel, birde Katanya'ya geldik. Deniz kenarında epeyce büyük bir kasabadır. Daha uzun bir tünelden şehre girdik. Bir saat portakal bahçeleri arasından geçtik. Acireale İstasyonu'na geldik. Etna Dağı'nın önünde dağın tepesi karla örtülüdür.[188] Bundan sonraki Guardia-Mangano İstasyonu tam Etna'nın önünde doğusundadır. Dağın zirvesi dumandan görülmüyordu. Bundan sonra portakal bahçelerine bedel iki taraf üzüm bağlarıdır. Fiumefreddo İstasyonu'na geldik. Burada Etna hizasını geçtik. Portakal bahçeleri devam ediyor. Bundan Calatabiano İstasyonu'na geldik. İstasyonun batısında bir kale harabesi vardır.

Buradan sonra Taormina İstasyonu'na geldik. Bir tepe üzerinde, köyü latiftir. Meşhur bir oteli varmış. Tepe üzerinde görülüyor. İnce bir kar serpintisi vardı fakat hava yine (baştan 2 rakamlı sayfaya bak)[189] [XVII/167] [XVII/[sayfa (2)]] pek latiftir. Buralarda

188 Devamı 17 Aralık'ın altında yazılıdır.

189 Buradan itibaren 21 Kasım 1920 tarihine kadar defterin baştan ilk beş sayfasına yazılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

şimendiferin sol tarafı tamamen dağlıktır. Dağlardan yer yer sular iniyor. Sağ tarafta denize dökülüyor. Hakikaten pek latif yerlerdir. Köyler, evler dağların üzerine vadilerin aralarına serpilmiş, yeşil portakal ağaçları arasında beyaz kulübeler çok hoştur. Messina'ya yaklaştıkça dağlarda sabur denilen yabani incir, ot gibi bolca biter.

Saat dördü yirmi geçiyordu Messina İstasyonu'na geldik. Büyük bir kasabadır. Birçok trenlerin kavuşma mahallidir. Messina Sicilya'nın kuzey ucunda. Orada tren yataklı vagondan başka vagonları terk ediyor, yataklı vagonlarla boğazı bir vapur içinde geçiyor. Diğer yolcular aynı vapurla geçip diğer vagonlara biniyorlar. Şimdi saat tamam beştir. Trenimizle beraber vapurun içindeyiz. İşte vapur hareket etti. Bizim araba vapurları gibi vapurun iki başı açıktır. Tren doğrudan doğruya vapurun içine giriyor. Messina'nın elektrikleri şimdi birden yandı. Vapur içinden görünüşü II. Abdülhamit merhumun zamanındaki [XVII/x01] şehrayinleri andırıyor. Messina'nın karşısında (...ça) [bu kelimenin üstü mürekkeple kaplanmış; okunamıyor] vardır ki onun da elektrikleri vapur içinden yine şehrayin gibi görünüyor. Bu kadar elektrik bolluğunu ilk defa görüyorum.

Vapur yarım saatte aheste gidişle boğazı geçti. Tren İtalya sahilinde San Giovanni adlı ufak bir kasabaya çıktı. Bundan ötesi asıl İtalya'dır. Sicilya adasının Siraküza'dan Messina'ya kadar şimendiferle tam altı saat mesafesi vardır. Limon, portakal, zeytin ağaçları ve bağ ve bahçeleri çoktur. Suriye arazisine benziyor. Havası Suriye gibi mutedildir.

Katanya'dan sonra Messina'ya kadar on dört tünel vardır. Birkaç tanesi iki üç dakika sürüyor. Diğerleri daha kısadır ve kuzeye çıktıkça ekserisi birbirini müteakiptir.

Tren İtalya içinde harekete başladı. Şimdi saat altıdır. Biraz serincedir.

Bu havali İtalyanların Calabria eyaletidir. [XVII/x02] Saat altı buçukta üçüncü istasyona geldik. Bagnara (İtalyanlar Baçanara okuyor) denilen bir köydür. Bu köyden sonra birbirini müteakip üç köy geç-

Levent Şahverdi Arşivi

tik. Yedi buçukta yemek salonuna gittik. Otuz kişiden ziyadeydi. Dokuzda yemek bitti. Kamarama geldiğimde yatağımı hazır buldum yattım.

21 Kasım 920, Pazar. Gece sarsıntıdan uyuyamadım. Sabahleyin yedide kalktım. Salerno İstasyonu'na gelmiştik. Büyük bir kasabadır. Oradan kalkınca beş dakika kadar devam eder uzun bir tünel geçtik. Bunu müteakip iki tünel daha geçtik. Sol tarafımız sahildir. ... [bu kelime okunamamıştır] kadar sağ tarafımız dağlık ve kayalıktır. Tüneli çıktık. Sonra deniz kıyısında kadim Amalfi şehrini gördüm.

Saat dokuzda Vezüv Yanardağı'nın önünde bulunduk, zirvesinden duman çıkıyordu. Trenin sağındadır. Şimendiferle bir saatte dağa gidiliyor. Vezüv eteğinde Torre del Greco [XVII/x03] köyü vardır. Bu köy Napoli Körfezi üzerindedir. Buradan Napoli görülüyor. Tam dokuzda meşhur Napoli şehrine ulaştık. Bir milyon nüfuslu büyük bir beldedir. Burada yarım saat kaldık. Tren yön değiştirerek kuzeye doğru hareket etti. Bostanların arasından orman haline getirilmiş kavakların arasından gidiyoruz. Şehri göremedim fakat etraf pek güzeldir. Tarlalarında ve sebze bostanlarındaki intizam ve bolluk ziraatin ilerlemiş olduğuna delalet ediyor. Saat onda Caserta İstasyonu'na ulaştık. Orada kralın bir sarayı vardır. Buradan sonra hattın iki tarafında hayli zeytin ağaçları vardır. Hava yine mutedildir. Saat on bir buçukta Monte Cassino İstasyonu'na ulaştık. Trenin sağında, yüksek bir tepe üzerinde büyük bir ruhban mektebi vardır. Bağlarının kütükleri topraktan tellerle kaldırılmış, iki üç karış yükseltilmiş adeta ufak fidanlar gibidir. Soğuk çok olmadığı için bizim Ürgüp'te [XVII/x04] olduğu gibi kışın toprağa gömmek usulü burada yoktur. Suriye de böyledir.

İtalya arazisi Sicilya toprağı doğusu bizim memleketi, bilhassa hava itibariyle Suriye'yi hatıra getirir. Roma'ya giderken iki tarafı ufak ormanlık bir vadiden geçiyor. Maraş'ta buna benzer vadiler görmüştüm, Yenice Kale nahiyesine giderken. Şimdiye kadar geçtiğimiz tünellerin hemen hepsinden uzun bir tünelden geçtik. Vadiden

Levent Şahverdi Arşivi

kurtulduk. Zagarolo İstasyonu'na geldik. Burası Roma'ya otuz kilometredir. Saat de ikidir. Bundan sonra iki tarafta hayli üzüm bağları ve buğday tarlaları vardır ve iki yanında kuzeyden güneye sıradağlar çıplaktır.

Roma'ya girerken sağda ve solda ve sonda Romalılardan kalma kemerler vardır. Sol tarafta daha çoktur. [XVII/x05]

21 Kasım 1920, Pazar. Saat üçte Roma'ya ulaştım. Boston Oteli'nde oda yokmuş. Palas Oteli'nde bulunan İzmit Mebusu Ziya Bey odasını geçici olarak bana verdi. Allah razı olsun. Biraz istirahat ettim. Sonra bir oda buldu. Dokuz gün için o da hallolundu demektir. Hâmit Bey'le, Hasan İzzet Paşa'yla, Hami Bey'le görüştüm. Satı Bey'le de görüştüm. Şehzade Fuat Efendi Napoli'ye gitmiş. Dahiliye Nazırı İzzet Paşa'ya, Harbiye Nazırı Ziya Paşa'ya birer mektup yazdım. Malta'dakilerin halini anlattım. Oğlum Suat'a bir telgraf yazarak Roma'da bulunduğumu bildirdim. Şimendiferde yazdığım mektubu da Ebulûlâ Bey'e gönderdim. Bu odaya bir günde yetmiş beş İtalyan frankı vereceğim. Günde dört Osmanlı lirası –akşam sabah yemek, bir de kahvaltı içindedir.

22 Kasım 1920, Pazartesi. Sabahleyin Hâmit Cemil Bey geldi. Öğleye doğru Edip Servet Bey geldi. Necmettin Molla Bey'e yazdığım mektubu ona verdim. Öğleden sonra Vehip Paşa, Tulcalı Süleyman Bey, Yüz[?] Refet Bey, Eski Rüsumat Umum Müdürü Sırrı Bey geldiler. Vehip Paşa para vesaire her ne ihtiyacım varsa hizmete hazır olduğunu söyledi. Teşekkür ettim, "Hiçbir şey istemem," dedim.

Akşamüzeri Osman Fuat Efendi Hazretleri Napoli'den dönmüş. [XVII/168]

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVII

23 Kasım 1920, Salı. Necmettin Molla Bey'den bir telgraf aldım. Sıhhatimi ve nereyi arzu ettiğimi soruyor. Telgrafla, "Sıhhatteyim mektubum postadadır," dedim. Malta'daki arkadaşlara birçok kart ve mektup yazdım. Hami Bey, Hasan İzzet Paşa, Hâmit Bey ve İsmail Bey'in haremi Nuriye Hanım geldiler. Gece yemekten sonra Satı Bey geldi. Suriye'de Emir Faysal Hükümeti'nde Maarif nazırıydı. Fransızlarla bilhassa General Gouraud ile aralarında cereyan eden hali hikâye etti. İslamlardan bazılarının hatta Müftü Ebülhayr Efendi, Âbidin'in Fransız taraftarı olduğunu söyledi. Harbin sonlarına doğru Faysal İngilizlerden ayrılıp Türklerle birleşmek için haber göndermiş Cemal Paşa, "Eşkıyayla bizim işimiz yoktur," demiş. "Muhabere evrakını görünüz," dedi.

Defter XXIII

23 Kasım 920 Salı akşamı Roma'da Palas Oteli'nde, Suriye'de Emir Faysal Hükümeti'nde Maarif Nazırı bulunan Satı Bey'le görüştüm. Fransızların Suriye Hükümeti'ne karşı nasıl merhametsizce hareket ettiklerini ve General Gouraud'nun verdiği ültimatom iddiasını kabul ettikleri halde yine askerî harekâtı durdurmayarak Şam'a girdiğini ve adeta hükümeti dağıttığını anlatıyor ve hâlâ İngilizlerden bir ümit bekliyor. İtalya'da bulunan Emir Faysal'ın 23 Kasım'dan bir iki gün evvel Londra'ya kralın daveti üzerine gittiğini ve ümitvar olduğunu ilave ediyor.

Hükümetler böyledir. İhtiyaç zamanında bol bol vaat ederler ihtiyaç [XXIII/57] bertaraf olduğu gibi yüzlerini çevirirler.

Harbin sonlarına doğru İngilizlerden ayrılıp Osmanlı Devleti'yle birleşmeyi Faysal, Cemal Paşa'ya teklif etmişse de Cemal Paşa, "Bizim eşkıyayla sözümüz yoktur," diyerek reddettiğini ve bunun muhabere evrakını kendi gördüğünü Satı Bey söylüyor ve "Bu Cemal Paşa'nın bir hatasıdır," diyor.

Cemalpaşazade Hâmit Bey ki itimat ettiğim bir zattır Halep'te alakası bulunduğundan

Levent Şahverdi Arşivi

her sene vaktinin bir kısmını Halep'te geçirir. Hâmit Bey'in bu mesele hakkındaki beyanatı bütün bütün başkadır, şöyle ki: Faysal, Cemal Paşa'ya (Bahriye Nazırı Cemal Paşa değil, sonradan Harbiye nazırı olan Küçük Cemal Paşa'ya) yazar ki; "İngilizler nasıl olsa gelecekler onların gelmesinden evvel Suriye'yi siz bize teslim ediniz beyhude kan dökülmesin." Cemal Paşa bunu Enver Paşa'ya yazmış, aldığı cevapta buna cevap vermeye gerek olmadığı bildirilmiştir.

Hâmit Bey'in ifadesi daha akla yakındır çünkü kendine müracaat eden düşmanı reddederek İngiliz kuvvetini takviye etmekte mana yoktur. Bununla beraber ömrüm vefa ederse bu meseleyi tahkik edebilirim. [XXIII/58] [XXIII/59-60 boş]

Defter XVII

24 Kasım 1920, Çarşamba. Avni'ye Münip'e mektuplar yazdım. Habip Bey'e bir telgraf çektim. Telgraf poliçesiyle para istedim. Kırzade Hüseyin Bey, Ziya Bey'le beraber geldi. Fethi Bey'in işini müzakere ettiler. Çalışıyorlar, fakat bu zat Cevdet Bey'i tanımıyor. Mustafa Bey'in kayınbiraderiymiş. Onun namına hareket ediyor.

Şehzade Osman Fuat Efendi akşamdan sonra bir kart dö vizit gönderdi. Yarın öğleden sonra geleceğini bildiriyor. [XVII/169]

25 Kasım 1920, Perşembe. Bugün Roma'da hava fevkalade güzeldir. Adeta mayıs günlerinden biridir. Kırzade ile Ebulûlâ Bey'e mektup gönderdim. Öğleden sonra saat iki buçukta Şehzade Os-

Levent Şahverdi Arşivi

man Fuat Efendi Hazretleri teşrif buyurdular. Dörtte gittiler. Damat Hami Bey ile Trablusgarplı Halit Bey Gurkani maiyetindeydiler.

Şeyh Sünusi Seyit İdrisi bugün Napoli'den Roma'ya gidecekmiş. Kralla buluşmak üzere geliyormuş. Bunun biraderi Seyit Ahmet Eşşerif iki buçuk sene evvel İstanbul'a geldi, şimdi Anadolu'dadır.

26 Kasım 1920, Cuma. Memelerden iki gündür çok kan zayi ediyorum rahatsızım. Öğleden sonra Atiye Sultan ile Osman Fuat Efendi'nin refikası Abbas Paşa'nın kızı prenses ile görüştüm. Hakkı'nın bir kâğıdını aldım.

Gece Necmettin Molla Bey'den bir telgraf aldım. Münih'e İsviçre'den döndüğünü mektubunu aldığını yazıyor.

Dinari de geldi. Yarın İstanbul'a gidiyor. [XVII/170]

27 Kasım 1920, Cumartesi. Öğleden sonra Rauf Ahmet Bey geldi. Bugün İstanbul'a gidiyor.

28 Kasım 1920, Pazar. Rodos'a vapuru anlamak için Bari'ye bir telgraf çekilmiş çünkü acente oradaymış.

Necmettin Molla Beyefendi'nin 26 Kasım 920 tarihli tafsilatlı mektubunu Edip Bey vasıtasıyla aldım. [XVII/171]

29 Kasım 1920, Pazartesi. Otel Palas'ta bugün müddetim bitti. İşgal ettiğim odayı yarın tahliye etmem lazım gelir. Hâmit Bey Boston'da bir oda bulmuş kısmet olursa yarın oraya gideceğim.

Seyit İdris Sünusi dün Roma'ya gelmiştir.

30 Kasım 1920, Salı. Molla Bey'e üçüncü mektubumu yazdım. Bugün saat on buçukta Hâmit Cemil Bey'le beraber Boston Oteli'ne naklettim. Palas Oteli'nde ikamet ettiğim dokuz gün için Ziya Bey hesabını gönderdi. Yedi yüz otuz frank verdim. Bizim bugünkü parayla otuz altı liradır. Hademeye de iki liraya yakın bahşiş verdik. Hâmit Bey refikası hanımefendi ile Hasan İzzet Paşa geldiler. Hâmit Bey'in refikası burada gördüğüm kadınların en kapalısıdır. Atiye Sultan'dan çok kapalıdır. Gece Ziya Bey geldi. Bir haftadan evvel Rodos'a vapur olmadığını söyledi. [XVII/172]

Levent Şahverdi Arşivi

1 Aralık 1920, Çarşamba. İstanbul'a refikama Roma'dan ikinci mektubumu yazdım. Cami Bey Anadolu'dan bugün gelmiş. Bir hafta önce iki subay gelmişti. Askere elbise alacaklarmış ve Cami Bey Edip Bey'in yerinde kalacakmış.

2 Aralık 1920, Perşembe. Dün gece Hotel Palas'ta Atiye Sultan on kişilik bir ziyafet vermiş. İtalyan ve Alman subayları varmış. Sofrada sultanın iki tarafına birer ecnebi subay oturmuş. Dekolte esvap ile sofraya gelmiş. Hususi değil, umumi yemekhanede olduğu için hemşerilerimizden orada bulunanlar hayretle görmüşler. O cümleden Nuriye Hanım ve Ziya Bey orada bulunmuşlar. Atiye Sultan İstanbul'da en iffetli ve kapalı bir sultanımızdır. Kocasının kayıtsızlığı zavallı sultanı burada ayıplanacak bir dereceye indirmiş –Apollo denilen ve kadın ve erkek birtakım sefihlerin buluşma noktası olduğu söylenen mahalle bile biraderi Osman Fuat Efendi Hazretleri'yle birlikte gittiğini hayretle, teessüfle hemşerilerimiz geldiler söylediler. Çok teessüf ettim. Osmanlı Hanedanı'nın ve memleketimizin şerefini ihlal eden şu hale son vermeyi vazife bildim. Osman Fuat Efendi'nin buradan hemen gitmesi için enistesi Hami Bey'e hemşiresi Atiye Sultan'a ve efendi hazretlerinin kendisine söyledim. Hiçbirinde o istidadı görmedim. Pek fena bir muhite düşmüşler, etraflarını bayağı ve fena adamlar almışlar. İbrahim Ayat ve müteveffa Ferit Paşa'nın oğlu Nurettin ve birkaç İtalyan zabiti bu kabildenmiş. Efendi'yi yarın ele geçirebilirsem yine gidip göreceğim ve pek rica edeceğim.°

° Bugün Perşembe, Hâmit Bey'le bir otomobille çıktık, görmeye değer olan mahallerden bazılarını gördük. Öğleden sonra saat üç buçukta çıktık dört buçukta döndük. Otomobil saatte kırk frank alıyor on frank da bahşiş verdik. Akşam saat altıda Osman Fuat Efendi Hazretleri'ne haber gönderdim. "Kabul buyururlarsa geleceğim," dedim. Haremi, "Yoktur bu akşam yemeğe de gelmeyecek," demiş. Bakalım yarın görebilir miyim? [XVII/173]

Defter XXIII

~~Bu mektup müsveddesi Roma'da 2 Aralık 1920'de kaleme alındı henüz gönderilmedi.~~

Levent Şahverdi Arşivi

Malta'da bir buçuk sene İngilizlerin elinde esir kaldım ve başlangıçta pek çok zahmet ve meşakkat çektim. Vasati bir odada altı kişiyle altı ay yattım oturdum. Zaten müptela olduğum kanlı basur ve kalp hastalıklarım bittabi şiddetlendi. Mahpusta geçirdiğim hastalık ve ıstırap devrelerinden başka bir buçuk sene zarfında üç defa hastaneye naklolundum. Tıbbiye heyetince muayene edilerek sağlık durumuma uygun bir sanatoryuma naklimi tekrar tekrar talep ettim. Cevap bile vermediler. Nihayet bu 18 Ekim 1920 tarihinde ıstırap çeker bir halde bulunduğumu gören tabipler ve kumandan Malta'da Imtarfa Hastanesi'ne tekrar naklettirdiler. Hastane tıbbi heyetinin nazarıdikkatini dehşete düşmesini mucip olan hastalığım oraya tarafından Vali Mareşal Plumer'in nazarıdikkatini celbolunmuş, bunun üzerine Londra Harbiye Nezareti'ne ve İstanbul'da İngiliz komiserliğine tahliyem telgrafla yazılmış on beş gün sonra telgrafla gelen cevapta tahliye olunduğum ve nereyi arzu edersem oraya gitmekte serbest bulunduğum bildirilmiştir.

18 Kasım 1920 tarihinde Malta'dan hareket ettim ve on saat sonra İtalya'nın Siraküza kasabasına vardım. Oradan sadrazam hazretlerine tabiplere muayene ettirmek üzere Roma'ya gitmekte olduğumu telgrafla arz ettim. [XXIII/61] Gerçi Roma'nın İtalya'nın havasının itidalinden istifade düşünülmekteydi fakat uzun müddet Avrupa'da kalmayı, haddim olmayarak işgal etmiş olduğum makamın icaplarına uygun göremediğim gibi esasen nakdim ve vakit ve halim de müsait değildi. Duacımız için gidecek iki yer vardı. Biri İstanbul ve diğeri memleketim ve babamla ecdadımın kabirlerini ihtiva eden Ürgüp'tür. İstanbul'a gelmeyi her türlü tabii hissiyata binaen çok arzu ettim. Fakat vicdani olarak arz ediyorum, Malta ile İstanbul arasında bir fark göremedim. İstanbul'da yine İngiliz zabıtasının nüfuz ve tehdidi altında bulunacağım. Arzu ettikleri zaman tutuklanmama ve hatta tekrar Malta'ya gönderilmeme hiçbir mâni ve kuvvet mâni olamayacaktır. Vatandaşlarımdan Abdullah Efendi'yi Sudi ve Mithat beyleri arkadaşlardan bazılarını tahliye edip İstanbul'a gönderdikten sonra orada tutuklayıp tekrar Malta'ya getirdiklerini göz önünde [XXIII/62] bulundurunca duacımızın da tahliyemden sonra tutuklanmam ve yine vatanımdan uzaklaştırılmam her zaman varittir.

Levent Şahverdi Arşivi

~~Hususiyle pek sağlam olarak aldığım habere nazaran bazı zevat ki birtakım zevat hatta bazıları hâlâ hükümet emrinde müstahdemdir ücret mukabilinde bir ecnebi devletin zabıtasına gizlice hizmet ve yardımda bulunuyorlarmış. Bunlardan biri bir müddet sonra aleyhimde bir jurnal tertip eder mesela, "Ulemayı hanesine topluyor birçok rical ve zevat ile görüşüyor ... devleti aleyhine propaganda yapıyor," der ve büyük ihtimalle bunun en hafif neticesi hanemin kapısına bir nöbetçi koymak olur. Bir taraftan bu kabil düşünceler mevcut olmakla beraber iki seneden beri çekilen ıstırabın verdiği zaaf ve yorgunluktan dolayı sürekli ve her türlü~~ [XXIII/63] ~~tehdit ve tesirden uzak olarak maddi ve manevi istirahata pek zaruri ve tabii olarak ihtiyacım vardır. Bu sakin istirahati yalnız Anadolu'nun ücra bir köşesinde bulabileceğimden Meclis-i Umumi'nin açılışına kadar İstanbul'a gelmemeye karar verdim.~~ [XXIII/64] [XXIII/65-66 boş]

Ziyaretçiler

Defter XVII

3 Aralık 1920, Cuma. Öğleden sonra saat beşte Hami Bey ile Trablusgarplı Halit Bey Gurkani geldiler. Halit Bey otuz beş yaşlarında genç bir adamdır. Beş seneden beri buradadır. İtalyanların çok aleyhinde bulunuyor. Fuat Efendi Hazretleri'yle pek iyi görüşüyor. Bu çocuktan biraz şüphe ettim. İfade tarzını pek beğenmedim. İnşallah değildir. Atiye Sultanefendi bu gece de yani cumartesi gecesi bir ziyafet vermiş. Bütün bütün çıplak denilecek derece dekolteyle sofraya inmiş. Yazık teessüf olunur bazı ecnebi zabitlerle dans bile ediyormuş. Kocası Hami Bey'den nefret ediyorum.

Sudi Bey kurtulmuş. Bugün ailesiyle beraber Malta'dan Roma'ya doğru hareket edeceğine dair Nuriye Hanım'a telgraf gelmiş.

4 Aralık 1920, Cumartesi. Bugün nihayet bir oda bulunabildi. Oraya naklettim. İçinde banyosu da vardır. Yevmiye yetmiş frank vereceğim yemekle beraber. Bugünkü parayla üç buçuk Osmanlı lirasıdır. Boston Oteli'ndedir.

Fuat Efendi Hazretleri, Şükrü namını taşıyan Alman hizmetçisini göndermiş. "Nasıldır rahat mıdır bir şeye ihtiyaç var mıdır?" diye

Levent Şahverdi Arşivi

hatır sordu. "Sıkılmasın benim otomobille ne zaman arzu ederse çıksın," demiş. Odasında bulunduğunu hizmetçi söyledi. Zaten bir otelde bulunduğumuz için yemek zamanının yaklaşmasına bakmadım, gittim görüştüm. Uşağıyla gönderdiği sözlerini tekrar etti, teşekkür ettim. Bu şehzadeye çok acıyorum zira çok içki içiyormuş. [XVII/174]

5 Aralık 1920, Pazar. Cami Bey, Tulcalı Süleyman Bey'le geldiler bir saatten ziyade oturdular. Cami Bey, Anadolu ahvaline dair tafsilat verdi. Bolşevik Rus Hükümeti'yle bir itilafnamenin parafe edildiğini ve şimdiye kadar imza olunduğunda şüphesi olmadığını söyledi. İtilafın esası: Ruslar Türklerden ayrı olarak sulh olmayacaklar, millî ahitte beyan olunan Türk hududu temin edilecek, nüfuz bölgeleri olmayacaktır. Hakkı Cemal namında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekâleti memurlarından genç bir efendi geldi. Ankara'dan otuz bin frank kadar bir para getirdiğini Malta'da yardıma muhtaç bulunanlara verilmek üzere Halil Bey'e göndereceğini ifade etti. Cami Bey Berlin'e Talât Paşa'yı görmeye gidecektir. Cami Bey, Kuva-yı Milliye'nin mümessili olarak Roma'da kalacaktır.

6 Aralık 1920, Pazartesi. Dün İsviçre'den Cavit Bey Roma'ya geldi. Bugün otele geldi görüştüm. Mahmut Muhtar Paşa'dan ve İsmail Hakkı Paşa'dan selam getirdi.

Öğleden sonra Edip Servet Bey ile Hüseyin Ragıp Bey geldiler. Hüseyin Ragıp Bey Anadolu'ya dönüyor birlikte gideceğiz. Bu ayın 18'inde Venedik'ten vapur hareket edecek 20'sinde Brindisi'ye ulaşacakmış.

İtalya'nın en meşhur tabiplerinden olduğu söylenilen profesör âyan azasından Markiya Famira'ya [?] telefon ettiler. "Ben telefonla gelmem tezkere yazsınlar," demiş. Hâmit Cemil Bey bir tezkere yazdı. Yarın öğleden önce onda gelecekmiş. [XVII/175]

10 Aralık 1920, Cuma. Necmettin Bey'e, Ebulûlâ Bey'e mektup yazdım. Necmettin Bey'den bir telgraf aldım. Fethi Bey'in Malta'da

Levent Şahverdi Arşivi

serbest bulunduğunu işittik. "Malta'dan telgrafla sor, alacağın cevabı bildir," diyor. Mektupla bunun uygun olmadığını yazdım. [XVII/177]

11 Aralık 1920, Cumartesi. Galip Kemali Bey Münih'e gidip gelmek üzere bana bir pasaport yaptıracaktır. Nurettin Ferah Bey'e söylemiş, "Peki," demiş. Sonra gece bir mektup yazmış. "Pasaport talep eden zat kendisi müracaat etmelidir," demiş. Maksadı zannederim hükümete haber verecektir. Talât ve Enver paşaların yanına gidiyor zannıyla galiba hafiyelik edecektir. Nurettin Ferah Bey, Ferit Paşa tarafından maslahatgüzar olarak Roma'da bulunuyor.

12 Aralık 1920, Pazar. Hüseyin Ragıp Bey geldi. Ayın yirmi ikisinde vapurun Venedik'ten hareket edeceğini söyledi. Gece Ferit Paşa tarafından Roma maslahatgüzarlığına gönderilen Nurettin Ferah Bey ile Galip Kemali Bey geldiler.

Nurettin Ferah Bey dünkü ifadesinden benim sefarethaneye gidip ziyaret etmemi kastediyormuş. Madem kendisi de geldi bir gün gitmeliyim. [XVII/178]

13 Aralık 1920, Pazartesi. Molla Bey'e mektup yazdım, Fethi Bey hakkında tafsilat verdim. Bugün akşam vasati altıda rebiülahir hilalini Roma'da Otel Boston'daki 62 numaralı odamın penceresinden gördüm. İlk günü hilalin görünmesi gariptir. Bunu sonra tetkik edeceğim. Bugün ayın ilk günü olduğunu hakikaten anlamak isterim. Malta'da ekseri hilal ilk günü görülürdü.

14 Aralık 1920, Salı. Öğleden sonra saat dörtte Hâmit Cemil Bey'le beraber Osmanlı Sefarethanesi'ne gittik. Maslahatgüzarımız Nurettin Ferah Bey'e iadeiziyaret ettim. Manyasizade Refik Bey merhumun oğlu Feridun dahi oradaydı. Hakkı Cemal Bey geldi. Vapurun yirmi yedinci güne kaldığını söyledi. Lahavle vela kuvvete illa billah. Ne yapacağım bilmem.

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVII

7 Aralık 1920, Salı. Doktor Markiya Famira geldi. (1) Müshil olmak üzere bir toz verdi. Yatarken yarım bardak soğuk su içine konulup içilecektir° °bir çay kaşığı bir defada. İcabına göre kullanılacaktır. Kanı kesmek ihtimali de vardır. (2) Bir damladır. Bu da icabına göre kalp için alınacaktır. Bir defada yirmi damla alınacaktır. İstanbul'da İtalyan doktor Sini'yi [?] basur için tavsiye etti. Teşhisinde, "Kalp uzvi bir hastalık değildir, düzensizlik vardır," dedi. Celal İsmail Paşa'nın teşhisine uygundur. Doktor çok dikkatlidir. Yetmişini geçmiş tecrübeli bir zattır. İlk önce basuru söyledim onun üzerine birçok sorular sordu. Kalp çarpıntısıyla damla hastalığı bulunduğunu ben söylemeden o keşfetti. Neticede bütünüyle sağlık durumumu iyi bulduğunu memnuniyetle beyan etti gitti. Vizitesi yüz franktır. Saat 11,15'tir. Reşit Sadi Bey geldi. Beşinci deftere bak.

Defter XXIII

7 Aralık 920, Salı. Bugün öğleden sonra Hâmit Cemil Bey ile halazadesi Reşit Sadi Bey geldi. Reşit Sadi Bey'in İslam Birliği hususunda büyük bir istek ve emeli vardır. Hintli Mehmet Ali Bey'le görüşmüş. Mehmet Ali Bey, "İslam Birliği'ni vücuda getirmek için yapılacak teşkilat merkezi Afgan olmalıdır. Oraya hilafet tarafından bir heyet gönderilmelidir. Merkez orası olmalı İslam âleminin her tarafıyla haberleşilmelidir. İcraat sahası Anadolu olmalıdır. Avrupa siyasetini anlamak ve onunla meşgul olmak için de İtalya merkez kabul edilmelidir," demiş.

Reşit Sadi Bey telsiz telgrafla İslam âlemi arasında haberleşme temininin mümkün olduğuna kanidir ve bu işin yüz bin lirayla olabileceğini söylüyor.

Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekeceğimi vaat ettim. Paris'te *Seda-yı İslam* namında bir gazete yayımlanıyormuş. Halil Reşat isminde bir genç çıkarıyormuş. Ali Rıza Paşa'nın sadaretinde bu genç gönderilmiş gazete çıkarılmış. Ferit Paşa gelince parasını [XXIII/67] kesmişler. Şimdi Hintlilerin yardımıyla çıkıyormuş. Bu genç ada-

Levent Şahverdi Arşivi

8 Aralık 1920, Çarşamba. Dün Sudi Bey Roma'ya geldi. Bugün bizim otele geldi görüştüm. Malta'dan mektuplar getirdi. Van Valisi Cevdet Bey ile Trabzonlu Acente Mustafa Efendi Malta'dan firar etmişler. Akşamüzeri odama (Otel Boston'da) geldiler görüştük. Sudi Bey'in geldiği vapurla firar etmişler. [XVII/176]

9 Aralık 1920, Perşembe. Galip Kemali Bey İstanbul'dan geldi. Bir oteldeyiz. Odama Hasan İzzet Paşa, Vehip Paşa, Hâmit Bey'le geldiler. İzzet Paşa cuma günü Anadolu'ya gitmiş fakat İstanbul Hükümeti Sevr Antlaşması'nın tasdiki fikrindeymişler. "Bir kere tasdik edelim, İtilaf devletlerinin emniyetlerini kazanalım sonra tadil ettiririz," diyorlarmış. Anadolu'nun bu fikre uyacaklarını hiç zannetmiyorum.

Bunlardan sonra Turhan Paşa geldi. Diğer deftere müracaat. Bir saate yakın oturdu.

Refikama üçüncü mektubumu yazdım. Hacı Evliya Efendi'ye de bir mektup yazdım.

mın İngilizce, Fransızca, Türkçe yazar muktedir ve çalışkan bir adam olduğunu Reşit Sadi Bey söylüyor.

9 Aralık 920, Perşembe. Bugün öğleden sonra saat dörtte Turhan Paşa Boston Oteli'nde beni ziyaret etti. Bu zat II. Abdülhamit merhumun saltanatı zamanında Osmanlı Devleti vekillerindendi. Sefirlerin eskilerindendir. Arnavut'tur. Balkan Muharebesi'nden sonra Arnavutluk Hükümeti teşekkül etti. Bu zat da ilk başvekildir. O zaman İstanbul'da bulunuyordu. Ben de Evkaf nazırıydım. O vakit görüşmüştük. Bir gün ansızın vapura bindi, Avrupa'ya gitti. "Hanımıma ameliyat icra olunacak gitmeye mecburum," demiş gitti. Birkaç gün sonra ajanslar Arnavutluk başvekili olduğunu bildirdiler. Bilahare Arnavutluk'ta ihtilal zuhur etti, prens savuştu, paşa da o zamandan beri Avrupa'da kaldı. Hâlâ İtalya'da oturuyor.

Birkaç gün evvel Vehip Paşa'yla ziyaretime geleceğini haber

Levent Şahverdi Arşivi

verdi. Bugün de geldi. Zaten seksen yaşına yaklaşmış ihtiyar bir adam olduğundan bittabi iyi muamele ettim ve pek düşkün gördüğüm için [XXIII/68] kalbini kırmaktan kaçındım. O firar halinden hiç bahsetmedim, kendi açtı. Dedi ki: "Cavit Bey beni ziyarete gelmişti. Arnavutluk'a niçin gittiğimi sordu. Ben de cevaben, 'O vakit mevcut olan vekiller benim izzetinefsimi o kadar rencide ettiler ki, değil Arnavutluk neresi olsa giderdim. O zaman Evkaf nazırı olan Hayri Efendi ile İbrahim Bey'den başka hiçbiri bana iadeiziyaret etmedi. Sadrazam paşa otele gelir, birtakım Frenklere vizite verir bana bir kart bile bırakmaz. Diğerleri çay ziyafetleri verirler ne olur bir defa da beni arasalar aramadılar,' dedim. Cavit Bey hak verdi."

Cavit Bey'in hak verdiğini bilmiyorum, ama her halde ben paşayı çok haksız buldum.

Tuhaf bir hikâye anlattı buraya kaydedeceğim. "II. Abdülhamit zamanında adlî ıslahata teşebbüs edilmiş ve Rumeli teşkilatı yapılmak üzere bir miktar meblağ tahsis kılınmıştı. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa bu meblağı adliye memurlarının maaşlarına eklemek ister, Sadrazam Ferit

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın fevkalade canı sıkılır fakat bir taraftan da oğlu damat olduğu için Abdurrahman Paşa'dan korkardı. Derhal Meclis-i Vükela'yı toplamış, bana da haber göndermiş, Evkaf nazırıydım gittim. Sadrazam hali hikâye etti. Benim fikrimi sordu. Cevaben, 'Zannederim adlî teşkilat yapacağız diye sefirlere tebliğ olundu,' dedim. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tasdik etti. 'Evet sefirlere malumat verdim,' dedi. Ben, 'O halde nasıl olur sonra Avrupalılar bizim sözlerimize nasıl inanır?' dedim. Abdurrahman Paşa, 'Canım Arnavutlar mahkemeye gitmiyorlar |XXII/69| ~~teşkilat için bu kadar para sarfına yazık değil mi~~ mahkemeyi ne yapacaklar?' demesi üzerine ben, 'Evet ben de Arnavut'um, sadrazam paşa hazretleri de Arnavut'tur. Biz camiye de gitmiyoruz camileri yıkalım mı?' dedim. Vekiller hepsi birden kahkahayla güldüler. Bunu jurnal etmişler, hünkâr da kahkahayla gülmüş."

Yalnız tuhaflığı için yazmadım, düşünülecek noktalar da vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Defter XVII

Haftada altı yüz frank masraf oluyor. Bugün Selânik Bankası'ndan bir mektup geldi. Habip Bey tarafından dört bin frank gönderildiği ve emrime hazır olduğu tebliğ kılındı. Yarın getireceklermiş. [XVII/179]

15 Aralık 1920, Çarşamba. Dört bin frangı bankanın adamı getirdi. Roma'da Boston Oteli'nde odamda bana teslim etti.

Necmettin Molla Bey'e bir mektup daha gönderdim.

Şeyh Sünusi Seyit İdrisi, İtalya'nın Floransa vilayetine gitmiş bir iki gün evvel dönerek Roma'da istasyonda öğle yemeğini yemiş başka bir trene binerek gitmiş olduğunu Galip Kemal [*Kemali* olacak] Bey söyledi.

16 Aralık 1920, Perşembe. Necmettin Molla Beyefendi'yle oğlum Hakkı'dan birer mektup aldım. Evvelce çektiğim telgrafıma Evliya Efendi'den bugün cevap aldım.

Reşit Paşa'nın –bugün Maarif nazırı– oğlu Basri Bey geldi görüştüm. Ailesiyle beraber bahara kadar burada kalacaktır. [XVII/180]

17 Aralık 1920, Cuma. İtalya'nın Lozan Konsolosu Mösyö Kuzuni [?] namında birisi Cavit Bey'le beraber geldi görüştüm. Güzel Türkçe söylüyor. Beşte geldiler, altıda gittiler.

18 Aralık 1920, Cumartesi. Hami Bey geldi veda etti. Bugün öğleden sonra sultan efendiyle beraber Paris'e gidiyor. Fuat Efendi Hazretleri'ni biraz çekiştirdim. "Memleketimiz azim bir buhran içindeyken efendinin burada eğlenceye dalması münasip değildir," dedim. Söylemiş olacak ki akşamüzeri Berlin'de maiyetlerinde bulunmuş olan, önceden asker şimdi ticaretle meşgul Hayri Bey'i göndermiş. [XVII/181]

19 Aralık 1920, Pazar. Şehzade Osman Fuat Efendi öğleden sonra üçte bir tezkere gönderdi. Yarın saat ikide görüşmek için dairelerine gitmemi emir buyuruyor. Rahatsızmış. Gece saat on birde Ebulûlâ Bey'e bir telgraf yazdım, Roma'ya para göndermemelerini bildirdim. Telgrafı Macit Bey temize çekti. Hasan İzzet Paşa da bizdeydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Seyahat hazırlıkları

20 Aralık 1920, Pazartesi. Kemali Bey ile Refet Bey geldiler. Yataklı vagon biletini Kemali Bey almış. İnşallah perşembe günü Brindisi'ye gideceğiz.

Osman Fuat Efendi'yle görüştüm. Rahatsızdır. Berlin'e gidecek. Hastalığının apandisit olduğunu İtalya tabipleri söylemiş, karaciğer olduğunu da Avusturya tabipleri beyan etmiş. Almanya tabiplerine meseleyi hallettirmek üzere gidecektir.

Gece Galip Kemali Bey odama geldi. Papanın benimle görüşmek arzusunda bulunduğunu İtalyan bir zatın bir kardinale atfen söylediğini beyan etti ve fikrimi sordu. "İslam âlemi için maddi bir menfaat tasavvur edebilsem görüşürüm. Fakat alelade bir ziyaretçi gibi papaya gitmeyi de uygun bulmam," dedim. Yarın sabah o zat tekrar gelecekmiş.

Hasan İzzet Paşa ve Cavit Bey ve Reşit Sadi Bey, Galip Bey'in beyanında hazırdılar. [XVII/182]

21 Aralık 1920, Salı. Galip Kemali Bey sabahleyin onda geldi. Papayla mülakat hakkında ne düşündüğümü sordu. "Bu mülakattan bütün Müslümanlar bir maddi fayda beklentisinde bulunur. Eğer papa İslam âleminin maruz olduğu musibetleri hafifletecek teşebbüste bulunur, mesela devletlere, Müslümanların bu kadar tazyik edilmemesini ve şu buhran haline bir nihayet verilmesini nasihatamiz bir surette yazmayı siyasetine uygun bulursa teşekkürle görüşürüm bu suret kabul edildiği takdirde. İkinci bir nokta da bizde şeyhülislamların da mahsus ananeleri vardır. Onları terk etmek benim elimde değildir. Binaenaleyh şeref ve haysiyete uygun bir suretle kabul edilmelidir."

22 Aralık 1920, Çarşamba. Fransa Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye ile itilafa karar verdiği ajans haberlerindendir. Nevşehirli Doktor Emin Paşa'nın oğlu Ziya Emin namında bir genç geldi. Enver Paşa'yla beraber çalışıyormuş. Yarın Berlin'e gidiyor. Talât Paşa'ya haber gönderdim. "Malta'dakilerle beraber meşgul olsunlar," dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

Nuri Aziz Bey arkadaşı Başmüddeiumumi Cemal Bey'in oğluyla beraber ikinci defa geldiler. Rodos'ta ortağı Ahmet Bey'e telgraf çekecek, ora da hakkımda kolaylık gösterecektir. [XVII/183]

23 Aralık 1920, Perşembe. Şehzade Osman Fuat Efendi Hazretleri'yle görüştüm. Bugün gideceğimden veda ettim. Kendisi de 26 Aralık 920 Pazartesi günü Berlin'e gidecek, doktorlara muayene olduktan on beş yirmi gün sonra dönecektir. Refikama mektup yazdım Hami Bey'e verdim. Evliya Efendi'ye de yazdım Habip Bey'e de yazdım.

Saat vasati dokuzu yirmi geçiyordu, tren Roma'dan hareket etti. Brindisi'ye gidiyorum. Rabbim selamet ihsan buyursun.

24 Aralık 1920, Cuma. Sabah saat dokuzda Barletta İstasyonu'na ulaştık. Köylüler üzüm bağlarında ve tarlalarda çalışıyorlar. Baklalar bir karış kadar yükselmiştir.

Saat onda sol tarafımızda deniz göründü. Sahilden tren pek uzak değildir. Bu saatte Molfetta İstasyonu'na geldik. On buçukta İsprata İstasyonu'na[190] geldik. Buradan itibaren sol taraf Venedik Denizi sahildir ve iki taraf zeytin ağaçlarıdır. On bire çeyrek vardı, büyük Bari kasabasına geldik. Fabrikalar çok vardır. Venedik Denizi sahilindedir. Bahçelerinde ara sıra enginar vardır. On ikiye on kala Mola İstasyonu'na geldik. Limon ve portakal ağaçları burada görülüyor. Yarımda Fasano'ya geldik. Biri yirmi geçe Ostuni'ye geldik. [karşı sayfada üstte] Saat öğleden sonra ikide Brindisi'ye geldik. Otel Enternasyonal'e misafir olduk. Oda numarası 8'dir. [XVII/184]

25 Aralık 1920, Cumartesi. Brindisi deniz kenarında büyük bir kasabadır. Otel Enternasyonal rıhtım üzerinde güzel ve muntazam bir oteldir. Ancak güneş görmediği gibi kaloriferi de olmadığından soğuktur. Kemal Bey'le hesabı gördüm. Borcumu tamamen ödedim. Toplamı üç yüz kırk üç frank etti ve Roma'dan Brindisi'ye birinci mevki tren iki yüz on frank, yataklı vagon altmış bir frank, kalanı telgraf vesairedir.

190 Burası, Bari Santo Spirito İstasyonu olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzbaşı Ferit Bey akşamüzeri saat beşte Roma'dan geldi. Öbür arkadaşlar da yarın geleceklermiş.

Bugün akşam yemeği 1 çorba, 2 tavuk, 3 kaz ciğeri, 4 dondurma, 5 yemiş = elma, mandalina, portakal, ceviz, incir. Otel fiyatı = oda 25 frank. Kahvaltı 6,5 frank. Öğle yemeği 17 frank, akşam yemeği 22 frank = 70 franktır. Roma'da Boston Oteli'nde de günde yetmiş frank veriyordum.

26 Aralık 1920, Pazar. Dün Hazreti İsa'nın (aleyhisselam) miladıydı. Bugün de pazardır. Bura Hıristiyanlarında hiç hareket görülmüyor. Malta'da bugünlerde ne çılgınlıklar olur.

Bugün Hakkı Cemal Bey de geldi, üç arkadaş olduk. Yarın Hüseyin Ragıp Bey de vapurla inşallah gelecektir.

Selânikli Sabri Bey de Roma'dan geldi. Yarın İstanbul'a gidecektir. [XVII/185]

27 Aralık 1920, Pazartesi. Tütün Taciri Selânikli Sabri Bey'le, Ebulûlâ Bey'e ve aileme birer mektup gönderdim. Sonra caydım mektupları postaya verdim.

Vapurumuz geldi. Hüseyin Ragıp Bey de geldi. Biletler alındı. Rodos'a kadar birinci mevki yemekli bin dokuz yüz yirmi frank verdim. Otel masrafı dört günde üç yüz frank kadar tuttu. Selânikli Sabri Bey de bizimle beraber İzmir'e kadar gidiyor. Oradan İstanbul'a gidecektir.

28 Aralık 1920, Salı. Sabahleyin saat sekizde Arnavutluk iskelelerinden Ayasaranda'ya geldik. Pek küçük ve harap bir köydür. Yeniden birkaç bina yapılmış. Frenkler buraya Sent Karanta diyorlar. Saat dokuz buçukta vapurumuz hareket etti. Sent Karanta, Ayasaranda'nın İtalyancasıdır. "Kırk Aziz" demektir. İtalyanlar ~~işgal ettikleri~~ yerlerin isimlerini değiştiriyorlar. Vapurun hareketini müteakip vapur saatini bir saat ileri aldılar. Ben saatimi değiştirmedim. On birde Korfu'ya geldik. Öğleden sonra üçte Korfu'dan kalktık. Gece vasati saat dörtte Patras'a geldik. [XVII/186]

Levent Şahverdi Arşivi

29 Aralık 1920, Çarşamba. Sabahleyin saat yedide Patras'tan hareket ettik. Patras'tan Pire'ye giderken Kemal Bey grupla fotoğrafımızı aldı, saat 10. Gruptakiler Hüseyin Ragıp Bey, Yüzbaşı Ferit Bey, Hakkı Cemal Bey'dir. Ferit Bey de Kemal Bey ile benim fotoğrafımı aldı. Saat öğleden sonra bir buçukta Korint Kanalı'na dahil olduk. Patras'tan Atina'ya giden şimendiferin kanal üzerinde bir demir köprüsü vardır. Kanal yarım saat devam etti. Sonda beş bin iki yüz metre yazılıdır. Saat beşte Pire'ye geldik. Selânikli Sabri Bey Pire'ye çıktı. Buradan doğru İstanbul'a gidecektir.

30 Aralık 1920, Perşembe. Sabahleyin saat dokuz buçukta Pire'den hareket ettik. [XVII/187]

31 Aralık 1920, Cuma. Bugün sabahleyin altı buçukta İzmir'e geldik. Malta'da Seyit Bey'e bir kartpostal yazdım. Rodoslu Ali isminde bir kayıkçıyla gönderdim. Hüseyin Ragıp Bey, Ali'ye itimat ediyor. Gece saat onda İzmir'den hareket ettik.

1 Ocak 1921, Cumartesi. Bugün öğle vakti on ikide Kuşadası'na geldik. Hüseyin Ragıp, Hakkı Cemal, Ferit beyler şehre çıktılar. Maliye ve Hariciye vekâletlerine telgraflarını yazdılar. Hüseyin Ragıp Bey, Maliye Vekâleti'ne (Ferit Bey) yazdığı telgrafın ekine şifreyle "Malta'dan serbest bırakılan eski Şeyhülislam Hayri Efendi'nin bindiğimiz vapurda bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'ya malumat verilmesi ilh" fıkrasını koymuştur. Vapur gece saat birde ~~Bahçe~~ Adası'ndan hareket etti.

2 Ocak 1921, Pazar. Sabahleyin saat yedide İstanköy'ün önünden geçiyoruz. Öğleden sonra bir buçukta Rodos'a, hamd ve minnet olsun, salimen geldik. [XVII/188]

[sonraki sayfa]

1) Muhtar Bey'in çiftlik bedelinin tenzili için Necmettin Beyefendi'den ricası

2) Fethi Bey'in selamı Hüseyin Bey

Levent Şahverdi Arşivi

3) Emin Bey'in Rauf Ahmet Bey'e *Vakit*'e yazı yazması ve mektup göndermesi

Resai Bey'in

Viyana'da Rusya'dan gelmiş Osmanlı esirleri varmış. Pek perişanmış. Birçok zabit varmış. Bunların himayesini İsviçre sefiri sağlıyormuş. Bunların memlekete dönüşü.

İsviçre'de Cenevre'de çıkan (La Föy) gazetesi Fransızca direktörüyle beraber satın alınırmış.[191] [XVII/189]

Defter XXIV
[Kapak içinde]

Göztepe Ömer Paşa Sokağı'nda Giritli Azmi Bey'in köşkünde Vedat

Rodos'ta eşraftan bidayet reisliğinden emekli Mehmet Galip Bey

Sirkeci'de Kocamanoğlu Ufak Hanı'nda üçüncü katta Aksaraylı Alibuçukzade Mehmet Efendi

Hukuk Mektebi'nden aliyülâlâ derecesinde mezun Varto kaymakamlığından istifa etmiş bulunan Ali Ulvi adresi –Uluborlu Kaymakamı Sait Bey vasıtasıyla [XXIV/i]

Bu defteri Roma'da bulunduğum zaman yaptırdım. Rodos'ta kullanmaya başladım.

1 Ocak 1921, Cumartesi. Bugün 1921 senesi Ocak 1'dir. Öğle vakti on ikide Kuşadası'na geldik. Hüseyin Ragıp, Hakkı Cemal, Ferit beyler şehre çıktılar. Hüseyin Galip Bey Ankara Maliye Vekâleti'ne telgraf yazdı ekine şifreyle benim de vapurda bulunduğumu bildirdi. Vapur gece saat birde Kuşadası'ndan hareket etti.

191 İsviçre'de çıkan *La Feuille* gazetesi hakkında malumata ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hakkı Cemal Bey de benim vapurda olduğumu Hariciye Vekâleti'ne şifreyle bildirmiş ve fakat Antalya'ya varmadan önce etrafa yayılmaması arzusunda bulunduğumu ilave ettiğini sonradan öğrendim.

Gece saat vasati on ikide gece yarısında vapurda bulunan zabitler, İtalyan zabitleri yeni yılın gelişini kutlamak vesilesiyle gürültü patırtı yaptılar. [XXIV/1]

Rodos'a varış

2 Ocak 1921, Pazar. Sabahleyin saat yedide İstanköy Adası'nın önünden geçiyoruz.

Öğleden sonra saat bir buçukta Rodos'a hamd ve minnet olsun salimen vardık. Rodos'ta Müslüman gençlerinin açtığı Otel Bella Vista'ya misafir olduk. Akşamüzeri eski İzmir Mebusu Mansurizade Sait Bey geldi. [XXIV/2]

3 Ocak 1921, Pazartesi. Sabahleyin Mansurizade Sait Bey yine geldi. Sonra Rodos eşrafından Hüseyin Ragıp Bey'in pederiyle diğer bir zat daha geldi. Bunlardan sonra Kadı Ferit Efendi geldi. Ferit Efendi Meşihat'ta bulunduğum zaman buraya tayin olunmuştu. İtalyanların Müslümanlara iyi muamelede bulunduklarını söylüyorlar, hatta İslam cemaati teşkiline teşvik ediyorlarmış. Ben de teşvik ettim. Hatta Ferit Efendi'ye, "Senin için bu büyük bir fırsattır himmet ederseniz namınızı bırakabilirsiniz," dedim. Öğleden sonra ikide Galip Bahtiyar Bey ile Bolu Mebusu Cevat Bey geldiler. Bugün İtalya'ya gidiyorlar. Ziya Bey ile Sudi Bey'e birer mektup gönderdim. Aileme ve Ebulûlâ Bey'e de postayla gönderdim. Necmettin Molla Bey'e de taahhütlü bir mektup postayla yolladım. Ebulûlâ Bey'den bazı layihalar istedim. Antalya'da Sıhhiye Müdürü Ferit Bey'e göndermesini yazdım. [XXIV/3]

4 Ocak 1921, Salı. Mansurizade Sait Bey geldi. Rodos İslam cemaati namına azadan iki zat geldi. Ata ve Mahmut efendiler. Sonra Behçet Bey'in oğlu Vedat geldi. Burdur'dan geliyor. İzmir yoluyla İstanbul'a gidiyor. Vapurun Rodos'a uğramasından istifade ederek

Levent Şahverdi Arşivi

şehre çıkmış. Bizim arkadaş Kemal Bey'e tesadüf etmiş, benim burada olduğumu öğrenmiş geldi. Maşallah serbest ve zeki çocuktur. Mektupla evden istediğim şeyleri bir an evvel göndermelerini ısrarla istedim. İstanbul'la haberleşmemi temin edecek Antalya'da Şeyhnailiefendizade Aşki Bey aracı kılınacaktır. Hüseyin Ragıp Bey geldi, benim dün gece Antalya'ya gittiğimin şehir içinde duyulduğunu söyledi. Hayırdır inşallah. [XXIV/4]

5 Ocak 1921, Çarşamba. Sabahleyin Kadı Ferit Efendi geldi. Sonra Rodoslu Karahafızzadelerden bir efendi geldi. Benim otelde olmamı uygun görmediklerinden bir hane hazırladıklarını söyledi. Teşekkür ettim fakat, "Yarından sonraki cuma günü inşallah gideceğim, zahmet buyurmayınız," dedim.

Öğleden sonra saat üçte Mansurizade Sait ve Hüseyin Ragıp beylerle birlikte evvela şeriye mahkemesinde Rodos Kadısı Ferit Efendi'yi sonra Süleymaniye Cami-i Şerifi karşısında kütüphanede toplanmış İslam cemaati idare heyetini ziyaret ettim.

Bu sabah on birde Hüseyin Ragıp Bey Rodos valisiyle görüşmüş. Vali benimle görüşmeyi pek arzu ettiğini açıkça Ragıp Bey'e söylemiş. Yarın siyasi işler müdürü gelecek beni ziyaret edecekmiş.

Akşamüzeri Mısır gençlerinden Memduh Bey geldi, Mısır ihtilalinin devam etmekte olduğunu söyledi. [XXIV/5]

6 Ocak 1921, Perşembe. Sabahleyin saat vasati on birde Umur-ı Siyasiye Müdürü Miralay Dibi Zuvini [?] geldi. Ragıp Bey tercümanlık etti. Emrime hazır olduğunu ve ne emredeceğimi söyledi. Konya'da bulunduğunu ve orada Fahrettin Bey ve Refet Bey'i ve daha askerî amirlerimizden bazı zevatı tanıdığını ve İstanbul'da Cevat Paşa'nın hanesinde oturduğunu söyledi. Nihayette Vali Maissa beni görmek arzusunda olduğundan, "Bugün öğleden sonra saat beşte bir otomobil göndersem teşrif edebilir mi?" dedi. Valiye gitmek zaruretini hissettim. Gitmesem ihtimal zorlarlar. Etmeseler bile Rodos Müslümanlarına belki benim yüzümden kırgın olarak müşkülat gösterirler. "Pekâlâ," dedim. "Saat beşte ben gelir alırım," dedi gitti.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat beşte otomobille adı geçen miralay ve vilayet tercümanı geldi. Ben de Ragıp Bey'i aldım gittim. Vilayet Dairesi'nde Vali Maissa ile bir buçuk saat görüştüm. Tafsilatı diğer defterdedir.[192] Neticeden memnun oldum çünkü Müslümanların vakıfları hakkında vaat aldım. Saat altı buçukta yine miralay otomobille otele kadar getirdi. [XXIV/6]

7 Ocak 1921, Cuma. Vali Maissa saat on buçukta Bella Vista Oteli'ne geldi. On birde döndü. "Dünkü müzakeremizde vakıf meselelerine dair olan işleri görmek üzere cemaatten sen üç kişi seç ki benimle onlar temasta bulunsunlar, zira yirmi bir zatla görüşemem," dedi. Ben de, "Pekâlâ olur," dedim. Benim resmî sıfatım yoktur, fakat şahsi olarak İtalya ve Osmanlı Devleti arasındaki iyi ilişkilerin takviyesini icap eden bazı siyasi meselelerden bahsettim ve bazı tekliflerde bulundum. Cevaplar verdi. Konuşmamız hep bu hususta cereyan etti. Tafsilatını diğer deftere yazacağım. Cuma namazını Kanuni Sultan Süleyman'ın cami-i şerifinde kıldım. Namazdan sonra Rikabdar Ahmet Ağa Kütüphanesi'nde İslamî cemaati topladım. Valiyle mülakatımdan İslam vakıflarına dair bulunan kısmı kendilerine anlattım ve temas için üç kişi seçmelerini anlattım. Aralarında birliği muhafaza etmelerini, cemaat işlerinde her türlü şahsi histen sıyrılarak yalnız İslam menfaatlerine fikir ve nazar hasreylemelerini tekrar tekrar rica ederek veda ettim ayrıldım.

Bugün vapur gelmediği için gidemedik. Yarın geleceği söyleniyor. Hayırlısı Allah'tan.

Mösyö Maissa Türkiye ile İtalya ittifakının mümkün olduğunu ve fakat İstanbul ile Anadolu birleşmedikçe müzakerenin kabil olmadığını söyledi. [XXIV/7]

8 Ocak 1921, Cumartesi. Dün geceden beri hava poyrazdır.

Vapur bugün de gelmedi. Biraz rahatsızım. Hayli kan zayi etmekteyim. Öğleden sonra Kadı Ferit Efendi, eski Selânik Ticaret Reisi kadim adliye memurlarından Ali Vehbi Efendi, Mansurizade Sait Bey geldiler.

192 Bu defter Mustafa Hayri Efendi'nin bugüne intikal eden evrakı arasında mevcut değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

İslam cemaatinden İkinci Reis Halil Efendi ile iki aza geldi. Cemaat namına burada bir hafta daha kalmamı rica ettiler. Mazeret bildirdim, aflarını rica ettim. [XXIV/8]

9 Ocak 1921, Pazar. Sabahleyin İngiliz bandıralı bir Rum vapuru geldi. Ona bindik. Vali tarafından miralay otele geldi. Selametle gitmemiz temennisinde bulundu. İskelede Kadı Efendi'ye Mansurizade Sait Bey'e ve mahallî eşraftan bazı zevata veda ettim. Vapura geldikten sonra Vilayet Tercümanı Giritli Rıza Efendi, miralay tarafından bir kart getirdi. Hürmetlerini sunduğunu tebliğ etti.

Öğleden sonra saat üç buçukta Rodos'tan hareket ettik. Rodos'tan Antalya'ya kadar birinci kamara yemeksiz iki yüz franga alındı. Hüseyin Ragıp Bey üç yüz franga almış. Herkese tutturabildiklerine satmışlar. Vapur için bilet pazarlığı, ilk defa işittim.

Rodosluların umumen çarşıyı kapatarak büyük bir kalabalıkla beni uğurlamak arzusunda olduklarını söylemeleri üzerine benim bunu arzu etmeyeceğimi bildiğinden kendisinin men ettiğini Hüseyin Ragıp Bey vapurda söyledi. [XXIV/9]

10 Ocak 1921, Pazartesi. Sabahleyin saat yedi buçukta Finike'ye geldik. Vapur Finike'ye yaklaşırken Osmanlı bayrağını çekti. Yarabbi sancağımızı mansur ve muazzez eyle.

Saat dokuzda kaza kaymakamı ile kadı efendi geldiler. Kaymakam Rusçuklu bizim Rıza Bey'in oğlu Fuat Bey'dir.

Öğleden sonra ikide Finike'den hareket ettik. Dört buçukta Adrasan Limanı'na dahil olduk. Geceyi orada geçirdik. Hava sakindi fakat Antalya'nın limanı olmadığından fırtınadan korkarak geceyi vapur bu limanda geçirdi. Gece yarısından sonra hareket etti.

Elmalılı İdris Ağa Finike'den vapura geldi. Birlikte Antalya'ya gidiyoruz. Finike'de bulunan kendi bahçesi mahsulünden bir küfe portakal ve mandalina getirdi, arkadaşlar bol bol yemektedir. [XXIV/10]

Antalya'ya varış

11 Ocak 1921, Salı. Sabahleyin saat yedide Antalya'ya hamd ve minnet olsun salimen vardık. Âdem Ağa'nın oteline indim. Mutasarrıf

Levent Şahverdi Arşivi

ve bütün memurlar ve eşraf geldi. Adliye Kâtibi Rıza Efendi, Müftü Efendi ve Evkaf Memuru Ahmet Efendi her biri kendi hanesine davet etti. Teşekkür ettim affımı rica ettim. İstinaf azasından mektep arkadaşım Hulusi Efendi de davet etti ona da teşekkür ettim.

Öğleden sonra Müftü geldi pek ısrar etti kabul ettim Müftü Efendi'nin hanesine geldim. Müslüman ahali otelde oturmamı münasip görmüyorlarmış.

Ankara'da Posta Müdürü Sabri Bey'den telgraf aldım. "Hoş geldiniz," diyor.

Oğlum Suat'a İtalyanların telsiziyle vardığımı beyan eden bir telgraf yazdım. Üç lira ücret verdim. [XXIV/11]

12 Ocak 1921, Çarşamba. Sabahleyin saat onda İtalya'nın askerî kumandanı ziyarete geldi. Antalya'nın yeni kadısı bu gece gelmiş. Bu sabah geldi görüştüm. Mansur Efendi namında evvelce Nevşehir'de tanıdığım Elmalılı bir zattır. Aileme bir mektup gönderdim. Numara (1).

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bir telgraf yazdım. İnönü cephesindeki Yunan'a karşı muvaffakiyeti tebrik ettim. Muhterem millî heyete tazim ve ihtiram ettiğimi yazdım.

Eski Konya Valisi Hüsnü Bey bugün vapurla geldi görüştüm.

Öğleden sonra Antalya Mutasarrıf ve Kumandanı Aşir Bey'i ziyaret ettim. Kadı ile istinaf müddeiumumisini de makamlarında ziyaret ettim. [XXIV/12]

13 Ocak 1921, Perşembe. Refikama telsiz telgrafla yazdım para istedim. "İstediğim eşyayı gönderiniz sıhhatinizi bildiriniz," dedim. İtalya askerî kumandanı kendi şifreleriyle yazmış cevap alınca getireceğini söylemiş.

Hakkı Cemal Bey'i tarafımdan İtalya kumandanına iadeiziyarete göndermiştim ona söylemiş. Telgraf ücretini almadılar. [XXIV/13]

14 Ocak 1921, Cuma. Aşki Bey geldi. "Ankara'dan istihbarat umum müdüründen telgraf aldım hoş geldiniz beyanında bulunuluyor," dedi. Cuma namazını Paşa Camii'nde eda ettim. Namazdan

Levent Şahverdi Arşivi

sonra mevlid-i şerif okundu. Hafız° (°Eski Cami'nin imam ve hatibi) Murat Efendi'nin okuması ve sedası takdire şayandır. Burada pek güzel Kur'an okuyan hoş sedalı hafızlar var. Tunkalızade Hafız Mehmet'in de sedası güzeldir.

Halk cami-i şeriften çıktıktan sonra telgrafhanenin önüne kadar benimle beraber geldiler. Orada bir telgraf sureti okudular ki Büyük Millet Meclisi'ne yazılmıştır. Umum namına benim de imza etmemi teklif ettiler. Tabii reddedemedim imza ettim. Müftü ve belediye reisinin de imzası vardır. Müftü efendinin ismi Ahmet Hamdi Efendi'dir. Benim imzam pek uygun değilse de halkın umumu önünde reddetmek kamuoyunu tereddüde sevk edebilir düşüncesiyle tereddüt etmeden imza ettim. Sonra Müftü Ahmet Hamdi Efendi'ye bunun doğru olmadığını söyledim. O da takdir etti. Ama millî galeyanın önüne geçemediğini söyledi ve Ankara'da Şeriye Vekâleti'ne ayrıca bir telgraf yazdı. Bugünkü tezahüratı bildirmekle beraber Büyük Millet Meclisi'ne yazılan telgrafı benim de imza etmem için vuku bulan millî arzuya uyarak mecbur bulunmuş olduğumu yazdı. [XXIV/14]

15 Ocak 1921, Cumartesi. Adliye Müfettişi Tevfik Bey geldi. Biri Aksaraylı Vehbi Efendi'den diğeri Nevşehir'den bizim Fahri Efendi'den iki telgraf almış. Ne kadar paraya ihtiyacım varsa telgrafla bildirmesini Tevfik Bey'den rica ediyorlar. Teşekkürlerimi yazmasını Tevfik Bey'den rica ettim. Şimdilik lüzumu kadar param olduğunu söyledim.

Eyüp Sabri Bey'den ve bizim Galip'ten telgraflar aldım.

Vasati saat beşte İtalya konsolosu geldi. Şimdiye kadar gelemediğinden özür diledi. Kalkıp gideceği zaman tekrar özür dilediğine göre ziyaret için emir aldığı anlaşılıyordu. Necmettin Molla Bey'e yazdığım telsiz telgrafın çekildiğini ve gerek İstanbul ve gerek Malta ve sair mahallerle haberleşmeye daima aracılığa hazır bulunduğunu tekrar tekrar söyledi.

Necmettin Molla Bey'e yazdığım telgraf ücretini Aşki Bey vasıtasıyla ödemek istedim almadılar. Artık bir daha yazmam. [XXIV/15]

16 Ocak 1921, Pazar. Mutasarrıf Aşir Bey öğleden sonra geldi. Mustafa Kemal Paşa'dan gelen şifre telgrafın çözümünü verdi. Bazı

Levent Şahverdi Arşivi

kelimeler tamamıyla halledilememiştir. Şifre bana mahsus olarak gönderilmiştir. Meali, telgrafıma cevap ve teşekkür ve gelişimi büyük memnuniyetle karşıladığını beyan ve ifadeden ibarettir. Tarihi 15 Ocak 1921.

Behçet Bey'in oğlu Sedat bugün İstanbul'dan geldi.

Şifre çözümünü aynen kaydediyorum:

Teke Mutasarrıflığı'na

Esbak Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne mahsustur.

Teşrif-i alilerini büyük memnuniyetle karşı ع د م arz-ı tebrikat ve hissiyat-ı vatanperveranelerine teşekkür ederim Efendim.

15/1/37

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal [XXIV/16]

17 Ocak 1921, Pazartesi. Antalya İtalya konsolosu vasıtasıyla bugün refikama bir mektup gönderdim. Dünkü tarihli, numara (2). Konya Valisi Arnavut Haydar Bey geldi. Ailesi İstanbul'dan geliyormuş. Erenköyü'nde bizim komşudur. İstediğim şeyleri onlarla göndereceklerini ümit ederim. *Lloyd Tirol* vapurunun bugün İstanbul'dan hareket edeceği ve Çanakkale, İzmir, Rodos, Antalya'ya geleceği *Vakit* gazetesinde yazılıdır. Abdullah Azmi Efendi'den Eskişehir'den telgraf aldım. Hem tebrik hem de davet ediyor. Teşekkür ettim, özür dileyerek Ürgüp'e gideceğimi, istirahate muhtaç bulunduğumu yazdım.

Refikama yazdığım mektubu konsolos resmî evrakı içinde göndereceğini Hakkı Cemal Bey'e söylemiş ve aileme kumandan vasıtasıyla çekilen telgrafı takviye etmiştir.

Hakkı Cemal Bey'i tarafımdan konsolosa ziyaretini iadeye göndermiştim. [XXIV/17]

18 Ocak 1921, Salı. Necmettin Molla Bey'e Münih'e, Prens Abbas Halim Paşa'ya Malta'ya birer mektup gönderdim. [XXIV/18]

Levent Şahverdi Arşivi

19 Ocak 1921, Çarşamba. On Birinci Fırka Adlî Müşaviri Hasan Sabri Efendi Kilisehisarlı Eskişehir merkezinde müstahdem geldi görüştüm.

Bugün İstanbul'dan telsizle İtalya kumandanına: "Hayri Efendi'nin ailesi tamamen sıhhattedir. Ailesi Rodos'ta Bella Vista Oteli'ne yüz lira göndermiştir. İmza: Dersaadet'te İtalya miralayı." Okunmuyor.

Ürgüp'ten Kasım'dan telgraf aldım. Bekliyor.

Ankara'dan Eyüp Sabri Bey'den, Antalya'da Halim Bey'e Ürgüp'e gidersem beş altı arkadaşla ziyaretime geleceklerini yazıyor. Ürgüp'e gideceğimi, fakat yollarda gecikeceğimi, Ürgüp'ten kendisine mektup yazacağımı Halim Bey telgrafla cevaben yazmıştır.

Veliaht Mecit Efendi Hazretleri'ne İtalya konsolosu vasıtasıyla bir dilekçe takdim ettim.

Yukarıdaki telgrafı eski Konya Valisi Haydar Bey kumandandan getirdi. [XXIV/19]

20 Ocak 1921, Perşembe. Kudüslü Abdülkadir Efendi Roma'ya doğru Antalya'dan hareket etti. İki gündür mütemadiyen yağmur yağıyor. Bugün sabahleyin abdest alırken ayaklarımda biraz şiş gördüm. Malta'da olurdu. Malta'dan ayrıldıktan sonra ilk defa oluyor. Rodos'ta eşraftan eski Bandırma Kaymakamı Şevket Bey'e mektup gönderdim. Bella Vista'ya gönderilen yüz lirayı Antalya'da Aşki Bey'e göndermesini bildirdim. [XXIV/20]

21 Ocak 1921, Cuma. Sabahleyin Adliye Müfettişi Tevfik Bey geldi. Ailemin sıhhatini telsiz telgrafla sorup bana tebliğ etmelerinden dolayı İtalya kumandanına gönderdim teşekkür ettim.

Habip Bey'e İstanbul'a, Sudi Bey'e Roma'ya birer mektup gönderdim. İtalya Konsoloshanesi aracılık etti.

Bugün Galiçya vapuru İstanbul'a gidiyor. Milano vapuru İstanbul'dan geldi. [XXIV/21]

22 Ocak 1921, Cumartesi. Oğlum Suat'ın 13 Ocak 1921 tarihli bir mektubunu aldım. Rodos'a Otel Bella Vista'ya göndermiş oradan geldi. Dayısı Raif Bey Almanya'da tahsili için istiyormuş?

Levent Şahverdi Arşivi

Roma'dan beri bana refakat eden Trabluslu Kemal Efendi ticari eşyasını alarak iki arabayla Eskişehir'e doğru bugün hareket etti. [XXIV/22]

23 Ocak 1921, Pazar. Çok şükür bugün hava açıldı. İstanbul'dan *Tirol* vapuru geldi.

Öğleden sonra Antalya'da Osman Efendi'nin bahçesine Müftü Efendi'yle beraber gittik. Güzel bir portakal bahçesidir.

Bugün pazar olduğu için İtalyanlar postayı vermediler yarına kaldı. [XXIV/23]

24 Ocak 1921, Pazartesi. Yollar çamur olduğundan birkaç gün beklememi İtalyan kumandanı söylemiş olduğundan bugün hareket edemeyeceğiz.

Medresetülmütehassısından fıkıh şubesinden mezun Antalya Aksekili Hüseyin Hüsnü Efendi geldi.

Rodos'tan Şevket Bey'den mektup aldım. Hacı Evliya Efendi Rodos'ta Salamon Elhazaf Mahdumları Bankası vasıtasıyla iki yüz lira gönderdiğini ve Antalya şubesine yazıldığını yazıyor.

Ürgüp'ten Sadi Efendi'den telgraf aldım. "Paraya lüzum varsa göndereyim," diyor. Isparta Müddeiumumisi Ali Rıza Bey de tebrik telgrafı yazıyor. Cevaplarını yazdım.

Elhazaf Bankası'na (Antalya) havale gelmişse de Şevket Bey'in mektubunu gördüler, benden senet alarak iki yüz lirayı Hilal-i Ahmer Tabibi Ürgüplü Reşit Bey vasıtasıyla verdiler.

Malta'da Rauf Bey'e mektup gönderdim. Roma'da Ziya Bey'e de yazdım. [XXIV/24]

25 Ocak 1921, Salı. Refikamdan bugün bir mektup aldım. 16 Ocak 1921 tarihlidir. Buradan kumandanın çektiği telgraf üzerine o gün İtalya karargâhından Türkçe bilir bir zabit Erenköyü'ne gitmiş, kayınvalideyle görüşmüş, bu mektubu zabite vermişler. Rodos'ta Şevket Bey'e mektup yazdım. İki yüz lirayı aldığımı bildirdim, yüz liranın da gönderilmesine himmet buyurmalarını Aşki Bey'e göndermelerini yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyh Sünusi Seyit Ahmedüşşerif Hazretleri'nin yaverleri Hadi Bey ile Salih Bey'i gördüm. Bugün Kayseri'de bulunan kendisine gidecek otomobille hareketimi kararlaştırdık. Allahü Azimüşşan kısmet eder de bir mâni zuhur etmezse inşallahürrahman yarın Burdur'a gideceğiz. [XXIV/25]

Antalya'dan Ankara'ya

26 Ocak 1921, Çarşamba. Refikama bir mektup gönderdim. Malta'ya Hacı Adil Bey'e de yazdım.

Saat vasati bir buçukta Antalya'dan hareket ettik. Kırkgöz'e varmadan lastik patladı. Bir saat kadar vakit kaybettik. Kırkgöz'ü geçtikten sonra Çubuk Boğazı'nda bir yokuşta otomobil kaldı. Bir saatten beri çalışıyorlar, hâlâ buradayız. Galiba geceyi bu dağ başında geçireceğiz. Allah yardımcımız olsun. Güneş batıyor. Saat vasati altıdır. Tek beygirli bir araba bulduk Sedat'la bindik, Hafız Paşa kahvehanesine yollandık. Yokuşun sonlarında otomobil bize yetişti. Arabayı savdık hata etmişiz. Otomobil son yokuşu çıkamadı, bir dereye düştü. Bereket biz içinde değildik. Oradan bir buçuk saat kadar yürüdük. Hafız Bey (Paşa) çiftliğinde Halil Çavuş odasına misafir olduk. Gece Sabri Efendi'yi bir arabayla gönderdim. Otomobilci ile şeyh hazretlerinin adamı Osman otomobili bırakamamışlar, eşyayı getirdi. Çiftliğe vardığımızda saat ondu. En büyük eve° (°bu ev Konya Evkaf Müdürlüğü'nden azledilen Cumali Efendi'nin, çiftlik de onunmuş) müracaat ettik kabul etmediler. Evvela kahvehaneyi bulduk, oradan Allah razı olsun Halil Çavuş'un odasına geldik. [XXIV/26]

27 Ocak 1921, Perşembe. Saat sekizde nahiye müdürüne, Bademağacı° (°Kızılkaya nahiyesinin merkezi) nahiyesine Sabri Efendi bir tezkere yazdı. Otomobili çıkarmak için iki manda ile beş on kişiyi imdada göndermesini rica etti. Akşam, dün gece bizi kabul etmeyen ev sahibi geldi. Özür diledi, evine davet etti. Gitmedim. Bademağacı nahiyesinin müdürü ile jandarma kumandanı geldiler, birtakım adamlarla otomobili kurtarmaya gittiler.

Saat vasati yarımda İtalyanların otomobili geçti. Bizim otomobile yardım etmemişler.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdür Şerif Hayri ve Jandarma Kumandanı Osman Nuri efendilerin himmet ve mesaileri şükrana şayandır. Mutasarrıf Aşir Beyefendi'ye yazılacaktır.

Öğleden sonra saat üç buçukta Hafız Bey Çiftliği'nden ayrıldıktan yarım saat sonra lastik patladı, bir saat kaybettik. Biraz daha gittik, benzin deposu bozuldu. Yine yayan Seyyidi köyüne gittik. İbrahim Ağa'nın odasına misafir olduk. Bu köy Çivioğlu ile ortağı Mahmut Efendi namlarında iki adamın çiftliğiymiş. Aralarında dava olduğunu söylediler. Bugün de bir saatten ziyade yol yürüdük. Geceyi rahat geçirdik. [XXIV/27]

28 Ocak 1921, Cuma. Sabahleyin kar yağıyor. Saat sekizde Seyyidi köyünden atlarla hareket ettik. Dokuz buçukta Çeltikçi köyüne geldik. Otomobil berbat bir halde araba bekliyoruz. Saat iki buçukta Burdur'dan Behçet Beyefendi ile Burdur Belediye Reisi Çilzade Fahrettin Ağa bir arabayla geldiler. Otomobille yola çıktık. Yine birçok duraklamalar ve yayan yürümelerle pek çok zahmet çekerek nihayet saat sekiz buçukta Burdur'a ulaşabildik.

Behçet Bey'in gelişinden evvel Çeltikçi köyüne, Burdur'dan yolculardan Alanya müddeiumumi muavini Dinarlı bir efendi geldi görüştü. Dün Burdur'da geleceğimin tellalle halka ilan edildiğini, bütün ahalinin çarşıyı kapayıp memleket haricine çıkmış olduğunu söyledi. Müteessir oldum, fakat memnun olmadım. Rabbim hayırlar ihsan buyursun gösterileri uğursuz bulurum. [XXIV/28]

29 Ocak 1921, Cumartesi. Dün gece yağmurla gelmiştik, sabahleyin bir karıştan ziyade kar yağdığını gördüm.

Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf yazdım. Burdur'dan Afyon'a Ulukışla'dan da Ürgüp'e otomobil rica ettim.

Uluborlu Kaymakamı Sait Bey'den ve nahiye ahalisi namına Keçiborlu Nahiyesi Müdürü Zühtü Efendi'den telgraflar aldım.

Bir kundura ısmarladım.

Bugün rahatsızım kimseyi kabul edemedim. Hava pek rüzgârlı ve soğuktur.

Antalya Mutasarrıfı Aşir Bey'e mektup yazdım, Kızılkaya nahiyesi müdürü ile jandarma kumandanının mesaisini bildirdim. [XXIV/29]

Levent Şahverdi Arşivi

30 Ocak 1921, Pazar. Sabahleyin hava açık, rüzgâr durmuş, fakat ayazdır.

Mutasarrıf Safa Bey ile eşraftan, müftüyle beraber ulemadan birçok zevat geldi.

Mahkeme heyeti ve Kumandan Mazhar Bey geldiler. Ankara'da Mebus Aksaraylı Vehbi Efendi'ye bir mektup yazdım. Bana İstanbul'dan gönderilecek meblağı biraderi Mehmet Efendi'nin kabul etmesini ve kendisinin de bana ulaştırılmasını temin eylemesini rica ettim.

Şöyle bir telgraf aldım.

Burdur'da Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Askeriyenin elinde otomobil olmadığı gibi karın çokluğu hasebiyle de Amerikalılardan ücretle tedarik edilecek otomobilin çalıştırılması da mümkün olamadığı Müdafaa-i Milliye'nin emirleri üzerine malumat olarak arz edilmekte, başkaca yapılacak emirleriniz beklenmektedir.

Kayseri Ahz-ı Asker Kalemi Reisi
Emrullah

29/1/21

Ben böyle bir teşebbüste bulunmadığımdan bu telgraf bana cevap değildir. Zannederim Antalya Mutasarrıfı Aşir Bey'in Müdafaa-i Milliye vekiline yazmış olduğu telgraf üzerine malumattır. [XXIV/30]

31 Ocak 1921, Pazartesi. İki gündür kan zayi ediyorum. Adanalı tarih muallimi bizim Niyazi'nin biraderi Doktor Celal Bey, Burdur'daki Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin baştabibi bulunduğundan geldi ilaç verdi. Bir su verdi. Günde yirmi damlayı geçmemek üzere alınacaktır. [XXIV/31]

Levent Şahverdi Arşivi

İtirafat

Not:

Enderuni Vasıf'ın

Giymek var birliğinde iştibahı
Cihanın haliki sensin İlahi
Zelil etme bu abd-ı ru-siyahı
Aman ey padişahlar padişahı

Her Ali Haydar değil her seyfe denmez Zülfikâr

(İzzet Molla)

Böyle her dem serfürudan bana kasdın ey felek
Cah ve ikbalinden istikrahı söyletmek midir

(Kemal Bey)

Ölümden ihtizar etmekten ölmek bence evladır.

(Volter - Naci) [XXIV/32]

1 Şubat 1921, Salı. Kan hâlâ devam ediyor.

Bugün Mustafa Kemal Paşa'dan telgraf aldım. Aynen kaydediyorum.

Burdur'da Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

C 29/1/21 tele – Yokluğundan dolayı zatıâlilerine otomobil tahsisine imkân bulunamadığından rahatça seyahatinizin gereğinin temini icap edenlere yazılmıştır efendim.

31/1/21

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı tarihle mutasarrıfa da yazılmış, seyahatimde azamî kolaylık gösterilmesi rica edilmiştir.

Antalya Mutasarrıfı Aşir Bey'den Burdur mutasarrıfına gelen telgrafta şifre: Burdur'da olup olmadığım soruluyor.

Bugün Burdur'da ikamet eden Bursalı Mehmet Baha Bey namında tanımadığım bir zat vaktiyle kendilerine ait vakıfların vekâletçe zapt edilmesinden dolayı aleyhimde bulunuyormuş. Olur ya. [XXIV/33]

2 Şubat 1921, Çarşamba. Kunduram geldi. İyi yapmış. Bu akşam Bakibeyzade Reşit Bey'e yemeğe davetliyiz.

Mutasarrıf ve kadı ve memurlar ve eşraf ve ulemadan birçok zevat davetliydi. Reşit Bey'in hanesinde gayet nefis yemek yapıyorlar. Reşit Bey'in küçük biraderi Burdur Mebusu Hüseyin Bey'dir.

Bugün hayli yağmur yağdı. Sokakları çok çamurdur. Bunu evlerin kerpiç olmasına ve birkaç sene önce bir depremle memleket harap bulunmasına atfediyorlar. Bunun da tesiri olduğunda şüphe yoksa da hükümetin ve belediyenin himmetsizliği pek zahir ve aşikârdır.

Kundura için on üç lira –nakit kâğıt para istediler bir lira da fazla verdim. [XXIV/34]

3 Şubat 1921, Perşembe. Erzincan'a tabi Kemah eşrafından Sıddık Bey'le Tahirpaşazade Halet Bey'den evvelce yazdığım telgrafa cevap aldım. Bu telgrafları Behçet Bey'le yazdığımız bir mektuba ekleyerek Malta'ya Sabit Bey'e gönderdik. Sedat Antalya'da postaya verecektir. [XXIV/35]

4 Şubat 1921, Cuma. Refikama bir mektup yazdım –Burdur'dan. Antalya'da Hilal-i Ahmer Tabibi Reşit Bey'e de mektup yazdım. Öğleden sonra Burdur ulemasından Hatipzade Hacı Mehmet Efendi geldi. Akıl fikir sahibi bir zattır. Bu akşam yemeğini Burdur eşrafından Mahmut Bey'in hanesinde ettik.

Seyyidi köyündeyken ahali ile çiftlik sahibi Mahmut Efendi arasında olan davalardan dolayı İbrahim Ağa'nın odasında köylüler sızlandılar. Ben de davanın adalet ve hakka uygun olarak görülmesi için Kadı Efendi'nin dikkatini çekeceğimi vaat etmiştim. Bugün Ha-

Levent Şahverdi Arşivi

tipzade Efendi'yle beraber Dava Vekili Fuat Bey ve liva ceza reisi gelmişlerdi. Fuat bu davada çiftlik sahibinin vekili olduğundan meseleyi sulh yoluyla halletmesini söyledim, kabul etti. "Hatipzade Efendi zaten livada vuku bulan birçok davayı sulh yoluyla halletmekte olduğundan, bu davada da anlaşma sağlarsa benim müvekkilim de istifade eder," dedi. Ben de hocadan rica ettim o da memnuniyetle kabul etti. "Köylülere haber gönderir, çağırır, sulh yoluyla halledeRim," dedi. [XXIV/36]

5 Şubat 1921 Cumartesi. Gayet kuvvetli soğuk.

Isparta Jandarma Mülazımı Mehmet Fevzi Efendi'den telgraf aldım. Kimyager Ahmet Bey'in biraderiymiş.

Bu akşam yemeğini Burdur Belediye Reisi Fahrettin Bey'in hanesinde ettik. Isparta Reji müdürünü Sıhhiye müdürü bana takdim etti. Kayserili Akçakoyunlu müftüsü soyundanmuş. Dayım Ahmet Tahir Efendi merhumun üstadıdır. Bu zat Sıhhiye müdürünün kayınpederidir. Hemşirezadesi Ali Efendi benimle beraber Ürgüp'e kadar gidecektir. Reji müdürünün ismi Bahri Efendi'dir.

İlk ع ت [manası çözülememiştir] [XXIV/37]

6 Şubat 1921 Pazar. Bu sabah hava pek güzeldir. İnşallahürrahman yarın hareket edeceğiz.

Muvaffakiyet.

Burdur Mebusu Bakibeyzade Hüseyin Bey ile Hocahatipzade Mehmet Efendi ve Belediye Başkâtibi Hacı Efendi geldiler. Çarşambaya kadar gidişimi ertelememi teklif ve tekrar tekrar rica ettiler. Özür diledim, aflarını rica ettim. [XXIV/38]

7 Şubat 1921, Pazartesi. Saat dokuzda Burdur'dan hareket ettik. El öpülmesi. Gölbaşı köyü civarında lastik patladı. İki saat kaybettik. Öğleden sonra saat iki buçukta Dinar'a ulaştık. Kadı Niyazi Efendi ile beldenin mülki ve askerî memurları ve eşrafı bir saat mesafeden karşıladılar. Beldeye misafir ettiler. Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi'dir. Beldenin havası sıtmalı, suyu da iyi değildir. Karahisar-ı Sahip Mebusu Çal Müftüsü Mustafa Hulusi Efendi akşamdan sonra

Levent Şahverdi Arşivi

"1921 senesi Malta'dan kurtulup da Antalya tarikiyle Ürgüp'e giderken Burdur'da alınan resimdir."

Dinar'a gelmiş. Misafir olduğum belediye dairesine geldi görüştüm. Yarın birkaç gün için memleketine gidecektir.

Burdur'dan hareket ederken Ankara Hükümeti tarafından Londra'daki konferansa murahhas tayin olunan on sekiz zatın isimleri tebliğ olunuyor. Dinar'a yarın Karahisar'dan hareket edecekleri tebliğ edilmiştir. Bekir Sami Bey, Hacı Bey, Hüsrev Bey vesairedir. Münir Bey, Muvaffak Bey, Niyazi Bey de müşavirdirler. [XXIV/39]

8 Şubat 1921, Salı. Dün eşyamızı koyduğumuz araba Afyon'a kadar gitmek istememiş. Menzil kumandanı erkân-ı harbiye binbaşılardan Şemsettin Bey dün gece, "Menzil arabalarından bir tane vereyim," demişti. Ona haber gönderdik. Sonra razı oldu. Vasati sekizde Dinar'dan hareket ettik. Sandıklı'ya sekiz kilometro mesafe kala lastik patladı. Saat on idi. Vasati saat on ikide Sandıklı'ya ulaştık. Belediyeye indirdiler. Suyu ve havası güzeldir. Ulemadan Mehmet Emin Efendi oğluyla birlikte geldi. Bizim Sadi Efendi'yi pek sever. Belediye reisinin hanesinde yattık. İsmi İbrahim Hakkı'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

Murahhaslar geldi. Hemen hepsi belediye dairesine geldiler görüştüm. Bekir Sami Beyefendi'yle hususi yarım saat kadar görüştük. Evvelce İtalya'ya ve Fransa'ya gidecekler oradan davet vuku bulursa Londra'ya gidecekler. Aldıkları talimat Misak-ı Millî'de tayin olunan ahval üzerine sulh etmektir. Sevr Antlaşması'nı yok sayıyorlar.

Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya benim için bir şifre yazmış. [XXIV/40]

9 Şubat 1921, Çarşamba. Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki sulh murahhas heyeti sabahleyin saat sekizde Sandıklı'dan hareket etti. Biz de onları müteakip hareket ettik. Bir saat gittikten sonra lastik patladı. On buçuğa kadar vakit kaybettik. Yarım saat sonra yine patladı. Damlalı Boğaz'da Derbend kahvehanesine gelmiştik. Biraz ısındık, yemek yedik. Bu kahvehane Afyon ile Sandıklı arasında yarı yoldadır. Afyon'a üç saat kadar mesafede benzin bitti. Arabayla gitmeye mecbur kaldık. Bereket Kumandan Fahrettin Bey otomobili göndermiş, onunla saat üçte Afyonkarahisarı'na ulaştık. Şehre yakın bir mahalde XII. Kolordu Kumandanı Fahri Bey, Mutasarrıf Ethem Bey, kadı ve sair zevat gelmişler onlarla şehre geldik. Müdafaa-i Hukuk İdare Merkezi'ne misafir ettiler. Şimendiferler Kumandanı Behiç Bey, buranın şimendifer kumandanı binbaşı bir efendiye emir vermiş bizim için vagon gönderecekmiş. İsmet Paşa'ya bir telgraf yazdım, rütbesini tebrik ettim.[193] [XXIV/41]

10 Şubat 1921, Perşembe. Sabahleyin kalktığımda sol taraf böğrümde bir ağrı hissettim. Gureba Hastanesi Baştabibi Şükrü Bey'i mutasarrıf davet etti. Muayene sonucu akciğere bir miktar kan hücum ettiğinden şişe çekmek icap ettiğini söyledi. Karahisar bidayet azasından Nevşehirli Kâzım Bey'e bizim Fahri Efendi bir telgraf yazmış, varış ve hareketimi soruyor. Karahisar Mebusu Halil Hilmi Efendi geldi. Vaktiyle Hukuk Mektebi'nde bizim talebeden olduğunu söylüyor. Doktor Şükrü Bey refakatinde has-

193 İsmet Paşa, Ocak 1921'de miralay (albay) rütbesinden mirliva (tuğgeneral) rütbesine terfi etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

tane operatörüyle geldiler. Şişeyle ağrının giderilmesine himmet ettiler. Öğleden sonra saat üç buçukta mutasarrıfı, dörtte Kumandan Fahri Bey'i ziyaret ettim. Dün kasabaya girerken merkez kumandanının kumandasında bir askerî müfreze tarafından selam töreni yapıldı. Bu müfreze arasında Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunduğumuz zaman muhafazamıza memur Yüzbaşı Şadi Bey'in bulunması ahvaldeki acayip değişikliklerdendir. Bununla beraber Şadi Bey iyi çocuktur. Bugün de gerek hükümet dairesinde ve gerek kumandanlık önünde birer müfreze selam töreni yaptı. Bütün mülki ve askerî memurlar tarafından pek çok hürmet gösterildi. Adeta mahcup oldum. [XXIV/42]

11 Şubat 1921, Cuma. Dün gece yani cuma gecesi Karahisarlı Mollazade İbrahim Efendi'nin hanesinde yemek yedik. Müdafaa-i Milliye merkezî heyetine döndükten sonra Kumandan Fahri, Mutasarrıf Ethem ve Mülkiye Müfettişi Behçet beylerle konuşmaktayken Telgraf müdürü geldi. "Posta Umum Müdürü Sabri Bey'den şimdi telgraf aldım. Mustafa Kemal Paşa ve Adnan Bey selam ediyorlar. Sizi Ankara'ya davet ediyorlar. Yarın Dahiliye Vekili Kumandan Refet Paşa mahsus trenle Konya'dan geliyor. Onunla birlikte hareketinizi rica ediyorlar. Gerek zatıâlinize ve gerek Refet Paşa'ya bunu tebliğe memurum," dedi. "Pekâlâ," dedim. Telgraf müdürünün ismi Reşit Bey'dir.

Refet Paşa bir buçukta geldi. Trenle üç buçukta hareket ettik.

Gece saat vasati on birde Eskişehir'e vardık. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'yla görüştüm. Otomobiliyle, Abdullah Azmi Efendi biraderimizle beraber Abdullah Azmi Efendi'nin hanesine misafir geldim. Adnan Beyefendi, Miralay Behiç Bey vesaire istasyondaydı. Mustafa Kemal Paşa yatmış görüşemedim. [XXIV/43]

12 Şubat 1921, Cumartesi. Sabah saat on bir buçukta Mustafa Kemal Paşa'yla görüştüm. "Ürgüp'te iki ay kadar istirahat ettikten sonra ziyaret vecibesini yerine getirmek isterdim, fakat Karahisar'da emrinizi alınca gelmeye mecbur oldum," dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

"Karahisar'a teşrifinizi haber aldım. Bizim de buraya gelmek icap edince hem görüşmek hem de bazı meseleler hakkında konuşmak üzere rica ettim," dedi. Nihayet, "Görüşmek zamanını biz tayin edelim," sözünü ilave etti. Malta'dan yalnız Fethi Bey'i sordu.

Akşamüzeri saat altı raddelerinde Sıhhiye vekili ve Dahiliye vekilinin vekili Adnan Bey geldi. Ankara'da yer bulunmadığı için bugün Ankara valisine bir telgraf yazdığını ve ulemadan bir münasibinin hanesine misafir edilmemi bildirdiğini söyledi. [XXIV/44]

13 Şubat 1921, Pazar. Gece hayli kar yağmış.

İstiklal Mahkemesi'ni ziyaret ettim, fakat mahkeme heyetini bulamadık. Rauf Bey'in eniştesi Aziz Bey, Doktor Emin Bey, Albay Behiç Bey geldiler.

Akşamüzeri Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri geldi. Bu gece vasati saat birde Ankara'ya gideceklerinden beni almak üzere bir vasıta göndereceklerini tebliğ etti. Adnan Bey ile Refet Paşa'nın da beraber gideceklerini söyledi. En son bir asker geldi. Mustafa Kemal Paşa daha birkaç gün kalacağını ve fakat Adnan Bey ile Refet Paşa'nın gideceklerini söyledi. Benim arzumu sordular. "Ben de giderim," dedim. Saat onda yaver geldi, beni aldı paşanın yanına götürdü. İsmet ve Refet paşalar ile Adnan Bey birlikte saat bire kadar görüşüldü. Oradan trene geldik. Abdullah Azmi Efendi gelmiş. Bir buçukta Ankara'ya doğru hareket ettik.

Bu yazılar tren hareket ederken yazıldı. [XXIV/45]

Ankara'ya varış

14 Şubat 1921, Pazartesi. Sabahleyin saat vasati on buçukta Ankara'ya vardık. Şeyh Tayyip Efendi merhumun oğlu Şemsettin Efendi'nin hanesine misafir ettiler. Ulema ve mebusların kiramları geldiler. Meclis Reisleri Celalettin Arif Beyefendi, Vehbi Efendi, Hasan Bey geldi. Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi ve pek çok zevat geldi.

Niğdeli Hâzım Beyefendi oğlu Celal ile dün Ankara'ya gelmiş. Öğleden sonra geldi görüştüm. Ankara Valisi İhsan Bey, Adliye

Levent Şahverdi Arşivi

Vekili Hafız Mehmet Efendi, Müftü Efendi, Mebus Hacı Mustafa Efendi, Konya Mebusu Yalvaçlı Hoca Ömer Efendi ve daha birçok zevat istasyona kadar zahmet buyurmuşlar.

Maraş'tan Kadızade Hasan Fehmi Efendi 1 Şubat 921 tarihinde Ankara'ya telgraf çekmiş. Bugün verdiler. Anadolu'ya varışımı tebrik ediyor.

Şemsettin Efendi, Ankara'da Büyük Millet Meclisi azasından ve Hacı Bayram-ı Veli Dergâhı şeyhi ve Hacı Bayram-ı Veli'nin soyundandır. Varışımı müteakip Şemsettin Efendi'nin hanesine hemen bitişik denilecek kadar yakın olan adı geçen velinin türbesini ziyaret ettim. [XXIV/46]

15 Şubat 1921, Salı. Eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hazretleri teşrif ettiler. Yaver Naci beraber. Nafıa Vekili Ömer Lütfü Bey, Hariciye Vekili Muhtar Bey, mebusların kiramdan birçok zevat geldi. Ahmet İzzet Paşa'yla gelen heyetten Hüseyin Kâzım ve Bern Sefiri Cevat beyler de geldiler. Kar yağmaya başladı.

Öğleden sonra eski Sadrazam Salih Paşa Hazretleri, Fatin Efendi, vekillerden İktisat Vekili Celal Bey geldiler.

Posta Umum Müdürü Sabri Bey'le görüştüm. Antalya'da Hilal-i Ahmer tabiplerinden Reşit Bey'e bir servis yazacak, benim namıma bir şey gelip gelmediğini soracaktır. [XXIV/47]

16 Şubat 1921, Çarşamba. Öğleden sonra eski Sadrazam Ahmet İzzet ve Salih paşaları ziyaret ettim.

Naim Efendi'den bir telgraf aldım. İktisat Vekâleti'nde Mümeyyiz Avanoslu Tevfik Bey vasıtasıyla yazmış, cevap yazdım.

Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi'ye Malta'da hizmetimizde bulunmuş olan rüsumat idaresinde istihdam olunacak Trabzonlu Niyazi'yle bir mektup yazdım (postayla gönderdim). Gece İzzet Paşa Hazretleri misafir bulunduğum haneye geldi. Burada bulunmaya mecbur edilmesinden dolayı teessürlerini beyan etti. Bizim İngilizlere teslimen Malta'ya gönderilmemizin Ferit Paşa ve Ali Kemal Bey tarafından olduğuna şüphesi olmadığını söyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabri Bey'in yazdığı servisin cevabı geldi. Namıma gelen üç mektubu Aşki Bey'in Güney Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiğini Doktor Reşit Sami Bey'in ifadesine atfen Antalya Telgraf Müdürü Ali Zülfikâr Efendi bildiriyor. [XXIV/48]

17 Şubat 1921, Perşembe. Antalya'da İstihbarat Müdürü Aşki Naili Bey'e bir mektup yazdım. Öğleden sonra Büyük Millet Meclisi'ne gittim. Reis Odası'nda reisi ziyaret ettim. Sonra locadan müzakereyi dinledim. İstiklal Mahkemelerinin (Ankara İstiklal Mahkemesi'nden başka) lağvına karar verdiler.

Heyet-i Vekile'den Dahiliye, Şeriye, İktisat, Nafıa, Hariciye, Adliye vekillerini ziyaret ettim. Hâzım Bey'i Taşhan'da ziyaret ettim. Rahatsızdır.

Maliye ve Maarif ve Müdafaa-i Milliye vekilleri gelmedi, ben de gitmedim. Vali İhsan Bey'i ziyaret ettim. Niğde'den Muhittin, Âbidin, Rasih efendilerden müşterek telgraf aldım. Tebrik ve davet ediyorlar. Cevap yazdım. Behçet Bey'den telgraf aldım. "Emanetleri Aşki Bey namınıza Ankara'ya göndermiştir," diyor.

Bizim Galip de Kırşehir'den telgrafla sıhhatimi ve ikamet müddetimi soruyor. [XXIV/49]

18 Şubat 1921, Cumartesi. Konya'da Amil Çelebi'den, Niğde'de Müfit Bey'den ve Kadı Mehmet Ali ve Müftü Süleyman Afşar efendilerden, Ürgüp'te Hacıismailağazade Hüseyin, Akıllıoğlu Mehmet ve Sucuzade Hüseyin efendilerden telgraflar aldım, cevaplarını yazdım. Eski Meşihat Müsteşarı Kâmil Efendi Sivas'ta müteşekkil Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi reisliğine ve eski Memurin Müdürü Bahri Efendi azalığına tayin kılınmış olduklarından bugün veda ettiler. Yarın ekspres trenle Konya ve Ereğli yoluyla gideceklerdir.

Ankara Müftüsü Rifat Efendi'yi –Hacı Bayram-ı Veli Cami-i Şerifi'nde cuma namazını edadan sonra– ziyaret ettim. Döndükten sonra şair Akif ve arkadaşı Eşref Edip beyler geldiler. *Sebilürreşad*'ı Ankara'da çıkarıyorlar iki nüshasını verdiler. [XXIV/50]

Levent Şahverdi Arşivi

19 Şubat 1921, Cumartesi. Birinci cemre.

Hüsnü Paşa (Rahmi Bey'in kayınpederi) geldi. Öğleden sonra meclise gittim. Belediye dairesini ziyaret ve reise iadeiziyaret ettim.

Yolların ne halde bulunduklarına dair Adnan Beyefendi, Keskin kaymakamı ile Kırşehir mutasarrıfına birer telgraf yazmıştı. Bugün Keskin kaymakamının cevabı geldi şöyle yazıyor:

(1) Trenle Yahşihan'ı teşrif buyurduklarında adı geçen köyde muntazam mahal olmadığından istasyonda Mühendis Şevki Bey'in bulunduğu mahalde istirahatleri mümkündür. (2) Yollar iyidir ve emniyetlidir. Yahşihan'dan Keskin altı saattir. Keskin'den Kırşehir iki gündür. Arada Hamit köyü vardır. [XXIV/51]

20 Şubat 1921, Pazar. Ürgüp Kaymakamı Nedim Bey'den hükümet ve ahali namına tebrik telgrafı aldım, cevap yazdım. Hüsnü Paşa'ya İsmail Fazıl Paşa'nın hanesinde iadeiziyaret ettim. Orada Samih Bey'i de gördüm. Akşamüzeri Ankara ulemasından Mebus Hacı Atıf Efendi'nin hanesine naklettim. Birkaç gün de burada misafirlik edeceğim.

Öğleden evvel Şeyh Şemsettin Efendi'nin hanesindeyken Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi geldi. İki saatten ziyade görüştük. Abdullah Azmi Efendi de beraberdi. Fehmi Efendi Şeriye müsteşarlığı için birini sordu. Amasya Kadısı Ali Himmet Efendi'yi tavsiye ettim, "Bununla beraber tetkik et," dedim.

Bugün de Kırşehir mutasarrıfının cevabi telgrafı geldi. O da Keskin kaymakamının aynıdır. [XXIV/52]

21 Şubat 1921, Pazartesi. Hacı Atıf Efendi Millet Meclisi'ne gitti. Ben yalnız kaldım. Roma'da Boston Oteli'nde yalnız kaldığım günleri hatırladım.

Gece Konya mebusları Mehmet Vehbi ve Yalvaçlı Ömer efendiler geldiler. Niğde Mebusu Aksaraylı Vehbi Efendi de geldi. Çarşamba günü hanesine naklederek bir müddet de orada misafir kalmamı teklif etti, kabul ettim. [XXIV/53]

Levent Şahverdi Arşivi

22 Şubat 1921, Salı. Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Abdullah Azmi Efendi, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi, Ankara Mebusu Şeyh Şemsettin Efendi geldiler.

Bu akşam yemeğini Çerkeşeyhizade Adliye Müsteşarı Baha Bey'in hanesinde ettik. Şeriye Vekili Mustafa Fehmi, Abdullah Azmi ve Hacı Atıf efendiler beraberdiler.

Ailemin Roma'ya, Rodos'a ve Antalya'ya gönderdikleri yedi mektubu birden bugün aldım.

Malta'da Sabit Bey'in, İstanbul'da Ebulûlâ Bey'in Roma'ya gönderdikleri mektupları da bugün Ankara'da aldım. [XXIV/54]

23 Şubat 1921, Çarşamba. Bugün öğleden sonra saat birde Hacı Atıf Efendi'nin hanesinden Niğde Mebusu Aksaraylı Vehbi Efendi'nin hanesine naklettim. Bir müddet de burada kalacağım. Eyüp Sabri Bey geldi Vehbi Efendi'nin arabasıyla beni aldı.

Öğleden sonra saat üç buçukta Mustafa Kemal Paşa, Vehbi Efendi'nin hanesine geldi. Dördü yirmi geçe gitti. Bu müddet zarfında cereyan eden müzakereyi mahsus defterine yazacağım.[194]

Bana düşen vatani teklifimi yaptım. Bundan sonra vicdanen müsterihim. [XXIV/55]

24 Şubat 1921, Perşembe. Kemah'ta Hacı Sadık Bey'e mektup yazdım. Sabit Bey'in mektubunu gönderdim. Refikama, Rodos'ta [bulunan] Şevket ve Mehmet Kemal beylere mektup yazdım. Avanos reis ve müddeiumumi ve müftü ve aza efendilerin müşterek tebrik telgraflarını aldım.

Öğleden sonra ikametgâhlarında İzzet Paşa Hazretleri'yle görüştüm. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle cereyan eden ve kendilerine ait olan hususu söyledim. Dahiliye Vekili Adnan Bey'i, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey'i makamlarında ziyaret ettim. Eyüp Sabri Bey beraberdi.

194 Bu defter Mustafa Hayri Efendi'nin bugüne intikal eden evrakı arasında mevcut değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ürgüp Müftüsü Mustafa Efendi'den Akçaşar, Salur, Uçhisar, Ortahisar köyleri ahalisi namına telgraflar aldım. Niğde'den Dilaver ve Cemal ve Şahab efendilerden, bizim Galip'ten telgraf aldım.

Londra'da bulunan murahhas heyetin müşavirlerinden İzmit Mebusu Sırrı Bey'den gelen telgrafta İstanbul'dan giden heyetin reisi Tevfik Paşa'nın, sözün Anadolu heyetinin olduğunu konferansta beyan ettiği bildiriliyor. [XXIV/56]

25 Şubat 1921, Cuma. Öğleden sonra Adnan Bey'in hanesine gittik. Halide Edip Hanımefendi'yi gördük. Abdullah Azmi, Eyüp Sabri, Vehbi beyefendiler birlikteydi. Dönüşte Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya uğradık. Oradan Vehbi Bey'in hanesine döndüm. Niğde Mebusu Ata Bey ile Hilmi Efendi'yi buldum. Sonra eski Sadrazam İzzet Paşa teşrif buyurdular. Dünkü müzakeremiz üzerine düşünmüşler. "İstanbul'a dönüş gereklidir. Sonra isterlerse gelirim. İstemezlerse İstanbul'da kalmak niyetinde değilim. Sığınacak başka bir yer arayacağım," dedi ve "Gider gitmez istifa edeceğim," sözünü ilave etti.

Yarın İstanbul'a İnebolu yoluyla gidecek olan Mehmet Şevket Bey namında İzmirli bir zatla Ebulûlâ Bey'e ve aileme birer mektup gönderdim. [XXIV/57]

26 Şubat 1921, Cumartesi. İkinci cemre.

Eyüp Sabri Bey geldi, görüştük konuştuk. Evvelki sene biz Bekirağa'da tutukluyken Arnavut Malik Bey'in (Hasan İzzet Paşa'nın damadı tüccar) Merkez-i Umumi azasından Kemal Bey'e yirmi dört bin lira verdiğini söyledi. Bunu bize haber vermediler. Malta'da, "Paramız yoktur," diye ağlıyordular (fesüphanallah). Kör Ali Bey vesaire de tasdik ediyormuş.

Öğleden sonra Mustafa Kemal Paşa'yı ikametgâhında bulamadım. Gürcü Sefarethanesi'ne gitmiş. Burada iki sefarethane vardır: (1) Gürcü Hükümeti'nin sefarethanesi, (2) Bolşevik Rus Hükümeti'nin sefiri ve sefarethanesi. Rus sefiri geleli dört beş gün oluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün vasati dörtte Hariciye vekiline güven mektubunu verecek, Mustafa Kemal Paşa'yla mülakat talep edecektir. Büyük Millet Meclisi'ne gittim müzakereleri dinledim. Sonra paşayla görüştüm, İzzet Paşa'nın sözlerini söyledim. "Pekâlâ Heyet-i Vekile ile görüşeyim. Meylettirmeye çalışırım," dedi. Londra'dan Bekir Sami Bey'den bir şifre gelmiş, fakat çözememişler. [XXIV/58]

27 Şubat 1921, Pazar. Dün Bekir Sami Bey'den gelen şifre akşamüzeri çözülmüş Millî Meclis'te kısmen okunmuştur. Sırrı Bey'den gelen telgraf mealini teyit ediyormuş. Dün Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'yla görüşürken, "Rauf'u kurtarmak mümkün değil midir?" dedim. "Bekir Sami Bey'e giderken söyledim. Rauf ve Fethi için çalışacaktır." "Diğer Malta'dakiler için bir şey yok mudur?" dedim. "Mümkün olursa hepsi için çalışacaklar olmazsa hiç olmazsa bunlar gibilerin."

Bugün öğleden sonra vasati saat ikide Hacı Bayram-ı Veli Şeyhi Ankara Mebusu Şemsettin Efendi'nin hanesine gittim. Orada yıkandım, çamaşır değiştirdim. Fakat biraz üşüdüm. Saat altıda çıktım Aziz'i ziyaret ettim. [XXIV/59]

28 Şubat 1921, Pazartesi. Şiddetli nezle oldum. Bugün dışarıya çıkamam. Eyüp Sabri Bey geldi. "Amerika gazetelerinden birinin muhabirinin seninle mülakat talebinde bulunduğunu Adnan Bey söyledi ben de, 'Kendisinden sorayım,' dedim. Ne dersiniz?" dedi. "Şimdi murahhas heyet Londra'da bulunuyor. Mülakatta İngilizlerin aleyhine söz söylemek tabii olur. Bunun hükümetin siyasetine uygun olup olmadığını sor," dedim. [XXIV/60]

Eyüp Sabri Bey gece geldi. Adnan ve Hamdullah Suphi beylerin Evkaf'ın hükümetten ayrılarak bana verilmesi arzusunda bulunduklarını söyledi. "Evkaf devlet daireleri arasından ayrılarak İslamî cemaate verilir ve cemaat reisliğine de muayyen müddetle seçilirsem iftiharla kabul ederim," dedim. Adnan Bey Sıhhiye ve Dahiliye vekili, Hamdullah Suphi Bey Maarif vekilidir.

Levent Şahverdi Arşivi

İzzet Paşa Saltanat Şûrası'nda cereyan eden müzakereyi şöyle tasvir etti: "Garip bir manevra çevrildi. Herkese söz verilmedi. Evvelce tertip edilmiş olan bazı zevata söz söyletildi. Sonra Sevr Antlaşması'nın kabul ve reddi hakkında ayağa kalkmak suretiyle oylara müracaat olunacağı ihtar olundu. Bunu müteakip padişah hazretleri ayağa kalktı. Herkes padişaha hürmeten kalktı. Bu kalkış antlaşmayı kabul addedildi. Hakikatte ise kabul değildi. Sırf bir saygı eseriydi." İzzet Paşa bu sözleri söylediği zaman Salih Paşa da hazırdı. Bir şey söylemedi. Bahis Ankara'da misafir bulundukları hanede oldu. [XXIV/61]

1 Mart 1921, Salı. Nezlem devam ediyor. Gece Yalvaçlı Ömer Efendi ve Keskinli Yahya Bey geldi birlikte yemek yedik. Bugün Meclis'te ikinci reis seçimine teşebbüs etmişler. Adnan Bey seksen, Celal Arif Bey seksen iki oy almış, her ikisi çoğunluk alamadıklarından seçim yarına kalmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa bugün yılbaşı olmak hasebiyle mecliste uzun bir nutuk ile bir senelik vukuatı hülasa etmişler.

Adnan Bey bugünkü seçimin aldığı cereyandan müteessir olmuş başkan adaylığını geri almış. Yarın ikinci başkan adaylığına Abdullah Azmi Efendi gösterilecekmiş. [XXIV/62]

2 Mart 1921, Çarşamba. Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey sevkıyata memur Binbaşı Rıza Bey'le geldi. Rıza Bey evvelce İstanbul sevkıyatına memurdu. Amasya mutasarrıflığında bulunmuş olan Gürcü Sırrı Bey de geldi.

Adnan Bey bugünkü seçimde ikinci başkanlığa seçilmiş, Celalettin Arif Bey mağlup olmuştur.

Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey birinci başkan vekilliğine, Abdullah Azmi Efendi ikinci başkan vekilliğine seçilmişler. Abdullah Azmi Efendi istifa edecektir. [XXIV/63]

Levent Şahverdi Arşivi

3 Mart 1921, Perşembe. Antalya Mebusu Rasih Efendi geldi. Mustafa Kemal Paşa tarafından, "Sizi içimizde görmek isteriz. Boş kalan mebusluklardan birine seçilmeniz ve Şeriye ve Evkaf vekâletlerini üstlenmeniz pek arzu olunuyor," dedi. Affımı rica ettim. İstirahate ihtiyacım olduğunu söyledim.

Antalya yoluyla İstanbul'dan Ankara Düyun-ı Umumiye Umum Müdürü Cevat Bey geldi. Elbisemi getirdi ve Evkaf Vekâleti'nde Akarat-ı Vakfiye Müdürü Osman Bey'den bir de mektup getirdi.

Behçet Bey de beraber geldi. Konya Valisi Haydar Bey de gelmiş. Ailesi İstanbul'dan Antalya'ya gelmişler. Bana birçok mektup getirmişler, fakat Ürgüp'e gitti zannıyla Ürgüp'e göndermiş olduklarını Haydar Bey'den rivayeten Behçet Bey söyledi. [XXIV/64]

4 Mart 1921, Cuma. Ağaçların sularının akışı.

İstanbul'dan Antalya yoluyla Suphi Bey (âmetçi) geldi. Tüccar Halim Bey, Abdullah Azmi Bey, Behçet Bey, Nevşehirli Hasan Efendi, Mebus Ata Bey, Mebusan Reisi Vekili Hasan Bey daha birçok zevat geldi. Tüccar Halim Bey Antalya'ya namıma gelen bir mektubu Ürgüp'e gönderdiğini söyledi. Mektup İstanbul'dan ailemden gelmiş.

Bizim Hacı Osman'ın oğlu Ahmet'in işi bitmediği için yarın Ali Efendi ile Ahmet'i gönderemeyeceğim. Ahmet asker olmuş Ankara'da zabit adayları mektebinde bulunuyor. Halbuki evvelce Almanya'ya gönderdim, debbagat [dericilik] tahsil etti. Şimdi Erzincan Debbagat Fabrikası'na nakletmeye söz verdiler. Muamelesi için uğraşıyorlar. Yarın muamele biterse pazar günü Ali Efendi'yle beraber Keskin'e göndereceğim, ben de pazartesi günü Yahya Bey'le hareket edeceğim inşallahürrahman. [XXIV/65]

5 Mart 1921, Cumartesi. Üçüncü cemre.

Refikama bir mektup yazdım. Ürgüp'e Nisan on beşinde gelmelerini bildirdim. İstihbarat Umum Müdürü Muhittin Bey gönderdi. Öğleden sonra meclise gittim, bazı zevatla görüştüm veda ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

Gece Müdafaa-i Milliye Vekili Kavaklı Fevzi Paşa ve Nafıa Vekili Ömer Lütfü Bey ve Yalvaçlı Ömer Efendi geldiler. Hükümetin Afgan'a bir heyet göndermek arzusunda bulunduğu, bu iki vekilin ifadelerinden anlaşıldı. Geçende Mustafa Kemal Paşa da bu heyetten bahsederek, "Bir heyet göndereceğiz fakat adam bulmak müşküldür. Şimdi Afgan'da Cemal Paşa vardır. Onun tesirine tabi olmayacak zevat lazımdır. Fevzi Paşa, 'Beni gönderiniz,' diyor, ama ben de onsuz yapamıyorum," demişti.

Bizim Ahmet Tahir'e harcırah vermediklerinden beraber götürmekten vazgeçtim.

Roma'da Otel Palas'ta Ziya Bey'e cevap yazdım Hariciye Müsteşar Vekili Suat Bey'e verdim. Kuryeyle gönderecektir. [XXIV/66]

Defter XXIII

Saltanat Veliahdı Abdülmecit Efendi Hazretleri'ne Antalya'dan 10 Cemaziyülûlâ 339 ve 20 Ocak 921 = 337 tarihli dilekçemdir:

"Âciz duacılarının maruzatıdır

Bir buçuk sene devam eden esaret ve tazyikten Allah'ın lütuf ve inayetiyle kurtularak Malta'dan vapurla on saat mesafede bulunan Siraküza'ya oradan şimendiferle Roma'ya gittim. Bir ay kaldım. Meşhur tabiplere hastalığımı muayene ettirdim. Sıhhi tertiplerini alıp telakki ettikten sonra Avrupa'da uzun müddet kalamazdım. Zira hal ve nakdim müsait olmadığı gibi uygun da değildi. Hakkım olmayarak bulunduğum makamın

Defter XXIV

6 Mart 1921, Pazar. Mustafa Kemal Paşa'ya istasyondaki hanesinde vedaya gittim. Hayli görüştük. Mebusluğu kabul etmemi teklif etti. Affımı rica ettim. Evvelce görüştüğümüz üzere geçici hususi hizmetleri yerine getirebileceğimi söyledim. Kabul etti. "Git bir müddet istirahat et bakalım," dedi. Sonra İzzet Paşa ile arkadaşlarına İstanbul'a gitmeleri için müsaade edildiğini, fakat kısım kısım gitmelerinin uygun görüldüğünü söyledi. Bu husus 23 Şubat'ta vuku bulan mülakatımızda, "Paşaların bu halde kalmalarından gitmeleri daha uygundur. Madem iltihak etmiyorlar serbest bırakılmaları icap eder. Bu cebrî halin devamı

Levent Şahverdi Arşivi

haysiyetiyle mütenasip bir hayat takibine imkân da göremedim.

Zaten hastayım. Esaret tazyikinin verdiği zaaf ve bezginlikle pek yorgun bir hale düştüm. Memleketimde münzevi bir köy hayatıyla istirahate karar verdim. Roma'dan Brindisi yoluyla Antalya'ya geldim. Ürgüp'e gidiyorum. Lütufkâr velinimetim efendimden gördüğüm lütuf ve iltifatın ömrüm oldukça minnettar ve müteşekkiriyim. 'Rabbim Mütteal soyluluk sığınağı büyüklük ve yüceliklerini [XXIII/70] daim buyurup artırsın' dualarını her yerde daima dilimden düşürmeyerek kulluk ediyorum.

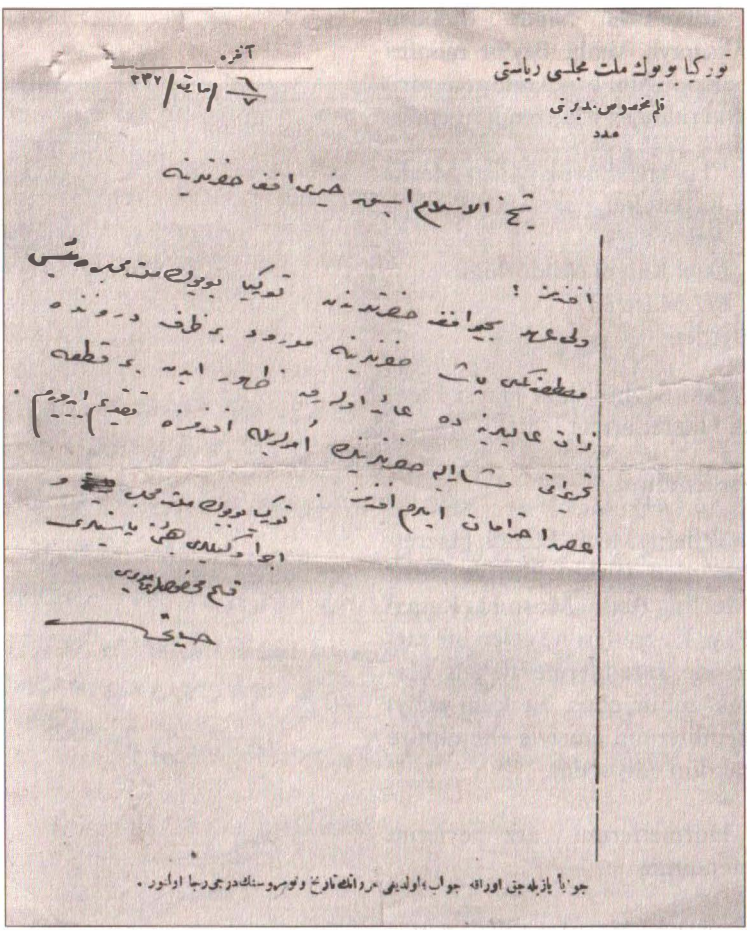
Devletlü necabetlü Ömer Faruk Efendim Hazretleri'nin hâkpaylarına yüz sürerim. Her halükârda abd ve ferman Hazret-i Veliyyülemrindir.

Eski Şeyhülislam Âyandan
Duacı kulları
Hayri"

doğru değildir," demiştim. Mustafa Kemal Paşa da, "Sen bir kere İzzet Paşa'yı yokla, mutlak gitmek isterse Heyet-i Vekile'yi meylettirmeye çalışırım," dedi. 24 Şubat'ta İzzet Paşa'yla görüştüm, bu hususu söyledim. Paşa "İstanbul'a bir kere gitmek benim için namus meselesidir gideyim," dedi. 26 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa'ya söylemiştim. Bugün oradan İzzet Paşa'ya gittim hazırlanmışlar, yarın Hüseyin Kâzım ve Cevat beyler ile Fatin Efendi öbür gün de İzzet Paşa ve Salih Paşa ve iki yaver gidiyorlar.

Gece yarısında Veliaht Mecit Efendi Hazretleri'nin bir iltifatnamesini getirdiler. Mustafa Kemal Paşa'ya, gelen zarf içinde zuhur ettiği Özel Kalem Müdürü Hayati imzasıyla bir tezkerede bildiriliyor. [XXIV/67]

Levent Şahverdi Arşivi

Veliaht Abdülmecit Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla Mustafa Hayri Efendi'ye gönderdiği mektup (TBMM Özel Kalem Müdürü Hayati Bey'in takdim tezkeresiyle birlikte)

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Niğde Mebusu Aksaraylı Vehbi Bey'in misafiri bulunduğum hanesinde gece yarısında aldığım tezkerenin suretidir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı
Ankara
Özel Kalem Müdürlüğü
6/7 Mart/337
Adet

Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Efendimiz

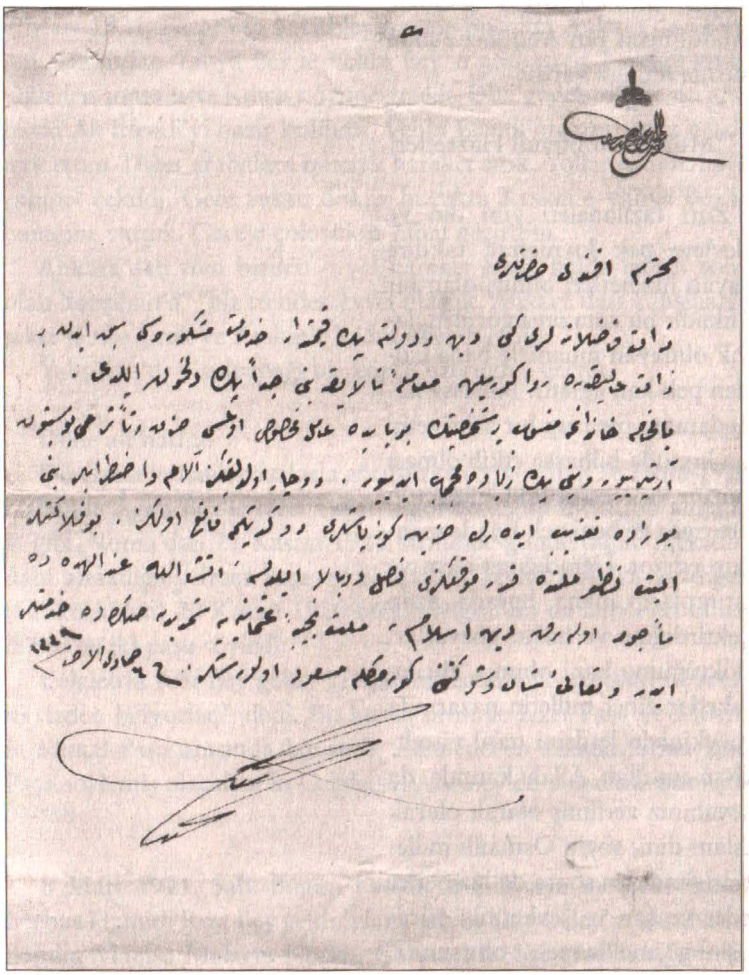
Veliaht Mecit Efendi Hazretleri'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne gelen bir zarf içinde zatıâlilerine de ait olarak zuhur eden bir kıta yazıyı kendilerinin emriyle efendimize takdim ediyorum.

Hürmetlerimi arz eylerim efendimiz

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti Riyasetleri Özel Kalem Müdürü
Hayati"

Tezkerenin metninde bahsolunan yazı sureti aşağıdaki gibidir. [XXIII/71]

Levent Şahverdi Arşivi

Veliaht Abdülmecit Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği
6/7 Mart 1921 tarihli yazı

Levent Şahverdi Arşivi

Sağ köşede başta sorguçlu, eski padişahların giydiği bir kavuk altında tuğra şeklinde Abdülmecit bin Abdülaziz Han sürhle damga vardır.

"Muhterem Efendi Hazretleri

Zatı fazılaneleri gibi din ve devlete pek kıymettar, takdire şayan hizmetleri olmuş olan bir âlikadir bir zata reva görülen, layık olmayan muamele bana cidden pek kan ağlattı. Bilhassa hanedanıma mensup bir şahsiyetin bu konuda bilhassa etkili olması hüzün ve teessürümü büsbütün artırıyor ve beni pek ziyade mahcup ediyor. Uğradığınız elem ve ıstırapların bana burada azap çektirdiğine ve hazin gözyaşları döktüğüme kani olunuz. Bu felaketler elbet milletin nazarında mevkinizin kadrini nasıl yüceltttiyse inşallah Allah katında da sevabınız verilmiş olarak olarak İslam dini, soylu Osmanlı milletine şimdiden sonra da hizmetler eder ve şan ve şevketinin yücelişini görmekle mesut olursunuz. 16 Şubat 1921.

İmza
Abdülmecit"

Yüce elyazılarıyla yazılıdır. [XXIII/72]

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'dan hareket

Defter XXIV
7 Mart 1921, Pazartesi. Sabahleyin sekiz buçukta Ankara'dan Keskin eşrafından Yahya Bey'le Vehbi Bey'in arabasıyla hareket ettik. Öğleden sonra üçte Kılıçlı köyüne geldik. Dün gönderdiğim iki arabayla Ali Efendi'yi hazır buldum. Vehbi Efendi'nin arabasını orada terk ettim. Diğer arabalara binerek hareket ettik. Yollar çamur, hayli zahmet çekildi. Gece vasati dokuz buçukta Keskin'e Yahya Bey'in hanesine vardık. Geceyi çok şükür rahat geçirdim.

Ankara'dan tren bizden evvel hareket ettiği halde hattın sonu olan Yahşihan'a° °biz trenden evvel ulaştık. Ankara'dan Yahşihan'a sekiz saatte gittik ve Keskin'e kadar devam ettik.

Yahşihan'da Kızılırmağı bir köprü üzerinden geçtik.

Düne ait hatıra:

Dün İzzet ve Salih paşalarla görüşürken Malta'dan 28 Ekim 1920 tarihinde Âgâh Bey'le İzzet Paşa'ya gönderdiğim mektubu almadığı gibi, Roma'dan 21 Kasım 1920 tarihinde gönderdiğim mektubu dahi almadığını, İzzet Paşa ve Sadrazam Tevfik Paşa'ya yazdığım (Siraküza'dan) 20 Kasım 1920 tarihli telgraftan da haberleri olmadığını bu iki paşa söyledi.

Celalettin Arif Bey geldi. "Paşaların İstanbul'a gidişleri neticesini sizden biliyorlar," dedi. Bu husus benimle İzzet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında bir sırdı. Zannederim arkadaşlarına İzzet Paşa söylemiş olacaktır ki Celalettin Arif Bey de onlardan işitmiştir. [XXIV/68]

8 Mart 1921, Salı. Bugün Keskin'de kalmaya mecbur oldum. Mebus Hamitli Rıza Bey geldi. Hane sahibi Yahya Bey'in akrabasındandır. Manisa Mebusu Necati, Çorum Mebusu Haşim ve evvelce Ankara murahhası olup şimdi mebus Necati, bir de başka bir mebus, memleketin kadısı, müftüsü, kaymakamı, şube reisi, binbaşısı, eşrafı geldiler.

Yahya Bey'in amcazadesi Hacı Bey tehcirden dolayı tutuklanmış (Ferit Paşa zamanında). Ankara'ya sevk edilirken Hasandede

Levent Şahverdi Arşivi

köyünde kendi adamlarından on beş kadar süvari gelmişler cebren kurtarmışlar. O zamandan silaha sarılıp millî davaya yardımcı olmuşlar. Kılıçlı köyünde Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı tutup Keskin'e getirmişler. Sonra Ali Fuat Paşa'nın emriyle korunarak Sivas'a göndermişler. Amcazadesi Mebus Rıza Bey berabermiş. Rıza Bey evvelce Talât Paşa zamanında da tutuklanmış ve tahliye edilmiştir. Rıza Bey'in ihtiyar pederini de Hacı Bey'le beraber Ankara'ya naklediyorlarmış. O zaman firar eden Rıza Bey'in gönderdiği atlılar tutukluları kurtarıp silahlandırmışlar.

Muhittin Paşa Keskin'den Hamit köyünde Mebus Rıza Bey'in hanesinde bir hafta tutuklu kaldıktan sonra Sivas'a gönderilmiş. [XXIV/69]

9 Mart 1921, Çarşamba. Sabahleyin vasati saat yedide Keskin'den hareket ettim. On birde Hamit köyüne vardım. Köye iki saat mesafede Yahya Bey'in biraderi Esat Bey atla geldi. Yarım saat mesafede on atlı daha geldi. Birlikte köye gittik. Yahya Bey'in pederi Hacı Ali Bey'in hanesine misafir oldum. Yetmişi geçmiş bir pirdir. Bugün burada kalacağım.

Jandarma mülazımlığından emekli Hamitli Arif Ağa namında, yetmiş yaşında bir ihtiyarla görüştüm. Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın maiyetinde uzun müddet bulunmuş 1292'den 1319'a [1876-1903] kadar hizmet etmiş. Suavi vakasını görmüş. "Kahve ocağında asılı durur bir şeşperi vardı. Paşa onunla Ali Suavi'nin tepesine vurunca beynini dağıttı," dedi. "Hasan Paşa'nın kendi eliyle öldürdüğünü iyi biliyor musun?" dedim. "Evet iyi biliyorum paşa eliyle öldürdü. 'Onun üzerine yürüyün vurun,' dedi."

Arif Ağa'nın paşaya karşı hâlâ hürmeti vardır.[195] [XXIV/70]

195 Ali Suavi Vakası: 20 Mayıs 1878 tarihinde mahlu' Sultan V. Murad'ı ikamete mecbur edildiği Çırağan Sarayı'ndan kurtarıp tekrar tahta geçirmek amacıyla saraya saldıran Ali Suavi'nin adamlarının bir kısmıyla beraber Beşiktaş Karakolu'ndan kuvvetleriyle gelip duruma müdahale eden Hasan Ağa (geleceğin Yedi-Sekiz Hasan Paşa'sı) tarafından öldürülmesi. Böylelikle başarısızlığa uğrayan bu teşebbüs sonrasında V. Murat 29 Ağustos 1904'teki vefatına kadar Çırağan Sarayı'nda ikamete mecbur kalınmış; vakaya katılanlarsa çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (ancak idam edilen olmamıştır). Sultan II. Abdülhamit'in rejiminin müstebit bir karakter kazanmasına bu hadisenin sebep olduğu kabul edilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Mart 1921, Perşembe. Sabahleyin vasati saat sekizde Hamit köyünden hareket ettik. İsahocalı köyüne yakın dağın zirvesindeki yolu kar kapatmış. Eğer köy ahalisi evvelce haberdar olarak gelmemiş olsalardı oradan geçmek imkânı yoktu.

Geçidi geçtik. İsahocalı köyünde Mutasarrıf Sait Bey müftü efendi, eşraftan Esat Ağa, bizim Galip ve eşraftan Bekir Ağa ve jandarma kumandanı gelmişler. Birlikte döndük, öğleden sonra dörtte Kırşehir'e vardık. Bütün memurlar eşraf hükümet dairesinde hoş geldin töreni düzenlediler.

Eyüp Sabri Bey'in telgrafı üzerine Hacıbektaş babalarından Atacı Feyzi Baba Dergâh-ı Şerif Türbedarı Niyazi Baba'nın bir mektubuyla beni karşılamaya ve davete gelmiş. "Bir müddet burada kalacağım. Siz gidiniz selam ediniz sonra inşallah gelirim," dedim gitti.

Akşamüzeri Hacıbektaş-ı Veli Çelebisi Cemalettin Efendi'den telgraf aldım –Ürgüp'e geçerken hazret-i piri ziyarete ve hanesine misafirliğe davet ediyor. Cevap yazdım teşekkür ettim.

Aksaray Müftüsü İbrahim ve Müderris Hüseyin ve Mehmet efendiler ile Belediye Reisi Ahmet ve eşraftan Tahir, Ethem, Şakir ile Rıza efendilerden tebrik telgrafı aldım cevap yazdım. [XXIV/71]

Kırşehir'de

11 Mart 1921, Cuma. Kayınbiraderim Galip Bey'in hanesinden bugün çıkmadım. Mutasarrıf ve sair zevat geldiler. Hava dünkü gibi kar ve yağmurlu değildir. Biraz rüzgâr varsa da açıktır. Müftü Efendi geldi. Medrese-i Kudat'tan mezundur. Vaktiyle bizden okumuş ve şeyhülislamlığımız zamanında buraya müftü olmuş.

Ürgüp'te Numune Mektebi Müdürü Hoca Süleyman Efendi'nin tedris heyeti namına çektiği telgrafı Ankara'dan hareket ederken almıştım. Cevabını bugün Kırşehir'den yazdım. [XXIV/72]

12 Mart 1921, Cumartesi. Bugün de istirahat ettim. Nevşehir Belediye Reisi İzzet Efendi'den belde ahalisi namına tebrik ve davet telgrafı aldım. Arapsun eşrafından Raşitbeyzade Hüseyin İrfan Bey'den telgraf aldım.

Levent Şahverdi Arşivi

Avanos müftüsünden davet telgrafı geldi. Hacı Bektaş-ı Veli Çelebisi Efendi ile babalar hareket günümü Kırşehir Evkaf müdüründen sormuşlar Mucur köyü belediye reisi de Kırşehir Belediye Reisi Mahbup Efendi'den hareket zamanımı telgrafla istemiştir.

Burdur'dan buraya kadar beraberimde gelen Kayserili Ali Efendi'ye izin verdim buradan doğru Kayseri'ye gitti. Kayseri Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey'e bir mektup yazdım, bir polis memurluğuna veya başka münasip bir hizmete tayinini tavsiye ve rica ettim. [XXIV/73]

13 Mart 1921, Pazar. Kırşehir'in kenarında (Terme) dedikleri bir ılıcaya girdim. Yarım saatten fazla su içinde kaldım. Fenalık geldi derhal döndüm yatağa yattım. Sıhhiye Müfettişi Muharrem Efendi geldi, sağ kolumdan şırınga yaptı. Bugün bütün günüm yatakta geçti.

Bu ılıca esasen güzeldir. Kükürt ve demir terkiplerini barındırıyormuş. Suyu ılıktır fakat bir kaya kovuğunda yapılmış gayrimuntazam bir haldedir. Bu sene liva umumi meclisi imar ve ıslahına karar vermiş.

Öğleden sonra Mülkiye Müfettişi Ali Kemali Bey ile Müfit Efendi'nin dayısı eşraftan ve Meclis-i İdare azasından Hakkı Efendi geldiler. [XXIV/74]

14 Mart 1921, Pazartesi. Bugün hamdolsun iyiyim.

Bu akşam müftü efendinin hanesine davetliydik. Mutasarrıf ve kadıyla birlikte yemek yedik.

Rum papazıyla ileri gelenlerinden bir heyet hoş geldine geldiler. [XXIV/75]

15 Mart 1921, Salı. Refikama mektup yazdım. Sabri Bey vasıtasıyla Suat'ın adresine gönderdim. Abdullah Azmi Bey'e, Eyüp Sabri Bey'e de yazdım. Kırşehir'den haftada bir gün Ankara'ya posta vardır, yarın hareket edecektir.

Eşraftan Bekir Ağa geldi. Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin biraderinin kayınpederidir.

Posta Umum Müdürü Sabri Bey'e de bir mektup yazdım. Malta'daki arkadaşlarla hakkımızdaki mahut kararının feshini İzzet Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa'ya söylemeyi unutmuştum. "İnebolu'da bunu Yaver Naci Bey'e anlatabilir misin?" diye sordum. [XXIV/76]

16 Mart 1921, Çarşamba. Bu akşam yemeğini eşraftan Bekir Ağa'nın hanesinde yedik. Mutasarrıf Sait Bey Kadı Efendi, Tahrirat Müdürü Nuri Bey, eşraftan Hakkı Efendi, eski Müddeiumumi Muavini Borlu Nail Bey mevcuttular. [XXIV/77]

17 Mart 1921, Perşembe. Mutasarrıf Sait Bey ikindiden sonra geldi. "Dahiliye Vekâleti'nden bir telgraf aldım. Efendimize beş yüz lira takdim etmemi emrediyorlar," dedi, bir zarf verdi.

"Telgrafı görebilir miyim?" dedim.

"Yanımda yoktur cumartesi günü daireden alır takdim ederim."

Bittabi tetkike şayan bir meseledir. Bakalım neticesi ne olacaktır? Ben Ankara'dayken Adliye Vekili Hafız Mehmet Efendi: "Dün gece heyet-i vekilede, 'İzzet ve Salih paşalara müşir maaşı, âyandan Hüsnü Paşa'ya ferik maaşı veriyoruz. Hayri Efendi'ye de mazul şeyhülislam namıyla bir şey vermeliyiz' dediler. Maliye Vekili Ferit Bey, 'İttihatçı gayreti,' dedi. Biz, 'Affedersin memleketin haysiyetidir. Bir şeyhülislamı sıkıntıda bırakamayız,' dedik. 'Canım latife ediyorum pekâlâ,' dedi." Ben, "Evet arkadaşlarımın hem burada hem İstanbul'da maaş aldıklarını duydum, fakat ben bunu alamam," dedim. Bilahare Abdullah Azmi Efendi'ye açtım. O da, "Sizin Malta'da uğradığınız zarara mukabil toptan bir meblağ verirlerse fena olmaz," demişti. [XXIV/78]

18 Mart 1921, Cuma. Cuma namazını Kapıcı Cami-i Şerifi'nde eda ettim. Namazdan evvel eşraftan Esat Ağa, Müddeiumumi İlyas Efendi, Mutasarrıf Sait Bey, Ceza Reisi Mühendis Saffet Bey geldiler.

Isparta Jandarma Tabur Merkezi'nde Mülazım Ürgüplü Mehmet Fevzi –Kimyager Ahmet Bey'in biraderidir– açıkta olduğundan civar ve münasip bir yere yerleştirilmesini mektupla rica ediyor. Mektup tarihi 5/Mart/37. [XXIV/79]

19 Mart 1921, Cumartesi. Mutasarrıf Sait Bey, Dahiliye Vekâleti'nden aldığı telgrafın suretini göndermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Vekâlet-i Celilesi'nin Mart sene 37 tarihli 3462/10 numaralı şifre telgrafnamesi suretidir:

"Liva namına beş yüz lira gönderildi. İşbu paranın eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne bizzat verilmesini rica ederim."

Bugün gelen Ankara gazetelerinde Adliye müsteşarlığına Antalya Adliye Müfettişi Tevfik Fikret Bey'in tayini yazılıdır. Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey'e Ankara'dayken ben tavsiye ettim. Fikrimce isabetli bir tayindir. [XXIV/80]

20 Mart 1921, Pazar. Bugün eşraftan Hakkı Efendi'yle (İdare Meclisi azasından ve Mebus Müfit Efendi'nin dayısıdır) arabayla çıktık. Hoca Bey Cami-i Şerifi, Âşık Paşa-yı Veli, Ahi Evran Veli türbelerini ziyaret ettikten sonra idadi mektebine gittim, idadi ve tedris heyetini gördüm. Oradan hükümet dairesinde belediyeyi ziyaret ettim. Mutasarrıfa ve sair memur reislerine iadeiziyaret ettim. Yedide çıktım dokuz buçukta döndüm.

Fahri Efendi ile Kasım'a birer telgraf yazdım. İnşallah hava bozulmazsa 23 Mart 921 Çarşamba günü hareket edeceğimi bildirdim.

Kırşehir'de şimdi aldığım ajans:

Ankara, 19 Mart 921

Dün Stefani Ajansı'nın tebliğ ettiği habere göre Berlin'de Ermeni talebesinden biri Charlottenburg'da eski Sadrazam Talât Paşa'yı tabancayla şehit etmiştir. Diğer taraftan Amerika Ajansı şu tafsilatı vermektedir: "Talât Paşa Charlottenburg'da ikametgâhına dönerken esmer benizli, otuz yaşında bir genç omzuna dokunmuş ve geri döner dönmez ateş etmiştir. Bir Ermeni olan cani Alman polisi tarafından yakalanmıştır." Çok müteessir oldum. Cenabıhak rahmetlere gark eylesin. Merhum hakkındaki görüşlerimi yazacağım. [XXIV/81]

Defter XXIII

21 Mart 1921, Pazartesi. Dün Kırşehir eşrafından Meclis-i İdare azasından Hakkı Bey'le Âşık Paşa-yı Veli'nin türbesini ziyaret ettim. Türk mimari tarzını gösteren türbenin kapısı çok süslüdür. Asıl mezarın bulunduğu kubbenin iç kapısı ahşaptan ve fakat sonradan

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmışa benzemiyor. Merhumun üzerindeki sanduka adi bir tahtadan yapılmış yeni bir şeydir. *Âşıkpaşazade Tarihi*'nin sahibi Ahmet Çelebi'nin ceddi olan bu Âşık Paşa, iyi tetkik etmedim ama vefat edeli altı yüz sene vardır. Altı asırdan beri beka bulan bu abide, bu türbe insana bir hürmet hissi veriyor. Merhumun eserlerini sordum *Garipname*'sinden başka bir şey olmadığını Hakkı Efendi söyledi. Görmeyi arzu ettim. Bugün Maarif kâtibi bey getirdi. Yazma, fakat yazı güzel bir yazı değildir. Kitabın başından bir sayfası, nihayetinden sekiz sayfası noksanmış. 4 Şubat 1888 tarihinde mütevellisi Şeyh Ali tarafından daha fena bir yazıyla yazdırılmış tamamlanmıştır. Asıl kitap 730'da [1329/1330] yazılmıştır. Türkçe yazılan en eski bir eserdir.

Müellif kitabın nihayetlerinde şöyle söylüyor:

Kim alursa bu kitabı yâdına — *İre cümle mani nün bünyadına*
Gerçi kim söylendi bunda Türk dili — *İlla malum oldı mani menzili*
Çün bulasın cümle yol menzil lerin — *Yirmegil sen Türk ü Tacik dil lerin*
Türk diline kimesne bakmazıdı — *Türk lere hergiz gönül akmazıdı*
Bu kitap anuniçün geldi dile — *Kim bu dil ehli dahi mani bile*

dedikten sonra on beş beyit aşağıda [XXIII/73]

Bu kitabun hatmi uş oldı tamam — *Toptolu yüz destan geldi tamam°*
Yidi yüz otuz yılında hicretün — *Sözi irdi hatmine bu fikretün*

Üç beyit sonra:

Hak katında âşıkun eksügi çok — *Allahun eksüklüye eylügi çok*
Ey hüdavenda senün fazlun delim — *Sensin âhir hem hakîm hem alîm*
Rahmetünle yarlıga kullarını — *Sen esirge kendü yohsul larını*

Kitabın son beyti budur.

Birinci makale-i besmele-i şerifeden sonra:

Levent Şahverdi Arşivi

Allah adın idelüm evvel iptida — *Ki andan oldı iptida ve intiha*
Evvelün ol evvelidür bî gümân — *Âhirün hem âhiridür câvidân*
Cümle Âlem yoğiken ol vâridi — *Şöyle eksüksüz ganî cabbâr idi*
Küllü şeyyin halikün den sonra hem — *Kâle illâ vechehu bî pîş ve kem*
Ol zamanda kim henüz yoğıdı zaman — *Bî zaman ol bî mekân varıdı heman*
Her dû âlem ol ademde farkıdı — *Hem adem ol asl demde garkidi*
Varidi ol padişahi bî niyaz — *Kandese ne naz vardı ne niyaz*
Kendözine kendözi naz eyledi — *Kâfu nûna urdı bir sâz eyledi*

°Müellif kitabını baplara taksim etmiş her bapta pek çok destan yazmıştır. [XXIII/74]

Kâf bundan kopdı nefehât usul — *Kim işitti ilk anı ulı kul*

Kavluhu ta'âla izâ irâdah şayyan an yakûla lahu kun fayakûn
Aklı küldür adı maruf ol kulun — *Kamu kuldan ön kelübdür ol bilük*
Kâle n-nebi aleyhi s-selam — *Evvel mâ halakallah ta'âla el-akl*

Âşık divanı mutasavvıfanedir. Beş yüz yetmiş üç sayfadan ibarettir. Âşık Paşa kitabını on baba taksim etmiş, her bapta on destan yazmıştır. Müellif tertibi hakkında ilim icmali hâsıl olmak için en son babın başlığını nakledelim:

Elbab el'Aşir fi-l'işârâ

Bab onuncuda bu on dâstan — *Hoş hakaik hoş dekaik hoş beyan*
Malum eyler onları kîldan kîla — *Hemçünan ki tilka aşratün kâmileh*
Dâstan ol erbab-ı dehem — *Der şerh-i 'aşarahu mübeşşere*
Kanı ol aklı bütün gönli safâ — *Biren işütün neyledi ol Mustafa*

... İlh

Kitabı Ankara'dan Maarif Vekâleti talep etmiş Kırşehirliler kaybolmasından korkarak vermemişler. Maarif Vekâleti istinsahına[196] emir vermiş. Bugünlerde istinsaha başlamışlar.

196 istinsah: Kopya edip suretini çıkarma.

Levent Şahverdi Arşivi

Kitabın bir nüshasının da Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nda olduğunu ve hatta bu nüshada noksan bulunan sayfaların ondan tamamlandığını Hakkı Efendi söyledi. Hakkı Efendi altmışını geçmiş, belki yetmişe yaklaşmış tarih meraklısı muhterem bir zattır. [XXIII/75] Kitabın ismi *Garipname*'dir.

Beş yüz altmış üçüncü sayfasında başlık şöyledir.

Dâstan-ı dehem der sebep malum kerden deh bab-ı kitabest hikâyet der hâtemest kitab-ı garipname

Bu destan kitabın son faslını teşkil eder, yüz altmış altı beyit tutar.

(*Garipname*) Âşık Paşa Divanı tetkik edilince bazı beyitlerde Süleyman Dede'nin Mevlid-i Şerifi'ndeki beyitlerle tevarüt[197] olduğu görülüyor. Mesela üçüncü beyit aynen Süleyman Dede'de mevcuttur. Bazı beyitler de mealen söylenmiş gibidir. Mesela:

Olzamankim Hak yaratdı âlemi *Hem yaratdı âlem içre Âdemi*

...[198]

Defter XXIV

21 Mart 1921, Pazartesi. Sabahleyin Bekir Ağa geldi, yarın akşam için tekrar davet etti. Affımı rica ettim, davetin tekerrürünü münasip görmedim. Sonra Kırşehir hocalarından Pehlivanzade Mehmet Hilmi Efendi geldi. İhtiyar bir zattır. 1833/1834 tarihinde doğduğunu söylemesine nazaran doksan yaşındadır. Dualar etti. Kendisinin ihtiyacı olmadığını ve fakat diğer hocaların pek fakir bulunduklarını Tesvitçi Hamdi ve Ömer Semerci hocaefendilerin birer miktar maaşa mazhariyetine delaletimi talep etti.

Bu akşam yemeğini kadı efendinin hanesinde yedik. Mutasarrıf, tahrirat müdürü, ceza reisi, müddeiumumi, Reji müdürü ve eşraftan Bekir Ağa vardı. [XXIV/82]

197 tevarüt: İki şairin birbirinden haberdar olmadan aynı beyit veya mısrayı söylemesi.
198 Bu nüsha hakkında malumata ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Mart 1921, Salı. Gaffarzade Lütfü Efendi için Reji Umumi Muhasebe Müdürü Reşit Bey'e, Çopuroğlu Teğmen Mehmet Fevzi Efendi için de Aksaraylı Vehbi Bey'e birer mektup yazdım.

Kırşehir sıhhiye seyyar memurlarından Arapsunlu Tevfik Bey'in terfiini Adnan Bey'e yazdım.

Öğleden sonra Bekir Ağa'ya, Müftü Efendi'ye, Esat Ağa'ya, hanesinde Mutasarrıf Sait Bey'e iadeiziyaret ve veda ettim. Allah kısmet ederse yarın hareket edeceğim. [XXIV/83]

Hacıbektaş'ta

Defter XXIII

23 Mart 1921, Çarşamba. İkindiden sonra Hacıbektaş'a ulaştım. Dergâha misafir oldum. Kitapları sordum. Âşık Paşa Divanı olmadığını babalar söylediler. Hacı Bektaş-ı Veli'nin bir eseri olup olmadığını sordum. Bir velayetnameden başka eser olmadığını beyanla kitapların konmuş bulunduğu dolaptan Niyazi Baba velayetnameyi getirdi. Fakat hazreti pirin kendi eseri değildir. Sonradan yazılmıştır. Pirin kerametlerini sayıp döküyor hatta –Ürgüp'te keramet gösterdiği– başlığı altındaki fasılda pirin Sinason [XXIII/76] köyüyle Uçhisar köyüne oradan Aksaray'a gittiği yazılıdır ve bazı harikulade ahval göstermiştir. Bektaşilerin boyunlarına taktıkları teslim taşı dedikleri taş Ürgüp'ten çıkmaktadır. Bunun pirin kerametDefter XXIV

23 Mart 1921, Çarşamba. Bugünden itibaren ezani saat kullanmaya başladım.

Bugün sabahleyin saat ezani bir buçukta Kırşehir'den hareket ettik. Bekir Ağa ile bizim Galip beraber saat dörtte Mucur'a ulaştık. Hemen ahalinin hepsi karşılamaya çıkmışlardı. Öğle yemeğini yedikten sonra dayım Ahmet Tahir Efendi merhumun icazet verdiklerinden Eyüp Efendi'yi hanesinde ziyaret ettim. Yedide hareket ettik. Hacıbektaş'a bir saat mesafede Çelebi Efendi'nin oğlu pederi namına geldi. Babaların reisi Niyazi Baba da geldi. Doğru dergâha geldim pirin huzuruna girdim. İkindi namazını kıldım. Dergâhta kaldım. Çelebi Efendi'nin oğluna, "Madem peder efendi rahatsızdır misafirlikle bir de biz rahatsız etmeyelim, selam ederim burası da

Levent Şahverdi Arşivi

lerinden olduğunu, evvelce pirin bunu Ürgüp'ten almış sonra bu taş yerinde kaybolmuş bilahare halifesinin bulmuş olduğunu Niyazi Salih Baba söyledi. Hâlâ Hacı Bektaş taşı dedikleri bu taş Ürgüp'te Çürüktepe civarında içmece yanlarında çıkmaktadır. Sürahi yazı takımı, su bardağı gibi şeyler imal ederler, mermere benzer, mermer değildir bir nevi balgam taşıdır.

kendilerinindir," dedim savdım. Yahşi Şeyhi Hasan Efendi de bir saat mesafeye kadar geldi.

Gece Çelebi Efendi bir saat tezkere gönderdi. Dergâha misafirlikle kendisinin meyus edilmemesini, yarın akşam da çorbayı hanesinde içmeyi ve orada misafirliği talep ediyor. [XXIV/84]

Defter XXIV

24 Mart 1921, Perşembe. Yahşi Şeyhi Hasan Efendi ile Çelebi° (°Çelebi Efendi'nin kendisinin, oğlunun ve hane halkından çoğunun Frenkli oldukları söyleniyor) Efendi'ye haber ve selam gönderdim. "Bugün hareket edeceğim. Ürgüp'e ve Avanos'a haber verilmiştir af buyursunlar," dedim. Sabahleyin ezani saat ikide hareket etmek üzereyken Fahri Efendi geldi. Birlikte hareket ettik, sekizde Avanos'a ulaştık. Memurlar, eşraf, mektep çocukları karşılamaya çıkmışlardı. İlk önce hükümete gittik. Orada umumi ziyareti kabul ettikten sonra müftü efendinin hanesine gittim. Ürgüp'ten Sadi Efendi, müftü efendi, Hacı Kutup Efendi, ceza reisi ve daha birçok zevat geldiği gibi, Nevşehir'den Kaymakam Cavit Bey, Belediye Reisi İzzet Efendi, Hacı Hamdi Efendi ve bazı eşraf geldiler. Bu akşam hepimiz Avanos'tayız. İnşallah yarın gideceğiz. Nevşehir kadısı ve müddeiumumisi ile Alibeyzade Süleyman Bey ve pek çok zevat geldi. [XXIV/85]

Ürgüp'te

Defter XXIII

25 Mart 1921, Cuma. Bugün Avanos'tan Ürgüp'e geldim. Memleket sakinlerinin umumu taraflarından büyük bir tezahürle karşılandım. Mahcup oldum.

Levent Şahverdi Arşivi

Ürgüp'e geleli üç hafta oluyor. Köylerden ve civar kasabalardan birçok zevat hoş geldine geliyorlar. Gelemeyenler de telgraf ve mektup yazıyorlar.

Ürgüp'te Müstantik Kâtibi Tayyarefendizade Nuri Efendi'de yazma *Kuloğlu Divanı* gördüm. Bu da Türkçedir. Âşık Paşa Divanı kadar değilse de ona yakın derecede büyükçedir. Bu da mutasavvıfane yazılmış, her manzumenin başlığı bir ayet-i kerime seçilmiş, manzume o âyet-i celilenin [XXIII/77] yüce meali dairesinde beyan ve tafsili ihtiva eder bulunmuştur.

Besmele-i şerifeden sonra birinci âyet ve manzume:

قال الله تعالى رب اشرح لى صدرى و يسر لى امرى وَحُلْلْ عُقَدةً من لسانى يفقهو قولى

Benim bu gönlümü aşkınla kıl ya rabb sen şeyda
Derunumdan çıkar gitsün yine endişe-i dünya
İbadet emrini bana müyesser eyle her saat

Dahi vesvas-ı şeytanı bu kalbe eyleme ilka
Lisanım ukdesin hal eyle vir kim nutk-ı ruhanî
Kelamında bu dilim cari olsun nite kim derya

Bundan on dört beyit aşağıda:

Rüsum-ı zahire bu gönlümü bağlamagıl ya rabb
Bu dehrin kaydı benden elim tut ayağım kurtar
Kuloğlu bendek eylerse nola senden temennayı

Nukuş-ı ma seva bu kalbimi eylemesin yağma
Emin ile beni hergiz kulağımdan götür gavga
Budur maksudı umar kim olasın lutf ile ırza

Birinci manzume bu beyitle bitiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

En son manzumenin başlığı ve beyitleri:

Kasîde lihâtimetü r-risaleti ş-şerife ve nam-ı în kitab bağ-i bihişt dâdîm

Hüdavendâ bihamdillah derunum şâdgâm oldı
Hele bezm-i visalinde muhabbet dolu cam oldı

Sekiz beyit sonra:

Cihanda yâdigâr için yazup ben bir kitap itdüm
Anun hablelmetîn olan saçı bu gerdenî cana
Ki her bir âyete ben bir kasîde eyledüm inşa

Şu Kur'an-ı Azim içinde anunlâ nifsam oldı
Ne muhkem bağlanub kaldı âyâ görüne zemam oldı
Sanasın bir şeh-i iklîme bir âlî makam oldı

İki beyit sonra:

Bu denlü say ve cehditdüm anı yazmakda her bâri
Recep ayında başlayub ramazan içre bitürdüm
Tamam bin kırk iki sâline irmişidi hem tarih
Pes oğlun oldı adını ne kodun dir isen bana
Umarım cümle taksirim benüm affeyleye Allah
Kim ol mihrap kavsini temaşa eyleyüp bir kez

Dise bir kez Cenab-ı Kibriyâ ana rızam oldı
Kadr gîcesi hem cuma idi ol ihtitam oldı [XXIII/78]
Bihamdillah kitabım vakt-ı asr içre tamam oldı
Ana bağî bihişt ismi işit bir hoşça nam oldı
Dilümde hamd ve istigfârım uş âhir-ı kelam oldı
Kuloğlu mescid-i maksuduna irdi imam oldı

Son beyit budur.

Levent Şahverdi Arşivi

Kitabın ketebesi aynen şöyledir:

حرره المدعو محمد الشكرى فى بلاد الاركوبى
بن الحاج يوسف غفر الله ذنوبهم وستره
عيوبهم وسبع و خمسين و مأتين
و الف
١٢٥٧

İmlasını ve yanlışlarını muhafaza ederek yazdım.[199] [XXIII/79]
[XXIII/80-88 boş]

Ürgüp'e varış

Defter XXIV

25 Mart 1921, Cuma. Ürgüp'ten ve Nevşehir'den ve köylerden daha birçok zevat geldi. Cuma namazını edadan sonra Hacı Zekeriya Efendi Hoca merhumun makberini ziyaret ettikten sonra ezani saat yedide hareket ettik. Dokuzda Ürgüp'e ulaştık. Ulu yolda İslam ve Hıristiyan mektepleri ve hemen bütün memleket halkı gelmişler. Mektepler nutuklar söylediler. Doğru hükümete gittim. Biraz oturduktan sonra ikindi ezanı okundu. Sadi Efendi'yle birlikte cami-i kebire gittik. Avlusunda gömülü bulunan dayım Hacı Ahmet Efendi ile kayınpederim Yesari Efendi'yi ve sair mezarlara Fatiha ithaf ettikten sonra ikindi namazını kıldım. Sadi Efendi'nin hanesine geldim. Bugün ve gece burada misafir kalacağım.

Akşam yemeğinde Mebus İsmail Hakkı Paşa, Kaymakam Nedim Bey, müftü efendi, Hacı Kutup Efendi, Nevşehir kadısı, müddeiumumi ve Süleyman Bey mevcuttu. [XXIV/86]

26 Mart 1921, Cumartesi. Nevşehir kadısı ve müddeiumumisi ile Süleyman Bey, Nevşehir'e dönmek üzere veda ettiler.

İkisi İstanbul'dan refikamdan, biri Burdur'dan üç mektup gelmiş bugün getirdiler. Geldiğim gün –Cuma– Sivritaş kayasının yarısı çaya yıkılmıştır.

199 Bu nüsha hakkında malumata ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam yemeğini Sadi Efendi'nin hanesinde ettikten sonra pederin evine naklettim. Bu gece buradayım. [XXIV/87]

27 Mart 1921, Pazar. Niğde mutasarrıfına bir mektup yazdım. Müezzin Hafız Ahmet'in Niğde Merkez Jandarma Taburu'ndan Ürgüp'e naklini rica ettim.

Nevşehir Ceza Reisi Fahri Efendi Nevşehir'e döndü.

Nevres bugün evden çıktı, Hacı Halil Efendi'nin satın aldıkları hanesine nakletti.

Davut Ağa'nın (paşa) Mustafa Efendi bir ferman getirdi. 1721/1722 tarihlidir. Meali, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Ürgüp'e icra ettirdiği suyollarının inşasında bina emini olan cetleri Elhac Derviş Ağa'nın hizmetine mukabil hanesine iki masura suyun çekilmesine men ve müdahale edilmemesinden ibarettir. Suyun icrası tarihinin 1720/1721 olduğu çeşmelerdeki tarihlerden anlaşılmaktadır. [XXIV/88]

28 Mart 1921, Pazartesi. Refikama bir mektup yazdım, Ankara'da Posta Umum Müdürü Sabri Bey vasıtasıyla gönderdim. Oğlum Münip'e de Antalya'da Aşki Bey vasıtasıyla gönderdim. Gelmelerini, Hafız Hüseyin'le gelmelerini yazdım.

Adliye Vekili Hafız Beyefendi'ye mektup yazdım Fahri Efendi'yi tavsiye ettim.

Bizim Galip'e Kırşehir'e mektup yazdım.

Çavuşinliler geldi. Bizim zamanımızda inşaya başlanılan cami-i şerifin üç yüz lira daha gelmedikçe bitirilemediğini söylediler.

Ürgüp'teki hayrat hademesi dahi maaş alamıyor. Eyüp Sultan'dan, Haşim Bey'den, Antalya Kumandan ve Mutasarrıfı Aşir Bey'den, Müftü Ahmet Hamdi Efendi'den, Mersinli Cemal Paşa'nın damadı Eskişehir Merkez Hastanesi Sertabibi Haşim Bey'den mektup aldım. Cemal Paşa'nın ahvalini soruyor. Fazıl Berki Bey'in biraderi Kastamonu'da Hacıalizade Abdülbaki Bey de biraderini sual ediyor. İkisine de cevap yazdım. [XXIV/89]

29 Mart 1921, Salı. Birader Kasım'a masraf için bugün elli lira verdim. Öğleden sonra Hoca Süleyman Efendi'nin ziyaretine gittim. Gaffarzade Lütfü Efendi beraberdi. Zavallı hoca fazla rahatsızdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hava pek güzel gidiyor, adeta yazdır.

Posta Umum Müdürü Sabri Bey'den bir servis aldım. Temyiz Mahkemesi azasından Abdullah Bey'in Ankara'ya geldiğini, Talât Paşa hakkındaki söylentinin doğrulanmadığını, Malta'dan geleceklerin isimlerinin malum olmayıp ancak 68 zat olduğunu yazıyor. Servis 28 Mart 1921 tarihlidir. [XXIV/90]

30 Mart 1921, Çarşamba. Bugün padişahın doğum günüymüş, kaymakam haber verdi. Hükümete gittim. Bir dua edildi. Oradan numune mektebine gittim.

Teke Mutasarrıf ve Kumandanı Aşir Bey'den mektup aldım. Ankara'ya göndermiş, oradan Ürgüp'e geldi. 25 Şubat 1921 tarihlidir. Kızılkaya nahiyesi müdürü ile Jandarma kumandanına tebliğ ve teşekkürler ettiğini yazıyor. 27 ve 29 Şubat tarihli muhtıralara bak. [XXIV/91]

31 Mart 1921, Perşembe. Mebus İsmail Hakkı Paşa geldi, yarından sonra hareket edeceğinden veda etti. Umur-ı Şeriye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Efendi Hazretleri'ne bu paşayla bir mektup gönderdim. Çavuşin Camii'nin tamamlanması için üç yüz lira, Akçaşar Cami-i Şerifi'nin minaresi için de on bin kuruş talep ettim. Ürgüp vakıf gelirlerinin yetersizliğini ve hayratın hademesinin on on bir maaşlarının birikmiş olduğunu yazdım.

Cemil köyünden Hacı Ali Ağa, Karın'dan Emin Ağa ve İbrahimağazade Celil, Akçaşar'dan Sait Efendi, Demirtaş'tan Halit Ağa geldiler. [XXIV/92]

Ürgüp'te Temenni'de gömülü Arslan Gazi'nin üzerinde bulunan kayanın ne zaman inşa edilmiş olduğunu Büyük Cami İmamı Hacı Kutup Efendi'den sordum. Kendisi bilmiyorsa da validesinden işittiğine göre şimdiki mezarın evvelce çukurda ve karanlık bir yerde bir türbe içinde olup Nail Efendi merhumun pederi Hacı Derviş tarafından bugünkü kubbelerin inşa kılınmış olduğunu söyledi. Eflâklının Hafız derler bir ihtiyar var, seksen beş yaşında olduğunu söylüyor. O da diyor ki: "Dedenin olduğu yer evvelce kara duvarla yapılmış bir yer idi. Hacı Derviş şimdiki türbeyi yaptırdı. Kütüphane olmak üzere de diğer kubbeyi yaptırdı. Ben o zamana yetiştim." [XXIV/93]

Levent Şahverdi Arşivi

1 Nisan 1921, Cuma. Sabahleyin Nevşehir ulema ve eşrafından on zat kadar geldi. Kırşehir Jandarma kumandanı, Avanos Jandarma kumandanı ile beraber geldi. Avanoslu Hacı Mevlüt Ağa amcası Ahmet Ağa ile geldi.

Cuma namazını Ürgüp Büyük Camii'nde (Karamanoğlu İbrahim Bey'in camiinde) eda ettim.

Kayseri'den Hacılarlı Mustafa Efendi merhumun oğlu diğer bir tacir ile bacanağı Hüseyin Bey akşamdan sonra geldiler. Yanlarında Akıllızadeler ve Sucuzadeler de beraberdiler. Bilhassa ziyaret için geldiklerini ve Kayseri'ye davet etmekte olduklarını söylediler. Mutasarrıf Bayram Fehmi Bey ile Hoca Kasım Efendi'den selam getirdiler, beklediklerini söylediler. Bilahare münasip bir vakitte Kayseri'yi de ziyaret edeceğimi söyledim. [XXIV/94]

2 Nisan 1921, Cumartesi. Babayan köyünün imamı Hafız Hüseyin Efendi geldi. İhtiyar olmuş, yetmiş yaşında vardır. Malî üç yüz senesinde İstanbul'a ilk defa gittiğimde Mahmut Mahir Efendi'nin pederi Hacı Fazıl Efendi, Fatih'te Bahr-i Sefid tarafında Başkurşunlu Medresesi'nde Ankaralı Hüseyin Efendi namındaki hocasının odasında oturmakta olan bu Hafız Hüseyin Efendi'ye beni yanına almasını teklif etti. Kendisi köyüne döneceği için kabul etmedi ve o zaman dönmüştü. O zamandan beri hâlâ köyün imamıdır.

Bugün akşam yemeğini Cebecizadelerde (Emine ve Fatıma hanımların hanelerinde) ettik. Bunlar bizim Ayşe halamızın kızlarıdır ki valideleri pederim Avni Efendi'yle kardeş çocuklarıdır, hem de pederim validelerinin dayısıdır. Amcazade Kasım ile akrabadan Hacısüleymanağazade Ahmet Ağa beraberdi. [XXIV/95]

3 Nisan 1921, Pazar. Kayseri tüccarından Hacılarlı Mustafaefendizade Mustafa Bey ile bacanağı Hüseyin Bey'in misafir oldukları Akıllızadelerin hanesine gittim iadeiziyaret ettim. Nevşehir Hıristiyan tüccarı Tosunoğlu önlerinde olduğu halde hoş geldine geldiler.

Dahiliye Vekâleti'nden gelen telgrafta Yunan taarruzunun tamamen kırıldığı, ordumuzun hamdolsun muvaffak olduğu bildiriliyor.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne, Eskişehir'deki İsmet Paşa'ya tebrik telgrafları yazdım. [XXIV/96]

Levent Şahverdi Arşivi

4 Nisan 1921, Pazartesi. Çumra Irgatlar Mesul Muhasibi Zihni Bey'e cevap yazdım, Sabit Bey'in sıhhatini bildirdim. Akrabasındanmış.

Nevşehir Kaymakamı Cavit Bey ile eşraftan Rifat Efendi ve Arapsun Kaymakamı Zeki Bey ile eşraftan bir zat geldiler.

Ankara'dan ağaç tohumları geldi.

Öğleden sonra bahçeye gittim, ağaç tohumlarını ektirdim. Evvela dört presitten[200] güneyde birinciye akasya, ikinciye sarıçam, üçüncüye karaçam.

Ark kenarına tulani güneye dişbudak, kuzeye akçaağaç tohumları ektirdim. [XXIV/97]

5 Nisan 1921, Salı. Refikama bir mektup yazdım, Samsun Mutasarrıfı Sezai Bey vasıtasıyla gönderdim.

Bu akşam Kadı Sadi Efendi'ye davetliydik. Hacılarlı Mustafa Bey, bacanağı Hüseyin Bey, Akıllızadeler, kaymakam ve İsak'ın İlya ve İdare Meclisi azasından İftad vardı.

Ürgüp'e geldiğim gün, henüz Avanos'tayken Avanos kaymakam ve müftüsüne ırmak kenarına birçok kavak ağacı dikmelerini söylemiştim.

Ürgüp Kaymakamı Nedim Bey'e de Ürgüp'e münasip mahallere, hususiyle büyük pazar yerindeki Dağıstanlı Cami-i Şerifi'ne bitişik kabristana kavak ağaçları diktirmelerini ihtar etmiştim. Bu hususta tedbir aldığını ve birkaç gün içinde dikileceğini bu akşam söyledi. Bakalım hangisi yapabilecektir? [XXIV/98]

6 Nisan 1921, Çarşamba. Burdur'dan Behçet Bey'den telgraf aldım.

> Sedat geldi. Sârâ'yı Doktor Celal'e verdik. Önümüzdeki perşembe günü Antalya yoluyla memuriyet mahallime gideceğim. Ailece hürmetle ellerinizden öperiz efendim. 5 Nisan 921

200 presit: Sulu arazide sulama kolaylığı için tahminen 30-40 cm kadar etrafı toprakla yükseltilerek çevrilmiş ekilip dikilen yer.

Levent Şahverdi Arşivi

Cevabını Behçet Bey'in gitmesi ihtimaline dayanarak oğluna yazdım. [XXIV/99]

7 Nisan 1921, Perşembe. Ayın üçünde yazdığım telgrafa aşağıdaki cevabı aldım:

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

C 3/4/21'in Hakk'ın inayetiyle kahraman ordumuzun kazandığı son muzafferiyet hasebiyle tebrikler beyanını havi yüce telgrafnamelerini büyük bir memnuniyetle aldım. Teşekkür eder ve pek yakın bir gelecekte millî gayemizin elde edilmesine mazhar buyurmasını Allah'ın lütfundan temenni eylerim efendim.

6 Nisan 21
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Kayserili Hacılarlı Mustafa Bey bugün veda etti dönüyor. Ramazana Kayseri'ye davet etti.

Niğde'den Naim Efendi geldi, Eneğili Necip Efendi beraber. Niğde Mutasarrıfı İbrahim Efendi'den mektup getirdi. Bizim müezzin, Erenlerin hafızı buraya nakledildiğini yazıyor. Oğlum Münip'in Antalya Sıhhiye Müdürü Hasan Ferit Bey vasıtasıyla gönderdiği 20 Ocak 1921 tarihli mektubu Niğde mutasarrıfına gelmiş, o da ulaştı.

ت ع te ayn ..... [manası çözülememiştir]

Deremahalleli Mehmet isminde bir çocuğu hizmete aldık, uyuz olduğu anlaşıldığından izin verdik. [XXIV/100]

8 Nisan 1921, Cuma. Nevşehir'den ve Avanos'tan hayli zevat geldi. Bizim Fahri'ye Adliye Vekâleti'nden bir telgraf gelmiş, Kayseri sulh hâkimliğini iki bin kuruş maaşla kabul edip etmediğini soruyor. Yarın Nevşehir'den kabul telgrafını yazacaktır.

Ceza reisi üvey çocuğuna Ürgüp Reji memuruyla söz kesmiş, hanesinde mevlid-i şerif okutacağından davet etti gittim. Oradan Belediye Dairesi'ne gittim. Cuma namazı vaktine kadar belediyede kal-

Levent Şahverdi Arşivi

dık. Oradan büyük camiye gittim. Namazı edadan sonra eve geldim. Ziyaret için gelen zevat eve geldi. Nevşehirli Ali Bey'in oğlu Nail Bey, "Nevşehir'e davet için geldim," dedi. Affımı istedim, "Daha bir müddet istirahate ihtiyacım vardır," dedim.

Akşam yemeğinden sonra Kayakapı'da Dervişağazade Halil Efendi'nin hanesine Fahri ve Kasım ile gittim. Naim Efendi'yi ziyaret ettim.

Bugün gelen ajansta –6 Nisan 921 tarihlidir– bizim ordunun Karahisar-ı Sahib'e girdiği yazıyor. [XXIV/101]

9 Nisan 1921, Cumartesi. Kavrulos'taki[201] tarlanın nihayetine bir sıra çit –kavak– dikildi.

Ürgüp belediye seçimi devam ediyor. Muvaffakiyet. [XXIV/102]

10 Nisan 1921, Pazar. Hâlâ Ürgüp'te günde sabah ve akşam iki üç defa soba yakmak mecburiyeti vardır.

Göksun Müftüsü Mustafa Efendi'den 3 Nisan 21 tarihli tebrik ve hoş geldin telgrafını bugün aldım. [XXIV/103]

11 Nisan 1921, Pazartesi. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya 3 Nisan'da yazdığım telgrafa bugün cevap aldım. Şöyledir:

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Fazılane tebrik ve temennilerinin hepimiz için medarıiftihar ve memnuniyeti mucip olduğunu arz ve temin ederek teşekkür ve tazimlerimi sunarım efendim hazretleri.

9 Nisan 21
Garp Cephesi K
İsmet

201 Kavrulos: Halk dilinde Gavrulus, Ürgüp tapusunda Kavrulos. Ürgüp'ün güney yönünde Sinason yolunun solunda bulunan eski Tekel Şarap Fabrikası (Suat Hayri Ürgüplü'nün yaptırdığı fabrika) önünden geçerek Damsa Çayı'na inen koyun yolu boyu ile meteoroloji istasyonunun arkasına düşen bölge.

Levent Şahverdi Arşivi

Kırşehir'den Galip'ten mektup aldım, 7 Nisan 21 tarihli. Geçen hafta validesinden mektup almış. Benim mektubumu bekliyorlarmış. Adeta hazırlanmışlar.

İstanbul'dan refikamdan bir mektup aldım. Üsküdarlı Hacı Hüseyin Bey'den de bir mektup aldım. 12 Mart 21 tarihlidir. Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi Reisi Kâmil, azadan Tahir ve Halil Hilmi efendilerden birer mektup aldım.

Akşamüzeri saat ezani on ikide kar yağdı. [XXIV/104]

12 Nisan 1921, Salı. Hüseyin Bedrettin Bey'e mektup yazdım.

Dün gece yağan karla kiremitli olan damlar bembeyaz olmuş, hususiyle dağlar ve bilhassa Avlağa Dağı'nın[202] eteğine kadar inmiştir.

Umum Müdürü Sabri Bey'e mektup yazdım, Kasım Efendi'nin kaynı Mehmet'i tavsiye ettim.

Eski Temyiz Mahkemesi azasından Abdullah Efendi'ye de mektup yolladım.

Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi Reisi Kâmil, azadan Bahri ve Halil Hilmi efendilere İstanbul'da oğlum Münip'e cevaben mektuplar yazdım yolladım. Uluborlu Kaymakamı Sait Bey'e de cevap yazdım.

Eneği Köyü[203] İmamı Halil Hoca ziyarete geldi. [XXIV/105]

13 Nisan 1921, Çarşamba. Bu gece adeta kar yağmış her taraf bembeyazdır. Kayseri'de Kasım Efendi Hoca'dan mektup aldım.

استعيذ بالله
ان الله لا يغفر اَنْ يُشرَكَ بِه و يَغْفِرُ ما دونَ ذلک لمن يشاء و مَنْ يُشْرِكْ بالله فقد اِفْترىَ اِثماً عَظيما (الآية). سورة النساء.

ما يَودُّ ألذين اوُتوُ الكتاب كفروا من اهل الكتاب و المشركين ان يُنزّلَ عليكم من خير من ربِّكُم و اللهُ يَختصُّ بِرَحمَتِهِ من يشاءوا الله ذوُ الفضل العظيم (الايه). سورة البقرة.

202 Avlağa Dağı: Avla Dağı, halk dilinde *Avlağa Dağı* olarak da geçer, *avlak* kelimesinden gelmektedir.

203 Kaymaklı ilçesinin eski adı.

Levent Şahverdi Arşivi

اِها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستأنِسوُا وَ تُسَلِّموُا على
لها ذلِكمْ خير لكم لعلكم تذكّروُن. الايه - سورة النور.

لا تجادِلوُا اهْل الْكِتَاب اِلّا بِالّتى هِيَ اَحسَنُ اِلا الّذِين ظلَموُا منهم
قُلوسا امَنّا بِالّذى اُنْزِلَ اليه اِلَيْنآ وَ اُنْزِلَ اِلَىْ يْكُم وَ اِلهُنآ وَ اِلهُكُمْ واحِدٌ
نَحْنُ له مُسلِموُن الايه سورة العنكبوت. [XXIV/106] 204

14 Nisan 1921, Perşembe. Bugün buraya gelen ajansta Uşak cephesinde beş günden beri cereyan eden muharebenin Yunan ordusunun mağlubiyetiyle neticelendiği bildiriliyor.

Sabahleyin Sadi Efendi'ye gittim, orada kahvaltı ettim. Oradan Şube reisi binbaşı efendi ile kaymakam beyi hanelerinde birinci defa olarak ziyaret ettim. Hava çok güzeldir, dünkü kardan eser kalmadı.

استعيذ با لله
يا ايها الذين امنوا كتب عليه عليكم الصيام كما كتب على الذين
من قبلكم لعلكم تتقون اياما معدودات فمن كان منكم مريضا او
على سفر فعدة من ايام اخر و على الذين يطوقوننه فدينة طعامُ مسكينٍ
فمن تطوع خيرا فهو خير له و ان تصوموا جير لكم ان كنتم تعلمون
شهر رمضان الذى انزل فيه القران هدىً للناس و بينات من الهدى و
الفرقان فمن شهد منكم الشهر فلْيَصُمْهُ و من كان مريضا او على سفر
فمدةٌ من ايامٍ أُخرَ يريد الله بكم اليُسْرَ و لا يريد بكم العسر و لط وَ لِتسكْمِلوُا العدة
و لتكبروا الله على ما هدئيكم و لعلكم تشكرون الايه سورهء بقرة [XXIV/107] 205

204 Arapça metnin tercümesi: "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur." (Nîsâ Suresi 4:48)
"(Ey müminler!) Ehl-i Kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." (Bakara Suresi 2:105)
"Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde bunu düşünüp anlarsınız." (Nur Suresi 24:27)
"İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur." (Ankebut Suresi 29:46)

205 Arapça metnin tercümesi: "Ey iman edenler! Oruç sizden öne gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak

Levent Şahverdi Arşivi

15 Nisan 1921, Cuma. Avanos Kaymakamı Halit Bey geldi. Ağaç dikilmesi için evvelce vuku bulan tavsiyem üzerine birçok meyve ağacı dikmeye başladıklarını söyledi.

Cuma namazını Musa Efendi Cami-i Şerifi'nde eda ettim.

Bu akşam yemeğine Ürgüp Kaymakamı Nedim Bey'e davetliydik. Yemekte Naim Efendi, Kadı Sadi Efendi, Müftü Kumruzade Mustafa Efendi, Şube reisi binbaşı, bizim Kasım ile Dervişağazade Halil Efendi.

استعيذ با لله و من اظلمُ ممن منع مساجد الله اَنْ يُذكرَ فيها اسْمُهُ وَ سَعَى فى
خرابها اولئک ما كان لهم ان يدخلوها الاخائفين. لهم فى الدنيا خِزْ .
و لهم فى الاخرة غذاب عظيم.
الايه - سوره بقره - 206 [XXIV/108]

16 Nisan 1921, Cumartesi. Bu akşam yemeğini Tahrirat Kâtibi Hasan Efendi'de yedik. Naim Efendi, Kaymakam Nedim Bey, Kadı Sadi Efendi, Müftü Kumruzade Mustafa Efendi, Esadağazade Hasan Efendi, Malmüdürü ve Dervişağazade Halil Efendi, bizim Kasım birlikteydi.

Öğleden sonra Umum Müdürü Sabri Bey'den 16 Nisan 1921 tarihli bir telgraf aldım. Anadolu Murahhas Heyeti İstanbul'da yirmi dört saat kalnuş, halkın pek ziyade hürmetine mazhar olmuş, dün Ankara'ya hareket etmiştir. Afganistan sefiri de Samsun'dan Ankara'ya hareket etmiştir. Mustafa Sabri Efendi'nin Yunan ordusunun son hezimeti üzerine aşırı teessüründen intihar etmeye teşebbüs ettiği esnada kurtarıldığı fıkrası da telgrafta aynen mevcuttur.

üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilirseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha iyidir. Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir." (Bakara Suresi 2:183-185)

206 Arapça metnin tercümesi: "Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azab vardır." (Bakara Suresi 2:114)

Levent Şahverdi Arşivi

"Şimdi Abdullah Beyefendi yanımdadır hürmetlerini arz ederler. Belki on güne kadar Sivas'a doğru hareket edeceklerdir" fıkrası da yer almaktadır. [XXIV/109]

Malta sürgünlerinin İngiliz esirlerle mübadelesi

17 Nisan 1921, Pazartesi. Bugün sabahleyin aldığım 16 Nisan 1921 tarihli telgrafta° °aynen şöyle yazılıdır:

> Ben de dahil olduğum halde Malta'da bulunanlardan altmış dört zatın mübadelesi karara bağlanmıştır. Ancak Anadolu'daki yirmi iki İngiliz teslim olundukça Malta'dakilerin de tahliye olunacağı hususunda İngilizler ısrar ettiler. Bekir Sami Bey'in protestoları neticesinde kırkının derhal ve yirmi üçünün de İngiliz esirlerinin iadesinde serbest bırakılmaları kabul edilmiştir. Ve bu karar ancak heyetin İstanbul'a gelişiyle haber alınmıştır. Kırk kişiyi teşkil eden Salâh Cimcoz, Rahmi, Canbolat, Mithat Şükrü, Sait Halim Abbas paşalarla bütün vekiller, mebuslar ve âyanın dahil olması kuvvetle muhtemeldir. Kemal Bey maalesef altmış dört arasında dahil değildir. Kalan kırk üç zatın da Anadolu'ya iadeleri hususunda heyetin fevkalade himmet ve mesaisi olmuştur. Bunun da sonuç vermesi ümit edilmektedir. Arkadaşların hepsi de afiyettedir. Rıza ile Feyzi Diyarbekir, Malta'da kalanlardandır. Pek çok selamlar var. Yarın hareket ediyorum.

Bu telgrafı Malta'dan İnebolu'ya gelen eski Bolu Kâtib-i Mesulü Mithat Bey, Ankara'da Sabri Bey'e yazıyor. Sabri Bey de bana aynen tebliğ ediyor, fakat Sabri imzasını koymuyor.

Avanos kaymakamı, Kırşehir Mutasarrıflığı'ndan namıma gönderilen bir zarfı mahsus süvariyle göndermiştir. Zarfın içinden iki mektup çıktı. Biri Münih'ten Necmettin Molla Beyefendi'den 10 Şubat 1921 tarihlidir. Diğeri refikamdan 7 Şubat tarihlidir. Bu İstanbul'dan. [XXIV/110]

18 Nisan 1921, Pazartesi. Refikama mektup yazdım, Ankara'da Posta ve Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey vasıtasıyla gönderdim.

Hatip'in oğlu Mahmut'un Ulukışla'ya veya Ürgüp'e civar bir yere naklini Sabri Bey'e yazdım. Kayseri'de Kasım Efendi Hoca'ya,

Levent Şahverdi Arşivi

Afyonkarahisarı'nda XII. Kolordu Kumandanı Fahri Bey'e, Kırşehir Mutasarrıfı Sait Bey'e, Sivas'ta Temyiz Mahkemesi azasından Tahir Efendi'ye mektuplar yolladım.

Naim Efendi bugün öğleden sonra Niğde'ye döndü.

Refikamdan 1 Recep 339 tarihli bugünkü postadan bir mektup aldım. [XXIV/111]

19 Nisan 1921, Salı. Fahri Efendi Nevşehir'den geldi. Kayseri Sulh Hâkimliği emrini dün almış.

Kalının Ahmet Ağa'ya tarlaya bir sıra çit diktirdim. Bahçeyi bellettim. Yoncaya gübre verdirdim. Hesabı şöyledir:

250	çite giden amele 5
12	odun getirene
350	bahçeye amele 7
325	gübre 5 kile
937	
80	araba
101	
7	
500	evvelce vermiştim
517	
517	teslim
000	
~~112~~	
0	
~~163~~	
~~7~~	
500	Hacı Ahmet Ağa'ya elden
620	
112	bahçenin ikinci bellemesine
0	
101	ve kavun gübresine
7	
213	ve sair masraflara gitmiştir.
7	

[XXIV/112]

Levent Şahverdi Arşivi

20 Nisan 1921, Çarşamba. Sucuoğlu Hacı Hüseyin Efendi'nin kızı, bizim Hacı Kutup Efendi'nin torunu, Akıllıoğlu Hacı Yusuf Efendi'nin gelini bugün vefat etti. Cenaze namazına gittim.

Refikama bir mektup yazdım, Samsun Mutasarrıfı Sezai Bey vasıtasıyla gönderdim. [XXIV/113]

21 Nisan 1921, Perşembe. Sabahleyin namazı edadan sonra Kadı dayızadem Sadi Efendi'ye gittim. Bugün Kaymakam Nedim Bey bana geleceğini, maksadının da belediye seçimleri son bulduğundan neticesini arz [etmek] ve başkan olacak zat hakkında fikrimi sormak olduğunu söyledi. Cevaben, "Rica ederim benden böyle şeyleri sormasın. Kimi arzu ederse kendisi onu yapsın. Çünkü bence hepsi birdir ve ekseri akrabadır. Birini diğerine tercih bence müşküldür. Hem yetkiye aykırı olur hem de kalplerin kırılmasına sebep olur. Bunu münasip bir surette kaymakam beye söylemenizi senden rica ederim," dedim.

Vuku bulan tavsiyem üzerine Ürgüp'ün Kanlıca Dere[207] boyunda kabristanın alt tarafına, İmran'ın[208] ayağına numune mektebinin önüne ve daha muhtelif mahallere bin kadar kavak ağacı dikilmiştir. [XXIV/114]

22 Nisan 1921, Cuma. Avanos Müftüsü Ahmet Efendi ile (Genezin) köyünden Adilefendizadeler, Ömer ve Ali efendiler ile Nuh Efendi ve Göynük köyünün muallimi geldiler.

Karahisar'dan (Devellü) Pehlivanoğlu Hacı Ali de geldi.

Civar dağların üzerinde, oturduğum odadan görülen karlar eridi bitti. [XXIV/115]

207 Kanlıca Dere: Ürgüp'te bugünkü terminal girişinin sağındaki Denizbank'ın bulunduğu yerden başlayıp şimdiki Akduman Market istikametinde devam ederek Damsa Çayı'na dökülen küçük bir dere. Bu derenin iki yanında sebze ve meyve yetiştirilir, dere suyu da sulama amaçlı kullanılırdı.

208 İmran: Çeşmeden akan ancak kaynağı bilinmeyen, şifalı olduğu, bilhassa yaşlılarca *dabaz* (uyuz) hastalığına iyi geldiği söylenen bir kaynak suyu. Önceleri sarnıçta depolanıp ipli kovayla çıkarılırmış. Sonradan buraya çeşme yapılmış, suyun bulunduğu yer de mesire yeri olarak kullanılmış. Suyun civarındaki büyüklü küçüklü ağaçların büyükleri yol yapımı esnasında kesilmiş. Günümüzde bu su, parktaki ağaçların sulanmasında kullanılıyor. Belediye binasının karşısında PTT binasının altında bulunan çeşme halen durmakla birlikte suyu kesilmiş. Halen parkın bulunduğu yer ve çevresi *İmran Mahallesi* olarak anılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Nisan 1921, Cumartesi. İlk defa olmak üzere bu sabah soba yaktırmadım. [XXIV/116]

24 Nisan 1921, Pazar. Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazdım, Necmettin Molla Bey'in mektubundan bahsettim. Abdullah Azmi Efendi'ye mektup gönderdim.

Oğlum Suat'ın bir mektubunu aldım. Kırşehir'den yazdığım mektubuma cevaptır. Aksaraylı Mehmet Efendi vasıtasıyla yüz lira gönderdiklerini yazıyor. Aralık maaşını tamam, ocağı yarım olarak almışlar. Mektubunun tarihi 4 Nisan 21'dir. [XXIV/117]

Talât Paşa'nın öldürülmesi

25 Nisan 1921, Pazartesi. Bu postayla Ankara'dan, İstanbul'dan, Antalya'dan, Rodos'tan, Malta'da Halil Bey'den birçok mektuplar aldım. Refikamdan iki mektup aldım. 24 ve 25 Şubat 1921 ve 5 Mart 1921 tarihli mektuplarıma cevaptır.

Ankara'dan gelen 11 Nisan 921 tarihli *Yenigün* gazetesi Talât Paşa'nın katli haberini teyit ediyor. Cenaze ilaçlanarak geçici olarak Berlin'de defnedilmiş ve saygı merasimi düzenlenmiştir. Bilahare İstanbul'a naklolunacakmış. Cenabıhak rahmetlere gark buyursun.

Ben şeyhülislam, Talât (Bey) Dahiliye vekili iken Çanakkale Müdafaası'nda şehit olanlar için tanzim ettirdiğim (Evkaf Vekâleti'nce) mezarlığı bir otomobille ziyarete gitmiştik. Cemiyet'in Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey de beraberdi. Talât mezarlığın yerini pek beğendi. "Ben de şehit olursam buraya defnediniz ve cenazemi top arabasıyla getiriniz," dedi. Ben, "Hürriyet-i Ebediye Tepesi daha iyidir," dedim. Talât, "Hayır burası iyidir," dedi. Kendisi Edirneli, orası Edirnekapısı ve Rumeli olmasından zannederim tercih etti. [XXIV/118]

26 Nisan 1921, Salı. Refikama bir mektup yazdım. Antalya'da Aşki Naili Bey vasıtasıyla gönderdim.

Dahiliye Vekâleti'ne seçilen Niğde Mebusu Ata Bey'e telgrafla tebrik yazdım.

"Eski Sertaharri Osman Bey Antalya'ya gitmek istediğinden uygun olup olmadığının yazılması," diye Antalya'da Ahmet Halim Bey'e telgraf yazdım –Osman Bey'in arzusu üzerine:

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul matbuatının Anadolu'ya sokulması yasaktı –*İkdam*, *İleri*, *Vakit*, *Akşam*, *Vahdet* gazetelerinin sokulup yayımlanmasına müsaade olunmuştur. [XXIV/119]

27 Nisan 1921, Çarşamba. Suat ve Münip'e, Müveddet Hanım'a, Hüseyin Bedrettin Bey'e cevap yazdım Kayseri yoluyla gönderdim. Kazasker Sait Efendi'ye cevap yazdım. [XXIV/120]

Nevşehir'e gidiş

28 Nisan 1921, Perşembe. Bugün öğleden sonra ezani saat yediye yirmi kala Ürgüp'ten Fahri Efendi'yle beraber hareket ettik. Nevşehir hududunda kaymakam ile ulema ve eşraftan bazı zevat karşıladılar. Şehrin dışında idadi mektebi talebesi mızıkalarıyla karşıladılar. Oradan büyük bir kalabalıkla Belediye Dairesi'ne geldim, şehrin muteber kişilerinin hoş geldiğini kabul ettim. Ürgüp'ten Nevşehir'e üç saatte geldim. Eşraftan Alibeyzade Nail Bey'in hanesine misafir oldum. [XXIV/121]

29 Nisan 1921, Cuma. Cuma namazını İbrahim Paşa merhumun cami-i şerifinde eda ettim. Namazdan sonra Hacı Hamdi Efendi Hoca'yı° °kütüphanede ziyaret ettim.

Nevşehirli Dervişbeyzade Mehmet Bey vefat etmiş, bir oğlu kalmış. İdadi Mektebi'nin dördüncü senesindedir. İsmi Sadettin'dir.

İsmail Bey de vefat etmiş. Onun da büyük oğlu Ahmet Bey, ikinci oğlu Yeşil Ağa'dır. Yeşil Ağa Aksaray'a tabi Koçhisar'da askerlik şubesinde askerdir. Yazıcıdır.

İsmail Bey'in büyük biraderi Ali Bey de vefat etmiş. Bunun büyük oğlu Süleyman Bey, Nevşehir Mahkemesi'nde azadır. Onun küçüğü Nail Bey ticaretle meşguldür. Bunda misafirim.

Nevşehir Ürgüp'e nispetle daha soğuktur. Soba yanmayınca yapamıyorum. [XXIV/122]

30 Nisan 1921, Cumartesi. Nail Bey bir ferman göstcrdi. 31 Mayıs 1766 yazılmış, Sultan Mustafa Hazretleri'nin tuğrasıyla bezenmiştir. Mealinin hülasası, Nevşehir'de eski Sadrazam İbrahim Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

vakıflarından günde beş çift ekmek ve beş tas çorbanın, adı geçen vakfa İbrahim Paşa'nın en yakın akrabalarından İsmail Bey vefat etmekle oğulları İbrahim ve Memiş ve Ali beylere verilmesi için Mütevelli Kaymakamı Halil Bey'e emir ve tembihini içerir ve bildirir. Memiş Bey, beylerin meşhur dedeleri Tahir Bey'in babasıymış. Şu hale nazaran Nevşehir beylerinin Damat İbrahim Paşa'ya yakınlıkları vardır.

Nevşehirli Tahir Bey'in divan-ı hümayun hocalarından olup Niğde ve Nevşehir ile Ürgüp ve Bor ile Kaya kazalarının muhassıllığına[209] 8 Kasım 1839'da tayin olunduğuna dair bir kâğıt vardır. Bu kâğıt Farsça yazılmıştır. Altında: "Tanzimat-ı Hayriye tevfikan bu defa padişah iradesiyle Niğde ve Nevşehir ile Ürgüp ve Bor ile Kaya kazalarının muhassıllığına divan-ı hümayun hocalarından ve İbrahim Paşa soyundan saadetli Tahir Bey memur buyurulmuş ve işbu elli beş [XXIV/123] senesi zilhiccesinin ilk gününden itibaren aylık beş bin kuruş maaş tayin olunmuş olduğunu beyan eder adı geçen tarihte suret verilmişse de iki bin beş yüz kuruş dahi zammolunarak tebdilen sureti verilmek ferman buyurulmakla gereğince kaydolunur. Yedi bin beş yüz kuruşa çıktığını beyan eder işbu suret verildi 24 Nisan 1840."

İmza ve mühür olmadığı gibi başka işaret de yoktur.

Beylerden bazılarının babalarından ve ecdattan rivayetlerine nazaran İbrahim Paşa'ya olan yakınlıkları, İbrahim Paşa'nın biraderi Halil Paşa'nın kızı Şakire Hanım, İsmail Bey'in validesidir. İsmail Bey'in oğlu Memiş Bey de Nevşehirli meşhur Tahir Bey'in pederidir. Diğer rivayete nazaran Şakire Hanım'ın pederi Halil Bey, İbrahim Paşa'nın biraderi değil, amcasıdır. Bu ikinci rivayeti nakleden merhum İsmail Bey'dir. Birinci rivayeti nakleden Nevşehir Tahrirat Kâtibi Memiş Bey'dir.

Cumartesi öğleden sonra idadi mektebini ziyaret ettim. Çocuklar mızıkayla karşılayıp uğurladılar. Bazı şiirler okudular. Beni ağlattılar. On sene evvel geldim bu mektebi tesis ettim. Bugün talebeyi bu halde görünce doğrusu iftihar ettim. Hele on yaşında bir çocuk mekteplerinin müessisi olduğumu babaları olduğumu masumane bir lisanla ... [XXIV/124]

209 muhassıllık: Vergi tahsildarlığı, vergi toplama işi.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mayıs 1921, Pazar. Dün akşam Mebus Ata Bey'in biraderi Nevşehir'de İdadi Mektebi Müdürü Ahmet Efendi davet etmişti. Yemeği kendisinin hanesinde yedik.

Bugün öğle yemeğini Müftü merhum Tahirbeyzade İbrahim Bey'in hanesinde yedik.

Akşam yemeğini Belediye Reisi İzzet Efendi'nin evinde ettik. Gece Arapsun müftüsü ile Tahrirat Kâtibi Raşitbeyzade Arapsunlu Hüseyin İrfan Bey oraya geldiler, Arapsun'a davet için geldiklerini söylediler. Yarın Ürgüp'e döneceğimden affımı rica ettim.

Ürgüp'e dönüş

2 Mayıs 1921, Pazartesi. Hakkı Cemal ve Doktor Reşit Sami beylere Antalya'ya mektuplar yazdım. Hakkı Cemal Bey'den tırtıl için ilaç istedim. Muhittin Efendi'ye de Sadık Bey'in vefatından dolayı taziye yazdım. Nevşehir Postanesi'ne gönderdim.

Saat üçte Nevşehir'den hareket ettim, dört buçukta Uçhisar köyüne vardım. Öğle yemeğini Mahmut Bey'in hanesinde yedim. Bizi takiben Nevşehir Reisi Rifat ve eşraftan İbrahim Bey ve Şevket Efendi buraya kadar geldiler.

Bu köyde Karamanoğlu İbrahim Bey'in camisi vardır.

Saat yedide Uçhisar'dan hareket ettim, saat dokuz buçukta Ürgüp'e geldim. [XXIV/126]

3 Mayıs 1921, Salı. İstanbul'dan refikamdan, oğlum Münip'ten iki kıta mektup aldım.

Hasan Nuri Bey ile Münir İbrahim Bey'den de birer mektup aldım.

Berlin'den Raif'ten 10 Mart 921 tarihli bir mektup aldım. [XXIV/127]

4 Mayıs 1921, Çarşamba. İstanbul'a Hasan Nuri Bey'e cevap yazdım. Trabzon Merkez Ceza Reisi Hasan Fehmi Efendi'ye cevap verdim. Münir İbrahim Bey'e cevap yazdım. Kasım Efendi'ye masraf için elli lira daha verdim.

Hacıbektaş-ı Veli Yahşi Şeyhi Hasan Efendi ziyaret için Ürgüp'e geldi.

Fahri Efendi işini bitirerek Nevşehir'den döndü. [XXIV/128]

Levent Şahverdi Arşivi

5 Mayıs 1921, Perşembe. Geçen seneden muhafaza edilmiş elma ve armut hâlâ Ürgüp'te mevcuttur. Taze üzüm de bulunuyor. [XXIV/129]

6 Mayıs 1921, Cuma. Bugün Hızır günüdür. Sabahleyin soba yaktım. Avanos kadısı ile müftüsü görüşmeye geldiler.

Öğleden sonra güzel yağmur yağdı.

Hacıbektaş Şeyhi Hasan Efendi öğleden sonra döndü. Zekai Bey'e –maliye müsteşarı– bir tavsiyename aldı. [XXIV/130]

7 Mayıs 1921, Cumartesi. Fahri Efendi bugün Kayseri'ye sabahleyin gitti. Kayseri sulh hâkimidir.

Niğde Mebusu Vehbi Bey'den telgraf aldım. Aksaray'a geldiğini, ailenin sıhhatte olduğunu Mehmet Efendi'den aldığı mektuba atfen bildiriyor. Aksaray'a davet ediyor. Mustafa Kemal Paşa'nın selamını yazıyor. Telgraf tarihi 6 Mayıs 1921'dir.

Kaymakam Nedim Bey geldi. Yarın Niğde Mutasarrıfı İbrahim Efendi'nin Jandarma Tabur kumandanıyla beraber Ürgüp'e geleceğini ve benim nasıl hareket edeceğimi, evde mi yoksa Belediye Dairesi'nde mi bulunacağımı sordu. "Belediyeye gelirim," dedim. [XXIV/131]

8 Mayıs 1921, Pazar. Mutasarrıf İbrahim Efendi, Jandarma kumandanıyla saat sekiz buçukta Ürgüp'e geldiler. Belediye Dairesi'nde bekledim. On dakika kadar görüştüm, döndüm.

Akşamüzeri saat on buçukta Mutasarrıf İbrahim Efendi, Jandarma Tabur kumandanı, Nevşehir ve Ürgüp kaymakamları birlikte haneme geldiler.

Bu akşam yemeğini mutasarrıfın misafir bulunduğu Belediye Reisi Dervişağazade Halil Efendi'nin hanesinde ettik.

Yemekten sonra eve döndüm. Erenlerin Hafız Salih imamlık etti, teravihi kıldım.

Necmettin Molla Efendi'ye Münih'e bir mektup gönderdim. Antalya'da Aşki Naili Bey vasıtasıyla yolladım. Refikama da Ankara'da Sabri Bey vasıtasıyla gönderdim. Galip'e de yazdım. [XXIV/132]

9 Mayıs 1921, Pazartesi. Bugün Ramazan-ı Şerif'in biridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mutasarrıf İbrahim Efendi geldi. İki saat oturduktan sonra, "Biraz gezmeye çıkalım bizim bir fayton vardır," dedi. Birlikte çıktık. Bizim bahçeye kadar gittik döndük. Dün gelen postayla refikamdan bir mektup aldım. Malta'da Prens Abbas Halim Paşa'dan da bir mektup aldım. Ebulûlâ Bey'den de ayrıntılı mektup aldım. Bunlar Antalya yoluyla geldiklerinden çok geç kalmış, hemen iki aylık mektuplardır. Bugünkü postayla da birçok mektup aldım. İstanbul'dan *İleri* gazeteleri de geldi.

Bahçede, Mübayaacıoğlu Yovakim'in Niğde'de tutulması için kanuni sebep olmadığını söyledi ve "İsterseniz iade edeyim," dedi. Ben de, "Sebep yoksa iade ederseniz adalet olur," dedim. [XXIV/133]

10 Mayıs 1921, Salı. Mutasarrıf İbrahim Efendi yine geldi, iki üç saat kaldıktan sonra gitti.

Gece teravihten sonra tekrar Kaymakam Nedim Bey'le geldi. Memuriyetinden affına dair emir aldığını ve yarın Niğde'ye döneceğinden vedaya geldiği ve sabahleyin on birde hareket edeceğinden ramazan olmak hasebiyle görüşemeyeceğini söyledi. Üzüldüm. İyi ve halis adamdı.

Malta'dan Sabit Bey'den mektup aldım.

Dün Ebulûlâ Bey'den aldığım 25 Şubat 921 tarihli mektupta benim namıma yazılı Şirket-i Hayriye senetlerini kasasında muhafaza ettiğini, faiz ve temettü namına hiçbir şey almadığını, belki dönüşümde daha müsait şartlarla alabileceğimizi yazıyor. Çok isabetlidir. İnsan çocuktur. [XXIV/134]

11 Mayıs 1921, Çarşamba. Sabit Bey'den aldığım mektubu Kayseri postasıyla Kemah'ta amcazadesi Sağıroğlu Halet Bey'e ekte gönderdim.

Konya'da Amil Çelebi Efendi'den Ramazan tebriki telgrafı aldım, cevap yazdım.

Ardahan Mutasarrıfı Behçet Bey Antalya'dan İstanbul'a gitmiş, Erenköyü'nde aileyi görmüş. Ürgüp'e gelmek üzere hazırlıkta bulunduklarını İnebolu önlerinde yazdığı bir mektupta beyan ediyor. Trabzon yoluyla memuriyet mahalline gidiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün gelen 10 Mayıs 921 tarihli ajansta Bekir Sami Bey'in Hariciye Vekâleti'nden istifası yazılıdır.

Bu akşam şube reisi binbaşıya davetliydik. Nevşehir'den Halluvazade Mehmet Efendi'den ramazan tebriki telgrafı aldım. [XXIV/135]

12 Mayıs 1921, Perşembe. Posta ve Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey'in Ramazan tebrikini ihtiva eden bir servisini muhabere memurlarından Mahmut Efendi ile Endifli Posta Müdürü Ürgüplü Süleyman Efendi getirdiler. Cevap yazdım ve Endifli müdürünün münasip bir müdüriyete tayininin hızlandırılmasını rica ettim.

Ankara'da Abdullah Bey'den mektup aldım. Sivas Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi reisliğine tayin olunmuştur. Damadı bizim Münir Bey'in adresini yazıyor: "İstanbul'da Sirkeci'de Mesadet Hanı'nda dokuz numaralı odada dava vekillerinden Münir Bey." [XXIV/136]

13 Mayıs 1921, Cuma. Cuma namazını Karamanoğlu İbrahim Bey'in cami-i şerifinde eda ettim.

Gece teravihten sonra kaymakam, mahkeme reisi vesaire geldiler. [XXIV/137]

14 Mayıs 1921, Cumartesi. İkindiden sonra saat onda Kasım'la Derebağ'a gittik. Gerek yollarını ve gerek bağı kırk sene evvelki halinde buldum. Hiçbir ilerleme eseri mevcut değildir. Yalnız amcam Hacı Münip Efendi merhumun diktirdiği ağaçlar büyümüş, fakat onlar da kısıtlıdır. Zaten memleketin bütününde fark göremedim. Memleketi 1883 veya 1884 başlarında terk ederek Sivas'a biraderin yanına gitmiştim. Oradan İstanbul'a gittik. 1886'da pederle döndük. 1888'e kadar yazları Ürgüp'te kışları Kayseri'de kaldım. 1888'de İstanbul'a gittim. 1909'da geldim, üç dört gün kaldım döndüm. 1910'da yine geldim. Bir hafta kaldım döndüm. Bu seneki ziyaretim ile ilk çıkışım 1884 tarihi arasında otuz altı sene vardır. Bu müddet zarfında memlekette ilerleme eseri yoktur. Bilakis evvelki halinden haraptır. [XXIV/138]

Levent Şahverdi Arşivi

15 Mayıs 1921, Pazar. Galip'ten mektup aldım. Benim yazdığım mektupları almamış.

Bu akşam Kadı Sadi Efendi'nin hanesinde iftar ettik. [XXIV/139]

16 Mayıs 1921, Pazartesi. Bugün günü olduğu halde posta gelmedi.

Gece Evkaf Memuru Cavit Efendi geldi. Çavuşin köyüyle Akçaşar Cami-i Şerifleri için Evkaf Vekili Fehmi Efendi'den hususi bir mektupla rica ettiğim dört yüz lira havalesinin geldiğini söyledi.

Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey'e bir mektup yazdım, Ürgüp reisinin bir azalığa tahvilini, yerine güçlü ve namuslu birinin tayinini rica ettim. Niğde Bidayet Mahkemesi azasından Şemsettin Efendi varmış bu arada onun ismini zikrettim. Abdullah Bey'e de yazdım, Sabri Bey vasıtasıyla gönderdim. Başmüddeiumumi Osman Bey'e cevap yazdım. [XXIV/140]

17 Mayıs 1921, Salı. Malta'dan Hacı Adil Bey'den mektup aldım. Rodos'ta Müderriszade Şevket Bey vasıtasıyla göndermiştir. 26 Ocak 1921 tarihinde gönderdiğim mektubuma cevaptır. 13 Şubat 1921 tarihlidir. Şevket Bey'in mektubu da 21 Mart 1921 tarihlidir.

Ebulûlâ Bey'e cevaben mektup yazdım.

Bu gece rüyada eski Şeyhülislam Refik Efendi merhumu gördüm. Yanında teşhis edemediğim bir sarıklı daha vardı. Refik Efendi'ye zamanında pek ziyade hürmete mazhar olduğunu tebrik tarzında söyledim. Merhum da bana iki hadis-i şerif okudu. Maalesef aklımda tutamadım. Hayırdır inşallah. [XXIV/141]

18 Mayıs 1921, Çarşamba. Refikamdan İstanbul'dan 23 Nisan 1921 tarihli mektup aldım. Benim mektuplarımı almadığından şikâyet ediyor. Halbuki Ürgüp'e geleli birçok mektup yazdım. Anlaşılıyor ki benim mektuplarımı vermiyorlar. Galip'ten 7 Nisan 1921 tarihli mektup aldıklarını ve benim Ürgüp'te olduğumu bundan anladıklarını yazıyor. Halbuki benim 28 Mart 1921 ve 5 Nisan 1921 tarihlerinde gönderdiğim mektuplarım ulaşmamıştım. Demek ki mektuplarımı vermiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşebbüs.

Refikamın yukarıdaki mektubunda Aksaraylı Mehmet Efendi vasıtasıyla seksen lira gönderdikleri yazılıdır, fakat henüz gelmedi. Suat'tan 24 Nisan'da aldığım mektupta yüz lira gönderdikleri yazılıydı, fakat doğrusu böyle olacaktır. [XXIV/142]

19 Mayıs 1921, Perşembe. İki gündür muntazam uyku uyuyamıyorum. Kayseri'den Akıllızade Hacı Yusuf Efendi geldi, Hacılarlı Mustafa Bey'den mektup getirdi. Bayramda Kayseri'de beklediklerini ve ahalinin de beklemekte bulunduğunu yazıyor. Dört kutu konserve meyve göndermiş.

Birkaç gün önce bütçe ihtilafından dolayı istifa eden Heyet-i Vekile'nin teşekkül ettiğini Anadolu Ajansı yazıyor. Yalnız Maliye ve Adliye vekilleri değişmiş, diğer vekiller yerlerindedir. Ankara'da bulunduğum zaman Maliye Vekili Ferit Bey'e karşı Millet Meclisi azasının en itibarlıları taraflarından güvensizlik gösteriliyordu. Adeta hüsnüniyetinden şüphe edenler vardı. Bu istifa onun neticesi olacaktır. [XXIV/143]

20 Mayıs 1921, Cuma. Dün gece pek az uyudum. Bugün rahatsız oldum evden çıkamadım. İkindiye kadar yatakta kaldım.

Muvaffakiyet.

Biraz yağmur yağdı, fakat Ürgüp'e yağan kâfi değildir. Ama etraf ve civar köylere epeyce yağdı.

Bizim ve Kasım'ın evindeki savakta meyve uzun müddet muhafaza olunabiliyor. Hâlâ geçen yazdan kalma elma ve armut mevcuttur. [XXIV/144]

21 Mayıs 1921, Cumartesi. Refikama bir mektup yazdım. Samsun Mutasarrıfı Sezai Bey'e yazdığım bir mektuba ekleyerek elden bizim Ahmet Ağa bir gidenle yarın gönderecektir. [XXIV/145]

22 Mayıs 1921, Pazar. Antalya'dan Rızabeyzade Hüseyin Bey ile Hafız Murat Efendi'den müşterek telgraf aldım. Müftü Ahmet Hamdi Efendi'nin yeniden seçilmesine emir gelmiş ve neticede

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Talât Efendi ile eşit miktarda oyda kalmış olduğu bildiriliyor. Abdullah Azmi Efendi'ye mektup yazdım Şeriye Vekâleti'nce Ahmet Hamdi Efendi'nin tercihine himmet buyurulmasını rica ettim. Bir de Kemah eşrafından Halet Bey'den telgraf aldım, "Sabit Bey'den çoktan haber alamadığımızdan meraktayız oraca malumat varsa yazılması," diyor. Cevap yazdım, "Sabit Bey'den aldığım iki mektubu size gönderdim afiyettedir mektubum postadadır," dedim.

Hüseyin Bey'e de cevap yazdım, "İcap edenlere yazdım," dedim.

Bekir Sami Bey'e de bir mektup yazdım, Hariciye vekâletinden istifasından dolayı teessüf beyan ettim. Galip'ten mektup aldım. Cemil Efendi'nin kızıyla evlenmek hususunu soruyor. [XXIV/146]

23 Mayıs 1921, Pazartesi. Öğleden sonra hayli yağmur yağdı, gece de teravihten sonra saat beşe kadar devam etti.

Bugün günü olduğu halde Ankara postası gelemedi.

Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır
Olmaya devlet cihanda köşe-i vahdet gibi

(Kanuni Sultan Süleyman)

Kanuni Sultan Süleyman asrı ulemalarının meşhurlarından Bursalı Cafer Çelebi'nin şu matlaı:

İşittim bir nihal-ı servin olmuşsun havadarı
Dile dağ-ı gam urmuşsun sevip bir lale ruhsarı

Molla Cami'nin bu beytinin tercümesidir:

شنیدام که بکل چهرهٔ نظر داری
ز چهره لاله رخی داغ بر جگرداری

Sahib-i Şakayık'ın[210] dediği gibi Türkçe tercüme daha akıcıdır. [XXIV/147]

210 Sahib-i Şakayık: Osmanlı ülkesinde Osman Gazi'den 1588 senesine kadar yaşamış 502 zatın (âlim, şeyh vs.) hayatından bahseden *Şakayık-ı Numaniye* yazarı Taşköprizâde Ebulhayr İsamettin Mehmed Efendi (1495-1561).

Levent Şahverdi Arşivi

24 Mayıs 1921, Salı. Öğleden sonra Ankara postası geldi. Dört mektup aldım: (1) Antalya'dan Aşki Bey'den –30 Nisan 1921. (2) Hüseyin Bedrettin Bey'den 15 Nisan 1921 tarihli, fakat bu mektubun üzerinde Ankara damgası var. İstanbul damgası olmadığına göre elden Ankara'ya göndermiş orada postaya verilmiş olacaktır. Benim yazdığım iki mektuptan hiçbirinin ulaşmadığı anlaşılıyor belki daha varır. (3) Muş Mebusu Osman Kadri Bey'dendir. Muş Mebusu İlyas Efendi'nin ahvalinden soruyor. (4) Mustafa Kemal Paşa'dan 24 Nisan 1921 tarihinde yazdığım mektuba cevaptır. [XXIV/148]

25 Mayıs 1921, Çarşamba. İstanbul'dan Hacı Hüseyin Bedrettin Bey'den 8 Mayıs 1921 tarihli bir mektup aldım. Tesadüf iyi gelmiştir. Bayram ertesi çocukların geleceklerini, Suat ile Münip'in validelerinden önce gelmek istediklerini yazıyor. Bugün cevap yazdım, Kayseri ve Samsun yoluyla gönderdim. [XXIV/149]

26 Mayıs 1921, Perşembe. Posta ve Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey'den 25 Mayıs 1921 tarihli bir servis aldım –Malta'dan tahliye olunanlardan Ziya Gökalp, Ali Münif, Atıf, Tevfik Hadi Mümtaz, Garnizoncu Haydar ve Sami beyler Samsun'a çıkmışlar, Sudi Bey de İnebolu'ya gelmiştir.

Âyandan Topçu Rıza Paşa vefat etmiştir.

Bir müdüriyete tayinini tavsiye ettiğim Endifli eski Müdür Süleyman Efendi'nin süratle tayinini Konya Başmüdüriyeti'ne bildirmiş olduğunu yazıyor.

Bugün iftarı Arpacızade Hoca merhumun kızı Zâhide Hanım'da ettik. [XXIV/150]

27 Mayıs 1921, Cuma. Cuma namazını Kadı Sadi Efendi'yle beraber Defterdar Yahya Efendi Cami-i Şerifi'nde eda ettik. Camiden çıkınca Kolordu İstihbarat Zabiti Tevfik imzalı bir ajans aldım. İhtimal Kumandan Fahrettin Bey'in emriyle yazılmıştır.

Oradan çarşıya inerken iki telgraf verdiler. Biri Aksaray Kadısı İzzet Efendi'dendir. Selam ve hürmet beyanından ibarettir. Aksaray'a yeni geldiği için yazıyor. Ben de cevap yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

Çarşıda evvela Akıllızadelerin sonra da Sucuzadelerin dükkânlarında birer miktar oturdum. [XXIV/151]

28 Mayıs 1921, Cumartesi. Ürgüp Müftüsü Kumruzade Mustafa Efendi bu akşam iftara davet etmişti oraya gittim. Bahçeye gittim. Elmaları ağ almış.[211] Eğer almasaydı epeyce meyve var. [XXIV/152]

29 Mayıs 1921, Pazar. Kırşehir postasının bugün gelmesi âdetti, gelmedi. [XXIV/153]

30 Mayıs 1921, Pazartesi. Geçen postayla Ankara'dan Muş Mebusu Osman Kadri Bey'den mektup aldım. Muşlu Hacı İlyas Efendi'nin ahvalinden soruyor. Bugün cevap yazdım. [XXIV/154]

31 Mayıs 1921, Salı. Antalya yoluyla Ebulûlâ Bey'in gönderdiği *İleri* gazeteleri geldi. Doktor Reşit Sami Bey'in İbrahim Bey vasıtasıyla gönderdiği ilaç da geldi. [XXIV/155]

Ağaç dalıyla gürler –insan akraba ve taraftarlarıyla mevki tutar manasında kullanılır atasözüdür. Ürgüp'te Emine Hanım'dan konuşma arasında işittim. [XXIV/156]

1 Haziran 1921, Çarşamba. Refikamın 14 Mayıs 21 tarihli mektubunu aldım. Bayram ertesi hareket edeceklerini yazıyor. Bugün cevap yazdım. [XXIV/157]

2 Haziran 1921, Perşembe. Aksaraylı Mebus Vehbi Bey ziyaret için geldi. Arkadaşı Aksaraylı Tahir Efendi'nin yeğeniyle beraber bizde misafir kaldı. Mustafa Kemal Paşa'nın selamını tebliğ etti ve veda esnasında, "Efendiye söyle buradayken aramızda bir şey konuşmuştuk onun için hem burada (Ankara) hem de İstanbul'da çalışıyoruz. İki aya kadar neticesini ümit ederim," demiş.

Cenabıhak hayırlısını ihsan buyursun. [XXIV/158]

3 Haziran 1921, Cuma. Bugün Vehbi Bey'le beraber Akıllızadelerde iftar ettik. Oradan büyük camiye gittik. Teravihten son-

211 Kastedilen elma ağ kurdudur. Bunlar ağaçların o yıl normal ürün verememesine neden oldukları gibi gelecek yılın meyve gözlerinin oluşmasına da engel olurlar.

Levent Şahverdi Arşivi

ra Kadir Gecesi olmak hasebiyle eser-i şerif-i nebeviyi[212] ziyaret ettik.

Müftü Efendi vaaz etti, nihayet duada ismimi zikrederek büyük caminin tamirinden dolayı dua etti. Cemaat "Âmin" dedi. Çok mahcup oldum, terledim. [XXIV/159]

Terfi ve tayinler

4 Haziran 1921, Cumartesi. Bu akşam Vehbi Bey'le birlikte bizim Fahri'de iftar ettik.

Ziraat Bankası Memuru Memduh Bey'in terfiini veya sahil kazalarından birine tahvilini Ziraat Vekili Celal Bey'den benim namıma rica etmesini Vehbi Bey'e söyledim. Onun yerine de Nevşehir Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Mehmet Bey'i tavsiye ettim.

Üç günden beri sağ gözümde kan vardı. Bu gece de sol gözümde başladı. Malta'da her mayıs ayında iki defa sağ göz ağrısını çekmiştim. Bu sene de bu vakit başladı. İkisi de ağrıyor. Esat Paşa'nın geçen sene verdiği reçeteyi Doktor İbrahim Bey'e gönderdim. O ilaç Ürgüp eczanesinde yokmuş. "Yarın Sinason köyündeki eczanede yaparım getiririm," demiş. [XXIV/160]

5 Haziran 1921, Pazar. Ankara'da Reji Umum Müdürü Mithat Bey'e mektup yazdım, Vehbi Bey'le gönderdim. Kasım'ın Ürgüp Reji memurluğuna tayinini rica ettim.

Adliye Vekâleti Müsteşarı Tevfik Fikret Bey'e de bir mektup yazdım Ürgüp reisinin değiştirilmesini talep ettim. Niğde reisi ve müddeiumumisini, Isparta Müddeiumumisi Rıza Bey'i, Kırşehir Müddeiumumisi İlyas Efendi'yi tavsiye ettim. Bu mektubu da Vehbi Bey'e verdim.

Vehbi Bey bu sabah Aksaray'a döndü. [XXIV/161]

6 Haziran 1921 Pazartesi. Ankara'dan Abdullah Azmi Efendi'den mektup aldım. İngilizler Mekke emiri vasıtasıyla Mekke-i Mükerreme'de bir İslam kongresi yapmak istiyorlarmış. Buna mu-

212 eser-i şerif-i nebevi: Cami i Kebir'de (Karamanoğlu İbrahim Bey Camii) bulunan sakal-ı şerif (Hazreti Peygamber'in sakalı). Kadir Gecesi teravih namazı için camiye gidilip Ramazan ayının son on günü teravih namazı sonrası bu eser-i şerif-i nebevi hürmetle öpülür veya gösterilerek ziyaret edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

kabil Ankara'da bir kongre yapmak fikirleri varmış. Bu konuda fikrimi soruyor.

Aşki Naili Bey'den Antalya'dan mektup aldım. 19 Mayıs 1921 Perşembe günü teravihten sonra Kars Mutasarrıfı Âsaf Talât Bey'in kerimesiyle nikâhlarının yapıyacağını haber veriyor. Cenabıhak mesut ve mübarek buyursun.

Burdur ulemasından Hatipzade Mehmet Efendi'nin ramazan-ı şerif tebrikini içeren bir mektup aldım. Seyyidiköylüler ile hasımları olan Mahmut Efendi'nin aralarını sulh yoluyla düzelttiğini yazıyor. 4 Şubat 1921 tarihli muhtıraya bak. [XXIV/162]

7 Haziran 1921, Salı. Niğde'den eski Mutasarrıf İbrahim ve Naim ve Rasih efendilerden bayram tebriki telgrafları aldım. Bugün tarihlidir. Ankara'dan Eyüp Sabri, Tevfik Fikret ve Kuddusi beylerden de tebrik telgrafı aldım. Dünkü tarihlidir.

Kırşehir Mutasarrıfı Sait Bey'den ve eşraftan Bekir Ağa'dan bugünkü tarihle telgraf aldım. [XXIV/163]

8 Haziran 1921, Çarşamba. Ramazan bayramının birinci günüdür. Birçok yerlerden tebrik telgrafları aldım.

Samsun Mutasarrıfı Sezai Bey'den [gelen] 6 Haziran 1921 tarihli telgrafta oğullarımın bugün Kırşehir'e doğru hareket ettikleri bildiriliyor.

Niğde'de, Kırşehir'de ve daha sair birçok mahallerde dün bayram yapıldı. [XXIV/164]

9 Haziran 1921, Perşembe. Bugün Naim Efendi Niğde'den geldi. [XXIV/165]

10 Haziran 1921, Cuma. Yozgat Telgraf Müdürü Arapsunlu Mehmet Galip Efendi'den servis aldım. Bugün Yozgat'tan Mecidiye'ye oğullarım Suat ile Münip'in hareket ettiklerini yazıyor. Bu akşam Mecidiye'de misafir kalacaklar, yarın Kırşehir'e hareket edeceklermiş. [XXIV/166]

Levent Şahverdi Arşivi

11 Haziran 1921, Cumartesi. Ankara'dan Haşim Raif Bey'den ve Ömer Abdülkadir Bey'den müşterek tebrik telgrafı aldım. Haşim, evvelce Beyoğlu Evkaf Müdürü olup son olarak ticaretle iştigal eden Haşim Bey'dir. Ömer Abdülkadir'i bilemedim.

Aksaray'dan, Antalya'dan ve sair yerlerden de birçok telgraf aldım, cevaplarını postayla yazdım.

Ömer Abdülkadir'in, Talât Paşa'nın yaveri Ömer Bey olması muhtemeldir. [XXIV/167]

12 Haziran 1921, Pazar. Ürgüp Ziraat Bank[ası] Memuru Memduh Bey'in terfiini ve yerine Nevşehir Başkâtibi Mehmet Bey'in tayinini İktisat Vekili Celal Bey'e yazdım.

Naim Efendi'yle Kayseri'ye gidecektik, gözlerim hâlâ ağrımakta olduğundan gidemedik. Kendisi de bugün Niğde'ye döndü.

Tayyare Binbaşı Salim Bey Avrupa'dan Ankara'ya dönmüş. Bir mektup yazıyor. Talât Paşa'nın Berlin'de katlolunduğu zaman kendisinin Roma'da bulunduğunu, Berlin'den ayrılırken paşanın bana selam ile hürmet beyan ettiğini ve Doktor Raif Bey'in bana olan mektubunu Afyonkarahisarı'nda postaya vererek Ürgüp'e gönderdiğini ilave eyliyor. Cevabını yazdım. [XXIV/168]

13 Haziran 1921, Pazartesi. Kırşehir'den Galip'ten bugün şu telgrafı aldım:

"Akşam salimen geldiler. 12 Haziran." Suat ile Münip'in Kırşehir'e vardıklarını beyan etmektedir.

Davud Ağa'nın paşa geldi, boş olduğunu haber aldığı tapu kâtipliğine tayinine aracılığımı rica etti. Fahri Efendi'yle Kaymakam Nedim Bey'e haber gönderdim, "Peki," demiş. Bu (Paşa) Mustafa Efendi, Ürgüp'ün üç yüz senelik kadim bir hanedanının evladıdır çok fakirdir. [XXIV/169]

14 Haziran 1921, Salı. Gözlerimin ağrısı devam ediyor. Bu sene sol gözüm de ağrıdı ve sağdan daha şiddetli ağrıyor. [XXIV/170]

Levent Şahverdi Arşivi

15 Haziran 1921, Çarşamba. Fahri Efendi ailesiyle beraber Kayseri'ye gitti. [XXIV/171]

استعيذ بالله
لَيْسوُا سواءً من اهل الكِتاب امةٌ قائمةٌ يتْلوُنَ آياتِ اللهِ آناءاللیل
وهم يسجدون. يؤمنوُنَبالله و اليوم الآخِرِ وَ يأمُروُنَ بالمعروُفِ
و يَنهَونَ عن المنكر و يسارعن فى الخيرات و اوُلئک من الصالحين.
(سورهء آل عمران)

16 Haziran 1921, Perşembe. Davud Ağa'nın Mustafa Efendi (Paşa), Ürgüp Tapu kâtipliğine tayin kılındı.

Bu surede ve bu âyet-i kerimeden önce ehlikitap haklarında daha başka ayat-ı celile vardır.[213] [XXIV/172]

17 Haziran 1921, Cuma. Suat ile Münip'in Kırşehir'den dün hareket ettiklerini muhabere memurları [telgrafçılar] söylüyor. Doğru ise bugün Ürgüp'e gelirler.

Şimdi –saat sabah ezani üç– Galip'ten dünkü tarihle Hacıbektaş'tan bir telgraf aldım. "Yarın Avanos'tayız," diyor.

Ürgüp'ten akrabadan ve ahbaplardan birçok zevat çocukları karşılamaya gittiler, fakat Avanos'tan bırakmamışlar dayıları Galip de gelmek istememiş. [XXIV/173]

Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları Suat ile Münip'in Ürgüp'e varışı

18 Haziran 1921, Cumartesi. Bu sabah ezani saat üç raddelerinde Suat ve Münip, dayıları Galip Bey'le birlikte Ürgüp'e geldiler.

Münir ve Ebulûlâ ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Şube Müdürü Hüsnü ve bunun kayınpederi Emin beylerden ve eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'nden mektuplar getirdiler. İzzet Paşa, İstanbul ve Anadolu hakkında ve devletin umumi ahvaline ilişkin uzun tespitlerde bulunuyor. [XXIV/174]

213 Arapça metnin tercümesi: "Hepsi bir değildir, ehl-i kitab içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten men ederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardır." (Âl-i İmrân Suresi 3:113)

Levent Şahverdi Arşivi

19 Haziran 1921, Pazar. Dün ve bugün Ürgüp'ün birçok eşraf ve memuru ve Hıristiyan muteberanı gözaydına geldiler. [XXIV/175]

20 Haziran 1921, Pazartesi. Akıllızade Hacı Yusuf Efendi yarın Kayseri'ye gidiyor. Orada bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a gidecektir. Münir Bey'e mektup yazdım, İzzet Paşa'nın mektubunu aldığımı bildirdim. Ebulûlâ Bey'e de yazdım. Refikama yazdığım mektupta Hacı Yusuf Efendi'yle gelmelerini bildirdim. [XXIV/176]

21 Haziran 1921, Salı. Adliye Müfettişi Fahrettin Bey Ürgüp'e geldi. Bir iki saat sonra geldi görüştüm. Ürgüp teftişi için hususi surette vekâletten emir aldığını ve benimle görüşmesinin aldığı emirler arasında bulunduğunu söyledi ve mahkeme hakkında fikrimi sordu. Mahkeme heyetinden emniyet ve umumi itimadın çökmüş bulunduğunu söyledim. Evvelce Vekil Hafız Mehmet Beyefendi'ye yazdığım mektubun tesiri demektir. [XXIV/177]

22 Haziran 1921, Çarşamba. Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Hukuk Reisi Abdullah Efendi Hazretleri'nden mektup aldım. Temyiz Mahkemesi'nin Ankara'ya naklinin münasip olacağı fikrinde bulunuyor.

Kırşehir Mutasarrıfı Sait Beyefendi Avanos'a gelmiş. Yarın Ürgüp'e görüşmek üzere gelecekmiş.

Münip validesine bugünkü postayla Samsun yoluyla bir mektup gönderdi.

Bu akşam yemeğini Hacısüleymanağazade Ahmet Ağa'da yedik. [XXIV/178]

23 Haziran 1921, Perşembe. Kırşehir mutasarrıfı maiyetinde Jandarma Tabur Kumandanı Tevfik Bey ve Sıhhiye müdürü olduğu halde geldi.

Mutasarrıf Sait Bey'le görüşmekteyken büyük cami minaresinde salat ve selam başladı. Sual üzerine Süleyman Efendi Hoca'nın vefat ettiği haber verildi. Merhum dayım Hacı Ahmet Efendi merhumun icazet verdiklerindendir. Seksen yaşını geçmiştir. Ürgüp'te ve civar köylerde bulunan hocaların ekserisi kendisinden icazet al-

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. Fakir çocukluğumda [kendisinden] (İzzî) okumuştum.[214] Bu sabah vefat etmiştir. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vasieten.

Mutasarrıf Sait Bey öğleden sonra döndü.

İkindi vakti Ürgüp önündeki bahçeye gittim. Irgat vardı ikinci defa olarak bellendi. [XXIV/179]

24 Haziran 1921, Cuma. Sabahleyin Ürgüp jandarma bölük kumandanlığına tayin olunan yüzbaşı Mülazım Nuri Bey'le geldi.

Cuma namazını dayım merhum Hacı Mustafa Efendi'nin cami-i şerifinde kıldım. Namazdan sonra Ürgüp'te hava değişiminde bulunan Sivas Fırkası Kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı Hayri Bey'i ziyaret ettim. Dönüşte biraz İsak'ın dükkânında oturduktan sonra Sucuoğlu'nun dükkânında oturdum. Adliye Müfettişi Fahri Bey'den aldığı tezkereyi gösterdi. Reis Nesip, Muavin Ziya beyler ile sorgu hâkimi ve iki aza hakında işitilenler ve ahlaklarına dair görüş soruyor. Sucuzade Hacı Hüseyin Efendi ek olarak yazdığı cevapta müddeiumumiden başkasının yiyici, içici ve kötü şöhret sahibi olduklarını yazmış. Müfettiş bu fikri belediye heyetinden ve birçok itibarlı kişiden dahi sormuştur. [XXIV/180]

25 Haziran 1921, Cumartesi. Adliye Müfettişi Fahri Bey veda etti Nevşehir'e gidiyor. Ürgüp Adliyesi'nde sorgu hâkiminden başka reis, müddeiumumu ile azanın değişeceklerini söyledi. Reisin yerine bidayet azasından (Niğde) Şemsettin Efendi'yi iyi işittiğimi ve evvelce Ankara'ya yazdığımı söyledim. "Pek uygun ve muktedir adamdır. Arzu ederseniz ben de yazayım," dedi. "Teşekkür ederim," dedim. Ürgüp azalığına da Berberzade Hoca Mehmet Efendi'yi tavsiye ettim. Onu da kaydetti Konya Encümeni'ne tavsiye edecektir. [XXIV/181]

26 Haziran 1921, Pazar. Abdullah Azmi Efendi'ye mektup yazdım. Kasım'ı Reji memurluğuna Hasan Efendi'yi vakıflar memurluğuna tavsiye ettim. Sabri Bey'e Mehmet Efendiyle Süleyman Efendi'yi tavsiye ettim. Harun Efendi'ye cevap yazdım.

214 İzzî: 18. yüzyıl Osmanlı tarihçisi İzzî'nin 1744-1752 yılları vukuatını kaydeden ve 1784 yılında İstanbul'da basılan eseri.

Levent Şahverdi Arşivi

Kırşehir Mutasarrıfı Sait Bey'den cevap aldım. Büyük bir kaza geçirdiklerini bildiriyor. Akşam yemeğini Sekbanoğlu tüccardan Ahmet Efendi'nin hanesinde yedik. Kaymakam ile binbaşı birlikteydi. [XXIV/182]

27 Haziran 1921 Pazartesi. Niğde'den Mühendis Ziya Bey geldi. Ürgüp'te Mayıs Küllüğü'nün[215] yolunu muayene etti.

Galip Bey'in Niğde kısım başmühendisi olduğunu söylüyor. [XXIV/183]

28 Haziran 1921, Salı. Aksaraylı Vehbi Bey'e mektup yazdım, evvelce Ürgüp jandarma kumandanlığından açıkta kalan İncesulu Mehmet Efendi'yi tavsiye ettim.

Mehmet Efendi vasıtasıyla İstanbul'dan gönderilen seksen liranın gelmediğini bildirdim.

Adliye müfettişinin raporunu yazdım, hızlandırılmasını rica ettim. [XXIV/184]

29 Haziran 1921, Çarşamba. Hamdolsun gözlerimin ağrısı hafifledi, fakat soğuk almışım biraz rahatsızım. [XXIV/185]

30 Haziran 1921, Perşembe. Bugün Akçaşar'a gidecektim. Öğleden sonra rahatsızlığım arttı. Ateş otuz sekiz dereceyi buldu. [XXIV/186]

Kıta

Kızmasın kimse Rıza Tevfik'e
Sulhu imzalamağa gitti diye
Çünkü idam olunan mahkûmun
Çektirirler ipini çingeneye

(Akif) [XXIV/187]

215 Burada مايس كلليك *mayıs kellinin* şeklinde yazılmış olan bu kelimeyi *Mayıs Küllüğü'nün* olarak okumayı tercih ettik. Ürgüp Belediyesi'nden emekli 1921 doğumlu Mahmut Tokat ile 1930 doğumlu eşi Zeliha Tokat'tan alınan bilgiye göre Mayıs Küllüğü, Dereler Mahallesi'nde mahalle sakinlerinin kül ve çöplerini döktükleri tepemsi boş bir alandır. Bu küllük, önceleri Gaferlerin Mesude Hanım'a ait olup şu sırada Ayşe Hanım Konağı olarak geçen evin bahçesinin sağ tarafına düşmekte, diğer tarafında da Çilingirler'in evi bulunmaktadır. Bu bilgileri aktaran Sn. Prof. Dr. Hasan Hüseyin Dilaver, bunları kayınvalidesi 1931 doğumlu Emine Barutçu'dan da teyit ettirmiştir. Buradan geçen yol Nevşehir yolu olup daha sonra genişletilmiştir. Mayıs Küllüğü bu anayolun hemen altına sol tarafına düşmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Temmuz 1921, Cuma. Suat ile Münip'i Kadı Sait Efendi ve bizim Kasım ile beraber Akçaşar'a gönderdim.

Rahatsızlığım devam ediyor.

Saat altıda (ezani), ateşim otuz dokuza çıktı üç saat bu halde devam etti. [XXIV/188]

2 Temmuz 1921, Cumartesi. Akçaşar köyünden döndüler. Ateşim otuz beşe kadar indi. Doktor İbrahim Bey bakıyor. Rahatsızlık devam ediyor. [XXIV/189]

3 Temmuz 1921, Pazar. Bugün tapu kâtipliği ve maliyede müfredat kâtipleri kaldırılmıştır. [XXIV/190]

4 Temmuz 1921, Pazartesi. Bugün padişahın tahta çıkış günüdür.

Ateşim normal halde olmakla beraber halsizim.

Hükümet kapısı önünde tahta çıkış hasebiyle bir dua okunmuştur. [XXIV/191]

5 Temmuz 1921, Salı. Yorgan pek kalın gelmiş gece üzerimi açmışım. Sabahleyin uyandığımda üşüdüğümü hissettim. Bugün düne nispetle daha rahatsızım. Hastalığımın ilk gününden beri amel devam ediyor.

4 Temmuz şenliğinin kaldırıldığına dair kaza kaymakamına resmî bir telgraf gelmiştir.

Reis Nesip, Müddeiumumi Ziya ve İbrahim efendilerin azline dair Kadı Sait Efendi'ye liva müddeiumumisi tarafından bir telgraf gelmiştir.[216]

Dün ve bugün mizanülhava [barometre] gölgede yirmi dokuzdur. [XXIV/192]

Gelen giden zevat, mektup ve tavsiyeler

6 Temmuz 1921, Çarşamba. Esadağazade Ömer Ağa geldi, oğlu Mehmet Avni için Niğde Mutasarrıfı Kemal Bey'e bir tavsiye aldı. Ziraat Bankası refakatine tavsiye ettim.

216 Mustafa Hayri Efendi'nin notu: "Liva müddeiumumisinin telgrafı 4 Temmuz 37, vekâletin telgrafla emri 3 M [Temmuz]."

Levent Şahverdi Arşivi

Jandarma Mülazımı Nuri Efendi için de Umum Jandarma Kumandanı Galip Bey'e mektup yazdım. [XXIV/193]

7 Temmuz 1921, Perşembe. Çok şükür hastalığım hafifledi. [XXIV/194]

8 Temmuz 1921, Cuma. Şeriye Mahkemesi Başkâtibi Arif Efendi'nin boş bulunan Ürgüp Bidayet Mahkemesi başvekâletine tayinini Niğde Kadısı Mehmet Ali Efendi'ye tavsiye ettim.

Yunan taarruzu Bursa cephesinden başladı. [XXIV/195]

9 Temmuz 1921, Cumartesi. Ürgüp Bidayet Mahkemesi başkitabetine Niğde Encümeni'nce tayin olunan Ali Bey namında biri gelmiştir.

Ekmekçi Sucuzade Hacı Efendi'ye evvelce Fahri Efendi vasıtasıyla yetmiş lira vermiştim. Buğday aldırdım.

Bugüne kadar (51) kile buğday aldı. Nakliyesiyle beraber

7.186,30	etmiş
7.000	evvelce Fahri Bey vasıtasıyla verdim
186,30	
186,30	Kadı Efendi vasıtasıyla verdim
000,00	
55	Nakliye ücreti
	kuruş olup kalanı zahire
	bedelidir ve bir buçuk kuruştur

Aksaraylı Nisariefendizade Ali Rıza Efendi bir teneke içinde on iki okka yağ göndermiştir. [XXIV/196]

10 Temmuz 1921, Pazar. Mübayaacızade Yovakim Efendi geldi. 30 Haziran 1921 tarihli ve Kostaki imzalı bir telgraf gösterdi. "Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne yüz lira veriniz. Numara seksen iki. Kostaki."

Altına yazdığım şerh: "İstanbul'dan ailem taraflarından Yovakim Efendi vasıtasıyla gönderilen yüz lirayı aldım. 10 Temmuz 1921 Hayri."

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazdım. Veliaht hazretlerinden evvelce aldığım mektuba cevap takdim etmediğimi yazdım, fikrini sordum. Küçük Arslan'ın da Ankara'ya gelmiş olduğunu işittiğimi söyledim. Arkadaşı Ali Kaptan'dır. Maltepe'de mandıra sahibi Hafız Lütfullah Efendi vasıtasıyla Polis Müdürü Tahsin'e katılmışlar.

Ürgüp'te Bidayet Mahkemesi'nin boş bulunan azalığına müderrislerden Berberzade Mehmet Efendi ile eski Başkâtip Kasapoğlu'nun tayin olundukları telgrafları, tebliğ gelmiştir. Berberoğlu Mehmet Efendi'yi müfettişe ben tavsiye ettim. Müfettişin yazması neticesi olarak tayin olundu. [XXIV/197]

11 Temmuz 1921, Pazartesi. Öğleden sonra Aşçızade Mustafa Efendi'yle Ortahisar çayındaki damadı Nalbant Emin Usta'nın oğlunun dere bağına gittik. Evden çıkacağım zaman merdiven altındaki duvara benim elyazımla Kasım Efendi'ye yazılmış bir mektubumu asmışlar, kopardım aldım. Meali: "8 Eylül 1890 tarihli mektubunu aldım. Daha önce vukua gelen İsmail'in vefatı bence pek büyük üzüntüye sebep olmuştu. Fakat şimdi amcamın aniden ebediyen kaybı her şeyi unutturdu. Amcam değil pederim idi ilh... 4 Ekim 1890." Arkasında: "Mektubunuzun yüzünü Dersaadet'te Fatih'te Bahr-i Sefid Başkurşunlu Medresesi talebesi Mustafa Hayri Efendi'ye diye yazınız biraderim. Sersakizade Mustafa Sıtkı Efendi'ye selam söyle."[217] [XXIV/198]

12 Temmuz 1921, Salı. Öğleden sonra oğlum Suat'la bizim bahçeye gittim. [XXIV/199]

13 Temmuz 1921, Çarşamba. İkindiden sonra Hacı Ahmet Ağa yanımızda olduğu halde Suat'la Kavrulos'taki tarlaya gittik. [XXIV/200]

14 Temmuz 1921, Perşembe. Gözlerimin ağrısı nüksetti. Sol gözüme kan geldi. Bugün evden çıkmadım.

217 Mektubun aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

	700	teneke gaz
~~5~~	1.240	teneke zeytinyağı
	450	kahve k 5
	2.390	pirinç k 25
5	1.187	
5	3.577	bugün aldığım erzak bedelidir
5	3.577	Sekbanzade Ahmet Efendi'ye ödenmiştir
0	0.000	

[XXIV/201]

15 Temmuz 1921, Cuma. Sabri Bey'e ve vasıtasıyla Ali Münif Bey'e, İstanbul'da Münir Bey'e, Yaver Naci Bey'e, Niğde Mutasarrıfı Kemal Bey vasıtasıyla Aşki Naili Bey araya konarak Roma'da Ziya Bey'e, bunun vasıtasıyla Sait Halim Paşa'ya, Münih'te Necmettin Molla Bey'e mektuplar yolladım.

Posta geldi. Mekteb-i Sultani Müdürü Salih Arif Bey'den, Adliye Vekâleti Müsteşarı Tevfik ve Maliye Vekâleti Müsteşarı Zekai Bey'den, Konya Vilayeti Adliye Müfettişi Fahrettin Bey'den mektuplar aldım.

Avanos kaymakamı, müfettişi, Nevşehir kadısı, Ürgüp müftüsü, Hacı Kutup Efendi görüşmeye geldiler.

Birkaç gün önceden başlayan Yunan taarruzu devam ediyor. [XXIV/202]

16 Temmuz 1921, Cumartesi. Dün Avanos Kaymakamı Halit Bey'e kireç ısmarlamıştık, batmanı onar kuruştan yirmi batman gönderdi. Bedeli iki lirayı getirene verdim. Yirmi kuruş da bahşiş verildi.

Niğde'den Naim Efendi'den mektup aldım. Kızının Rûmî takvimin şimdiki ayının yirmi birinci Perşembe gününe nikâh duasına davet ediyor. Fakat yine bugün Kasım Efendi'ye gelen telgrafta damat cepheye sevk edildiğinden düğünün ertelendiği bildiriliyor. [XXIV/203]

17 Temmuz 1921, Pazar. Kırşehir Jandarma Kumandanı Ahmet Tevfik Bey'den mektup aldım. Ürgüp ile Avanos arasında uğradı-

Levent Şahverdi Arşivi

ğı kazayla zedelenen ayağından ıstırabının hafiflediğini ve birkaç güne kadar vazifesine başlayabileceğini yazıyor. [XXIV/204]

18 Temmuz 1921, Pazartesi. Dört kile bulgur kaynattırdım. [XXIV/205]

19 Temmuz 1921, Salı. Bu akşam yemeğini Hacısüleymanağazade Ahmet Ağa'nın Tilkideresi'ndeki bağında yedim, gece birde mehtapta döndüm.

Ahmet Ağa'ya iki lira verdim. Damadı Akif vasıtasıyla tavuk alacaklar. [XXIV/206]

20 Temmuz 1921, Çarşamba. Ankara'dan Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey'den şu telgrafı aldım:

> 18 Temmuz'da muhterem ailelerinin İstanbul'dan hareket etmiş olduğu arz olunur efendim.
>
> 19 Temmuz 21
> Umum Müdürü Sabri

Samsun Mutasarrıfı Sezai Bey'e telgraf yazdım. Akif'in arabacısıyla göndermesini rica ettim. [XXIV/207]

21 Temmuz 1921, Perşembe. Bizim Ürgübağasızade Akif Çakıllı da Yesari Efendi merhumdan geçen Derebağ'a davet etti. Bu akşam yemeğini çocuklar Suat, Münip ile Kasım ve Ahmet Ağa ile orada yedik. Dönüşte refikamdan, İnebolu'dan şu telgrafı aldım.

> Samsun'dan geliyoruz. İzzet Bey'in ailesi de beraberdir. 20 Temmuz 1921

Bu İzzet Bey, Ürgüp jandarma yüzbaşısıdır. [XXIV/208]

22 Temmuz 1921, Cuma. Refikamdan bir telgraf aldım:

> Salimen Samsun'a çıktık. 21 Temmuz 1921

Levent Şahverdi Arşivi

Bu akşam Kadı Sadi Efendi'nin hanesinde çocuklarım Suat, Münip, amca ve dayızadelerimle yemek yedik. [XXIV/209]

23 Temmuz 1921, Cumartesi. Ulaşlı köyünden merhum Abdullah'ın oğlu Halil'in damadı Hüseyin geldi. Kendisine iki lira verdim, tavuk ve piliç almasını söyledim. [XXIV/210]

24 Temmuz 1921, Pazar. Naim Efendi Niğde'den geldi.
Merkeplerin toplanıp Kırşehir'e gönderilmesi için emir geldi. [XXIV/211]

25 Temmuz 1921, Pazartesi. Bu gece bizim orduya yardım gittiğini rüyada gördüm ve askerî mızıka sesini görmeden işittim. Hayırdır inşallah. Rabbim Anadolu İslam askerini mansur ve muzaffer buyursun, âmin. [XXIV/212]

26 Temmuz 1921 Salı. Samsun Belediye Reisi Nihat Bey'e telgraf çektim, "Ailemin hareketlerinin bildirilmesi rica olunur," dedim. [XXIV/213]

27 Temmuz 1921, Çarşamba. İstanbul'da Tetkik-i Müellefat-ı Şeriye Meclisi[218] Reisi Reisi Urfalı Şeyh Saffet Efendi, Avanos Müftüsü Zekeriyaefendizade Hafız Ahmet Efendi'yle geldiler. Şeyh Saffet Efendi iki ay izin almış, İnebolu'dan Ankara'ya gelmiş, Ankara'dan Kırşehir'e Hacıbektaş'a gelmiş. Oradan da Ürgüp'e geldi görüştük. Bu akşam tüccardan Sucuzade Hacı Hüseyin Efendi'de misafirdir. Yemekten sonra gittim görüştük. Yarın Kayseri yoluyla Urfa'ya doğru hareket edecektir. [XXIV/214]

28 Temmuz 1921, Perşembe. Terzizade Hacı Hüseyin Efendi geldi. Samsun'a bir telgraf çekmiş ailemin hareketini soruyor. [XXIV/215]

218 Dinî içerikli eserlerin kontrolü için 1889 yılında Bâb-ı Meşihat'ta kurulan Tedkik-i Müellafat Encümeni ile matbu Kur'an nüshalarının kontrolü için 1892 yılında kurulan Teftiş-i Mesahif-i Şerife Meclisi, görevlerinin yakınlığı dolayısıyla birleştirilerek Tedkik-i Mesahif ve Müellafat-ı Şeriye Meclisi ismiyle yeniden kurulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Temmuz 1921, Cuma. İkindiden sonra Kadı Seyyidi Efendi'yle birlikte Çürüktepe civarındaki içmeceye gittik. Dönüşte Çürüktepe'deki bağa uğradım. Harap olmuş ve oralar hayli değişime uğramış. Yerini bulamadım. [XXIV/216]

30 Temmuz 1921, Cumartesi. 14 Haziran'da eski Ziraat Memuru Memduh Bey'in tavsiyesine cevap olarak İktisat Vekili Celal Bey'den 14 Temmuz 21 tarihli mektup aldım. Bu sene bütçesinde maaşının bin kuruşa çıkarılması suretiyle terfiinin karara bağlanmış olduğunu yazıyor.

Jandarma Kumandanı İzzet Bey geldi. Ailesinden Alaca'dan telgraf almış. Yarın Yozgat'taymışlar. Bizimkilerin beraber olduğu meçhuldür. Çünkü bize bir haber yoktur. [XXIV/217]

Ali Kemal'in Peyam-ı Sabah*'ta Mustafa Hayri Efendi hakkındaki bir yazısına dair*

31 Temmuz 1921, Pazar. Mebus Abdülkadir Kemali Bey geldi. Konya'da bulunan ailesini Niğde'ye çağıracakmış, Niğde'ye gitti. Üç ay izni varmış. [XXIV/218]

İstanbul'dan *Peyam-ı Sabah*'ın 31 Mayıs 337-1921 tarihli nüshasını göndermişler. Ali Kemal Bey "Peyam-ı Eyyam" başlıklı makalesinde pek garip görüşlere yer vermiş.

"Geçen gün bu satırlarda vakıflarımızın ehemmiyetinden bahsederken Hayri Efendi'nin nazırlığı zamanındaki güzel icraatlarını o meşhur vakıf hanları zikreyledikti. Elfazl ma şehedet bihi elâdâ.[219] *Alemdar* arkadaşımızda bir zatı muhterem bu münasebetle Hayri Efendi'nin yine vakıflarda birçok kötülüklerini hem de delilleriyle sayıyor. Âmenna zaten o efendinin biz umumiyetle övücüsü değiliz ilh," dedikten ve siyasi kanaatimi ocağa (Cemiyet'e) sattığımdan bahsettikten sonra makalesine şöyle son veriyor:

"Daha acı bir hakikat söyleyelim mi? Ocak Cemiyet vesaire bahsi bir tarafa ne zamandan beri biz bu nezarete gelen ve giden

219 "Erdem, düşmanların şehadet ettiği şeydir" manasında Arapça söz.

Levent Şahverdi Arşivi

nazırları uzaktan ve yakından gördük bu yüce zevatın içinde maddi ve manevi meziyetler itibariyle o Niğdeli herifin üstünde şahsiyetlere tesadüf etmedik. Ocağın her türlü alçaklıklarına cinayetlerine çaresiz göz yuman Hayri Efendi yalnız övülecek işlerin faili değildi. Dürüsttü de. O derecede ki alçaklık devrinden eli boş çıktı. Bu fazilet de pek yabana atılamaz çünkü sonradan gördük çok hacıların çıktı haçı koltukaltında.

Son" [220]

Alemdar'a yazan o zatı muhteremi bilmediğim gibi, yazdığı o delillerle ispatlanmış kötülüklerimi görmediğimden müteessifim. Bunlar boş şeylerdir. Rabbimin inayeti ve mesai arkadaşlarımın himmet ve yardımlarıyla ben Evkaf'ta hizmet ettim. Fakat Meşihat-ı İslamiye'deki hizmetim daha çoktur ve büyüktür. Ancak Meşihat'taki hizmetlerim Evkaf gibi maddi olmadığından göze görünmüyor. Fakat bir gün gelecek insaf ve hamiyet erbabı onun için de satırlarla yazı yazacaktır. Âh muhterem İttihat ve Terakki Cemiyeti için yüz karası olan bazı şahıslar araya girmeseydi de ben de Meşihat ve Evkaf'ta birkaç sene daha hizmet edebilseydim. İslam âlemine ve Türklere hizmet nasıl olurmuş o zaman görülecekti. Son zamanlarda Cemiyet'te söz sahibi olanlardan bazıları beni Türklük aleyhinde yalnızca bir İslamcı olmak üzere telakki ettiler de istifaya kadar mecbur ettiler. Bazı zevatın hasedi de bu hususta tesirli oldu. Kim ne derse desin benim kanaatime göre İslam'ın yüce menfaatleriyle Türk menfaati ikizdir.

Ürgüp'te Hayri [XXIV/219]

1 Ağustos 1921 Pazartesi. Sabahleyin Hâkim Sadi Efendi'yle Temenni'ye gittik. Selçuklu sultanlarından Kılıç Arslan Gazi'yi ziyaret ettik.

Bugün bir yük kömür aldık. Üç lira verdim. Altı okkası yirmi bir kuruştan.

220 31 Mayıs 1921 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinin okunaklı bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Samsun Mutasarrıfı Sezai ve Belediye Reisi Nihat beylerin telgrafları:

Muhterem aileleri 22 Temmuz Kırşehir yoluyla hareket buyurmuşlardır.

30 Temmuz 37 Nihat. Sezai [XXIV/220]

2 Ağustos 1921, Salı. Çavuşinli Ali Çavuş'a iki buçuk lira verdim. Bir lirasıyla yumurta almasını, bir buçuk lirasıyla da gürk tavuk[221] –piliçleriyle birlikte– almasını tembih ettim.

Ürgüp Reisi Şemsettin Efendi geldi. Bizim Ömer Kâşif Efendi'nin yeğeniymiş. Kâşif Efendi değerli kadılardandır.

Avanos'a geldiklerine dair refikamdan bir telgraf aldım. Bakalım bugün gelebilecekler mi?

Darülfünun muallimlerimden Emin Bey ile İsmail Hakkı Bey geldiler. Emin Bey Niğdelidir. Eski Niğde mebusudur. Niğde'ye gidiyorlar.

Refikam ezani saat on iki raddelerinde geldi. Yanında bizim Rıza Bey yetiştirmesi Şükrü vardır. Validesi Yozgat'tan ayrılmış Kırşehir'e oğlunun yanına gitmiştir. [XXIV/221]

3 Ağustos 1921, Çarşamba. Niğde mebuslarından İsmail Hakkı Paşa üç ay izinle köyü Mocan'a gelmiş. Bugün geldi görüştüm. Yunan'a karşı ordumuzun zafer kazanmak için kuvvetinin yerinde olduğunu ve sayıca pek ziyade olan Yunan ordusuyla muharebeyi kabul etmeyerek Eskişehir'i dahi terk ederek çekildiğini ve Ankara civarında umumi bir muharebe olmak ihtimali bulunduğunu, fakat Kumandan İsmet Paşa'ya pek ziyade umumi itimat olup eğer kumandan uygun görmezse Ankara'dan dahi ordumuzun gerilere çekileceğini anlattı. [XXIV/222]

4 Ağustos 1921, Perşembe. Şükrü bugün Sivas'a gitti. On iki liraya bir araba buldu. On yedi lira verdim.

221 كورك *gürk* kuluçkaya yatmış tavuk.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Valisi Hâzım Bey'e ve Temyiz Mahkemesi Hukuk Reisi Abdullah Efendi'ye birer tavsiye verdim. Şükrü bugün gidecekti gidemedi, yarına kaldı. [XXIV/223]

5 Ağustos 1921, Cuma. Şükrü bugün gitti Allah selamet versin. [XXIV/224]

Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık vazifesinin verilmesi ve paşanın nutku

6 Ağustos 1921, Cumartesi. Bugün gelen ajans: Ankara'da Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık vazifesini vermiş ve Meclis'in yetkisini de üç ay müddetle paşaya vermiştir. Bu müddetin sonunda uzatılması hakkı Meclis'indir. Bu hususa dair tanzim olunan kanunun metni ajansla yayımlanmış ve duyurulmuştur. [XXIV/225]

7 Ağustos 1921, Pazar. Bugün gelen ajansta dünkü tebliğle beyan olunan başkumandanlık tevcihi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki nutku ve buna mukabil bazı mebusların nutukları yazılıdır. Her iki taraftan da memnuniyet gösteriliyor.

Bugün gelen ajansın tarihi 6 Ağustos 1921'dir. "Dünkü içtimada oybirliğiyle başkumandanlığa seçilen Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri alkışlarla mühim bir nutuk söylemiştir," dedikten sonra bazı fıkralarını koymuştur. O cümleden, "Efendiler zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları Allah'ın inayetiyle mutlaka mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır," dedikten sonra nihayette, "Buna dayanarak yüce heyetinizden aldığım feyz ile bu dakikadan itibaren millî başkumandanlık vazifesine başlıyorum," demiş, şiddetle alkışlanmıştır. [XXIV/226]

8 Ağustos 1921, Pazartesi. Bizim Hacı İbrahim bugün Niğde'ye gitti. Jandarmaya kaydını diliyor. Niğde Jandarma kumandanına bir tavsiye verdim.

Levent Şahverdi Arşivi

304 ve 303 ve 302 ve 301 ve 300 [1888-87-86-85-84] doğumlular askere çağrıldılar. [XXIV/227]

9 Ağustos 1921, Salı. Sarıbaşzade Muallim Süleyman Efendi'yle akşamüzeri bahçeye gittim. Bahçe sulanmış pek güzel olmuştur. [XXIV/228]

10 Ağustos 1921, Çarşamba. Bugün gelen 9 tarihli ajans eski Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in Ankara'ya geldiğini yazıyor. [XXIV/229]

11 Ağustos 1921, Perşembe. Hacı İbrahim Niğde'den döndü. Bugün gelen telgrafla bütün eşya ve erzak üzerine yüzde kırk rekizisyon[222] emrolunuyor.

Ankara'da Posta Umum Müdürü Sabri Bey'den Fethi Bey'e bir tebrik telgrafı yazdım, mektubunu beklemekte olduğumu bildirdim. [XXIV/230]

12 Ağustos 1921, Cuma. Bugün çarşıdaki eşya ve emvalin deftere kaydıyla rekizisyon muamelesine başlandı. Allah milletin yardımcısı olsun.

Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlığı, Refet Paşa'ya da Müdafaa-i Milliye vekilliğini tebrik eder iki mektup yazdım.

Samsun'da Belediye Reisi Nihat Bey'e yazdığım mektuba Mithat Bey'e yazdığım mektubu ekledim. Kasım'ın Reji memurluğunu tekrar eyledim. [XXIV/231]

Türkiye-Rusya Dostluk Antlaşması

13 Ağustos 1921, Cumartesi. Aravanlı Hafız Kadîr Efendi'nin biraderi geldi. Köylerinde bir köprü, bir de suyolu tamire muhtaçmış. "Elli lira kâfidir," diyor.

22 Temmuz 337 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini bugün okudum. Türkiye-Rusya Dostluk Antlaşması Büyük Millet Meclisi

222 rekizisyon: Kamu yararının gerektirdiği durumlarda şahıs mallarının mülkiyetine, gayrimenkullerin kullanma ve faydalanma hakkına, şahısların bedenî ve fikrî çalışmalarına idare adına el koyma, istimval.

Levent Şahverdi Arşivi

53. içtimaında 21 Temmuz'da müzakereyle 207 mevcuttan 201 oyla alkışlarla kabul edilmiştir. Antlaşma (16) maddeden ibarettir. İmza edenler bizim taraftan Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey, Ali Fuat Paşa'dır.

Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Georgiy Çiçerin ile Celal Korkmazof'tur.

İşbu antlaşma iki nüsha olarak Moskova'da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) senesi Martı'nın on altıncı günü tanzim olunmuştur.

Aynı içtimada Afgan Antlaşması da tasdik ve kabul edilmiştir.[223] [XXIV/232]

14 Ağustos 1921, Pazar. Bugün arifedir. Oğullarım Suat ile Münip'i aldım, merhum peder ile ecdat ve akrabanın kabirlerini akşamüzeri saat on birde ziyaret ettik. [XXIV/233]

15 Ağustos 1921, Pazartesi. Kurban bayramıdır. Bayram namazını büyük camide eda ettim. [XXIV/234]

16 Ağustos 1921, Salı. Aksaray Kadısı İzzet Efendi ziyaret için Ürgüp'e geldi. Refakatinde Nevşehir Evkaf Memuru Kayserili meşhur Eminefendizade Abdullah Efendi vardır. Ürgüp Müftüsü Mustafa Efendi'ye misafir oldular. Gece gittim iadeiziyaret ettim.

Akşamüzeri Niğde Mebusu eski Dahiliye Nazırı Ata Bey Ürgüp'e gelmiş, Belediye Reisi Halil Efendi'ye misafir olmuş henüz görmedim. [XXIV/235]

17 Ağustos 1921, Çarşamba. Sabahleyin saat ezani on ikide Ata Bey, Naim Efendi'yle birlikte fakirhaneye geldi.

Gece Belediye Reisi Halil Efendi'nin Kayakapısı'ndaki hanesinde misafir Ata Bey'e iadeiziyaret ettim. Ata Bey, "Dahiliye vekâletinde bulunduğum sırada Heyet-i Vekile Afgan sefaretine birini aradı.° °"Eski Maliye Vekili Ferit Bey istekli bir taliptir lakin

223 *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 22 Temmuz 1337 tarihli nüshasındaki metin, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

olmaz,' denildi. Sizi de mevzubahis ettiler. Sağlık durumunuzun müsait olmadığı söylendi. Bana sordular, 'Kendisinden soralım,' dedim," dedi. Ben de, "Sağlık durumum müsait olsa pek ziyade arzu ettiğim bir hizmettir," dedim. "Ankara'dayken Mustafa Kemal Paşa da bunu biraz ima etmişti," sözünü ilave eyledim. Bu husus ciddi bir surette teklif edilse kabul ederdim. [XXIV/236]

18 Ağustos 1921, Perşembe. Bugün Kasım Efendi'nin baldızı Zarif ile Ürgüp Bidayet Reisi Şemsettin Bey'in nişan merasimi bizim evde yapıldı. Kadınlar yaptı. [XXIV/237]

19 Ağustos 1921, Cuma. Mebus Ata Bey Sinason yoluyla döndü. Mebus İsmail Hakkı Paşa da Ürgüp'e geldi. Fakirhaneye geldi görüştüm.

Naim Efendi'nin hanesine bugün naklettim. [XXIV/238]

20 Ağustos 1921, Cumartesi. Naim Efendi'nin hanesi fena değildir. Ürgüp'e göre mazbut bir evdir. [XXIV/239]

21 Ağustos 1921, Pazar. Niğde Mutasarrıfı Kemal Bey vasıtasıyla Malta'da Sabit Bey'e bir mektup gönderdim.

Dün gece, pazar gecesi yine böbrek sancısı şiddetle geldi çok zahmet çektim. Dört saat kadar devam etti. Kazan içinde banyo yaptım.

Cenabıhak müsaade ederse Suat ile Münip yarın Samsun yoluyla İstanbul'a dönüyorlar. Bizim Ürgübağasıoğlu Akif'in arabasıyla gidecekler. Akif araba ücreti olarak kırk liradan fazla almadı.

Çocuklarıma altmış lira verdim. Eski Sadrazam İzzet Paşa'ya, Münir ve Ebulûlâ beylere birer mektup yazdım. Münir Bey ile Ebulûlâ Bey'e birer teneke peynir, Ebulûlâ Bey'e bir teneke de sadeyağ gönderdim. Sıhhiye İdaresi Müdürü Emin Bey'e, Erkân-ı Harp Kaymakamı Hüsnü Bey'e, Habip Bey'e mektuplar yazdım. Çocuklarım götürecekler. [XXIV/240]

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları Suat ve Münip'in İstanbul'a dönüşü

22 Ağustos 1921, Pazartesi. Sevgili evladım Suat ile Münip bugün öğleden sonra ezani saat dokuzda hareket ettiler. Bu akşam Avanos'ta kalacaklar, yarın erken hareketle Kırşehir'e yetişmeye gayret edecekler. Belki Kırşehir'de büyük valideleri ve dayıları yanında birkaç gün kalırlar. Oradan Mecidiye, Yozgat, Alaca, Çorum, Merzifon, Havza, Kavak, Samsun'a gidecekler, oradan deniz yoluyla İstanbul'a mekteplerine Galata Sultanisi'ne gidecekler. Kapı önünde Naim Efendi ile Kaymakam Nedim Bey, Kadı Sadi Efendi, Müftü Mustafa Efendi, Hacı Kutup Efendi, bizim Kasım Efendi, Tahrirat Kâtibi Hasan ve sair zevat toplandılar. Müftü efendi bir dua okudu. Rabbim selamet ihsan buyursun, vücutlarına sıhhat versin, din ve akıllarını koruyup artırsın. Ayrılırken metanet gösterdiler ağlamadılar. Ben teessürümü sakladım onlara metin göründüm, fakat onlar gittikten sonra biraz ağladım. Hatta bu satırları yazarken iki damla yaş yanaklarıma yuvarlandı. [XXIV/241]

23 Ağustos 1921, Salı. Sağ kulağımın altında çene kemiğine yakın bezlerden biri iltihaplandı. Bugün deşildi. Doktor İbrahim Bey geldi pansuman yaptı. Bundan beş altı sene önce Meşihat'tan istifamı müteakip aynı yerde bir bez daha iltihaplanmış, Doktor Mahmut Ata Bey'in bizim Raif ile beraber ameliyat icrasıyla iyileşmişti. Bu defa ehil doktor olmadığı için korkuyorum. Şifa veren Cenabıhakikatin inayetine kalmıştır. [XXIV/242]

24 Ağustos 1921, Çarşamba. Mübayaacıoğlu Yovakim Efendi geldi, İstanbul'dan aldığı şu telgrafı gösterdi:

Ürgüp'te Mübayaacı Yovakim

Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne seksenaltı lira veriniz, numara beş.

Teodoraki

Levent Şahverdi Arşivi

Aldım, Yovakim Efendi getirdikten sonra saydım, seksen beş buçuk liradır.

10 Temmuz 921 tarihli muhtırada yazılı olduğu üzere yine Yovakim Efendi vasıtasıyla yüz lira gelmişti.

Bu seksen altı lirayı tahsisatımdan Münir Beyefendi göndermiş olacaktır. [XXIV/243]

25 Ağustos 1921, Perşembe. Bizim Hacısüleymanağazade Ahmet Ağa'nın oğlu İsmail Avanoslu Hasan'ın oğlu Ali Efendi'nin kızıyla ve Ürgüp Reisi Şemsettin Bey de Kasım Efendi'nin baldızı Zarif ile evlendiler düğünleri oldu. [XXIV/244]

26 Ağustos 1921, Cuma. Eskişehir'de görüştüğüm Doktor Kaymakam Ürgüplü Kemal, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden sıhhiye müfettişi tayin olunarak Ürgüp'te beş yüz yataklı bir hastane açmak üzere evvelsi gün gelmiş. Bugün geldi görüştüm. Yaramı da muayene etti.

Kayseri Sulh Hâkimi Fahri Bey'den mektup aldım. Ali Münif Bey'in orada olduğunu ve bugünlerde Niğde veya Silifke'ye gitmek üzere bulunduğunu yazıyor. Ürgüp'e gelmesini yazdım. Ürgüp'te oturamazsa Nevşehir'i seçmesini bildirdim. [XXIV/245]

27 Ağustos 1921, Cumartesi. Naim Efendi yarın Niğde'ye dönecektir. Yeni damadı İhtiyat Zabiti Mustafa Tevfik Efendi için Konya Valisi Galip Paşa'ya tavsiye verdim. 1) Maiyetinde istihdamını, 2) münasip müddetle Niğde'ye düğünlerinin icrası için gönderilmesini rica ettim.

Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'dan 26 Ağustos 1921 tarihli bir telgraf aldım. 12 Ağustos 1921'de yazdığım tebrik mektubuna cevaptır. Telgrafın metni:

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Yüce teveccühlerine şükranlarımı arz ederek saygılar sunarım efendim.
Refet

Levent Şahverdi Arşivi

Doktor Kaymakam Kemal Bey, İbrahim Bey'le beraber geldi. Yaramı biraz yardı ve temizledi. Epeyce zahmet çektim. [XXIV/246]

28 Ağustos 1921, Pazar. Bu sabah Naim Efendi Niğde'ye gitti.

Nevşehir jandarma kumandanı yüzbaşı efendi geldi. Bilhassa ziyaret için geldiğini söyledi. Bandırmalı Çerkes'miş. İsmi Haydar Bey. [XXIV/247]

29 Ağustos 1921, Pazartesi. Ziraat Bank müfettişi Kırşehirli Halil Naci Efendi, Ürgüp Ziraat Bank memuru Memduh Efendi'yle geldi görüştüm. Niğde'ye gidiyor Kırşehir'den geliyor. Bekir Ağa'dan selam getirdi.

Bugün de doktorlar yaramı temizlediler. Öğleden sonra Malta'daki Bahriyeli Rauf Bey'in eniştesi Aziz Bey ile Lazistan Mebusu Doktor Âbidin Bey geldiler. "Kırşehir'den Kayseri'ye gidiyoruz bilhassa seni ziyarete geldik," dediler. Bu akşam misafir ettim. Yarın gidecekler. Benim Afgan sefaretine seçilmem için Ankara'da mebuslar arasında hayli mesai mevcutmuş. O cümleden İzmir Mebusu Mahmut Esat Efendi çok çalışıyormuş. Kayseri'de birkaç gün kaldıktan sonra Ankara'ya döneceklerini söylüyorlar. [XXIV/248]

30 Ağustos 1921, Salı. Aziz Bey ile Âbidin Bey Kayseri'ye sabah saat on ikide hareket ettiler. Bugün İncesu'da kalacaklar.

Bizim Cebecizadelerin evrakını bugün tetkik ettim. Ehemmiyetli bir şey yoktur. Pederim Avni Efendi'nin İstanbul'dan 3 Eylül 1857 tarihli bir mektubu var. Benim doğumumdan on sene evvel yazılmıştır. Cebecizade İsmail Efendi'ye yazılmıştır. Mektubun sonunda, "Biraderim İslambol'u ömründe bir kere görmek farzmış. Bu kadar yetişir," demesine nazaran, pederin İstanbul'a ilk defa seyahati olacaktır. Mektubun yukarısında, "Yanınızdan ayrılarak on yedi gün de Beşiktaş'ta Fünunlu Hacı Mustafa Ağa'nın konağında soluk aldık," demesine göre ilk mektubudur. Evkaf Müşiri Hasip Paşa'nın azliyle Ali Galip Paşa'nın tayini üzerine yeniden özet olarak yazıldığını, henüz irade çıkmadığını yazıyor, memuriyetine ilişkindir. [Devamı 31 Ağustos'un altında çizgiyle ayrılmış olan yere yazılmış.] [XXIV/249]

Levent Şahverdi Arşivi

31 Ağustos 1921, Çarşamba. Abdullah Azmi Efendi ile Hariciye Vekâleti Müsteşarı Suat Bey ve Hariciye Hukuk Müşaviri Münir Bey Kayseri'ye gelmişler. Kendilerinden müşterek bir mektup aldım.

Söz konusu evrak arasında Cebecizade Mustafa Efendi'nin büyük biraderi İsmail Efendi'ye 10 Nisan 1849 tarihli bir mektubu vardır. İstanbul'dan yazıyor. Pederim Avni Efendi'ye, emmim Münip Efendi'ye ve valideleri kadınlara selam yazıyor. Demek ki o tarihte pederin validesi Emine ve amcam Münip Efendi'nin validesi Rahime hanımlar hayattaymışlar. Cebecizade İsmail Efendi, Münip Efendi'nin hemşiresi Ayşe Hanım'ın kocasıdır.

Pederim yukarıda zikrolunan mektubunda, "Reşadetlu Hacı Şeyh Efendi'den sual olunursa artık hakkında olan taltif ve hürmeti yazı ile ifade edelim. Sarayda üst kattan bir oda verip tabla tayin eyledi yüz cilt kadar kitap [XXIV/250] almak çok âlâ olur. Size ve Hacı Ahmet'e selam-ı aşk niyaz eder," fıkrası Temenni'de Kılıç Arslan Gazi Türbesi'ni inşa ettiren Hacı Derviş'ten bahsetmektedir. Zamanımızda vefat eden Nail Efendi'nin pederidir. Bu Hacı Derviş bizim Cebecizadelerden hayli para almış, ödeyememiştir.

Bu İsmail Efendi'ye bir de 17 Şubat 1855 tarihli Yeşil Ağa'nın mektubu vardır. Biraderi Yesari Efendi'den şikâyet ediyor. Kendinden başka kimsenin aklını beğenmediğiyle itham ediyor. Yesari Efendi kayınpederimdir.

İsmail Efendi'nin memleketçe muhterem ve emin bir zat olduğu mektupların yazılış tarzından anlaşılıyor. [XXIV/251]

1 Eylül 1921, Perşembe. Ürgüp Evkaf memurluğuna tayin olunan Mucur memuru Hasan Efendi dün Ürgüp'e gelmiş. Bugün geldi görüştüm.

Bizim Akif bir batman bal aldı. Okkası elli kuruşa. Birkaç gün önce de Hacı Ahmet Ağa da okkası elli yedi buçuk kuruştan üç okka bal almıştı. Fakat Hacı Ahmet Ağa'nın aldığı pek beyaz ve iyidir.

Levent Şahverdi Arşivi

نستعيذ بالله. يا ايها الذين آمنوا
لا تدخلوا بيوتا غيرَ بيوتكم حتى تستأنِسوُا
وتُسَلِّموا على اهلها ذلكُمْ خير لكم لعلكم تَذَكَّرُون - الآيه -[224]
Sure-i Nûr – sayfa 351 [XXIV/252]

2 Eylül 1921, Cuma. Fethi Bey'den Ankara'dan bir mektup aldım. Mektubunun ulaşması sıralarında harbin neticesine dair bir haber alabileceğimizi yazıyor. Evkaf Nezareti eski Levazım Müdürü Haşim Bey'den de bir mektup aldım. [XXIV/253]

3 Eylül 1921, Cumartesi. Kırşehir'den oğlum Münip'ten amcası Kasım Efendi'ye bir mektup geldi. Ağustos'un yirmi yedisinde yazılmıştır. Bir gün sonra hareket edeceklerini yazıyor.

Hacısüleymanağazade bizim Ahmet Ağa'nın oğlu İsmail evlenmişti. Bugün "ilk geliş" tabir ettikleri kız ailesine verilen ziyafet için gittim. [XXIV/254]

4 Eylül 1921, Pazar. 1340 Hicrî Kameri sene başı/1 Muharremülharam.

Malta seyahatini bir deftere yazmak istiyorum. Bu hususta lazım olan evrakın bulunduğu bavulu pederin hanesine gönderdim. Bir mâni çıkmazsa inşallah yazacağım. [XXIV/255]

5 Eylül 1921, Pazartesi. Bugün öğleden ikindi ezanını müteakip Kadı Sait Efendi ve Kasım Efendi'yle beraber pederin bahçesine gittik.

Bizim Mühendis Galip'e cevap yazdım, Kırşehir postasıyla gönderdim. [XXIV/256]

6 Eylül 1921, Salı. Bugün gelen ajans ferahlık vericiydi. Yunanların bitap ve taarruzlarının sonuçsuz kaldığını ve inşallah yakında müjdede bulunmanın muhtemel olduğunu yazıyor. [XXIV/257]

224 Arapça metnin tercümesi: "Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız." (Nûr Suresi 24:27)

Levent Şahverdi Arşivi

7 Eylül 1921, Çarşamba. Aşçı Şerif Kadın bugün hizmetimize geldi. Kendisi müezzin merhum Ahmet Efendi'nin refikasıdır.

Aylığını bir buçuk liraya bizim Ahmet Ağa kesmiştir. [XXIV/258]

8 Eylül 1921, Perşembe. Ankara Şeriye Vekâleti'nin Medreseler Umum Müdürü Nevşehirli Hasan Efendi geldi görüştüm. Eskişehir'den Nevşehir'e hicret eden Tatar Hacı Efendi de beraberdir. Yarın Kayseri'ye gidiyorlar.

Ürgüp umumi divan memurunun hanesinde misafirdir. Gece Ürgüp Reisi Şemsettin Bey'le gittim, iadeiziyaret ettim. [XXIV/259]

9 Eylül 1921, Cuma. Tanesi otuzar paraya iki yüz yumurta aldırdım.

Cuma namazını dayım merhum Hacı Mustafa Efendi'nin cami-i şerifinde eda ettim. Dönüşte Sucuzade'nin dükkânında biraz oturdum. [XXIV/260]

10 Eylül 1921, Cumartesi. Bugün İstanbul'dan *İkdam* gazeteleri geldi. En son nüshası 12 Ağustos 1921 tarihlidir. [XXIV/261]

11 Eylül 1921, Pazar. Esadağazade Hacı Hasan Efendi'nin damadı, Karaman Malmüdürü Nuri Efendi'yle geldiler. Nuri Efendi, Baltacızade Hasan Efendi merhumun oğludur.

Bir iki günden beri hararet derecesi onu gösteriyor. Adeta soğuktur. [XXIV/262]

12 Eylül 1921, Pazartesi. Bugün Erciyes Dağı'na kar yağdı. Oturduğum odadan görünüyor. [XXIV/263]

13 Eylül 1921, Salı. Ürgüp Reji memuru geldi, Niğde müdüründen aldığı telgrafı gösterdi. Kendisi (Hasip Efendi) Sivas vilayetinde Koyulhisar köyü Reji memurluğuna dokuz yüz kuruş maaşla tayin edildiğinden, yerine Ürgüp Hususi Muhasebe Memuru Kasım Efendi sekiz yüz kuruş maaşla tayin edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

(12/9/1921 tarihli resmî tebliğde 23 Ağustos 1921 tarihinden beri aralıksız yirmi bir gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin ordumuzun tam bir zaferiyle neticelendiği bildiriliyor.)

Çok şükür Allah'a. Son fıkradır.

Gece de oğlum Suat'tan Samsun'dan şu telgrafı aldım.

9 Eylül 21

Şimdi Dersaadet'e hareket ettik.

Suat [XXIV/264]

14 Eylül 1921, Çarşamba.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Cenabıhakk'ın inayeti ve kahraman ordumuzun himmet ve yiğitliğiyle kazanılan muzafferiyeti tebcil ve tebrik ederim. Yakında millî gayenin elde edilmesine de kendilerinin başarılarını kalbimin bütün samimiyetiyle Allah katından tazarru ve temenni etmekteyim efendim.

Eski Şeyhülislam
Hayri

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'ne

(2) Birinci fıkra aynen ikinci

Zat-ı samileriyle beraber muhterem erkân ve bütün efradın afiyetlerini ve üstüste başarılarını Allah katından tazarru ve temenni etmekteyim efendim.

Eski Şeyhülislam
Hayri [XXIV/265]

Levent Şahverdi Arşivi

15 Eylül 1921, Perşembe. Bugün öğleden sonra Hâkim Sadi Efendi'yle Mimeson köyüne[225] gittik. Eski Sertaharri Osman Bey'e misafir olduk. Köylüler çok memnun oldular, geceyi orada geçirdik.

Mimeson köyüne yakın yerlerde bağlardan bazılarını soğuk yaktığını gördük. Fakat üzümlere tesir etmemiş. Bazı çubukların yapraklarını yakmış kurutmuş. Bazı sebzeleri de soğuk almış. Henüz eylül içinde soğuğun tesirini düşünmeli. Bu köy Ürgüp'e nispetle daha yüksektir. Bağlarında üzümleri Ürgüp ve Ortahisar kadar pişmiyor. Hatta üzümlerini kurutmaya vakitleri kalmıyor, kış bastırıyor. Fakat meyveleri ve bilhassa elma ve armutları gayet bol ve pek latiftir. Kayadan kesilmiş ambarları, meyve muhafazasında eşsizdir.

Üç sene elmanın muhafaza edildiğini köylüler söylüyorlar. İki senelik bir misket elmasını bana getirdiler, pek güzel muhafaza edilmiştir. [XXIV/266]

16 Eylül 1921, Cuma. Cuma namazını köyde kıldım. Saat dokuzda çıktım. Kaymakam Doktor Kemal Bey ile Ürgüp Kaymakamı Nedim Bey gelmişlerdi. Onlarla beraber köyden hareket ettik. Onlar Sinason'a gittiler, biz de Ortahisar'a gittik. Gece saat birde hareket, ikide Ürgüp'e hareket ettim. Pek güzel mehtap vardı.

Mimeson'un ambarları rutubetli kaya içine oyulmuş, çok rutubetlidir. Bazılarının içinden su sızıntıları dışarıya çıkıyor. Hava almak için yüksekten bir penceresi bulunması lazımmış. Elmaların yaralanmamış olanlarını ambarın tabanına, kayanın üzerine buğday gibi yığıyorlar. Pek muteber ve kıymetli olanlarını, Tavşanbaşı elmasını ambarın bir duvarından diğer duvarına üç dört ağaç uzatıyorlar. Ağaçların üzerine kaplamada çubuk dalları koyuyorlar, adeta bir sal yapıyorlar. Bu sal zeminden iki karış yüksektir. Salın üzerine elmayı birbiri üzerine döküyorlar, ayvalar da böyle, yalnız armutları asıyorlar. Armut ile ayva birer sene, elma üç sene kalıyor. [XXIV/267]

225 Bugün, Ürgüp'ün Bahçeli köyü.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Eylül 1921 Cumartesi. Umum Müdürü Sabri Bey'den telgraf aldım metni şöyle:

Ürgüp'te Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Ali Suat ve Tahir Münip beyler 31 Ağustos sene 37 tarihinde Çorum'a vardılar ve bir Eylül'de Merzifon'a hareket etmişlerdir. Şimdi Merzifon'dan da tahkik edip arz edeceğim. İnşallah afiyet ve sıhhatleri berkemaldir. Resmî tebliğleri günü gününe takdim ediyorlar mı efendim?

Müdür-i Umumi Sabri [XXIV/268]

18 Eylül 1921, Pazar. Sabri Bey'den bugün de şu telgrafı aldım:

Ankara

Ürgüp Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Zatıâlilerinin oğulları beyler selametle Samsun'a varmış ve 5 Eylül tarihinde İstanbul'a hareket etmişlerdir efendim.

17 Eylül 21
Müdür-i Umumi
Mehmet Sabri [XXIV/269]

19 Eylül 1921, Pazartesi. Yarın Kırşehir'e gidecek Böcekoğlu Hasan Hüseyin ile bizim Galip'e mektup yazdım. Bizim Ürgübağasıoğlu Akif'in bir oğlu doğdu. [XXIV/270]

20 Eylül 1921, Salı. Otuz kile zahire yıkattırdım kurudu. Yarın yahut öbür gün Hacı Ahmet Ağa öğütecektir.
Tartıldığında yirmi dört kile olduğu anlaşıldı. [XXIV/271]

21 Eylül 1921, Çarşamba. Bu sabah oda içinde mizanülhava [barometre] ondur. Sabri Bey'den bugün gelen telgraf:

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara

Kemal Bey, on altı arkadaş tahliye edilmiştir. Bütün valiler ile iki kumandan bunlar arasında dahildir. Hürmetlerimi arz ederim efendim.

Müdür-i Umumi
Mehmet Sabri

بئس مصر قد خلت من حاكم
جور سلطان ولا عدل العوام [226]

Şam Müftüsü Mehmet Hamza Efendi'nindir. [XXIV/272]

22 Eylül 1921 Perşembe. Kemah'ta Halet Beyefendi'ye telgraf:

Sabit Bey kurtuldu tebrik ederim.

Hayri

Ankara'dan Aksaraylı Vehbi Bey'den telgraf aldım. İstanbul'dan amcazadesi Mehmet Efendi'ye verilen seksen liranın Ziraat Bankası'na havale verildiğini yazıyor. Bu para refikam İstanbul'dayken Münir Bey tarafından Mehmet Efendi'ye verilmiştir. 18 Mayıs 1921 muhtıraya bak. [XXIV/273]

23 Eylül 1921, Cuma. Yirmi dört kile buğday öğütüldü. Bugün Naim Efendi'nin hanesindeki sandığa kondu.

Sabahleyin ezani birde Sarıbaşzade Hoca Süleyman Efendi'nin hanesine gittim bir kahve içtim.

Bahçeye gittim yemeği refikamla orada yedim. Yağmur yağdı soğuklar başladı. Derece ondur. [XXIV/274]

24 Eylül 1921, Cumartesi. Bugün aldığım telgraf:

226 Arapça metnin tercümesi: "Mısır'da artık hâkim olmaması ne kötü! Sultanın cevri halkın adaletinden iyi."

Levent Şahverdi Arşivi

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Tebriklerinize teşekkürler ederim efendim

23 Eylül 21

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan
Mustafa Kemal

Eski Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi'den de bir mektup aldım.

Manyasizade merhum Refik Bey'in hanımı Müveddet Hanım'dan refikama gelen 3 Eylül 1921 tarihli mektupta, Talât Paşa merhumun hanımı Hayriye Hanım'ın Almanya'dan İstanbul'a geldiğini ve şehit kocasına karşı ümit olunan teessürü hanımda görmediklerini, hanımın İstanbul'u beğenmediğini yine Almanya'ya gideceğini ve orada ikamet edeceğini yazıyor.

Posta Umum Müdürü Sabri Bey'e bir servis yazdım. Ürgüp Muhabere Memuru Mahmut Efendi'nin biraderi ile biraderzadelerinin Trabzon, Samsun, Erzurum'dan tahkikle nerede bulundukların yazılmasını rica ettim. [XXIV/275]

25 Eylül 1921, Pazar. Bu sabah dışarıda hararet altı derecedir. İkindi namazını büyük camide eda ettikten sonra Kadı Sadi, Müftü Mustafa, İdare Meclisi azasından Sucuzade Hüseyin efendilerle askerlik dairesine gittik.

Ürgüp'te açılışı kararlaştırılan beş yüz yataklık askerî hastanenin baştabibi Binbaşı Abdullah Efendi, Sıhhiye Müfettişi Kaymakam Kemal Bey'le geldiler görüştük. Yüz yirmi yaralının iki gün evvel geldiğini ve istirahatlerinin temin edildiğini söylediler.

Bugün gelen bir umumi telgrafnamede münferit hâkim usulünün tamim kılındığı ve kadıların reislere muavin tayin edildiği ve vazifelerin tafsilatının gönderilen kanunda açıklanmış bulunduğu yazılıdır. [XXIV/276]

26 Eylül 1921, Pazartesi. Bu sabah hararet dışarıda biraz arttı. Ona yaklaşıyordu. Çok şükür hava açıldı. Yağmur kesildi. Serilen üzümlerin kuruması ümit ediliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Hasan Efendi'nin oğlu Esat Bey için Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey'e bir tavsiye yazdım. Ürgüp'ün açık memuriyeti bulunan numune mektebine tayinini rica ettim.

Sertaharri Osman Bey ile Cemilköylü Hacı Ali Ağa geldiler. Cemil'e ve Süveşe'ye[227] davet ettiler. Perşembe günü gitmeye söz verdim. [XXIV/277]

Ürgüp'te çeşitli yerleri ziyaret

27 Eylül 1921, Salı. Bugün sabahleyin saat ikide Akçaşar köyüne gittim, bizim Kasım da beraber Sait Efendi'ye misafir oldum. Validenin bahçesini gördüm. Sait Efendi'nin biraderi köy imamı Tahir Efendi'ye sipariş ettim, bundan böyle o bakacaktır.

Köyde yeniden inşa olunan cami-i şerifi ziyaret ettim, pek güzeldir. Bu havalide hemen yok gibidir. Evkaf Nezareti'nde bulunduğum zaman masraflarını Evkaf'tan ödeyerek inşa ettirmiştim. Sait Efendi inşaatı üstlenmişti. Doğrusu iyi inşa ettirmiştir. [XXIV/278]

28 Eylül 1921, Çarşamba. Bu sabah dörtte Akçaşar'dan Ürgüp'e döndüm. Kayseriye yolunda delikler[228] önünde bindiğim at kapandı, kafasının üzerinden aştım yere düştüm, sol elim serçeparmağım biraz incindi. [XXIV/279]

29 Eylül 1921, Perşembe. Bu sabah ikide Esadağazade Hacı Hasan Efendi, Doktor İbrahim Bey, Sertaharri Osman Bey, Mimesonlu Mehmet Ağa birlikte doğru Süveşe köyüne gittim. Beşte ulaştım. Öğle yemeğini at uşağı İbrahim Ağa merhumun oğlu Hüsnü Efendi'nin hanesinde yedim. Damsalı Hacısaidoğlu İbrahim Ağa ile Damsa'ya[229] saat sekizde geldim. Köy kenarında Selçuklu mimari eseri üzerine yapılmış, etrafı açık, konik kubbeli bir türbe ziyaret ettim. İbrahim Ağa'nın sözü ve diğer köylülerin de tasdikine nazaran türbede evvelce kabir görünmezmiş. Bir rüya neticesi

227 Bugün, Ürgüp'ün Şahinefendi köyü.

228 Kayseri delikleri: Eski Kayseri yolunun solunda, şimdiki Dinler Oteli'nin lojmanlarının bulunduğu havalideki dört beş adet kaya oyuğu.

229 Bugün, Ürgüp'ün Taşkınpaşa köyü.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak kazmışlar, bir ceviz sanduka içinde başı yok bir erkek cesedi çıkmış. Çürümemiş, tekrar defnederek üzerine taş dikmişler. Bir mezar vücuda getirdiklerini ve bunu on üç sene evvel yaptıklarını, benimle beraber ziyaret eden İbrahim Ağa söyledi. Köydeki halk da bunu tasdik ettiler. Sonra Taşkın Paşa Camii'ni ziyaret ettim. Gayet sert bir ağaçtan yapılmış, pek süslü mihrabı ile minberi hayrete şayandır. Eşini benzerini şimdiye kadar hiçbir yerde görmedim. Bu camiin kıble tarafında evvelce üç ufak penceresinden başka menfezi bulunmamasına ve minare eseri görülmemesine bakılırsa burası cami olarak yapılmamıştır. Camiin yanında üzerleri açık iki türbe vardır. Biri Taşkın Paşa'nın diğeri oğlu Zahîrettin Bey'in olduğunu köylüler rivayet ediyor. Taşkın Paşa Türbesi'nin [devamı (30) işaretiyle 30 Eylül tarihli sayfanın altına yazılmıştır][XXIV/280]

30 Eylül 1921, Cuma. Dün akşam yemeğini İbrahim Ağa'nın hanesinde yedikten sonra Cemilköy'e geldik. Geceyi Hacı Ali Ağa'nın hanesinde geçirdik. Cuma namazını köyde kıldıktan sonra Ürgüp'e döndük.

(30) dışında bir kuyudan zemine indim. Kayadan kesilmiş bir oda yukarıdaki türbenin altında bulunuyor. Burada gömülü olduğunda şüphe yoktur. Ama kabir taşı sonradan konmuştur. İstanbul'da Sultan Aziz Han merhumun validesinin türbesi de böyledir. Yeraltında kabirler kazılarak gömülmüş, üzerlerine kemerler inşa edildikten sonra kubbe kemerlerin üstünde yapılmış, kubbe içine, kabrin üzerine tesadüf eden iki adam boyu mahalline sanduka konmuştur. Bu da öyle olacaktır. Türbenin kuzeyinde karşısında diğer bir türbe vardır. Bunun içinde iki kabir vardır. Üzerlerindeki mermer taşlara yazılanları, birtakım dikenli çalılardan yanaşıp okumak mümkün olmadı. Camiin kırk seneden beri imamı bulunan seksen yaşında bir ihtiyarda bir vakfiye gördüm. 1347 tarihinde yazılmıştır. Kâğıtları parçalanmış sonradan gayrimuntazam yapıştırılmış. Meali tamamıyla anlaşılamıyorsa da Taşkın Paşa ismi vardır. Şahitlerin isimleri tamamıyla okunuyor. Birçokları Kayserilidir. O tarihte bu havali Osmanlı toprakları dahilinde olmadığın-

Levent Şahverdi Arşivi

dan bu Taşkın Paşa'nın Selçuklu veya Karaman emirlerinden biri olduğunda şüphe yoktur. [XXIV/281] [XXIV/282 boş]

1 Ekim 1921, Cumartesi. Bugün Galip Kırşehir'den geldi. Avanos Köprüsü'nün tamiri için gelmiş, Ürgüp'ten ustalar alıp gidecektir.

Vehbi Bey'in Ankara'dan gönderdiği seksen lirayı bugün Düyun-ı Umumiye memuru getirdi teslim etti. [XXIV/283]

2 Ekim 1921, Pazar. Maliye Müsteşarı Zekai ve Adliye Müsteşarı Tevfik Fikret beylere mektup yazdım. Her ikisi de Kayseri'de bulunuyorlar.

Öğleden sonra ezani saat dokuzda Doktor Sıhhiye Müfettişi Kaymakam Kemal ve Kaza Kaymakamı Nedim beylerle Ürgüp'te açılan ve bugün yüz altmış kadar hastası bulunan hastanedeki bilumum askerî yaralıları ziyaret ettim. Üç haneye yerleştirilmiş, istirahatleri temin edilmiştir. Hamdolsun hepsinin yarası hafiftir. Baştabip Binbaşı Ahmet ve Tabip Binbaşı Abdullah beyler delalet ettiler. Hastalara münasip bir şey alınıp verilmek üzere yirmi beş lira baştabibe verdim. On buçukta sıhhiye heyetine teşekkür ederek ayrıldım. [XXIV/284]

3 Ekim 1921, Pazartesi. Galip Avanos'a döndü. [XXIV/285]

4 Ekim 1921, Salı. Naim Efendi Niğde'den geldi.

Fahri Efendi'ye mektup yazdım. Adliye Müsteşarı Tevfik Fikret Bey ile Maliye Müsteşarı Zekai Bey'e de birer mektup yazdım, Fahri Efendi'nin mektubuna ekledim Akçaşarlı Tahir Efendi'ye verdim. Köylülerle gönderecektir.

Tevfik Fikret Bey, eski Başkâtip Kasapzade Mehmet Efendi hakkında görüşümü soruyor. İyi görüş bildirdim. "Yegâne kusuru ashab-ı mesalihe[230] şiddetli muamele edermiş. O da ihtarla geçer," dedim.

Naim Efendi Niğde'den Ali Münif Bey'den 26 Eylül 1921 tarihli bir mektup getirdi. Malta'dan gemilerle hareket ettiklerini ve kurtuluş suretlerini tafsilatıyla anlatıyor. [XXIV/286]

230 ashab-ı mesalih: Devlet dairelerinde işlerini takip eden kimseler.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Ekim 1921, Çarşamba. Kaymakam Nedim Bey, Kadı Sadi Efendi'yle geldi, Niğde Jandarma Kumandanı Naci Bey'in geldiğini haber verdi. "Jandarma Göynüklü Mustafa Çavuş'un firari ailesidir," diyerek Başköylü kadını Ürgüp'e getirdiği ve diğerlerinden ayırarak kendisini bir han odasına hapsettiğine dair, Belediye Reisi Halil Efendi vasıtasıyla icra ettirdiği tahkikatın sabit olup doğru çıktığını söyledi. [XXIV/287]

6 Ekim 1921, Perşembe. Bugüne yazılacak hatırayı yarından sonraki cumartesi sayfasına yanlışlıkla yazdım. [XXIV/288]

7 Ekim 1921, Cuma. Cuma namazından sonra pederin hanesine gittim. Avanos Kadısı Ali Rıza Efendi geldi. Avanos'a Adliye Müfettişi Reşit Bey gelmiş gitmiş (bugün Galip ile Kırşehir'e gitmiş). Onu müteakip Mebus İsmail Hakkı Paşa ile Muallim Süleyman Efendi geldiler. Onlardan sonra eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'in enistesi Aziz Bey Kayseri'den geldi Avanos'a gitti. Ankara'ya döndü. [XXIV/289]

8 Ekim 1921, Cumartesi. Niğde Jandarma Kumandanı Çerkes Naci Bey, Naim Efendi ve Ürgüp jandarma yüzbaşısıyla geldiler. Başköylü İbrahim Ağa'nın damadı Jandarma Süvarisi Hasan'ın Niğde'den Ürgüp'e naklini söyledim. Kumandan, "Emredersiniz," dedi. Bilmem yapacak mı? Bazıları yalan söylüyor. Sonra İbrahim Ağa geldi. Kumandanın başardığını söyledim. Gözleri doldu. Aynen şu sözleri söyledi. "Ölünceye kadar eğer bu iyiliğini unutursam namert olayım."

Bu hatıra 6 Perşembe gününe aittir.

Bu sabah yani cumartesi hararet dörde indi. Bahçeyi soğuk aldı. Ekser bağlar da soğuk aldı. [XXIV/290]

9 Ekim 1921, Pazar. Akıllızade Hacı Yusuf Efendi Kayseri'den geldi. Naim Efendi benimle Kayseri'ye geleceğinden bahisle telgraf çekmişti. Hacılarlızade Mustafa Bey bir fayton göndermiş olduğunu haber verdi. Allah kısmet ederse yarın Kayseri'ye gideceğiz. [XXIV/291]

Levent Şahverdi Arşivi

Kayseri'ye gidiş

10 Ekim 1921, Pazartesi. Sabahleyin saat bire çeyrek kala Ürgüp'ten hareket ettik. Dört buçukta İncesu'ya ulaştık. Memlekete yarım saat mesafede bütün memurlar ve eşraf ve mektep talebesi karşıladı. Öğle yemeğini Şeriye Mahkemesi Başkâtibi Hacı Beyefendi'nin hanesinde yedikten sonra altı buçukta hareket ettik. Boğazköprü'de Fahri ile Hacılarlızade ve Yedekçizade Hüseyin beylerle bazı zevat ve Yozgat Mebusu Feyyaz ve Bitlis mebusları geldiler. Kayseri'ye bir saat Ambar köyünde mutasarrıf, kadı ve müftü efendiler ile üstadım Hacı Kasım Efendi Hazretleri hemen bütün memurlar ve eşraf ve Kayseri'de bulunan Adliye ve Maliye müsteşarları Tevfik ve Zekai beyler, Erzurum Mebusu Salih Efendi ve Kozan Mebusu Fikret Bey daha pek çok ulema ve zevat hazırdı. Memleket kenarında Darülhilafe Medresesi talebeleriyle Darüleytam Külliyesi mızıkalarıyla bir ihtiram safı teşkil etmişlerdi. Ambar'da bir landona bindim. Üstadı sağıma aldım. Mutasarrıf Kemal Bey karşımızda oturdu. Pek ziyade hürmet ve ikram ettiler. Belediye Dairesi'ne geldik. Saat dokuz vardı. On bire kadar mütemadiyen ziyaret kabul ettim. Oradan iki saat mesafede Hisarcık'ta beş arabalık mesafeyle Mustafa Bey'in sayfiyesine geldik. [XXIV/292]

11 Ekim 1921, Salı. Gece saat sekizde uyandım. Sabah namazını cemaatle eda ettik. Dün davetli olarak gelen mutasarrıf, Adliye Müfettişi Tevfik, Yozgat Mebusu Feyyaz ve Kayserili Ömer Muhtar ve Nurettin beyler bizim Fahri ve oğlu saat iki raddelerinde veda ederek şehre gittiler.

Akşamüzeri mihmandarımız Hacılarlızade Mustafa Bey'in bacanakları Yedekçizade Hüseyin Bey ile Taşçızade Ömer Efendi geldiler. Üçü de Kayseri'nin zengin tüccarıdır. Mustafa Bey'in amcazadesi hem de enistesi Hacı Ali Efendi de beraberdi. [XXIV/293]

12 Ekim 1921, Çarşamba. Bugün de Hisarcık'ta kaldım. Bu köy Kayseri'nin güneyinde iki saat mesafededir. Erciyes Dağı'nın dizlerine tırmanıyor gibi yüksek bir mevkidedir. Havası, suyu latiftir. Mustafa Bey'in köşkü muntazamdır. Mustafa Bey'in ortağı Hafız

Levent Şahverdi Arşivi

Hayrettin Bey yarın İstanbul'a gidiyor. Ebulûlâ Bey ile Münir Bey'e birer mektup verdim.

Akşam yemeğine Taşçızadeler Mehmet ve Ömer Efendi biraderlere davetliydik. Mutasarrıf Kemal ve Mebus Fikret ve Feyyaz beyler mevcuttu. Fikret Bey, Kozan Mebusu ve Mareşal Fuat Paşa'nın damadıdır.

Mustafa Bey'in ortağı Hafız Hayrettin Bey ile Ebulûlâ ve Münir beylere ve Suat ile Münip'e birer mektup gönderdim. Kayseri bağlarını da soğuk yakmıştır. [XXIV/294]

13 Ekim 1921, Perşembe. Saat yedide Kayseri'ye şehre indim. Memurlar ile askerlere ve Darülhilafe Medresesi ile Mekteb-i Sultani'ye iadeiziyaret ettim. Muhterem üstat Hacı Kasım Efendi Hazretleri'ni hanelerinde ziyaret ettim.

Belediye Dairesi'nde Reis Nakipzade Ahmet Efendi'ye iadeiziyaretle Kayseri ahalisine teşekkür ettim. İki gazete muhabiri, belediye reisine müracaatla hakkımda yayılan şu karşılamanın Ankara Hükümeti'nin emriyle mi veyahut ahalinin arzusuyla mı olduğunu sormuşlar. O da, "Ahalinin arzusuyladır daha arzumuz dairesinde yapılamadı, az yapıldı," demiş. *Öğüt* gazetesinin (Konya'da çıkıyor) muhabiri de eşraftan Nurettin Bey'e aynı suali sormuş, aynı cevabı almıştır. Sular donmuştur. [XXIV/295]

14 Ekim 1921, Cuma. Üstat Hacı Kasım Efendi Hazretleri'ne davetliydik. Öğle yemeğinden sonra birlikte büyük camide cuma namazını edadan sonra kütüphaneye ulemayla beraber gittik. Oradan Germirli Ali Efendi ve Nuh Naci Efendi ve Yedekçizade Hüseyin Bey gibi bazı tüccarı mağazalarında ziyaret ettim. Saat on buçukta Hisarcık'a döndüm. Akçakayalızade Rifat Bey'i bekler buldum. Birkaç gün için de kendi hanesine davet etti ve hiç olmazsa bir gece misafir olmamızı rica etti. "Yarın Naim Efendi size kararımızı tebliğ eder," dedim, gitti.

Evkaf Nezareti'ndeyken gözlerini tedavi için İstanbul'a gelmiş, ben de telefonla itina etmelerini tabiplere tavsiye etmişim. Fevkalade hürmet ve dikkatle bakmışlar. Ümidi kestiği halde şifa bulmuş.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hiç benim hatırımda değildir. Asil adam. Bu kadar bir fiilimden dolayı minnettar olduğunu söylüyor.

Bizim Hacı Ahmet Tahir'den telgraf aldım –Süvari Fırka 3 Alay 27 K 3 Takım 2 K Ahmet Tahir– mahreç Bolvadin 11 Ekim 1921. [XXIV/296]

15 Ekim 1921, Cumartesi. Hisarcık köyünün üstünden Erciyes'e doğru çıktık. Köylülerin kale dedikleri bir tırhazı[231] tepeden seyrettim. Refakatimde bulunanlar içine girdiler. Bir dağın içini oymuşlar, tabaka tabaka dereye kadar suya iniyor ve bin kişiden ziyadeyi alacak kadar genişmiş. Rehberlik eden Hisarcıklı Mehmet Efendi'yi gördüğüm gibi tanıdım. Otuz üç sene evvel Hacı Kasım Efendi'den Fenari'de bize katılmıştı. Muammer Bey Kayseri mutasarrıfı iken Erciyes'e çıkmışlar, her taraftan görülen karla örtülü tepenin altına kadar varmışlar. Orada bir delik dağın altına gidiyormuş. İçindeki taşlar aşı gibi kırmızı ve çürükmüş. Elle bir tarafa yapışılınca kayar ve yıkılırmış. Vaktin müsaade etmemesinden dolayı zirveye kadar çıkamamışlar. Vakit müsait olursa en nihayet zirveye kadar çıkmak mümkünmüş. Hatta köylerinden çıkanlar varmış. Bazıları tepede damlar, suni oda ve delikler olduğunu söylerler, aslı yoktur. En doğrusu Mehmet Efendi'nin rivayetidir. Ulaştıkları zirvenin altına dört buçuk saatte Hisarcık'tan varmışlar. [XXIV/297]

16 Ekim 1921, Pazar. Bugün öğleden sonra Hisarcık'tan ayrılarak Yedekçizade Hüseyin Bey'in Kayseri'deki hanesine naklettik.

Akşam yemeğinde Adliye Müsteşarı Tevfik Bey, Mutasarrıf Kemal Bey ve Kayseri'nin birçok eşraf, tüccarı vardı.

Posta Umum Müdürü Sabri Bey vasıtasıyla Ali İhsan Paşa'ya tebrik mektubu gönderdim. [XXIV/298]

17 Ekim 1921, Pazartesi. Sabahleyin Bolvadin'de V. Kolordu Kumandanı Fahri Paşa'ya, "Yüksek rütbelerini tebrik ve muvaffakiyet temenni eylerim efendim" telgrafını yazdım.

Öğle yemeğini Akçakayalızade Rifat Bey'in hanesinde mutasarrıf ve muhasebeci Niğdeli Muhittinefendizade Faik Bey'le beraber yedik.

231 tırhaz/tığraz: Ürgüp'te kaya evlerin en üstünde düşük tavanlı sığınma yerleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam yemeğini Taşçızade Mehmet Efendi'nin hanesinde yine bu ikisi ve daha tüccar ile eşraftan birçok zevat ile yedim. Geceyi orada geçirdim. Ertesi günü öğle yemeğini de orada yedikten sonra Huand Cami-i Şerifi'ne[232] gittim. Hoca Emin Efendi'yi ve üstadı Hacı Torun Efendi'yi ve onun üstadı Kasım Efendi'yi ziyaret ettim. Huand Hatun Türbesi'ni de ziyaret ettim. [XXIV/299]

18 Ekim 1921, Salı. Akşam yemeğini Dırazzade Nurullah Bey'in hanesinde yedik. Mutasarrıf Kemal, Adliye Müsteşarı Tevfik, Mebus Fikret ve Feyyaz beyler ile eşraftan Nafiz Ağa, İbrahim Safa Bey, Hüseyin Bey, Taşçızade Mehmet Efendi daha birçok zevat hazırdı. Geceyi orada geçirdik. Nurullah Bey, Sabur Bey'in küçük biraderidir. Bir de Raşit Bey namında büyük biraderi vardır. Pederleri Sami Efendi de birlikteydi.

Bugün Dahiliye Vekâleti'ne tayin edilerek seçildiğini Mutasarrıf Kemal Bey'in haber verdiği Fethi Bey'e mektup yazdım tebrik ettim. Fahri'nin Avanos kaymakamlığına tayinini tavsiye ve rica ettim. [XXIV/300]

Kayseri'den Ürgüp'e dönüş

19 Ekim 1921, Çarşamba. Sabahleyin iki buçukta Kayseri'den hareket ettik. Beş altı arabayla bazı zevat şehrin haricine kadar uğurladılar. Beşte –iki buçuk saatte– otuz beş kilometre mesafede bulunan İncesu'ya geldik. Hükümet Dairesi'nde yarım saat kadar kaldım. Eşraftan Şeriye Mahkemesi Başkâtibi Bekir Efendi'nin hanesinde öğle yemeğini ettim. Sekizde hareketle saat on birde Ürgüp'e vardık.

Kayseri'den Ürgüp'e beş buçuk saatte geldik. Şose muntazam olsa daha çabuk gelinecektir.

232 Huand Hatun Külliyesi: Kayseri'de Selçuklulara ait külliye. Ermeni Alâiye Beyi Kyr Vart'ın kızı, I. Alâeddin Keykubad'ın (?1190-1237) eşi ve II. Gıyâseddin Keyhusrev'in (?1221-1246) annesi Mahperi Huand (Hunad, Hunat) Hatun tarafından şehrin merkezinde yaptırılmış olan külliye cami, medrese, hamam ve türbe ile varlığı Evliya Çelebi'den öğrenilen bir imaretten meydana gelmiştir; ancak ilmî tespitler sadece cami ve türbenin Huand Hatun'a ait olduğunu göstermektedir (Halûk Karamağaralı, "Kayseride'ki Huand Câmiinin Restitüsyonu ve Huand Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *AÜİFD*, XXI [1976], s. 199-245).

Levent Şahverdi Arşivi

Ürgüp'te şırayı kaynatmışlar bahçeden şehre dönmüşler. [XXIV/301]

20 Ekim 1921 Perşembe. Bugün evden çıkmadım.

Sait Halim Paşa'dan 10 Eylül 1921 tarihli mektubunu aldım. Roma'da –Otel Palas'ta– imiş.

Biraderi Abbas Paşa'nın İsviçre'de olduğunu yazıyor.

Hüseyin Bedrettin Bey'den de bir mektup aldım.

Sait Paşa, "Dünkü gün Malta'dan on altı arkadaş daha firar ederek buraya (Roma'ya) ulaştılar. Bunlar arasında bütün valiler ki adedi yedidir, Mahmut Kâmil ve İhsan paşalar Kemal, Feyzi, Muhacir Müdürü Şükrü, Macit beyler bulunuyor," diye yazıyor.[233] [XXIV/302]

21 Ekim 1921, Cuma. Ürgüp Müddeiumumiliği'ne Ankara'da Adliye Vekâleti'nden bugün şu telgraf geldi:

> Millî mücahedemizin meşkûr semeresinden olmak üzere Fransızlarla epeyi bir zamandan beri devam eden mütemadi müzakereler neticesinde hâkimiyet ve istiklalimizin muhafazasını temin eden anlaşma 19/20 Ekim 1921 tarihinde imza edilmiştir. Çoktan beri işgal altında bulunan kıymettar bir kıtamızın oradaki kardeşlerimize yakın bir zamanda kavuşacağımızı müjdelerim. [XXIV/303]

22 Ekim 1921, Cumartesi. Hava açıldı, soğuklar kırıldı. Hararet oda içinde on dereceden aşağı düşmüyor. Ürgüp, İncesu ve Kayseri bağlarını soğuk tamamen yaktı. Halk alelacele üzümleri toplamaya ve pekmez yapmaya mecbur kaldı. Kayseri'ye varışımın ikinci ve üçüncü günü şiddetli soğuk olmasaydı bağlar salim kalacak, kar yağıncaya kadar üzümler kütüklerinde bulunacak, bağcılar hayli para kazanacaklardı. [XXIV/304]

233 6 Eylül 1921 günü 16 sürgün Malta Adası'ndan kaçmayı başarmış ve 9 Eylül'de Roma'ya ulaşmışlardır. Kaçanların adları şöyledir: Ali İhsan Paşa, Sabit Bey, Nevzat Bey, Bedrettin Bey, Macit Bey, Muammer Bey, Gani Bey, Ahmet Bey, Memduh Bey, Faik Bey, Şükrü Bey, Fevzi Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Kara Kemal Bey, Tahsin Bey ve Necmi Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Ekim 1921, Pazar. Ürgüp'te yarın Liva Umumi Meclisi seçimi icra olunacaktır. Naim Efendi'nin çoğunluk elde etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Bugün öğleden sonra Hâkim Sadi Efendi'yle merkeplerle Ürgüp'ün batısında bulunan bağlar arasında gezdik. Aktepe'de Erzenoğlu'nun bir derebağı vardır. Validelerimizle beraber bu bağa kırk sene evvel çocukken gitmiştik. Ben bağı buldum, çünkü yollarında değişim ve ilerleme eseri yoktur. Eski halinde duruyor. [XXIV/305]

24 Ekim 1921, Pazartesi. Liva Umumi Meclisi seçiminde Naim Efendi kazandı. İkinci seçmenler ile belediye azası toplanarak Belediye Dairesi'nde icra kılındı. Oyların toplamı on sekizdi. Tamamını Naim Efendi aldı. Seçmenlerden bazıları üç ve hatta dört zatın isimlerini yazmışlar. Bu suretle Naim Efendi 18, Belediye Reisi Halil Efendi 5, Tahrirat Kâtibi Hasan Efendi 3, İlya ve İftad ve Todoraki efendiler birer oy almışlardır. Fakat bu yanlıştır. Çünkü bir adam seçileceğinden her kâğıda bir isim yazılmak icap eder, fazla isim yazılamaz. [XXIV/306]

25 Ekim 1921, Salı. Dünkü seçim mazbatasını bugün düzeltmişler. "Her kâğıda birer isim yazılmak icap ederken bazılarının üçer dörder isim yazmaları yanlış ve fakat Naim Efendi'nin oyların toplamını almış olmasına nazaran diğerleri hakkındaki oylar lağv olmuştur," denilerek mazbatanın düzeltildiğini Kadı Sadi Efendi söyledi. [XXIV/307]

قال الشاعر
و لقدْ خشيتُ بِأنّا من تبعِ الهُدى
سَكنْ الجِنانْ مَع النّبِى محمّد
مختار الصحاح - باب الواو و الياء- فصل الخاء - خشا [234] [XXIV/308]

234 Arapça metnin tercümesi: Doğru yolu takip edenin Muhammed'le cennette bulunduğunu düşününce irkildim.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Ekim 1921, Çarşamba. Eyüp Sabri Bey ile Vehbi Bey'e bir mektup yazdım. İstanbul'da Haşim Bey'e, Hakkâri eski mebusu Âsaf Bey'e birer mektup yazdım.

Tıraş oldum.

Babayan İmamı Hacı Hüseyin Efendi geldi, köylerine davet etti.

Emin Efendi'nin kızı Fatıma Hanım geldi. Yetmiş beş yaşlarındadır. Hacı Kara Efendi merhum bunların ceddidir. Silsileyi şöyle beyan etti. Pederi Emin Efendi kadılardan olup Karapınar köyündeyken vefat etmiş. Onun biraderi Müdür Hasan Efendi diğer biraderleri de İstanbul'da yerleşerek vefat etmiş. Ahmet Efendi bu üç biraderin pederi Hacı Abdurrahman Efendi bunun pederi de Hacı Kara Efendi'dir. Bugün hiç erkek evladı yoktur. Mevcut olan soyu kızlardandır.

Hacı Kara Efendi ermiş sayılanlardan bir zat olup ismi Hasan'dır. Yahya Efendi Medresesi'nde gömülüdür. [XXIV/309]

27 Ekim 1921, Perşembe. 17 M [Ekim] tarihinde Bolvadin'de V. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'ya çektiğim –Kayseri'den– telgrafa bugün gelen cevabi telgraftır:

Kayseri'ye Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Yüce tebrik ve iltifatnamelerine teşekkürlerimi arz ile mübarek ellerinizi öpmekle şereflenmekteyim efendim.

22 Ekim 921

K5 K [V. Kolordu Kumandanı]
Mirliva Fahrettin

Çekildiği yer Dinar'dır.

صُمٌّ إذا سَمِعوُا خَيْراً ذُكِرْتُ بِشَرٍّ عندهم أذِنوُا

فى مختار الصحاح - اذن- 235 [XXIV/310]

235 Arapça metnin tercümesi: Hayırla anıldığım zaman sağırlar, şerle anıldığım zaman işitiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

28 Ekim 1921, Cuma. Kayseri'den 16 Ekim tarihinde gönderdiğim mukaddes vatanımıza varışı tebrikine dair olan mektubuma Ali İhsan Paşa'nın cevabi telgrafnamesidir:

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

C Esirgemediğiniz yüce iyi temennilerinize teşekkür eder ve arzıhürmetle selamet temenni eylerim efendim.

Birinci Ordu K
Ali İhsan

Mahreci
Ordu Bir

Numerosu
Yok [XXIV/311]

29 Ekim 1921 Cumartesi. Eski Ürgüp Jandarma Mülazımı Diyarbekir jandarma zabitlerinden Nuri Efendi, "Salimen Diyarbekir'e vardık. Muhterem Ürgüp ahalisine hürmetlerimi arz eder mukaddes ellerinizden öperim. 28 Ekim 1921" telgrafını yazıyor. [XXIV/312]

30 Ekim 1921 Pazar. Naim Efendi bugün Niğde'ye gitti.

Mübayaacıoğlu Yovakim geldi. İstanbul'da bulunan ortağından namıma kırk lira geldiğini ve bu parayı eski müsteşar Münir Bey'in verdiğini söyledi. Kırk lirayı verdi.

Bu akşam yemeğini Sucuoğlu Hacı Yusuf'un hanesinde ettik. [XXIV/313]

31 Ekim 1921 Pazartesi. İki gündür fırtına devam etti. Bugün hayli yağmur yağdı.

نستعيذ بالله. يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عن مَواٰ ضِعِه الايه [236]

236 Arapça metnin tercümesi: Bu metin, Nîsâ Suresi'nin 46. âyetinde geçmektedir ve "kelimeleri yerlerinden değiştirirler" manasına gelmektedir. (Nîsâ Suresi 4:46)

Levent Şahverdi Arşivi

Yahudiler hakkında nazil olmuştur. [XXIV/314]

نستعيذ بالله.
يا ايها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيمتكم حتى تستأنِوُا و
تُسلّموُا على اهلها ذلِكُمْ خير لكم لعلّكُم تذكّروُنْ
(الايه)

Ey müminler kendi hanenizden gayri kimsenin hanesine girmeyin ta ki o hanenin ehlinden izin alıp ve selam verip giresiz bu izin ve selamla girmek size hayırlıdır ki hane ehli avratları setrederek mekruhatı defedeler. Şayet bunları düşünmekle öğüt almış olasız.

نستعيذ بالله.
ان الله لا يغفر ان يشرک به و يغفر
ما دون ذلک لمن يشاء الاية (سورة النساء)
نستعيذ به.
ان الذين كفروا من اهل الكتاب و المشركين
في نار جهنم خالدين فيها اولئک هم شرّ البرّيَةِ (الآيه) [XXIV/315] 237

1 Kasım 1921, Salı. Sabahleyin ezani bir ki henüz güneş doğmamıştır. Kar yağıyordu ilk defa olarak kasabaya kar düşüyor. Hararet sıfır üstü beş derecedir. Kar saat beşe kadar devam etti. Dört parmaktan ziyade kalınlık peyda etti. Öğleden sonra hararet sıfır üstü ikidir.

Bugün sobaları yaktık. [XXIV/316]

2 Kasım 1921, Çarşamba. Bugün sabah dışarıda hararet sıfır dereceye indi.

Aşki Bey'e (Antalya İstihbarat Müdürü) cevap yazdım, Sait Halim Paşa Hazretleri'ne yazdığım mektubu ekledim. Roma'da Otel Palas'a göndermesini rica ettim.

237 Arapça metnin tercümesi: "Allah, kendisine ortak koşanı bağışlamaz, bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar." (Nîsâ Suresi 4:48)

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey'e de bir mektup yazdım. Mukavelelerin birer nüshasını istedim. Hiçbir şeyden haberdar olamadığımdan müteessir bulunduğumu ve biraz da sıkılmaya başladığımı, becerebileceğim bir iş olsa fena olmayacağını söyledim. Afganistan Sefareti'ne tayinim için mevcut şayianın kaynağını sordum. [XXIV/317]

3 Kasım 1921, Perşembe. Bugün hava açıldı. Soğuk da dünkü kadar değildir. Pederin hanesinin peynirliğinde gömülü yedi çömlek peynir vardı. Bugün biri açıldı altı çömlek kaldı.

Sokaklarda ve damlardaki karlar eridi. Civar dağlar üzerinde karlar duruyor. [XXIV/318]

4 Kasım 1921, Cuma. Bugün gelen Ankara telgrafında, eski Maliye vekili İstanbul Mebusu Ferit Bey'in Ankara'nın Paris temsilciliğine ve İstihbarat Umum Müdürü Rodoslu Hüseyin Ragıp Bey'in de başkâtipliğine ve Eski Hariciye Nazırı Muhtar Bey'in Tiflis sefaretine ve eski Hariciye memurlarından Nebil Bey'in de başkâtipliğine tayin olundukları ilan olunuyor.

Aşçı Şerif Kadın'ın iki aylığını bugün verdim. [XXIV/319]

5 Kasım 1921, Cumartesi. Mart'tan beri ilmiyeden hakkı olanlara Ürgüp'te maaş vermediklerinden emirlerini rica ettiğimi telgrafla Ankara'da Maliye Vekili Hasan Bey'e yazdım. [XXIV/320]

6 Kasım 1921, Pazar. Dahiliye Müsteşarı Hamit Bey'e mektup yazdım. Sertaharri Osman Bey'i, Fahri'yi, Yüzbaşı İzzet Efendi'yi tavsiye ettim.

Sertaharri Osman Bey'e de cevap yazdım. [XXIV/321]

7 Kasım 1921, Pazartesi. Bugün Ürgüp hamamına gittim. İçeridek kurnalar kırk beş sene evvel validemle gittiğim zamanın aynıdır. Musluklar bir bez parçasıyla tıkanmış iğ ile açılır. Alelade bir burma musluk bile takmamışlar.

Dahiliye Vekâleti'nin 31 Ekim 921 tarihli telgrafnamesiyle Niğde Mutasarrıflığı'na gelen ve 4 Kasım 921 tarihinde geçerli olan,

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızlarla akdolunan anlaşmanın sureti bugün kaymakamlıktan gönderilmiştir. Okudum uzundur buraya kaydedemedim. Bir suretini kaymakamdan istedim.

Dahiliye Nazırı Fethi Bey'den 25 Ekim 921 tarihli mektup aldım. Osman Bey'i Ankara'da bir yere yerleştireceğini ve fakat Fahri Bey'in Avanos kaymakamlığına tayininin olamayacağını yazıyor. [XXIV/322]

8 Kasım 1921, Salı. Havalar yumuşadı. Oda içinde derece on ikidir.

Bugün ikindi vakti bahçeye gittim. Kesilmesi icap eden bazı ağaçları kestirdim.

نستعيذ بالله.

و لقد كتبنا فى الزبور من بعد الذكر

أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهآ عِبَادِىَ الصَّٰلِحُوْنَ. الآيه [238] [XXIV/323]

9 Kasım 1921, Çarşamba. Sabahleyin ezani saat üçte Arpacızade'nin medresesine gittim. Son emir gereğince tedrisata başlanmıştır. Müderris Hellizade [?] [چيللى زاده *Çillizade* yazılıp ç ج ve y ى'nin noktaları çizilmiş] Ahmet Efendi bu gece rüyasında Kılıç Arslan Gazi Türbesi civarında bir büyük bir cemaate benim imamlık edip namaz kıldırdığımı, fakat kendisinin yetişemediğini gördüğünü söyledi. "Hayırdır inşallah memleket için bir hayır temenni edelim," dedim. Bugünlerde bazı zevatın muhtelif suretlerle beni rüyada gördüklerini hikâye ediyorlar. O cümleden Şekerzade Hacı Osman Efendi medrese talebelerine Çelebi[239] okutmak-

238 Arapça metnin tercümesi: "Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da: 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır,' diye yazmıştık." (Enbiyâ Suresi 21:105)

239 Çelebi: Çelebi: Meşhur Osmanlı âlimi Kadızade-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) ile meşhur astronom Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) torunu olan Osmanlı matematikçi ve astronomu Mîrim (Mîrem) Çelebi'nin (ö. 931/1525) Uluğ Bey (1394-1449) ve Ali Kuşçu'nun bilgileri üzerine kurduğu eser. Onun Taşköprizâde Ahmed Efendi'ye *el-Fethiyye*'yi okuturken yazdığı bu şerh (925/1519) Osmanlı medreselerinde yardımcı ders kitabı olarak da kullanılmıştır. Bunun sebebi, Ali Kuşçu'nun öğrencisi Gulâm Sinan'ın aynı eser için kaleme aldığı *Fethu'l-fethiyye* isimli şerhe oranla (TSMK, III. Ahmed, nr. 3291) daha pratik ve daha teknik olmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

tayken görmüş. Bizim dayızade Hacı Osman bir kır at üzerinde yüksek bir dağın zirvesine çıktığımı görmüş. Akrabadan bazı kadınlar da buna yakın rüyalar görmüşler. Cenabıhak hayırlısını ihsan buyursun. Medreseden Kayakapı'da Esadağazade Hacı Hasan Efendi'nin hanesine gittim. Oradayken Ankara'dan gelmekte olan tabur Ürgüp'e vardı. Zabitlerinden Yüzbaşı Şevket Bey geldi, beni orada buldu. Merhum Mustafa Necip'in akrabasındanmış. Depo Alayı'nın üç taburdan müteşekkil olup iki taburu Nevşehir'e biri de yedi yüz seksen mevcutlu Sinason'a geldiğini söyledi. Akşam yemeğine Sucuoğlu Hacı Hüseyin Efendi'ye davetliydim. [XXIV/324]

10 Kasım 1921, Perşembe. Bugün Samsun'dan Ferik Fahri Paşa'nın 30 Ekim 921 tarihli bir mektubunu aldım. "Berlin'de tabiplere muayene ettirdikten sonra memleketimize en ucuz ve tehlikesiz yolun Rusya'dan geçmekte olduğu işitilmekle Petersburg, Moskova, Bakû, Tiflis üzerinden 38 günde Batum'a varış ve 2 Ağustos 921'de Artvin civarında mübarek vatana kavuşuldu ve Artvin ve Ardanuç ve Ardahan, Kars, Sarıkamış, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Ankara'yı ziyaret edip 12 Ekim'de salimen Samsun'a inildi. (Kars'tan Ankara'ya bir fırkayla hareket etmiştim. Sakarya Muharebesi'ne bu fırkayla iştirak etmek en büyük emelimdi. Fakat düşman varışımızdan evvel bozguna uğradı. Fırka Ankara civarında istirahate geçti. Bendeniz de ailemi görmek üzere Samsun'a indim.) Samsun'a varışımdan sonra hiçbir işe karar veremeyerek karı koca karşı karşıya oturmaktaydık. Birkaç gün evvel Afganistan sefirliği vazifesi cevabım beklenmeyerek bana verilivermiş. Tekliflerim kabul olunursa hazırlanmak üzere Ankara'ya gideceğim. Elhamdülillah sıhhatim iyidir. Karnımdaki şişin habis mahiyette olmadığı tahakkuk eylemiştir. Baki." Bir de fotoğrafı eklidir.

Mektubun önsözünde Berlin'den bir mektup gönderdiğini yazıyor. O mektubu almadım. [XXIV/325]

11 Kasım 1921, Cuma. Bu sabah oda haricinde hararet dokuz derecedir. Birkaç gün evvel sıfıra kadar inmişti. Ürgüp'te hava çok değişkendir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Posta Umum Müdürü Sabri Bey'e bir mektup yazdım Fahri Paşa'ya yazdığım cevapnameyi ekledim.

Ürgüp Müftüsü Kumruzade Mustafa Efendi'nin biraderzadesi belediye azasından Ahmet Efendi bugün vefat etti. Dağıstanlı Cami-i Şerifi musallasında namazı kılındı. Namazında hazır bulundum, Mevla rahmet eyleye. [XXIV/326]

12 Kasım 1921, Cumartesi. Doktor İbrahim Bey'le beraber merkeplerle Karaözü'ne doğru biraz gezintiye çıktık. Giderken Müftü Mustafa Efendi'ye uğradık. Yeğeninin vefatından taziye ettik. Gece kum böbrek sancısı büyük şiddetle saatlerce bana azap çektirdi. Kazan içinde banyo ettim faydası olmadı. Doktor İbrahim Bey geldi. Geç vakit biraz uyumuşum. Ağrı hafiflemiştir. [XXIV/327]

13 Kasım 1921, Pazar. Sabahleyin kalktığımda böbrekte cüzi bir ağrı kalmış. İdrar dökme esnasında idrar akışındaki şiddetli sızı da hafiflemişti. İbrahim Bey yine geldi. Çok şükür rahatım.

Bugün akşama kadar hiçbir şey yemedim. [XXIV/328]

14 Kasım 1921, Pazartesi. Çok şükür ıstırap sakinleşti.

Uluborlu Kaymakamı Sait Bey, Adana'da Bahçe köyü kaymakamlığına birinci sınıf maaşla tayin olunmuştur. [XXIV/329]

15 Kasım 1921, Salı. Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 4 Ekim 1921 tarihli nüshasında "Malta Yolcularının Minnet ve Şükranı" başlığıyla bir makale vardır. Bunda İnebolu'dan Meclis Başkanlığı'ndan çekilen Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'in, Miralay Şevket ve Diyarbekir Mebusu Zülfü, Mustafa Abdülhalik beylerin, Doktor Süleyman Numan Paşa, Refet Paşa ve Mustafa Reşat Bey'in, Antep Mebusu Ali Cenani Bey'in telgrafları vardır. Âyandan Seyit Bey'in, Muharrir Celal Nuri Bey'in, Mebus Numan Usta'nın ailelerini görmek üzere İstanbul'a geldiklerini yazıyorlar.[240] [XXIV/330]

240 4 Teşrinisânî 337 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin nüshasına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Kasım 1921, Çarşamba. Ankara'ya Rauf Bey'e, Süleyman Numan Paşa'ya yazdığım mektupları Sabri Bey vasıtasıyla gönderdim.

Âyandan Seyit Bey'e İstanbul'a yazdım.

Trabzon Valisi Hâzım Bey'e yazdım.

V. Kolordu Kumandanı Fahri Paşa'ya Dinar'a yazdım. Hacı Ahmet'i tavsiye ettim. [XXIV/331]

17 Kasım 1921, Perşembe. Oğlum Suat'tan mektup aldım. Bir sınıf daha atlamış. Yüksek beşinci seneye geçmiş. Mektubunda gösterdiği mutluluğu sorma.

Galata Sultanisi Müdürü Salih Arif Bey'den de 17 Ekim 21 tarihli bir mektup aldım. O da Suat'ın çalışma ve gayretini methediyor ve bir sınıf daha geçtiğini haber veriyor.

Hacı Hüseyin Bedrettin Bey'den de iki kıta mektup aldım. [XXIV/332]

18 Kasım 1921, Cuma. Bugün bir teneke mevcut gazımız vardı. Açtık bakalım ne kadar devam edecektir.

Atasözleri

Alacığımı[241] yaktım ki sıçanlar kırılsın.

Hızır ekmeğini rüzgâr tütününü görmez.

Akraban olmadan il olsun atlasın olmadan al olsun. [XXIV/333]

İstiklal Mahkemesi heyeti Ürgüp'te

19 Kasım 1921, Cumartesi. Ceza reisi ile müddeiumumi geldiler. İstiklal Mahkemesi Reisi Muhittin Baha Bey'den müddeiumumiliğe gelen telgrafta iki üç güne kadar heyetin Ürgüp'e geleceği bildiriliyor. Niğde mutasarrıfından kaymakama gelen şifreyle de mutasarrıfın heyetle birlikte geleceği ve iki gün kalacakları münasip bir yer gösterilmesini talep ediyor.

Hüseyin Bedrettin Bey ile oğlum Suat'a birer mektup yazdım yarın gelecek postayla göndereceğim.

241 alacık: Söğüt veya kavak dallarından koni şeklinde yapılan, çalı çırpıdan yapılmış bağ kulübesi veya gölgelik.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşamüzeri Fahri Kayseri'den geldi. [XXIV/334]

20 Kasım 1921, Pazar. Bu sabah Fahri Nevşehir'e gitti.

Akıllıoğlu Hacı Yusuf, Kayseri'den Fahri ile gelmiş gece bize geldi.

Havalar biraz bulandıysa da soğuklar mutedil olarak devam ediyor. Derece sekizle on arasındadır. [XXIV/335]

21 Kasım 1921, Pazartesi. Bu sabah yağ tenekesini açtılar. Naim Efendi'nin hanesine geleli üç ay oldu. Birinci teneke üç ay devam etti. Bu ikincidir. [XXIV/336]

22 Kasım 1921, Salı. Üç oğlak bir koyun bedeli olarak Kasım Efendi'ye on altı lira verilmiştir. Etlik yapıldı. [XXIV/337]

23 Kasım 1921, Çarşamba. Bizim Erenler köyüne gidiyor. Yarın sabahleyin çıkacaklarmış. Mucur'a iki saat mesafede (Burunağıl) nam köyün ağası Tokmakoğlu Abdullah Ağa ile beraber geldiler. Benimle görüşmek arzu etmiş. Halis bir köylüdür. Görüştüğümden memnun oldum.

Gece Reji Müfettişi Aziz Bey geldi. Evvelce uzun müddet Edirne merkez telgraf müdürlüğünde bulunmuştur.

İstiklal Mahkemesi Heyeti Ürgüp'e ulaştı. Yarın saat ezani üçte bize geleceklerini jandarma Erenler'i göndererek bildirdiler. [XXIV/338]

24 Kasım 1921, Perşembe. Bu sabah ezani saat dörtte İstiklal Mahkemesi Heyeti Muhittin Baha (Bursa) ve Hâcim (Karesi) ve Yusuf (Denizli) beyler fakirhaneye geldiler. Üçü de mebustur. Mutasarrıf Muhtar Bey de birlikteydi. Mahkemenin başkâtibi dahi onlardan sonra geldi. Manastır'dan beri bizi tanıyor. On kadar evrak varmış. Bugün bitirdiler. İçlerinde hamdolsun idama mahkûm kimse yoktur.

Akşam yemeğine Sucuzade Hacı Hüseyin Efendi'ye davetliydik. Yemekten sonra Musa Efendi Mahallesi'ndeki cami-i şerifte Hacı Kutup Efendi Mevlid-i Nebevî okudu. Bundan sonra hilye-i saa-

Levent Şahverdi Arşivi

det ziyaretiyle de müşerref olduk. Kutup Efendi'nin pederi Büyük Cami İmamı İsmail Efendi merhumun doğum tarihinin 1815 olduğunu Kutup Hoca Efendi söyledi.

Oğlum Suat'tan iki mektubu birden aldım. [XXIV/339]

25 Kasım 1921, Cuma. İstiklal Mahkemesi heyetine Belediye Dairesi'nde iadeiziyaret ettim. Yarım saat kadar görüştük. Sinason'da bir komitenin olduğunun ihbar edildiğini, İstanbul'dan bir kâtip gelip tutuklandığını ve tahkikatı mutasarrıfa havale ettiklerinden mutasarrıfın dün akşam Sinason'a gittiğini söylediler.

Muhittin Baha Bey, "Mustafa Kemal Paşa bana dedi ki: 'Hayri Efendi'ye mebusluk teklif ettim kabul etmedi.' Kabul etseniz iyi olurdu," dedi. Biraz daha görüşüldükten sonra bindiler Nevşehir'e gittiler.

Muhittin Baha Bey, Koçhisar'dan Ankara'ya gidecektir. Mustafa Kemal Paşa'ya selam yolladım. [XXIV/340]

26 Kasım 1921, Cumartesi. Fahri ile beraber Göreme'ye gittim. Ürgüp'e bir saat mesafede Midyan köyüne yakın bir dere içinde kayalar oyularak vücuda getirilmiş bir kasaba harabesi vardır. Buraya Göreme denir. Birkaç kilise de mevcuttur. Bunlar da tamamen kayalar içinde oyulup kesilmiştir. O cümleden ikisi görülmeye değer. Suretleri yeniliği hâlâ muhafaza etmektedir.

Niğde mutasarrıfı dün Sinason'dan gelmiş Nevşehir'e gitmiş. Rizo'nun hanesinin aranması esnasında otuz okka rakı çıkmışsa da mutasarrıf resmî mevkiye koymamış. Yine kendisine teslim etmiş –bu hususta Kaymakam Nedim Bey'in sözü: "Otuz okka rakı bin beş yüz lira para cezası edecekti. Çok yalvarmış bereket versin rakısını kurtarmış." Hanesinden bir çuval evrak getirmişler. Tetkik edilecekmiş. Benim aleyhimde birkaç mektup varmış. [XXIV/341]

27 Kasım 1921, Pazar. Bu sabah Ürgüp'e ikinci defa olarak kar yağdı. Derece sıfırın üstünde beştir. [XXIV/342]

Levent Şahverdi Arşivi

28 Kasım 1921, Pazartesi. Ankara'dan Osman Bey'den mektup aldım. Uzakta bulunanlarla uyuşmak için adamlar gönderildiğini Enver Paşa'nın biraderi Nuri ile Hilmi'nin gittiklerini yazıyor.

Manyasizade'nin hanımı Müveddet Hanım'a mektup gönderdim.

Doktor Kemal Bey'in ailesi Konya'ya gittiler. Akıllıoğlu Hacı Yusuf Kayseri'ye döndü. [XXIV/343]

29 Kasım 1921, Salı. Rauf Bey Nafıa ve Karesi Mebusu Vehbi Bey Maarif vekili olmuşlar. Telgrafla ikisine de tebrik yazdım.

Kaymakam Nedim Bey bizim Nazlı Hanım'ın hanesini temizlettiriyor. Oraya taşınacaktır. Anahtar teslim olundu. [XXIV/344]

30 Kasım 1921, Çarşamba. Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey Nevşehir'den döndü.

İstiklal Mahkemesi, Nevşehir'de Tosunoğlu ile beraber diğer bir Hıristiyanı Elazığ'a sürgüne ve dört beş Hıristiyanı da beşer sene küreğe mahkûm etmiştir. [XXIV/345]

نستعيذ بالله. يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عن مَواضِعِه الاية [242]

Âyan Meclisi azasından Yahudi Bohor Efendi müzakere esnasında reise, "Efendim kâtip efendiler iyi zapt etmiyorlar hatta bazı kelimeleri tahrif ediyorlar," der. Reis Sait Paşa merhum cevaben, "Efendim kelime tahrifi pek ağırdır değil mi?" diyerek etrafa bakındıktan sonra Yahudiler hakkında nazil olan yukarıdaki âyet-i kerimeyi okur. Bohor Efendi bunun farkında olmaz zanneder. Halbuki Bohor Efendi zeki, çok okumuş, akıl fikir sahibi bir adamdır. Paşanın kendi hakkındaki bu dokundurmasının farkında olur. Müzakereden sonra Başkâtip Müştak Bey'i çağırır, "Paşana söyle ben okuduğu eski tahriften bahsetmiyorum yeni tahrifi söylüyorum," der ve âyet-i celilenin Yahudiler hakkında nazil olduğunu ve kendisine dokındurmak için okuduğunu bildiğini bildirir. Müştak

242 Arapça metnin tercümesi: Bu metin, Nîsâ Suresi'nin 46. âyetinde geçmektedir ve "kelimeleri yerlerinden değiştirirler" manasına gelmektedir (Nîsâ Suresi 4:46).

Levent Şahverdi Arşivi

hali paşaya hikâye eder. Paşa hayrette kalarak, "Çok şey bu adam onu da mı biliyor?" diyerek Bohor Efendi'nin zekâsını takdir eder.

Âyan Meclisi'nde bu kıssayı Bohor Efendi bana kendi hikâye etti. [XXIV/346]

1 Aralık 1921, Perşembe. Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey bu sabah geldi. Görüşüldü. Kaymakam Nedim hakkında tahkikat evrakı varmış. Şikâyetleri sordu. "Kaymakam dürüsttür. İyi niyeti vardır. Mazur edilecek kaymakamlardan değildir. Ancak müteredditdir. Kötü zannı galiptir. Arkadaşlarıyla geçinemiyor. Biraz nasihat etmelidir," dedim.

Necmettin Molla Beyefendi'den 7 Ekim 921 tarihli Münih'ten yazdığı mektubunu bugün aldım.

Rauf Bey'e yazdığım telgraf tebrikine şu cevabı aldım.

> Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne
>
> Şükranlarımı arz eder mübarek ellerinizden öperek mahsus hürmetlerimin kabulünü niyaz eylerim efendim.
>
> Rauf
> 30 Kasım 1921 [XXIV/347]

2 Aralık 1921, Cuma. Bu sabah Belediye Dairesi'nde Mutasarrıf Muhtar Bey'e iadeiziyaret ettim. [XXIV/348]

3 Aralık 1921, Cumartesi. Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey, eski Mülkiye Müfettişi Kemal Bey'le beraber Niğde'ye döndüler. [XXIV/349]

4 Aralık 1921, Pazar. Oğlum Suat'ın bir mektubunu aldım. Bunda evvelki mektubunda olduğu gibi mektepten perşembe günleri çıkamadıkları için şikâyet yoktur.

Jandarma Kumandanı İzzet Bey'e bizim Osman Bey'den gelen telgrafnamede Ankara polis müdürlüğüne tayin olunduğunu bana ve ailesine haber vermesini bildiriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Fahri Efendi'yle Sarıhan'a gittik. Görülmeye değer. İç kapısının üzerinde "Eşşükrü lillah" yazılıdır. İnşa tarihi olacaktır.

Selçuklular zamanına aittir. [XXIV/350]

5 Aralık 1921, Pazartesi. Burdur ulemasından Hatipzade Mehmet Efendi'den 8 Kasım 921 tarihli mektubunu aldım. Fransa ile Hükümet-i Milliye arasındaki itilafı tebrik ediyor ve Burdur'a bizi davet ediyor. [XXIV/351]

6 Aralık 1921, Salı. Fahri ile merkeplerle gezmeye çıktık, Köselerçalısı yanından ve Aktepe civarından geçip Çatalkaya'dan Esbelli civarındaki kabristanda gömülü peder ve büyükpeder ve akrabayı ve hemşiremi ziyaret ettikten sonra Fahri Efendi'nin hanesine geldik. Akşam yemeğini orada yedik. Kadı Sadi, Müftü Mustafa efendiler, Sucuzade Hüseyin ve Mehmet efendiler vardı. [XXIV/352]

7 Aralık 1921, Çarşamba. Akşama kadar bir yere çıkmadım. Fahri ile hemşireleri arasındaki miras münakaşasını hallettik. Sadi ve Fahri ve halazadeleri Ekmekçi Sucuoğlu Hacı Mehmet Efendi hazırdılar. [XXIV/353]

Damat Ferit'in İngilizlerle yaptığı gizli antlaşma

8 Aralık 1921, Perşembe. Fahri Kayseri'ye döndü. Nafi Atuf Bey'e –Kayseri Sultanisi müdürü– cevap yazdım, bir de Kayseri Mebusu Rifat Bey'e mektup verdim.

Ankara'da çıkan *Yenigün* gazetesinin 24 Kasım 921 tarihli nüshasında Damat Ferit Paşa ile İngiliz M. Frester Nilan [?] ve Churchill arasında akdedilmiş olan gizli antlaşmanın metni Paris'te çıkan (*Maten*) gazetesinden naklen yayımlanmıştır.[243]

> Madde 1 – İngiltere Hükümeti kendi mandası altında Türkiye'nin istiklal ve bütünlüğünü taahhüt eder.
>
> Madde 2 – İstanbul hilafet ve imparatorluğun merkezi kalacaktır. Boğazlar İngiliz kontrolüne tabi kılınacaktır.

243 *Yenigün* ve *Le Matin* gazetelerinin gazetesinin nüshalarına ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 3 – Buna mukabil Türkiye de İngiltere'nin Irak ve Suriye'de yerleşmesi için maddi yardımını ve sair İslamlarla meskûn yerlerde manevi yardım ve nüfuzunu bolca sağlamayı taahhüt eyler.

Madde 4 – Türkiye'de tesis olunacak yarı meşruti bir hükümete muhalefet gösterecek olan bütün millî kuvvetlerle mücadele etmek üzere İngiltere silahlı dahilî bir kuvvet teşkil edebilecektir.

Madde 5 – Türkiye Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün hukukundan feragat edecektir.

Madde 6 – Bu itilaf yarı resmî ve mahrem olduğu için İngiltere Hükümeti Türk murahhaslarının yukarıdaki taleplerini konferans nezdinde müdafaa ederek bunları kabul ettirmeyi taahhüt eyler.

Madde 7 – Sulh şartlarının kararlaştırılmasından sonra padişah hazretleri üçüncü madde hükümlerine genişlik vermek için İngiltere ile bir antlaşma imzalayacaktır. Bu antlaşma katiyen mahrem ve hususi bulunacaktır.

İşbu antlaşma iki nüsha olarak İstanbul'da tanzim edilmiş ve her iki tarafça kabul olunarak karşılıklı olarak alınıp verilmiştir. [XXIV/354]

9 Aralık 1921, Cuma. Nuri Hoca'nın küçük oğlu Hacı Recep Ağa'nın torunuyla evlendi. Dün gece güveyi yemeğine gittim.

Cuma namazını müteakip büyük camide okunan Mevlid-i Nebevî'yi dinledik. [XXIV/355]

10 Aralık 1921, Cumartesi. Ürgüp'te Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İzzet Bey'in Ürgüp'ün bölük merkezi alınması hasebiyle Ürgüp'te kaldığı Niğde Jandarma Binbaşısı Cavit Bey tarafından kendisine tebliğ olunuyor. [XXIV/356]

11 Aralık 1921, Pazar. Araştırma Memuru Osman Bey'e Ankara'ya mektup yazdım. Kırşehir Başmühendisi Galip'e bir mektup yazdım. Hem de bir sandık içinde fasulye, dut kurusu ve Niğde elması postayla gönderdim.

Şiddetli rüzgâr ile karakış fırtınasını yaptı.

Kasım başından beri havalar mutedil gidiyordu. [XXIV/357]

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Halim Paşa'nın katli haberi

12 Aralık 1921, Pazartesi. Bugün yağmurla karışık kar yağıyor. Akşamüzeri hava açıldı. Yine yumuşadı. Gece kadı ve hâkim ve müddeiumumi olduğu halde Jandarma Yüzbaşısı İzzet Bey'in hanesine gittim.

Kaymakam Nedim Bey, Nazlı Hanım'ın hanesine bugün nakletti. 29 Kasım muhtırasına bak.

Ajans Anadolu – 9 Aralık 21, Antalya. Eski Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Roma'da meçhul bir şahıs tarafından katledildiği sağlam bir şekilde haber alınmıştır.

İstanbul, 9 Aralık – Roma'dan gelen bir telgrafnamede Sait Halim Paşa'nın katledildiği bildiriliyor.

İzmit, 8 Aralık – Dünkü ve bugünkü İstanbul gazeteleri Sait Halim Paşa'nın Roma'da bir gezinti esnasında meçhul bir şahıs tarafından revolverle katledildiği ve katilin firara muvaffak olduğu yazılıyor. Rahmetullahi aleyhi. [XXIV/358]

13 Aralık 1921, Salı. Burdur'da ulemadan Hatipzade Mehmet Efendi'ye cevap yazdım.

Ankara'da Niğde Mebusu Hakkı Paşa'ya ve Maarif Vekili Vehbi Bey'e ve Rüsumat Umum Müdürü İhsan Bey'e, eski Samsun Rüsumat Müdürü Hakkı Bey'e mektuplar yazdım gönderdim.

Bu akşam Şerif Kadın'a bir buçuk lira bir aylığını verdim. [XXIV/359]

14 Aralık 1921, Çarşamba. Maarif Vekili Vehbi Bey'in telgrafı:

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Ellerinizi öper hürmetlerimi arz eder teveccühünüzün devamını arzu eylerim efendim.

Mehmet Vehbi
12 Aralık 1921

Levent Şahverdi Arşivi

29 Kasım muhtırasıyla 1 Aralık'a bak.

Dün akşamüzeri Müftü Kumruzade Efendi'nin büyük kızı vefat etti. Bugün (Altıkapılı) denilen türbe içine defnetmişler. Bu türbede Selçukilerden veya Karamanilerden bir hatun gömülüydü. Bundan tahminen kırk beş sene önce kayınpederim Yesari Efendi, kayınvalidesi Müdür Hasan Efendi'nin zevcesini defnettirmekle münasip olmayan bir harekette bulunmuştu. Müftü Mustafa Efendi de kızını defnettirmekle ikinci uygunsuz harekette bulundu. Şimdi orada üç kabir mevcuttur. [XXIV/360]

15 Aralık 1921, Perşembe. Kemah'ta Sağıroğlutahirpaşazade Halet Bey'den gelen 9 Aralık 921 tarihli telgraf:

> Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne
>
> Sabit Bey'in İstanbul'a salimen ulaşarak hareket eylediğini arz ve tebşir eder ellerinizden öperim efendim.
>
> Halet [XXIV/361]

16 Aralık 1921, Cuma. Bu sabah kar yağıyor. Bu defa şiddetli yağıyor. Evvelkiler gibi bir müddet sonra kalkacağa benzemiyor. [XXIV/362]

17 Aralık 1921, Cumartesi. Ankara'da *Yenigün* sahibi ve başyazarı Yunus Nadi Bey'e mektup yazdım Sait Halim Paşa'nın şehadeti hakkında tafsilat istedim. Bir de *Vakit* sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Bey'e yazdım. Esaretten kurtulmasını tebrik ve Ürgüp'e davet ettim.

Hacı Hüseyin Bey'e, Suat'a mektuplar yazdım. [XXIV/363]

18 Aralık 1921, Pazar. Mübayaacıoğlu Yovakim Efendi'ye telgraf:

> Hayri Efendi Hazretleri'ne yüz yetmiş beş lira veriniz numara on bir.
> İstanbul 3 Aralık 21
>
> Kostaki

Levent Şahverdi Arşivi

Mübayaacıoğlu Yovakim geldi yüz yetmiş beş lirayı teslim etti. Âyan muhassasatımdan bunu Eski Evkaf Müsteşarı Münir Bey gönderiyor. Bundan sonra Mübayaacıoğlu'nu aracı olarak kullanmamasını yazdım. Çünkü bu adamın aldığı ilmühaberleri borç senedi gibi kullanarak evlatlarından dava ettiği vakiymiş. Bundan sonra İstanbul'da Balıkpazarı'nda Hacı Yusuf ve Makrançolos vasıtasıyla Ürgüp'te İsaklara göndermesini bildirdim. [XXIV/364]

19 Aralık 1921, Pazartesi. Bizim refikanın amcazadeleri Rabia ve Zeynep Hanımlar Nevşehir'den geldiler.

Nevşehir'de olduğu gibi Ürgüp'te de Hıristiyanlara karşı boykot başladı. Fakat pek çirkin hareket ediyorlar. Hıristiyandan bir şey alan Müslümanın, elinden malını alıp ayaklarının altında çiğniyorlarmış. Memlekette terzi tenekeci ve sobacı gibi kendilerine tamamen ihtiyaç olan Müslüman esnaf mevcut değilken boykot yapmak mantıki değildir. Hususiyle böyle cebrî bir surette boykotun hiç faydası olmadığı tekrar tekrar İstanbul'da ve sair mahallerde tecrübeyle sabit oldu. Manifatura ve bakkaliye eşyasını da Müslümanlar Hıristiyanlardan aşağı satmıyorlar. Şu halde bu boykot birkaç Müslüman tüccarın sırf menfaatine hizmet eder ve Müslüman fukaraya zararlıdır. Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey'in yanlış bir fikridir. Tulumbacı takımından adamlarla boykot yapıyorlar. Halbuki Müslüman tüccara ucuz mal alıp ucuz satmalarını teşvik ve temin etseler hatta Hıristiyan ile aynı fiyattan satsalar Hıristiyandan satın alacak hiçbir Müslüman tasavvur olunamaz. [XXIV/365]

Enver Paşa'nın Batum'dan Ankara'yı protestosu

20 Aralık 1921, Salı. Malta'dan Ankara'ya gelenlerden Eski Dersaadet Merkez Kumandanı Albay Cevat Bey'den Ankara Polis Müdürü Osman Bey'den mektuplar aldım.

Telgraf ve Posta Umum Müdürü Sabri Bey'den de bir mektup aldım. "Enver Paşa ile Doktor Nâzım, Küçük Talât ve bazı arkadaşları Batum'da bir kongre akdederek Adana itilafından vesaireden bahisle Ankara'yı protesto etmişler. Daha bazı kararlar

Levent Şahverdi Arşivi

almışlar. Ben henüz tamamen bu kararları göremedim lakin gören arkadaşlarımızın ifadelerine göre pek fena biçimsiz, manasız, memleketteki birliği huzuru karşılıklı emniyeti bozacak şeylermiş. Evet Küçük Talât bundan dört beş ay önce de Trabzon sahillerinde teşkilat yapmak gibi cinnetlerde bulunmuştu," fıkrasını aynen muhtevidir. Çok müteessir oldum. Fethi Bey'e bir mektup yazdım. "Hükümet ricalinin akdedip milletvekillerinin tasdik ve kabul ettiği bir itilafı protesto etmek cehaletin son perdesidir," dedim. Onları çok ayıpladım. [XXIV/366]

21 Aralık 1921 Çarşamba. Umum Müdürü Sabri Bey'e de mektup yazdım. Enver ve Nâzım'ın hareketlerini kınadım. "Bunları bu fikirden vazgeçirmek için mektup yazabilirsem de fayda yoktur, hele hükümetin haberi olmadan yazmam," dedim.

Cevat Paşa Diyarbekir tarafı kumandanı olmuş ona da tebrik yazdım.

Miralay Cevat Bey'e de cevap yazdım. [XXIV/367]

22 Aralık 1921, Perşembe. Bizim Akif ile Seğmenoğlu [سکمان اوغلی (Sekmanoğlu) yazılmış] Ahmet Efendi ticaret için yarından sonra Adana'ya gidiyorlar.

Ebulûlâ Bey'den telgraf aldım. İstanbul'dan üç günde gelmiş.

"Mektuplarımıza cevap alamıyoruz. Afiyetinizin bildirilmesi istirham olunur," diyor. Ben de cevap alamadığımı ve afiyette olduğumu yazdım, mektuplarını beklediğimi söyledim. [XXIV/368]

23 Aralık 1921, Cuma. Bizim Taklızade Abdullah Viyana'ya gelmiş. Bir kartını aldım, 15 Kasım 921 tarihli. Ziraat yüksek mektebine girmiş.

Terzilik de öğreniyormuş. [XXIV/369]

24 Aralık 1921, Cumartesi. Konya defterdarlığına tayin olunan Kırşehir muhasebeci Musullu bir zat geldi. Konya Valisi Galip Paşa'ya bir mektup gönderdim. Gece misafir bulunduğu Jandarma Yüzbaşısı İzzet Bey'in hanesine Şeriye Mahkemesi Başkâtibi Arif

Levent Şahverdi Arşivi

ve Akıllızade Hacı Mehmet efendileri göndererek iadeiziyaret ettim. [XXIV/370]

25 Aralık 1921, Pazar. Bu sabah soğuğun derecesi sıfır altı beştir. Oğlum Münip'ten ilk mektubunu aldım.

Hacı Hüseyin Bedrettin Bey'den mektup aldım. Bir de muhtıra defteri göndermiş, ulaştı.

Nakibüleşraf Muhtar Bey de ikinci bir mektup göndermiş, fakat adresini yine yazmıyor. [XXIV/371]

26 Aralık 1921, Pazartesi. İki aydan beri hasta bulunan Kaymakam Nedim Bey'e hasta ziyaretine gittim.

Oradan bizim Cebecizade kerimelerine gittim akşam yemeğini orada ettim. [XXIV/372]

27 Aralık 1921, Salı. Doktor İbrahim Bey geldi, Kayseri'de tabiplerden bazılarıyla tıbbi istişareye Kaymakam Nedim Bey için lüzum olduğunu söyledi. Mutasarrıf Kemal Bey'e bir telgraf yazdım. Uygun göreceği tabiplerle telefonla istişare etmelerinin teminini rica ettim. [XXIV/373]

28 Aralık 1921, Çarşamba. Bu sabah dördüncü veya beşinci defa olmak üzere Ürgüp'e epeyce kar yağmıştır. Bununla beraber o kadar soğuk yoktur. Derece sıfır altı ikidir.

Sait Halim Paşa merhumun cenazesinin, oğlu Halim Bey tarafından İstanbul'a naklolunacağı ve merhum için Mısır sarayında on beş gün matem icrasını Mısır sultanının emrettiğini gazeteler yazıyor. [XXIV/374]

29 Aralık 1921, Perşembe. Öğleden sonra hava biraz soğuk olmakla beraber güzel ve açıktı. İkindi namazına büyük camiye çıktım.

Ankara'dan gelen gazetelerde Bekir Sami Bey'in, Kemahlı Sabit Bey'in Ankara'ya vardıkları yazılıdır. [XXIV/375]

Levent Şahverdi Arşivi

30 Aralık 1921, Cuma. Galata Mekteb-i Sultanisi'nden oğlum Münip'e ve Nakibüleşraf Çerkeşşeyhizade İstanbul payelilerinden Muhtar Beyefendi'ye birer mektup yazdım. Cuma namazını büyük camide kıldım. Cumadan sonra Kadı Sadi Efendi ve Baltacızade Hasan Efendi merhumun oğlu Kemal Efendi'yle beraber Müftü Kumruzade Mustafa Efendi'yi ziyaret ettik. Zavallı adam zatürreden mustariptir.

Kaymakam Nedim Bey'in de keyifsizliği şiddetlenmiştir. Cenabıhak her ikisine de afiyet ihsan buyursun. [XXIV/376]

31 Aralık 1921, Cumartesi. Bugün ezani saat yedi buçukta tam öğle ezanı okunacak zamanda yemeği yedim. Kahvemi içip bir taraftan da okuyordum. Birdenbire sağ gözüm görmez oldu. Sıcak suyla yıkadım. Okumayı bıraktım, Doktor İbrahim Bey'i çağırttım. "Felç zannediyorum," dedim, doktor, "Değildir," dedi. Körlük bir saat devam etti, sekiz buçukta yavaş yavaş görmeye başladım. Dokuzda eskisi gibi gördüm. Doktor okuyarak gözü yorduğumdan olduğunu söyledi. Cenabıhakk'a çok şükür yeniden göz nuruna kavuştum. [XXIV/377]

Ürgüp'teki pederin hanesinin harem cihetindeki iki oda harap olduklarından üzerlerini açtırdım. Haziran 921.[244]

Lira
5 ameliye
2 Avanos'tan getirtilen yirmi batman kireç
5 taşçıya
20 hizenler[245] kırk tane yarımşar liradan
32 Seğmenoğlu [سکمان اوغلی (Sekmanoğlu) yazılmış] Ahmet Efendi'ye

[XXIV/378]

244 24. defterin bu son sayfalarında farklı tarihlere ait notlar yer almaktadır.
245 hizen/hezen: Dalları budanmış ağaç gövdesi, ahşap ve kerpiç evlerde tavanı taşıyan uzun kiriş.

Levent Şahverdi Arşivi

Nevşehir'den Fehmi Efendi vasıtasıyla alınan peynir bedeli ve yağ fiyatları

5.483,30	yağ	x [bu işaret okunamamıştır] 45	121	okkası
1112,20	çömlek peyniri	45	150	batmanı
55,00	çömlek peyniri	18		
590,00	salamur peyniri		200	okkası
30,00	teneke			
8216,10				
945,00	bu yakınlarda alınan peynir	x [bu işaret okunamamıştır] 19		iki teneke
6000,00	evvelce Ali Bey'le nakden gönderilen			
2216,00	Başkâtip Mehmet Bey'le Fehmi Efendi'ye bugün gönderilen			
2216,10				

Fi 29 Temmuz 337
Cuma

Levent Şahverdi Arşivi

Ürgüp'e geldikten sonra Nisan 921 tarihinden sonra İstanbul'dan gönderilen meblağların varış tarihleri:

	Lira	
Mübayaacı Yovakim vasıtasıyla Haşim Bey tarafından	100	15 Temmuz 37
..... Yovakim vasıtasıyla	80	24 Ağustos 337
Münir Bey tarafından Vehbi Bey vasıtasıyla	80	1 Teşrinievvel 37
Mübayaacı vasıtasıyla Münir Bey'den	40	30 Teşrinievvel 37
	200	

[XXIV/380] [XXIV/381-382 boş]

Borçlarım:

Lira	
300,0	Ebulûlâ Bey'den İstanbul'da Bekirağa'da aldım.
200,0	Refika İstanbul'dan Ürgüp'e gelirken refikası vermiş.
500,0	Eski Lazistan Mebusu Sudi Bey'den Roma'dayken aldım. Dört bin İtalya frankıdır. Antalya'da bizim paraya değiştirdim on sekiz frank bizim bir liralık kâğıt etti.
100,0	Ben Antalya'dayken Münir ve Evliya beyefendiler göndermiş idiler. Elhazaf Bankası'ndan aldım. İkisinden ellişer lira.
229,5	Bizim Abdullah'tan iki yüz yetmiş dokuz buçuk lira aldım. Ben Bekirağa'da tutukluyken Abdullah'a yüz lira vermiştim. Malta'ya sevk olunurken Abdullah bana vapurda elli lira verdi. Şu halde Abdullah'a olan borcum iki yüz yirmi dokuz buçuk liradır.

[XXIV/383]

Mütarekenin akdi yani İzzet Paşa kabinesinde Adliye nazırı bulunduğum zamandan beri oğlum Hakkı'yı Münih'te Necmettin Molla Beyefendi Hazretleri idare etmektedir. Ona olan borcumu kendisi bilir. 7 Ekim 921 tarihinde Münih'ten gönderdiği mektupta Hakkı'nın ayda altı yüz mark masrafı olduğunu yazıyor ve "Halihazırda hiç çok değildir," diyor. [XXIV/384]

Levent Şahverdi Arşivi

اذا لم تكن حاجاتنا فى نُفُوسِكُمْ
فَلَيْس بِمُغْنٍ عَنْكَ عَقْدُ الرَتَايِمِ
مختار الصحاح - رتم - الرتيمة خيف بشد
فى الاصبع لِتُستَذْكِرَ بها الحاجة[246] [XXIV/385]

[sondan ikinci yaprak]

Roma'da Mehmet Galip Bey'in adresi

Mehmet Galip Bey
Juge en rétraite
Rodi (Egeo)

[son yaprak]

Oğlum Hakkı'nın adresi

Herrn
Hacki Hairi
Munchen
Kratzerstr. 21/0

Nedjmettin Molla Bey
Pinzenauerstrasse 10
Munchen

Necmettin Molla Beyefendi'nin adresi

[numaralandırılmamış sayfa]

246 Arapça metnin tercümesi:
"Eğer bizim hacetimiz sizi alakadar etmiyorsa, parmağınıza retîme (bir şeyi hatırlamak için parmağa bağlanan iplik) bağladığınıza değmez."

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya'da Hilal-i Ahmer Tabibi Reşit Sami Bey'e
Memuriyetini Denizli'ye tahvil etti Haziran 37 [XXIV/xx]

[Defterin iç kısmındaki mahsus cepte Doktor Reşit Sami tarafından yazılmış bir reçete, yazarı belli olmayan bir başka reçete ve bir ecnebi doktor tarafından Fransızca yazılmış başka bir reçeteyle iki adet Osmanlı pulu bulunmaktadır.]

Defter XXV

Resmî yıl:	1338
Hicrî kameri yıl:	1340/1341
Malî yıl:	1337/1338
Miladî yıl:	1922

1 Ocak 1922, Pazar. Hamdolsun körlük geçti. Şiddetli baş ağrısıyla mide bulantısı geldi. Yatağa düştüm. Nevşehir'den Yeşil Ağa geldi validesini almaya.

2 Ocak 1922, Pazartesi. Yeşil Ağa, validesi Rabia ve halası Zeynep Hanımları alıp Nevşehir'e döndüler. Ürgüp'te on beş gün kaldılar. [XXV/1]

3 Ocak 1922, Salı. Hastalığım devam ediyor. Hâlâ cumartesinden beri bir lokma yemedim. Midem de almıyor.

Akşamüzeri yalnız bir patates yedim. Aşçı Şerif Kadın hastalandı gitti.

4 Ocak 1922, Çarşamba. Çok şükür bugün iyiliğe döndüm. Biraz yemeğe de başladım.

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'den mektup aldım. [XXV/2]

5 Ocak 1922, Perşembe. Aşçı Şerif kadın akşamdan sonra geldi. Hastalığı artmış. Bugüne kadar civarımızda akrabasından birinin hanesindeymiş. Şimdi veda etti hanesine gitti. Bir aylık hakkı vardır. 13 Aralık ve 4 Kasım muhtıralarına bak.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Ocak 1922, Cuma. Tamamıyla düzelemediğimden yataktan çıkamadım ve kimseyi kabul etmedim. [XXV/3]

7 Ocak 1922, Cumartesi. Dünkü tarihiyle Arapsun'dan Edirne Mebusu Şerif Bey'den bir telgraf aldım. Üç güne kadar Ürgüp'e geleceğini yazıyor. Beklemekte olduğumu telgrafla cevaben yazdım.

8 Ocak 1922, Pazar. Nafıa Vekili Rauf Bey'e mektup yazdım. Kızılırmak üzerinde kaynağından döküldüğü yere kadar kelekle, Sivas Vilayeti Başmühendisi Macar Selim Efendi'nin 305 [1889] tarihinde icra eylediği keşfiyatı beyan eden bir harita ile tarifnamesini gönderdim. Ankara Kumandanı Fuat Bey'in şoförü Ürgüplü Sadi ile gönderdim.

Aksaraylı Vehbi Bey'e ve Karahisar-ı Sahip Mebusu Mustafa Hulusi Efendi'ye mektuplar yazdım. [XXV/4]

Tavsiyeler

9 Ocak 1922, Pazartesi. Eski Samsun Rüsumat Müdürü Hakkı Bey'i, Ankara Rüsumat Umum Müdürü İhsan Bey'e tavsiye etmiştim. İhsan Bey'den 27 Aralık 921 tarihli cevap aldım ekte Hakkı Bey'e gönderdim.

Fethi Bey'den mektup aldım. 20 Aralık 921 tarihli muhtıradaki mektubuma cevaptır. Fikir ve görüşüme tamamıyla katıldığını ve mektubumu Mustafa Kemal Paşa'nın da okuyup onun da benim fikrimde bulunduğunu ve kendisinin selam ettiğini yazıyor.

10 Ocak 1922, Salı. Edirne Mebusu Şeref Bey bugün Nevşehir'den gelecekti. Bir karıştan ziyade kar yağdı gelemediler.

Aşçı Şerif Kadın'ın bir maaşı vardı. Cebecilerin Hikmet'le gönderdim. Hesabı kesilmiştir. [XXV/5]

11 Ocak 1922, Çarşamba. Şeref Bey geldi. Akşam yemeğini fakirhanede ettikten sonra belediyeye gitti, orada yattı. Ürgüp'ten Kayseri'ye gideceğini ve oradan Ankara'ya döneceğini söylüyor. Ayın yirmi dördünde Ankara'da bulunmak mecburiyetinde oldu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu zira Ankara'dan Malta'dan gelen Miralay Cevat Bey'le birlikte Bulgaristan ve Sırbistan'a gideceklerini beyan ediyor. Şeref Bey'le gelen Keskin Metropolit Vekili Papa Eftim mezhepdaşlarının yanına gitmiş yemekte hazır bulunmadı.

12 Ocak 1922, Perşembe. Bu akşam İsaklardan İlya, Şeref Bey'i davet etti yemeği orada yedik. [XXV/6]

13 Ocak 1922, Cuma. Şeref Bey bugün Kayseri'ye gitti.

14 Ocak 1922, Cumartesi. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'e mektup yazdım. Şeriye Kâtibi Arif Efendi'yi bir istinaf aza mülazımlığına tavsiye ettim. [XXV/7]

15 Ocak 1922, Pazar. Şirketten bir teneke gaz aldırdım (altı liraya). 18 Kasım 921'de açılan teneke bitmek üzeredir. Sadeyağ tenekesi de 21 Kasım M' [1921] tarihinde açılmıştı. Bakalım ne kadar devam edecektir.

Bugün gelen Anadolu Ajansı'nda Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa ile Nafıa Vekili Rauf Bey'in sağlık durumlarından dolayı istifa ettikleri yazılıdır.

16 Ocak 1922, Pazartesi. Şeref Bey'den Kayseri'den telgraf aldım. Teşekkür ediyor, cevap yazdım. [XXV/8]

17 Ocak 1922, Salı. Kemahlı Sabit Bey memleketine gitmek üzere Kayseri'ye gelmiş. Kış mâni olduğundan Ürgüp'e gelememiş. Üç ay sonra dönüşünde ziyaret için geleceğini telgrafla yazıyor. Cevap yazdım, teşekkür ederek, "Teşrifinizi bekliyorum," dedim.

Celalettin Arif Bey, Millî Hükümet'in Roma mümessilliğine tayin olunmuş telgrafla tebrik ettim.

18 Ocak 1922, Çarşamba. Ankara'nın Roma Mümessili Cami Bey geriye çağrılmıştır. Sebebinin Cami Bey'in hem kifayetsizliği hem de evvelce İtalyanlar tarafından mahsus bir memuriyet üstlenmiş olması olduğunu Edirne Mebusu Şeref Bey söyledi. [XXV/9]

Levent Şahverdi Arşivi

19 Ocak 1922, Perşembe. İsaklardan İlya geldi. İstanbul'dan Hacı Yusuf'tan telgraf almış. İki yüz liranın bana verilmesini yazıyorlar aldım. Bu paranın de Münir Bey tarafından gönderildiğinde şüphem yoktur fakat mübarek zat bir mektup bile yazmıyor.

20 Ocak 1922, Cuma. Celalettin Arif Bey'den şu cevabi telgrafı aldım:

> Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne
>
> Ankara Millî Meclis 19 Ocak 22
>
> Teşekkür arzıyla mübarek ellerinizi öperim.
>
> Celalettin Arif [XXV/10]

21 Ocak 1922, Cumartesi. Sait Halim Paşa'nın Roma'da şehadeti dolayısıyla biraderi Abbas Halim Paşa'ya bir taziye mektubu yazdım. Babıâli'nin Roma Mümessili Osman Nizami Paşa'ya gönderilmek üzere Antalya'da İstihbarat Müdürü Aşki Naili Bey'e postayla gönderdim.

Dahiliye Nazırı Abdülhalik Beyefendi'ye mektup yazdım. Eski Tahrirat Kâtibi Çopurzade Hasan Efendi'yi bir tahrirat müdürlüğüne veya Aksaray'daki Hüsrev nahiyesi müdürlüğüne tavsiye ettim.

Ankara Telgraf ve Posta Umum Müdürü Sabri Bey'e de Muhabere Memuru Mahmut Efendi'nin Ürgüp Telgraf müdürlüğüne tayinini tavsiye ettim. Oğlum Suat'a ve Münir Bey'e Sabri Bey vasıtasıyla birer mektup gönderdim. Diyarbekir Mebusu Feyzi Bey'e de Malta'dan kurtularak vatana ulaşmasını tebrik ettim.

Dahiliye Vekili Fethi Bey'e mektup

22 Ocak 1922, Pazar. Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye mektup yazdım. "Münih'te üç buçuk senedeh beri tahsilde bulunan büyük oğlum Hakkı'nın aylık altı yüz mark masrafının Millî Hükümet'çe karşılanmasına hal ve imkân müsaitse teşebbüs etmeleri, uygun

Levent Şahverdi Arşivi

ve münasip değilse hiçbir ferde açmamalarını pek ziyade rica ederim," dedim. Çünkü tutuklanmam ve Malta'ya sevkim hasebiyle işlerim bütün bütün bozuldu. İki bin lira borca girdim. Dört beş ayda anca bir defa alınabilen Âyan tahsisatıyla, değil borçlarımı ödemek çocuklarımı ve ailemi idare mümkün olmadığını yazmaya mecbur bulundum.

"Buhara'dan gelen geçici sefaret heyetine mukabil bir geçici sefaret heyeti gönderilecekse beni gönderiniz," dedim. [XXV/11]

23 Ocak 1922, Pazartesi. Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey'e telgraf yazmış, buradaki hükümet tabibinin hasta kaymakamı muayene etmek üzere gönderilmesini talep etmiştim. Telgrafla, götürülmekte cevabını veriyor.

24 Ocak 1922, Salı. Sıhhiye Müfettişi Kemal Bey'e (Konya'ya) bir mektup yazdım. Ereğli'de eczacı Sinasonlu Nerderm'in [?] Sinason'a naklini tavsiye ettim. [XXV/12]

25 Ocak 1922, Çarşamba. Bugün Hıristiyan muteberanından İlya, Mübayaacıoğlu Yovakim, Hacı Eftim, Eftim, İftad efendiler geldiler. Hıristiyan çocuklarını bugün İslam Numune Mektebi'ne teslim ettiklerini haber verdiler. Yirmi yedi çocukmuş. Muhtelif sınıflara verilmiştir. Bu da Papa Eftim'in teşebbüslerindendir. Bu devam ederse mühim bir iştir. Bilhassa mektebe gideceğim, Hıristiyan çocuklara iyi muameleyle ısındırmalarını icap edenlere tavsiye edeceğim.

26 Ocak 1922, Perşembe. Sabahleyin ezani altıda Ürgüp Numune Mektebi'ne gittim. Müdür Süleyman Efendi ile muallimlerden bazıları birlikte bütün sınıfları gezdim. Müslüman ve Hıristiyan çocukların okuma ve sair derslerini tecrübe ettim. Sonra müdür odasında idare heyetine, Hıristiyan çocuklarına bizim Müslüman çocuklar tarafından kötü muamele edilmemesine pek ziyade dikkat etmek lazım olduğunu bildirdim. [XXV/13]

Levent Şahverdi Arşivi

27 Ocak 1922, Cuma. Ankara Polis Müdürü Osman Bey'e bir mektup yazdım –İstanbul'da Ermenilerin bir komite teşkiliyle Anadolu'ya bazı zevatı katletmek için fedai sevk etmek teşebbüsünde bulunduklarına dair kaymakamlığa gelen şifreden bahsettim. "Talât Paşa'dan sonra Sait Halim Paşa'yı katletmeleri dikkate şayandır. O kabinede bulunduğumdan ve Sait Molla gibi rezil şahısların gazetelerinde benim güya Ermenilerin katliamına fetva vermiş olduğumdan bahsetmelerinden bana da bir suikast vukuu pek muhtemeldir," dedim ve refakatime bir asker neferi istedim. Fakat benim tarafımdan yazıldığının bildirilmemesini tembih ederek tekrar söyledim.

28 Ocak 1922, Cumartesi. Adana İstinaf Müddeiumumisi Tevfik Fikret Bey'den aldığım mektuba cevap yazdım.

Ürgüp Sorgu Hâkimi Adana dahilinde Yumurtalık köyüne gönderilmişti. Bugün vedaya geldi. Yerine eski Kırşehir Bidayet Başkâtibi Kırşehirli bir efendi iki gün evvel gelmişti. Giden sorgu hâkimi Selâniklidir. Yarın hareket ediyor. Ahlâkı güvenilir değildir. [XXV/14]

29 Ocak 1922, Pazar. Üç aydır yatağa düşmüş olan Ürgüp Kaymakamı Nedim Bey'in dört ay müddetle İstanbul hastanelerinden birinde tedavi edilmek üzere izin almasına müsaade edilmesini Dahiliye Vekili Fethi Bey'den telgrafla rica ettim.

Kayseri'den İstiklal Mahkemesi heyeti bugün Ürgüp'e geldiler. Ürgüp Niğde ve havalisi evvelce Konya Havalisi İstiklal Mahkemesi mıntıkasındaydı. Bu yakınlarda Kayseri mıntıkasına dahil edilmiştir.

Bu akşam cemaziyülahir hilalini, oturduğum Naim Efendi'nin hanesinden gördüm. Ayın başı yarın değil bugün olmasını zannederim.

İstiklal Mahkemesi heyetinin Mustafa Hayri Efendi'yi ziyareti

30 Ocak 1922, Pazartesi. Sabah ezani altıda İstiklal Mahkemesi heyeti fakirhaneye geldiler. Konya Mebusu Refik ve Mazhar Müfit ve Menteşe Mebusu Ethem ve Mardin Mebusu beylerden ibarettir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mazhar Müfit Bey, Kayseri Sultanisi Müdürü Nafi Atuf Bey'in akrabasındanmış. Kastamonu'ya Nafi'in gönderilmesi için Maarif Vekili Vehbi Bey'e bir mektup yazmamı talep etti. Ben de, "Pekâlâ," dedim. [XXV/15]

31 Ocak 1922, Salı. İstiklal Mahkemesi heyetine bu sabah Belediye Dairesi'nde iadeiziyaret ettim.

Edirne Mebusu Şeref Bey'den Ankara'dan telgraf aldım. Ürgüp'ün ve civarının manzaralarına ait resimler istiyor.

İstiklal Mahkemesi heyeti bugün Avanos'a gitti.

Not: 21 Ocak'ta 22 –Bir teneke gazın sarfına başlandı.

Avni'nin adresi: Ortaköy'de İskele Sokağı'nda (34) numaralı hanede Evkaf Vekâleti Memurlar Kontrolörü Mahmut Avni. [XXV/16] [XXV/17 boş; XXV/18'de basılı Şubat takvimi var]

1 Şubat 1922, Çarşamba. Sinason Hıristiyanları geldiler. Onlar da mekteplerin birleştirilmesinden ve Türk Ortodoks Patrikliği tesisi tasavvurundan memnun olduklarını gösteriyorlar.

2 Şubat 1922, Perşembe. Ankara Polis Müdürü Osman Bey'den mektup aldım. Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Umum Jandarma Kumandanı Galip Bey'le 28 Ocak 22 tarihinde Samsun'a hareket ettiğini ve Pontusçuları cezalandırmaya memur olduğunu yazıyor. [XXV/19]

3 Şubat 1922, Cuma. Ürgüp Müftüsü Kumruzade Mustafa Efendi dün gece saat beşte vefat etmiş. Cenazesi bugün Altıkapılı civarına defnedildi (rahimehullah).

Mustafa Hayri Efendi'den Malta'da maruz kaldığı muamelenin bildirilmesi talebi

4 Şubat 1922, Cumartesi. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey imzasıyla 23 Ocak 922 tarihli ve 320 adetli –acele ve gayet mahremdir işaretli–

Levent Şahverdi Arşivi

mektubunda (Gelecekte İngiltere'nin elimizdeki İngiliz esirlerine mezalim yapıldığından şikâyetle aleyhimizde cereyan yaratmaya çalıştığı veyahut Malta'dan kurtarılan garnizon kumandanlarımızın cezalandırılmasını talep eylediği takdirde cevap verilebilmek için Harb-i Umumi esnasında esir edilip trahoma hastalığının en ziyade yaygın bulunduğu mahallerde kasden iskân edilen ve bu suretle göz nurundan mahrum bırakılan veyahut sair suretlerde işkencelere maruz kalan esirlerimize yapılan binlerce mezalimin Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce bir dosyası tanzim edileceğinden zatıâlilerinin de bu suretle uluslararası kurallar ve insaniyet hilafında maruz kalmanız pek muhtemel bulunan gayrivicdani muamelelerin bu vekâlete bildirilmek üzere tafsilatıyla yazılmasını hürmetlerimle rica ederim efendim) Malta'da maruz kaldığım ahvalin yazılı olarak bildirilmesini istiyorlar yazacağım.[247] [XXV/20]

247 Mektubun tam metni:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dahiliye Vekâleti
Emniyet Umum Müdürlüğü
Hû
Müstacel ve gayet mahremdir

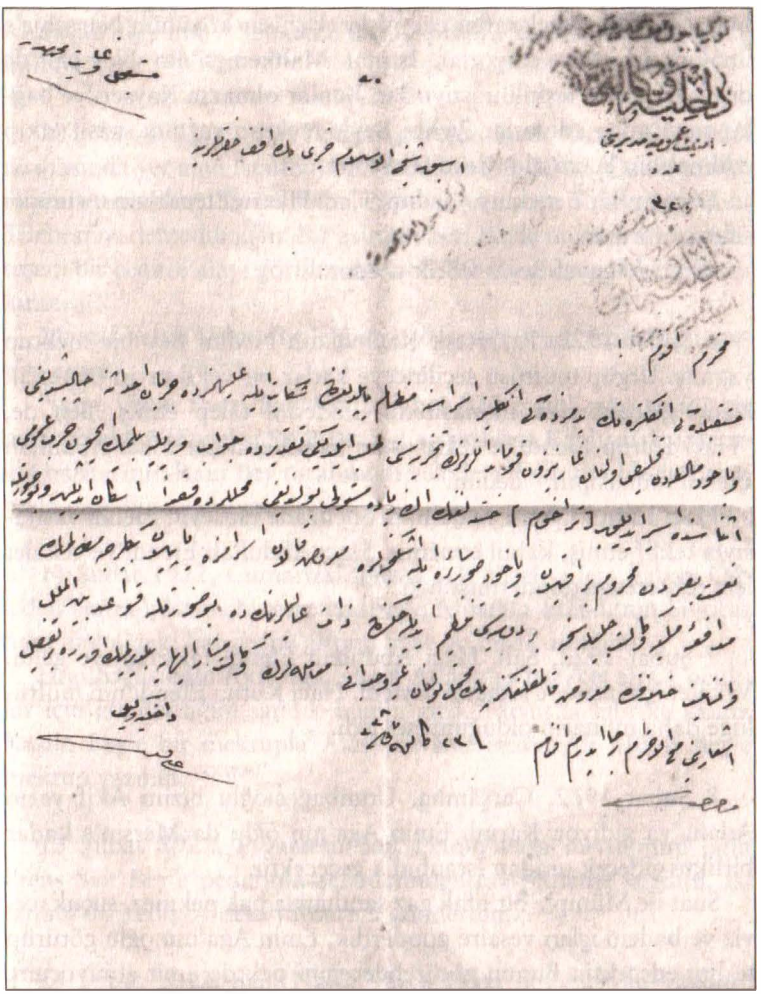
320

Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Muhterem Efendim!
Müstakbeldeki İngiltere'nin yedimizdeki İngiliz esirlerine mezalim yapıldığından şikâyetle aleyhimizde cereyan çıkarmaya çalıştığı veyahut Malta'dan kurtarılan garnizon kumandanlarımızın cezalandırılmasını talep eylediği takdirde cevap verilebilmek için Harb-i Umumi esnasında esir edilip trahoma hastalığının en ziyade yaygın bulunduğu mahallerde kasden iskân edilen ve bu suretle göz nurundan mahrum bırakılan veyahut sair suretlerde işkencelere maruz kalan esirlerimize yapılan binlerce mezalimin Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce bir dosyası tanzim edileceğinden zatıâlilerinin de bu suretle uluslararası kurallar ve insaniyet hilafına maruz kalmanız pek muhtemel bulunan gayrivicdani muamelelerin adı geçen vekâlete bildirilmek üzere ayrıntılarıyla yazılmasını saygılarımla rica ederim efendim.

Hususi
Fi 23 Ocak Sene 1922
Dahiliye Vekili
Ali Fethi
[imza]"

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Malta'da maruz kaldığı muameleye dair Dahiliye Vekâleti'nin malumat talebi

Levent Şahverdi Arşivi

5 Şubat 1922, Pazar. Ürgüp eşraf ve tüccarları Büyük Millet Meclisi'ne, Dahiliye Vekâleti'ne Mebus Vehbi Bey'e, Edirne Mebusu Şeref Bey'e telgraflar çekmişler, Uçhisar köyünün Nevşehir'e ilhakını protesto ediyorlar. İstinaf Mahkemesi'nin Nevşehir'de değil, Ürgüp'te teşkilini istiyorlar. Bunlar olmazsa Kayseri'ye bağlanmayı talep ediyorlar. Vehbi Bey'e mektup yazdım, nasıl takip edilmesinin lazım olduğunu bildirdim.

Osman Bey'e mektup yazdım. Hacı Hasan Efendi'nin terfii meselesini sordum.

Ahmet Agayef Bey'e tebrik yazdım.

6 Şubat 1922, Pazartesi. Kaymakam Nedim Bey bir mektup yazmış. Ürgüp müftüsü seçilinceye kadar bir vekil tayin olunmak lazım geleceğinden münasibinin ifadesini talep etmiş. Ben de, "Hacı Kutup Efendi'ye teklif etsin kabul etmezse Hacı Abdullah Efendi münasiptir," dedim.

Hacı Kutup Efendi'ye damadı Sucuzade Hüseyin Efendi vasıtasıyla teklif etmiş, kabul etmemiş. Hacı Abdullah Efendi'ye vekâlet için tezkeresini göndermiştir. [XXV/21]

7 Şubat 1922, Salı. Hacı Abdullah Efendi fakirhaneye geldi. Vekâlet için tezkere aldığını söyledi. Hacı Kutup Efendi'nin müftülüğe daha münasip olduğunu söyledi.

8 Şubat 1922, Çarşamba. Ürgübağasıoğlu bizim Akif yarın Adana'ya gidiyor. Karınlı Emin Ağa'nın oğlu da Mersin'e kadar birlikte gidecek oradan İstanbul'a geçecektir.

Suat ile Münip'e bir ufak gaz sandığıyla bal, pekmez, sucuk, ceviz ve badem içleri vesaire gönderdik. Emin Ağa'nın oğlu götürüp teslim edecektir. Bunun götürebileceğini pek de ümit etmiyorum, ama her neyse teslim ettik. Bakalım.

Posta Umum Müdürü Sabri Bey'den 7/8 Şubat 922 tarihli servis aldım, "İzmit-İstanbul yoluyla Almanya'ya gidiyorum. Bir emirleri varsa telgrafla İzmit'e yazınız mektuplarını aldım yüce emirlerini yaptım," diyor. 21 Ocak 22 muhtıraya bak. [XXV/22]

Levent Şahverdi Arşivi

9 Şubat 1922, Perşembe. İstanbul'da tedavi olunmak üzere Ürgüp Kaymakamı Nedim Bey'e üç ay iznin vekâletçe verildiği Niğde Mutasarrıflığı'nın 7 Şubat 22 tarihli şifreli telgrafnamesiyle tebliğ kılındı.

10 Şubat 1922, Cuma. *Yenigün* gazetesinin 31 Ocak 922 tarihli nüshasında yer alan İstanbul özel muhabirinin 30 M [Ocak] tarihli telgrafnamesinde: "Sait Halim Paşa'nın cenazesi Sultan Mahmut Türbesi'ne defnedilmiştir. Bir asırdan beri böyle muazzam ve muhteşem bir cenaze alayı görülmemiştir." Tahminen yüz bin kişiyi aşkınmış.

Maarif Vekili Vehbi Bey'e mektup yazdım. Nafi Atuf Bey'i tavsiye ettim.

Nafıa Vekili Feyzi Bey'den 2 Şubat 922 tarihli yarı resmî bir mektup aldım. Evvelce Rauf Bey'e gönderdiğim Kızılırmak araştırma haritasının Rauf Bey tarafından vekâlete iletilmiş olduğu beyanıyla teşekkür olunuyor. [XXV/23]

11 Şubat 1922, Cumartesi. Hava pek güzel, adeta bahar. Öğleden sonra çıktım. Nimetefendizade Mustafa Efendi'nin Sivritaş nam mahaldeki bahçesine gittim. Saat on birde döndüm.

Ürgübağasıoğlu Akif Ağa bugün Adana'ya hareket etti. Çocuklar için gönderdiğim sandık bugün gitti. Tarsus'ta fabrika sahibi Rasim Bey'e bir mektupla Akif'i tavsiye ettim. Ali Münif Bey'e mektup yazdım. [XXV/24]

13 Şubat 1922, Pazartesi. Sait Halim Paşa merhumun oğlu Prens Sait Bey'e pederinin şehadetinden taziyetname yazdım, İstanbul'da Yeniköy'deki yalılarına gönderdim.

14 Şubat 1922, Salı. Nafıa Vekili Feyzi Bey'e cevap yazdım. Ürgüp-Kayseri şosesinin tamirini talep ve Galip'i tavsiye ettim.

Suat ile Münip'e de bir mektup yazdım. Akif ile gönderilen yiyecek maddelerini bildirdim.

Mekteb-i Sultani Müdürü Salih Arif Bey'e de cevap yazdım. [XXV/25]

Levent Şahverdi Arşivi

15 Şubat 1922, Çarşamba. Fahri'den mektup aldım. Muammer Bey Kayseri'ye gelmiş. Kayseri'de bulunan Todoraki İlyadi'nin Ürgüp'e gönderilmesi için Kayseri Mutasarrıfı Kemal Bey'e bir mektup yazmıştım. Onu da göndermişler.

16 Şubat 1922, Perşembe. Hacı Hüseyin Bedrettin Bey'den üç mektup aldım. Cevap yazdım. Sivas'tan Temyiz Mahkemesi azasından Bahri Efendi'den mektup aldım. Bu sene Ürgüp gibi Sivas'ta da havalar pek müsait gitmekteymiş. [XXV/26]

17 Şubat 1922, Cuma. Ata Bey'den Nevşehir'den bir mektup aldım. Ankara'dan Abdullah Azmi Bey'den getirdiği mektubu da iliştirerek göndermiştir.

18 Şubat 1922, Cumartesi. Niğde Mutasarrıfı Muhtar Bey kaymakamlığa gelen resmî evrak arasında bir mektup göndermiş. Ankara'dan gelen resmî evrak arasında namıma bir mektup zuhur ettiğinden gönderdiğini yazıyor. Bu mektup İstanbul'da Hacı Nuri Bey merhumun oğlu Hasan Bey'dendir. Tarihi 9 Ocak 1922'dir. İstanbul'dan şikâyetçidir. Anadolu'ya gelmek arzusundadır. [XXV/27]

19 Şubat 1922, Pazar. Abdullah Azmi Bey'e mektup yazdım.

20 Şubat 1922, Pazartesi. Galip'ten, Ankara Polis Müdürü Osman Bey'den 15 Şubat 22 mektuplar aldım.

Çopurzade Hasan Efendi'nin Hüsrev nahiyesi müdürlüğüne dair Dahiliye Vekâleti'nden Aksaray Mutasarrıflığı'na 20 Ocak 1922 ve 409 numaralı telgraf yazılmıştır.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya bilgilendirme için gidişi Ankara gazeteleri tarafından yazılmışa da bu gidişin vuku bulan davet üzerine olduğunu Osman Bey yazıyor.

Sadrazamın oğlu padişah damadı, padişah yaveri Hüsnü Bey'le Ankara'ya gelmişler paşayla görüşüyorlarmış. [XXV/28]

21 Şubat 1922, Salı. Ürgüp'ün Esbelli kayasının üzerine çıktım. Beldenin dört tarafına nazırdır. Fakat tarihî bir şey göremedim.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Şubat 1922, Çarşamba. Bugün de Sivritaş kayasının önüne kadar bir gezinti yaptım.

Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'den 16 Şubat 22 tarihli bir telgraf aldım. "Kaymakam Nedim Bey'e yazdığınız üzere izin verilmesini Ankara'ya yazdım," diyor. [XXV/29]

23 Şubat 1922, Perşembe. Aksaray'da Alibuçukzade Ethem Bey'e altı lira göndermiş yün ve tiftik istemiştim. Beş buçuk okka beyaz tiftik ile dört okka kuzu yünü göndermiştir geldi.

Sinason Hıristiyanlarından bazıları geldi. Eczacı idrar tahlilini içeren raporunu getirdi.

Tavsiyem üzerine Sinason'dan Ürgüp'e gelen yolu inşaya başlayacaklarını söylediler. "Yarın başlarız," dediler.

Mektup, tayin ve tavsiyeler

24 Şubat 1922, Cuma. Malta'dan kurtulup Ankara'ya dönüşü esnasında Cevat Paşa'ya vatana ulaşmasını tebrik eder bir mektup yazmıştım. Kendisi İstanbul'a gitti, tekrar Mersin yoluyla Anadolu'ya geldi. Diyarbekir kumandanı olmuş ve Diyarbekir'e ulaşmıştır. Bugün şu telgrafını aldım.

> Diyarbekir
> Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne
>
> İltifatnamelerine teşekkür arz eder hürmetle ellerinizi öper ve dualar ederim efendim.
>
> Ferik Cevat
> 22 Şubat 1922 [XXV/30]

25 Şubat 1922, Cumartesi. Aşçı Ümmühan Kadın bugün işine başladı. Kahveci Salih'in kerimesi bizim Evliya'nın hemşiresidir.

Geceyi pek rahatsız geçirdim midem bozuktur. Nefes darlığı artıyor uyuyamadım.

İstanbul'dan 22 Şubat 922 tarihli bir telgraf aldım. "Mektuplarımız cevapsız kalıyor sıhhatinizin bildirilmesi," diyorlar. İmza

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan Niyazi. Zannederim Hüsnü-Niyazi olacaktır. Hacı Nuri Bey'in oğlu Hüsnü Bey ile damadı Darphane Müdürü Niyazi Bey'dir. Telgrafhaneden düzeltilmesini talep ettim.

26 Şubat 1922, Pazar. Bugün akşama kadar dün geceki rahatsızlık devam etti. Çorbadan başka hiçbir şey yemedim.

Boş bulunan Ürgüp müftülüğüne üç gün evvel perşembe günü idare meclisi ve belediyenin seçilmiş Müslüman azasıyla büyük camiin imam ve hatibi ve bilfiil tedrisle meşgul olan ulema, İdare Meclisi Odası'nda toplanarak üç zatı seçtiler. Naim Efendi on iki, Kadı Sadi Efendi on bir, Hacı Abdullah Efendi dokuz oy çoğunluk aldılar. Kadı efendi müftülüğü kabul etmiyor. Diğer ikisi kabul ederler. [XXV/31]

27 Şubat 1922, Pazartesi. Ankara'dan Osmanzade Hamdi Bey tarafından 10 Şubat 922 tarihli *Vakit* gazetesi gönderilmiştir. Divanıharp vekiller hakkındaki davanın Yüce Divan'a ait olduğuna karar vermiştir.

Edirne Mebusu Şeref Bey'den mektup aldım. 16 Şubat 922 tarihli Uçhisar'ın Ürgüp'ten ayrılmasına, istinaf mahkemesinin Ürgüp'te teşkiline ve bir ispirto fabrikası teşkiline çalıştığını yazıyor.

Ahmet Agayef Bey'den de 15 Şubat 1922 tarihli bir mektup aldım. Hakkımda pek mübalağalı övgüde bulunuyor.

28 Şubat 1922, Salı. Sarafim geldi. Kardeşi Rizo için Niğde'de Muhittin Efendi'ye bir tavsiye aldı. Yarın mahkeme için Niğde'ye sevk olunuyormuş.

Bu sene Kaza İdare Meclisi seçimi neticesinde Akçaşarlı bizim Sait Efendi birinci, Ürgüp'ten Terzizade Hüseyin Efendi ikinci derecede ekseriyet elde ettiler. [XXV/32]

[XXV/33]

Ürgüp'ün Nevşehir'den ayrıldığı sene 1259

[XXV/34'te basılı Mart takvimi var]

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mart 1922, Çarşamba. Akif Adana'dan döndü. Tarsus'taki iplik fabrikasının sahibi Rasim Bey'den cevap aldım. 24 Cemazeyilahir 340 tarihlidir. 11 Şubat 922 muhtırasına bak.

2 Mart 1922, Perşembe. Münih'te tahsilde bulunan oğlum Hakkı'dan mektup aldım. Bir hastaneye gidip burnunda küçüklüğünden beri mevcut olan ve teneffüsüne mâni bulunan maddeyi almak için ameliyat yaptırdığını ve yatılı bir mektebe girmesini Necmettin Molla Bey'in uygun bulmuş olmasını yazıyor. Suat'ın da bir mektubunu aldım.

Yeğenim Rıza Bey'in iki aydan beri yatağa düştüğünü ve sırtında şirpençe çıkardıktan sonra husyelerinin şiştiğini ve bilahare göğsünde de bir çıban çıktığını Nejat yazıyor. Hemen bugün Rıza'ya bir mektup yazdım. [XXV/35]

3 Mart 1922, Cuma. Cuma namazını Karamanoğlu İbrahim Bey Cami-i Şerifi'nde eda ettim. Hacı Kutup ve Esadağazade Hacı Hasan Efendi'yle biraz Kemali Efendi'nin medrese odasında oturduk. Oradan Belediye Dairesi'ne gittik. Saat dokuz buçukta eve döndüm.

Doktor İbrahim Bey ağır hasta olduğundan biraderi Ambar Memuru Hüseyin Efendi'nin münasip müddetle izinli olarak gönderilmesini telgrafla Ali İhsan Paşa'dan rica ettim.

4 Mart 1922, Cumartesi. Baltacızade Karaman köyü eski Malmüdürü Nuri Efendi geldi. Van Mebusu Haydar Bey'e bir mektup verdim. Yarın gidiyor, Konya dahilinde Kadınhanı köyüne malmüdürü olmuştur.

Ebulûlâ Bey'e bir telgraf yazdım. "Molla Beyefendi'nin teşrifi muhakkak mıdır?" dedim. [XXV/36]

5 Mart 1922, Pazar. Bu geceyi yine pek rahatsız geçirdim. Akşam yemeklerini kaldırmak lazım gelecek.

6 Mart 1922, Pazartesi. Suat'a, Nejat'a birer mektup yazdım. Ankara'daki Edirne Mebusu Şeref Bey'e bir mektup yazdım. Is-

Levent Şahverdi Arşivi

parta'da Ürgüplü Doktor Reşit Sami Bey'e de mektup gönderdim. Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi azasından Bahri Efendi'ye de mektup cevabı yazdım. [XXV/37]

7 Mart 1922, Salı. Bor Belediye Reisi Halit Hami Bey'den bir mektup almıştım. Bor ahalisi namına davet ediyor. Müftü Hami Şerif Efendi'nin oğlu ve Müfit Bey'in kayınbiraderidir.

Bugün cevap yazdım. "Münasip vakitte inşallah Bor'u da ziyaret ederim," dedim.

8 Mart 1922, Çarşamba. Niğde Sıhhiye Müdürü Doktor Hayri Bey öğleden sonra Münferit Hâkim Şemsettin Bey'le geldi görüştük. Ürgüp Hükümet Tabibi İbrahim Bey'i tedavi için geldi. [XXV/38]

9 Mart 1922, Perşembe. Eyüp Sabri Bey'e mektup yazdım. Şube Reisi Aziz Efendi'nin Avanos şube reisiyle yer değiştirmesini talep ettim, çünkü Ürgüp ahalisini müşkülata maruz bırakıyor.

10 Mart 1922, Cuma. Bahçeye gittim sulattım.

Gece İbrahim Bey'i sordurdum. Sıhhiye Müdürü Hayri Bey bir pusulayla iyiliğe döndüğünü bildiriyor. [XXV/39]

11 Mart 1922, Cumartesi. Kayseri'den Fahri Efendi'den mektup aldım. Kendisine iki ay izin verilmiş.

Hacılarlızade Mustafa Bey hasta olmuş İsviçre'ye gitmek üzereymiş. İstanbul yoluyla gideceğinden gerek İsviçre ve Almanya'da bildiklerime ve gerek İstanbul'da tanışıklığım olan doktorlara tavsiye istemiş. Osmanlı Devleti'nin İsviçre Sefiri Cevat Bey'e, İsviçre'de Prens Abbas Halim Paşa'ya, Berlin'de kayınbiraderim Doktor Raif Yesari Bey'e, İstanbul'da Doktor Akil Muhtar Bey'e mektuplar yazdım Akçaşarlı Sait Efendi'ye verdim.

12 Mart 1922, Pazar. Avni'den İstanbul'dan bir mektup aldım. 16 Şubat 921 tarihlidir. Pederi yeğenim Rıza'nın çok hasta olduğunu yazıyor. Cenab-ı Kâdir-i Mutlak şifalar ihsan buyursun. Bugün Avni'ye cevap yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

Nekahet haline geldiği gibi hastayı Ürgüp'e göndermelerini bildirdim. [XXV/40]

13 Mart 1922, Pazartesi. Ankara'da Aksaray Mebusu Vehbi Bey'e mektup yazdım. Hasan Efendi'yi Hüsrev nahiyesi müdürlüğüne tavsiye ettim. Hocaların maaşı için Niğde muhasebeciliğine Maliye Vekâleti'nden bir emir telgrafı istedim. Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'in birinci başkan vekilliğini tebrik ettim. Edirne Mebusu Şeref Bey'in biraderinin vefatından dolayı taziye ettim.

14 Mart 1922, Salı. Merhum Müftü Mustafa Efendi'nin damadı Yüzbaşı Necati Efendi Ürgüp'e geldi. [XXV/41]

Osmanzade Hamdi Bey'e İttihatçılar hakkındaki davaya dair mektup cevabı

15 Mart 1922, Çarşamba. Ertuğrul Mebusu Osmanzade Hamdi Bey'den mektup almıştım. Bugün cevap yazdım. Divanıharbin hakkımızdaki davanın Yüce Divan'a ait olduğuna dair bu kere verdiği karardan bahisle davanın aldığı üç muhtelif şekli izah ettim. (1) Küçük zabitlerden oluşan birçok mevki divanıharpleri teşkil ederek hepimizi idam edivermek; (2) benimle Musa Kâzım Efendi'yi memleketlerimize uzaklaştırma, Ahmet Emin ve Celal Nuri beyleri sıkıyönetim haricine ihraç diğer vekiller ve sair zevatı divanıharbe vermek; (3) biz de beraber hepimizin divanıharbe vermek. Benim şeyhülislam bulunmam hasebiyle idam cezasının hafifletilmesi sırasında veliaht hazretleri işe karışıyor, padişah nezdinde teşebbüste bulunarak benimle Musa Kâzım Efendi, Sait Halim Paşa ve İbrahim Bey haklarında verilecek idam kararının hafifletilmesi vaadini aldığını şair Âkif Bey'le bana haber gönderiyor. Bunları yazdım.

16 Mart 1922, Perşembe. Bugün öğleden sonra ezani saat sekiz buçukta Ürgüp'te Naim Efendi'nin hanesinde batı tarafındaki odanın kapısından çıkarken bir felç alameti hissettim. Sağ bacağım büküldü tutmaz oldu, kapıya yıkıldım. On dakika sonra kendime geldim. Kuvvetim yerine geldi. Kendi kendime kalktım. Oda içinde

Levent Şahverdi Arşivi

gezindim. Hiçbir şeyim yoktur. Fakat bunu başka bir hadisenin takip etmeyeceğinden emin değilim. Cenabıhak afiyetle hayatı beraber versin. Sıhhat olmazsa iman selameti müyesser eylesin, âmin. [XXV/42]

17 Mart 1922, Cuma. Bugün çıkmadım. Doktor Menelaos geldi. Dünkü verdiği ilaçlara devam etmemi söyledi.

Nafıa Vekili Feyzi Bey'den 11 Mart 1921 tarihli mektup aldım. 14 Şubat muhtırasındaki mektubuma cevaptır. Ürgüp-Kayseri şosesi için Kayseri ve Niğde mutasarrıflarına emir vermiş.

Galip'i de 1922 Bütçesi'nin tasdikinde terfi edecekmiş.

Ürgüp-Kayseri yolu için Kayseri Mutasarrıfı Kemal Bey'e yazdım.

18 Mart 1922, Cumartesi. İçağasızadelerden Yüzbaşı Ali Efendi'nin biraderi eski Ürgüp mahkeme azasından Mehmet Efendi Ankara'dan geldi. Abdullah Azmi Efendi'den mektup getirdi. "Ankara'ya bir müddet sonra gel," diyor. [XXV/43]

19 Mart 1922, Pazar. İstanbul Eski Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey'e Ankara'ya mektup yazdım. Bizim Yüzbaşı Ali Efendi'yi tavsiye ettim.

20 Mart 1922, Pazartesi. İstanbul'dan Avni'den bugün sabahleyin gelen 2 Mart 922 tarihli mektupta pederi yeğenim Rıza Bey'in Şubat'ın yirmi altıncı Pazar günü sabah saat ona çeyrek kala vefat ettiğini cenazesinin pazar günü Erenköyü Kabristanı'na defnolunduğunu dokunaklı bir suretle yazıyor. Çok müteessir oldum. Mevla rahmetlere garkeyleye, âmin. Rabbim mütteal evladı Reşit, Avni, Vassaf, Nejat'ın akıllarını, dinlerini, hüsnüahlakını artırsın, rızklarını geniş istikballerini açık ve parlak etsin. Merhum benden iki yaş küçüktür. Ana baba bir kardeşim Hakkı Bey merhumun yegâne oğludur. [XXV/44]

21 Mart 1922, Salı. Bugün çok müteessirim kimseyi kabul edemedim.

Levent Şahverdi Arşivi

22 Mart 1922, Çarşamba. Bugün öğleden sonra bahçeye gittim. Kadı, reis, müddeiumumi, vakıflar memuru, Düyun-ı Umumiye memuru, sorgu hâkimi ve kâtibi ve bizim Kasım Efendi geldiler. [XXV/45]

23 Mart 1922, Perşembe. Refikam bugün Nevşehir'de bulunan akrabasına iadeiziyarete gitti. Jandarma Mülazımı Lütfü Bey'in haremiyle saat yedide hareket ettiler.

13 ekmek.

24 Mart 1922, Cuma. Cuma namazını büyük camide kıldım, sonra belediyeye gittim. [XXV/46]

25 Mart 1922, Cumartesi. Nar eşrafından Velibeyzade Tevfik Bey, Defterdar Emeklisi Hacı Hasan Efendi'yle geldiler. Nevşehir Şeriye Mahkemesi'nden lehlerine çıkan bir şeri ilam Evkaf Dairesi'nden temyiz edilmiş olduğundan bir tavsiye istediler. Şeriye Reisi Kâmil Efendi'ye hızlandırması için bir mektup verdim.

26 Mart 1922, Pazar. İstanbul'da Ayasofya civarında Yerebatan'da ikamet eden Necmettin Molla Beyefendi'ye bir mektup yazdım. Hakkı'nın üzerinde benden ziyade hakkı bulunduğundan tahsilinin istikameti hususunda yetkili olduğunu bildirdim ve maddi borçlarımı inşallah ödeyeceğimi söyledim.

Avni'ye de cevap yazdım. Pederlerinin vefatından taziye ettim. Kardeşleriyle beraber hüsnühal ve iyi ilişkilerin muhafazasını tavsiye ettim.

Bugün gelen ajansta Küçükasya'nın tahliyesi üzerine sulh için devletlerin aracılığı vuku bulmuştur. [XXV/47] [XXV/48 boş]

29 Mart 1922, Çarşamba. Ağaoğlu Ahmet Bey'e Ankara'ya mektup yazdım. Bizim Asım Fahri'nin Rusya'ya tahsil için gönderilmesine delaletini rica ettim. [XXV/49]

Levent Şahverdi Arşivi

31 Mart 1922, Cuma. Avanos Müftüsü Hafız Ahmet Efendi geldi. Oğlu Zekeriya Efendi Kırşehir İlmî Encümeni'nde imtihanla Avanos müderrisliğine tayin kılınmış ve evrakı Şeriye Vekâleti'ne gitmiş olduğundan adı geçen vekâlete memuriyetinin tasdiki için bir tavsiye rica etti. Vekil Fehmi Efendi'ye bir mektup yazdım.

Naim Efendi'nin damadı Niğdeli Vecdi Efendi ile ailesi ve kızı bugün Niğde'den geldiler. [XXV/50]

Gelirler:	Mart	Masraflar:	
Para Kuruş		Para Kuruş	
Beyanı		Beyanı	
		Bahçe için Hacı Ahmet Ağa'ya	lira
		Mart beşte verilmiştir.	5
		Karayazı'daki kirizma[248] için	
		Halil Efendi'ye altı lira	lira
			6
		Gübre için Akif Ağa'ya verilmek	
		üzere Ahmet Ağa'ya	12
			23
		25	
		bir teneke gaz	5
		Nevşehir'e giderken refikaya	28
			7
			35
		Karayazı için tekrar	
		Halil Efendi'ye	1

[XXV/51] [XXV/52/54 fasl-ı şita saat cetvelleriyle muhtırası, XXV/55'te Nisan takvimi basılı]

248 kirizma: Toprağı derince kazarak altını üstüne getirme.

Levent Şahverdi Arşivi

Hastalık

1 Nisan 1922, Cumartesi. Rahatsızım.

2 Nisan 1922, Pazar. Hastalığım devam ediyor. [XXV/56]

3 Nisan 1922, Pazartesi. Hastalığım devam ediyor.

4 Nisan 1922, Salı. Kayseri'den Fahri iki ay müddetle izinli geldi. [XXV/57]

5 Nisan 1922, Çarşamba. Eyüp Sabri Bey'den cevap aldım. Şube reisinin değiştirilmesini Müdafaa-i Milliye Vekâleti müsteşarı katiyen vaat etmiştir.

6 Nisan 1922, Perşembe. Bahçeyi Hacı Ahmet Ağa buduyor. [XXV/58]

7 Nisan 1922, Cuma. Ürgüp'ün yeni şube reisi ziyarete geldi. Vaktinden evvel ihtiyar olduğu sözlerinden anlaşılıyor.

Kayseri'den Yedekçizade Hüseyin Bey'den bugün aldığım 6 Nisan 22 tarihli telgrafnamede Hacılarlızade Mustafa Efendi'nin Mersin yoluyla hareket ettiği bildiriliyor.

8 Nisan 1922, Cumartesi. Sabahleyin Kadı Efendi'nin hanesine gittim. Oraya Nevşehir Başkâtibi Mehmet Bey geldi. Yarın refikamın Nevşehir'den döneceğini söyledi. [XXV/59]

9 Nisan 1922, Pazar. Refikam bugün dönemedi.

10 Nisan 1922, Pazartesi. Refikam Nevşehir'den bugün döndü. [XXV/60]

11 Nisan 1922, Salı. Rahatsızlığım artıyor.

12 Nisan 1922, Çarşamba. Bugün de rahatsızım. [XXV/61]

Levent Şahverdi Arşivi

13 Nisan 1922, Perşembe. Hastalığım devam ediyor.

14 Nisan 1922, Cuma. Nevşehir'den Doktor Danâil ve Doktor Mahir efendiler geldiler. Ürgüp'te Menelaos ile birlikte konsültü ettiler. Verdikleri ilaçlar Ürgüp'te bulunamadı. Fahri akşamüzeri Nevşehir'e gitti. [XXV/62]

15 Nisan 1922, Cumartesi. Fahri Nevşehir'den döndü. İlaçları getirdi.

16 Nisan 1922, Pazar. Biraz iyiliğe döndüm. [XXV/63]

17 Nisan 1922, Pazartesi. Sütle yoğurttan başka hiçbir şey yiyemiyorum.

18 Nisan 1922, Salı. Pek halsizim yataktan çıkamıyorum. [XXV/64]

19 Nisan 1922, Çarşamba. Dersaadet'te Münir Bey'den Ürgüp'te İlya Efendi vasıtasıyla tahsisatımdan iki yüz lira gönderilmiştir.

Doktor Menelaos'un Ürgüp'te kalmasını Dahiliye Vekili Fethi Bey'den rica ettim.

20 Nisan 1922, Perşembe. Ebegümeci, hoşaf gibi bazı hafif şeyleri yiyorum. Fakat hâlâ yataktayım. [XXV/65]

21 Nisan 1922, Cuma. Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi Abdullah Efendi'den mektup aldım. İşin çokluğundan mektup yazamadığından şikâyet ediyor.

22 Nisan 1922, Cumartesi. Doktor İbrahim Bey evinden çıkmaya başladı.

Doktor Menelaos dişlerinden mustariptir. Suratı şişti Sinason'da yatıyor. Üç günden beri gelemiyor. [XXV/66]

Levent Şahverdi Arşivi

23 Nisan 1922, Pazar. Hane içinde geziniyorum, fakat halsizlik bakidir. İnşallah ramazan-ı şerifi kolaylıkla tutarım.

24 Nisan 1922, Pazartesi. Bugün gelen ajansta 21 Nisan 922 tarihli bir İstanbul telgrafında Berlin'de Doktor Bahattin Şakir ile Cemal Azmi beylere bir suikast icra edilmişse de hangisinin vefat ettiği hakkında tafsilat yokmuş. Katiller firar etmiş. Ermeni oldukları söyleniyormuş.

Sait Halim Paşa'nın şehadetinden dolayı biraderi Abbas Paşa'ya yazdığım taziyenameyi Roma'nın Babıâli Mümessili Osman Nizami Paşa'ya göndermiştim. 22 Mart 1922 tarihli cevabı Ankara Hükümeti vasıtasıyla geldi. [XXV/67]

25 Nisan 1922 Salı. Aşçı Ümmühan Kadın bugün gitti. 25 Şubat 1922 [tarihli] muhtıraya bak.

26 Nisan 1922, Çarşamba. Necmettin Molla Beyefendi'ye cevap yazdım. Hakkı'ya yazdığım mektubu da ekte gönderdim. [XXV/68]

27 Nisan 1922, Perşembe. Bugün gelen ajansta Doktor Bahattin Şakir'in vefat ettiği, Cemal Azmi Bey'in ağır yaralı bulunduğu yazılıdır.

28 Nisan 1922, Cuma. Bugün ramazan-ı şeriftir. Hâlâ yatakta yatıyorsam da hamdolsun oruç tutuyorum. [XXV/69]

29 Nisan 1922, Cumartesi. Rahatsızım fakat Allahıma çok şükür oruçtan hiç şikâyetçi değilim.

Fethi Bey'den telgraf aldım:

> Tabip Menelaos Efendi'nin Ürgüp'te bırakılması Niğde Mutasarrıflığı'na yazılmıştır efendim.
>
> 27 Nisan 22
> Dahiliye Vekili
> Fethi

Levent Şahverdi Arşivi

30 Nisan 1922, Pazar. Halimde değişiklik yoktur. [XXV/70] [XXV/71'de basılı nisan varidat cetveli, XXV/72'de de mayıs takvimi var]

1 Mayıs Pazartesi. Doktor geldi, "Hava iyi olursa yarın biraz çık," dedi.

Maliye vekilliğine seçilen Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'e telgrafla tebrik yazdım.

2 Mayıs 1922, Salı. Bugün saat sekizde merkeple bahçeye kadar gittim. Fahri ve Sadi efendiler birlikteydiler. Saat on bir buçukta döndüm. [XXV/73]

3 Mayıs 1922, Çarşamba. Antalya'da Behçet Bey'den ve eski Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi'den, Mersin'de Doktor Reşit Bey'den Ramazan tebrikini içeren telgraflar aldım.

Mithat Şükrü Bey'den Ankara'dan mektup aldım, cevabını yazdım. Nafıa Vekili Feyzi Bey'e yazdığım mektupla gönderdim.

4 Mayıs 1922, Perşembe. Kalpten rahatsızım. [XXV/74]

5 Mayıs 1922, Cuma. Berlin'den Raif'ten tafsilatlı mektup aldım. Hakkı, Münih'te tahsiline devam etmiyor. Berlin'e gönderilmiş. Raif Bey'in mektubunun içeriği esefe şayandır. Dayılık şiarına hiç yakışmaz. Fakat ne yapacaksın maddi mecburiyeti yoktur. Mektubunun tarihi 3 Nisan'dır, 1922. Antalya yoluyla göndermiş ekleriyle beraber bendedir.

6 Mayıs 1922, Cumartesi. Ankara'dan Abdullah Azmi Efendi'den mektup aldım. Evkaf Bankası ile müstesna vakıflar hakkında fikrimi soruyor. Tarihi 29 Nisan 1922'dir. [XXV/75]

7 Mayıs 1922, Pazar. Antalya'da Behçet Bey ile eski müftü Hamdi Efendi'ye telgrafla cevap yazdım.

8 Mayıs 1922, Pazartesi.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da Necmettin Molla Beyefendi Hazretleri'ne

Hakkı Berlin'deymiş. Ürgüp'e gönderilmek üzere İstanbul'a çağrılması istirham edilmektedir. Takdim buyuracağınız masrafı ilk verilecek tahsisatımdan Münir Bey kardeşimizin vermesi rica olunur.

Berlin-Mersin daha ucuz ise doğru Mersin'e göndersinler. Raif'in aracılığı her halde temenni edilir kardeşim efendim.

Hayri

Telgraf yazıldı. [XXV/76]

9 Mayıs 1922, Salı. Ürgüp'e bu gece yağmur yağdı fakat gayrikâfidir.

10 Mayıs 1922, Çarşamba. Ankara'dan İzmir Mebusu Tahsin Bey'den mektup aldım. Karahisar-ı Sahib Mebusu Mustafa Hulusi Efendi'den de bir mektup aldım. [XXV/77]

11 Mayıs 1922, Perşembe. Mithat Şükrü Bey'in Ankara'dan İstanbul'a gittiğini *Yenigün* yazıyor. [XXV/78]

13 Mayıs 1922, Cumartesi. Necmettin Molla Beyefendi'den aldığım cevap telgrafı:

Ürgüp'te Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Hakkı için Münih'te bulunan bacanağım Kemal Bey'e para ve talimat gönderdim. Merak buyurmayınız. Mektubum da postadadır.

Necmettin
11 Mayıs 1922

14 Mayıs 1922, Pazar. Münir Bey'e mektup yazdım. Hakkı ile beraber Suat ile Münip'in de Mersin yoluyla Ürgüp'e gönderilmelerini yazdım.

Ömer Bey'in damadı Adil Bey'e de bir mektup yazdım –Refika'nın mağaza hissesiyle Çakmakçılar'da bulunan odaların sa-

Levent Şahverdi Arşivi

tılması uygun olduğunu ve kendisine vekâletname göndereceğini bildirdim. [XXV/79]

15 Mayıs 1922, Pazartesi. Bugün öğleden sonra Fahri, Doktor Menelaos ile merkeplerle Sinason'a gittim. Üç saat kadar Panko Vasil'in hanesinde oturdum. Saat on birde Ürgüp'e döndük. Hamdolsun hava iyi tesir yaptı. [XXV/80]

17 Mayıs 1922, Çarşamba. Necmettin Molla Beyefendi'nin iki kıta mektubunu aldım. Biri 1 Ramazan tarihlidir.

18 Mayıs 1922, Perşembe. Bugünkü tarihle Necmettin Molla Bey'e cevap yazdım. Şirket-i Hayriye hissedarlarının toplantısında tarafımdan vekil olduğuna dair vekâletnameyi de gönderdim. [XXV/81]

19 Mayıs 1922, Cuma. İki günden beri rahatsızlığım şiddetlendi. Geceleri uyuyamıyorum.

20 Mayıs 1922, Cumartesi. Ürgüplü İlya Efendi vasıtasıyla Münir Bey'den iki yüz kırk lira geldi. Parayı Hâkim Sadi Efendi getirdi.[249] [XXV/82]

249 Defterdeki son kayıt budur. Şeyhülislam Mustafa Hayri Ürgüplü 8 Ağustos 1922 tarihinde Ürgüp'te vefat etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

خیری افندی ارتحال ایتدی

اسبق شیخ الاسلام مملکتی اولان

ارکویده ارتحال ایتشدر

10 Ağustos 1922 tarihli Vakit *gazetesinde*
Mustafa Hayri Efendi'nin vefatı ilanı

"Hayri Efendi Vefat Etti
Eski Şeyhülislam Memleketi Olan Ürgüp'te Vefat Etmiştir
Ankara 8 Ağustos [mahsus muhabirimizden]
Eski Şeyhülislam Hayri Efendi memleketi olan Ürgüp'te vefat etmiştir.
[Hayri Efendi Meşihat'ta ve Evkaf Nezareti'nde bulunduğu sırada esaslı hizmetleriyle temayüz etmiş namuslu, yenilikçi bir zattı. Malta'da iken ağır surette hastalandığından serbest bırakılmış ve o zamandan beri memleketinde münzevi bir hayat sürmüştü.]"

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Belgeler

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Kâmil Paşa'nın Padişah V. Mehmet Reşat'a Mektubu

" ... Şu bulunduğumuz tehlikeli halin tesiri altında olanlarımızın cidden mustarip ve kan ağlar bir hâlde olmamaları mümkün değildir. Mülki ve siyasi idare ahvaline vâkıf olmayan İttihat Terakki Cemiyeti'nin nüfuz ve tahakkümüne tabi olarak, hükümetin tutmuş olduğu hastalıklı yolun doğurduğu tehlike ve zorlukların sebepleri tahlil ve tetkik olundukça Memalik-i Devlet-i Aliye'nin bölünmeye maruz bir halde ve hilafet-i seniyenin tehlikede olduğu görülür. Zamanınızda sair büyük devletler, yalnız kendi kuvvetlerine dayanarak mahsus hak ve menfaatlerini temin edemeyeceklerini idrak ederek menfaatte müştereke istidatlı ve taraftar diğer devletlerle ittifak akdederek ve bu suretle devletlerarası dengede mevkilerini tahkim eyledikleri hâlde Devlet-i Aliye'nin buna muvaffak olamaması, yalnızlıkla diğer devlet ve milletlerin ihtiras ve taarruzlarına maruz bir yalnızlık vadisinde kalmasına sebep olmuştur.

Şimdi, ticari ve iktisadi menfaatleri olan devletlerden, siyasi çizgilerine en ziyade itimat edebileceğimiz İngiltere ve Fransa olduğundan, önceki devirde İngiltere'nin yardımına nail olmak için ittifakına, eski hakanı meylettirmeye ne derece çalıştığım acizlerinin hatıratımda beyan edilmiş ve Babıâli kayıtlarıyla kanıtlanmıştır. Ne çare ki Sultan Abdülhamit, Rusya mağlubiyetinin tesiri altında, korkuya kapılarak kendi selametini Rusya'nın ittifakında aramaktaydı. Bu devlet de mahsus vasıtaları ile Sultan Abdülhamit'in dostluğunu kendi tarafına hasretmek için var gücüyle çalışmaktaydı. Bilhassa Rusya'nın o vakit rakibi olan İngiltere'yi padişahın nazarına en büyük düşman gibi göstermiş olduğundan acizlerinin maruzatımla Hünkâr'ın saplantısını değiştirmek mümkün olama-

Levent Şahverdi Arşivi

mıştı. Binaenaleyh Devlet-i Aliye, devletlerarasında yardımcısız kalmakla bazı devletlerin ihtiraslarına maruz kalarak, Rusya ve Avusturya politikası arasında yardımıyla mesut inkılabın vukuu ve Kanun-ı Esasi'nin ilanı üzerine, üç vilayet, bu devletlerin muzır teşebbüslerinden kurtulup, mamafih umum tasavvurlarından olan Bulgaristan'ın istiklali ilan edilmiş ve sonuç olarak Bosna-Hersek dahi Avusturya ülkesine ilhak olunmuştur.

Cümlenin malumu olduğu üzere, tesis olunan meşruti hükümetin tuttuğu ve takip eylediği salim yolun içte ve dışta umuma emniyet vermesiyle devlet idaresi, muntazam şekilde yürümeye başlamış ve Memalik-i Osmaniye'nin tabii servetini işleterek mamuriyet ve terakkisine hizmet ve yardım maksadıyla bilcümle Avrupa sermayedarları derhal kasalarını açmıştır. Bunu müşahede eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin menfaatperestleri, işbu servet kapılarının açılmasını davet eden hâlin, hükümet ricalinin ehemmiyeti haiz olmalarından kaynaklanmayıp tabii bir şey olduğunu ve dolayısıyla kendileri dahi hükümet idaresini ele almış olsalar hem kendilerinin hem de memleketin istifade edeceği zannıyla münasip bir vesile addederek acizlerinin vazifeden ayrılmamı vukua getirmişler ve kendi mensuplarından mürekkep bir hükümet heyeti teşkili ile idareyi ele almışlardı. Bu suretle hükümetin dizginlerinin ihtilalcilerin ellerine geçtiğini görmüş olan sermayedarların derhal çekilmesiyle bayındırlık teşebbüslerinin geri kaldığını ve ondan sonra yapılan ihtilallerde nasıl kanlar döküldüğünü arz etmeye gerek yoktur. Velhasıl 'Jön Türk' namıyla teşekkül eden Cemiyet hükümeti, meşruti hükümet kaidesi üzerine hüküm infaz edemediğinden sıkıyönetim ilanıyla müstebit idare usulünü geri getirerek gerek merkezde ve gerek vilayetlerde iş bilen memurlar açığa çıkarılıp yerlerine Cemiyet'e mensup adamlar tayin edilmişti. Bunlar da tecrübeli ve iş bilen kimseler olmadığından Cemiyet'in talimatına uyarak tuttukları hastalıklı yolda ahaliyi gücendirmişlerdi. Sonuçta Arnavutluk, Arabistan ve Yemen'de, vuku bulan ihtilallerde gerek padişahın askerlerinden ve gerek ahaliden beyhude bunca kanlar dökülmüş, milyonlarca lira sarf ve heder olup Cemiyet hakkında umumi nefreti davet etmekten başka bir netice hasıl olmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra Cemiyetçe âleme meydan okurcasına gösterilen hareket tarzı, dost devletleri dahi gücendirmiştir. Bu hale karşı mücavir hükümetler, gerekli tedbirleri süratle almakta oldukları ve diğer devletler bu halin neticesini dikkatle takip etmekte oldukları sırada İtalya Devleti, sefaretin birinci notasında beyan edildiği üzere Devlet-i Aliye'ye değil, Cemiyet aleyhinde olarak harp ilan ederek Trablusgarp ve Bingazi'yi zapt ve istilaya kalkışmıştır.

Antlaşmaları ihlal eden bu taarruza karşı İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin tarafsız bulunmaları manidardır. Bu ibret dersi bize kâfi olmazsa diğer tecavüzler de beklenmelidir. Bu gidişatın sonu (Allah esirgesin), paylaşılmadır. Bugünkü gün Girit ile Rumeli kıtası bölünmeye maruzdur. Acizlerinin bu hususdaki hissiyatımın dayandığı malumatı yazılı olarak takdim edemem.

Cemiyet erbabı, ahvalin hakikatlerine vâkıf olsalar, hem devletin, hem de kendi nefislerinin selameti için hükümet idaresi işlerine müdahaleden el çekerek hayır işleri ile iştigal eylemeleri icap eder. Aksi takdirde eski hakan zamanında istibdadı ortadan kaldırmak için zuhura gelen hayırlı vukuat gibi gene ordu-yi hümayunun iştirakiyle yakında vuku bulması tabii olan ihtilalin şimdiki istibdadı dahi mahvedeceği şüphesizdir.

Kamuoyu Avrupa'da dahi İtalya'nın haksız tecavüzleri aleyhindeyse de hükümetler için kararlarını değiştirmeye bu kâfi değildir. Almanya, kendi müttefikleri olan İtalya ve Avusturya'nın menfaatlerine müzaheretten ayrılamaz. İngiliz hükümetinin bulunduğu tarafsızlık hâlinden çıkıp Devlet-i Aliye'nin hukukunu muhafaza edebilmesi için gerekli şartları bizim hazırlamamamız lazımdır. İngiltere ile itilaf yoluna girmek için şu sırada buraca iyi bir salim zemin hazırlanmış ise de, bu yola girmek, ortada engel olan gizli cemiyetin defedilmesi ile ve Memalik-i Osmaniye'de hükümete taraftar veya karşı fırkaların gerek kanun koymakta ve gerek vükelanın icraatını murakabede hiçbir tarafın nüfuzu altında olmayarak maddeleri müzakere ve oy vermekte serbest olmalarından ibarettir.

İngiltere ile aramızda hasıl olacak itilafa Fransa ile Rusya'nın uyacakları ortadadır. Eğer Cemiyet erbabı bu izahata kani olmazlarsa kendileriyle istişare ile fikir teatisi mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

Görelim: Evvela, dahilen ahalice Cemiyet aleyhinde peyda olan umumi nefretin ortadan kaldırılması kabil midir? Saniyen, Cemiyet'e kırgın olan devlet ve milletlerin teveccühlerini Cemiyet lehine çevirmek mümkün müdür? Eğer kabil ve mümkün ise bu hususta Cemiyet'çe düşünülen çare nedir? Memalik-i Osmaniye'yi bölmeye başlangıç olmak üzere İtalya'nın bize açtığı muharebenin önünü almak, kan dökülmesini men ile Trablus ve Bingazi'yi istiladan kurtarmak için hangi kuvvete dayanılmaktadır?

Her ne şık ile olursa olsun bu vilayetin kurtarılması ümidi zayıf olup buraları elden giderse, Girit meselesi zaten devletlerarasında mevzubahis olmasıyla, bunun dahi aleyhimizde hal olunması, Balkan hükümetlerinin hırsını tahrik edeceğinden açılacak birçok gailelere yardımcısız, yalnız ordu-yi hümayun ile nasıl mukabele olunabilecek ve bu gailelerle uzun müddet uğraşmak milyonlarca liralar sarfına muhtaç olduğundan nereden ve ne veçhile borçlanma anlaşması yapmak mümkün olacak?

Maazallah gidişat buralara kadar varır ve Rumeli kıtası elden giderse, Cemiyet tarafından Mısır'da Hizbülvatani'nin tahrik edilmesinden dolayı Mısır Hıdivliği, Cemiyet'e kızgın ve İngiltere dahi aynı halden kırgın olduklarından böyle bir bölünme hâlinde Mısırlılar da Devlet-i Aliye'nin Mısır'ı himayeye iktidarı kalmadığı itikadıyla hıdivin Osmanlı saltanatına olan sadakatlerine rağmen Bulgaristan gibi Mısır'ın istiklalini ilan ve İngiltere'nin Mısır'da ve Sudan'da olan hak ve menfaatlerini temin için aralarında anlaşma imzalamaya kalkışacak oldukları takdirde Cemiyet'çe bunun meni nasıl mümkün olacak? Ve bu halde Yemen'in, Memalik-i Osmaniye'ye olan irtibatını keseceği şüphesiz olduğundan Hicaz ile Osmanlı hilafetinin hal ve mevkii ne şekil alacak? Rusya şimdiden Boğaz meselesini meydana koymuş olmakla Anadolu cihetinde bizimle ne rol oynayacak?

Buraları üzerinde düşünülmeye değer mütalaalardan olduğundan Cemiyet'in arz edilen ahval hakkında umumu ikna edecek cevapları her neyse beyan etmeleri gerekir çünkü bundan asıl maksat kan dökülmesinin önlenmesidir. Çünkü şimdiki vahametin hazırlamakta olduğu ihtilalin ilk hücumuna Cemiyet erbabının hedef

Levent Şahverdi Arşivi

olarak taraftarlarının dahi takipten yakayı kurtaramayacakları gidişattan anlaşılmaktadır. Hem vatanın, hem de Cemiyet'in böyle bir korkulu halden korunması için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, icra hükümetinin mesuliyetini kendi elinde tutarak helake maruz kalmaktansa hükümet işlerine cahilane müdahalelerden feragat ve bu keyfiyeti cümleye ilan ile bundan böyle hükümetin himayesi altında hayır işleri ile iştigal etmeleri evla olacaktır. Bu cihetle mühim bir husus olan Meclis-i Mebusan, Cemiyet mensuplarıyla muhaliflerden mürekkep bir komisyonda maslahatın müzakeresiyle kararın padişahın huzuruna arz olunması ve bugün görünen emarelere göre bölünmeye maruz olan vatanın selameti ile beraber Hilafet'in dahi halelden korunması meselesinin vakit kaybetmeksizin teminat altına alınması hususuna irade ve ferman buyurulması hususunda ..."

Kaynak: Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrazam Kâmil Paşa – Siyasî Hayatı*, Ankara 1954, s. 308-312.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i İftaiye Nizamnamesi[250]

Düstur

İkinci Tertip

Cilt 6

14 Kasım 1913-13 Kasım 1914

Babıâli Sadaret Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti[251] marifetiyle tertip edilmiştir.

Dersaadet Matbaa-i Amire
1918

Numara 425 – Fetvahanenin Fetva Verme Heyeti kısmı [Fetva Odası] hakkında nizamname

23 Temmuz 1914

[*Takvim-i Vekayi* ile yayımlanması ve ilanı: 14 Ağustos 1914 Numara 1907]

Madde: 1 Fetvahanenin Heyet-i İftaiye Dairesini teşkil eden "Fetva Odası", Telif ve Taharri-i Mesail isimleriyle iki şubeyi ihtiva eder.

Madde: 2 Her şubeye Meşihat makamınca Fetvahane memurlarından kâfi miktar kişi ayrılır.

Madde: 3 Telif-i Mesail Şubesi, tedavüldeki kitaplarda tesadüf edilemeyen meselelerin halli suretlerini tayin edecek ve Meşihat

250 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

251 müdevvanat-ı kanuniye müdüriyeti: Kanunları derleme müdürlüğü.

Levent Şahverdi Arşivi

makamı tarafından uygun görülen mevzulara dair dört mezhebe mensup bilumum fıkıh kitapları ve ilmî eserlerden etraflıca bilgi edinme suretiyle kaynak göstererek toplayacağı şeri meseleleri ihtiva eden özel olarak derlenmiş eserler ve İslam şeyhlerinin altına nakilleri ilave edilerek intizam altına alınacak tekrarsız basılı ve basılı olmayan fetvalardan oluşan ve fıkıh kitaplarındaki tertibe uygun fetvalar koleksiyonu vücuda getirecektir.

Madde: 4 Müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiye[252] ile mirî arazilerle[253] ilgili padişah emirlerine dayanarak verilen fetvaları en son emirlerin tadilatı dairesinde yeniden tertip, Telif-i Mesail Şubesi'nin vazifeleri arasındadır.

Madde: 5 Mevcut fetvalardan hadiselere uygunluğu temin için icrasına lüzum görülecek lafzi tasarruflar işbu şube tarafından ifa olunur.

Madde: 6 Meselelerin Araştırılması Şubesi, Hanefi mezhebinde kendisiyle fetva verilmemiş sayılan bir kavli asrın maslahatına daha uygun olmasından dolayı seçer veya maslahatın mecbur etmesiyle üç imam mezhebine ait bir kavli tercihan uygun görürse bu bapta delilleriyle bir mazbata tanzim eder ve fetva eminine teslim eder.

Mazbatanın ihtiva ettiği düşünce fetva verme makamının tasvibiyle arzı üzerine padişah iradesine ulaştıktan sonra fetva vermeye esas olur.

Madde: 7 Telif-i Mesail Şubesi, hakkında fetva istenen hadiselere ait fetvaları araştırıp düzenleyerek hukuki soruların cevaplarını hazırlar.

Madde: 8 İmzaya giden fetvalar ve tasvibe yakın olan cevaplar hususi defterlere nakilleriyle beraber Taharri-i Mesail Şubesi tarafından kaydolunur.

Madde: 9 Çalışmanın neticelerini Telif Şubesi üç ayda bir ve Taharri-i Mesail Şubesi her ay nihayetinde Fetva Emaneti'ne gönderir ve Fetva Emaneti'nce keyfiyet Meşihat makamına bildirilir.

Madde: 10 İşbu nizamname hükümleri icabı halinde talimatnameler ile açıklanıp ve genişletilebilir.

---

252 müsakkafat-ı vakfiye: Vakfedilmiş evler, dükkânlar vb. yapılar.
müstagallat-ı vakfiye: Hayır kurumlarına gelir sağlayan ve genellikle üstü örtülü binalar (müsakkafat) dışında kalan bağ, bahçe, ürün vb. vakıf malları veya mülkler.

253 mirî arazi: Orman, koruluk, kışlak, yayla, mera gibi çıplak mülkiyeti devlete ait olan topraklar.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 11 İşbu nizamname yayımlanması tarihinden itibaren geçerlidir.

Madde: 12 İşbu nizamnamenin hükümlerinin icrasına Meşihat makamı memurdur.

İşbu nizamnamenin yürürlüğe konmasını ve devlet nizamlarına ilavesini irade eyledim.

23 Temmuz 1914
Mehmet Reşat

Dahiliye Nazırı Harbiye Nazırı
Talât Enver

Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı
Hayri

Sadrazam ve Hariciye Nazırı
Mehmet Sait

Nafıa Nazırı
Mahmut

Maliye Nazırı
Bulunmadı

Bahriye Nazırı
Bulunmadı

Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reis Vekili
İbrahim

Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı
Bulunmadı

Maarif Nazırı
Ahmet Şükrü

Ticaret ve Ziraat Nazırı
Bulunmadı

Levent Şahverdi Arşivi

Medreselerin Islahı Nizamnamesinin Esbab-ı Mucibe Layihası "Merkez Kısmı"[254]

Medreselerin ıslahı ve terakkiyatı hakkında 1 Ekim 1914 tarihinde kaleme alınan esbab-ı mucibe layihasında mükemmel tafsilat mevcut olduğundan buraya aynen kondu.

Osmanlı saltanatının ulu tacı benzersiz bir cevher olan Yüce İslam Hilafeti ile kâmilen parıldamakta ve Zat-ı Şevketsimat-ı Hazret-i Padişahi yüce hilafetleri hasebiyle din-i mübin-i İslam'ın en yüce hamisi bulunmaktadır. Buna nazaran şeri ilimlerin kemâlatının yayıcısı olan İslam medreselerinin hüküm sürerek Osmanlı Devleti'nde her türlü olgunluğa mazhar olması ve diğer ülkelerin ilmî müesseselerini her bakımdan gıpta ettirmesi gerekir. Hal böyle iken mezkûr medreselerin bir aralık duçar olduğu ihmal ve kayıtsızlık hâl ve zamanın ihtiyaçlarına göre terakkilerini temin şöyle dursun tesisleri esnasındaki intizamın bile peyderpey kaybolmasına yol açtığı, inkârı kabil olmayan elim hakikatlerdendir.

Hilafet hasebiyle Osmanlı Hükümeti'nin daima himmet ve atıfetine mazhar olması lazım gelen İslam medreseleri yetiştirdiği fazilet erbabının ahlakının düzeltilmesi, milletin zihninin aydınlatılması, umumi muameleler ve memleketin içtimai ahvaline ettikleri ve edecekleri hizmet itibariyle de nazar-ı dikkat ve ehemmiyetten bir an ayrılmaması hükümet hikmetinin gereklerindendir. Filhakika dört seneden beri medreselerin ıslahı ve ilmiye talebelerinin refahının temini hususunda hükümet ve milletçe bazı tedbirler alınmış ve olabildiğince fedakârlık gösterilmiş ise de mevzunun genişlik ve yüceliği dikkate alınınca daha bir hayli çalışmak ihtiyacı görülmektedir.

Binaenaleyh ilmiye medreselerinin Allah'ın yüce lütfundan niyaz edilen terakki ve tekemmülüne medar olabilecek bazı esasları ihtiva etmek ve aşağıdaki mütalaa ve mülahazalara dayanmak üzere ilişikteki nizamname layihası kaleme alınmıştır.

254 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüce sultanlar ve sair cömert vâkıflar taraflarından İstanbul'un muhtelif mahallerinde vücuda getirilmiş medrese binaları içinde tarihî ve mimari kıymeti ve aranan vasıflarla gerekli şartları haiz olanlar bulunduğu gibi cüzi bir tadilat ve tamirat neticesinde talebenin refah ve huzur ile ikametlerine müsait bulunanlar da vardır. Bundan dolayı bunların ayrılması ve idari birliğin tecrübe edilmiş olan çok sayıdaki menfaati hasebiyle hepsinin aynı usul ve kaidelerin idaresinin feyzinden eşit şekilde faydalanabilmesi için bütününün bir medrese olarak görülmesi uygun görülmüştür. Bu suretle vücut bulan talebenin din-i mübinin koruyucusu ve kati olarak edinilmiş bilginin hazinedarı olan Yüce İslam Hilafetinin mesut makarrında bulunması sebebiyle de uğur getiren "Darülhilafetilaliye Medresesi" namıyla adlandırılmaları uygun bulunmuştur. Tefsir ve hadis ilimleriyle başka bilgilerin öğrenilmesine yarayan ilimlerin on iki senede hakkıyla tahsili kabil olabileceğinin tecrübeyle sabit olduğuna binaen mezkûr medrese için tahsil müddeti on iki sene olarak kabul edilmiştir. Hem ilim ve fenlerin çeşit ve dereceleri itibariyle bölünmesine medar olmak hem de kâmil müddeti tamamlamadan medreseden ayrılacakların tahsil derecelerini tayine ve ilmî müktesebatları mertebesinde feyizlere nail olmalarını temine esas olabilmek üzere bu müddetin üç devreye ve binaenaleyh medresenin üç kısma ayrılması ve bunlara "tali birinci kısım" "tali ikinci kısım" ve "âli" isimlerinin verilmesi ve idari birlikle beraber bir kat daha intizamı temin için de her kısmın bir umum müdürü idaresine verilmesi münasip görülmüştür.

Bir ilmî müessesenin bugünkü ve gelecekteki idaresini hakkıyla tanzim ve temin edebilmek için tahsili altında bulunduracağı talebe miktarının tayin ve tahdidi gerekli ve Darülhilafetilaliye Medresesi talebesinin adedini takdir hususunda bugün İstanbul'daki medreselerde kayıtlı ilmiye talebesi miktarının nazar-ı dikkatten uzak tutulmaması lüzumludur. Dolayısıyla medreseye kabul edilecek talebenin büyük kısmı ona göre tayin ve bu miktar da münasibi veçhile sınıflara taksim edilmiş ve mezkûr taksime nazaran tali sınıfları iki yüz altmışar ve âli sınıfları ikişer yüz talebeden teşekkül edecektir. Bu cihetle hem tedrisatın hakkıyla icra edilebilmesi hem de tertibatın binalarla mütenasip olabilmesi için sınıflar da dörder şubeye bölünmüştür. Her sınıf ve şubenin ikinci derecedeki idaresinin dahi

Levent Şahverdi Arşivi

bir mahsus memura verilmesi, idare ile muvazzaf bulunanların derece derece birbirine bağlı ve münferiden ve müştereken mükellef ve mesul bulunması ve idare neticesinin ders vekâletinde tecelli eylemesi uygun görülerek her kısmın sınıf ve şubelerinde birer müdür bulunacağı ve şube müdürleri sınıf müdürlerine ve sınıf müdürlerinin umum müdürlerine ve umum müdürlerinin ders vekâletine bağlı olacağı gösterilmiştir.

İlim ve fenlerin hepsinde mükemmeliyete ulaşmak imkânsız olduğundan ilim irfan suyundan kana kana içmek istenilen herhangi bir ilim ve fenne mesai hasretmek gerekeceği ortadadır. Her biri bir sonsuz birer feza olan şeri ilimler hakkında bu gerek daha kati bir surette aşikârdır. Darülhadis[255] ve darülkurra[256] gibi unvanlar da yüce seleflerin ihtisasın kıymetini hakkıyla takdir eylediklerinin apaçık bir delilidir. Darülhilafetilaliye Medresesi'nde tahsilini ikmal eden veya bu derecede ilmî kudrete malik bulunduğu imtihanla sabit olanlardan şeri ilimlerin şubelerinde ihtisas sahibi olmak arzusunda bulunacaklara menşe olmak ve icap eden şubeleri ihtiva etmek üzere "Medresetülmütehassısîn" namıyla Darülhilafetilaliye Medresesi'nin mahsus bir kısmı bulunması ve bunun da diğer kısımlar gibi bir umum müdür idaresine verilmesi ve ancak hususiyeti itibariyle idari teferruatının mahsus talimatname ile tayin ve mezkûr medrese talebesine Sultan Selim Cami-i Şerifi harimindeki yeni medrese binasının tahsis edilmesi uygun görülmüştür.

Darülhilafetilaliye Medresesi'nin Allah Teala'nın inayetiyle yetiştireceği fazilet erbabı şerî ilimleri tahsil etmiş olmakla beraber millet ve memleket için kendilerinden beklenilen hizmetlerin genişliği ve elde edecekleri içtimai mevkiin icaplarına göre lüzumlu fenler hakkında malumat sahibi bulunmalarındaki ehemmiyet ortadadır. Tedrisatın bir ihtisas kudreti ile icrasından öğreten ve öğrenenler için husule gelecek ruhi haz ve manevi menfaatin zikrine de gerek yoktur. Binaenaleyh mevcut derslere lüzumlu fenler ilave edilmiş ve derslerin verilip dağıtılmasında şimdiki müderris ve muallimlerin ehliyet ve ihtisasları dikkate alınıp bazı dersler de diğer vukuf ve ihtisas erbabına vazife

255 Darülhadis: Hadis öğrenimi için kurulan medrese.

256 Darülkurra: Kur'an öğretilen ve hâfız yetiştirilen mekteplerin, kıraat talimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adı.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak verilmiş ve sınıf ve şube müdürlüklerine de müderrislerden gerekli vasıfları haiz görülenler seçilmiş ve tayin kılınmıştır.

Maaşı olan ve kendilerine Darülhilafetilaliye Medresesi'nde vazife tevdi edilen müderrislerin şimdiki maaşına mezkûr medrese teşkilatı haricinde kalan müderrisler tahsisatından vuku bulacak açık memuriyetlerden zam icra kılınacak ve verilen vazifeyi ifadan kaçınanların maaşı mecburen kesilecektir.

Senelerce ilim irfan neşri ile yaşları kemale eren müderrislerin ders verme külfeti halka-i tedrislerinde yetiştirdikleri fazilet erbabına verilerek önceki mesailerinin manevi mükâfatı cemilesinden olarak onların başarılarını görerek mutluluk ve iftihar duymaları düşünülmüş ve pek çok seneden beri devam eden ders verme yorgunluğunun tabii icaplarından olarak muhtaç bulundukları huzur ve rahatın temini maksadı güdülmüştür. Buna binaen şimdiki maaşları eskisi gibi verilmek üzere ders verme külfetinden muaf tutulmaları ciheti seçilmiştir. Ayrıca adı geçen teşkilat haricinde kalan ve yaşları müsait bulunan sair müderrisler de inşallahü Teala ehliyet ve kifayetleriyle mütenasip surette peyderpey vazifelendirilecek ve o zamana kadar arzuları veçhile tedrisat icrasına mezun olmakla beraber şimdiki maaşları önceden olduğu gibi tesviye edilecektir.

Darülhilafetilaliye Medresesi umum müdürlerinin idarelerine ait hususlarda müzakereye muhtaç görecekleri maddeleri tetkik etmek ve lüzumlu kararları almak üzere bir heyete ihtiyaç aşikârdır. Mezkûr heyet meyanında bizzat umum müdürlerin de bulunması meselelerin aydınlatılmasına hayli hizmet edecek ve umum müdürler ders vekâletine bağlı olduğu gibi bilumum medreselerin idari muamele ve tedris işleri nezaret de adı geçen vekâlete aittir. İslam müesseselerinin idare ve terakkilerinin temini hususunda mahsus vazifeler ile mükellef olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin de medreselere ait hususlarda ders vekâleti ile işbirliği yapması ve bunun için de adı geçen nezaret ilmî müesseseler müdürünün ders vekâleti muavinliğini haiz bulunması pek çok bakımdan faydalı işleri mucip olacaktır. Buna dayanarak ders vekâletinin riyaseti altında Darülhilafetilaliye umum müdürleri ile ders vekili sıfatını haiz olarak Evkaf Nezareti ilmî müesseseler müdüründen mürekkep olmak üzere bir

Levent Şahverdi Arşivi

heyet teşkil edilmesi ve şu suretle vücut bulacak ve medreselere ait hususlarda mahsus muamelelere malik bulunacak olan heyetin bilumum medreselere ve ilmiye talebelerine ait işlerin idaresinde lüzumlu salahiyeti haiz bulunması münasip görülmüştür. Binaenaleyh talebe işleri meclisinin şimdiki şekline ihtiyaç kalmadığı gibi ders vekâletine bağlı teşkilatın tahrir heyetinden başkasını devam ettirmeye mahal kalmamıştır.

Yukarıda dahi işaret olunduğu üzere Darülhilafetilaliye Medresesi'nin talebesini teşkil hususunda bugün İstanbul'daki medreselerde kayıtlı olan ilmiye talebeleri esas alınmıştır. Adı geçen talebenin katiyen mağduriyetlerine mahal kalmamak ve Darülhilafetilaliye Medresesi'nde irfanları seviyesine mütenasip sınıflara dâhil olarak gelecek dersleri tam bir muvaffakiyetle takip edebilmelerini temin eylemek üzere geçen seneki imtihanda gösterdikleri ehliyeti ihtiva eden resmî vesikalar mahsus surette tetkik ettirilerek tebeyyün eden iktidar derecelerine göre sınıflara tevzi edilmiş ve geçen sene imtihana giremeyenler de mahrum edilmemek üzere hususi kolaylık gösterilmiştir.

Tahsil yolunda bulunanların bütün mevcudiyetleri ile derslerine mesai hasredebilmelerinin geçim derdinden kurtulmuş bulunmalarıyla kabil olabileceğini izaha lüzum yoktur. Hâlbuki ilmiye talebesi maalesef geçim kaygısından hemen hiçbir zaman tamamıyla kurtulamamış ve son zamanlarda verilen ve yetmiş kuruştan ibaret bulunan cüzi aylık tahsisatın dahi refaha kavuşmalarına kâfi olmadığı ve her halde yiyip içeceklerini ve giyeceklerini tedarik kaygısından kurtarılmalarının gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı her türlü ihtiyaçtan azade kalarak fikir ve kalp selameti ile derslerine mesai sarf eylemelerini temin için yeme içme ve giyimleri ve tertip olunan medreselere mücavir olması itibariyle Üsküdar, Nuruosmaniye, Şehzade, Fatih'te yemekhaneler hazırlanması uygun görülmüş ve yemek vermenin icrası suretiyle verilecek elbise ve çamaşırın miktar ve eşkâlini beyan eden bir nizamname tertibi kararlaştırılmıştır.

Darülhilafetilaliye Medresesi talebesine yazılan şekilde verilecek yemek ve elbise için karşılığa ihtiyaç aşikârdır. Mezkûr medrese talebesinin İstanbul'daki medreselere kayıtlı ilmiye talebesinden teşkil olunacağına nazaran Dersaadet ilmiye talebesine verilen tahsisatın

Levent Şahverdi Arşivi

sarfı suretini tahvil ile yukarıda zikrolunan yedirme içirme ve giydirme masraflarına karşılık alınması zaruri ve mezkûr medrese talebesi haricinde kalanlara bir şey verilemeyeceği tabiidir.

Darülhilafetilaliye Medresesi'nin taksimatında takip edilen esaslardan biri yukarıda dahi beyan olunduğu üzere tam müddeti tamamlamadan medreseden ayrılacakların ilmî müktesebatlarına göre feyizlere mazhar edilebilmeleridir. Hakikaten mezkûr medrese tali kısmının birinci devresini ikmal edenlerin vatan ve millete az çok hizmet edebilecek bir ilmî sermayeyi iktisap eyleyecekleri ortada bulunduğu gibi ikinci devreyi de tamamlayanların ilmî seviyeleri daha başka hizmetler ifasına müsait bulunacaktır. Buna göre tali kısmın devrelerinde tahsillerini bitirenlere bu devreler için şahadetname ve âli kısmı da ikmal eyleyenlere başkaca icazetname verilmesi, icazetname alanların müderris unvanını haiz ve İstanbul rüus-ı hümayununa nail olmaları ve bundan başka her birine ait ilim irfanın bir talimatname ile belirlenip açıklanması uygun görülmüştür. Malum olduğu üzere icazetnamelere icazet veren müderrislerin isimleri ile onların icazet aldığı müderrislerin silsile yoluyla konması da âdetten olup tahsil yolunda ömür tüketenler için rahmet vesilesi ve icazetname sahipleri için de iftihar vesilesi olan bu rağbet gören usulün devam ettirilmesi iyi şeylere vesile olacaktır. Darülhilafetilaliye Medresesi talebesi de tedrisat tarzına göre müteaddit müderristen feyz alacağı cihetle mezkûr medrese âli kısmından çıkacaklara verilecek icazetnamelerde tali ve âli kısımda ders aldıkları müderrislerin ve onların müderrislerinin silsile yoluyla konması ve icazetnameler ders vekâletince tetkik edildikten sonra Meşihat makamından tasdik edilmesi muvafık görülmüştür.

Bir müessese ne kadar iyi esaslar üzerine bina edilirse edilsin murakabe ve teftişten mahrum kalacak olursa matlup olan intizamı tamamıyla gösteremeyeceği ve teftişler neticesinde yöneltilecek tenkidin pek büyük bir göz açılmasını temin eyleyeceği ortadadır. Dolayısıyla Darülhilafetilaliye Medresesi'nin de gerek idari muameleleri gerek tedris işleri daimi surette teftiş altında bulundurulmak ve neticelerine göre lüzumlu tedbirlerin alınması ciheti lüzumlu görülmüştür. Şimdiki teftiş heyetinin bu amaca ulaşmak için gayrikâfi

Levent Şahverdi Arşivi

görülmesiyle de yeniden esaslı bir surette teftiş heyeti vücuda getirilmek üzere eski heyet ilga olunmuştur. Teftiş layihalarının içindekileriyle alakadar olan dairelere uğramaksızın icra merciine varmasına medar olmak üzere doğrudan doğruya meşihat makamına verilmesi münasip olacağı düşünülmüştür. Ayrıca hem müfettişlerin teftiş kudretine bir ölçü vücuda getirmek hem de icap eden hususlarda kullanılmak üzere güvenilir vasıtalar ile başkaca teftiş icrası salahiyeti dahi konmuştur. Kerim olan Allah'ın minnetiyle işbu nizamname ile İstanbul'da bulunan medreselerin ıslah edilerek düzene sokulması işinde oldukça mühim bir adım atılmış olup sair Osmanlı beldelerindeki medreselerin de peyderpey ıslah edilerek düzene sokulmasına ve mezkûr medreselerin Darülhilafetilaliye Medresesi'nin kapsamı sahasına ulaştırılmasına muvaffakiyet Rabbimizin inayet-i celilesinden temenni edilmiştir.

Medreselerin Islahı Nizamnamesi
"Merkeze Ait Kısım"

Madde: 1 Saltanat merkezindeki ilmiye medreselerinden ekteki bir numaralı cetvelde yazılı bulunanlar "Darülhilafetilaliye Medresesi" namıyla bir medrese itibar edilmiştir. Şu kadar ki işbu cetvelde icabına göre medreselerin vüsat ve mamuriyeti ve ders merkezlerine civar ve yakınlığı nazara alınmak suretiyle Meşihat tarafından gerekli tadilat icra olunabilir.

Madde: 2 Darülhilafetilaliye Medresesi, tali birinci kısım, tali ikinci kısım ve âli olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın ders müddeti dört senedir. Her kısım dörder sınıfı ve her sınıf dörder şubeyi ihtiva eder.

Madde: 3 Tali kısımlara iki bin seksen talip kabul olunur. Sınıflar iki yüz altmışar, şubeler altmış beşer talipten teşekkül eder.

Madde: 4 Âli kısma sekiz yüz talip kabul olunur. Sınıflar ikişer yüz, şubeler ellişer talipten teşekkül eder.

Madde: 5 Darülhilafetilaliye Medresesi'nin her kısmında birer umum müdür ve sınıf ve şubelerde birer müdür bulunur. Şube müdürleri sınıf müdürlerine, sınıf müdürleri umum müdürlere, umum müdürler ders vekâletine bağlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 6 Darülhilafetilaliye Medresesi'nde okunacak dersler işbu nizamnameye eklenen cetvelde yazılıdır.

Madde: 7 İşbu cetvelde genişletme veya değiştirme yoluyla icrasına lüzum görülecek tadilat ders vekilinin riyasetinde azası medrese müdür ve muallimlerinden olarak Meşihat tarafından tefrik ve tayin olunacak en az otuz zattan mürekkep mahsus bir encümen tarafından ifa olunur.

Müderrisler

Madde: 8 Mevcut müderrislerden işbu medresenin talim ve idare işlerine memur olan müderrislerle fen dersleri için hariçten alınan muallimlerin isimleri işbu nizamnamenin eklerinden olan iki numaralı cetvelde yazılıdır. Kendilerine verilen vazifeleri yerine getirmekten kaçınan müderrisler istifa etmiş sayılarak tahsisatları kesilir ve ders vekâletince yerlerine münasipleri tayin olunur.

Madde: 9 Darülhilafetilaliye Medresesi'nde bilfiil tedris ve idareye memur müderrisler şimdilik şimdiki maaşlarıyla vazifelerini ifa edecekler ve işbu teşkilat haricinde vuku bulacak açık memuriyetlerden Meşihat makamınca kıdem ve ehliyetlerine göre maaşlarına zam icra olunacaktır. Sair müderrislerin halen almakta oldukları maaş Meşihat makamınca teklif olunacak hizmetleri ifadan kaçınmadıkça önceden olduğu gibi verilecektir. Müderrislik tahsisatı olmayan muallimlere her ders saati için münasip miktar tahsisat verilir.

Talebe

Madde: 10 Dersaadet'teki medreselerde kayıtlı olup tahsisat almakta olan ilmiye talebesi son imtihanlarında iktisap eyledikleri numaralar esas alınarak ekteki üç numaralı cetveldeki işaret veçhile Darülhilafe Medresesi'ne kabul olunmuşlardır.

Gelecek ders yılından itibaren medresenin tali birinci kısmı birinci sınıfına alınacak talebe ders vekilinin riyasetinde olmak üzere azası Meşihat makamınca seçilecek bir encümen tarafından altı senelik iptidai tahsili görmüş talipler arasından tefrik edilir. Sınıflar için muayyen adetten fazla talip zuhurunda işbu heyetçe icra kılınacak müsabaka imtihanında muvaffakiyet elde edenler kabul olunur. Taliye-

Levent Şahverdi Arşivi

nin birinciden başka her iki kısmının herhangi bir sınıfına ve keza âliye sınıflarından birine dâhil olmak isteyenler girecekleri sınıftan evvelki sınıfların her biri için o sınıfa ait terfi imtihanını vermekle mükelleftirler. İşbu nizamnamenin neşrinden önce imtihanlarını birer suretle ikmale bırakmış olan ilmiye talebesi usulü dairesinde verecekleri imtihanlarda elde edecekleri numaralara göre emsalinin dâhil olduğu sınıfa kayıt ve kabul olunacaklardır.

Madde: 11 Darülhilafetilaliye Medresesi'ne dâhil olmayanlar tayin olunan medreselerde ikamet edemez. Ve maaş alamaz.

Madde: 12 Maaş; talebeye nakden verilmez, iaşe ve elbiselerine sarf olunur.

Madde: 13 Darülhilafetilaliye Medresesi'nin taliye talebesine dörder senelik kısımlar için şahadetname, âliye talebesine icazetname verilir. Bunlardan her birinin ilim irfanı ayrıca bir nizamname ile tayin olunacaktır. İcazetname talebenin tali ve âli medreselerde ders aldıkları zevat ile bunların silsile yoluyla müderrislerinin isimlerini ihtiva eder ve ders vekâletince tetkik edildikten sonra Meşihat makamınca tasdik edilir. İcazetname alanlar müderrislik unvanını elde ederek İstanbul rüus-ı hümayununa nail olurlar.

İdare Sureti

Madde: 14 İlmiye talebesinin umumi maslahat işleri ders vekilinin riyasetinde Darülhilafetilaliye Medresesi'nin umum müdürleri ile adı geçen vekâlete yardımla mükellef Evkaf-ı Hümayun Nezareti ilmî müesseseler müdüründen teşekkül eden talebe maslahatı meclisi tarafından idare edilir. Haftada en az iki defa içtima edecek olan bu mecliste medreselerin idaresine, tedrisatına ait hususlar ve umum müdürler tarafından idarelerine ait olarak müzakereye muhtaç görülüp heyete arz olunacak maddeler hakkında gerekli kararlar alınır.

Madde: 15 Yazılı heyetinden başka ders vekâletine bağlı teşkilat ve talebe maslahatı meclisinin şimdiki şekli ilga olunmuştur.

Madde: 16 Medresenin idaresine ait hususlar ile tedrisat tarzı tetkik ve teftiş edilmek üzere lüzumu kadar müfettiş tayin olunacaktır. Müfettişler layihalarını doğrudan doğruya Meşihat makamına vereceklerdir. İşbu layihalar üzerine durum gereği Meşihat makamınca

Levent Şahverdi Arşivi

tayin ve icra olunacak ve icabında mahsus surette sair güvenilir vasıtalarla da teftişler icra edilecektir.

Madde: 17 Medresenin idare sureti ve tedrisat tarzı ve talebenin yeme içme ve giyimi ve elbiselerinin şeklinin tarzı talimatnameyle tayin olunmuştur.

Madde: 18 Tertip olunan medreseler haricinde kalan medreselerin idare sureti ayrıca tanzim edilecek talimatname hükümlerine tabidir.

Madde: 19 Darülhilafetilaliye Medresesi'nin ilim ve fenlerde mütehassıs yetiştirmek ve ders müddeti iki seneden ibaret olmak üzere medresenin âli kısmı üzerindeki "Medresetülmütehassısîn" namıyla bir mahsus kısım vardır. Bu kısım ilimlerin mevzularına göre çok sayıda şubeyi ihtiva edecek ve Meşihat makamınca lüzum görülen şubeler peyderpey açılacaktır.

Madde: 20 Sınıfları kırkar talebeden teşekkül edecek olan Medresetülmütehassısîn'in bir umum müdürü vardır. İdare sureti talimatnameyle tayin olunmuştur.

Madde: 21 Medresetülmütehassısîn'e Medrese-i Âliye'den icazetli olan veya medresenin bütün sınıflarına ait imtihanları sabık maddede tayin olunmuş tarzda vererek Medrese-i Âliye Mezunu derecesini elde eden zevat kabul olunur. Tayin olunan adetten fazla zuhur eden talipler ayrıca müsabaka imtihanına tabi olur. Müsabaka imtihanı yazılı ve sözlü olarak ders vekilinin riyasetinde Meşihat makamınca seçilecek mahsus imtihan heyeti huzurunda icra kılınır.

Madde: 22 İşbu nizamnamede tayin olunan esaslara muhalif olan nizam hüküm ve kararları fesholunmuştur.

Madde: 23 İşbu nizamname neşir tarihinden itibaren geçerlidir.

Madde: 24 İşbu nizamnamenin hükümlerinin icrasına Meşihat makamı ve Evkaf nazırı memurdur.

Darülhilafetilaliye Medresesi'nin Âli Kısmında Tedris Olunacak İlim ve Fenleri Havi Cetveldir

Tefsir-i Şerif;

Hadis-i Şerif; Hadis Usulü ile beraber

Fıkıh[257] İlmi; Fıkıh İlmi Tarihi ile beraber

257 Fıkıh: İslam ibadet ve hukuk ilmi.

Levent Şahverdi Arşivi

Fıkıh Usulü;
Hilafiyat;[258]
Kelam[259] İlmi; Kelam İlmi Tarihi ile beraber
Felsefe, Ruh, Ahlak, Metafizik, Felsefe Tarihi, İslam Felsefesi
Arap Edebiyatı,
Hukuk ve Kanunlar.

Darülhilafetilaliye Medresesi'nin Tali Kısımlarında Tedris Olunacak İlim ve Fenleri Havi Cetvel

Kur'an-ı Kerim; Tecvit[260] Tatbikatı ve bazı surelerin hıfzıyla beraber
Tefsir-i Şerif;
Hadis-i Şerif;
Fıkıh İlmi;
Fıkıh Usulü;
Kelam İlmi;
Sarf[261] ve Lugat;
Nahiv;[262]
Mantık;
Arapça Belagat,[263]
Vaz,[264]
Adap,
Mükâleme ve Tatbikat ve Arapça Kitabet;
Siyer-i Nebi,[265]
Peygamberler ve Halifeler Tarihi, İslam ve Dinler Tarihi, Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi,
Felsefe,
Türkçe; Kıraat, İmla, Kitabet Kaideleri, Edebiyat

258 Hilafiyat: Bazı dinî ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilâfları konu edinen ilim dalı, hilâf.
259 Kelam: İslam dininin ana ilkelerini konu edinen ilim.
260 Tecvit: Kur'an-ı Kerim'in kurallarına uygun biçimde okunmasını konu alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.
261 Sarf: Arapça gramerinin kelime yapısıyla ilgili dalı.
262 Nahiv: Arapça gramerinin söz dizimi kuralları ile irap bölümünü kapsayan ilim.
263 Belagat: Edebiyat kaideleri ve edebî sanatlarla ilgili maani, beyan ve bedîi içine alan ilim dalı.
264 Vaz: Lafızların belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız-anlam ilişkisini konu edinen bilim dalı.
265 Siyer-i Nebi: Hazret-i Peygamber'in hayatı.

Levent Şahverdi Arşivi

Farsça,
Umumi Coğrafya ve Osmanlı Coğrafyası,
Riyaziyat;[266] Ameli ve Nazari Hesap, Hendese, Cebir, Trigonometri, Mekanik, Heyet, Defter Tutma Usulü
Tabiiyat; Mevalid-i Selase,[267] Zirai Malumat, Hikmet, Kimya,
Fennî, Ahlaki, İçtimai ve Kanuni Malumat;
Hıfzıssıhha,
İçtima ve Terbiye İlmi,
İktisat ve Mal İlmi,
Hitabet ve Meviza,[268]
Hatlar,
Diller,
Beden Terbiyesi.

İşbu nizamnamenin yürürlüğe konmasını ve devlet nizamlarına ilavesini irade eyledim.

1 Ekim 1914
Mehmet Reşat

Dahiliye Nazırı Talât — Harbiye Nazırı Enver — Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Hayri

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmet Sait — Nafıa Nazırı Mahmut — Maliye Nazırı Cavit Bey [*]

Bahriye Nazırı Cemal Paşa [*] — Adliye Nazırı ve Şûra-yı Devlet Reisi Vekili İbrahim

Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan — Maarif Nazırı Ahmet Şükrü

Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman El-Bostani

[*] Bulunamadı

266 Riyaziyat: Matematik.
267 Mevalid-i Selase: Madenler, bitkiler ve hayvanlar ilmi (jeoloji, botanik ve zooloji).
268 Meviza: Vaaz.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul Medreseleri Tedrisat Cetvelleri

Üsküdar Hazırlık Sınıfı

	Haftalık Ders Saati
Tertil-i Kur'an-ı Kerim[269]	6
Dinî Malumat	4
Sarf-ı Arabi	3
Türkçe	5
Tarih	3
Coğrafya	3
Hesap	4
Hüsnühat	2

Tali Kısım

Haftalık Ders Saati

Dersler		Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf	Yedinci Sınıf	Sekizinci Sınıf
Tertil-i Kur'an-ı Kerim [*]									
Maani-i Kur'an		0	0	0	0	0	3	3	4
Hadis-i Şerif		0	0	0	0	0	0	2	2
Fıkıh [ve Feraiz][270]		0	0	4	4	3	3	3	3
Fıkıh Usulü		0	0	0	0	0	0	2	2
Tevhit İlmi[271]		0	0	0	0	0	2	2	2
Felsefe	Mantık-ı Suri[272] ve Adab	0	0	0	0	0	2	2	0
	Ruh İlmi	0	0	0	0	0	0	0	2
	Terbiye İlmi	0	0	0	0	0	0	0	1
Arapça	Sarf ve Nahiv ve Mükâleme	6	5	5	5	5	0	0	0
	Belagat ve Vaz	0	0	0	0	0	5	3	3
Türkçe	Sarf ve Nahiv ve Tatbikatı	5	4	3	0	0	0	0	0
	İnşa[273] ve Edebiyat	0	0	0	2	2	2	2	2
Farsça		2	2	0	0	0	0	0	0

269 Tertil: Kur'an-ı Kerim'in tilavet usullerinden en ağır biçimde okumayı ifade eden tecvit terimi.

270 Feraiz: İslam miras hukukunu inceleyen ilim dalı.

271 Tevhit İlmi: Allah'ın zatı ve sıfatları açısından birliği başta olmak üzere inanç esaslarını genellikle Selef akidesi çerçevesinde ele alan ilim.

272 Mantık-ı Suri: Formel mantık.

273 İnşa: Resmî yazışmaları belirten edebî tür, dil bilimi ve fıkıhta haber karşıtı olarak kullanılan bir ifade kategorisi.

Levent Şahverdi Arşivi

Tali Kısım									
Haftalık Ders Saati									
Dersler		Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf	Yedinci Sınıf	Sekizinci Sınıf
Yabancı Diller	Alman, Fransız, Rus lisanları	2	2	2	2	2	2	2	2
	(Bunlardan biri seçilip başlandıktan sonra mecburidir.)								
İslam Tarihi		2	1	1	1	2	0	0	0
Umumi Tarih [ve Türk Tarihi]		0	0	0	2	3	0	0	0
Osmanlı Tarihi		0	0	0	0	0	2	1	0
Coğrafya [Umumi]		2	2	0	0	0	0	0	0
Coğrafya [Osmanlı ve İslam Coğrafyası]		0	0	2	0	0	0	0	0
Riyazi İlimler [Matematik]	Hesap	4	3	0	0	0	0	0	0
	Hendese	0	2	2	0	0	0	0	0
	Cebir ve Trigonometri	0	0	2	1	0	0	0	0
	Mihanik	0	0	0	0	1	0	0	0
	Heyet	0	0	0	0	0	2	0	0
Tabii İlimler	Fizik (Hikmet-i Tabiiye)	0	0	2	2	1	0	0	0
	Kimya	0	0	1	2	1	0	0	0
	Hayvanat	0	0	0	2	1	0	0	0
	Nebatat	0	0	0	1	1	0	0	0
	Maadin ve Tabakat [Jeoloji]	0	0	0	0	2	0	0	0
	Hıfzıssıhha ve İlk Yardım	0	0	0	0	0	2	0	0
İktisadi ve Mali Malumat		0	0	0	0	0	0	1	1
Hüsnühat (Bilhassa talik hattı)		1	1	0	0	0	0	0	0
Resim Hattı		1	1	0	0	0	0	0	0
Beden Terbiyesi (Her gün münasip zamanlarda gösterilecektir.)									
[*] Her sınıfta her gün münasip zamanlarda [sabah ve öğle ve ikindi namazlarından sonra] talim edilecek ve Kur'an-ı Kerim'in türlü okunma kaideleri dahi gösterilecektir.									

Levent Şahverdi Arşivi

Âli Kısım				
Haftalık Ders Saati				
Dersler	**Birinci Sınıf**	**İkinci Sınıf**	**Üçüncü Sınıf**	**Dördüncü Sınıf**
Tefsir-i Şerif	3	3	3	3
Hadis-i Şerif	3	3	3	3
Usul-i Hadis	2	0	0	0
Fıkıh	4	4	4	4
Feraiz	0	2	0	0
Usul-i Fıkıh	4	4	4	4
Kelam İlmi	2	2	2	2
Felsefe (Mantık, Nefis, Ahlak, Felsefe-i Ula[274])	2	2	2	2
Terbiye İlmi [?Pedagoji]	2	0	0	0
Hikmet-i Teşri[275]	0	0	2	2
Hukuk ve Kanunlar	0	0	2	2
Arap Edebiyatı	2	2	2	2

Mütehassıslar Kısmı

	Haftalık Saat	
Dersler	**Birinci Sınıf**	**İkinci Sınıf**
Tefsir ve Hadis Şubesi	1	1
İlm-i Nasih ve Mensuh[276]	1	0
İlm-i Nasih Esbab-ı Tenzil[277]	1	1
Usul-i Tefsir	6	6
Tefsir [Umumi]	2	3

274 Felsefe-i Ula: Teorik felsefenin varlığı varlık olarak ele alan, Tanrı ve diğer fizik ötesi varlıkları ve tabii ilimlerin ilkelerini araştıran bölümü; ilk felsefe, metafizik.

275 Hikmet-i Teşri: Genelde dinin, özelde ibadetler ve hukuk alanındaki dinî hükümlerin gayeleri anlamındaki makasıdü'ş-şeria'nın diğer bir adı.

276 İlm-i Nasih ve Mensuh: Kur'an-ı Kerim'de hükmü kaldırılmış (mensuh) ayetlerle onların hükümlerini kaldıran (nasih) ayetleri ele alan ilim dalı.

277 Esbab-ı Tenzil: Kur'an ayetlerinin iniş sebepleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütehassıslar Kısmı		
	Haftalık Saat	
Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf
Tefsir ve Hadis Şubesi	1	1
Tabakat-ı Kura'a ve Müfessirin[278]	2	3
Nakd-ı Rical[279]	2	2
Hadis	6	6
Mevzuat[280]	2	2
Fıkıh Şubesi:		
Fıkıh Usulü	6	6
Hanefi Fıkhı	4	4
Maliki Fıkhı	2	2
Şafii Fıkhı	2	2
Hanbeli Fıkhı	2	2
Hilaf ve Cedel[281]	4	4
Fıkıh Tarihi	2	2
Hükümlerin Mukayesesi	2	2
Kelam ve Tasavvuf ve Felsefe Şubesi:		
Kelam İlmi	5	5
Tasavvuf[282] İlmi	2	2
Nefis İlmi	4	0
Felsefe-i Ula	0	4
Mantık	2	2
İslam Felsefesi Tarihi	3	3
Umumi Felsefe Tarihi	3	3
Dinler ve Mezhepler Tarihi [Mukayeseli]	3	3
İçtima İlmi	2	2

278 Tabakat-ı Kurra ve Müfessirin: Kur'an-ı Kerim'i okuma (kıraat) âlimleri ile yorumcularının (müfessir) hayatlarını nakleden eser.

279 Nakd-ı rical: Hadis riyavet eden kişilerin rivayete ehil olup olmadıklarını inceleyen ilim dalı, cerh ve tadil de denir.

280 El-Mevzuat: Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) hadis diye uydurulan rivayetlere dair eseri.

281 Cedel: Meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelâm terimi, diyalektik.

282 Tasavvuf: İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı.

Levent Şahverdi Arşivi

Beş Senelik Taşra Medreseleri Tedrisat Cetveli

Dersler	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 4	Sınıf 5
Kur'an-ı Kerim [*]					
Kur'an Ahlâkı	1	1	1	1	0
Tefsir-i Şerif	0	0	0	2	2
Hadis-i Şerif	0	0	0	2	2
Fıkıh	2	2	3	3	2
Tevhit İlmi	2	0	0	0	0
Arapça Sarf ve Lugat	5	5	0	0	0
Arapça Nahiv ve Mükâleme	0	0	5	4	2
Türkçe Sarf ve Nahiv ve Tatbikat ve Kitabet	5	5	4	3	2
İslam Tarihi	1	1	1	1	1
Kısa Umumi Tarih ve Osmanlı ve Türk Tarihi	1	1	2	2	1
Umumi Coğrafya ve Osmanlı Coğrafyası	1	1	2	0	0
Hesap	4	3	0	0	0
Hendese	0	1	1	1	0
Cebir	0	0	1	0	0
Kısa Astronomi	0	0	0	0	1
Tabii İlimler [Fizik, Kimya, Zooloji, Botanik, Jeoloji]	0	0	3	3	2
Hıfzıssıhha ve İlk Yardım	0	0	0	0	2
Ziraat	1	1	1	0	0
Kanuni, İktisadi ve Mali Malumat	0	0	0	0	3
Terbiye ve Talim Usulü	0	0	0	2	2
El İşleri	1	1	0	0	0
Hatlar	1	1	0	0	0
Resim Hattı	1	1	0	0	0

Beden Terbiyesi (Haftada üç gün veya her gün yarımşar saat umum sınıflara gösterilecektir.)

İlahi (Haftada üç gün veya her gün yarımşar saat umum sınıflara gösterilecektir.)

[*] Sabah namazını müteakip veya bundan başka uygun görülecek zamanlarda bir saatten aşağı olmamak şartıyla her gün talim edilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Eyyubi İslami Külliyesi

Haftada Toplam Ders	Derslerin İsimleri	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf
20	Tefsir-i Şerif	00	00	00	2	2
15	Hadis-i Şerif	00	00	00	2 Mustalah[283] 1 Hadis	2
28	Fıkıh İlmi	2 İbadat	2 İbadat	2 İbadat	2 Nikâh ve Talak	2 Nikâh ve Talak 2 Feraiz
14	Fıkıh Usulü	00	00	00	00	00
13	Kelam İlmi	00	00	00	00	00
4	Tasavvuf İlmi	00	00	00		00
15	Felsefi İlimler	00	00	00	00	00
22	Hukuki İlimler	00	00	00	00	00
4	İktisat ve Mali İlimler	00	00	00	00	00
27	Arap Dili	4 Sarf ve Nahiv ve Lugat ve Kıraat	4 Sarf ve Nahiv ve Lugat ve Kıraat	4 Sarf ve Nahiv Kıraat ve İnşad[284]	2 Sarf ve Nahiv 2 Mantık	4 Belagat ve İnşad
17	Türk Dili	4 Sarf ve Nahiv ve Kıraat	4 Sarf ve Nahiv Kıraat ve İnşad	3 Kıraat ve İnşad ve Kitabet	2 Kitabet	2 Edebiyat

283 Mustalahu'l-hadîs: Hadis ilminin, k abul veya red açısından râvi ve mervînin durumunu bildiren kaideler ve meseleler bütününü ifade eden dirâyetü'l-badis adlı kısmının diğer bir adı. En genel anlamıyla hadislerin sıhhat açısından durumunu tesbite yarayan kaidelerle bu kaidelerden ortaya çıkan terimlerden oluşur.

284 İnşad: Topluluk karşısında usulüne uygun şiir okuma.

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Eyyubi İslami Külliyesi

Haftada Toplam Ders	Derslerin İsimleri	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf
21	Tarih	2 Siyer-i Nebi 2 Umumi Tarih	2 Siyer-i Nebi 2 Umumi Tarih	2 Umumi Tarih	2 İslam ve Arap Tarihi	1 İslam ve Arap Tarihi 2 Türk Osmanlı Tarihi
9	Coğrafya ve Felekiyat	2 Umumi Coğrafya	2 Umumi Coğrafya	3 İslam ve Osmanlı Coğrafyası	00	00
22	Riyazî İlimler	4 Amelî Hesap	3 Amelî Hesap 1 Hendese	2 Hendese 2 Cebir 1 Defter Tutma Usulü	1 Hendese 2 Cebir	2 Nazari Hesap 2 Trigonometri
19	Tabii İlimler	1 Amelî Ziraat	1 Amelî Ziraat	2 Tabii Hikmetler 1 Kimya 1 Amelî Ziraat	2 Tabii Hikmetler 1 Kimya 1 Hayvanat 1 Amelî Ziraat	1 Tabii Hikmetler 1 Hayvanat 1 Nebatat
4	Hat ve Resim	1 Hat 1 Resim	1 Hat 1 Resim	00		
12	Şark Dilleri	2	2	2	2	2
16	Garp Dilleri: Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça	3	3	3	3	2

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Eyyubi İslami Küllİyesi

Haftada Toplam Ders	Derslerin İsimleri	Altıncı Sınıf	Yedinci Sınıf	Sekizinci Sınıf	Dokuzuncu Sınıf	Onuncu Sınıf
20	Tefsir-i Şerif	2	2	4	4	4
15	Hadis-i Şerif	2	2	2	2	2
28	Fıkıh İlmi	3 Muamelat[285]	4 Muamelat	3 Muamelat 1 Fıkıh İlmi Tarihi	2 Ukubat[286]	3 Hilaf İlmi
14	Fıkıh Usulü	00	3	3	3	3
13	Kelam İlmi	00	3	3 Kelam İlmi 1 Kelam İlmi Tarihi	3	3
4	Tasavvuf İlmi	00	00	00	2	2
15	Felsefi İlimler	2 Terbiye İlmi 1 İçtima İlmi	3 Ruh İlmi	2 Mantık İlmi 1 Ahlak İlmi	2 Ahlak İlmi 1 Felsefe Tarihi	Metafizik İlmi 1 Felsefe Tarihi
22	Hukuk İlimleri	00	00	2 Temel ve İdari Hukuk 2 Devletler Hukuku 2 Ceza Kanunu 1 Ceza Usulü	1 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye[287] 1 Evkaf Hükümleri 1 Temel ve İdari Hukuk 2 Ceza Usulü 2 Hukuk Usulü 1 Kara Ticareti	1 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye 1 Arazi Kanunu 1 Hukuk Usulü 1 Kara Ticareti 1 Deniz Ticareti 1 Ceza Kanunu 1 Sakk-ı Şeri ve Adlî[288]
4	İktisat İlmi ve Mali İlim	İktisat	Maliye	00	00	00
27	Arap Dili	2 Belagat 2 Edebiyat	3 Edebiyat	00	00	00
17	Türk Dili	2 Edebiyat	00	00	00	00

285 Muamelat: Geniş anlamıyla fıkhın ibadetler dışında kalan kısmını, dar anlamıyla daha çok mal varlığına ilişkin hükümleri ifade eden terim.

286 Ukubat: İslâm hukukunda şer'i olarak belirlenmiş yahut yetkililerin takdirine bırakılmış bütün cezaları ve ihâdât ile muâmelâtla birlikte fürû-i fıkhın temel üç bölümünden birini ifade eden terim.

287 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye: Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun.

288 Sakk-ı Şeri ve Adlî: Şeriye sicilleri kayıtları ve adli kayıtların tanzim ve kayıt usulü.

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Eyyubi İslami Külliyesi

Haftada Toplam Ders	Derslerin İsimleri	Altıncı Sınıf	Yedinci Sınıf	Sekizinci Sınıf	Dokuzuncu Sınıf	Onuncu Sınıf
21	Tarih	1 Türk ve Osmanlı Tarihi	2 Günümüz Siyasi Tarihi	1 Dinler Tarihi [Önceki Dinler]	1 Dinler Tarihi [Önceki Dinler]	1 Dinler Tarihi [İslam Dini]
9	Coğrafya ve Felekiyat	2 Felekiyat	00	00	00	00
22	Riyazi İlimler	2 Mekanik	00	00	00	00
19	Tabii İlimler	1 Hayvanat 2 Jeoloji	2 Hıfzıssıhha ve İlk Yardım	00	00	00
4	Hat ve Resim	00	00	00	00	00
12	Şark Dilleri	1	1	00	00	00
16	Garp Dilleri: Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça	1	1	00	00	00

İhtar:

1 – Tecvit ve tertilde ihtisası olan külliye imamı veya mahsus muallim tarafından sabah ve yatsı namazlarını müteakip bütün talebeye Kur'an-ı Kerim tayin edilecektir.

2 – Her gün sabah ve akşam yarımşar saat beden terbiyesi yaptırılacaktır.

3 – Günde beş ve yalnızca perşembe günleri üç ders verilir. Öğleden sonra perşembe tatillerinde tenezzüh ve arazi üzerinde ders verilir.

4 – Bir ilme mahsus ders saatinin toplamına halel gelmemek ve idareye malumat verilmek üzere ilimlerin bahis ve kısımlarına göre dağıtılmasında müderrislerin tasarruf hakkı vardır. Mesela fıkıh ilminden nikâh ve talak kısmına ayrılmış dört saat yetersiz ve ibadat kısmına ayrılmış altı veya muamelat kısmındaki dokuz saat fazla geldiği takdirde üçüncü sınıfta ibadata veya altıncı sınıfta muamelata mahsus saatten lüzumu kadarının nikâh ve talaka tefrik ve tahsisi caizdir.

5 – Şark ve Garp dillerinin tahsili seçime bağlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Şeyhülislam Meşrebefendioğlu Mehmet Ârif Efendi Merhumun Meşihatı Zamanında ve 1853/1854 Tarihinde Muallimhane-i Nüvvab Namıyla Tesis Olunan Medresetülkudat

Medresetülkudat Nizamnamesi

Birinci Fasıl

Umur-ı İdare

Madde: 1 Meşihat makamına bağlı ve şeriat hâkimlerine menşe ve Müslüman talebeye mahsus olan Medresetülkudat padişah iradesiyle tayin olunan bir müdürle idare olunur.

Müdürün maiyetinde bir muavin ve bir kâtip ve lüzumu kadar mubassır ve odacı bulunur.

Madde: 2 Müdürün vazifeleri medresenin dâhilî inzibat ve intizamına ve talebenin iyi hal ve tavırlarına dikkat ve derslerine nezaret etmek ve üçüncü fasılda beyan olunacağı veçhile medreseye alınacak talebenin o hususta tanzim kılınacak talimat dairesinde imtihan muamelelerini ifa ve ikmal etmektir.

Madde: 3 Talebenin tayin olunan vakitlerde medresede mevcut olmasını temin için her aya mahsus olmak üzere günlük devam cetvelleri tanzim ve mubassırlar vasıtasıyla yoklama edilerek talebenin mevcut ve namevcutları işaret olunduktan sonra on birinci maddeye göre muamele edilir.

İkinci Fasıl

Talim Heyeti

Madde: 4 Muallimler ilmiye memurları seçici kurulunun uygun görmesiyle Meşihat makamınca tayin olunacaktır.

Madde: 5 Muallimler müdüriyet tarafından tertip olunacak ders cetvellerinde gösterilen vakitlerde medresede hazır olup ders icrası ve ders esnasında nizam ve edebe aykırı harekette bulunan talebeye nasihat ve tekdir ve tevbihe müstahak olanlar hakkında müdüriyete müracaat ve onuncu ve on dördüncü maddelerde yazılı olduğu üzere giriş ve sınıf imtihanlarını icra ile mükelleftirler.

Madde: 6 Mazeretsiz devam etmeyen muallimlerin maaşlarından müdüriyetçe günlük kesinti icra olunacağı gibi bir ayda iki kere günlük kesintiye uğrayanlar istifa etmiş addedilerek yerlerine seçici kurulca diğer muallimler tayin olunur.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Fasıl

Medreseye Kabul Edilecek Talebenin Şart, Vasıf ve Vazifeleri

Madde: 7 Medreseye girenlerin yaşı yirmiden aşağı ve otuz beşten yukarı bulunmamak ve onuncu maddede yazılı fenlerden ehliyet ispat etmek ve iyi hâl sahiplerinden olup cinayet veya namusa halel getirecek ağır suçtan hüküm giymemiş olmak şarttır.

Madde: 8 Medreseye girmek isteyenler müdüriyete müracaatla nüfus tezkerelerini veya hüviyet varakalarını ve aşı şahadetnamelerini ibraz ve bir önceki maddede yazılı olan vasıf ve şartları haiz olduklarını ispat eyledikleri halde kayıt muameleleri yapılır ve bunlardan onuncu maddede yazılı giriş imtihanında tamam numaranın yarısından fazlasını elde edenler medreseye kabul olunurlar. Yedinci maddede yazılı şartları haiz olmadıkları bilahare ortaya çıkanların kayıtları silinir.

Geçici Madde

Yeni şeriat hâkimleri kanununun on yedinci maddesini takip eden geçici fıkra gereğince beş sınıf müstahdeminden olup henüz imtihanları icra kılınmış olmayan naipler medreseye devam için giriş imtihanından muaftırlar. Bunlar medresede okunan derslerin umumundan bir defaya mahsus olmak üzere mezuniyet imtihanı esnasında talebe ile beraber imtihana girebilirler. Ehliyetlerini ispat eyledikleri takdirde imtihan derecelerine göre mezkûr medrese mezunları hükmünde tutulurlar.

Madde: 9 Medrese her sene şevval-ı şerifin on beşinde açılarak derslere başlanacak ve Cemaziyülahir'in ilk gününde dersler tatil edilerek giriş ve sınıf ve mezuniyet imtihanlarına başlanacak ve nihayet Şaban on beşinde cümlesi ikmal edilecektir.

Madde: 10 Giriş imtihanının icra zamanı gazetelerle ilan edilecek ve ders vekilinin riyasetinde talim heyetinden seçilecek zevat tarafından o hususta tanzim kılınacak talimat dairesinde Sarf ve Nahiv ve Vaz ve Mantık ve Belagat ve Fıkıh Usulü ve Akaid ve Kelam fenleriyle Hüsnühat ve Kitabet ve İslam ve Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Coğrafyası ve Hesap derslerinden yazılı olarak icra olunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 11 Ders müddetinde talebeden biri bir ay zarfında meşru mazerete dayanmaksızın derste üç defa bulunmaz ise birinci ayda müdür tarafından tembih, ikinci ayda tevbih edilecek, üçüncü ayda o sene imtihana kabul edilmeyip bulunduğu sınıfta bırakılacaktır. Medrese dâhilinde adaba ve nizamname mündericatına mugayir ve hariçte vakar ve haysiyeti ihlal eden hallere cüret eden talebeye keza birinci defasında müdür tarafından ihtar ve gerekli nasihat icra ve tekerrürü halinde tevbih ve üçüncü defa tekerrür ederse müdür tarafından verilecek takrir üzerine şeyhülislamın işaretiyle kaydı silinecektir.

Dördüncü Fasıl

Derslerin Nevileri ve İmtihanların İcrası Sureti

Madde: 12 Medresetülkudat'ın ders müddeti dört seneden ibaret olup okunacak şeriat ve kanun dersleri mahsus talimatına tabi olacaktır.

Madde: 13 Ders yılı sonunda her sınıfın talebesi bulundukları sınıflarda okudukları derslerden imtihan edilecektir.

Madde: 14 İmtihanlar aleni olarak her dersin muallimi ve müdür tarafından seçilecek ihtisas sahibinden iki mümeyyiz tarafından mahsus talimatında yazılı olduğu veçhile sözlü ve yazılı olarak icra olunur.

Madde: 15 İmtihanlarda her ders için beşer sual tertip birdenbire talebeye yöneltilecektir. Her dersin tamam numarası ondur.

Madde: 16 İmtihan vermekle mükellef olduğu derslerden aldığı numaraların ortalaması altı numaraya ulaşmayan veya ortalaması altı numaraya ulaşıp da birden fazla dersten aşağı numara alan talip sınıf geçemez.

Madde: 17 İmtihanlarda kitaba veya deftere bakmak veya üzerinde derse ait evrak bulundurmak veya birbirinden kopya çekmek veya birbiriyle tartışıp konuşmak yasaktır. Bu gibi harekette bulunanlar derhal imtihan mahallinden ihraç edilecekleri gibi tayin olunan günlerinde özür ve zaruretsiz imtihana girmeyenler dahi sınıflarında bırakılacaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 18 Derslerin toplamı itibariyle birbiri üzerine altışar numara elde edip de yalnız bir dersten dörtten aşağı numara alanlar ile meşru şahsi mazereti ve elinde olmayan zaruri mücbir sebeplerden dolayı imtihana giremeyenler ikmal imtihanına girebilirler.

Madde: 19 İkmal imtihanı gelecek ders yılının ilk ayına ve bir defaya münhasır olmak ve şahsi mazeret ve mücbir sebepler kabul edilmemek üzere müdür tarafından tayin ve ilan olunacak günlerde icra olunur. İşbu tayin olunan günlerde ikmal imtihanına girmeyenler sınıflarında bırakılırlar.

Madde: 20 Son sınıf talebesi son senede okudukları derslerden imtihan olunduktan sonra işbu derslerde kazandıkları numaralar ile dördüncü senede okunmayıp birinci ve ikinci ve üçüncü senelerde okunmuş olan derslerin son imtihanında kazanmış oldukları numaralar ile birleştirilerek Dürer[289] ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinden dokuz ve diğer derslerden üst üste dokuz numara elde edenlere aliyyülâlâ ve Dürer ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinden sekizer ve diğer derslerden üst üste sekizer numara elde edenlere âlâ ve Dürer ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinden altışar ve diğer derslerden üst üste altışar numara elde edenlere âlâya yakın derecede mezuniyet rüusu verilir. Mezuniyet imtihanına giren talebeden Dürer ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinin yalnız birinden altıdan aşağı veyahut diğer derslerin yalnız birinden dörtten aşağı numara alanlar ikmal imtihanına giremezler.

Madde: 21 Medresetülkudat'a üst üste iki sene devam etmeyen veyahut bir sınıfta birbiri üstüne iki sene kalan veya birinci defa mezuniyet imtihanında ve ikmalinde muvaffak olamamalarından dolayı gelecek yıl mezuniyet imtihan ve ikmaline girip yine muvaffak olamayan talebenin kayıtları silinir.

Madde: 22 Mezuniyet rüusuna müstahak olanların derecelerini mübeyyin tanzim olunacak rüuslar müdür ve talim heyeti tarafından mühürlenerek ve ilmiye memurları seçim encümenince kayıt ve tasdik ve taraf-ı şeyhülislam tarafından kabul ile yemin törenleri icra kılındıktan sonra sahiplerine verilir.

289 Dürer: Bu adla bilinen birden fazla eser vardır. Açıkça belirtilmemekle birlikte burada kastedilenin son devir Osmanlı hukukçusu Ali Haydar Efendi (ö. 1935) tarafından kaleme alınan Mecelle şerhi olması lazım.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 23 İşbu nizamname neşri tarihinden itibaren muteber olup hükümlerinin icrası yüce meşihat makamına ihale edilmiştir.

İşbu nizamname layihasının yürürlüğe konmasını ve devlet nizamlarına ilavesini irade ederim.

3 Ocak 1914
Mehmet Reşat

Şûra-yı Devlet Reisi Halil — Harbiye Nazırı Ahmet İzzet — Şeyhülislam Esat

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim — Bahriye Nazırı Mahmut

Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talât — Adliye Nazırı İbrahim

Maarif Nazırı Ahmet Şükrü — Ticaret ve Ziraat Nazırı — Nafıa Nazırı Vekili Ahmet Cemal

Posta Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan — Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri

3 Ocak 1914 Tarihli Medresetülkudat Nizamnamesi'ne Ektir

Birinci Madde – Şeriat mahkemelerinin yazılı ve idari hususlarında istihdam olunacak memurlara menşe olmak ve ders müddeti şimdilik bir seneden ibaret olup lüzum görüldüğünde iki seneye çıkarılmak üzere Dersaadet'te Medresetülkudat'ta mahsus bir sabah sınıfı açılmıştır.

İkinci Madde – Her sene işbu mahsus sınıfa evvelce nahiye ve kaza naipliklerindeki hizmetlerde bulunmuş olan zevat ve bulundukları dairelerin muameleleri haleldar olmamak üzere Meşihat makamı müsteşarlığıyla her talibin mensup olduğu daire müdüriyetince müştereken uygun görülüp ayrılacak ilmiye dairelerinin şimdiki müstahdemleri ve idadi mektepleri veya idadi mektepleri derecesinde bulunan mekteplerin yaşları yirmiden aşağı ve otuzdan yukarı olmayan mezunları imtihansız alınır. Ve diğer taliplerin yaş-

Levent Şahverdi Arşivi

ları yirmi ile yirmi beş arasında olmak şartıyla aşağıdaki maddede tayin olunan derslerden müsabaka imtihanında muvaffakiyet gösterenleri kabul olunur.

Üçüncü Madde – Giriş imtihanı Meşihat makamınca imtihana tabi olmayan taliplerin miktarı nazara alınarak tayin olunacak adede göre müsabaka suretiyle [Arabi Sarf, Nahiv, Mantık] Tarih, Coğrafya, Hesap Kitap ve Hüsnühat'tan icra olunur.

Dördüncü Madde – Mahsus sınıfta tedrisat işbu nizamnameye eklenen cetvele tabidir.

Beşinci Madde – Mahsus sınıfın idare işleri Medresetülkudat müdüriyetine tahvil ve talim işleri Meşihat tarafından tayin olunacak muallimlere ihale olunmuştur.

Altıncı Madde – Mahsus sınıf talebesi dersler için tayin olunan zamandan başka tahsil saatlerinde Bâb-ı Fetva Sicil Müdüriyetince gösterilecek şeriye mahkemeleri ve ilmiye dairelerinde bilfiil vazife ifası ile tatbikatta meleke ve derinliği haiz olmaya çalışacaklar ve her gün müdavim bulundukları mahkeme ve dairelerin devam cetvellerini imza ederek tatbikat imtihanı için takdir olunacak numaraya esas olmak üzere pratik dereceleri hakkında daire reislerinin tasdiklerini ihtiva eden sene nihayetinde mahsus vesikalar göstereceklerdir.

Yedinci Madde – Tedrisat ve devam ve imtihanlar hakkındaki ayrı ayrı hükümler talimatname ile tayin olunmuştur.

Sekizinci Madde – Mahsus sınıf mezunları imtihanlarda elde ettikleri dereceler aralarında tercihe esas olmak üzere şeriye mahkemeleri kitabetleriyle yetim malları müdür ve memuriyetlerine ve sair taliplere tercihan imtihansız ilmiye dairesi kalemlerine kabul olunur. Şeriye mahkemeleri kalemlerinde boşalacak memuriyetlere mahsus sınıf mezunlarından talip var iken hariçten kimse tayin olunamaz.

Dokuzuncu Madde – İşbu nizamname neşri tarihinden itibaren geçerlidir.

Onuncu Madde – İşbu nizamnamenin hükümlerinin icrasına meşihat makamı memurdur.

Levent Şahverdi Arşivi

Mahsus Sınıf Tedrisat Cetveli

Feraiz ve Vesaya
Sakk-ı Şeri
Nikâh, Talak, Hızane, Nafaka
Evkaf Hükümleri
Kassam[290] Defteri
Şeriye Muhakemesi Usulü
(tatbiki bir surette)
Kanuni Malumat
Harç ve Damga Kanunları
Kitabet
Hesap
Defter Tutma Usulü
Talik Hattı

İşbu nizamnamenin yürürlüğe konmasını ve devlet nizamlarına ilavesini irade eyledim.

3 Eylül 1914
Mehmet Reşat

Harbiye Nazırı
Enver

Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı
Hayri

Sadrazam ve Hariciye Nazırı
Mehmet Sait

Maliye Nazırı ve Dahiliye Nazırı Vekili
Cavit

Bahriye Nazırı
Ahmet Cemal

Adliye Nazırı ve Şûrâ-yı Devlet Reis Vekili
İbrahim

Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı
Ahmet Şükrü

Maarif Nazırı
Süleyman El-Bostani

Ticaret ve Ziraat Nazırı
Mahmut

Nafıa Nazırı

290 kassam: Vefat eden kimselerin terekelerini taksim eden şeri memur.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Ocak 1914 Tarihli Medresetülkudat Nizamnamesi'nin Yirminci Maddesini Tadil Eden Nizami Maddeler

Birinci Madde – Medresetülkudat Nizamnamesi'nin yirminci maddesi yerine geçmek üzere aşağıdaki madde kaleme alınmıştır.

Madde: 20 Son sınıf talebesi son senede okudukları derslerden imtihan olduktan sonra işbu derslerde kazandıkları numaralar dördüncü senede okunmayıp birinci ve ikinci ve üçüncü senelerde okunmuş olan derslerin son imtihanında kazanmış oldukları numaralar ile birleştirilerek Dürer ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinden üst üste dokuz ve diğer derslerden keza üst üste dokuz numara elde edenlere üçüncü ve Dürer ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinden üst üste sekizer ve diğer derslerden keza üst üste sekizer numara elde edenlere dördüncü ve Dürer ve Mecelle ve Feraiz ve Sakk-ı Şeri derslerinden üst üste yedişer numara elde edenlere beşinci derecede mezuniyet rüusu verilir. Zikrolunan yedişer numarayı elde edemeyenler veya son sınıftaki derslerin yalnız birinden bile dörtten aşağı numara alanlar sınıflarında bırakılırlar. Elde ettikleri numaralara göre alabilecekleri mezuniyet rüusunun derecesini yükseltmek isteyenlerden ortalamaya esas olan Dürer, Mecelle, Sakk-ı Şeri, Feraiz derslerinin yalnız birinden altıdan aşağı numara almış olanların yalnız bu dersten tekrar imtihanı caiz olup yukarıda zikrolunan derslerin birden fazlasından veya yine ortalamayı teşkil eden diğer derslerin yalnız birinden altıdan aşağı numara almış bulunanlar mezkûr rüustan fariğ olmak şartıyla kendilerinden sonraki sınıf talebesiyle birlikte dördüncü sınıf derslerinin tamamından imtihan vermeye mecburdur. Son imtihan numaralarına karşı evvelki imtihan numaralarının herhangi bir hüküm ve tesiri kalmaz.

İkinci Madde – İşbu nizamname maddesi neşir tarihinden muteberdir.

Üçüncü Madde – İşbu nizamname maddesinin icrasına meşihat makamı memurdur.

İşbu nizamnamenin yürürlüğe konmasını ve devlet nizamlarına ilavesini irade eyledim.

19 Nisan 1915
Mehmet Reşat

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nazırı ve Bahriye Nazırı Vekili Enver	Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri
Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmet Sait	Nafıa Nazırı ve Şûra-yı Devlet Reis Vekili Abbas
Adliye Nazırı İbrahim	Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazır Vekili Talât
Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi	Maarif Nazırı ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmet Şükrü

Medresetülkudat Dâhilî Talimatıdır

Birinci Fasıl

Giriş İmtihanı Hakkındadır

Birinci Madde – Medresetülkudat Nizamnamesi'nin onuncu maddesi gereğince giriş imtihanının icra zamanı ve kayıt muamelesine başlama gün ve saati gazetelerle ilan edilecektir.

İkinci Madde – Medreseye dâhil olmak isteyenler sabık madde gereğince tayin edilen gün ve saatte müdüriyete bizzat müracaatla mezkûr nizamnamenin yedinci maddesinde beyan edildiği veçhile nüfus tezkerelerini veya hüviyet varakalarını ve cinayet veya namusa halel getiren ağır suç ile mahkûm olmadıklarına ve iyi hal sahiplerinden bulunduklarına dair mensup oldukları medrese müderrisleri veya mahalleleri imam ve muhtarları taraflarından veya maruf iki zat tarafından mühürlenmiş iyi hâl ilmühaberiyle aşı şahadetnamelerini ibraz ile mahsus defterine isimlerini kaydettireceklerdir. Tayin olunan günler geçtikten sonra müracaat edenlerin kayıtları icra edilmeyecektir.

Üçüncü Madde – İmtihanları icra olunacak talebe tayin olunan günleri havi tanzim ve ilan mahalline asılacak kayıt numarasına nazaran tayin olunan gün ve saatte hazır bulunmaya mecburdur. Tayin olunan günlerde imtihana gelmeyenler veya girdiği postada imtihanı ikmal etmeksizin çıkanlar o seneye mahsus olmak üzere imtihana kabul edilmeyeceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Dördüncü Madde – İmtihanlar yazılı olarak icra edileceğinden ve temize çekmek ve müsvedde yapmak için damgalı kâğıt idare tarafından verileceğinden talebenin nezdinde hokka ve kalemden başka bir şey bulunmayacaktır.

Beşinci Madde – İmtihan esnasında kitap ve risale bulundurmamaları veya birbiriyle konuşma ve evrak alıp etmemeleri ve aksi takdirde imtihan mahallinden çıkarılıp o sene imtihanından mahrum edilecekleri ve üzerlerinde kitap veya risale var ise idareye teslim etmeleri lüzumu talebeye izah edilecek ve vuku bulan izaha rağmen aykırı harekette bulunanlar o sene imtihana kabul edilmemek üzere imtihan mahallinden ihraç edileceklerdir.

Altıncı Madde – Lüzumlu kayıt tutma ve gözetleme icrasıyla beraber ders kaçırdıkları imtihan heyetince tetkik esnasında tahakkuk edenlerin muvafık cevap vermiş olsalar bile imtihanları olmamış addedilecektir.

Yedinci Madde – Sualler talebeye yazdırıldıktan nihayet sekiz saat zarfında imtihan kâğıdının idare heyetine teslim olunması lazımdır. Mezkûr müddet geçtikten sonra evrak kabul edilmeyecektir.

Sekizinci Madde – İmtihan esnasında hariçten ekmek vesaire alınmak yasaktır.

Dokuzuncu Madde – Ders temize çekildikten sonra imza kâğıdın arkası yazısız olan mahalline konacaktır.

Onuncu Madde – Müsvedde kâğıdının da asıl ders kâğıdıyla beraber verilmesi mecburidir. Kaçınanların imtihan kâğıdı kabul edilmeyecektir.

On Birinci Madde – Nizamnamenin sekizinci maddesi gereğince numara yarısı not ortalaması kabul edilecektir.

İkinci Fasıl
Tedrisat Hakkındadır

On İkinci Madde – Medresetülkudat'ta okunacak derslerin adedi ve ders saati ekteki cetvelde yazılı olduğu veçhiledir. Halin icabına göre Meşihat makamınca mezkûr dersler kesilebilecek, değiştirilebilecek, eklenebilecek ve saati artırılıp azaltılabilecektir.

On Üçüncü Madde – Dürer Kitabünnikâh'tan başlayarak tedris ve her sene dörtte bir miktarı ikmal olunacak ve ikmaline imkân

Levent Şahverdi Arşivi

görülemediği takdirde nadir meselelere ait bahisler kesilecektir. Muallim tedris eylediği mesaili duruşma şeklinde tasvir ve usul-i fasl ve hasmı tarif ve mecelleye muvafık olup olmayan mesaili ve hilafiyatı ve müfta bih kavlleri beyan edecektir.

On Dördüncü Madde – Mecelle birinci maddeden başlayarak tedris edilecek ve "Dürer"de olduğu gibi muallim madde ve meseleleri duruşma şeklinde tasvir ve usul-i fasl ve hasmı tarif ve mezheplerin ihtilafını ve tercih sebebini beyan edecektir.

On Beşinci Madde – Dürer ve Mecelle muallimleri talebenin medreseden rüus almasına kadar sınıfları takip ve Dürer'i ve Mecelle'yi ikmal edeceklerdir.

On Altıncı Madde – Feraiz muallimi bilcümle mezhepleri beyan ve ameliyatı meselelerin sureti ile izah ve ve vesayaya ait meseleleri talim ve müfta bih kavlleri beyan edecek ve ahval-i erbaine başladıktan itibaren her hafta talebeye yazdıracağı meselelerin hatasını tashih ederek sahiplerine iade edecektir.

On Yedinci Madde – Sakk-ı Şeri muallimi sakkın usul ve kaideleri ve ıslahatını tarif ve tedris eylediği sınıfın "Dürer" dersini takiple talim edecek ve on beş günde bir defa bir meseleyi muhakeme şeklinde yani talebeden davacı ve davalı ve kâtip ve kadı tayin ederek temsil ettirip geçerli usulü dairesinde dava zaptı suretinde kaleme aldıracaktır. Ve her sınıfa en az ayda bir defa bir şeri mesele tasvir ve usulü dairesinde şeri senedini talebeye yazdıracak ve talebenin tanzim ettikleri müsveddeleri tashih ederek on gün zarfında iade edecektir.

On Sekizinci Madde – Kassam Defteri'nin tedris usulü Sakk-ı Şeri gibi olacaktır.

On Dokuzuncu Madde – Devletler Hukuku muallimi ecnebilere imtiyazların zuhuru suretini ve bunlardan neşet eden zararların derecesini talebeye izah edecek ve devletler hususi hukuku meselelerini mezcetmek suretiyle tedris eyleyecektir.

Yirminci Madde – Hukuki ve Cezai İlamların Tanzimi muallimleri sakk-ı nizamiye usul ve kaidelerini beyan ve kanuni meseleleri muhakeme şeklinde temsil ve mahkemelerin dereceleri itibariyle bidayetçe ve istinafça ve temyizce tanzim olunacak ve kanuni ilam

Levent Şahverdi Arşivi

ve vesikaların tanzimi suretini talim eyleyeceklerdir. Ve en az ayda bir kere talebeye bir kanuni mesele tasvir ederek tanzim edecekleri müsveddeleri tashih ettikten sonra on beş gün zarfında iade edeceklerdir.

Yirmi Birinci Madde – Kitab-ı Resmiye muallimi resmî lakap ve teşrifatı ve kitabetin başlangıcını tarif ve tedricen resmî muamele mertebelerine ait yazı usulünü talim edecek ve en az ayda bir defa talebeye gösterilecek mevzu üzerine yazılan müsveddeleri mümkün olduğu kadar açık olarak hataları beyan edilmek suretiyle tashih ederek bir hafta zarfında sahiplerine iade edecektir.

Yirmi İkinci Madde – Talik hattı muallimi evvela celi ve ikinci derecede hurde olarak talim edecek ve talebenin yazmış oldukları meşkleri hat usulü dairesinde tashih ve tefhim ve yazacakları onar satırlık karalamaları iptal edeceklerdir.

Yirmi Üçüncü Madde – Ders esnasında talebeden biri fennin gereğince teklif edilen vazifeyi kabulden kaçınacak olursa Muallim Nizamnamesi'nin beşinci maddesi gereğince evvela nasihat ve tekdire müstahak olanlar haklarında müdüriyete müracaat edecek ve müdüriyet tarafından da Medrese Nizamnamesi'nin on birinci maddesi hükümleri tatbik edilecektir.

Yirmi Dördüncü Madde – Medresetülkudat ders müddeti bir saattir. Günde üç veya dört saat ders verilir. Tayin olunan vakitten çeyrek saatten fazla gecikmeyle dershaneye giren muallim ve talebeye o derste bulunmamış nazarıyla muamele olunur.

Hatime

Sınıf İmtihanları Hakkındadır

Yirmi Beşinci Madde – Sınıf imtihanlarında beşer gün fasıla verilecektir.

Yirmi Altıncı Madde – Dürer, Mecelle, Ceza ve Sulh Muhakemeleri Usulü, Hukuki Muhakemeler Usulü, Arazi Kanunu, Devletler Hukuku, İcra Kanunu Hukuku İlmine Giriş, Ceza Kanunu, İktisat, Kara ve Deniz Ticareti, Evkaf Hükümleri, Şeri ve Hukuki Tatbikat ilh, İdari Hukuk imtihanları sözlü diğerlerinin yazılı olarak imtihanları birinci fasıl hükümlerine tabi olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yirmi Yedinci Madde – İmtihan esnasında veya numaraların açıklanmasında veya ikmale kalmış olanların tebliği esnasında gerek idare heyeti ve gerek muallimler heyeti ve mümeyyizlere karşı nizam harici ve edebe aykırı hâle cüret edenler hareketinin derecesine göre tevbih edilecek veya sınıfta bırakılacak veya Meşihat makamından izin istenerek kaydı silinecektir.

Medresetülkudat'ta Tedris Olunacak Ders Cetvelidir

Beher Hafta Ders Saati					
Derslerin İsimleri					**Mülahazalar**
	Birinci Sınıf	**İkinci Sınıf**	**Üçüncü Sınıf**	**Dördüncü Sınıf**	
	Saat	**Saat**	**Saat**	**Saat**	
Dürer	5	5	5	5	
Mecelle	3	3	3	3	
Feraiz	2	1	0	0	
Şeri Tatbikat	0	0	0	1	
Sakk-ı Şeri	1	1	1	2	
Kassam Defteri	0	0	1	0	
Evkaf Hüküm ve Nizamları	0	0	0	2	
Arazi Kanunu	0	1	1	0	
Kara Ticaret Kanunu	0	0	2	0	
Deniz Ticaret Kanunu	0	0	0	1	
İcra Kanunu	0	0	0	1	
Ceza Kanunu	2	0	0	0	
Hukuki Muhakeme Usulü	0	2	1	0	
Hukuki ve Cezai ve Ticari Tatbikat	0	0	0	1	
Hukuki İlamların Tanzimi	0	0	1	0	
Ceza ve Sulh Muhakemeleri Usulü	0	1	1	0	
Cezai İlamların Tanzimi	0	0	1	0	

Levent Şahverdi Arşivi

Medresetülkudat'ta Tedris Olunacak Ders Cetvelidir

Derslerin İsimleri	**Beher Hafta Ders Saati**				**Mülahazalar**
	Birinci Sınıf	**İkinci Sınıf**	**Üçüncü Sınıf**	**Dördüncü Sınıf**	
	Saat	**Saat**	**Saat**	**Saat**	
Hukuk İlmine Giriş	1	0	0	0	
Devletler Hukuku	1	1	1	0	
İdare Hukuku	0	0	0	2	
İktisat	1	1	0	0	
Resmî Kitabet	1	1	0	0	
Talik Hattı	1	1	0	0	
	18	**18**	**18**	**18**	

Levent Şahverdi Arşivi

Cihad-ı Ekber Fetvası (14 Kasım 1914)[291]

Tevfik O'ndandır [Allah'tandır]

Bu mesele beyanında Hanefi imamlarından cevap bu veçhiledir ki İslamiyet âlemine düşman hücumu vaki ve İslam memleketlerinin gasp ve yağması ve İslam nüfusunun tutsak ve esir edilmeleri tahakkuk edince İslam Padişahı Hazretleri umumi seferberlik suretiyle cihadı emrettiğinde "İnfirû hifâfen ve sikâlen ve câhidû bi emvâlikum ve enfusikum" ayet-i celilesinin yüce hükmünce bütün Müslümanlar üzerine Cihat farz olup genç ve ihtiyar piyade ve süvari olarak bilcümle kıtalardaki Müslümanların malları ve bedenleriyle süratle cihada girişmeleri farz olur mu?

El-cevab beyan buyurula Allahu Teala Âlem.

Olur.

Ketebehü'l-fakir ileyhi Teala

Hayri bin Avni El-Ürgûbi ufiya anhüma.

Bu surette bugün İslam Hilafeti makamı ve padişahın korunmuş memleketlerine harp gemileri ve kara askeri ile hücum etmek suretiyle İslam Hilafetine koşmaya ve neuzübillah Teala yüce İslam nurunun söndürülmesi ve yok edilmesine uğraştıkları anlaşılan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara yardımcı ve destek olan hükümetlerin idareleri altında bulunan bütün Müslümanların dahi adı geçen hükümetlerin aleyhine cihat ilan ederek bilfiil süratle gazaya girişmeleri farz olur mu?

El-cevab beyan buyurula Allahu Teala Âlem.

Olur.

Ketebehü'l-fakir ileyhi Teala

Hayri bin Avni El-Ürgûbi ufiya anhüma.

---

291 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu surette maksadın hâsıl olması bütün Müslümanların cihada süratle başlamalarına bağlı iken bazıları neuzübillah Teala geride kalsalar geride kalmaları muazzam bir asilik olup Allah'ın gazabına ve bu utanç verici asiliğin cezasına müstahak olurlar mı?

El-cevab beyan buyurula Allahu Teala Âlem.

Olurlar.

Ketebehü'l-fakir ileyhi Teala

Hayri bin Avni El-Ürgûbi ufiya anhüma.

Bu surette İslam Hükümeti ile muharebe eden adı geçen hükümetler İslam ahalisinin kendilerini katil ve hatta bütün ailelerini mahv ve ikrah ve icbar edilmiş olsalar bile İslam Hükümeti askerleriyle muharebe etmeleri şeriatça haram olup katlolmalarıyla cehennem ateşine müstahak olurlar mı?

El-cevab beyan buyurula Allahu Teala Âlem.

Olurlar.

Ketebehü'l-fakir ileyhi Teala

Hayri bin Avni El-Ürgûbi ufiya anhüma.

Bu surette şimdiki harpte İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbistan ve Karadağ hükümetleriyle destekçilerinin idareleri altında olan Müslümanların İslam'ın haklarına yardımcı bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harp etmeleri İslam Hilafetinin zararına olacağından büyük günah olmakla elim azaba müstahak olurlar mı?

El-cevab beyan buyurula Allahu Teala Âlem.

Olurlar.

Ketebehü'l-fakir ileyhi Teala

Hayri bin Avni El-Ürgûbi ufiya anhüma.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan V. Mehmed Reşat'ın Harbe Girişin Sebeplerini İzah Eden 22 Kasım 1914 Tarihli Beyannamesi[292]

[Tuğra]

İşbu beyannamenin bütün İslam ülkelerinde neşir ve ilanını irade ederim 22 Kasım 1914

Mehmet Reşat

Millet ve kavimler için Allah'ın ihsanlarından olan istiklal nimetini imhaya çalışarak beşeriyeti esaret altına almak isteyen ve asırlardan beri beşeriyetin saadetinin gaddar bir amansız düşmanı olan Moskof Hükümeti'nin Yakın ve Uzak Doğu'da ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği musibetlerden bu defa Merkezî Avrupa da azade kalamayarak patlak veren Harb-i Umumi'de milyonlarca Müslümanı esaret kementlerinde bulundurmayı millî gururlarının en ahenkli zevki addeden ve şu gayrimeşru zalim hâkimiyetlerinin altında hürriyet gaspı ve menfaat temini gibi türlü türlü hasis emeller besleyen ve binaenaleyh İslam âleminin istinat noktasını teşkil eylediği ve İslamiyetin duruşunun dayanağı bulunduğu için Yüce İslam Hilafetini sarsmak ve bu âli makamı mümkün olduğu kadar zaafa uğratmak yolundaki kine bulaşmış hissi, sinelerinden bir an ayırmayan İngiltere ve Fransa hükümetlerini de kendisine takipçi kılmıştır.

Üçlü İtilaf namını taşıyan işbu zorbalar heyeti geçen asırda Hindistan'daki, Orta Asya'daki, Afrika'nın çoğu cihetindeki İslam kavimlerini tamamen hâkimiyet ve hükümetlerinden ve hatta hürriyetlerinden mahrum eyledikleri gibi yarım asırdan fazla bir zamandan beri birbirine destek olarak Memalik-i Osmaniye'nin pek kıymettar birtakım kısımlarını kayba uğratmışlar ve daha dün denecek

292 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar yakın bir zamanda dahi komşularımızı kışkırtıp himaye ederek vukua getirdikleri Balkan Harbi'nde nice yüz bin masum İslam nüfusunun heder olmasına ve binlerce namuslu İslam kadınlarının masumiyet cevherlerinin parça parça edilmesine ve İslamiyetin yüce mukaddesatının heveslerin oyuncağı olmasına manen ve maddeten sebep oldukları gibi, bu defa da bütün yerküreyi bir kavga mahşeri hâline getirecek olan her nevi karışıklığı lüzumlu bulmaya ve bu cenk ve cidal ateşinin en yürek yakan kıvılcımlarını yine Ümmet-i Muhammed'in can evine doğru saçmaya başlamışlar ve lanete müstahak tertipleriyle eliyazübillah Allah'ın nurunu söndürmeye çalışmışlardır. "Yuriduna en yutfiu nurallahi biefvahihim veya bî 'llah illâ en yutimma nurahu velev keriha'l-kâfirûn."[293]

Kudretli kuvvetini ve kahredici kudretini idrakte insan aklının âciz bulunduğu ve yetmediği âlemlerde hükmü geçen emsalsiz Hüda-yı Azîmüşşanın beşeriyetin iki dünyada saadeti için seçilmiş ilahi nuru olan ve Allah'ın yüce korumasıyla müjdelenmiş bulunan İslam dinine düşmanlık gösterenlerin er geç Allah'ın gazabına uğrayacakları ve manen ve maddeten tarumar olacakları aşikâr olup Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn Halife-i Müslimin eyyedallahü binnasri'l-mübin Hazretleri müminlerin gözbebeği bulunan Beytullahü'l-Harem ve Ravza-i Muttahara-i Fahrül'l-Enam ile Kudüs-i Şerif'i ve Necef ve Kerbela ve yüce hilafet merkezini hâsılı enbiya makamları, evliya kabirleri ve şüheda menzilleri olan bütün Darülislam'ı Allah'ın yardımına sığınarak, saldırıdan korumak ve İslam'ın namusunu alçaltma şaibelerinden himaye etmek ve mühim olan Allah kelamını yüceltme farizasının yiğitliği kemale erdiren ikmaliyle gereklerine sarılmak üzere bütün Müslümanları bu hususdaki fetvaların ulu hükümleri uyarınca umumi cihada davet ve yukarıda zikrolunan İslamiyet düşmanlarının kahır ve dumura uğratılması için intikam sahibi kahredici olan Kur'an-ı Kerim'i indiren Cenabıhakk'tan zafer ve yardım niyaz eylemek hususunu Yüce İslam Hilafeti'nin en muazzam vazifelerinden bilmiştir. Hilafet makamı hükmünün sürdüğü yerlerde bulunan Osmanlı tebaasının yirmi yaşından kırk beş yaşına

293 Tevbe Suresi 9:32: Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar olanlarını istisnasız silah altına davet ederek Allah Teala'nın gücüyle teçhiz eylediği ordu ve donanma-yı hümayun ile şimdiye kadar ömürlerini ilim neşrine vakfetmiş bulunan ulema müderrisler ve muallimler din ve milletin istikbalinin ümidi olan bilumum ulum ve fünun talebesi ile memurların büyük kısmı kimsesiz ailelerinin şeyh-i fani pederlerin ve validelerin elinden tuttuğu vatan evlatları bugün peyderpey cihat mıntıkalarına yığılmakla beraber bilumum müminler işbu cihad-ı ekberin sevabından hisse kapmak için "İnfirû hifafen ve sikalen ve câhidû biemvaliküm ve enfüseküm"[294] hükmüne uyarak bedenen ve malen cihat etmek üzere seferberlik emrini almıştır.

Bundan dolayı Kırım, Kazan, Türkistan, Buhara, Hive, Hindistan gibi mezkûr zalim hükümetlerin tasallutları kabzasında bulunan ve Çin ve Afgan ve İran ile Afrika'da ve sair dünya ülkelerinde oturan bilumum Müslümanların güçleri yettiğince işbu büyük cihada bu hususdaki fetva mefhumunca Osmanlılarla beraber malen bedenen iştirake süratle koşup nestaizübillah: "Ya eyyuha ellezine emenu ma laküm iza kila leküm infirü fi sebilillah essâkaltüm ile'larzi arazitüm bilhayati'd-dünya mine'l-ahireti femen imtana'l-hayati'd-dünya fi'l-ahireti illa kalilun"[295] ve "İlla tenfirü yuazzibküm azâban elimen ve yestebdil kavman gayreküm vela tazurruhu şeynen vallahü alâ külli şeyyin kadîr"[296] ve "Kul in kâna ebaüküm ve ebnaüküm ve ihvanüküm ve ezvacüküm ve aşiretüküm ve emvalün iktaraftümuha ve ticaretün tahşavne kesadeha ve mesakin tardavnaha ehebbe ileyküm min Allah ve Resulihi vecihad fi sebilihi feterabbasu hatta yatiya'llah biemrihi"[297] ayet-i kerimelerini düşünerek dünya ve ahirette

294 Tevbe Suresi 9:41: (Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. (Bu ayetin bundan sonraki kısmı konmamış.)

295 Tevbe Suresi 9:38: Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete mi tercih ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.

296 Tevbe Suresi 9:39: Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kâdırdır.

297 Tevbe Suresi 9:24: De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten

Levent Şahverdi Arşivi

teveccüh edecek elim azaptan yakalarını kurtarmaları ve ebedi saadet elde eylemeleri en büyük dinî farizelerden hele bu düşmanların tabiyetleri altındaki Müslüman evlatlarını silah altına alıp halife-i Müsliminin veya muavin ve müttefiklerinin aleyhine sevk ile Şark ve Garp savaş meydanlarının en ateşli mıntıkalarında itlaf ettirilmeleri, daha doğrusu İslam dini aleyhine olan cinayetlerini yine ehl-i islam eliyle yapmak hususunda bin türlü alçakça hile göstermeleri mümin kalbinin tahammül edemeyeceği en yürek yakan bir ıstırap olmak münasebetiyle ansızın gelen şu büyük belaya bir an evvel çare bulmak için İslam Âlemi'nin her nevi fedakârlığa katlanması ve bu hususta en şedit ikrahlara bile Allah'a tevekkülle sabreylemesi en önce gelen vazifelerden ve en mühim ibadetlerdendir. İslam dini namına cihada koşan Müslümanları her bir hususta zafere mazhar buyuracağı Allah'ın inayet ve lütuflarından vaat edilmiş ve parlak Ahmedî şeriatin şanının yüceltilmesi için can ve malını feda eyleyen kurtarıcı ümmetine destek olup elinden tutmak için Hazreti Peygamber'in mukaddes ruhaniyeti hazır ve mevcuttur.

Ey Ümmet-i Muhammed!

"Ve kezalik caalnaküm ümmeten vasatan litekunu şehîden ale'nnas ve yekûna 'r-resulu aleyküm şehîden"[298] ayet-i celilesi hükmünce din-i Mübin-i İslam'ın nazil oluşunun sırrı, Hazreti Muhammed'in güzel ahlakına uyum ve insan nevinin haiz olması lazım gelen faziletleri ve meziyetleri elde ederek ile insanlar arasında örnek alınacak bir faziletli ümmet tesisi olduğuna göre yapısı vahdet ve tevhit, şiarı ilim ve amel, hedefi hak ve insan saadeti olan bu yüce dinin hangi kavme hangi iklime hangi hükümete mensup olurlarsa olsunlar bütün fertleri kalpleri Allah'a yüzleri Kâbetullah'a dönük olarak Hazreti Muhammed'e hamdetme bayrağı altında toplanmış ve alınlarına muhteşem "İyyake na'budûn ve iyyake nesta'în"[299] nişanesi yazıldı-

---

daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. (Bu ayetin bundan sonraki kısmı konmamış.)

298 Bakara Suresi 2:143: İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. (Bu ayetin bundan sonraki kısmı konmamış.).

299 Fatiha Suresi 1:5: (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.

Levent Şahverdi Arşivi

ğından dolayı yalnız âlemlerin Rabbinin huzurunda alçakgönüllülükle baş aşağı olmuş. Allah'ın birliğine inanan muazzam bir ümmet hâlinde yaşamaları ve azametlerinin camiine düşmanlık etmek isteyen haydutluk ve fesat ehline daima "Yukâtilûna fi sebîlihi saffan keennehüm bünyan marsûsun"[300] ululuk yüzünü gösterivermek hususuna malik bulunmaları icap eder.

Ey Allah'ın itaatkâr kulları olan Müslümanlar!

Allah'ın birliğine inananların felah ve kurtuluşu için cihada gidenlerden sağ kalanların nasibi saadet, ahirete göç edenlerin rütbesi şehadettir. Hakk'ı ihya yolunda canının feda edenlerin yüce ilahi vaat gereğince dünyası izzet, ahireti cennettir. Ey izzet ve saadete susamış ve gönül vermiş ve ey Hakk'ı yüceltme yolunda mal ve canını cömertçe harcayarak her türlü tehlike ve muhataraya, mücahidane göğüs vermeğe amade olan Müslümanlar iki cihanda saadeti bizim için takdir ettiğini Kur'an-ı Kerim'inde vaat ve tebşir eden Allahü Azimüşşanın "Ve'tasimû bihablillahi cemian vela tefferakû"[301] ayet-i celilesindeki Allah'ın emrine uyarak gönül birliğiyle yüce saltanat tahtının etrafına toplanarak ve el birliğiyle yüce hilafet kürsüsünün ayaklarına sarılarak biliniz ki devletimiz bugün İslamiyet'in can düşmanı olan Moskof, İngiliz ve Fransız hükümetleri ve müttefikleriyle muharip bulunuyor. Emirü'l-Müminin ve Halife-i Müslimin Hazretleri sizi cihada davet ediyor.

Ey İslam mücahitleri, Cenabıhakk'ın nusret ve inayeti ve muhterem peygamberimizin ruhani medetiyle din düşmanlarını kahredip dumura uğratmanız ve Müslümanların kalplerini saadetlerin daimiliğiyle mesut eylemeniz yüce ilahi vaat ile doğrulanıp müjdelenmiştir.

Kâtilûhüm yuazzibhumu'llahu bieydîküm veyuhzihim ve yansurküm aleyhim ve yaşfi sudura kavmin müminina Sadaka'llahülazîm.[302]

---

300 Saf Suresi 61:4: [Allah] kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanlar[ı sever]. (Bu ayetin köşeli parantezler içerisindeki sözlere tekabül eden başındaki "İnna'llâh yuhibbü'llezîne..." kısmı konmamış.)

301 Âl-i İmran Suresi 3:103: Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. (Bu ayetin bundan sonraki kısmı konmamış.)

302 Tevbe Suresi 9:14: Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizin onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Şeyhülislam ve Müftü *Musa Kâzım* | Eski Şeyhülislam ve Müftü *Ziyaettin* | Şeyhülislam ve Müftü *Hayri*

Kazasker Ataullahefendizade *Mehmet Şükrü* | Kazasker (*) Ömer Hulusi | Fetva Emini *Ali Haydar* | Eski Şeyhülislam ve Müftü *Esat*

Kazasker (5) *Necmettin* | Kazasker (4) *Mehmet Esat* | Kazasker (3) *Ahmet Hulusi* | Kazasker (2) *Mustafa Tevfik* | Kazasker (1) İbrahim Esat

Meşihat-ı İslamiye Müsteşarı Evliyazade İbrahim Evliya | Kazasker (7) İsmet | Kazasker ve Eski Fetva Emini *Tevfik* | Kazasker (6) *Mahmut Esat*

Şeri Tetkikler Meclisi Reisi *Hüseyin Kâmil* | Ders Vekili *Ali* | Darülhilafetilaliye [İstanbul] Kadısı *Mustafa Rıza*

Es-Sultaniye Dördüncü Ders Mukarriri bi'l- Hazret Tırnovalı *Mehmet Hilmi* | Es-Sultaniye Üçüncü Ders Mukarriri bi'l- Hazret Nasuhefendizade *Mustafa Asım* | Es-Sultaniye Birinci Ders Mukarriri bi'l- Hazret *Mehmet* Eşref

Es-Sultaniye Sekizinci Ders Mukarriri bi'l-Hazret *Eyüp* | Es-Sultaniye Altıncı Ders Mukarriri bi'l- Hazret *Aydoslu Sadullah* | Es-Sultaniye Beşinci Ders Mukarriri bi'l-Hazret *Vildan*

Şeri İlamlar Müdürü Âli | Müsveddeciler Reisi *Ahmet Esat* | Şeyhler Meclisi Reisi *Mehmet Esat*

Meşihat-ı İslamiye Mektupçusu Mardini Yusufsıtkıefendizade *Ebulûlâ*

(*) Bilfiil – (1) Eskiden Feraşet-i Şerife Vekili – (2) Adalı Hacemehmedefendizade Eski Meşihat Mektupçusu – (3) Trabzonlu – (4) İstanbullu – (5) Turşucuzade Ahmedmuhtarefendizade Eski Adliye Nazırı – (6) Seydişehirli Eminefendizade Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi – (7) Uzuncaabat Hasköylü Musaefendizade

Levent Şahverdi Arşivi

Ceride-i İlmiye Fetvası (28 Şubat 1916)[303]

Padişah İradesi
"Hattı Hümayun Sureti"
Ekteki mazbata gereğince iş görüle
Mehmet Reşat

"Arz tezkeresi sureti"

Mehir[304] ve nafakanın ödenmesinde ve evlilik hukukuna riayete kudretleri yetersiz bulunanların izdivacını nazar-ı hürmetle görerek evliliği yüce şeriat hükümlerini etraflıca düşünmesi neticesinde telakki eyleyen ve binaenaleyh aile saadetinin mebna-yı müteyemmini olmak ve insan nevinin artmasını kafil bulunmak hasebiyle nikâhın cüzi arızalarla düşmesini muvafık görmeyen Hanefi imamları hazretlerinin –yaratılmışların Rabbinin rahmeti üzerlerine olsun– koca kayıp olarak nafaka alınması zor olsa dahi nikâh akdinin feshol unamamasını ve kadı nafaka takdir ederek kocaya borç alarak nefsini infak edip kocanın dönüşünde ona müracaat eylemesi suretindeki içtihatlarında tecelli olan faziletli hikmet ortada olmakla beraber İmam-ı Malik –Allah ondan razı olsun– ve İmam-ı Şafii'den –Yaradan ondan razı olsun– bir rivayete göre koca kayıp olup da nafaka tahsili zor bulunduğu takdirde karının talebi üzerine nikâh fesh olunabilip İmam Ahmed bin Hanbal –Allah Teala ondan razı olsun– dahi kocanın kayıp olmasıyla nafaka almanın zorluğu suretinde nikâh fesh edilebilmekle içtihat eylemiş olduklarına ve kocanın dönüşünde ondan elde edeceği ümidiyle uzun müddet karının geçimine yetecek meblağı borç vereceklerin azlığı birçok sefalete se-

303 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

304 mehir: Dinî nikâh esnasında belirlenen ve erkek tarafından kadına verilmesi gereken mal yahut para, nikâh bedeli.

Levent Şahverdi Arşivi

bep olduğu gibi asri terakkiyat ile mütenasip olarak artan karşılıklı görüşme neticesi olarak diğer devletler tebaasından bir takım Müslümanlar müsaferet veya ticaret yoluyla geçici olarak Memalik-i Osmaniye'ye gelerek Devlet-i Aliyye tebaasından İslam kadınlarla evlenmekte ve bazıları karılarını nafakasız ve ?ayrılmadan bırakıp bir daha gelmemek üzere dönmekte oldukları ve bu takdirde nafaka alınmasına imkan bulunamayıp karı vefatına kadar tam bir sefaletle zaman geçirmekte olduğu görülmekte bulunduğuna nazaran İmam Ahmed bin Hanbel hazretlerinin içtihatları asrın ihtiyaçlarına en uygun ve insanların muamelelerine en refik olup [353] hakkında içtihat olunan meselede Emirülmüminin Hazretleri hangi kavl üzre iş görülmesiyle emir ve ferman buyururlar ise onunla iş görülmesi gerekli olduğundan ve Yüce Fetvahane'nin Fetva Heyeti kısmına ait 30 Şaban 1332[305] tarihli nizamnamenin altıncı maddesinde adı geçen heyet Hanefi mezhebinde fetva için tercih edilmemiş sayılan bir hükmü asrın maslahatına daha uygun olmasından dolayı seçer veya maslahatın zorlamasıyla üç imam mezhebine ait bir hükmü tercihan muvafık görür ise bu hususta delilli olarak bir mazbata tanzim edeceği açıklanmış bulunduğundan adı geçen heyetçe asrın ihtiyaçları ve zorlamasına göre bu meseledeki Hanbeli kavlinin tercihinin delillerini içeren yukarıda zikrolunan nizamname maddesi uyarınca tanzim ve Fetva Emaneti'ne gönderilip verilen ve ekte arz ve takdim olunan mazbatada bulunan ve yukarıya aynen yazılı maddenin ortaya konan deliller gereğince asrın ihtiyaçlarına ve içtimai refahı temin için bundan sonra bilumum kaza ve fetva vermede gereği gibi uygulanacak olan kanun olması hususunda Halife Hazretlerinin hattı hümayunuyla süslenmesi Emirülmüminin Efendimiz Hazretlerinin mülukâne eşiklerinden istirham edildiği arz olunur Efendim.

5 Mart 1916

305 Şaban ayı 29 gün sürmekte olduğundan burada ya 29 Şaban 1332'ye tekabül eden 23 Temmuz 1914 ya da 1 Ramazan 1332'ye tekabül eden 24 Temmuz 1914 tarihi söz konusu olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eki:

"Fetvahane-i Ali Mazbatası"

Koca kayıp olarak nafakanın tahsili zor olduğu takdirde karının talebiyle kadı nikâhı fesheder.

Hanefi imamlarına –Allah Teala onlara rahmet etsin– göre yiyecek ve giyecek ve meskenden ibaret bulunan nafakanın üç nevinden koca âciz ya koca kayıp olarak nafaka alınması gayrimümkün olsa dahi nikâh akdi fesh olunamaz. Kadı karı için nafaka takdir ederek ondan sonra zevce kadının izni ile borç alarak kendisine nafaka verip koca varlıklanınca ya da kayıptan dönünce ona müracaat eder.

Nikâh bir ailenin saadetini teşkil eden ve insan nevinin artmasını sağlayan ve Hazreti Adem'den günümüze kadar meşru bir ilahi nimet olup zikrolunan bu büyük nimetin bu gibi cüzi arızalarla giderilmesini ve iptal edilmesini Hanefi imamları uygun görmedikleri gibi, zaten mehir ve nafakanın [354] verilmesi ve ödenmesine ve karı kocalık hukukuna riayete iktidarı yetmeyen kimselerin evlenerek kadını zarara sokmaları Hanefilerde haram olduğu cihetle güzel ahlak sahipleri şeria hükümlerinin her cihetini düşünerek ondan sonra evleneceklerinden dolayı bu yolda geçimini sağlayamamasından dolayı ayrılmaya ender olarak ihtiyaç hissetse bile bu gibi nadir hâller umumi kaidelerin hükümlerinin ihlaline sebep teşkil edemeyeceği aşikâr bulunmakla Hanefi mezhebinin faziletli ahlak sahipleri hakkında hikmete uygun bulunduğu ortadadır.

İmam Malik radiyallah Teala anha ve İmam şafii radizallah anhdan bir rivayete göre koca zengin olsa bile kayıp olup da ondan nafaka tahsili zor bulunduğu takdirde kadının talebi üzerine nikâh fesholunabilir. Nitekim kocanın kayıp bulunmasıyla nafaka elde etmenin zorluğu hâlinde Ahmed bin Hanbel'e göre –Allah Teala ondan razı olsun– dahi nikâh feshedilebilir.

Hanefi imamlarına göre yukarıda zikrolunan kocanın kayıp bulunması sebebiyle karı nafakadan mahrum kaldığı takdirde Hanefi kadısı, Şafii ya da Hanbeli mezhebine mukallit bulunan ulemadan bir zatı kendi yerine naip olarak tayin edip de ona nikâh feshiyle hüküm ettirse bu hüküm açık ve kadı tarafından yürütülmesi zaruri

Levent Şahverdi Arşivi

ve bundan sonra iddet[306] müddetinin geçmesinden sonra adı geçen kadının diğer biri tarafından karılığa alınması caiz olacağı gibi hayli zaman sonra koca kayıp olup da adı geçen karıya nafaka bırakmış olduğunu ve bundan dolayı nikâhın feshinin doğru olmadığını iddia ve bunu ispat edecek olsa evvelki delil kadı hükmü ile tercih edildiğinden dolayı kocanın zikrolunan delili kabul ve vaki kaza ve hüküm iptal olunamaz.

Bir kadın şerh olunan inabe suretiyle nikâh feshedilmesinin cevazına fetvahaneden fetva verilmekte ise de Osmanlı İmparatorluğu'nun her cihetinde Şafii ve Hanbeli mezheplerinden olan fakihler bulunamadığı cihetle kendi yerine naip tayini suretiyle nikâh feshi maksadı tamamıyla temin edip ve üstlenememiştir.

Kadının aczi ortada ve gelecekte kayıptan dönerek ondan alınır ümidiyle uzun müddet karının geçimine yetecek meblağı bulamayacağı aşikâr bulunduğu cihetle bu hâller kadının büyük zararına sebep olmakla beraber şimdiki asırda her devlet tebaasından Müslümanlar seyahat ve ticaret yoluyla geçici olarak İslam ülkelerine gelerek Devlet-i Aliye tebaasından bulunan İslam kadınlarıyla evlendikten sonra karılarını nafakasız bırakıp bir daha gelmemek üzere memleketlerine dönmekte oldukları dahi çokça vaki [355] olarak bu takdirde kadın için nafaka elde etmek imkânsız kalıp kadın vefatına değin sefaletle zaman geçirmektedir. Vakıa bu gibi ecnebiler ile evlenmekten men edilmesi hatıra gelirse de bu yasak şeriat hükümleriyle bağdaştırılamayacağı gibi yüce şeriat hükümlerince nikâh sair akitler gibi şeri ehliyeti haiz bulunan karı kocanın iki şahit huzurundaki icap ve kabulü ile akdedilmiş olacağından dolayı zikrolunan yasaktan bir maddi neticenin elde edilmesi imkânsız bulunmuştur.

Müçtehitlerin[307] ihtilafı kullar için rahmet sebebi ve bir mezhebe bağlı bulunan zatın zarara uğraması hâlinde diğer mezhebe göre olan bir mesele ile iş görmesi veya fetva vermesi şeriatçe caiz olduğu gibi hakkında içtihatta bulunulan meselelerde Emirülmüminin Haz-

306 iddet: Boşanma veya ölüm yoluyla kocasından ayrılan kadının tekrar evlenebilmesi için beklemesi gereken süre.

307 müçtehit: Kur'an ve sünnette bulunmayan veya açıkça belirtilmeyen bir meselede yine Kur'an ve sünnetin özüne, ruhuna uygun olarak fikir yürütmek suretiyle şeri hüküm koyan büyük din âlimi.

Levent Şahverdi Arşivi

retleri hangi hükümle iş görülmesiyle emir ve ferman buyurur ise onunla iş görülmesi gerekli olduğu fıkıh kitaplarında açıklanmış bulunduğuna ve arz olunan maddenin Hanbeli mezhebine tamamıyla uygun olması dolayısıyla tamamlanmakta bulunan Kitabüttalak'ın münasip bir faslına ilave edilmek ve bu mesele ile alakadar olan diğer maddeler ona göre tanzim kılınmak üzere takdim kılınan madde hakkında padişah iradesinin elde edilmesi uygun görülmüşse de o hususta

28 Şubat 1916 ve 27 Şubat 1916

Telif Heyeti'nden Hafız Mustafa Safvet	Telif Heyeti'nden Muharrem Lütfi	Telif Heyeti'nden Hüseyin Necmeddin
Telif Heyeti'nden Abdurrahman	Telif Heyeti'nden Ahmed Muhtar	Telif Heyeti'nden Hafız Mehmed Zühdi
Telif Heyeti'nden Ali Haydar		

Meşihat Sığınağı Efendimizin/Şeyhülislam Hazretlerinin Yüce Huzurlarına

Telif Heyeti'nden verilen işbu mazbata Şeyhülislam Hazretlerinin yüce huzurlarına takdim kılınmış olmakla hâlin gereğinin ifa buyurulması hususunda ve her hâlde

28 Şubat 1916 — Fetva Emini Duacıları
Ali Haydar

Levent Şahverdi Arşivi

Ceride-i İlmiye Fetvası (23 Mart 1916)[308]

Koca kayıp olup da karının nafaka elde etmesi zor olduğu takdirde nikâh feshi hakkında fetvahaneden tasdik edilmiş aşağıdaki ilam numune olmak üzere konur.

İstanbul'da Balat yakınlarında Hacı İsa Mahallesi'nde orta sokakta mükerrer eski dört yeni altı numaralı evde oturan kendisi her biri mezkûr Hacı İsa Mahallesi'nde oturan Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Üçüncü Şube İkinci Sınıf kalfalığından emekli Hacı İsmail oğlu Mevlût oğlu Mehmet Vasıf Efendi ve kunduracı esnafından Halil oğlu Halil oğlu Hacı Mustafa Efendi tarifleriyle bilinen müteveffa Mehmet Şevki Efendi kızı Âmine Nüket Hanım şeriat nurlandıran mecliste konuşmaya başlayarak,

"Ben kendimi bundan on iki sene önce âkıl ve baliğ olduğum ve herhangi bir şeri engelim olmadığı halde mezkûr Hacı İsa Mahallesi'nde şahitler huzurunda altı adet yüzlük Osmanlı altını tecil edilmiş mehir[309] tayin edilmesiyle beldede kayıp olan taşçı esnafından Bayburtlu Ali oğlu Rüstem Ağa'ya karılığa verdim ve nikâhladım ve yine âkıl ve baliğ olan adı geçen Rüstem Ağa o miktar kuruş mehir tayin edilmesiyle beni karılığa alıp ve nikâhlayıp ve kabul edip o veçhile giren kocam olduğu hâlde işbu ilam tarihinden üç sene önce benimle yatağından olma ve benden doğma bugün yanımda olan on yaşında Meliha ve sekiz yaşında Şevkiye adlı iki küçük kızı nafakasız ve şeri bir nakafa sağlayıcısı olmadan İstanbul'da terk ile Erzurum vilayetine firar edip benimle evladı adı geçen iki küçük kızın nafaka ve giyecek masrafımız için hiçbir şey verip gönderme-

308 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

309 mehir: Dini nikâh esnasında belirlenen ve erkek tarafından kadına verilmesi gereken mal yahut para, nikâh bedeli.

Levent Şahverdi Arşivi

diğinden ve hiçbir mahalden havale dahi etmediğinden nafaka ve giyecek masrafımız için talebimle işbu mahkemeden adı geçen kayıp kocam üzerine toplam aylık iki yüz elli kuruş farz ve takdir ve borç alma ile rücua şeriatçe bana izin verildiğini beyan eden elde eylediğim şeri hücceti Dersaadet İlamat-ı Şeriye İcra Dairesi'ne verdikten sonra mezkûr takdir olunmuş nafakanın tahsili hakkında mezkûr daireden mezkûr vilayete vuku bulan yazı üzerine o adda bir kimse bulunmadığı cevaben beyan edilip bu suretle nafakanın tahsili zor ve benim için başkasından borç alma gayrimümkün olup fakir ve yoksul ve nafaka ve giyeceğe muhtaç bir hâlde bulunduğumdan benim için zarar açıkça tahakkuk etmekle adı geçen Rüstem Ağa ile aramızda vaki [552] olan nikâh akdinin feshiyle hükmolunmasını talep ederim."

diye meali takrir açıklamalarına uygun mezkûr Hacı İsa Mahallesi imam ve muhtarlar ve ihtiyarlar heyeti taraflarından mühürlü olarak verilen kıta ilmühaberi ibraz ile dava ve taleple şeriat meclisine ikame eylediği adı geçen bilinen Mehmet Vasıf ve Hacı Mustafa efendilerden her biri teker teker şahit olarak dinlendiğinde kendileri "Malumumuz olan işbu mecliste hazır bulunan Mehmet Şevki Efendi kızı Âmine Nüket Hanım ile beldeden kayıp olup Erzurum vilayetine firar eden Ali oğlu Rüstem Ağa'yı tanır ve biliriz. Adı geçen kayıp Rüstem Ağa işbu Âmine Nüket Hanım'ı bundan on sene önce mezkûr Hacı İsa Mahallesi'nde şahitler huzurunda altı adet Osmanlı lirası tecil edilmiş mehir tayin edilmesiyle karılığa alıp ve nikâhlayıp ve kabul edip o veçhile nikâhlı girilen karısı iken işbu ilam tarihinden üç sene önce adı geçen karısı ile yatağından olma ve adı geçen Âmine Nüket Hanım'dan doğma olup bugün adı geçen kadının yanında olan Meliha ve Şevkiye adlı iki küçük kızı nafakasız ve şeri bir nakafa sağlayıcısı olmadan İstanbul'da terk ile mezkûr vilâyete firar ederek nafaka ve giyecekleri için hiçbir şey vermemiş ve göndermemiş ve hiçbir mahalden havale dahi etmemiştir ve adı geçen Âmine Hanım fakir ve yoksul ve nafakaya muhtaç ve nafakasını adı geçen kocasından tahsil zor ve başkasından borç almak gayrimümkün olup bu veçhile adı geçen için zarar açıkça tahakkuk etmiştir. Biz bu hususa bu vecih üzere şahidiz, şehadet dahi ederiz."

Levent Şahverdi Arşivi

diye her biri söz ve mana birliğiyle şeri şehadet eda etmeleriyle adı geçen iki şahit Mehmet Vasıf ve Hacı Mustafa efendilerden her biri konmuş usulüne uygun olarak evvela örtülü kâğıt ile mensup oldukları mezkûr Hacı İsa Mahallesi İmamı Hafız Ahmet oğlu Süleyman oğlu Hafız Ahmet Zühtü Efendi ve birinci muhtarı Ali oğlu Zühtü oğlu Rıza Efendi'den gizlice ve daha sonra iki şahit ve adı geçen davacı kadının her biri hazır oldukları halde adı geçen şahitlerden her birinin mezkûr Hacı İsa Mahallesi ahalisinden ve Meşihat-ı Ulya Evrak Kalemi kalfasından Abdullah oğlu Osman Efendi oğlu İsmail Zühtü Efendi ve mezkûr mahalle ahalisinden Karabaş mahallesi müezzini Mehmet oğlu Tahsin oğlu Hafız Nihat'tan açıkça soruşturularak iyi hallerinin ortaya çıkarılması üzerine doğruluk ve şahitlikleri makbul olduğu yazılı olarak bildirilerek ihbar olunmakla şehadetleri makbul olup bu veçhile adi geçen kayıp Rüstem Ağa nikâhlı karısı olan adı geçen davacı Âmine Nüket Hanım'ı evlilik tarihinden yedi sene sonra nafakasız ve şeran ayrılmadan akit mahalli olan İstanbul'da bırakarak Erzurum vilayetine gitmiş ve üç seneden beri arada bağ kalmayacak şekilde gıybet ile kayıp olduğu ve adı geçen kadına [553] nafaka verip göndermediği gibi adı geçen kadın için nafaka alınması ve tahsili zor olduğu mezkûr şehadet gereğince sabit olmakla gereğince adı geçen Âmine Nüket Hanım'ın adı geçen Rüstem Ağa ile aralarında bulunan nikâhın fesholunduğu tescil ve İstanbul Mahkemesi'nden ilam olundu. 29 Mayıs 1916.

Fetvahane-i Âli dipnotu

Mührü mutabık ve meali yazılı şekilde nikâhın fesholunduğunu beyandan ibaret olmakla Meclis-i Tetkikat-ı Şeriye'ye gönderildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Beşinci Şube'den Mustafa Hayri Efendi'ye Davet[310]

Meclis-i Mebusan
Beşinci Şube Riyaseti
Adet
11

Hû

Meclis-i Âyan Azasından Eski Şeyhülislam Hayri Efendi Hazretleri'ne

Devletlü Efendim Hazretleri,
Ekte bir sureti takdim kılınan ve Sait Halim ve Talât Paşalar kabinelerinin Divan-ı Âlî'ye sevkleri hakkında Divaniye Mebusu Fuat Bey tarafından verilen takrir, Meclis'in 4 Kasım 1918 tarihli on birinci toplantısında heyet-i umumiye kararıyla âcizlerinin şubesine havale buyurulmuş olduğu cihetle 23 Kasım 1918 tarihine tesadüf eden Cumartesi günü öğleden sonra saat bir buçukta Beşinci Şube'yi teşrifleri rica olunur. Olbapta emr ü ferman hazret-i men lehulemrindir. 17 Kasım sene 1918.

Beşinci Şube Kâtibi	Beşinci Şube Reisi
Ertuğrul Mebusu	Kütahya Mebusu
Şemsettin	Abdullah Azmi

310 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Beşinci Şube'de Verdiği İfade Taslağının Yeniden Kurulmuş Hali[311]

Devlet-i Aliye'nin bu Harb-i Umumiye girmeyip nihayete kadar tamamıyla tarafsız kalması ihtimali yoktu. Çünkü bu cihan harbine girmemiş bütün dünyada kaç hükümet kalabildi?

Hususiyle bizim mahsus mevkimiz de düşünülür ve hususiyle Rusya'nın memleketimize karşı öteden beri beslediği emel ve tasavvurları göz önüne getirilirse bizim arzu ettiğimiz gibi öyle Boğazları kapalı bırakarak barış içinde bizi kendi halimize terk ederek Rusya'nın âdeta intihar etmesini ne kendisi ve ne de mütelifleri kabul eder.

Sait Paşa merhumun sadareti zamanında âdeta bize himaye teklif eden ve İstanbul civarını askerî işgali altına almak arzusunu sefiri Çarikov vasıtasıyla birkaç sene evvel gösteren bu eski düşmanımızın böyle dünyayı altüst eden bir cihan harbinde mevzi ve muhitimiz itibariyle bizi halimize bırakmayıp her halde bizi harbi kabule mecburiyet vaziyetinde bulunduracağı ve salahiyettar olan nezaretlerin yazılı ve resmî raporlarında sabit olduğu üzere bahsedilen vakayı çıkardığı heyetimiz tarafından harbe mani olmak için vuku bulan siyasi teşebbüslere kulak asıp itibar etmemesi ve Rusya'nın memleketimiz hakkındaki esbap ve avamilini emel göz önünde bulundurarak da raporların mündericatının sıhhati hakkında kanaat hasıl ettim ve memleketimizi bir emrivaki karşısında gördüm ve memleketimiz düşman tecavüzüne maruz olduğu öyle tehlikeli bir sırada istifa etmeyi muvafık bulmadım.

311 Bu metinde okumayı kolaylaştırmak amacıyla bazı yerlerde köşeli parantezler içerisinde ilaveler yapılmıştır. Bu metnin aslı ve çevriyazısı, kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte şu tehlikeli hali göze alan hükümetlerimiz Meşrutiyet'in başından beri münasebet elverdikçe ittifak teminine çalıştılar fakat muvaffak olamadılar.

Nihayet Sait Halim Paşa sadaretinde Almanya ile ittifak edildi. İttifak Almanlar tarafından teklif olundu.

Müzakere Temmuz ortalarında başladı. Padişahın müsaadesi elde edildikten sonra Frenk takvimiyle 2 Ağustos'ta imza edildi.

Avrupa'da harp ateşi yandı. Bizce tarafsızlığı seçmek tercih edildi. Bu hal ile üç ay kadar devam edebildik. Fakat bu esnada Almanlar bizi harbe teşvik ediyordu.

Harbiye nazırı bilmem Almanların tahrikinden mi veyahut kendi kanaatinin telkininden mi kanaatinden mi harbe taraftar idi.

29 Ekim 1914 Kurban Bayramı'nın birinci günü sabahleyin Beşiktaş Sarayı'nda vükela odasında Karadeniz hadisesini evvelce haberdar olan nazırlar haber verdi.

Harbe taraf Dahiliye ve Harbiye nazırları idi. Ancak Bahriye nazırının o sırada mevcut olup olmadığını hatırlayamıyorum.

Sadrazam Sait Halim Paşa daha evvel haber almış ve kendisinin de haberi olmaksızın gerçekleşen böyle zikrolunan hadiseye pek öfkelenerek istifaya karar verdiği ve saraya gelmediği anlaşılmıştı.

Resmî bayramlaşma son bulduğunda Dahiliye Nazırı Talât Bey bana yaklaşarak, "Biz sadrazama gideceğiz. İstifadan vazgeçmesi için yalvaracağız sen de gel" dedi. Özür diledim, gitmedim.

Ne konuştuklarını ve ne suretle ikna ettiklerini bilmiyorum. Ancak Harbiye nazırının harp arzusunda bulunması bu hadisenin bizimkilerin bir tertibi olduğu fikrini bende uyandırdı.

Talât Bey'e çıkıştım. Malumatı olmadığına yemin etti. Ben de Talat Bey'in haberi olmaksızın Enver ve Cemal paşaların kendi kendilerine böyle bir şeyi tertibe cüret edeceklerine ihtimal veremedim.

Bu hadise üzerine Rusya sefirine müracaat edildi. İşin harbe kadar gitmemesi ve bu üzüntü verici vaka hakkında tahkikat icrası talep olundu. Sefir "Benim elimden bir şey gelmez. İsterseniz devletimize haber müracaat ediniz" demiş.

Bunun üzerine Rusya Hükümeti'ne dahi yazıldığı halde Rusya Devleti cevap vermedikten başka sefirini geriye çağırdığı gibi askerî

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetleri de Erzurum hududunu muhtelif noktalardan geçtiği ve bu sırada Fransa ve İngiltere devletleri dahi sefirlerini geri çağırdıktan başka İngiliz ve Fransız donanmalarının müştereken Çanakkale'ye ve İngiliz kruvazörlerinin Akabe'ye top atmak şuretiyle fiilen harbe başladıkları Harbiye, Dahiliye, Bahriye, Hariciye nazırları tarafından anlatılmış ve verdikleri izahata nazaran harp halini kabulden başka çare kalmayarak 11 Kasım 1914 tarihli padişah iradesi ile harp hali ilan edilmiştir.

Harbiye nazırı istisna edilirse tarafsızlığı muhafaza ederek harbe girmemek mümkün olaydı elbette harbe girmemek daha iyiydi, heyet-i vükela harbe taraftardı harp arzusunda denilemez.

Hatta bir gün Talât Bey Enver Paşa'ya ayakta "Ben o kadar açgözlü değilim. Kapitülasyonlar kaldırıldıktan ve memleketimiz şimdiki hududuyla elimizde kaldıktan sonra muharebeye ne lüzum vardır?" dediğini işittim.

Yukarıda arz eylediğim cihetle Harbiye nazırının harp taraftarı görünmesi ve donanmanın hiç haberim olmaksızın Karadeniz'e çıkıvermesi[nden dolayı] adı geçen hadisenin askeriye cihetinin bir tertibi [olduğunu] zanneylemiş idim.

Fakat Talât Paşa'nın verdiği teminat ve askeriye cihetinin, saldırının Ruslar tarafından yapıldığını teyit eden yazılı ve sözlü teminatı [bu cümle tamamlanmamış]

Karadeniz hadisesine bizim sebep olduğumuzu düşman devletler bittabi iddia ederler ve o yolda birçok eser neşrederler.

[10 Aralık 1918]

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Beşinci Şube'ye Verdiği İfade[312]

Meclis-i Mebusan

Numero 521

Devre-i İntihabiye	1334	İçtima
3		5

Sait Halim

ve

Mehmet Talât

Paşalar kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkleri hakkında (Divaniye) Mebusu Fuat Bey (merhum) tarafından verilen takrir üzerine beray-ı tahkikat kura isabet eden

Beşinci Şube

tarafından icra olunan tahkikat ve zapt edilen ifadatı muhtevidir.

İstanbul

Meclis-i Mebusan Matbaası

1334

312 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

[sahife 347-353]

Beşinci Şube

On Altıncı İçtima

Hayri Efendi

Şeyhülislam-ı Esbak – Meclis-i Âyan azasından

Perşembe: 19 Kânunuevvel 1334

içtimada mevcut aza

Reis: Abdullah Azmi Efendi (Kütahya), Kâtip: Şemsettin Bey (Ertuğrul), Aza: Mustafa İbrahim Bey (Saruhan), Mithat Şükrü Bey (Burdur), Ragıp Neşaşibi Bey (Kuds-ü Şerif), Agop Hırlakyan Efendi (Maraş), Emin Edip Efendi (Sivas), Harun Hilmi Efendi (Tekfur Dağı), Şeyh Tayyip Efendi (Ankara), Ömer Lütfü Bey (Sinop), İlyas Sami Efendi (Muş), Salim Bey (Kara Hisar-ı Sahib), Hasan Bey (Gümüşhane), Kâmil Efendi (Kara Hisar-ı Sahib), Hilmi Bey (Basra), Halit Bey (Divaniye), Necati Bey (Bolu), Viktor Bey (İstanbul).

Levent Şahverdi Arşivi

Kendisinin şubede kıraat olunan yazılı ifadeleridir:

Sual – Sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri?

Cevap – Avrupa'da harp ateşi yandığında biz bitaraflığı muhafaza etmeyi müreccah gördük. Fakat bu hal ile ancak üç ay kadar devam edebildik. Şöyle ki: 29 Ekim 1914 tarihine tesadüf eden Kurban Bayramı'nın birinci günü sabahleyin (Beşiktaş) Saray-ı Hümayunu'nda Vükela Odası'nda toplanmış olduğumuz bir sırada Karadeniz'de Rus donanmasıyla bizim donanma arasında müsademe vuku bulduğunu orada mevcut olan arkadaşlardan işittim. Sadrazam Sait Halim Paşa Hazretleri'nin haberi olmaksızın vuku bulan mezkûr hadiseden muğber olarak istifaya karar verdiği cihetle saray-ı hümayuna gelmediği anlaşılmıştı. Padişahla bayramlaşma merasimi son bulunca Dahiliye Nazırı Talât Beyefendi, "Biz, sadrazama gideceğiz, istifadan vazgeçmesi için çalışacağız, sen de gel" dedi; özür diledim, gitmedim. Harbiye nazırının harbe meyilli görülmesi sebebiyle harbe bizim tarafımızdan sebebiyet verildiği zehabında bulundum. Talât Beyefendi'ye bize hiç haber verilmeksizin böyle muazzam bir vaka çıkarmanın doğru olmadığını söyledim. Kendisinin de haber ve malumatı olmadığına yemin etti. Enver ve Cemal paşalar da hadiseye Rusların sebebiyet verdiğini söylüyorlardı. Bunun üzerine Rusya hükümetine müracaat olunarak tahkikat icrası ve vaka sebeplerinin ortaya çıkarılması teklif ve bitaraflığı muhafazaya tevessül ve ihtimam edilmiş ise de cevap alınamadıktan başka Rusya, sefirini geriye çağırdığı gibi Rus askerî kuvvetlerinin (Erzurum) hududunu muhtelif noktalardan tecavüz ve bu sırada Fransa ve İngiltere devletleri dahi sefirlerini geriye çağırdıktan başka İngiliz ve Fransız donanmalarının müştereken (Çanakkale)'ye İngiliz kruvazörlerinin (Akabe)'ye top atmak suretiyle bilfiil muhasemata başladıkları Sadrazam ve Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri ile Dahiliye ve Harbiye ve Bahriye Nazırları Paşalar tarafından beyan ve Rusların her ne olursa olsun memleketimize taarruz ve harp etmek arzusunda bulundukları ifade ve teyit kılınmasına binaen Padişah hazretlerinin 11 Kasım 1914 tarihli iradesini beyan eden kararnamenin okunmasından anlaşılacağı veçhile harp halini kabulden başka çare kalmamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda arz eylediğim veçhile âcizlerince harbe sebep olan Karadeniz'deki müsademeyi vükeladan asker arkadaşlarımızın çıkardıkları ihtimali hasıl olmuştu. Çünkü Enver Paşa, Ruslar tarafından ansızın memleketimize taarruz olunması ihtimalinden ve Karadeniz sularını donanmamızın görüp tetkik etmesi ve manevra yapması lüzumundan tekrar tekrar bahsetmiş ve buna mukabil vükela öyle bir sırada donanmanın Karadeniz'e çıkmasının uygun olamayacağını bildirmiş olduğu halde haberim olmaksızın donanmanın Karadeniz'e çıktığını ancak hadisenin vukuu ile öğrendim.

Diğer taraftan hadiseye Rusların sebep olduğuna dair askeriye cihetinin yazılı ve sözlü resmî beyanatı ve Talât Paşa'nın verdiği teminata nazaran onun da haberi olmadan yalnız Enver ve Cemal paşaların kendi kendilerine böyle muazzam bir hadiseye cüret edeceklerini uzak bir ihtimal olarak gördüm. Hususiyle bununla da kanaat etmeyerek vakanın mahiyetini tağyir edecek sahte rapor tanzimiyle arkadaşlarını iğfale cesaret edeceklerine de ihtimal veremedim.

Bundan başka Rusya'nın öteden beri vatanımıza karşı göstermekte olduğu hırs ve tamahı hatta Sait Paşa merhumun sadareti zamanında adeta bize himaye teklif eden ve (İstanbul) civarını müdafaa vaadiyle askerî işgali altına almak arzusunu, sefiri "Çarikof" vasıtasıyla bildiren ve buna mukabil Babıâli'nin tevessül ettiği siyasi tedbirler neticesinde inkâr ederek adı geçen sefiri azil ile meseleyi kapatan Rusya hükümetinin böyle hemen bütün dünyayı harbe dahil eden bir muharebede mevki ve muhitimiz itibariyle de bizi halimize bırakmayıp her halde harbi kabule mecbur bırakacağını ve tarafımızdan teklif olunan tahkikat icrasına muvafakat göstermemesi gibi hususları düşündüm. Hadiseye Rusya'nın sebep olduğuna dair arkadaşların verdikleri teminata inandım ve vatanımızın her halde bir emrivaki ile düşman tecavüzüne maruz bulunduğuna kanaat ederek öyle tehlikeli bir zamanda istifa edip çekilmek fikrinden vazgeçtim. Zaten istifa etmiş olsam bile harbe mâni olmak ihtimali yok idi.

Sual – Harp ilanının hakiki sebep ve amilleriyle cereyan ve vukuu sureti hakkında Meclis-i Umumi'ye gerçeğe aykırı beyanatta bulunmaları?

Cevap – Mezkûr beyanat yukarıda arz olunduğu veçhile alakadar olan nezaretlerin resmî vesika ve kati ifadelerine dayanmasına

Levent Şahverdi Arşivi

nazaran aksi sabit oluncaya kadar geçerli ve muteber olması lazım gelir. Aksi ispat edildiği takdirde yalnız Meclis-i Umumi-i Millî'yi değil, âcizleri, kendimi de iğfal edilmiş addederim.

Sual – Seferberlikten sonra ve harp ilanından evvel İtilaf Hükümetleri tarafından vuku bulan şerefli ve faydalı teklifleri reddeylemesi ve Almanya'dan herhangi bir taahhüt ve teminat almaksızın ve dişe dokunur bir fayda temin etmeksizin harbe sürüklenmesi?

Cevap – Böyle şerefli ve faydalı teklifler vukuuna dair malumatım yoktur. İkinci fıkraya gelince: Almanya'nın arzusuna tabi olarak değil, Rusya'nın tecavüz ve tahrikine binaen harbi kabule mecbur olduğumuzdan bu fıkranın sorulmasına mahal kalmaz.

Sual – Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere bırakarak her cephede harp fenninin kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf kendi şahsi menfaatleri uğrunda milletin hayat kuvvetinin gasp ve israfına müzaheret eylemesi?

Cevap – Her nezaretin memurları o nezaret nazırı tarafından seçilerek temin olunduğu gibi harp harekâtının idaresi ve askerî memurların seçilmesi ve tayini dahi Harbiye Nezareti ile Başkumandanlık Vekâleti'ne verilmiş olan vazifeler cümlesinden olup âcizlerine taalluku yoktur.

Sual – Hukuk ve insaniyet kaidelerine ve bilhassa Kanun-ı Esasimizin ruh ve sarahatine tamamen aykırı geçici kanunlar ve emir ve nizamlar çıkararak memleketi bir fecaat sahnesine çevirmeleri?

Cevap – Bundan maksadın tehcir kanunu olduğu anlaşılıyor. Harp mıntıkalarına civar olan oturan ahaliden bir kısmının ordunun harekâtını güçleştirip ve askerî nakliyatı zora soktuğu ve düşmanla hedef ve işbirliği yapmak ve askerî kuvvetlere ve ahaliye silahlı olarak taarruz ve düşmana casusluk etmek gibi ahvale cüret eyledikleri ait olduğu nezaretlerce açıklanması üzerine yalnızca memleketin müdafaası ve ordunun selameti noktasından hareket

Levent Şahverdi Arşivi

üssü olan bazı mahallerin tahliyesi ve ihtilalci unsurların harekât sahasından uzaklaştırılarak tahsis edilen mahallere nakil ve iskânları lüzumu askeriye cihetince beyan olunmasına binaen bu yolda bir kanun tanzim edilerek uygulamaya konmuştur. Kanunun tanzimi yalnızca ordunun selametinin temini maksadına dayanmakta ve Meclis-i Mebusan Askeri ve Adliye encümenlerince kabulü hakkındaki esbab-ı mucibe de bunu doğrulamaktadır.

Tatbikatı esnasında vukuu haber alınan yolsuzluklara gelince: mezkûr kanunun tatbikine memur olanlarca kanuna aykırı muameleler ve suiistimaller vukua getirildiği daha sonra işitilmiş olmakla beraber kanunun tatbikine memur olan nazırlara bu suiistimalin meni hakkında ihtarlar icrasından geri durulmamış idi. O cümleden bir gün o vakit Meclis-i Mebusan reisi bulunan Halil Beyefendi Meşihat'a geldi; Ermeniler hakkında taşrada birçok feci şeyler yapılmakta olduğunu bazı zevattan işittiğini müteessir bir lisan ile anlattıktan sonra, "Şimdi Talât Bey'den geliyorum, bu feci şeylere meydan vermemelerini söyledim. Rica ederim sen de söyle" dedi. Âcizleri de o gün Babıâli'ye gittim. Talât Bey'e işitilen zulüm ve feci şeylerin her halde men edilmesi lüzumunu beyan ettim. Cevaben, "Şimdi telgrafla tamim ederim. Emin olunuz, o gibi hallere meydan vermem" dedi. O gece Meşihat Dairesi'nden Halil Beyefendi'ye telefonla Talât Bey'in teminatını haber verdim. Halil Beyefendi de, "Evet, bana da şimdi telefon etti; telgrafı yazmış" dedi. Bununla beraber arkadaşlar ile aramızda esasen hasıl olan fikir ve görüş ayrılığı hasebiyle birkaç defa istifa teşebbüsünde bulundum. Bilhassa 4 Ağustos 1915 tarihinde istifa ettim. Vaki olan ısrara ve zamanın halinin vahametine binaen vazgeçerek zaruret karşısında 6 Mayıs 1916 tarihine kadar devama mecbur kaldım ve mezkûr tarihte istifa ederek çekildim. Suriye hadisesinde ise hiç bulunmadım. Mezkûr hadise istifa edip çekildikten sonra vuku bulmuştur.

Sual – Harp vukuatından sevkülceyşe taalluk etmeyen ve binaenaleyh saklanması lazım gelmeyenleri yalnızca mevkiini muhafaza içgüdüsüyle saklaması ve her nevi birer menfi sebeple düşmana çiğnettiği muazzez vatan aksamının elim akıbetinden milleti vakit ve zamanıyla haberdar etmemesi?

Levent Şahverdi Arşivi

Cevap – Harp vukuatına dair askerî karargâhtan her gün gazetelere tebliğler vuku bulmaktaydı. İstilaya maruz kalan bazı mahaller saklanmışsa sırf askerî düşüncelere dayanarak geçici bir müddet için saklanmış olsa gerektir. Bu da Harbiye Nezareti'ne aittir. Bununla beraber âcizleri istifa ettiğim zaman Suriye cihetiyle (Bağdat) istilaya maruz olmamış ve Kafkas cihetinde de hatırımda kaldığına göre yalnız (Van) düşmüş idi.

Sual – Harp seneleri zamanında İtilaf Hükümetleri tarafından mükerreren vuku bulan ve bilhassa Rusya'nın çöküşünden sonra edilen sulh tekliflerini reddeylemesi ve neticeten bugünkü meşum akıbeti davet eylemesi?

Cevap – Rusya'nın çöküşünden hemen iki seneye yakın bir zaman önce istifa etmiş olduğumdan ondan sonra vuku bulan tekliflerden tabii ki haberdar olamadım. Heyet-i vükela arasında bulunduğum zamanda da öyle bir teklif vuku bulmadı.

Sual – Harbin çıkardığı müşkülat karşısında halkın ihtiyacını hafifletecek tedbirlere tevessül eyleyecek yerde birtakım gerçek ve tüzel kişilerin servet elde etmesini temin için vurgunculuk ve suiistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması?

Cevap – Umumi siyasete taalluku olmayan bu gibi suiistimalatın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması âcizlerine verilmiş olan vazifeler cümlesinden değildir. Bununla beraber halkın ihtiyacını tazyike sebep olarak şikâyetçi bulunduğu hallerin hemen ekserisi âcizlerinin istifasından sonra vuku bulmuştur. Mesela Kantarya Şirketi 6 Eylül 1916 ve Ekmekçiler Şirketi 8 Ocak 1917 tarihlerinde tesis edilmiştir.

Sual – Hiçbir lüzum ve kanuna dayanmayarak siyasi ve askerî sansürler koyarak matbuat ve muhaberat hürriyetini ihlal eylemesi ve Avrupa gazetelerini memlekete ithal etmemesi?

Cevap – Bu gibi meseleler ait olduğu nezaretlerin vazifeleri cüm-

Levent Şahverdi Arşivi

lesinden olup harp zamanlarında her memlekette matbuat hakkında gerekli tedbirlerin icra edilegelmekte olduğu her vakit görülür.

Sual – Memleket dahilinde bir idari hercümerç vücuda getirerek ve can ve mal ve ırz hürriyetine musallat birtakım çetelere müzaheret ederek eyledikleri feci şeylere iştirak eylemesi?

Cevap – Halkın can ve mal ve ırzına musallat olmuş çetelerin vücudundan haberdar değilim ve heyet-i vükela arasında onlara müzaheret edenler bulunduğuna ihtimal veremem.

Hülasa

Yukarıda zikrolunan on maddenin ihtiva ettiği vukuat, harbin kabulünü ilan tarihi olan 11 Kasım 1914 tarihinden Talât Paşa Kabinesi'nin istifasına tesadüf ettiği 14 Ekim 1918 tarihine kadar dört harp seneleri zarfında vuku bulmuştur. Halbuki âcizleri iki seneye yakın bir müddet devam eden Talât Paşa Kabinesi'nde hiç bulunmadım. Sait Halim Paşa Kabinesi'nde yalnız bir buçuk sene kadar bulundum. Bu müddet içinde de birkaç defa istifa teşebbüsünde bulundum. Ancak vuku bulan ısrarlara ve memleket ahvalinin müsait bulunmamasına binaen 6 Mayıs 1916* [*burada sehven 23 Nisan 1334 olarak geçen bu tarih 23 Nisan 1332 olacak] tarihine kadar sabrettim. Mezkûr tarihte istifa edip çekildim. Şu hale nazaran üç seneye yakın bir müddetten beri hükümet heyetinden ayrılmış olduğum cihetle mezkûr maddelerden bazılarının vukuu zamanı itibariyle külliyen veyahut kısmen âcizlerine taalluku olamamakla ve diğer bazı maddelerin da Kanun-ı Esasi'nin otuzuncu maddesi gereğine göre müşterek mesuliyeti icap ettiren hallerden bulunmamasına binaen Babıâli'den ve sair dairelerden celp edilecek resmî vesikaların tetkiki esnasında bu cihetin dahi dikkate alınmasını temenni ederim.

10 Aralık 1918

Eski Şeyhülislam Âyandan
Hayri

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin İdam Kararlarına Dair Malta'da iken Yazdığı Mektubun Müsveddesi[313]

Hû

Muhterem Efendim,

Lütufnamenizi aldım. Evvelce gönderilen *Vakit* gazetesini de alarak ~~teşekkürlerimi Ferit Paşa ve arkadaşlarının (dördüncü kuvvet) diye bir hukuki acube çıkarıp peyda ederek bizi divanı harbe sevk etmek üzere yazılan gayrivicdani bir kararın feshiyle mahkeme icap ediyor ise divanı harbe değil divanı âliye ait olduğuna dair bulunan fıkrayı okudum ve teşekkürlerimi yazmış idim. Bilmem o mektubum ulaştı mı?~~ tekrar teşekkürler ederim.

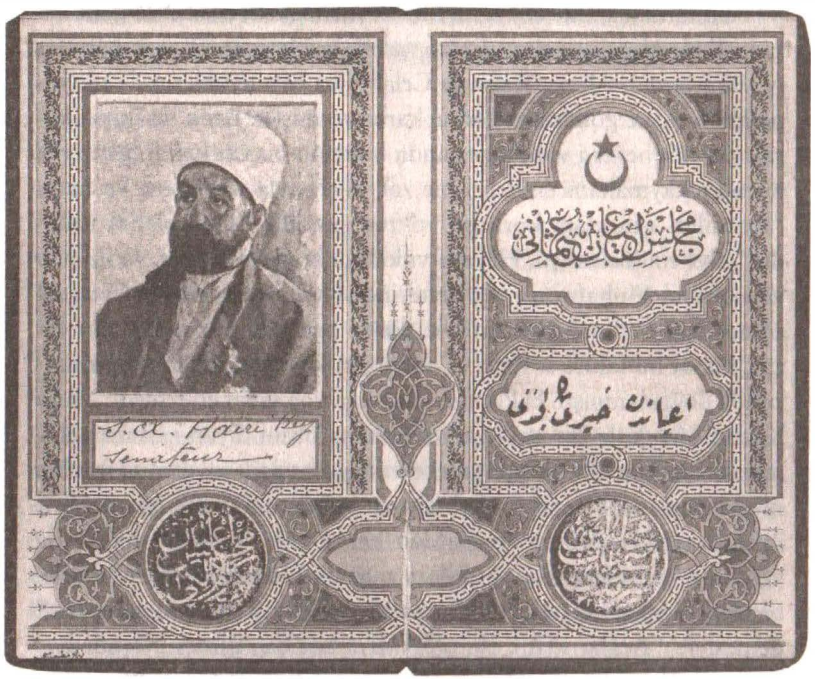
Ferit Paşa ile arkadaşları yalnızca fırka husumeti hissiyle ~~dördüncü kuvvet~~ aleyhimizde garip bir davayı çıkarıp peyda ederek bizi tutukladılar. Güvenilir bir kaynaktan aldığım malumata dayanarak söylüyorum. Tutuklama başında derhal vücudumuzun ortadan kaldırılması için küçük rütbede zabitlerden müteşekkil çok sayıda mevki divan-ı harpleri teşkil ederek tutukluları o mahkemelere dağıtarak ve haklarında kısa ve seri birer muhakemeyle verilecek idam hükümlerinin icrasıyla ortadan kaldırılmamız müzakere ve bizim gibi zorluk çıkaran siyasi rakiplerden bütün bütün kurtularak memleketin kendilerine kalması düşünülmüş fakat bu fikre o vakit kabine azasından bazı zevat itiraz ederek böyle bir şeyin ellerinden gelemeyeceğini söylemişler. Hatırımda kaldığına göre bu zatın biri Harbiye Nazırı Şakir Paşa diğeri de galiba Ahmet Abuk Paşa imiş. Bunun üzerine o teşkilattan vazgeçmişler. Malum Nâzım Paşa divan-ı harbine verilmesine ~~karar vermişler fakat~~ Musa Kâzım Efendi merhum

313 Belgenin aslı, bu kitapla birlikte verilen DVD'de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

[01] benim millî ananeye uygun olarak memleketlerimize sürgüne ~~diğer vükela ve sair zevatın divan-ı harbe verilmesine karar vermişler~~ ve yazarlardan Ahmet Refik ve Celal Nuri beyefendilerin de sıkıyönetim haricine gönderilmelerine karar vermişler. Bana bu ikinci kararı o vakit heyet-i vükela arasında bulunan bir zat kendi hemşerisi ~~miralay~~ kaymakam emeklisi bir zat vasıtasıyla tebliğ etti ve hatta "Kendileri için idam korkusu yoktur, şimdilik bir maslahat icabıdır" diye müjdelemişti. Heyet-i vükelaca böyle bir karar verildiğini ve İstanbul Muhafızının cep defterinde kayıtlı olan isimler hizasına öylece işaret kılındığını gözüyle gören padişah damatlarından bir zat, bizzat bu fakire söyledi ve adı geçen kaymakamın ifadesi nazarımda doğrulanmıştı. Fakat bu ikinci kararda sebat edilemedi. Musa Kâzım Efendi ile benim de her ne olursa olsun divan-ı harbe verilmemiz hakkındaki fikirler galebe etmeye başladı ve divan-ı harbin müddeiumumilik mevkiinde bulunan bir zatın yalan söyleyeceğine ihtimal vermediğim arkadaşlardan birine "Hayri Efendi hakkında verilecek idam kararı şeyhülislam mazulü olmak itibariyle hafifletilecek [02] fakat diğerleri hakkında idam hükmü infaz olunacaktır" demesiyle "Acaba idam olunacaklar arasında Ahmet Nesimi Bey var mıdır?" sualine cevaben de "Hayır o yoktur" demiş. "Bu sözünüzü Ahmet Nesimi Bey'e söylemeye müsaade eder misin çünkü Nesimi ~~meraklıdır~~ evhamlıdır" sözüne mukabil de "Hay hay mahrem olarak söyleyebilirsin" dediğini müddeiumuminin yanından geldiği saat bana hikâye etti. Bunu doğrulayan fakat daha mühim bir hal şöyle ki memleketimizin hemen her tarafında vicdanının saffeti ve ahlakının iffetiyle tanınmış ...nde [bu kelime(ler) okunamamıştır] bugün hürmetimize mazhar bulunan zat Bekirağa Bölüğü'nde beni ziyaret etti bir zat-ı âlinin selam ve iltifatını tebliğ ettikten sonra buyuruyorlar ki: "Bir yüksek makam nezdinde vuku bulan teşebbüsüm neticesinde sizinle beraber üç arkadaşınız hakkında verilecek idam hükmünün hafifletilmesine söz aldım, müsterih olsunlar. O üç zat Sait Halim Paşa, Musa Kâzım Efendi, İbrahim Bey'dir." İlave etti "Musa Kâzım Efendi'ye söylemeyiniz çünkü hoca efendi sabırsızdır ortalığa duyurur" dedi.[03]

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Hayri Efendi'nin Meclis-i Âyan hüviyeti

Levent Şahverdi Arşivi

Seçilmiş Kaynakça

Yayımlanmamış Elyazması Kaynaklar

*Günlükler**

Defter I-XXV (1.1.1909-20.5.1922).

*Günlüklerin içinden çıkan not, telgraf vs. gibi evrak, aksi belirtilmediği takdirde günlükler dahilinde ele alınmıştır.

Diğer Elyazması Kaynaklar

Asıl metni, tercümesi ve faksimilesi verilenler:

1890 10 04 Mektup Kasım Efendi'ye Taziye
1908 09 13 İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Teşekkür
1908 11 30 İntihap Niğde
1910 12 21 Evkaf Nezareti'ne Tayin
1911 04 26 Evkaf Nezareti'nden İstifa Talebi Müsveddesi Sadrazam'a
1911 09 30 Hakkı Paşa'nın İstifası Akabinde Nezarete Devam Tebliği
1911 10 04 Adliye Nezareti ve Şura-yı Devlet Riyasetine Tayin
1911 10 30 Evkaf Nezaretine Asaleten Tayin
1911 11 19 Jurnallere Dair Zabıtname Sureti
1912 05 06 Karamanoğlu İbrahim Bey Camii Vakfiyesi (teknik sebeplerden dolayı faksimilesi verilememiştir)
1912 07 05 Yemek Listesi
1912 07 07 Hurşit Paşa'dan Jurnallere Dair Not Defter 12'den
1913 01 24 Evkaf Nezaretine Tayin
1913 02 05 Evkaf Nezaretinden İstifanın Kabulü
1913 06 18 Evkaf Nezaretine İbkaen Tayin
1913 11 09 Birinci Rütbeden Nişan-ı Osmani İtası
1914 06 25 Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'ye Teminat
1914 08 14 Musa Kâzım İmzalı Jurnal Hakkında
1915 11 15 Hurşit Paşa'dan Mektup
1916 05 06 İstifa Meşihat ve Evkaf Nezaretinden
1918 10 05 Meclis'in 10 Teşrinievvel'de Küşadına Dair
1918 11 17 Beşinci Şube'ye Davet
1918 12 10 Beşinci Şube İfade (Tarihsiz taslak)
1919 06 10 Malta Salvator Tevkife Dair Malumat Talebi
1919 09 11 Malta Polverista'ya Nakle Dair
1919 10 13 Malta Mareşal Plumer'le Mülakat İçin Teşekkür
1919 11 30 Malta Kamplar Kumandanlığına Vali'ye Yazılan Mektuba Dair
1919 11 30 Malta Vali'ye Hastalığa Dair Mektup
1919 12 18 Malta Verdala Paket (İngilizce)

Levent Şahverdi Arşivi

1919 1920 Mektup Müsveddesi İdam Kararlarına Dair
1920 01 03 Malta Kamplar Kumandanlığına Bir Pakete Dair İngilizce ve Türkçe
1920 01 28 Malta Kamplar Kumandanlığına Bir Pakete Dair
1920 02 10 Malta Novo Vardala Mülakata Dair İzahat Türkçe İngilizce
1920 02 16 Malta Mareşal Plumer'le Görüşme Harbe Neden Girdik
1921 02 15 Abdülmecit Efendi'den Mektup
1922 01 23 Malta'daki İngiliz Mezalimine Dair Malumat Talebi
1922 08 13 Taziye Abdullah Azmi Efendi'den
1922 08 14 Taziye Âdile Sultan'dan
Asıl metni, tercümesi ve faksimilesi verilmeyenler:
1943 03 11 Hayri Efendi Evkaf'ta Nasıl Çalıştı (Ahmed Nuri Ebussuudoğlu'nun kaleminden)
1978 01 02 Suat Hayri Ürgüplü'den Necmettin Mehmet Ürgüplü'ye Mektup Müsveddesi (kayıp evraka dair)

Gazeteler

Osmanlı gazeteleri
1914 07 23 *Düstur*, İkinci tertip, cilt VI (1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330) [14 Kasım 1913-13 Kasım 1914], s. 948-950 (Fetvahane Telif ve Taharri-i Mesail Şubeleri)
1916 03 05 *Ceride-i İlmiye*, Sayı 20 (1334) [1915/1916], s. 353-356 29 (Rebiülahir 1334) [5 Mart 1916]
1916 03 23 *Ceride-i İlmiye*, Sayı 24 (1334) [1915/1916], s. 552-554 (18 Cemaziyülevvel 1334) [23 Mart 1916]
1920 04 25 *Peyam-ı Sabah* (Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi)
1920 05 11 *Peyam-ı Sabah* ("Peyam-ı Eyyam" serlevhasıyla Ali Kemal'in yazısı)
1920 06 13 *İleri* (Musa Kâzım Efendi'nin irtihali haberi)
1920 08 10 *Dersaadet* (Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'nin Kararları)
1920 09 02 *İleri* (İdare-i Örfiye: Büyük Rütbeli Zevatın İsticvabı Hakkında Kararnamenin Tatbikatı)
1920 10 09 *Peyam-ı Sabah* ("Peyam-ı Eyyam" serlevhasıyla Ali Kemal'in yazısı)
1921 07 22 *Hâkimiyet-i Milliye* (Türkiye-Rusya Muhadenet Ahitnamesi)
1922 08 10 *Vakit* (Hayri Efendi'nin irtihali haberi)

Avrupa gazeteleri
1914 11 14 *Berliner Tageblatt* ("Eine Unterrredung mit den Scheich-ül-Islam" başlıklı haber);
1920 04 06 *Manchester Guardian* (kupür, "Arrest of the Sheikh-ul-Islam" başlıklı haber);
1920 06 15 *Times* (kupür, "Cairo through Arabian Eyes: Emir Abdullah's Comments" başlıklı haber),
1920 06 17 *Times* (kupür, "Mr. Lansing's Dismissal. Effect Upon Treaty Prospects" başlıklı haber).

Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz, "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", *Middle Eastern Studies,* 2 (1966), s. 302-29.
——, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908 1914*, Oxford University Press, Londra 1969.
——, "The Late Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 5-30.

Levent Şahverdi Arşivi

——, "War and Society under the Young Turks, 1908-18", *The Modern Middle East: A Reader*, yay. A. Hourani, P. S. Khoury& M. C. Wilson, Tauris, Londra 1993, s. 125-43.

Ahmad, Feroz–Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

——, "The Structure and Ideology of the Two Seminal Political Parties in Turkey", *Turkish Review of Middle East Studies*, 14 (2003), s. 5-25.

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması: (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, 5 Cilt, cilt 1-3, Medrese Yayınları, İstanbul 1980; cilt 4-5, Millî Gazete, İstanbul 1981.

Alkan, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992.

Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.

Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, 5. baskı, The Macmillan Press Ltd., Londra 1974.

Barnes, John Robert, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, E.J. Brill, Leiden 1986.

Bayur, Hilmi Kâmil, *Sadrazam Kâmil Paşa – Siyasî Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara1954.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 10 cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963-67.

Belge, Murat (ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6 cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, Hurst & Company, Londra 1998.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, "The Construction of the Baghdad Railway and its Impact on Anglo-Turkish Relations, 1902-1913", *OTAM* 16, Ankara 2004, s. 109-29.

Bilici, Faruk, "Les archives du Şeyh'ül-Islam en tant que source d'histoire de la fin de l'Empire Ottoman", *Histoire economique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, Actes du Congrès international tenu a Aix-en-Provence ... 1994, Sous la responsabilité de D. Panzac, Peeters, Paris 1995 (*Collection Turcica*, 8) s. 27-34.

Bodger, Alan, "Russia and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 76-109.

Bosworth, R.J.B., "Italy and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 52-75.

Bozarslan, Hamit, Révolution Française et Jeunes Turcs (1908-1914), *Revue du Monde Musulman et de la Méditérranee*, 52-3 (1989), s. 160-72.

Bridge, F.R., "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-18", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 31-51.

Casewit, S., "Background to the Holy War of 1914: Towards an Understanding", *Islamic Quarterly*, 29 (1985), s. 220-33.

Cavid Bey (eski Maliye nazırı), *Şiar'ın Defteri*, yay. Şiar Yalçın, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Cebeci, İsmail, *Cerîde-i İlmiyye Fetvaları*, Klasik. İstanbul 2009.

Cemal, Behçet (ed.), Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı, *Hatıralar. İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi*, Selek Yayınları, İstanbul 1959.

Childs, Timothy W., *Trablusgarp Savaşı, Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*,

Levent Şahverdi Arşivi

çev. Deniz Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008 (Asıl adı: *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912*, E.J. Brill, Leiden 1990).

Çakıroğlu, Ekrem (ed.), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, 2 cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Dağlı, Yücel–Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, 5 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4 cilt, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961.

Davison, Roderic H., "Nationalism as an Ottoman Problem and Ottoman Response", W.W. Haddad ve W. L. Ochsenwald (yay.), *Nationalism in a Non-national State: the Dissolution of the Ottoman Empire*, Ohio State University Press, Colombus 1977, s. 25-56.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri: 1908-1914*, İmge Kitabevi, İstanbul 2007.

Demirci, H. Aliyar, *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi, 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Dilâver, Hasan Hüseyin, *Şeyhülislâm ve Evkaf Nâzırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi (1867-1922)*, 1. baskı Ankara, Mart 2014; 2. baskı Ankara, Kasım 2014.

Doğan, Atila, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Duman, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, 3 cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.

Düstur, 2. Tertip, İstanbul 1334 [1915-6], cilt VI, s. 948-50.

Elmacı, Osman, Ürgüp Tarihi, yay. haz. Mustafa Kaya, Ürün Yayınları, Ankara 2008.

Eraslan, Sadık, *Meşihat-ı İslâmiyye ve Ceride-i İlmiyye, Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt 1, *(Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Farah, Irmgard, "German Press Politics and Propaganda Activities in the Ottoman Empire, 1908-1918", *Arab Historical Review for Ottoman Studies / Al-Majalla al-Tārīkhīya al-'Arabīya li-l-Dirāsāt al-'Uthmānīya*, 1-2 (1990), s. 123-32.

Fulton, L. Bruce, "France and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 141-72.

Gazel, Ahmet Ali, *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim (1908-1920)*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2007.

Georgeon, F., *Abdulhamid II. Le Sultan-Calife*, Fayard, Paris 2003.

Güneş, İhsan, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları", *OTAM* 1, Ankara 1990, s. 171-269.

Haddad, William W., "Nationalism in the Ottoman Empire", *Nationalism in a Non-national State: the Dissolution of the Ottoman Empire*, yay. William W. Haddad ve W. L. Ochsenwald, Ohio State University Press, Colombus 1977, s. 3-24.

Hale, William, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, 2. baskı, Frank Cass Publishers, Londra 2002.

von Hammer-Purgstall, Joseph, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, 6. cilt, *Avusturya'nın Devlet-i Osmaniye ile ilk muahedesinden Sultan Selim-i Sani'nin irtihaline kadar 954-982 (1547-1574)*, çev. Mehmet Ata, Nefaset Matbaası, İstanbul 1332 [1916].

Hanioğlu, Şükrü, "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 5, s. 1382-1388.

Levent Şahverdi Arşivi

——, "Osmanlıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 5, s. 1389-1393.
——, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 5, s. 1394-1399.
——, "Notes on the Young Turks and the Freemasons, 1875-1908", *Middle Eastern Studies*, 25 (1989), s. 186-97.
——, *The Young Turks in Opposition*, Oxford University Press, New York 1995.
——, "Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, yay. Elisabeth Özdalga, RoutledgeCurzon, Londra 2005 (SOAS/RoutledgeCurzon Studies in the Middle East, 3), s. 28-116.
——, "The Second Constitutional Period, 1908-1918", *Cambridge History of Turkey*, cilt 4, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 62-111.
Hatemî, Hüseyin, "19. Yüzyılda Medreseler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 2, s. 501-10.
——, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Vakıf" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1658-1678.
Hatemî, Nilüfer. *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*. 2 Cilt. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
Hurgronje, C. Snouck, *The Holy War, Made in Germany*, Richard J. Gottheil'in önsözü ile (Columbia University, N. Y.), G. P. Putnam's Sons, New York ve Londra, The Knickerbocker Press, 1915.
İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334 AH [1915-16], s. 636-41, 652-87.
[İnal], İbnülemin Mahmud Kemal, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali*, 1335 H [1916-17 M], s. 225-42.
——, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, 14 Cilt, 1377/1957, Maarif Vekaleti, Ankara 1946.
Jäschke, G., "Zum Eintritt der Türkei in den Weltkrieg", *Die Welt des Islams*, N. S.19 (1979), s. 223-5.
Kahraman, Seyit Ali, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006 (Asıl adı: *The Revolution of 1908 in Turkey*, E. J. Brill, Leiden 1997).
——, *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, E. J. Brill, Leiden 2000 (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, 70).
Kara, İsmail, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 5, s. 1405-1420.
——, "Turban and Fez: *Ulema* as Opposition", *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, yay. Elisabeth Özdalga, RoutledgeCurzon, Londra 2005 (SOAS/Routledge-Curzon Studies in the Middle East, 3), s. 162-200.
Karabekir, Kâzım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
——, *Günlükler (1906-1948)*, transkripsiyon: Budak Kayabek, yay.: Yücel Demirel, 2 cilt, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
Karpat, Kemal H., "The Memoirs of N. Batzaria: the Young Turks and Nationalism", *International Journal of Middle East Studies*, 6 (1975), s. 276-99.
——, "Historical Continuity and Identity Change or How to be a Modern Muslim, Ottoman, and Turk", *Ottoman Past and Today's Turkey*, yay. Kemal H. Karpat, E. J. Brill, Leiden 2000, s. 1-28.

Levent Şahverdi Arşivi

——, "The Entry of the Ottoman Empire into World War I", *Belleten*, 68/253, Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 687-733.

Kayalı, Hasan, "Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919", *International Journal of Middle East Studies*, 27 iii (1995), s. 265-86.

Kayalı, Kurtuluş, "Hürriyet ve İtilaf", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 5-6, s. 1436-1444.

Kent, Marian, "Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900-23", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 172-205.

——, (yay.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, George Allen & Unwin, Londra 1984.

Khalid, Adeeb, "Pan-Islamism in Practice: The Rhetoric of Muslim Unity and its Uses", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, yay. Elisabeth Özdalga, RoutledgeCurzon, Londra 2005 (SOAS/RoutledgeCurzon Studies in the Middle East, 3), s. 201-24.

——, "Ottoman Islamism between the Ümmet and the Nation", *Archivum Ottomanicum*, 19 (2001), s. 197-211.

Kieser, Hans-Lukas, *Der verpasste Friede: Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei 1839-1938*, Chronos Verlag, Zürih 2000.

Kili, Suna, *Türk Anayasaları*, 2. baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.

Koçak, Cemil, "Meşrutiyet'te Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 4, s. 961-73.

Kramer, Martin (yay.), *Middle Eastern Lives*, Syracuse University Press, Syracuse, New York 1991.

Kreiser, Klaus, *Die Ortsnamen der europäischen Türkei nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Schwarz Verlag, Freiburg 1975.

Kreiser, Klaus–Christoph Neumann, *Kleine Geschichte der Türkei*, Philipp Reclam, Stuttgart 2003.

Kuneralp, Sinan, *Son Devir Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), Prosopografik Rehber*, 2. baskı, İSİS, İstanbul 2003.

Kuran, Ahmed Bedevî, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

——, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (yay. Hayrettin Karaman; Ali Özek; İbrahim Kâfi Dönmez; Mustafa Çağrıcı; Sadrettin Gümüş; Ali Turgut),Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

Kürkçüoğlu, Ömer, "An Evaluation of the Ottoman Empire's Entry into the World War", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38,1-4, 1983, s. 237-44.

Kurtcephe, İsrafil, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", *OTAM 5*, Ankara 1994, s. 35-238.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1994.

Kushner, D., "The Place of the *Ulema* in the Ottoman Empire during the Age of Reform (1839-1918)", *Turcica*, 19 (1987), s. 51-74.

Landau, Jacob M., "An Arab Intellectual's 1908 Vision of the Future of the Ottoman Empire", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, 18-22 Eylül 2000, Çeşme, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 447-52.

Laurens, H., "La France et le Califat", (özet: "France and the Caliphate"), *Turcica*, 31 (1999), s. 149-83.

Levent Şahverdi Arşivi

Lepsius, Johannes–Albrecht Mendelssohn Bartholdy–Thimme, Friedrich (Yay.) *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, 40 cilt, 2. Baskı, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H, Berlin 1927.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, Londra [u. a.] 1965.

Lewis, Geoffrey, "The Ottoman Proclamation of Jihād in 1914", *Islamic Quarterly*, 19.3-4.1975, s. 157-63.

Lüdke, Tilman, *Jihad Made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Studien zur Zeitgeschichte des Nahen Ostens und Nordafrikas, cilt 12, LIT Verlag, Münster 2005.

Macfie, A. L., *The End of the Ottoman Empire*, Turning Points Series, yay. Keith Robbins, Longman, Essex 1998.

——, *The Eastern Question : 1774-1923*, Longman, Londra 1996.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

——, "İslâmcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 5, s. 1400-1404.

McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Historical Endings Series, Arnold Publishers & Oxford University Press, Londra 2001.

Meclis-i Mebusan, Nümero 521, Devre-i İntihabiye 3 1334 İçtima 5. *Sait Halim ve Mehmet Talât Paşalar kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkleri hakkında (Divaniye) Mebusu Fuat Bey (merhum) tarafından verilen takrir üzerine beray-ı tahkikat kura isabet eden Beşinci Şube tarafından icra olunan tahkikat ve zapt edilen ifadatı muhtevidir.* Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1334 [1918], s. 347-53.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, "Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Lynch Şirketi", *Tarih ve Toplum* 28.164, 1997, s. 13-19.

Menteşe, Halil, *Halil Menteşe'nin Anıları*, yay. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Mücellidoğlu, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Mülkiye Şeref Kitabı: Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde*, 8 Cilt, *3. Cild. 1860 (1276 R.)-1908 (1324 R.) (Atik) Mekteb-i Fünun-ı Mülkiyye-Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane Me'zunları*, Mars Matbaası, Ankara 1968-69.

Nossig, Alfred, "Die Reorganisierung der türkischen Religions-Einrichtungen", *Die neue Türkei und ihre Führer*, Alfred Nossig, Otto Hendel Verlag, Halle (Saale) 1916, s. 14-23.

Onar, Sıddık Sami, İslâm Hukuku ve Mecelle, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 3, s. 580-587.

Öztürk, Dr. Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Pomiankowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des Osmanischen Reiches*, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz 1969 (1928'de Viyana'da Amalthea Verlag'da çıkan yayının tıpkıbasımı).

Ramsaur, Ernest Edmondson Jr., *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton University Press, Princeton 1957.

Rooney, Chris B., "The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-14", *Middle Eastern Studies* 34.1, 1998, s. 1-29.

Rumpf, Christian, Reception and the Constitutional System, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, Band. 3: *Philosophy, science and institutions*, yay. Hasan Celâl Güzel ve Kemal Çiçek, Yeni Türkiye, Ankara 2000, s. 691-704.

Levent Şahverdi Arşivi

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21.

Şimşir, Bilâl, *Malta Sürgünleri*, 2. baskı, Bilgi Yayınevi, Nisan 1985.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 18. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Tekeli, İlhan, "İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika", *Toplum ve Bilim* 28, 1985, s. 111-32.

Topaloğlu, Bekir (yay.), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

Toprak, Zafer, "70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi", *Tarih ve Toplum* 3.2.33, 1986, s. 133-138, 34; s. 205-208, 35; s. 66-269, 36; s. 335-338.

——, "Millî İktisat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 3, s. 740-747.

——, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

——, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadî Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, s. 635-40.

Trumpener, Ulrich, "Germany and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, yay. Marian Kent, George Allen & Unwin, Londra 1984, s. 111-40.

——, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton University Press, Princeton 1968.

Tukin, Dr. Cemâl, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No. 314, İstanbul 1947.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3 cilt, İletişim Yayınları 470, İstanbul 1998.

Tunçay, Mete – E. J. Zürcher (yay.), *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923*, Londra: British Academic Press, International Institute of Social History işbirliği ile, Amsterdam 1994.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Türkmen, Kemal Talih, *Bilinmeyen Kapadokya'dan Bir Kesit:* Ürgüp, yay. haz. Mustafa Kaya, Ürün Yayınları, Ankara 1999.

Türkmen, Zekeriya, "The Formation of Yıldız Document Investigation Commission, its Activities and the Investigation of the Yıldız Palace after the Incident of March 31", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, cilt 1: *Politics*, yay. Hasan Celâl Güzel ve Kemal Çiçek, Yeni Türkiye, Ankara 2000, s. 682-90.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

Ünal, Hasan, "Young Turk Assessments of International Politics, 1906-9", Middle Eastern Studies, 32 ii (1996), Turkey: Identity, Democracy, Politics, yay. S. Kedourie, Cass, Londra 1996, s. 30-44.

Wasti, Syed Tanvir, Halil Menteşe – the Quadrumvir, *Middle Eastern Studies*, 32 iii (1996), *Turkey: Identity, Democracy, Politics*, yay. S. Kedourie, Cass, Londra 1996, s. 92-105.

——, "The Last Chroniclers of the Mabeyn", *Middle Eastern Studies*, 32 ii (1996), *Turkey: Identity, Democracy, Politics*, yay. S. Kedourie, Cass, Londra 1996, s. 1-29.

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Yakut, Kemal, "The Exertions for the Depoliticisation of the Military in the Second Constitutionalist Era (1908-1912)", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, Band 1: *Politics*, yay. Hasan Celâl Güzel ve Kemal Çiçek, Yeni Türkiye, Ankara 2000, s. 691-704.

Yayla, Yıldızhan, "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, yay. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, cilt 4, s. 948-52.

Zeine, Zeine N., *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Khayat's, Beirut 1958.

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I.B. Tauris and Co Ltd., Londra 1997.

——, "Scholarship on the Ottoman Empire in World War I", *Middle East Studies Association Bulletin*, 39 ii (2005), s. 183-92.

Levent Şahverdi Arşivi

Defterlerin İçindekiler Listesi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
	Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti devri (14.2.-13.4.1909)	
12.4.1909	Mecelle muallimliğinden istifa ve sebebi	I/109
13.-27.4.1909	Askerî ihtilal	I/109-24
27.4.1909	Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, Mehmet Reşat'ın tahta çıkması	I/124
	İbrahim Hakkı Paşa'nın sadareti devri (12.1.1910-29.9.1911)	
20.12.1910	Mustafa Hayri Efendi'ye evkaf nezareti teklif ve tevcihi	II/01-15
30.12.1910	Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi hakkında	II/31-2
1.1.1911	Mahmut Şevket Paşa ve Talât Bey ile memleketin hâline dair müzakere ve varılan neticeler	II/33-8; III/01
2.1.1911	Beşiktaş Sarayı Vükela Odası'ndaki toplantı	II/38-45; III/01-2
9.2.1911	Dâhiliye Nazırı Talât Bey'in istifası	III/21
13.-4.2.1911	Mustafa Hayri Efendi'nin dâhiliye nezaretine tasavvur edildiği	III/23
16.-9.2.1911	Dâhiliye nezaretine Halil Bey'in [Menteşe] tasvip ve tayini	III/24-5
6.-7.3.1911	İsmail Kemal'e tokat meselesi	III/35-6
27.3.1911	Duagû vazifelerinin imhası	III/46
30.3.1911	Malisorların Tuz kazası üzerine hücumları ve Karadağ meselesi	III/47
31.3.1911	Yani'nin birahanesindeki konuşma	III/48
22.4.1911	Sadık Bey'in İstanbul'dan gönderilmesi meselesi ve Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı	III/59-60, 64

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
22.4.1911	Cavit Bey'in istifa kararı	III/59
23.4.1911	Babıali'deki müzakerede Sadık Bey, Fırka Heyet-i İdaresi ve vükelanın meclise karşı alacağı tavır hakkında verilen kararlar	III/60
25.4.-1.5.1911	Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı ve sonrası	III/61-5
27.6.-8.7.1911	Mustafa Hayri Efendi'ye tekrar tekrar dâhiliye nezareti teklifi	III/93-100
2.7.1911	Hallaçyan'a teklif ve Hallaçyan'ın reddi	III/97
	Mehmet Salt Paşa'nın sadareti devri (8.10.-30.12.1911)	
16.12.1911	Padişah ve Mustafa Hayri Efendi'nin muhtelif şahıslara dair konuşmaları	IV/07-11
23.12.1911	Eski Serasker Rıza Efendi'nin oğlu Şükrü Paşa'nın Adana Valisi Cemal'in rüşvet aldığına dair beyanı	IV/01-4
16., 27.12.1911	Kanun-i Esasi'nin 35. maddesinin tadili meselesi	IV/8, 12
23.12.1911	İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf Fırkalarının itilafından bahis	IV/05
27.12.1911	İki fırka arasındaki soğukluğu giderme teşebbüsü ve neticesi	IV/12-3
30.12.1911	Meclis'in açılışı ve istifası	IV/14-7
	Mehmet Salt Paşa'nın sadareti devri (30.12.1911-16.7.1912)	
31.12.1911	Muhaliflerin Sait Paşa'nın kabine teşkil etmesine mani olmak için padişahın huzuruna heyet göndermesi	IV/18-9
31.12.1911	Sultan Abdülhamit'e jurnal verenlerin isimlerini beyan eden defter	IV/19-24
31.12.1911	İsmail Hakkı Paşa, Gümülcineli İsmail Bey ve Dıraç Mebusu Esat Paşa hakkında düşünceler	IV/19-24
31.12.1911	Mahmut Şevket Paşa ile kabinenin teşkiline dair müzakere	IV/24-5
1.1.1912	Kabine azasının seçimi	IV/26-8
1.-2.1.1912	Ermenilerin nezareti reddi ve sebebi	IV/27-31
3.1.1912	Heyet-i Vükela'nın tertibi	IV/32-3

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
3.1.1912	Sait Paşa tarafından Mustafa Hayri Efendi'ye dâhiliye nezareti teklifi ve Mustafa Hayri Efendi'nin reddi	IV/33-5
5.1.1912	Mustafa Hayri Efendi'ye padişahın iltifatı	IV/35
5.1.1912	Şeyhülislam meselesi	IV/48-56
6.1.1912	Kanun-i Esasi'nin 25inci maddesi hakkında müzakere	IV/36
6.1.1912	Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na beş maddelik itilaf akdi teklifi	IV/36-9
7.1.1912	Mirdite Ormanı'nın Reis Rahip Doço'ya ihalesi	IV/40-1
10.1.1912	Eyüp Sabri ve Hacı Adil Beylerin Mustafa Hayri Efendi'ye dâhiliye nezaretini kabul etmesini telkini	IV/42-45
13.1.1912	Kanun-i Esasi'nin 25inci maddesinin oya konması	IV/57
13.1.1912	Heyet-i Vükela'nın Saray-ı Hümayun'da padişah ile Meclis'in feshini müzakeresi	IV/57-61
13.1.1912	Meclis-i Mebusan'ın feshine dair Hatt-ı Hümayun ve yazılış tarzı	IV/62-4
15.1.1912	Âyan Dairesi'ndeki celse	IV/64-5
15.1.1912	Mahmut Şevket Paşa ile Asım Bey hakkında düşünceler	IV/65-8
15.1.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin istifası	IV/69-72
17.1.1912	Meclis-i Mebusan'ın feshinin Âyan'da kabulü	IV/73
18.1.1912	Fesih hakkındaki Hatt-ı Hümayun'un gelmesi	IV/73-4
18.1.1912	Vükela ve muhaliflere dair görüşler	IV/74-8
20.1.1912	Eski Serasker Rıza Paşa'nın oğlu Şükrü Bey ile Paşa'nın affına dair görüşme ve Şükrü Bey'in ifşaatı	IV/79-87
20.1.1912	Merkez-i Umumi kararıyla Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ne devam etmesi	IV/87
20.1.1912	Hacı Adil Bey'le sürtüşme	IV/88-9
20.1.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin maksadı	IV/89-90
21.1.1912	Nazır İbrahim Susa Efendiyle görüşme	IV/91-2

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
21.1.1912	Şeyhülislam Nesip Efendi'nin Mustafa Asım Efendi'nin ifadelerini nakli	IV/93-5
26.1.1912	Cuma Selamlığı'nda Mustafa Hayri Efendi ile padişah arasında Meclis'in feshine dair geçen müzakere	IV/96-100
29.1.1912	Tanin gazetesinde çıkan yazı	IV/102-3
29.1.1912	Hariciye Nazırı Asım Bey ile sürtüşme	IV/103-4
29.1.1912	Özeleştiri	IV/104-5
29.-31.1.1912	Nafıa Nazırı Sinabyan Efendi ile Telgraf Nazırı İbrahim Susa Efendi'nin kabineden ihracı meselesi	IV/105-8
31.1.1912	Niğde Livası'nın Mustafa Hayri Efendi'yi aday göstermesi ve Mustafa Hayri Efendi'nin bunu kabulü	IV/108-10
11.2.1912	Anadolu'da Kürtler ile Ermeniler arasındaki arazi meselesine dair	IV/112-6
16.2.1912	Kâmil Paşa'nın gazetelerde yayımlanan İttihat ve Terakki aleyhindeki mektubu	IV/117-22
16.2.1912	Kâmil Paşa'nın Trablusgarp hakkındaki fikri	IV/119
16.2.1912	Kâmil Paşa ve Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa	IV/119-22
25.2.1912	İngiltere kralına nişan verilmesi meselesi	IV/122-32
27.2.1912	Basra Körfezi civarındaki Arap kıtalarına dair	IV/133-9
27.2.1912	Sait Paşa'nın vefatı vukuunda sadrazam meselesine dair	IV/140-1
28.2.1912	Meclis-i Vükela'da Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin görüşülmesi	IV/142-3
28.2.1912	Ereğli şirketine dair	IV/143-5
1.3.1912	Padişah hazretlerinin vakıf meseleleri	IV/146-8
5.3.1912	Sıkıyönetimin kaldırılması hakkında müzakere	IV/149
5.3.1912	Sadrazam ile Hariciye nazırı arasında Katolik rahipleri meselesine dair	IV/149-52
5.3.1912	Birinci Vakıf Hanı yangını	IV/152-3
17.3.1912	Rusya'nın Osmanlı siyaseti ve Rusya Hariciye Nazırı Sazonov'un Boğazlara dair teklifi	IV/154-62

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
18.3.1912	Fethiye Medresesi'nin tamiri ve yeniden açılışı	IV/163-4
22.3.1912	Beşiktaş'taki selamlık resmi ve meczup vakası	IV/165-7
22.3.1912	Kâmil Paşa'nın sadareti için padişaha baskı yapılması	IV/168-9
22.3.1912	Şeyhülislamın Mısır kadılığı meselesi	IV/169-70
24.3.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin Anadolu seyahatinden vazgeçmesiyle reisliğe Mahmut Esat Efendi'nin uygun görülmesi	IV/172-9; 192-5
24.3.1912	Hacı Adil hakkında	IV/173-9
24.-7.3.1912	Seçim işleri	IV/179-85
28.3-7.4.1912	Emval-i Gayrimenkule Kanunu'na dair	IV/186-92; 197-201
12.4.1912	Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yıllık toplantısı	IV/206
12.4.1912	Sultan Reşat'ın ismi ve mahlasına dair	IV/207-9
12.4.1912	Veliaht'ın sıhhati ve Vahdettin Efendi'ye dair	IV/210-1
28.4.-1.5.1912	Rusya ve Boğazlar meselesi	IV/212-8
3.5.1912	Meclis-i Mebusan reisliği meselesi	IV/219-24
17.5.1912	Sadrazam Sait Paşa'nın Vahdettin Efendi hakkındaki sözleri ve Mustafa Hayri Efendi'nin cevabı	IV/228-33
17.5.1912	Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey'in istifası	IV/233-4; 243-5
19.5.1912	Meclis-i Vükela'nın Babıali'de Trablusgarp Muharebesi'ne dair müzakereleri	IV/234-43
22.5.1912	Maliye Nazırı Nail Bey'in istifası	IV/246-50
23.5.1912	Kanun-i Esasi'nin 7., 35. ve 37. maddelerinin müzakeresi	IV/250-1
28.5.1912	Sait Paşa'nın vefatı halinde yerine geçecek yeni sadrazama dair konuşma	IV/254-60
28.5.1912	Zat-ı Şahane'nin bazı hususi ahvalini nakli	IV/261-3
29.5.1912	Hariciye Nazırı Asım Bey'in istifası	IV/265-70
30.5.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin bir Evkaf Bankası tesisi fikri	IV/271-3
30.5.1912	Kabine içi siyasete dair	IV/272-5
30.5.1912	Sadrazam Sait Paşa'nın hafızasının kuvvetine dair	IV/275-6

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
31.5.1912	Mustafa Necip hakkında	IV/278-82
1.6.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin nezaretten çekilme fikri	IV/285
12.6.1912	Cavit Bey'le Mustafa Hayri Efendi'nin bir bütçe kalemi hakkında anlaşmazlıkları	IV/286-7
15.6.1912	Merkez-i Umumi'nin Mustafa Hayri Efendi'yi İttihat ve Terakki Fırkası reisliğine uygun görülmesi	IV/288
16.6.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin istifası meselesi	IV/289-91
23.6.1912	Manastır Pirlepe ve Debre'de askerin silahlı olarak firarı ve Mahmut Şevket Paşa'nın istifası gereği	IV/294-300
1.-4.7.1912	Trablusgarp meselesi	VI/01-3; 05-12
2.7.1912	İstimlak Kanunu'nun Âyan'da kabulü	VI/04
2.7.1912	Sadrazam'ın Hariciye nazırından şikâyeti	VI/04-5
3.7.1912	Trablusgarp meselesi ve Petersburg Sefiri Turhan Paşa'nın Rusya Hariciye Nazırı Sazonov ile görüşmesi	VI/05-8
4.7.1912	Askeriye mensuplarının siyasetle uğraşmalarını yasaklayan kanun layihası	VI/09
4.7.1912	Trablusgarp meselesine dair müzakere ve Karasu Efendi hakkında	VI/09-12
5.7.1912	Göksu Kasrı'nda öğle yemeği	VI/12-7
7.7.1912	Talât Bey'le çeşitli meselelere dair fikir alışverişi	VI/18-26
7.7.1912	İmam Yahya ve Yemen meselesi	VI/18, 23-4
9.7.1912	Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırlığından istifası	VI/27-55
10.-13.7.1912	Harbiye nazırlığının Nâzım Paşa'ya teklifi, Nâzım Paşa'nın nazırlığı kabul için koştuğu şartlar, arkadaşların bunlara mukabil koştuğu şartlar	VI/37-46
16.7.1912	Harbiye nazırlığının Mahmut Muhtar Paşa'ya teklif edilmesi ve paşanın şartları	VI/54-5
16.7.1912	Sadrazam Sait Paşa'nın istifası	VI/55-61
16.7.1912	Hariciye Nazırı Asım Bey'in çevirdiği dolaplar	VI/57-60
18.7.1912	Halaskâr Zabitan Grubu'nun Kâmil Paşa'nın sadaretini talep eder tehditvarî varakaları	VI/62-6

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
19.7.1912	Tevfik Paşa'nın sadareti kabul için ileri sürdüğü şartlar	VI/67-8
	Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadareti devri (22.7.-29.10.1912)	
21.7.1912	Sadarete Gazi Muhtar Paşa'nın tayini	VI/70-1
21.7.1912	Askere hitaben yayımlanan padişah beyannamesine dair	VI/71-4
21.7.1912	Cemalettin Efendi hakkında	VI/74-7
22.7.1912	Yeni vükela heyetinin teşkili ve Meclis'in feshi meselesi	VI/77-80
23.7.1912	Bazı arkadaşlarla ile itidal lüzumunda mutabakat	VI/82-3
24.7.1912	Eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın Meclis-i Mebusan hakkındaki fikri	VI/85
25.7.1912	Talât Bey'in de itidali muhafaza etmek lüzumunu söylemesi	VI/85-6
25.-7.7.1912	Meclis'te Halaskâr Zabitan'dan gelen tehditnamenin okunması ve sonrası	VI/86-8
28.7.1912	Halit Ziya, Serkarin Lütfü Bey ve Seryaver Salih Paşa ile dahilî ahvale dair görüşme	VI/90-2
28.7.1912	Eski Sadrazam Sait Paşa ile hanesinde görüşme	VI/94-5
29.7.1912	Azil ve takipler	VI/95-7
30.7.1912	Merkez-i Umumi'de görüşme ve Sait ve Mahmut Şevket Paşalara sadrazamlık teklifi	VI/98-101
30.7.1912	Hüseyin Hilmi Paşa hakkında	VI/102
1.8.1912	Meclis-i Mebusan'daki müzakere hakkında	VI/104
3.8.1912	Meclis'in feshi ve kabinenin oluşturulması ve harekât sureti hakkında	VI/105-8
3.8.1912	Süreyya Bey ile Hallaçyan Efendi arasında münazaa	VI/108-10
3.8.1912	Vükelanın mecliste yeni bir mesele çıkarma teşebbüsü	VI/111
3.8.1912	Padişah'ın kabineye kızgınlığını Mahmut Şevket Paşa'ya beyanı	VI/112-3

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
4.8.1912	Hurşit Paşa ile Mustafa Hayri Efendi arasında Halaskâr Zabitan grubuna dair mühim müzakere	VI/113-9
3.8.1912	Meclis'i feshetmek isteyen vükelaya karşı uygun görülen hareket tarzı	VI/120-3
5.8.1912	Meclis'in feshi (23 Temmuz 1328 Pazartesi)	VI/123-5
5.8.1912	Fesih sonrası ne olacağına dair fikir alışverişi	VI/125-30
6.8.1912	Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihat ve Terakki hakkındaki sözleri	VI/131-2
7.8.1912	Merkez-i Umumi içtimaında alınan kararlar	VI/133-4
7.8.1912	Müteveffa Abdurrahman Paşa hakkında	VI/134-8
8.8.1912	Hüseyinbeyzade Ali Bey'in hanesinde Merkez-i Umumi azasının müzakeresi	VII/01-5
8.-9.8.1912	Deprem	VII/06
9.8.1912	Hüseyin Hilmi Paşa'nın ağız değiştirmesi	VII/07-8
11.8.1912	Niyazi Bey'in dağa çıkması ve askerin ona katılması	VII/11-2
11.8.1912	Ahmet Rıza Bey'in Mahmut Şevket Paşa'nın sözlerini aktarması	VII/13-5
12.8.1912	Doktor Rıfat Efendi'nin Hüseyin Hilmi Paşa ile olan mülakatları	VII/15-20
13.8.1912	Hacı Adil Beyle konuşma	VII/22
16.8.1912	Mahmut Şevket Paşa'yla İttihat ve Terakki, padişah ve saraya dair konuşma	VII/24-33
16.8.1912	Padişahın "bir üçüncü fırka daha olsa" sözü üzerine	VII/32-3
16.8.1912	Mahmut Şevket Paşa'nın yurt dışına seyahat niyeti	VII/34-6
16.8.1912	Sait Paşa'nın İttihat ve Terakki hakkındaki sözü	VII/36-7
18.8.1912	Hurşit Paşa'nın hatıratı	VII/38-9
18.8.1912	Dava Vekili Mahmut Refik Bey'in Mustafa Hayri Efendi'ye Sivas'tan mebus olmak niyetini açması	VII/39-41
20.8.1912	Selânik'ten dönenlerin oradaki müzakerelerin hülasasını kulüpte beyan etmeleri	VII/42-3

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
21.8.1912	Ahmet Rıza Bey'in Kuruçeşme'deki hanesindeki toplantıda cereyan eden müzakere	VII/44-8
21.8.1912	Sait Halim Paşa'nın Lozan'da İtalyanlarla görüşmesinin neticesi	VII/48
22.8.1912	Merkez-i Umumi azalıkları hakkında görüşme	VII/49-52
23.8.1912	Muammer Bey hakkında	VII/53-5
23.8.1912	Talât Bey'le müzakere	VII/55-8
23.8.1912	Eski Hariciye Nazırı Asım Bey hakkında	VII/58-9
24.8.1912	Mahmut Muhtar ve Gazi Muhtar Paşaların cevabı	VII/59-60
24.8.1912	Merkez-i Umumi'de Halil ve Talât beylerle görüşme	VII/59-62
25.8.1912	Talât Bey'in Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmesinin hikâyesi	VII/62-5
25.8.1912	Kongreye iştirak edecek olan azanın seçilmesi	VII/66-9
28.8.1912	Adliye Nazırı Halim Bey ile gazeteler, camideki vaazlar ve Koçana'daki işgal hakkında görüşme	VII/70-8
29.8.1912	Rıfat Beyle Hürriyet ve İtilafçılar tarafından İttihatçılara itilaf teklifi hakkında görüşme	VII/78-91
29.8.1912	Cemil Molla ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihat ve Terakki hakkındaki sözleri	VII/83-91
30.8.1912	20 Ağustos 328'de inikat edecek İttihat ve Terakki Kongresi'nde Merkez-i Umumi azalarının seçilme suretine dair görüşme	VII/91-4
31.8.1912	Abdurrahman Efendi ile seçim ve Meclis-i Mebusan'ın feshine taalluk eden tefsirine dair konuşma	VII/94-101
1.9.1912	Sait Paşa'nın damadının bazı zevat hakkındaki ifşaatı ve Cemiyet'in paşa hakkındaki fikrini sorması	VII/102-10
11.9.1912	29 Ağustos 328 Çarşamba günü son bulan İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan kararlar	VII/110-3
29.9.1912	Tanın Muharriri Cahit ile Sorumlu Müdürü Cavit Beyleri hapiste ziyaret	VII/115-6

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
29.9.1912	Esvapçıbaşı Sabit Bey'in Veliaht Yusuf İzzettin ve padişah hazretleri hakkındaki sözleri	VII/116-27
30.9.1912	Oğulların (Hakkı ile Ali Suat) Nişantaşı'ndaki İngiliz Mektebi'ne yatılı olarak verilmesi	VII/127
3.10.1912	Merkez-i Umumi'de Sultanahmet Meydanı'nda akdolunacak mitingin tertibatına dair görüşme	VII/130
4.10.1912	Tütüncübaşı Ali Bey'in Sultan Abdülmecit ile Sultan Abdülhamit hakkında anlattığı hatıralar	VII/131-44
5.10.1912	Talât Bey'in Edirne'de evvela bedel verip sonra gönüllü yazılmak niyeti ve Mustafa Hayri Efendi'nin tepkisi	VII/145-8
5.10.1912	Tütüncübaşı Ali Bey'in Ali Kabulî Bey'in şehadeti hakkındaki mühim hikâyesi	VII/149-53
8.10.1912	Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmesi	VII/154
27.10.1912	Mahmut Şevket Paşa'nın Balkan Harbi'ne dair görüşleri	VII/155-81
	Kâmil Paşa'nın sadareti devri (30.10.1912-23.1.1913)	
27.-30.10.1912	Kâmil Paşa'nın sadrazam olması	VII/181-94
27.10.1912	Mahmut Şevket Paşa'nın Padişah'a Kâmil Paşa'nın sadarete nasbolunması hakkındaki fikrini beyanı	VII/183-6
5.11.1912	Mahmut Şevket Paşa'nın Bulgarlarla harbe dair sözleri	IX/01-5
10.11.1912	Bağdat Vali-i Esbakı Mecit Efendi ile itilaf ve Kâmil Paşa hakkında görüşme	IX/05-10
11.11.1912	Talât Bey'in Kâmil Paşa ile olan mülakatı	IX/10-7
11.11.1912	Merkez-i Umumi azalarının hükümeti kuşkulandırmamak yolunda verdiği karar	IX/17-8
11.11.1912	Musa Kâzım Efendi'nin Padişahla görüşmesi	IX/18-22
11.11.1912	Veliahdın şimdiki vükelanın ahvaline dair fikri	IX/22-3
11.11.1912	Doktor Rıfat Hüsamettin Paşa'nın dil uzatması	IX/24-5
14.11.1912	Eski Sadrazam Gazi Paşa'nın şimdiki muharebe memuriyeti hakkındaki sözleri	IX/26-33

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
14.11.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin Cemalettin Efendi ve Kâmil Paşa hakkında fikir yorması	IX/33-6
14.11.1912	Şeyhülislam Cemalettin Efendi hakkında	IX/37-42
20.11.1912	Yeni hükümetin İttihatçıları takibi	VIII/04
21.11.1912	Mustafa Hayri Efendi'nin tevkif ve hapsi	VIII/07-23
21.11.1912	Hapishane odası	VIII/23-5
21.11-8.12.1912	Hapis hayatı	VIII/26-109
30.11.1912	Tutuklu arkadaşlardan bazıları	VIII/64-6
5.12.1912	Miralay Sadık Bey hakkında	VIII/87-94
6.12.1912	İki namuslu zat hakkında	VIII/101-4
8.12.1912	Hüseyin Kâmi hakkında	VIII/112-8
8.12.1912	Tahliye	VIII/110-9
10.12.1912	Kuruçeşme'de Şeyhülislam ile görüşme	VIII/122-30
10., 16.-17.12.1912	Mustafa Hayri Efendi'ye Hukuk-ı İdare muallimliği teklifi	VIII/137-138
19.12.1912	İttihatçılarla hükümet ve diğer fırkaların aralarını bulma teşebbüsleri	VIII/140-1
20.12.1912	Şeyhülislamın Mustafa Hayri Efendi hakkındaki fikrini beyanı	VIII/142
11.1.1913	Mühim bir müzakere	VIII/154-75
11.1.1913	Bilinmeyen bir adamın gelip hükümete nasbolunanların isimlerini havi bir kâğıt okuması ve sonrası	VIII/176-88
15.1.1913	Ebuzziya Bey'in tutuklanması	VIII/191-6
15.1.1913	Mahmut Şevket Paşa'nın hükümete dair sözü	VIII/196-7
16.1.1913	Hükümetin tutuklamaları ve bazı ricale dair	V/01-7
17.1.1913	Eve dönüş	V/11-2
23.1.1913	Babıâli Baskını ve yeni hükümetin teşkili	V/14-7
Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti devri (23.1.-11.6.1913)		
24.1.1913	Hükümetin değişmesi ve Mahmut Şevket Paşa'nın teşkil ettiği yeni Heyet-i Vükela	V/16-20

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
24.1.1913	Gösteri üzerine Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı	V/21-3
5.2.1913	Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf nezaretinden istifası	V/25-7
9.2.1913	Evkaf nezaretinden istifası üzerine Mustafa Hayri Efendi'ye Vilayet Komisyonu reisliği teklifi	V/28-32
9.2.1913	Mustafa Hayri Efendi ile Prens Sait Halim Paşa arasında nezareti redde dair fikir teatisi	V/32-9
9.2.1913	Sadrazamla Balkan Harbi'ne dair mülakat	V/40-5
9.2.1913	Hakkı Paşa'nın adliye nezaretine tayini hakkında	V/47-50
9.2.1913	Hakkı Paşa'nın dermeyan ettiği teklif	V/50-5
10.2.1913	Hakkı Paşa'nın Viyana'ya gidişi	V/57-62
11.2.1913	Kâmil Paşa'ya dair muhtelif zevatın ifşaatı	V/63-83
15.2.1913	Tatar İsmail Efendi'nin Kâmil Paşa kabinesi tarafından İttihatçıların tutuklanmasına dair ifşaatı	V/87-97
25.2.1913	Beşiktaş Sarayı'nda Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendiyle siyasi ahvale dair görüşmede sulh ve kabinenin tebdil ve tadili lüzumuna dair mutabakat	V/101-8
25.2.1913	Sultan Reşat'ın Mustafa Hayri Efendi'ye Veliahtların Kâmil Paşa'nın Sadrazam yapılması için ısrarından bahsetmesi	V/108-21
25.2.1913	Sultan Reşat'ın bazı diğer zevat hakkındaki tespitleri	V/119-34
25.2.1913	Sultan Reşat ile Mustafa Hayri Efendi arasında İttihatçılara yapılan muameleye dair konuşma	V/123-30
25.2.1913	Sultan Reşat'ın Mustafa Hayri Efendi'ye evkaf nezaretini teklif ve ısrarı	V/131-4
25.2.1913	Sultan Reşat ile sadarete uygun olacak şahıs hakkında konuşma	V/135-7
25.2.1913	Tevfik Bey ile nezaret teklifine dair konuşma	V/139-142
6.3.1913	Evkaf Başmimarı Kemalettin Bey ve yardımcısı Talât Bey hakkında	V/147-62
8.3.1913	Basarya Efendi'nin harp hakkındaki düşünceleri	V/167-71

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
13.3.1913	Aksaraylı Kadı Ziya Efendi'nin şefaat talebi	V/173-5
13.-4.3.1913	Evkaf işleri	V/175-9
17., 20.3.1913	Şadiye Sultan'ın emlak davası hakkında	V/180-3
20.3.1913	Evkaf ve Defter-i Hakani nezaretlerinin birleştirilmesi lüzumu hakkında	V/184-95
24.3.1913	Mustafa Hayri Efendi'ye şehreminilik teklifi	V/196-207
1.4.1913	Şark vilayetleri meselesi hakkında	V/208-18
1.4.1913	Hakkı Paşa'nın Londra'dan gönderdiği mektup	V/218-37
1.4.1913	Merkez-i Umumi'de Talât Bey'in sulh şartlarına dair ifşaatı ve müzakerede hazır bulunanlar	V/221-31
1.4.1913	Mustafa Hayri Efendi'nin Molla Bey'e vatanın selameti için cemiyetlerin lağvı lüzumundan bahsetmesi	V/231-7
6.-7., 10.4.1913	Dâhiliye Nezareti'nde Vilayat-ı Şarkiye meselesinin müzakeresi ve sonrası	V/238-67
14.-5.4.1913	Vilayat-ı Şarkiye meselesi	X/01-7
16.4.1913	Medine'de tesisi düşünülen medreseye dair	X/07-9
16.4.1913	Dâhiliye Nazırı'na dair	X/09-10
19.4.1913	Levazım-ı Umumiye Reisi Mirliva İsmail Paşa ile Mahmut Şevket Paşa'n sadarette kalmasına dair görüşme	X/11-2
19.4.1913	Çöpçatanlık	X/13-4
27.-8.4.1913	Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti'ne tayini	X/17-25
27.-9.4.1913	Muhtelif zevatla görüşmeler	X/19-24
30.4-14-7.5.1913	Üsküdar'dan Alemdağı'na şimendifer inşası	X/26, 33, 39-40, 46-8
13.5.1913	Şark vilayetlerinin idaresi hususu	X/35-8
14.5.1913	Üsküdar'dan Alemdağı'na tramvay imtiyazı talebinde bulunan şirketin vekilinin edepsizliği ve tedibi	X/39-41
14.5.1913	Umumi müfettişlerin yetkileri	X/41-2
14.5.1913	Amerika Sefiri'nin talebi üzerine Filipin Müslümanlarına Meşihat'tan mektup yazılması	X/42-4

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
17.5.1913	Anadolu vilayetlerine İngiltere'den müfettiş talebi ve Sir Edward Grey üzerindeki tesiri	X/45-6
17.5.1913	Celal Bey'le tramvay meselesine dair tartışma	X/46-47
18., 21.5.1913	Fatih Cami-i Şerifi'ne halı döşenmesi	X/48-9, 53
21.5.1913	Çalışkan ve haylaz yeğenler	X/49-51
21.5.1913	Halil Bey'in Hacı Adil Bey'den şikâyeti	X/52-3
22.5.1913	Zat-ı Şahane'nin Saliha Sultan'a dair ricası	X/54
23.5.1913	Beşiktaş Sarayı'nda padişahla görüşme	X/63-9
23.5.1913	Müfettişler meselesine dair İngiltere'den cevap	X/70-4
28.5.1913	Adliye memurlarının seçilmesine dair layiha	X/75-6
28.5.1913	Arnavutluk meselesine dair mecliste müzakere	X/76-81
28.5.1913	Şattülarab'da seyrüsefain hakkında	X/81-2
28.5.1913	Londra Konferansı'nda Balkan meselesinin görüşülmesi ve mecliste müzakeresi	X/82-91
29.5.1913	Yunan Hükümeti'nin ittifak arayışları	X/92-5
10.6.1913	Yunan ve Bulgar hükümetlerinin ittifak talepleri	X/98-102
10.6.1913	Londra Konferansı'ndan gelen telgraf	X/103-4
11.6.1913	Mahmut Şevket Paşa'ya suikast	X/105-9
	Sait Halim Paşa'nın sadareti devri(12.6.1913-3.2.1917)	
11.6.1913	Sadaret meselesi	X/109-13; XI/01
11.-2.6.1913	Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesi	XI/01-3
12.6.1913	Kaymakam Sait Paşa ile nezaretlere dair mülakat	XI/03-6
13.6.1913	Zat-ı Şahane'nin suikast, iki adamın tayini ve Kâmil Paşa hakkındaki sözleri	XI/07-9
13.-5.6.1913	Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinin derdest edilmesi	XI/09-11
15.6.1913	Yeni kabine teşkili hakkında müzakereler	XI/11-5
16.6.1913	İttihat ve Terakki dâhilinde Talât Bey'in dâhiliye nezaretine muhalefet	XI/16-9
17.6.1913	Talât ve Diyarbekirli Ziya Bey'in Hacı Adil Bey'in kabineden çıkmasına itirazı ve sonrası	XI/20-6

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
18.6.1913	Meclis-i Vükela'da görüşmeler	XI/27-9
19.6.1913	Şark vilayetleri meselesi	XI/30-1
20.6.1913	Padişah hazretlerinin tutuklamalara ve veliahtlara dair sözleri	XI/31-5
21.6.1913	Müfettiş-i umumiler meselesi	XI/36
22.6.1913	Yunan Hükümeti'nin ittifak talebi	XI/37-8
23.6.1913	Mahmut Şevket Paşa'nın katilleri ile Münire Sultan ve Damat Salih Paşa'ya dair	XI/39-46
18.7.1913	Bulgaristan'a harp ilan etmek fikri ve Edirne meselesi	XI/47-59
19.7.1913	Mithat Şükrü ve İstanbul Muhafızı Cemal Bey ile harp lüzumundan bahis ve Mustafa Hayri Efendi'nin istifası meselesi	XI/59-60; 67-8
19.7.1913	Surre-i hümayun alayı merasimi	XI/61-7
21.7.1913	Meclis cemaatine dair müzakere komisyonu	XI/69-71
22.7.1913	Edirne ve Kırkkilise'nin işgali haberi	XI/72-3
25.7.1913	Padişah ve Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin Kâmil Paşa nezdinde Mustafa Hayri Efendi için şefaat talebi	XI/80-3
29.7.1913	Suriye'deki Bostan Çiftliği'nin Roçild'e firağı muamelesi	XI/85
31.8.1913	Saraylarda iftarlar	XI/86-8
31.8.1913	Eski Şeyhülislam Cemalettin Efendi hakkında	XI/89-90
3.9.1913	Kurban Bayramı	XI/99-102
4.9.1913	Bulgar murahhaslarıyla müzakere edecek Osmanlı murahhaslarının tayini	XI/99-101
12.-4.9.1913	Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve medreselerin kapanması meseleleri	XI/103-13
13.9.1913	Padişah iradeleri	XI/108-10
14.9.1913	Sadaret Dairesi'nde Sadrazam, Talât Bey ve Mustafa Hayri Efendi arasında görüşme	XI/111-3
3.10.1913	Cuma Selamlığı'nda padişah hazretlerinin Vahdettin Efendi'den bahsi	XII/05-6

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
9.11.1913	Bayram Alayı	XII/07-9
15.-16.3.1914	Şeyhülislamlık makamının Mustafa Hayri Efendi'ye verilmesi	XII/21-9
6.5.1914	Talât Bey'in Babıali İnkılabı'nı vukuundan evvel saraya haber vermesi	XII/33-9
11.; 14.-25.6.1914	Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin vehmi ve Mustafa Hayri Efendi ile olan görüşmesi	XII/44-71
21.6.1914	Fatih Camii'nin elektrikle aydınlatılması	XII/57-60
20.-1.11.1914	Cihat Fetvası	XIII/01-24
23.11.1914	Padişah hazretleri ile Mustafa Hayri Efendi arasında Sultan Abdülaziz ve Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye dair konuşma	XIII/23-5
26.11.1914	Padişah hazretlerinin vakfetmek istediği gizli bin lira	XIII/27-8
6.12.1914	Enver Paşa'nın Rus hududuna gitmesi	XIII/28-29
4.3.1915	Nâzıma Sultan'ın zevci Halit Bey'in âyan olması talebi	XIII/29-30
31.3.-1.4.1915	Padişaha gazi unvanının verilmesi	XIII/30, 38
1.4.1915	Padişah hazretlerinin Sultan Abdülhamit'e dair iki hatırası	XIII/31-7
29.4.1915	Adliyede birlik vücuda getirme gayretleri	XIII/39-46
29.4.1915	Diyarbekirli Ziya ve Türkçülük	XIII/44-6
29.4.1915	Müteveffa şehzade Selahattin Efendi'nin II. Mahmut hakkındaki sözleri	XIII/46-9
6.5.1915	Sultan Mecit'in türbesi Sarkis Balyan'a nasıl inşa ettirildi	XIII/56-9
6.5.1915	Dilara	XIII/59-61
24.-6.6.1915	Padişah hazretlerinin ameliyatı	XIII/62-6
26.6.1915	Ziya Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey'in Mustafa Hayri Efendi aleyhindeki propagandalarından bahis	XIII/66
3.5.1916	Mustafa Hayri Efendi'nin istifa kararı ve sebepleri	XV/01-25
3.5.1916	Mustafa Hayri Efendi'nin İstanbul'da bir Meclis-i Umumi-i İslam teşkil niyeti	XV/01-14

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
3.5.1916	Talât Bey'in Cemiyet'i idare tarzı ve kuvveti	XV/11-4
3.5.1916	Bir garip fıkra	XV/16
3.5.1916	Ziya Bey ve Mustafa Hayri Efendi'nin Meşihat'taki icraatine dair	XV/01-25
3.5.1916	Ziya Bey'in Türkçülük fikri ve tesirlerine dair	XV/24-5
13.5.1916	Bazı zevatı ziyaret	XV/30
30.5.1916	Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda huzura kabul	XV/30
21.8.1916	Yakup Cemil vakası	IX/43-59
30.8.1916	Talât Beyle görüşme ve bazı zevat hakkında düşünceler	IX/51-9
31.1.1917	Sadrazam Sait Halim Paşa'nın istifası	XIV/01-5
Mehmet Talât Paşa'nın sadareti devri (3.2.1917-8.10.1918)		
31.1-1, 4.2.1917	Mustafa Hayri Efendi'yi yeniden Meşihat'a getirme niyetleri, medrese, evkaf meseleleri ve Ziya Bey hakkında Mustafa Hayri Efendi'nin görüşleri	XIV/05-28
9.5.1917	Mekke Emiri Şerif Hüseyin hakkında	XV/28-9
12.12.1917	Maarif Nazırı Şükrü Bey'in Berlin'de Mösyö Karnak'a "din belası"ndan bahsetmesi	XV/defter sonu
Ahmet İzzet Paşa'nın sadareti devri (10.10.-8.11.1918)		
6.11.1918	Mustafa Hayri Efendi'nin istifası	XV/35-8
8.11.1918	İzzet Paşa Kabinesi'nin istifası ve Tevfik Paşa Kabinesi'nin teşekkülü	XV/38-57
Tutuklanma, hapis ve sorgulanma (10.3.-24.5.1919)		
10.-29.3.1919	Mustafa Hayri Efendi'nin Tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü'ne Nakli	XVI/01-27; XXII/01-42
10.3.1919	Tevkif müzekkeresinin olmaması	XVI/02; XXII/03
12.-24.3.1919	Dert bir iken iki oluyor	XVI/04-5; XXII/09, 11; XVI/13-5; XXII/25
12.-24.3.1919	İttihatçıların tutuklanma ve hapsi	XVI/05-7; XVI/33; XXII/31-71

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
12.3.1919	Padişahın damadı Hami Bey'in tutuklanma meselesini izahı	XVI/05-6; XXII/11-4
19.3.1919	Bazı mühim eşyanın Dersaadet Müddeiumumisi muavinlerinden Adil Bey'e teslimi	XVI/11-2; XXII/23-5
29.3.1919	Bekirağa Bölüğü'ne nakil	XVI/22-27; XXII/31-42
?.3.1919	Bekirağa Bölüğü'ndeki toplantı ve Mustafa Hayri Efendi'nin muhakemeye dair mütalaası	XXII/45-50
5.5.1919	Bazı tahliyeler	XVI/29-31; XXII/51-2
10.5.1919	Mustafa Hayri Efendi'yi tahliye teşebbüsleri	XXII/55-7
10.5.1919	Divanıharp Müddeiumumisi Ziya Bey hakkında	XXII/58-60
10.5.1919	Mustafa Hayri Efendi'yi tahliye ettirmek üzere teşebbüsler ve Mustafa Hayri Efendi'nin hukukî durumu	XXII/61-3
12.5.1919	Müddeiumumiliğe tayin olunan Muammer Bey hakkında	XXII/65-6
16.5.1919	İzmir'in işgali haberi	XVI/36; XXII/69
19.5.1919	Mustafa Hayri Efendi'nin ifadesinin zaptına başlanması	XVI/37-8; XXII/69-70
22.5.1919	Hükümetin talebiyle tutukluların İngiliz ve Fransız askerlerinin muhafazasına verilmesi	XXII/72
23.5.1919	Sultanahmet Meydanı'nda İzmir için miting	XVI/43; XXII/73
24.5.1919	Mahkeme ile sürtüşme	XVI/44; XXII/73-7
	Malta (28.5.1919-18.11.1920)	
28.5.-2.6.1919	Malta'ya gönderilme ve varış	XVI/46-54; XXII/77-87
3.5.; 2.-25.6.1919	Hapis hayatı ve tutukluluk üzerine düşünceler	XVI/54-9, 71-2; XXII/87-93
30.6.-1.7.1919	Hastanede	XXI/01-2
28.7.1919	İstanbul'dan gelenlerin getirdikleri haberler	XXI/04-5
30.7.1919	İstanbul'dan mektuplar, Mustafa Hayri Efendi'nin resminin çekilmesi	XXI/05-6

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
8.8.1919	Kale tabibinin muayenesi ve sonrası	XXI/06
10.8.1919	Kıtalar	XXI/07-8
25.8.1919	Abdullah Efendi'nin İstanbul'a dönüşü	XXI/08
28.8.1919	Arkadaşların hava almaya gitmesi, Cahit Bey'in rahatsızlığı	XXI/09
28.8.1919	Sulh müzakerelerine dair haberler	XXI/10
8.9.1919	Maltalıların Türklerin gitmesi bayramı, Malta kuşatmasıve Hammer Tarihi'ne bir tashih	XXI/10-2
9.9.1919	Mustafa Hayri Efendi'nin başka bir kışlaya nakli meselesi	XXI/12-4
29.9.1919	Mondros'taki arkadaşların Malta'ya getirildikleri haberi	XXI/14-6
4.10.1919	Müslüman mezarlığını ziyaret	XXI/16-8
15.10.1919	Mondros'dan gelen zevatı ziyaret talebinin reddi	XXI/19
22.10.1919	Çarşı izni talebinin reddi	XXI/19
31.10.1919	Kış için Salvator Kalesi'nden başka bir mahalle nakil talebi	XXI/20
4.11.1919	Hasta Atıf Bey'i ziyaret talebi (cevap yok)	XXI/20
22.11.-3.12.1919	Malta'da Kotonera Hastahanesi'nde	XVIII/01-11
6.12.1919	Bin ikiyüz Alman esirinin sevki	XVIII/13-4
7.-8.-12.1919	Vardala'ya nakil hazırlıkları	XVIII/14-6
14.12.1919	Mustafa Hayri Efendi'nin Vali-i Umumi'ye yazdığı mektuplara gösterilen tepki	XVIII/17-18
15.12.1919	Abbas Halim Paşa'nın bir sözü	XVIII/18-20
1.1.1920	Mareşal Plumer ve Kumandan Strong hakkında	XVII/01; XVIII/23
2.1.1920	Harp esirlerinden bazılarının İstanbul'a sevki	XVII/01; XVIII/23
6.1.1920	Yeni Verdala Kışlası'na nakil	XVII/03; XVIII/24-5
8.1.1920	Valita'da yeraltı mağarasını ziyaret	XVII/04; XVIII/25-7

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
15.1.1920	Vosota karyesi, Maltız lisanı, mimari, zabitler	XVIII/28-9
19.1.1920	Hintli Şeyh Mahmut Hasan Sahip Efendi	XVIII/30-1
23, 26.1.1920	Malta dâhilinde seyahatler	XVIII/31-2
26.1.1920	Enver Paşa'dan babasına gelen mektup	XVIII/32-5
27.-31.1, 3., 9.-10.2.1920	Mareşal Plumer'le mülakat talebi	XIX/01-5, 07-8, 10-2
31.1.1920	Vefat eden bir Müslüman için dinî merasim	XIX/05-6
2.2.1920	Diş çektirme ve Salima'ya seyahat, Maltız lisanı üzerine	XIX/06-7
3.2.1920	Mareşal Plumer'in cevabı	XIX/07-8
6.2.1920	Odaların teftişi	XIX/08
6.2.1920	Harput Kaymakamı Asım Bey'in memlekete iade olunacağı haberi	XIX/08-9
7.2.1920	Hintli Şeyh'in ziyareti	XIX/09-10
9.2.1920	Vali'nin Mustafa Hayri Efendi'nin görüşme talebine müspet cevabı üzerine yazılan mektup	XIX/10-3
11.2.1920	Dişçide randevu	XIX/13
12.2.1920	Polverista Kışlası'na nakil	XVII/22, XIX/13-4
13.2.1920	Gelmeyen paketler	XIX/14-5
18.2.1920	Dişçide randevu	XIX/15
18., 25.2.1920	Hintli Şeyh'in icazetname vermesi ve Mustafa Hayri Efendi'nin Şeyh'e bir Delail-i Hayrat hediye etmesi	XIX/15, 18
27.2.1920	Polverista'daki eşyanın deftere tespiti ve Kumandan Strong'un işten el çekeceği haberi	XIX/18
29.2.1920	Hintli Şeyh ile şeyhi İmdadullah Efendi'den bahis, Hintli Şeyh'in adresi	XIX/19, x
3.1.1920	Defter XIX'dan çıkan İngilizce mektup müsveddesi (kamp kumandanına hitaben)	XIX/x
1.3.1920	Damat Ferit Paşa'ya dair hatıralar	XX/01-6
1., 3.3.1920	Otomobil ile gezinti	XVII/32-3; XX/06-8

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
2.3.1920	Kafkas Cephesi kumandanlarından Miralay Mürsel Bey'in getirilmesi	XVII/32, XX/07
5.3.1920	Kotonera Hastahanesi ve dişçi	XVII/08
6.3.1920	Gezintiler	XVII/
6.3.1920	Kamplar Kumandanı Strong ve Kaptan Kat	XX/09
9.3.1920	Maltız Apa'yı ziyaret	XVII/36, XX/10-1
12.3.1920	Hintlilere yazılan mektup	XVII/37; XX/11-3
16.3.1920	Mareşal Plumer'in ziyareti	XVII/39, XX/14
16.3.1920	Mareşal Plumer'le yapılması istenen görüşmenin özü	XX/14-8
22.3.1920	İstanbul'dan yeni getirilen zevat	XVII/41; XX/19-20
25.3.1920	Gezinti	XVII/44
25.3.1920	Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'ndekilerin sevkine dair izahatı	XXIII/01-3
27.3.1920	İstanbul'dan getirilen zevat	XVII/45; XXIII/03
27.3.1920	Damat Ferit Paşa ve Veliaht Abdülmecit Efendi'ye dair	XXIII/04
29.3.1920	İstanbul'dan Ahmet Emin ve Muammer Beylerin getirilmesi	XVII/46; XXIII/05
29.3.1920	Tutuklamaların perde arkası ve vatanın siyasi durumu	XXIII/06-7
31.3.1920	İstanbul'dan getirilenler, Vali ile görüşme talebi	XVII/47; XXIII/07-8
4.4.1920	Salih Paşa kabinesinin istifası ve Damat Ferit Paşa kabinesinin teşekkülü	XVII/49
5.4.1920	Gezinti	XVII/50; XXIII/08
5.4.1920	İngilizlerin mahkümları idaresi hakkında	XXIII/08-9
8.4.1920	İstanbul'a gitmek üzere Mercan'ın vapura gönderilmesi	XVII/51; XXIII/09
9.4.1920	İstanbul'dan Aka Gündüz'ün getirilmesi	XVII/52; XXIII/09

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
9.4.1920	Aşçının oğlu Kâmilyo'nun hizmete girmesi	XVII/52; XXIII/09-10
10.-1.4.1920	Kaptan Kat'ın tavsiyesi üzerine Vali'den serbestlik talebi	XVII/53
12.4.1920	Meclis-i Mebusan'ın Ferit Paşa kabinesi tarafından feshi	XVII/53
16.4.1920	Müslüman mezarlığını ziyaret talebinin reddi	XVII/55
20.4.1920	Göz muayenesi, göz ağrısı, gözlükçü	XVII/57
21.4.1920	İstanbul'dan daha esirler geleceği haberi	XVII/58
22.4.1920	Sulha dair	XVII/58
23.4.1920	Hintlilerin Mustafa Hayri Efendi'nin tevkifinden dolayı İngiltere Kıralı'na müracaatı	XVII/59; XXIII/10-1
24.4.1920	Kotonera Hastahanesi'nde Ahmet Agayef Bey'i ziyaret	XVII/59
26., 30.4.1920	Eve yazılan ve evden gelen mektuplar	XVII/60, 62
28.4.1920	Anadolu'da hükümet kurulduğu haberi	XVII/61
29.4.1920	İstanbul'dan Seyit Bey'in gelmesi	XVII/62
1.5.1920	Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi ve Topçu Rıza Paşa ile Sadr-ı Esbak İzzet Paşa'nın tevkifleri	XVII/63
2.5.1920	Hintli Şeyh'den gelen mektup	XVII/63
3.5.1920	Karyola tebdili	XVII/64
4.5.1920	Türk murahhasları hakkında	XVII/64
5.5.1920	İstanbul'un işgali	XVII/65
5.5.1920	Sultan Abdülhamit'in Halim Paşa'ya para karşılığı hıdivlik teklifi ve sonrasının hikâyesi	XXIII/13-4
7.5.1920	Rahmi Bey'e ve Cahit Bey'den Cavit Bey'e gelen mektuplar	XVII/66
9.5.1920	Müslümanlara yapılan muamele	XVII/67
11., 12.5.1920	Sıhhat meseleleri	XVII/68
12-13.5.1920	Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da 30 İngiliz tevkif ettiği haberi ve bilahare tekzibi	XVII/68-9

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
14., 16.-7., 20., 24., 26., 28.-9.5.1920	Posta, gönderilen ve alınan mektuplar	XVII/69-77
22.5.1920	Hintlilerin Londra'da Türklere destek mitingi	XVII/72-3
23.5.1920	Mustafa Hayri Efendi'nin hastayken oruç tutma inadı	XVII/74
30.5.1920	Hindistan heyet-i hilafetinin mektubu	XVII/77
31.5.1920	Ali Kemal'in yazıları	XVII/78
31.5.1920	İstanbul'dan gelen zevat	XVII/78; XXIII/15
31.5.1920	Bekirağa Bölüğü'ndekilerin hükümetçe İngilizlere tesliminin perde arkası	XXIII/15-7
1.6.1920	Gelen para	XVII/79
2.6.1920	Malta'ya varışın yıldönümü, Hüseyin Cahit Bey'e ailesini getirme izni	XVII/79
4.6.1920	İran Şâhı'nın bir Sultan ile evlenme talebinin reddi	XVII/80
6.6.1920	Maltızlarla Yunan Averof zırhlısı mürettebatı arasında münazaa	XVII/81
8.6.1920	Kotonera Hastahanesi'nde	XVII/82
7., 9., 11.-2.6.1920	İstanbul'a giden ve gidecek zevat	XVII/82-4
12.6.1920	İran'da bulunan Hint askerlerinin Bolşeviklere katılması	XVII/84
13.6.1920	Sabık İaşe Nazırı Kemal Bey ile Merkez-i Umumi'nin hatalarından bahis	XVII/85
15.6.1920	Mustafa Hayri Efendi'nin resminin çekilmesi	XVII/86
16.6.1920	Kumandan Kat'ın Binbaşılığa terfii	XVII/86
16.6.1920	Mustafa Kemal Paşa ile Fransızlar arasında mütareke	XVII/86
16.6.1920	Dışarıya çıkmasına izin verilen ve verilmeyen zevat	XXIII/19-29
19.6.1920	Bayramlaşma	XVII/87
19.6.1920	Malta'dan İstanbul'a bir alay askerin gitmesi	XVII/88

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
20.6.1920	Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ta Mustafa Hayri Efendi hakkında yazdıkları	XVII/88
21.6.1920	Esat Paşa Toptani'nin bir Arnavut tarafından katli	XVII/89
22.6.1920	İzmit'in İngilizlerce Kuva-yı Milliye'ye tahliyesine karar verildiği haberi	XVII/89
23.6.1920	İstanbul'a gitme izinlerinin İngilizlerce geri alınması	XVII/90
24.6.1920	Cezîretü'l-Arab'daki İngiliz askerleri	XVII/90
25.6.1920	Avrupa devletlerinin Yunan kuvvetlerine Kuva-yı Milliye üzerine hareket izni vermesi	XVII/91
25.6.1920	İstanbul'da İngilizlerin hâli	XVII/91
27.6.1920	İtalyan Politika mecmuasındaki makalede Damat Ferit Paşa için "uşak" tabiri ve Zat-ı Şahane'nin sözleri	XXIII/30
29.6.1920	Şeyhülislam-ı Esbak Musa Kâzım Efendi'nin vefatı haberi	XVII/93
1.7.1920	Bingazi'de İtalyanların hâli	XVII/94
2.7.1920	Heyet-i İdare	XVII/94
2.7.1920	Tutuklulara isnat olunan fiiller	XXIII/31
3.7.1920	Mareşal Plumer'in adaya dönüşü ve Anadolu'daki direniş hareketine dair	XVII/95
4.7.1920	Salvator Kalesi'nin duvarları	XVII/96
5.7.1920	İbrahim Bey'in terbiyesizliği ve Mustafa Hayri Efendi'nin tepkisi	XVII/97
5.7.1920	Binbaşı Mazlum Bey'e reva görülen muamele ve dizanteri tehlikesi	XXIII/32-3
6.7.1920	İstanbul'da tutuklama haberi ve aslı	XVII/97; XXIII/34-5
6.7.1920	Malta'daki tutukluların maaşının kesilmesi	XXIII/33
7.7.1920	Vefatı işitilen Binbaşı Mazlum Bey'in sıhhat ve afiyeti	XVII/98
7.7.1920	Kuva-yı Milliye'nin Beykoz'u işgali	XVII/98
9.7.1920	Sağlık durumu	XVII/99

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
11.7.1920	Abbas Paşa'nın Mısır hükümetine müracaat niyeti	XVII/100
11.7.1920	Şerif Hüseyin'in oğlu ile Lord Kitchener'in Arap isyanının esaslarını nasıl kurduğuna dair makale	XXIII/36
11.7.1920	Malta'ya sevk olunanlar hakkında Manchester Guardian'da çıkan makale	XXIII/37
12.7.1920	Aileye mektuplar	XVII/100
13.7.1920	İstanbul'dan gelen zevat	XVII/101
14.7.1920	Bursa'nın Yunanlılarca işgali haberi	XVII/101
15.7.1920	Miralay Celal Bey'e dönüş izni haberi	XVII/102
16.7.1920	Damat Ferit Paşa'nın Fransa'dan dönüşü haberi	XVII/102
16.7.1920	Dışarıya çıkmak için rüşvet ve sonrası	XXIII/38-9
17.7.1920	İstanbul'a bir sonraki Pazartesi gideceklerin isimleri	XVII/103; XXIII/39-41
17.7.1920	*Times* gazetesinde çıkan bir makale	XXIII/41-4
20.7.1920	Habip Bey'in arkadaşlarıyla beraber İstanbul'a dönüşü	XVII/102
20.7.1920	Ferit Paşa kabinesinin istifası haberi	XVII/105
23.7.1920	Bolşevikler – Lehistan – İngiltere haberleri	XVII/106
24.7.1920	Cevat Paşa'nın damadı Basri Bey'e evvelce verilen müsaadenin geri alınması	XVII/106
27.7.1920	Habip Bey'in varış haberi	XVII/108
27.7.1920	1 Temmuz 1920 tarihli Times gazetesinde İzmir ve Kuva-yı Milliye'den bahis	XXIII/45
27.7.1920	*Manchester Guardian*'ın Araplara dair makalesi ve Mustafa Hayri Efendi'nin mütalaaları	XXIII/46-58
28.7.1920	Hintli Şeyh'in varış haberi	XVII/108
30.7.1920	Hakkı'dan mektup	XVII/109
1.-2.8.1920	Aileye mektuplar	XVII/111
2.8.1920	Mustafa Hayri Efendi'nin Polverista'da fotoğrafının çekilmesi	XVII/111
2.8.1920	Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul hükümetiyle müzakere talebi haberi	XVII/111
3.8.1920	Yunan ve İtalyan hükümetlerinin aralarının adalar yüzünden açılması	XVII/112

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
6.8.1920	İstanbul'dan gelen zevat, İstanbul'a dönen zevata yapılan muamele	XVII/113
7.8.1920	İstanbul gazetelerindeki haberler	XVII/114
8.8.1920	Malta'daki yortu	XVII/114
9.8.1920	Malta'daki bayramda Türklere yapılan hakaret	XVII/115
11.8.1920	Mektuplar ve izinler	XVII/116
12.8.1920	Sevr Sulhu	XVII/116
13.8.1920	İstanbul'a gönderilecekler	XVII/117
16.8.1920	Fahri Paşa'nın hastahaneye davet ve gidişi	XVII/118-20
16.8.1920	Hilal	XVII/118
17.8.1920	Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle ittifakı haberi	XVII/119
24.8.1920	Ferit Paşa kabinesinin Malta sürgünlerine karşı çevirdiği dolaplar	XVII/122
24.8.1920	Mısır'ın istiklalini İngilizlerin tasdik ettiğine da'ir Reuter ajansının telgrafı	XVII/122
25.8.1920	Bayramlaşma, elli yaşından yukarı olanların Küçük Vardala'ya geçmesine izin	XVII/123
26.8.1920	Bazı esirlerin memlekete iadesine müsaade haberi	XVII/123
27.8.1920	Niğdeli Hâzım Bey'in idama mahkûmiyetine dair	XVII/124
29.8.1920	İstanbul'dan yeni gelen zevat	XVII/125
30.8.1920	Muhacir Şükrü Bey hakkındaki kayıt	XVII/125
31.8.1920	Malta Valisi'nin Londra Hariciye Nezareti'ne yazdığı tahrirat	XVII/126
2.9.1920	Mustafa Kemal Paşa'nın Türk, Rus ve Alman ittifakına dair beyannamesi	XVII/127
3.9.1920	Dışarıya çıkan ve çıkamayan vükela	XVII/128
4.9.1920	Yeni Vardala'ya nakleden zevat	XVII/128
7.9.1920	Hüseyin Cahit'in ailesinin İstanbul'dan gelmesi	XVII/130
7.9.1920	Kumandan Kat ve diğer askerler	XVII/130
8.9.1920	Yakında İstanbul'a mahkeme için gidileceği haberi	XVII/130
11.9.1920	Veliahtların veliahtlıktan istifa ettikleri haberi	XVII/132

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
12.9.1920	Eski Amasya Mutasarrıfının biraderinin Malta'ya getirilmesi	XVII/132
13.9.1920	İtalya'da amele arasında ihtilal alametleri	XVII/133
14.9.1920	Kuva-yı Milliye'ye katılmaya teşebbüs eden Veliaht Mecit Efendi'nin muhafaza altına alındığı haberi	XVII/133
15.9.1920	Fransa ve İtalya'nın milliyetperverlere karşı siyasetinin tebdili	XVII/134
17.9.1920	İleri gazetesindeki bir haber	XVII/135
18.9.1920	Sıhhat meseleleri	XVII/135
19.9.1920	Nakiller	XVII/136
20.9.1920	Gelen zevat	XVII/136
21.9.1920	İstanbul'un hâli	XVII/137
22.9.1920	Times gazetesinin haberleri	XVII/137
24.9.1920	Enver Paşa'dan pederine gelen mektup	XVII/138
27.9.1920	İstanbul'dan gelen eşya	XVII/140
29.9.1920	Çürüksulu Mahmut Paşa'nın serbestlik haberi	XVII/141
29.9.1920	Diğer esirler	XVII/141
30.9.1920	Hesap, bazı zevatın firar teşebbüsü	XVII/141
5.10.1920	Yeni gelen mahkûmlar, yeni mahkûm olanlar ve idam olunan Nusret Bey	XVII/144
8.10.1920	Enver Paşa'nın biraderi Kâmil'den pederine ikinci mektup	XVII/145
11.10.1920	İstanbul'dan kırk kişinin geleceği haberi	XVII/147
14.10.1920	Sıhhat meseleleri	XVII/148
15.10.1920	Cavit Bey'den Cahit Bey'e gelen mektupta Azerbaycan Hükümeti elindeki İngiliz esirleriyle Malta'dakilerin mübadelesinin kararlaştırıldığı haberi	XVII/149
16.10.1920	Mustafa Hayri Efendi'nin Kumandan Kat'a Rahmi Beyle Valita'da oturmak için müracaatı	XVII/149
18.10.1920	Malta'da Imtarfa Hastanesi'nde	XVII/150
20.-21.10.1920	Ziyaretçilere müsaade edilmemesi	XVII/151-2
20.-28.10.1920	Ziyaretler	XVII/151-5

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
26., 28.10.1920	Ferit Paşa kabinesinin düşüşü ve Tevfik Paşa'nın sadareti haberi	XVII/155-6
28.10.1920	Mösyö Parnis	XVII/156
29.10.1920	İki dargın paşa	XVII/156
29.10.1920	Enver Paşa'dan pederine mektup	XVII/156
31.10.1920	Yazılan mektuplar, oğul Hakkı'ya dair, Âgâh Bey'in alelacele vapura gönderildiği haberi	XVII/157
2.11.1920	Ali Kemal'in Peyam-ı Sabah'da Mustafa Hayri Efendi hakkındaki sözleri	XVII/158
5.11.1920	İmtarfa Hastanesi	XVII/160
6.11.1920	Mustafa Hayri Efendi'nin serbestlik haberinin tebliği	XVII/160
8.-15.11.1920	Malta'dan dönüş hazırlıkları	XVII/161-5
16.11.1920	Hesaplar	XVII/165
	Malta'dan tahliye, Roma (18.11.-23.12.1920)	
18.-21.11.1920	Roma yoluyla İstanbul'a	XVII/166-x
21.11.1920	Roma'ya varış ve İstanbul'a tebliği	XVII/168
22.11.1920	Ziyaretçiler	XVII/168
23.11.1920	Emir Faysal hükümetinde Maarif Nazırı olan Satı Bey'in ziyareti ve harbe dair bazı ifşaatı	XVII/169; XXIII/57-8
26.11.1920	Sıhhat meselesi	XVII/170
2.12.1920	Atiye Sultan'ın verdiği davet münasebetiyle	XVII/173
?.12.1920	Bir mektup müsveddesi (Sadrazam'a)	XXIII/61-4
3.12.1920	Ziyaretçiler	XVII/174
5.12.1920	Bolşevik Rus hükümeti ile itilaf haberi	XVII/175
6.-7.12.1920	Sıhhat meselesi	XVII/175-6
7.12.1920	İslam Birliği üzerine	XXIII/67-8
8.12.1920	Malta'dan bazı zevatın firar ettiği haberi	XVII/176
9.12.1920	Sevr Antlaşması'na dair haberler	XVII/177
9.12.1920	Turhan Paşa'nın ziyareti ve naklettikleri	XXIII/68-70
11.-20.12.1920	Seyahat hazırlıkları	XVII/178-82
18.12.1920	Hami Bey'e Fuat Efendi Hazretlerini çekiştirme	XVII/181

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
20.12.1920	Seyahat hazırlıkları	[XVII/182]
20.12.1920	Papa'nın Mustafa Hayri Efendi ile görüşmek arzusu üzerine	XVII/182
22.12.1920	Fransa hükümetinin Kuva-yı Milliye ile itilaf kararı	XVII/183
22.12.1920	Talât Paşa'ya haber gönderme	XVII/183
23.12.1920	Şehzade Osman Fuat Efendi ile görüşme	XVII/184
23.12.1920	Roma'dan ayrılış	XVII/184
	Vatana dönüş (25.12.1920-11.1.1921)	
25.-8.12.1920	Brindisi'den Ayasaranda'ya varış	XVII/185-6
25.12.1920-2.1.1921	Korfu, Patras, Pire üzerinden İzmir'e, oradan Kuşadası'na, oradan da Rodos'a varış	XVII/186-8
	Bazı notlar	XVII/189
	Adres ve notlar	
1.1.1921	Kuşadası'na varış	XXIV/01
2.1.1921	Rodos'a varış	XXIV/02
3.-4.1.1921	Rodos Müslümanlarının ziyaretleri	XXIV/03-4
6.-7.1.1921	Umur-ı Siyasiye Müdürü ve Vali ile görüşmeler	XXIV/06-7
	Vatanda (11.1.1921-8.8.1922)	
9.-11.1.1921	Antalya'ya varış	XXIV/09-11
12.1.1921	Aile ve Mustafa Kemal Paşa'ya mektuplar	XXIV/12
14.1.1921	Halkın Mustafa Hayri Efendi'yi istikbali	XXIV/14
15.1.1921	İtalyan Konsolosu'nun ziyareti	XXIV/15
16.1.1921	Mustafa Kemal'in telgrafı	XXIV/16
19.1.1921	Ailenin kemal-i sıhhatte olduğu haberi	XXIV/19
19.1.1921	Veliaht Mecit Efendi Hazretlerine ariza	XXIV/19
26.1.1921	Antalya'dan Ankara'ya	XXIV/26
28.1.1921	Burdur'da mahsur kalma	XXIV/28
30.1.1921	Kayseri Ahz-ı Asker Reisi Emrullah'tan telgraf	XXIV/30
31.1.1921	Sıhhat meselesi	XXIV/31
31.1.1921	Bazı kıta ve beyitler, Volter'den bir vecize	XXIV/32

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
1.2.1921	Burdur'da Mustafa Hayri Efendi'nin aleyhinde bulunan biri	XXIV/33
2.2.1921	Burdur'un hâline dair	XXIV/34
4.2.1921	Bir davanın halli meselesi	XXIV/36
7.-9.2.1921	Burdur'dan Afyonkarahisarı'na varış	XXIV/39-41
10.2.1921	Sıhhat meselesi	XXIV/42
11.2.1921	Mustafa Kemal'in Mustafa Hayri Efendi'yi Ankara'ya daveti	XXIV/43
14.2.1921	Ankara'ya varış	XXIV/46
14.-5.2.1921	Ziyaretler	XXIV/46-7
16.2.1921	İzzet Paşa'nın Malta sürgününe dair sözleri	XXIV/48
17.2.1921	Büyük Millet Meclisi'ne gidiş	XXIV/49
18.2.1921	Alınan ve yazılan mektuplar	XXIV/50
19.2.1921	Yola dair malumat	XXIV/51
20., 23.2.1921	Çeşitli hanelere misafirlik	XXIV/52, 55
23.2.1921	Mustafa Kemal Paşa ile müzakere	XXIV/55
24.2.1921	Alınan ve yazılan mektup ve telgraflar	XXIV/56
25.2.1921	Halide Edip Hanımla görüşme	XXIV/57
26.2.1921	Eyüp Sabri Bey ile görüşme	XXIV/58
26.2.1921	Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ve sefaretler	XXIV/58
27.2.1921	Bekir Sami Bey'den gelen şifre	XXIV/59
28.2.1921	Amerikan gazetelerinden birinin mülakat talebi	XXIV/60
28.2.1921	Evkaf'ın Mustafa Hayri Efendi'ye tevdii meselesi	XXIV/61
28.2.1921	İzzet Paşa'nın Şûra-yı Saltanat'ta Sevr Antlaşması'nın kabulüne dair ifşaatı	XXIV/61
1.3.1921	Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'de nutuk iradı	XXIV/62
1.3.1921	Adnan Bey'in reislik namzetliğini geri alması	XXIV/62
2.3.1921	Adnan Bey'in ikinci reisliğe seçilmesi	XXIV/63
3.3.1921	Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Hayri Efendi'yi siyasete daveti	XXIV/64
3.3.1921	Gelen mektuplar	XXIV/64

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
5.3.1921	Afgan'a heyet gönderme meselesi	XXIV/66
6.3.1921	Veliaht Abdülmecit Efendi'ye yazılan ariza ve Abdülmecit Efendi'nin cevabı	XXIII/70-2; XXIV/67
6.3.1921	Mustafa Kemal Paşa'ya veda	XXIV/67
6.3.1921	İzzet Paşa ile arkadaşlarının İstanbul'a gitmesi meselesi	XXIV/67
7.3.1921	Ankara'dan hareket	XXIV/68
7.3.1921	İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'a gidişine dair	XXIV/68
8.3.1921	Keskin'de konaklama	XXIV/69
8.3.1921	Yahya Bey'in amcazadesi Hacı Bey	XXIV/69
9.3.1921	Ali Suavi vakasının hikâyesi	XXIV/70
10.3.1921	Kırşehir'e varış, gelen giden mektup, zevat	XXIV/71
11.3.1921	Kırşehir'de	XXIV/72
13.3.1921	Terme ılıcası	XXIV/74
14.3.1921	Rumlardan hoşgeldin ve ziyaretler	XXIV/75
15.3.1921	Gelen giden mektup, zevat	XXIV/76
17.3.1921	Gönderilen paralar	XXIV/78
19.3.1921	Talât Paşa'nın Berlin'de şehadeti	XXIV/81
21.3.1921	Kırşehri'nde Âşık Paşa-yı Veli'nin türbesi ve Garipname adlı eseri	XXIII/73-76
22.3.1921	Vedalar	XXIV/83
23.3.1921	Hacıbektaş'ta	XXIII/76-7, XXIV/84
25.3.1921	Ürgüp'te	XXIII/77-9
25.3.1921	Ürgüp'e varış	XXIV/86
26.3.1921	Gelen giden zevat, mektuplar ve nakiller	XXIV/87
27.3.1921	1134 tarihli bir ferman	XXIV/88
28.3.1921	Gelen giden zevat ve mektuplar	XXIV/89
30.3.1921	Padişahın doğum günü	XXIV/91
31.3.1921	Çavuşinlilerin Cami-i Şerifi	XXIV/92
31.3.1921	Ürgüp'te Temenni'de Arslan Gazi'deki türbenin inşa tarihine dair	XXIV/93

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
1.4.1921	Gelen giden zevat	XXIV/94
3.4.1921	Yunan taarruzunun kâmilen kırıldığı haberi	XXIV/96
3.4.1921	Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara mektuplar	XXIV/96
4.4.1921	Ağaç dikimi	XXIV/97
7.4.1921	Mustafa Kemal'in tebrik mektubuna cevabı	XXIV/100
8.4.1921	Ordumuzun Karahisar'a girdiği haberi	XXIV/101
11.4.1921	İsmet Paşa'nın tebrik mektubuna cevabı	XXIV/104
11.-12.4.1921	Gelen giden zevat ve mektuplar	XXIV/104-5
13.4.1921	Hava	XXIV/106
13.4.1921	Ayetler	XXIV/106-7
14.4.1921	Uşak cephesinde Yunan ordusunun mağlubiyeti haberi	XXIV/107
16.4.1921	Yunan ordusunun hezimeti üzerine Mustafa Sabri Efendi'nin intihar teşebbüsü	XXIV/109
17.4.1921	Malta sürgünlerinin İngiliz esirlerle mübadelesi	XXIV/110
19.4.1921	Bahçe işi ve masrafları	XXIV/112
21.4.1921	Belediye seçimleri üzerine	XXIV/114
21.4.1921	Ağaç dikimi	XXIV/114
25.4.1921	Talât Paşa'nın öldürülmesi	XXIV/118
26.4.1921	İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya ithaline izin	XXIV/119
27.4.1921	Aileye mektuplar	XXIV/120
28.4.1921	Nevşehir'e gidiş	XXIV/121
30.4.1921	21 Zilhicce 1179 tarihli bir ferman	XXIV/123-4
30.4.1921	İdadi mektebini ziyaret	XXIV/124
2.5.1921	Ürgüp'e dönüş	XXIV/126
3.-7.5.1921	Gelen giden zevat ve mektuplar	XXIV/127-132
9.5.1921	Mübayaacı Yovakim hakkında	XXIV/133
10.5.1921	Şirket-i Hayriye senetleri	XXIV/134
14.5.1921	Derebağ'ın hâli	XXIV/138
15.-17.5.1921	Gelen giden mektuplar	XXIV/139-141
17.5.1921	Bir rüya	XXIV/141

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
19.5.1921	Heyet-i Vükela'nın teşkili haberi	XXIV/143
20.5.1921	Meyve muhafazası	XXIV/144
22.5.1921	Gelen giden mektuplar	XXIV/146
23.5.1921	Beyitler	XXIV/147
26.5.1921	Malta'dan tahliye olunan zevatın Samsun'a geldiği haberi	XXIV/150
31.5.1921	Bir atasözü	XXIV/156
2.6.1921	Mustafa Kemal Paşa'nın selam ve tebliği	XXIV/158
4.6.1921	Terfi ve tayinler	XXIV/160-1
5.6.1921	Mektup ve tavsiyeler	XXIV/161
6.6.1921	İslam Kongresi meselesi	XXIV/162
6.6.1921	Bir nikâh akdi haberi	XXIV/162
6.6.1921	Seyyidköylüler ile hasımlarının aralarının tesviyesi	XXIV/162
8.6.1921	Bayram	XXIV/164
10.6.1921	Oğullardan Suat ile Münip'in Yozgat'tan hareketi haberi	XXIV/166
11.-2.6.1921	Gelen giden mektuplar	XXIV/167-8
12.-3.6.1921	Terfi ve tayinler	XXIV/168-9
16.6.1921	Davut Ağa'nın Mustafa Efendi'nin (Paşa) tayini meselesi	XXIV/172
16.6.1921	Ayet-i kerime	XXIV/172
18.6.1921	Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları Suat ile Münip'in Ürgüp'e varışı	XXIV/174
24.6.1921	Bazı zevatın ahval-i sireti	XXIV/180
30.6.1921	Akif'den kıta	XXIV/187
1.-5.7.1921	Sıhhat	XXIV/188-92
4.7.1921	Padişahın tahta çıkışının yıldönümü	XXIV/191
5.7.1921	4 Temmuz şenliğinin ilgası	XXIV/192
6.7.1921	Gelen giden zevat, mektup ve tavsiyeler	XXIV/193
8.7.1921	Yunan taarruzu	XXIV/195
10.7.1921	Mustafa Kemal'e yazılan mektup	XXIV/197

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
11.7.1921	Mustafa Hayri Efendi'nin amcasının vefatına dair bir mektup	XXIV/198
9.-14.7.1921	Hesaplar	XXIV/196, 201
12.-3.7.1921	Bahçe ve tarlayı ziyaret	XXIV/199-200
15.-6.7.1921	Gelen giden zevat, davet ve mektuplar	XXIV/202-3
25.7.1921	Bir rüya	XXIV/212
31.7.1921	Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ta Mustafa Hayri Efendi hakkındaki bir yazısına dair	XXIV/219
2.8.1921	Refikanın Avanos'a gelişi	XXIV/221
3.8.1921	İsmail Hakkı Paşa'nın Yunan harbine dair anlattıkları	XXIV/222
6.-7.8.1921	Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık vazifesinin verilmesi ve paşanın nutku	XXIV/225
11.8.1921	Rekizisyon emri	XXIV/230
12.8.1921	Mustafa Kemal ve Refet Paşaları tebrik	XXIV/231
13.8.1921	Türkiye-Rusya Dostluk Antlaşması	XXIV/232
14.8.1921	Oğullarla akraba kabirlerini ziyaret	XXIV/233
17.8.1921	Afgan sefareti meselesine dair	XXIV/236
19.8.1921	Taşınma	XXIV/238
21.8.1921	Sıhhat	XXIV/240
22.8.1921	Mustafa Hayri Efendi'nin oğulları Suat ve Münip'in İstanbul'a dönüşü	XXIV/241
23.8.1921	Ameliyat	XXIV/242
24.8.1921	Mübayaacı Yovakim'in getirdiği para	XXIV/243
25.8.1921	Bir izdivaç ve düğün	XXIV/244
27.8.1921	Refet Paşa'nın teşekkür mektubu	XXIV/246
29.8.1921	Gelen mühim misafirler ve Afgan sefaretine dair haberleri	XXIV/248
30.-1.8.1921	Cebecizadelerin evrakı	XXIV/249-251
1.9.1921	Ayet	XXIV/252

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
2.-3.9.1921	Gelen giden mektuplar	XXIV/253-4
3.9.1921	"İlk geliş"e gidiş	XXIV/254
4.9.1921	Malta seyahatini yazmak niyeti	XXIV/255
6.9.1921	Yunanlıların hâlini beyan eden ajans	XXIV/257
13.9.1921	Sakarya Meydan Muharebesi'nde ordumuzun zaferi	XXIV/264
13.9.1921	Oğulların Samsun'dan Dersaadet'e hareketi haberi	XXIV/264
14.9.1921	Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara yazılan tebrik mektupları	XXIV/265
15.-6.9.1921	Mimeson köyünü ziyaret	XXIV/266-7
17.-9.9.1921	Gelen giden mektuplar	XXIV/268-70
20.9.1921	Zahire hazırlanması	XXIV/271
21.9.1921	Malta'dan tahliye olunan zevat	XXIV/272
21.9.1921	Şam Müftüsü Mehmet Hamza Efendi'nin bir beyti	XXIV/272
22.9.1921	Sabit Bey'in kurtulmasını tebrik	XXIV/273
24.9.1921	Mustafa Kemal'in tebrike cevabı	XXIV/275
24.9.1921	Talât Paşa merhumun hanımına dair	XXIV/275
25.9.1921	Ürgüp Askerî Hastanesi'ne yaralı gelmesi	XXIV/276
25.9.1921	Münferit hâkimusulünün tamim kılındığı haberi	XXIV/276
27.9.1921	Ürgüp'te çeşitli yerleri ziyaretler	XXIV/278
29.9.1921	Damsa'yı ziyaret	XXIV/280-1
2.10.1921	Askerî hastaneyi ziyaret	XXIV/284
4.10.1921	Ali Münif Bey'den Malta'dan kurtuluşlarını bildiren mektup	XXIV/286
6.10.1921	Nakil ve tayinler	XXIV/290
10.-3.10.1921	Kayseri'ye gidiş	XXIV/292-5
13.10.1921	Mustafa Hayri Efendi'nin karşılanmasına dair sual	XXIV/295
14.10.1921	Minnet	XXIV/296
15.10.1921	Erciyas'a doğru yola çıkış, bir tepeyi ziyaret	XXIV/297
17.10.1921	Huand Cami-i Şerifi ile Huand Hatun Türbesi'ni ziyaret	XXIV/299
19.10.1921	Kayseri'den Ürgüp'e dönüş	XXIV/301

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
20.10.1921	Malta'dan firar edenlerin Roma'ya varışı	XXIV/302
21.10.1921	Fransızlarla itilafname imzalanması	XXIV/303
22.10.1921	Hava	XXIV/304
23.10.1921	Bağlar arasında gezinti	XXIV/305
25.10.1921	İntihap mazbatasının tashihi	XXIV/307
25.10.1921	Bir beyit	XXIV/308
26.10.1921	Fatıma Hanım'ın silsilesi	XXIV/309
27.-8.10.1921	Fahrettin ve Ali İhsan Paşaların tebriklere cevapları	XXIV/310-1
30.10.1921	Para işleri	XXIV/313
30.10.1921	Yahudiler hakkında nazil olan ve diğer bazı ayetler	XXIV/314-5
2.11.1921	Abdullah Azmi Bey'e mektup	XXIV/317
4.-6.11.1921	Mektup, tayin ve tavsiyeler	XXIV/319-21
7.11.1921	Ürgüp hamamının hâli	XXIV/322
8.11.1921	Bahçe ve Arpacızade'nin medresesini ziyaret	XXIV/324
8.11.1921	Rüyalar	XXIV/324
10.11.1921	Ferik Fahri Paşa'nın mektubu	XXIV/325
12.11.1921	Karaözü'ne doğru hava almaya çıkış	XXIV/327
13.-4.11.1921	Sıhhat	XXIV/328-9
15.11.1921	Malta yolcularının minnet ve şükran makalesi	XXIV/330
16.-7.11.1921	Yazılan ve alınan mektuplar	XXIV/331-2
18.11.1921	Atasözleri	XXIV/333
19.11.1921	İstiklal Mahkemesi heyetinin geleceği haberi	XXIV/334
24.-5.11.1921	İstiklal Mahkemesi heyeti Ürgüp'te	XXIV/339-40
24.11.1921	Suat'dan mektuplar	XXIV/339
25.11.1921	Mustafa Kemal Paşa'nın bir sözünün nakli	XXIV/340
25.11.1921	Sinason'da tahkikat	XXIV/340
26.11.1921	Göreme'yi ziyaret	XXIV/341
26.11.1921	Rizo'nun hanesinden çıkan rakı ve mektuplar	XXIV/341
28.11.1921	Ankara'dan Osman Bey'in mektubu	XXIV/343
30.11.1921	Mahkûmiyetler	XXIV/345

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
30.11.1921	Meclis-i Âyan'da Bohor Efendi'den bir kıssa	XXIV/346
1.12.1921	Kaymakam Nedim hakkında	XXIV/347
1.12.1921	Mustafa Hayri Efendi'nin telgraf tebrikine Rauf Bey'in cevabı	XXIV/347
4.12.1921	Sarıhan'ı ziyaret	XXIV/350
5.12.1921	Burdur'a davet	XXIV/351
6.12.1921	Gezinti	XXIV/352
8.12.1921	Damat Ferit'in İngilizlerle yaptığı gizli antlaşma	XXIV/354
9.12.1921	Bir evlilik	XXIV/355
12.12.1921	Sait Halim Paşa'nın katli haberi	XXIV/358
13.-5.12.1921	Gelen giden mektuplar	XXIV/359-61
14.12.1921	Bir vefat ve defin	XXIV/360
17.12.1921	Yunus Nadi ve Ahmet Emin Bey'e mektuplar	XXIV/363
18.12.1921	Para işleri	XXIV/364
19.12.1921	Hıristiyanlara karşı boykot	XXIV/365
20.12.1921	Enver Paşa'nın Batum'dan Ankara'yı protestosu	XXIV/366
28.12.1921	Sait Halim Paşa'nın cenazesine dair	XXIV/374
31.12.1921	Geçici körlük	XXIV/377
	Hesaplar	XXIV/378-83
	Hakkı ve Necmettin Molla hakkında	XXIV/384
	Bir ayet	XXIV/385
	Adresler	XXIV/x
	Hastalıklar	XXV/01-4
8.1.1922	Kızılırmak üzerinde keşfiyata dair	XXV/04
9.1.1922	Tavsiyeler	XXV/05
9.1.1922	Fethi Bey'den gelen mektup	XXV/05
18.1.1922	Roma Mümessili Cami Bey'in geriye çağrılması	XXV/09
22.1.1922	Dahiliye Vekili Fethi Bey'e mektup	XXV/11
25.-6.1.1922	Hıristiyan çocuklarının İslam numune mekteplerine teslimi	XXV/13
27.1.1922	Ermenilerin katil teşebbüsü ihtimali üzerine	XXV/14

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih	Konu	Defter Sayfası
28.1.1922	Giden ve gelen müstantikler	XXV/14
30.-31.1.1922	İstiklal Mahkemesi heyetinin Mustafa Hayri Efendi'yi ziyareti	XXV/15-6
1.2.1922	Sinason Hıristiyanlarının ziyareti	XXV/19
4.2.1922	Mustafa Hayri Efendi'den Malta'da maruz kaldığı muamelenin bildirilmesi talebi	XXV/20
5.2.1922	Uçhisar karyesinin Nevşehir'e ilhakı ve İstinaf Mahkemesi'nin Ürgüp'te teşkili meseleleri	XXV/21
6.-7.2.1922	Ürgüp Müftüsü tayini	XXV/21-2
10.2.1922	Sait Halim Paşa'nın cenazesinin defni	XXV/23
10.2.1922	Mektuplar	XXV/23
20.2.1922	Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya azimeti	XXV/28
21.-2.2.1922	Ürgüp'te Esbelli ve Sivritaş kayalarına gezinti	XXV/29
23.2.1922	Sinason Hıristiyanlarından ziyaret, Sinason-Ürgüp yolunun inşasına başlanacağı haberi	XXV/30
24.-8.2.1922	Mektup, tayin ve tavsiyeler	XXV/30-32
2.3.1922	Hakkı'dan mektup	XXV/35
15.3.1922	Osmanzade Hamdi Bey'e İttihatçılar hakkındaki davaya dair mektup cevabı	XXV/42
20.3.1922	Mustafa Hayri Efendi'nin biraderzadesi Rıza Bey'in vefatı	XXV/44
26.3.1922	Necmettin Molla ve Avni'ye mektuplar	XXV/47
29.3.1922	Asım Fahri'nin Rusya'ya tahsil için gönderilmesine delalet etmesi için Ağaoğlu Ahmet'e mektup	XXV/49
31.3.1922	Masraflar	XXV/51
1.-3., 11-30.4.1922	Hastalık	XXV/56-7
24.4.1922	Bahattin Şakir ile Cemal Azmi'ye suikast	XXV/67
1.-18.5.1922	Mektuplar	XXV/70-80
20.5.1922	Münir Bey'den gelen para	XXV/82

Levent Şahverdi Arşivi

Defter I 1-10
Defter II 11-24
Defter III 19-36
Defter IV 36-117
Defter V 250-290
Defter VI 117-157
Defter VII 158-201
Defter VIII 210-250
Defter IX 202-210, 387-390
Defter X 290-318
Defter XI 318-345
Defter XII 345-359
Defter XIII 360-377
Defter XIV 391-394
Defter XV 378-387, 394-400
Defter XVI 401-402, 405-408, 410-414, 420-423, 432-437, 439-440, 443-447, 450-455
Defter XVII 478-480, 488, 494, 499-500, 502-504, 509, 511, 514-515, 518-523, 526-528, 530-536, 538-541, 546-554, 557-561, 566-567, 574-607, 609-613, 616-621
Defter XVIII 468-482
Defter XIX 482-493
Defter XX 494-510
Defter XXI 455-468
Defter XXII 401-451
Defter XXIII 511-521, 523, 525, 528-530, 534-538, 543-546, 548-549, 551-565, 567-574, 604-605, 607-609, 612-615, 649-654, 660-668
Defter XXIV 621-650, 655-660, 663-665, 668-757
Defter XXV 757-782

Yukarıdaki liste defterlerin kitapta hangi sayfalarda yer aldıklarını göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

*Kişi Adları Dizini**

Arabi XIX/16
Abbas Halim Paşa XIV/3, XXII/43, 45, 50, 52, 54, 82, XVI/30, 50, XVIII/12, 18, 19, 21, XVII/4, 7, 32, 36, 44, 97, 100, 122, 152, 158, 163, 164, 167, 170, XVIII/25, 27, 28, 31, XIX/1, 3, 6, 8, 10-13, 15, 17, 18, XX/6, 9, 10, 18, XXIII/1, 5, 13, 14, 23, 31, XXIV/18, 110, 133, 302, XXV/11, 40, 67
Abbas Hilmi Paşa (Mısır hıdivi) IV/119
Abbas Paşa *bkz.* Abbas Halim Paşa
Abdullah (Boşnak hizmetçi) XVIII/16, 22, 24
Abdullah (hizmetçi) XVIII/22, 24
Abdullah (Taklızade) XXIV/369
Abdullah (Ulaşlı köyünden merhum) XXIV/210
Abdullah Ağa (Tokmakoğlu) XXIV/338
Abdullah Avni Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin pederi) XXIV/95, 249, 250
Abdullah Azmi Efendi (Bey) Torun (Kütahya mebusu, Eskişehir mebusu, Umur-ı Şeriye nazırı) VI/105, 121, VII/49, 191, VIII/2, 144, 154, 187, X/25, XXII/25, XXIV/17, 43, 45, 52, 54, 57, 62, 63, 65, 76, 78, 117, 146, 162, 182, 250, 317, XXV/27, 28, 43, 75
Abdullah Bey (Emir-i Mekke Şerif Hüseyin'in oğlu) XXIII/36
Abdullah Bey (Temyiz Mahkemesi azasından) XXIV/90, 109, 136, 140
Abdullah Bey (Tabip binbaşı, Abdullah Efendi adıyla da geçiyor) XXIV/284
Abdullah Cevdet Bey VIII/65, XXIII/4, 5
Abdullah Efendi I/122, VII/49, 192, VIII/81, 188, 190, 191, 195-197, V/159-161, X/25, XII/59, 60, XXII/88, XXI/7-9, XVII/80, XXIII/23, 25, XVII/158
Abdullah Efendi (büyük büyük peder nakibüleşraf) XII/29
Abdullah Efendi (Gelenbevi İdadisi mubassırı) XI/9
Abdullah Efendi (Hacı) XXV/21, 22, 31
Abdullah Efendi (Temyiz Mahkemesi azasından, daha sonra Temyiz Mahkemesi Hukuk reisi, Ünyeli) VIII/120, V/146, XII/57, XXII/42, XXIV/105, 178, 223, XXV/66
Abdullah Efendi (Malta'daki) XXIII/62
Abdullah Efendi (Nevşehir Evkaf memuru Kayserili Eminefendizade) XXIV/235
Abdullah Efendi (Aydın mebusu) VIII/63, 65
Abdullah Efendi (Ürgüp'te binbaşı) XXIV/276
Abdullah Paşa (İzmir kumandanı) VI/46
Abdullah Paşa (Kumandan) VI/38, VII/161
Abdullah Sabri Bey IV/180, 242, 300, VI/17, VII/112
Abdullah Sabri Bey (Hâzım Bey'in damadı) VIII/134
Abdurrahman Bey (Maliye nazırı, Abdurrahman Efendi adıyla da geçiyor) V/94-97, XV/51, 54
Abdurrahman Efendi (Azem) XI/94

* Dizin hazırlanırken defterlerin cilt ve sayfa numaraları esas alınmıştır. Defterlerin kitapta hangi sayfalarda yer aldığını görmek için bkz. s. 908'deki liste.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurrahman Efendi (Maarif nazırı) IV/15, 158, VI/98, VII/95, 97, 99
Abdurrahman Efendi (Hacı, bu üç biraderin pederi) XXIV/309
Abdurrahman Nesip Efendi (Şeyhülislam, Nesip Efendi adıyla da geçiyor) I/111, IV/32, 49, 56, 67, 73, 74, 93, 117, 147, 166, 227, VI/10, 12, 73, XXII/60
Abdurrahman Paşa (Abdurrahman Nurettin Paşa, başvekil, Adliye nazırı, Arif Hikmet Paşa'nın pederi) VI/134, 136, VIII/131
Abdurrahman Şeref Bey (Maarif nazırı, vakanüvis) V/101, 102, 105-107, 142, 143, 177-179, VIII/141, X/19, XV/40, 45, 46, 49, XXII/55, 56, XVIII/23, XVII/82
Abdülaziz (Sultan Abdülaziz) IV/230, 261, VII/132, VIII/101, XIII/24, XXI/16, XXIII/72
Abdülaziz Çavuş VIII/146
Abdülaziz Çavuş (Mısır ulema ve üdebasından) X/8
Abdülbaki Bey (Kastamonu'da Hacıalizade, Fazıl Berki'nin biraderi) XXIV/89
Abdülhalik Bey (Dahiliye müsteşarı ve bilahare nazırı Mustafa Abdülhalik Renda) XVII/82, XXIII/19, 25, XXIV/330, XXV/11
Abdülhalim Efendi (Şehzade) XVII/132
Abdülhamit I. (Sultan) IV/252
Abdülhamit II. (Sultan) II/9, IV/1, 146, 230, 262, 263, 279, 292, VI/76, 134, VII/69, 103, 131, 132, 135, 136, 138-140, 142, 150, 189, VIII/6, 27, 54, V/5, 67, XIII/31, 33, 47, XXIII/13, XVII/x01, XXIII/68, 69
Abdülhamit Rafii (Trablusşamlı) IV/170
Abdülkadir Efendi (Âyan azasından Ferit Paşa Kabinesi'nde Şûra-yı Devlet Reisi Kürt Seyit Abdülkadir Efendi) VII/183, 184 , XXII/14
Abdülkadir Efendi (Kudüslü) XXIV/20
Abdülkadir Efendi (Seyit)
Abdülkadir Hilmi Bey (Binbaşı) XXIII/23 *bkz.* Hilmi Bey (erkân-ı harp subaylarından)
Abdülkadir Kemali Bey (Mebus) XXIV/218
Abdüllatif Efendi (Merzifon Kaymakamı Faik Bey'in pederi) XVII/127
Abdülmecit (Sultan) IV/226, 263, VII/132, 133, 136, 139, XI/103, XII/4, XIII/31, 51, XXIII/72
Abdülmecit Efendi (Şehzade Abdülmecit) XVII/137, XXIII/70
Abdülmecit Sabit Efendi (Muhasebeci) VIII/132
Abdürrahim Efendi (Yanya İkinci Sorgu Hâkimi) I/389
Âbidin Bey (Lazistan Mebusu Doktor) XXIV/248, 249
Âbidin Efendi (Niğde'den) XXIV/49
Abuk Ahmet Paşa IV/300, XXIII/2
Acuz (hizmetçi Acuzoğlu Kamilyo) XVII/120
Acuz (hizmetçinin pederi) XVII/120
Âdem Ağa XXIV/11
Adil Bey (Dersaadet İstinaf Müddei-i Umumilerinden, Arif Bey'in çocuklarının vasisi) XXII/23
Adil Bey (Ömer Bey'in damadı) XXV/79
Adil Bey (Sadrazam/Sadaret Müsteşarı) II/2, 25, IV/160, VI/18, 62, X/21
Adil Bey *bkz.* Hacı Adil Bey (Hacı Adil Arda, Adil Bey adıyla da geçiyor)
Adilefendizadeler XXIV/115
Adnan Bey (Tıp Fakültesi müdürü, Sıhhiye ve Dahiliye nazırı) VIII/34, 65, 95, XXIV/43, 44, 45, 51, 56, 57, 60-63, 83
Âgâh Bey (Zühtü Paşa damadı Sirozlu miralay) XVII/101, 130, 154-157, XXIV/68
Âhî Evran Veli XXIV/81
Ahmet (Hacı Osman'ın oğlu) XXIV/65
Ahmet (Müezzin Hafız) XXIV/88
Ahmet (müteveffa Mısırlı Hafız Ahmet bin Mahmut) XIX/7
Ahmet (müteveffa Mısırlının arkadaşı) XIX/7

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet (Sultan Ahmet Han bin Mehmet Han) IV/276
Ahmet Abuk Paşa *bkz.* Abuk Ahmet Paşa
Ahmet Agayef Bey (Karahisar-ı Sahip Mebusu yazar; Ağaoğlu Ahmet adıyla da geçiyor) XXII/41, 82, 85, XVI/51, XIX/17, XVII/59, 62, 94, 99, 156, XXIII/20, XXV/21, 32, 49
Ahmet Ağa (Avanoslu Hacı Mevlüt Ağa'nın amcası) XXIV/94
Ahmet Ağa (Hacı) XXIV/112, 200, 252, 271, XXV/51, 58
Ahmet Ağa (Hacısüleymanağazade, akrabadan) XXIV/95, 145, 178, 206, 208, 244, 254, 258
Ahmet Ağa (Kalının) XXIV/112
Ahmet Ağa (Rikabdar) XXIV/7
Ahmet Bey (Belediye Reisi) XXIV/71
Ahmet Bey (Binbaşı Baştabip) XXIV/284
Ahmet Bey (Enver Paşa'nın pederi, Ahmet Paşa adıyla da geçiyor) IV/166, IX/66, XXI/3, XVII/55, 138, XXIII/23
Ahmet Bey (İsmail Bey'in oğlu) XXIV/122
Ahmet Bey (Kimyager) XXIV/37, 79
Ahmet Bey (Nuri Aziz Bey'in Rodos'taki ortağı) XVII/183
Ahmet Bey (Polis umum müdürü, Sivas eski valisi) XXII/85, XXIII/19, 24, XVII/158
Ahmet Cevdet Bey (İkdamcı) VII/18
Ahmet Çelebi (*Âşıkpaşazade Tarihi*'nin sahibi) XXIII/73
Ahmet Efendi (Aksaray Belediye Reisi) XXIV/71
Ahmet Efendi (Avanos Müftüsü Zekeriyaefendizade Hafız) XXIV/115, 214, XXV/50
Ahmet Efendi (Hacı, Mustafa Hayri Efendi'nin dayısı) XXIV/86, 112, 179, 200, 251, 252, 271
Ahmet Efendi (Kumruzade Mustafa Efendi'nin biraderzadesi belediye azasından) XXIV/326
Ahmet Efendi (Müderris Hellizade/Çillizade) XXIV/324
Ahmet Efendi (Müezzin merhum) XXIV/258
Ahmet Efendi (Nevşehir'de İdadi Mektebi Müdürü) XXIV/126
Ahmet Efendi (Reis Nakipzade) XXIV/295
Ahmet Efendi (Reisülmüsevvidin, Tikveşli Yusuf Efendi oğlu) XIII/5
Ahmet Efendi (Seğmenoğlu; Sekbanoğlu ve Sekmanoğlu adıyla da geçiyor) XXIV/182, 201, 368, 378
Ahmet Efendi (Sivaslı tacir, Hacı Ahmet Efendi adıyla da geçiyor) XVII/78, 127, 150, 151, XXIII/15, 25
Ahmet Efendi (Evkaf Memuru, Antalya) XXIV/11
Ahmet Efendi (Fatıma Hanım'ın hanesi) XXIV/95
Ahmet Emin Bey (Yalman, *Vakit* gazetesi sahibi ve başmuharriri, Emin Bey adıyla da geçiyor) XXIV/363, XII/11, XXIII/4, 5, 23, XVII/46, 68, 82, 94, 156-159, 162, 164, XXV/42
Ahmet Fevzi Paşa (Harbiye nazırı vekili) VIII/27, 28
Ahmet Hakkı (oğul) VII/127
Ahmet Halim Bey (tüccar Halim Bey Antalya'da) XXIV/65, 119
Ahmet Hamdi Efendi (Antalya müftüsü) XXIV/14, /48, 89, 146, 275, XXV/74
Ahmet İzzet Paşa (Yemen kumandanı, Harbiye reisi, Harbiye nazırı, başkumandan, sadrazam, Dahiliye nazırı Ahmet İzzet Furgaç, İzzet Paşa adıyla da geçiyor) III/98, VI/23, 34, V/170, X/108, XI/27, 30, 54, 68, XV/35, 36, 39, 40, 42, 46, 49, 51, 55, 56, XXII/54, XX/1, 2, 5, 6, XVII/63, 155, 157, XXIV/47, 48, 56-58, 61, 67, 68, 174, 176, 240, 384
Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu mebusu) IV/55, 56, 170, VII/45, XI/105
Ahmet Nesimi Bey (Ticaret nazırı, Hariciye nazırı Ahmet Nesimi Sayman; Nesimi Bey adıyla da geçiyor) IV/76, 180, 242, 251, 288, 289,

Levent Şahverdi Arşivi

298, 300, 17, VII/2, 8, 16, 61, 113, XI/104, XIV/3, XVI/34, 35, 55, 56, XXI/10, XXII/5, 41, 55, 80, 82, 87, 89, 91, XXIII/9, 24, XVII/94, 140, 149, 164
Ahmet Paşa (Çürüksulu, eski Lazistan mebusu) VIII/112, 117
Ahmet Rasim Efendi (Trablusgarplı bir genç) XVII/166, 167
Ahmet Rıza Bey (Rıza Bey adıyla da geçiyor) I/122, II/38, III/61, 62, 65, IV/38, 43, 45, 75, 86-88, 111, 176, 185, 196, VII/13, 15, 19, 43, 44, 47, 92-94, VIII/73, XI/104, 111, XV/41, 46, 47, 50, XXI/5
Ahmet Şerai Paşa I/19
Ahmet Şevket Bey (Galatalı miralay) XXIII/23
Ahmet Şükrü Bey (eski Maarif nazırı) XXIII/36
Ahmet Tahir XXIV/296
Ahmet Tahir (Hacı, Mustafa Hayri Efendi'nin dayısı Ahmet Tahir Efendi) XXIV/296
Ahmet Tahir Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin dayısı) XXIV/37, 66, 84
Ahmet Tevfik Bey (Kırşehri Jandarma Kumandanı) XXIV/204
Aka Gündüz (Enis Avni) XVII/52, XXII/9
Akıllızadeler XXIV/94, 96, 98, 151, 159
Akif (damad-ı Ahmet Ağa Ürgübağasızade) XXIV/206-208, 240, 252, 270, 368, XXV/22, 24, 25, 35, 51
Akif Bey (Galip Bey'in arkadaşı) VIII/35
Akif Bey (Mefruşat müdürü) (Hereke Fabrikası Müdürü Hacı Akif Bey) X/48, 53
Akif Bey (şair-i şehîr-i müsellem Mehmet Akif Ersoy) XXIII/2, 3, XXIV/50, 187, XXV/42
Akil Muhtar Bey (Doktor) IV/140, XXV/40
Alaattin Bey (Mimar) IV/164,
Alaattin Efendi XXII/15, 19, 21, 25
Alanya Müddeiumumi muavini Dinarlı XXIV/28
Alfred (İngilizce sansör Maltız) XVII/140, 165
Alfred Rüstem XVII/78
Ali (Rodoslu, kayıkçı) XVII/188
Ali Ağa (Cemilköylü Hacı) XXIV/92, 277, 281
Ali Bey IV/181
Ali Bey (II. Abdülhamit II'in tütüncübaşısı, Ali Efendi adıyla da geçiyor) VII/131, 132, 149, 152
Ali Bey (Merkez-i Umumi azasından Hüseyinzade, Hüseyinbeyzade) IV/289, VI/17, VII/1, 2, 5, XVII/112
Ali Bey (Tevkifhane müdürü, kaymakam) XXII/41, 52, 71, XVI/33
Ali Bey (İsmail Bey oğlu) XXIV/123
Ali Bey (İsmail Bey'in büyük biraderi) XXIV/122
Ali Bey (Karahisar-ı Sahip mebusu) XXIII/23
Ali Bey (Kör) XXIV/58
Ali Bey (Nevşehirli) XXIV/101
Ali Bey (Ürgüp Bidayet Mahkemesi başkâtibi) XXIV/196
Ali Cenani Bey (Antep mebusu) III/60, VII/8, 9, XVII/101, XXIV/330
Ali Çavuş (Çavuşinli) XXIV/221
Ali Efendi VII/132
Ali Efendi (Adilefendizade) XXIV/115
Ali Efendi (Avanoslu Hasan'ın oğlu) XXIV/244
Ali Efendi (Germirli) XXIV/296
Ali Efendi (Hacı, Mustafa Bey'in enişte-si) XXIV/293
Ali Efendi (Isparta Reji Müdürü Bahri Efendi'nin hemşirezadesi) XXIV/37, 65, 68
Ali Efendi (İçağasızadelerden yüzbaşı) XXV/43, 44
Ali Efendi (Kayserili) XXIV/73
Ali Fethi Bey *bkz.* Fethi Bey (Sofya elçisi, eski İstanbul mebusu, Dahiliye nazırı, İzzet Paşa kabinesinde Dahiliye nazırı TBMM Ali Fethi Okyar)
Ali Fıtri Bey (Miralay) XVIII/23
Ali Fuat Bey (Mabeyin başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi) V/109, X/96, 111,

Levent Şahverdi Arşivi

XI/87, 94, 98, 102, 103, 108, XII/3, 5, 24, 47, XIII/23, 63
Ali Fuat Paşa XXIV/69, 232
Ali Galip Paşa (Mustafa Hayri Efendi'nin pederinin İstanbul'a ilk gittiğinde Evkaf müşirliğine tayin olunan) XXIV/249
Ali Haydar (Hz. Ali) XXIV/32
Ali Haydar Bey (Âyan Meclisi üyesi, Evkaf nazırı, Mekke Şerifi Ali Haydar Bey, Şerif Ali Haydar Bey adıyla da geçiyor) X/9, 15, 16, 22
Ali Haydar Bey (Mithatpaşazade Ali Haydar Mithat) III/37
Ali Haydar Efendi (Adliye nazırı Ali Haydar Efendi, Arsebük) XX/5
Ali Haydar Efendi (Temyiz Mahkemesi Hukuk reisi, Fetva emini, üstad-ı muhterem, Haydar Efendi adıyla da geçiyor) VI/105, VIII/43, 55, IX/39, XV/17, VIII/57, 59-61, 106, 121-123, 128-130, 140, 142
Ali Himmet Efendi (Amasya Kadısı) XXIV/52
Ali İhsan Paşa (Liva, Birinci Ordu kumandanı Ali İhsan Sabis) XXIII/20, XVII/119, XXIV/298, 302, 311, XXV/36
Ali Kabuli Bey (Bahriyeli) VII/149, 150, 152
Ali Kaptan (Küçük Arslan'ın arkadaşı) XXIV/197
Ali Kemal Bey (*Peyam-ı Sabah* başyazarı, Dahiliye nazırı) I/109, VIII/129, XV/42, 43, 55, XXII/57, XXIII/2, 5, 16, 30, XVII/78, 88, 158, XXIV/48, 219
Ali Kemali Bey (Mülkiye müfettişi) XXIV/74
Ali Münif Bey (Bahriye nazırı) XXIII/23
Ali Münif Bey (eski Manastır valisi, Ankara valisi, Halep valisi, Nafıa Nazırı Ali Münif Yeğenağa) VII/112, VIII/121, 136, 139, V/14, 98, XI/106, XXII/41, 75, 83, XVI/50, XVIII/28, XVII/33, 153-156, 158, XX/8, XXIII/15, XXIV/150, 202, 245, 286, XXV/24
Ali Nizami Paşa (Nafıa nazırı) XI/51
Ali Osman Bey (Trabzon mebusu, ?Çorum mebusu) VII/42, 50, 66, 68
Ali Paşa VI/31
Âlî Paşa IV/262, 263, XVIII/20
Âlî Paşa (Sadrazam) IV/261
Ali Refik Paşa (Teşrifat-ı Askeriye nazırı, ferik) IX/24, XI/97
Ali Rıza Bey (Isparta müddeiumumisi, Rıza Bey adıyla da geçiyor) XXIV/24
Ali Rıza Efendi (Aksaraylı Nisariefendizade) XXIV/196
Ali Rıza Efendi (Avanos kadısı) XXIV/289
Ali Rıza Efendi (Kırşehir mebusu; Ali Rıza Bey adıyla da geçiyor) IV/170, VI/125
Ali Rıza Efendi (Koçhisar müftüsü) VII/21
Ali Rıza Paşa (Garp Ordusu kumandanı, Âyan'dan, eski Harbiye nazırı) VII/161, 166, 167
Ali Rıza Paşa (eski Bahriye nazırı, birinci ferik, Âyan'dan, âhiren sadrazam) XVI/10, XXII/15, XXIII/67
Ali Suat (oğul; Suat adıyla da geçiyor) VII/127-129, VIII/50, 51, 76, 143, V/10, 86, XVI/63, XVII/62, 71, 92, 100, 122, 153, 157, 168, XXIV/11, 22, 117, 120, 142, 149, 166, 169, 173, 174, 188, 199, 200, 208, 209, 233, 240, 241, 264, 268, 294, 332, 334, 339, 350, 363, XXV/11, 22, 25, 35, 37, 79
Ali Suavi XXIV/70
Ali Ulvi (Varto kaymakamlığından müstafi) XXIV/i
Ali Vehbi Efendi (eski Selânik Ticaret reisi) XXIV/8
Ali Zülfikâr Efendi (Antalya Telgraf müdürü) XXIV/48
Almanya sefiri V/223, 224, 226
Almanya imparatoru VI/7
Amerikalıların eski Filipin valisi X/43
Amil Çelebi (Konya'dan) XXIV/50, 135
Ananyas Efendi VII/52

Levent Şahverdi Arşivi

Andon Dimizof Efendi (Manastır İstinaf azasından) I/389
Antalya İtalya konsolosu XXIV/17
Appa (Maltız, İngiliz askeri müteahhitlerinden, Apa adıyla da geçiyor) XX/10
Arapsun müftüsü XXIV/126
Arif (hizmetçi) VIII/9
Arif Ağa (Jandarma mülazımlığından emekli Hamitli) XXIV/70
Arif Bey (büyük kayınbirader, Temyiz Mahkemesi azalığından emekli) VII/7, VIII/5-7, 48, XVI/11, 12, XXII/23, 67
Arif Bey (Mardinî) VI/83
Arif Efendi (Binbaşı) XXIII/26, XVII/129
Arif Efendi (Şeriye Mahkemesi başkâtibi) XXIV/195, 370, XXV/7
Arif Fazıl Efendi (Amasyamebusu) III/47
Arif Hikmet Paşa (Abdurrahmanpaşazade, damat, âhiren Kâmil Paşa kabinesinde Adliye nazırı) VI/138, IX/42, VIII/58, 84, 86, 87, 120, 131, 151, V/7, 95, XI/15, XV/38, 54
Arif İsmet (Biga mebusu) II/21
Arif Paşa (Divanıharp reisi, mirliva) VIII/35, 40, 41, 47, 67, 72, 84
Arif Paşa (Ürgüplü, Ahmet Fevzi Paşa'nın pederi, II. Abdülhamit zamanında İstanbul Merkez kumandanı) VIII/27
Aristidi Paşa (Ziraat ve Ticaret nazırı) IV/26, 29, 34, 45-47, 145, 236, 241, VI/11, 73, 78, V/32
Arpacızade Hoca merhum XXIV/150, 324
Arslan Gazi *bkz.* Kılınç Arslan Gazi
Artin Musdabcıyan EfendiV/250
Âsaf Bey (eski Hakkâri mebusu) XXIV/309
Âsaf Talât Bey (Kars mutasarrıfı) XXIV/162
Asım Bey (Hariciye Nazırı) IV/26, 32, 40, 45, 46, 65-69, 103, 122, 150, 158, 257, 265-270, 284, VI/4, 5, 8, 11, 46, 60, 70, 73, VII/58, 59, 109
Asım Bey (Harput kaymakamı) XIX/8
Asım Bey (eski Konya İstinaf müddeiumumisi) V/164
Asım Bey (Mebusan Meclisi kâtibi, Mebusan başkâtibi) IV/70, VIII/43
Asım Bey (Mülkiye kaymakamı) XIX/16
Asım Efendi *bkz.* Mustafa Asım Efendi
Asım Efendi (Merkez muavini) I/390
Asım Fahri XXV/49
Asım Paşa (eski Dahiliye ve Adliye nazırı) X/27
Âşık Paşa XXIV/81, 82, XXIII/73, 75-77
Aşir Bey (Antalya mutasarrıf ve kumandanı, Teke mutasarrıf ve kumandanı olarak da geçiyor) XXIV/12, 16, 27, 29, 30, 33, 89, 91
Aşki Naili Bey (Antalya'da İstihbarat müdürü, Aşki Bey ve Şeyhnailiefendizade adıyla da geçiyor) XXIV/4, 14, 15, 20, 25, 48, 49, 89, 119, 132, 148, 162, 202, 317, XXV/11
Ata Bey (Niğde mebusu, eski Sıhhiye ve Dahiliye nazırı) XXIV/57, 65, 119, 126, 235, 236, 238, XXV/27
Ata Efendi XXIV/4
Atıf Bey III/59, XIV/4, XXI/20, XVIII/4, 8, 10, XXIII/20, XVII/125
Atıf Bey (Ankara mebusu) XVIII/1
Atıf Bey (Kale-i Sultaniye mebusu) XI/16
Atıf Bey (Makriköyü'nde dişçi, Zeytun Kumandanı Esat Bey'in oğlu) XVII/125
Atıf Bey (merhum) IX/10
Atıf Efendi (Ankara ulemasından Mebus Hacı) XXIV/52-55
Atiye Sultan XVII/170, 172-174
Avni (biraderzade Rıza'nın oğlu Mahmut Avni) IV/278, VII/41, VIII/51, V/23, X/51, XVII/169, XXV/16, 40, 44, 47
Avni Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin pederi) XXIV/95, 249, 250
Avusturya sefiri IV/150, V/260, XI/49
Ayşe Hala XXIV/95

Levent Şahverdi Arşivi

Ayşe Hanım (Münip Efendi'nin hemşiresi, Cebecizade İsmail Efendi'nin zevcesi) XXIV/250
Aziz XXIV/59
Aziz (Çankırılı, Karslı İbrahim Bey'in biraderi) XXIII/24
Aziz Bey (Manastır Nafıa Müdürlüğü'nden mütekait) VIII/176, 179, 182
Aziz Bey (Rauf Bey'in enişte si) XXIV/45, 248, 249, 289
Aziz Bey (Reji Müfettişi) XXIV/338
Aziz Efendi (Hintli Şeyh'in tilmizlerinden şeyh) XIX/9, XX/11
Aziz Efendi (Şube Reisi) XXV/39
Azmi Bey (Adliye Müsteşarı) XI/98
Azmi Bey (eski Beyrut Valisi) XV/32
Azmi Bey (Giritli) XXIV/i
Azmi Bey (eski Kırkkilise Mutasarrıfı) VIII/135
Azmi Bey (Polis Müdürü) XI/9

Babıâli Kumandanı (?Hasan Hoca) IX/55
Baha Bey (Adliye müsteşarı Çerkeşeyhizade) XXIV/54
Baha Bey (Mülazım) *bkz.* Bahattin Bey (Mülazım) VIII/79, 83
Bahaettin Şâkir Bey XIV/4
Bahattin Bey (Mülazım) VIII/48
Bahattin Şakir Bey (Doktor) VI/133, XXV/67, 69
Bahri Efendi (Meşihat Dairesi eski Memurin Kalemi müdürü) VII/190, 192
Bahri Efendi (Isparta Reji Müdürü) XXIV/37
Bahri Efendi (Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi azasından Sivas'ta) XXIV/50, 105, XXV/26, 37
Basarya Efendi (Nafıa nazırı) VII/99, V/167, 171
Basri Bey (Debre mebusu) II/10
Basri Bey (Erkân-ı Harbiye kaymakamı, eski Harbiye nazırı tutuklu bulunan arkadaşlardan Cevat Paşa'nın damadı) XVII/82, 106, 128, 142, XXIII/25, 26
Basri Bey (Maarif Nazırı Reşit Paşa'nın oğlu) XVII/180
Başimam efendi XIII/53
Bayram Fehmi Bey (Kayseri mutasarrıfı) XXIV/73, XXIV/94
Bedrettin Bey XXIII/38
Bedri Bey (Diyarbekir valisi) XIX/12, XVII/94, 154, XXIII/38
Bedri Bey (eski Halep valisi) XV/32, XVII/74
Bedri Bey (Polis Umum müdürü) XII/24
Behçet Bey XXIV/4, 16, 28, 35, 49, 64, 65, 99, XXV/74, 76
Behçet Bey (Ardahan mutasarrıfı) XXIV/135
Behçet Bey (Isparta mutasarrıfı) VI/120, V/257
Behçet Bey (Kengürü mebusu) I/124
Behçet Bey (Mülkiye müfettişi) XXIV/43
Behiç Bey (Şimendiferler kumandanı, miralay) XXIV/41, 43, 45
Bekir Ağa (eşraftan, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin biraderinin kayınpederi) XXIV/71, 76, 77, 82-84, 163, 248
Bekir Efendi (Şeriye Mahkemesi Başkâtibi) XXIV/301
Bekir Sami Bey XXIV/39, 40, 41, 58, 59, 110, 135, 146, 375
Bennett, John Godolphin (Kaptan Bennettadlı İngiliz yüzbaşısı) XVII/137
Bohor Efendi (Âyan Meclisi azasından) XXIV/346
Bonar Law XXIII/46-49, 52, 55, 56
Bostani Efendi (âyandan) VI/125
Bostani Efendi (Ziraat nazırı) XI/51, 85
Boşo Efendi (eski Serfiçe mebusu Georgios Bousios) VIII/155-163, VIII/165, VIII/169-171, 173
Bulgar murahhası X/84, 86, 89, XI/100
Bulgar subayı XVII/141
Burhanettin Bey (Kırşehir Jandarma kumandanı) XVII/136
Burhanettin Efendi (Abdülhamit Han oğlu) IV/230, VII/150, 151, VIII/6

Cecil (Lord Rober Sesil) XXIII/48, 50, 55

Levent Şahverdi Arşivi

Cafer Çelebi (Bursalı) XXIV/147
Cafer Efendi VII/7
Cafer İlhami Bey (başsavcı başyardımcısı) V/95
Cahit Bey (Hüseyin Cahit Yalçın) III/60, VII/80, 112, 115, V/35, 235, 245, X/9, XIV/4, XXII/89, XVI/59, 61, XXI/3, 9, XVIII/30, 32, XXIII/20, 30, XVII/66, 79, 81, 97, 117, 119, 130, 149, 152, 155, 159, 163
Cami Bey (Ankara'nın Roma mümessili) XVII/173, 175, XXV/9
Calthorpe (İngiliz amirali) XX/5
Cavit Bey (Maliye nazırı, Nafıa nazırı) II/1, 2, 39, III/3, 59, 60, 97, IV/27, 67, 76, 92, 105, 127, 128, 130, 132, 140, 178, 179, 202, 242, 247-250, 260, 261, 274, 275, 280-282, 286, 287, 289-291, 298, 300, VI/4, 9, 11, 16, 20, 30, 31, 36, 97, 123, 133, VII/25, 80, 90, 110, 112, 116, 130, V/36, 235, 245, X/26, 40, XI/2, 13, 16, 18, XV/40, 42, 45, 55, XVII/66, 117, 149, 175, 181, 182, XXIII/69
Cavit Bey (Nevşehir kaymakamı) XXIV/85, 97
Cavit Bey (Niğde Jandarma binbaşısı) XXIV/356
Cavit Efendi (Evkaf memuru) XXIV/140
Cebecizadeler XXIV/95, 249-251, 372, XXV/5
Celal (Doktor) XXIV/99
Celal (Niğdeli Hâzım Bey'in oğlu) XXIV/46
Celal Bey (Miralay, Samatya Garnizon kumandanı) XXIII/25, XVII/102, XXIII/39
Celal Bey (eski Aydın valisi, eski Dahiliye nazırı) IX/42, VIII/33, 66, 68, 82, 86, 144, 146, V/37, 49, 141
Celal Bey (Doktor, Tarih muallimi Niyazi'nin biraderi, Burdur Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin baştabibi) XXIV/31
Celal Bey (İktisat vekili) XXIV/47, 168, 217
Celal Bey (Ziraat ve Ticaret nazırı) V/19, X/14, 46, 80, 97, 109, XXIV/160
Celal İsmail Paşa (Mustafa Hayri Efendi'nin tabib-i müdavimi, Celal Paşa adıyla da geçiyor) XXII/5, 9, XVI/3, 10, XXII/23, XVII/176
Celal Korkmazof (Sovyet) XXIV/232
Celal Nuri Bey (*Atî* ve *İleri* gazetelerı başmuharriri Celal Nuri İleri Bey) XV/43, 55, XVI/6, XXII/11, XXIII/3, 4, XVII/45, 135, XXIII/23, XXIV/330
Celalettin Arif Bey (Meclis reisi, Celal Arif Bey adıyla da geçiyor) XXIV/46, 63, 68, XXV/9, 10
Celalettin Arif Bey (Sait Halim Paşa'nın nazırı) XXII/49
Celil (İbrahimağazade) XXIV/92
Celil Bey XVIII/27
Cemal Azmi Bey XXV/67, 69
Cemal Bey (Başmüddeiumumi) XVII/183
Cemal Bey (Dahiliye nazırı) XI/17, 18, XVI/23, XXII/29, 33, 39, 61
Cemal Bey (İstanbul muhafızı) X/97, XI/17, 59, 61, XII/5
Cemal Bey (Matbuat-ı Hariciye Kalemi kâtiplerinden) VIII/76
Cemal Bey (Teşrifatçı) XI/93
Cemal Efendi (Niğde'den) XXIV/56
Cemal Efendi (Yüzbaşı) XXIII/25
Cemal Oğuz Bey XVII/144, 159
Cemal Paşa (Adana valisi vekili, Bağdat valisi, Bahriye Nazırı Büyük Cemal Paşa, Cemal Bey adıyla da geçiyor) IV/2, 80, V/36, XI/4, XIII/22, XV/27, XVII/42, 169, XXIII/21, 58, XXIV/66
Cemal Paşa (Küçük, âhiren Harbiye nazırı, Mersinli Mehmet Cemal Paşa) XX/19, 23, 58, XXIV/89
Cemalettin Efendi (eski Şeyhülislam, Cemalettin Molla adıyla da geçiyor) IV/53, VI/71, 74-76, 98, VII/70, 73, 174, IX/29, 30, 34, 36, 38-41, VIII/120, V/65, 73, 78, 156, XI/89, XII/35, 37
Cemalettin Efendi (Hacıbektaş-ı Veli çelebisi) XXIV/71
Cemalettin Efendi (Şehzade) XVII/61

Levent Şahverdi Arşivi

Cemil Bey (Halepli) XV/x01, x02, 30
Cemil Bey (Mektupçu) VI/62, V/178
Cemil Efendi XXIV/146
Cemil Molla (Üryanizade) VII/84, 85, 86, 90, XI/70
Cemil Paşa (Topuzlu, tabip, şehremini, Nafıa nazırı, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin damadı) IV/195, V/151-153, 156, 157, 202, XI/7, 8, 9, 90-92, XVII/64
Cemile Sultan IV/229
Cenap Şahabettin Bey XVII/130
Cevat (Arif Bey'in çocuğu) XXII/23
Cevat Bey (Ankara Düyun-ı Umumiye Umum müdürü) XXIV/64, 67
Cevat Bey (Başkâtip) V/67
Cevat Bey (Bern sefiri) XXIV/47, XXV/40
Cevat Bey (Bolu mebusu) XXIV/3
Cevat Bey (eski Dersaadet Merkez kumandanı miralay) XXIII/21, 24, XVII/108, 151, XXIV/366, 367, XXV/6, 44
Cevat Bey (Müddeiumumi) XXII/60
Cevat Bey (Sorgu hâkimi, Hasan Cevat adıyla da geçiyor) XVI/37, XXII/68, 69, 73,74, 76
Cevat Paşa (eski Harbiye nazırı, Erkân-ı Harb-ı Umumiye reisi, âhiren Diyarbekir ciheti kumandanı) XVII/42, 82, XX/19, XXIII/1, 2, 21, 23-26, XVII/106, 108, 128, 142, 154, XXIV/6, 367, XXV/30
Cevat Paşa (eski Sadrazam merhum) VIII/53
Cevdet Bey (Ametçi) IV/247
Cevdet Bey (Ankara valisi) XVI/59
Cevdet Bey (Ankara valisi? Van valisi?) XXII/89, XVIII/28, XVII/33, 169, XX/8, XXIII/19, 21
Cevdet Bey (Van valisi) XXII/85, XVII/176
Cevdet Paşa (Sultan II. Abdülhamit devri Adliye nazırı) VI/135
Churchill, Winston XXIV/354
Cumali Efendi (Konya Evkaf Müdürlüğü'nden mazul) XXIV/26
Çar (Rus çarı) VI/7
Çarikov (Rusya elçisi) IV/157, 158
Çelebi Efendi *bkz.* Veled Çelebi Efendi
Çiçerin, Georgiy XXIV/232
Çivioğlu XXIV/27

Danâil (Nevşehir'den doktor) XXV/62
Daniş Bey (Dahiliye nazırı) VII/78
David Efendi (Bidayet azasından) I/390
Davut Ağa'nın Paşa Mustafa Efendi XXIV/88, 169, 172
Derviş Ağa (Elhac) XXIV/88
Derviş Bey (Siroz mebusu) III/35
Derviş Efendi (Karslı, Mersin Ceza reisi) I/387
Dibi Zuvini (Umur-ı Siyasiye müdürü İtalyan miralay) XXIV/6
Dilara XIII/59, 61
Dilaver Efendi (Niğde'den) XXIV/56
Dilberzade Efendi (âyandan) VI/125
Dimistokli Efendi X/92-95
Dinari XVII/170
Doço (Rahip) IV/40

Ebülhayr Efendi (Müftü) XVII/169
Ebulûlâ Bey (Meşihat Mektupçusu Ebulûlâ Mardin) V/200, XII/45, 64, XIII/2, 9, XV/2, XIX/15, XVII/128, 168, 170, 177, 182, 186, XXIV/3, 54, 57, 133, 134, 141, 155, 174, 176, 240, 294, 368, 383, XXV/36
Ebuzziyazade Velid Bey XXIII/3, 27, XVII/45
Edip Bey XVII/171, 173
Edip Bey (İstanbul Polis umum müdürü) IV/142, 144, VI/97
Edip Efendi (Merkez memuru) XVI/22, 26, XXII/27, 35, 37, 39
Edip Servet Bey XVII/168, 175
Edirne Mevlevi Şeyhi X/16
Edward Grey (Sir, İngiltere Hariciye nazırı) X/45, 70-74, 82, 84, 103
Eflâklının Hafız XXIV/93
Eftim (Keskin Mitropolidi/Metropoliti Vekili Papa) XXV/6, XXV/13
Eftim Efendi (Hacı) XXV/13
Ekmekçi (?=Sucuoğlu/Sucuzade Hacı Mehmet Efendi) XXIV/196, 353

Levent Şahverdi Arşivi

Emin Ağa (Karın'dan) XXIV/92, XXV/22
Emin Bey (Darülfünun muallimlerinden, Niğdeli, eski Niğde mebusu) XXIV/221
Emin Bey (Doktor) XXIV/45
Emin Bey (Erzurum valisi) IV/156
Emin Bey (Gazeteci) *bkz.* Ahmet Emin Bey (Yalman)
Emin Bey (Kaymakam emeklilerinden komşu) XXII/35
Emin Bey (Levazım müdürü) X/105, 106
Emin Bey (Sadaret müsteşarı) XII/25
Emin Bey (Seccadecibaşı) IV/7, 35, 52, 165, XII/5
Emin Bey (Sıhhiye İdaresi müdürü) XXIV/240
Emin Bey (Üçüncü Şube Müdürü Hüsnü Bey'in kayınpederi) XXIV/174
Emin Efendi (Fatma Hanım'ın pederi kudattan/kadılardan) XXIV/309
Emin Efendi (Hoca) XXIV/299
Emin Efendi (İçel mebusu) VII/42
Emin Efendi (Polis Mektebi Kavanin muallimi) II/24, 26
Emin Paşa (Nevşehirli Doktor) XVII/183
Emin Usta (Aşçızade, Mustafa'nın damadı nalbant) XXIV/198
Emine Hanım XXIV/156
Emine Hanım (Cebecizade) XXIV/95
Emine Hanım (pederin validesi) XXIV/250
Emrullah (Kayseri Ahz-ı Asker Kalemi reisi) XXIV/30
Emrullah Efendi (Ferseklib mebusu Maarif nazırı) I/122, II/45, III/2, 24, IV/27, 29, 31, 33, 74, 128, 149, 151, 171, 183-185, 251, 268, 270, 289, 300, VI/11, 78, VII/112, VIII/65, 80, 107, XI/92
Enis Avni Bey (muharririnden, Aka Gündüz adıyla da geçiyor) XVII/52, XXIII/9, 23
Enver Paşa (Harbiye nazırı, Enver Bey adıyla da geçiyor) IV/166, 279, VIII/147, 152, V/36, XI/72, XII/44, 49, XIII/27-29, XV/6, IX/54, 55, 59, 63-67, IX/69, XIV/3, XXI/3, XVIII/32, XX/7, XVII/55, 85, 97, 138, 145, 154, 156, 178, 183, XXIII/23, 35, 58, XXIV/343, 366, 367
Ermeni patriği XVII/130
Esat Ağa (eşraftan) XXIV/71, 79, 83
Esat Bey (Hacı Hasan Efendi'nin oğlu) XXIV/277
Esat Bey (Yahya Bey'in biraderi) XXIV/70
Esat Bey (Zeytun kumandanı, Atıf Bey'in pederi) XVII/125, 128
Esat Bey *bkz.* Mahmut Esat Efendi (Tapu ve Kadastro nazırı)
Esat Efendi (Fetva emini) IV/272
Esat Efendi (Şeyhülislam) V/100, X/80, 109, XI/27, 51, XII/21
Esat Haydar Bey (Halil Bey'in vekili) XVII/165
Esat Paşa (Çanakkale Kumandanı Kemal Esat Paşa) XI/37
Esat Paşa (Dıraç mebusu) IV/19, IV/24
Esat Paşa (Göz tabibi, Mehmet Esat Işık) XVII/57, XVII/59-61, XVII/74, XXIII/21, 23
Esat Paşa (Kumandan, Atina'da esir) XVII/42, 89
Esat Paşa Toptani XVII/89
Eşref Edip (şair Akif'in arkadaşı Eşref Edip Fergan) XXIV/50
Ethem Bey (Alibuçukzade) XXV/30
Ethem Bey (Menteşe Mebusu) XXV/15
Ethem Bey (Mutasarrıf) XXIV/41, 43
Ethem Bey (Ziraat nazırı) XXIII/16
Ethem Efendi XIII/8
Ethem Efendi (eşraftan) XXIV/71
Ethem Paşa (Harbiye nazırı) I/110
Ethem Paşa (Müşir) VIII/7
Eugène Pierre IV/63
Evliya (aşçı Ümmühan Kadın'ın biraderi Kahveci Salih'in oğlu) XXV/31
Evliya Efendi (Beyoğlu Bidayet Mahkemesi reisi, Dersaadet İstinaf Hukuk reisi, Evkaf Şûrası reisi, Evkaf Nezareti muavini, müsteşar hacı) II/20, 21, 23, 26, IV/283, VI/49-

Levent Şahverdi Arşivi

51, VII/86, 148, IX/41, VIII/5, 43, 55, 58, 59, 86, 87, 131, V/84, 200, 250-252, 261, 263, 265-267, X/1, 9, 53, 106, XI/65, XII/64, XIII/9, XVII/177, 180, 184, XXIV/24, 383
Eyüp (Mürsel Paşa'nın neferi) XVII/106
Eyüp Efendi (Mustufa Hayri Efendi'nin dayısı Ahmet Tahir Efendi merhumun mücazlarından) XXIV/84
Eyüp Sabri Bey (Batumlu mülazım) XVIII/5
Eyüp Sabri Bey (Ohrili, Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Akgöl) II/17, 18, III/2, 60, IV/42, 76, 87, 92, 180, 196, 289, VI/133, VII/1, 2, 7, 8, 112, IX/16, V/231, X/97, XI/17, 105, XVIII/10, XXIV/15, 19, 55-58, 60, 63, 71, 76, 163, 309, XXV/39, 58

Fahir Bey (Fevzi Bey oğlu, II. Abdülhamit'in kerimesi Şadiye Sultan'ın kocası Mithat'ın biraderzadesi) VII/69, V/181
Fahrettin Ağa (Burdur Belediye Reisi Çilzade Fahrettin Bey) XXIV/28, 37
Fahrettin Ağa (Darüssaade ağası) II/29
Fahrettin Bey XXIV/6
Fahrettin Bey (Adliye müfettişi) XXIV/177, 202
Fahrettin Bey (Konya Vilayeti Adliye müfettişi) XXIV/177, 202
Fahrettin Bey (Kumandan, V. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa) XXIV/41, 151
Fahrettin Bey (Maarif nazırı) XVII/64
Fahrettin Paşa (V. Kolordu kumandanı, Fahri Paşa adıyla da geçiyor) XXIV/299, 310, 331
Fahri Bey (XII. Kolordu kumandanı) XXIV/41, 42, 111
Fahri Bey/Efendi (Nevşehir Ceza reisi, Kayseri Sulh hâkimi) XXIV/15, 42, 81, 85, 88, 89, 112, 121, 128, 131, 169, 171, 180, 181, 196, 245, 286, 322, 350, 352, XXV/40
Fahri Paşa (Medine Kumandanı Ferik Fahrettin [Türkkan] Paşa) XVIII/24, XIX/16, 17, XXIII/7, 10, XVII/82, 86, XXIII/19, 20, XVII/111, 118-120, 124, 142, 151, 156, 158, XXIV/325, 326, 331
Fahri Paşa *bkz.* Fahrettin Paşa (Beşinci Kolordu kumandanı)
Faik Bey (Doktor) XVII/155-157, 159, 160
Faik Bey (Edirne Mebusu Ahmet Faik Bey [Kaltakkıran]) XVII/42, XX/19, 20, XXIII/7, 22, 23
Faik Bey (Merzifon kaymakamı) XXIII/20, 31, XVII/110, 127-129, 136, 141, 152
Faik Bey (Mızıka kumandanı) XI/98
Faik Bey (Muhasebeci Niğdeli Muhittinefendizade) XXIV/299
Faik Bey (eski Hakan'ın mabeyincisi) X/13, 14
Faik Bey (Üsküdar mutasarrıfı) IV/82, 85, 111
Faik Kemal (Karçova muavini) I/390
Farflato (Alman esirlerinden İngilizce hocası, Filato adıyla da geçiyor) XVI/61
Fatıma Hanım (Cebecizade) XXIV/95
Fatıma Hanım (Emin Efendi'nin kızı) XXIV/309
Fatin Efendi XXIV/47, 67
Faysal (Emir) XVII/169, XXIII/48, 53, 54, 57, 58
Fazıl Berki Bey (Doktor) XVII/73, 106, 155, 158, 160, 161, XXIII/20, XXIV/89
Fazıl Efendi (Mahmut Mahir Efendi'nin pederi, Hacı) XXIV/95
Fazlı bin Mehmet Caye (Ülkünlü kapudan) XXI/18
Fehmi Efendi XXV/50
Fehmi Efendi (Şeriye müsteşarı) XXIV/52
Ferit Bey (Antalya'da Sıhhiye Müdürü Hasan Ferit Bey) XXIV/3, 100
Ferit Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti murahhaslarından, Konya murahhası) XVII/59, 98, XXII/93, XXIII/4, 31

Levent Şahverdi Arşivi

Ferit Bey (Maliye nazırı, İstanbul mebusu) XVII/188, XXIV/1, 78, 143, 236, /319
Ferit Bey (Yüzbaşı) XVII/185, 187, 188
Ferit Efendi (Kadı) XXIV/3, 5, 8
Ferit Paşa (Arnavut) VII/17
Ferit Paşa (Dahiliye nazırı) VI/77
Ferit Paşa (Damat, Sadrazam, Âyan reisi, Hariciye nazırı) IV/59, VI/90, 92, 127, VII/15, 103, 104, 106, 183, VIII/53-55, XV/49, 52, 53, XXII/57, 64, 69, XVI/35, XX/2-4, XVII/49, 53, 93, 94, 102, 105, 108, 122, 154, XVII/178, XXIII/1-4, 6, 30, 67, XXIV/48, 69, 354
Ferit Paşa (müteveffa) XVII/173
Ferit Paşa (Sultan II. Abdülhamit devrinde Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa) VI/90, 127, VII/17, 103, 104, VIII/53-55
Feridun (Manyasizade Refik Bey'in oğlu) XVII/179
Fethi Bey (Merkez-i Umumi Kâtib-i Umumisi, Ali Fethi [Okyar]) XII/1, XII/2
Fethi Bey (Manastır kumandanı, Trablusgarp Erkân-ı Harp reisi, Sofya sefiri, eski İstanbul mebusu, İzzet Paşa kabinesinde Dahiliye nazırı, TBMM Dahiliye vekili, Ali Fethi [Okyar]; Fethi Paşa adıyla da geçiyor) IV/299, VI/17, VII/54, XI/4, XXII/56, 83, 85, 89, XXI/19, XVIII/18, 27, XXIII/8, 11, 19, 21, 22, 31, 38, XVII/65, 94, 106, 116, 117, 153, 154, 162, 169, 177, 179, 189, XXIV/44, 229, 230, 253, 300, 322, 366, XXV/5, 11, 15, 19, 20, 29, 65, 70
Fevzi Bey (Galip Paşa damadı) VII/69
Fevzi Paşa (Müdafaa-i Milliye vekili, Kavaklı) XXIII/30, XXIV/57, 66
Feyyaz Bey (Yozgat mebusu) XXIV/292-294, 300
Feyzi Baba (Atacı, Hacıbektaş babalarından) XXIV/71
Feyzi Bey (Nafıa vekili) XXV/23, 25, 43, 74
Feyzi Bey (Diyarbekirli, Diyarbekir mebusu) XIX/17, XVII/57, XXIII/20, 26, 31, XVII/128, XXIV/110, 302, XXV/11
Fikret Bey (Kozan mebusu ve Müşir Fuat Paşa'nın damadı) XXIV/292, 294, 300
Filato (Alman esirlerinden tercüman; Farflato Alman esirlerinden İngilizce hocası, Filato adıyla da geçiyor) XVI/61, XXI/3, 14, 15, XVIII/5
Filip (kahvehane sahibi) X/30
Fransa sefiri X/47
Fransızca Direktörü (*La Föy* gazetesinin İsviçre'deki) XVII/189
Frenk kadını XIII/35
Frester, Nilan (? İngiliz) XXIV/354
Fuat Bey (Ankara kumandanı) XXV/4
Fuat Bey (Askerî Tekaüt Sandığı muhasebecisi) II/23, 26, IV/203, 204
Fuat Bey (Dava Vekili) XXIV/36
Fuat Bey (Finike Kaymakamı, Rusçuklu Rıza Bey'in oğlu) XXIV/10
Fuat Bey (Kaymakam) XI/42
Fuat Bey (Posta ve Telgraf Nezareti Telgraf Umuru müdürü) VIII/31, 37, 38
Fuat Paşa (Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Sait Paşa Mısır valisi iken İstanbul'da sadrazam) XVIII/18, 19
Fuat Paşa (Mareşal) VII/15, 85, XXIV/294
Fuat Paşa (Müşir) XXII/55

Galip (Kayınbirader, Burdur mebusu, mühendis, Niğde Kısım ve Kırşehri sermühendisi, bizim Galip adıyla da geçiyor) VI/103, VII/43, VIII/4, 9, 13, 14, 33, 35, 42, 53, XXIV/72, XXIV/84, 174
Galip Bahtiyar Bey XXIV/3
Galip Bey I/i
Galip Bey (eski Halep Valisi) V/67, 68
Galip Bey (Kayseri mebusu, Karesi mebusu yerine sehven) VII/84
Galip Bey (Niğdeli, âyandan) I/122, VII/9, 131, VIII/134, 135, V/98, 164, XVII/182, XXIV/183

Levent Şahverdi Arşivi

Galip Bey (Niğdeli, Selânik'te Adliye müfettişi) VII/53
Galip Bey (Umum Jandarma kumandanı) XXIV/193, XXV/19
Galip Efendi (Karesi mebusu) III/60, IV/48, 50, 51, VII/66, 67, 84
Galip Kemali Bey XVII/177, 178, 180, 182, 183, XXIV/4
Galip Paşa (eski Nafıa nazırı merhum, Ali Galip Paşa) VII/69, XXIV/249
Galip Paşa (Konya valisi) XXIV/246, 370
Gani Bey (eski Denizli mebusu) VII/190-193, VIII/2, 145, X/25, XVII/127, 136, 141
Gani Bey (Sivas murahhası) XXIII/20
Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Âyan reisi, Mahmut Muhtar Paşa'nın pederi; Gazi Paşa, Gazi Muhtar Paşa adıyla da geçiyor) I/122, IV/64, VI/70, VI/74-77, 79, 81, 82, 91, 124, VII/57, 59, 65, 71, 88, 184, 188, 189, IX/26, 33, I37, VIII/163, V/121, X/15
Giolitti, Giovanni (İtalya başvekili) XVII/134
Gouraud (General) XXIII/53, 57, XVII/169
Göziye? (Hizmetçi) XVI/9

Habip Bey (Bolu Mebusu) I/114-116, 120, II/22, IV/1, 4, 69, 70, 79, 80, 84, 87, 90, 273, 275, VI/96, 101, VII/21, 23, 68, VIII/66, 68, 82, 90, 107, 109, 117, 118, V/98, X/11, 12, XXII/41, 42, 79, 89, 91, XVI/55, 56, XXI/19, XVIII/11, 16, 18, 20, 25, 28, XVII/7, 59, 64, 68, 74, 83, 84, 86, 90, 91, 94, 100, 102-105, 116, 118, 122, 124, 132, 140, 148, 162, 165, 169, 179, 184, XIX/3, 13, 14, XX/7, 8, 15, 18, XXIII/38, 39, XXIV/21, 240
Hacı Adil Bey (Hacı Adil [Arda], Adil Bey adıyla da geçiyor) II/17, III/61, IV/34, 35, 43, 49, 55, 67, 87, 88, 89, 102, 113, 173, 174, 176, 177, 220, 271, 274, 289, 297, VI/10, 16, 22, 29, 31, 57, 83, 133, VII/2, 8, 21-23, 53, 54, 68, 92, 112, IX/11, 19, VIII/43, 65, 77, 78, 80, 81, 99, 107, 146, V/20, 37, 52, 140, 196, 203, 205, 244, X/10, 37, 52, 112, XI/11-13, 19, 20-25, 29, 107, XVI/51, XVII/4, 150, 152, 155, 159, 160, 164, XVIII/11, 27, XX/12, 13, XXI/14, XXII/45, 82, XXIII/8, 19, 24, XXIV/26, 141
Hacı Ahmet Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin dayısı) XXIV/86, 179
Hacı Ahmet Efendi (Sivaslı tacir) *bkz.* Ahmet Efendi
Hacı Ahmet *bkz.*Ahmet (Hacı)
Hacı Akif Bey (Hereke Fabrikası müdürü) *bkz.* Akif Bey (Mefruşat müdürü)
Hacı Ali (Pehlivanoğlu) XXIV/115
Hacı Ali Ağa (Cemil köyünden) XXIV/92, 277, 281
Hacı Ali Bey (Yahya Bey'in pederi) XXIV/69, 70
Hacı Ali Efendi (Mustafa Bey'in amcazadesi hem de enişte si) XXIV/293
Hacı Bektaş-ı Veli XXIII/76
Hacı Bektaş-ı Veli Çelebisi Efendi XXIV/73
Hacı Bey IV/43, 44, XXIV/39
Hacı Bey (Fetva Emini muavini) IV/272
Hacı Bey (Şeriye Mahkemesi Başkâtibi) XXIV/292
Hacı Bey (Yahya Bey'in amcazadesi) XXIV/69
Hacı Bey *bkz.* Hacı Adil Bey
Hacı Derviş (Nail Efendi merhumun pederi, Temenni'deki Kılınç Arslan Gazi Türbesi'nin kubbesini inşa ettiren) XXIV/93, 251
Hacı Efendi (Belediye başkâtibi) XXIV/38
Hacı Efendi (Ekmekçi Sucuzade) XXIV/196
Hacı Efendi (Tatar) XXIV/259
Hacı Hamdi Bey (eski Selânik Telgraf başmüdürü) VIII/82
Hacı Hamdi Efendi XXIV/85, 122
Hacı Hüseyin Bey (Üsküdarlı) XXIV/104

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Hüseyin Bey (Hüseyin Bedrettin Bey) XXIV/149, 332, 371, XXV/26
Hacı Hüseyin Efendi (Sucuzade) *bkz.* Hüseyin Efendi (Hacı Kutup Efendi damadı Sucuzade Hacı)
Hacı Hüseyin Efendi (Terzizade) *bkz.* Hüseyin Efendi (Terzizade Hacı Ürgüp'ten)
Hacı İlyas Efendi
Hacı Kara Efendi *bkz.* Hasan (Hacı Abdurrahman Efendi'nin pederi mazinneden Hacı Kara Efendi)
Hacı Mustafa Ağa (Beşiktaş'ta Fünunlu) XXIV/249
Hacı Mustafa Bey (Beykozlu) IV/170, 171
Hacı Mustafa bin Kadri (Ürgüplü Çavuş, Beşiktaş Daire-i Adliyesi'nde müstahdem) I/386
Hacı Mustafa Efendi (Ankara mebusu) IV/55, 277, VI/106, XXIV/46, 54
Hacı Mustafa Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin dayısı) IV/261, 262, XXIV/180, 260
Hacı Osman XXIV/65
Hacı Osman (dayızade) XXIV/324
Hacı Osman Efendi (Şekerzade) XXIV/324
Hacı Ömer Efendi (Dinar Belediye Reisi) XXIV/39
Hacı Yusuf (Sucuoğlu) XXIV/314
Hacı Yusuf Efendi (Akıllıoğlu, Akıllızade adıyla da geçiyor) XXIV/113, 143, 176, 291, 335, 343, 364, XXV/10
Hâcim Bey (Karesi) XXIV/339
Hadi Bey (Şeyh Sünusi yaveri) XXIV/25
Hadi Paşa (Harbiye Reisi vekili) VI/64, 116-118
Hadi Paşa (Sevr Sulhunu imzalamaya giden) XVII/112
Hafız Ahmet bin Mahmut (müteveffa Mısırlı Müslüman) XIX/7
Hafız Bey (Adliye nazırı) XXIV/89
Hafız Bey (Paşa) (Çiftlik adı) XXIV/26, 27
Hafız Hakkı Bey III/98
Hafız Hakkı Bey (Damat, Erkân-ı Harp binbaşılarından, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ikinci reisi) IV/196, V/203, VII/183, 187, VIII/147, X/16, 20, XIII/29
Hafız Hüseyin Efendi (Babayan köyünün imamı; Hacı Hüseyin Efendi adıyla da geçiyor) XXIV/95, 309
Hafız Lütfullah Efendi (Maltepe'de mandıra sahibi) XXIV/197
Hafız Mehmet Bey (Adliye vekili) XXIV/46, 78, 80, 140, 177
Hafız Mehmet Bey (Trabzon mebusu) XXV/3, 7
Hafız Mehmet Efendi (Antalya'da camiinin imam ve hatibi Tunkalızade) XXIV/14
Hafız Murat Efendi XXIV/146
Hafız Paşa *bkz.* Hafız Bey (Paşa)
Hakkı (Sapancalı) IX/55, 62
Hakkı Bey (Babanzade) *bkz.* İsmail Hakkı Bey (Babanzade)
Hakkı Bey (Ceyb-i Hümayun kâtibi) XIII/28
Hakkı Bey (Darphane müdürü) I/122
Hakkı Bey (eski Isparta mebusu) V/165
Hakkı Bey (Mustafa Hayri Efendi'nin öz biraderi merhum, Rıza Bey'in babası, Selânik'te Bidayet Hukuk reisi) XXII/65
Hakkı Bey (eski Samsun Rüsumat müdürü) XXIV/359
Hakkı Bey (Sandıklı Belediye Reisi İbrahim Hakkı) XXIV/40
Hakkı Bey (Evkaf müsteşarı) VII/101, V/178
Hakkı Bey (Evkaf Tahrirat müdürü) II/23
Hakkı Cemal (Büyük Millet Meclisi Dışişleri Vekâleti memurlarından) XVII/175, 179, 185, 187, 188, XXIV/1, 13, 17, 126
Hakkı Efendi (Müfit Efendi'nin dayısı Kırşehir Meclis-i İdare azasından, eşraftan) XXIV/74, 77, 81, XXIII/73, 75
Hakkı Paşa *bkz.* İsmail Hakkı Paşa (Amasya mebusu, İtilaf Fırkası'nın reisi)

Levent Şahverdi Arşivi

Hakkı Paşa (Niğde mebusu) *bkz.* İsmail Hakkı Paşa (Niğde mebusu)
Hakkı Paşa (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa) II/2, 10, 30, III/3, 21, 59, 61, IV/7, 19, 53, 227, VI/85, V/219, X/81, XI/14, XX/17, XXIV/122-124
Halet Bey (Kemah'ta Sağıroğlutahirpaşazade, Erzincan Mebusu) VI/120, XV/35, XXIV/35, 146, 273, 361
Halide Edip Hanım XVII/78, XXIV/57
Halil (Ulaşlılı Abdullah merhumun oğlu) XXIV/210
Halil Bey (Doktor Yüzbaşı Harputlu) XVII/82, 83, XXIII/39
Halil Bey (İbrahim Paşa'nın amcası) *bkz.* Halil Paşa (Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın biraderi)
Halil Bey (İttihat ve Terakki Fırkası reisi, Mebusan Meclisi reisi, Şûra-yı Devlet reisi, eski Adliye, Hariciye ve Dahiliye nazırı, Menteşe mebusu, Halil [Menteşe]) II/22, III/21, 59, 98, IV/87, 243, 292, 294, VI/59, 74, 82, 96, VII/5, X/52, XI/30, 36, 51, 100, XII/60, XIII/1, 62, XIV/3, XV/1, 3, XXII/50, 82, XVIII/21, XXIII/9, XVII/50
Halil Bey (Merkez kumandanı) XII/24, 26
Halil Bey (mütevelli kaymakamı) XXIV/123
Halil Bey (Polis Umum müdürü miralay) XXII/4
Halil Çavuş XXIV/26
Halil Efendi XXV/52/54
Halil Efendi (İslam cemaatinden ikinci reis) XXIV/8
Halil Efendi (Hacı) XXIV/88
Halil Efendi (Ürgüp Belediye reisi Dervişağazade) XXIV/101, 108, 109, 132, 235, 236, 287, 306
Halil Halit Bey (Ankara Mebusu Halil Halit Çerkeşeyhizade) VI/125
Halil Hilmi Efendi (Karahisar mebusu) XXIV/42
Halil Hilmi Efendi (Sivas Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi azasından) XXIV/104, 105
Halil Hoca (Eneği Köyü imamı) XXIV/105
Halil İbrahim (Ürgüplü hademeden) X/105
Halil Naci Efendi (Ziraat Bankası müfettişi, Kırşehirli) XXIV/248
Halil Paşa (Ergirili, eski Beyrut valisi) VII/46
Halil Paşa (Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın biraderi) XXIV/124
Halil Reşat Bey (Paris'te *Seda-yı İslam* gazetesi naşiri) XXIII/67
Halim Bey (Sait Halim Paşa'nın oğlu) XXIV/374
Halim Bey (Samipaşazade, Sezai Bey'in biraderi âyandan Adliye nazırı) VII/45, 65, 70, 75, 76, 87, 88, IX/37, 38, 41, XXIV/19
Halim Bey (Tüccar) *bkz.* Ahmet Halim Bey (Antalya'da tüccar)
Halim Paşa (Sait Halim ve Abbas Halim Paşaların pederi) XVIII/18
Halit (Hazreti Halit) XIII/27, 59-61
Halit (Mahmut Şevket Paşa'nın biraderi) IX/2
Halit Ağa (Demirtaş'tan) XXIV/92
Halit Bey (Avanos kaymakamı) XXIV/108, 203
Halit Bey (Nâzıma Sultan'ın kocası) XIII/29
Halit Bey Gurkani (Trablusgarplı) XVII/170, 174
Halit Efendi (Asitaneli, Avrathisar Ceza reisi) I/390
Halit Hami Bey (Bor Belediye reisi) XXV/38
Halit Hurşit Bey (Başmabeyinci) V/109, X/15, 63, XI/39, 42, 87, 98
Halit Ziya Bey (Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Uşşakîzade Halit Ziya [Uşaklıgil]) I/122, II/30, IV/51, 61, 96, 120, 147, 222, VI/13, 57, 67, 90, 91, 93, VII/27, 31, V/122
Hallaçyan Efendi (Nafıa nazırı, Posta nazırı) II/40, III/24, 25, 97, VI/108-110, VII/67, 112, 130, VIII/34, 65, 82

Levent Şahverdi Arşivi

Hamdi (eski müftü) XXV/76
Hamdi Bey (Ertuğrul mebusu, Osmanzade) XXV/32, 42
Hamdi Efendi (Hacı) VIII/82
Hamdi Efendi (Küçük, Antalya mebusu, Mekteb-i Kudat muallimlerinden) I/124, IV/24, 77, 172, 177, XI/39, 70, 105, XIII/9
Hamdi Efendi (Temyiz Mahkemesi azasından Kayserili) IV/154, VI/105, VIII/137, V/212
Hamdi Efendi (Kudat Mektebi kâtibi) *bkz.* Hamdi Efendi (Temyiz Mahkemesi azasından Kayserili)
Hamdullah Suphi Bey (Maarif nazırı) XXIV/61
Hami Bey (Atiye Sultan'ın kocası damad-ı şehriyarî, Ahmet Rıza Bey'in hemşirezadesi) VII/13, XVI/5, XXII/11, 168, 169, 174, 181, 184
Hami Şerif Efendi (Müftü) (Bor Belediye Başkanı Halit Hami Bey'in pederi) XXV/38
Hamit Bey (Cemalpaşazade) *bkz.* Hamit Cemil Bey
Hamit Bey (Halep mebusu) VII/58
Hamit Bey (Dahiliye müsteşarı) XXIV/321
Hamit Bey (Polis umum müdürü) XVII/120
Hamit Cemil Bey XVII/168, 169, 172, 173, 175, 177, 179, XXIII/58, 67
Harun Efendi XXIV/182
Hasan (Avanoslu) XXIV/244
Hasan (Başköylü İbrahim Ağa'nın damadı, jandarma süvarisi) XXIV/290
Hasan (Hacı Abdurrahman Efendi'nin pederi mazinneden Hacı Kara Efendi) XXIV/309
Hasan (Tahrirat Kâtibi Çopurzade) XXV/11, 28
Hasan Basri XIX/19
Hasan Bey (Ankara'da Mebusan Meclisi reisi vekili) VII/3, XXIV/46, 65
Hasan Bey (Arnavut) XXV/27
Hasan Bey (Hacı Nuri Bey'in oğlu) XXV/27, 31
Hasan Bey (Maliye nazırı) XXIV/320
Hasan Cevat Bey (Sorgu hâkimi) *bkz.* Cevat Bey (Sorgu hâkimi)
Hasan Efendi (Baltacızade, Nuri Efendi'nin babası) XXIV/262, 376
Hasan Efendi (Defterdar emeklisi, Hacı) XXV/47
Hasan Efendi (Esadağazade Hacı) XXIV/262, 277, 280, 324, XXV/21, 36
Hasan Efendi (Hacıbektaş şeyhi) (Hasan Efendi Yahşi Şeyhi) XXIV/128, 130
Hasan Efendi (Medaris umum müdürü, Nevşehirli) XXIV/259
Hasan Efendi (Müdür, Emin Efendi'nin biraderi) XXIV/251, 309, 360
Hasan Efendi (Müdür, Yesari Efendi'nin kayınpederi) *bkz.* Hasan Efendi (Müdür, Emin Efendi'nin biraderi)
Hasan Efendi (Nevşehirli) XXIV/65
Hasan Efendi (Ürgüp Evkaf memurluğuna tayin olunan Mucur memuru) XXIV/252
Hasan Efendi (Yahşi Şeyhi) XXIV/84, 85, 128
Hasan Esir Efendi (Mehmet Paşa oğlu doktor) XI/95
Hasan Fehmi (*Serbesti* gazetesi muharrir-i maktulü) I/109
Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane mebusu) XXIV/63, XXV/41, 73
Hasan Fehmi Bey (Sinop mebusu ve müftüsü) II/10, 11, V/176, XXII/41, XVIII/3, XIX/6, 7, 12, XX/13, XVII/83, XXIII/24, 39
Hasan Fehmi Efendi (Kadızade Maraş'tan) XXIV/46
Hasan Fehmi Efendi (Surre emini) V/196, 199, XI/65
Hasan Fehmi Efendi (Trabzon Merkez Ceza Reisi) XXIV/128
Hasan Ferit Bey (Antalya Sıhhiye müdürü) *bkz.* Ferit Bey (Antalya Sıhhiye müdürü)
Hasan Hüseyin (Böcekoğlu) XXIV/270
Hasan İzzet Paşa (Ordu kumandanı) XIII/28, 29, XVII/168, 169, 172, 177, 182

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan İzzet Paşa (tüccar Arnavut Malik Bey'in kayınpederi) XXIV/58
Hasan Niyazi (metindeki nota göre Hüsnü-Niyazi şeklinde iki farklı kişi de olabilir) XXV/31
Hasan Nuri Bey XXIV/127, 128
Hasan Paşa (Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa) XXIV/70
Hasan Rıza Paşa (Cedide mebusu, ferik) XVI/32, XXII/54, XVII/144
Hasan Sabri Efendi (11. Fırka müşaviri) XXIV/19
Hasan Zeki (Üsküp İstinaf azası mülazımı) I/388
Hasan Ziya Paşa XVII/82
Hasip Efendi (Ürgüp Reji memuru) XXIV/264
Hasip Paşa (Evkaf müşiri) XXIV/249
Hâşim (Çorum mebusu) XXIV/69
Hâşim (Ramiz Molla'nın oğlu) VII/71, 72
Hâşim Bey (Mersinli Cemal Paşa'nın damadı Eskişehir Merkez Hastanesi sertabibi) XXIV/89
(bkz. aşağı)
Hâşim Bey (Evkaf Nezareti eski Levazım müdürü olup âhiren ticaretle iştigal eden Hâşim Raif Bey) XXIV/167, 253
Hâşim Efendi (Isparta Ceza reisi) I/390
Hâşim Paşa VIII/125
Hâşim Raif Bey (evvelce Beyoğlu Evkaf müdürü olup ahiren ticaretle iştigal eden Hâşim Bey) XXIV/167, 253 *bkz.* Hâşim Bey (Evkaf Nezareti eski Levazım müdürü)
Hatip IV/207, XXIV/111
Hayati (Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti Riyasetleri Özel Kalem müdürü) XXIV/67, XXIII/71
Haydar (Hz. Ali) *bkz.* Ali Haydar
Haydar Bey (Bektâşî) XVII/63
Haydar Bey (Binbaşı) XXIII/25, XVII/154
Haydar Bey (garnizoncu) XXIV/150
Haydar Bey (Konya Valisi Arnavut) XXIV/17, 19, 64
Haydar Bey (Mithatpaşazade Ali Haydar) *bkz.* Ali Haydar Mithat
Haydar Bey (Mühendis) VI/85
Haydar Bey (Nevşehir Jandarma Kumandanı Bandırmalı Çerkes) XXIV/247
Haydar Bey (Van mebusu) XXV/36
Haydar Beyefendi (müstafi Evkaf nazırı) *bkz.* Ali Haydar Bey (Âyan Meclisi üyesi, Evkaf nazırı, Mekke Şerifi Ali Haydar Bey, Şerif Ali Haydar Bey adıyla da geçiyor)
Haydar Efendi *bkz.* Ali Haydar Efendi (Temyiz Mahkemesi Hukuk reisi, Fetva emini, üstad-ı muhterem)
Haydar Molla Efendi (Adliye nazırı) *bkz.* Ali Haydar Efendi (Adliye Nazırı Ali Haydar Efendi, Arsebük)
Haydar Rifat Bey (Dava vekili) XXII/49, 61-63
Hayrettinpaşazadeler V/180
Hayri (Nevşehirli) VII/75
Hayri Bey (mukaddema asker şimdi ticaretle meşgul) XVII/181
Hayri Bey (Niğde Sıhhiye müdürü, doktor) XXV/38, 39
Hayri Bey (Sivas Fırkası Kumandanı Erkân-ı Harbiye miralayı) XXIV/180
Hayri Bey (Evkaf nazırı, Şeyhülislam, Adliye nazırı, Dahiliye vekili, Mebusan Meclisi reis-i sanisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti reis-i sanisi, Niğde mebusu Mustafa Hayri Efendi) II/12, IV/33, 35, IV/110, 193, 219-221, 290, VII/67, 81, 110, IX/38, 42, VIII/10, 38, 58, 67, 69, 79, 86, 89, 142, V/200, X/17, 35, 54, 76, XI/13, 81, 113, XVII/88, XXIV/180
Hayri Paşa (Baştabip) XIII/66
Hayriye Hanım (Talât Paşa'nın hanımı) XXIV/275
Hâzım Bey (Beyrut valisi, Niğdeli) VIII/134, V/32, X/36, XVII/124, XXIV/46, XXIV/49
Hâzım Bey (Hicaz valisi) III/48
Hâzım Bey (Selânikli binbaşı) XVII/82, XXIII/24, 39

Levent Şahverdi Arşivi

Hâzım Bey (Sivas valisi) XXIV/223
Hâzım Bey (Trabzon valisi) XXIV/331
Herbert (Mister A. Herbert) XXIII/56
Hırakyadi (Kafkasyalı) XVII/81
Hikmet (Cebecilerin) XXV/5
Hikmet Bey VIII/95
Hilmi (Enver Paşa'nın biraderi Nuri ile giden) XXIV/343
Hilmi (Halim yerine sehven Hilmi yazılmış; notla açıklanmıştır) XXII/82
Hilmi Bey (Arazi-i Vakfiye müdürü) IV/245
Hilmi Bey (Çayırlızade, Ankara mebusu) XVI/29, XXII/51
Hilmi Bey (Erkân-ı Harp zabitanından) XVII/47, 156, XXIII/7, 23
Hilmi Bey (Kırkkilise mutasarrıfı) XXIII/19, 21, XVII/161
Hilmi Bey (Kuşçubaşızade, binbaşı) VIII/113
Hilmi Bey (Muhafız yaveri Amasyalı yüzbaşı) XI/10
Hilmi Efendi XXIV/57
Hilmi Efendi (Tabur kâtibi, Safranbolulu) XIX/6
Hilmi Paşa (Viyana elçisi) *bkz.* Hüseyin Hilmi Paşa
Hindistan vekili (İngilizlerin) XVII/59, XXIII/11
Hoca Bey (Hoca Bey Cami-i Şerifi) XXIV/81
Huand Hatun (Huand Hatun Cami-i Şerifi ve Türbesi) XXIV/299
Hulusi Bey (Nafıa nazırı) III/98, VI/84, 105, VII/15, VIII/144, V/191, X/9, 20, 21
Hulusi Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin mektep arkadaşı İstinaf azasından) IV/170, XXIV/11
Huneos Efendi X/92, 94
Hurşit Paşa (Bahriye nazırı, Harbiye nazırı vekili) IV/32, 45, 59, 70, 71, 78, 102, 117, 118, 128, 294, VI/11, 12, 30, 31, 34-37, 41, 42, 47, 55, 63, 64, 66, 78, 79, 113, 114, 116, 118, 119, VII/28-30, 38, 39, VIII/133
Hurşit Paşa (Başyaver) II/28
Hüseyin (Hacıismailağazade Ürgüp'te) XXIV/50
Hüseyin (Ulaşlı köyünden Halil'in damadı) XXIV/210
Hüseyin Ağa (Halil Bey'in adamı) VI/81
Hüseyin Ağa (Sultan Reşat'ın arabacısı) XIII/36, 37
Hüseyin Bedrettin Bey (Hacı) XXIV/105, 120, 148, 149, 302, 332, 334, 371, XXV/26
Hüseyin Bey XXII/85, XXIV/300, XVII/189
Hüseyin Bey (Antalya'dan Rızabeyzade) XXIV/146
Hüseyin Bey (Hacılarlı Mustafaefendizade Mustafa Efendi'nin bacanağı) XXIV/94, 96, 98
Hüseyin Bey (Kırşehir'den Yedekçizade) XXIV/292, 293, 296, 298, XXV/59
Hüseyin Bey (Kırzade) XVII/169
Hüseyin Bey (Reşit Bey'in biraderi, Burdur mebusu, Bakibeyzade) XXIV/34, 38
Hüseyin Bey (Üsküdarlı Hacı) XXIV/104, 363
Hüseyin Cahit Bey (Cahit Bey adıyla da geçiyor) *bkz.* Cahit Bey (Hüseyin Cahit Yalçın)
Hüseyin Efendi (ambar memuru, Doktor İbrahim Bey'in biraderi) XXV/36
Hüseyin Efendi (Ankaralı, Başkurşunlu Medresesi'nde hoca) XXIV/95
Hüseyin Efendi (Aza Mülazımı Kürt) XXII/65
Hüseyin Efendi (Hacı Kutup Efendi damadı Sucuzade Hacı) XXIV/50, 113, 180, 214, 215, 276, 324, 339, XXV/21
Hüseyin Efendi (Hintli Şeyh) XIX/6, 9, 10, XX/11, XVII/63
Hüseyin Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin enişteşi) III/27
Hüseyin Efendi (Terzizade Hacı Ürgüp'ten) XXV/32
Hüseyin Efendi *bkz.* Hafız Hüseyin Efendi (Babayan köyünün imamı)
Hüseyin Fehmi Efendi (Sinop mebusu) *bkz.* Hasan Fehmi Efendi (Sinop mebusu)

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Galip Bey XXIV/1
Hüseyin Hilmi Paşa (eski sadrazam, Viyana sefiri, Hilmi Paşa, Hüseyin Hilmi adıyla da geçiyor) IV/7, 22, 53, 36, 39, 225, 226, 257, VI/33, 77, 81, 94, 102, 131, VII/2-4, 7, VII/12, 16, 18, 20, 45, 46, 56, 57, 62, 87, 89, 90, 166, IX/30, VIII/177, V/49, 52, 135, X/36, 112, XI/5, XV/38
Hüseyin Hüsnü Efendi (Mederesetülmütehassısın fıkıh şubesinden mezun Aksekili) XXIV/24
Hüseyin İrfan Bey (Tahrirat Kâtibi Arapsun eşrafından Raşitbeyzade) XXIV/73
Hüseyin Kadri Bey (Karesi Mebusu Erkân-ı Harbiye binbaşısı) VI/27, VII/68
Hüseyin Kadri Bey (Harbiye nazırının başyaveri) II/17, III/59, 62, VI/99, VII/27, XXIII/20, 22, XVII/127, 130
Hüseyin Kadri Bey *bkz.* Hüseyin Kâzım Bey, Hüseyin Kâzım Kadri (Saruhan mebusu, Selânik valisi; Şeyh Muhsin Fani imzasıyla yazıyor)
Hüseyin Kâmi VIII/112
Hüseyin Kâzım Bey, Hüseyin Kâzım Kadri, Saruhan mebusu, Selânik valisi; Şeyh Muhsin Fani imzasıyla yazıyor) IV/219, 233, 234, 243, 244, VII/108, 112, 130, VIII/34, 37, 65, 81, 82, 85, XXIV/47, 67
Hüseyin Paşa *bkz.* Emir-i Mekke (Şerif Hüseyin)
Hüseyin Ragıp Bey (İstihbarat umum müdürü, Rodoslu; Ragıp Bey adıyla da geçiyor) VII/142, 143, XVII/175, 178, 185-188, XXIV/1, 3-6, XXIV/9, 319
Hüseyin Rauf Bey Orbay (Nafıa nazırı, Bahriye nazırı, Sivas mebusu, Heyet-i Vekile reisi; Rauf Bey adıyla da geçiyor) XV/46, XXII/56, XX/2-4, 19, 20, XVII/42, 65, XXIII/21, 23, XXIV/24, 45, 59, 248, 289, 330, 331, 344, 347, XXV/4
Hüseyin Suat Bey (Sıhhiye Meclisi azasından) VIII/65
Hüseyin Tosun Bey (Türkiye Ajansı müdürü) XVI/51, XXII/83, 85, XXIII/23, XX/6, XVII/162
Hüsnü Bey (Bursa/Hüdavendigâr valisi) X/36, XI/70
Hüsnü Bey (Erkân-ı Harp kaymakamı) XXIV/240
Hüsnü Bey (eski Konya valisi) XXIV/12
Hüsnü Bey (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye şube müdürü) XXIV/174
Hüsnü Bey (Hacı Nuri Bey'in oğlu) XXV/31
Hüsnü Bey (Padişah yaveri) XXV/28
Hüsnü Paşa (Rahmi Bey'in kayınpederi) XXIV/51, 52
Hüsnü Efendi (At Uşağı İbrahim Ağa'nın oğlu) XXIV/280
Hüsnü Efendi (eski Şeyhülislam) IV/168
Hüsnü Niyazi *bkz.* Hasan Niyazi (metindeki nota göre Hüsnü-Niyazi şeklinde iki farklı kişi de olabilir)
Hüsnü Paşa (Âyan'dan, İzmir Valisi Rahmi Bey'in kayınpederi, Ferik) XII/52, XVII/144, XXIV/78
Hüsrev Bey XXIV/39

İbrahim (Debreli, meczup) IV/166
İbrahim (hizmetçi) XXII/11
İbrahim Ağa (at uşağı) XXIV/280
İbrahim Ağa (Başköylü) XXIV/290
İbrahim Ağa (Damsalı Hacısaidoğlu) XXIV/280, 281
İbrahim Ağa (Hacı) XXIV/227, 230
İbrahim Ağa (Seyyidi köyünde) XXIV/27, 36
İbrahim Ayat XVII/173
İbrahim Bey *bkz.* İbrahim Bey (İstanbul valisi, eski Adliye nazırı, Evkaf nazırı, Sahipmollazade İbrahim Hayrullah Bey)
İbrahim Bey (eşraftan) XXIV/126
İbrahim Bey (İstanbul valisi, eski Adliye nazırı, Evkaf nazırı, Sahipmollazade İbrahim Hayrullah Bey) IV/170, 171, VI/12, 96, 97, VII/45, 91, 92, V/19, 45, 47, 84, 132, 180, 181, 183, 184, 196, 199, 202, 222, 266, X/8, 9, 75, 80, 97, 108-111, XI/6,

Levent Şahverdi Arşivi

11-17, 19, 22, 23, 29, 37, 41-44, 48, 51, 58, 72, 84, XII/44, 49, 50, 53, 61, 64-68, XIII/29, XV/1, 3, 49, XXII/5, 41, 42, 85, 89, 91, XVI/55, 56, XXI/6, 10, XVII/7, 44, 90, 97, 128, 142, 152, XVIII/22, 28, XIX/11, XX/5, XXIII/1, 3, 39, 69, XXIV/155, 246
İbrahim Bey (Kafkasyalı) XVII/67
İbrahim Bey (Karamanoğlu) XXIV/94, 126, 137, XXV/36
İbrahim Bey (Karslı Edirne Hükümet-i Muvakkate reisi) XXIII/24, 24, XVII/156
İbrahim Bey (Tahirbeyzade müftü merhum) XXIV/126
İbrahim Bey (Ürgüp hükümet tabibi, doktor) XXIV/160, 189, 242, 280, 327, 328, 373, 377, XXV/36, 38, 39, 42, 66
İbrahim bin Mehmet (Ülgünlü) XXI/17
İbrahim Dâhim Efendi (Nasuhizade) XIII/6
İbrahim Efendi I/13
İbrahim Efendi (Aksaray müftüsü) XXIV/71
İbrahim Efendi (hapishane idaresine memur yüzbaşı) III/48, VIII/26, 27, 33, 36-38, 40, 44, 45, 63, 67, 69, 75, 77, 113
İbrahim Efendi (Karahisarlı Mollazade) XXIV/43
İbrahim Efendi (II. Mahmut devrinde Ürgüp Kadısı Mustafa Hayri Efendi'nin büyükpederi) XII/29
İbrahim Efendi (Müddeiumumi) XXIV/192
İbrahim Efendi (Niğde mutasarrıfı) XXIV/100, 131-134
İbrahim Efendi (Yüzbaşı Kayserili Ziya Bey ve Topçu Salim'in arkadaşı) III/48
İbrahim Hakkı (Sadrazam) *bkz.* Hakkı Paşa (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa)
İbrahim Hakkı (Sandıklı Belediye reisi) XXIV/40
İbrahim Hakkı Bey (Binbaşı) XXIII/25, XVII/157
İbrahim Paşa (Cidde mutasarrıfı) XVIII/12
İbrahim Paşa (İbrahim Paşa Hamamı) I/115
İbrahim Paşa (Mısırlı) I/i
İbrahim Paşa (Nevşehirli Damat) XXIV/88, 123
İbrahim Safa Bey XXIV/300
İbrahim Sahip Bey (Adliye nazırı) VII/45, XIX/18, XX/10, XXIII/5, 23, XVII/135, 154
İbrahim Susa Efendi (Telgraf nazırı) IV/33, 91, 105, 107
İbrahim Vasfi Efendi (Tıp Fakültesi talebesinden) VIII/76
İdris Ağa (Elmalılı) XXIV/10
İftad XXIV/98, 306, XXV/13
İhsan Bey (Ankara valisi) XXIV/46, 49
İhsan Bey (Rüsumat umum müdürü) XXIV/359, XXV/5
İhsan Bey (Yüzbaşı) III/62
İhsan Paşa *bkz.* Ali İhsan Paşa (Liva, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis)
İlya (İsaklardan) XXIV/98, 306, XXV/6, 10, 13, 65, 82
İlyas Çelebi (İlyas Çelebi Camii, Tophane, İstanbul) V/177
İlyas Efendi (Kırşehir müddeiumumisi) XXIV/79, 161
İlyas Efendi (Muş mebusu) *bkz.* İlyas Sami Efendi
İlyas Sami Efendi (Muş mebusu; İlyas Efendi, Hacı İlyas Efendi adıyla da geçiyor) XVII/125, 153, XXIV/148
İmam Yahya (Yemenli) VI/18, 23
İmam-ı Azam (Ebu Hanife) VIII/58
İmdadullah Efendi (Şeyh) XVIII/31, XIX/19
İngiliz binbaşı (tutukluları Malta'ya göndermeye memur) XXII/80
İngiliz tabip (kampın İngiliz tabibi) XVII/83
İngiltere sefiri V/226
İngiltere kralı (V. George) IV/122, 124, 128, 131, 275, 276, XVII/59
İran şâhı XVII/80
İsa (Bahreyn şeyhi) IV/136

Levent Şahverdi Arşivi

İsa (Hz. İsa) XVII/80, 185
İsak XXIV/98, 180
İsaklar XXIV/364, XXV/6, 10
İslam (Sait Paşa'nın kölesi) XXIII/23
İsmail (Ahmet Ağa'nın oğlu) XXIV/254
İsmail Bey (Ahmet Bey ve Yeşil Ağa'nın pederi, Ali Bey'in biraderi müteveffa) XXIV/122
İsmail Bey *bkz.* İsmail Canbolat Bey
İsmail Bey (Albay) *bkz.* İsmail Kâmi Paşa
İsmail Bey (Gümülcine mebusu) IV/15, 19, 21-24, XXIV/122
İsmail Bey (İbrahim Bey biraderi) VII/92
İsmail Bey (İbrahim Paşa'nın yakın akrabasından, İbrahim Memiş ve Ali Beylerin pederi) XXIV/123, 124
İsmail Bey (Sahipmollazade) IV/45
İsmail Cahit Efendi (mebusandan) III/35
İsmail Canbolat Bey (İsmail Bey adıyla da geçiyor) IV/196, 279, VII/61, 92, V/94, VIII/102, XVII/36, 158, 169, XXII/89, XVI/59, XVIII/25, 31, XIX/6, XX/6, 9, 10, XVII/44, XXIII/1, 23
İsmail Cenani Bey (Teşrifat müdürü) XI/87
İsmail Efendi (Cebecizade) XXIV/249-251
İsmail Efendi (Fetvahane İlamat müdürü, Kayserili) IV/272
İsmail Efendi (Kutup Efendi'nin pederi Cami-i Kebir imamı) XXIV/339
İsmail Efendi (polis memuru) XXII/17
İsmail Efendi (Selânik Adliye müdürü, Divanıharp müddeiumumisi, eski Maraş Ceza reisi, eski Erzurum Bidayet reisi, Tatar İsmail Efendi) I/389, VIII/96, 97, 99, 100, 103, 104, 107, V/88, 94, 96, 97, 250, 254, 261, 263, 266, X/1, 12
İsmail Fazıl Paşa XXIV/52
İsmail Hakkı (Manastır İstinaf aza mülazımı) I/390
İsmail Hakkı (Mustafa Necip'in biraderi makamında tuttuğu bir adam, âhiren Dohuk malmüdürü, âhiren Niğde Evkaf memuru) IV/280
İsmail Hakkı Bey (Darülfünun muallimlerinden, Niğde Mebusu İsmail Hakkı Bey) XXIV/221
İsmail Hakkı Bey (Babanzade; Hakkı Bey Babanzade adıyla da geçiyor) III/100, IV/196, VII/8, V/168, 228, 230, 245, X/9
İsmail Hakkı Bey (Diyarbekir valisi) XI/107
İsmail Hakkı Bey (Manastırlı Hoca) (İsmail Efendi adıyla da geçiyor) IX/19, I/390
İsmail Hakkı Paşa XVII/175
İsmail Hakkı Paşa (Amasya mebusu, İtilaf Fırkası'nın reisi) IV/18, 19, 21
İsmail Hakkı Paşa (Levazım reisi) *bkz.* İsmail Paşa (Levazım-ı Umumiye reisi, ferik)
İsmail Hakkı Paşa (Niğde mebusu, Hakkı Paşa adıyla da geçiyor) XXIV/86, XXIV/92, 222, 238, 289
İsmail Kâmi Paşa (Müşir Süleyman Paşa'nın damadı, Divan-ı Harb-i Örfî reisi; İsmail Paşa, İsmail Bey adıyla da geçiyor) VIII/101, 108
İsmail Kemal Bey (Arnavut) III/35
İsmail Kemali Bey IV/76
İsmail Münir Bey V/165
İsmail Müştak Bey (Âyan başkâtibi) VI/131, XVI/29, XXII/41, 43, 51, XXIV/346
İsmail Paşa (Debre mebusu, merhum) IV/83
İsmail Paşa (Hıdiv) XVIII/19, XXIII/13
İsmail Paşa (Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi) *bkz.* İsmail Hakkı Paşa (Amasya mebusu, İtilaf Fırkası reisi)
İsmail Paşa (Levazım-ı Umumiye reisi, ferik) V/98, VIII/66, 68, 74, 79, 89, 90, 92, 95-97, 107-109, X/11
İsmet Bey IX/54
İsmet Paşa (İnönü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi, kumandan) XXIV/41, 43, 45, 96, 104, 222, 265
İsrail (Avusturyalı tabip) XIII/63
İsveç konsolosu XVI/61, XVII/166
İsviçre sefiri XVII/189, XXV/40
İtalyan albayı (Dersaadet'te) XVII/94

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya kralı XVII/170
İtalya konsolosu (Antalya) XXIV/15, 17, 19
İtalya kumandanı XXIV/13, /19, 21
İzzet Bey (Ürgüp Jandarma kumandanı, yüzbaşı) XXIV/208, 217, 350, 356, 358, 370
İzzet Efendi (Aksaray kadısı) XXIV/151
İzzet Efendi (Nevşehir Belediye reisi) XXIV/73, 85, 126
İzzet Efendi (Tabur kâtibi) XVII/83
İzzet Holo VII/142
İzzet Molla (şair) XXIV/32
İzzet Paşa *bkz.* Ahmet İzzet Paşa
İzzî (kitap adı olarak geçiyor, *Tarih-i İzzî* muharriri) XXIV/179

Jamusev XVII/67
Jorj (Maltalı yemişçi) XXI/12

Kabril Efendi (Temyiz Mahkemesi azasından) III/98, V/208, 211, 213, 240, 250
Kabtin (Polverista doktoru) XVII/159
Kadir Efendi (Aravanlı hafız) XXIV/232
Kâmil Bey (Enver Paşa'nın Berlin'deki biraderi) XVII/138, 145
Kâmil Bey (Merkez memuru) VIII/16-18
Kâmil Efendi (Arnavut, Polis Merkez memurlarından) VIII/76
Kâmil Efendi (eski Meşihat müsteşarı, Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi reisi, Şeriye reisi adıyla da geçiyor) XXIV/50, 104, XXV/47
Kâmil Efendi (Şeriye Reisi) *bkz.* Kâmil Efendi (eski Meşihat müsteşarı, Sivas'ta Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi reisi)
Kâmil Paşa IV/7, 53, 100, 117, 119-122, 150, 168, 258, 259, VI/63, 77, 80, 95, 98, VII/3, 46, 57, 60, 63, 64, 71, 72, 105, 149, 151, 152, 160, 182-187, 193, IX/9, 11-15, 29, 30, 34, 36, 39, 42, VIII/123, 141, 162, 163, 165, 169, 171, 182, 186, 192, V/6, 18, 64, 66-69, 71, 73-75, 77, 78, 80, 87-89, 96, 97, 115-123, 136, 156, X/34, XI/8, 9, 80-83, XII/34-36, 39
Kâmil Paşa'nın oğlu (hangisi olduğu belli değil) VII/105
Kamilyo (baba oğul hizmetçiler, en az iki kişi) XVII/105, 114, 120, 136
Kamilyo (ikinci) XVII/99, 148
Kamilyo (küçük, aşçının oğlu) XVII/52
Kamilyo (Uzun) XVII/117
Kamilyo *bkz.* Acuz
Kaptan Gatt (Gat adıyla da geçiyor) XIX/6, 8, 15, 17, 18, XX/9, 11, 14, 19, XVII/41, 64, 83, 84, 86, 90, 94, 99, 104, 106, 116, 123, 130, 149, 150, 153, 160-166, XXII/89, 92, XXIII/7, 10, 19, 38,
Karasu Efendi (Selânik mebusu, Emanuel Karasu) VI/8, VI/9, VIII/65, 110
Karekin Pastırmacıyan Efendi (Erzurum mebusu) IV/27, 27, 30
Karnak (Mösyö, Berlin'de Dinler Tarihi muallimi) XV/x01, x02
Kasapoğlu (eski başkâtip) XXIV/197
Kasım (amcazade, Ürgüp Muhasebe-i Hususiye memuru; Ürgüp Reji memuru) XXIV/95, 101, 161, 182, 231, 264
Kasım Efendi (Hacı Torun Efendi'nin üstadı) XXIV/299
Kasım Efendi (Hacı, Mustafa Hayri Efendi'nin üstadı) XXIV/292, 295-297
Kasım Efendi (Hoca) XXIV/94
Kasım Efendi (oğul Münip'in amcası, Mustafa Hayri Efendi'nin biraderi) XXIV/254, 256
Kasım Efendi Hoca (Kayseri'de) XXIV/94
Kasım (II.) (Katar Kaymakamı) IV/136
Kâzım Bey (Nevşehirli, Karahisar Bidayet azasından) XXIV/42
Kâzım Bey *bkz.* Hüseyin Kâzım Bey, Hüseyin Kâzım Kadri (Saruhan mebusu, Selânik valisi; Şeyh Muhsin Fani imzasıyla yazıyor)
Kemal Bey (borç hesabı görülen, bizim arkadaş) *bkz.* Galip Kemali Bey

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal Bey (Doktor, Sıhhiye müfettişi, kaymakam, Ürgüplü) XXIV/246, 267, 276, 343, XXV/12
Kemal Bey (Kara; İstanbul murahhası, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ve Umumi Merkez azasından İaşe nazırı, Kara Kemal Bey) IV/180, 242, 289, VII/61, 188, V/159, 159, 161, 231, X/97, XI/104, 107, XII/2, IX/56, XIV/6, XVI/50, XXI/7, 8, XVII/85, XXIII/24, XVII/149, 164, 185, 187, XXIV/58, 110, 272
Kemal Bey (Kayseri mutasarrıfı) XXIV/292, 298, 300, 373, XXV/26
Kemal Bey (Necmettin Molla Bey'in bacanağı) XXV/79
Kemal Bey (Niğde mutasarrıfı) XXIV/193, 202, 240
Kemal Bey (eski Mülkiye müfettişi) XXIV/349
Kemal Bey (şair) XXIV/32
Kemal Bey (Tutukevi tabibi, Bursalı) XXII/42
Kemal Efendi (Baltacızade Hasan Efendi'nin oğlu) XXIV/376, XXV/36
Kemal Efendi (Trabluslu) XXIV/22
Kemal Esat Paşa (Çanakkale kumandanı) XX/19
Kemal Mithat Bey (Mithat Paşa hafidi) VII/79
Kemalettin Bey (Mimar, Evkaf Nezareti umum müdürü, Kemal Bey adıyla da geçiyor) IV/164, 263, VII/101, 103, V/147, 148, 155
Kemalettin Bey (Şûra-yı Devlet azasından) VII/189, IX/24
Kemalettin bin Abdülmecit Han (Şehzade) XIII/51
Kemali Bey *bkz.* Galip Kemali Bey
Kemali Efendi XXV/36
Kılıç Arslan Gazi (Kılınç Arslan, Arslan Gazi adıyla da geçiyor) XXIV/220, 251
Kitchener (Lord Kitchener) XXIII/36, 41, 50
Korkmazof (Celal) XXIV/232
Kostaki XXIV/197, 364
Kostantin Yusuf (Lâzkiyeli Türkçe sansörü) XXIII/7
Kozmidi (Niğdeli, İstanbul mebusu) I/122
Kris (Mösyö, yeni Rusya sefiri) IV/245
Kuddusi Bey VIII/122, 139, XXIV/163
Kuşçubaşı (merhum) VIII/47
Kutup Efendi (Hacı) XXIV/85, 86, 93, 113, 202, 241, 339, XXV/21, 22, 36
Kuzuni (İtalya'nın Lozan konsolosu, mösyö) XVII/181
Küçük Arslan XXIV/197
Küçük Münip VIII/77

Labçift Efendi (Selânik fevkalade azasından) I/389
Leşki piskoposu IV/150
Lloyd George (İngiltere başvekili) XX/4, XVII/95
Lokmân Efendi (İstanbul mebusu) XXIII/23
Lütfü Ağa VII/143
Lütfü Bey (Jandarma mülazımı) XXV/46
Lütfü Efendi (Gaffarzade) XXIV/83, 90
Lütfü Fikri (Dersim mebusu) III/47, IV/76, VII/17, 80, XI/92
Lütfü Paşa (Gümüşhane mebusu) II/10
Lütfü Simavi Bey (Başmabeyinci, Lütfü Bey adıyla geçiyor) II/13-15, 27, III/64, IV/61, 96, 219, 254, 264, VI/57, 74, 75, 90, 91, VII/31, VIII/88, V/122

Macit Bey (Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden) XXIII/24, 37, XVII/115, 158, 182, XXIV/302
Maclean (Sir) XXIII/56
Mafsud (Malta'da mülazım) XVIII/17, 29, 31, XIX/2, 7, 10, 11, 13, 14, 17, 18, XX/7, 10, 11, XXIII/4, 19, 41, XVII/61, 68, 69, 75, 82, 93, 94, XVII/104, 117, 130
Magnus (Sir) XXIII/49
Mahbup Efendi (Kırşehir Belediye reisi) XXIV/73
Mahir Efendi (Nevşehir'den doktor) XXV/62
Mahir Sait Bey VII/80

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut (Hatip'in oğlu) XXIV/111
Mahmut Ata Bey (Doktor) XXIV/242
Mahmut Avni Bey (Evkaf Nezareti memurin kontrolörü) *bkz.* Avni (Biraderzade Rıza'nın oğlu Mahmut Avni) XXV/16
Mahmut Bey XXIV/126
Mahmut Bey (Burdur eşrafından) XXIV/36
Mahmut Efendi (Rodos İslam Cemaati azasından) XXIV/4
Mahmut Efendi (Seyyidi köylülerle hasım olan Çivioğlu ortağı) XXIV/27, 36, 162
Mahmut Efendi (şair, Kemal Bey'le müşaaresi olan) XXI/8
Mahmut Efendi (Ürgüp muhabere memuru) XXIV/136, 275, XXV/11
Mahmut Esat Bey/Efendi (Tapu ve Kadastro nazırı, Mahmut Esat Seydişehrî) IV/194, VI/34, VII/45, V/186, XVII/130
Mahmut Esat Efendi (İzmir mebusu) VI/34, XXIV/248
Mahmut Hâmit Efendi (Nevrekoplu) XXI/7
Mahmut Han (İran sefiri) XVII/80
Mahmut Hasan Sahip Efendi (Hintli Şeyh) XVIII/30, XIX/9, 15-19, XVII/37, 63, 108, XX/11, 12
Mahmut (Sultan II. Mahmut) XII/29, XIII/47
Mahmut Kâmil Paşa (Harbiye müsteşarı) XVI/51, XXII/82, 83, XX/8, XXIII/20, XVII/127, 129, 156, XXIV/302
Mahmut Mahir Efendi (Dava vekili) *bkz.*Mahmut Mahir Efendi (Kırşehir mebusu)
Mahmut Mahir Efendi (Kırşehir mebusu) IV/83, 170, VI/125, V/57, 58, 171, X/24, XXII/50, 58, 59, XXIV/95
Mahmut Muhtar Bey (Bahriye nazırı) *bkz.* Mahmut Muhtar Paşa [Katırcıoğlu]
Mahmut Muhtar Paşa (Katırcıoğlu, Bahriye nazırı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu, baba-oğul kabinesinde saniyen Harbiye nazırı, Mahmut Paşa ve Muhtar Paşa adlarıyla da geçiyor) III/1, II/35, 36, 40, V/19, IV/225, VI/19, 50, 53, 55, 113, VII/57-60, 157, 177, X/81, 109, XI/62, 80, 96, 100, 103, XVII/64, 175, XXII/73
Mahmut Muhtar Paşa'nın pederi *bkz.* Gazi Ahmet Muhtar Paşa
Mahmut Paşa (Bahriye nazırı) *bkz.* Mahmut Muhtar Paşa
Mahmut Paşa (Erkân-ı Harbiye ikinci reisi, Çürüksulu, Âyan'dan, ferik) VI/117, 118, X/102, 110, XI/1, 44, 47, 51, XVII/42, XX/19, XXIII/1-3, 5, 17, 21, 24, XVII/93, 94
Mahmut Refik Bey (Dava vekili) VII/39-41
Mahmut Şevket Paşa I/119, 123, II/11, 28, 33, 34, 37, 39, III/1, 59, 60-62, 64, 100, IV/5, 16, 17, 24, 26, 32, 45, 59, 62, 63, 65, 69, 70, 96, 104, 106, 117, 227, 239, 240, 266, 277, 294, 295, 300, VI/9, 10, 12, 14-16, 27, 30, 32, 33, 35, 36, 99, 100, 101, 112, VII/14, 15, 24, 25, 32, 36, 155, 156, 173, 183, 185, IX/1, 5, 12, 19, 20, 28, 31, 32, VIII/87, 88, 92, 177, 196, V/18, 19, 26, 34, 37, 38, 40, 44, 48, 61, 107, 134-136, 219, 220, 258, X/11, 12, 22, 26, 80, 100, 102, 105, XI/1, 7, 10, 32, 34, 40, 45, 55, XII/7, XXII/17, XX/17, XXIII/42, 43
Makrançolos XXIV/364
Malik Bey (Hasan İzzet Paşa'nın damadı tüccar, Arnavut) XXIV/58
Mansur Efendi (Antalya'nın yeni kadısı, Elmalılı) XXIV/12
Mansur Paşa (Bingazi mebusu) XVII/94
Manukoğlu (Sarraf) IV/261
Markiya Famira (İtalyan doktor) XVII/175, 176
Marko (Müteahhit) IV/153
Mavrokordato Efendi (Ziraat nazırı) III/2, VIII/92
Maissa, Felice (Rodos valisi) XXIV/6, 7

Levent Şahverdi Arşivi

Mazhar Bey (Kumandan) XXIV/30
Mazhar Bey (Küçük, eski Halep Valisi) VIII/132
Mazhar Müfit Bey (Konya Mebusu) XXV/15
Mazlum Bey (Binbaşı) XXIII/32, XVII/98, 153
Mecit Efendi (eski Bağdat valisi) IX/5, 8, 10, V/63, 64, 66, 75
Mecit Efendi (Halife Abdülmecit) IV/168, VII/136, VII/137, VII/140, V/118, XI/34, XIII/56, XXIII/4, 71, XVII/132, 133, XXIV/19, 67
Mecit Sabit Bey XVI/13
Mediha Hanım (Enver Paşa'nın hemşiresi) XVII/97, XXIII/35
Mediha Sultan XIII/28
Mehmet (Deremahalleli) XXIV/100
Mehmet (Kasım Efendi'nin kaynı) XXIV/105
Mehmet (Osman Ağa'nın oğlu) XVI/13
Mehmet (Tunkalızade Hafız) XXIV/14
Mehmet Aclani Efendi (Şam mebusu) II/19
Mehmet Ağa VIII/51, 119
Mehmet Ağa (Mimesonlu) XXIV/280
Mehmet Ali (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) IX/14, XXIII/13, 14
Mehmet Ali Bey (Hintli) XXIII/67
Mehmet Ali Bey (Trabzon tehcirinden dolayı mahkûm) XVII/144
Mehmet Ali Bey (yaver) XII/24, 52, 54
Mehmet Ali Efendi (Niğde Kadısı) XXIV/50, 195
Mehmet Ali Paşa (Galata'da Mehmet Ali Paşa Hanı) IV/146
Mehmet Ali Paşa (Prens, Mısırlımustafafazılpaşazade) VII/44, 92, XVIII/19
Mehmet Arif Bey (Gümülcine mebusu) I/115, 122, IV/92
Mehmet Avni (Esadağazade Ömer Ağa'nın oğlu) XXIV/193
Mehmet Baha Bey (Bursalı, Burdur'da mukim) XXIV/33
Mehmet Bey (Karslı İbrahim Bey'in biraderi) XXIII/24, XVII/158,
Mehmet Bey (Nevşehir Bidayet Mahkemesi başkâtibi) XXIV/160, 168, 379, XXV/59
Mehmet Bey (Nevşehirli Dervişbeyzade) XXIV/122
Mehmet bin Elhac Âdem (Ülgünlü) XXI/17
Mehmet Cemal Paşa (Harbiye nazırı) XXIII/23
Mehmet Efendi XXIV/71
Mehmet Efendi (Akıllızade Hacı, Akıllıoğlu adıyla da geçiyor) XXIV/370
Mehmet Efendi (Aksaraylı Alibuçukzade) XXIV/i
Mehmet Efendi (Aksaraylı Vehbi Bey'in biraderi/amcazadesi, Aksaraylı Mehmet Efendi adıyla da geçiyor) XXIV/30, 117, 131, 142, 273
Mehmet Efendi (Berberzade, hoca) XXIV/181, 197
Mehmet Efendi (Burdur ulemasından, Hatipzade, hacı) XXIV/36, 38, 162, /351, 359
Mehmet Efendi (Eczacı) XVII/47, 94, 97, 110, 126, XXIII/7
Mehmet Efendi (Halluvazade) XXIV/135
Mehmet Efendi (Hisarcıklı) XXIV/297
Mehmet Efendi (Müderris) XXIV/71
Mehmet Efendi (Nakibüleşraf) IV/110
Mehmet Efendi (Nevşehir Başkâtibi, Ürgüp Ziraat Bankası memuriyetine tayin olunan eski Başkâtip Kasapzade adıyla da geçiyor) XXIV/286
Mehmet Efendi (eski Ürgüp Mahkeme azasından, İçağasızade Yüzbaşı Ali Efendi'nin biraderi) XXV/43
Mehmet Efendi (Sucuzade Hacı) XXIV/352, 353
Mehmet Efendi (Şeyhülislam Abdurrahman Nesip Efendi'nin hocası Erzurumlu, Hoca Mehmet Efendi adıyla da geçiyor) IV/93, 94
Mehmet Efendi (Taşçızade) XXIV/299, 300
Mehmet Efendi (Turnovalı) XIII/5, 10, 16
Mehmet Efendi (Ürgüp jandarma kumandanlığından İncesulu) XXIV/184

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Efendi (Yozgatlı) XVII/101
Mehmet Emin Efendi (Konya Mebusu) VII/21
Mehmet Emin Efendi (Ulemadan) XXIV/40
Mehmet Fevzi Efendi (Isparta jandarma mülazım, Kimyager Ahmet Bey'in biraderi) XXIV/37, 79, 83
Mehmet Galip Bey (Rodos'ta eşraftan bidayet reisliğinden emekli) XXIV/i
Mehmet Galip Efendi (Yozgat Telefon müdürü, Arapsunlu) XXIV/166
Mehmet Hamza Efendi (Şam müftüsü) XXIV/272
Mehmet Hasan Bey XXIII/23
Mehmet Hilmi Efendi (Kırşehri hocalarından, Pehlivanzade) XXIV/82
Mehmet Kemal Bey (Rodos'ta) XXIV/56
Mehmet Necip Paşa (Cedide mutasarrıfı) I/19
Mehmet Necmi Efendi (Preşova ceza reisi) I/388
Mehmet Paşa (Azemzade, Şam-ı Şerif eşrafından, Doktor Hasan Esir'in pederi; Evkaf Nezareti'ne Mustafa Hayri Efendi'den sonra tayin olunan) VI/80, 89, XI/94, 95
Mehmet Saim (Konya'da Karaman nüfus memurluğundan müstafi, Ürgüplü) I/17
Mehmet Sabri Bey *bkz.* (Ankara'da Posta Umum Müdürü Sabri Bey)
Mehmet Sait Bey (Sadrazam) *bkz.* Sait Halim Paşa
Mehmet Şerif Bey (Edirne mebusu) XVII/128, XXII/23, XXV/4
Mehmet Şevket Bey (İzmirli bir zat) XXIV/57
Mehmet (Sultan V. Mehmet Reşat; Padişah Hazretleri, Hilafetpenahi, Padişah, Padişah-ı Cedid, Efendimiz adlarıyla da geçiyor) IV/206, 208, 262, 288, VII/104, 126, 132, 138, X/66, XIII/23, 31
Mehmet Vehbi Efendi (Konya mebusu, Maarif nazırı) XXIV/53, 360
Mekke emiri (Şerif Hüseyin, Hüseyin Paşa adıyla da geçiyor) XV/27, XVIII/22, XXIII/36, 42
Memduh Bey (Adliye nazırı, vekâleten Dahiliye nazırı) IV/32, 70, 74, 102, 179, 268, 288, VI/59, 66, 73, 74, 77, 78, 105, 113, VII/9, 58, 59, 106, IX/26, VIII/104, V/63, 68, X/13, 14, 25, XI/98, XV/38, XXIII/19, 21, 31
Memduh Bey (Başmüddeiumumi) XV/37
Memduh Bey (Mısır gençlerinden) XXIV/5
Memduh Bey (Musul valisi) XVI/59
Memduh Bey (Ürgüp Ziraat Bankası memuru, Memduh Efendi adıyla da geçiyor) XXIV/160, 168, 217, 248
Memduh Efendi (eski Dahiliye nazırı) VI/10
Memduh Paşa (İstanbul muhafızı) VIII/111, 118, 125
Memiş Bey (İsmail Bey oğlu, Tahir Bey'in pederi) XXIV/123, 124
Memiş Bey (Nevşehir Tahrirat Kâtibi) XXIV/124
Menelaos (Ürgüp'te Doktor) XXV/43, 62, 65, 66, 70, 80
Mercan (Fahri Paşa'nın adamı siyahi) VIII/20, XVIII/24, XIX/9, XXIII/8, 9, XVII/51
Mevlüt Ağa (Avanoslu Hacı) XXIV/94
Mısır Sultanı XXIV/374
Miçi XVII/90
Mihal (Sarrafoğlu Ürgüplü) (Osmanlı ordusunda mülazım, tercüman) XXI/4, XVII/68, XXIII/39
Mir Şekip Arslan XI/95
Mithat Bey (Bolu İttihat ve Terakki murahhası) XXIII/39, XVII/134 *bkz.* Mithat Şükrü Bey
Mithat Bey (eski Divaniye mutasarrıfı, bugün Emniyet Umum müdürü) VIII/192
Mithat Bey (Hukuk Mektebi müdürü) I/109
Mithat Bey (Reji Umum müdürü Ankara'da) XXIV/161

Levent Şahverdi Arşivi

Mithat Bey (Sivas murahhası) XVII/83, XXIII/23
Mithat Bey (Üsküp Bidayet azasından) I/390
Mithat Bey/Paşa *bkz.* Mithat Şükrü Bey; *bkz.* Mithat Bey (Bolu İttihat ve Terakki murahhası)
Mithat Şükrü Bey (Merkez-i Umumi azasından İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi, Siroz mebusu Mithat Şükrü [Bleda], biraderzadesi Fahir Bey Şadiye Sultan'ın kocası) II/16, 18, 22, 34, III/2, 23, 59-61, IV/76, 87, 92, 203, 242, 251, 288, 289, 300, VI/17, 133, VII/79, 113, VIII/144, 147, 148, V/1, 180, 181, 231, X/8, 9, 97, XI/17, 18, 25, 59, 90, 92, XIII/45, 66, XV/1, 3, 4, 12, 30, IX/53, 58, XIV/1, 2, XVI/50, XXII/59, 83, XVIII/12, 30, 32, XIX/12, XVII/113, 158, 163, 164, XXIII/24, 62, XXIV/110, 118, 231, XXV/74, 78
Molla Bey *bkz.* Necmettin Molla Bey
Molla Cami XXIV/147
Mösyö Piyar (Düyun-ı Umumiye'deki) X/41
Muammer Bey (komşu Doktor Mustafa Paşa'nın oğlu) XV/38
Muammer Bey (Mülkiye Mektebi mezunu, Vodina kaymakamı, mutasarrıf, Adana valisi, Konya valisi, vekâleten Merkez-i Umumi üyesi, eski Kayseri mutasarrıfı, Ahmet Muammer Bey) IV/180, VI/17, VII/52-55, VIII/59, 121, XXII/65, 66, 67, XVI/35, XVII/46, XXIII/6, 19, 21, 31, XXIV/297, XXV/26
Muammer Bey (Müddeiumumi) XVI/42, XXII/71
Muammer Mehmet Bey (İstanbul Polis İdare-i Umumiyesi Kısm-ı Siyasi müdürü, Muammer Bey adıyla da geçiyor) XXIII/4, 23
Muhammad Aş-Şukrî bin el-Hâc Yusuf (Mustafa Hayri Efendi'nin Ürgüp'te Müstantik Kâtibi Tayyarefendizade Nuri Efendi'de gördüğü yazma *Kuloğlu Divanı*'nın Arapça ketebesinde geçen muharrir adı, Kuloğlu Mehmet Şükrü bin Hacı Yusuf) XXIII/77
Muhammed (Hz. Muhammed Mustafa) XXI/8
Muhammed Nur Efendi XIX/19
Muharrem Efendi (Sıhhiye müfettişi) XXIV/74
Muhittin Baha Bey (İstiklal Mahkemesi reisi) XXIV/334, 339, 340
Muhittin Bey (İstihbarat umum müdürü) XXIV/66
Muhittin Efendi (Niğde mebusu) VI/105, XXIV/126
Muhittin Efendi (Niğde'de) XXIV/49, XXV/32
Muhittin Paşa (Ankara valisi) XXIV/69
Muhlis Bey (Karslı) XXIII/24
Muhsin Bey (Müntefik mebusu) XXII/27
Muhtar (Cemalettin Efendi'nin oğlu) VI/75
Muhtar (eski Atina sefiri) XVII/78
Muhtar Bey (Cemil Paşa'nın Topuzlu kayınbiraderi) XI/92
Muhtar Bey (Giritli) XXI/10
Muhtar Bey (esi Hariciye nazırı) XXIV/319
Muhtar Bey (Hariciye nazırı vekili) V/19, XXIV/47
Muhtar Bey (Mutasarrıf) *bkz.*Muhtar Bey (Niğde mutasarrıfı)
Muhtar Bey (Nakibüleşraf Çerkeş şeyhizade İstanbul payelilerinden) XXIV/371, 376
Muhtar Bey (Niğde mutasarrıfı) XXIV/277, 339, 345, 347-349, 365, XXV/12, 27
Muhtar Paşa (Gazi Paşa'nın oğlu) *bkz.* Mahmut Muhtar Paşa (Katırcıoğlu, Bahriye nazırı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu, baba-oğul kabinesinde saniyen Harbiye nazırı)
Murat Efendi (Manastır İstinaf mülazımı) I/390
Murat Bey (Malta'ya getirilen) XVII/101

Levent Şahverdi Arşivi

Murat Efendi (Hafız, Antalya'da Cami-i Atik'in imam ve hatibi) XXIV/14
Murat Efendi *bkz.* Murat (Sultan V. Murat)
Murat (Sultan V. Murat) IV/263, VII/132, 135, 138, XIII/25, 31, 32, 49
Musa Bey (Karslı İbrahim Bey'in biraderi) XXIII/24
Musa Efendi (Musa Efendi Cami-i Şerifi) XXIV/108
Musa Efendi (Musa Efendi Mahallesi) XXIV/339
Musa Kâzım Efendi (Şeyhülislam) II/26, 39, III/26, 37, 48, 100, IV/8, 48, 51, 163, VII/44, 45, 113, IX/19, 22, V/231, X/9, 22, XI/111, XII/2, 8, XIII/4, 9, 15, 16, 17, XV/30, 26, XXII/5, XVI/5, 6, XXII/11, 13, 41, 50, XXIII/2, XVII/78, 93, XXV/42
Mustafa (Aşçızade) XXIV/198
Mustafa (işçi) I/2
Mustafa (Sultan Mustafa) XXIV/123
Mustafa (Süphanlı, Fahri Paşa'nın hizmetçisi) XIX/17
Mustafa Abdülhalik Bey (eski Dahiliye müsteşarı, Dahiliye nazırı) XVII/82, XXIII/19, 25, XXIV/330
Mustafa Ağa (Fününlu Hacı) XXIV/249
Mustafa Asım Efendi (Nasuhizade, İstanbul mebusu, mukarrir) IV/94, 164, XIII/11, 13-16, 18
Mustafa Bey XVII/169
Mustafa Bey *bkz.* Mustafa Bey/Efendi (Hacılarlı Mustafaefendizade, Hacılarlı Mustafa Bey adlarıyla da geçiyor)
Mustafa Bey/Efendi (Hacılarlı Mustafaefendizade, Hacılarlı Mustafa adıyla da geçiyor) XXIV/94, 96, 98, 100, 143, 291-294, XXV/40
Mustafa Çavuş (Jandarma, Göynüklü) XXIV/287
Mustafa Efendi V/239
Mustafa Efendi (Ankara mebusu II/1, IV/55, 277, VI/106, XXIV/46, 54
Mustafa Efendi (Cebecizade) XXIV/250
Mustafa Efendi (Davut Ağa'nın Paşa, Ürgüp tapu kitabetine tayin kılınan) XXIV/88, 169, 172
Mustafa Efendi (Göksun müftüsü) XXIV/103
Mustafa Efendi (Halep mebusu) I/118, IV/272
Mustafa Efendi (İstanbul kadısı) XIII/13
Mustafa Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin dayısı Hacı) IV/261, 262, XXIV/180, 260
Mustafa Efendi (Müftü) *bkz.* Mustafa Efendi (Ürgüp Müftüsü Kumruzade)
Mustafa Efendi (Nimetefendizade) XXV/24
Mustafa Efendi (Saruhan Mebusu) VI/126, XI/71
Mustafa Efendi (Trabzonlu acente) XXIII/22, 25, XVII/176
Mustafa Efendi (Ürgüp müftüsü, Kumruzade) XXIV/56, 108, 109, 152, 235, 241, 326, 327, 352, 360, 376, XXV/20, 41
Mustafa Efendi (Evkaf kadısı) XI/65
Mustafa Fehmi Efendi (Şeriye vekili ve Evkaf vekili, Fehmi Efendi adıyla da geçiyor) XXIV/40, 46, 52, 54, 92, XXV/50
Mustafa Fevzi Efendi (Dava vekili) V/208, 211, 214, 240, 251
Mustafa Fevzi Efendi (eski Saruhan mebusu) X/20
Mustafa Hulusi Efendi (Karahisar-ı Sahip mebusu, Çal müftüsü) XXIV/39, XXV/4, 77
Mustafa Kâzım Efendi (Musa Kâzım Efendi yerine sehven) XIII/10
Mustafa Kemal (Yüzbaşı) XVI/1, XXII/4
Mustafa Kemal Paşa XXII/55, 56, XX/7, XVII/61, 68, 69, 86, 95, 111, 119, 127, 134, 188, XXIII/52, 67, 71, XXIV/12, 16, 29, 33, 40, 43, 44, 45, 55, 56, 58, 59, 62, 64, 66-68, 96, 100, 117, 131, 148, /158, 197, 225, 226, 231, 236, 265, 340, XXV/5

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Nazmi Bey (Dersaadet ikinci ceza dairesi reisi, Sirozlu) XXII/55, 61, 63-65, XVI/35
Mustafa Necip (merhum) *bkz.* Mustafa Necip Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nin Sivas müfettişi, Amasyalı)
Mustafa Necip Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nin Sivas Müfettişi, Amasyalı) IV/278-282, V/21, XXIV/324
Mustafa Nedim Bey (eski Adana valisi) XI/70
Mustafa Paşa (Divanıharp reisi) XVII/135, 144
Mustafa Paşa (Doktor, komşu) XV/38, XVI/9, XXII/15
Mustafa Paşa (Kürt) *bkz.* Mustafa Paşa (Divanıharp reisi)
Mustafa Reşat Bey (Polis Müdüriyet-i Umumisi Kısm-ı Siyasi müdürü, kaymakam, Mutasarrıf Mustafa Reşat Bey; Reşat Bey adıyla da geçiyor) XVII/78, XXIII/15, 17, 25, XXIV/330
Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam) XXIII/16
Mustafa Sıtkı Efendi (Sersâkîzade) XXIV/109
Mustafa Tevfik Efendi (Naim Efendi'nin damadı, ihtiyat zabiti) XXIV/246
Muvaffak Bey XXIV/39
Muzurus Bey (Posta ve Telgraf nazırı) V/73, V/79
Mübarek el-Sabah (Kuveyt) IV/133, 135
Müfit Bey (Bor Belediye reisi Halit Hami Bey'in enistesi) *bkz.* Müfit Efendi (Kırşehir Mebusu, eşraftan ve Meclis-i İdare azasından Hakkı Bey'in yeğeni)
Müfit Bey (Ergiri mebusu) VII/18
Müfit Bey (İzmit mebusu) VII/45
Müfit Bey (Niğde'den) XXIV/50
Müfit Efendi (Kırşehir mebusu, eşraftan ve Meclis-i İdare azasından Hakkı Bey'in yeğeni) XXIV/54, 74, 76, 81, XXV/38
Mümin bin Zeynel (Ülgünlü) XXI/17
Mümtaz Bey (Hukuk müşaviri) V/238
Mümtaz Bey (İzmitli, kaymakam emeklisi, sehven miralay emeklisi adıyla da geçiyor) XXII/92, 93, XXIII/20, 22, 25, XVII/91
Münif Bey *bkz.* Ali Münif Bey
Münip (oğul Tahir Münip Ürgüplü) XVII/63, 77, 82, 90, 100, 122, 153, 157, 169, XXIV/89, 100, 105, 120, 127, 149, 166, 169, 173, 174, 178, 188, 208, 209, 233, 240, 241, 254, 268, 294, 371, 376, XXV/22, 25, 79
Münip Efendi (Hacı, Mustafa Hayri Efendi'nin amcası) XXIV/138, 250
Münir Bey (Çorum Mebusu Ali Münir [Çağıl]) I/13, 110, 111, 112, 115, 122, II/1, 2, III/60, 61, IV/18, 69, 71, 170, 185, 233, 252, 253, VI/52, 82-84, 88, 96, 106, 125, 126, VII/1, 21, 23, 41, 44, 52, 68, 86, 103, 115, VIII/121, 136, 139, 140, 143, 189-191, 195, V/1, 2, 14, 60, 98, 159, 160, 194, 250, 254, 261, 263, 266, 267, X/1, 24, 30, XI/2, 71, XII/64, XXII/79, XVII/93, 107, XXIV/39, 136, 174, 176, 202, 240, 243, 274, 294, 313, 364, 380, 383, XXV/10, 11, 65, 76, 79, 82
Münir Bey (Hariciye Hukuk müşaviri) XXIV/250
Münir Bey (eski Evkaf müsteşarı) *bkz.* Münir Bey (Çorum mebusu Ali Münir [Çağıl])
Münir Bey (İstanbul'da Sirkeci'de dava vekili, Abdullah Bey'in damadı, bizim Münir Bey adıyla geçiyor) *bkz.* Münir Bey (Çorum mebusu Ali Münir [Çağıl])
Münir Bey (Kolağası) I/115
Münir Bey (Mülazım) X/30
Münir Bey *bkz.* Ali Münir (Çorum mebusu [Çağıl]) (eski Evkaf Müsteşarı Münir Bey)
Münir İbrahim Bey I/122, XXIV/127, 128
Münire Sultan VII/103, XI/9, 42, 43

Levent Şahverdi Arşivi

Mürsel Bey/Paşa (Miralay, Kafkas Cephesi'ndeki kumandanlardan) XVII/32, XX/7, XXIII/20, 26, XVII/106, 128, 156
Müştak Bey (Başkâtip) *bkz.* İsmail Müştak Bey (Âyan başkâtibi)
Müveddet Hanım (Manyasizade Refik Bey'in hanımı) XXIV/120, 275, 343

Nabi Bey (Hariciye nazırı) XV/41
Nabi Bey (Roma sefiri) X/76, X/77
Naci (Muallim Naci) VI/17, XXIV/32
Naci Bey (Ömer Naci) V/73
Naci Bey (eski Sadrazam İzzet Paşa'nın yaveri) XXII/54, XXIV/47, 76, 202
Naci Bey (Niğde Jandarma kumandanı, Çerkes) XXIV/287, 290
Naci Bey (Selahattin merhumun biraderi) XVI/33
Nafi Atıf Bey (Kayseri Sultanisi müdürü) XXIV/354, XXV/15, 23
Nafiz Ağa (eşraftan) XXIV/300
Nafiz Bey (Sadaret yaveri, Babıâli baskınında şehit düşen) V/21
Nafiz Bey (Evkaf Mektubi muavini) V/251, XII/64, XIII/9, XV/2, 6
Nail Bey (Maliye nazırı) IV/32, 59, 60, 62, 70, 74, 115, 128, 144, 178, 198, 215, 236, 246-250, 260, VIII/92
Nail Bey (Nevşehirli Ali Bey'in küçük oğlu Alibeyzade eşraftan) XXIV/101, 121-123
Nail Bey (esi Savcı Muavini Borlu) XXIV/77
Nail Efendi (Hacı Derviş'in oğlu merhum) XXIV/93
Nail Reşit Bey XII/64
Naim Efendi (Niğde'den) XXIV/48, 100, 101, 108, 109, 111, 163, 165, 168, 203, 211, 236, 238, 239, 241, 246, 247, 274, 286, 290, 291, 296, 305-307, 313, 336, XXV/15, 31, 42, 50
Nâzım Bey (Doktor Nâzım Bey) I/116, IV/289, VII/12, 112, 130, XV/3, 4, 5
Nâzım Bey (İstanbul murahhası) VII/2
Nâzım Bey (Samsun Ahz-ı Asker Heyeti reisi binbaşı) XVII/125
Nâzım Bey (Selânik Merkez kumandanı kaymakam, Enver Paşa'nın enişteşi) IV/278, IV/279, IX/67
Nâzım Bey *bkz.* (Doktor Nâzım Bey)
Nâzım Paşa (Ali Paşa damadı, Şûra-yı Askerî reisi, Harbiye nazırı, Birinci Ferik Hüseyin Nâzım Paşa) VI/19, 20, 31, 38-42, 44, 45, 54, 63, 64, 77, 79, 86, 110, 116, 117, 126, VII/25, 60, 70, 73, 83, 174, 178, IX/11, 12, 28, 29, 31, 32, VIII/100, 108, 109, 180, V/20, 123, 124, XI/32, XII/35
Nâzım Paşa (Divanıharp reisi) XXII/58, 60, 64
Nâzım Paşa (İzmir Valisi Hüseyin Nâzım Paşa) X/52
Nâzıma Sultan XIII/29
Nazif Paşa (Süvari reisi, Liva) *bkz.* Nazif Paşa (Ferik)
Nazif Paşa (Ferik) VI/63, 114, 115, 117, VIII/73-75
Nazlı Hanım XXIV/344, 358
Nazmi Bey (Divanıharp müddeiumumisi) *bkz.* Mustafa Nazmi Bey (Dersaadet İkinci Ceza Dairesi reisi, Sirozlu)
Nazmi Bey (Kırşehir müddeiumumisi) XVII/113, 155
Nebil Bey (eski Hariciye memuru) XXIV/319
Necati (evvelce Ankara murahhası şimdi mebus) XXIV/69
Necati (Manisa mebusu) XXIV/69
Necati Efendi (Kâmil Paşa'ya mektup yazan dava vekili) V/88-90
Necati Efendi (Müftü Mustafa Efendi'nin damadı, yüzbaşı) XXV/41
Necip Efendi (Eneğili) XXIV/100 (Eneği Yer Adları Dizini ile kontrol edilmeli)
Necmettin Molla Bey (Kastamonu mebusu, Adliye nazırı, Bağdat valisi, sadrazam vekili, Turşucuzade Necmettin Molla Bey [Mehmet Muhtar Kocataş], Necmettin Bey adıyla da geçiyor) II/26, 35-37, 39, III/1, 21, 36, 61, IV/45, 170, IV/177, 178,

Levent Şahverdi Arşivi

220, 246, 252, 270, 283, 286, VI/34, 82-84, VI/125, 126, VII/20, 49, 78, 84, 86, 144, 145, 147, 148, 154, VIII/131, 132, 139, 148, 154-156, 159, 160, 171, V/12, 32, 56-59, 81, 184, 192-194, 218, 219, 221, X/3, 24, 36, XI/39, 70, XII/23, 45, XVII/76, 94, 109, 110, 157, 167-171, 177, 180, 189, XXIV/3, 15, 18, 110, 117, 132, 202, 347, 384, XXV/35, 47, 68, 76, 79, 81
Necmi Bey (Samsun) VII/68
Nedim Bey (Ürgüp kaymakamı) XXIV/52, 86, 98, 108, 109, 114, 131, 134, 169, 241, 267, 284, 287, 341, 344, 347, 358, 372, 373, 376, XXV/15, 21, 23, 29
Nefi Bey I/ii
Nejat (Biraderzade Rıza'nın oğlu) XXV/35, 37, 44
Nerderm (Sinasonlu Eczacı Ereğli'de) XXV/12
Nesim (Hacı Adil Bey'in adamı) VIII/146
Nesimi Bey *bkz.* Ahmet Nesimi Bey (Hariciye nazırı)
Nesip Bey (Reis) XXIV/180, 192
Neşet Bey (Trablusgarp kumandanı) IV/299
Nevres XXIV/88
Nihat Bey (Samsun belediye reisi) XXIV/213, 220, 231
Nilson (İngiltere Hariciye nezareti ileri gelenlerinden) XXI/10
Nimet (Hizmetçi) I/2
Niyazi (Adanalı Tarih muallimi) XXIV/31
Niyazi (Trabzonlu) XXIV/48
Niyazi Baba (Dergâh-ı Şerif türbedarı) *bkz.* Niyazi Salih Baba
Niyazi Bey (Darphane müdürü, Hacı Nuri Bey'in oğlu Hüsnü Bey'in damadı) XXV/31
Niyazi Bey (Müşavir) XXIV/39
Niyazi Bey (Resneli) IV/82, 83, VII/11
Niyazi Bey *bkz.* Niyazi Bey (Resneli)
Niyazi Efendi (Kadı) XXIV/39
Niyazi Salih Baba XXIII/76, 77, XXIV/71, 84
Noradunkyan Efendi VI/80, VII/171, VIII/84
Nuh Efendi XXIV/115
Nuh Naci Efendi (Kayseri'de tüccardan) XXIV/296
Numan Efendi *bkz.* Numan Usta (İstanbul mebusu)
Numan Usta (İstanbul mebusu) XVII/42, XX/20, XXIV/330
Nurettin (müteveffa Ferit Paşa'nın oğlu) XVII/173
Nurettin Bey XXIV/293
Nurettin Bey (eşraftan) XXIV/295
Nurettin Ferah Bey (Osmanlı maslahatgüzarı) XVII/178, 179
Nuri Aziz Bey XVII/183
Nuri Bey (Âyandan kâtip) XV/53
Nuri Bey (Emlak-ı Vakfiye müdürü) VII/101, X/40
Nuri Bey (Hacı; Hasan?/Hüsnü? Bey'in pederi) XXV/27, 31
Nuri Bey (eski Sadrazam Sait Paşa'nın damadı) VII/102, 103, 105, 110
Nuri Bey (Tahrirat müdürü) XXIV/77
Nuri Efendi (Baltacızade Hasan Efendi'nin oğlu, Karaman malmüdürü) XXIV/262, XXV/36
Nuri Efendi (Fetva eEmini) I/124
Nuri Efendi (Mebus) XVII/136
Nuri Efendi (Müstantik kâtibi Tayyarefendizade) XXIII/77
Nuri Efendi (Ürgüp Jandarma mülazımı, Nuri Bey adıyla da geçiyor) XXIV/180, 193
Nuri Efendi (Evkaf kadısı) II/24, 26
Nuri Hoca XXIV/355
Nuri Molla (Fetvahane mühürdarı) XIII/38
Nuri Onbaşı (Çorumlu) VIII/22, 24, 36
Nuri Paşa (Başmabeyinci) V/67
Nuri Paşa (Enver Paşa'nın biraderi) XX/7, XXIV/343
Nuriye Hanım (İsmail Bey'in haremi) XVII/169, 173, 174
Nurullah Bey (Sabur Bey'in küçük biraderi Dırazzade) XXIV/300

Levent Şahverdi Arşivi

Nusret Bey (idam olunan) XVII/144

Ormsby-Gore XXIII/46, 47, 49
Oskan Efendi (Posta ve Telgraf nazırı) V/20, 209, 215, 218, 239, 240, 249, X/73, 81, 101, 109, XI/28, 51
Osman (Şeyh Hazretlerinin adamı) XXIV/26
Osman Ağa (işçi) XVI/5, 13, XXII/9
Osman Bey (Başmabeyinci, o zaman Abdülhamit'in lalası) VII/138, 140-142
Osman Bey (Ankara'dan) XXIV/343
Osman Bey (Başmüddeiumumi) XXIV/140
Osman Bey (Gürcü, Evkaf Nezareti Akarat-ı Vakfiye müdürü) XXII/55, 61, 63, XXIV/64
Osman Bey (İbrahim Bey biraderi) VII/92
Osman Bey (İttihat ve Terakki Kulübü'nün reisi) IV/278
Osman Bey (Temyiz Mahkemesi reisi) XV/37
Osman Bey (eski sertaharri, Ankara Polis müdürü, bizim Osman Bey adıyla da geçiyor) XXIV/119, 266, 277, 280, 321, 322, 350, 357, 366, XXV/14, 19, 21, 28
Osman Efendi (Antalya'da) XXIV/23
Osman Efendi (Polis memuru) XXII/17, 19, 33, XVI/23
Osman Efendi (Ürgüplü, Darülaceze başhademe muavini) I/389
Osman Fehmi Bey (Resneli Niyazi Bey'in kardeşi) IV/82
Osman Fuat Efendi (Şehzade; Fuat Efendi adıyla da geçiyor) XVII/168-170, 173, 182, 184
Osman Kadri Bey (Muş mebusu) XXIV/148, 154
Osman Nizami Paşa (Londra Konferansı'nda birinci murahhasımız, Babıâli'nin Roma mümessili) X/82, 86, 87, 103, XI/85, 113, XXV/11, 67
Osman Nuri Efendi (Bademağacı Jandarma kumandanı) XXIV/27
Osman Paşa VI/116, 117
Osman Paşa (I. Kolordu kumandanı vekili) VI/64
Osman Paşa (Tatar) IX/12
Osmanlı konsolosu XVII/167

Ömer Abdülkadir Bey (Talât Paşa'nın yaveri) XXIV/167, XXV/79
Ömer Abid (Ömer Abid Hanı) VIII/122
Ömer Ağa (Esadağazade) XXIV/193
Ömer Bey (kayınbirader) XXII/23, 25
Ömer Bey *bkz.* Ömer Abdülkadir Bey (Talât Paşa'nın yaveri)
Ömer Efendi (Adilefendizade) XXIV/115
Ömer Efendi (Dinar Belediye reisi, hacı) XXIV/39
Ömer Efendi (Konya mebusu, Yalvaçlı Hoca) VI/105, XXIV/46, 53, 62, 66
Ömer Efendi (Sultan Reşat ve Sultan Murat'ın hocaları) XIII/25
Ömer Efendi (Taşçızade) XXIV/293, 294
Ömer Efendi (Tetkikat-ı Şeriye azasından Dağıstani) II/26
Ömer Faruk Efendi (Abdülmecit Efendi'nin Halife Abdülmecit oğlu şehzade) XXIII/71
Ömer Hilmi Efendi (Şehzade) X/31, XI/3, XII/33, 39, XIII/25, 64
Ömer Hulusi Efendi IV/170
Ömer Kâşif Efendi XXIV/221
Ömer Lütfü Bey (Nafıa vekili) XXIV/47, 66
Ömer Muhtar Bey (Kayserili) XXIV/293
Ömer Naci Bey (İttihatçı, Naci Bey adıyla da geçiyor) IV/180, V/70, 73-75, 77, 78
Ömer Paşa (Ömer Paşa Sokağı) XXIV/i
Ömer Semerci (Hocaefendi) XXIV/82

Panko Vasil XXV/80
Papa XVII/182, 183
Papa Apostol Efendi (Metropolit vekili) IV/109
Parnis (Mösyö Parnis, Parnis Efendi'nin oğlu) XVII/155

Levent Şahverdi Arşivi

Parnis Efendi (Sultan Abdülaziz zamanında Babıâli hukuk müşaviri) XVII/155
Pişon (Stephen Pichon, Fransa Hariciye nazırı) X/39
Plumer (Malta valisi, mareşal) XVII/1, XVIII/23, XIX/1, 2, 5, 12, XX/14, XVII/68, 75, 95, 126, XXIII/61
Pol (Bulgar esirlerinden yedek subay) XVIII/1, 2, 4
Prefe (Binbaşı; Bireffe adıyla da geçiyor) XVIII/29, 32, XXII/87
Prens Sabahattin VII/79

Rabia Hanım (refikanın amcazadesi, Yeşil Ağa'nın validesi) XXIV/365, XXV/1
Radjinski Matroi (Kars Şûrası Rus üyesi) XXIII/24
Ragıp Bey (Sultan Abdülhamit devrinde kurenadan) VII/142, 143
Rahime Hanım (amca Münip Efendi'nin validesi) XXIV/250
Rahmetullah Efendi (ulemadan meşhur) XVIII/30, XIX/19
Rahmi Bey (Selânik mebusu, İzmir Valisi Evranosoğlu Rahmi Bey [Arslan]) II/17, 22, 34, III/59, 60, 100, IV/81, 82, 85, 111, 112, 273, 275, VI/59, 96, 97, 101, X/3, XI/25, 26, XII/52, XVI/33, 34, XXII/55, 83, 87, 89, XXI/14-16, XVIII/5, 25, 32, XIX/12, XXIII/10, 24, XVII/4, 61, 66, 75, 94, 122, 123, 125, 149, XXIV/51, 110
Raif Yesari Bey (Mustafa Hayri Efendi'nin kayınbiraderi doktor; Raif adıyla da geçiyor) V/11, XXII/7, 79, XXIV/22, 127, 167, 168, 242, XXV/40, 75, 76
Ramiz Ağa (musahiplerden) XIII/63
Ramiz Molla VII/71
Rasih Efendi (Antalya mebusu) XXIV/64
Rasih Efendi (Niğde belediye reisi) IV/109, XXIV/49
Rasim Bey (Kolağası) *bkz.* Rasim Efendi (Yüzbaşı)
Rasim Bey (Tarsus'taki iplik fabrikasının sahibi) XXV/24, 35
Rasim Efendi (Yüzbaşı) II/17, 18, III/2, IV/289, 291
Raşit (esmer polis) VIII/14, 17, 18
Raşit Bey (Nurullah ve Sabur Beylerin büyük biraderi, Sami Efendi'nin oğlu) XXIV/300
Rauf Ahmet Bey XVII/171, 189
Rauf Bey *bkz.* Hüseyin Rauf Bey (Orbay; Nafıa nazırı, Bahriye nazırı)
Recai Bey (Mabeyn-i Hümayun müdürü) IV/254, XII/21
Recep Ağa (Hacı) XXIV/355
Refi Cevat Bey (Ulunay) XXI/4
Refet Bey XVII/168
Refet Paşa (Dahiliye nazırı, Müdafaa-i Milliye vekili, Refet Bey adıyla da geçiyor) XVII/182, XXIV/6, 43, 45, 231, 246, 330, XXV/8
Refet Paşa (Liva) XXIII/23
Refik Bey (bugün Tapu ve Kadastro nazırı yardımcısı ve Âyan'dan merhum Müşir Ethem Paşa'nın damadı) VIII/6, 7
Refik Bey (Bahriye Nezareti muhasebeciliğinden istifa etmiş) VI/113, 119
Refik Bey (Hazine kâhyası) X/76
Refik Bey (Konya mebusu) XXV/15
Refik Bey (Manyasizade) XVII/179, XXIV/275
Refik Bey *bkz.* Mahmut Refik Bey (Dava vekili)
Refik Efendi (eski Şeyhülislam) XXIV/141
Remzi Efendi (Muğla muavinliğinden başka bir memuriyete geçen) I/387
Resti (Mustafa Hayri Efendi'ye bakan sister) XVII/154
Reşat Bey (Bolu mutasarrıfı) *bkz.* Mustafa Reşat Bey (Polis Müdüriyet-i Umumisi ?Kısm-ı Siyasi müdürü, kaymakam, Mutasarrıf Mustafa Reşat Bey)
Reşat Bey *bkz.* Mustafa Reşat Bey (Polis Müdüriyet-i Umumisi Kısm-ı Siyasi müdürü, kaymakam, Mutasarrıf Mustafa Reşat Bey)

Levent Şahverdi Arşivi

Reşat Hikmet Bey (Hariciye müsteşarı) XX/1, 3
Reşat *bkz.* Mehmet (Sultan V. Mehmet Reşat)
Reşit (Biraderzade Rıza'nın oğlu) X/13, 14, 50, 51
Reşit (Hüseyin Kâmi'nin arkadaşı tutuklu) VIII/112, 118
Reşit Akif Paşa (Şûra-yı Devlet reisi) XV/39, 48, 51
Reşit Bey (Adliye müfettişi) XXIV/289
Reşit Bey (Bakibeyzade, Burdur Mebusu Hüseyin Bey'in ağabeyi) XXIV/34
Reşit Bey (Hilali-i Ahmer tabibi, Ürgüplü) *bkz.* Reşit Sami Bey (Isparta ve Hilal-i Ahmer tabibi, Ürgüplü)
Reşit Bey (Kudüs-i Şerif mutasarrıfı, ikinci mabeyinci, Dahiliye nazırı) IX/42, VIII/61, 86, 94, V/5, 8, 81, 82, 96, 97, 115, 116, 124
Reşit Bey (Reji umumi muhasebe müdürü) XXIV/83
Reşit Bey (Sultan Abdülhamit'in hususi kâtibi) XXIII/13
Reşit Bey (Telgraf müdürü) XXIV/43
Reşit Paşa (Hariciye nazırı) XV/53, 54,XV/56
Reşit Paşa (Maarif nazırı) XVII/180
Reşit Paşa (Viyana sefiri) IV/269
Reşit Sadi Bey (Hâmit Cemil Bey'in halazadesi) XVII/176, 182, XXIII/67, 68
Reşit Sami Bey (Isparta ve Antalya'da Hilal-i Ahmer tabibi, Ürgüplü) XXIV/24, 36, 47, 48, XXIV/126, 155, xx, XXV/1, 37
Rıza Bey (Bursa mebusu) VII/192, XXIII/24
Rıza Bey (Fuat Bey'in babası Rusçuklu) XXIV/10
Rıza Bey (Isparta müddeiumumisi) XXIV/161
Rıza Bey (sevkıyata memur binbaşı) XXIV/63
Rıza Bey (Trabzonlu binbaşı; Merkez-i Umumi azasından) XXIII/8, 24
Rıza Bey (Yahya ve Hacı Beylerin akrabası Hamitli mebus) XXIV/69
Rıza Bey (yeğen) I/111, IV/278, VI/120, VIII/51, 119, V/1, X/30, XVII/154, 157, XXIV/221, XXV/35, 44
Rıza Efendi (eşraftan) XXIV/71
Rıza Efendi (Adliye kâtibi) XXIV/11
Rıza Efendi (Müftü, Niğde) IV/109
Rıza Efendi (Telgraf Nezareti Memurin Kalemi müdürü) VIII/34
Rıza Efendi (Vilayet tercümanı, Giritli) XXIV/9
Rıza Hâmit Bey (Bursa mebusu) *bkz.* Rıza Bey (Bursa mebusu)
Rıza Nur Bey (Sinoplu) IV/15, XXIV/232
Rıza Paşa (eski Serasker, Rıza Efendi adıyla da geçiyor) IV/1, 79, 111
Rıza Paşa (Topçu feriki, Âyan'dan) XXIII/5, XVII/63, 144, XXIV/150
Rıza Tevfik Bey (Feylesof, doktor) VIII/161, 174, XXIII/5, XVII/112, XXIV/187
Rifat Bey (Akçakayalızade) XXIV/296, 299
Rifat Bey (Âyan reisi) XII/60, XIII/1, XV/49, XVI/6, XXII/13, 41, 55
Rifat Bey (Beyoğlu Mukavelat muharriri) IV/253, VI/82, 84, VII/78, 79, 81, 82, 84
Rifat Bey (Kayseri mebusu) XXIV/354
Rifat Bey (Maliye nazırı) V/20, 33, 37, X/101, 109, 110, XI/82
Rifat Bey (Mimar) IV/252, X/80
Rifat Efendi (Ambar memuru) XI/31
Rifat Efendi (Ankara müftüsü) XXIV/50
Rifat Efendi (eşraftan) XXIV/97
Rifat Efendi (İzmitli hoca) XVI/59, 60, XXIII/20
Rifat Efendi (Nevşehir reisi) XXIV/126
Rifat Efendi (Selânikli doktor) VII/2, 11, 16, 18-20
Rifat Efendi (Sivas Polis müdürü) XVII/136
Rifat Efendi (Taşköprülü, Kesriye muavini) I/390

Levent Şahverdi Arşivi

Rifat Efendi (tütüncübaşının arkadaşı) VII/134
Rifat Hüsamettin Paşa (Doktor) IX/24
Rifat Paşa (Paris sefiri, Hariciye nazırı) III/21, IV/68, VIII/92, X/88
Rizo (Sarafim'in kardeşi) XXIV/341, XXV/32
Rotschild XI/85
Rusya'nın Roma sefiri IV/157
Ruşen Ağa VIII/179
Ruşen Eşref Bey XXIII/15
Rüstem (Esat Paşa Toptani'nin katili Arnavut) XVII/89

Sabahattin (?Sabahattin Paşa, ?Prens Sabahattin) VII/80, XI/8
Sabit Bey (Erzurum, Sivas ve eski Harput Valisi Kemahlı Mehmet Sabit Bey) XXII/89, XVI/55, XVIII/3, XXIII/7, 19, 22, 38, XVII/129, 142, XXIV/375, XXV/9
Sabit Bey (Esvapçıbaşı) IV/35, 256, 264, VII/116-119, VII/122, 123, 125-127, X/34, 54, 64, 69, XI/88, XII/37, 39, XIII/27, 59, XV/35, XVIII/30, XVII/33, XX/8, XXIII/31, XVII/152, XXIV/35, 54, 56, 97, 134, 135, 146, 240, 273, 361
Sabit Bey (Heyet-i İstintakiye azasından asker) XXII/76
Sabit İhsan Bey (Polis genel müdürlüğü tabiplerinden) XVI/3, XXII/7, 31
Sabri Bey (Niğdeli) III/23
Sabri Bey (Posta Umum Müdürü Mehmet Sabri Bey, Ankara) XXIV/11, 43, 47, 48, 56, 76, 89, 90, 105, 109-111, 132, 136, 140, 150, 182, 202, 207, 230, 268, 269, 272, 275, 298, 326, 331, 366, 367, XXV/11, 22
Sabri Bey (Saruhan mebusu) XXIII/24, 39
Sabri Bey (Tütün taciri, Selânikli) XVII/185-187
Sabri Efendi XXIII/2, XXIV/26, 27
Sabri Efendi (Şeyhülislam) *bkz.* Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam)
Sabri Efendi (Tokatlı, Mustafa Sabri Efendi, şeyhülislam) VII/17, XXII/56, 57, XXIII/16
Sabri Efendi *bkz.* Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam)
Sabur Bey (Nurullah Bey'in ağabeyi) XXIV/300
Sadettin (Nevşehirli Dervişbeyzade Mehmet Bey'in oğlu) XXIV/122
Sadettin Paşa (Sadettin Paşa Köşkü) XV/32, XVI/1, XXII/1
Sadık Bey III/59-62, 64, 65, VII/17, XXIV/126
Sadık Bey (Hacı, Kemah'ta) XXIV/56
Sadık Bey (İtilaf Fırkası Reis-i Sanisi Miralay) VII/79, VII/82, IX/7, IX/15, IX/16, VIII/87, VIII/88, VIII/89, VIII/90, VIII/91, VIII/92, VIII/93, VIII/94, VIII/116, VIII/117
Sadi (Kumandan Fuat Bey'in şöförü Ürgüplü) XXV/4
Sadi Efendi (Ürgüp'te hâkim) (Kadı Sadi Efendi) XXIV/220, 305, XXV/82
Sadi Efendi (Ürgüp'te Mustafa Hayri Efendi'nin dayızadesi, kadı) XXIV/24, 40, 85-87, 98, 107-109, 114, 139, 151, 209, 241, 276, 287, 307, 352, 353, 376, XXV/31, 73
Sadrettin Bey (Dersaadet İstinaf müddeiumumisi) VIII/83, 85, 97
Safa Bey (Mutasarrıf) XXIV/30
Saffet Bey (Mühendis) XXIV/79
Saffet Efendi (Tetkik-i Müellefat-ı Şeriye Meclisi reisi, Urfalı şeyh) XXIV/214
Sahib-i Şakayık XXIV/147
Sahip Molla Bey (İbrahim Bey'in pederi) I/122, IV/88, V/180
Sait (Cemalettin Efendi'nin yeğeni) VIII/129
Sait (Kâmil Paşa'nın oğlu) VII/149, 151, 152
Sait Bey (Maarif reisi, Maarif nazırı) I/122, VII/65, 170, 171
Sait Bey (eski İzmir mebusu, Saruhan mebusu, Mansurizade) VII/11, XXIV/2, 3, 4, 8, 9
Sait Bey (Kırşehir mutasarrıfı) XXIV/71, 77-80, 83, 111, 163, 178, 179, 182

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Bey (Mühendis) X/67
Sait Bey (Sait Halim Paşa'nın oğlu, Prens) XXV/25
Sait Bey (Şûra-yı Devlet Tanzimat reisi) VII/189
Sait Bey (Uluborlu kaymakamı) XXIV/i, 29, 105, 329
Sait Efendi (Akçaşarlı) *bkz.* Sait Efendi (Kadı)
Sait Efendi (Kadı) XXIV/92, 188, 192, 256, 278, XXV/32, 40
Sait Efendi (Kazasker) XXIV/120
Sait Efendi (Meşihat müsteşarı) V/176, VIII/130, 140, X/43
Sait Halim Paşa (Hariciye nazırı, Şûra-yı Devlet reisi, Sadrazam Prens, Prens Sait Paşa adıyla da geçiyor) IV/88, 242, 268, 271, 289, 300, VI/2, 8, 11, 15, VII/44, 48, 50, 92, 111, VIII/115, 148, V/19, 32, X/34, 45, 80, 85, 96, 102, 109-111, XI/6, 12, 25, 47, 49, 111, XII/22, 39, 44, XIII/49, XIV/1, XV/25, 29, 30, XXII/5, 41, 42, 53, 82, XVI/50, XXI/18, 19, XVIII/12, 17-19, XIX/1, 3, 11, 17, XX/6, 11, 18, XVII/7, 32, 44, 53, 80, 97, 100, 154, 165, XXIII/2, 10, 14, 24, 31, 43, 45, XXIV/110, 202, 302, 317, 358, 363, 374, XXV/11, 14, 23, 25, 42, 67
Sait Molla XXIII/4, 5, XXV/14
Sait Paşa (Âyan reisi, Şûra-yı Devlet reisi, Reis-i Meclis-i Milli, Sadrazam Küçük Sait Paşa) I/118, 119, 122, 124, II/38, III/64, IV/7, 9, 10, 4, 15, 18, 24, 25, 28, 32-34, 36, 41, 46, 53, 56, 61, 62, 66, 67, 69, 100, 122, 132, 140, 141, 149, 158, 224, 227, 232, 257, 259, 265, VI/7, 10, 39, 45, 54, 60, 61, 65, 66, 70, 82, 90, 91, 92, 94, 97, 99, 100, 112, VII/24, 36, 37, 58, 89, 90, 102, 105, 107, 109, 110, VIII/89, V/33, 37, 38, 135, 210, X/4, 9, 34, 81, 99, 112, XI/5, 87, XVIII/18, 20, XX/17
Sait Paşa (İstanbul muhafızı, mirliva) XVII/45, XXIII/3, 23
Sait Paşa (Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Sait Halim ve Abbas Halim Paşaların amcaları) XVIII/19
Salâh Cimcoz Bey (*Kalem* gazetesi sahibi) VIII/65, XXII/5, 90, XVI/59, XVIII/30, 32, XVII/36, 115, 158, XX/10, XXIII/9, XXIV/110
Salamon Elhazaf Mahdumları (Rodos'ta banka) XXIV/24
Salih (Erenlerin Hafız) XXIV/132
Salih (Kahveci, aşçı Ümmühan Kadın'ın biraderi Evliya'nın hemşiresi) XXV/31
Salih Arif Bey (Galata Mekteb-i Sultanisi müdürü; Salih Bey adıyla da geçiyor) XXIV/202, 332, XXV/25
Salih Bey (Şeyh Sünusi yaveri) XXIV/25
Salih Efendi (Erzurum mebusu) XXIV/292
Salih Paşa (âyandan) X/15
Salih Paşa (Damat, Tahir Hayreddin'in kardeşi, Münire Sultan'ın kocası) VII/17, 103-105, V/8, 9, XI/8, 9, XI/39, 42, 44
Salih Paşa (Bahriye nazırı, Sadrazam Salih Hulusi Paşa [Kezrak]) XVII/49, 155, XXIV/47, 48, 61, 67, 68, 78
Salih Paşa (Seryaver) VI/13, 90, XI/87, XII/5
Saliha Sultan X/54
Salim III/37
Salim (Mülazım) VIII/25
Salim Bey (Tayyare binbaşı) XXIV/168
Salim Efendi (Topçu) III/48
Sami Bey VI/125, XXIV/150
Sami Bey (Miralay) XXIII/25
Sami Efendi (Nurullah, Sabur ve Raşit Beylerin babaları) XXIV/300
Samih Bey XXIV/52
Samuel Efendi (merkez memurlarından) VIII/19
Sârâ XXIV/99
Sarafim XXV/32
Sarkis Kalfa (Sarkis Balyan) XIII/57, 58
Sason Efendi VI/125, 126
Satı Bey XVII/168, 169, XXIII/57, 58
Sazonov (Rusya Hariciye nazırı) IV/156, 157, VI/5-7, V/224

Levent Şahverdi Arşivi

Sedat *bkz.* Sedat (Behçet Bey'in oğlu)
Sedat (Arif Bey'in çocuğu) XXII/23
Sedat (Behçet Bey'in oğlu) XXIV/16, 26, 35, 99
Sefer Bey (Yüzbaşı, eski Amasya mutasarrıfı Sırrı Bey'in biraderi) XVII/132
Selahaddin-i Eyyubi (Selahaddin-i Eyyubi Medresesi) XV/x02
Selahattin (merhum) XVI/33
Selahattin Bey (Evkaf Özel Kalem müdür muavini) VIII/82
Selahattin Bey (Damat) XXII/54
Selahattin Efendi (Sultan Murat'ın şehzadesi) XIII/46, 49, 55
Selim Baz Efendi I/388
Selim Efendi (Sivas Vilayeti başmühendisi, Macar) XXV/4
Selim Efendi (Şehzade) XVII/132
Selim I (Yavuz Sultan Selim) XIII/56-58
Selli (Tuğgeneral, J.B. Selli) XXIII/51
Senyettin Bey (Hukuk müşaviri muavini) IV/272
Serfiraz Kadın (Süleyman Efendi'nin validesi) VII/140
Servet Bey (eski Taşlıca mutasarrıfı) XI/71
Servetseza Kadın (Sultan Abdülmecit'in başkadını) XIII/31, 32
Seyit *bkz.* ?Seyit Bey (Fırka reisi İzmir mebusu)
Seyit Abdülkadir Efendi (Âyan'dan) VII/183
Seyit Bey (âyandan) XVII/61, XXIII/23, XXIV/330, 331
Seyit Bey (Fırka reisi, İzmir mebusu) IV/36, VI/29, 121, VII/2, 5, 8, 9, 16, 58, 68, XVII/158, 188
Seyit Bişr (İskenderiye'den) XVII/63
Seyit Paşa (İstanbul muhafızı) XXII/77
Seyit Paşa (Selânik kumandanı) VII/7
Seyyidi Efendi (Kadı) XXIV/216
Sezai Bey (Samipaşazade; Âyan'dan Halim Bey'in biraderi) VII/44-46
Sezai Bey (Samsun mutasarrıfı) XXIV/98, 113, 145, 164, 207, 220
Sıddık Bey (Kemah eşrafından) XXIV/35
Sırp Murahhası X/84, 89
Sırrı Bey (eski Rüsumat müdürü) XVII/168
Sırrı Bey (Gürcü, eski Amasya mutasarrıfı) XVII/132, XXIV/63
Sırrı Bey (İzmit mebusu) XXIV/56, 59
Sırrı Paşa (merhum) I/i
Sinabyan Efendi (Nafıa nazırı) IV/26, 34, 62, 70, 105, 107, 108
Sini (İstanbul'da İtalyan doktor) XVII/176
Sir Barkley IV/234, 236
Siret Bey (yeni Matbuat müdürü) VII/17, 79
Strong (Kamplar kumandanı) XVII/1, XVIII/23, XIX/2, 8, 18, XX/9
Suat *bkz.* Ali Suat
Suat Bey (Hariciye müsteşar vekili) XXIV/66, 76
Sucuzade XXIV/260
Sucuzadeler XXIV/151
Sudi Bey *bkz.* Süleyman Sudi Bey (Lazistan mebusu)
Suphi Bey (Âmetçi) XIII/38, XXIV/65
Suphi Bey (Şehremini) II/32
Suphi Paşa (Şûra-yı Devlet azasından) VI/125
Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman) XVII/115, XXIV/7, 147
Süleyman Afşar Efendi (Müftü) XXIV/50
Süleyman Bey XXIII/23
Süleyman Bey (Ali Bey'in oğlu, Nevşehir Mahkemesi'nde aza) XXIV/86, 87, 122
Süleyman Bey (Alibeyzade) XXIV/85-87
Süleyman Bey (Sadaret yaveranından) IV/42, V/22
Süleyman Bey (Tulcalı) XVII/168, 175
Süleyman Dede (Mevlid-i Şerif sahibi) XXIV/82
Süleyman Dede (Miraciye sahibi) XVII/55
Süleyman Efendi XXIV/182
Süleyman Efendi (Abdülmecit'in şehzadesi) VII/139
Süleyman Efendi (Enderun'daki zat) X/66

Levent Şahverdi Arşivi

Süleyman Efendi (Endifli Posta müdürü, Ürgüplü) XXIV/136, 150
Süleyman Efendi (Hoca) XXIV/90
Süleyman Efendi (Sarıbaşzade, muallim) XXIV/228, 274, 289
Sülcyman Efendi (Ürgüp Numune Mektebi müdürü, hoca) XXIV/72, 179, XXV/13
Süleyman Faik Paşa XVII/101
Süleyman Nazif Bey VIII/43, 65, XXIII/3, XXIII/23, XVII/45, 128, 130
Süleyman Necmi Bey (Trabzon valisi) XVII/125, XVII/158
Süleyman Numan Paşa (Doktor) XVI/40, XXII/70, 87, 89, XVI/55, XVIII/22, XX/8, XVII/74, 105, 117, 120, 136, 153, 166, XXIII/20
Süleyman Paşa XVII/120
Süleyman Paşa (1293 Rusya Muharebesi'nde kumandan olan ve ondan önce Abdülaziz Han-ı Merhum'un tahttan indirilmesinde Harbiye Mektebi nazırı bulunan Müşir Süleyman Paşa) VIII/72, VIII/101
Süleyman Paşa (Divanıharp reisi, Kazak) VIII/105, 108, 111
Süleyman Sudi Bey (Lazistan mebusu) XVI/59, XVII/83, 84, 90, 113, 136, 152, 153, 174, 176, XXIII/23, 39, 62, XXIV/3, 21, 150, 383
Süreyya Bey (Arnavut Ferit Paşa'nın kardeşi) VII/17
Süreyya Bey (Berat mebusu) VI/108, 109

Şaban Efendi (Teğmen, Kayserili, jurnallerin tetkikine memur komisyon azasından) IV/19-21, VII/84, 85, VIII/94
Şadi Bey (Yüzbaşı) XXII/77, XXIV/42
Şadiye Sultan VII/69, V/180, 181
Şafakzade (İspartalı hattat) XIX/17
Şahab Efendi (Niğde'den) XXIV/56
Şahbaz Efendi (Hukuk Mektebi'nde Mustafa Hayri Efendi'nin muallimi) XVII/155
Şakir Bey (eski Emniyet umum müdürü, Yozgat mebusu) IV/142, 143, VIII/35-38, 41, 59, 121, 138, 142, V/13, 14, 164
Şakir Efendi (eşraftan) XXIV/71
Şakir Efendi (Musul İstinaf başkâtibi) I/390
Şakir Paşa (Harbiye Nazırı) XXIII/2
Şakire Hanım (Halil Paşa'nın kerimesi) XXIV/124
Şefik Efendi (Tabip binbaşı) XVI/40, XXII/42, 71
Şefik Elmüeyyed (Şamlı) VII/18
Şemsettin Ağa XIII/59, XIII/61
Şemsettin Bey (Münferit hâkim) XXV/38
Şemsettin Bey (Kurmay binbaşılarından menzil kumandanı) XXIV/40
Şemsettin Efendi (Niğde Bidayet Mahkemesi azasından, bilahare Ürgüp Bidayet reisi) XXIV/140, 181, 221, 237, 244, 259
Şemsettin Efendi (Şeyh Tayyip Efendi'nin oğlu Hacı Bayram-ı Veli ahfadından Ankara mebusu) XXIV/46, 52, 54, 59
Şeref Bey (Edirne mebusu) XVII/42, 93, XX/19, 20, XXV/5-9, XXV/16, 21, 32, 37, 41
Şeref Bey (Mukavelat muharriri) XXII/14
Şerif Bey *bkz.* Mehmet Şerif Bey (Edirne mebusu)
Şerif Bey (Hukuk Mektep'li mülazım) VIII/95
Şerif Cafer Paşa (Şerif Ali Haydar Bey'in biraderi) VII/112, 155, VIII/135, V/231, X/22, XI/17
Şerif Hayri (Bademağacı nahiyesi müdürü) XXIV/27
Şerif Hüseyin (Mekke emiri) XV/27, XV/28, XXIII/36, 42, 43
Şerif Kadın (müezzin merhum Ahmet Efendi'nin refikası aşçı) XXIV/258, 319, 359, XXV/2, 3, 5
Şerif Paşa (Damat, Şûra-yı Devlet reisi) VII/189, XV/54

Levent Şahverdi Arşivi

Şevket Bey (Çanakkale kumandanı, miralay) XVII/42, XX/19
Şevket Bey (Debre mebusu) VII/66
Şevket Bey (Fahri Paşa'nın yaveri) XIX/16
Şevket Bey (Rodos'ta eşraftan eski Bandırma kaymakamı) XXIV/20
Şevket Bey (Rodos'ta müderriszade) XXIV/24, 25, 141
Şevket Bey (Yüzbaşı) XXIV/324
Şevket Efendi (eşraftan) XXIV/126
Şevket Efendi (Fetvahane-i Âli mümeyyizlerinden) XIII/54
Şevki Bey (Darülfünun idare memuru) VIII/65, 76
Şevki Bey (Hariciye'den kâtip) XI/14
Şevki Bey (mühendis) XXIV/51
Şeyh Ali (mütevelli) XXIII/73
Şeyh Aziz Efendi (Hintli Şeyh Mahmut Hasan Sahip'in talmizinden) XIX/9, XX/11
Şeyh Efendi (Reşadetlu Hacı Şeyh Efendi) XVII/108, XXIV/250
Şeyh Esat Şakîr XI/95
Şeyh Hazretleri XXIV/26
Şeyh Hüseyin Efendi (Hintli) *bkz.* Hüseyin Efendi (Hintli Şeyh)
Şeyh İmdadullah Efendi *bkz.* İmdadullah Efendi (Şeyh)
Şeyh Mahmut Hasan Sahip Efendi *bkz.* Mahmut Hasan Sahip Efendi (Hintli Şeyh)
Şeyh Sünusi Seyit Ahmedüşşerif XVII/61, XXIV/25
Şeyh Sünusi Seyit İdrisi (Şeyh Sünusi Seyit Ahmedüşşerif'in biraderi) XV/34, XVII/78, 170, 172, 180
Şükrü (Osman Fuat Efendi'nin Alman hizmetçisi) XVII/174
Şükrü (Rıza Bey yetiştirmesi) XXIV/221, 223, 224
Şükrü Bey (Dahiliye mektupçusu) IV/243, 244
Şükrü Bey (Gureba Hastanesi baştabibi) XXIV/42
Şükrü Bey (Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey) V/19, 85, 174, 175, X/81, 97, 109, XI/2, 27-30, XI/36, 37, 51, XIII/66, XV/3, 15, x01, x02, XVI/50, XXII/41, 82, XVIII/31, XVII/50, 164, XXIII/8, 9, 24, 36, 42
Şükrü Bey (Muhacirin müdürü; Muhacir Şükrü adıyla da geçiyor) XVI/59, XIX/17, XXIII/21, XVII/125, 159, XXIV/302
Şükrü Efendi (eski Adliye nazırı) IV/170
Şükrü Efendi Hoca (eski Adliye Müsteşarı sudurdan) VII/70, XIII/6
Şükrü Paşa/Bey (Serasker Rıza Efendi'nin oğlu) IV/1, 2, 79-81, IV/84-87, V/37, 49, 141, XIII/6

Tahir Bey (beylerin meşhur dedeleri Nevşehirli) XXIV/123, 124
Tahir Bey (Bursa Mebusu) III/47,
Tahir Efendi (Akçaşarlı) XXIV/286
Tahir Efendi (Aksaraylı) XXIV/158
Tahir Efendi (eşraftan) XXIV/71
Tahir Efendi (Sait Efendi'nin biraderi köy imamı) XXIV/278
Tahir Efendi (Sivas'ta Temyiz Mahkemesi azasından) XXIV/104, 111
Tahir Efendi (Yüzbaşı) XXIII/25
Tahir Hayrettin (Damat Salih Paşa'nın kardeşi) VII/17
Tahir Münip Bey XXIV/268
Tahsin (Polis müdürü) XXIV/197
Tahsin Bey (Erzurum valisi) XVII/42, XX/19, XXIII/19, 21
Tahsin Bey (Erzurum-Van-Bitlis müfettişi) XV/32
Tahsin Bey (İzmir mebusu) XXV/77
Tahsin Bey (Ömer Bey'in oğlu) XVI/12, XXII/25
Tahsin Bey (Suriye valisi) XXIII/25, XVII/91
Tahsin Bey (Van valisi, kaymakam) XII/28
Tahsin Bey (Suriye valisi, Erzurum valisi) XVII/130
Tahsin Bey (Yaver, Âyan'dan Ferik Hüsnü Paşa'nın oğlu İzmir valisi Rahmi Bey'in kayınbiraderi) XII/51, 52, 54
Talât Bey (Küçük) XXIV/366

Levent Şahverdi Arşivi

Talât Bey (Mimar) IV/252, V/158, V/161
Talât Paşa XV/29, 44, XVII/85, 97, 175, 183, XXIII/43, XXIV/69, 81, 90, 118, 167, 168, 275, XXV/14
Taşkın Paşa XXIV/280, 281
Tauchitgin Memlejeff (Kars Emniyet müdürü) XXIII/24
Tayyip Efendi (Şeyh) XXIV/46
Teodora (Rum hizmetçi kız) XXII/1
Teodoraki XXIV/243
Tevfik (Kolordu İstihbarat subayı) XXIV/151
Tevfik Bey (Abdurrahman Bey'in kayınbiraderi) V/94
Tevfik Bey (Adliye müfettişi, Adliye müsteşarı) *bkz.* Tevfik Fikret Bey (Antalya Adliye müfettişi)
Tevfik Bey (Miralay) XXIII/25
Tevfik Bey (Hukuktan mezun dava vekili-aza mülazımı) I/387
Tevfik Bey (İkinci mabeyinci, başmabeyinci (serkurena)) II/29, IV/56, 207, 208, 211, 259, VI/67, 93, 94, V/105, 106, 108, 110-111, 112, 114, 122, 123, 131, 139, 140, 142, X/15, 112, XI/2, 87, XII/22, XIII/26, 65
Tevfik Bey (İktisat Vekâleti'nde mümeyyiz Avanoslu) XXIV/48
Tevfik Bey (Jandarma Tabur kumandanı) XXIV/179, 204
Tevfik Bey (Kaymakam) XVII/63
Tevfik Bey (Kırşehri sıhhiye seyyar memurlarından Arapsunlu) XXIV/83
Tevfik Bey (komşu kilerci merhum) XXII/14
Tevfik Bey (Maliye nazırı) XXII/57
Tevfik Bey (Nar eşrafından, Velibeyzade) XXV/47
Tevfik Bey (Şehremini) VI/13
Tevfik Bey (Ürgüplü, Harbiye Nezareti kâtiplerinden) VIII/114, 119
Tevfik Efendi VII/7
Tevfik Fikret Bey (Adana istinaf müddeiumumisi) XXV/14
Tevfik Fikret Bey (Antalya Adliye müfettişi, Adliye Vekâleti müsteşarı, Tevfik Bey adıyla da geçiyor) XXIV/15, 21, 80, 161, 163, 284, 286, 298
Tevfik Hadi Bey XXIII/20, XVII/138
Tevfik Hadi Mümtaz (Tevfik Hadi Bey) XXIV/150
Tevfik Paşa (Hariciye nazırı) XXIII/69
Tevfik Paşa (Hıdiv) XXIII/13
Tevfik Paşa (Londra sefiri, Sadrazam Ahmet Tevfik Okday) IV/22, 124, 129, 138, 141, 161, 216, 234, 235, 258, VI/4, 5, 7, 57, 59, 60, 67, 68, 70, VII/109, V/38, 52, 135, X/42, 46, 70, 71, 73, 74, XI/5, XV/54, XX/5, XVII/64, 154, 155, 167, XXIV/56, 68
Todoraki Efendi XXIV/306
Todoraki İlyadi XXV/26
Torun Efendi (Hacı) XXIV/299
Tosun Bey (Ajans Müdürü) *bkz.* Hüseyin Tosun Bey (Türkiye Ajansı müdürü)
Tosunoğlu (Hıristiyan tüccar) XXIV/96, 345
Trapani (Prens Abbas Halim Paşa'nın umum müdürü) XVII/163, 164, 167
Turgut Reis (Trablusgarp valisi, Kanuni Süleyman zamanında Malta'nın fethine gelen) XVII/114, 115
Turhan Paşa (Abdülhamid-i Sani zamanında vekil, kudema-yı süferadan Arnavut, daha sonra Arnavutluk'a kaçan Petersburg Sefiri Turhan Paşa) IV/155, 156, XVII/177, XXIII/68
Turhan Paşa (Petersburg Sefiri) IV/154, VI/5, 6, V/224

Ubeydullah Efendi (İzmir mebuslarından) XIII/9

Ümmühan Kadın (Aşçı) XXV/31, 68

Vafiades Stefani (Kars Şûrası Rum Sosyal Yardım nazırı) XVII/67, XXIII/24
Vahdettin Efendi (Sultan VI. Mehmet Vahdettin, Padişah Hazretleri adıyla da geçiyor) IV/120, 121, 168, 210,

Levent Şahverdi Arşivi

228, 229, 231, IV/232, VII/183, V/118, XI/34, XII/5, XV/45
Vahîd Ahmet Efendi (Hintli Şeyhin yanında bulunan) XVII/108
Vahit (Şeyh Hüseyin Efendi'nin yeğeni) XIX/6, 9, XX/13
Vamık Efendi (Doktor, Selânikli) XXII/5, 7, 9, XVI/3, 10, XXII/23
Vartkes Efendi IV/31
Vasfi (İstinaf İkinci muavini) I/390
Vasfi Bey (Karesili) *bkz.* Vasfi Efendi (Karesi mebusu)
Vasfi Bey (Siroz Ticaret Reisi) I/388
Vasfi Efendi (Karesi mebusu) IV/77, XXII/57
Vasfi Efendi/Hoca (evvelce Kartal köyü kadılığında bulunmuş olan Vasfi Efendi, Adliye nazırı) XXIII/1, 2, 16
Vasıf (Enderuni) XXIV/32
Vasıf Bey (Miralay Kara Vasıf) XVII/42, 158, XX/19, 20, XXIII/21, 23, XXIV/330
Vassaf (Biraderzade Rıza'nın oğlu) X/49-51, XXV/44
Vecdi Efendi (Naim Efendi'nin damadı, Niğdeli) XXV/50
Vedat (Behçet Bey'in oğlu) XXIV/4
Vedat (Giritli Azmi Bey'in köşkünde) XXIV/i
Vehbi Bey *bkz.* Mehmet Vehbi Efendi (Konya mebusu, Maarif nazırı)
Vehbi Bey (Karesi mebusu, Konya mebusu, Maarif Nazırı Mehmet Vehbi) *bkz.* Vehbi Bey (Niğde mebusu, Aksaraylı)
Vehbi Bey/Efendi (Niğde mebusu, Aksaraylı) XXIV/15, 30, 53, 55, 57, 68, 83, 131, 158-161, 184, 273, 283, 309, 344, 359, 360, 380, XXV/4, 15, 21, 23, 41, XXIII/71
Vehbi Efendi (Meclis reislerinden) XXIV/46
Vehip Bey (Esat Paşa'nın biraderi, binbaşı) XI/37
Vehip Paşa (Hicaz valisi) XXIII/43, 68, XVII/168, 177
Veled Çelebi Efendi (Konya Mevlevi Dergâhı postnişini) X/76, XV/31
Veli Necdet Bey XVI/59, XVII/165
Venizelos XVII/95
Veysel Bey (Mürsel Bey) XX/7
Vildan Efendi (Debreli mukarrir) XIII/10, 15
Volter (Voltaire) XXIV/32

Wedgwon (Mister) XXIII/56
Winterton (Binbaşı Kont) XXIII/48, XXIII/50

Yahya (İmam Yahya) VI/18, 24
Yahya Bey (Keskinli) XXIV/62, 65, 68-70
Yahya Efendi (Defterdar Yahya Efendi Camii ve Medresesi) XXIV/151, 309
Yahya Efendi (Yahya Efendi Türbesi ve Dergâhı) III/27, XIII/49-51
Yahya Reşit Efendi (Kazasker) XIII/6-8
Yahya Reşit Efendi (eski Mısır kadısı) IV/53
Yakup Bey XVII/130
Yakup Cemil XI/17, 55, 57, 58, 61, 63, 68
Yakup Şevki Paşa XVII/101
Yani (Yani'nin birahanesi) III/48
Yaver Paşa IX/32
Yekta Bey (eski bendegân-ı şahaneden) XI/31
Yesari Efendi (Nafıa nazırı) V/20
Yesari Efendi (Mustafa Hayri Efendi'nin kayınpederi; Yeşil Ağa'nın biraderi) XXIV/86, 208, 251, 360
Yeşil Ağa (İsmail Bey'in oğlu; Aksaray'a bağlı Koçhisar'da askerlik şubesinde asker) XXIV/122, 251
Yeşil Ağa (Mustafa Hayri Efendi'nin kayınbiraderi Yesari Efendi'nin biraderi) XXV/1
Yovakim Efendi (Mübayaacıoğlu) XXIV/133, 197, 243, 313, 364, 380, XXV/13
Yunan murahhası X/84, X/89
Yunus Nadi (Aydın mebusu; *Yenigün* sahibi ve başyazarı) VII/42, VIII/194, XXIV/363
Yusuf (Karslı Edirne Hükümet-i Muvakkate reisi) XXIII/24

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf (İstanbul'da Balıkpazarı'nda Hacı) XXIV/364, XXV/10
Yusuf (Sucuoğlu Hacı) XXIV/313
Yusuf Bey (Abdülhamit'i şehzadeyken düştüğü havuzdan kurtaran) VII/140, 141
Yusuf Bey (Denizli) XXIV/339
Yusuf Bols (Lazkiye'de dava vekili) XXII/66
Yusuf Efendi (Akıllıoğlu/Akıllızade Hacı) XXIV/113, 143, 176, 291, 335, 343
Yusuf Efendi (Kazasker, Tikveşli) XIII/5, 6
Yusuf Efendi (Mülazım) XXIII/26, XVII/128
Yusuf Hikmet Bey (Kadıköyü Bulaşıcı Hastalıklar müfettişi, tabip) XVI/4, XXII/9
Yusuf İzzettin Efendi (Veliaht, Yusuf Efendi adıyla da geçiyor) VII/119, V/119, X/31, XI/81, XII/50, 62, 68-70, XIII/24, 25, 35
Yusuf Kemal Bey XXIV/232
Yusuf Kemal Bey (Hariciye vekili) XXV/28
Yusuf Nuri Bey I/388
Yusuf Talât Efendi XXIV/146

Zâhide Hanım (Arpacızade Hoca merhumun kızı) XXIV/150
Zahîrettin Bey (Taşkın Paşa'nın oğlu) XXIV/280
Zarif (Kasım Efendi'nin baldızı) XXIV/237, 244
Zekai Bey (Maliye müsteşarı) XXIV/130, 202, 284, 286, 292
Zekeriya Bey (Edirne valisi, Çerkes) XXI/14, 15, XXIII/19, 24, XVII/159
Zekeriya Bey (İkinci seccadeci) XI/95
Zekeriya Efendi (Avanos Müftüsü Hafız Ahmet Efendi'nin oğlu) XXV/50
Zekeriya Efendi (Hoca) XXIV/86
Zeki Bey (Arapsun kaymakamı) XXIV/97
Zeki Bey (merhum) V/88
Zeki Paşa (Halâskâr Zabitan Grubu'nun kâğıdını getirenlerden, mirliva) VI/63
Zeki Paşa (Selânik'te Ordu müfettişi) IV/294, 295, 299, VI/114-117
Zeki Paşa (Sultan Abdülhamit devrinde vekillerden) VIII/125
Zeynelabidin (Konyalı) *bkz.* Zeynelabidin Efendi
Zeynelabidin Efendi IV/77, VII/17
Zeynep Hanım (refikanın amcazadesi; Yeşil Ağa'nın halası) XXIV/365, XXV/1
Zihni Bey (Çumra Irgatlar mesul muhasibi) XXIV/97
Zihni Paşa (Zihni Paşa Camii) VII/69, VIII/3
Ziya Bey (Merkez-i Umumi azasından Diyarbekirli Ziya Gökalp) IV/289, VII/113, XI/20, 104, V/231, X/97, XIII/66, XV/1, 4, 7, 15, 17, XV/22, XIV/22, 26
Ziya Bey (Muavin) XXIV/180
Ziya Bey (Muhasebeci) IV/283, V/178, VII/101, XI/65
Ziya Bey (Mühendis) XXIV/183
Ziya Bey (Roma'da İzmit mebusu) XVII/168, 169, 172, 173, XXIV/3, 24, 66, 202
Ziya Bey (Divanıharp müddeiumumisi) XVI/20, 21, XXII/29, 31, 58-60
Ziya Bey (Şûra-yı Devlet başkâtibi) V/250, 252
Ziya Bey (Yaverlerden) X/108
Ziya Bey (Yüzbaşı Kayserili) III/48
Ziya Efendi (Aksaraylı Kadı) V/173-175
Ziya Efendi (Evaf Mahkemesi kadısı) IV/147
Ziya Emin (Nevşehirli Doktor Emin Paşa'nın oğlu) XVII/183
Ziya Molla Bey (Lazistan mebusu) VII/156, 158, VIII/66
Ziya Paşa (Nafıa nazırı, Osmanpaşazade) XV/47, 54
Ziya Paşa (*Harabat* sahibi) VIII/64
Ziya Paşa (Maliye nazırı) VI/77

Levent Şahverdi Arşivi

Ziya Paşa (Harbiye nazırı) XVII/168
Ziyaettin Efendi (Padişahın büyük oğlu) IV/124, VII/124, XI/3, XIII/64
Ziyaettin Efendi (Şeyhülislam) I/124, XIII/4
Zohrab Efendi (İstanbul Mebusu Krikor Zohrab) I/109, 122, IV/28-30, VI/125
Zühtü Efendi (Keçiborlu Nahiyesi müdürü) XXIV/29
Zühtü Paşa XVII/154
Zülfü Bey (Diyarbekir mebusu) XIX/17, 20, 26, 31, XVII/128, XXIV/330
Zülfü Hanım V/86
Zürih konsolosu XVII/94

Levent Şahverdi Arşivi

*Yer, Mekân ve Kurum Adları Dizini**

Abanos Sokağı (Beyoğlu, İstanbul) XVII/132
Abdülhamid-i Evvel Vakıf Mektebi (Bostancı, İstanbul) IV/252
Acireale İstasyonu (İtalya) XVII/167
Ada (Büyükada, İstanbul) VIII/144
Adalar (Oniki Ada, Ege Adaları) VI/6, X/84
Adana I/119, IV/2, 80, VI/102, VII/53, V/215, 243, XI/70, XXIV/329, 366, 368, XXV/14, 22, 24, 35
Âdem Ağa'nın oteli (Antalya) XXIV/11
Adliye Dairesi (Ayasofya, İstanbul) I/124, II/26, VII/18, 20, V/180, 196
Adliye Vekâleti (Ankara Hükümeti) XXIV/101, 303
Adrasan Limanı XXIV/10
Afgan/Afganistan XXIII/67, XXIV/66, 109, 232, 236, 248, 317, 325
Afyon/Afyonkarahisarı XXIV/29, 40, 41, 111, 168
Ahi Evran Veli (Kırşehir) XXIV/81
Akbaş XX/7
Akçakaya XXIV/296, 299
Akçakoyunlu (Kayseri) XXIV/37
Akçaşar (Ürgüp civarında köy) XXIV/56, 92, 140, 186, 188, 189, 278, 279, 286, XXV/32, 40
Akçaşar Cami-i Şerifi (Akçaşar, Ürgüp civarı) XXIV/92, 140
Akdeniz IV/159, 237, IX/2, XVI/48, XXII/82
Aksaray (İstanbul) I/120, IV/163
Aksaray V/173, XXIV/i, 15, 30, 53, 55, XXIII/71, XXIV/71, 83, 117, 122, 131, 142, 151, 158, 161, 167, 184, 196, 235, 273, XXV/4, 11, 28, 30, 41
Akseki XXIV/24
Aktepe (Ürgüp civarı) XXIV/305, 352
Alaca (Yozgat civarı) XXIV/217, 241
Alanya (Alanya) XXIV/28
Alasonya VII/157
Alemdağ/Alemdağı (İstanbul) IV/83, X/26, 33, 39, 46, XIII/48
Alemdar Caddesi (Sarayburnu-Sultanahmet, İstanbul) XIII/53
Âlî Paşa Yalısı (Bebek, İstanbul) XVI-II/20
Almanya Hastanesi (Beyoğlu, İstanbul) XI/90
Almanya VI/7, 10, V/148, 149, 223, 224, 226, XIII/17, XVII/66, 182, XXIV/22, 65, 275, XXV/22, 40
Altıkapılı Türbesi (Ürgüp) XXIV/360, XXV/20
Altıncı belediye dairesi (Beyoğlu, İstanbul) IV/225
Altunizade (İstanbul) VII/9
Amalfi (İtalya) XVII/x03
Amasya III/47, IV/18, 280, VII/55, V/21, XI/10, XVII/132, XXIV/52, 63
Ambar köyü (Kayseri civarı) XXIV/292
Amerika VII/35, X/42, 43, XX/1, XXIV/30, 60, 81
Anadolu I/15, IV/112, 114, 115, 154, 172, 177-179, 192, 193, 195, 207, VII/55, X/19, 35, 45, 101, XI/55, XV/16, XX/7, XVII/61, 68, 82, 91, 95, 97, 119, 133, 137, 145, 170, 173, 175, 177, XXIII/6, 35, 45, 64, 67, XXIV/7, 46, 56, 109, 110, 119, 174, 212, 358, XXV/14, 27, 30
Ankara II/1, IV/55, 277, VI/125, VII/42, XVI/29, 59, XXII/51, XVIII/1, XVII/78, 119, 175, XXIII/30, 71,

* Dizin hazırlanırken defterlerin cilt ve sayfa numaraları esas alınmıştır. Defterlerin kitapta hangi sayfalarda yer aldığını görmek için bkz. s. 908'deki liste.

Levent Şahverdi Arşivi

75, XXIV/1, 11, 14, 19, 30, 39, 43-46, 49, 50, 52, 54, 59, 61, 64, 65, 68, 69, 72, 76, 78, 80, 81, 89-91, 95, 97, 109-111, 118, 132, 136, 143, 147, 148, 154, 158, 161-163, 167, 168, 178, 181, 197, 207, 214, 222, 225, 229, 230, 236, 248, 253, 259, 269, 272, 273, 283, 289, 295, 303, 317, 319, 320, 322, 324-326, 330, 331, 340, 343, 350, 354, 357, 359, 363, 366, 375, XXV/4-6, 9, 10, 11, 14, 16, 19, 27-30, 32, 37, 41, 43, 44, 49, 67, 74, 75, 77, 78
Antalya I/124, IV/24, 77, XI/39, 70, XIII/9, XXIV/1, 3, 4, 9-12, 17, 19, 20, 23, 24, 26, 29, 30, 33, 35, 36, 47-49, 54, 64, 65, XXIII/70, XXIV/80, 89, 99, 100, 118, 119, 126, 132, 133, 135, 146, 148, 155, 162, 167, 275, 317, 358, 383, XXIV/xx, XXV/11, 74-76
Antalya Telgrafhanesi (Antalya) XXIV/14
Antep XXIV/330
Apollo (süfehâ mecma-i telâkîsi; gece kulübü olacak) (Roma, İtalya) XVII/173
Arabyan Hanı (Tophane, Rıhtım, İstanbul) XVI/47, XXII/77, 113, 125, XXIII/5, 6, 15
Arapsun (Ürgüp civarında köy) XXIV/73, 83, 97, 126, 166, XXV/4
Aravan (Ürgüp civarında köy) XXIV/232
Ardahan XXIV/135, 325
Ardanuç XXIV/325
Arifi Paşa Konağı (Nuruosmaniye, İstanbul) XIV/1
Arnavutköyü (İstanbul) II/16, IV/47, VIII/149, XV/30, IX/54
Arnavutluk IV/237, VI/6, 7, 22, 42, 44, X/76, 77, 79, 80, XVII/89, 186, XXIII/68, 69
Arpacızade'nin medresesi (Ürgüp) XXIV/324
Artvin XXIV/325
Arz Odası (Topkapı Sarayı, İstanbul) XII/25, 26, 66, XIII/10
Asım Paşa Konağı (Çemberlitaş, İstanbul) (Mustafa Hayri Efendi'nin satın alarak Evkaf Dairesi'ne değiştirdiği konak) X/27
Âşık Paşa-yı Veli Türbesi (Kırşehir) XXIII/73
Atina X/92, 93, 95, XI/37, XVII/78, 187
Avanos Köprüsü (Avanos) XXIV/283
Avanos XXIII/77, XXIV/48, 56, 73, 85, 94, 98, 101, 108, 110, 115, 130, 173, 178, 202-204, 214, 221, 241, 244, 285, 289, 300, 322, 378, XXV/16, 39, 50
Avlağa Dağı (Ürgüp) XXIV/105
Avrathisarı (Avrathisar) I/ii, I/390
Avrupa VI/2, 6, 7, VII/48, 119, 123, IX/12, 14, V/81, 82, 153, X/36, 50, XI/6, 104, XIII/35, 62, XV/x01, 56, XXII/85, 89, 91, 162, XVIII/6, 42, 47, 62, 67-70, XXIV/168, XXV/28
Avusturya IV/150, V/260, X/79, XI/49, XIII/17, 63, XX/18, XVII/182
Avusturya Sefarethanesi V/225
Âyan Meclisi (Âyan, Âyan Dairesi, Heyet-i Âyan, Âyan Başkanlığı adıyla da geçiyor) I/118, 122, 124, II/38, III/26, 64, IV/1, 29, 36, 39, 58, 59, 61-64, 69, 71-73, 107, 298, VI/4, 9, 29, 35, 54, 59, 62, 82, 90-92, 94, 118, 120, 121, 127, 129, 131, VII/14, 19, 47, 48, 92, 95-97, 99, 100, VIII/53, 134, V/163, 177, X/15, XI/87, XII/60, XIII/1, 62, XV/41, 46-48, XVI/6, XXII/13, 15, 41, 55, 73, XXIII/5, 71, XXIV/150, 330, 331, 346, 364, XXV/11
Âyan Salonu IV/3
Ayasaranda (Arnavutluk) XVII/186
Ayasofya (İstanbul) I/124, IV/23, XI/3, 11, 97, XXV/47
Ayasofya Cami-i Şerifi (Ayasofya, İstanbul) XIII/51
Ayasofya Meydanı (Ayasofya, İstanbul) XIII/55
Ayaspaşa (İstanbul) IV/192
Ayastefanos (Yeşilköy) I/117-119, 121, 122, IV/185, 212, 213
Aydın VII/42, VIII/33, 63, 65, 66, 144

Levent Şahverdi Arşivi

Aynaroz (Rumeli) VII/137
Azerbaycan XVII/149, 156

Babayan köyü (Ürgüp civarı) XXIV/95, 309
Bâb-ı Fetva XII/26-28, 57, XIII/2-4, 38, 41, 55, XV/11
Bâb-ı Hümayun (Topkapı Sarayı, Sultanahmet, İstanbul) XIII/54
Bâb-ı Meşihat XXIII/42
Babıâli (İstanbul) II/1, 2, 14, 16, 18, 22, 24, 34, 45, III/1, 2, 20, 24-26, 37, 47, 60, 94, 97-99, IV/4, 12, 26, 40, 67, 73, 107, 124, 132, 133, 154, 158, 186, 212, 220, 224, 234, 240, 246, 299, VI/9, 18, 25, 30, 37, 39, 41, 42, 47, 49, 54, 62, 63, 66, 70, 71, 73, 79, VII/104, IX/11, 12, 21, VIII/60, 196, V/14, 17, 22, 23, 69, 124, 223, 263, X/2, 13, 28, 29, 41, 45, 70, 71, 73-77, 105, 111, XI/4, 6, 12, 18, 19, 21, 27, 30, 37, 40, 44, 59, 61, 67, 72, 84, 86, 102, 106, XII/23-25, 38, 39, 49, 64, XIII/30, 46, 52, XV/2, 6, IX/55, 56, XXI/10, XX/1, 3, XVII/155, XXV/11, 67
Babıâli Caddesi (İstanbul) VI/30
Babıâli Yokuşu (İstanbul) IV/67, VI/49
Baçanara/Bagnara (İtalya'da köy) XVII/x03
Bademağacı (Kızılkaya, Antalya) XXIV/27
Bağ (belirtilmemiş, İstanbul) VII/129
Bağdat Caddesi (İstanbul) VIII/14
Bağdat I/1, 390, IV/80, VI/34, IX/5, VIII/72, 86, V/63, X/20
Bağdat Şimendiferi IV/139
Bahçe (Adana'nın kazası) XXIV/329
Bahçe Adası (Kuşadası) XVII/188
Bahçekapısı (İstanbul) XVII/88
Bahreyn Adası IV/135
Bahr-i Sefid Adaları (Cezayir-i Bahr-i Sefid) X/100, XI/53
Bahr-i Sefid *bkz.* Akdeniz
Bahr-i Sefid Boğazı (Çanakkale Boğazı) *bkz.* Boğazlar
Bahr-i Sefid Medresesi (Fatih, İstanbul) XXIV/95, 198
Bakû XVII/69, XVII/138, 145, XXIV/325
Balat (İstanbul) VII/135
Balıkpazarı (İstanbul) XXIV/364
Balkan(lar) IV/160, X/85, XV/54, XXII/68
Balmumcu (İstanbul) IV/101, 167
Balmumcu Çiftliği (İstanbul) IV/101, 167
Baltık Denizi VI/7
Bandırma XXIV/20, 248
Bank-ı Osmani/Osmanlı Bankası (Galata, İstanbul) V/57, XI/28, 90
Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi (Beşiktaş, İstanbul) II/32, IV/277
Bari (İtalya) XVII/171, 184
Barletta İstasyonu (İtalya) XVII/184
Basra IV/139
Basra Körfezi IV/133, 137
Başköy (Ürgüp civarı) XXIV/287, 290
Başkurşunlu Medresesi (Fatih, İstanbul) XXIV/95, 198
Batum XVIII/5, 7, XX/7, XXIII/40, XXIV/325, 366
Bavyera (Almanya) XVII/76
Bebek (İstanbul) XVIII/20
Bekirağa Bölüğü (Beyazıt, İstanbul) XXII/39, 73, 78, XXIII/1, 2, 14, 15, XXIV/42
Bekirağa XXIII/15, XVII/82, XXIV/58, 383
Belçika XXIII/51
Bella Vista Oteli *bkz.* Otel Bella Vista
Berat (Arnavutluk) VI/108
Berdan Nehri (Tarsus) I/i
Berlin IV/212, XV/x01, x02, XVII/58, 138, 145, 175, 181-184, XXIV/81, 118, 127, 168, 325, XXV/40, 67, 75, 76
Bern (İsviçre) XXIV/47
Beşiktaş (İstanbul) I/111-113, 120, II/28, III/60, IV/47, 111, 165, 180, 184, 203, 204, 206, 277, VI/58, 66, 95, VII/20, 43, 49, 128, IX/10, VIII/1, 119, 122, 131, 143, 147-152, 171, V/1, 4, 11, 21, 24, 85, 100, 101, X/4, 14, 20, XI/99, XII/3, 5, 28, 68, XIII/48, 51, XXIV/70, 249

Levent Şahverdi Arşivi

Beşiktaş Belediye Dairesi I/386
Beşiktaş Camii (İstanbul) III/95
Beşiktaş İskelesi (Beşiktaş, İstanbul) XI/98
Beşiktaş Kulübü (İttihat ve Terakki Cemiyeti Beşiktaş Kulübü) IV/165
Beşiktaş Sarayı (İstanbul) XV/26 II/27, 38, III/83, 98, 100, IV/96, 219, VII/158, V/103, X/15, 27, 64, XII/7, 22, 51, 65, 68 XIII/1, 49
Beşiktaş Saray-ı Hümayunu *bkz.* Beşiktaş Sarayı
Beşiktaş Evkaf Dairesi II/32
Beşiktaş'taki Veliaht Sarayı *bkz.* Beşiktaş Sarayı (İstanbul)
Beyazıt (Doğubeyazıt) XVII/127
Beyazıt (İstanbul) VII/44, VIII/76, 146
Beyazıt Kapısı (Müdafaa Nezareti, Beyazıt, İstanbul) XXII/37
Beyazıt Meydanı (Beyazıt, İstanbul) X/105, XXII/73
Beykoz (İstanbul) IV/170, 171, XII/33, XVII/98
Beylerbeyi (İstanbul) III/100
Beylerbeyi Cami-i Şerifi (Beylerbeyi, İstanbul) VI/12
Beyoğlu (İstanbul) I/121, III/48, IV/203, 225, 226, 233, 253, 278, VI/82, 125, VII/78, 135, 147, 153, VIII/149, 155, V/56, XI/10, 90, 94, XII/39, XVII/132, XXIV/167
Beyoğlu Bidayet Mahkemesi II/20
Beyoğlu İttihat ve Terakki Kulübü (Beyoğlu, İstanbul) IV/278, XXII/19
Beyrut I/1, IV/126, VII/46, VIII/134, V/32, 215, 243, X/36, XV/32
Biga II/21
Binbirdirek (İstanbul) VII/12, 16
Bingazi IV/119, 165, 235, 236, 280, VIII/147, XV/30, XVII/94
Birinci Vakıf Hanı (Sultanhamamı, İstanbul) IV/152, V/252
Birżebbuġa (Malta) XIX/18, XVII/33, XX/8
Bitlis I/390, V/210, X/1, 37, XV/32, XXIV/292
Boğaziçi (İstanbul) IV/81, VI/15
Boğazköprü (Ürgüp civarı) XXIV/292
Boğazlar IV/158, 159, 212-214, 216, VI/69, V/226, XVI/48, XXII/82, XX/7, XXIV/354
Bolşevik Rus Hükümeti'nin Sefarethanesi (Ankara) XXIV/58
Bolu I/120, IV/1, 69, 79, 273, VI/96, VII/68, VIII/66, V/98, XXII/41, 79, 89, XXIII/25, 39, XVII/134, XXIV/3, XXIV/110
Bolvadin XXIV/296, 299, 310
Bombay (Hindistan) XVII/108
Bor (Niğde) XXIV/77, 123, XXV/38
Bostan Çiftliği (Suriye) XI/85
Bostancı (İstanbul) IV/252, VI/126, VIII/2, 5, 7
Bostancı İskelesi (İstanbul) VIII/6
Boston Oteli (Roma, İtalya) XVII/167, 168, 172, 174, 176, 179, 180, 185, XXIII/68, XXIV/53
Bozdoğan Kemeri (İstanbul) I/120, 123
Brindisi (İtalya) XVII/175, 182, 184, 185, XXIII/70
Buhara XVII/140, XXV/11
Bulgar Dağı I/i
Bulgaristan VII/77, 168, X/89, XI/48, 54, XXV/6
Burdur IV/181, VI/103, VIII/41, X/94, XXIV/4, 25, 28, 30, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 73, 87, 99, 162, 351, 359
Bursa III/47, VII/42, 192, V/242, X/10, XI/70, XXII/42, 86, XXIII/24, XVII/101, XXIV/33, 147, 195, 339
Burunağıl (Mucur'a yakın köy) XXIV/338
Büyük Britanya *bkz.* İngiltere
Büyük Verdala Kışlası (Verdala, Malta) XVII/3
Büyükada (İstanbul) IV/252, VI/82, XII/45
Büyükdere (İstanbul) VI/19, VII/24, 102, 103

Cağaloğlu (İstanbul) III/97
Calabria (İtalya) XVII/x02
Calatabiano İstasyonu (Sicilya) XVII/167
Cami-i Kebir (Ürgüp) XXIV/86
Caserta İstasyonu (İtalya) XVII/x04

Levent Şahverdi Arşivi

Cebel-i Lübnan IV/91
Cedide I/19, XVI/32, XXII/54
Cemil köyü (Ürgüp) XXIV/92
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye XI/103, 109, 110
Cenevre (İsviçre) X/49, XVII/189
Cerablus (Suriye) XXIII/47
Cerrahpaşa (İstanbul) IV/48, IV/163
Cezayir-i Bahr-i Sefid *bkz.* Bahr-i Sefid Adaları
Ceziretülarap XVII/90
Charlottenburg (Berlin) XXIV/81
Cidde XVIII/12, 22, XXIII/36, 41
Cihangir (İstanbul) VII/96, V/101
Cino (Galata'da meyhane/kulüp) VII/6, 20
Cisr-i Leşfur (Suriye) XXIII/47
Cotonera Hastanesi (Malta) XVIII/1, 22, XIX/12, XVII/59, 82, 91, 98, 135, 151

Çadır Köşkü (İstanbul) VII/126
Çakıllı (Ürgüp) XXIV/208
Çakmakçılar (İstanbul) XXV/79
Çal (Afyon) XXIV/39
Çamlıca (İstanbul) X/33, XII/44
Çanakkale Boğazı IV/159, 212, VI/69, XVI/48, XXII/82, XX/7
Çanakkale XV/16, XXI/4, XX/19, XXIII/7, XXIV/17, 118
Çankırı/Kengürü I/124, XXIII/24
Çarşamba (İstanbul) IV/163
Çatalca IX/2, 3, VIII/108, XI/27, 48, XII/35
Çatalca Karargâhı (Çatalca) X/108
Çatalkaya (Ürgüp) XXIV/352
Çavuşin (Ürgüp civarı) XXIV/89, 140, 221
Çavuşin Camii XXIV/92
Çeltikçi (Antalya) XXIV/28
Çemberlitaş (İstanbul) II/17, X/27
Çırağan Sarayı III/39
Çiftlik (Balmumcu Çiftliği) XXIV/26
Çit Kasrı (Yıldız, İstanbul) XI/87, XII/46, XIII/62
Çit Köşkü (Istanbul) VII/119
Çongara IX/2
Çorum I/110, II/1, III/60, 61, IV/18, 69, 170, 185, 233, 253, VI/52, 82, 88, 96, VII/21, 41, 44, 66, 68, 86, 115, VIII/22, 36, V/59, 98, 194, 250, X/24, XI/2, 71, XXIV/69, 241, 268
Çubuk Boğazı (Antalya) XXIV/26
Çumra (Konya) XXIV/97
Çürüksu (İstanbul) VI/117, VIII/112, X/102, 110, XI/1, 44, 47, 51, XXII/73, 93, 141, XX/19, XXIII/1, 5, 17, 21, 24
Çürüktepe (Ürgüp) XXIII/77, XXIV/216

Dağıstan II/26
Dağıstanlı Cami-i Şerifi (Ürgüp) XXIV/98, 326
Dahiliye Vekâleti XXIV/43, 78, 80, 96, 119, 236, 300, 322, XXV/11, 15, 20, 21, 28, 29, 65, 70
Damlalı Boğaz (Afyon) XXIV/41
Damsa (Ürgüp) XXIV/280
Damsa'da türbe XXIV/280
Darphane (İstanbul) I/122, XXV/31
Darüleytam Külliyesi (Kayseri) XXIV/292
Darülfünun IV/206, VIII/65, VIII/76, 170, V/174, XXIV/221
Darülhilafe Medresesi (?Kayseri) XXIV/292, 295
Darülhilafetilaliye *bkz.* İstanbul
Darülhilafetilaliye medreseleri (İstanbul) XIII/20, XV/19, XVII/158
Darüşşafaka Mektebi (İstanbul) XI/104, 109
Debre II/10, IV/83, 166, 295, VII/66, XIII/10
Defterdar Yahya Efendi Cami-i Şerifi (Ürgüp) XXIV/151
Defterhane V/181, 185, 186
Dehli/Delhi (Hindistan) XVIII/30, XVII/108
Denizli VII/190, 193, VIII/2, XXIV/339, XXIV/xx
Derbend kahvehanesi (Afyon) XXIV/41
Derebağ (Ürgüp) XXIV/41
Deremahalle (Ürgüp) XXIV/100
Derince XVII/82

Levent Şahverdi Arşivi

Dersaadet *bkz.* İstanbul
Dersaadet İkinci Ceza Dairesi (İstanbul) XXII/61
Dersaadet Merkez Kumandanlığı (İstanbul) XXIII/35
Dersim III/47
Devellü (Karahisar) XXIV/115
Devlet-i Aliye-i Osmaniye/Osmanlı Devleti/Devlet-i Aliye IV/118, 133-135, 139, 155, 156, 158, 159, VI/7, 56, VII/154, VIII/164, 165, 169, V/224, X/45, 86, 100, 101, XV/25, XXI/10, XX/13, XVII/58, 100, XXIII/22, XXIII/58, 68, XXIV/7, XXV/40
Dıraç IV/19, 24, 296
Dil (Dil Burnu, Büyükada, İstanbul) VI/82
Dinar (Afyon) XXIV/28, 39, 40, 310, 331
Direklerarası (İstanbul) I/110
Divan-ı Riyaset Odası (Mebusan Meclisi Dairesi) II/1, 10, VI/29
Divaniye VIII/191
Diyarbekir I/1, 390, IV/289, VI/17, VII/113, VIII/104, V/210, 231, X/1, 37, XI/20, 104, 106, XII/2, XIII/44, XIX/12, 17, XVII/57, 128, 154, XXIII/20, 26, 38, XVII/94, XXIV/110, 312, 330, 367, XXV/11, 30
Dizdariye (İstanbul) V/159, X/12, XI/2
Dohuk (Musul, Irak) IV/282
Dolmabahçe (İstanbul) III/37, IV/48
Dolmabahçe Cami-i Şerifi (İstanbul) III/48, IV/96, 117, 146, V/101, X/30, 34, 54, XII/7, XIII/2
Dolmabahçe Sarayı (İstanbul) IV/7, 35, 52, VIII/116, XI/93, 99
Doyçe Oryant Bank (Deutsche Orient Bank, İstanbul) III/37
Dördüncü Vakıf Han (Bahçekapısı, İstanbul) VI/49
Düyun-ı Umumiye X/41, XXIV/64, 283, XXV/45

Edirne IV/36, 68, 103, 300, VII/22, 145, 148, IX/4, 16, V/79, 80, X/16, XI/52-54, 59, 72, 107, XII/36, 37, XXI/14, XX/19, XXIII/7, 19, 22-24, XVII/93, 159, XXIV/118, 338, XXV/4, 5, 9, 16, 21, 32, 37, 41
Edirnekapısı (İstanbul) VI/57, XXIV/118
Ekşisu köyü (Rumeli) XII/29
Elazığ *bkz.* Mamuretülaziz
Elhazaf Bankası *bkz.* Salomon Elhazaf Mahdumları Bankası (Rodos)
Elmalı (Antalya) XXIV/10, 12
Eminönü (İstanbul) IV/185
Enderun (İstanbul) X/66, XI/95
Endif XXIV/136, 150
Eneği XXIV/100
Enez XI/49, XI/55
Erciyes Dağı XXIV/263, 294, 297
Ereğli (Konya Ereğlisi) XXIV/50, XXV/12
Ereğli şirketi IV/143
Erenköyü (İstanbul) IV/225, 233, 252, 253, 285, VI/59, 77, 84, 87, 95, 103, 113, 119, VII/6, 21, 23, 38, 52, 69, 101, 102, 118, 127, 131, 148, 189, IX/1, 5, 24, VIII/1, 8, 28, 133, 143, 144, 153, 193, 194, V/13, 24, 62, 84, 86, 144, 163, 194, 262, X/7, 8, 15, 20, 25, 26, 63, 97, XII/6, 21, 22, XIII/2, 65, XV/32, 34, 38, XVI/1, 23, XXII/1, 33, XXIV/17, 25, 135
Erenköyü İstasyonu (Erenköyü, İstanbul) VII/39, VIII/2, 3, 135
Erenköyü Kabristanı (Erenköyü, İstanbul) XXV/44
Erenköyü Zaptiye Dairesi (Erenköyü, İstanbul) VIII/194
Ergene XI/55
Ergiri VII/18, 46
Ermenistan XXIII/11
Ertuğrul XXV/42
Erzincan Debbagat Fabrikası XXIV/65
Erzincan VI/120, XXIV/35, 325
Erzurum I/389, IV/27, 93, 155, VIII/104, V/210, X/1, 37, XI/54, XIII/28, XV/32, XVIII/3, XX/19, XXIII/19, 38, XXIV/275, 292, 325
Esbelli (Ürgüp) XXIV/352, XXV/29

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Verdala Kışlası (Verdala, Malta) XVIII/30
Eskişehir Merkez Hastanesi (Eskişehir) XXIV/89
Eskişehir XXII/25, XXIV/17, 19, 22, 43, 63, 96, 222, 245, 259, 317
Etfal Hastanesi (İstanbul) III/37
Etna Dağı (Sicilya, İtalya) XVII/167
Evkaf Bankası IV/271, IV/283, XXV/75
Evkaf Dairesi II/23, 32, III/47, IV/132, 184, 245, 283, VI/70, X/39, 76, 83, 92, 105, XI/3, 10, 20, 37, 39, XII/1, XXV/47
Evkaf Mektebi IV/133
Evkaf Nezareti II/3, 17, 23, III/20, 60, 97, IV/40, 67, 108, 111, 133, 154, 163, 164, 185, 203, 273, 282, 288, VI/9, 18, 37, 49, 52, 62, 80, 89, VIII/132, V/18, 26, 47, 131, 157, 197, 203, 205, 251, X/8, 23, 25-27, X/32, 33, 63, 75, XI/16, 59, 62, 70, 81, XII/65, XIII/43, XV/15, 24, XIV/21, XXII/17, 61, XVII/88, 158, XXIV/253, 278, 296
Evkaf Vekâleti XXIV/64, XXIV/118, XXV/16
Eyüp (İstanbul) IV/204, VII/148, XIII/59, XXII/54, XVI/33, XVII/106, 156
Eyüp Sultan (İstanbul) XXIV/89

Fasano (İtalya) XVII/184
Fatih (İstanbul) I/110, X/48, XXIV/95, 198
Fatih Cami-i Şerifi (Fatih, İstanbul) VI/138, X/48, 53, 75, XII/57, 59, XIII/3
Feneryolu (İstanbul) VI/74, IX/26, VIII/144, 146
Fethiye Medresesi (Çarşamba) IV/163
Fetvahane (Bâb-ı Fetva) I/14, IV/272, 273, XIII/54
Fındıklı Sarayı (İstanbul) III/59, 60
Fındıklı X/54
Fındıklı'daki saray (Fındıklı Sarayı) X/54
Fırat XXIII/47
Filip'in kahvehanesi (Galata, İstanbul) X/30
Filipin X/42, 43
Filistin XXIII/53
Filorina köyü (Rumeli) XII/28
Finike XXIV/10
Floransa (İtalya) XVII/180
Floriana Bahçesi (Malta) XVII/75
Fort Salvator *bkz.* Salvator Kalesi (Malta)
Fransa IV/63, V/223, 226, X/39, 46, XI/89, XVII/102, XXIII/46-49, XXIII/51, 53-56, XVII/108, 134, 183, XXIV/40, 351
Fraşer (Arnavutluk) VIII/2

Galata (İstanbul) III/37, IV/67, 146, 225, VII/5, 19, 20, 49, 78, VIII/122, 143, 150, V/11, 12, 56, X/24, 30, XXIII/23
Galata Köprüsü (İstanbul-Yenicami Köprüsü adıyla da geçiyor) VII/147
Galata Sultanisi (İstanbul) XXIV/241, 332, 376
Galiçya XXIV/21
Gelenbevi İdadisi (İstanbul) XI/9
Gelibolu VIII/14
genel İslam meclisi XV/2
Genezin köyü (Ürgüp) XXIV/115
Germir XXIV/296
Girit XXI/10, XXIV/i, 9
Gozo Adası XVIII/31
Göksu (İstanbul) III/100, VI/12
Göksu Kasr-ı Hümayunu (Göksu, İstanbul) VI/12
Göksu Köşkü (Göksu, İstanbul) III/100
Göksun (Ürgüp) XXIV/103
Gölbaşı Köyü (Burdur) XXIV/39
Göreme XXIV/341
Göynük (Ürgüp civarı) XXIV/115, 287
Göztepe (İstanbul) IV/294, VI/77, 81, 113, 121, 126, VII/6-9, 21, 58, IX/25, 26, V/63, X/14, 25, XXIV/i
Göztepe İstasyonu VI/119, VII/59
Guardia-Mangano İstasyonu (Sicilya) XVII/167
Gureba Hastanesi (Afyon) XXIV/42
Gümülcine I/115, 122, II/44, IV/15, 19, 21, 77, 92, VII/17, 68, 80

Levent Şahverdi Arşivi

Gümüşhane II/10, XXIV/63, XXV/41, 73
Gümüşsuyu Hastanesi (Gümüşsuyu, İstanbul) XXII/55, XVI/34
Gümüşsuyu XXII/55, XVI/34
Güney Cephesi Kumandanlığı XXIV/48
Gürcü Sefarethanesi (Ankara) XXIV/58
Gürün (Sivas) VII/40

Hacı Bayram-ı Veli Cami-i Şerifi (Ankara) XXIV/50
Hacı Bayram-ı Veli Dergâhı (Ankara) XXIV/46
Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı (Hacıbektaş) XXIII/75
Hacı Hüseyin Bağı (İstanbul) VII/133
Hacı Mustafa Efendi Camii (Ürgüp) XXIV/180
Hacıbektaş (Niğde) XXIII/76, XXIV/71, 84, 130, 173, 214
Hacılar XXIV/94, 96, 98, 100, 143
Hadımköyü (İstanbul) I/115, I/116
Hafız Bey (Paşa) Çiftliği (Çubuk Boğazı, Antalya) XXIV/26, 27
Hafız Paşa kahvehanesi (Çubuk Boğazı, Antalya) XXIV/26
Hahamhane X/50
Hakkâri XXIV/309
Halep I/1, 118, IV/272, VII/9, 58, VIII/132, V/66, 98, 215, 243, XV/30, 32, XXIII/46, 58
Halil Çavuş odası (Hafız Paşa Çiftliği, Çubuk Boğazı, Antalya) XXIV/26
hamam (Beyazıt-Süleymaniye arası, İstanbul) VIII/76
Hamidiye Camii (Yıldız, İstanbul) IV/292, VI/41, 69, XI/7, 32, 47, 80, 94, 95, 97, 101, XII/48
Hamidiye İmareti (Bahçekapısı, İstanbul) VI/49
Hamit köyü (Keskin-Kırşehir arası) XXIV/51, 69-71
Harbiye Mektebi IV/184, 186, VIII/101
Harbiye Nezareti I/124, IV/300, VI/43, 54, VIII/20, 76, 114, 119, V/79, X/26, 106, XI/3, 27, XVI/71, XXII/73, XVII/99, 125, 126
Harbiye Nezareti Meydanı I/110, VIII/43
Harem-i Hümayun IV/255, VI/92, XIII/63
Haremkapı XIII/63
Hariciye Vekâleti (Ankara Hükümeti) XVII/175, 188, XXIV/1, 135, 250
Harput I/390, XIX/8, XVII/82, 83, XXIII/39
Hasandede köyü XXIV/69
Havza XXIV/241
Haydarpaşa (İstanbul) IV/225, 294, VI/36, 74, 103, 126, VII/5, 6, 9, 37, 38, 49, 52, 94, 116, 118, 131, IX/1, VIII/132, 133, V/144, 161, 221, 262, X/13, 30, XIII/22, 34, 46, 48
Haydarpaşa Hastanesi (Haydarpaşa, İstanbul) XVI/14, XXII/25
Haydarpaşa iskelesi (Haydarpaşa, İstanbul) VII/148
Hayrettin (Beşiktaş, İstanbul) IV/204
Hazine-i Hassa IV/260, X/69, XI/34, 64
Hazreti Halit-Türbesi (Eyüp, İstanbul) XIII/27, 59-61
Hereke (Halı) Fabrikası (Hereke) X/48, 53, 75
Hereke X/48, 53, 75
Hıdiv'in sarayı (Kâhire, Mısır) XXII/13
Hırka-i Şerif (Topkapı Sarayı, İstanbul) VI/126, VII/76, X/66, XII/55, XIII/32, 55
Hicaz III/48, IV/111, XIX/19, XXII/43, 44, XVII/108
Hilal-i Ahmer Cemiyeti IV/206, 225
Hilal-i Ahmer Hastanesi (Burdur) XXIV/31
Hint, Hindistan IV/124, 135, VII/35, XIII/2, XVII/59, XVIII/31, XIX/6, 9, 15, 19, XX/7, 11, 12, XVII/37, 63, 73, 77, 84, 90, 108, XXIII/11, 67, 68
Hisarcık (Kayseri civarı) XXIV/292, 294, 296-298
Hotel Palas *bkz.* Palas Oteli
Huand Camii (Kayseri) XXIV/299
Huand Hatun Türbesi (Kayseri) XXIV/299
Hukuk Mektebi I/109, II/3, IV/205, VIII/95, 103, X/50, 51, XXII/61, 65, 155, XXIV/i, 42

Levent Şahverdi Arşivi

Hürriyet-i Ebediye Tepesi (Şişli, İstanbul) IV/278, XI/1, XXIV/118
Hüsrev (Aksaray'ın nahiyesi) XXV/11, 28, 41

Ihlamur Kasrı (Ihlamur, İstanbul) XII/3
Imtarfa Hastanesi (Malta) XVII/135, 150, 160, XXIII/61
Irak XX/17, XVII/84, XXIV/354
Isparta I/390, VI/120, V/164, 257, XIX/17, XXIV/24, 37, 79, 161
Istabl-ı Amire (Topkapı Sarayı, İstanbul) XI/66, XII/24, 26, XIII/53, 54

İbn-i Cebbare Hanı (Galata, İstanbul) V/171
İbrahim Paşa Hamamı (İstanbul) I/115
İçel VII/42
İlyas Çelebi Cami-i Şerifi (Tophane, İstanbul) V/177
İmdine *bkz.* Medine (Malta)
İmran (Ürgüp) XXIV/114
İncesu XXIV/184, 249, 292, 301, 304
İnebolu XXIV/57, 76, 110, 135, 150, 208, 214, 330
İngiliz kulübü (Ayastefanos, İstanbul) I/118
İngiltere IV/122-124, 126, 128, 131, 133, 134, 136-139, 161, 216, 234, 275, 276, VI/3, 7, 8, 11, V/119, 226, X/37, 45, 70, 72-74, 103, XI/36, 49, XVI/57, XVII/59, 73, 90, 95, 108, 138, 145, XVIII/18, XIX/4, 12, XX/1, 4, 15, 17, XXI/10, 15, XXIII/8, 29, 37, 48, 50, 53, 54, XXIV/354, XXV/20
İnönü cephesi XXIV/12
İnönü XXIV/12
İplikhane Hastanesi (Eyüp, İstanbul) XVI/33, XXII/55
İran Sefarethanesi VIII/111
İran XVII/80, 84
İsahocalı köyü (Hamit-Kırşehir arası) XXIV/71
İskele Sokağı 34 (Ortaköy, İstanbul) XXV/16
İslambol *bkz.* İstanbul
İsprata (İtalya) XVII/184
İsprata İstasyonu XVII/184
İstanbul Evkaf Müdürlüğü XI/110
İstanbul Muhafızlığı Dairesi (Müdafaa Nezareti, Beyazıt, İstanbul) XXII/37
İstanbul VIII/5, 83, XI/38, XV/18, XXII/23, XXIV/19, 198, 264, 366, XXV/65
İstanköy XVII/188, XXIV/2
İstiklal Mahkemesi/Ankara İstiklal Mahkemesi (Ankara) XXIV/45, 49, 334, 338, 339, 340, 345, XXV/15, 16
İstrada Miskato (Malta'da cadde) XVII/152
İsveç XVI/61, XVII/166
İsviçre VI/2, X/49, 74, XXI/10, XVII/76, 166, 170, 175, 189, XXIV/302, XXV/40
İşkodra (Arnavutluk) IV/296, XI/53
İtalya Hastanesi (İstanbul) XXII/43
İtalya IV/119, 155, 235, 240, VI/1, 6, 8, XXI/11, XVIII/21, XVII/86, 133, 162, 164, x02, XXIII/57, 61, 62, 68, XVII/175, 180, 181, XXIV/3, 40
İtalya Konsolosluğu (Malta) XVII/165, 166, XXIV/21
İzmir I/1, VI/29, 38, 46, VII/68, 71, X/52, XII/52, XIII/9, XVI/36, XXII/68, 69, 72, XVI/43, XX/4, XXIII/16, 24, 45, XVII/95, 186, 188, XXIV/2, 4, 17, 57, 248, XXV/77
İzmit IV/279, VII/45, 68, XXII/92, XVI/59, 60, XVII/82, XXIII/20, 25, XVII/88, 89, 91, 168, XXIV/56, 358, XXV/22

Japonya VII/34, 35

Kadıköyü (İstanbul) IV/253, VIII/15, 17, 194, XI/98, XIII/48, XVI/4, 26, XXII/9, 37
Kadıköyü Polis Merkezi (Kadıköyü, İstanbul) VIII/15
Kadıköyü'ndeki Futbol Kulübü IV/253
Kadınhanı (Konya'nın kazası) XXV/36
Kafkasya IV/156, XVII/32, 67, 81, 119, XXIII/39, 40

Levent Şahverdi Arşivi

Kâhire XXIII/36, 41, 42
Kalamış (İstanbul) VII/189, XI/98
Kale-i Sultaniye XI/16
Kapıcı Cami-i Şerifi (Kırşehir) XXIV/79
Kanlıca Dere (Ürgüp) XXIV/114
Kara Mustafa Paşa Köşkü (İstanbul) XIII/55
Karadağ III/47, 98, VII/154, 169
Karadeniz Boğazı (İstanbul Boğazı) *bkz.* Boğazlar
Karadeniz I/388, VII/55, IX/3
Karahisar/Karahisar-ı Sahip XXII/41, 23, XXIV/39, 42-44, 101, 115, XXV/4, 77
Karaman I/17, XXIV/262, 281, XXV/36
Karamanoğlu İbrahim Bey Camii (Ürgüp) *bkz.* Ürgüp Cami-i Kebiri
Karamanoğlu İbrahim Bey'in camii (Uçhisar) XXIV/94, 126, 137
Karaözü XXIV/327
Karapınar XXIV/309
Karçova I/390
Karesi III/60, 48, 77, VI/27, 99, VII/66, 68, VIII/69, 95, XXII/52, 57, XVI/30, XXIV/339, 344
Karın (Ürgüp) XXIV/92, XXV/22
Kars I/387, XXIII/24, XVII/118, 156, 158, XXIV/162, 325
Kartal (İstanbul) VII/94, 101, X/30
Kastamonu IV/55, 56, 220, VII/45, XI/104, XXIV/89, XXV/15
Katanya (Catania, İtalya) XVII/167, x02
Katar IV/136
Kavak XXIII/30, XXIV/66, 241
Kavrulos (Ürgüp) XXIV/102, 200
Kaya (Niğde) XXIV/123
Kayakapı/Kayakapısı (Ürgüp) XXIV/101, 236, 324
Kayseri III/48, IV/19, 154, 272, VI/105, VII/53, 84, V/212, XXIV/25, 30, 37, 73, 94, 96, 100, 101, 106, 111, 112, 120, 131, 135, 138, 143, 149, 168, 171, 176, 214, 235, 245, 248, 249, 250, 259, 279, 281, 284, 289, 291-295, 297, 298, 301, 304, 310, 311, 334, 335, 343, 354, 373, XXV/6-9, 15, 21, 25, 26, 40, 43, 57, 59
Kayseri Sultanisi *bkz.* Mekteb-i Sultani (Kayseri)
Keçiborlu XXIV/29
Kemah XXII/89, XXIII/7, XVII/142, XXIV/35, 56, 135, 146, 273, 361, 375, XXV/9
Kengürü/Çankırı I/124
Keskin (Ankara-Kayseri arası) XXIV/51, 52, 62, 65, 68, 69, 70, XXV/6
Kesriye I/390
Ketenci Hamamı (Beşiktaş, İstanbul) VII/135, VIII/152
Kıbrıs XXIV/354
Kılıç Arslan Gazi Türbesi (Temenni, Ürgüp) XXIV/220, 251, 324
Kılıçlı (Ankara-Keskin arası köy) XXIV/68, 69
Kırkgöz (Antalya) XXIV/26
Kırkkilise IV/171, VII/157, VIII/135, XI/73, XXIII/19, 21, XVII/161
Kırşehir IV/83, 170, VI/125, XVII/113, 136, 155, XXIII/73, 75, XXIV/49, 51, 52, 54, 71-74, 76, 81-84, 89, 94, 104, 111, 117, 153, 161, 163, 164, 166, 169, 173, 178, 179, 182, 204, 211, 214, 220, 221, 241, 248, 254, 256, 270, 283, 289, 357, 370, XXV/14, 50
Kırşehir Mutasarrıflığı (Kırşehir) XXIV/110
Kısıklı (Çamlıca, İstanbul) X/33
Kızılırmak XXIV/68, XXV/4, 23
Kızılkaya (Antalya) XXIV/27, 29, 91
Kızıltoprak (İstanbul) VIII/10, 11, 14, 15
Kızıltoprak Polis Merkezi (Kızıltoprak, İstanbul) XXII/19
Kilikya XXIII/51
Kilisehisar XXIV/19
Kocamanoğlu Ufak Hanı (Sirkeci, İstanbul) XXIV/i
Koçana VII/76
Koçhisar VII/21, XXIV/122, 340
Kohenka İmaret Bankası (İstanbul) I/16
Kolordu Kumandanlığı (İstanbul) VI/64, VIII/111

Levent Şahverdi Arşivi

Konya I/17, 124, IV/180, VI/17, 105, VII/17, 21, 53, 54, VIII/59, V/164, X/76, 94, XXIII/31, XXIV/6, 12, 17, 19, 26, 43, 46, 50, 53, 64, 135, 150, 181, 202, 218, 247, 295, 343, 370, XXV/12, 15, 36
Korfu (Yunanistan) XVII/186
Korint Kanalı (Yunanistan) XVII/187
Koyulhisar (Sivas vilayetinde kaza) XXIV/264
Koyuncu Derbendi (Tarsus) I/i
Kozan XXIV/292
Kozyatağı (İstanbul) VI/120, VII/10, 41, 192, VIII/28, XIII/34, XV/38
Kozyatağı'nda Sultan Abdülmecit Han'ın başkadını Servetseza Kadın'ın bağı (bilahare Mediha Sultan'ın) XIII/33
Köselerçalısı (Ürgüp) XXIV/352
Kratzerstr. 21/0 (Münih) (oğul Hakkı'nın adresi) XXIV/xx
Krocker Oteli (Beyoğlu, İstanbul) VI/125
Kudat Mektebi *bkz.* Mekteb-i Kudat
Kudüs/Kudüs-i Şerif I/1, VIII/127, V/5, XV/x02, XXIV/20
Kulüp (belirtilmemiş) I/118, I/121
Kuruçeşme (İstanbul) VII/19, VII/43, 44, VIII/122, 151, XI/104, IX/54
Kuşadası XVII/188, XXIV/1
Kuveyt IV/133-135
Küçük Verdala *bkz.* Verdala (Malta)
Küçükçiftlik (İstanbul) VII/133
külliye medresesi (Medine'de inşa edilecek olan) X/34
Kürdistan IV/114, X/5, 6, XI/55
Kütahya VI/105, 121, VII/49, 190, IX/14, VIII/2
kütüphane (Kayseri) XXIV/296

Lazistan VII/156, VIII/66, 112, XXII/39, XXIV/248, 383
Lâzkiye XXII/65, 66, XXIII/7
Lehistan XVII/106
Leşki IV/150
Limni Limanı (Limni) XXII/82
Limni XXII/82, XVI/49, XXIII/7
Londra Harbiye Nezareti XVII/125, 126, 155, XXIII/61
Londra IV/124-126, 129, 138, 141, 217, 258, VI/3, 4, 57, 58, VII/109, V/61, 135, 219, X/42, 70, 81, 82, 84, 88, 103, XI/14, XVI/63, XX/17, XVII/73, 90, XXIII/40, 57, XVII/116, 122, 123, 127, 133, 160, XXIV/39, 40, 56, 58, 60
Lozan VI/8, VII/48, XVII/181
Löbon (Le Bon, Beyoğlu'nda şekerci, İstanbul) XII/39
Lüleburgaz IX/1, 5

Maarif Vekâleti (Ankara) XXIV/49, 61, 344, XXIII/75, XXV/15, 23
Mabeyn-i Hümayun IV/34, 51, VI/35, 67, XI/39, 41, 84, 108, XII/8, 21, 47, XX/1, 3
Mahkeme-i Temyiz-i Ceza Dairesi XIII/41
Makriköyü (Bakırköy, İstanbul) I/121, VI/16, XVII/125
Maliye Vekâleti (Ankara Hükümeti) XVII/188, XXIV/1, 202, XXV/41
Malta Limanı XVII/88
Malta valisinin yazlık sarayı (Malta) XXI/18
Malta XXII/51, 73, 77, 79, 80, 82, 86, 93, XVI/48, 51, 54, 55, 57, 60, 63, XXI/1, 4, 10, 11, 12, 14-18, XVIII/1, 4, 14, 17, 20, 21, 23, 31, 32, XVII/1, 42, XIX/1, 7, 12, XX/1, 6, 8, 9, 10, 12-15, 19, 20, XXIII/1, 6, 8, 11, 15, 17, 20, 33, 37, 61, 62, 70, XVII/61, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 79, 81, 84, 88, 91, 92, 95, 96, 98, 114, 115, 122, 123, 125, 126, 138, 145, 156, 160, 165, 167-169, 174-177, 179, 183, 185, 188, XXIV/15, 18, 20, 24, 26, 35, 44, 48, 54, 58, 59, XXIV/68, 76, 78, 90, 110, 118, 133, 134, 141, 150, 160, 240, 248, 255, 286, 302, 330, 366, 383, XXV/6, 11, 20, 30
Malta'da Müslüman mezarlığı (Malta) XXI/16, XVII/55
Malta'nın umumi bahçesi (Malta) XXI/18, XIX/17, 18, XVII/32, XX/6, 8

Levent Şahverdi Arşivi

Maltepe (İstanbul) IV/252, VI/82, 84, 119, VII/117, 127, XXIV/197
Mamuretülaziz/Elazığ V/210, X/1, 37, XIX/8, XXIV/345
Manastır I/389, 390, IV/42, 294, 295, 299, IX/19, VIII/121, 176, X/94, XI/53, XII/28, XXIV/339
Manchester (*Manchester Guardian*) XVII/59, 73, XXIII/10, 37, 46
Manisa XXIV/69
Maraş VI/135, 136, VIII/103, 104, X/13, XVII/125, x05
Mardin XXV/15
Matapan Burnu XVI/52, XXII/84
Matbaa-i Amire (İstanbul) IV/283
Matbuat-ı Hariciye Kalemi (İstanbul) VIII/76
Mayıs Küllüğü (Ürgüp) XXIV/183
Mebusan Kavanin-i Maliye Encümeni VI/30
Mebusan Meclisi (Mebusan Dairesi adıyla da geçiyor) I/109, 110, 114, II/1, 9, 21, 23, 33, 35, 40, 41, III/1, IV/4, 10, 12, 27, 29, 33, 37, 46, 69, 73, 222, 243, 253, 264, 296, VI/18, 27, 59, 74, 78, 82, 101, 103, 104, 125, 127, 130, 133, 137, VII/5, 48, 92, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 164, 185, VIII/1, 43, X/52, XII/60, XV/42, XVII/50, 53, XVIII/21, XX/1, 5, 6, 13, XXIII/8, 9, 15
Mecidiye (Yozgat-Kırşehri arası) XXIV/166, 241
Mecidiye Camii (Çırağan karşısı, İstanbul) III/39, XIII/51
Mecidiye Kasrı (Topkapı Saray-ı Hümayunu) X/76
Mecidiye Tabyası (Çanakkale) XX/7
Medine (Malta) XVII/32, 160, XX/8
Medine XVII/86
Medine-i Münevvere X/8, 34, XI/64, XVIII/24, XX/13
Medresetülkudat/Medrese-i Kudat XI/27, XII/26, XIII/9, XV/19, 20, XXIV/72
Medreserülmütehassısın XXIV/24
Medresetülvaizin XI/105, 108, 112, XIII/20
Mehmet Ali Paşa Hanı (Galata, İstanbul) IV/146
Mekke-i Mükereme XI/64
Mekteb-i Kudat III/26, 60, IV/18, 90, 154, 172, 293, VII/115, 186, VIII/127, 137, 143, V/13, 56, 84, 100, 145, 173, 196, 254, 263, X/1, 22, XI/3, 70, XII/26, XIII/9, XV/18-20, XXIV/72
Mekteb-i Sultani/Kayseri Sultanisi (Kayseri) XXIV/202, 295, 354, 376, XXV/15, 25
Memalik-i Osmaniye/Osmanlı Devleti IV/150
Menteşe IV/68, VII/24, 68, VIII/1, XXV/15
Mercan (İstanbul) VIII/20, XVIII/24, XIX/9, XXIII/8, 9, XVII/51
Mersin I/387, XX/19, XXIV/89, XXV/22, 30, 59, 74, 76, 79
Merzifon XXIII/20, 31, XVII/110, 127, XXIV/241, 268
Mesadet Hanı (Sirkeci, İstanbul) XXIV/136
Meserret Oteli (İstanbul) IX/55, 56
Messina İstasyonu XVII/x01
Messina XVII/x01, x02
Meşihat IV/55, VII/190, VIII/140, V/176, X/43, XII/23, 45, 49, XIII/4, 8, 19, 41-43, 45, XV/1, 4, 7, 15, 16, 18, 22, 27, XIV/5, 6, 7, 12, 18, 27, XXII/63, XXIII/42, XXIV/3, 50, 219, 242
Metropolithane X/94
Mezopotamya XVII/90, XXIII/53-56
Mısır I/i, IV/53, 119, 120, 124, 170, X/8, XIII/22, XVIII/18, 19, 20, XIX/7, XX/10, XXIII/13, 14, 50, 51, XVII/100, 122, XXIV/5, 354, 374
Mısır sarayı (Kâhire, Mısır) XXIV/374
Midilli IV/1, X/101
Midyan (Ürgüp'e yakın köy) XXIV/341
Midye V/224, XI/49, 55
Midye-Enez hattı (Midye ve Enez hattı) XI/49, 55
Midye ve Maariz hududu (Midye) V/224

Levent Şahverdi Arşivi

Milano XXIV/21
Mimeson köyü (Ürgüp) XXIV/266, 267, 280
Mirdite Ormanı IV/40
Mocan (Kayseri/Niğde) XXIV/222
Mola İstasyonu (İtalya) XVII/184
Molfetta (İtalya) XVII/184
Molfetta İstasyonu XVII/184
Mondros XXI/14, 15, 18, 19, XX/4
Monte Cassino (İtalya) XVII/x04
Monte Cassino İstasyonu XVII/x04
Moskato Bahçesi (Malta) XVIII/20
Moskova XVII/156, XXIV/232, 325
Moste Vusta köyü (Malta) *bkz.* Vosota
Mucur (Kırşehir) XXIV/73, 84, 252, 338
Muğla I/387
Musa Efendi Cami-i Şerifi (Ürgüp) XXIV/108
Musa Efendi Mahallesi (Ürgüp) XXIV/339
Musul I/390, IV/282, XVI/59, XXIV/370
Muş XVII/125, 153, XXIV/148, 154
Muvazene Encümeni (İstanbul) III/3, IV/246, 264, VI/30
Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Ankara Hükümeti) XXIV/245, XXV/20, 58
Mülkiye Mektebi I/109, VII/53, XXII/65
Münih (Almanya) XVII/109, 117, 157, 167, 170, 178, XXIV/18, 110, 132, 202, 347, 384, XXV/11, 35, 75, 79
Müntefik (Basra) XXII/27

Nafıa Nezareti I/i, III/99, VI/97, V/167, XI/4
Nafıa Vekâleti (Ankara Hükümeti) XXIV/47, 49, 66, 344, XXV/4, 8, 23, 25, 43, 74
Napoli Körfezi XVII/x04
Napoli XVII/163, XVII/x04, XVII/168, XVII/170
Nar (Ürgüp civarı) XXV/47
Nevrekop XXI/7
Nevşehir Bidayet Mahkemesi XXIV/160
Nevşehir İdadi Mektebi XXIV/126
Nevşehir İstinaf Mahkemesi XXV/21
Nevşehir Mahkemesi XXIV/122
Nevşehir Postahanesi XXIV/126
Nevşehir Şeriye Mahkemesi XVI/12, XXII/23, XXIV/195, 292, 301, XXV/47
Nevşehir VII/75, XVI/12, XXII/25, 183, XXIV/12, 15, 42, 65, 73, 85-88, 94, 96, 97, 101, 112, 121-124, 126, 129, 132, 135, 168, 181, 202, 235, 245, 247, 259, 324, 336, 340, 341, 345, 365, 379, XXV/1, 5, 21, 27, 35, 46, 51, 59, 60, 62, 63
Nevşehir'de İdadi Mektebi XXIV/122, 126
Niğde Bidayet Mahkemesi (Niğde) XXIV/140
Niğde I/122, II/40, III/23, IV/108, 109, 181, 282, VI/105, 137, VII/9, 53, 67, 131, VIII/28, 135, V/98, XXII/67, XVII/124, XXIV/46, 49, 50, 53, 55-57, XXIII/71, XXIV/88, 100, 111, 119, 123, 131, 133, 134, 140, 161, 163-165, 168, 181, 183, 193, 195, 196, 202, 203, 211, 218, 219, 221, 222, 227, 230, 235, 240, 245-248, 264, 277, 286, 287, 290, 299, 313, 322, 334, 341, 345, 347, 349, 350, 356, 357, 359, 365, XXV/12, 15, 23, 27, 32, 38, 41, 43, 50, 70
Nişantaşı (İstanbul) II/10, III/20, IV/11, 226, 227, VI/57, 94, 97, VII/24, 102, 127, 128, VIII/54, V/2, 8, 180, XIV/9
Nişantaşı İngiliz Mektebi (High School) X/4
Novo Verdala *bkz.* Yeni Verdala
Nuruosmaniye (İstanbul) VII/42, XI/103, XIV/1
Nuruosmaniye Caddesi (İstanbul) IX/10
Nuruosmaniye hümayun mahfili XI/109, IX/53
Nuruosmaniye Kulübü IV/92, VII/5, 49, 66

Ohri IV/42
Ortadoğu XXIII/49, XXIII/54

Levent Şahverdi Arşivi

Ortahisar (Ürgüp civarında köy) XXIV/56, 198, 266, 267
Ortaköy (İstanbul) IV/196, V/204, X/20, XIII/51, XVIII/29, XXV/16
Osmanlı Sefarethanesi (Roma, İtalya) XVII/179
Ostuni (İtalya) XVII/184
Otel Bella Vista (Rodos) XXIV/2, 7, 19, 20, 22
Otel Boston *bkz.* Boston Oteli
Otel Enternasyonal (Brindisi, İtalya) XVII/184, 185
Otel Oban (Salima, Malta) XX/9, XVII/75
Otel Palas *bkz.* Palas Oteli
Otel Savo (Salima, Malta) XVII/44, XXIII/1

Ömer Abid Hanı (Galata, İstanbul) VIII/122
Ömer Paşa Sokağı (Göztepe, İstanbul) XXIV/i

Palas Oteli/Otel Palas (Roma, İtalya) XVII/168, 172, 173, XXIII/57, XXIV/66, 302, 317
Palermo (İtalya) XVII/166
Paris Hukuk Mektebi X/51
Paris IV/68, VI/3, VIII/73, 92, X/40, 50, 88, XVII/58, 64, 78, 89, 89, 181, XXIII/67, XXIV/319, 354
Paşa Camii (Antalya) (Cami-i Atik) XXIV/14
Paşabahçe/Paşabahçesi (İstanbul) IV/171, VII/91, 148
Patras (Yunanistan) XVII/186, 187
Pendik (İstanbul) VII/131
Penni Hanı (Sultanhamamı, İstanbul) I/16
Pera Palas (Beyoğlu, İstanbul) III/37, XI/94
Perşembepazarı (İstanbul) VII/20, 153, VIII/131, XI/90
Petersburg IV/154, VI/5, 7, XXIV/325
Pinzenauerstrasse 10 (Münih) XXIV/xx
Pire XVII/187
Pirlepe (Prilep) IV/295
Polis Umum Müdüriyeti VIII/193, XXII/7, 62, 63, XVI/3, XXIII/15
Polverista/Polverista Kışlası (Malta) XXI/12, 14, 15, 19, XVIII/5, 8, 10, 11, 12, 24, 30, XVII/3, 22, 58, 72, 85, 111, 115, 123, 134, 152, 154, 157, 159, 160, XIX/13, 14, 16, XX/1, 6, 13, 15, 18, XXIII/1, 7, 19, 36
Pontus XXV/19
postahane (İstanbul) IV/91
Preşova I/388
Priştine VII/156

Rayak (Suriye) XXIII/46, 47
Rayak-Halep hattı XXIII/46
Reji İdaresi (İstanbul) VII/103
Resne IV/82
Rıhtım Hanı (Galata Köprübaşı, İstanbul) V/165
Rikabdar Ahmet Ağa Kütüphanesi (Rodos) XXIV/7
Rodi (Egeo) *bkz.* Rodos
Rodos IV/240, X/101, XVII/119, 171, 172, 183, 186, 188, XXIV/i, 1-6, 9, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 54, 56, 118, 141, 319
Rodos Şeriye Mahkemesi (Rodos) XXIV/5
Roma IV/157, 234, X/76, 77, XVII/94, 164, 167, x05, 168, 170, 172-176, 178, 180, 182, 184, 185, XXIII/57, 61, 62, 70, XXIV/1, 20-22, 24, 53, 54, 66, 68, 168, 202, 302, 317, 358, 383, XXV/9, 11, 67
Romanya III/48, XI/56, IX/54
Rumeli I/i, 15, 113, III/83, 93, 94, 95, 98, IV/175, 179, VI/22, 54, VII/53, IX/1, VIII/160, X/100, XXIII/69, XXIV/118
Rusçuk XXIV/10
Rusya IV/155-157, 159, 161, 162, 168, 212, 213, 216, 237, 245, VI/5, 10, IX/14, VIII/101, 113, V/223-225, 226, X/73, XI/49, 50, 53, 54, 56, 58, XXI/10, XX/17, XVII/189, XXIV/232, 325, XXV/49

Saat Kulesi (Dolmabahçe, İstanbul) V/144, XXII/78

Levent Şahverdi Arşivi

Sadaret Konağı İzzet Paşa (İstanbul) XV/38, 39
Sadaret/Sadaret Dairesi III/47, IV/42, VI/18, 48, 62, 87, VII/183, 186, V/21, 22, 40, 258, 266, X/21, 22, 25, 109, 111, XI/6, 21, 24, 47, 111, XII/25, XV/38, 39, XVI/6, XXII/13
Sadettin Paşa Köşkü (Erenköyü) XV/32, XVI/1, XXII/2
Sadrazam Konağı (İstanbul) III/20, 59, IV/31, 40, 41, VI/37, XV/46, 48
Sadrazam Yalısı (Yeniköy, İstanbul) XI/47
Safranbolu XIX/6
Saint George Limanı (Malta) XX/10
Sait Halim Paşa Yalısı (İstanbul) XI/47
Sakarya XXIV/264, 325
Sakız X/101
Salacak (İstanbul) I/120, 121
Salamon Elhazaf Mahdumları Bankası (Rodos) XXIV/24
Salerno İstasyonu XVII/x03
Salerno XVII/x03
Salima (Malta) XIX/6, 7, 17, XVII/32, XX/6, 8, 9, 10, 44, XXIII/1, 8, XVII/75
Saltanat Şûrası XXIV/61
Salur (Ürgüp civarında köy) XXIV/56
Salvator Kalesi/For Salvator (Malta) XXII/87, XVI/55, 61, XXI/1-5, 12, 14, 19, 20, XVIII/3, 4, 7, 8, 10, 14, 16, XXIII/9, XVII/64, 96
Samatya (İstanbul) I/115, I/120, XVII/102, XXIII/39
Samatya İstasyonu (İstanbul) I/115
Samsun VII/55, 68, XVII/125, XXIV/98, 109, 113, 145, 149, 150, 164, 178, 207, 208, 209, 213, 215, 220, 231, 240, 241, 264, 269, 275, 325, 359, XXV/5, 20
San Anton Bahçesi (Malta) XVII/33, XX/8, XVII/44, XXIII/1, 8, XVII/74, 75
San Giovanna (İtalya) XVII/x02
San Paolo (Malta) XVII/50, XXIII/8
San Remo (İtalya) XVII/58, XXIII/22
Sandıklı (?Afyon) XXIV/40, 41
Sapanca IX/55, 62, 63
Saray, hümayun sarayı (belirtilmemiş) XII/39
Sarayburnu (İstanbul) XIII/53
Sarayburnu Parkı (İstanbul) XIII/53
Sarıhan (Ürgüp) XXIV/350
Sarıkamış XXIV/325
Saruhan IV/219, VI/126, VII/11, X/20, XI/71, XXIII/7, 24, 39, XVII/83
Selahaddin-i Eyyubi Medresesi (Kudüs) XV/x02
Selânik Bankası III/37, XVII/179
Selânik I/ii, I/389, III/2, IV/81, 233, 243, 244, 278, 279, 294, VI/8, 59, 130, 133, VII/2, 5, 7, 9, 11, 12, 16, 22, 42, 43, 49, 50, 53, 56, 108, 132, 137, 138, 167, 189, VIII/34, 65, 81, 82, 87, 88, 91, 96, 104, 150, V/87, 250, X/12, 94, XI/53, 90, XII/28, XXII/5, 65, 82, XXIII/24, 39, 40, XVII/185, 186, 187, XXIV/8, 14
Sent Karanta (Ayasaranda, Arnavutluk) XVII/186
Serfiçe VII/157, VIII/155
Sevr (Sèvres, Fransa) XVII/116, 177, XXIV/40, 61
Seyyidi köyü/Seyyidiköyü (Antalya) XXIV/27, 28, 36, 162
Sırbistan X/90, XXV/6
Sibirya VII/35
Sicilya XXI/11, XVIII/21, XIX/7, XVII/x01, x02, x05
Sîd Sait (Libya) VI/2
Silifke XXIV/245
Simtore (İtalya) XVII/164
Sinan Paşa Camii (Beşiktaş, İstanbul) II/28, IV/165, 206, XI/99
Sinason köyü (Sinasos, Ürgüp) XXII/76, XXIV/160, 238, 267, 324, 340, 341, XXV/12, 19, 30, 66, 80
Sinop II/10, IV/15, V/176, XXII/41, XIX/5, XX/13, XVII/83, XXIII/24, 39
Siraküza XVII/163, 164, 164, 165, 167, x02, XXIII/61, 70, XXIV/68
Sirkeci (İstanbul) I/120, VI/16, 30, 36, XI/3, 4, 98, XII/24, XXIV/i, 136
Siroz (Serez) I/388, II/16, III/35, VIII/144, XXII/61, XVII/101, 130

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas IV/278, VII/39, 40, 41, V/210, X/1, 37, XXII/85, 89, XVII/78, 83, 136, 150, 151, XXIII/15, 19, 20, 23, 25, 127, XXIV/50, 69, 104, 105, 109, 111, 136, 138, 178, 180, 223, 264, /325, XXV/4, 26, 37, 66
Sivritaş kayası (Ürgüp) XXIV/87, XXV/24, 29
Sofya IV/67, 68, VII/109, XXII/41
Soğukçeşme Kapısı (Sarayburnu, İstanbul) XIII/53
Sömbeki Adası X/101
Spa XVII/102, XXIII/50
Suadiye (İstanbul) VII/192
Suadiye Cami-i Şerifi (Suadiye, İstanbul) VII/192
Sultan Abdülmecit Türbesi (İstanbul) XIII/51
Sultan Aziz Han'ın validesinin türbesi (İstanbul) XXIV/281
Sultan Mahmut Türbesi (İstanbul) II/19, XXV/23
Sultanahmet Meydanı (İstanbul) VII/130, VIII/114, XVI/43, XXII/73
Sultanhamamı (İstanbul) I/16, IV/152
Sultanmeydanı *bkz.* Sultanahmet Meydanı
Suriye VIII/102, V/215, 242, 243, XI/85, 94, XV/27, XVIII/22, XXIII/25, 46, 47, 49-55, 57, 58, XVII/91, x02, x05, 169, XXIV/354
Süleymaniye (İstanbul) VIII/76, V/146, 159, XXII/42
Süleymaniye Cami-i Şerifi (Rodos) XXIV/5
Süphan XIX/17
Süveşe (Ürgüp civarında köy) XXIV/277, 280

Şam, Şam-ı Şerif I/1, II/18, VI/80, VII/18, VIII/72, 102, XXIII/55, 57, XXIV/272
Şam-ı Arab Hükümeti (Suriye) XXII/46
Şark vilayetleri IV/112, V/209, 210, 238, 239, 243, 258, 265, X/2, 5, 10, XI/30
Şattülarap X/81
Şehremaneti (İstanbul) XVII/64
Şeriye Mahkemesi XVI/12, XXII/23, XXIV/195, 292, 301, 370, XXV/47
Şeriye Vekâleti (Ankara) XXIV/14, 146, 259, XXV/50
Şişli IV/28, VIII/167, XII/7
Şûra-yı Âlî-yi İslam XV/2, 4
Şûra-yı Devlet, Şûra-yı Devlet Dairesi IV/112, 149, 182, 268, 271, 272, 283, 289, VI/8, 11, 15, 80, 125, VII/189, IX/24, VIII/163, V/19, 33, 123, 250, 252, X/4, 34, 81, 99, X/102, XI/11, 20, 22, 23, XI/30, 36, 47, 51, 84, 100, XII/7, XV/21, 48, 54

Tapu ve Kadastro Nezareti V/181
Tarsus I/i, XXV/24, 35
Taşkın Paşa Camii (Damsa) XXIV/280
Taşkın Paşa Türbesi (Damsa) XXIV/280
Taşlıca XI/71
Taşmerdiven (Ortaköy, İstanbul) IV/196
Teke Mutasarrıflığı XXIV/16
Teke XXIV/91
Telgraf Nezareti IV/296, VIII/34
Temenni (Ürgüp) XXIV/93, 220, 251
Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi (İstanbul) VIII/120
Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi (Sivas) XXV/37, 66, XXIV/136, 178
Temyiz Mahkemesi Şeriye Dairesi (Sivas) XXIV/104, 105
Temyiz-i Hukuk Dairesi XIII/41
Terme (Kırşehir yakınında ılıca) XXIV/74
Teşrifat-ı Umumiye Dairesi XI/102
Teşvikiye (İstanbul) IV/226
Teşvikiye Cami-i Şerifi (İstanbul) IV/226
Tetkikat-ı Şeriye Meclisi II/26, XIII/41
Tetkik-i Müellefat-ı Şeriye Meclisi (İstanbul) XXIV/214
Tevkifhane Müdürlüğü (İstanbul) XXII/52, XVI/30
Tırnova XIII/5, 10
Tiflis XXIV/319, 325
Tikveş XIII/5
Tilkideresi (Ürgüp) XXIV/206

Levent Şahverdi Arşivi

Tirol XXIV/23
Tokat VII/17, 55
Tokatlıyan (Beyoğlu, İstanbul) III/24, 59, IV/202, VIII/155
Tophane (İstanbul) I/121, VII/96, V/177, XVI/47, XXII/79, 113
Tophane Saat Kulesi (Tophane, İstanbul) XXII/78
Topkapı (İstanbul) VII/44
Topkapı Saray-ı Hümayunu X/76, XIII/3, 52, 55, XV/30
Torre del Greco köyü (Napoli, İtalya) XVII/x03
Trablusgarp/Trablus IV/118, 119, 155, 165, 235, 236, 299, VI/1, 3, 5, 17, VII/48, 54, 99, XV/30, XVII/115, 166, 170, 174, XXIV/22
Trablusşam IV/170, VIII/16
Trabzon VII/42, 50, 68, X/37, XVII/50, 125, 132, 144, 176, XXIII/8, 22, 25, XXIV/48, 128, 135, 275, 331, 366, XXV/3, 7
Tramvay Merkezi (Galata, İstanbul) VII/147
Tulca V/176, XVII/168, 175
Tunus XXI/11
tutukevi (belirtilmemiş, İstanbul) IX/39, XXIII/14
Tuz köyü (Arnavutluk) III/47
Tünel (İstanbul) III/48, IV/225
Türk Ortodoks Patrikliği XXV/19
Türkiye Büyük Millet Meclisi-Büyük Millet Meclisi/Millet Meclisi/Meclis-i Millî (Ankara) I/122, 124, IV/236, XVII/175, XXIII/71, XXIV/14, 16, 46, 49, 58, 62, 100, 143, 225, 232, 265, 275, XXV/21
Türkiye XXII/82, XX/1, 4, 17, XXII/36, 37, 41, 45, 54, XVII/116, XXIV/7, 232, 354

Uçhisar XXIII/77, XXIV/56, 126, XXV/21, 32
Ulaşlı köyü (Ürgüp civarı) XXIV/210
Uluborlu XXIV/i, 29, 105, 329
Ulukışla XXIV/29, 111
umumi bahçe (belirtilmemiş, Malta) XXI/18, XIX/17, 18, XVII/32, XX/6, 8
umumi hapishane (İstanbul) VII/115, 116
Urfa XXIV/214
Uşak XXIII/30, XXIV/107

Ülgün (Adriyatik kıyısında) XXI/17, 18
Ünye VIII/120
Ürgüp Adliyesi (Ürgüp) XXIV/181
Ürgüp Askerî Hastanesi (Ürgüp) XXIV/276
Ürgüp Belediye Dairesi (Ürgüp) XXIV/101, 121, 131, 132
Ürgüp Bidayet Mahkemesi XXIV/195, 196
Ürgüp Cami-i Kebiri (Karamanoğlu İbrahim Bey Camii) (Ürgüp) XXIV/86, 94, 126, 137, XXV/36
Ürgüp eczahanesi (Ürgüp) XXIV/160
Ürgüp hamamı XXIV/322
Ürgüp I/17, 386, 389, IV/181, VIII/27, 114, V/175, X/105, XII/29, XXI/4, XVII/68, 153, x04, XXIII/39, 62, 70, 76, 77, XXIV/17, 19, 24, 29, 37, 44, 50, 52, 56, 64-66, 71, 72, 79, 85, 86, 88, 89, 91-94, 98, 100, 101, 103, 104, 108, 111, 114, 121-123, 126, 128, 129, 131, 132, 135, 136, 138, 140, 142, 144, 152, 156, 160, 161, 168, 169, 172-175, 177-181, 183, 184, 195-197, 202, 204, 208, 214, 219, 221, 235, 237-239, 243-246, 248, 252, 259, 264, 266-269, 275-277, 279, 281, 283, 284, 287, 290, 292, 301-305, 311, 312, 320, 322, 324, 326, 334, 338, 341, 342, 347, 356, 360, 361, 363-365, 374, 378, 383, XXV/1, 4, 6, 9, 10, 11, 13-16, 20, 21, 23, 25, 26, 29-32, 34, 37, 39, 41-43, 59, 62, 65, 70, 76, 77, 79, 80, 82
Ürgüp Müddeiumumiliği (Ürgüp) XXIV/303
Ürgüp Numune Mektebi (Ürgüp) XXIV/72, XXV/13
Ürgüp Rüştiye Mektebi (Ürgüp) V/175
Ürgüp Tapu kâtipliği (Ürgüp) XXIV/172

Levent Şahverdi Arşivi

Ürgüp Ziraat Bankası (Ürgüp) XXIV/168, 248
Ürgüp'te pederin hanesi (Ürgüp) XXIV/378
Ürgüp-Kayseri şosesi (Ürgüp) XXV/25, 43
Üsküdar (İstanbul) I/15, 120, 121, IV/82, 256, 276, VI/16, VII/24, 94, 155, 181, IX/1, VIII/15, 17, 190, 192, 193, 194, V/1, X/26, 33, 39, 40, XXII/19, XXIV/104
Üsküdar İskelesi (Üsküdar, İstanbul) VII/181, V/1
Üsküdar Polis Dairesi/Müdürlüğü/Müdüriyeti (Üsküdar, İstanbul) VIII/192-194
Üsküdar-Alemdağı Tramvay Hattı (Üsküdar, İstanbul) X/33, 39
Üsküp I/388, I/390, VII/157

Vakıf Hanlar (İstanbul) IV/152, VI/49, V/252, XVII/88, 158, XXIV/219
Valide Camii (Dolmabahçe, İstanbul) III/37, IV/48, V/144
Valide Camii (Yeni Cami-i Şerif, Üsküdar, İstanbul) IV/276
Valide Kıraathanesi (Köprübaşı, İstanbul) VIII/121
Validebağı (İstanbul) IV/256, 277
Valletta (Malta) XXI/14, XVIII/25, XIX/7, 12, XVII/149, XVII/160
Van V/210, X/1, 37, XI/54, XII/28, XV/32, XXII/85, 176, XXV/36
Vani Medresesi (Sultanhamamı, İstanbul) IV/152
Vaniköyü (İstanbul) VII/94
Varto XXIV/i
Veliaht Dairesi (Beşiktaş Sarayı, Beşiktaş, İstanbul) XII/51
Veliaht Sarayı (Beşiktaş, İstanbul) XII/68
Venedik (İtalya) XVII/175, 178
Venedik Denizi XVII/184
Verdala (Malta) XVII/123, XVIII/14, 15, 21
Versailles (Fransa) XXIII/48
Vezüv Yanardağı (İtalya) XVII/x03
Viyana IV/269, V/60, X/112, XVII/189, XXIV/369
Vize IX/5
Vodina VII/53
Vosota köyü (Malta) XVIII/28, 29, XX/6

Yahşi XXIV/84, 85, 128
Yahşihan (Ankara-Keskin arasında) XXIV/51, 68
Yahya Efendi Cami-i Şerifi (Ürgüp) XXIV/151
Yahya Efendi Dergâhı (İstanbul) XIII/49
Yahya Efendi Medresesi (İstanbul) XXIV/309
Yahya Efendi Türbesi (İstanbul) III/27
Yakacık (İstanbul) VI/85, VII/95
Yalvaç VI/105, XXIV/46, 53, 62, 66
Yangın Kulesi (Beyazıt, İstanbul) XXII/73
Yani'nin birahanesi (Beyoğlu, İstanbul) III/48
Yanya I/113, 389, III/97, XI/53
Yavuz Sultan Selim Türbesi (İstanbul) XIII/58
Yemen IV/237, VI/6, 23
Yeni Verdala Kışlası (Novo Verdala, Küçük Verdala adıyla da geçiyor, Verdala, Malta) XVII/3, XVIII/24, 27, XIX/1, 8, 12, XVII/22, 128, 136, 161, 164
Yenicami (Eminönü, İstanbul) IV/185, V/153, XIII/50
Yenicami Köprüsü (Eminönü, İstanbul) VIII/121
Yenice Kale (Maraş) XVII/x05
Yenikapı (İstanbul) XV/31
Yenikapı Mevlevihanesi (Yenikapı, İstanbul) XV/31
Yeniköy (İstanbul) VI/15, VIII/148, XI/47, 100, XXV/25
Yerebatan (Sultanahmet, İstanbul) VI/18, 96, VII/44, XXV/47
Yıldız (İstanbul) IV/292, VI/41, 67, 68, 90, VII/135-137, 140, X/68, XI/7, 31, 40, 47, 94, 101, XIII/33, XVII/114, 137, 144

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldız Hastanesi (Yıldız, İstanbul) XXII/55, XVI/33
Yıldız Kasrı (Yıldız, İstanbul) VII/136, 139, X/68
Yıldız Sarayı III/64, IV/288, 292, VII/149, X/98, XI/69, 74, 87, XII/46, 60, XIII/63, XV/30
Yozgat VIII/35, V/164, XVII/101, XXIV/166, 217, 221, 241, 292, 293
Yumurtalık (Adana'nın kazası) XXV/14
Yunan Konsoloshanesi (Manastır) X/94
Yunanistan X/84, 90, XVII/95

Zagarolo İstasyonu (İtalya) XVII/x05
Zeytun VI/136, XVII/125
Zihni Paşa Cami-i Şerifi (Erenköyü, İstanbul) VII/69, VIII/3
Zincirlikuyu (İstanbul) XIII/35
Zincirlikuyu Çiftliği (Zincirlikuyu, İstanbul, bilahare Veliaht Yusuf Efendi'nin köşkü) XIII/35
Ziraat Bankası XXIV/160, 168, 193, 248, 273
Ziraat Nezareti IV/41, X/13
Zulvecheyn Salonu (Saray-ı Hümayun) IV/255, 264, V/111, 112, X/64
Zürih XVII/94

Levent Şahverdi Arşivi

*Konu Dizini**

Adalar XVII/112
Adliye Nezareti X/75-76
Afganistan XIII/39-46
  Afgan Sefareti XXIV/66, 236, 248, XXV/11
Ali Kemal'in yazdıkları XVII/78, 88, 158, XXIV/219
Ali Suavi vakası XXIV/70
Araplar
  Arap isyanı XV/28-29, XXIII/36, 41-44, 57-58, XVII/169
  Araplar ve İngilizler IV/133-139, X/81-82, XI/85, XVII/90, XXIII/46-58,
  Libya XVII/94,
  Mısır IV/119-122, 169-170, XVII-122
  Yemen VI/18, 23-4
askerler ve siyaset VI/09
ayetler XXIV/106-107, 172, 252, 314-315, 346, 385

Babıâli Baskını V/14-17, 16-20, 21-23, 25-27, 28-32, 32-39, 47-50, 50-55, XII/33-39
Balkan Harbi VII/145-148, 154-181, IX/26-33, XI/59-60, 67-68
  Bulgarlarla harp IX/1-5, V/40-45, 167-171, XI/47-59, 72-73
  Londra Konferansı X/82-91, 92-95, 98-102, 103-104, XI/37-38, 99-101
  Rumlar VIII/154-175
Balkanlar IV/294-300, VII/70-78
  Arnavutlar III/47, IV/40-41, X/76-81, XVII/89, XXIII/68-70
Bolşevikler XVII/106

Cihat Fetvası XIII/1-24, 30, 38
dahilî siyaset II/33, 38-45, III/1-2, 48, IV/32, 33, 48-56, 64-68, 91, 92, 102-108, 142, 143, 149, 286, 287, VI/12-26, IX/18-22, 24, 25, VIII/122-130, 176-188, 196, 197, V/101-108, 139-142, XI/27-29
  fırkalara dair VII/32-33, V/231-237
  Gazi Ahmet Muhtar Pasa hükümeti VI/77-80, 90-92, 95-97, VII/7-8, 11-13, 15-20, 34-36, 55-60, 62-65, 102-110, 115, 116
  Hacı Adil IV/88, 89, 173-179, X/52-53
  Heyet-i Vükela IV/250, 251
  itidal lüzumu VI/82, 83, 85, 86, VII/22
  kabine IV/24-28, 272-275, VI/71-74
  Meclis-i Mebusan IV/14-17, 36, 57-64, 73, 74, 219-224, VI/85, 104-108, 120-130, VII/94-101, XI/70-71
  meclisteki didişmeler III/35-36, VI/108-111
  muhalefet III/59, 60, 64, IV/5, 12, 13, 18-24, 36-39, 74-78, 93-95, 117-122, VI/62-66, 86-88, 113-119, VII/78-91, 181-194, 183-186, IX/5-17, VIII/87-94, 140-141, V/63-83
  sadaret IV/140, 141, 254-260, VI/55-61, 67, 68, 70, 71, 94, 95, V/135-137, X/11, 12
  tevkif (Kâmil Paşa hükümeti tarafından) VIII/4, 7-109, 112-118, 191-196, V/1-7, 11, 12, 87-97, 123-130

---

* Dizin hazırlanırken defterlerin cilt ve sayfa numaraları esas alınmıştır. Defterlerin kitapta hangi sayfalarda yer aldığını görmek için bkz. s. 908'deki liste.

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Nezareti III/21, 24, 25, 97, X/9, 10
MHE'ye Dahiliye nazırlığı teklifi III/23, 93-100, IV/33-35, 42-45
Din XV/defter sonu, XXIII/67, 68, XXIV/162

Ermeniler XI/36, XXIV/374
Adana Kıtali I/119, VI/102
Ermeni suikastları XXIV/81, 118, 275, 358, XXV/14, 23, 67
Taşnaksutyun IV-27-31
Vilayat-ı Şarkiye meselesi IV/112-116, 172-179, 192-195, V/208-218, 238-267, X/1-7, 35-38, 41, 42, 45, 46, 70-74, XI/30, 31
Evkaf VI/4, IV/186-192, 197-201, V/175-179, 196-207, X/19-24
Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi II/31, 32
Birinci Vakıf Hanı IV/152, 153
Duagû vezaifi III/46
Evkaf Bankası IV/271-273
Evkaf ve Defter-i Hakani nezaretlerinin birleştirilmesi meselesi V/184-195
Evkaf'ta görüşmeler XXIV/61
Fatih Camii X/48, 49, 53, XII/57-60
Fethiye Medresesi IV/163, 164
MHE'nin Evkaf nezaretine tayini II/1-15, V/131-134, X/17-25
muhtelif eşhas V/147-162
Şadiye Sultan V/180-183
Üsküdar'dan Alemdağı'na tramvay X/26, 33, 39-41, 46-48
Evkaf, mektep ve medreseler XI/103-113

Gündelik vukuat IV/165-167, VII/6, V/173-175, XV/30

Hanedan VII-24-33
Atiye Sultan XVII/173, 174
Damat Ferit XX/1-6, XXIII/4
Nâzıma Sultan XIII/29, 30
Osman Fuat Efendi XVII/181-184
Saliha Sultan X/54
Sultan Abdülhamit VII/131-144, XIII/31-37, 56-59
Sultan II. Mahmut XIII/46-49
Sultan Reşat IV/7-11, 35, 146-148, 207-209, 261-263, V/119-134, VI/112-113, X/63-69, XIII/27-28, 59-61, 62-66
Sultan Vahdettin XXIV/91, 191, 192
veliahtlar IV/168-169, 210, 211, 228-233, V/108-121, XI/80-83, XII/5, 6, XVII/132, 133, 137, XXIV/19, 197
Yusuf İzzettin IX/22-23, VII/116-127, XII/44-71, XIII/23-25
Harb-i Umumi XIII/28, 29
Harbiye Nezareti VI/27-55, 37-46, 54, 55
Hariciye Nezareti IV/149-152
Hariciye nazırı IV/265-270, VI/4, 5, 57-60, 58, 59
Nişan meselesi IV/122-132, 275-276
Hilal-i Ahmer Cemiyeti IV/206
hususi IV/104, 105, VI/134-138, X/13-14, XXIV/123, 124, 238, 271, 296, 360
aile VII/127, X/49-51, XXIV/19, 120, 166, 174, 198, 221, 241, 264, 339, 384, XXV/35, 44, 47
mektup, tayin, tavsiye vs. XXIV/56, 64, 76, 87, 89, 94, x, 104, 105, 127-132, 139-141, 146, 161, 167-169, 193, 202, 203, 253, 254, 268-270, 290, 317, 319-321, 325, 331, 332, 359-361, 363, XXV/5, 23, 30-32, 49, 70-80
para XXIV/78, 134, 196, 201, 243, 313, 364, 378-383, XXV/51, 82
rüyalar XXIV/141, 212, 324
sıhhat XVII/170, 175, 176, XXIV/42, 188-192, 240, 242, 328, 329, 377, XXV/1-4, XXV/56-57

İran XVII/80
Bolşevikler XVII/84
İstiklal Mahkemesi XXIV/334, 339, 340, 345, XXV/15, 16
İtalya XVII/133
Papa ile görüşme XVII/182

Levent Şahverdi Arşivi

Roma'ya muvasalat XVII/166-x, 168
Roma'dan ayrılış XVII/178-182, 184
İttihat ve Terakki IV/233, 234, 243-245, IV/278-282, VII/24-33, 36-39, 41-48, 83-91, XXV/42
İttihatçıların Malta'ya gönderilmesi XVI/46-54, XXII/77-87, XXIII/1-3, 6-7, 15-17
İttihatçıların tutuklanma ve hapsi (Mütareke sonrası) XVI/1-27, XXII/1-73, 77, XVI/2, 4, 5, 7, 9, 11, 33, 37, 38, 44
Kongre VII/66-69, 91-94, 110-113
Merkez-i Umumi IX/17, 18, VI/98-101, 131-134, VII/1-5, 49-52, 59-62, 130, XI/111-113, XV/11-14, XVII/85
MHE'nin İttihat ve Terakki reisliğine uygun görülmesi IV/288
Mütareke sonrası XVII/183
rüşvet IV/1-4, IV/79-87
İzmir'in işgali XVI/36, XXII/69, 73, XVI/43
İzzet Paşa kabinesi XV/35-57
istifa
Cavit Bey'in III/59
MHE'nin III/59, 60-65, IV/69-72, 87, 89, 90, 285, 289-291
Sait Halim Paşa'nın XIV/1-5

jurnaller IV/19-24

Kapadokya XXIV/69, 71, 88, 92, 106, 126, 144, 162, 292-295, 310-311, 333
akraba taallukat XXIV/244, 249-251, 254, 309, 355
bayındırlık XXIV/112, 114, 138, 199, 200, 322, 97, XXV/4
Hıristiyanları XXIV/75, 133, 266, 267, 340, 341, 365, XXV/13, 19, 30
idari işler XXIV/114, 172, 180, 295, 307, 347, XXV/14, 21, 22
ziyaret ve gezintiler XXIII/73-79, XXIV/74, 84, 86, 93, 121, 124, 233, 278, 280, 281, 284, 297, 299, 305, 324, 327, 341, 350, 352, XXV/29
kıta ve beyitler XXI/7, 8, XXIV/32, 147, 156, 187, 272, 308

Mahmut Şevket Paşa suikastı X/105-113, XI/1-26, 31-35, 39-46
Maliye Nezareti IV/143-145, 246-250
Malta XVIII/17-20, XIX/x, XVII/52, XXIII/9, 10, XVII/79, 86, 87, 94, 96, 97, 100, 111, 118, 122, 125, 126, 140, 156, 157, XXIV/255, XXV/20
Araplar XXIII/13, 14
Enver Paşa'dan mektuplar XVII/138, 145, 156, XVIII/32-35
firarlar XVII/141, 176, XXIV/302
hapis hayatı XIX/8, XVI/54-59, 71-72, XXII/87-93, XVII/22, XIX/13, 14, XXI/12-14
Hintli Şeyh XIX/9-10, 15, 18, 19, x, XVII/37, 63, 108, XX/11-13, XVIII/30-31
Hintlilerin desteği XVII/59, 72, 73, 77, XXIII/10-11
İttihatçıların Malta'ya gönderilmesi XXIV/48
İngilizlerin idaresi XIX/18, XVII/64, 98, 106, 128, 151-155, XXIII/8, 9, 32, 33, 38, 39
İstanbul Hükümeti ve Malta sürgünleri XXIII/33
İstanbul'a gönderilenler XIX/8, 9, XVIII/23, XVII/1, 102, 103, 108, 117, 123, 130, 141, 51, XXIII/9, 39-41, XVII/82-84, 88, 90, XXI/08
İstanbul'dan getirilenler XVII/32, 42, 45-47, 52, 58, 62, 78, 79, 101, 113, 125, 130, 132, 136, 144, 147, XX/7, 19, 20, XXIII/3, 5, 7-9, 15, XXI/4, 5, 14-16, 19, XXIII/31, 37
Malta dahilinde seyahatler XVII/4, 32, 33, 36, 44, 50, XX/6-8, 10, 11, XXIII/8, XVIII/25-29, 31, 32, XXI/9

Levent Şahverdi Arşivi

Malta halkı XVII/81, 114, 115, XXI/10-12
Malta'daki İngiliz personel XVII/1, 39, 130, XVIII/23, XX/9, 14
Malta'dan kurtuluş XVII/160, 161-165
Malta'dan tahliye olunan zevat XXIV/150, 272, 273, 286, 330
Mareşal Plümer ile mülakat XIX/1-5, 7-8, 10-13, XVII-47, XXIII/7-8, XX/14-18
Mektuplar XIX/14-15, XVII/60, 62, 66, 69-77, 100, 109, 111, 116, XXI/5, 6
Müslüman mezarlığı XVII/55, XXI/16-18
Müslümanlar XIX/5, 6, XVII/67
nakil XVII/3, XVIII/14, 16, 24-25, XVII/123, 128, 136, 149, XXI/20
serbestlik XXI/19, XXIII/19-29, XVII/53
sıhhat XIX/6, 7, 13, 15, XVII/8, 57, 59, 68, 74, 82, 99,118-120, 135, 148, 150, 160, XVIII/1-11, XXI/1, 2, 6, 20
sulh müzakereleri XVII/102, XXI/10
esirler XVII/141, 149, XVIII/13-14, XXIV/110
Malta'dan tahliye XXIII/61-64
İstanbul'a gönderilenler XVII/168
Meclis-i Mebusan
Meclisin feshi IV/8, 12, 96-100
Mektep ve medreseler VIII/137, 138, X/7-9, XV/24, 25, XIV/5-28
Meşihat X/42-44, XII/21-29, XV/1-25
Evkaf, Türkçülük XIV/5-28
MHE'nin adaylığı IV/108-110
Millî Mücadele XXIV/69, 158, 347
Anadolu Hükümeti ve Fransa XVII/86, 134, 183, XXIV/303
Anadolu Hükümeti ve İngiliz-ler XVII/68, 69, 89, 95, 98, XXIII/45
Anadolu Hükümeti ve İstanbul Hükümeti XVII/111, XXIV/68, 119
Anadolu Hükümeti ve Rusya XVII/119, 127, 175, XXIV/232
Anadolu Hükümeti'nin kurulması XVII/61
Ankara Hükümeti XXIV-143, XXIV-276, XXV-09, XXV-28
Ankara seyahati XXIII/70-72, XXIV/26, 28, 30, 31, 33, 34, 67, 36, 39-41, 43, 46, 47, 49-52, 55, 57-60, 62-64, 67, 68, 162, 340
Enver Paşa ve avanesi XXIV/343, 366, XXV/5
Yunan taarruzu XVII/91, 101, XXIV/96, 100, 101, 104, 107, 109, 195, 222, 225, 230, 231, 246, -257, 264, 265, 275, 276
muhtelif eşhas VII/53-55, VIII/142, XVII/93, 156
Cemalettin Efendi VI/74-77, IX/33-42, XI/89, 90
Mütareke Devri İstanbul Hükümetleri XVII/49, 53, 63, 65, 91, 97, 105, 114, 124, 135, 137, 155, 156, XXIII/30, 34, 35, XXIV/354

Otuz Bir Mart Vakası I/109-124
Adana Kıtali VI/102, VII/149-153

Rusya-Boğazlar IV/154-162, 212-218

Seçimler IV/179-185
Sevr sulhu XVII/58, 64, 116, 177, XXIV/61
Surre-i Hümayun Alayı XI/61-67

Trablusgarp IV/119, 234, 243, VI/1-3, 5-12, VII/48, V/57-62, 218-237, 221-231
Türkçülük XIII/44-46, 66, XV/1-25

Vatana dönüş XVII-185-6
Antalya'da XXIV/9-12, 14-16
Kuşadası'nda XXIV/1
Rodos'ta XVII/186-188, XXIV/2-4, 6, 7

Yakup Cemil vakası IX/43-59

Levent Şahverdi Arşivi